

מסורות הנוסח של מסכת סוכה בבבלי

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

רבין שושטרי

המחלקה לתלמוד

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של ד"ר מרדכי סבתו מן המחלקה לתלמוד

של אוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים

1 שער ראשון- עדי הנוסח: תיאורם וחלוקתם לענפים

3 פרק ראשון- תיאור עדי הנוסח

3	1.1	כתבי היד והדפוס
3	1.1.1	מ = כ"י מינכן 95
6	1.1.2	ו = כ"י וטיקן 134
8	1.1.3	ל = כ"י לונדון 400
9	1.1.4	ס = כ"י אדלר 850
10	1.1.5	א = כ"י אוקספורד 366
12	1.1.6	נ = כ"י מינכן 140
13	1.1.7	כה"י התימניים
13	1.1.7.1	ת = כ"י אוקספורד e.51
13	1.1.7.2	ב = כ"י ביהמ"ל 270 (Rab. 218)
13	1.1.7.3	ת ₂ = חולון, יהודה לוי נחום 259/10
14	1.1.7.4	ת ₃ = כ"י ביהמ"ל 319 (Rab. 108)
14	1.1.7.5	ת ₄ = חולון, יהודה לוי נחום 259/25-27
14	1.1.8	ד = דפוס פיזרו
15	1.2	קטעי גניזה
23	1.3	קטעי כריכה

26 פרק שני- מסורת הנוסח התימנית

26	2.1	יחסם ההדדי של העדים התימניים
26	2.1.1	טעויות משותפות
31	2.1.2	טעויות מפרידות
33	2.1.3	חילופי ניסוח והגהות בין כה"י התימניים
34	2.2	סופר כ"י ב
34	2.2.1	'תיקון' טעויות בכ"י ב
34	2.2.2	הוספות בגליון ובין השיטין של ב
36	2.3	מדרש הגדול וכה"י התימניים
37	2.4	מובאות ממקורות תנאיים

43 פרק שלישי- ענפי הנוסח

43	3.1	לישנא אחרינא
44	3.1.1	עדים מזרחיים שמצטרפים לענף התימני
54	3.1.2	מקרים בהם אין עד מזרחי שמצטרף לענף התימני
61	3.2	לישנא רויחא ולישנא קייטא
62	3.2.1	עדים מזרחיים שמצטרפים לענף התימני

69	מקרים בהם אין עד מזרחי שמצטרף לענף התימני	3.2.2
78	שינויי סדר	3.3
81	ענף הנוסח הרווח- ייצוגו בכה"י	3.4
81	כה"י ול	3.4.1
85	כה"י מולא	3.4.2
92	כה"י וא	3.4.3
94	כ"י מינכן 95- פעילות ושכלול הנוסח	3.5

99 שער שני- טיבם של כה"י לאור זיקתם לגאונים ולראשונים

102 פרק רביעי- נוסח הגאונים

102	תשובות הגאונים	4.1
102	נוסח תשובות הגאונים זהה לנוסח הענף התימני	4.1.1
111	נוסח תשובת גאונים שהוגה בענף האשכנזי	4.1.2
115	נוסח שונה בתשובות גאונים מהענף התימני	4.1.3
117	ספק בנוסח הגאון	4.1.4
118	נוסח כלאיים ונוסח שונה מהעדים שלפנינו	4.1.5
122	סיכום	
123	הלכות פסוקות והלכות גדולות	4.2
151	סיכום	
153	שאלתא לסוכות	4.3
154	חסרונות מהותיים בסוגיה	4.3.1
159	חילופי מסורות	4.3.2
160	חילופי גרסה	4.3.3
163	סיכום	

164 פרק חמישי- נוסח ר"ח, הערוך וקטע מפירוש קדמון

164	נוסח ר"ח	5.1
227	סיכום	
231	הערוך	5.2
233	סיכום	
234	קטע מפירוש קדמון	5.3

237 פרק שישי- נוסח הראשונים

237	נוסח הרי"ף	6.1
252	סיכום	
255	נוסח הרמב"ם	6.2
281	סיכום	

283	נוסח הרא"ה	6.3
287	פרק שביעי- הגהות רש"י	
358	סיכום	
361	שער שלישי- מסורות הנוסח של בבלי סוכה- מסקנות ודברי סיכום	
362	פרק שמיני- לטיבם של שינויי הנוסח במסכת סוכה	
362	שינויי עריכה	8.1
365	שינויי גרסה	8.2
366	הגהות	8.3
367	פרק תשיעי- אילן היוחסין של בבלי סוכה	
367	טיבם של כה"י- סיכום כללי	9.1
373	היחס בין ענפי הנוסח לטיבם של כה"י	9.2
375	ביבליוגרפיה	

תקציר

עבודה זאת עוסקת בחקר הנוסח של מסכת סוכה בבבלי. בירור הנוסח הוא מאבני היסוד של המחקר התלמודי בכלל ומחקר הבבלי בפרט. זה מכבר הוכר שמחקר הנוסח בבבלי הוא הבסיס לכל מחקר העוסק בשאלות עריכה והתהוות.

למסכת סוכה שמונה כתבי יד שלמים, דפוס ראשון, קטעי גניזה וקטעי כריכה. מוצאם של כתבי היד מתפוצות שונות אשכנז, ספרד ותימן כך שיש עדות רחבה ומעמיקה על מצב הנוסח.

לצורך העבודה התקנתי מהדורה למסכת בדרך של העתקה משווה (=סינופסיס) שורה תחת שורה. מהדורה זאת אינה מוגשת כחלק מהעבודה אך חלקים ממנה משולבים בתוך העבודה. כמו כן, נבדקו עדי הנוסח העקיפים (גאונים וראשונים) למסכת.

העבודה מחולקת לשלושה שערים. השער הראשון עוסק בתיאור עדי הנוסח וחלוקתם לענפים. בשער זה שלושה פרקים.

הפרק הראשון עוסק בתיאור עדי הנוסח. התיאור מכיל בעיקר את הנתונים הידועים לנו לגבי זמנם ומקומם של כתבי היד, וכן ידיעות על הסופרים במידה וישנן. בנוסף לכך, יש בו נתונים על טיב ההעתקה של הסופר ופירוט השיבושים השונים בכה"י. לאחר מכן, סקרתי את קטעי הגניזה והכריכה למסכת וצירופם לטפסים. בחלק זה כללתי גם נתונים לגבי טיב הנוסח בטפסים כפי שעולה מפרקי העבודה הבאים.

הפרק השני עוסק במסורת הנוסח התימנית. למסכת סוכה שני כ"י שלמים וכן שלושה קטעים שמוצאם מתימן. מבידיקתם עולה שהם מייצגים מסורת נוסח כמעט אחידה ששונה באופן ניכר מנוסח שאר כה"י וכן מלאה בשיבושים יותר מכל כ"י אחר. למרות זאת, מניתוח הטעויות עולה שכה"י לא הועתקו זה מזה אלא מאב טיפוס משותף.

הפרק השלישי מתאר את ענפי הנוסח של המסכת. שני ענפי הנוסח העיקריים של המסכת הם ענף הנוסח הרווח וענף הנוסח התימני. בין שני ענפים אלו יש מאות חילופי גרסה. בפרק זה סקרתי שלושה סוגי חילופים. חילופי גירסה שניתן לכנותן 'לישנא אחרינא', חילופים שהם מעין הרצאה שונה של תוכן אחד. חילופי גרסה שבהם באחד מהענפים יש לשון ארוכה יותר. חילופים שבהם סדר הפריטים או צלעות המשפט שונה. הוכחתי שלשני הענפים המיוצגים בכה"י מצטרפים במקרים רבים עדים מזרחיים שמסייעים, עובדה המורה על כך שמקורם עוד במזרח. למרות זאת, ענף הנוסח התימני מציע ברוב המקרים גרסאות יחידאיות שנמצאות רק בו. ברוב המקרים ענף הנוסח התימני אוהז בלשון קצרה, נתון המורה על קדמותו של ענף זה. בפרק זה נבדק גם ענף הנוסח הרווח. מניתוח החילופים בתוך הענף עולה שכה"י מולא מייצגים תת ענף אשכנזי מאוחר ששכלל ושיפר את נוסח הסוגיה.

השער השני עוסק בטיבם של כה"י לאור זיקתם לנוסח המשתקף מהגאונים והראשונים. בשער זה ארבעה פרקים.

הפרק הרביעי עוסק בהשוואת נוסח כה"י לנוסח הגאונים. תחילה נבדקו עדויות הנוסח העולות מתוך תשובות הגאונים. מהשוואת הנוסחאות עלה שהענף התימני מייצג את מסורת הנוסח המקורית שבחלקה נשתנתה עוד במזרח. לאחר מכן, בדקתי את נוסח הלכות פסוקות והלכות גדולות. נמצא שיש גרסאות רבות משותפות בין עדים אלו לענף התימני. במקומות שבהם יש חילוף גרסה בין ה"פ לה"ג הענף התימני מתאים לנוסח ה"פ. מצע משותף רחב זה בין הענף התימני ונוסח הגאונים מעיד על טיבו המשובח של ענף זה. בסופו של הפרק הצגתי את נוסח

שאילתא לסוכות. משאילתא זאת משתקף נוסח שפעמים רבות חסרים בו חלקים מהותיים בסוגיה, נתון בעל חשיבות בשאלת עריכת הבבלי.

הפרק החמישי עוסק בהשוואת נוסח כה"י לנוסח ר"ח. מההשוואה עולה שישנה קרבה גדולה בין נוסח ר"ח לנוסח הענף התימני. עם זאת, ישנה שכבה רחבה של נוסחים שונים ביניהם. מניתוח הגרסאות עלה שבדר"כ במקומות שבהם ר"ח אינו גורס כענף התימני אזי נוסח ר"ח אינו מקורי ואף אין לו עדות רחבה בענף הנוסח הרווח. מעיון בדוגמאות שבהם גרסאות ר"ח והענף התימני זהות הוכחתי שאין מדובר בהשפעה של ר"ח על הענף התימני אלא בנוסח משותף שעמד לפנייהם. הפרק השישי עוסק בהשוואת נוסח כה"י לנוסח הראשונים (רי"ף, רמב"ם והרא"ה). הבדיקה העלתה שיש כמעט זהות בין נוסח הרי"ף והרמב"ם לנוסח הענף התימני. כמו כן, מעיון בדוגמאות נראה שהנוסח המשתקף בהם הוא המקורי. מנתון זה אנו למדים שמסורת זאת הילכה עוד בספרד בימי הביניים אצל חשובי הפוסקים. נתון זה חשוב מכיוון שברוב המקרים הנ"ל מוכח בעליל שזהו נוסח משותף שעמד לפנייהם ולא השפעת נוסח הראשונים על הנוסח התימני.

הפרק השביעי עוסק בהגהות רש"י למסכת סוכה. בדיקת הגהות רש"י מעלה שלמעלה משליש מהן הן גרסאות שאינן מקוריות וכפי הנראה פרי הגהותו של רש"י. השוואת הגהות אלה לנוסח כה"י מעלה שכה"י התימניים אינם מושפעים מהגהות אלה. לעומת זאת, כה"י מוסא מושפעים מהגהות אלה באופן ניכר. נ מושפע באופן חלקי מהגהות אלה. השער השלישי הוא סיכום ומסקנות כלליות של בדיקת העדים שנעשתה לאורך העבודה. בשער זה שני פרקים.

הפרק השמיני עוסק בטיבם של שינויי הנוסח במסכת סוכה. סקרתי שלושה סוגי חילופים: א. שינויי עריכה: ככה"י של המסכת לא נמצאו חילופי גרסה שמציגים סוגיה שונה מבחינת מרכיביה או סידורה הבסיסי ונובעים מעריכה אחרת. בשאילתא לסוכות שנידונה בפרק הרביעי נמצאו חלקי סוגיה מהותיים שחסרים. בקטע גניזה לפרק שלישי נמצאו חילופים משמעותיים מעבר לחילופי הגרסה הרגילים. דנתי בחילופים אלה וטענתי שגם חילופים אלו ניתן להסבירם שנתהוו במסירה ומ"מ מידי ספק לא יצאו.

ב. שינויי גרסה: שאלת מקורם של חילופים מעין אלה נתונה במחלוקת בין הרא"ש רוזנטל לשי"י פרידמן. מסקנתי מניתוח ענפי הנוסח היא שמקורם של ענפי הנוסח הראשיים של המסכת הוא בכך שלשון הבבלי טרם התגבשה. ברם, ישנו תת עף מאוחר שהתפתח עקב פעילות ושכלול הנוסח אצל המסרנים המאוחרים.

ג. הגהות: בסעיף זה ניסיתי לעמוד על מקומם של ההגהות (מזרח או מערב), על סמך העדים המזרחיים שבידינו.

הפרק התשיעי עוסק בהצגת אילן היוחסין של המסכת. למסכת שני ענפי נוסח עיקריים. בענף התימני נמצאה כמות הגרסאות המקוריות הרבה ביותר. ענף הנוסח הרווח מייצג את ההתפתחות המאוחרת. אם כי, התמונה בענף זה מורכבת ואינה אחידה וישנם כ"י שמייצגים באופן מובהק יותר את ההתפתחות המאוחרת.

פתח דבר

מחקר הנוסח הוא מאבני היסוד של המחקר בספרות חז"ל. כל פירוש, בירור היסטורי או ריאלי בספרות חז"ל צריך להתבסס על בדיקה פילולוגית מקדימה, וכפי שקרא אבי הגניזה ש"ז שכטר: 'יש צורך לההדיר מחדש את כל ספרות חז"ל לפני שאפשר יהיה לגשת לכל מחקר מדעי'.¹ תחילתו של העיסוק בכה"י של הבבלי בדרך של שיטה הופיע במאה התשע עשרה דווקא מהכיוון הרבני:² רנ"נ קורוניל בספרו 'בית נתן' על מסכת ברכות, עסק בגרסאות של כ"י הכולל את זרעים ומועד שהגיע לידו בירושלים. פריצת הדרך בחקר נוסח הבבלי שייכת לרנ"נ רבינוביץ. במפעלו הגדול 'דקדוקי סופרים' מציג חכם זה חילופי נוסחאות לרוב מסכתות הש"ס מכ"י שונים, פירושי הראשונים וספרי ליקוטים שונים.³ מאז ועד היום נכתבו רק מחקרים מועטים על נוסח הבבלי.⁴ יחס המחקר להתהוותן של חילופי הנוסח זה עבר תמורות רבות שלהן השלכות מרחיקות לכת מבחינת הטיפול בנוסחים שונים. התפיסה הראשונית במחקר נוסח הבבלי הייתה שמטרת המחקר היא להבחין בין הנוסח המקורי לבין שיבושים, טעויות והגהות שחדרו ונעשו בטקסט המקורי.⁵ ניצניה של תפיסה חדשה נמצאת לראשונה אצל אלכסנדר מארכס. העובדה שחילופי הנוסח היו מצויים עוד בימי הגאונים, הובילה אותו למחשבה שמקור החילופים הוא במסורות בבוליות עתיקות.⁶ תפיסה זאת לא קנתה לה שביתה בלבנות החוקרים שלאחריו והם ממשיכים לחפש את הגרסה המקורית. אך מאוחר יותר אנו מוצאים הד לשיטה זאת אצל כשר: '... הרבה חלקים ממנו נכתבו מתורה שבעל פה והיו להם סגנונים שונים אפילו במקום שבעצם הדברים כוונה אחת לשניהם'.⁷

¹ ראה י' זוסמן, "שכטר החוקר", מדעי היהדות, 38 (תשנ"ח), עמ' 229. וראה א"ש רוזנטל, "המורה", *PAAJR*, 31 (1963), עמ' טו: 'על שלושה דברים כל פרשנות פילולוגית היסטורית עומדת: על הנוסח; על הלשון; על הקונטקסט הספרותי וההיסטורי-ריאלי כאחד. אלא הם היסודות שרק לאחר קיבועם יש תקווה לעלות מהם ועל ידם, ובסדר הזה דווקא - אל המשמעות, המובן, "הלוגוס", של היצירה'.

² ראה פרידמן, כיצד מדקדקין, עמ' 131 על הזכרת כ"י מינכן בספרות הרבנית.

³ ראה א"מ הברמן שבתחילת מהדורתו לימאמר על הדפסת התלמוד' מביא את תולדות רנ"נ רבינוביץ. בשנת תרכ"ח הוציא רבינוביץ לאור את החלק הראשון של דקדוקי סופרים (ברכות), וצירף כרך לדרך עד הגיעו לדרך החמישה עשר (מנחות), מינכן תרמ"ו. הכרך הששה עשר של הדק"ס על מסכת חולין יצא מעזבונו לאחר מותו והשלימו ח' ערנטרוי, פרמישלא תרנ"ז. סקירה על הספר ומחברו ראה אצל שפיגל, עמודים, עמ' 436-474.

⁴ ראה טל, ביצה, עמ' 337 הערה 3.

⁵ לסקירה רחבה של תפיסות החוקרים (לברכט, רא"ה וייס, נ' בריל, ר"מ איש שלום ומ' יאסטרוב) ראה פרידמן, לאילן, עמ' 96-104. לגבי בעל הדק"ס ראה רוזנטל, תולדות, עמ' 2 שמצטט מבעל הדק"ס ש'כל הנוסחאות אשר אני מביא מכתבי הידות תועלתם ותכליתם הוא להבין על ידן דברי הראשונים'. רוזנטל דן שם בתפיסה זו שאין תכליתה להשכיל גופו של גמרא כמות שהוא, אלא להבין דברי הראשונים. למרות הצהרה זאת של בעל הדק"ס ראה פרידמן, לאילן, עמ' 100 ציטוטים מהדק"ס שמהם עולה שעבודתו מיוסדת על ההבחנה היחידה שבין הגרסה האמיתית לבין טעות, וכן מזכיר את תפקידו להכריע בין הגרסאות. וראה שם הערה 29 שאף כאשר הגרסה מקוימת גם בראשונים אינו זז באופן מפורש מאפיון הגרסה, והיא נשארת בלשונו 'מוטעה'.

⁶ אלכסנדר מארכס בביקורתו על מהדורת פרפרקוביץ למסכת ברכות ראה מארכס, ברכות, עמ' 279-280: 'One may doubt whether there ever was a uniform text current in the two Babylonian academies which took part in its redaction... will probably yield rich results in giving some idea of the differences between Suran and Pumbedithan texts'.

⁷ ראה מ' כשר, "הוצאה חדשה של תלמוד בבלי", תלפיות, ג (תש"ז), עמ' 482.

מי שהביא לידי ביטוי מחקרי את התפיסה הנ"ל הוא הרא"ש רוזנטל. במחקרו על מסכת פסחים הוא מצא שהגרסאות בשני כ"י תימניים ובכ"י מינכן 6 שונות לחלוטין מגרסאותיהם של רוב כה"י והדפוס. את גרסת רוב כה"י והדפוס הוא כינה נוסח הוולגטה, ואת גרסת כה"י התימניים כינה 'לישנא אחרינא'. לדעתו, שתי הלשונויות גובשו לפני העלאת הבבלי על הכתב כמסורות בעל פה. בשעת העלאת הבבלי על הכתב מצאו את ביטויין בכתב.⁸ כמו כן, יש לציין את תרומתו הרבה של רוזנטל ליצירת מחקר שיטתי בנוסח הבבלי, מחקר המתבסס על איסוף ורישום נתונים מדוקדק וטיפול מעמיק על סמך מתודה ראויה.

יש להדגיש, שעל אף החידוש בכך שישנן מסורות נוסח עצמאיות שאינן תוצאה של הגהה ושיבוש, אין הדבר אמור אלא במקצת חילופי הנוסח. רוב חילופי הנוסח מקורן בטעויות והגהות ולא במסורות עתיקות.⁹

בעבודתי זו אני מבקש לברר ולעסוק במסורות הנוסח של מסכת אחת שלמה מן התלמוד הבבלי – מסכת סוכה.

למסכת סוכה שמונה כתבי יד שלמים, דפוס ראשון, קטעי גניזה וקטעי כריכה. מוצאם של כתבי היד מתפוצות שונות אשכנז, ספרד ותימן כך שיש עדות רחבה ומעמיקה על מצב הנוסח. לצורך העבודה התקנתי מהדורה למסכת בדרך של העתקה משווה (=סינופסיס) שורה תחת שורה. מהדורה זאת אינה מוגשת כחלק מהעבודה אך חלקים ממנה משולבים בתוך העבודה. כמו כן, נבדקו עדי הנוסח העקיפים (ילקוטים, גאונים וראשונים) למסכת.

על מסכת סוכה נעשו ארבע עבודות מחקר. פוקס¹⁰ התקין מהדורה ביקורתית למסכת סוכה שבמשנה. מהדורה זאת מתבססת על עדים רבים ובתוכם כה"י וקטעי הגניזה של הבבלי אך נוסח הבבלי לא נידון בעבודה זאת. בורגנסקי, הלבני ועמינח¹¹ חקרו את מקורותיה ודרכי עריכתה של מסכת סוכה. עבודות אלו עוסקות אמנם במסכת סוכה שבבבלי אך אין בהן עיסוק שיטתי בנוסח הסוגיות ובמסורת הנוסח העולה מתוכן, ועיקר עניינן הוא בביקורת הגבוהה. אומנם, לעיתים יש שם עיסוק בענייני נוסח אך זאת אגב העיסוק בדרכי העריכה וכדי לברר את שלבי העריכה ולא כנושא עצמאי. עבודות אלו אין בהן אפוא כדי לספק את הצורך בחקירת נוסח הבבלי למסכת סוכה. יתירה מכך, אף מסקנותיהן לגבי דרכי העריכה של המסכת יצטרכו בדיקה מחודשת לאור הממצאים על מסורות הנוסח של המסכת.

⁸ ראה רוזנטל, לישנא אחרינא, עמ' יד-טו. ראה גם אצל ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 276-279: 'לעומת זאת נראה שחילופים כאלה, מתבקשים כמעט כשהטקסט נשמר בזכרון ונמסר בעל פה. בייחוד, כשהאוירה היא של הקפדה על התוכן ולא על לבושו הלשוני'. בכל אופן מציאותם של שני נסחים שאין אחד מהם טעות אינו נתון במחלוקת (יהא הסברו אשר יהא), ומדובר בתפיסה חדשה בעלת משמעות עצומה במחקר הנוסח וראה 'זוסמן בהרצאתו "כתבי יד תלמודיים" שניתנה בבית הספרים לרגל השקת האתר, ופורסמה ב: <http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud.sussmann.htm> שעומד על השינוי שהביא רוזנטל למחקר הפילולוגי. תפיסה חדשה זאת הינה בעלת משמעות ליצירת מהדורות ביקורתיות, שהרי לפיה אין להשתמש בנוסח אקלקטי (שבו מכריע החוקר בכל גרסה וגרסה) כפי שעשו בחלק מהמהדורות, וראה מיליקובסקי, החיפוש, עמ' 358-359.

⁹ ראה סבתו, על מוקדם, עמ' 151-152: '... אדרבה, ההנחה הטבעית היא שיש נוסח אחד מקורי וכל השאר השתלשלו ממנו', ובהערה 16 מעיר: 'בדברים אלו לא באתי לשלול את אפשרות קיומן של מספר גרסאות השקולות זו לזו'.

¹⁰ פוקס, סוכה.

¹¹ בורגנסקי, סוכה; הלבני, מקורות; עמינח, סוכה.

בעבודה תשעה פרקים שחולקו לשלושה שערים.

השער הראשון עוסק בתיאור עדי הנוסח וחלוקתם לענפי נוסח. בפרק הראשון אציג את עדי הנוסח הישירים, תיאורם ואיכות העתקתם. הפרק השני מתאר את מסורת הנוסח התימנית. למסכת מספר עדים תימניים ובפרק זה אבחן את יחסם ההדדי. הפרק השלישי עוסק בחלוקת העדים לענפי נוסח. חלוקה זאת מתבססת על חילופים הנוגעים לניסוח הסוגיה ולהרחבות לשון שנמצאים בעדים. כמו כן, אבחן את מקורם של ענפי הנוסח ודרכי התהוותם.

השער השני עוסק בטיבם של כה"י לאור זיקתם לגאונים ולראשונים. כפי שכתבתי, חילופים רבים נובעים מהגהות, ויש לעמוד על הנוסח המקורי במקרים אלו. בדיקתי העלתה שלרוב החילופים הללו יש עדות נוספת בעדים המזרחיים העקיפים, עובדה שיש בה כדי לסייע בהכרעת הנוסח, ולכן בחנתי את החילופים ביחס לעדויות אלו. הפרק הרביעי עוסק בעדויות נוסח שבגאונים (בעיקר תשובות הגאונים, הלכות פסוקות והלכות גדולות). הפרק החמישי בודק את נוסח ר"ח, הערוך וקטע מפירוש קדמון (שני האחרונים קרובים במסורת הנוסח לר"ח ולכן נקבע מקומם בפרק זה). בפרק השישי השויתי את נוסח כה"י לנוסח הרי"ף הרמב"ם והרא"ה. הפרק השביעי עוסק בהגהות רש"י, במקומן במסורת הנוסח ובהשפעתן על כה"י.

השער השלישי מסכם את המסקנות מהעבודה כולה. הפרק השמיני דן בטיב השינויים במסכת. בפרק זה אסקור שלושה סוגי שינויים: א. שינויי עריכה- שינויים אלו חורגים מעבר לחילופי הנוסח הרגילים והם מעין 'ספר אחר'. אתאר את המצב במסכת סוכה בנוגע לשינויים מעין אלו. ב. שינויי גרסה- שינויים בניסוח הסוגיה שהם מעין הרצאה אחרת של תוכן זהה, שינויים אלה נידונו בעיקר בפרק השלישי. אעמוד על מקורם של שינויים אלה והמסקנות העולות מכך לגבי התגבשות נוסח הבבלי. ג. הגהות- אעמוד בעיקר על מקומם של ההגהות שנעשו במסורת הנוסח (מזרח ומערב). בפרק התשיעי אשרטט אילן יוחסין למסכת. לשם כך, אסכם את הממצאים לגבי טיבם של כה"י לאור הדוגמאות בשער השני ועל פיהם אתאר את אילן היוחסין של המסכת. לסיום אשווה בין כה"י לאור זיקתם לנוסח המקורי וכן לאור זיקתם לענפי הנוסח הקדומים.

* * * * *

חובה נעימה היא לי להודות לכל אותם שסייעו בידי להביא עבודה זו לידי גמר. בשנים האחרונות זכיתי ללמוד במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן. אני מודה לראש המחלקה פרופ' חיים מיליקובסקי שעודד ותמך במחקר נוסח הבבלי. לגבי רבקה זגן מרכזת המחלקה שסייעה בכל צעד בדרך הארוכה של עבודה זאת. כתיבת העבודה התאפשרה הודות למלגת הנשיא שעזרה לי לפנות את הזמן הרב הדרוש לעבודה זאת, ותודתי נתונה לאוניברסיטת בר אילן על מלגה זאת. תודתי נתונה למוסדות ואישים רבים שנענו לבקשותיי לעזרתם: 'מפעל המשנה' בראשות פרופ' זוסמן, 'יד הרב הרצוג' ולצוות עובדיו, ד"ר עדנה אנגל, ד"ר עזרא שבט. מעל כולם יבא על הברכה מורי ומדריכי בעבודה זו ד"ר מרדכי סבתו. השקעתו הרבה, דקדקנותו ושכלו הישר הצילוני לא אחת משגיאות. הדיונים הארוכים על סוגיות רבות חידדו את הסברה והמסקנה, והפרו את העבודה. הערותיו וסברותיו משוקעות לאורך כל העבודה. תודה מיוחדת לאשתי מיה, תמיכתה ונשיאתה בעול הבית אפשרו לי להקדיש את זמני לעבודה.

רבין שושטרי

כסלו התש"ע

רשימת הסימנים של עדי הנוסח

- מ = כ"י מינכן 95
ו = כ"י וטיקן 134
ל = כתב-יד לונדון : British Library (Harl. 5508) = קטלוג מרגליות מס' 400
ס = כתב-יד סמינר : JTS RAB. 1608 = אדלר 850
א = כתב-יד אוקספורד : Oxford Bodleian (Opp. Add. Fol. 23) = קטלוג נויבאור-קאולי 366/3
נ = כ"י מינכן 140
ת = כ"י אוקספורד בודלי 2667 Heb. E-51
ב = כ"י ניו יורק ביהמ"ל EMC 270, Rab. 218
ז = דפוס פיזרו רע"ה
ת₂ = חולון, יהודה לוי נחום 259/10
ת₃ = כ"י ניו יורק ביהמ"ל EMC 319, Rab. 108 + חולון, יהודה לוי נחום 259/7
ת₄ = חולון, יהודה לוי נחום 259/25-27
1-22 - קטעי גניזה כמפורט להלן
VII-I - קטעי כריכה כמפורט להלן

סימני ההדרה

- <...> - מילה או יותר שאינן ניתנות לקריאה.
<..> - חלק ממילה שאיננו ניתן לקריאה.
[] - הוספה בין השיטין או בגליון.
(-) - מחיקה (בדרי"כ ע"י קו או נקודות).

שער ראשון- עדי הנוסח: תיאורם וחלוקתם לענפים

למסכת סוכה עדי נוסח רבים באופן יחסי. נותרו בידינו שמונה כתבי יד שלמים, דפוסים וכן קטעי גניזה וקטעי כריכה. כמו כן, מוצאם של כתבי היד הוא מתפוצות שונות אשכנז, ספרד ותימן. עושר כמותי ותפוצתם הרחבה של העדים מאפשר לעמוד בצורה טובה על מסורות הנוסח של המסכת. בשער הראשון אעסוק תחילה בתיאור העדים באופן נפרד ולאחר מכן בקשרים ביניהם וביחסם ההדדי. חילקתי את השער לשלושה פרקים.

א. תיאור כתבי היד- תיאור כתבי היד מבחינת דרך כתיבתם, מקומם וזמנם. בתיאור זה נכלול התייחסות לאיכות ההעתקה דהיינו לשיבושים ולטעויות שאינן נובעות מהגהות מדעת של חכמים ולמדנים אלא מטעויות במסירה ובהעתקה. תהליך העתקתו של ספר הינו מלאכה מורכבת שמוקשים רבים עומדים בדרכה, החל ממצבו הפיזי של הסופר (עייפות, עניינים שונים המסיחים את דעתו) דרך תנאי עבודתו (טיב כה"י שעמד לפניו והתנאים שעמדו לרשותו בעת עבודתו) וכלה בהיקף ידיעותיו (גם בורות וגם ידענות)¹ יכולים להיות לרועץ.² ניתן אפוא לומר, שתהליך ההעתקה והמסירה של הטקסט הוא גורם מרכזי לחדירת שיבושים.³ אך יש לציין, שאומנם אין לך כ"י שאינו מלא בשיבושי העתקה, אך בתלמוד הבבלי עקב לימודו הרב, לא רבים שיבושי העתקה שלא הותירו זכר בעדים השונים לגרסה המקורית.⁴

ב. מסורת הנוסח התימנית- למסכת סוכה ישנן שני כ"י תימניים שלמים וכן שלושה קטעים שמוצאם מתימן. הנוסח של עדים אלה קרוב זה לזה באופן מובהק, ולכן עסקתי תחילה בקביעת היחסים ביניהם לפני בדיקת ענפי הנוסח של כלל העדים.

ג. ענפי הנוסח- בחלק זה ייבחנו הקשרים בין כה"י ויחסם ההדדי. הניתוח יתבסס בעיקר על שינויי סגנון, שינויי ניסוח, חילופי מונחים, הרחבות לשון ושינויי סדר. בדיקת חילופים אלה תעמיד על הקשרים בין כה"י ויחסם ההדדי וכן אעיר על משמעות חילופים אלה להבנת התגבשותו של הבבלי ותהליך מסירתו.

¹ דוגמא לטעות הנובעת מידענות היא האשגרה. על תופעת האשגרות ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 290-291 ובהערות 39 ו-42 הפניות למחקר על נושא זה. לגבי גופים זרים שחדרו לירושלמי ראה ליברמן, על הירושלמי, עמ' 14-23 ובעמ' 20-19 עוסק ליברמן בגוף זר ע"י אשגרת סופרים. לגבי שאר הגופים הזרים שמונה שם ליברמן ראה ד' רוזנטל, "לא איתפרש לן מאי בעי הכא", בר אילן, יח-יט (תשמ"א) עמ' 155 שבבבלי כמעט ואין למצוא דוגמאות כאלו אחרי שעברו עליו הגאונים והראשונים.

² ראה א' יורב במאמרו "נורמה סדרתית להשוואת גרסאות" שמתאר את המניעים הפסיכולוגיים והטכניים לשיבושים. המאמר התפרסם ב: <http://www.daat.ac.il/daat/toshba/mechkar/norma-2.htm>

³ ראה ליברמן, על הירושלמי, עמ' 7-10 שמונה את השיבושים הרגילים בכל הספרים ונותן להם דוגמאות מן הירושלמי. וכן ראה קארה, תימניים, עמ' 12-19 שמונה את סוגי השיבושים ונותן להם דוגמאות רבות מכה"י התימניים לתלמוד הבבלי. נפרט כעת את סוגי הטעויות שבהעתקה: חילופי אותיות עקב דמיון גרפי (ליברמן בעמ' 7-8 מפרט את סוגי הטעויות). הומויוטולויטון, דיטוגרפיה, פתיחת ראשי תיבות, שיכול אותיות, מטאנליזה, הפלוגרפיה. גורם נדיר לטעות הטמון בקלף מעלה ש' עמונאל, "טעות סופר", תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 135-145.

⁴ בניגוד לירושלמי שדל בעדים ומועט בלימוד כפי שכותב הרשב"א (שו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' צו): "כבר ידעת שרבו השיבושים בנוסחאות שבירושלמי. והסבה הגדולה למיעוט השגחת הלומדים בו ואין עומדים עליו רק אחד".

פרק ראשון- תיאור עדי הנוסח

1.1 כתבי היד והדפוס

1.1.1 מ = כ"י מינכן 95

כ"י זה שמכיל את כל התלמוד ואת כל המשנה תואר ע"י חוקרים וחכמים רבים.¹ כמו כן, זכה כה"י לתיאור מפורט של רנ"י רבינוביץ בדק"ס לברכות עמ' 27-35. אתאר להלן מקצת פרטים עיקריים על כה"י.

המשניות רשומות בטור נפרד בצידו הפנימי של כל עמוד בכתב אשכנזי מרובע גדול. בתוך הגמרא יש פיסקות קצרות מהמשנה המסתיימות בתיבת וכו' או וגו' עם רווח לפני ואחרי הפיסקא.

יש מספר קטן של הגהות מאת הסופר הראשי. רוב ההגהות נכתבו ע"י ר' יהוספיה בנימין.

על פי הקולופון בסוף קדשים ובסוף טהרות נכתב כה"י בשנת 1342 ע"י שלמה ברי' שמשון. בקולופון נכתב שכה"י נכתב 'למורינו הרב ר' מתתיה בן מורינו ורבינו הרב יוסף'. אך רבינוביץ כותב שמילים אלו כתובות על הגרד, ומבירורו עולה שכה"י נכתב עבור ר' יהוספיה בנימין שהיה קרובו של הר"ש מקינון.

לגבי מקום הכתיבה, רבינוביץ סבור כי כה"י נכתב באשכנז. גלצר מעלה אפשרות שכה"י נכתב בצרפת מכיוון שאפשר להבחין בין שני צדדי הקלף, פרט שאיננו אופייני לאשכנז במאה הי"ד.

שיבושי סופרים במסכת סוכה²:

ב-מ ישנם 101 דילוגים מחמת הדומות.³

¹ ראה רשימתו של גולינקין, ראש השנה, עמ' מה-מז. התיאור להלן מסתמך על תיאורו שם עמ' מח-נ; סבתו, סנהדרין, עמ' 9; קרופ, כתבי, עמ' 354.

² ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' נ: 'רבינוביץ, שטרק... כבר הדגישו שכ"י מלא בשיבושים כרימון...'. גם מבדיקת מסכת סוכה עולה שיש בו שיבושים רבים.

³ ג ע"ב שורה 13- 'עירוב... מניחין בו'. ג ע"ב שורה 21- 'והאי לא גרע מחצר שבמבוי'. ד ע"ב שורה 31-32- 'ואם לאו... דיומדי' (הושלם בגליון). ה ע"א שורה 5-7- 'והכתיב ועמדו... למעלה מעשרה'. ה ע"ב שורה 14-15- 'הינו כרוב... אדם'. ה ע"ב שורה 30-31- 'דילמא להדי... קיימי'. ה ע"ב שורה 34- 'היו בינוניות... אמות' (הושלם בגליון). ו ע"ב שורה 5- 'משום מיעוטו המקפיד' (הושלם בגליון). ט ע"א שורה 19-21- 'דקאמר רחמנא... בחולו של מועד' (הושלם בגליון). ט ע"ב שורה 19-20- 'היכי דמי אילימא בשלא חבטן כשירה' (הושלם בגליון). י ע"ב שורה 19-21- 'יתא שמע הישן בכילה בסוכה... כשגבוהה עשרה'. י ע"ב שורה 37-41- 'מוציא ראשו חוץ... קרית שמעי'. יא ע"א שורה 42-43- 'וסבר שמואל... היא עשיתך'. יד ע"ב שורה 54-55- 'וקסבר האי תנא... מן הסוכה'. טו ע"א שורה 13-15- 'אימא סיפא... לא יפקפקי' (אם לפניהם היה כ-ל אזי דילגו מחמת הדומות). טז ע"א שורה 13-15- 'קטנה אין מסככין... מסככין בה'. טז ע"ב שורה 14- 'רי יוסי לא על פי'. יח ע"א שורה 19- 'ואינה נוגעת בכותל אחר...'. יח ע"א שורה 27- 'כנגד ארובה טהור טומאה'. כ ע"א שורה 28- 'מדרס'. כא ע"א שורה 1- 'אהלי'. כא ע"א שורה 4- 'אהלי' (הושלם בגליון). כא ע"ב שורה 11-10- 'בפני הזקנים שאני מטה'. כב ע"א שורה 36- 'ואחת יוצאה מכותל זה' (הושלם בגליון). כב ע"ב שורה 9- 'ואם לאו צריך להביא קורה אחרת'. כג ע"א שורה 10-12- 'מצויה דיבשה... דיכולה לעמוד ברוח' (הושלם בגליון). כג ע"א שורה 42-41- 'למ"ד שמא תברח לא חיישינך'. כג ע"ב שורה 8- 'דילג אחורה יורי יהודה לא חייש למיתה' (נמחק ע"י נקודות). כד ע"א שורה 31- 'איכא בינייהו'. כד ע"ב שורה 11- 'ההוא מיבעי ליה'. כה ע"א שורה 5-6- 'וכן בקעה שהיא עמוקה עשרה והיא מארבע אמות ועד בית סאתים' (השלים בגליון). כה ע"א שורה 17- 'אף כל רשות'. כו ע"א שורה 54- 'ותניא אידך... בין עראי'. כח ע"א שורה 4-8- ב-מ הדעות הובאו בסדר הפוך (תחילה הדעה ששתיים עשרה לא שמע ושמונה עשרה שמע). כמו כן, בעלי הדעה השנייה הם 'י"א' (ולא ר' יוסי בר יהודה). נראה, שדילג מחמת הדומות לדעה הבאה ולאחר מכן השגיח בכך והוסיף את הדעה הראשונה, ומשום כך לא יכל לגרוס ר' יוסי בר יהודה כיוון שאינו בעל הדעה הזאת. כח ע"א שורה 13- 'ולא סחתי שיחת חולין'. כח ע"א שורה 42-43- 'האזרח לרבות... אלמא'. כח ע"ב שורה 6- 'חמישה עשר'. כט ע"א שורה 16-17- 'עד שיגמור סעודתו... לעלות'. כט ע"א שורה 33-34- 'לזה... לעולם'. כט

ע"ב שורה 4-5 'ועל כובשי שכר שכיר'. לא ע"ב שורה 9 'לא מצא אתרוג לא יביא'. לא ע"ב שורה 17-20 'תייש שיעור אתרוג קטן... גמר פירא'. לב ע"ב שורה 17-19 'תייש שיעור הדס וערבה... לא לבד מעלין' (לכן בהמשך גורס 'גופא תיש'). לה ע"ב שורה 36 'דילג מחמת הדומות אחורה וגרס שוב 'הרי מסיקה... דין ממון לא בעינן'. לה ע"ב שורה 40-38 'לפי שאין בה היתר... למאן דא'. לו ע"ב שורה 4-5 'ועלי הדס ועלי תמרים'. לו ע"ב שורה 26 'אמר... אינו חוצץ ואמר רבה'. לו ע"ב שורה 29-31 'ואי רבא... שמה לקיחה'. לט ע"ב שורה 3-4 'אלא יהא... מברך'. לט ע"ב שורה 9-8 'מאי מוסיף... מאודך למטה' (בדק"ס עמ' 121 אות ה: 'ונראה שלא היה כתוב מאי מוסיף ונשמט מן אמר עד אמר'). לט ע"ב שורה 17-18 'ואי בעית... לפנייה'. לט ע"ב שורה 24-25 'דתניא... לעם הארץ'. לט ע"ב שורה 13-15 'אי הכי אתרוג... לשביעית הוא'. מ ע"ב שורה 11-12 'אלא טעמא... לשביעית'. מ ע"ב שורה 14-17 'דתנן עלי קנים... אין בהן קדושת שביעית'. מ ע"ב שורה 33-34 'כדתניא... ולא למלוגמא'. מ ע"ב שורה 29-30 'אי מה קדש תופס דמיה'. מ ע"ב שורה 30-31 'אף שביעית תופסת את דמיה ויוצאת לחולין'. מ ע"ב שורה 34 'יצא בשר ונכנסו דגים'. מ ע"ב שורה 44 'מא ע"ב שורה 3' 'אמי עולא מחלוקת... עדרים' (הושלם בגליון). מא ע"ב שורה 17-18 'ואחד... שביעית'. מא ע"ב שורה 8-9 'ולא היא... קאמר'. מא ע"ב שורה 33-34 'ונתנו במתנה... ויצא בו'. מא ע"ב שורה 49-48 'נכנס לבית הכנסת ולולבו בידו'. מב ע"ב שורה 12 'ועבד מצוה... בדבר מצוה' (הושלם בגליון). מג ע"ב שורה 34 'בלולב איתיביה'. מד ע"ב שורה 36-37 'תסתיים דר' יוחנן... יסוד נביאים' (הושלם בגליון). מד ע"ב שורה 4-5 'כיון דאמר מר... בערבה שבלולב' (הושלם בגליון). מה ע"ב שורה 28-29 'דאי סלקא... מנח להו'. מה ע"ב שורה 22 'אם מאה... מה'. מו ע"ב שורה 10-11 'קשיא סוכה... אלולב'. מו ע"ב שורה 53-54 'הכא נמי... ברכותיו'. מו ע"ב שורה 10-11 'יומיס... אתקצאי' (הושלם בגליון). מו ע"ב שורה 41-42 'ואוכלה לאלתר... יוצא בה'. מו ע"ב שורה 25 'הכא... חלוקי'. מו ע"ב שורה 37-38 'אף שמיני... וברכה ולינה'. מו ע"ב שורה 4-5 'האידינא... לא בריך' (הושלם בגליון). מו ע"ב שורה 24-25 'מיט דר"א בן יעקב' (הושלם בגליון). מו ע"ב שורה 31-33 'יורב ששת... בשמיני של חגי מח ע"ב שורה 2-4' 'ירגל בפני עצמו... ברכה בפני עצמה'. מח ע"ב שורה 9 'לשמחה אתה... יום טוב האחרון'. מח ע"ב שורה 24-25 'מאני מיכלא דאמר רבא'. מח ע"ב שורה 17-22 'אייל ששון לשמחה... מים בששון'. מט ע"ב שורה 6 'יחמוקי ירכיד... חלאים' (הושלם בגליון). מט ע"ב שורה 38 'של חסד ויש תורה'. מט ע"ב שורה 40-41 'איכא דאמרי... שאינה של חסד'. נ ע"ב שורה 3-1 'ואי מייטי במקודשת... אלא מדעת'. נ ע"ב שורה 11-12 'שירה בכלי... עיקר' (הושלם בגליון). נא ע"ב שורה 2 'בית הפגרים ומשפחת'. נא ע"ב שורה 13-15 'ישראל היו... קסברי'. נב ע"ב שורה 48 'תנו רבנן... ארחיק מעליכם'. נב ע"ב שורה 7-8 'אם אבן הוא נימוח... מתפוצץ'. נב ע"ב שורה 34 'מאן נינהו ארבעה חרשים'. נג ע"ב שורה 3-5 'אשרי ילדותנו... ויש מהם אומרים'. נג ע"ב שורה 13-14 'אם אתה לא תבא... ביתך'. נג ע"ב שורה 28 'לוי אחוי קידה'. נג ע"ב שורה 28-30 'יהאמר רבי אלעזר... הא והא גרמא ליה'. נג ע"ב שורה 32-34 'יורבנן סברי... אחת היא'. נה ע"ב שורה 25 'ועכשיו מי מכפר עליהן' (הושלם בגליון). נו ע"ב שורה 31-32 'והלכתא... זמן'. נו ע"ב שורה 26-27 'שכיני בילגה נשתכרו'.

⁴ ד ע"ב שורה 17 חסר 'האמצעית'. ז ע"ב שורה 18-20 חסר ר' יהודה ר' שמעון ור' אליעזר. יא ע"ב שורה 16 ב-מ טעה בפתיחת ראשי תיבות (וש"מ) וגרס 'ושמואל מי לא אמרינן'. יג ע"ב שורה 6 'בדשרי להו אייל רב פפא' וצ"ל 'אמר רב פפא דשרי להו'. יד ע"ב שורה 18 טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'למצרא' (תמורת 'דנימציייה'). יז ע"ב שורה 19 ב-מ טעה בפתיחת ראשי תיבות וגרס 'ר' אבהו' במקום 'ר' אליעזר'. טו ע"ב שורה 1 טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'אביי במקום 'אמי'. כ ע"ב שורה 16 חסר 'איכא דאמרי'. כ ע"ב שורה 24 'ר' יהודה' במקום 'ר' יהושע' (פתיחת ראשי תיבות). כא ע"ב שורה 19 'ואיכא דאמרי' במקום 'ואי בעית אימא' (וכ"כ הדק"ס עמ' 61 אות ש' ונוסח הדפוס הוא הנכון). ואפשר שלפניו עמד 'ואיב"א' ועקב דמיון גרפי העתיק 'ואיכא' והוסיף 'דאמרי'. וראה הלבני, מקורות, ב, עמ' רמו הערה 1 על חילוף א"ד ואב"א שטוען שנובע מחוסר הבחנה בטרמינולוגיה). כד ע"ב שורה 26 טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'מכשיר' (במקום 'מטהר'). כו ע"ב שורה 37 'והיינו' במקום 'והא אנו' (אולי עקב לימוד בע"פ). כז ע"ב שורה 47-48 ב-מ הושמטו דברי רב יוסף, והושלם בגליון. לב ע"ב שורה 29 'והתניא' במקום 'והתם' (טעות בפתיחת הקיצור 'והת'). לה ע"ב שורה 41-42 'לפי שאין בה דין ממון דא"ר אסי' (הושלם בגליון). לה ע"ב שורה 23-27 חסר הקטע הני"ל. מא ע"ב שורה 1-2 דילג על 'דכתיב עד עצם... סבר לה כותיה' (הושלם בגליון). מג ע"ב שורה 16 ב-מ טעה וגרס בדברי בר הדיא 'איקלע' ובדברי רבין 'לא איקלע'. מו ע"ב שורה 47-48 דילג על דעת אמרימר ומרימר (הושלם בגליון). נ ע"ב שורה 18-20 הפך את הדעות וגרס שהמכשיר סובר שעיקר שירה בכלי והפוסל סובר עיקר שירה בכלי. נא ע"ב שורה 31-32 דילג על 'אמר לך רב יוסף... שואבה' (הושלם בגליון). נא ע"ב שורה 34 'בשאינה'

ישנן 25 טעויות שהן תוצאה של אשגרה.⁵

ישנם ב-מ 40 שיבושים וקיצורים בשמות⁶ כדרכו של כ"י זה.⁷

במקום 'בשואבה' (עקב דמיון גרפי). נב ע"ב שורה 28- חסר 'ישמעאלים'. נב ע"ב שורה 31-32- חסר 'חד דכתיב ואשר הרעותי... ואידך'. נב ע"ב שורה 38- 'בגדתאה' במקום 'באגדתא'. נו ע"ב שורה 8-9- חסר 'אמר רבא והא תנא דבי שמואל... לא קתני'.

⁵ ב ע"א שורה 26- אשגרה 'תשבו כעין תדורו' מהברייתא לקמן כח ע"ב ואין עניינו כאן שעוסקים בדיני הסוכה ולא בדיני הישיבה (בדק"ס עמ' 1 אות ז: 'וכ"ה בילקוט ונוסחא משובשת היא דמה ענינו הכא ואדרבא בלשון זה משמע קצת קבעי'). ב ע"ב שורה 47- אשגרה מלקמן 'אבל שתופי מבואות מניחין'. ה ע"א שורה 2- אשגרה 'למטה מעשרה'. אין לגרוס כאן 'עשרה', שהרי זאת מסקנת הגמ' העולה מגובה הכפורת ודברי ר' יוסי. ה ע"א שורה 32- אשגרה 'דנין כלי' (כך גם הגרסה ברא"ה) במקום 'דנין דבר'. ו ע"א שורה 23- 'קרא' במקום 'הלכתא'. ו ע"ב שורה 16- אשגרה 'ידל חד קרא'. י ע"ב שורה 35- 'בכילת חתנים' במקום 'בכילה ערוס'. יג ע"א שורה 25- 'ואמר רב חסדא אמ' רבה בר שילא' יד ע"א שורה 19- 'אלא הכא למאי חזי... בגילייהו'. יד ע"א שורה 30- 'יתן התם'. יז ע"א שורה 15- 'אור פסול'. יז ע"ב שורה 22- 'אמר רב יהודה אמר שמואל'. כ ע"א שורה 23- ב-מ 'גדולה אין מסככין בה'. לא נראה שזה הנוסח שעמד לפניו שא"כ היה צ"ל 'בין גדולה ובין ארוגה אין מסככין' וכן בתוספתא פ"א ה"י בה"פ ובר"ח 'גדולה מסככין' (בדק"ס עמ' 56 אות ה, הז מעלה אפשרות שזאת הגרסה שעמדה לפני הרמב"ם שאינו מחלק בין גדולה לארוגה אך זאת השערה רחוקה ויותר נראה שפוסק כר' דוסא ונחלקו בגדולה ולא בקטנה עיי"ש במ"מ). כד ע"א שורה 27- 'שאינה עומדת' (אשגרה מדברי רב אחא בע"ב). כד ע"ב שורה 25- ליתא 'מצויה' (אשגרה מע"א). לו ע"א שורה 13- 'כפול הלבן'. לו ע"א שורה 21- בנוסח הרווח 'אמר לו ר' יהודה'. ב-מנד : אמרו לו (ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 865 שבכ"י ובכ"י 'אמי' לו'. אבל בדפוס ובכ"י 'אמרו לו'. ואת גרסת כ"י וכ"י אפשר לפתור אמר לו כלומר ר' יהודה אמר לו. ובדק"ס עמ' 114 אות ז על נוסח המשנה: '... וסירכא דבסמוך אמרו לו אין זה הדר נקטינהו גם הכא לספרי בטעות'. מב ע"א שורה 16- 'חטאתי' במקום 'תמיד'. מד ע"ב שורה 9-10- ב-מז אשגרה ביום טוב הראשון של חג'. נא ע"ב שורה 23- זה בניין שלמה' (צ"ל 'הורדוס'). נב ע"א שורה 55- 'ההוא גברא' במקום 'ההוא סבא'. נב ע"ב שורה 41- 'אברהם יצחק ויעקב'. אשגרה 'יצחק' במקום 'משה'. נג ע"א שורה 31- אשגרה 'ואמרי לה בארבעין בעי'. נד ע"ב שורה 4-5- ב-מ 'והא אוקימי דלא כי האי תנא' (צ"ל 'כר' יהודה' ואשגרה מהתשובה 'סבר לה כי האי תנא'). נו ע"ב שורה 18-19- אשגרה 'שהן חולקין במקום 'שהן נכנסין... שהן יוצאין'.

⁶ ג ע"א שורה 6- 'רבא' במקום 'רב אשי'. ד ע"ב שורה 9- חסר 'רבא'. ח ע"א שורה 16- 'רבי' במקום 'רב אתי'. יב ע"ב שורה 4- חסר 'אמר רב יהודה'. יג ע"א שורה 1- 'רבא' במקום 'רב חנן בר רבא'. טו ע"ב שורה 9- 'רב נחמן' במקום 'ר' חנין א"ר'. יח ע"א שורה 34- חסר 'בר' יוסי ר'. יט ע"ב שורה 15- 'ר' יונתן' במקום 'ר' נתן'. כ ע"א שורה 32- 'א"ר' חסר 'אבא'. כד ע"ב שורה 14- חסר 'הגלילי'. כו ע"א שורה 3- 'ר' עקיבא' במקום 'ר' חנניה בן עקיבא'. כז ע"א שורה 15- 'חייא' במקום 'חסדא'. כז ע"א שורה 30- 'ר' יג' במקום 'ר' שב"ג'. כז ע"א שורה 31- 'ר' יוסי בר' יהודה' במקום 'ר' יוסי ברבי'. כז ע"א שורה 33- 'רב אחא' במקום 'רב אחא ברדלא'. כז ע"א שורה 35- 'רב אדא' במקום 'רב אחא בר אדא'. כז ע"א שורה 21- 'ר' צדוק' במקום 'ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק'. ל ע"א שורה 9- ב-מ 'וא"ר יוחנן' וחסר 'משום רשב"י'. ל ע"א שורה 17- חסר 'ר' אמי'. לא ע"א שורה 22- חסר 'אמר רבינא'. לא ע"א שורה 37- חסר 'משום ר' טרפון'. לא ע"ב שורה 28- חסר 'א"ר חנינא'. לב ע"ב שורה 11- חסר 'אמר שמואל'. לב ע"ב שורה 21- 'רבא' במקום 'רב הונא'. לב ע"ב שורה 50- 'רב הונא' במקום 'רב כהנא'. לג ע"ב שורה 25,23- חסר 'בר' שמעון'. לד ע"א שורה 3- 'רבה' במקום 'ר' אסי'. לה ע"א שורה 26- 'ר' יוסי' במקום 'ר' אסי'. לו ע"ב שורה 5- 'רבא' במקום 'רבי'. לו ע"ב שורה 14- חסר 'רב חסדא'. לו ע"א שורה 17- חסר 'אמרי בי רבי'. מ ע"א שורה 2- 'ר' יוסי' במקום 'ר' אליעזר'. מ ע"א שורה 3- חסר 'א"ר יוסי'. מד ע"א שורה 29-30- חסר 'ר' אסי ור' נחוניא'. מד ע"א שורה 39-40- חסר 'משום ר' נחוניא איש בקעת בית חורות'. מו ע"א שורה 38- חסר 'אמר רב יהודה'. מו ע"ב שורה 50- 'אמי' שמואל' במקום 'בריה דרב שמואל'. נא ע"ב שורה 40- 'א"ר' חסר 'אלעזר'. נה ע"ב שורה 15- 'דברי ר' מאיר' במקום 'דברי רבי'. נה ע"ב שורה 18- 'ר' מאיר' במקום 'רבי'.

⁷ ראה פרידמן, השוכר, עמ' 147: 'כלל גדול הוא לגבי כ"י, ששמות החכמים שבו נתקצרו (או שובשו) במידה שאינה רגילה בשאר כתבי היד. אפשר שענין זה שייך למגמה הכללית של סופר כ"י לקצר את הכתיב ככל האפשר, ואף היא חלק מתוכניתו הרחבה לכתוב את כל הש"ס כיחידה אחת שלשמה אימץ כמה שיטות ותחבולות...'.
7

1.1.2 ו = כ"י וטיקן 134⁸

כה"י מכיל מספר מסכתות מסדר מועד: פסחים, תענית, סוכה, ביצה, מגילה, חגיגה ומועד קטן. וכן חלקים מיומא וראש השנה.

המשניות מופיעות במרכז בראש הפרק. הפיסקאות מצויינות ע"י רווחים לפנין ואחריהן וגרשיים בסוף הסוגיה ובסוף הפיסקה.

אין קולופון אבל בעמוד האחרון ובעוד מקומות יש כמה וכמה שמות שהעתיקים גולינקין.

הכתב הוא אשכנזי מרובע ויש מספר גבוה של הגהות בין השיטין ובשוליים בכתבים אשכנזיים בינוניים שונים. מהכתב, מהרכב הקונטרסים, מהאמצעים לשמירת השוליים ומהשם "מאלבורג" שנכתב לפני מסכת פסחים ניתן ללמוד שכה"י נכתב באשכנז.

לגבי זמנו של כה"י, לפי הכרטסת של המכון לתצלומי כ"י עבריים נכתב במאה ה-י"ד. אך ד"ר מלאכי בית אריה וד"ר מרדכי גלצר סבורים שנכתב במאה ה-י"ג או קודם לכן.

שיבושי סופרים במסכת סוכה⁹:

ב-ו ישנם 83 דילוגים מחמת הדומות.¹⁰

⁸ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' מא-מה; קרופ, כתבי, עמ' 360.

⁹ ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' מה: יש מעט שיבושים בכ"י. אך מבדיקת מסכת סוכה עולה שיש בו שיבושים רבים.

¹⁰ ב ע"א שורה 34-36 - יקבע נמי נפיק... כי עביד להו דירת' (הושלם בגליון). ג ע"א שורה 3-6 - ילא נצרכה... אמר רב אשי' (הושלם בגליון). ד ע"א שורה 27 - 'אבל הכא... לדופי' (הושלם בגליון). ה ע"ב שורה 16 - 'אימי' עשרה לבד מסככה' חזר אחורה מחמת הדומות. ה ע"ב שורה 30-31 - 'דילמא להדי... קיימי'. ה ע"ב שורה 33 - 'למעלה'. ו ע"ב שורה 4-6 - 'ולגזור נמי על מיעוטו... שאינו מקפיד' (הושלם בגליון). ו ע"ב שורה 23-26 - 'דכולי עלמא... ואי בעית אימא'. ט ע"ב שורה 11 - 'אף אילן צילתו מרובה מחמתו'. י ע"א שורה 23 - דילג אחורה מחמת הדומות וגרס שוב 'והיכי דמי... דירה'. יא ע"א שורה 34 - 'ולא אמרה שמואל אמרה רבי'. יא ע"ב שורה 30-31 - 'לא דכולי עלמא... עשייתך'. יא ע"ב שורה 48-47 - 'אף סוכה... הארץ'. יב ע"א שורה 35 - 'אין מסככין... התם דקתני' (הושלם בגליון). יג ע"א שורה 6-7 - 'אמי' רב חסדא אמי רבינא... שמה אגד' (הושלם בגליון). יג ע"ב שורה 28 - 'יש להן ידות ומר סברי'. יד ע"ב שורה 33-35 - 'ומודה ר' יהודה... כשירה'. טו ע"א שורה 7-8 - 'ואי נוטל אחת... מעשה'. טו ע"א שורה 11-13 - 'סגיא לעולם... מבינתים' (הושלם בגליון). טו ע"א שורה 13-15 - 'אימא סיפא... לא יפקקי' (אם לפניו היה כ-ל אזי דילגו מחמת הדומות). טו ע"א שורה 15-16 - 'הכי קאמר... בית שמאי' (הושלם בגליון). טו ע"א שורה 44-45 - 'אמר אסור... דרב יהושע'. טו ע"ב שורה 8 - 'הכא נמי בארוכה... כרעים'. יז ע"א שורה 15-16 - 'בשלושה... פוסלי' (הושלם בגליון). יז ע"ב שורה 8-9 - 'אמר ליה לאו משום... שיעוריהו' (הושלם בגליון). יח ע"א שורה 4-5 - 'אלא למאן דאמר... כשרה'. יח ע"א שורה 13-14 - 'ובסוכה קטנה... הוי מיעוטי' (הושלם בגליון). יח ע"א שורה 20 - 'אחת יוצאה מכותל זה'. יט ע"א שורה 24-26 - 'והא בעינן הכשר סוכה... בדאיכא'. יט ע"ב שורה 33-34 - 'טעמא דעשאה... מסככין בה'. כ ע"א שורה 34 - 'לטעמיה דאמר ריש לקיש' (הושלם בגליון). כ ע"א שורה 38-39 - 'ויסודה... חייא ובניו' (הושלם בגליון). כב ע"א שורה 12-14 - 'אבל יש בין זה לזה שלשה טפחים פסולה אמי רבא אפי' יש בין זה לזה שלשה טפחים' (הושלם בגליון). כב ע"א שורה 26 - 'ויבניהן פותח טפח'. כב ע"א שורה 35-36 - 'וכן שתי קורות... מכותל זה'. כג ע"א שורה 12 - 'דיבשה... שאינה מצויה דים'. כד ע"א שורה 13-14 - 'מכלל דחייש... הנודי' (הושלם בגליון). כד ע"א שורה 21 - 'שמא תמות בין למאן דאמר'. כד ע"ב שורה 1 - 'הרי עשויה בידי אדם'. כד ע"ב שורה 4 - דילג אחורה מפני הדומות 'אמרו אף אין כותבין עליו גיטי נשים'. כו ע"א שורה 10 - 'פטורין מן הסוכה ביום'. כו ע"א שורה 46-47 - 'ואין ישנים... חוץ לסוכה' (הושלם בגליון). כז ע"א שורה 43-44 - 'אמר לו שאני אומר כל היוצא מסוכה לסוכה'. כח ע"א שורה 17 - 'ולא הניח אדם בביהמ"ד'. כח ע"א שורה 44-45 - 'ותו למה לי הילכתא... קרא'. כט ע"א שורה 28-29 - 'מי שרגיל ללקות... דואגי' (הושלם בגליון). כט ע"א שורה 33-34 - 'לזה... לעולם' (הושלם בגליון). לא ע"א שורה 32-33 - 'ורי' יהודה... הדרי' (הושלם בגליון). לא ע"א שורה 49-50 - 'יבשין פסולין... כשרים' (הושלם בגליון). לא ע"ב שורה 10-11 - 'ולא דבר אחר פשיטא מהו... כי היכי' (הושלם בגליון). לב ע"ב שורה 52-53 - 'הא גופא קשיא... עבותו קיימתי' (הושלם בגליון). לד ע"א שורה 13-19 - 'איכא

ישנם 16 שיבושי העתקה נוספים (דילוגים, פתיחת ראשי תיבות, דמיון גרפי וכו').¹¹

ישנן 14 טעויות שהם תוצאה של אשגרה.¹²

ישנם 11 שיבושים וקיצורים בשמות.¹³

דמתני... כפצפה שבין ההרים'. לד ע"א שורה 33-34 - לשופר של ראש השנה... נפקא מינה' (הושלם בגליון). לה ע"א שורה 50-51 - 'לדברי חכמים... בפסח'. לה ע"ב שורה 25 - 'ואת האכסניא דמאיי'. לו ע"א שורה 28-29 - 'רי' עקיבא... קאמרי' (הושלם בגליון). לו ע"ב שורה 39-40 - 'רוחות רעות... כדי לעצרי'. לט ע"ב שורה 18-19 - 'לאילן בדרך... ולירק בדרך אחד'. מ ע"א שורה 14-16 - 'יתנן עלי קנים... יש בהן קדושת שביעית' (הושלם בגליון). מ ע"א שורה 33-34 - 'אתה אומר... למלוגמא'. מא ע"א שורה 11 - 'והחנוני... במתנה'. מא ע"א שורה 15-17 - 'אלא אמר רב אשי... חילול לאי'. מג ע"א שורה 6-7 - 'הנך דליתנהו... רבני'. מג ע"א שורה 45 - 'מדבר שנוהג לדורות'. מג ע"ב שורה 14-15 - 'אינהו דידיע בקביעי דירחאי' (הושלם בגליון). מד ע"א שורה 5-6 - 'לא אידי ואידי... שבית המקדש קייס'. מד ע"ב שורה 3-4 - 'ואין אדם יוצא... בפני עצמה'. מד ע"ב שורה 36-38 - 'אבל לאושפיזי... לביתיה' (הושלם בגליון באופן חלקי). מה ע"ב שורה 10-13 - 'תניה... סיכויין ת"ל'. מז ע"ב שורה 22-24 - 'היא דתניא... ר"א בן יעקב' (הושלם בגליון). מז ע"ב שורה 31-32 - 'ורב ששת... בשמיני של חגי'. מח ע"א שורה 9 - 'לשמחה אתה... יום טוב האחרון'. מט ע"א שורה 5-6 - 'כמו חלאים... חמוקי ירכיך'. נא ע"א שורה 11 - 'מר סבר הכי הוה מעשה'. נא ע"א שורה 22 - 'דילג אחורה וגרס יורבן סברי שמחה יתירה דוחה את השבת'. נג ע"ב שורה 30-31 - 'אומר הפוחת... ר' יהודה' (הושלם בין השיטין). נג ע"ב שורה 36-34 - 'ורבן ההוא... תקיעה תרועה אחת היא' (הושלם בין השיטין). נג ע"ב שורה 37 - 'פלגא דמצוה עביד' (הושלם בין השיטין). נד ע"א שורה 10-12 - 'מ"ט דר"א בן יעקב... למעלה עשירית' (הושלם בגליון). נד ע"א שורה 38-39 - 'אטו מי קא אמרינן... לאשמועינן דר' אליעזר בן יעקב' (הושלם בגליון). נה ע"ב שורה 22 - 'עבדיו... עשו לי סעודה' (הושלם בגליון). נו ע"א שורה 10-12 - 'רב אמר סוכה... ואחר כך סוכה' (הושלם בגליון). נו ע"ב שורה 17-19 - 'ת"ר הנכנסין... שהן יוצאין'.

¹¹ ב ע"ב שורה 33 - חסר 'ושולחני'. ב ע"ב שורה 37 - חסר 'א"ר יהודה'. ב ע"ב שורה 39 - 'ויושני'. נראה שהוא טעות סופר והיה כתוב 'יוצי' וטעו ל'יושי'. ד ע"ב שורה 9 - 'הכא' במקום 'רבא'. יח ע"א שורה 24 - במקום 'שאני' גרס 'שתי כנראה חשב שכוונתם למספר. כ ע"ב שורה 24 - 'ר' יהודה' במקום 'ר' יהושעי' (פתיחת ראשי תיבות). כ ע"ב שורה 41 - ב-ו נוסף 'וכן מדבך של עץ', גרסה זאת וודאי טעות היא, ואולי הסופר התחיל בטעות לכתוב שוב 'וכן מדבך' וכיוון שלא רצה למחוק הוסיף 'של עץ'. כד ע"ב שורה 7 - דילג על 'ואינו אוכל'. כה ע"א שורה 16 - דילג על 'אמר רב פפא'. כז ע"א שורה 20 - 'אחרון' במקום 'ראשון'. לו ע"ב שורה 32-33 - דילג על 'כיצד... ידיו תחת'. לח ע"ב שורה 2 - 'חדאי במקום 'הוא' (דמיון גרפי). מא ע"ב שורה 1-2 - דילג על 'ימי סבר לה... עד עצם היום הזה עדי' (הושלם בגליון). מא ע"ב שורה 31-34 - 'ונתנו לר' אלעזר בן עזריה... והחזירו לרבן גמליאלי'. נא ע"ב שורה 29 - 'מופלאי' במקום 'כפליס' (עקב דמיון גרפי). נב ע"ב שורה 13-14 - חסר 'מסיתו לאדם בעוה"ז'.

¹² ה ע"ב שורה 12 - אשגרה 'שכן בכרכי היס' במקום 'בבבל'. ז ע"ב שורה 37 - אשגרה 'חוץ לסוכה' במקום 'חוץ לכילה'. טז ע"ב שורה 8 - אשגרה 'ר' יוסי' במקום 'ר' יהודה'. יז ע"ב שורה 23 - 'אמות'. כד ע"א שורה 5 - אשגרה 'קשיא דר' יהודה' ולכן השמיט את התירוץ לר"מ (הושלם בגליון). כד ע"א שורה 31 - 'ברוח מצוה'. כז ע"ב שורה 6-7 - 'עשה סוכה לשם חגי' (אשגרה מ-ט ע"א). כח ע"א שורה 44 - 'נינהו'. לו ע"ב שורה 3 - אשגרה 'כבריייתו של עולם'. לז ע"ב שורה 30 - 'והכז קאמרי'. לח ע"א שורה 19 - 'לא קשיא הא דאיכא שהות ביו'. מ ע"ב שורה 11-12 - 'מ"ט... דרך חילול'. מה ע"ב שורה 20 - 'יעד עכשיו'. נג ע"א שורה 35 - 'לתפילת של בין הערבי' במקום 'לתמיד של בין הערבים'.

¹³ ה ע"ב שורה 13 - 'א"ל אביי תמורת' א"ל רב פפא לאביי. ט ע"ב שורה 27 - חסר 'בר יצחק'. יב ע"ב שורה 15 - חסר 'רב יהודה'. יג ע"א שורה 15 - 'א' רבינא א' רב חסדא בר שילאי תמורת' אמר רב חסדא בר שילאי. כז ע"א שורה 31 - 'ר' יוסי ב"ר שמעי' בן לקי"י, וברי"י' ר' יוסף בר' שמעון' (כך הוא ברי"י כ"י ניו יורק. אך ברי"י דפוס קושטא רס"ט ווילנא 'ר' יוסי ברי"י), תמורת 'ר' יוסי ברבי'. כז ע"א שורה 21 - 'ר' שמעון בן יוחיי תמורת' ר' שמעון בן יהוצדקי' (פתיחת ראשי תיבות). לב ע"א שורה 8 - חסר 'פפא'. לג ע"א שורה 24 - 'ר' מאיר בר' צדוק' תמורת 'ר' אליעזר בר צדוק'. לד ע"ב שורה 23 - חסר 'בר' שמעון'. לו ע"ב שורה 19 - 'לר' זירא תמורת' לר' זריקא. מד ע"א שורה 20 - 'ר' אמ"י תמורת' ר' אסי'.

1.1.3 ל = כ"י לונדון (BRITISH LIBRARY (HARL. 5508), קטלוג מרגליות מס' 400¹⁴

כה"י מכיל מספר מסכתות מסדר מועד: ראש השנה, יומא, חגיגה, ביצה, מגילה, סוכה, מועד קטן, תענית.

המשניות של כל פרק מרוכזות לפני הגמרא ופסקאות מהמשנה פזורות לאורך כל הפרק עם הציון 'מתני' לפעמים הפיסקא קצרה ולפעמים היא כוללת משנה שלימה.

מוצאו של הכתב מוטל בספק אבל ברור שאינו ספרדי. פרופ' בית אריה משער שכי"ל נכתב באיטליה או באשכנז בסוף המאה הי"א-הי"ב אלא שאין לנו דוגמאות של כתב אשכנזי מאותה תקופה.

ההגהות כתובות בכתב אשכנזי בינוני מראשית המאה הי"ג.

שיבושי סופרים במסכת סוכה¹⁵:

ב-ל ישנם 20 דילוגים מחמת הדומות.¹⁶

ישנם 4 שיבושי העתקה נוספים (דילוגים, פתיחת ראשי תיבות, דמיון גרפי וכו').¹⁷

ישנן 13 טעויות כתוצאה מאשגרות.¹⁸

ישנם 7 שיבושים בשמות.¹⁹

¹⁴ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' לא-לד (התיאור להלן מסתמך עליו).

¹⁵ ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' לד: יש מספר קטן של שיבושים. מבדיקת מסכת סוכה עולה תמונה דומה.

¹⁶ ה ע"א שורה 30-31 - הניחא למ"ד... למטה היתה'. זו ע"א שורה 28-34 - 'ואמרו לי... הפוסל בארבעה'. כא ע"ב שורה 42-46 - 'מאי בנייהו... מפני שמעמידה בדבר המקבל טומאה' (הושלם בגליון). לו ע"א שורה 5-6 - 'אי נקלף... ניקב תנינא' (הושלם בגליון). לו ע"א שורה 5 - 'ועלי הדסי'. לו ע"א שורה 29-לו ע"ב שורה 3 - 'ואמ' רבא מנא אמינא... לקיחה' (אך השלים זאת בסוף הסוגיה). לו ע"ב שורה 33 - 'ומניח... הכבשים'. לח ע"ב שורה 8 - 'איתמר נמי... ראשי פרקים'. מד ע"ב שורה 4-5 - חזר מחמת הדומות על 'כיון דאמרת אינה ניטלת... בערבה שבלולב'. מד ע"ב שורה 13-12 - 'עלה אחד... בחד אחד'. מד ע"ב שורה 14-16 - 'אמר אייבו... נביאים הוא'. מה ע"ב שורה 7-14 - 'אייר ירמיה... ולעולמי עולמים'. מז ע"ב שורה 24 - דילג אחורה מחמת הדומות וגרס שוב 'היא דתניא...'. מט ע"א שורה 5-6 - 'כמו חלאים... חמוקי ירכיך'. נא ע"א שורה 21 - דילג וגרס 'לא דחיא' ולאחר מכן חזר למקום הנכון. נא ע"ב שורה 42-43 - 'שיהו נשים יושבות... התקיני'. נב ע"א שורה 14 - 'שמחה בעי למיעבד'. נג ע"א שורה 35-36 - 'לתפלת משם לתמיד' (כפי הנראה היה לפניו 'לתפילת של בין הערבים כפי שטעה ב-ו ולכן דילג מחמת הדומות). נג ע"ב שורה 37-38 - 'הוא דאתא... סימנא בעלמא'. נו ע"א שורה 30 - דילג ל'והיל' (סוכה) ואחר כך (זמן), אך חזר למקום הנכון.

¹⁷ ד ע"א שורה 13 - ב-ל טעה וגרס 'אם צילתן מרובה מחמתן' (במקום חמתן מרובה מצילתן), והגליון לא קריא. ע"ב ע"א שורה 1 - דילג על 'אי מה חגיגה... בעלי חיים'. יב ע"ב שורה 39 - 'ויושני'. נראה שהוא טעות סופר והיה כתוב 'ויוצי וטעו ליושי'. נא ע"א שורה 3 - 'מטמאים במקום 'מאמאוס' (עקב דמיון גרפי).

¹⁸ ב ע"א שורה 15 - אשגרה 'שהוא יושב בסוכה' מדברי ר' זירא וסומן למחיקה. יד ע"א שורה 18 - אשגרה 'ר' יוסי במקום 'ריש לקיש'. טז ע"ב שורה 12 - אשגרה 'דאיסור עשה' (בהמשך 'דאיסור סקילה') במקום 'דמצות עשה'. כא ע"א שורה 17 - נוסף באשגרה 'אינו אהל'. כד ע"ב שורה 24 - 'א' רב אחא בר יעקב אומ' היה ר' מאיר'. כז ע"א שורה 35 - 'א' לו'. כח ע"א שורה 2 - 'תיקו' ונראה שאשגרה מספקות אחרים ולא שייך לכאן, שהרי הגמ' אינה דנה בספק זה. לב ע"ב שורה 30 - 'אימר... לא דקי'. לד ע"א שורה 13-19 - 'איכא דמתני... כצפצה שבין ההרים' (הושלם בגליון). לה ע"ב שורה 4-5 - ב-לג אשגרה מדברי ר' אסי 'לדברי ר' מאיר... לדברי חכמי'. לח ע"א שורה 16 - במקום 'שחרית' גרס 'על שולחני' (כך גורס ב-ל בהמשך ומשם אשגרה לכאן). מא ע"א שורה 43 - אשגרה 'בן בתירה'. נג ע"א שורה 35 - 'לתפילת של בין הערבי' במקום 'לתמיד של בין הערבים'.

¹⁹ ג ע"א שורה 16 - 'רב חסדא' תמורת 'רב נחמן בר יצחק'. ו ע"ב שורה 12 - 'ר' שמעי בן אלעזר' תמורת 'ר' שמעון. ז ע"א שורה 32 - 'יונה' תמורת 'אבא'. כז ע"א שורה 31 - 'ר' יוסי תמורת 'ר' יוסי ברבי'. ל ע"א שורה 17 - חסר 'ר' אמי. לו ע"ב שורה 19 - 'לר' זירא' תמורת 'לר' זריקא'. לח ע"א שורה 3 - חסר 'ואמר רבא'.

1.1.4 ס = כ"י אדלר 850 = כ"י סמינר 1608 JTS RAB.²⁰

כה"י כולל את מסכת ראש השנה, חלקים ממסכת פסחים ומסכת סוכה עד דף מא ע"ב. המשניות מרוכזות בראש כל פרק. יש פסקאות קצרות לפני כל סוגיה חלקן עם לשון ההצעה "מתני" באותיות גדולות וחלקן בלי לשון הצעה אבל עם רווח בשני צידי הפסקה. הכתב הוא ספרדי מרובע. מצורת הכתב ומשיטת השרטוט מוכח שכה"י הוא ספרדי. ד"ר מרדכי גלצר בדק את כה"י בדיקה קודקולוגית והוא כותב עליו: "נראה קדום יותר לכי"י מן אמצע המאה ה-13 מספרד". כלומר, כי"ס נכתב בתחום ה"ספרדי" וככל הנראה לא מאוחר משנת 1250. ההגהות נכתבו חלקן בכתב ספרדי מרובע, חלקן בכתב ספרדי בינוני וחלקן בכתב ספרדי קורסיבי. שיבושי סופרים במסכת סוכה²¹:

ישנם 18 דילוגים מחמת הדומות.²²

ישנם 6 שיבושי העתקה נוספים (דילוגים, פתיחת ראשי תיבות, דמיון גרפי וכו').²³

ישנן 2 טעויות כתוצאה מאשגרות.²⁴

ישנם 16 שיבושים בשמות.²⁵

²⁰ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' כז-ל; קרופ, כתבי, עמ' 354.

²¹ ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' ל: כי"ס איננו כ"י דווקני יש בו שיבושים מכל הסוגים- השמטות ע"י הדומות, השמטת מילים, מיזוג מילים, החלפת שמות והחלפת אותיות. מבדיקת מסכת סוכה עולה תמונה של כ"י נקי באופן יחסי משיבושים. צריך להדגיש שהנתונים מתייחסים לכשני שליש מהמסכת (זהו היקף כה"י לסוכה) אך גם באופן יחסי ישנם כ"י משובשים ממנו.

²² ב ע"א שורה 22-23- מקום שאין... עשרות קרנים' (הושלם בגליון). ג ע"ב שורה 28- יארבע אמות לזה'. ה ע"א שורה 30-31- 'הניחא למ"ד... למטה היתה'. ז ע"א שורה 3-4- 'וכן מורין בי מדרשא... היוצא'. טו ע"א שורה 19-21- 'דברי ר' יהודה... רישא בנסרים' (הושלם בגליון). טו ע"א שורה 26- 'סיפא במאי... תקרה'. טז ע"ב שורה 18-21- 'פירסו סלקא דעתך... וקראו בו' (הושלם בגליון). כ ע"א שורה 31- 'מאי מרזובלי'. כא ע"ב שורה 46- 'הרי מעמידה בדבר המקבל טומאה'. כג ע"א שורה 13-14- 'לעמוד ברוח... יכולה'. כג ע"א שורה 41- 'שמא תמות חיישין למ"ד'. כח ע"א שורה 13- 'ולא הנחתי אדם בבית המדרש'. כח ע"א שורה 17- 'ולא הניח אדם בביהמ"ד'. כח ע"ב שורה 7- 'אף כאן נשים חייבות'. ל ע"א שורה 20- 'דא"ר יצחק... שמואל'. לב ע"ב שורה 35- 'והינו לחומרא לא דקי'. לג ע"ב שורה 15-17- 'דאשחור... אלא'. מע"ב שורה 35-36- 'לקח... יין'.

²³ ד ע"א שורה 2- 'כלאים' במקום 'כל אדם'. ה ע"א שורה 34- כפל בטעות 'מדבר שנתנה... מידה'. כ ע"ב שורה 44- 'דרי' יהושע' במקום 'דרי' יהודה' (פתיחת ר"ת). כד ע"א שורה 1- ב-ס ור' יהושע'. נראה, שטעה בפתיחת ראשי התיבות 'ור"י', אך תיקן והוסיף ר' יהודה' (אם כי, אין סימן למחיקה על ר' יהושע). כד ע"ב שורה 8- דילג על 'ואינו אוכל'. לה ע"א שורה 18- 'ר' אליעזר' במקום 'ר' אבהו' (פתיחת ר"ת).

²⁴ ל ע"ב שורה 3- ב-סא 'אוונכרי גופיהו', אשגרה מלהלן (לא צריכא בהושענא דאוונכרי גופיהו). לו ע"ב שורה 32- ב-סד אשגרה 'דברי ר' מאיר'.

²⁵ ג ע"א שורה 11-12- 'רב יצחק בר שמואל' תמורת 'רב שמואל בר יצחק'. ה ע"ב שורה 13- 'א"ל אביי' תמורת 'א"ל רב פפא לאביי'. יב ע"ב שורה 4- חסר 'אמר רב' וכן בר"ף. טז ע"ב שורה שורה 4- חסר 'א"ר יוחנן'. יט ע"א שורה 44- 'אלישע' תמורת 'אלישיב'. כד ע"א שורה 26- השמיט 'בר יעקב'. כה ע"ב שורה 2- 'ר' מאיר' תמורת 'ר' יצחק'. כו ע"א שורה 31- 'ר' יוסי' תמורת 'ר' יוסי ברבי'. כו ע"ב שורה 1- 'ר' עקיבא' תמורת 'ר' יעקב'. כז ע"א שורה 21- 'ר' שמעון בן יוחאי' תמורת 'ר' שמעון בן יהוצדקי' (פתיחת ראשי תיבות). לב ע"ב שורה 46- חסר 'בן יעקב'. לג ע"א שורה 24- 'ר' שמעון בן צדוק' תמורת 'ר' אליעזר בן צדוק'. לה ע"א שורה 26- 'ר' אבא' תמורת 'ר' חייא בר אבא'. לה ע"א שורה 54- 'רבא' תמורת 'רבא בר ישמעאל'. לו ע"א שורה 16- 'רבא' תמורת 'רבה בר רב הונא'. מו ע"א שורה 30- 'יוח' תמורת 'יצחק'.

1.1.5 א = כ"י אוקספורד-בודליאנה 23, OPP ADD. FOL. קטלוג נויבאור-קאולי מס' 366²⁶

כה"י מכיל את בבלי ברכות, משנה זרעים ובבלי מועד.
ברוב המסכתות המשניות כתובות בראש הפרק. במסכת סוכה יש חוסר עקביות: בפרקים א, ג, ד, ה, המשניות עומדות בראש הפרק ואילו בפרק ב' המשניות מחולקות בתוך הגמ'. יתר על כן בפרק א' רוב המשניות מופיעות גם במקומן והוא הדין עם משנה אחת בפרק ד'.
הכתב הוא ספרדי מרובע. למרות סברותיהם של חכמים שונים²⁷ אין ספק שכ"א נכתב באזור ספרד. זה מוכח מהכתב, הרכב הקונטרסים, השיטה לשמירת סדר הדפים והאמצעים לשמירת קו השוליים. כפי הנראה כה"י נכתב במאה הי"ד או הט"ו.
אין לכה"י קולופון אבל יש עדות לשני בעלים שונים בשלושה מקומות בכה"י. מהכתובות עולה שכה"י היה שייך למשפחת אבוקראט במשך שלוש מאות שנה. החיד"א ראה את כה"י במצרים במאה ה-י"ח. באמצע המאה התשע עשרה כה"י הובא לירושלים ונמכר לרנ"י קורוניל. קורוניל מכר את כה"י לספריית הבודליאנה באוקספורד לפני שנת תרכ"ט.
יש רק מספר קטן של הגהות רובן נעשו ע"י הסופר בעצמו באותו כתב ובאותו דיו אבל באותיות קטנות יותר.

יש ב-א גרסאות משותפות עם אגדות התלמוד ועין יעקב ברובם נראות מאוחרות (תוספת לשון או איחוד סגנון).²⁸ תופעה זאת צריכה להיבדק באופן רחב יותר כדי להסיק מסקנות.²⁹

²⁶ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' לה-מ; קרופ, כתבי, עמ' 355.

²⁷ לדוגמה בהקדמת ספר 'בית נתן' לרנ"י קורוניל כותב: 'והגם שאיני אוכל להעיד על זמן כתיבתו מ"מ מהותו וחזונו מוכיחים עליו שהוא מזמן קדמון קודם שיצא מלאכת הדפוס בעולם ולדעתי קרוב הדבר שש"ס הנזכר היה נמצא ביד הרמב"ם... כי כן מזכיר הרמב"ם פט"ו מהל' מלוה וז"ל הגיע לידי במצרים מקצת גמרא ישנה כתוב על הגוילים כמו שהיו כותבים קודם לזמן הזה בקרוב חמש מאות שנה... והש"ס הלזו היה ביד הרב מופת הדור חיד"א כמבואר בשם הגדולים... גם בארץ מצרים ראיתי ברכות וסדר מועד ש"ס על קלף כתיבת יד...'

²⁸ יד ע"א שורה 22: בנוסח הרווח וברא"ה 'דעתו'. ב-א באגדות התלמוד ובעין יעקב 'מדותיו'. כח ע"א שורה 32: ב-א, בין השיטין של נ בר"ח ובעין יעקב נוסף 'שפורח באור' (בא"ת ליתא). ל ע"א שורה 11: ב-א באגדות התלמוד ובעין יעקב נוסף 'משל למה הדבר דומה'. ל ע"א שורה 13: ב-א, 15 באגדות התלמוד ובעין יעקב נוסף 'אמרו לו עבדינו אדוני המלך'. מה ע"ב שורה 23: ב-א באגדות התלמוד ובעין יעקב הוסיפו הבהרה לשאלה 'אם אלף הן מי זוטרי כולי האי'. בנוסח הרווח ליתא. מה ע"ב שורה 29: ב-א באגדות התלמוד ובעין יעקב הוסיפו הבהרה לשאלה 'ומי זוטרי כולי האי אם שנים הם אני ובני הס'. נא ע"ב שורה 28-29: בנוסח הרווח 'כפליים כיוצאי מצריים'. ב-א באגדות התלמוד ובעין יעקב 'ששים רבוא כיוצאי מצרים ואמרי לה כפלים כיוצאי מצרים' (בתוספתא פ"ד הי"ו 'כפלים כיוצאי מצרים', וכ"ה בירושלמי פ"ה ה"א (נה ע"ב) וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 890). נא ע"ב שורה 38: בנוסח הרווח 'בעי למית'. ב-א, מאנ, III בשאלתות דרב אחאי (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 410), ובאגדות התלמוד 'דשער בנפשיה למיתי'. בעין יעקב נוסח כלאיים. נב ע"א שורה 4-6: בנוסח הרווח 'ואין יצר הרע שולט... ויצה"ר שולט' (וכן בילקוט שמעוני זכריה רמז תקפא). ב-א ובעין יעקב 'ואין יצר הרע מתגרה בהן... ויצר הרע מתגרה בהן' (באגדות התלמוד 'שולט... מתגבר'). נב ע"א שורה 21: בנוסח הרווח 'היאך לא יכולנו לפסוק את חוט השערה הזה'. ב-אז בעין יעקב באגדות התלמוד ובילקוט שמעוני זכריה רמז תקפא איחדו את הסגנון עם הרישא 'היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה'. נב ע"א שורה 25: בנוסח הרווח 'חוט של בוכיא'. ב-א נקט רק בפירוש 'לחוט של עכביש' פירוש זה מופיע גם בגוף הטקסט של אגדות התלמוד בציון 'פי', אך לא מחק את תיבת 'בוכיא'. נב ע"א שורה 52: ב-אז ובילקוט שמעוני יואל רמז תקלה ובעין יעקב ובאגדות התלמוד נוסף 'כי ההוא מעשה דאביי'. נב ע"א שורה 54: ב-אז בעין יעקב ובאגדות התלמוד נוסף 'דקא אמרי אורחין רחיק וצותין בסימא ונאנא לא יכילנא אזלו כל חד לדוכתיה' (בא"ת וב-ג ליתא ונאנא לא יכילנא). נב ע"א שורה 55: ב-מלתב 'בגידא דגמלא' (נמצא בחגיגה טו ע"א). ביטוי זה כנראה לא הובן והוחלף לביטוי מובן יותר. ב-אנז בילקוט שמעוני יואל רמז תקלה בעין יעקב ובאגדות התלמוד ליתא נפשיה בעיבורא דדשא'

(חגיגה טו ע"ב, גיטין לב ע"ב). נראה שגם רש"י גורס כך ומפרש: 'ישען על בריח הדלת'. ב-ו שינו ליתלא נפשי באיסקריא דספינתא' (תענית כא ע"א). נג ע"א שורה 7: ב-א 'ומי שחטא ושב ימחל לוי'. בעין יעקב 'שוב וימחל לוי' (באה"ת ליתא וכן ליתא בתוספתא פ"ד ה"ב, וראה בדק"ס עמ' 171 אות ג שבדפוסים מאוחרים הוסיפו תיבת 'שובי מהע"י'). נג ע"ב שורה 21: בעקבות קושי במשנה הגמ' מתקנת ליהמה משתחויים קדמה' ובהמשך המשפט יש חילוף גרסה. בנוסח הרווח ובר"ח 'ואנו ליה אנחנו מודים ועינינו ליה מיחלות'. ב-א, נג ע"ב שורה 22, שאילתות דרב אחאי (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 412) ובר"ד ובעין יעקב איחדו את הסגנון עם הצלע הראשונה גורסים 'ליה משתחויים וליה עינינו מיחלות'. ב-ו גרסת כלאיים 'מודי ומשתחויים'. נה ע"ב שורה 23: בנוסח הרווח ובעין יעקב 'אמר לאוהבו'. ב-א ובאגדות התלמוד 'אמר לעבדו'.

²⁹ ראה וולד, אלו עוברין, עמ' 384 שמצביע על קרבת עין יעקב ל-א.

³⁰ ראה גולניקין, ראש השנה, עמ' מ: 'יש מספר מצומצם של שיבושים'. מבדיקת מסכת סוכה עולה שמספרם אינו מצומצם אך גם אינו רב כ"כ.

³¹ ב ע"א שורה 8-9: 'סוכה דאורייתא... תני תקנתא'. ב ע"א שורה 16: דילג אחורה מחמת הדומות וגרס 'למעלה מעשרים' וסומן למחיקה. ב ע"ב שורה 28-29: 'לא דכולי עלמא... רובו ושולחנו'. ב ע"ב שורה 31-33: 'פליגי אבל יתר... ורובו ושולחנו'. ד ע"ב שורה 31-32: ואם לאו... דיומד'. ה ע"א שורה 30-31: 'הניחא למ"ד... למטה היתה'. ז ע"ב שורה 1: חזר אחורה מחמת הדומות ל'אמי ליה ההיא לא איצטריכא...'. ח ע"ב שורה 21: 'רקב"ש דלא קביעי והאי תנא'. י ע"ב שורה 11-12: 'אמרי פסולה... הונא'. יא ע"ב שורה 3-4: 'לעולם ותיבתא... פסולין'. יא ע"ב שורה 27-30: 'ומאן דפסיל... עשייתן'. טז ע"א שורה 18-19: 'תניא נמי הכי החוטט בגדיש... זו סוכה'. יז ע"ב שורה 24-25: 'ורב אמ... בארבע אמות'. יח ע"א שורה 23: 'שלשה צריך... אחרת'. יט ע"א שורה 8: 'בפומבדיתא מתנו הכי'. כב ע"א שורה 18: 'וכי לית ביה... רמי'. כד ע"א שורה 13-14: 'מכלל דחייש... הנוד'. כז ע"א שורה 41-42: 'ולי שתי סוכות אחת בטבריא ואחת בציפורי'. כו ע"ב שורה 7-6: 'ורבנן הכי קאמי רחמנא עשה סוכה לשם החגי' (דילג אחורה מחמת הדומות). לב ע"ב שורה 50: חזר אחורה מפני הדומות וגרס 'אמר אפילו תרי וחד'. לג ע"ב שורה 16: 'הוא ושמע... מעיקרא'. לז ע"ב שורה 28-30: 'נענוע מאן... היו מנענעין'. לח ע"א שורה 2: חזר אחורה מחמת הדומות וגרס 'שהרי תנופה שירי מצוה מעכבין את הפורענות'. לט ע"ב שורה 18: 'ולירק בדרך... בשלשה דרכים'. מג ע"א שורה 8-9: 'אינהו דידיעי בקביעא דירחי'. מג ע"א שורה 42: 'מדבר שמצותו כל היום'. מו ע"א שורה 30-31: 'ורי יצחק... זקנים'. מו ע"א שורה 53-54: 'הכא נמי... ברכתיו'. מז ע"א שורה 1: 'שביעי לסוכה... למ"ד'. מז ע"א שורה 37-38: 'אף שמיני... וברכה ולינה'. מט ע"ב שורה 14: 'רבא אכסא... אגמע גמועי'. מט ע"ב שורה 17-18: 'אלהי אברהם... אלהי אברהם'. נב ע"א שורה 48: 'תנו רבנן... ארתיק מעליכס'. נד ע"ב שורה 34-35: 'עבדין היכירא'.

³² ב ע"ב שורה 48: כפל בטעות על 'וכי תימרו... שאינו צריך לאמו'. טז ע"א שורה 17: כפל 'אבל יש שם חלל... שבעה'. כד ע"א שורה 24: השמיט 'אלמא תני'. לט ע"א שורה 16-17: החליף בין 'אביי' ל'אי בעית אימא'. מג ע"ב שורה 16: טעה וגרס בדברי בר הדיא 'איכלעי'. נה ע"ב שורה 29: חסר 'אימורי הרגלים... נינהו'.

³³ יב ע"ב שורה 16: אשגרה 'אמר רב' מהמימרות הקודמות. יג ע"א שורה 25: 'ואמר רב חסדא אמ' רבינא בר שילא' טו ע"ב שורה 9: אשגרה 'בר אבא'. יז ע"ב שורה 30: בנוסח הרווח וברא"ה 'הכא במאי עסקין מן הצד'. ב-א 'דילמי מן הצד' נראה שאשגרה מלעיל י ע"ב. ושם הלשון 'ודילמא', כיוון שאין זה תירוץ לשאלה אלא דחייה לנסיון להבאת סיוע. כ ע"א שורה 31: ב-א 'אמי רב דימי בר המדורי אסברה לי'. מכיוון שמצינו כמה פעמים בש"ס 'אמר רבא בר המדורי אסברה לי' אשגרה לכאן (ראה דק"ס עמ' 56 אות ל). אך 'בר המדורי' הוא רב אבדימי בר המדורי. כ ע"ב שורה 22: 'אשגרה ינמי הכי' (ראה בדק"ס עמ' 58 אות ש שהוא טעות). כז ע"ב שורה 6-7: 'עשה סוכה לשם חגי' (אשגרה מ-ט ע"א). כט ע"ב שורה 17: 'אמאי לא'. ל ע"ב שורה 3: ב-סא 'אוונכרי גופיהו', אשגרה מלהלן (לא צריכא בהושענא דאוונכרי גופיהו). לא ע"ב שורה 28: חסר 'אי"ר חנינא'. לג ע"ב שורה 33-34: חסר 'האי תנא... בחדא'. מא ע"ב שורה 27: אשגרה 'ר' טרפון'. מג ע"א שורה 2: אשגרה 'הינו טעמיה דלולב'. מה ע"ב שורה 13: 'ציפוי' במקום 'סיכוי'.

ישנם 5 שיבושים בשמות.³⁴

1.1.6 נ = כ"י מינכן 140³⁵

כה"י מכיל את מסכתות ראש השנה, סוכה ותענית וכן חלקים ממועד קטן ומגילה. כל המשניות מופיעות במרוכז בראש כל פרק. יש פיסקאות קצרות לפני כל סוגיה עם לשון ההצעה "מתני" באותיות רבתי.

הכתב הוא ספרדי מרובע או בינוני. כה"י נכתב ע"י מספר סופרים. מו"ק, ר"ה וסוכה נכתבו כנראה ע"י סופר אחד.

דעות רבות נאמרו לגבי זמנו ומקומו של כה"י. בכל אופן הכתב מלמד שהוא נכתב בספרד במאה ה-י"ג.

ההגהות נכתבו בחלקן בכתב מרובע ע"י הסופר הראשי וחלקן בכתב ספרדי בינוני ע"י לפחות שני מגיהים שונים.

שיבושי סופרים במסכת סוכה³⁶:

ישנם 28 דילוגים מחמת הדומות.³⁷

ישנם 6 שיבושי העתקה נוספים (דילוגים, פתיחת ראשי תיבות, דמיון גרפי וכו').³⁸

ישנן 6 טעויות כתוצאה מאשגרות.³⁹

³⁴ ג ע"א שורה 6- רב אמרי תמורת רב אשי. יג ע"א שורה 9- חסר יבר שילאי. יח ע"א שורה 37- 'שמעון' תמורת ישמעאלי. יט ע"ב שורה 15- ר' מאיר' תמורת ר' נתן. ל ע"א שורה 29- 'חמא' תמורת 'הונא'.

³⁵ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' כא-כד; קרופ, כתבי, עמ' 354.

³⁶ ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' כד: 'יש מספר קטן של שיבושים והשמטות'.

³⁷ ה ע"א שורה 32-33- 'מדבר שנתנה ... מדה'. י ע"ב שורה 21-22- 'מיתבי הישן תחת המיטה... כשגבוהה עשרה' (הושלם בגליון). יא ע"ב שורה 29-30- 'גבי לולב נמי... עשייתו'. יג ע"א שורה 9-12- 'אמי רב חסדא אמי רבינא... שמיא אגדי' (הושלם בגליון). יז ע"א שורה 14-17- 'אימא לא... סכך פסולי' (הושלם בגליון). יז ע"ב שורה 1- 'ולאו שיעורא'. יח ע"א שורה 34-38- 'ארבע אמות פסולה... כך אמי אבאי' (הושלם בגליון). כג ע"א שורה 9-11- 'היכא דאין יכולה... פסולה' (הושלם בגליון). כג ע"א שורה 12- 'דיבשה... שאינה מצויה דים'. כג ע"א שורה 44-45- 'ולמאן דאמר... באשלי מלעיל' (הושלם בגליון). כה ע"א שורה 5-6- 'וכן בקעה שהיא עמוקה עשרה והיא מארבע אמות ועד בית סאתים' (הושלם בגליון). כז ע"א שורה 41-42- 'ולי שתי סוכות אחת בטבריא ואחת בציפורי'. כז ע"ב שורה 47- 'שלא שמע מפי רבי' (הושלם בין השיטין). כח ע"א שורה 5-7- 'ר' יוסי בר' יהודה... שמעתי'. כח ע"א שורה 44-45- 'ותו למה לי הילכתא... קרא' (הושלם בגליון). לג ע"א שורה 39-40- 'כתתי הכא... אזוב'. לט ע"ב שורה 12-13- 'אי הכי... לשביעית הוא'. לט ע"ב שורה 18-19- 'לאילן בדרך... ולירק בדרך אחד'. מ ע"א שורה 33-34- 'כדתניא... למלוגמא'. מא ע"ב שורה 48-49- 'נכנס לבית הכנסת ולולבו בידו'. מג ע"א שורה 24-25- 'דתניא לולב וכל מכשיריו... אליעזר' (הושלם בגליון). מג ע"ב שורה 44- 'מד ע"א שורה 1- 'והא יום טוב... לא דחיי'. מד ע"ב שורה 14-19- 'אמר אייבו... נביאים הוא' (המעשה השני הושלם בגליון). מה ע"ב שורה 51- 'כי אתא רב דימי... יום אחד'. נב ע"ב שורה 8-10- 'אם ברזל הוא... שחקו מיס'. נד ע"א שורה 39- 'אליעזר בן יעקב... לאשמועין דר' (הושלם בגליון). נד ע"א שורה 39- 'ליתני הא וליתני הא'. נד ע"ב שורה 35-36- 'של שחר... תמיד' (הושלם בגליון).

³⁸ יא ע"ב שורה 47- דילג על יוגידוליו מן הארץ... הארץ'. יג ע"ב שורה 15- טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'לביתי' (במקום 'לגתי'). כא ע"ב שורה 2-5- ב-ג השמיט מיכל עיקר' ועד 'בקבר התהום' (הושלם בגליון) (בדק"ס עמ' 61 אות ס כותב: 'ונשמט בטי"ס כי זה הוא עיקר התניא כוותיה'. ואפשר שדילג מפני שאשגרה 'אלא שוורים' מהברייתא הראשונה שם מובאים דברי ר' יהודה ללא תוספת זאת וראה שושטרי, הישן, עמ' 41 הערה 170). כב ע"ב שורה 25- נשמט 'באידך' (הושלם בגליון). לה ע"א שורה 38-39- דילג על 'דאמר מעשר שני... ולמאן דאמר'. לו ע"ב שורה 6- 'והא אמ' (צ"ל 'והא' ופענח זאת בטעות ל'והאמר').

³⁹ ה ע"א שורה 32- אשגרה 'דינין כלי' (כך גם הגרסה ברא"ה) תמורת 'דינין דבר'. כא ע"א שורה 24- ב-ג, 9 אשגרה 'אלא שוורים'. כא ע"ב שורה 13- ב-ג אשגרה 'ר' יוחנן תמורת 'ר' אלעזר'. (טעות זאת נובעת מכך שהמשפט 'כי אתא רבין

ישנם 14 שיבושי שמות בכה"י.⁴⁰

1.1.7 כה"י התימניים

1.1.7.1 ת = כ"י אוקספורד בודלי 2677 (Ms. Heb e.51)

כה"י זה הגיע לאוקספורד מהגניזה ועל מוצאו התימני מעידים הכתב⁴¹ ואף תופעות שבניקוד.⁴² אוסיף שאף בדיקת מסורת הנוסח של כ"י זה מעידה בוודאות שמוצאו מתימן. כה"י מכיל רק את מסכת סוכה מלבד חלק קטן שלא שרד (ה ע"ב- ו ע"ב). המשניות מחולקות בתוך הגמרא וכל משנה ומשנה עומדת לפני הסוגיה השייכת לה מעין החלוקה בדפוסים שלנו.⁴³ לגבי שיבושי הסופרים ראה להלן פרק שני.

1.1.7.2 ב = כ"י ניו יורק בהמ"ל Rab. 218, EMC 270⁴⁴

כה"י מכיל מהתלמוד הבבלי את מסכתות יומא, סוכה וחלקים מר"ה. בנוסף לכך הוא מכיל משנה עם פיה"מ לרמב"ם, פירוש המזרחי וחלקים עם פסקי הרא"ש ופסקי הטור על מסכתות ברכות, מגילה, פסחים, ביצה, ראש השנה, סדר נשים ומסכת אהלות. כה"י נכתב בתימן בעיר גרמה (עפ"י כתובת לאחר פירוש הרא"ש למסכת ברכות). במספר מקומות בכה"י רשומים תאריכים,⁴⁵ שמהם עולה שכה"י נכתב במאה ה-17. לגבי שיבושי הסופרים ראה להלן פרק שני.

1.1.7.3 ת = חולון, יהודה לוי נחום 259/10

כו ע"א שורה 23- כז ע"א שורה 32

דף אחד. פגום.⁴⁶

א"ר יוחנן מופיע עשרות פעמים בבבלי (בסוכה הוא מופיע פעמיים, יב ע"א, מה ע"ב) ואשגרה משם או שהגיע לפי הצירוף הנפוץ, ואילו המשפט 'כי אתא רבין א"ר אלעזר' מופיע רק עוד פעם אחת בכל הבבלי (עירובין ע"ב). טעות כזאת מעידה על סופר בעל ידע בתלמוד, וכאן ידע זה היה לו לרועץ. וראה חילוף דומה אצל עמית, מקום שנהגו, עמי (28-29). ל ע"א שורה 2 נתב: 'ונאת הגזול' (וסומן למחיקה ע"י נקודות ב-3). אשגרה מהמשך הפסוק. לו ע"א שורה 21- בנוסח הרווח 'אמר לו ר' יהודה'. ב-מנד: 'אמרו לו (ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמי 865 שבכ"י ובכ"י 'אמי' לו'. אבל בדפוס ובכ"י 'אמרו לו'. ואת גרסת כ"י וכ"י אפשר לפתור אמר לו כלומר ר' יהודה אמר לו. ובדק"ס עמי 114 אות ז על נוסח המשנה: '... וסירכא דבסמוך אמרו לו אין זה הדר נקטינהו גם הכא לספרי בטעות'. נד ע"ב שורה 6-5- אשגרה יתרי תנאי ואלבא דר' יהודה'.

⁴⁰ ט ע"ב שורה 27- חסר 'בר יצחק' (בדק"ס עמי 22 אות ז כותב שנראה שנשמט בטעות דדרכיה דרנב"י לומר בלשון זה). ט ע"ב שורה 28- 'רבא' תמורת 'ר' ירמיה' (בדק"ס עמי 23 אות ח כותב שלשון הדפוס עדיף שכן א"ר ירמיה בב"מ לה ע"ב ובבכורות נו ע"ב). יב ע"א שורה 5- 'ר' אליעזר' תמורת 'ר' זירא'. טז ע"ב שורה 4- חסר 'א"ר יוחנן' (הושלם בגליון). כד ע"א שורה 20- 'ר' אבא' תמורת 'רב הונא'. כה ע"ב שורה 21- ב-נד הגרסה 'רבי אבא' תמורת 'רבא'. ל ע"א שורה 29- 'רבא' תמורת 'רב הונא'. לא ע"א שורה 37- 'שמעון' תמורת 'טרפון'. לב ע"א שורה 8- חסר 'פפא'. לב ע"א שורה 17- 'שמעון' תמורת 'טרפון' ואף הוסיף 'בן יוחאי'. לב ע"ב שורה 21- 'רבא' תמורת 'רב הונא'. לג ע"ב שורה 6- 'רבא' תמורת 'רב פפא'. לה ע"א שורה 26- 'ר' חמא' תמורת 'ר' חייא בר אבא'. לו ע"ב שורה 14- חסר 'בר פפא אמר רב חסדא'.

⁴¹ ראה קארה, תימניים, עמי 7; קרופ, כתבי, עמי 355.

⁴² ראה מורג, ארמית, עמי 56.

⁴³ ראה פוקס, סוכה, עמי סב שכותב על דרך זאת: 'יש רגליים להשערה שמנהג זה התחיל כבר בתקופת הגאונים...!'

⁴⁴ לתיאורו ראה משנה זרעים, מכון התלמוד הישראלי השלם, א, עמי 78 וכן אצל פוקס, סוכה, עמי סג; קארה, תימניים, עמי 7-4; קרופ, כתבי, עמי 355.

⁴⁵ בסוף מסכת יבמות 'השס"ח'. אחר פיה"מ ליבמות 'השע"ה'. אחר פיה"מ לר"ה 'השע"ו'. אחר פיה"מ לקידושין 'השע"ח'.

1.1.7.4 ת₃ = כ"י ניו יורק ביהמ"ל Rab. 108, EMC 319 + חולון, יהודה לוי נחום 259/7⁴⁸
כה"י כולל חלקים ממסכתות ראש השנה, יומא וסוכה. ממסכת סוכה נותרו דפים לב-מ, מא-מג,
מו-מח.

המשניות מפוזרות לאורך כל פרק משנה משנה במקומה כשלפני כל משנה כתוב "מתני" ולפני כל
סוגיא כתוב "גמר" עם רווח בשני צידי המילה.
הכתב הוא תימני רבני. לפי הרב ברומר הכתב נובע מהמאה הי"ד או הט"ו ואילו לפי הכרטסת של
המכון לתצלומי כ"י עבריים נכתב במאה הט"ו.
לגבי שיבושי הסופרים ראה להלן פרק שני.

1.1.7.5 ת₄ = חולון, יהודה לוי נחום 259/25-27

נא ע"ב שורה 45- נב ע"ב שורה 9 (מכיל גם דפים ממסכת יומא).
שלושה דפים. לא רצופים. פגומים.⁴⁹

1.1.8 ד = דפוס פיזרו

משנת רע"א עד רע"ט נדפסו ע"י גרשם שונצינו בפיזרו מסכתות רבות וביניהן מסכת סוכה, אך לא
נכתבה שנת הדפסתה של כל מסכת. המסכת מחזיקה עא דפים.⁵⁰ מסכת סוכה הופיעה בשיתוף עם
ר' דוד פורטירו כפי שנכתב בשער: '... במצות החכם כמהר"ר דוד פורטירו יץ המזכה את
הרבים'.⁵¹ לאחר שהוגה שימש דפוס פיזרו מקור לדפוס וינציה.⁵²

באופן יחסי הדפוס הוא הנקי ביותר משיבושי סופרים אך גם בו יש מעט שיבושים :

ה ע"ב שורה 13- 'א"ל אביי תמורת 'א"ל רב פפא לאביי. ה ע"ב שורה 29- דילג מחמת הדומות על
'אלמא סככה'. כה ע"א שורה 16- 'רב הונא תמורת 'רב פפא'. כו ע"א שורה 48- בנוסח הרווח 'רב
יוסף'. ב-ד הגרסה 'רב אשי'. גרסה זאת קשה, כיוון שאביי קודם לרב אשי ואף לא ראה אותו ולכן
לא ייתכן שהקשה עליו.⁵³ כו ע"א שורה 51- 'יוסף תמורת 'יצחק'.⁵⁴ ל ע"א שורה 26- 'רבא במקום

⁴⁶ ראה טובי, התלמוד בתימן, עמ' כד-כה, ל-לד. וכן מורג, ארמית, עמ' 57.

⁴⁷ לספרות המתארת את כה"י ולתיאורו ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' טו-כ. וכן ראה אי"ש רוזנטל, "לשמועת
הפתיחה של בבלי תענית", שלמה פינס (עורך), ספר זכרון ליעקב פרידמן, ירושלים תשל"ד, עמ' 248.

⁴⁸ ראה מורג, ארמית, עמ' 57.

⁴⁹ ראה מורג, ארמית, עמ' 57.

⁵⁰ ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' כד.

⁵¹ ראה דימיטרובסקי, שרידי, עמ' 112-113.

⁵² ראה פוקס, סוכה, עמ' ע.

⁵³ בערוך לנר מקשה הרי אביי לא ראה לרב אשי, דביום שמת רבא נולד רב אשי ואביי מת קודם רבא. ועל גרסת
הריטב"א 'רבא הקשה שהרי רבא מתרץ לקמן תירוץ אחר, ואם חזר בו הול"ל 'אלא אמר רבא', ומעלה אפשרות
שאולי הגרסה היא רבה. ומביא מהכס"מ שגורס 'רב אשי', ואת השאלה 'אלא מעתה' סתם הגמרא מקשה. וראה
במסורת הש"ס שהעיר על הגרסה 'רב אשי', שצ"ל שזהו רב אשי הקדמון שאל"כ איך יצויר שאביי השיב לו. ועוד
בעניין זה, ראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תתעב-תתעג. ובדק"ס עמ' 75 אות י כתב על הגרסה 'רב יוסף' שהיא
הגרסה האמיתית. ועל גרסת הדפוס כותב 'ונראה שהיה הגרסה רבא כמ"ש בריטב"א, ונעשה לפני הסופר עליו קו
בטעות ופשט ליה רב אשי'. וראה הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 293: 'וחילופי רב יוסף רב אשי מצויים הם אף בלאו
הכי'.

⁵⁴ וראה בדק"ס עמ' 76 אות מ שלא נמצא עוד בש"ס. וראה וייס, מחקרים, עמ' 188 הערה 129: 'אכן אף רב יוסף
בריה דר"ע נמצא רק כאן. מאידך איתא בפסחים קיג ע"ב... הוא רבי יצחק בר עילעא. ולעומת זה נמצא בירושלמי
מגילה פ"א הי"ד... א"ר יוסי בר עילעא. מ"מ נראה שהשי"נ נוצר לרגל פתיחת הר"ת ר"י'.

ירב אשי'. לא ע"ב שורה 28- חסר 'א"ר חנינא'. לב ע"א שורה 2- דילג מחמת הדומות על 'פסול דומה לחרות'. לב ע"ב שורה 21- 'רבא' תמורת 'רב הונא'. לב ע"ב שורה 46- חסר 'בן יעקב'. לה ע"א שורה 26- 'ר' חייא בר אבין' תמורת 'ר' חייא בר אבא'. לו ע"ב שורה 14- חסר 'רב חסדא'. לו ע"ב שורה 32- ב-סד אשגרה 'דברי ר' מאיר'. לו ע"א שורה 21 – בנוסח הרווח 'אמר לו ר' יהודה'. ב-מנד : אמרו לו.⁵⁵ מד ע"ב שורה 9-10- ב-מד אשגרה 'ביום טוב הראשון של חג'. מה ע"ב שורה 51- דילג מחמת הדומות על 'כי אתא רב דימי... יום אחד'. מו ע"ב שורה 50- 'אמי רב שמואל' במקום 'בריה דרב שמואל'. מז ע"ב שורה 31-32- דילג מחמת הדומות על 'ורב ששת... בשמיני של חג'. נא ע"ב שורה 46- 'אמר רב' חסר 'יוסף'. נב ע"א שורה 56- 'מתגבר' תמורת 'מתחדש'.

1.2 קטעי גניזה⁵⁶

1.2.1 טופס 1 (סימונו בעבודה 1)

מטופס זה נותרו שני קטעים. הכתב הוא מזרחי קדם מרובע וזמנו סביב המאה ה-10.

קמברידג' T-S F 2(1).201

ב ע"א שורה 1- ד ע"א שורה 28⁵⁷

דף אחד. פגום. קלף.

קמברידג' T-S AS 78.59

יז ע"ב שורה 22- כ ע"א שורה 30

דף אחד. פגום. קלף.

המשניות משולבות בתוך הגמי לפני כל סוגיה וסוגיה.⁵⁸

אעיר על מספר נתונים העולים מבדיקת הנוסח. ב-4 מקומות גורס עותק זה כנוסח המזרחי הקדום והמקורי.⁵⁹ רש"י יוצא נגד גרסאות (לעיתים יחידאיות) שנמצאות בו.⁶⁰ ישנם בו גרסאות משותפות עם סא,2.⁶¹ נמצאות בו צורות מיוחדות.⁶² יש בו סימנים (ראה להלן סעיף 9.1.1).

⁵⁵ ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 865 שבכ"י ובכ"י 'אמי לו'. אבל בדפוס ובכ"ל 'אמרו לו'. ואת גרסת כ"י וכ"י אפשר לפתור אמר לו כלומר ר' יהודה אמר לו. ובדק"ס עמ' 114 אות ז על נוסח המשנה: '... וסירכא דבסמוך אמרו לו אין זה הדר נקטינהו גם הכא לספרי בטעות'.

⁵⁶ ד"ר עדנה אנגל נענתה לבקשתי והעריכה את מקום הכתיבה והזמן של קטעי הגניזה. הערכותיה נעשו על סמך צילומים שאינם משובחים דיים ולכן לדבריה יש לקחת את ההערכות בהסתייגות.

⁵⁷ ראה פוקס סוכה עמ' נז.

⁵⁸ ראה פוקס, סוכה, עמ' סא: 'נראה לי שקטע גניזה זה הוא כ"י תימני...'. אומנם המשניות מחולקות בתוך הגמי כנהוג בכ"י התימניים, אך לאור בדיקת הנוסח נראה שאינו תימני.

⁵⁹ ראה בסעיף 5.1 דוגמאות 1,2,23. סעיף 7.22.

⁶⁰ ראה בסוף הסיכום של הפרק השביעי.

⁶¹ ב ע"א שורה 24- ברווח 'ליכא צל סוכה'. ב-ס,1 'לא האוי צל סוכה'. ב ע"א שורה 26- ב-סאד,1 ובגליון ב אשגרה מהברייתא לקמן כח ע"ב 'כל שבעת הימים'. משפט זה מתאים לדרשה שם שעוסקת בדיני הישיבה בסוכה ולא לדרשה כאן שעוסקת בצורת הסוכה. ג ע"א שורה 9-10- בנוסח הרווח 'לא אמרו לה דבר'. ב-סא,1,2 'לא אמרו לה ולא מידי'. ג ע"א שורה 17- ב-סאנד,2,1 נוסף 'ממאי דבית שמאי ובית הלל בסוכה קטנה...'. ג ע"ב שורה 4: בנוסח הרווח 'עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי'. ב-אד,2,1 'עד כאן לא קאמרי רבנן התם'. ג ע"ב שורה 13: ב-סאד,2,1 נוסף 'מאי טעמא'. ג ע"ב שורה 19: ב-סאד,2,1 ובגליון נ 'והדר שם אינו אוסר'. יז ע"ב שורה 27- בנוסח הרווח 'בין באמצע בין מן הצד'. ב-וסא,1 'אחד זה ואחד זה'. יח ע"א שורה 10- בנוסח הרווח 'ויאיכא הכשר סוכה'. ב-סא,1 'ויכיון דאית בהו הכשר סוכה כשרה'. יח ע"א שורה 15- ב-א,1 'באמצע מאי'. יט ע"א שורה 42- ב-סא,1 השאלה מובאת בשם ר' הושעיא 'אמי ליה ומי איכא מידי...!'

1.2.2 טופס 2 (סימונו בעבודה 2)

מטופס זה נותרו ששה קטעים.⁶³ הכתב הוא מזרחי קדם-מרובע וזמנו סביב המאה ה-10.

אוקספורד (2833.8) Heb. b. 10/13-14

ב ע"ב שורה 21- ד ע"א שורה 6.

י ע"א שורה 19- יא ע"א שורה 30.

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. פגומים. קלף.

T-S AS + T-S AS 90.402 + T-S NS 170.39+ T-S AS 78.299 + T-S F2(2).49

93.565

ד ע"א שורה 7- ה ע"ב שורה 8.

ח ע"ב שורה 7- י ע"א שורה 18.

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. דף א פגום. קלף.

אעיר על מספר נתונים העולים מבדיקת נוסח הקטע: במקום אחד גורס כגרסה המזרחית

הקדומה⁶⁴ ובמקום אחד נותר בו שריד מגרסה זאת.⁶⁵ בשני מקומות גורס את הנוסח המשני.⁶⁶

ישנם בו מספר גרסאות משותפות עם **סאד, 1**.⁶⁷ נמצאות בו צורות מיוחדות.⁶⁸ במקום אחד יש בו

טעות סופר.⁶⁹ יש בו סימנים (ראה להלן סעיף 9.1.1).

1.2.3 טופס 3 (סימונו בעבודה 3)

ניו יורק בית המדרש לרבנים ENA 2099/8

ו ע"א שורה 12- ו ע"ב שורה 8

דף אחד. פגום. נייר.

הכתב הוא מזרחי בינוני וזמנו סביב המאה ה-12.

במקום אחד נמצאת בו גרסת כלאיים.⁷⁰

⁶² ב ע"ב שורה 6, 12- אזלהא (בנוסח הרווח: אזלא). ג ע"א שורה 14: ואילא (ראה י' ייבין, "כתיבה של תיבת אלא", לשוננו מ (תש"ו), עמ' 254-258; הנ"ל, ניקוד בבלי, 1117-1118).

⁶³ ראה פוקס, סוכה, עמ' נז.

⁶⁴ ראה בסעיף 7.12.

⁶⁵ ראה בסעיף 6.2.1.

⁶⁶ ראה בסעיף 4.2 דוגמאות 1,2.

⁶⁷ ג ע"א שורה 9-10- בנוסח הרווח 'לא אמרו לה דבר'. ב-**סאד, 2**, 'לא אמרו לה ולא מידי'. ג ע"א שורה 17- ב-

סאד, 1, 2 נוסף 'ממאי דבית שמאי ובית הלל בסוכה קטנה...'. ג ע"ב שורה 4: בנוסח הרווח 'עד כאן לא פליגי רבנן

עליה דרבי'. ב-**אד, 2**, 'עד כאן לא קאמרי רבנן התם'. ג ע"ב שורה 13: ב-**סאד, 1, 2** נוסף 'מאי טעמא'. ג ע"ב שורה 19:

ב-**סאד, 1, 2** ובגליון נ' ויהדר שם אינו אוסר'. ד ע"א שורה 26- ב-**א, 2** 'דאיתיה לדופן'. בנוסח הרווח 'דחזיא לדופן'. ה

ע"א שורה 32- בנוסח הרווח 'מאי איכא למימר'. ב-**סאד, 2** 'האי הכשר כלי הוא'. ה ע"ב שורה 2- ב-**סאד, 2** 'ואימא

כאפי דציפרתא דזוטרי טובא'. ה ע"ב שורה 5-6- בנוסח הרווח 'ואימי'. ב-**סאד, 2** 'ונילף מפנים של מעלה'. ט ע"א שורה

30: ב-**ד, 2** 'התם נמי מיבעי ליה'. י ע"ב שורה 22: בנוסח הרווח 'הא תרגמא'. ב-**א, 2** 'התם תרגמה'. יא ע"א שורה 21:

בנוסח הרווח 'דלתוכה'. ב-**א, 2** 'דלגוה'.

⁶⁸ ד ע"א שורה 28- 'איסטבא'. ט ע"א שורה 7- 'בנן' (ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 376 הערה 41).

⁶⁹ ג ע"א שורה 14- טעה וגרס 'אליבא' במקום 'אלא'.

⁷⁰ ראה בסעיף 7.10.

1.2.4 טופס 4 (סימונו בעבודה 4)

קמברידג' T-S F2(1).23

ו ע"ב שורה 14- ח ע"א שורה 1
שני דפים. מחוברים. רצופים. פגומים. קלף.
הכתב הוא ספרדי מרובע סביב המאה ה-13.

1.2.5 טופס 5 (סימונו בעבודה 5)

מטופס זה נותרו ארבעה קטעים עיקריים.⁷¹ הכתב הוא מזרחי מרובע וזמנו סביב המאה ה-11.

קמברידג' T-S F2(1).8 + קמברידג' T-S AS 78.68

ז ע"א שורה 13- ז ע"ב שורה 37
דף אחד. פגום. קלף.

קמברידג' T-S NS 288.70 + T-S F2(1).28

ח ע"א שורה 4- ט ע"א שורה 31
דף אחד. פגום. קלף.
נמצאים בו שני מקומות שגורס כנוסח המשני.⁷²

1.2.6 טופס 6 (סימונו בעבודה 6)

מטופס זה נותרו שני קטעים. הכתב הוא ספרדי וזמנו סביב המאה ה-13.

ניו יורק בית המדרש לרבנים ENA 2074.1

ז ע"ב שורה 37- ט ע"א שורה 18.
דף אחד. פגום. קלף.

קמברידג' T-S F2(1).202

מ ע"א שורה 29- מג ע"א שורה 8
ארבעה דפים. רצופים. פגומים. קלף.⁷³
נמצאים בו שני מקומות שבהם גורס גרסאות משניות,⁷⁴ ושני מקומות שבהם גורס גרסאות מקוריות.⁷⁵

1.2.7 טופס 7 (סימונו בעבודה 7)

סנט פטרבורג לנינגרד פירקוביץ Yevr. II A 293.1

יא ע"א שורה 35- יב ע"א שורה 31.
יג ע"א שורה 7- יד ע"א שורה 8.
טו ע"א שורה 17- טז ע"ב שורה 15.
מא ע"א שורה 36- מב ע"א שורה 25.
מד ע"א שורה 20- מו ע"ב שורה 13.

⁷¹ ישנו מטופס זה גם את הקטעים T-S AS 78.156, T-S AS 78.176. קטעים אלה הם מתחילת המסכת אך לא נותר מהם הרבה.

⁷² ראה בסעיף 4.2 דוגמאות 1,2.

⁷³ ראה פוקס, סוכה, עמ' נו.

⁷⁴ ראה בסעיף 4.2 דוגמאות 1,2.

⁷⁵ ראה סעיף 4.2.24 ובסעיף 6.1.19.

שישה דפים. רצופים ה-ו. פגומים. קלף.

דפים ב-ה נחתכו לרחבם. מדפים ב,ד נותרה המחצית התחתונה, מדף ג המחצית העליונה.⁷⁶
הכתב הוא ספרדי מרובע וזמנו הוא סביב המאה ה-13.

ישנן בו 6 גרסאות משניות.⁷⁷ במקום אחד אינו מושפע מהגהת רש"י.⁷⁸

1.2.8 טופס 8 (סימונו בעבודה 8)

אוקספורד (2676.1) Heb. d. 21/1-2

ב ע"א שורה 5-1.

יב ע"ב שורה 5- יד ע"א שורה 12.

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. קלף.

דף א ע"א חלק (עמוד שער) ובו רישומים שונים.⁷⁹

הכתב הוא מזרחי מרובע למחצה וזמנו הוא סביב המאה ה-11.

ישנן בו 2 גרסאות מקוריות.⁸⁰ ישנן בו 4 גרסאות משניות.⁸¹

1.2.9 טופס 9 (סימונו בעבודה 9)

קמברידג' T-S F2(2).70

כ ע"ב שורה 39- כב ע"ב שורה 19

דף אחד. קלף.⁸²

יש בו נוסח משני ב-2 מקומות.⁸³ במקום אחד מוסיף לשון פירוש שרש"י יוצא נגדה.⁸⁴ יש בו מספר

גרסאות שמשפרות את הניסוח ו-3 מהן נמצאות ב-נ.⁸⁵ דילוג מחמת הדומות (כא ע"ב שורה 1:

'תניא כוותיה דרבא... בקבר התהום').

1.2.10 טופס 10 (סימונו בעבודה 10)

קמברידג' T-S F1(1).65

⁷⁶ ראה פוקס, סוכה, עמ' ס: 'בדפים אלה נמצאים בהם פסקאות מן המשנה בלבד לפעמים עם ציון מתני' ולפעמים בלי כל ציון. ייתכן שבראש הפרק עמדו המשניות.

⁷⁷ ראה סעיף 4.1.1. בסעיף 5.1 דוגמאות 9,17,18,20. סעיף 6.2.23.

⁷⁸ ראה סעיף 7.14.

⁷⁹ ראה פוקס, סוכה, עמ' נז: 'המשניות עומדות בראש הפרק... לקטע נוסח משובח המתקרב אל נוסח המשניות... הכתיב שלו בבלי...'

⁸⁰ ראה סעיף 6.1.7. סעיף 6.2.11.

⁸¹ ראה סעיף 5.1.17. סעיף 6.1.8. בסעיף 6.2 דוגמאות 7,9.

⁸² ראה פוקס, סוכה, עמ' נז.

⁸³ ראה בסעיף 5.1.29. סעיף 6.2.15.

⁸⁴ ראה סעיף 7.24.

⁸⁵ כ ע"ב שורה 43: בנוסח הרווח 'מאהיל על הטומאה'. ב-נ,9 הבהירו את הדין 'מביאין את הטומאה' (ראה שושטרי,

הישן, עמ' 24). כא ע"א שורה 24: ב-נ,9 'לא הוצרכו להביא דלתות אלא שורים'. כא ע"ב שורה 16: נוסף ב-ותב,9

'בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים'. כא ע"ב שורה 23: בנוסח הרווח 'דאמר סוכה דירת קבע'. ב-נ,9 דייקו

וגרסו 'דאית ליה סוכה דירת קבע', שהרי לא אמר כך במפורש. כב ע"א שורה 14-16: בנוסח הרווח: 'אפילו יש בין זה

לזה שלשה טפחים נמי לא אמרן אלא שאין בגו טפח אבל יש בגו טפח כשרה דאמרין חבוט רמי'. ב-א,9: 'אפילו יש

בין זה לזה שלשה טפחים נמי כשרה דאמרין חבוט רמי ולא אמרן אלא שיש בגו טפח אבל אין בגו טפח פסול לא

אמרין חבוט רמי'. ב-א,9 המילה 'נמי' מוסבת על הדין ולא על המקרה, כיוון שעל המקרה כבר נכתבה מילת ריבוי

'אפילו'. כב ע"א שורה 32: בנוסח הרווח 'אמר ליה'. ב-ולס,9 הבהירו את תפקיד האמירה וגרסו 'איתיביה'.

כד ע"א שורה 5- כה ע"ב שורה 11

דף אחד. פגום. קלף.

ניקוד ארצישראלי וטברני חלקי. - טעמים.

הכתב הוא מרובע מזרחי בינוני מגושם.⁸⁶

יש בו 2 מקומות שגורס גרסה מקורית.⁸⁷ 2 מקומות שבהן הניסוח משותף עם וא.⁸⁸ במקום אחד הוסיף שאלה שבה מקשה בכלליות על טירדא שאינה של מצווה 'אלא מעתה <...> טירדא דלאו מצוה הכי נ...> דפטיר' (כה ע"א שורה 23). דילוג מחמת הדומות (כד ע"א שורה 13-17) - 'מכלל דחייש רבי יהודה... לכשיבקע'.

1.2.11 טופס 11 (סימונו בעבודה 11)

קמברידג' T-S NS 329.506 + T-S NS 329.473

כח ע"א שורה 8- כט ע"א שורה 17.

מא ע"ב שורה 37- מב ע"ב שורה 12.

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. דף ב פגום. נייר.⁸⁹

הכתב הוא ספרדי בינוני זמנו סביב המאה ה-13.

דילג מהמשנה כח ע"א שורה 32 עד המשנה כח ע"ב שורה 29. יש בו 2 מקומות שבהן גורס נוסח משני.⁹⁰ במקום אחד גורס נוסח מקורי.⁹¹

1.2.12 טופס 12 (סימונו בעבודה 12)

ניו יורק בית המדרש לרבנים ENA 2074.3

כח ע"א שורה 21- כט ע"א שורה 14.

דף אחד. פגום. קלף.

הכתב הוא מזרחי מרובע סביב המאה ה-12.

יש בו 3 גרסאות משניות.⁹²

1.2.13 טופס 13 (סימונו בעבודה 13)

קמברידג' T-S AS 75.12 + T-S F1(1).14

ליקוטים מדפים כט, לא-לד, לז-לט, מא.

שני דפים.⁹³

הכתב הוא ספרדי בינוני סביב המאה ה-14.

יש בו 5 גרסאות משניות.⁹⁴ במקום אחד טעה 'בזמן שהלבנה לוקה סימן רע לשונאין של ישראל' תמורת 'בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו' (כט ע"א שורה 24).

⁸⁶ ראה אלוני, קטעי, עמ' מז וכן ראה ייבין, הטעמת, עמ' 61-62.

⁸⁷ ראה סעיף 6.2.18. סעיף 7.25.

⁸⁸ כד ע"א שורה 9-10 - בנוסח הרווח 'ולא חייש ר' יהודה לבקיעת נוד'. ב-10 יטעמיה דר' יהודה <...> ברירה' (נראה שכן גם גרסת וא ודילגו מחמת הדומות). כד ע"א שורה 10 - בנוסח הרווח 'יהא מדקתני סיפא'. ב-וא, 10 'והתניא'.

⁸⁹ ראה פוקס, סוכה, עמ' נח; ברודי, גניזה, עמ' 262.

⁹⁰ ראה בסעיף 5.1 דוגמאות 38,42.

⁹¹ ראה בסעיף 5.1.37.

⁹² ראה בסעיף 5.1 דוגמאות 41,42. סעיף 7.27.

⁹³ ראה פוקס, סוכה, עמ' נט, ס.

1.2.14 טופס 14 (סימונו בעבודה 14)

קמברידג' T-S NS 329.427

כט ע"א שורה 18- ל ע"א שורה 12

לג ע"ב שורה 24- לד ע"א שורה 39

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. פגומים. נייר.⁹⁵

יש בו גרסה מקורית אחת.⁹⁶

1.2.15 טופס 15 (סימונו בעבודה 15)

מטופס זה נותרו שלושה קטעים. הכתב הוא מזרחי וזמנו קדום.⁹⁷

אוקספורד (2661.21) Heb. c. 17/59

כט ע"ב שורה 9- לא ע"א שורה 35

דף אחד. פגום. קלף. ניקוד ארצישראלי וטברני חלקי. טעמים. בראש ע"א כתובת מטושטשת.

קמברידג' T-S NS 329.431

לא ע"א שורה 36- לב ע"ב שורה 2

מ ע"ב שורה 40- מא ע"ב שורה 44

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. פגומים. קלף. ניקוד ארצישראלי וטברני חלקי. טעמים.

אוקספורד (2671.3) Heb. d. 54/11-16

לג ע"א שורה 8- לט ע"ב שורה 5

שישה דפים. מחוברים. רצופים. קלף. דפים ה,ו כתובים על גליון קטוע. ניקוד ארצישראלי וטברני חלקי. טעמים.

המשניות בטופס זה מחולקות בתוך הטקסט.

על טיבו של הקטע ראה להלן סעיף 9.1.3 ובסעיף 8.1.2. ב-2 מקומות מביא ניסוח ייחודי ונראה שאיחד את הסגנון.⁹⁸ יש מספר גרסאות משותפות עם ל.⁹⁹ נוסח ייחודי (לז ע"א שורה 20- בנוסח הרווח 'באנשי/ביקירי'. ב-15 'אנשי כנסת הגדולה').¹⁰⁰ יש בו מספר טעויות: לא ע"ב שורה 15-16-

⁹⁴ ראה סעיף 4.2.24. בסעיף 5.1 דוגמאות 42,54. סעיף 6.1.13. סעיף 7.32.

⁹⁵ ראה פוקס, סוכה, עמ' נח; ברודי, גניזה, עמ' 260.

⁹⁶ ראה סעיף 5.1.45.

⁹⁷ ראה ייבין, הטעמת, עמ' 65 שקטעי גניזה אלה הם בין העתיקים ביותר שיש לנו כנראה עוד מלפני שנת 1000. וראה עוד אצל אלוני, קטעי, עמ' מח-מט וכן אצל פוקס, סוכה, עמ' נה-נו.

⁹⁸ לג ע"ב שורה 10-12- בנוסח הרווח 'אילימא מקמיה דלאגדיה... אלא לבתר דאגדיה... לעולם בטר דאגדיה'. ב-15 'אילימא מערב יום טוב פשיטא אלא ביום טוב... לעולם מערב יום טוב', נראה שאיחד את הניסוח עם הסוגיה הבאה ('דאשחור אימת'). לד ע"ב שורה 18-19- בנוסח הרווח 'אי לא בעי שלימין אפי' חד נמי לא'. ב-15 'אם שלימים לא בעי אפילו כולוה נמי לא ליבעי איחד את הסגנון אם הצלע הראשונה 'אי שלימין בעי'.

⁹⁹ לד ע"ב שורה 22- בנוסח הרווח 'דמזבני'. ב-ל, 15 'גזי'. לה ע"א שורה 18-22: סדר המימרות: בנוסח הרווח 'הדר באילנו' ו'הדר הידור'. ב-ל, 15 'הדר הידור' ו'הדר באילנו'. לו ע"א שורה 25- בנוסח הרווח 'שיירי'. ב-ל, 15 'עיבדי'. לו ע"ב שורה 12: ב-ול, 15, שאילתות דרב אחאי (ה"ג,א, עמ' 344), קטע מפירוש קדמון, ריצ"ג, יראים ובריי"ד נוסף 'מאכילה אקצייה מריחא לא אקצייה'. לו ע"ב שורה 18: בנוסח הרווח 'מצוות'. ב-מל, 15 וברא"ה 'מיני'. לו ע"ב שורה 36- בנוסח הרווח 'למי שהרוחות'. ב-ול, 15 'למי שכל הרוחות'. לח ע"א שורה 5- בנוסח הרווח 'ולאו מילתא היא'. ב-ל, 15 'ולית הילכתא כוותיה'.

¹⁰⁰ ראה פוקס, סוכה, עמ' נה הערה 4.

יר' יהודה מכשיר ורי מאיר פוסלי (ייחוס הדעות הפוך). לח ע"ב שורה 5- 'מכאן שאם היה קטן' (תמורת גדולי).¹⁰¹

1.2.16 טופס 16 (סימונו בעבודה 16)

מטופס זה נותרו שני קטעים. הכתב הוא מזרחי קדום.

T-S F1(1).3 קמברידג'

כט ע"ב שורה 9- לא ע"א שורה 26 (מכיל גם דפים מבבלי שבת ויבמות).

שני דפים. לא רצופים. פגומים. קלף.

T-S Misc. 26.53/18 קמברידג'

לא ע"א שורה 26- לב ע"ב שורה 8.¹⁰²

יש בו 4 גרסאות מקוריות.¹⁰³ יש בו 2 גרסאות משניות.¹⁰⁴

1.2.17 טופס 17 (סימונו בעבודה 17)

Geniza, ms 69 גינבה

לט ע"א שורה 8- מב ע"א שורה 6

שני דפים. מחוברים. רצופים. פגומים. קלף.

דף ב קרוע בצדו החיצון למטה והסופר כתב סביבות הקרע.

הכתב הוא מזרחי וזמנו סביב המאה ה-11.

ישנן גרסאות רבות שמשותפות ל-17 ו-15 ומאידיך אין קריאות שונות בין הקטעים!¹⁰⁵ יש להם אף טעויות משותפות.¹⁰⁶

1.2.18 טופס 18 (סימונו בעבודה 18)

מטופס זה נותרו שני קטעים. הכתב הוא ספרדי סביב המאה ה-12.

Yevr. II A 293.10 סנט פטרבורג

מג ע"א שורה 1- מד ע"א שורה 23

שני דפים. מחוברים. רצופים. קלף.

Yevr. II A 293.15 סנט פטרבורג

¹⁰¹ ראה פוקס, סוכה, עמ' נה הערה 4.

¹⁰² ראה פוקס, סוכה, עמ' נח. וכן ראה תלמוד בבלי עם דקדוקי סופרים השלם, יבמות, א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 61.

¹⁰³ ראה בסעיף 4.2 דוגמאות 15,16,17. סעיף 5.1.45.

¹⁰⁴ ראה סעיף 4.2.13. סעיף 5.1.48.

¹⁰⁵ ראה סעיף 4.2.24. סעיף 6.1.19. לט ע"א שורה 21: ב-17,15 'וכי לא רצה ליתן לו...'. לט ע"א שורה 24: ב-

סאנ, 17,15,V 'יותר ממזון שלש סעודות'. לט ע"ב 3-4: בנוסח הרווח ובר"ח ישנו הסבר למושא השאלה 'מתלב רב

ששת מן המופקר מזון שלש סעודות ותו לא ורמינהי'. ב-תב, 17,15,V, ת; ליתא. מא ע"א שורה 5: ב-לס, 17,15,V 'אלא

הא דקתני'. מא ע"א שורה 14: רווח, 6: 'והא הכא'. תב, ר"ח: 'והסלע שלשביעית' (17,15: והא סלע). מא ע"א שורה

34- רווח: 'דלא הוה עומר'. אתב, 17,6,15,13: 'דלא הוה בית המקדש'. מא ע"א שורה 38: בנוסח הרווח 'דתני'. ב-

ל, 15,17: 'דאמי מר'. מא ע"ב שורה 2: בנוסח הרווח 'ומי סבר ליה כוותיה והא מיפלג פליג עליה'. ב-17,15 'והא ר'

יהודה מיפ...> פליג עליה דתנא קמא'.

¹⁰⁶ לט ע"ב שורה 2: ב-17,15 'אבל בלוקח מן התגר' (תמורת 'מן המשומר'. נראה שלפניהם היה 'המשוי' וטעו עקב

דמיון גרפי). מא ע"א שורה 37: ואילא דאיבני בליליא' (תמורת 'בחמיסרי') אשגרה מהתירוץ בהמשך. מא ע"ב שורה

27: בכל עדי הנוסח נזכרים ארבעה חכמים. ב-17,15 יש חכם נוסף 'יר' אליעזר'. ישנן גם דוגמאות לכתוב משותף: מא

ע"א שורה 18: 'דילא תימא הכי'. מא ע"ב שורה 43: 'תפילים'.

נד ע"ב שורה 36- נה ע"ב שורה 32

דף אחד. פגום. קלף.¹⁰⁷

ישנו מקום אחד שגורס כר"ח ומקום אחד שגורס כר"ף.¹⁰⁸

1.2.19 טופס 19 (סימונו בעבודה 19)

מטופס זה נותרו שני קטעים. הכתב הוא מזרחי וזמנו סביב המאה ה-11.

שטרסבורג 4845/25-26

לו ע"ב שורה 1- לח ע"א שורה 15

מג ע"ב שורה 37- מה ע"א שורה 35

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. קלף.

המשניות מחולקות בתוך הגמי' ועומדות לפני כל סוגיה וסוגיה.

קמברידג' T-S F 10.23

מה ע"ב שורה 12- מו ע"ב שורה 21

דף אחד. פגום.

יש בו 2 גרסאות מקוריות.¹⁰⁹ יש בו 3 גרסאות משניות.¹¹⁰ במקום אחד גורס כתוספתא: מג ע"ב

שורה 40: בנוסח הרווח 'ושמטום'. ב-19 'וגררום' (וכן הוא בתוספתא פ"ג ה"א¹¹¹).

1.2.20 טופס 20 (סימונו בעבודה 20)

סנט פטרבורג Yevr. II A 293.1

מו ע"א שורה 41- מז ע"א שורה 18

נא ע"א שורה 25- נב ע"א שורה 14

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. דף א פגום. קלף.¹¹²

הכתב הוא ספרדי וזמנו סביב המאה ה-14.

במקום אחד גורס כהגהת רש"י ראה בסעיף 7.55.

1.2.21 טופס 21 (סימונו בעבודה 21)

קמברידג' T-S F 17.55

נב ע"א שורה 33- נב ע"ב שורה 16

נו ע"א שורה 4- נו ע"ב שורה 14

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. פגומים. קלף.¹¹³

הכתב הוא מזרחי סביב המאה ה-11.

במקום אחד גורס כענף התימני הקצר (נב ע"א שורה 52- רווח: 'כי הא דאביי שמעיה'. **תב, 21, תג** :

'אביי שמעיה...'). במקום אחד ניסוח ייחודי (נב ע"א שורה 55: בנוסח הרווח 'אזל תלא נפשיה'. ב-

21 'אזא ויתבי'). במקום אחד כנוסח הברייתא שבירושלמי.¹¹⁴

¹⁰⁷ ראה פוקס, סוכה, עמ' נט.

¹⁰⁸ ראה בסעיף 5.1.71. סעיף 6.1.21.

¹⁰⁹ ראה סעיף 4.1.2.1. סעיף 6.1.17.

¹¹⁰ ראה בסעיף 4.1.1.1. סעיף 5.1.58. סעיף 7.38.

¹¹¹ בכ"י ווינה 'וגדרום'.

¹¹² ראה פוקס, סוכה, עמ' נט.

¹¹³ ראה פוקס, סוכה, עמ' נח.

1.2.22 טופס 22 (סימונו בעבודה 22)

קמברידג' T-S NS 329.714-715

נב ע"ב שורה 39- נה ע"ב שורה 20

ארבעה דפים. מחוברים. רצופים. נייר.¹¹⁵

המשניות מחולקות בתוך הגמי' ועומדות לפני כל סוגיה וסוגיה.

הכתב הוא מזרחי בינוני וזמנו סביב המאה ה-12.

בשני מקומות נוסף פירוש מרש"י.¹¹⁶ בגליון יש מספר גרסאות מר"ח.¹¹⁷ יש בו גרסה מקורית אחת

(ראה סעיף 5.1.69). יש בו גרסה אחת משנית (ראה סעיף 5.1.70).

1.3 קטעי כריכה

1.3.1 קטע כריכה 1 (סימונו בעבודה I)

Fr. ebr. 10–11 [n. 6] Fano, Archivio di Stato

ו ע"א שורה 12- ו ע"ב שורה 29

שני דפים. לא רצופים. פגומים. קלף.

1.3.2 קטע כריכה 2 (סימונו בעבודה II)

Fr. Ebr. 338.1 Bologna, Archivio di Stato

יג ע"א שורה 27- טו ע"א שורה 27

כח ע"א שורה 41- כט ע"ב שורה 7

שני דפים. לא רצופים. פגומים. קלף.

הכתב הוא איטלקי וזמנו סביב המאה ה-13.

יש בו מספר גרסאות מאוחרות (חלקן ייחודיות לו).¹¹⁸ במקום אחד שימר את הגרסה המקורית

(ראה סעיף 6.2.11). יש בו שתי גרסאות משניות (ראה סעיף 4.2.11 ובסעיף 5.1.41).

¹¹⁴ נב ע"א שורה 6: בנוסח הרווח 'מה מכרו האבות זה לזה אני בשבתך ואתה בשבתי' (כעין זה נמצא גם בספרי דברים פי' קסט). ב-21 <...> על בנים אתה שבת... <...> (כעין זה בירושלמי סוכה פי"ח (נה ע"ד): 'חוץ ממה שמכרו אבות לבנים את שבתך ואני שבתי').

¹¹⁵ ראה פוקס, סוכה, עמ' נח.

¹¹⁶ נב ע"ב שורה 41: ב-וא, 22 נוסף פירוש מרש"י 'יצחק להיכא אזיל עומד על פיתחה של גיהנם ומציל את בניו מדינה של גיהנם'. ובסעיף 7.57.

¹¹⁷ ראה בסעיף 3.1.1.41. סעיף 5.1.70. נד ע"ב שורה 17: 'דאין תוקעין למילוי המים ביום טובי' (נראה שזה פירוש ר"ח ולא גרסתו).

¹¹⁸ כח ע"א שורה 44: בנוסח הרווח 'הילכתא ניהו'. ב-II 'חדא הילכתא' וחדא קרא' (כך מפרש ר"ח). וראה שושטרי, הישן, עמ' 207. כח ע"ב שורה 11: ב-ל, II השאלה על יוהכ"פ מופיעה לאחר תשובות אביי ורבא. נראה, ששיפרו את הסדר בסוגיה וגרסו את השאלה בצמוד לתשובה עליה. כח ע"ב שורה 8-10: ב-מס, II ליתא 'והשתא דאמרת סוכה... ולא את הגרים קמ"ל', וראה שושטרי, הישן, עמ' 211 ובהערה 30. כח ע"ב שורה 38: ב-II בברייתא הראשונה מובאת הדרשה 'תשבו כעין תדורו', והברייתא השנייה מובאת כסיוע (תניא נמי הכי). נראה, שגרסה זאת נוצרה כדי לפתור את בעיית הכפילות שבסוגיה. לגרסה זאת הברייתא השנייה הובאה כסיוע, ולכן צריך את שתי הברייתות (ב-ג הגרסה היא גרסת כלליים ומביא גם את הגרסה הזאת) וראה שושטרי, הישן, עמ' 218.

1.3.3 קטע כריכה 3 (סימונו בעבודה III)

Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára העיר T2

לה ע"ב שורה 28- לח ע"א שורה 14
נ ע"ב שורה 1- נא ע"ב שורה 46
שני דפים. לא רצופים. פגומים. קלף.¹¹⁹
הכתב הוא אשכנזי וזמנו סביב המאה ה-13.
יש בו 2 גרסאות מקוריות.¹²⁰ יש בו 4 גרסאות משניות.¹²¹ לשון קצרה אחת (סעיף 3.2.2.22).

1.3.4 קטע כריכה 4 (סימונו בעבודה IV)

1103.16 Leipzig, Universitätsbibliothek

מו ע"א שורה 36- מו ע"ב שורה 20
מז ע"ב שורה 5- מח ע"א שורה 15
דף אחד. שריד. קלף.

1.3.5 קטע כריכה 5 (סימונו בעבודה V)

Fr. ebr. 1,3,5 Città di Castello, Archivio Storico Comunale

לח ע"ב שורה 25- מח ע"ב שורה 25
שישה דפים. רצופים. מחוברים. קלף.
הכתב הוא מזרחי קדום.
יש בו גרסאות מקוריות.¹²² יש בו מספר גרסאות משותפות עם 17,15.¹²³ יש בו מספר דילוגים מחמת הדומות שהושלמו בגליון או בין השיטין.¹²⁴

¹¹⁹ ראה רות, הונגריה, עמ' 472-473 ובעמ' 478.

¹²⁰ ראה בפרק 7 דוגמאות 35,38.

¹²¹ ראה בסעיף 3.4.1.36. סעיף 4.1.2.1 (גרסה משנית ייחודית שכפי הנראה עמדה גם לפני רש"י). סעיף 6.1.17. סעיף 7.36.

¹²² ראה בסעיף 4.2.25. סעיף 6.1.19. סעיף 7.48.

¹²³ לט ע"א שורה 6: בנוסח הרווח 'אסוקי'. ב-ול, V, 15 לא הבינו את המילה וגרסו 'אפסוקי'. לט ע"א שורה 24: ב-סאנ, V, 17, 15 יותר ממזון שלש סעודות'. לט ע"ב 3-4: בנוסח הרווח ובר"ח ישנו הסבר למושא השאלה 'מתלב רב ששת מן המופקר מזון שלש סעודות ותו לא ורמינהי'. ב-תב, V, 17, 15, ת, ליתא. מ ע"ב שורה 32-36: ב-תב, V, 17 ליתא לקח חוץ מברישא ראה בסעיף 3.2.1.21. מא ע"א שורה 5: ב-לס, V, 17, 15 'אלא הא דקתנני'.

¹²⁴ מ ע"ב שורה 1-2: דילג מחמת הדומות על 'מרבה אני... המלוגמא' והושלם בגליון. מ ע"ב שורה 28-30: דילג מחמת הדומות על 'תופס את דמיו... אי מה קדשי' והושלם בגליון. מ ע"ב שורה 43- מא ע"א שורה 3: דילג מחמת הדומות על 'אמר עולא... עדריס' (הושלם בין השיטין). מא ע"א שורה 12-13: דילג מחמת הדומות על 'והוא אומר... במתנה' (הושלם בין השיטין). מא ע"א שורה 34-35: דילג מחמת הדומות על 'האיר מזרח... דאיכא עומרי' (הושלם בגליון). מג ע"א שורה 34-35: דילג מחמת הדומות על 'אתה אומר... לילות' (הושלם בגליון). מז ע"ב שורה 31-32: דילג מחמת הדומות על 'ירב ששת... של חגי' (הושלם בגליון), וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 181 הערה 77.

1.3.6 קטע כריכה 6 (סימונו בעבודה VI)

Fr. Ebr. 117 Bologna, Archivio di Stato

מט ע"ב שורה 41- נ ע"ב שורה 11

נב ע"ב שורה 40- נג ע"ב שורה 32

שני דפים. מחוברים. לא רצופים. פגומים. קלף.

הכתב הוא ספרדי וזמנו סביב המאה ה-13.

ישנו מקום אחד שבו אינו מושפע מהגהת רש"י (ראה סעיף 7.57).

1.3.7 קטע כריכה 7 (סימונו בעבודה VII)

Cod. Hebr. 153.II.2 München, Bayerische Staatsbibliothek

נב ע"ב שורה 17- נד ע"א שורה 14

דף אחד. פגום. קלף.

ישנו מקום אחד שבו אינו מושפע מהגהת רש"י (ראה סעיף 7.57).

פרק שני- מסורת הנוסח התימנית

2.1 יחסם ההדדי של העדים התימניים

מסורת הנוסח התימנית מיוצגת במסכת סוכה ע"י שני כ"י שלמים וכן ע"י שלושה קטעים. עדים אלה מציגים נוסח כמעט זהה ואחיד. זהות זאת באה לידי ביטוי הן בגרסאות קדומות ומקוריות, הן בגרסאות מענף נוסח שונה מענף הנוסח הרווח והן בטעויות ושיבושים משותפים.¹ ברם, ישנם מספר חילופי גרסה בין העדים (בעיקר טעויות שאינן משותפות) שעל פיהם ניתן לקבוע שאע"פ שעדים אלו יונקים ממקור משותף הם לא הועתקו זה מזה.² מ"מ, אין בחילופים אלה לערער על הדמיון בין כה"י. אומנם המסורת התימנית מרובה בטעויות ההעתקה יותר מכל כ"י אחר אך שני כה"י הללו שהועתקו ממקור משותף כמעט זהים. מכאן שטעויות ההעתקה עולות לזמן קדום ואינן אשמת מעתיקי כה"י התימניים שבידינו.³

2.1.1 טעויות משותפות

בכה"י התימניים ישנם 154 טעויות העתקה משותפות ואפרטם להלן. ישנם 80 דילוגים מחמת הדומות שמשותפים לכה"י התימניים.⁴

¹ פירוט המקומות הרבים שבהם כה"י הנ"ל זהים נמצא לאורך כל העבודה הן בתיאור ענפי הנוסח והן בעיון במסורות הנוסח השונות.

² לגבי שלושת הקטעים התימניים. ב-ת₂ וב-ת₄ אין טעויות מפרידות ואין מספיק נתונים כדי להכריע. לגבי ת₃ ציינתי אליו במקומות הרלוונטים ברשימת הטעויות המפרידות בין ת₁ ל-ב שלהלן. הנתונים העולים מהרשימות הן: ישנן 5 טעויות שנמצאות ב-ת₁ ואינן נמצאות ב-ת₃. ישנן 3 טעויות ב-ת₃ שאינן נמצאות ב-ת₁. ישנן 3 טעויות ב-ת₃ שאינן ב-ב. אין טעויות ב-ת₃ שאינן נמצאות ב-ת₁. ישנה טעות אחת שנמצאת ב-ת₁ ואינה נמצאת ב-ת₃ (מ ע"א שורה 37-ת₁ דילוג מחמת הדומות על 'ולהוציא... הכבוסה'). ישנו חילוף ניסוח אחד בין ת₁ ל-ת₃ אך הוא קל ואין בו כדי להכריע. מהנתונים הנ"ל ניתן לקבוע ש-ת₃ לא הועתק מ-ת₁ וכך ש-ב לא הועתק מ-ת₃ אך אין הוכחה ש-ת₁ לא הועתק מ-ת₃ ומ"מ מיעוט הנתונים לא מאפשר לקבוע ש-ת₁ הועתק ממנו.

³ ראה קארה, תימניים, עמ' 7 הערה 24 שמתרגם את דברי הסופר בסוף כ"י ת₁: 'נעתק כפי היכולת ואם ימצא חסרון או שיבוש הרי הוא בשל הנוסח (דעמד לפניי)'. ועל כך מעיר קארה: 'הערה זו מסבירה את עובדת שכיחותם של הרבה שיבושים בכתב היד ומלמדת שהם נמצאים, לפחות בחלקם, בכתב היד שממנו העתיק הסופר. על עובדה זו אנו למדים גם ממצאיאותם של שיבושים המשותפים לכתבי יד אחדים של אותה מסכת'.

⁴ ב ע"א שורה 34- ב-ת₁ דילוג מחמת הדומות וגרסו 'אלא דירת קבע' ולאחר מכן חזרו למקום הנכון. ג ע"א שורה 6-4 יוכי דרכה של מלכה... קיטוניות'. ג ע"א שורה 10-11- 'ורי יהודה סבר... דבר'. ג ע"א שורה 21- יובית הלל... שולחנו'. ד ע"א שורה 3- ב-ת₁ דילוג מחמת הדומות אך לאחר מכן חזרו למקום הנכון ולכן נוסף בגרסתם 'תבן ואין עתיד לפנותו הרי הוא כסתם עפר'. ו ע"ב שורה 27- דילוג אחורה מחמת הדומות לימר סבר סככה... ז ע"א שורה 20-19- 'איכא דאמרי... צורת הפתח'. ח ע"ב שורה 12-17- 'מכל מקום לאתויי מאי... והוא שעשאה לצל'. י ע"א שורה 30-29- 'כשרה פשיטא מפני הנשר... לנאותה'. י ע"ב שורה 36- ב-ת₁ חזר אחורה 'מוציא ראשו חוץ לכילה', ולא השלים אלא קיצר ואמר 'ואמרן אל יוציא'. יא ע"א שורה 17-23- 'דתנן אמר ר' יהודה נוהגין... אהל קבע'. יא ע"א שורה 34-32- 'אמרה אהדרינהו... אמרה שמואל'. יא ע"ב שורה 42-43- 'אף כל דבר... הארץ'. יב ע"א שורה 24- 'ירמיה' (חזר אחורה מפני הדומות). יג ע"א שורה 10-11- 'ואע"ג דאגידי אגד בידי שמים... אגדי'. יג ע"ב שורה 15-17- 'ורב מנשיא בר גדא... ידות'. יד ע"א שורה 11-18- 'הכא נמי שבססן ממש... מאי איכא למימר' (נראה ש-ת₁ גורסים 'מאי איכא למימר' ולא 'מאי טעמא' ולכן דילגו). יד ע"ב שורה 20-21- 'תניא כותיה דשמואל... דרבי'. טו ע"א שורה 26-30- 'אי הכי תרת... גזירת תקרה'. טו ע"א שורה 37-38- 'לב'... מבינתים'. טו ע"א שורה 42-44- 'דאיתמר פרוץ כעומד... דרב יהושעי'. טז ע"ב שורה 6-8- 'ולא ר' יוסי... כר' יוסי'. יז ע"א שורה 25-30- 'יחות מארבעה... איכא סכך פסולי'. יז ע"ב שורה 1- 'ולאו שיעורא'. יז ע"ב שורה 5- 'מה לי אתפלג בסכך פסולי'. יז ע"ב שורה 7-9- 'בסוכה גדולה... שיעורייהו להדדי'. יח ע"א שורה 4-5- 'אלא למאן דאמר... כשרה'. יח ע"א שורה 9-10- 'ונסר ופסל... מהאי גיסא'. יח

ישנם 49 שיבושי העתקה נוספים שמשותפים לכה"י התימניים (דילוגים, פתיחת ראשי תיבות, דמיון גרפי וכו').⁵

ע"א שורה 41-44-ב-תב דילגו מחמת הדומות על ההשערה שמשום רדיפי מיא ונראה שלפניו הועלתה תחילה ההשערה של מליחי וכן הוא ב-ס. יט ע"א שורה 1-1 כי פליגי. יט ע"א שורה 25-26 והא בעינן צילתה... בדאיכא. כ ע"ב שורה 16-18 איכא דאמרי...לנויאתא. כב ע"ב שורה 6-6 יואם לאו צריך להביא קורה אחרת. כג ע"א שורה 11-12 'דברי הכל פסולה... שאינה מצויה דיבשה'. כג ע"א שורה 12-15 'כולי עלמא... ברוח מצויה דיס'. כד ע"א שורה 5-5 'אדרי מאיר'. כז ע"א שורה 40-40 'כגון אני שיש ליי'. כח ע"א שורה 26-26 'דקדוקי תורה'. כח ע"ב שורה 19-19 'הוא מדרבנן'. כט ע"א שורה 5-5 'חצבא... ממטלתא'. ל ע"א שורה 20-20 'דא"ר יצחק... שמואל'. ל ע"ב שורה 3-4 'סוף סוף... ושינוי הרשות'. לב ע"ב שורה 27-27 'אדשמואל'. לג ע"א שורה 19-20 'דרב פפא... אצל מצוות'. לד ע"א שורה 9-16 'אי"כ מאי שמו... צפצפה'. לה ע"א שורה 45-48 'תסתיים... חובתו ביום טוב'. לו ע"א שורה 34-34 'לו ע"ב שורה 3-3 'וממאי דילמא... שמה לקיחה שמע מינה'. לח ע"ב שורה 3-4 'הוא אומר הללו... הללויה'. לט ע"א שורה 2-6 'ואמר רבא לא... ולית לן בה'. לט ע"ב שורה 10-10 'אמר רבה בר בר חנה'. מ ע"א שורה 31-31 'חסר' הוא כתיב לאכלה... (אפשר שמדובר בדילוג מחמת הדומות המידה ולפניהם לא היה 'והכתיב'). מ ע"א שורה 32-33 'כדתניא... ולא למלוגמא'. מ ע"א שורה 37-37 'ולהוציא... הכבוסה'. מ ע"ב שורה 44-44 'מא ע"א שורה 3-3 'אמי עולא מחלוקת... עדרים'. מב ע"ב שורה 5-7 'אמר רב חייא... בכדי אכילת פרסי' (לאחר מכן חזר למקום הנכון). מג ע"א שורה 34-34 'ימים ואפילו לילות... נאמר כאן ימים'. מג ע"ב שורה 24-34 'והאמי' רב נחמן אמי רבה בר אבוה... משמיה דר' אלעזר בלולב'. מד ע"א שורה 9-10 'ומאי שנא ערבה... למקדשי'. מד ע"א שורה 28-29 'אמי ליה ר' יוחנן... אמרה'. מד ע"א שורה 36-37 'תסתיים דר' יוחנן... יסוד נביאים'. מה ע"ב שורה 10-10 'תנייה... עומדים'. מו ע"א שורה 31-32 'והא קיימא לן... ראשוני'. מו ע"ב שורה 3-4 'אם שמוע... תשמעי'. מו ע"ב שורה 32-35 'לא ליקני איניש... וא"ר זירא'. מו ע"א שורה 9-10 'מר סבר... יתבינן ברוכי לא מברכינן' (כך היא גרסת מ ובמידה וזאת גרסתם דילגו מחמת הדומות). מז ע"א שורה 11-16 'יוסף נקוט דר' יוחנן... אמר ר'. מז ע"ב שורה 17-18 'רבי יהודה... דתניא'. מז ע"ב שורה 32-33 'והלכתא אומרים זמן'. מט ע"א שורה 9-10 'אל תיקרי... ברא שית'. מט ע"ב שורה 14-14 'רבא אכסא... אגמע גמועי'. מט ע"ב שורה 36-37 'א"ר חמא בר פפא... על יראי'. נ ע"ב שורה 20-21 'בפה ולא ילפינן... עיקר שירה'. נ ע"ב שורה 26-26 דילגו אחורה מחמת הדומות 'קמיפלגי מר סבר דנין אפי' אפשר משאי אפשר ומר סבר אין דנין'. נא ע"א שורה 36-34 'והא עלה קתני... יום טוב'. נב ע"ב שורה 34-34 'מאן נינהו ארבעה חרשים'. נב ע"ב שורה 12-13 'אמר אביי... גרמידי'. נד ע"א שורה 6-7 'דתניא... ר' אליעזר בן יעקב'. נד ע"א שורה 8-9 'למעלה עשירית... והאומר'. נה ע"א שורה 21-21 'בהו... רב ספרא מותיבי'. נה ע"ב שורה 17-19 'אטו שתי משמרות לא אפסי בעי... אפילו תימא רבנן'.⁵

ב ע"ב שורה 32-33 דילגו על 'ומר סבר... עד ד' אמות'. ז ע"א שורה 22-24 'חסר' יוקא עביד צורת הפתח... ונתרת נמי בצורת הפתח'. ח ע"א שורה 9-10 'אימר דאמרינן לא דק לחומר... במקום' 'אימר דאמרינן לא דק פורתא...'. ח ע"א שורה 15-16 'אימר דאמרינן לא דק פורתא... במקום' 'אימר דאמרינן לא דק לחומר...'. י ע"ב שורה 31-32 ב-תב גרסו בטעות 'דלמא פסלי במקום' 'דלמפסלי'. יא ע"א שורה 45-46 ב-תב טעה הסופר וגרס 'מאי לאו שפוסקי' וצ"ל 'שקושרי' וכן הפך את הסדר בתשובה. יא ע"ב שורה 30-36 ב-תב דילג על 'לא דכולי עלמא... צריך אגד קא מיפלגי'. יב ע"ב שורה 5-5 ב-תב 'דחק' במקום 'דייק'. יד ע"א שורה 8-8 ב-תב טעו וגרסו 'הכלים' (במקום 'אכלים'). טז ע"א שורה 5-5 'למכתב' במקום 'למיתב'. יז ע"ב שורה 19-19 ב-תב טעה וגרס 'לא נמי' (וב-ב תיקן את הסדר ע"י סימונם באותיות). יז ע"ב שורה 33-33 'בית' תמורת 'בין' (ותוקן בשני כה"י). יט ע"ב שורה 25-26 'חסר' הוא סתמא. כ ע"ב שורה 8-8 כפל בטעות 'הא דלית ליה גודפא'. כא ע"א 25-25 בנוסח הרווח 'גסה'. ב-תב טעו עקב דמיון גרפי והעתיקו את הסמ"ך כבי"ת ווא"ו. כב ע"א שורה 17-18 דילג על 'אמרינן חבוט דמי והיכא'. כח ע"א שורה 16-16 'מאי טעמא' במקום 'מאי משמע' (עקב דמיון גרפי). כח ע"א שורה 9-9 'על פי' (צ"ל 'לא מפני' ואולי השיבוש תוצאה של לימוד בע"פ). כח ע"ב שורה 10-10 'ולא בגוים' (צ"ל 'ולא בגרים' וטעה עקב דמיון גרפי). כט ע"ב שורה 19-19 ב-תב 'ר' יוחנן בר אבא'. לא ע"א שורה 39-39 'ר' יהודה אומי' (טעה וסיקל את האותיות וגרס 'אומי' במקום 'מאי'. בעקבות טעות זאת השמיט את 'טעמיה לאו', כיוון שלא ייתכן שאלו דברי ר' יהודה. וכן השמיטו את 'לא הא איתמר עלה' שהרי ר' יהודה אומר שצריך הדר). לב ע"א שורה 5-5 'רביתיה' סיכול אותיות במקום 'ברייתיה'. לג ע"א שורה 14-14 'חסר' 'ואמר רבה בר בר חנה'. לג ע"א שורה 35-21 ב-תב, ת השמיטו מ"או דילמא ספוקי מספקא... עד 'בלולב צריך אגד קא מיפלגי'. אינני מוצא סיבה להשמטה ארוכה שכזאת. לג ע"ב שורה 11-13 השמיט קטע זה. לג ע"ב שורה 26-26 'אביי' במקום 'אבוה'. לד ע"ב שורה 19-23 'חסר' 'אמר ר' אמי... ואי לא דרישנא לכו'. לה ע"ב שורה 24-24 'חסר' 'ואמר רב הונא'. לו ע"א שורה 27-28 'חסר' 'אמי' ליה

ישנן 2 טעויות בכה"י התימניים⁶ שאפשר שנגרמו עקב מסירה בע"פ.⁷
ישנן 23 טעויות משותפות כתוצאה מאשגרות.⁸ נפרט 7 אשגרות⁹ משמעותיות:

2.1.1.1 ה'ע"ב שורה 13-14

ב-תב' הינו כרוב הינו פני אדם' וליתא לפתיחת השאלה 'אלא מעתה דכתיב פני האחד... פני אדם'. לכאורה הפסוק הכרחי בהבנת השאלה 'הינו כרוב הינו אדם'. במקבילה במסכת חגיגה יג ע"ב הפסוק מובא לפני כן בסוגיה לדרשה אחרת, וא"כ אפשר שבשאלה אין צורך בחזרה על הפסוק ואכן בכ"י מינכן 95 למסכת חגיגה לא מובא הפסוק. אפשר שגם הנוסח התימני למסכת חגיגה לא כלל את הפסוק והמסרנים השגירו משם את ניסוח השאלה ללא ציטוט הפסוק שהכרחי להבנת הסוגיה.

2.1.1.2 ו'ע"א שורה 14

בנוסח הרווח 'הלכתא נינהו וקרא אסמכתא בעלמא'. ב-ב' מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא' (ת לא קריא בקטע זה). ב-ו' 'הילכתא' נינהו ומדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא'. בסוגייתנו הגרסה הנכונה היא 'הלכתא', שהרי הסוגיה דנה בדברי רב 'שעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני'. בברכות מא ע"ב סוברת הסוגיה ששיעורין מדרבנן ומתוצאת 'מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא'. ב-ב' השגיר לכאן את התירוץ מברכות אך תירוץ זה אינו מתאים בסוגייתנו. ב-ו' גרסת כלאיים.

אביי... סבירא ליה'. לט ע"א שורה 17- חסר 'אביי'. לט ע"א שורה 19- חסר 'ולרבעי'. מ ע"א שורה 3- חסר 'הוא דאמר כי האי תנא דתניא'. מ ע"ב שורה 14-23- דילגו על כל הקטע הנ"ל לדרשה נוספת על הפסוק 'כי יובל היא קודשי'. מא ע"ב שורה 7-2- דילגו על יומי סבר לה כוותיה... עד עיצומו של יום'. מג ע"ב שורה 10-17- דילגו על 'דאתי לפקפוקי... איקלע ולא אידחי אלא קשיא'. מג ע"ב שורה 21- חסר 'מידי איריא... כדאיתא'. מד ע"א שורה 38-39- ב-תב' דילג על 'אמר ליה ר' זירא לר' אבהו... אמר ר' יוחנן'. מד ע"ב שורה 6-8- ב-תב' דילג על 'מהו דתימא... ליפוק ביה קמ"ל'. מד ע"ב שורה 19-21- ב-תב' דילגו על 'הוה קאמינא קמיה דר' אלעזר... אמר ליה'. מה ע"א שורה 25- בנוסח הרווח 'רבות'. ב-תב' טעו עקב דמיון גרפי וגרסו 'דכות'. מה ע"ב 1-2- ב-תב' 'אייר ירמיה א"ר חזקיה'. שמות אלו הועברו לכאן מהמימרה הבאה. מז ע"ב שורה 24- חסר 'דברי ר' אליעזר בן יעקב'. מט ע"א שורה 8- 'דברי תמורת דבי'. מט ע"ב שורה 8-9- חסר 'איכא דאמרי לימא רבנן... בקדושתיהו קיימי'. מט ע"ב שורה 13- ב-ת' 'מיסבע'. ב-ב' 'מיס בני'. צ"ל 'כי שבע'. נב ע"ב שורה 19- 'אם יבא' במקום 'אמי רבא'. (עקב דמיון גרפי). נג ע"א שורה 37-38- 'אמי ליה' במקום 'אלא' (לפניו היה 'אלי' ופענח בטעות). נו ע"א שורה 28-29- חסר 'יאבא שאול... הילך מצה'. נו ע"א שורה 40- 'לפייסי תמורת לפניה'.

⁶ כח ע"א שורה 9- 'על פי' במקום 'אלא מפי'. לג ע"ב שורה 32- 'כשרה' במקום 'קשירה'.

⁷ ראה רוזנטל, גניזה, עמ' 271 דוגמאות מהגניזה המתפרשות רק באמצעות מסירה על פה.

⁸ ו' ע"א שורה 23- 'קרא' במקום 'הלכתא'. י' ע"ב שורה 29- אשגרה מהלישנא אחרינא 'נקליטין' במקום 'קינופות'. ז' ע"ב שורה 32- ב-תב' אשגרה 'אמרי התס'. יח ע"א שורה 10- 'נסרין' במקום 'פסלים'. כ ע"א שורה 26- 'מחצלות' במקום 'חוצלות'. כא ע"ב שורה 12- ב-תב' וביה"ש של נ אשגרה 'אלא' מתשובתו של רבא (שורה 16). כא ע"ב שורה 48- ב-תב' אשגרה 'הרי מעמידה בדבר המקבל טומאה' (צ"ל 'אין'). כד ע"ב שורה 37- ב-תב' אשגרה 'אמי רב יהודה'. כז ע"ב שורה 46- 'אמי לוי'. ל ע"א שורה 2- תב': 'ואת הגזול' אשגרה מהמשך הפסוק. לה ע"א שורה 43- אשגרה 'דברי הכל'. לו ע"א שורה 11- 'דלא שליט...'. אשגרה מהצלע הראשונה. מ ע"ב שורה 39- 'אחד בהמה' תמורת 'אחד שביעית'. מא ע"א שורה 43- אשגרה 'והלא'. מה ע"ב שורה 46- 'ולולב יום אחד'. מז ע"ב שורה 30- אשגרה 'רב נחמן בר יצחק' (ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 181 הערה 76).

⁹ על תופעת האשגרות העירו הראשונים ובספרות המחקר. האשגרות מובנות על רקע הלימוד בע"פ, שבו הגרסן יכול בקלות להוסיף ולהחליף לשונות ולהעביר חלקי סוגיה הדומות בלשון ובמבנה. ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 290-291 הפניות לספרות המחקר ובהערה 42 תיאור התהוות האשגרות.

בנוסח הרווח 'שמייהו'. ב-**תב** 'קרי להו'. נראה, שחילוף זה נובע מהתשובה השונה בסוגייתנו ובחולין. בסוגייתנו אינו נקרא מרירתא סתם אלא זהו שמו אך נקרא מרירתא דאגמא, ואילו בחולין במקומו נקרא סתם. מכיוון ש-**תב** הגיהו את סוגייתנו עפ"י סוגיית חולין גרסו 'קרי להו'.¹¹

2.1.1.4 יד ע"ב שורה 24-25

בנוסח הרווח 'אין שעת הסכנה'. ב-**תב** 'אין שעת הדוחק'. נראה שב-**תב** הגיהו ע"פ המעשה בלולביהן של בני כרכין (להלן לא ע"ב), שם ר' יהודה אומר 'אין שעת הדחק ראייה'.¹²

2.1.1.5 טז ע"א שורה 36-37

מוסא, רא"ה- בין מלמטה בין מתוך אוגנו. **לנד**, 7- בין מלמעלה בין מלמטה בין מתוך אוגנו. **תב**- בין מלמעלה בין מתוך אוגנו.

תוספות אומרים: 'ויש ספרים שכתוב בהן בין מלמטה מתוך אוגנו ולא יתכן דאם כן מלמעלה היינו חוץ לבור דאי בתוך הבור סמוך לשפתו היינו מתוך אוגנו וא"כ היינו כותל שביניהן דקאמר ר"י שמפסיקין בין שתי החצרות...'.¹³

לגורסים 'בין מלמעלה בין מתוך אוגנו' קשה, שמגרסה זאת משמע שלמעלה היינו למעלה מאוגנו.¹⁴

2.1.1.6 יט ע"א שורה 28

ב-**תב** 'לא נצרכה אלא'. לשון זאת איננה מובנת שהרי באים לפרש את דברי הברייתא הסתומים ולא לבאר את הצורך בהלכה שבברייתא. נראה שהעבירו זאת מהאוקימתות הבאות שם אומנם הבבלי מציג זאת כפירוש לברייתא אך ניכר שמדובר במימרות שנאמרו בהקשר אחר.¹⁵

¹¹ בחולין כל העדים גורסים 'קרי להו'.

¹² בתוספתא פ"א ה"ז 'שעת הסכנה'. המגן אברהם ס' תרכט סקכ"ב סובר שאף בשעת הדחק מסככין בנסרים שיש בהן ד'. ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תסא מה שדן בדבריו מסוגייתנו.

¹³ תוספות טז ע"א ד"ה 'בין'. רש"י מפרש: 'בין מתוך אוגנו כלומר בין מלמעלה רחוק מן המים ובלבד שתהא בתוך אוגן של בור...'. מרש"י משמע שלא גרס 'בין מלמעלה' וכן כתבו רוב האחרונים שגרסת תוספות עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תקכד. יש לציין, שמתוספות משמע שגורסים 'בין מלמעלה' ויוצאים נגד הגרסה 'בין מלמטה בתוך אוגנו' מכיוון שמגרסה זאת משמע ש'בין מלמעלה' פירושו חוץ לאוגנו. ועיין ברע"ב שמבאר את הגרסה 'בין מלמעלה' דהיינו שמצויה טפח בתוך המים ו'בין מתוך אוגנו' היינו שאינה נוגעת במים כלל. אך בתוספות רבי' פרץ כותב: 'ל"ג למעלה דא"כ למעלה היינו חוץ לבור דאי בתוך הבור סמוך לשפתו היינו מתוך אוגנו...'. וכ"ה בתוספות רא"ש.

¹⁴ ראה גולדברג, עירובין, עמ' 235-236 שבכ"ק הגרסה 'בין מלמטן' ובגליון נוסף 'בין מלמעלן' ובכ"י פארמא 'בין מלמעלן בין מלמטן'. גולדברג כותב על הנוסח 'בין מלמעלן' שאינו אלא אשגרה ממ"ח. ונראה יותר שהגרסה 'בין מלמעלה' הגיעה ממחלוקת ב"ש וב"ה בהמשך המשנה.

¹⁵ בשתי האוקימתות הבאות כל העדים גורסים 'לא נצרכה' ואפשר ש-**תב** איחדו את הסגנון משם. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 316 שרבב"ח ור' אושעיא לא באו לפרש את הברייתא שכבר פירשו את הברייתא במאמרם בירושלמי כפשוטה בבבלי הוסיפו שאפילו אם חלק מהסכך פסול או שחמתה מרובה מצילתה כשר, והסתמא היא שפירשה דבריהם כפירוש לברייתא. ומסכם: 'ומכאן הלשון לא נצרכה שבאו רק להסביר את הצורך בהלכה שבברייתא ולא לפרשה'. ועיין בריצ"ד: 'השקלא וטריא על ברייתא זו היא אחת משקלות וטריות הנפלאות בש"ס דאיתא לפנינו ארבעה פירושים עליה ושנים מהם נאמרים בשם גדולי אמוראים בא"י ר' יוחנן ור' אושעיא ופירושים אלו דחוקים במאד מאד דמעקמים הכתוב ... ואין לך דוחק גדול מזה'. לגבי ביאורו של בורגנסקי, אומנם נראה שר' אושעיא ור' יוחנן אינם מפרשים את הברייתא וזאת לאור דבריהם בירושלמי והערת הריצ"ד ומבוארת הלשון 'לא נצרכה', אך הסברו של בורגנסקי בדבריהם דחוק שהרי חידוש זה מאן דכר שמיא בברייתא וכן ההלכה של פסל הרי היא חידוש. וראה הלבני, מקורות, עמ' קפה פירוש נוסף בר' אושעיא וגם לפירושו ר' אושעיא אינו מפרש את הברייתא אלא מתרץ סתירה ולכן נוקט בלשון 'לא נצרכה'.

2.1.1.7 נו"ע"ב שורה 22-23

בנוסח הרווח 'טפחה בסנדלה על גבי מזבחי' וכעין זה בתוספתא פ"ד הכ"ח 'וטפחה על גגו של מזבחי'. ב-**תב** 'עלתה וטפחה בסנדלה על ראשה'. נראה שאשגרה מהמדרש על משה שלאחר שנזרק ליאור עמדה אמו וטפחה על ראשה (סוטה יג ע"א ועוד). ב-ג' 'היתה מבעטת בסנדלה על פניה'.

2.1.2 טעויות מפרידות

ישנן 41 טעויות מפרידות. אפרט את רשימת הטעויות המפרידות בין **ת** ל-**ב**.

2.1.2.1 טעויות ב-ת שאינן ב-ב

ישנן 29 טעויות מסוג זה:

ד ע"א שורה 21-32 - **ת** דילג על 'מאי קא משמע לך... מארבע אמות כשרה'.

ד ע"ב שורה 16 - ב-**ת** חזר מפני הדומות וגרס 'דברי הכל פסולה', אך לאחר מכן חזר למקום הנכון וגרס שוב את דברי רב נחמן.

ה ע"א שורה 31 - ב-**ת** דילג מחמת הדומות על 'אלא למ"ד... למעלה היתה'.

ה ע"א שורה 2 - ב-**ת** אשגרה 'למטה מעשרה'. אין לגרוס כאן 'עשרה', שהרי זאת מסקנת הגמ' העולה מגובה הכפורת ודברי ר' יוסי.

ה ע"ב שורה 12 - ב-**ת** חסר 'כרביא'.¹⁶

ט ע"ב שורה 30-33 - ב-**ת** דילג מחמת הדומות על 'כשרה והעליונה פסולה... שתחתונה' (הושלם בגליון).

י ע"ב שורה 25-26 - ב-**ב** 'על גבי קינופות' וחסר 'פסולה'. ב-**ת** דילג על 'ארבעה פירס... פסולה' (במידה ועמדה לפניו גרסת **ב** אזי דילג מחמת הדומות).

י ע"ב שורה 31-32 - ב-**ת** כפל בטעות 'אמרי התם... פיסולה' (חזר אחורה מפני הדומות).

טז ע"ב שורה 12 - אשגרה 'דאיסור עשה' (בהמשך 'דאיסור סקילה') במקום 'דמצות עשה'. טעות זאת מופיעה רק ב-**ת** ולא ב-**ב**.

יח ע"א שורה 27 - ב-**ת** חזר אחורה מחמת הדומות וגרס שוב 'כנגד ארובה טהור'.

כ ע"א שורה 31 - ב-**ת** דילג מחמת הדומות על 'מאי מרזובלי'.

כא ע"א שורה 21 - ב-**ת** 'והאדי' האות רי"ש התחלפה עקב דמיון גרפי לדל"ת.¹⁷

כא ע"ב שורה 31 - ב-**ת** אשגרה 'הסוכה' (ב-**ב** לא טעה בזה).

כה ע"ב שורה 27-30 - ב-**ת** ליתא לשאלה השנייה ב-**ב** בשאלה השנייה חסר 'בסוכה' והושלם בין השיטין, והתשובה היא 'אין שמחה אלא במקום חופה', תשובה זאת אינה מתאימה לשאלה השנייה ואפשר שאשגרה מהתשובה הראשונה.¹⁸

כז ע"א שורה 38-39 - ב-**ת** דילג מחמת הדומות 'לכבוד עצמך ועכשיו אי אתה ממשך פרפרת'.

כח ע"א שורה 22-25 - ב-**ת** ליתא, ובמידה ועמדה לפניו גרסת **ב** (אמרו עליו על הלל) דילג מחמת הדומות.

¹⁶ נמצא במדרש הגדול, ב, עמ' תשנה שורה 14.

¹⁷ ראה קארה, תימניים, עמ' 14 הערה 56 שטוען שהוא שיבוש למדני (קשה להסתפק בהסבר שהשיבוש הוא עקב דמיון גרפי בין האותיות, כיוון שאין משמעות למילה החדשה אלא לבעל ידע למדני).

¹⁸ לאור גרסת **ב**, ניתן להבין את גרסת **ת**. לפני **ת** עמד כ"י שטעה בתשובה השנייה וגרס כ-**ב** '... אלא בחופה', ולכן **ת** דילג מחמת הדומות על השאלה והתשובה השנייה. השערה זאת מקבלת חיזוק מהעובדה שעדים אלו (**תב**) שאבו ממקור אחד.

כח ע"ב שורה 43- ב-ת קיצר ולא גרס את כל הברייתא אלא כלים נאים וגי'. הגמי' מקשה על הפיסקה 'ומשנן בסוכה' שמופיעה בסוף הברייתא. אך לגרסה זאת קשה להבין את שאלת הגמי'.
 ל ע"א שורה 4- ב-ת דילג מחמת הדומות על 'גזול נמי... כלל'.
 לד ע"ב שורה 9- ב-ת,ת; דילגו מחמת הדומות על 'שתים ואפילו'.
 לה ע"א שורה 12- ב-ת אשגרה 'מאיר'. (ב-ב,ת; ליתא).
 לה ע"א שורה 28-30- ב-ת 'דמאן דבעי היתר אכילה... דין ממון' (ב-ת; לא טעה בזה).
 לה ע"ב שורה 8- ב-ת טעה וגרס 'תרי סר' (ב-ת; לא טעה בזה).
 לו ע"ב שורה 6- ב-ת,ת; 'והאמי' (צ"ל 'והא' ופענח זאת בטעות).
 לו ע"ב שורה 15-16- ב-ת דילג מחמת הדומות על 'דתנן... לבית הכסא' (ב-ת; לא טעה בזה).
 לח ע"א שורה 12-13- ב-ת,ת; דילגו מחמת הדומות על 'הא דליכא... ביום'.
 לט ע"ב שורה 13-14- ב-ת דילג מחמת הדומות על 'אי הכי אתרוג... לשביעית' (ב-ת; לא טעה בזה).
 מה ע"ב שורה 18-19- ב-ת דילג על 'ועד עכשיו... שנברא העולם'.
 מו ע"ב שורה 41-42- ב-ת דילג מחמת הדומות על 'ואוכלה לאלתר... יוצא בה'.
 נו ע"א שורה 31- ב-ת דילג מחמת הדומות על 'והילכתא סוכה ואח"כ זמן' (ב-ב נמצא וכן הוא בבה"ג, א, עמ' 337 ברי"ח וברי"ף לפרק רביעי).

2.1.2.2 טעויות ב-ב שאינן ב-ת

ישנן 12 טעויות מסוג זה :

ז ע"א שורה 3-4- ב-ב דילג מחמת הדומות על 'וכן מורין בי מדרשא... היוצא' (נמצא ב-ת).
 י ע"ב שורה 11-12- ב-ת אשגרה 'אמרי פסולה'. ב-ב דילג על 'רב חסדא... הונא' (במידה ולפניו עמדה גרסת ת אזי דילג מחמת הדומות).
 יג ע"א שורה 7-8- ב-ב דילג מחמת הדומות על 'ואע"ג דהדיר אגיד לה... אגד'.
 כב ע"א שורה 13- ב-ב חסר 'רבא אמר... בגן טפח'.
 כב ע"א שורה 28- ב-ב גורס בטעות 'ביניהן ועל גביהן טמא ולכן הגיה בין השיטין, אך במקום להגיה את הדין הגיה את המקרה (שהטומאה על גביו). כמו כן, גורס 'כולו טמא' ואין זה נכון, כיוון שמדובר שאין טפח ולא אומרים חבוט רמי.
 לא ע"ב שורה 28- ב-ב חסר 'רב הונא'.
 לד ע"א שורה 16- ב-ב 'רבא' במקום 'אביי' (ב-ת; לא טעה בזה).
 מא ע"א שורה 15-17- ב-ב דילג מחמת הדומות על 'אלא אמר רב אשי... חילול לא'.
 מג ע"א שורה 42- ב-ב דילג מחמת הדומות על 'מדבר שמצותו כל היום' (ב-ת; לא טעה בזה).
 מד ע"ב שורה 12-13- דילג מחמת הדומות על 'עלה אחד... בבד אחד' (ב-ת מופיעים דברי רב ששת 'עלה אחד ובד אחד' ודילג על השאלה והביא את התשובה. ב-ב דילג גם על דברי רב ששת. בכל אופן ת לא העתיק מ-ב).
 מח ע"ב שורה 31- ב-ב חסר 'ויורדין' (ב-ת; לא טעה בזה).
 נא ע"א שורה 3- ב-ב 'אמאי מעיט' במקום 'ומאמאום' (עקב דמיון גרפי).

2.1.3 חילופי ניסוח והגהות בין כה"י התימניים

מעבר לטעויות העתקה כה"י התימניים זהים לחלוטין. ישנם רק 8 חילופים שאינם נובעים מטעויות העתקה:¹⁹

2.1.3.1 ראה בסעיף 7.20.

2.1.3.2 יח ע"א שורה 24

בנוסח הרווח וב-ב 'שאני קורות דרבנן'. ב-ת 'לשאני עירובין דרבנן'.

2.1.3.3 כ ע"ב שורה 22

בנוסח הרווח 'כשירדתי לגולה'. ב-ת 'כשירדתי'. ב-ב 'כשירדתי לנהרדעא'.

2.1.3.4 ראה סעיף 2.4.2.

2.1.3.5 כה ע"ב שורה 5

ב-ב 'שחל ערב שביעי שלהן להיות בערב הפסח' (וב-ת ליתא 'ערב'). אפשר שאשגרה 'ערב' מהצלע השנייה. אך אפשר שהגיה שחל בערב שביעי שלהן ולא בשביעי שלהן, כיוון שאם חל בשביעי שלהן טהורים בערב ולא נדחים.²⁰

2.1.3.6 כח ע"א שורה 31-33

ב-ת ליתא 'וכי מאחר... מיד נשרף', כיוון שהסוגיה עוסקת בריב"ז השמיט את החלקים שלא עוסקים בריב"ז.

2.1.3.7 מ ע"א שורה 26

בנוסח הרווח וב-ת 'ולא למשרה ולא לכבוסה'. ב-ב, ת; 'ולא למשרה ולכבוסה'.

2.1.3.8 מה ע"ב שורה 23

ב-ב נוסף 'ואם אחד אני הוא'.

¹⁹ במקום אחד נוסף ב-ב ביאור מהרי"ף ראה בסיכום הפרק על הרי"ף. במקום אחד ב הוסיף בלשונו שאלה שחסרה ראה בסעיף 5.1.44. מקום נוסף שכפי הנראה אינו טעות סופר ראה בסעיף 5.1.28.

²⁰ ראה רש"י ד"ה 'שחל' שכותב: 'ואע"ג דחזו לאורתא לא אישתרו, דקסבר אין שוחטין וזורקין על טמא שרץ'. רש"י מפרש את האיסור לשחוט כשיטת רב בפסחים צ ע"א, שאין שוחטין וזורקין על טמא שרץ. אך עדיין קשה שהרי שוחטין ומזין על טבול יום. וראה בריטב"א: 'ותימה האנשים האלו למה נדחו מפסח ראשון יהיו טובלין ומזין עליהן וכיוון דלא מיחסרי אלא הערב שמש שוחטין וזורקין עליהם דהא קי"ל דשוחטין וזורקין על טבול יום וי"ל כי מפני שהיו סומכין על טענתם לא באו עד הערב שמש שלא היה שהות ביום להזות ולטבול בתוך זמן שחיטת הפסח'. ובתוספות פסחים צ ע"ב ד"ה 'שחל' תירצו: 'וי"ל דשמא כן עשו ובשעה ששאלו לא טבלו עדיין, ואמר להו משה אם לא תטבלו היום תדחו לפסח שני'. אך ראה ברמב"ם הלכות קרבן פסח פ"ו ה"ב 'טמא מת שחל שביעי שלו להיות בארבעה עשר, אע"פ שטבל והוזה עליו והרי הוא ראוי לאכול קדשים לערב, אין שוחטין עליו אלא נדחה לפסח שני שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא, מפי השמועה למדו ששביעי שלהן היה ועל זה שאלו אם ישחט עליהן והם יאכלו לערב, ופירש להן שאין שוחטין להן'. ובראב"ד השיג עליו: 'שהרי רב שאמר אין שוחטין וזורקין מכאן למד ואיהו ס"ל שוחטין וזורקין על טבול יום, אלא האי קרא בשלא טבל ולא הזה דהיינו טמא שרץ, ומעשה כי הוי הכי הוי ששחטו וזרקו עליהם קודם טבילה והזייה, סברו שיעלה להן ולא שאלו אלא אחר זמן שחיטה ונדחו'. וראה בכס"מ מה שמתרץ על השגת הראב"ד. וראה במאירי שסובר כרמב"ם: 'טמא מת... אעפ"י שטבל והוזה עליו... אין שוחטין עליו אלא נדחה לפסח שני'. וב-ב פתרו בעיה זאת ע"י הוספת 'ערב' ולפי"ז ודאי לא יכלו לעשות את הפסח, אע"פ שנשחט בטבול יום. אך גרסה זאת אינה נכונה, שהרי בסוגיה בפסחים רב מוכיח מכאן שאין שוחטין בטמא שרץ משום שנדחו, ואם מדובר בשישי לא מוכח מכאן (ולגבי עצם השאלה מדוע לא העמידו בשישי ראה תוספות פסחים צ ע"ב ד"ה 'שחל').

2.2 סופר כ"י ב

2.2.1 'תיקון' טעויות בכ"י ב

השוואת שני כה"י התימניים מעלה שישנם מקומות שסופר כ"י ב (או אחד מאבותיו) שם לב לטעויות שלפניו וניסה לתקן ולשפר אותן.²¹

כא ע"א שורה 25- בנוסח הרווח 'גסה'. ב-תב טעו עקב דמיון גרפי והעתיקו את הסמ"ך כבי"ת ווא"ו. ב-ת 'גבוה' ב-ב 'גבוהה'.²² ב-ב אף הוסיף ה"א וגרס 'גבוהה' משום שסמוכה למילה 'דעה' שהיא נקבה (מכאן ש-ת אינו מועתק מ-ב).

כא ע"ב שורה 23- ב-ת גרס 'ור' שמואל' עקב טעות בפתיחת ראשי התיבות. ב-ב הגרסה כאן עפ"י ד, אך לא הגהה בגליון אלא כך גרס בגוף התלמוד.²³

מה ע"א שורה 25- בנוסח הרווח 'רבות'. ב-תב טעו עקב דמיון גרפי וגרסו 'דכות' (ב-ב 'דכוות'). גרסה זאת תיקנה את הכתיב הנכון של המילה 'דכוותיה' שהיא המילה שנוצרה בטעות).

מט ע"ב שורה 13- בנוסח הרווח 'כי שבע'. ב-ת 'מיסבע'. ב-ב 'מים בני'. אפשר ש-ב ניסה לשפר את נוסח ת הסתום ואף הבין שלפניו טעות עקב דמיון גרפי ומ"מ לא עלתה בידו.

2.2.2 הוספות בגליון ובין השיטין של כ"י ב

בגליון ובין השיטין של ב ישנן הוספות רבות (בחלקן אינו מביא את המשפט כולו אלא מציין 'וגו'). חלקן מתקנות טעויות העתקה וחלקן מוסיפות גרסאות מענף הנוסח הרווח. מבחינת ההוספות עולה שכולן נמצאות גם בדפוסים ובחלקן הן גרסאות שנמצאות רק בדפוסים. מכאן שהוספות אלה לא מייצגות מסורת מקבילה שהילכה בתימן אלא הן הוספות ותיקונים עפ"י הדפוס שהגיע לתימן. נראה שהדפוס עמד כבר לפני סופר זה וזאת על סמך שני מקומות שבהם השתמש בו בגוף הטקסט (כא ע"ב שורה 23 ו-נא ע"א שורה 33-34). ישנן שני מקומות שבהם יש חילוף בין דפוס פיזרו לדפוס וינציה וגרס בהם כדפוס פיזרו (כא ע"ב שורה 23 ו-נג ע"ב שורה 38). אך במקום אחד הוסיף כפי הנראה עפ"י דפוס וינציה (כה ע"א שורה 8).

להלן ההוספות שנמצאות רק בדפוסים:

ב ע"א שורה 26- 'כל שבעת הימים' (מופיע רק ב-סאד, 1).

יח ע"א שורה 7-11- 'נסר ופסל... ואיכא הכשר סוכה באמצע' (הגרסה 'באמצע' נמצאת רק בדפוס).

כ ע"ב שורה 38- 'והא ליכא עשרה'.

כא ע"ב שורה 23- ב-ת גרס 'ור' שמואל' עקב טעות בפתיחת ראשי התיבות. ב-ב הגרסה כאן עפ"י ד, אך לא הגהה בגליון אלא כך גרס בגוף התלמוד.²⁴

²¹ במקום אחד התיקון נעשה עוד באביהם של כה"י התימניים. ב-כח ע"ב שורה 11-14 גורסים כה"י התימניים 'מברית'. מילה זאת במקורה הייתה 'כרת' ועקב דמיון גרפי העתיקו 'ברת' והמעתיקים ניסו לתקן מילה שתומה זאת וגרסו 'ברית' ראה בסעיף 3.1.1.27.

²² ולהלן כא ע"ב שורה 3 גם ב-תב 'גסה'.

²³ את הגרסאות וניתוחם ראה בסעיף 5.1.30 וב-ב גורס כדפוס. בדרכ"כ ב גורס בגוף התלמוד כ-ת ומגיה בין השיטין או בגליון כדפוס. ואפשר שכאן שינה ממנהגו, כיוון שהגרסה 'ור' שמואל' ערערה את אמינות הטקסט שעמד לפניו ופנה לדפוס בקטע זה. ומוכח מכאן שלפני המעתיק עמד הדפוס בשעת ההעתקה. כמו כן, נראה שעמד לפניו דפוס פיזרו, כיוון שבדפוס וינציה הגרסה היא 'והא רבי שמעון' וב-ב גורס 'ולר' שמעון' כדפוס פיזרו.

²⁴ בדרכ"כ ב גורס בגוף התלמוד כ-ת ומגיה בין השיטין או בגליון כדפוס. ואפשר שכאן שינה ממנהגו, כיוון שהגרסה 'ור' שמואל' ערערה את אמינות הטקסט שעמד לפניו ופנה לדפוס בקטע זה. ומוכח מכאן שלפני המעתיק עמד הדפוס

כה ע"א שורה 8- יגו"י. נראה שכוונתו לתוספת שבדפוס ונציה ר"פ יאף על גב דקאזיל ואתי (ב-ו ובגליון מ נוסף כאן ביאור אחר אך לא נראה שזאת כוונתו).

מו ע"א שורה 19-24- יאלא מקדים וקאי... ומברכינן כל שבעה (ראה בסעיף 4.2.25 שסוף המשפט נמצא רק בדפוסים).

מז ע"ב שורה 6-7- ידאי אמרת בעינן כוס כוס כל יומא מי איכא.²⁵

נג ע"ב שורה 39- יאי ר' יהודה (מופיע רק ב-מוד).

נג ע"ב שורה 12-13- יאמר עולא... גרמידי (בדפוס הגרסה יעולא אך בכה"י אביי והשלים עפ"י הדפוס).

נד ע"ב שורה 26-28- יכי סליקית להתם אשכחתי... דיתיב וקאמר ר"ע היא.

להלן ההוספות ב-ב שנמצאות בענף הנוסח הרווח:

ב ע"א שורה 33- ילך. **ב ע"א שורה 36-** ינפיק. **ב ע"ב שורה 4-5-** ישמעת מינה תרתי כרבא נמי לא אמרי. **ב ע"ב שורה 16-** ילמעלה. **ח ע"א שורה 5-6-** ימשום מורשא דקרנתא. יג ע"א שורה 4- הוסיפו יטרפיהו. יג ע"ב שורה 7- הוסיפו יאפי תימא דלא שרי ליה. יג ע"ב שורה 19-20- הוסיפו ישאין לו ידות... כי היכי דלא ליבדרן. יג ע"ב שורה 34- יאי שקצצן לאכילה. יד ע"א שורה 6- ידלסעודה אכילה נינהו (צ"ל ידלצורד). יד ע"א שורה 8- י'האוכלין. יד ע"א שורה 27- יקנים בעלמא נינהו. יד ע"ב שורה 37- ירבה בר רב הונא. יד ע"ב שורה 44- ימיניה. יד ע"ב שורה 47- יבי. יד ע"ב שורה 51- י'הכא במאי עסקין. יד ע"ב שורה 53- י'ואפיק חד דהוה ליה פסל היוצא מן הסוכה. טו ע"א שורה 18- י'הא איפליגו בה חדא זימנא. טו ע"א שורה 42-44- ידאיתמר פרוץ כעומד... דרב יהושע. טו ע"ב שורה 2- י'אפילו תימא בשאין מעדיף. טז ע"ב שורה 14- ילא על פי ר' יוסי. יז ע"א שורה 7- יכל הני למה לי. יז ע"א שורה 10- ילאו. יז ע"א שורה 11- י'הני תרתי. יז ע"א שורה 19- ילא [ב] נמי [א] יתיקן את הסדר ע"י סימונם באותיות. יז ע"א שורה 25-30- יגו"י. יז ע"א שורה 31- י'פחות משלשה. יח ע"א שורה 4-5- יאלא למאן דאמר... כשרה. יח ע"א שורה 41-42- י'אילימא משום דרדיפי... טמא. יט ע"א שורה 1- יכי פליגי. יט ע"א שורה 28- י'א"ל. כ ע"א שורה 33- י'ממש. כא ע"א שורה 1- יגו"י. כא ע"א שורה 12- יגו"י. כא ע"א שורה 14- יגו"י. כא ע"א שורה 20- יר' יהודה יובנקיקי. כא ע"ב שורה 11- י'הואילי. כא ע"ב שורה 15- יאי הכי. כא ע"ב שורה 15- י'הואילי. כא ע"ב שורה 32- יגו"י. כא ע"ב שורה 35- יגו"י. כב ע"א שורה 17- יגו"י. כב ע"א שורה 24- יגו"י. כב ע"ב שורה 6- יגו"י. כב ע"ב שורה 16- י'תריץ. כב ע"ב שורה 24-25- יתנן בא. כג ע"א שורה 9- י'אמר אביי. כג ע"א שורה 11- יגו"י. כג ע"ב שורה 1- ימי. כג ע"ב שורה 2- יר' יהו לא חיישי. כג ע"ב שורה 9- יגו"י. כג ע"ב שורה 12- י'מיד. כד ע"א שורה 5- י'דר' מאיר אמר לך ר' מאיר. כד ע"א שורה 7- יגו"י. כד ע"א שורה 17- יגו"י. כד ע"א שורה 21- יגו"י. כד ע"א שורה 24- י'ר' מאיר. כד ע"א שורה 25- יר' יהודה. כד ע"א שורה 31- יגו"י. כד ע"ב שורה 9- י'בעלמא. כד ע"ב שורה 12- י'הואילי. כד ע"ב שורה 21- י'נפקא. כד ע"ב שורה 27- י'הא קאזיל ואתי. כד ע"ב שורה 35- יגו"י. כד ע"ב שורה 37- יגו"י. כה ע"א שורה 12- יגו"י. כה ע"א שורה 9- י'אלא. כה ע"א שורה 17- י'ולא הרהר

בשעת ההעתקה. כמו כן, נראה שעמד לפניו דפוס פיזרו, כיוון שבדפוס ווינציה הגרסה היא י'הא רבי שמעון וב-ב גורס י'לרי שמעון כדפוס פיזרו. אם כי, יש לציין ש-ב גורס י'וקאתי שאינו גרסת הדפוס.

²⁵ ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 197 הערה 131.

במבואות המטונפים'. **כח ע"א שורה 20-21** - 'חוץ מערבי פסחים וערבי יום הכיפורים'. **כח ע"א שורה 26** - 'דקדוקי תורה'. **מז ע"ב שורה 14** - 'למעוטי נמי שמיני שלחג ולא למעוטי' (ראה בפרק על רש"י). **מז ע"ב שורה 17-18** - 'ר' יהודה וקאמי טעון לינה דתניא'. **מז ע"ב שורה 20** - 'ממשי'. **מז ע"ב שורה 24** - 'דברי ר' אליעזר בן יעקב'. **מז ע"ב שורה 25** - 'יד יד'. **מז ע"ב שורה 32-33** - 'יהילי אומר זמן בשמי שלחג'. **נא ע"א שורה 33-34** - 'להודיעך כוחו דר' יוסי ברי יהודה' (בגוף הטקסט ולא בגליון). **נג ע"ב שורה 9-10** - 'ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי כי חזא דנחית טובא אמר כמה אמדלי טפי מרטב לשמא אמרי'. **נג ע"ב שורה 38** - 'ורבנן סימנא... כמאן אזלא'. (יש להעיר, שבסוגיה זאת נוסף בדפוס ויניציה 'ור' יהודה לפני... משנית' ולא נוסף בין השיטין של **ב**, ונראה שלפניו היה דפוס פיזרו). **נד ע"א שורה 6-7** - 'דתניא ר' אליעזר בן יעקב'. **נד ע"א שורה 30-32** - 'שמי' שר' אליע' בן יע' היא ושמי' דר' אחא בר חנינא'. **נד ע"ב שורה 34-35** - 'והאי הכירא עבדין הא הכירא אחריתי עבדין דתניא איברי'. **נד ע"ב שורה 37** - 'תיבת ו'למטה' שונתה ל'ולמעלה'. **נה ע"א שורה 3** - 'מיתבי דתנא רבא בר שמואל'. **נה ע"א שורה 13** - 'וחולו שלמועד'. **נה ע"א שורה 21** - 'רב ספרא מנה בהו סימנא הומבאי'.

2.3 מדרש הגדול וכה"י התימניים

במדרש הגדול נמצאים 25 ציטוטים מבבלי סוכה.²⁶ ב-8 מתוכם ישנם חילופי גרסה בעדי הנוסח של הבבלי. נפרט כעת את נוסח מדרש הגדול במקרים אלו:

* ישנם שלושה חילופי גרסה בהם הכרעתי כגרסת כה"י התימניים וגרסתם נמצאת גם במדרש הגדול:

1. ח ע"ב שורה 15-17 - ראה בסעיף 4.2.1.
2. לב ע"ב שורה 41 - ראה בסעיף 4.2.19.
3. לד ע"א שורה 5-6 - ראה בסעיף 6.1.13.

* במקום אחד ישנו ניסוח שונה לשאלה שנמצא בה"פ, כה"י התימניים ובמדרש הגדול:

1. לז ע"ב שורה 21: בנוסח הרווח 'ולגביה לאתרוג וליבריך'.²⁷ ב-**תב, ת** במדרש הגדול, ג, עמ' תרס ובהלכות פסוקות 'ונגביה להדס ונברך ונגביה לאתרוג ונברך'.²⁸

ב-**ולא, III** ובה"פ נוספה לשון פירוש 'הכי קאמינא לך'. וכן הוא במדרש הגדול, ג, עמ' תרס שורה 6 אך אינו בכה"י התימניים.

* ישנה השמטה בכה"י התימניים שאינה במדרש הגדול:

1. ט ע"ב שורה 26-27 - בכה"י התימניים הושמטה השאלה 'אדרבה בסוכות תרתי משמע'. השאלה נמצאת במדרש הגדול, ג, עמ' תרנב שורה 11.

* ישנם שלושה מקומות שבהם נוסח מדרש הגדול וכה"י התימניים שונה:

1. ט ע"א שורה 14 - ראה בסעיף 4.2.2 ושם הכרעתי כגרסת כה"י התימניים.

²⁶ ראה טובי, מדרש הגדול, עמ' 197-198.

²⁷ וכן הוא בשאלות דרב אחאי (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 488; ה"ג, א, עמ' 343).

²⁸ לכאורה, השאלה אינה יכולה להישאל אלא על אתרוג ולא על הדס, שהרי הלולב צריך שיצא מן ההדס טפח כדי שיוכל לנענע בו. המאירי מפרש את תשובת ר' זריקא: 'הואיל ובמינו... אם שהאילן שלו גבוה... אם שהוא צריך שיהא יוצא מן האגד...'. לביאור המאירי אפשר שהשאלה היא אף על הדס והתירוץ הוא שצריך שיצא טפח (וכן משמע ברמב"ם ה' לולב פ"ז ה"ו...'). הואיל וכולן סמוכים לו' ששיעורו הגבוה מבין ארבעת המינים). לביאור זה מיושבת שאלת תוספות ד"ה 'ולגביה' והתירוץ 'הואיל וגבוה...' אינו מתייחס לגובה העץ אלא לשיעור של ארבעת המינים.

2. כט ע"א שורה 21-23- ראה בסעיף 5.1.44 ושם הכרעתי שנוסח כה"י התימניים מושפע מר"ח, והגרסה המקורית היא כמדרש הגדול.

3. מט ע"א שורה 10-11- ראה בסעיף 7.51 ושם נטיתי לכך שגרסת כה"י התימניים היא המקורית. **סיכום:** ישנם 8 חילופי גרסה שבהם יש עדות במדרש הגדול. ב-3 חילופים מתוכם הגרסה במדרש הגדול מתאימה לגרסת כה"י התימניים והכרעתי שהיא המקורית והוגהה בנוסח הרווח. במקום אחד שבו יש חילוף בניסוח גרסת מדרש הגדול וכה"י התימניים זהה. לפיכך, נראה שהם יונקים ממקור משותף. אך בשתיים מהדוגמאות ישנם חילופי גרסה בין מדרש הגדול לכה"י התימניים שאינם תוצאה של טעות או השפעה חיצונית. בדוגמאות אלה הכרעתי כגרסת כה"י התימניים. נראה שגם בתימן חדרו הגהות הנוסח, וכה"י משקפים באופן טוב יותר את מסורת הנוסח התימנית הקדומה והמקורית מאשר במדרש הגדול. אם כן, מיעוט הדוגמאות במסכת אינו מאפשר להביע עמדה זאת באופן נחרץ.

2.4 מובאות ממקורות תנאיים

הבבלי מלא בציטוטים של מקורות תנאיים: משניות, ברייתות ומדרשי הלכה. לעיתים הנוסח הבבלי אינו זהה לנוסח מקורות אלו כפי שהם מובאים בקובץ התנאי הארצישראלי ומייצג מסורת בבליית אלטרנטיבית. כמו כן, לעיתים עקב הבאת המקור שלא בשלמותו שינו את לשונו כדי להבהיר את כוונת המקור.²⁹ בענף התימני נראה שפעמים לא מעטות ציטטו את המקור התנאי מהקובץ התנאי ולא כנוסח הבבלי. לעיתים נוסח זה אינו מתאים לבבלי שהוסיף בו כדי להוכיח דבר מה. יש והענף התימני מוסיף חלקים מהמקור התנאי שהושמטו ושאינם הכרחיים לסוגיה. פעמים שהמקור מצוטט בחלקו ולכן הוסיפו הבהרות שאינן נמצאות בענף התימני. תופעה זאת נמצאת גם בפירוש ר"ח. אביא להלן מספר דוגמאות להדגמת דרכו של הענף התימני:

2.4.1 יז ע"ב שורה 13

בנוסח הרווח 'הבגד שלשה על שלשה השק ארבעה על ארבעה'. ב-תב ובר"ח 'הבגד מטמא שלשה על שלשה למדרס שלש על שלש לטמא המת...'.³⁰

במשנה כלים פכ"ז מ"ב: 'הבגד מטמא משום שלשה על שלשה למדרס ומשום שלש על שלש לטמא מת...'. תב מביא את המשנה בשלמותה ולא רק את מה ששייך לסוגיה.

אך אצל ר"ח תוספת זאת היא משמעותית לסוגיה. ר"ח מפרש שהשאלה היא על רבה שסובר שאין צירוף בשתי מידות שונות ועל כך מקשים מצירוף בגד ושק לטמא מת שהבגד באצבעות והשק בטפחים.³⁰

²⁹ וראה בפני יהושע לסוכה כ ע"ב שמבאר שלא הביאו את כל המשנה, כיוון שדרך הש"ס לקצר משניות כמו שכותבים תוספות בכמה מקומות. וכן מבואר ביד מלאכי סעיף צח: שדרך בעלי הגמרא לקצר בלשון הברייתות בהרבה מקומות ולשנות בלשון, ובלבד שתהא הברייתא קיימת, ואף במשניות מצינו כן, והוא מביא דוגמאות מתוספות בבכורות כז ע"ב וזבחים כד ע"ב. וראה אפשטיין, מבוא, עמ' 782.

³⁰ ראה בסעיף 5.1.21 את פירוש ר"ח לסוגיה.

2.4.2 כ'ע"ב שורה 41-42

מ	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	וכן	שאכלתו	מלח [ת]
ו	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלותו	מלחת
ל	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	מלחת
ס	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	מלחת
א	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	מלחת
נ	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתהו	מלחת
ת	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצין	או	שאכלתהו	מלחת
ב	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	מלחת
ד	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	מלחת
9	תנן	התם	אחד	חור	שחררוהו	מים	או	שרצים	או	שאכלתו	<...>

וכן מדבך אבנים וכן סואר של

מ	קורות	חשוב	אהל
ו	קורות		
ל	קורות	מאהיל	
ס	קורות	מאהל	
א	קורות	מאהיל	
נ	קורות	מביאין	את הטומאה
ת	של קורות		
ב	של קורות		
ד	קורות	מאהל	על הטומאה
9	קורות	מביאין	את הטומאה

הגמי' פותחת את הסוגיה בהבאת קטע³¹ ממשנה ממסכת אהלות,³² שעוסק באוהל שאינו עשוי בידי אדם. בתחילת המשנה מובא הכלל שטפח על טפח ברום טפח מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה. לאחר מכן, עוסקת המשנה בדיני ביב לעניין חציצה מפני הטומאה, וסופה של המשנה עוסק באוהל שאינו עשוי בידי אדם.

ר"ח מביא את הרישא של המשנה 'טפח על רום טפח מרובע מביא את הטומאה'. נראה, שתוספת זאת אינה גרסתו בגמי' אלא ביאור הדין, כיוון שלא גורס את הדין בסיפא 'מאהיל על הטומאה'. לגבי המילה 'חור' מצב עדי הנוסח של המשנה הוא: בכ"י קופמן, לו, פרמה 138 ופרמה 497 ליתא, והיא מופיעה רק בכ"י פריז, גליון פרמה 138 ובדפוסים.³³ בעדי הנוסח של הבבלי המצב שונה, והמילה 'חור' מופיעה בכל העדים³⁴ למעט ת ור"ח.³⁵

מעדי הנוסח של המשנה נראה שבנוסח המקורי של המשנה לא הייתה המילה 'חור'.³⁶ גרסת ת ור"ח מתאימה לגרסת המשנה, ולפיה קטע זה מתפרש כהמשך הקטע הקודם, ולכן הוא מוסב על

³¹ כך הוא בכל עדי הנוסח של המשנה, לבד מכ"י מינכן 95 למשנת אהלות שכאן מתחילה משנה חדשה.

³² אהלות פ"ג מ"ז.

³³ לרשימה המלאה ראה גולדברג, אהלות, עמ' 32.

³⁴ רא"ה וריטב"א. ובשאר הראשונים אין התייחסות לקטע זה.

³⁵ בדפוס וילנא הוסיפו בר"ח את המילה 'חור' בסוגריים מרובעות.

³⁶ וראה גולדברג, אהלות, עמ' 32 שמסיק שזהו הנוסח המקורי. ובכ"י מינכן 95 (למשנה באהלות) חסרה המילה 'אחד' ומתחילה משנה חדשה 'חור...'. גולדברג מבאר את סיבת השגיאה שהסמיכות של האל"ף בסוף המילה הקודמת והדמיון בין דל"ת ורי"ש השפיעו על הפיכת המילה 'אחד' למילה 'חור'. אך נראה שהמילה 'חור' חדרה בהשפעת הבבלי. המילה 'חור' נמצאת בעדי הנוסח של הבבלי ומסתבר יותר שחדרה בהשפעתו מאשר ההשערה שמדובר בטעות גרפית. ובבבלי המילה 'חור' ודאי מקורית שהרי קשה להניח שטעות גרפית השפיעה על נוסח הבבלי בצורה כ"כ רחבה, ובמיוחד שהצורך בתוספת בבבלי הוא מובן לאור הציטוט החלקי של המשנה. כמו כן, בבבלי נשארה המילה 'אחד', וא"כ קשה לומר שנשתבשה ונשארה כאחד. ולגבי כ"י מ (למשנה אהלות) אפשר שנוסחים יותר מפותחים של הבבלי שגרסו כריטב"א (ראה להלן הערה 37) השפיעו על נוסח המשנה (יש לציין, שלגרסת כ"י מינכן 95 זאת משנה בפניע

ביב ועוסק בדיני חציצה. נראה, שכיוון שהבבלי ציטט חלק מהמשנה, היה צורך בתוספת שתבהיר את המקרה במשנה.³⁷ בעקבות הוספת המילה 'חור', התאפשר לראשונים לפרש קטע זה כעוסק בהבאת הטומאה.³⁸ בסופו של התהליך חדר נוסח המשנה בבבלי לחלק מעדי הנוסח של המשנה. לגבי הדין שמופיע ברוב העדים אצלנו. מצב עדי הנוסח למשנה הוא: בכ"י קופמן, לו, פרמה 497, פריז ובדפוס ראשון (נפולי רנ"ב) גרסת ליתא. בכ"י פרמה 138 הגרסה היא 'טמא'.³⁹ מעדי הנוסח נראה, שהגרסה המקורית של המשנה היא ליתא כ-**ותב** ור"ח.⁴⁰ משום שהבבלי ציטט חלק מהמשנה, נוצרה בעיה בדעת רבנן, כיוון שמציינים רק את המקרים אך הדין איננו. לכן, היה צורך בתוספות שיבהירו את כוונת המשנה (ובמשנה הדין נמצא ברישא).

2.4.3 כא ע"א שורה 9

בנוסח הרוח ובין השיטין של ו, רא"ה, ריטב"א ור' אליקים⁴¹ מצויין 'לפרה'. ב-**ותב** ובמאירי לא מצויינת המטרה. בעדי הנוסח של המשנה (קופמן, לו, פרמה 138, פרמה 497, פריז וקטע גניזה⁴²) הגרסה היא 'ומגדלות שם את בניהם', בנפולי רנ"ב הגרסה היא 'ומגדלות את בניהן'.⁴³ במשנה ליתא 'לפרה'. גרסת **ותב** והמאירי שומרת על הגרסה המקורית של המשנה שלא צויין בה 'לפרה'. בעדי הנוסח של הבבלי נוספה המילה 'לפרה' לצורך הבהרת הנושא הנידון,⁴⁴ מה שאין צריך לעשות במשנה שמופיעה במסכת פרה.

היה מחויב להוסיף את הדין 'מאהיל על הטומאה' ולא יכל לסמוך על הדין שמובא ברישא, אך לא השלים את הפיתוח ולא הוסיף זאת).

³⁷ והעדיפו את המילה 'חור' ולא את המילה 'ביב', כיוון שהמילה 'ביב' לא תהיה מובנת במנותק מהרישא, והשתמשו במילה 'חור' שתובן במנותק מהרישא. וראה בריטב"א שגורס 'תנן התם חור שחררוהו מים... כגירסת כ"י' (למשנה באהלות). נראה, שהמילה 'אחד' מחברת את הקטע הנ"ל לרישא, גרסת הריטב"א מפותחת עוד יותר וניתקה חיבור זה ע"י השמטת המילה 'אחד'. ניתוק זה נעשה כדי להתגבר על הציטוט החלקי של המשנה, ואין זה נוסח המשנה שהיה לפניו.

³⁸ רש"י מפרש שקטע זה עוסק בהבאת הטומאה ומדובר כאן בחור שנעשה בשפה גבוהה על הנהר ולא מדובר כאן בבבלי. אך תוספות ד"ה 'תנן' מפרשים שקטע זה הוא המשך הקטע לגבי ביב שהוא קמור תחת הבית, ולפירושים דין זה נאמר לעניין חציצה בפני הטומאה. הרמב"ם בפירוש המשניות מפרש זאת לעניין הבאת הטומאה (וגורס 'חור'), וכן הרע"ב מפרש כרש"י שמדובר לעניין הבאת הטומאה. ובתויו"ט מקשה על הרע"ב אי"כ מדוע לא סיימה המשנה שמביאים את הטומאה, ועוד מקשה מדוע מפרש את ה'כיצד' במשנה לעניין חציצה הרי מתאים לשניהם. והתויו"ט מביא שהר"ש מפרש 'כיצד' לעניין חציצה והרע"ב עירבב את פירוש הר"ש והרמב"ם ולא דייק. וראה עוד במלאכת שלמה שדן בדעות הר"ש והרמב"ם וכן עיין בפני"י ובמשנה אחרונה שדנים בעניין זה בהקשר להמשך סוגייתו.

³⁹ מהמילה 'שלקורות' עד סוף המשנה הכתב הוא שונה, ונראה כתוספת על כתב היד.

⁴⁰ בתשובת הגאון (תג"א, תשי"ב, עמ' 139) הדין מחוק. אך לפי השחזור של אסף נראה שלא מופיע הדין 'מאהיל על הטומאה'.

⁴¹ פירוש ר' אליקים למסכת יומא, עמ' 55.

⁴² גנזי משנה (כ"ץ) עמ' רט.

⁴³ הרמב"ם הלכות פרה אדומה פ"ב ה"ז כותב: ויולדות שם ומגדלות שם את בניהן.

⁴⁴ מצב עדי הנוסח לזבחים קיג ע"א הוא:

וטיקן 121	ויולדות	שם	ומגדלין	שם	בניהם
מינכן 95	ויולדות	שם	ומגדלו'	בניהן	שם
פריז	ויולדות		ומגדלין	שם	בניהם
קולומביה	יולדות	שם	ומגדלות	בניהן	שם
ונציה	היולדות	שם	ומגדלות	בניהם	לפרה

2.4.4 כא ע"א שורה 13

מצב עדי הנוסח: להם- מאד. במקומן- ונ, 9. להן במקומן- ל. במקומם- ס. על גביהן- תב, רא"ה. כל עדי הנוסח של המשנה גורסים 'על גביהן'.⁴⁵ תב והרא"ה שומרים על גרסת המשנה המקורית 'על גביהן'. בכה"י האחרים אפשר ששונתה הגרסה, כדי שלא יטעו לחשוב שישבו על גב השוורים ולא על הדלתות.⁴⁶

2.4.5 כא ע"א שורה 14

הגאון⁴⁷ ו-תב והגאון אינם גורסים 'מפני קבר התהום' וכן ליתא בנוסח המשנה.

2.4.6 כט ע"א שורה 24

בנוסח הרווח 'בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו'. ב-תב 'בזמן שהמאורות לוקין...'. בתוספתא סוכה פ"ב ה"ו: 'בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לאומות העולם'. נוסח ר"ח כנוסח התוספתא. הרישא של תב כר"ח והתוספתא.

2.4.7 כט ע"א שורה 43

בנוסח הרווח 'מגדלי בהמה דקה בארץ ישראל'. ב-תב גורס כתוספתא (פ"ב ה"ה) וליתא 'בארץ ישראל'. בר"ח 'בהמה גסה' וליתא 'בארץ ישראל'.

2.4.8 לה ע"א שורה 20

בנוסח הרווח 'משנה לשנה'. ב-תב 'משנה לחברתה'.⁴⁸

2.4.9 לו ע"ב שורה 37

ב-תב, ת; 'אמרו לו לר' יהודה'.⁴⁹ בנוסח הרווח ליתא.

2.4.10 לז ע"ב שורה 33

בנוסח הרווח 'ומניח ידו'. ב-מתב, ת; 'שתי ידיו'. ובכה"י התימנים 'מלמטה'.⁵⁰

2.4.11 מא ע"ב שורה 48

בנוסח הרווח 'יוצא מביתו ולולבו בידו'. ב-תב, ת; 'בה"ג (א, עמ' 354), ה"פ ובר"ח ליתא 'יוצא מביתו ולולבו בידו' וכן ליתא בתוספתא פ"ב הי"ב.⁵¹

2.4.12 מא ע"ב שורה 50

ב-ולתב, 17, ת; 'בה"ג (א, עמ' 354) ובה"פ⁵² 'מתרגם לולבו בידו' וכן הוא בתוספתא (ב-תב, ת; 'בה"ג ובה"פ 'עומד' וכ"ה בתוספתא).⁵³ בנוסח הרווח ליתא.

בזבחים רוב העדים לא גורסים 'לפרה', למרות שגם שם יש צורך בהבהרת הנושא.

⁴⁵ מצב עדי הנוסח לזבחים קיג ע"א הוא שבכל העדים הגרסה 'במקומן' ובקולומביה 'על גביהן'. קולומביה הוא העד היחיד שגורס 'על גביהן', וראה בדק"ס עמ' 60 אות כ וישבו במקומן הוא גם בזבחים'.

⁴⁶ סיוע לביאור זה ניתן למצוא מ-כא ע"ב שורה 6 שם גם בנוסח הרווח גורסים 'על גביהן', ושם מדובר לדעת ר' יהודה שסובר שיושבים על השוורים, ולכן אין ניסוח זה מטעה ולא שונה.

⁴⁷ תשובות הגאונים אסף, תשי"ב, עמ' 139-140.

⁴⁸ וכן הוא בספרא אמור פט"ז ד. וכן בירושלמי פ"ג ה"ג (נג ע"ג).

⁴⁹ וכן הוא בספרא ובירושלמי פסחים פ"ב ה"א (כח ע"ד).

⁵⁰ הדק"ס עמ' 117 אות ג מכריע כגרסה 'שתי ידיו' מכיוון שא"א לתנופת שני כבשים בלי שני ידיו. וכן הגרסה בכ"י קויפמן למנחות 'שתי ידיו למטין'.

⁵¹ הרמב"ם ה' לולב פ"ז הכ"ד כותב כך: 'כך היה המנהג בירושלם יוצא אדם מביתו ושחיתו ולולבו בידו, ונכנס לבית הכנסת ומתפלל והוא בידו, ויוצא לבקור חולים ולנחם אבלים והוא בידו, וכשיכנס למדרש משלחו לביתו ביד בנו או ביד עבדו'.

2.4.13 מב ע"א שורה 34

בר"ח הוסיף: 'כיצד בודקין אותו מטבילין אותו ומוסרין לו חולין לשם תרומה ורואין'. ב-תב, ת; נוסף: 'כיצד בודקין אותו מטבילין אותו ומוסרין לו חולין לשם תרומה יודע לשמור ידיו אוכלין על גב גופיו טהרות' (ב-ת; עד 'יודע לשמור ידיו וגו'). כך לשון התוספתא טהרות פ"ג ה"י וחגיגה פ"א ה"ב.⁵⁴

2.4.14 מב ע"ב שורה 10

ב-לתב, ת; ישנה תוספת הבהרה 'לעולם אין שוחטין עליו את הפסח' וכ"ה בתוספתא חגיגה פ"א ה"ב.

2.4.15 מה ע"א שורה 31

הגמ' מביאה ברייתא שגובה הערבות היה י"א אמה. המזבח גובהו תשע אמות וכן היו בו שתי כניסות של אמה, ומוכיחה מכאן הגמ' שהיו מניחים את הערבות על היסוד ולא על הקרקע כדי שהערבות יהיו גבוהות שתי אמות מהמזבח וכך הערבות יהיו גוחות. הגמ' מביאה את משנת מידות שמתארת את המזבח ומוסיפה בנוסח הרווח 'עלה שלש זה מקום המערכה'. ב-תב ליתא כנוסח במשנה מידות פ"ג מ"א. בסוגייתנו משפט זה הכרחי כדי להוכיח שהמזבח גובהו תשע אמות ונראה ש-תב הגיהו עפ"י נוסח המשנה.

2.4.16 נא ע"ב שורה 34

בנוסח הרווח באגדות התלמוד ובשאלות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 410) 'וכשעני נכנס'. ב-תב 'וכשאכסנאי נכנס'. בעין יעקב 'וכשאכסנאי או עני'. בתוספתא פ"ד ה"ו 'כדי שיהא אכסניי בא וניטפל לאומנותו'.

יש והענף התימני שינה את נוסח הברייתא עפ"י המשנה המקבילה:

2.4.17 כג ע"ב שורה 12

ב-אתב ליתא 'מיד'.⁵⁵

2.4.18 נד ע"ב שורה 35-38

ברישא מסורת המשנה שונה מהתוספתא במיקום איברי התמיד והמוספין. המסורת שלפנינו מתאימה לתוספתא.

⁵² לפני בעל הלכות פסוקות עמדה התוספתא ובכמה מקומות מביא הלכות פסוקות ברייתא בנוסח הקרוב לנוסח שבתוספתא ולא עפ"י הנוסח של הברייתא במקבילה שבבבלי ראה ב' קצוף, "המקורות התנאיים בספר הלכות פסוקות", שנתון המשפט העברי, כה (תשס"ח), עמ' 207. ואפשר שלפנינו דוגמה נוספת לכך.

⁵³ ב-ולתב, ת, 17, משפט זה מופיע לאחר קורא בתורה ונושא את כפיו. בתוספתא ובה"פ הסדר הוא שונה 'עמד לתרגם ולעבור לפני התיבה לולבו בידו עמד לקרות בתורה...'. נוסח זה עורר קושי, שהרי התרגום הוא לאחר שעובר לפני התיבה. החס"ד מבאר שהכוונה כאן היא לתפילת מוסף ע"ש. אך גם פירושו קשה שהרי לאחר מכן מוזכרת קריאת התורה. וראה אורבך, תרגום ותוספתא, עמ' 58 שלתרגם היינו לדרוש ולכן אפשר שדרשו את הדרשה לפני תפילת שחרית. אמנם, לפי העדים בבבלי לתרגם הוא לאחר נשיאת כפיים אך מקומו היה צריך להיות לאחר קריאת התורה ונראה שהצמידו את נשיאת הכפיים לקריאת התורה שבשניהם מניח את הלולב על הקרקע. ובתוספתא הצמידו את התרגום ל'לעבור לפני התיבה' שבשניהם לולבו בידו.

⁵⁴ מכיוון שאצל ר"ח לשון התוספתא מובאת בקיצור, רגלים לדבר ש-תב לא הוסיפו זאת מפירוש ר"ח.

⁵⁵ בתוספתא (ליברמן) דמאי פ"ח ה"ז הגרסה 'מיד'. וראה במשנה (יד הרב הרצוג), זרעים א, עמ' ריג שליתא 'מיד' במשנה לבד מבירושלמי זרעים של הרש"ס.

בהמשך נחלקו העדים. בנוסח הרווח של ר"ח ניתנין תחת כרכוב המזב' ולמט' כנוסח התוספתא. ב-**תב** 'ושלראשי חדשים נותנין מתחת כרכוב המזב'ח ולמעלה' כנוסח המשנה (שקלים פ"ח מ"ח),⁵⁶ וכן הוא בריטב"א ומבאר: 'וניתנין בו שלא כנגד הסובב אלא למטה ממנו מעט שלא כנגדו ולמעלה מחצי הכבש'. בתוספתא שקלים פ"ג הי"ח 'ושל ראשי חדשים נותנין תחת כרכוב המזב'ח מלמטה' כך בכ"ו ובכ"ל ובדפוס אך בכ"ע 'מלמעלה'.

ישנו מקרה שבו דווקא הענף התימני ור"ח אינם מושפעים מהתוספתא:

2.4.19 כז ע"ב שורה 46

מ	נטל	ר'	י	ח	נ	נ	אלעא י	בר	פרס
ו	עמד	ר'	י	ח	נ	נ	א ילעא י	בן	ופירס
ל	עמד	ר'	י	ח	נ	נ	א ילעא י	בר'	ופרס
ס	עמד	ר'	י	ח	נ	נ	א ילעא י	בן	ופרש
א	נטל		י	ח	נ	נ	אלעא י	בן	ופירש
נ	נטל	[ר']	י	ח	נ	נ	[אלעא י]	[בן]	ופרש
ת	ועמד	ר'	י	ח	נ	נ	אלעא י	בן	ופרש
ב	ועמד		י	ח	נ	נ	אלעא י	בן	ופרש
ד	נטל		י	ח	נ	נ		בן	ופירש

נחלקו העדים בפעולות שעשה ר' יוחנן בן עלאי. ב-**ולס** 'עמד... נטל... ופירש' (ב-ו המילה 'סדין' מוזכרת גם לאחר הפועל 'פירש') ב-**תב** ובר"ח 'עמד... ופירש'. ב-**מאנד** וברא"ה 'נטל... ופירש'. וכן הוא בכל עדי התוספתא פ"א ה"ט. נראה, שהגרסה המקורית היא כ-**תב**, וב-**מאנד** שינו עפ"י התוספתא, וב-**ולס** הוסיפו עפ"י התוספתא.

⁵⁶ גם תוספות ד"ה 'דתניא' שינו את הגרסה והביאו את המשנה שקלים פ"ח מ"ח שם הגרסה יעל כרכוב המזב'ח ולמעלה'.

פרק שלישי- ענפי הנוסח

מבדיקת חילופי הנוסח למסכת עולה תמונה ברורה של שני ענפי נוסח מובהקים, ענף הנוסח הרווח (מולסאנד) והענף התימני (תב, ת₂, ת₃, ת₄). בין ענפים אלו קיימים חילופי נוסח רבים. כמות החילופים ואיכותן הינה גדולה באופן משמעותי מהחילופים שישן בתוך ענף הנוסח הרווח והם כוללים חילופים הן בענייני סגנון והן בענייני תוכן של סוגיות רבות. בפרק זה אסקור את חילופי הסגנון, הניסוח והרחבות הלשון שבין הענפים ואבסס את הטענה שמדובר בשני ענפי נוסח. כמו כן, אעמוד על החלוקה הפנימית שבתוך ענף הנוסח הרווח ומשמעותה.

3.1 לישנא אחרינא

הרא"ש רוזנטל במחקרו על פרק ראשון של פסחים, מצא שינויים שא"א לייחסם לטעויות סופרים. אך מאידך מהלך הסוגיה זהה בכל הנוסחאות, ולכן אין לייחס זאת לחילופי לשונות. הוא מבאר שינויים אלה כך:

'התהליך של קביעת התלמוד הבבלי... בבוש לשוני קבוע ומוצק... היה תהליך ממושך מאד... ואף לאחר שנערך ונסדר מבחינת ענייניו ותכניו, נמסר עוד זמן ממושך בהרצאה חופשית שוטפת וזורמת בלתי כבולה בידי נוסח כתוב בלעדי מוגמר וקפוא'.¹

העולה מדבריו של רוזנטל שבחילופי גירסה אפשר שלא היה טקסט אחד מקורי,² וא"כ אין לדבר על שחזור הנוסח המקורי.³ לדעתו, שתי הלשונות גובשו לפני העלאת הבבלי על הכתב כמסורות בעל פה. כנגד גישה זאת טוען פרידמן: 'על אף מציאותם של חילופים רבים בין הענפים, הרי רוב הנוסח סדרו תוכנו ולשונו נמצא זהה וקבוע מלה במלה בין שני הענפים... אינם דומים למסירה שבע"פ זורמת ושוטפת'. פרידמן מגדיר את המצב שלפנינו כך: 'טקסט שהוא בבת אחת קבוע ומונח, ובה בשעה פתוח וגמיש כאש מתלקחת מתוך הברד'. למרות זאת, מודה פרידמן שאין לראות בשינויים תוצר של שיבושים בלבד, ועל התהוותם כותב פרידמן: 'אנו עדים על יד ההעתקה השמרנית, אף למסירה יוצרת, הכוללת עדכון אוצר מילים, הבהרות, הרחבות, הארמוניזאציה, ועוד'.⁴ העולה מדעתו של פרידמן, שאף בחילופי גירסה מוטלת עלינו מלאכת שחזור הטקסט

¹ ראה רוזנטל, תולדות, עמ' 7-8. תפיסה דומה ראה גם אצל ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 276-279: 'לעומת זאת נראה שחילופים כאלה, מתבקשים כמעט כשהטקסט נשמר בזכרון ונמסר בעל פה. בייחוד, כשהאווירה היא של הקפדה על התוכן ולא על לבושו הלשוני'.

² רוזנטל מייחד לסוג זה של חילופים את המונח חילופי גירסה שמציינים את השינון בע"פ, לעומת חילופי נוסח שנובעים ממסירת הנוסח הכתוב ראה רוזנטל, תולדות, עמ' 23.

³ ראה מיליקובסקי, סדר עולם, עמ' 135 שמעלה בעיה זאת: '... or was it transmitted as a basically complete text in oral form from several generations. If we accept the latter... formulation, then the existence of different recensions of any given rabbinic text is quite plausible.' עמ' 16. אך ראה בנוביץ, נוסח שבועות, עמ' 14-16 שטוען שאף אם נמסרה היצירה בע"פ, מ"מ ישנם שני נסחים קבועים גם בשלב הבעל פה ואין כאן אנדרלמוסיה מוחלטת, וא"כ יש מקום לעיסוק בביקורת הנוסח לשחזור כל ענף.

⁴ פרידמן, להתהוות, עמ' 73-74. למסקנותיו של פרידמן מצטרפים גם תלמידיו ראה עמית, מקום שנהגו, עמ' 47-64 שחולק על ממצאי רוזנטל. וכן ראה וולד, אלו עוברין, עמ' 274 שמתאר את המצב כך: '... טקסט שכבר נתגבש גיבוש לשוני, אבל טרם נתקדש קדושה יתירה בעיני לומדיו ומוסריו'.

המקורי. אך אין לראות בחילופים אלו שיבושים, אלא גרסה ראשונית מקורית וגרסאות משניות מפותחות.⁵

גם בין ענפי הנוסח למסכת סוכה נמצאים חילופים רבים שאינן תוצאה של טעות סופר וכן אינן משנים את תוכן של הסוגיות. כמותם הרבה של החילופים מעידה על כך שנוסח התלמוד היה חופשי ונתון לשינויים, כפי הנראה עקב הלימוד בע"פ. נראה שענפי הנוסח משמרים ניסוחים אלטרנטיביים של הבבלי עוד קודם גיבושו הלשוני, וא"כ מקורם של ענפי הנוסח הוא קדום ונשתמר אף כשהעלוהו על הכתב ונתגבש מבחינת לשונו.

מבדיקת המסכת עולה שישנן 227 חילופים שניתן לכנותם 'לישנא אחרינא', חילופים שאינם משנים את תוכנה של הסוגיה, אינם תוצאה של הגהה ואינם תוצאה של טעות סופר. כמו כן, אין מדובר על תוספת לשון או פירוש שלכך נקדיש סעיף בפני עצמו אלא על ניסוחים אלטרנטיביים.

כדי לבסס את מקורם הקדום של חילופים אלה, הבאתי תחילה מקומות שבהם ישנו עד מזרחי נוסף (קטע גניזה, גאונים, ר"ח, רי"ף)⁶ שמסייע לענף התימני ובדר"כ ישנו גם עד מזרחי המסייע לענף הרווח. מצאתי 68 חילופים מסוג זה. נתון זה מלמד שהחלוקה לענפי הנוסח היא קדומה ונתהוותה עוד במזרח. בשאר החילופים לעיתים אין עד מזרחי או שהעד המזרחי מסייע לענף הרווח בלבד. על אף המקומות הרבים שבהם ישנו עד מזרחי נוסף שמסייע לענף התימני (בעיקר ר"ח), לא מצאתי זהות מוחלטת בין הענף התימני לאחד מהעדים המזרחיים, ופרט זה מלמד שמדובר במסורת נוסח עצמאית ולא בהשפעה חיצונית (אף ר"ח גורס ברוב המקומות כנוסח הרווח).

מנתונים אלה נראה שהתלמוד הגיע לתימן בזמן קדום וכך שימר ענף נוסח עצמאי שהיה קיים בבבל בראשית תקופת הגאונים.⁷ בתקופה מאוחרת ענפי הנוסח התערבבו, ולכן אנו מוצאים זהות חלקית בינו לבין העדים המזרחיים האחרים שמושפעים משני ענפי הנוסח.⁸

3.1.1 עדים מזרחיים שמצטרפים לענף התימני

להלן המקרים בהם ישנו עד מזרחי נוסף המסייע לכל אחד מענפי הנוסח (הבאתי תחילה מספר דוגמאות בפירוט ולאחר מכן רשימה הכוללת את כל שאר החילופים מהסוג הנ"ל במסכת):

3.1.1.1 ב ע"ב שורה 10

בנוסח הרווח וב-1 'כרבה דאמר משום דלא שלטא ביה עינא'. ב-תב ובר"ח 'כרבה דאמר משום ידיעה'. ב-תב נקטו את התנאי ההלכתי להכשר הסוכה, ואילו בשאר העדים נקטו את הסיבה לכך שתנאי זה חסר. בנוסח הרווח הסגנון תואם להמשך המשפט 'והכא כיון דשלטא...!'

⁵ יש לציין, שעל אף שתפקידנו לשחזר את הגרסה המקורית, מ"מ כיוון שאין אנו רואים בגרסה המשנית תוצר של שיבוש אלא של התפתחות, הרי שלפנינו מסורות שהתהוותן היא חלק ממחקר הנוסח. ואכן פרידמן במחקרו המקיף לפרק השוכר את האומנין מתאר את אופיו הפעיל והיוצר של ענף פמ ואינו רואה בו שיבוש שאינו ראוי להתייחסות, ראה פרידמן, השוכר, עמ' 26-36.

⁶ כמו כן, כאשר הרי"ד או הרא"ה מסייעים לענף התימני הבאתי זאת כסיוע לקדמות הגרסה.

⁷ ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 178 ובהערה 207 הפניות על הקשר בין בבל לתימן והוא מסכם: 'רשאים אנו אם כן להניח כי התלמוד הבבלי עבר מבבל לתימן כבר בשלבים הראשונים של תקופת הגאונים'.

⁸ ראה פרידמן, לאילן, עמ' 94: 'כי הסופרים רצים לכל דבר תלמוד שמא מנוסחי ענף מסירה אחר אפשר לאסוף גירסות טובות ומשובחות'.

3.1.1.2 ד ע"א שורה 26-27

בנוסח הרווח באו"ז ברא"ה ובריטב"א: 'התם הוא דחזיא לדופן אבל הכא דלא חזיא אימא לא קמ"ל' (ב-מוס' יהני מילי' ב-לאנד' 'התם הוא'). ב-ב: 'התם דבדוכתה דופן מעליאתא היא אבל הכא דבדוכתה לאו דופן מעליאתה' (ב-ת' דילג מחמת הדומות על קטע זה). וכן הוא בר"ח: ודחינן שאני התם משום דבדוכתיה דופן מעליא היא דפחות מכ' היא אבל הכא שזה הדופן גבוה יותר מכ' אמה ולגבי זו הסוכה דופן פסולה היא אימא לא קמ"ל.

ב-מ מביא את שתי הגרסאות וביניהם 'לישנא אחרינא'. אין הבדל בתוכן בין התירוצים אלא הבדלי ניסוח.⁹

3.1.1.3 י ע"ב שורה 2

מונ, רי"ף, רא"ש- תנא.¹⁰ לסד, 2, ראבי"ה, רא"ה, ריטב"א- איתמר. א- איתמר תנא. תב, רי"ד- תנו רבנן.

3.1.1.4 י ע"ב שורה 7

ב-מולסאנד בתשובת גאון,¹¹ ריצי"ג, וברי"ף: 'דלא לימרו קא מסכך בדבר המקבל טומאה'.¹² ב-תב, 2, בה"ג (א, עמ' 331) ומחזור ויטרי: 'דלא נימרו בגווה קא מסכך'.¹³

3.1.1.5 יד ע"א שורה 35

בנוסח הרווח: 'מי סברת דברי הכל היא'. ב-תב: 'אמ' לך רב'. וכן נראה מר"ח שכותב: 'ומשני רב הא מתני' לאו דברי ר' יהודה היא...'.¹⁴

3.1.1.6 יד ע"ב שורה 40

הגמ' מספרת: 'עול לגביה רב חסדא ורבה בר רב הונא אמרי ליה הפכן על צדיהן...'. (גרסת הדפוס). מתבד, רי"ף- אמרי ליה. ולסאנ, II, אור זרוע, רי"ד, רא"ה- בעו מיניה.

3.1.1.7 יד ע"ב שורה 44-45

בנוסח הרווח וברא"ה 'לאו אמינא לכו אמרו כוותי'. לגרסה זאת הדברים מתייחסים לרב הונא ואומר להם רב הונא שהרי אמרתי לכם אמרו כמותי. ב-תב וברי"ד 'קא חזיתון דאמ' כותיה'. לגרסה זאת הדברים מתייחסים לרב נחמן ואומר להם רב הונא ראיתם שאמר כמוני.

3.1.1.8 טו ע"א שורה 36

בנוסח הרווח ב-7 ר"ח, שבה"ל וברא"ה 'בבטולי תקרה'.¹⁵ ב-נתב וברי"ד 'בתקוני תקרה'.

⁹ עיין דק"ס עמ' 7 אות צ על נוסח כ"מ: 'ולא ידעתי לכווננו היטב אבל הנראה פירושו דהתם המחיצות הן כהוגן ואם היה הסכך עד הדופן היו כהלכתן ונוכל לומר דמעקמינן להו אבל הכא הדפנות אינן כהכשר שגבוהים יותר מכ' אמה ופסולים הן לא אמרינן דנעקים להו עד האיציטבא'.

¹⁰ בדק"ס עמ' 24 אות א: 'וכ"ה ישר דלשון אתמר רגילה הגמ' לומר במקום שמביאה פלוגתא דאמוראי ומבסמוך בא לכאן בנוסח הדפוס בשגגה' (כוונתו ל'איתמר נויי סוכה המופלגין...') וראה היגער, אוצר, ב, עמ' 39. תוספות רבי' פרץ כותב: 'דילמא מן הצד איתמר ול"ג איתמר שהרי לא שייך למימר מן הצד (נראה שצ"ל 'איתמר') אלא בהאמוראים', וכן הוא בפירוש לסוכה (קופפר). מפירושים אלה משמע שהמילה 'איתמר' מתייחסת ל'דלמא מן הצד', אך הגורסים 'תנו רבנן' כוונתם לפתיחה ל'נויי סוכה...'.
¹¹ אוצר הגאונים עמ' 16 ושם שיחזר לוי' 'דלא [לימרו בדבר המקבל טו]מאה קא מסככי' (התשובה מופיעה בתשובות הגאונים מרמורשטיין עמ' נט אך הוא לא קרא מילים אלו כלל ובשאר התשובה קריאתו משובשת).

¹² וכן הוא בפירוש לסוכה (קופפר), העיטור, אור זרוע, יראים, רי"ד, רא"ה, ריטב"א, מאירי וברא"ש.
¹³ וכעין זה במאורות: 'דלא לימרו קא מסכך בה'.

¹⁴ אך הרא"ה כותב: 'ואסיקנא דלאו כדקסלקא דעתך מעיקרא, דודאי סיפא לאו דברי הכל'.

הרמב"ן כותב: 'נוסחא ישנה בתקוני תקרה קא מיפלגי וכו' וגם זה הלשון סיוע לדברינו.
הריטב"א כותב: 'ואית דגרסי בתקוני תקרה קא מיפלגי וכלה חדא עניינא הוא'.

3.1.1.9 טז ע"א שורה 7

בנוסח הרווח 'מאי בלאי בגדים'. ב-ו 'מאי לאו' ונמחק. ב-ל 'פשיט' ואינו מובן. ב-תב 'מאי איהי'.
בריצי"ג עמ' פא 'ומאי ניהו'.

3.1.1.10 טז ע"ב שורה 23

בנוסח הרווח ברי"ף, או"ז, ברא"ה ובמאירי 'תלי ליה באמצע'. ב-אתב בה"פ, ה"ג (א, עמ' 328)
ברי"ד ובריטב"א 'מוקים לה באמצע' ואפשר שאיחדו את הסגנון עם המימרה להלן של ר' אמי
('פס ארבעה ומשהו... ומוקים').¹⁶

3.1.1.11 יח ע"א שורה 10

בנוסח הרווח 'והוה להו...'. ב-תב וברא"ה 'פשו להו...!'

3.1.1.12 יט ע"א שורה 3

בנוסח הרווח 'דמחיצות לאכסדרה הוא דעבידי'. ב-תב 'דהני מחיצות לגואי עבידן'.¹⁷ אפשר
שאיחד את הסגנון עם הנאמר בסוגיה הבאה (יט ע"א שורה 27).

3.1.1.13 יט ע"א שורה 31

מולא, גליון **ס**, ריצ"ג, פירוש לסוכה (קופפר), ראבי"ה, השלמה, מאירי-הא לחודיה קיימא.
סנד, רא"ה-הא לית בה הכשר סוכה.

תב, גליון **נ**, ר"ח, ר"ד-הואיל ושלים ליה סככא אפלגא דדופן הא סוכה אחריתי היא.
כוונת גרסת **תב** שהואיל והסכך הוא בעל שלוש מחיצות רק עד חצי מהדופן הארוכה הו"א
שהשאר הוא סוכה אחריתי. משמעות גרסה זאת היא כמשמעות של גרסת **מולא**. גרסת **סנד**
מבארת מהו הפסול במידה וזאת סוכה בפני"ע.

3.1.1.14 כ ע"ב שורה 5-6

בנוסח הרווח 'אמר מר כל החוצלות מטמאין טמא מת דברי ר' דוסא והתניא'. ב-נתב וברא"ה 'מי
אמי ר' דוסא הכי', וכעין זה בר"ח 'וכי סבר ר' דוסא שהחוצלות מקבלי טומאה'.

3.1.1.15 כא ע"א שורה 14

ב-אתבד בתשובת הגאון,¹⁸ ר"ח ובריטב"א 'ותניא'. ב-מולסנ, מבואר שהברייתא מוסבת על
המשנה וגורסים 'ותני עלה'.

3.1.1.16 כא ע"א שורה 17

בנוסח הרווח וב-9 הגרסה היא: 'וקתני...'. ב-תב ובתשובת הגאון¹⁹ הגרסה היא: 'וקאמר...'.
הגרסה 'וקאמי' לא היו' מציגה את הדברים באופן ישיר (מפי ר' יהודה) ולא רק ציטוט של דבריו,
גרסה זאת מוסיפה חיות לסוגיה.²⁰

¹⁵ וכן הוא בפיה"מ לרמב"ם. ריצ"ג עמ' פ כותב: ובהכי מיבטלה תקרה ומיתקנה לסיכוד'.

¹⁶ בר"ח 'מעמידה באמצע בפחות מג'...!'

¹⁷ בר"ח: 'אלא משום דהני מחיצות לאכסדרה עמדו ומגואי איכא המחיצות אבל הכא דמאבראי דלא עבידן לסוכה'.
נראה שהמילים 'ומגואי...' הן לשון פירוש וצ"ע.

¹⁸ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139-140.

¹⁹ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139-140.

²⁰ אך יש לציין שבתשובת הגאון הגרסה היא: 'וקאמר ר' יהודה דקא מפסיק בין תינוק לקבר התהום אלמא [אהל]
שאינו עשוי בידי [אדם אהל הוא]'. נראה יותר שקטע זה הוא פירוש הגאון ולא גרסה. אם כי, הגאון מקפיד להביא גם

3.1.1.17 כב ע"א שורה 13

בנוסח הרווח וב-9 הגרסה היא 'אפילו יש בין זה...'. ב-ת יוכן יש בין זה' וברא"ה יוכי'. השימוש ב'יוכן' מורה על תוספת על הדין שנאמר קודם. גרסה זאת מתאימה יותר²¹ לשיטתו של ת והרא"ה שרבה לא חולק על אביי אלא בא להוסיף.²²

3.1.1.18 כד ע"ב שורה 28

ב-מולסאנד, ר"ח, וברש"י ידעביד לה בהוצא ודפנא' (בשינויים קלים).²³ ב-תב וברא"ה ידנקיט לה בהוצא ודפנא'.²⁴

3.1.1.19 כה ע"ב שורה 9

ב-מוסאנד, 10, יהתם'. ב-לתב, ר"ח, רש"י וברא"ה נקטו בשם הנושא 'פסחי' (בשינויים קלים).

3.1.1.20 כו ע"א שורה 8-9

ב-תב, ר"ח וברא"ה: 'לקיים דברי ר' יוסי הגלילי שאמר' (בשינויים קלים). בנוסח הרווח וב-10: 'לקיים דברי ר' יוסי הגלילי, שהיה ר' יוסי הגלילי אומר'.

3.1.1.21 כז ע"א שורה 45

בנוסח הרווח, ר"ח, ריצ"ג, רי"ף, רש"י 'בר בי רבי'.²⁵ ב-תב, ת, הלכות פסוקות עמי ל, הלכות גדולות (א, עמי 337),²⁶ סדור רש"י, מחזור ויטרי 'צורבא מרבנן'.²⁷

3.1.1.22 כח ע"ב שורה 19

ברמב"ם (הלי תפילין פ"ד הכ"א) ברא"ה וב-תב, ת, ניסוח ישיר 'הרי זה לא יאחוז'. בנוסח הרווח 'אינו אחוז'.

3.1.1.23 כט ע"ב שורה 27

בנוסח הרווח ובר"י 'אם בא'. ב-תב, ת, רוקח,²⁸ רא"ה, מאירי, ריטב"א, ר"ן 'אם רצה'.

את הגרסה, ולכן אפשר שזאת הגרסה שלו, והיא מבארת את הסתירה. בכל אופן הגאון אינו מצטט כאן את דברי ר' יהודה ולכן נקט ב'יוקאמר'. ואכן בהמשך הסוגיה (שורה 22) גם בדברי הגאון מופיעה המילה 'יוקתני'. גם בנוסח תב מופיעה המילה 'יוקתני' בשורה 22. אך ב-תב גם בשורה 17 מצטט את דברי ר' יהודה אע"פ שיכל לנקוט במילה 'יוקתני'. אפשר ש-תב הושפעו מתשובת הגאון שנקט ב'יוקאמר' ולכן נוקטים כך רק במקום שהוא נקט במילה זאת.

²¹ גם לנוסח 'אפילו' אפשר לפרש שרבה לא חולק, אך לנוסח 'יוכן' הדברים יותר מפורשים.

²² ראה בסעיף 4.1.4.1.

²³ וכן הוא בתוספות, ריבב"ן, השלמה, מאורות, רבינו אברהם מן ההר ובתוספות רבינו פרץ.

²⁴ שינוי זה נמצא לאורך כל הסוגיה במקום שמוזכר ידעביד ליה בהוצא ודפנא'.

²⁵ וכן הוא בספר האורה, העיטור, ר"י מלוניל, יראים, ראבי"ה, ר"ד, ריבב"ן, אור זרוע, השלמה, מאורות, שבה"ל, מכתם, רא"ה, ר"א מן ההר, מאירי, רא"ש, ריטב"א, ר"ן ובאגודה.

²⁶ בהלכות ראו עמי 26 תרגם 'חכמי' (בר בי רב הוא תלמיד, וצורבא מרבנן הוא חכם).

²⁷ וכן הוא ברוקח, תוספות רבינו פרץ ובתוספות רא"ש.

²⁸ רוקח עמי קטז.

3.1.1.24 כז ע"א שורה 5-6

מ	דילמא	כביצה	סוכה	הוא	דלא	בעי
ו	לא	מכביצה	נטילת	ידים	וברכה	
ל	לא	כביצה	נטילת	ידים	וברכה	
ס	דילמא		סוכה	הוא	דלא	בעי
א	דילמא		סוכה	הוא	דלא	בעי
נ	דילמא	[פחות	סוכה	הוא	דלא	באעי
ת	דלמא	פחות				
ב	דלמא					
ד	דלמ'	פחות	נטילה	וברכה	לא	בעי
ת	דלמא					

מ	אבל	נטילת	ידים	בעי	וברכי	ברכה
ו	אבל	כביצה	נטילת	בעי	וברכי	נטילת
ל	הא	כביצה	נטילת	ידים	וברכי	ברכה
ס	אבל		ברכה	בעי	וברכי	נטילת
א	אבל	בעי	נטילת	ידים	וברכי	ברכה
נ	אבל	[כביצה]	נטילת	ידים	וברכי	ברכה
ת		כביצה	נטילת	ידים	וברכי	ברכה
ב		כביצה	נטילת	ידים	וברכי	ברכה
ד	הא	כביצה	נטילה	וברכי	וברכי	ברכה
ת		בעי	נטילת	ידים	וברכי	ברכה

בניסוח התירוץ יש חילוף גרסה. ב-תב,תג וברא"ה: 'דלמא כביצה בעי נטילת ידים ובאעי ברכה' (בשינויים קלים).²⁹ גרסה זאת מבארת שהדיוק הוא לגבי ברכה ונטילה. ב-ולד ורש"י: 'לא פחות מכביצה לא בעי נטילת ידים וברכה אבל כביצה בעי ברכה ובעי נטילת ידים' (בשינויים קלים). גרסה זאת מביאה את הדיוק בשלמותו. ב-מסאנ: 'דילמא כביצה סוכה הוא דלא בעי אבל נטילת ידים בעי ובעי ברכה' (בשינויים קלים).³⁰ גרסה זאת מדגישה שהדיוק הוא לא לגבי סוכה אלא לגבי נט"י וברכה.³¹

3.1.1.25 כז ע"א שורה 26-27

מ	והא"ר	אליעזר	ארבעה	עשרה	סעודות
ו	והא"ר	אליע'	ארבע	עשרה	סעודות
ל	והא	אליע'	ארבע	עשרה	סעודות
ס	והא	אליעזר	ארבע	עשרה	סעודות
א	והאמ'	אליעזר	ארבע	עשרה	סעודות
נ	והא	אמ'	ארבע	עשרה	סעודות
ת			ארבע	עשרה	סעודות
ב			ארבע	עסרי	סעודות
ד	והא	אמ'	ארבעה	עשרה	סעודות
ת		רבי	ארבע	עשרה	סעודות

²⁹ ברא"ה 'לא דילמא'. הרא"ה מוסיף את המילה 'לא' אך משאיר את המילה 'דילמא'. הרא"ה מפרש: 'ודאי דבעי ברכה אלא דילמא בעי נטילת ידים קאמר, והא נקיט בספיקא דילמא, דדילמא סבירא ליה הכי לרבי צדוק אבל לית הלכתא הכי דקימא לן התירו לתרומה דנאכלת במפה'. הרא"ה מבאר שדילמא אינו מוסב על סוכה (דהיינו שאולי רק ברכה ונטילה חייב ואולי גם סוכה) וכן לא על ברכה, אלא ודאי לא חייב בסוכה וחייב בברכה אך החיוב בנטילה מסופק. וראה בתוספות ד"ה 'הא' שהקשו מדוע לא מותר במפה ולפי הרא"ה אין זה קשה.

³⁰ בעל העיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171) כותב: 'דלמא סוכה הוא דלא בעי לאכילת כביצה. ואית נוסחא דלית בהו סוכה דלא בעי באכילת כביצה ויותר מכביצה'. נראה, שלפניו עמדה גרסת מסאנ אך הכיר גם את הגרסה שלא מזכירה את סוכה וב'פתח הדברי' מקשה על העיטור הרי אין נפק"מ בין הגרסאות.

³¹ וראה רש"י שמפרש 'אבל סוכה אפי' כביצה נמי לא', ואין זה חלק מגרסתו. בגליון נ' פחות מכביצה, וזאת טעות כיוון שלגרסת נ' עוסקים בדין בסוכה ואף בביצה אין צריך סוכה (וב-מ מפורש שמדובר בביצה, אך ב-סאנ ליתא). וראה בדק"ס עמ' 77 אות ב שמעיר על גליון נ' ששיבוש הוא.

מ	חייב	אדם	לאכול	בסוכה	אחת	ביום	ואחת	בלילה
ו	חייב	אדם	לאכול	בסוכה	אחת	ביום	ואחת	בלילה
ל	חייב	אדם	לאכול	בסוכה	אחת	ביום	ואחת	בלילה
ס	חייב	אדם	לאכול	בסוכה	אחד	ביום	ואחד	בלילה
א	חייב	אדם	לאכול	בסוכה				
נ	חייב	אדם	לאכול	בסוכה				
ת	בנן							
ב	בנן							
ד	חייב	אדם	לאכול	בסוכה	אחת	ביום	ואחת	בלילה
ת ²	בנן							

הרא"ה מביא גרסה נוספת:

גרסא דייקא והכי איתה בספרי ספרד, מאי איריא ליל יום טוב הראשון, והא אמר רבי אליעזר ארבע עשרה סעודות.³²

ב-תב, ת, הגרסה היא: 'ארבע עשרה סעודות בנן'.³³ לגרסה זאת הסתירה שמעלה הגמ' בדברי ר"א היא בנוגע למספר הסעודות, ברישא מצריך ר"א ארבע עשרה סעודות ואילו בסיפא רק את סעודת ליל יו"ט הראשון. גם הגרסה שמביא הרא"ה מפרשת שהסתירה היא במספר הסעודות. בשאר העדים לא מבואר מהו הדין שבו יש סתירה.³⁴

3.1.1.26 כח ע"א שורה 44-45

בנוסח הרווח וב-12 'למה לי קרא למה לי הילכתא'. **ב-תב**: 'ותו לא קרא בעיא ולא הילכתא בעיא'. ר"ח כותב: '... אין צריכות לא קרא ולא הלכתא'. נראה שלפני ר"ח עמדה גרסת **תב**.

³² גרסה זאת מובאת גם בריטב"א.

³³ המשמעות היא 'בעיני' וצורת 'בנן' תחת 'בעיני' רווחת בכה"י התימניים ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 376 הערה 41. וראה טובי, התלמוד בתימן, עמ' לד שפענח את גרסת **תב**, 'כנו". וכתב שם בהערה 94: 'כנו' פירושו כנוצר (הערת פרופ' רוזנטל), ואינו חוזר על הלשון כולו כמו בדפוס, ועוד א"ר אליעזר והא א"ר אליעזר ארבע...'. אך פענוח זה אינו נכון, והגרסה ב-**תב** היא 'בנן'. גרסה זאת היא הגרסה בוודאות ב-**תב**, ושלושת עדים אלו זהים הם כמעט לחלוטין. בנוסף לכך, המתבונן בקטע זה יראה שהאות הראשונה היא ב"ית. נראה שטעותו של טובי נבעה מהאות האחרונה שדומה לזי"ן, אך המתבונן בכתיבתו של סופר זה יראה שכותב נז"ן סופית כאשר גגה משוך ימינה, ולכן דמתה לו לזי"ן. וראה הנשקה, אימתי יושבים, עמ' 102-103 שנמשך שם אחר הפענוח המוטעה. אך תיקן את דבריו ב'שמחת הרגל' הנ"ל לאור הקריאה הנכונה.

³⁴ לגבי הסתירה שמעלה הסוגיה, ישנם שני הסברים בראשונים בביאור הסתירה. רש"י ד"ה 'והאמר' מפרש: 'וכיון דביום אחרון לא בסוכה יתיב, ואם ישב בה לשם מצוה עובר על בל תוסיף מאי השלמה דסוכה איכא הכא'. וכן כתבו תוספות ד"ה 'והא': 'אהא דמשלים ביו"ט אחרון פריך דליכא סוכה'. לשיטה זאת, הסתירה היא בין החובה לשבת בסוכה ברישא להשלמה מחוץ לסוכה בסיפא. וכן סובר האור זרוע, ב, ס"י שא (עמ' 132). אך בר"ח: 'והנה חייב בשאר הימים וכ"ש בליל יום טוב הראשון, ומבואר יותר בריטב"א: 'וא"כ אמאי לא יהיב רבי אליעזר תשלומין אלא למי שלא אכל ליל יו"ט ראשון, דהא בכולהו שבעת ימים נמי חייב בסעודה כמו ליל הראשון'. וכ"כ בספר הישר, תשובות, ס"י ק: 'כפירוש ר"ח ולא כפירוש רבינו שלמה, דמהך דמי שלא אכל בליל יו"ט הראשון פריך מי אית ליה לר"א הכי והא י"ד סעודות בעי...'. וכן הוא בפירוש קדמון, ח"י תלמיד הרמב"ן, רי"ד ובמאירי. וראה ברבינו אברהם מן ההר שמביא את שני הפירושים, ומכריע שלא כרש"י. לשיטה זאת הסתירה היא בין מספר הסעודות שמוזכר ברישא לסיפא, וכן מתבארת השאלה לגרסת **תב, ת**. ולגבי השאלה כפי שמפרשה הריטב"א, נראה שרש"י לא פירש כך כיוון שאין שאלה זאת קשה, ראה יישובים אצל התויו"ט, הרש"י והמלאכת שלמה. עוד בביאור השאלה ראה אלבק, משנה, מועד, עמ' 474; בורגנסקי, סוכה, עמ' 339-342; עמינח, סוכה, עמ' 224-225. וב-מ הגרסה במשנה היא 'אמר ר' אליעזר משלים בליל יום טוב האחרון', לגרסה זאת ודאי אין סתירה במספר הסעודות ויפרש את הסתירה כרש"י ותוספות. וראה בדק"ס עמ' 77 אות ד שכותב שאולי לא נשמת בשגגה, כיוון שלפי תוספות לא חזר בו מזה שצריך י"ד סעודות, וא"כ את כל הסעודות יכול להשלים ולא רק ליל יו"ט הראשון. וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 369 הערה 5.

3.1.1.27 כח ע"ב שורה 11-14

מ	אמ'	רבא	לא	נצרכה	אלא	לתוספת	עינוי	סד"א
ו			לא	נצרכא	אלא	לתוספת	עינוי	דס"ד
ל	א'	רבא	לא	נצרכה	אלא	לתוספת	עינוי	סל'
ס			לא	נצרכא	אלא	לתוספת	עינוי	סלקא
א			לא	צריכא	אלא	לתוספת	עינוי	סד"א
נ			לא	צריכא		לתוספת	ענוי	ס"ד
ת			כי	אצטריך	קרא	לתוספת	הענוי	הוא דאצטריך סל'
ב			כי	אצטריך	קרא	לתוספת	הענוי	הוא דאצטריך סד"א
ד			לא	נצרכא		לתוספת	עינוי	סד"א
12			לא	נצרכא	<...>	לתוספת	<...>	סד"א
II	א'	רבא	לא	נצרכה	אלא	לתוספת	עינוי	דס'
מ				הואיל	ומיעט	רחמנא	לתוספת	עינוי מעונש
ו	אמי'			הואיל	ומיעטי	רחמ'	לתוספת	עינוי מעונש
ל	דע'			הואיל	ומיעט	רחמ'	לתוספת	עינוי מעונש
ס	דעתך			הואיל	ומיעט	רחמנא	לתוספת	עינוי מעונש
א				הואיל	ומיעט	רחמנא	לתוספת	עינוי מעונש
נ	[אמינא]			הואיל	ומיעט	רחמנא	תוספת	ענוי מעונש
ת	דע'		אמ'	הואיל	ומעטיה	קרא		מברית
ב				הואיל	ומיעטיה	קרא		מברית
ד				הואיל	ומיעט	רחמ'	לתוספת	עינוי מעונש
12						לתוספת	עינוי מעונש	
II	דע'	אמ'	<...>					
מ	ואזהרה			לא	נתחייבו	נשים	קמ"ל	
ו	ואזהרה	אימא		לא	ניחייבי	נשי'	קמל"ן	
ל	ומאזהרה			לא	נתחייבו	נשים	קמל"ן	
ס	ומאזהר'	אימא		לא	מיחייבא		קמ"ל	
א	ואזהרה			לא	לחייבן	נשי	קמ"ל	
נ	ואזהרה	[אימא]		לא	ניחייבינן	נשים	קמ"ל	
ת		אימ'	נשים	לא	ניחייבו		קא	מ' לן
ב		אימא	נשים	לא	מיחייבו		קמל"ן	
ד	ומאזהרה			לא	נתחייבות	נשים	קמ"ל	
12	ומאזהרה			לא	נתחייבו	<...>		
II	ואזהרה	אימא		לא	ליחייבו		ק"ל	

ר"ח כותב כך:

ושנינן כי אתא קרא לחיובינהו לנשים בתוספת עינוי והוא בין השמשות של יום הכפורים סד"א הואיל ומיעטה קרא להאי תוספת מכרת דכתיב כי כל הנפש אשר לא תעונה על עצמו של יום חייב כרת ולא על תוספת מעינוי נמי מיעטינהו לנשים קמ"ל האזרח לרבות הנשים האזרחיות לעינוי

בנוסח הרווח וב-12 'לא נצרכא אלא'.³⁵ ב-תב המשפט נאמר בלשון חיובית 'כי איצטריך קרא... הוא דאיצטריך' וכן הוא בר"ח כי אתא קרא'.

בנוסח הרווח ובקטע מפירוש קדמון 'הואיל ומיעט רחמנא'. ב-תב בר"ח וברש"י 'הואיל ומעטיה קרא'.

ב-תב ההו"א שנשים אינן חייבות בתוספת עינוי היא, לכאורה, משום שהתורה מיעטה את הנשים מברית. בשאר העדים ובקטע מפירוש קדמון ההו"א היא משום שתוספת עינוי אין בה עונש ואזהרה. לכאורה, לפנינו דוגמה ללשוניות החלוקות זו על זו גם בלשון וגם בעניין. אבל באמת אין הדבר כן. נראה שהמילה 'מברית' בנוסח תב היא שיבוש של המילה 'כרת'. וכן הגרסה בר"ח

³⁵ וכן עולה מקטע מפירוש קדמון וז"ל: 'לא הוצרך הברייתא...'

והואיל ומיעטה קרא להאי תוספת מכרת³⁶. הלשון שונה בנוסח אבל לא בתוכן. גרסה זאת מבהירה מהו העונש שממנו פטרה התורה בזמן התוספת, ואין היא מזכירה את האזהרה.

3.1.1.28 כח ע"ב שורה 17-18

בנוסח הרווח וב-12: 'כאן בקטן שהגיע לחינוך כאן בקטן שלא הגיע לחינוך'.³⁷ ב-תב ובר"ח גורסים: 'כאן בקטן שצריך לאמו כאן בקטן שאין צריך לאמו'. הניסוח 'כאן בקטן שהגיע לחינוך...' אינו מתאים בסוגייתנו שהרי המשנה מבארת את גיל החיוב בסוכה, אך הוא מתאים לסוגיית חגיגה.³⁸ אפשר שסוגייתנו הועברה מחגיגה ומשם לשון התירוץ או שאיחדו את הסגנון עם לשון הסוגיה שם.³⁹

3.1.1.29 כט ע"ב שורה 17-18

ב-מנ, ר"ד, שיבולי הלקט סי' שמח וברא"ה 'בעינא לכם משלכם' (ב-נ וליכא), ניסוח זהה בצורתו לצלע העוסקת בפסול יבש ואפשר שאיחדו את הסגנון.⁴⁰

ב-ולסאתנד מבואר שהמקור לפסול הוא מפסוק. ב-ולסא, 15,14, ריצ"ג,⁴¹ אור זרוע, רא"ש ובר"ן "ולקחתם לכם אמ' רחמנא לכם משלכם" (בשינויים קלים), ואפשר שאיחדו את הסגנון עם הנאמר בהמשך הסוגיה 'בשלמא לפני יאוש...!'.⁴²

ב-תבד, ר"ח, ראב"ד ובהשלמה: 'דכתיב לכם' (בשינויים קלים. וב-תב מצוטט המשך הפסוק). בקטע מפירוש קדמון גרסת כלאיים 'בענן לכם משלכם דכתי' ולקחתם לכם'.

3.1.1.30 כט ע"ב שורה 18

לפנינו חילוף במונח ההצעה:

ב-מואנד, ריצ"ג, קטע מפירוש קדמון, ר"ד, שבולי הלקט: 'מאי טעמא לא' (ב-מוד, ריצ"ג ובר"ד ליתא 'לא').⁴² לסתב, 16,15,14,11, רש"י, ראב"ד, רא"ה, השלמה, רא"ש: 'אמאי לא' (ב-תב, ראב"ד ובהשלמה ליתא 'לא').

המונח 'מאי טעמא' מרכז את השאלה, אולי משום שרב יצחק בר נחמני חולק וסובר שגזול פסול רק ביו"ט ראשון ואינו מתמודד עם הנחת היסוד של השאלה שגזול פסול אף ביו"ט שני.

3.1.1.31 לב ע"ב שורה 25

בנוסח הרווח 'והשאר ללולב'. ב-תב, ת, 'וטפח ללולב'. הרא"ה כותב: 'ומאי דאמרינן השאר ללולב לאו דוקא כל השאר אלא לאפוקי דלא צריך תו להדסי'. מדברי הרא"ה נלמד על הקושי בגרסת 'והשאר' ואפשר שמשום קושי זה גרסו ב-תב, ת, 'טפח'.⁴³

³⁶ וברש"י ד"ה 'הואיל' מפרש: '... מלאו וכרת'.

³⁷ וכן הוא בקטע מפירוש קדמון, רש"י, תוספות, עיטור, ר"ד, רא"ה, תור"פ, ר"א מן ההר ובריב"א.

³⁸ בחגיגה ד ע"א הגמ' מתרצת 'כאן בקטן שהגיע לחינוך...'. וראה הלבני, מקורות, ג, עמ' רד הערה 7 שמקשה שגם שם אינו נוח. אך אין בקושייתו ממש, ושם לא נקטו בשיעור המדויק, כיוון שחולקים בו ב"ה וב"ש במשנה עיי"ש.

³⁹ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 723: 'קשה למה לא השיב הבבלי ברורות: כאן בקטן שאין צריך לאמו... אבל סוגיה זו שבסוכה לקוחה ודאי מחגיגה ד ע"א, וראה עמינח, סוכה, עמ' 183.

⁴⁰ בדק"ס עמ' 89 אות ד כותב על גרסה זאת 'וכ"ה ישר'.

⁴¹ שערי שמחה, א, עמ' ק.

⁴² ראה דק"ס עמ' 89 אות ה שהגיהו המהרש"ל עפ"י רש"י 'אמאי לא'.

⁴³ גרסת תב מובאת בתוספות ד"ה 'צא' וכותב עליה: 'ויש ספרים שכתוב בהדיא וטפח ללולב ובכל ענין שנפרש לא מיתוקמא ההיא דתניא חמשה שיעורן טפח כר' טרפון דטפח דלולב אינו שוה לאחרים'. הריטב"א כותב: 'ונראין דברי רבינו הגדול הרמב"ן שכתב שלא חלק רבי טרפון בטפח העודף בלולב כלל ומודה הוא שצריך כדי לנענע בו טפח שלם

3.1.1.32 לג ע"ב שורה 22

בנוסח הרווח 'אבל נראה ונדחה חוזר ונראה לא תפשוט מינה'. ב-**מולא**, 15 'לא תפשוט' מופיע לפני 'נראה ונדחה' ואילו ב-**סנד** וברא"ה לאחר 'נראה ונדחה' (והוגה בגליון נ). ב-**תב,ת**; 'תבעי לך'. בר"ח 'ונראה ונדחה חוזר ונראה לא'⁴⁴ מיבעיא לך.

3.1.1.33 לח ע"ב שורה 15

בנוסח הרווח בר"ח ובראבי"ה 'מכאן שהשומע כעונה'. ב-**לתב,ת**; ברי"ף ובמכתם 'מכאן שאם שמע ולא ענה יצא'.⁴⁵

3.1.1.34 מ ע"ב שורה 10

בנוסח הרווח וב-17 'וכתיב'. ב-**תבד,ת**; ובר"ח מבואר שהדרשה היא מסמוכין וגורסים 'וסמך ליה'.

3.1.1.35 מא ע"א שורה 20

בנוסח הרווח וב-15,17 'והא כת' וצרת הכסף בידך'. ב-**תב** 'כסף צורה אמ' רחמנא' (וכעין זה בר"ח 'והלא אינו מתחלל אלא בכסף שיש עליו צורה').

3.1.1.36 מג ע"ב שורה 44

הגמ' אומרת שבא"י לא דוחים את השבת בשביל ערבה מכיוון שבבבל לא דוחים. על כך מקשה הגמ' מלולב ביו"ט ראשון שדוחה את השבת בא"י ואינו דוחה בבבל. ניסוח מושא השאלה שונה בין העדים: ב-**מאד**, 18 'והא יום טוב ראשון'. ב-**תב** ובר"ח 'והא לולב'. ב-ו 'והא לולב ביום טוב ראשון'. ב-לנ לא מופיעה שאלה זאת.

3.1.1.37 מד ע"ב שורה 23

הגמ' מספרת על איש שבא לפני ר"א בר צדוק ושואל אותו האם מותר שבני הכפרים יעדרו את הכרמים ויאכלו את הזיתים בשביעית.

בנוסח הרווח וב-7 'ואכלין בזיתא'. ב-**תב**, 19 ובר"ח 'וממשמשין בזיתא' שפירושו שנוגעים בזיתים וכוונתו כפי שמוסיף ר"ח 'ונוטלין ואוכלין' (והשווה לבבלי ר"ה טו ע"א יד הכל ממשמשין בה').

3.1.1.38 מה ע"ב שורה 23

ר"ח כותב: 'ואקשינן איני שהצדיקים שבכל דור מופרדין בפני עצמן...'. בר"ח וב-**תב** לשון השאלה היא 'איני'. בנוסח הרווח מבואר שהשאלה היא על מספרם של הצדיקים וגורסים: 'ומי זוטרי כולי האי'.⁴⁶

של ד' גודלין, ויש ראייה לדבריו מדאמרין במס' נדה חמשה שיעורן טפח וחשיב חד מינייהו שדרו של לולב ואותם טפחים שלמים הם ואלבא דר' טרפון דהלכתא כותיה'. תירוץ זה מובא גם בתוספות נדה כו ע"א. לשיטה זאת מובנת גירסת **תב** 'טפח' כיוון שהוא טפח שלם ולא טפח קטן. אך הריטב"א מפרש שדווקא לגרסה 'והשאר' הטפח הנוסף הוא שלם: '... דאיהו לא פליג בטפח זה אלא דנקט והשאר לולב כדברי חכמים'.

⁴⁴ צריך למחוק תיבת 'לא' ונראה שאשגרה לכאן מהביטוי השגור 'לא מיבעיא לך'. בדפוס וילנא הגיהו את ר"ח וגרסו 'לא מיפשטא ומיבעיא לך'.

⁴⁵ ייתכן שלגרסה זאת 'שומע כעונה' הוא רק בדיעבד ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' שמת הערה 30 שסוקר את הדעות בסוגיה זאת.

⁴⁶ מפירושו של ר"ח נראה שהשאלה היא על מקומם של הצדיקים ואינו מובן. ובהמשך גם ר"ח מפרש 'ואני לא אמרתי מועטין הן' ומשמע שהשאלה הייתה על מספר הצדיקים, ולא על מקומם.

3.1.1.39 מו ע"א שורה 5

בנוסח הרווח: 'אע"פ שבירך עליו יום ראשון חוזר ומברך כל שבעה'. ב-**תב** וברי"ף: 'חוזר ומברך עליו יום שני'.

3.1.1.40 מו ע"א שורה 54

בנוסח הרווח 'הכא נמי כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו', נראה שאיחדו את הלשון עם הסוגיה המקבילה ברכות מ ע"א ושם עוסקים בדעת ר' יהודה לגבי ברכת הירקות. ב-**לתב**, IV וברי"ח 'אף כל מצוה ומצוה תן לה מעין ברכותיה'.

3.1.1.41 נד ע"א שורה 28

בנוסח הרווח: 'ועוד אי קאהדדי נינהו ליתני שבת שבתוך החג היו שם ארבעים ושמונה דשמעת מינה תרתי...'. ב-**נתב** בגליון 22 וברי"ח מבארים את מספר התקיעות לפי ר' זירא וגורסים: 'ועוד סוף סוף כי מדלית הני תלת פשא להי ארבעים ושמונה ליתנו ערב השבת ושבת שבתוך החג דשמעין מינה תרתי'.

3.1.1.42 נה ע"ב שורה 29

בנוסח הרווח נשללת האפשרות הפשוטה 'אימורי הרגלים לגבוה נינהו'. ב-**תב** 'מאי אימורי הרגלים'.⁴⁷ ב-18, גרסת כלאיים 'אימורי... של גבוה... א' רב חסדא מאי אימורי הרגלים'.

3.1.1.43 דוגמאות נוספות

ג ע"ב 7-רווח, 2: 'דיירי בה אינשי... לא דיירי בה אינשי'. **לתב**, ר"ח: 'אין ואי לא לא'. **ד ע"ב 35-** רווח 'מנא לן'. **תב:** 'איתמר'. **ז ע"א 27-רווח, 4:** 'מגו דהויא דופן... הויא דופן'. **נתב**, תשובת הגאון⁴⁸ וברי"ח: 'מגו דהויא מחיצה... הויא מחיצה'. **טו ע"א 6-רווח:** 'קסברי'. **מתבד**, ר"ח 'טעמא'. **טו ע"א 10-רווח:** 'בפקפוק סגיי'. **תבד**, רא"ה: 'בחדא סגיא'. **ז ע"ב 6-רווח:** 'ולמר'. **תב** ברא"ה ובריטבי"א 'לדידך'. אפשר שאיחדו את הסגנון עם יז ע"א שורה 29. **ז ע"ב 9-10-רווח:** 'דליתא לשיעורא דסוכה'. **תב** וברא"ה: 'דליכא הכשר סוכה'. **יט ע"ב 10-רווח, רי"ף:** 'שבקת'. **תב**, רא"ה: 'שביק מר'. **כא ע"ב 43-רווח:** 'וסיכך עליהן'. **אתב, 9, רא"ה:** 'וסכך על גבן'. **כד ע"ב 30:** רווח: 'ניגזר דילמא אתי לאשתמושי'. **תב**, ר"ח, רא"ה: 'ניחוש דילמא אתי לאשתמושי'. **כה ע"א 18-רווח, 10:** 'וקאמ' רחמנא חייב'. **תבד**, רי"ד: 'וקא אמר רחמנא ליקרי'. **כה ע"ב 9-10-רווח, 10:** 'התם' 'הכא'.⁴⁹ **לתב**, ר"ח, רש"י וברא"ה נקטו בשם הנושא 'פסחי' קרית שמעי'. **כה ע"ב 10-11-רווח, 10:** 'דמטא זמן קרית שמעי'. **לתב**, רא"ה: 'דמטא זמן חיובה'. **כו ע"ב 27-רווח, רי"ד:** 'אם בא'. **תב, תנ**, רוקח,⁵⁰ רא"ה, מאירי, ריטב"א, ר"ן: 'אם רצה'. **כח ע"ב 19-רווח:** 'אלא קרא למה ליי'. **תב, II**, ר"ח: 'אלא קרא למאי אתא'. **כח ע"ב 40-רווח, 11, 12, רי"ף:** 'היו לו כלים'. **תב**, הי"ג, ר"ח: 'יש לו כלים'. **לב ע"א 4-רווח, 15:** 'לא אמרן'. **לתב**, רא"ה: 'לא שנו'. **לג ע"א שורה 38-רווח:** 'יליף לקיחה לקיחה'. **תב, 15:** 'יליף קיחה קיחה'. **לג ע"ב 29-רווח, 15,**

⁴⁷ ר"ח כותב: 'פי' אימורי הרגלים האמור בקורבנות הרגלים... אבל עולות דגבוה נינהו והיינו דאמר רב חסדא מאי אימורי מה שאמור ברגלים. ר"ח לא מציג זאת כשאלה ותשובה אלא הוא דוחה את הפירוש הפשוט ונראה שגרסתו כ-**תב**, ובנוסח התלמוד השאלה היא מאי אימורי הרגלים כפי שמבליע בדברי רב חסדא.

⁴⁸ תגי"א, ב, עמ' 136-137 (=אוצר הגאונים עמ' 13).

⁴⁹ וכן הוא בילקוט שמעוני רמז תשכא: 'התם משום דלא מטא זמן פסח אבל הכא דמטא זמן ק"ש אימא לא'.

⁵⁰ רוקח עמ' קטז.

רא"ה, ראב"ה: הושענא יתירא.⁵¹ **תבד, ת3**, ר"ח, ערוך (ערך 'פסקי'), רש"י: הושענא אחרינא. **לה ע"ב 19-** רווח, ר"ח: 'כיוון'. **תב, 15, ת3**, ברי"ד וברא"ה 'מיגו'. **לז ע"א 25:** רווח, ר"ח, רא"ה: 'שיירי'. **תב, ת3:** 'שבקי'.⁵² **מא ע"א 10-** רווח, **15:** 'תן לי בסלע'. **תב, ת3:** ר"ח: 'תן לי בזוי'. **מא ע"א 14-** רווח, **6:** 'והא הכא'. **תב,** ר"ח: 'והסלע שלשביעית' (**17, 15:** והא סלע). **מא ע"א שורה 34-** רווח: 'דלא הוה עומר'. **אתב, 13, 15, 6, 17:** 'דלא הוה בית המקדש'. **מח ע"ב שורה 31-** רווח: 'וחוזרין על העקב'. **ת, ת3,** ר"ח: 'ויורדין על העקב'. **נד ע"ב 28-** רווח, **22:** 'לא קשיא הא רבנן הא אחריס'. **לתב,** ר"ח: 'הא מני אחריס'.

3.1.2 מקרים בהם אין עד מזרחי שמצטרף לענף התימני

להלן המקרים בהם אין עד מזרחי נוסף המסייע לענפי הנוסח או שמסייע רק לענף הרווח (הבאתי תחילה מספר דוגמאות בפירוט ולאחר מכן רשימה הכוללת את כל שאר החילופים מהסוג הנ"ל במסכת):

3.1.2.1 ד ע"א שורה 31-32

בנוסח הרווח 'מאי קמ"ל דאמרינן דופן עקומה היינו הך'. ב-**תב** 'הא תא למא לי היני הך'.

3.1.2.2 ד ע"ב שורה 1-5

בנוסח הרווח 'מאי שנא דאמרת פחות מארבע אמות ומאי שנא הכא דאמרת פחות משלשה טפחים'. ב-**תב** 'מאי שנא התם דאמרינן דופן עקומה מאי שנא הכא דלא אמרינן דופן עקומה'. חילוף זה נמצא גם בתירוץ הגמרא.

3.1.2.3 ט ע"א שורה 18-19

מ	מיבעי ליה לעושיין	סוכה	בחולו	של	מועד	דקאמ'	רחמנא	עושיין	סוכה	בחג
ו	מיבעי ליה לעושים	סוכה	בחול'	של	מועד	דקא'	רחמ'	עשה	סוכה	בחג
ל	מיבעי להו לעושיין	סוכה	בחולו	של	מועד					
ס	מיבעי ליה לעושיין	סוכה	בחולו	של	מועד					
א	מיבעי להו לעושיין	סוכה	בחולו	של	מועד	דהכי	קאמ'	רחמנא	עשה	סוכה
נ	מיבעי ליה לעושיין	סוכה	בחולו	של	מועד		דקאמ'	רחמנא	עשה	סוכה
ת						הכי	קאמ'	רחמנא	עשה	סוכה
ב						הכי	קאמ'	רחמנא	עשה	סוכה
ד	מיבעי ליה לעושיין	סוכ'	בחולו	של	מועד					
2	מיבעי ליה לעושיין	סוכה								
6			בחולי	של	מועד					

ב-**מלסד, 2, 6** ובר"ח מביאים את הדין שבי"ה לומדים מפסוק זה,⁵³ ואילו ב-**תב** מביאים את דרשת הפסוק. ב-**ואנ** ובפירוש לסוכה (קופפר) גרסת כלאיים.

3.1.2.4 כב ע"ב שורה 16

מולסאנד, 9 גורסים את מונח ההצעה 'תריץ ואימא הכי', וחלוקים לגבי 'ואימא' שליתא ב-**מא**, רש"י ובר"א מן ההר. לעומתם גורסים **תב** 'הכי קאמר'.⁵⁴

⁵¹ ראה רוזנטל, מקור, עמ' קפח שטוען שגרסה זאת עמדה לפני הרמב"ם וממנה למד שמותר להוסיף על מספר ההדסים.

⁵² וכן הוא בפירוש לסוכה (אוצה"ג עמ' 116) ובקטע מפירוש קדמון לסוכה.

⁵³ וכן הוא בילקוט שמעוני פי' ראה רמז תתק"ה.

⁵⁴ ראה בנוביץ, שבועות, עמ' 343 הערה 1: "נראה שהביטוי הכללי יותר, 'הכי קאמר', שימש במקור... אך בעדים מסויימים החליפו את הביטוי הכללי בביטוי המיוחד דווקא על דרך השכתוב והחסורי מיחסרא תריץ ואימא הכי".

3.1.2.5 כו"ע"א שורה 24

מ	ואמאי	ליעבדו	סוכה	וליתבו
ו	אמאי	ליעבדו	סוכה	ולית' להתם
ל	אמאי	ליעבדו	סוכה	וליתבו
ס		וליעבדו	סוכה	וליתבו
א		וליעבדו	סוכה	וליתבו
נ		וליעבדו	סוכה	וליתבו
ת	מאי	טע'		
ב	מ"ט			
ד		וליעבדו	סוכה	וליתבי
ת	מאי	טעמא		

חילוף גרסה זה אינו משנה את התוכן. הגרסה התימנית נוקטת בלשון השאלה הרגילה ואילו בשאר העדים וכן הוא בה"פ, ה"ג, רי"ף וברא"ה ניסחו את השאלה באופן ספיציפי למקרה שלפנינו.

3.1.2.6 כו"ע"א שורה 39-40

מ	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
ו	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
ל	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
ס	לא	מצטער	אין	משמשי	לא	חולה	הוא	ומשמשי	לא
א	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
נ	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
ת				משמשי	למפרע				
ב	התם			משמשי	למפרע				
ד	אמרי	חולה	הוא	ומשמשי	מצטער	הוא	אין	משמשי	לא
ת	התם			משמשי	למפרע				

בנוסח הרווח בה"ג, רי"ף, רי"ד והרא"ש התירוץ הוא: 'חולה הוא ומשמשי פטורין מצטער הוא פטור משמשי לא'. ב-ס התשובה פותחת ב'לא', ב-בתג 'התם', ב-ת ליתא, ב-מולאנד, בה"ג, רי"ף, רי"ד וברא"ש 'אמרי'.

ב-תבתג התירוץ הוא 'משמשי למפרע'. משמעות התירוץ היא כמו בשאר העדים, שמשום שרצו לנקוט 'משמשי', פרט זה השפיע על המקרה בו נקטו. לשון זאת קצרה, ולא מבארת את הדין השונה של משמשי מצטער ומשמשי חולה. אך מאידך, מבארת יותר את התירוץ שכיוון שנקט משמשי היה צריך לנקוט חולה. לגרסאות האחרות, התירוץ מבאר את ההבדל בין משמשי חולה למשמשי מצטער, אך הלומד צריך להשלים לבד כיצד הבדל זה מתרץ.

3.1.2.7 כו"ע"א שורה 13

בנוסח הרווח 'כמשתסרח המקפה' (בשינויים קלים). ב-תב 'כמקפה שלגריסין', לגרסה זאת צריך שיעור שמקפה של גריסין תתקלקל בכך.

3.1.2.8 כו"ע"א שורה 3-4

מולסאנד, 15, 16, רש"י: אין לו תקנה (בשינויים קלים). **אד**: לית ביה תקנתא (בשינויים קלים). **תב**: דלאו בר הרצאה.

גרסת **תב** נוגעת במהותו של פסול מצווה הבאה בעבירה שמשליכה על תחולתו. לגרסה זאת פסול מצהב"ע חל במצוות שמטרתן לרצות כקרבן וארבעת המינים.⁵⁵

⁵⁵ ראה נגן, חג הסוכות, עמ' 30-31 (=נגן, ארבעת המינים, עמ' 8-10). הריטב"א לא ע"א כותב: 'והקשו בתוספות מ"מ כיוון שתקפה מחברו הא איכא מצוה הבאה בעבירה ותריץ דלא אמרינן מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר שהוא בא לרצות כגון קרבן שופר ולולב וכיוצא בהם אבל בסוכה שאין בה ריצוי ליכא משום מצוה הבאה בעבירה'. וכן הוא

3.1.2.9 לא ע"ב שורה 13

מולסנ, אור זרוע, רא"ה: ואתרוג לר' יהודה מי בעי הדר. **אד, 15**: ליתא. **תב**: ואכת' לר' יהודה מיבעי הדר.

לכאורה, אין צורך בפתיחה זאת, שהרי גם בשלב הקודם של הסוגיה ניסו להוכיח שלר' יהודה צריך הדר באתרוג. ב-**תב** הדגישו שאין כאן שלב חדש אלא המשך לשלב הקודם וגרסו 'ואכת'.

3.1.2.10 לה ע"ב שורה 5

בנוסח הרווח, **15** ובר"ח 'דברי ר"מ... וחכמים אומרים חייבת'. ב-**ת,ת**: דברי ר' מאיר... וחכמים אומ' ומחייבין. **ב**: דברי ר"מ... וחכמים מחייבין.⁵⁶

3.1.2.11 לו ע"ב שורה 7

בנוסח הרווח ובר"ח 'ולר' חנינא קשיא מתני'. ב-**ת,ת**: 'ולטעמין תיקשי לך מתניתין'. המונח 'ולטעמין' משמש להבאת תירוץ שיתרץ את שתי השאלות, ולכן נראה שאינו מתאים כאן.

3.1.2.12 מה ע"ב שורה 29

רשב"י מעיד על צדקותו שלו ושל בנו ואומר שאם יש אלף צדיקים אזי הם בתוכם וכו'. הגמי מקשה על דבריו מדברי אב"י לגבי לוי צדיקים. בלשון הפתיחה של השאלה יש חילוף גרסה. בנוסח הרווח ימי זוטרי כולי האי'. ב-**תב** 'אלפא ותו לא'.

לגרסת **תב** השאלה היא על דברי רשב"י שאומר שיש רק אלף צדיקים. פירוש זה קשה, שהרי אב"י אומר שיש שלושים ושש צדיקים וא"כ אין לשאול 'אלפא ותו לא'.⁵⁷ אפשר שניסוח השאלה הנ"ל נכתב בגליון מול השאלה הראשונה ושם השאלה היא מדברי רבא שאומר שישנם שמונה עשר אלף צדיקים, ומאוחר יותר חדר לגוף הטקסט אך לא למקום הנכון. אך אפשר שגם השאלה הנ"ל היא על דברי רשב"י שישנם אלף צדיקים, וכוונת רשב"י שישנם אלף צדיקים מתחילת העולם ועד ימיו (כך מפרש ביד רמ"ה בסנהדרין שלא כר"ח בסוגייתנו), ואילו אב"י אומר שבכל דור ישנם שלושים ושש צדיקים וא"כ מתחילת העולם ועד רשב"י החשבון עולה ליותר מאלף.⁵⁸

3.1.2.13 מה ע"ב שורה 38

בנוסח הרווח וכן הוא בשאילתות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 407) 'הכי קאמי'. ב-**תב** 'דאמרי הכי' אולי כדי להפריד מהביטוי 'הכי קאמרי' (ואכן ב-ד טעה בזה וגרס 'הכי קאמרי').

בריטב"א סוכה ט ע"א ופסחים לה ע"ב וכעין זה בתוספות הרשב"א, מהר"ם חלאווה ותוספות רבינו פרץ על פסחים לה ע"ב.

⁵⁶ ראה כהנא, אקדמות, עמ' 391 שדן בגרסת 'מחייבין' מול 'אומרים חייבת' (גרסת **ת** היא קונפלאציה של גרסאות אלו). כהנא נוטה לומר שגרסת 'אומרים חייבת' היא משנית והותאמה הסיפא לרישא אם מחמת האחידות הסגנונית ואם בהשראת דברי רב אסי. וראה שם בהערה 16 ראה לכך שגרסה זאת בהשפעת רב אסי מהסוגיה בסנהדרין שבה לא מובאים דברי רב אסי ושם אוחזים רוב כה"י בגרסה 'מחייבין' בניגוד לסוגיה בפסחים ובסוכה.

⁵⁷ ר"ח מפרש שאלה זאת: 'ימי זוטרי כולי האי להיותם שנים', וכן הוא בנוסח א"ת בע"י וב-א. ראה כץ, צדיקים, עמ' 204-205 שמכריע בגרסת **תב** מכיוון שהיא המוקשית וראה בהערה הבאה כיצד מיישב גרסה זאת. אך אעפ"י שגרסה זאת היא המוקשית מ"מ היא מבוארת יותר מגרסת הנוסח הרווח ואם לשון זאת הייתה המקורית היו מגיחים אותה ליתרי ותו לא'.

⁵⁸ ראה כץ, צדיקים, עמ' 202 שמבאר את דברי אב"י שזהו מספר הצדיקים המקבלים את פני הקב"ה כל יום ויום. פירוש זה דחוק בלשון 'כל יום' שמוסבת על ראיית פני השכינה ולא על מספר הצדיקים.

3.1.2.14 נב ע"א שורה 13-14

בנוסח הרווח בילקוט שמעוני זכריה רמז תקפא ובעין יעקב 'הספידא בעי למעבד שמחה בעי למעבד'. ב-נתב,ת, ובאגדות התלמוד 'אמאי' (ב-נ ובא"ת 'אמאי בכוי. בא"ת נוסף 'שמחה בעו למעבד'). ב-ד גרסת כלאיים.

3.1.2.15 דוגמאות נוספות

ב ע"א 3 - רווח, ר"ח: 'ורי זירא'. **תב**: 'ואידך'. **ב ע"א 32** - רווח: 'הכי קאמינא לך'. **תב**: 'אנא הכי קאמינא'. **ב ע"ב 17** - רווח, רי"ף: 'איכא צל סוכה'. **תב**: 'מינפל נפיל טולא בגוה'. **ב ע"ב 30** - רווח: 'דמר סבר...'. **תב**: 'דרב חנן בר רבה סבר...'. **ב ע"ב 47**: **מוסאד**: 'חד'. **תב**: 'קטן'. ב-לנ גרסת כלאיים 'חד קטן'. **ב ע"ב 50** - רווח: 'לא משגחה'. **תב**: 'לא צייתא'. **ב ע"ב 51** - רווח: 'בשלמא למאן דאמר... אלא למידי'. **תב**: 'בשלמא לר' יאשיה... אלא לרב חונא ורב חנן בר רבא'. **ג ע"ב 23** - רווח: 'מאי טעמא'. **תב**: 'דאלו'. **ד ע"א 16** - רווח, ר"ח, רי"ף: 'כנגד דופן'. **תב**: 'בדופן'. **ד ע"ב 26** - רווח, ר"ח: 'באמצע הגג והוא הדין'. **תב**: 'באמצע הגג ופליגי'. **ה ע"ב 16**: רווח, ר"ח: 'אימא בהדי סככה'. **תב**: 'אימא מניה ומשכבא עשרה'. **ה ע"ב 16-17** - רווח, ר"ח: 'אלא מבית עולמים גמר לה דכתיב'. **תב**: 'אלא מהכא'. **ו ע"א 22** - רווח, ר"ח: 'כי אתאי'. **מוב**: 'כי איצטריך'. **ו ע"א 23** - רווח, ר"ח: 'לרובו ולמיעוטו למקפיד ולשאינו מקפיד'. **ב**: 'לדבר המקפיד עליו'. **ו ע"ב 9** - רווח: 'מאי איכא למימר'. **ב**: 'הילכתא למאי אתא'. **ז ע"א 9**: רווח, ר"ח: 'לכל רוח שירצה'. **ב**: 'בכל מקום שירצה'. **ז ע"א 17** - רווח, רי"ף: 'אי איכא פס ארבעה אין אי לא לא'. **תב**: 'בעי פס ארבעה'. **ז ע"ב 3** - רווח, רי"ף: 'דאי אשמעינן מבוי שיש לו לחי'. **תב**: 'דאי אשמעינן בהך'. **ז ע"ב 16** - רווח: 'וקא קרייה רחמנא'. **תב**: 'וכתי'. **ז ע"ב 17** - רווח: 'כסכך בעינן'. **תב**: 'כסכך דמיא'. **ח ע"א 14** - רווח, ר"ח: 'שבסר נכי חומשא בעינן'. **תב**: 'שבסר נכי חומשיה קאמרינן'. **ח ע"א 19** - רווח, ר"ח: 'בשבסר נכי חומשא סגיא'. **תב**: 'שבסר נכי חומשיה בנן'. **ט ע"ב 20-21**: רווח: 'איילמא דלא חבטן הא קמצטרף סכך פסול עם סכך כשר'. **תב**: 'או דלא חבטן אמאי כשרה'. **ט ע"ב 22** - רווח: 'ישמע מינה לא גזרינן אי מהתם'. **תב**: 'אלמא לא גזרינן אי ממתנינן'. **י ע"א 21** - רווח: 'אטו דזורין קגרמי'. **תב**: 'מאי קגרמי'. **י ע"ב 32** - רווח, ר"ח: 'דלשווייה אוהלא'. **תב**: 'משום אוהלא'. **יא ע"א 36** - רווח, ר"ח: 'כי הא דרב עמרם'. **תב**: 'ממאי מדרב עמרם'. **יא ע"א 40** - רווח: 'אלמא אמרינן'. **תב**: 'אלמא קסברי'. **יא ע"א 44**: רווח: 'אי פוסק ואחר כך קושר מאי למימרא'. **לתב**: 'אי הכי מאי למימרא'. **יא ע"ב 16** - רווח: 'ישמע מינה לא אמרינן'. **תב**: 'אלמא לא אמרינן'. **יב ע"א 21** - רווח: 'יוחדא משום תעשה ולא מן העשוי'. **תב**: 'ואידך משום תעשה ולא מן העשוי'. **יב ע"ב 14-15**: רווח: 'הצני קרי ליה... הושני קרי ליה'. **תב**: 'הוצני הוא... חושני הוא'. **יג ע"א 33** - רווח: 'יהתניא'. **אתב**: 'ורמינהי'. **יג ע"ב 3** - רווח, ה"פ, ה"ג, רי"ף: 'ואעיג דאגידן'. **תב**: 'והא אגידן'. **יד ע"א 21** - רווח: רגזנות. **תבד**: 'אכזריות'. **יד ע"א 28** - רווח, רי"ף: 'דברי הכל כשרה'. **תב**: 'קנים בעלמא נינהו'. **יד ע"ב 54** - רווח: 'וקסבר האי תנא'. **תב**: 'ואמר מר'. **טו ע"א 15** - רווח: 'ר' מאיר היינו בית שמאי'. **תב**: 'כמאן כבית שמאי'. **טו ע"א 18** - רווח, ר"ח: 'והא איפליגו בה חדא זימנא'. **תב**: 'ותנינן'. **טו ע"א 20** - רווח: 'רישא'. **לתב**: 'הכא'. **טו ע"א 26** - רווח: 'במאי פליגי בגזירת תקרה'. **תב**: 'במאי מוקים לה משום גזירת תקרה'. **ז ע"א 7** - רווח: 'דאי אשמעינן'. **תב**: 'דאי תנא'. **ז ע"א 11** - רווח: 'ואי אשמעינן הני תרתי'. **תב**: 'ואי אשמעינן הכא'. **ז ע"א 25** - רווח, ר"ח: 'ואויר פחות משלשה'. **תב**: 'ואויר מה שהוא'. **יח ע"א 24** - רווח, ר"ח: 'שאני קורות דרבנן'. **ת**: 'לשאני עירובין דרבנן'. **יח ע"ב 5** - רווח: 'דהוה ליה כמבוי המפולש'. **תב**: 'דמחזי כמבוי

המפולשי. יט ע"ב 30- רווח, ר"ח: 'דתנן ר' אליעזר אומר. **תב**: 'דאמי. כ ע"ב 1-2- רווח, ר"ח: 'על מה נחלקו. **תב**: 'לא נחלקו אלא. כ ע"ב 3- רווח, ר"ח: 'דליכא דיתבי עלייהו. **תב**: 'דרובה לא עבדי. כב ע"א 25- רווח, ר"ח: 'בשיש בהס'. **תב**: 'בשיש שס'. כב ע"ב 24- רווח: 'תנן. **תב**: 'אימא. כג ע"א 26- רווח, ר"ח: 'מדאוריתא מיחזא חזיא לשבעה. **תב**: 'מדאוריתא סוכה ראוייה היא. כג ע"א 43- רווח, ר"ח: 'דעביד ליה. **תב**: 'דנקיט ליה. כד ע"א 5- רווח: 'אמר לך ר' מאיר. **תב**: 'אמרי. כד ע"א 13- רווח: 'מכללי. **תב**: 'אלמא. כד ע"ב 3- רווח: 'דתניא. **תב**: 'דאמר. כד ע"ב 12- רווח: 'הואיל ואיתקש יציאה להויה. **תב**: 'ויצאה והיתה מקיש יציאה להויה. כד ע"ב 16- רווח: 'ואידך. **תב**: 'ורבנן. כה ע"א 22- רווח: 'האי... האי. **תב**: 'התם... הכא...⁵⁹ כה ע"ב 11- רווח: 'אימא לא. **תב**: 'אימא ניקרי. כה ע"ב 13- רווח: 'אימא לא. **תב**: 'אימא ניכו. כה ע"ב 20- רווח: 'מהו דתימא. **תב**: 'סלקא דעתך אמינא. כו ע"א 16- רווח, רי"ף: 'יעילי. **תב**: 'אזלי. כז ע"א 19,17- רווח: 'אף סוכה... **תבת**: 'הכא נמי... כז ע"ב 31-32- בנוסח הרווח ר"א מספר על עצמו 'אומר משבח אני. **תב**: 'משבח את העצלנין התנא מספר את מעשיו של ר"א. כח ע"א 2- רווח: 'ששבת. **סתב**: 'שהלך. כח ע"א 15- רווח: 'מימיו לא שח שיחת חולין. **תב**: 'שלא שח שיחת חולין מעולם. כח ע"א 22- רווח, ר"ח: 'תנו רבנן שמונים... ב-ב הברייתא פותחת: 'אמרו עליו על הלל הבבלי שהיו לו שמונים תלמידים, גרסה זאת יוצרת אחדות בסגנון הסוגיה ('אמרו עליו). ב-ת דילג מחמת הדומות. כח ע"א 31- רווח: 'על אחת כמה וכמה. **ב**: 'מהוא. כח ע"א 42- רווח, ר"ח: 'זהתניא. **ותב**: 'ורמינהי. ל ע"א 7- רווח: 'הא קנייה בייאוש. **תב**: 'דידיה הוא. ל ע"א 16-15- רווח: 'אף הקב"ה אמר אני ה' שונא... **נתב**: 'אף כך אמר הקב"ה. ל ע"א 17- רווח: 'ויברחו עצמן מן הגזל. **תב**: 'וירחקו עצמן מן הגזל. ל ע"א 27- רווח, ר"ח: 'דלאו דידיה הוא. **תב**: 'ופסולי. ל ע"א 30- רווח: 'מאי טעמא. **תב**: 'קסברי. ל ע"א 30- רווח: 'גזלי ארעתא נינהו. **לתב**: 'גזלי שדות נינהו. לא ע"א 18- ב-ת **תב** בלשון רבים 'לא אשגחו בה' (מוסב על 'כולהו רבנן'), בשאר העדים 'ולא אשגח בה רב נחמן'. לא ע"א 26- רווח: 'ולא אמרין. **אתנד**: 'הני מילי. לא ע"א 44: רווח: 'ואי עביד. **אתנד**: 'ואי מייתי. לא ע"ב 20- רווח, ר"ח: 'לא משום דלא גמר פירא. **תב**: 'משום דאכתי סימדרא בעלמא הוא. לא ע"ב 26- רווח: 'ישל אשרה פסול והאמר רבא. **תב**: 'איני והאמי רבא. לג ע"א 17- רווח: 'אמאי חייב. **תבת**: 'מאי הוי. לד ע"א 8- רווח: 'אמר ליה אביי. **נתבת**: 'מתקיף ליה אביי. לד ע"א 16-17- רווח: 'אם כן מאי שמו. **תבת**: 'אם כן שמו למה ליה. לד ע"א 33- רווח: 'לשופר של ראש השנה. **תבת**: 'לתקיעה. לד ע"ב 18- רווח: 'ואי לא בעי שלמים אפילו חד נמי לא ליבעי. **תבת**: 'אי סגי ליה בקטומין אפלו כולהו נמי. לה ע"א 9- רווח: 'ננקוט. **תבת**: 'ניתי. לה ע"א 16- רווח: 'לית בהו. **תבת**: 'מי לא משכחת בהו. לה ע"א 32- רווח: 'היתר אכילה שפיר. **תבת**: 'התר אכילה דהא לית ביה התר אכילה. לה ע"ב 36- רווח, ר"ח 'אדרבה. **תבת**: 'יכל שכן. לו ע"א 11- רווח: 'אסרוחי מסרח. **תבת**: 'לא הדרא בריא. לו ע"ב 4- רווח, ר"ח, רי"ף: 'דעבדיה. **תבת**: 'דאית ביה. לו ע"ב 36-37: רווח: 'אינו דין שלא תהא נוהגת אלא בארבעת מינין. ⁶⁰ **תבת**: 'לא כל שכן. לו ע"א 33- רווח, ר"ח: 'אלא לאו שמע מינה... **תבת**: 'אלא לאו משום דאמרינן... שמע מינה. לו ע"ב 3- רווח: 'לא לידוך. **תבת**: 'לא לישוד. לו ע"ב 19- רווח, רי"ף: 'מאי טעמא. **תבת**: 'מאי שנא. לט ע"א 2- רווח, ר"ח: 'אסוקי מילתא. **תבת**: 'אסוקי דיבורא. לט ע"ב 1: רווח: 'ובא ואוכלן. **תבת**:

⁵⁹ ב-נד, 10 נקטו את המקרים 'כונס בתולה... כונס את האלמנה', וראה עמית, ברכות, עמ' 254.

⁶⁰ וכן הוא בספרא.

יוהולך ואוכלך. לט ע"ב 9-10 - רווח: יוכן אמר. **לתב**: 'איתמר נמי'. מ ע"א 22 - רווח, ר"ח: 'עומדין. **תב, ת**: 'קיימי'. מא ע"א 7 - רווח, ר"ח: 'מי שיש לו סלע'. **תב, ת**: 'הרי שהיתה בידו סלע'. מא ע"ב 35 - רווח, ה"פ, רי"ף: 'מילתא אגב אורחיה קמ"ל. **תב**: 'הא קמ"ל'.⁶¹ מב ע"א 25 - רווח: 'הואיל ואשה'. **תב, ת**: 'כיון'. מב ע"א 26 - רווח: 'אימא לא תקבלי. **תב, ת**: 'קבולי נמי לא תקבלי. מב ע"ב 11 - רווח, ר"ח, רי"ף: 'כיצדי. **תב, ת**: 'ואיזה הוא הפרש אכילה'. מג ע"א 6 - רווח: 'הנך'. **תב, ת**: 'שני'. מג ע"א 7 - רווח, ר"ח, רי"ף: 'אי הכי האידנא'. **תב, ת**: 'יהכי לדידך. מג ע"א 21 - רווח: 'מכדי טלטול בעלמא הוא אצטריך...'. **תב, ת**: 'למאי או נימא אצטריך לטלטולי (נראה שטעה בסדר המילים וצ"ל לטלטול אצטריך...'. מג ע"א 30-31 - רווח: 'ורבן אי מהתם הוה אמינא'. **לתב, ת**: 'ורבן אע"ג דכתי ימים איצטריך למכתב ביום סלי דע' אמינא'. מג ע"א 43 - רווח: 'שמצותו שעה אחת'. **תב, ת**: 'שאין מצותו כל היום' (איחדו את הסגנון עם הצלע הראשונה). מג ע"ב 18 - רווח: 'דילמא בזקיפה'. **תב, ת**: 'אימא בזקיפה'. מג ע"ב 42-43 - רווח: 'הא חיבוט בנטילה'. **תבד**: 'אלמא בנטילה'. מד ע"א 11-12 - רווח: 'ההוא משום לולב הוא דקעביד ליה'. **תב**: 'הא לאו לשם הכי קא מגבה'. מד ע"א 32-33 - רווח, ר"ח: 'דילמא בזקיפה... דילמא בתמימין'. **תב**: 'אימא בזקיפה... אימא בתמימין'. מד ע"ב 26 - רווח: 'דמהלך בארחן דתקנן. **תב**: 'דתקנן אורחתי'. מה ע"ב 48 - רווח: 'כל חד וחד מצוה באפי נפשיה'. **תב**: 'כל יומא ויומא מצוה באפי נפשיה'. מה ע"ב 49 - רווח: 'סוכה דלא מפסקי לילות מימים'. **תב**: 'כיון דמיחייב בין ביממא בין בליליא. ב-ל גרסת כלאיים. מו ע"א 47 - רווח, ר"ח, רי"ף: 'לכשיכנס לישב בה'. **תב**: 'לכשיכנס לתוכה'. מו ע"א 50 - רווח, ר"ח: 'מברך אחת אחת. **תב**: 'כל מצוה ומצוה מברך עליה'. מו ע"ב 17 - רווח, ר"ח: 'יתינוקות אין גדולים לא'. **לתב**: 'יתינוקות אין כולי עלמא לא'. מו ע"ב 37 - רווח, ר"ח: 'דאתי לאגמוריה'. **תב**: 'ידקא מליף ליה'. מז ע"א 1-2 - רווח: 'למ"ד שביעי לסוכה... למ"ד שמיני לזה ולזה'. **תב, ת**: 'מר סבר... מר סבר'. מז ע"א 24 - רווח: 'הכי השתא התם'. **תב, ת**: 'אמרי התם'. מז ע"א 27, 30 - רווח: 'התם'. ב-**לתב, ת**: 'מבואר שמתייחסים לכל ימי הסוכות כולהו'. מז ע"א 27 - רווח: 'הכא'. **תב, ת**: 'בהאי'. מז ע"ב 3 - רווח, ר"ח: 'דאי לא בריך האידנא'. **תב, ת**: 'דאו לא בריך בראשון'. מז ע"ב 4 - רווח, ר"ח: 'מברך למחר ואי לא בריך למחר ליומא אחרינא'. **תב, ת**: 'מברך בהנך'. מז ע"ב 4-5 - רווח: 'מכל מקום כוס בעינן'. **תב, ת**: 'והא באעי כוס'. מז ע"ב 12 - רווח, ר"ח: 'את שטעון ששה טעון לינה'. **תב, ת**: 'הנאכל ששה טעון לינה'. מז ע"ב 17 - רווח: 'מאן שמעת ליה דאמר'. **תב, ת**: 'מאן שמעת ליה דבעי'. מז ע"ב 25 - רווח: 'יד ידי. **תב, ת**: 'נקטו את הלשון בשלמים ידיו'. מז ע"ב 29 - רווח: 'כהן מניח'. **תב, ת**: 'כהן מכניס'. מח ע"ב 19 - רווח: 'א"ל ששון לשמחה'. **תב, ת**: 'אמר ליה אידך'. מח ע"ב 19 - רווח: 'יחד יומא'. **תב, ת**: 'הדא שעתא'. מט ע"ב 13 - רווח: 'צורבא מרבנן'. **לתב**: 'בר בי רבי. נא ע"א 33-34 - רווח: 'להודיעך כוחו דרי יוסי בר יהודה'. **תב**: 'להודיעך שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טובי (ב-ב גרסת כלאיים ומביא גם את הנוסח הרווח). נא ע"ב 24 - רווח: 'איכא דאמרי'. **תב**: 'ואמ' ליה'. נג ע"א 43 - רווח: 'אמר ליה הואיל ואדכרתן הכי איתמר'. **תב**: 'אלא הכי איתמר'. נג ע"א 44 - רווח: 'מי איכא דידע אי שרי'. **תב**: 'מי איכא דידע מהו'. נג ע"ב 38 - רווח: 'כמאן אזלא הא דאמ'. **תב**: 'אלא האמר'. נד ע"ב 34-35 - רווח, ר"ח: 'והאי היכירא

⁶¹ ראה הלבני, מקורות, עמ' רכח הערה 8 שעיקר החידוש של המעשה הוא שלא יוצא בלולבו של חבירו וממה שהחזירו לומדים דרך אגב שמתנה ע"מ להחזיר שמה מתנה. וברש"י והר"ן הא קמ"ל ושמה לא גרסו מילתא אגב אורחיה כשם שליתא בהלכות ראו.

עבדין הא היכירא אחריתי עבדין. **תב:** 'והא מהכא נפקא' (בדר"כ משמש לשאלה על מקור הדין וכאן השאלה על מעשה ההיכר והלשון 'נפקא' קשה). נו ע"א 12 - רווח, ר"ח: 'תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם'. ב-**תב** 'תדיר עדיף' אפשר שאיחד את הסגנון עם הטעם לרב. נו ע"א 22-23 - רווח: 'אבל הכא אי לאו זמן מי לא אמרינן סוכה'. **תב:** 'דקדושה איין קא מתאמרא אבל הכא סוכה אזמן קא מיתמרא'. נו ע"א 25 - רווח: 'אבל הכא אי לאו סוכה מי לא אמרינן זמן'. ב-**תב** הוסיף פירוש ואיחד את הסגנון עם סגנון תוספת הפירוש 'דיום קא גרים ליה ליין אבל הכא סוכה קא גרמא ליה לזמן'. נו ע"ב 30 - רווח: 'ומשום אבוה ואימיה קנסינן לכולה משמרה'. **תב:** 'ואבוה ואמיה חאטו ולכולה משמרה קנסינן ליה'.

3.2 לישנא רויחא ולישנא קייטא

כבר בימי הגאונים אנו מוצאים נוסחים שכוללים לשונות פירוש ומכונים 'לישנא רויחא' וזאת בניגוד לנוסחים שבהם נעדרת לשון זאת ומכונים 'לישנא קייטא'.⁶² בהשקפה ראשונית נראה שהלשון הקצרה היא המקורית, ואילו הלשון הארוכה נוספה מאוחר כדי לבאר ולהבהיר את הטקסט הקיים.⁶³ אך כמובן שאין לשלול את האפשרות שדווקא הלשון הארוכה היא המקורית ובלשון הקצרה הושמטו לשונות ההסבר מסיבות שונות.⁶⁴ בכל אופן, לא כללתי בסעיף זה מקומות שניכר שמדובר בטעות ההעתקה (בעיקר דילוג מחמת הדומות).

מבדיקת המסכת עולה שישנן 255 חילופים בין ענף הנוסח הרווח והענף התימני שניתן לכנותם 'לישנא רויחא ולישנא קייטא'. חילופים אלו מתאפיינים בתוספת לשון פירוש או הבהרה ואף בתוספת מו"מ שאין בה כדי לשנות את תוכן הסוגיה.

הנתונים במסכת סוכה מורים על תמונה די ברורה בחילופים אלו. הנוסח הרווח כולל 218 לשונות ארוכות ואילו הענף התימני כולל רק 37 לשונות ארוכות. מעבר להבדל הכמותי הרב בין הענפים השונים, ישנו גם הבדל איכותי באותם מקומות בהם הלשון היא ארוכה. הלשון הארוכה בענף התימני היא בדרי"כ תוספת קטנה ולא משמעותית, ואילו הלשון הארוכה בענף הרווח במקרים רבים הינה ארוכה ומשמעותית. ניתן, כמובן, לטעון במקומות מסוימים שהענף התימני קיצר אך במקומות רבים מדובר בתוספת משמעותית של טעם או מו"מ שלא ניתן להסבירה אלא כתוספת מאוחרת. נראה שעולה תמונה ברורה של נוסח קצר ומקורי בענף התימני מול נוסח ארוך בענף הנוסח הרווח שנוספו בו לשונות הבהרה פירוש ומו"מ. לא כללתי בסעיף זה דוגמאות שבהם ניכר בבירור שהתוספת היא מפרשני התלמוד (ר"ח, רש"י וכו') וכפי הנראה נוספה ע"י המעתיקים מהגליון או מפירושים שבידיהם.⁶⁵

בניגוד להוספות הרבות בחלק הסתמאי, מצאתי רק שני מקומות בהם חסר שיח אמוראי בענף התימני.⁶⁶ לאור מספרם המועט נראה שמדובר בהשמטה של הסופר וצ"ע. בכל אופן, מיעוט

⁶² איגרת רש"י, לוי, עמ' 19: 'והאי קאיט ליה והאי מרוח ליה', וראה סבתו, סנהדרין, עמ' 224.

⁶³ כלל פילולוגי זה מכונה הנוסח הקצר עדיף (lectio brevior). ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 224 שמעלה את האפשרות שעקב הלימוד בע"פ טושטש הגבול בין לשון הסוגיה לבין לשון ההסבר וכך חדר לגוף הטקסט.

⁶⁴ ראה קצוף, ברכות, עמ' 201-203 סקירה של דעות החוקרים בסוגיה זאת.

⁶⁵ ראה בסיכום הפרק על נוסח ר"ח דוגמאות על פירוש ר"ח שחדר לכה"י התימניים. דוגמאות נוספות של פירושים שחדרו לגוף הטקסט: כד ע"ב שורה 5: ב-תב יכתב לה אחרניא מכל מקום, וב-ב נמחקה ע"י קו. נראה ש-תב הוסיפו לשון פירוש לסוגיה, כדי לתרץ בעיה בסוגיה. הרא"ה כותב: 'קשיא והא אמרינן כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט, ספר לבד. איכא למימר דהא איכא נמי כלל אחרניא ונתן בידה, וכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט כספר...'. וראה שושטרי, הישן, עמ' 124 ובהערה 3. מח ע"א שורה 1: ב-תב,ת, 'רגל בפני עצמו לענין אנינות'. הלשון 'רגל בפני עצמו' מתפרשת כהגדרה כללית של יום השמיני, אך בביריתת פז"ר קש"ב מופיעה כפרט במסגרת ייחודו של היום השמיני. לשון זאת עוררה קושי אצל הראשונים, וניתנו לה פירושים שונים ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 173. כמו כן, ישנם ששה מקומות בהם נוסף בענף התימני 'אמר' לציון תחילת תשובה: ד ע"ב שורה 3. ז ע"א שורה 15. כה ע"א שורה 28. כה ע"א שורה 1. מא ע"ב שורה 46. נד ע"ב שורה 18. על הוספת 'אמר' להפרדה בין השאלה והתשובה ראה וייס, התהוות, עמ' 237: 'אחד מן המשכללים הספרותיים המאוחרים של התלמוד הוסיף בתלמוד חלק שכלול חדש, שסגולתו המיוחדת היא הביטוי אמרי'.

⁶⁶ ג ע"א שורה 13-16: בנוסח הרווח ב-2,1 בה"ג ובר"ח 'אמר ליה ר' אבא... ולא תזוז מיניה'. ב-תב ליתא והסוגיה לא מובנת בלעדי קטע זה. מו ע"א שורה 50-51: בנוסח הרווח וב-7 'א"ר זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא הלכה כר' יהודה'. ב-תב ליתא.

החילופים בחלק זה מחזק את ההנחה שהחילופים במו"מ אינם תוצאה של השמטה בתהליך ההעתקה.

בהצגת הנתונים חילקתי את החילופים לשתי קבוצות. הראשונה, חילופים בהם ישנו עד מזרחי המסייע לענף התימני ובדר"כ ישנו עד מזרחי שמסייע לענף הרווח. מצאתי 67 מקרים כאלו, וב-52 מהם הענף התימני הוא הקצר. בקבוצה השנייה, חילופים בהם אין עד מזרחי המסייע לענף התימני, ובפעמים רבות ישנו עד מזרחי המסייע לענף הרווח. מצאתי 188 מקרים כאלו, ב-166 מהם הענף התימני הוא הקצר. מנתונים אלו ניתן להסיק שכבר במזרח נוספו לשונות פירוש רבות, והענף התימני הינו ענף עצמאי שמשמר נוסח קצר אף יותר מכל העדים המזרחיים שבידינו.⁶⁷ ניתן ללמוד מכאן שהתלמוד הבבלי הגיע לתימן בזמן קדום עוד קודם שהשתקעו בו אותן לשונות פירוש.⁶⁸

3.2.1 עדים מזרחיים שמצטרפים לענף התימני

להלן המקומות בהם ישנו עד מזרחי שמצטרף לענף התימני (הבאתי תחילה מספר דוגמאות בפירוט ולאחר מכן רשימה הכוללת את כל שאר החילופים מהסוג הנ"ל במסכת):

3.2.1.1 ג ע"א שורה 24

בנוסח הרווח ובר"ח ביארו את הדיוק מהמשנה 'ואם איתה... מיבעי ליה'. ב-**תב** ובריי"ף ליתא. ברא"ה נראה שמביא לשון זאת כפירוש ולא כגרסה.

3.2.1.2 ג ע"א שורה 31

בנוסח הרווח מבארים היכן חוסר ההתאמה בין הברייתות 'ואילו שולחנו... אהדדי'. ב-**תב,1,2** ליתא.

3.2.1.3 ג ע"א שורה 37-42

בנוסח הרווח ב-2 בר"ח ובריי"ף מביאים קריאה חדשה במשנה 'וחסורי מחסרא... מכשירין'. ב-**תב,1** ליתא.

3.2.1.4 ד ע"ב שורה 28

בנוסח הרווח וב-2 מבארים מהו כוחו דר' יעקב 'דאפילו באמצע הגג נמי מכשיר' ב-**ב** ובר"ח ליתא (ב-ת קטע זה לא קריא).

3.2.1.5 ט ע"ב שורה 34

מוא,2, רא"ה- וקיימן תרוייהו בתוך עשרים. **לסד**, רש"י- וקיימא עליונה בתוך עשרים. **נתב**, ריצ"ג- וקיימא בתוך עשרים.

נראה שגרסת **נתב** וריצ"ג היא המקורית, והנוסח הושלם בעדים השונים בצורות שונות. ומ"מ אין הבדל של תוכן בין הגרסאות השונות.

3.2.1.6 ט ע"ב שורה 32-י ע"א שורה 5

בנוסח הרווח ובריצ"ג פתחו ב'היכי דמי' בביאור דבריו של ר' ירמיה. ב-**סתב,2**, וברא"ה ליתא.

3.2.1.7 טו ע"א שורה 36

ב-**תב,7** ובגליון נ ובר"ח נוספה הבהרה 'אלמא ר' יהודה נמי אית ליה גזרת תקרה'. בנוסח הרווח ליתא.

⁶⁷ זאת בניגוד לאופיו של כ"י תימני למסכת סנהדרין ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 308 ובהערה 78.

⁶⁸ ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 178 ובהערה 207 הפניות על הקשר בין בבל לתימן והוא מסכם: 'רשאים אנו אם כן להניח כי התלמוד הבבלי עבר מבבל לתימן כבר בשלבים הראשונים של תקופת הגאונים'.

3.2.1.8 טו ע"ב שורה 2

בנוסח הרווח 'אפילו תימא בשאינו מעדיף'. ב-**תב7** ליתא. לגרסה זאת, נראה שרבה מודה שבמעדיף כשר אך מביא אפשרות אחרת. לגרסת ליתא אפשר שרבה חולק על כך שבמעדיף כשר. תוספות מבארים: 'אי נמי דווקא שתי וערב מהני לרבה אבל בענין אחר לא דגורין שמא לא יעדיף אבל שתי וערב אי אפשר בלא העדפה שלא יפול הכשר ולפי זה לא גרסינן כמו שכתוב ברוב הספרים אמר רבה אפילו תימא בשאינו מעדיף ובפרק קמא דעירובין אינו בשום ספר'.⁶⁹ ר"ח כותב: 'ובא רבה בטעם אחר ואמר לעולם אין שם ריוח אלא כמותם בנכנס ויוצא'. ר"ח נוקט בלשון 'לעולם', ומלשון זאת משמע שאינו גורס משפט זה, מכיוון שאם היה גורס היה נוקט בלשון 'אפילו'.

3.2.1.9 יח ע"א שורה 15

מוסאד, ה"פ, בה"ג, ריצ"ג, ראבי"ה, רי"ד, רא"ה- והני מילי מן הצד אבל באמצע. נ- והני מילי מן הצד אבל למעלה באמצע. **לתב**, רי"ף, ר"י מלוניל- למעלה באמצע. ב-**לנתב** נוספה הבהרה 'למעלה'. תוספת זאת באה להבהיר שהמחלוקת לגבי לבוד באמצע היא דווקא בסכך ולא בדפנות.⁷⁰ אפשר שאין זה הנוסח שעמד לפני הרי"ף אלא תוספת פירוש ו-**לנתב** הושפעו מהרי"ף. כמו כן, ב-**לתב** וברי"ף ליתא 'והני מילי מן הצד'.

3.2.1.10 יט ע"א שורה 37-38

בנוסח הרווח 'לסכך פסול פחות משלשה בסוכה קטנה'. ב-**נתב** 'לסכך פסול פחות משלשה בסוכה' (ונוסף בגליון נ 'קטנה'). ר"ח כותב: 'ר' אושעיא אמר לא נצרכה אלא לסכך פסול פחות מג' בסוכה בסוכה קטנה עסקינן'. מדברי ר"ח נראה שהמילים 'בסוכה קטנה' אינם מגוף הגמרא אלא פירוש וא"כ גרסת ליתא שב-**נתב** כר"ח.⁷¹

3.2.1.11 כ ע"א שורה 9-10

רווח, 1: 'אי הכי ר' אליעזר אומר אחת גדולה... אחת קטנה ואחת גדולה מיבעי ליה'. ב-**ותב** ובר"ח נקטו רק את הנוסח שצריך להיות 'אי הכי ר' אליעזר או' אחת גדולה ואחת קטנה מיבי ליה'.

3.2.1.12 כא ע"א שורה 14

ב-**מולסאנד9** רש"י, רא"ה, תוספות רבינו פרץ, ריטב"א גורסים 'מפני קבר התהום'. ב-**תב72** ובתשובת הגאון⁷³ ליתא.⁷⁴ בכל עדי הנוסח של המשנה (קופמן, לו, פרמה 138, פרמה 497, קטע

⁶⁹ תוספות טו ע"א ד"ה 'פרוץ'. יש לציין, שבעדי הנוסח לעירובין משפט זה אינו מופיע (וטיקן 109, וטיקן 127, אוקספורד 366, מינכן 95).

⁷⁰ וכ"כ הרי"ן: 'וטעמא דמ"ד דאין לבוד בסכך מדאמרינן לעיל שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני ואסקינן מחיצין לגוד ללבוד ולדופן עקומה ומשייה ס"ל דדוקא בדפנות הוא דאמרינן לבוד אבל בסכך לא ואידך ס"ל דלא שנא'.

⁷¹ עיין תוספות יט ע"א ד"ה 'לא' שמקשים: 'וקשיא אמאי נקט ר' אושעיא סוכה קטנה הא בסוכה גדולה נמי איצטריך לאשמועין דישנים תחתיו'. וראה את ביאור הסוגיה בפרק על הרמב"ם ועולה משם שלדעת ר"ח ו-**מסתב** החידוש הוא לגבי צירוף וא"כ מובן שמעמיד בסוכה קטנה, אך לשאר הראשונים שם החידוש הוא לגבי שינה ולכן מקשה תוספות שה"ה בסוכה גדולה.

⁷² בערוך ערך קבר ב' (ערוך השלם, ז, עמ' 61) לא הביא את הדוגמה הזאת, ואולי אפשר ללמוד מכאן שלא גרס זאת.

⁷³ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139-140.

⁷⁴ במלאכת שלמה כותב שתוספות אינם גורסים 'מפני קבר התהום'. הוכחתו היא מתוספות ד"ה 'ירדו' שחולקים על רש"י וסוברים שהטעם של רבנן שהתינוקות יורדים למלא, הוא לא משום שצריך למלא ביד ולא ע"י שלשול, אלא כי לא חוששים לקבר התהום. תוספות הקשו לרש"י מכך שבכל סתם המשנה מוכח שהיו הולכים עם חבל כדי למלא.

גניזה,⁷⁵ נפולי רני"ב) לא גורסים זאת. **תב** והגאון שומרים על נוסח המשנה המקורי, בשאר העדים נוספה פרשנות לדברי ר' יוסי (ב-ב הוסיף 'וגו' בין השיטין).

3.2.1.13 כא ע"א שורה 19

מולסנ, 9, ר"ש⁷⁶ - מודה **הנה**. **אתבד**, גאון,⁷⁷ ר"ח, ערוך,⁷⁸ רא"ה, ריטב"א - מודה.

אפשר שתיבת 'היה' נוספה כדי לבאר שר' יהודה לא אמר זאת במפורש, אלא כך משערים שזאת דעתו.⁷⁹

3.2.1.14 כא ע"א שורה 26

ב-**תב** בגאון⁸⁰ וברא"ה נוסף 'חוץ לדלת', תוספת זאת מפרטת יותר את החשש.

3.2.1.15 כא ע"ב שורה 16

ב-**ותב, 9**, ובגליון **מ** הגרסה: 'מטה נמי הואיל ומגינה על מנעלים וסנדלים שתחתיה **בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים**'. ב-**מלסאנד** ליתא.

לכאורה, לפנינו אשגרה מהשאלה על שוורים, שהרי המיטה לא מגינה על הסנדלים והמנעלים מפני החמה והגשמים. אך בשאלה נאמר שהמיטה מגינה ואינה רק מקום אחסון, וא"כ יש צורך לפרט מפני מה מגינה.⁸¹ לכן, נראה שב-**ותב, 9** הוסיפו לשון פירוש על אף הקושי בריאליה שמציג פירוש זה.⁸² ב-**מ** שונתה המילה 'מגינה' ל'עשויה להניח', שהרי אין המיטה מגינה על המנעלים וסנדלים.⁸³

תוספות לא הקשו על רש"י מדברי ר' יוסי שמפרש טעמו משום קבר התהום, למרות שמדברים אלו ניתן להוכיח שמחלוקתם היא האם חוששים, ומשום כך טוען המלאכת שלמה שתוספות לא גרסו זאת. אך הוכחה זאת קשה, שהרי רש"י בעצמו גורס 'מפני קבר התהום', והמלאכת שלמה כבר הקשה על רש"י כיצד יפרש זאת, וא"כ אף שתוספות גרסו זאת, אפשר שלא ראו בכך שאלה כפי שלרש"י גרסה זאת לא הפריעה. וראה בתוספות רבינו פרץ ובריטב"א שגורסים זאת ומביאים את פירוש רש"י ומקשים עליו כתוספות ולא מהגרסה. ולרש"י אפשר לבאר גרסה זאת, שר' יוסי לשיטתו שאע"פ שסובר שטומאה טמונה אינה בוקעת ועולה מודה בקבר (כך סוברים תוספות עירובין עט ע"א ד"ה 'הרי'), ולכן היה צריך להדגיש כאן 'מפני קבר התהום' לא כנגד רבנן אלא לשיטתו. בנוסף לכך, ניתן לטעון שתוספות לא הוכיחו מגרסה זאת, כיוון שהיא תוספת ואינה נמצאת במשנה המקורית. וראה במאירי שמפרש 'ולא שישלשלו החבל וימלאו, שצריכים הם למלאות בה ואין לחוש שם מפני קבר התהום, שאין דרך לקבור בנהרות'. המאירי צירף לשיטת רש"י את הטעם של תוספות, ונראה שאע"פ שצריך למלא בידיים אם היה חשש מפני קבר התהום לא היו ממלאים, ומאידך אף אם אין חשש אין למלא בידיים אם מותר לשלשל. ולפי"ז מובנת הגרסה לרש"י שהרי גם לר' יוסי צריך למלא בידיים, וכאן משלשל וממלא משום שיש חשש מפני קבר התהום. ואע"פ שלר' יוסי ממלאים שלא כהלכה ראה בערוך לנר שההזאה על הכהן השורף אינה אלא משום מעלה (כך מבאר לרמב"ם שסובר שצריך גדול למילוי), וכן סובר הרא"ה שדווקא בטהרת הכהן מפני שהיו מקילין בה בצד אחר. אך ראה בריטב"א שסובר שהשימור לא נעשה בכהן השורף.

⁷⁵ גניז משנה (כף) עמי רט.

⁷⁶ אהלות פ"ג מ"ז.

⁷⁷ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמי 139-140.

⁷⁸ ערוך השלם, א, עמי 29 (ערך 'אגרוף').

⁷⁹ ראה מ' בר אילו, 'גיטין פרק א' משנה א' שיטות תנאים ואמוראים', מגל, ב (תשל"ט), עמי 149-150 שמבאר את משמעותה של המילה 'היה'. על מקרה כעין שלנו מבאר: 'משפט זה הוראתו פרשנית בבחינת לוא היה פלוני עמנו הוא היה אומר כך וכך, כלומר אין זו מסורת ישירה מן הנושא אלא פרשנות המביאה את הדברים'.

⁸⁰ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמי 139-140.

⁸¹ ברש"י מביא מבבא בתרא נח ע"א שתחת המטה של ת"ח יש רק סנדלים בימות הגשמים ומנעלים בימות החמה, ונותנם שם שהולך לישון. אך בב"ב מפורש להיפך, סנדלים בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים ורשב"ם פירש שם שמניחים שם עד הימים שיצטרך להם (סנדלים נועלים בימות הגשמים משום הטיט ומנעלים בימות החמה ראה

3.2.1.16 כד ע"ב שורה 37

בנוסח הרווח הוסיפו הבהרה לשאלה 'אי הכי ניטלטל בכולי' (בשינויים קלים). ב-תב וברא"ה⁸⁴ ליתא, והשאלה מתחילה מ'אלמא'.

3.2.1.17 לא ע"א שורה 24-26

בנוסח הרווח וב-15,16 גורסים 'פשיטא מאי שנא מעצים... לא שכיחא אימא לא קמ"ל'.

תב, בה"ג ובר"ח לא גורסים דיון זה.

בה"ג, א, עמ' 346 כותב שקונה את העצים בשינוי השם: 'אלא עצי סוכה היינו טעמי משום דקננהו בשינוי השם מעיקרא עצים סתם מיקרי והשתא סכך מיקרי'.⁸⁵ הראשונים נחלקו מה הטעם שקונה את העצים. רש"י מפרש: 'דקננהו בשינוי מעשה ושינוי השם ועוד משום תקנת השבים...'. ועיין בר"א מן ההר. אך תוספות ד"ה 'אבל' חולקים: 'וגזל עצים וסכך בהן שינוי החוזר לברייתו הוא ומדאורייתא לא קני ומשום תקנת מריש היינו מדרבנן'.

הלח"מ (הלכות סוכה פ"ה הכ"ה) מקשה על רש"י: 'ק"ק א"כ אמאי לא תירצו בגמ' שהקשו פשיטא דאי מהתם ה"א משום דשנה בהן וקננהו בשינוי אבל היכא דלא קננהו בשינוי לא קמ"ל'.

ואכן בה"ג אינו גורס זאת ואין קושי מדיון זה אך לרש"י שגורס זאת קשה.

קרויס, קדמוניות, ד, עמ' 231). ואפשר שרש"י שינה בסוגייתנו, כיוון שרצה לפרש שהמיטה מגינה ולא רק משמשת כמקום אחסון. ואין בעדי הנוסח בב"ב חבר לגרסת רש"י, ותימה שלא העיר אף מפרש על רש"י.

⁸² וראה בדק"ס שכותב על גליון מ: 'לשון שאינו הגון הוא, דודאי לא מפני הגשמים נותנם שם אלא שימצאם מזומנים שם'. נראה שהנוסח המקורי הוא ליתא, ועורך הסוגיה הקשה על רבין אמר ר"א כדי להוסיף חיות למו"מ אך אין בשאלתו ממש (ראה פרידמן, על דרך, עמ' 299; הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 39 הערה 153), שהרי מיטה לא מגינה. כדי לבאר שאלה זאת הוסיפו ב-ותב, 9 כיצד מגין. השערה זאת נראית, שהרי אם נקבל את ההנחה שגם תחת המיטה משתמשים כאהל, אזי מיטה אינה עשויה לגבה וההסבר לר' יהודה נסתר והרי רבא מקבל את ההסבר הנ"ל. בנוסף לכך, לר' יהודה לפי הסברו של רבא, באופן עקרוני מועילות דלתות שעל גבי השוורים כאהל (כך עולה מדבריו ב-כא ע"א), וא"כ יצטרך לבאר שמשום שמגינות על הרועים אין עשויות לגבה כהסברו של רבין בשם ר"א.

⁸³ וראה בערוך לנר שהקשה: 'היאך מדמה מטה שמגין על מנעלים וסנדלים לשוורים שמגינים על הרועים, ששם שייך מגין מפני החמה ומפני הגשמים ולכן דומה לאהל, אבל מה שמשמין מנעלים וסנדלים תחת המיטה הוא בלבד ששם יש מקום מוכן לכך אבל מה הגנה שייך...'. הערול"ג מפקפק בשייכות הפועל 'מגין' לגבי מיטה. אם כן, כדי להיחשב אהל ודאי צריך להגין (בהמשך דבריו מפקפק הערול"ג האם כל הגנה מספיקה כדי להיחשב אהל ואכמ"ל). לפי דבריו, מובן מדוע שינוי ב-מ את הפועל 'מגין', אך שאלת הגמ' לא תובן שהרי צריך להגין כדי להיחשב אהל. וראה בדק"ס עמ' 61 אות ר שיעשויה' לשון ישר הוא, ושיפוטו מתעלם מההקשר בסוגיה.

⁸⁴ בפירושו כותב הרא"ה: 'אמאי אין מטלטלין תחתיו כל מה שהוא'.

⁸⁵ הרי"ד מקשה על שיטת בה"ג: 'ואינן נראין לי דבריו דאם כן גזולה לרבנן דפסלי היכי דמי... אלא ודאי פתרון המורה עיקר'. יש להעיר, ששאלתו אינה מובנת שהרי רש"י פותר בעיה זאת. והוסיף עוד הרי"ד: 'וגם טעם גזל עצים וסיכך בהן אינו משום שינוי השם אלא מפני תקנת השבים'.

הריטב"א כותב על סוגייתנו :

והנכון דל"ג לה כלל הכא וליתיה בנוסחי דווקני וטעמא דאתרוג כטעמא דלולב והדס דמיירי באשרה דמשה דכתותי מכתת שיעוריה ושל גוי ביום שני יצא בשאול.⁸⁹

גרסת ולאתב, ת₃ היא כנוסחי דווקני שבריטב"א.

3.2.1.19 לז ע"ב שורה 21

בנוסח הרווח וב-15 'וליגביה לאתרוג וליבריך'.⁹⁰ ב-תב, ת₃ ובהלכות פסוקות⁹¹ 'ונגביה להדס ונברך ונגביה לאתרוג ונברך'.⁹²

3.2.1.20 לח ע"א שורה 25

בנוסח הרווח ובר"ח מבארים את הראיה מלשון המשנה 'ואי ס"ד ביו"ט ראשון מי שרי'. ב-תב, ת₃, ליתא.

שא"כ מדוע הגמי' מבארת שלולב של אשרה פסול משום כתותי מכתת ולא משום מצהב"ע ועוד שא"כ אמאי שריא באשרה דנכרי דיעבד'.

⁸⁸ הראב"ד כותב: 'אבל לענין אתרוג נראה לי בכל אשרה שבעולם ואפילו משמשי ע"ז פסול בכל הימים ואפילו בדיעבד מ"ט משום דהו"ל מצהב"ע, והכי פריש לה בגמי' גבי אתרוג דלא מוקים לה באשרה דמשה כדאוקים לה בלולב אלא בכל אשרה נמי אמרינן שהוא פסול. וטעמא מאי משום דקא מתהני מיניה בחזותא ובריחא ואפילו בנטילה לבדה, משא"כ בשאר מינין שבלולב וכיון דלא אפשר בהא דאשרה ועיה"נ לקיומי למצוה שהרי איסוה"נ הם פסולים לגמרי'. הרמב"ן משיג על הראב"ד: 'א"כ בהדס נמי יפסל... שהרי נהנין מריחוי'. והריטב"א מתרץ: 'ובהדס דאיכא למיחש לריחא, כיון דהדס דעלמא דמצוה אסור להריח בו, דהא מריחא אקצייה לא חששו אבל באתרוג לא זהיר כיון דבעלמא מותר להריח בו ולא בדיל מיניה אפשר דמתהני מריחא'. אך משיג על הראב"ד: 'ולא נהירא דהא ודאי להריח בכונה לא חיישינן דבאיסורא מיזהר זהיר... שנוטלו לפי שעה ועוסק במצותו מיזהר זהיר... ואי משום שעולה ריחו באפיו שלא בכונה להא לא חיישינן...', וכעין זה כתב המאירי. ומ"מ ביאורו של הראב"ד צ"ע שהרי אין העבירה מסייעת בקיום המצוה ושמה חכמים אסרו ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רטו-רטז.

⁸⁹ ר"א מן ההר מביא את הגרסה משום מצהב"ע ודוחה אותה וסובר שהטעם משום כתותי מיכתת שיעוריה. ומסיים: 'והעיקר מה שכתבנו ולא גרסינן הכא מאי טעמא כלל וכן תבין דעת הרי"ף והר"ם ורבנו שלמה שלא זכרו זה כלל'. וכן הוא בעיטור: 'ול"ג ליה בנוסחא דידן'. וכ"כ המאירי: 'וכבר הגיעו לידינו גמרות ישנות שלא היה שם נוסח זה כלל'. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 528: 'ואכן על אותה הלכה בהדס וערבה אין כל דיון בבבלי ונראה שבעל הסוגיה סמך על הדיון בלולב של אשירה ושל עיר הנדחת ודין אחד להם ומסתבר שגם באתרוג אין לגרוס את הדיון וכנראה הועבר לכאן מסוגיית לולב'. וראה עמינח, סוכה, עמ' 147: 'ומתקבל כי ההנמקה משום מצוה הבאה בעבירה היא הוספה מאוחרת בתר תלמודית'. וראה אפשטיין, אתרוג, עמ' 14-15 שמסיק גם כן שמדובר בתוספת מאוחרת ומעיר על העדויות שגורסות את הטעם: 'העדויות של ראשוני ספרד... מראות עד כמה נשתקעה הגרסה ששונה מצהב"ע בסוגית אתרוג. בעקבות תוספת זו של מצהב"ע הוערה הערתו של תוספות וממנו הגיעה הסוגיה של מיכתת'.

⁹⁰ וכן הוא בשאלות דרב אחאי (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 488; ה"ג, א, עמ' 343).

⁹¹ וכן הוא במדרש הגדול, ג, עמ' תרס.

⁹² לכאורה, השאלה אינה יכולה להישאל אלא על אתרוג ולא על הדס, שהרי הלולב צריך שיצא מן ההדס טפח כדי שיוכל לנענע בו. המאירי מפרש את תשובת ר' זריקא: 'הואיל ובמינו... אם שהאילן שלו גבוה... אם שהוא צריך שיהא יוצא מן האגד...'. לביאור המאירי אפשר שהשאלה היא אף על הדס והתירוץ הוא שצריך שיצא טפח (וכן משמע ברמב"ם הל' לולב פ"ז ה"ו '... הואיל וכולן סמוכים לו' ששיעורו הגבוה מבין ארבעת המינים). לביאור זה מיושבת שאלת תוספות ד"ה 'ולגביה' והתירוץ 'הואיל וגבוה...' אינו מתייחס לגובה העץ אלא לשיעור של ארבעת המינים עיי"ש.

3.2.1.21 מ ע"ב שורה 34-36

ב-תבת₃, V, 17 ליתא 'לקח' בברייתא מלבד בפעם הראשונה (ב-נ איתא 'לקח' לגבי דגים ויין וליתא 'לקח' לגבי יין ושמן).⁹³ וב-תבת₃ ליתא לביאור הראיה מהברייתא 'מדקתני לקח... דרך חילול לא'.

הריטב"א גורס 'לקח' רק בפעם הראשונה כ-תבת₃, אך גורס את ביאור הראיה 'מדקתני לקח לקח לקח' וכך מבאר את הראיה: 'מדקתני לקח לקח פ"י לאו לישנא דלקח ממש, דהא ליתיה אלא חד ברישא, אלא ענין דלקח קאמר דבשר בדגים ודגים ביין ויין בשמן היינו מקח'.⁹⁴ כפי הנראה, בנוסח הרווח הגיהו את הברייתא והוסיפו 'לקח' בכל המקרים (ב-נ רק במקרה אחד). גם בהמשך הסוגיה בביאורו של רב אשי לברייתא זאת (מא ע"א שורה 5) ליתא ב-תבת₃ 'לקח לקח' ונקטו 'לקח'. ב-6 אינו גורס 'לקח' לגבי 'ביין שמן' ובשאר המקרים הקטע לא קריא, אך גורס את ביאור הראיה.

3.2.1.22 מב ע"ב שורה 9-10

בנוסח הרווח מבארים את הטעם 'מאי טעמא... אכלו כתיב'. ב-תבת₃ ובר"ח ליתא.

3.2.1.23 נו ע"א שורה 2-4

בנוסח הרווח ביארו מנין שאכילה מתייחסת ללחם הפנים 'ומאי אכילה אילמא קורבנות... אלא לחם הפנים'. ב-לתב ובר"ח ליתא.

3.2.1.24 נו ע"א שורה 26-27

בנוסח הרווח מבארים את השאלה על רב 'והא הכא דחמץ עיקר ומצה טפל וקתני הילך מצה והילך חמץ'. ב-תב ובר"ח ליתא.

3.2.1.25 דוגמאות נוספות

ב ע"ב 2- רווח, 1: 'כרי זירא לא אמרי'. **תב, ר"ח:** 'כרי זירא'. **ב ע"ב 27- לתב, ר"ח:** 'ארבע אמות על ארבע אמות'. רווח, 2, 1: ליתא. **ב ע"ב 29- רווח, 2, ר"ח:** 'דכולי עלמא הכשר סוכה'. **תב, 1:** 'דכולי עלמא'. **ב ע"ב 50- ב-תב, 2, 1, ליתא יתא שמע'. ג ע"ב 11- רווח, 2:** 'מאי טעמא'. **ולתב, ר"ח:** ליתא. **ד ע"א 10- ב-מותב ובר"ח 'רואן' אם צילתן'. ז ע"א 6-7- רווח, 4:** 'וכל פחות משלשה סמוך לדופן כלבוד דמי'. **תב, ר"ח:** ליתא. **י ע"א 17- רווח, 2:** 'מאי טעמא דשמואל'. **לתב, ר"ח:** ליתא. **י ע"א 23- רווח, רש"י:** 'היכי דמי דלא גביהא עשרה'. **תב, 2, ר"ח:** ליתא. **יג ע"ב 9- ב-תב** 'כל איגד שאין עשוי לטלטלו באיגדן לא שמיא איגד'. תוספת זאת נמצאת ברי"ד ובפירוש הרא"ה אך לא בגרסתו. רווח, ר"ח, ר"ח: ליתא. **טו ע"א 13- ב-תב ובר"ח ליתא 'אימא סיפא'. טו ע"א 44-45- רווח:** 'אמר לך רב הונא בריה דרב יהושע'. **מנתב, 7, ר"ח:** ליתא. **טז ע"א 15- רווח:** 'מסככין בה'. **תב, ר"ח:** ליתא (וכן להלן כ ע"א שורה 14 ושם גם ב-1 ליתא). **יז ע"א 7- רווח:** 'וכל הני למה לי'. **נתב:** ליתא והושלם בגליון נב. **יט ע"ב 27- רווח, 1:** 'טעמא דעשאה לסיכוד'. **תב:** ליתא. **כ ע"א 34- רווח:** 'דאמר ריש לקיש'. **תב:** 'דאמר'. **כב ע"ב 4- רווח, גליון נ:** 'כדי לקבל

⁹³ בדק"ס עמ' 124 אות נ על כ"י נ: 'וכן ליתא בע"ז, ובקידושין ליתא בכלום רק בתחילתו... וכן לא היה לפני הריטב"א ובוזה תבין דבריו'.

⁹⁴ אך בר"ח: 'מדקתני ברייתא בכל אחד מהן הבשר והדגים וביין ובשמן לקח בכל אחד ש"מ דרך מקח אין דרך חילול לא'.

אריח'. **נתב, 9**, ר"ח, רא"ה: 'לקבל אריח' וליתא 'כדי'.⁹⁵ **כד ע"ב 27**- רווח: 'והא קאזיל ואתי'. **תב**, רא"ה: ליתא. **כה ע"א 32**- רווח: 'אותם אנשים'. **סתב, 10**: ליתא. **כו ע"ב 27**- רווח: 'על עצמו'. **תבת, אור זרוע**,⁹⁶ וברא"ה ליתא. **כז ע"א 25**- ב-**ולתב, ת**, 'והתם גופה מנא לך'. **כח ע"ב 42**- רווח, **12, 11**: 'איני והאמר...' (בשינויים קלים). **תב**, רא"ה: ליתא. נראה שהוסיפו 'איני' לחיזוק לשון השאלה או להשוואת הלשון ל-כז ע"ב שורה 33.⁹⁷ **כט ע"א 13**- רווח: 'כיון דאנינא דעתאי'. **תב, 12**: ליתא. **ל ע"א 29**- רווח, **16, 15**: 'מן הגויים'. **תב**, ר"ח: ליתא. **ל ע"ב 8**- רווח: 'שינוי החוזר לברייתו הוא וכל שינוי החוזר לברייתו'. ב-**מלתב, 16, 15** ליתא 'וכל שינוי שחוזר לברייתו' (ב-מ נוסף בגליון וב-נ נוסף בין השיטין). **לא ע"א 36**- ב-**לתב, 15** 'התם כדקתני טעמא'. בנוסח הרווח ליתא. **לא ע"ב 7-8** בנוסח הרווח פירטו את המקרה 'אי מייתי מינא אחרינא', ואילו ב-**נתב, 15** וברא"ה ליתא. **לב ע"ב 49**- בנוסח הרווח בה"ג בר"ח ובריי"ף 'אפלי' תרי וחד'. ב-**נתב, ת**, בה"פ (וכן בה"ג כ"י רומל) וברא"ה ליתא. הגרסה 'אפילו' מבהירה שרב כהנא מסכים שתלתא כשר. **לב ע"ב 54**- רווח: 'כיון דנתרי להו תרי עבות היכי משכחת לה'. **תב, ת**, ה"ג: ליתא. **לה ע"א 33**- רווח: 'אמאי הרי מסיקה'. **תב, ת**, רא"ה: 'הרי ראונה להסיקה'. **לה ע"א 38**- רווח: 'אליבא דר"מ'. **תב, ת**, רא"ה: ליתא. **לו ע"ב 4**- רווח, **15**: 'כמין בריה אחרת תני'. **תב, ת**, ליתא. **לו ע"ב 7-תב, ת** ובריי"ף ובריי"ד 'תיקשי לך מתניתין ניקב וחסר כל שהוא פסול'. רווח, **15**: ליתא. **לו ע"ב 28**- רווח: 'מאי טעמיה דר' יהודה'. **תב, ת**, רא"ה: ליתא. **לו ע"א 9-10**- רווח, **15**, ר"ח: 'אלמא מינא דלולב הוא ש"מ'. **תב, ת**, ליתא. **לו ע"ב 8, 5**- רווח, ר"ח: 'מין במינו אינו חוצץ'. **תב, ת**, ליתא. 'מין במינו הוא ומין במינו אינו חוצץ'. **לח ע"א 20**- ב-**תב, ת**, הוסיפו ביאור 'והיכא דלא נטל נמי שחרית' (ב-ל ביארו יותר 'לא נטל על שולחנו'). **לט ע"ב 3-4**- בנוסח הרווח ובריי"ח ישנו הסבר למושא השאלה 'מתלב רב ששת מן המופקר מזון שלש סעודות ותו לא ורמינהי'. ב-**תב, ת**, ליתא. **מא ע"ב 23**- רווח, **15, 13**, ריי"ף: 'מכאן אמרו... בלולבו של חבריו' (וכן הוא בספרא). **תב**, ר"ח: ליתא. **מב ע"א 2**- ב-**תב, ת**, ובריי"ח 'חייב חטאת'. רווח, **11, 7**: ליתא. **נב ע"א 52**- רווח: 'כי הא דאביי שמעיה'. **תב, ת**, 'אביי שמעיה...!'

3.2.2 מקרים בהם אין עד מזרחי שמצטרף לענף התימני

להלן המקומות בהם אין עד מזרחי נוסף שמצטרף לענף התימני:

3.2.2.1 ב ע"א שורה 24

בנוסח הרווח 'דל דפנות'. ב-**תב** 'דל צל דפנות'. בכה"י התימניים מודגש שאין השוואה גמורה בין עשתרות קרניים לדפנות, שהרי עשתרות קרניים אינם חלק מהסוכה ואילו הדפנות הם חלק מהסוכה אך לא נועדו לצל.

⁹⁵ מצב עדי הנוסח בעירובין: באוקספורד 366 ליתא ובשאר העדים 'כדי', וראה בדק"ס עירובין עמ' 40 אות ג שבריי"ף וברא"ש ליתא.

⁹⁶ אור זרוע, ב, עמ' 132.

⁹⁷ ראה כץ, לימוד, עמ' 22 שטוען שיש הבדל במשמעות בין הגרסאות. לגרסת רוב העדים השאלה היא מרבא על הברייתא, ואילו לגרסת **תב** השאלה היא על רבא. כץ מכריע כגרסת ליתא, כיוון שלא ייתכן שיקשו מאמורא על הברייתא (יש לציין, שתירוץ זה נמצא כבר בערול"נ שמתרץ עפ"י גרסת ליתא שבילקו"ש, וכבר רמז לכך ביבין שמועה על הליכות עולם ש"ב פ"א). טענת כץ על כך שגרסת 'והאמר...' יכולה להתפרש כשאלה על רבא צריכה עדיין לראיה. ולעצם השאלה כיצד מקשים מאמורא על ברייתא, נראה כתירוץ הערול"נ ש'משנן בסוכה' אינו מדברי הברייתא אלא תוספת אמוראית. סיוע מסויים לכך, ניתן להביא מהספרא אמור פ"ז ה שם לא מופיע 'משנן בסוכה'.

3.2.2.2 ב' ע"ב שורה 46-47

ב-תב ליתא ללשון ההסבר 'וקטנים פטורים... כיון דשבעה הווי'.

3.2.2.3 ג' ע"א שורה 18-19

בנוסח הרווח בר"ח וברי"ף (ספ"ב) ביארו מהו המקרה בו נחלקו בסוכה גדולה 'דיתב אפומא דמטללתא ושולחנו בתוך הבית'. ב-תב ליתא.

3.2.2.4 ה' ע"א שורה 13

בנוסח הרווח ב-2 ובר"ח נוספה הבהרה לשאלה 'מכל מקום מאחז פני כסא אלמא נקט ביה'. ב-מלב ובאגדות התלמוד ליתא.⁹⁸

3.2.2.5 ה' ע"ב שורה 36-38

בנוסח הרווח ובר"ח ישנו הסבר לשאלה 'ארון וכפורת... חד סר ופלגא'. ב-לתב ליתא.

3.2.2.6 ח' ע"א שורה 5-6

רווח, 6, ר"ח: 'משום מורשא דקרנתא'. תב: ליתא.

3.2.2.7 י' ע"א שורה 26

ב-מולסאנד, 2 וברא"ה 'איכא ביניהו דיכולה לקבל ע"י הדחק'. ב-תב 'בשיכולה לקבל ע"י הדחק'. לגרסת תב התירוץ מתייחס לשיטת חכמים, לגרסה הרווחת התירוץ מתייחס למחלוקת. הגרסה 'איכא ביניהו' קצת קשה, שהרי עדיין לא ביארו את שיטת חכמים, והיה צ"ל שחכמים פוסלים רק ביכולה לקבל ולאחר מכן להבהיר שחולקים בקבלה ע"י הדחק. אין הבדל תוכני בין הגרסאות, וגרסת 'איכא ביניהו' מוסיפה שזהו מושא המחלוקת.

3.2.2.8 יג' ע"א שורה 4

מ	כיון	דנתרי	טרפיהו	שביק	ליה	ונפיק
ו	מאי	טעמ'	כיון	דנתרא	ליה	ונפיק
ל	כיון	דנתרי	שוכיהו	שביק	להו	ונפיק
ס	מאי	טעמ'	כיון	דנתרי	לה	ונפיק
א	מאי	טעמ'	כיון	דנתרי	להו	ונפיק
נ	דכיון	דנתרי	שוכיהו	שביק	ליה	ונפיק
ת	כיון	דנתרן	שביק	להו	ונפיק	
ב	כיון	דנתרן	[טרפיהו]	שביק	להו	ונפיק
ד	מאי	טעמא	כיון	דנתרי	לה	ונפיק
8	מאי	טעמ'	כיון	דנתרי	ליה	ונפיק

מאד, גליון ב, רי"ף, ר"א מן ההר- דנתרי טרפיהו. ולנ, ריצ"ג, רא"ה, ריבב"ן, מאורות- דנתרי שוכיהו. 8, הלכות פסוקות, הלכות גדולות,⁹⁹ ר"ח, אור זרוע, רי"ד- דנתרי עליהו. תב- דנתרן. לגרסת 'שוכיהו' הכוונה לענפים כמו 'סוכי תאנים' (יג ע"ב).¹⁰⁰

⁹⁸ הבהרה זאת יצרה בעיה שהיו שהבינו שלפנינו שאלה נוספת ולכן חיפשו היכן התירוץ לשאלה הראשונה. המהרש"ל הגיה 'הא אמר ר' תנחום... ולדבריו דברי ר' תנחום הם תשובה לשאלה הראשונה שפרש עליו מזיו שכינתו ולא שמשח עלה למרומים. בדפוסים מאוחרים הוסיפו 'למטה מעשרה' דהיינו משה לא עלה למרום אלא פרש מזיו שכינתו למטה מעשרה. אפשר לומר ש-מוסא שגורסים 'א"ר תנחום' כוונתם שר' תנחום מותר. מ"מ ברור שר' תנחום לא בא לתרץ את השאלה בסוגייתנו אלא לפרש את הפסוק ומקורו הוא במסכת שבת, ולכן מתאימה יותר גרסת המהרש"ל 'האמר'.

⁹⁹ בכ"י רומא 'טרפיהו'.

¹⁰⁰ ועיין דק"ס עמ' 33 אות ו: 'וגי' הדפוס נראה עדיף דהעלים נופלים ולא הענפים'.

3.2.2.9 יג ע"ב שורה 13

רווח, 8, ר"ח, רי"ף: 'מאי טעמא... דליתנהו דמי'. **תב**: ליתא.

3.2.2.10 יט ע"ב שורה 12

רווח, רי"ף: 'בריתא איפכא תני ר' אליעזר מכשיר וחכמים פוסלים'. **תב**: ליתא.

3.2.2.11 כא ע"א שורה 6-1

בנוסח הרווח ב-9 בתשובת הגאון¹⁰¹ ובר"ח מובא טעמו של ר' יהודה 'מאי טעמא דר' יהודה יליף אהל... ורבנן אהל אהל ריבה'. ב-**תב** ליתא. ההסבר הפשוט הוא שהסופר דילג מחמת הדומות. אך נראה, שאין לשלול את האפשרות שטעם זה לא היה במקור, והוא תוספת מאוחרת.¹⁰² וכן כותב עמינח¹⁰³ על סוגייתנו 'הפירוש מאי טעמיה דר' יהודה, יליף אהל אהל ממשכן אינו מעורך הסוגיה, אלא נוסף לכאן ממקום אחר וכדוגמתו יש בשבת כז ע"ב. המסדר שהוסיף לא חש לניגוד שהוא מביא בסוגיה'.¹⁰⁴

3.2.2.12 כד ע"א שורה 10-7

בנוסח הרווח מקשים שדברי ר' יהודה סותרים את עצמם מכיוון שמדעתו לגבי לוקח יין עולה שחושש לבקיעת הנאד ('קשיא דר' יהודה אדר' יהודה... דלית ליה ברירה'). ב-**תב** ליתא לסתירה בדברי ר' יהודה ולתירוץ. מ"מ, השאלה והתשובה שבהמשך זהים בתוכנם לשאלה ותשובה זאת ומבוארים יותר (שם מקשים שמלשונו של ר' יהודה מוכח שחושש לבקיעת הנאד ולא רק מהדין).

3.2.2.13 כז ע"א שורה 31-32

בנוסח הרווח וב-10 ביארו את הדעות השונות בנוד תפוח 'למ"ד מחיצה עומדת... עשויה בידי אדם'. ב-**תב** ליתא.

3.2.2.14 כה ע"ב שורה 32-35

בנוסח הרווח מובאת נפק"מ בין הטעמים 'מאי בינייהו איכא בינייהו דשכיחי אינשי דנפקי ועיילי להתם'. ב-**תב** ליתא.

3.2.2.15 כה ע"ב שורה 35-36

מ	א"ר	זירא	אכילנא	וחדא נא	בסוכה
ו	א"ר	זירא	אכלי	וחדאי	בזופה
ל	אמ' ר'	זירא	אכיל	וחדאי	בזופה
ס	אמ' ר'	זירא	אנא	וחדאי	בזופה
א	ר'	זירא	אכל	וחדאי	בזופה
נ	אמ' ר'	זירא	אכלי	וחדאי	בסוכה
ת	ר' זירא	אמ'	אכיל	וחדאי	בסוכה
ב	ר' זירא	אמ'	אכיל	וחדאי	בסוכה
ד	אמ' ר'	זירא	אנא	וחדאי	בזופה

¹⁰¹ תשובות הגאונים אסף, תשי"ב, עמ' 139-140.

¹⁰² במיוחד לאור העובדה שמדובר כאן בקטע ארוך שחסר, וקשה להניח שהסופר דילג עליו.

¹⁰³ עמינח, סוכה, עמ' 110-111.

¹⁰⁴ בדברים אלו, בא עמינח לתרץ את שאלתו: אם אהל שאינו עשוי בידי אדם אינו אהל לר' יהודה מגזרה שווה אהל אהל ממשכן, אי"כ כיצד יודה ר' יהודה בכמלואו אגרוף. שאלה זאת נשאלה כבר אצל הריטב"א: 'יש מקשים, כיוון דטעמא דר"י דיליף אהל אהל ממשכן אי"כ אפילו יש כמה אגרופין נמי צריך שיהיה עשוי בידי אדם, דהא משכן יש בו כמה אגרופין'. הריטב"א מתרץ לשיטתו שילפינן ממצורע שאפילו אינם עשויים בידי אדם ובאה הגז"ש למעט בפחות מאגרוף. וראה במראה כהן ובשפת אמת מה שתירצו על שאלה זאת.

לגרסת **ולסאד** ר' זירא אכל בסוכה ושמח בחופה, ואילו ל-**מנ** ר' זירא אכל בסוכה ושמח בסוכה. העדים נחלקו האם השמחה העדיפה היא במקום סעודה או במקום חופה, ל-**ולסאד** עדיפה השמחה בחופה ואילו ל-**מנ** עדיפה השמחה במקום סעודה.¹⁰⁵ ב-**תב** ליתא למקום השמחה. אין סיבה להשמטה ולכן נראה שגרסה זאת היא המקורית, ובשאר העדים הוסיפו את מקום השמחה. ואפשר שלגרסה זאת לא נקט את מקום השמחה, כיוון שתלוי בעדיפות האישית האם שמח יותר במקום סעודה או במקום חופה.¹⁰⁶

3.2.2.16 כו ע"ב שורה 5-6

בנוסח הרווח יוכמה שינת הסוס שיתין נשמיי. ב-**לתב** ליתא. ונראה שזאת תוספת על סמך דברי אביי בהמשך, ואין אלו דברי רב המקוריים.¹⁰⁷

3.2.2.17 כו ע"ב שורה 15

ת"ר הנכנס לישן ביום רצה חולץ רצה מניח בלילה חולץ ואינו מניח דברי רבי נתן רבי יוסי אומר הילדים לעולם חולצין ואינן מניחין מפני שרגילים בטומאה

מ	לימ'	קסבר	ר'	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח
ו	לימ'	קסבר	ר'	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח תפילין
ל	לימא	קסבר	ר'	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח תפיל'
ס	לימא	קא	סבר	ר'	יוסי	בעל	אסור	להניח תפילין
א	לימא	קסבר	ר'	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח תפילין
נ	לימא	קסבר	ר'	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח תפילין
ת	נימ'	קסבר	ר'	יוסי	משום	קרי		
ב	נימא	קסבר	ר'	יוסי	משום	קרי		
ד	לימ'	קסבר	רבי	יוסי	בעל	קרי	אסור	להניח תפילין
תג	<...>	קסבר	ר'	יוסי	משום	קרי		

ב-**מולסאנד** וברא"ה 'לימ' קסבר רבי יוסי בעל קרי אסור להניח תפילין' (בשינויים קלים, ב-**מ** ליתא 'תפילין'). ב-**תב, תג** 'נימא קסבר ר' יוסי משום קרי'. אפשר שגרסת **תב, תג** ראשונית ולא פירטה את ההשלכות ההלכתיות שנובעות מכך שטעמו של ר' יוסי משום קרי. אך אפשר, שלגרסת **תב, תג** אף למ"ד בעל קרי מותר בתפילין, מ"מ אסור בתפילין כאשר הקרי עליו, ולכן השאלה היא על הטעם בלבד ללא השלכה הלכתית כללית לגבי בעל קרי.¹⁰⁸

¹⁰⁵ הריצי"ג (שערי שמחה, א, עמ' פט) גורס 'וחדי בסוכה'. אך מבאר שיר"ז מחמיר אנפשיה הוה, דהא אמרינן וניכל בסוכה וניחדו בחופה אין שמחה אלא במקום סעודה', לפי"ז החיסרון הוא השמחה במקום סעודה, וא"כ משמע ששמח בחופה. ובעיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171) הגרסה יר"ז אכיל בסוכה וחדו בחופה'. הרא"ש גורס ר' זירא אכל בסוכה וחדו בסוכה', ובהגהות הב"ח הגיה 'וחדי בחופה'. וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תתמה הערה 153: 'ועיין באליה רבה... שכתב שטעות סופר נפלה בזה וצ"ל וחדו בחופה... ובאליה רבה הוסיף שאע"פ שאין שמחה אלא במקום סעודה מ"מ שמחת חופה עדיפה'. המאירי כותב: 'וכמו שאמרו ר' זירא אכיל בסוכה וחדו בסוכה... ויש גורסין כאן ר' זירא הוה אכיל בסוכה וחדו בחופה וכן המנהג'.

¹⁰⁶ ואין לפרש שעשה חופה בסוכה כיוון שלא משמע כך מהלשון 'אכל בסוכה'.

¹⁰⁷ תמיכה נוספת לכך, ניתן למצוא בזה שהמשפט נאמר בארמית לעומת דברי רב שנאמרו בעברית, ראה פרידמן, על דרך, עמ' 301-302. '... שאין דרך דיבורם של האמוראים לערב את שתי השפות'.

¹⁰⁸ הריטב"א כותב: 'ומדלא דחי ליה דלעולם מותר בתפילין לאחר שראה קרי, אבל בעודו רואה קרי אסור שמעינן דמ"ד בעל קרי מותר להניח תפילין, אפילו בעודו רואה קרי קאמר'. הריטב"א מוכיח מסוגייתנו שלמ"ד בעל קרי מותר בתפילין אפי' בשעה שרואה קרי מותר, ולפי מה שכתבתי לגרסת **תב, תג**, גם למ"ד בעל קרי מותר בתפילין אסור כאשר הקרי עליו. וברש"י ד"ה 'וראה' (על הברייתא של ר' יעקב וחכמים) מפרש: 'צריך לסלקן מראשו בעוד הקרי

3.2.2.18 כז ע"ב שורה 48-49

ב-תב ליתא להו"א רגל אחרי ולדחייה מדברי ר"א שמשבח את העצלנין, אלא מתרץ ששבת דעלמא הו"א. הגרסה רגל אחרי מוקשית, כיוון שבברייתא מוזכר שמדובר בשבת וא"כ למה להוסיף שרגל אחרי. מ"מ, דרכה של הסתמא להביא הו"א ולדחותה אף שאין בה ממש.

3.2.2.19 לא ע"ב שורה 12-13

בנוסח הרווח ב-15 ובר"ח מבארים מדוע אין להביא תחליף לאתרוג כאשר אינו מוצא אתרוג 'דאם כן נפיק מיניה חורבא... ואתי למיסרד'. ב-תב ליתא.

3.2.2.20 לה ע"ב שורה 15-18

בנוסח הרווח 'למ"ד לפי שאין בה היתר אכילה... דין ממון'. ב-תב, ת; ליתא. סוגיה זאת נראית כתוספת מאוחרת או גליון פירוש שחדר ואין בו הכרח.

3.2.2.21 לה ע"ב שורה 35

ב-תב, ת; הוסיפו לשון פירוש מדוע בשנים ושלושה מקומות כשר: 'בטל במיעוטו'.

3.2.2.22 לו ע"ב שורה 1

רבה סובר שר"ש ור"ע הם בשיטה אחת. אך אביי דוחה שאין זה מוכרח ואפשר שכל אחד מהם פסק דווקא בנושא שבו הוא עוסק. הגמ' מסיימת 'ותו לא מידי'. ומפרש רש"י: 'אין לדון אחר דבר זה דלא סבר ר"ש כר"ע ולא ר"ע סבר כר"ש'.

מצב העדים בסוגיה:

ב-מלסאד, 15 ובגליון ו 'ותו לא מידי'. ב-ונתב, ת, III ליתא. נראה שמילים אלה נוספו בזמן מאוחר.¹⁰⁹

עליו. מפירוש רש"י עולה שכאשר הקרי עליו צריך לסלקן (ולא כותב זאת למ"ד בעל קרי אסור בתפילין שא"כ גם באין הקרי עליו צריך לסלקן), וא"כ סובר שגם למ"ד שבי"ק מותר בתפילין צריך להסירן כאשר הקרי עליו, כפי שכתבתי לגרסת תב, ת. הרי"ד מקשה על רש"י, א"כ מה מקשה הגמ' לימא קסבר ר' יוסי ב"ק אסור בתפילין, הרי אפשר שסובר שבי"ק מותר אבל אסור בעוד הקרי עליו, ולפי גרסת תב, ת; לא קשה שאלת הרי"ד (בתוספות רא"ש תירץ בדוחק 'דמשמע ליה דאי לאו דאסיר ר' יוסי ב"ק בתפילין לא הוה מחמיר כולי האי בילדים לחלוץ'). וראה רש"י שבת מט ע"א ד"ה 'שלא' שמבאר שהטעם שלא יישן בהן שמא יפיח או יראה קרי. תוספות שם ד"ה 'שלא' טוענים שמשום קרי אין לחוש ומוכיחים זאת מסוגייתנו, שרק למ"ד ב"ק אסור בתפילין צריך להסיר. ולגרסת תב, ת; מובן רש"י שלכו"ע משום קרי צריך להסיר. וראה בריטב"א בסוגייתנו שכותב: 'אלא בהא פליגי דרבי יעקב סבר לא אסרינן ליה אפילו שנת קבע, לא משום חשש הפחה ולא משום חשש קרי, ורבנן סברי דאסרינן ליה שינת קבע משום האי חששא, מיהו אפשר דמודו רבנן דאם ראה קרי מותר להניח תפילין. הריטב"א כותב שלא יישן משום חשש קרי כרש"י בשבת, למרות שסובר שמותר בתפילין אפי' בעודו רואה קרי. ודבריו אינם מתיישבים וכבר העיר על כך המהדיר, וראה בערול"נ מה שיישב ואין דבריו מובנים. והרי"ד ביאר את דעת ר' יעקב בברייתא, שסובר שבעל קרי אסור בתפילין ולפי"ז אף לאחר שקינח אסור בתפילין, והריטב"א דוחה זאת: 'ולכא למימר דס"ל ב"ק אסור בתפילין דהא קי"ל שהוא מותר בתפילין ולא אתיא דלא כרבנן'. וראה במאירי שמבאר שהברייתא עוסקת כאשר ראה קרי ורצה להסירם כיצד יעשה, אך לא שצריך להסירם וא"כ הברייתא היא גם למ"ד בעל קרי מותר בתפילין. נראה להכריע בגרסת תב, ת; ולשון הפירוש אינה נכונה, כיוון שהגמ' לא שואלת על ר' יעקב האם סובר שבי"ק אסור בתפילין וא"כ משמע שלכו"ע כאשר הקרי עליו צריך להסירם, ודוחק לתרץ שהגמ' הקשתה דווקא לר' יוסי כיוון שהלכה כמותו.

¹⁰⁹ ראה דה-פריס, מחקרים, עמ' 215 שלפי פירושי הראשונים מונח זה דומה ל'שמע מינה'. אבל חוקרים מודרניים (פרנקל ובריל) סבורים כי מונח זה הוא מידי דורות מאוחרים (דורות הסבוראים) ואז אפשר שפירושו של המונח הוא שלא מצאו חומר נוסף לסוגיה זו. דה פריס בודק את הוראת המונח בסוגיות השונות. לגבי סוגייתנו מסכם: 'הסוגיא מזמנו של רבא ויתכן שהביטוי הוא מדברי אביי אבל אין לו כאן משמע ברור כי אין כאן הוכחה ממש אלא דחיה

3.2.2.23 לז ע"ב שורה 10-12

בנוסח הרווח ב-15 בה"ג בר"ח וברי"ף מבואר הטעם 'מאי טעמא הדס דלריחא... מאכילה אקציה'. ב-תב, ת₃ ליתא.

3.2.2.24 לז ע"ב שורה 14-16

בנוסח הרווח ב-15 בר"ח וברי"ף מבואר הטעם 'מאי טעמא הדס דלהריח... אתי למגזייה'. ב-תב, ת₃ ליתא.

3.2.2.25 לז ע"ב שורה 18

בנוסח הרווח מובא הטעם לכך שלולב בימין ואתרוג בשמאל 'האי תלתא מצוות והא חדא מצוות'. ב-תב, ת₃ ליתא.

3.2.2.26 לח ע"ב שורה 3

ב-תב, ת₃ נוסף '... הללויה וכולו על הסדר'.¹¹⁰

3.2.2.27 מד ע"ב שורה 16

בנוסח הרווח מבארים את הטעם שלא בירך על חיבוט הערבה 'קסבר מנהג נביאים הוא'. ב-תב ליתא.

3.2.2.28 נא ע"א שורה 37-40

בנוסח הרווח ביארו את הראיה מהברייתא כנגד רב יוסף 'מני אי נימא ר' יוסי בר' יהודה... ותיובתא דרב יוסף בתרתי תיובתא'. ב-תב ליתא.

3.2.2.29 נג ע"ב שורה 38

בנוסח הרווח מביאים את תשובת רבנן לר' יהודה 'ורבנן סימנא הוא ורחמנא שויה מצוה'. ב-תב ליתא וכן ליתא במקבילה ערכין י ע"א.¹¹¹

3.2.2.30 נד ע"א שורה 36-40

בנוסח הרווח ובר"ח הגמ' מתרצת שנקטה המשנה את ע"ש בתוך החג שממנו לומדים את דינו של ר"א בן יעקב. על כך מקשה הגמ' עדיין שהמשנה תביא גם את ר"ה שחל בשבת להשמיע את דינו של רב אחא בר חנינא, והגמ' מתרצת שתנא ושייר. ב-תב הגמ' מתרצת שצריך את ע"ש שבתוך החג ולא מפרטת מדוע ואת ר"ה שחל בשבת שייר. בנוסח זה לא מובאת השאלה שיביא את שניהם (ע"ש בתוך החג ור"ה שחל בשבת).

3.2.2.31 נד ע"ב שורה 4-6

בנוסח הרווח ובר"ח מקשים על העמדת המשנה כר' יהודה הרי העמדנו את המשנה שלא כר' יהודה ודוחים שבכל אופן אפשר שסובר כמותו בעניין זה. ב-תב ליתא לשאלה ודחייה זאת.

3.2.2.32 נו ע"א שורה 41-42

בנוסח הרווח 'מ"ט כיון דהני מקדמי... בהדי הדדי'. ב-תב ליתא.

בלשון דילמא והסוגיות כאן קטנות ולא פותחו'. לאור מצב העדים מוכח בסוגייתנו כדברי החוקרים שביטוי זה מאוחר. על מונח זה ראה שפיגל, הוספות, עמ' 85; 'י ברודי, "למונח התלמודי ותו לא מידי", סיני, צב (תשמ"ג), עמ' נא-נז; הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 301 הערה 45.

¹¹⁰ רש"י מפרש: 'ממה שאנו נוהגין שהמקרא פותח בהללויה ואנו שותקין ועונין אחריו הללויה והוא שותק ואין אנו מתחילין לקרות עמו כסדר...'. ההוכחה היא מכך שבהמשך ממשיכים לקרוא כסדר ולא רק שומעים.

¹¹¹ כך בכל כה"י לערכין: לוונדון, אוקספורד, מינכן, וטיקן 119 ווטיקן 120.

7, ר"ח- לא על פי ר' יוסי. **תב**- ליתא. יז ע"א 34- רווח: 'ואמינא להו אנא'. **אנתב**: ליתא. יח ע"א 3- **ב-מותב** מובאת סוף הברייתא 'ומודה ר' יהודה... אף שאינו נצרך לקושי שמעלה הגמי'. יט ע"ב 34-36- רווח, ר"ח: 'אימא סיפא עשאה לסיכוך... סתמא לשכיבה'. **תב**: 'סופה'. כ ע"א 33- רווח, ר"ח: 'מחצלות **ממש**'. **תב**: 'מחצלות'. כ ע"ב 22- רווח, ר"ח, רי"ף: 'כשירדתי לגולה'. **ב-ת** 'כשירדתי'. **ב-ב** 'כשירדתי לנהרדעא'. כא ע"ב 31- רווח, 9: 'למה לי למימר מסיחתו'. **תבד**: ליתא. כא ע"ב 32- רווח: 'מילתא אגב אורחיה קא משמע לך'. **תב**: 'אגב אורחיה קא משמע לך'.¹¹² כא ע"ב 43- **ב-תב** ובגליון ל' ארבעה קונדסין או שפודין (ברא"ה 'קונדיסין'). כב ע"א 32- רווח, 9: 'אמר ליה רב אשי לרב כהנא'. **תב**: ליתא. כג ע"א 19- **ב-לתב** בגליון ו' ובמאורות נוסף 'אע"ג דאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה דים כשרה'. כג ע"א 22-23- רווח: 'אמר קרא חג הסוכות תעשה לך...'. **תב**: ליתא. כג ע"א 26- רווח, ר"ח: 'ורבן הוא דגזרו בה'. **תב**: ליתא. כג ע"ב 1- רווח: 'בפחות משלשה וכיון דמיתא'. **תב**: 'בפחות משלשה ומיתא'. כג ע"ב 1- רווח: 'ומי אמר אביי'. **לתב**: 'ואמי אביי'. כד ע"א 5- **ב-תב** נוסף 'דחייש למיתא'. כד ע"א 21-23- רווח: 'בין למי"ד שמא תמות בין למי"ד שמא תברח'. **תב**: ליתא. כד ע"א 28-29- רווח: 'אמר רב אחא בר יעקב קסבר ר' מאיר'. **ב-תב** ליתא וסמכו על לשון ראשון. כד ע"א 31- רווח: 'איכא בינייהו דאוקמה בנוד תפוח'. **תב**: 'איכא נוד תפוח'. כד ע"ב שורה 3- רווח: 'מי"ט דר' יוסי הגלילי'. **תב**: ליתא. כד ע"ב 9- רווח: 'לספירת דברים בעלמא הוא דאתא'. **תב**: ליתא. כד ע"ב 15- רווח: 'נפקא ליה מספר כריתות'. **מתבד**: ליתא. כד ע"ב 21- רווח: 'נפקא ליה'. **תב**: ליתא. כה ע"א 12- רווח, ר"ח: 'ימנא הני מילי'. **תב**: ליתא. כה ע"א 17- רווח: 'לאפוקי האי דבמצוה קעסיקי'. **תב**: ליתא.¹¹³ כה ע"ב 22- **ב-תב** נוסף 'אימא האיי נמי'. כו ע"א 14- **ב-לתב** 'הולכי לדבר מצוה פטורין מן הסוכה'. כו ע"א 15- בנוסח הרווח, ר"ח, רי"ף 'כי הא דרב חסדא... מילים אלו מבהירות שתפקיד הבאת המעשה הוא הדגמה לדין הברייתא. **ב-תב** 'רב חסדא...'. כו ע"א 37- רווח, רי"ף: 'והא אגן תנן חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה'. **תב, ת**: 'והאגן חולין תנן'. כו ע"א 44- רווח: 'זימנין סגיאיין סגי ליה לאניש בהכי והוה ליה סעודת קבע'. **תב, ת**: ליתא. כו ע"א 53- רווח: 'במניח ראשו בין ברכיו עסקינן'. **תב, ת**: ליתא. כז ע"א 19- רווח: 'אף סוכה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל'. **ב-סתבת**: ליתא. כז ע"א 20- רווח: 'לילי יום טוב הראשון נמי'. **תב, ת**: 'לילה הראשון נמי'. כז ע"א 33- **ב-תב** 'תי"ר' (בשינויים קלים). לגרסה זאת לפנינו ברייתא חדשה ולא המשכה של הברייתא 'אם השלים במיני תרגימא יצא'. כז ע"ב 27-29- רווח: 'ורבן כיון שאמרו עושין סוכה בחולו של מועד לא איצטריך קרא'. **תב**: ליתא.¹¹⁴ כז ע"ב 29- **תב**: 'כי אצטריך קרא לכל ישראל לישב בסוכה אחת'. רווח: ליתא. כז ע"ב 48- רווח: 'והיכי עביד הכי'. **נתב**: ליתא. כח ע"א 41-42- רווח, 12: 'אמי מר האזרח להוציא את הנשים'. **תב**: ליתא. כט ע"א 7- רווח, 12, רי"ף: 'הא בסוכה גדולה הא בסוכה קטנה'. **לתב**: 'הא בגדולה הא בקטנה'. ל ע"א שורה 27-28- רווח: 'וכדידיה דמי' או 'ולקנייה ביאוש'. **תב**: ליתא. ל ע"ב 10- רווח: 'דמעיקרא אסא והשתא הושענא'. **תב**: ליתא. לא

¹¹² ראה שפיגל, המונח, עמ' 126 שטוען שגרסת **תב** משובשת. קביעתו נסמכת על עדי הנוסח ועל מאפייני המונח. לגבי הסתמכותו על עדי הנוסח, אומנם רוב העדים גורסים 'מילתא', אך נוסח **תב** הוא ענף עצמאי שעומד בפני"ע כנגד הענף הרווח ואף מייצג נוסח קדום. לגבי מאפייני המונח, הוכחתו שהוראות המונחים שונה נסמכת בעיקר על סוגיה אחת ולא נראית מוכרחת.

¹¹³ ראה עמית, ברכות, עמ' 253 שמכריע בפשטות כנוסח הקצר אך ראה שושטרי, הישן, עמ' 131.

¹¹⁴ לגרסת **תב** אפשר שהגמי מתרצת לרבנן, שאפי' לשיטת ר"א אין צריך פסוק למקרה זה. וכן משמע בפירוש קדמון שכותב בפשטות 'דבשעה שנתגייר יעשה סוכה', ואינו מבאר את רבן לשיטתם.

ע"א 20,17- רווח: 'צווחה צווחה'. **תב**: ליתא. **לא ע"א 23**- רווח, **15**, ר"ח: 'דגזלה ומטלל עלה'.
אתב: ליתא. **לא ע"א 27-29**- ב-**תב** יואי חבריה בטינא חבריה'. בנוסח הרווח וב-**15** ביאררו בפירוט את הדין: 'ואי חבריה בטינא אפילו לאחר שבעה נמי יהיב ליה בדמייהו'. **לא ע"א 32**- רווח, **15**: 'סבר לא מקשינן לולב לאתרוג'. **סתב**: 'סבר לא מקשינן'. **לא ע"א 35**- רווח: 'מאי טעמא'. **וסתב**: ליתא. **לא ע"א 38**- רווח: 'ולא בעי הדרי'. **תב**: ליתא. **לא ע"ב 3**- ב-**תב** ליתא לביאור השאלה מהברייתא 'קתני מיהת...'. **לא ע"ב 17**- ב-**תב** הוסיפו הבהרה לתשובה 'משום דאכת' לא גמר פירא'. **לא ע"ב 24**- ב-**תב** 'זימנן דאיתפיך להו', וב-**ס** 'זימנן דמחליף'. בנוסח הרווח הוסיפו הבהרה לבעיה 'זימנן דמחליף ליה ואתי לאתהפוכי'. **לב ע"א 13**- רווח: 'דהא חסר ליה'. **תב** ליתא. **לב ע"ב 16**- רווח, ר"ח: 'מר כדאית ליה ומר כדאית ליה'. **ונתב**: ליתא (אך נמצא בגליון ונ).
לג ע"א 1-2- ב-**ת,ת**, ליתא לביאור מהו אסא מצראה 'דקימי שבעה...'. ב-**ת,ת**, ליתא לביאור הדין באסא מצראה 'כי נתרי להו...'.¹¹⁵ **לג ע"א 5**- ב-**וא** 'אימי' לא'. ב-**מלסד** וברא"ה 'לא נתכשר'.
תב,ת, **3**: 'לא'. **לג ע"א 41**- רווח: 'מאן תנא'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לג ע"א 42**- בנוסח הרווח ב-**15** ובר"ח ציינו את המקרה שעליו מקשים 'כי לא אגדו'. **אתב,ת**, **3**: ליתא. **לג ע"ב 8**- רווח, **15**, ר"ח: 'דמעטינהו אימת'. **תב,ת**, **3**: 'אימת'. **לג ע"ב 24**- רווח, **15**: 'והא קמתקן מנא ביום טוב'. **סתב,ת**, **3**: ליתא. **לג ע"ב 32**- ב-**ת,ת**, הוסיף הבהרה לשאלה 'או ר' יהודה אגדו כאגודה שלירק'. **לד ע"א 28**- רווח, **15**: 'ואימא הכי נמי'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לה ע"א 10**- רווח, **15**, ר"י"ף: 'ננקוט תרתני'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לה ע"א 12**- רווח, **15**, ר"י"ף: 'הילכך לא איפשר'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לה ע"א 12**- **תב,ת**, **3**: ובגליון **15**: 'תניא'. רווח: ליתא. **לו ע"א 25**- רווח, **15**: 'ר' עקיבא הא דאמרן ר' שמעון מאי היא'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לו ע"ב 9**- רווח, **15**: 'אמר לך רב'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לו ע"א 10**- רווח, **15**: 'ולר' יהודה ארבעת מינין אין מידי אחרינא לא'. **תב,ת**, **3**: 'ור' יהודה ממינא אחרינא לא'. **לו ע"א 16**- רווח, **15**: 'כדרבה בר רב הונא'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לו ע"ב 30**- רווח, **15**: 'וקאמר היכן'. **תב,ת**, **3**: 'והיכן'. **לח ע"א 10-11**- רווח, **15**: 'אמרת נוטלו על שולחנו למימרא דמפסיק'. **תב,ת**, **3**: 'ומפסיק'. **לח ע"א 16**- רווח, **15**: 'והדר תני'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **לח ע"ב 10**- **תב,ת**, **3**: 'והן אומי כמותו'. רווח, **15**, ר"ח, ר"י"ף: ליתא. **לח ע"ב 29**- **תב,ת**, **3**: 'והדר נימר'. רווח, **15**, ר"ח: ליתא. **לט ע"ב 18**- רווח: 'שווה לאילן בשלשה דרכים...'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מ ע"א 13**- רווח: 'אמאי עצים...'. **תב,ת**, **3**: 'עצים...'. **מ ע"א 18-19**- רווח: 'לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה'. **תב,ת**, **3**: 'לאכלה'. **מ ע"א 28**- **תב,ת**, **3**: 'ההוא מיבעי ליה'. רווח: ליתא (ב-**נד** 'ההוא'). **מ ע"א 30**- רווח, ר"ח: 'יצאו משרה... אחר ביעורן'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מ ע"ב 3-5**- רווח: 'מאן תנא להא דתניא... כמאן כר' יוסי'. **תב,ת**, **3**: 'דתניא'. **מא ע"א 9**- רווח, **15**, ר"ח: 'כיצד יעשה'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מא ע"א 38-40**- רווח, **15**: 'דהא אגן תנן הרחוקים מותרים מחצות היום ולהלן'. **תב**: ליתא. **מא ע"ב 20**- רווח, **13, 15**, ר"ח, ר"י"ף: 'מנא הני מילי'. **תב**: ליתא. **מא ע"ב 47**- ב-**לתב,ת**, קישרו את הברייתא על מנהגן של אנשי ירושלים למעשה באביו של מר בר אממר וגרסו 'כמאן כי האי תנא דתניא'. בנוסח הרווח, בר"ח וברי"ף 'תניא'. **מב ע"א 4**- רווח, ר"י"ף: 'הכא במאי עסקינן'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מג ע"א 25**- רווח: 'מאי טעמא דר' אלעזר'. **תב,ת**, **3**: 'מאי טעמא'. **מג ע"א 26-27**- רווח: 'ורבנן האי ביום מאי עביד ליה'. **לתב,ת**, **3**: 'ורבנן ההוא'. **מג ע"ב 6**- רווח: 'אי הכי לולב נמי לידחי כדי לפרסמו שהוא מן התורה'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מג ע"ב 9**- רווח: 'לולב מסור לכל'. **תב,ת**, **3**: ליתא. **מד ע"א 1-3**- רווח: 'אלא דקתני תרתני דתני חדא... ותניא אידך...'. **תב**: 'קשיא מתניתין דקתני תרתני'. **מד ע"ב 32-33**- רווח: 'יחד לאברוי... וחד לסתומי...'

¹¹⁵ לגבי **ב** ראה בסיכום הפרק על הר"י"ף.

לאברויי... לסתומי... ב-**תב** נוסח קצר יחד לאברויי אילנא ואסיר... ושרי'. **מה ע"א 34** - רווח: יאלא לאו ש"מ איסוד מנח... שמע מינה'. **תב**: ליתא. **מה ע"ב 51** - רווח: 'לולב דרבנן יום אחד'. **לתב**: ליתא. **מו ע"ב 43-44** - רווח: 'במאי קא מיפלגי... לכולי יומא איתקצאי'. **תב**: ליתא. **מז ע"א 5** - רווח: 'איקלעו בסוכה בשמיני ספק שביעי'. **תב, ת**: ליתא. **מז ע"א 35** - רווח, ר"ח: 'שמיני רגל...'. **תב, ת**: 'הנח לשמיני שהוא רגל...'. **מז ע"ב 1** - רווח: 'ברכת המזון ותפילה'. **מתב, ת**: 'ברכת המזון'. **מח ע"ב 34** - בנוסח הרווח ובשאלות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 408) 'אתי לאשחורי'. ב-**תב** 'משחר'. **מח ע"ב 35-36** - רווח: 'דתנן רבי יהודה אומר... כל שמונה'. **תב**: ליתא. **מט ע"ב 7** - רווח: 'דאי רבנן הא נחתו להו לתהום'. **תב**: ליתא. **מט ע"ב 19** - רווח: 'מאי דכתיב חמוקי ירכיך'. **תב**: ליתא. **נ ע"ב 34** - ב-**תב** נוסף 'מכללי מאי מרבי שאר מיני מתכות ומפרטי מאי ממעט מעיט שלעץ'. איחד את הסגנון עם הנאמר לגבי דרשת ריבוי ומיעוט. אך גרסה זאת אינה נכונה שהרי לא מרבים מהכלל אלא דנים כעין הפרט ואכן ב-**ת** סימן למחיקה את 'מכללי וימפרטי'. **נא ע"ב 39** - רווח: 'דלי זיקא'. **מותב**: ליתא. **נא ע"ב 39-40** - בנוסח הרווח ובשאלות (אפשטיין, מחקרים, עמ' 410) 'נפל עליהו וקטלינהו' (ב-**20** 'וקטלינהו'). ב-**תב** ליתא. **נג ע"א שורה 1** - ב-**אתב** 'אשה בוררת חטיה בכל ירוש' לאור בית השאובה'.¹¹⁶ **נד ע"א 30-31** - רווח, ר"ח: 'שמעת מינה דר' אליעזר... ושמעת מינה דר' אחא בר חנינא'. **תב**: ליתא. **נד ע"א 40** - רווח: 'מאי שייר דהא שייר'. **תב**: ליתא. **נה ע"א 12** - רווח: 'בחולו של מועד'. **תב**: ליתא. **נה ע"א 22** - ב-**תב** הוסיפו הבהרה לשאלה 'קתני מיהא בזמן שחלה שבת להיות באחד מהן ימוטו ידחה'. בנוסח הרווח ליתא. **נה ע"א 22-23** - רווח, ר"ח: 'תיובתא דר' אחא בר חנינא תיובתא'. **תב**: ליתא. **נה ע"א 23-24** - רווח, ר"ח: 'והא ר' אחא בר חנינא קרא ומתניתא קאמר'. **תב**: ליתא. **נה ע"ב 19** - רווח: 'מאי קמ"ל'. **תב**: ליתא. **נה ע"ב 22** - **תב**: 'ועשו לו סעודה גדולה'. רווח: ליתא. **נו ע"א 32** - רווח: 'ושעירי ע"ז'. **תב**: ליתא.

3.3 שינויי סדר

ישנם חילופים רבים בין הענפים בסדר של פריטים או משפטים. ברוב המקרים לא נראה שיש הבדל בין הגרסאות השונות והן תוצאה של מסירה חופשית. עם זאת, במספר מועט של מקרים ניתן למצוא סיבה לסדר השונה. אביא תחילה מקרים שבהם ניתן למצוא סיבה לסדר השונה:

3.3.1 י ע"ב שורה 19-23

ב-**תבד**, 2 מקשים תחילה מ'הישן בכילה',¹¹⁷ ואילו ב-**ולסא** וברא"ה מקשים תחילה מ'הישן תחת המיטה' (ב-**מ** דילג מחמת הדומות על 'הישן בכילה').¹¹⁸

3.3.2 לא ע"א שורה 5-11

בדוגמה שלפנינו יש חילוף בסדר המשפטים אך נראה שאין מדובר במסירה חופשית אלא שינוי במכוון.

¹¹⁶ ייתכן שאשגרה מהמשנה 'לא היה חצר בירושלים שאינה מאירה...' וראה אפשטיין, מבוא, עמ' 953.

¹¹⁷ ב-ג חסרה השאלה מ'הישן תחת המיטה', ונראה שדילג עליה מחמת הדומות, וא"כ הסדר ב-ג הוא 'הישן בכילה' ולאחר מכן 'הישן תחת המיטה'.

¹¹⁸ בדק"ס עמ' 25 אות י כותב לגבי הסדר שאין דרך הגמי' להביא תחילה ת"ש ואח"כ מיתבי אך מסכם: 'ונראה דהקושיא מהישן בכילה עדיף מכולהו דמפורש בה דלא כשמואל והו"ל לאקדומה ע"כ נראה דעיקר הגי' הוא כמו ברא"ש מיתבי הישן בכילה... ת"ש הישן תחת המיטה'. וכן הגרסה ב-**תב**.

ישנן שלש גרסאות עיקריות בביאור דעתו של ר' אליעזר. נתאר אותם להלן:
גרסת **תב**: 'דר' אליעזר סבר קרקע אינה נגזלת והוא לה שאולה ואם תימצי לומר נגזלת הוא לה
גזלה ואין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו שלחבי' (ב-ב גרס עד 'שאולה' ועל השאר דילג וגרס 'ואדם
יוצא... והשמיט 'ואין'). לגרסה זאת, אין זה ברור מה דעת ר"א בגזילת קרקע והגמ' טוענת שבכל
אופן דעתו מובנת. גרסה זאת קשה כיוון שר"א סובר שקרקע נגזלת.

גרסת **לנ**, 16 קטע מפירוש קדמון, רא"ה: 'דר' אליעזר סבר קרקע נגזלת ואי נמי אינה נגזלת הוא
לה סוכה שאולה ור' אליעזר לטעמיה דאמ' אין אדם יוצא בסוכתו של חברו'. לגרסה זאת ר"א
סובר שקרקע נגזלת אך הגמ' מבארת שגם אם סובר שאינה נגזלת דעתו מובנת. גרסה זאת קשה,
כיוון שדעת ר"א לגבי גזילת קרקע ידועה מדוע לבאר אותו גם לפי הדעה החולקת.

גרסת **מוסאד**, 15, 13, רש"י, רי"ד: 'ור' אליעזר לטעמיה דאמר אין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו
של חברו אי קרקע נגזלת סוכה גזולה היא ואי נמי קרקע אינה נגזלת סוכה שאולה היא'.¹¹⁹
לגרסה זאת, לא מוזכרת דעתו של ר"א לגבי גזילת קרקע והגמ' טוענת שדעתו מובנת ללא קשר
לדעתו בגזילת קרקע.¹²⁰ לגרסה זאת הביאור מנוסח בסדר בעיית, שהרי יש להתחיל במעמד
הסוכה ולאחר מכן בדעתו בסוכה זאת.

ישנן שתי גרסאות עיקריות בביאור דעת רבנן:

לנתב, 16: 'ורבנן סברי קרקע אינה נגזלת והוא ליה שאולה ואדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של
חברו'. גרסה זאת מקבילה לצלע העוסקת בר"א בעדים אלו ומתחילה בדעתם לגבי גזילת קרקע.
מוסאד, 15, 14, 13, רי"ד: 'ורבנן לטעמיהו דאמרי אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חברו וקרקע
אינה נגזלת והוא לה סוכה שאולה'. גרסה זאת מקבילה לצלע העוסקת בר"א בעדים אלו ומתחילה
בדעתם לגבי סוכה שאולה.

3.3.3 מד ע"ב שורה 14-19

הסדר ב-**תב** הוא המעשה לפני רב ולאחר מכן המעשה שלפני ר' אליעזר בר צדוק (בנוסח הרווח
הסדר הפוך). הסדר התימני עדיף מכיוון שכך המעשה בר"א בר צדוק לגבי ערבה סמוך למעשה
הבא בר"א בר צדוק לגבי שמיטה שהובא אגב המעשה בערבה.

אביא כעת חילופי סדר שהם תוצאה של מסירה חופשית (דוגמאות נבחרות):

3.3.4 ב ע"ב שורה 26-28

ב-**תב** 'דמר סבר ארבע אמות... ראשו ורובו ושוחנו' והיפוכו בנוסח הרווח.

3.3.5 ג ע"א שורה 7-9

בנוסח הרווח הסדר הוא 'בניה... ואיה...'. ב-**תב** 'איה... ובניה...'.¹¹⁹

3.3.6 יא ע"א שורה 4-5

בעדים שלפנינו וברא"ה 'לפי שאין לה גג אע"פ שגבוהה עשרה'. ב-**תב** 'ואע"ג שגבוהה עשרה לפי
שאיין לה גג'.

¹¹⁹ ב-מ דילג מחמת הדומות על 'אי קרקע נגזלת סוכה גזולה היא'. ובדק"ס עמ' 91 אות ג כותב: 'ובאמת נראה שהוא
מיותר... אבל לפי"ז צ"ל וקרקע אינה נגזלת וסוכה שאולה היא'. יש לציין, שמשפט זה אינו מיותר שהרי ר"א סובר
שקרקע נגזלת. ב-**וס** ובגליון מ הוסיפו שוב את שיטת ר"א בסוכה שאולה במיקום שמופיע ב-**לנתב**, וראה בדק"ס עמ'
91 אות ד 'והוא כפול ומיותר'. ברי"ד: 'אי קרקע אינה... אי קרקע נגזלת'.

¹²⁰ תוספות ד"ה 'אי' נדרשו לבעיה שבמשפט זה: 'אמת הוא דר' אליעזר סבר כן דשמעינן ליה הכי בהגוזל בתרא אלא
רוצה ליישב דבריו בכל ענין'.

3.3.7 כב ע"ב שורה 17-21

בנוסח הרווח 'ובלבד שלא תהא עליונה... ובלבד שלא תהא תחתונה'. ב-**סתב** 'ובלבד שלא תהא תחתונה... ובלבד שלא תהא עליונה'.

3.3.8 לב ע"ב שורה 8-9

ב-**סתב** הסדר הוא 'וזו היא פיתחה... וזו היא ששנינו'. ב-**מוסאנד** ובהלכות גדולות הסדר הוא 'וזו היא ששנינו... וזו היא פיתחה'.

3.3.9 לב ע"ב שורה 27-30

בנוסח הרווח גורסים את המימרות בסדר הבא 'שיעור הדס... הלכה כר' טרפון', ואילו ב-**תב,ת** הסדר הפוך.

3.3.10 לה ע"א שורה 48-52

בנוסח הרווח הסדר הוא 'מצה... עיסה'. ב-**סתב** 'עיסה... מצה'.

3.3.11 מא ע"א שורה 40-41

ב-**מואנד, 6,15,13** הסדר הוא 'בליליא... סמוך לשקיעת החמה'. ב-**לתב, 7** הסדר הוא 'סמוך לשקיעת החמה... בליליא'.

3.3.12 מב ע"א שורה 32-36

בנוסח הרווח נושא השמירה קודם ליודע לשאולי וב-**תב,ת** להיפך.

3.3.13 מה ע"א שורה 37

בנוסח הרווח 'לולב באיגודו והדס בעבותו'. ב-**לתב** הסדר הפוך.

3.3.14 מו ע"ב שורה 18

בנוסח הרווח שאלת רב פפא לאביי מופיעה לאחר המו"מ בין ר' יוחנן לר"ל. ב-**לתב** מופיעה תחילה שאלת רב פפא לאביי ולאחר מכן המו"מ בין ר' יוחנן לר"ל.

לעיתים המסירה החופשית של הפריטים יצרה סדר משובש:

3.3.15 נג ע"א שורה 35

בנוסח הרווח ובשאלות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 411) הסדר הוא: ביהמ"ד, אכילה ושתייה, תפלת מנחה, תמיד של בין הערבים. ב-**תב** הסדר הוא: תמיד של בין הערבים, תפלת מנחה, בית המדרש, אכילה ושתייה. נראה שהסדר ב-**תב** משובש.

3.4 ענף הנוסח הרווח- ייצוגו בכתבי היד

כפי שתיארתי וביססתי בסעיפים הקודמים החלוקה הבסיסית של מסורת הנוסח של מסכת סוכה היא בין ענף הנוסח הרווח לענף התימני. בין שני ענפים אלו ישנם, כאמור, מאות חילופים הנוגעים לסגנון, ניסוח ולשונויות ארוכות וקצרות. ברצוני לחדד חלוקה זאת ולעמוד ביתר דיוק על ייצוגה בכה"י. מבדיקת כה"י עולה שישנם דוגמאות רבות בהם כה"י **ול** מציגים גרסה שונה משאר העדים (כולל כה"י התימניים). בנוסף לכך בדוגמאות רבות בהם כה"י **ול** מציגים גרסה שונה ובחלק ממקרים אלו **אד** מצטרפים אליהם. כמו כן, ישנן דוגמאות ש-**וא** מציגים גרסה שונה. רוב השינויים הם שינויי ניסוח או הרחבת הלשון. בחלק מהמקרים מדובר באשגרות משותפות או בהגהות, וצירפתי גם דוגמאות אלה לכאן כדי לבסס את הקשר בין העדים האלה. מה פשרו של קשר זה? ישנן שתי אפשרויות בביאור הקשר הנ"ל:

א. כה"י הללו שימרו בכך את ענף הנוסח הרווח באופן נאמן יותר ובהשפעה פחותה של הענף המקביל. וא"כ כה"י **ול** מייצגים באופן הנאמן ביותר את ענף הנוסח הרווח שעומד כנגד הענף התימני (ב-ו הכמות הרבה ביותר וניתן לבחור בו כמייצג לענף הרווח). **מ** קרוב אליהם בייצוגו את ענף זה. **אד** רחוקים יותר. ואילו ב-**סנ** נקלטו גרסאות רבות מהענף המיוצג ע"י כה"י התימניים.

ב. הגרסאות הנ"ל שמשותפות רק לכה"י הללו אינן שייכות לחלוקה הקדומה של ענפי הנוסח והן מאוחרות.

עיון בחילופי הניסוח הללו מלמד שברבים מהמקרים מדובר בהרחבת לשון או בניסוח עדיף על הניסוח הקיים. בנוסף לכך, ברוב מובהק של המקרים אין עד מזרחי שמצטרף אליהם (בעיקר ניכר הדבר לגבי גאונים, ר"ח ור"ף). במקרים מסויימים מצטרף קטע גניזה לעדים אלה). לפי"ז נראה כאפשרות השנייה וכה"י **מולא** מייצגים פיתוח ושכלול בעיקר אשכנזי של הניסוח. נמצא, שכה"י **סנ** מייצגים באופן נאמן את ענף הנוסח הרווח הקדום.

3.4.1 כה"י ול

בכה"י הללו דוגמאות רבות לחילופים שבהם הם ניצבים מול שאר העדים. רוב השינויים הם שינויי ניסוח או הרחבת הלשון. אפשר ששימרו בכך את ענף הנוסח הרווח באופן נאמן יותר ובהשפעה פחותה של הענף המקביל. אך נראה ששינויים אלה הם פרי פעילות ושכלול של הנוסח לאחר שנתגבש.

3.4.1.1 ב ע"ב שורה 3

בנוסח הרווח 'א"כ נימאי' (בשינויים קלים). ב-**ול** 'א"כ ניכתובי' (בשינויים קלים).

3.4.1.2 ב ע"ב שורה 11

בנוסח הרווח 'וכיון'. ב-**ולא** 'והכא כיון'.

3.4.1.3 ב ע"ב שורה 26-27

בנוסח הרווח 'דמר סבר... ומר סבר...'. ב-**ולנ** 'דרב הונא... ורב חנן בר רבא...'.

3.4.1.4 ט ע"ב שורה 27

ב-**ול**, 2 נוספה הבהרה למושא השאלה 'סוכה שתחת הסוכה' אדרבה בסוכות...'

3.4.1.5 יח ע"א שורה 42

ב-**ול** נוסף 'בדוכתא דרדיפי מיאי' (ב-**ל** 'באתרא').

3.4.1.6 יט ע"א שורה 7

בנוסח הרווח 'מתנו הכי'. ב-**ולד** ובגליון נ' 'מתנו לה להאי שמעתא בהאי לישנא'. נראה שאיחדו את הסגנון עם הסוגיה לעיל יז ע"ב אך בטעות כיוון שיש משמעות שונה לשני הניסוחים.¹²¹

3.4.1.7 כא ע"א שורה 23

ב-**ול** ליתא 'להביא'. בשאר העדים גרסו זאת ונקטו כלשון הברייתא שזה הפועל שמופיע שם.

3.4.1.8 כב ע"א שורה 32

בנוסח הרווח 'אמר ליה'. ב-**ולס**, 9 'איתיביה'.

3.4.1.9 כג ע"א שורה 43

בנוסח הרווח 'דביני ביני'. ב-**ול** וברא"ה 'ביני כרעי'.

3.4.1.10 כד ע"א שורה 16

בנוסח הרווח 'אודי לי מיהא'. ב-**סולד** 'אי אתה מודה', גרסה זאת מתאימה ללשון התוספתא.

3.4.1.11 כד ע"א שורה 29

בנוסח הרווח 'קסבר ר' מאיר'. ב-**ול** 'הינו טעמיה'.

3.4.1.12 כד ע"א שורה 27

בנוסח הרווח 'אינה מחיצה'. ב-**ול** 'לא שמה מחיצה'. גרסה זאת מדייקת שאינה מחיצה לא משום שאינה מתקיימת אלא שאין עליה שם מחיצה.

3.4.1.13 כד ע"ב שורה 10

בנוסח הרווח 'מאי דרשי ביה'. ב-**ול**, תוספות, רא"ש ובריטב"א 'מאי עבדי ליה'.

3.4.1.14 כד ע"ב שורה 24

בנוסח הרווח 'שאינה יכולה לעמוד'. ב-**ול** 'שאינה עומדת'.

3.4.1.15 כה ע"א שורה 18

בנוסח הרווח 'וקא אמ' רחמנא מיחייב'. ב-**ול** 'אפי' הכי חייבי רחמי לקרות'.

3.4.1.16 כה ע"א שורה 19

בנוסח הרווח 'אי"כ לימא קרא...'. ב-**ול** 'אם כן לכתוב קרא...'

3.4.1.17 כה ע"ב שורה 2

ב-**ול** נוסף 'אינו צריך' (בשינויים קלים).¹²²

3.4.1.18 כה ע"ב שורה 5

בנוסח הרווח 'עוסקין במת מצוה היו'. ב-**ול** 'למי היו למת מצוה נטמאו' (בשינויים קלים). וב-א ורש"י 'אלא מי היו טמאי מת מצוה היו'.¹²³

3.4.1.19 כה ע"ב שורה 6-8

בנוסח הרווח 'שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח שנאמי ולא יכלו... ביום ההוא אין יכולין...'. ב-**ול** הגרסה כפי שמופיע בספרי 'שנא' ולא יכלו לעשות... ביום ההוא לא היו יכולין¹²⁴ הא למחר¹²⁵...

¹²¹ ראה כהנא, שלוש מחלוקות, עמ' 321 שהוראתו הרגילה של המונח 'בסורא מתנו הכי' מצביע על מחלוקת של תוכן משא"כ המונח 'מתנו להא שמעתא בהאי לישנא'. וראה שם ההפניות בהערה 2.

¹²² וכן הוא בספרי בהעלותך פיסקא סח (עמ' 63) ושם הגרסה 'אין צריך'.

¹²³ בספרי בהעלותך פיסקא סח עמ' 63 הגרסה '<למי> היו למת מצוה נטמאו'. וראה בגנוזות, ב, 'מתוך אוצרם של רושמי רשומות חכמי בעלי התוספות וחכמי אשכנז על התורה', עמ' עט 'וטמאי מת מצוה היו'.

¹²⁴ כך הוא ב-ו וכן הוא בספרי. ובנוסח הרווח 'דאין יכולין'.

נמצינו למדים שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח' (אך הביאו את הגרסה כפי שהיא לפנינו וגרסתם היא גרסת כלאיים).¹²⁶

3.4.1.20 כה ע"ב שורה 33

ב-ולד יועיילי ונפקי התם'.

3.4.1.21 כו ע"א שורה 16

בנוסח הרווח 'עייילי'. ב-ול 'מיקלעי' (בשינויים קלים). גרסה זאת אינה מתאימה כאן שהרי טרם הגיעו למחוז חפצם. ונראה שהועברה לכאן מהמעשה לעיל י ע"ב.¹²⁷

3.4.1.22 כו ע"א שורה 45

בנוסח הרווח 'כדטעים'. ב-ול ובסמ"ג¹²⁸ 'כי דכריך' (ב-ו נמחק ובגליון 'כדטעים').

3.4.1.23 כז ע"א שורה 5

בנוסח הרווח 'דילמא'. ב-ול 'לא'. נראה, שכיוון שהלכה כאביי דייקו ב-ול בלשון התירוץ שישתמע שזהו הפירוש ההכרחי של המשנה.

3.4.1.24 כז ע"א שורה 27

ב-ול 'והא ר' אליע' הוא דא' (ב-ו גרסת כלאיים 'וא"ר אליע' הוא דא').

3.4.1.25 כז ע"א שורה 39

בנוסח הרווח 'לכבוד קונך'. ב-ולס 'לכבוד אביך שבשמים'.

3.4.1.26 כז ע"ב שורה 27

בנוסח הרווח 'ולקטן'. ב-ול 'אן לקטן', להבהרת משמעות הוא"ו.

3.4.1.27 כז ע"ב שורה 27

ב-ול ובגליון מ 'דסד"א הואיל ואמר ר"א אין עושין סוכה בחולו של מועד האי נמי לא ליעבד קמ"ל' (בשינויים קלים), תוספת זאת מבהירה מדוע ר"א צריך לרבות מקרים אלו.

3.4.1.28 כז ע"ב שורה 48

בנוסח הרווח 'והא"ר אליעזר'. ב-ולס 'והא ר' אליעזר הוא דאמר', תוספת חיזוק ללשון השאלה.

3.4.1.29 כח ע"א שורה 13

ב-ול נוסף 'ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין' (אשגרה משבחי ריב"ז).

3.4.1.30 כח ע"א שורה 42

ב-ול 'אזרח זה אזרח', אפשר שאיחדו את הסגנון עם הדרשה לגבי סוכות.

3.4.1.31 לע"ב שורה 1

ב-ולס, 16,15 הוסיפו 'וליתבו לכו' (כפי שמופיע בהוראתו של רב הונא).

3.4.1.32 לב ע"ב שורה 12

ב-ולד הוסיפו משפט שמקשר בין התכונות למסקנה 'ואיזה זה'.¹²⁹

¹²⁵ ב-ל 'ביום שלאחריו' כפי שמופיע בספרי.

¹²⁶ בספרי בהעלותך פיסקא סח עמי' 63 אינו גורס 'שחל שביעי...', אלא גורס 'שנאמר ולא... נמצינו למדים שחל שביעי שלהם להיות ערב פסח'. ניסוח זה קשה, מכיוון שאין הוכחה מהפסוק לכך שמת מצוה היה, לכן נראה שבבבלי שינו את הגרסה ונקטו שחל שביעי שלהם ערב פסח ולכך הובאה ההוכחה מהפסוק.

¹²⁷ גם שם המעשה הוא ברב חסדא ורבה בר רב הונא ומסופר שאיקלעו לבי ריש גלותאי (כך בכל עדי הנוסח). שם הגרסה 'איקלעו' נכונה שהרי הגיעו למחוז חפצם.

¹²⁸ סמ"ג, מצוה מג, קכ ע"ג.

¹²⁹ בירושלמי סוכה פ"ג ה"ב (נג ע"ג): 'ואי זה זה'.

3.4.1.33 לג ע"ב שורה 7

ב-ולנ ובה"ג הוסיפו 'כדר' חנינא' להבהיר שר' חנינא לא אמר את דבריו לגבי הדס.

3.4.1.34 לג ע"ב שורה 25

ב-ולא, 15 וברא"ה הוסיפו את מונח ההצעה 'הכא במאי עסקינן'.

3.4.1.35 לה ע"ב שורה 21

ב-ולאד נוסף ביאור לדעת ב"ש 'ובית שמאי עני לא אכיל דמאי'.

3.4.1.36 לז ע"א שורה 26

רבה מורה למגדלי ההושענא שישאירו בית יד כדי שלא תהיה חציצה. רבא חולק וסובר עפ"י

הנוסח הרווח שכל לנאותו אינו חוצץ. לגרסת ול, 15, III רבא סובר שמין במינו אינו חוצץ.

תוספות מפרשים שרבה סובר שמין במינו חוצץ.¹³⁰ לפי"ז נראה שמפרשים את המקרה שלפנינו במין במינו.¹³¹ אך א"כ, יש להקשות מדוע רבא לא משיב שמין במינו אינו חוצץ.¹³² ונראה שלכן

שינו ב-ול, 15, III ל'מין במינו אינו חוצץ'.¹³³

3.4.1.37 לז ע"ב שורה 12

ב-ול, 15, שאילתות דרב אחאי¹³⁴ (ה"ג עמ' 344), קטע מפירוש קדמון, ריצ"ג, יראים וברי"ד נוסף 'מאכילה אקצייה מריחא לא אקצייה'.

3.4.1.38 לז ע"ב שורה 36

בנוסח הרווח 'למי שהרוחות'. ב-ול, 15 'למי שכל הרוחות'.

3.4.1.39 לח ע"א שורה 2

בנוסח הרווח 'עוצרת'.. ב-ול איחדו את הסגנון וגרסו 'ומעכבת' ('שירי מצוה מעכבין').

3.4.1.40 לט ע"א שורה 6

בנוסח הרווח 'אסוקי'. ב-ול, 15, V לא הבינו את המילה וגרסו 'אפסוקי'.

3.4.1.41 מ ע"ב שורה 11

ב-ול הוסיפו הבהרה 'ור' יוחנן דאמ' בין דרך מקת בין דרך חילול'.

¹³⁰ תוספות ד"ה 'כי'.

¹³¹ וכן סוברים בתוספות ישנים (יומא נט ע"א): 'ואע"ג דרבא אית ליה פ' לולב הגזול מין במינו אינו חוצץ איכא לישנא אחרינא דתלי טעמא דרבא משום כל לנאותו אינו חוצץ'. המהרש"א מעיר שמשוגייתנו אין להוכיח שסובר שמין במינו חוצץ, שהרי אפשר שאגד באינו מינו כדעת רבנן, אלא שתוספות סמכו דבריהם על רבה להלן גבי לא לידוך שמשמע ממנו שמין במינו חוצץ. הרי"ד כותב: 'ומוכיח שהיו אוגדין אותו במין אחר ומשום הכי הוה בעי רבה בית יד דאי במינו לא הוי חציצה'. נראה שהרי"ד חולק על תוספות ומוכיח מדברי רבא שלא מביא את הטעם שמין במינו אינו חוצץ שמדובר על שאינו מינו ועיין בדק"ס עמ' 115 אות ק שהרי"ד סובר שבמקרה זה גם לרבה מין במינו אינו חוצץ כיוון שצריך למינו. ועיין בב"ח סי' תרנ"א שמוכיח מהטור שכל לנאותו אינו חוצץ אף באגדו בשאינו מינו ושלא כתוספות. הב"ח סובר שלתוספות כל לנאותו אינו חוצץ רק במינו ואין זה מוכרח מתוספות.

¹³² הערו"ל"נ משיב על כך: 'הא דלא קאמר רבא כדלקמן דמין במינו אינו חוצץ י"ל דרצה ליתן טעם דאינו חוצץ אפי' אגדו שלא במינו'. ולפי מה שכתבנו בשם התוספות ישנים (לעיל הערה 131) אכן נחלקו בזה הלישנאות בגמ'.

¹³³ ר"ח כותב: 'רבא אמר כל לנאותו אינו חוצץ מין במינו הוא'. מלשונו של ר"ח לא נראה שגורס 'מין במינו' או שמביא גירסה אלטרנטיבית, כיוון שא"כ היה אומר 'מין במינו אינו חוצץ'. ונראה שכוונתו של ר"ח לבאר שכל לנאותו אינו חוצץ כיוון שנחשב כמינו. וראה בהערת המהדיר על ר"ח שמעלה אפשרות זאת. אך כותב: 'יותר נראה שיש כאן חסרון דברים וצ"ל ועוד מין במינו הוא'.

¹³⁴ ה"ג, א, עמ' 344 (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 488). אך בה"פ ליתא.

3.4.1.42 מא ע"ב שורה 39

ב-ול ישנה תוספת הבהרה יוהא קמל"ן דמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה'.

3.4.1.43 מב ע"א שורה 28-29

בנוסח הרווח 'תפילין' נמצאים לאחר 'ציצית'. ב-ול 'תפילין' נמצאים לאחר ק"ש וכן הוא בתוספתא חגיגה פ"א ה"ב כ"י"ו אך בכ"י"א כלפנינו וכ"ה בספרי זוטא (שלח עמ' 288).

3.4.1.44 מב ע"א שורה 36-מב ע"ב שורה 2

בנוסח הרווח 'שחיטה' ולאחר מכן 'פרישת כפים'. וב-ול להיפך וכ"ה בתוספתא חגיגה פ"א ה"ב (עפ"י כ"י"ו אך בכ"י"א כלפנינו).

3.4.1.45 מג ע"ב שורה 12

ב-ולנ, 18 ישנה תוספת הסבר לשאלה 'ולידחי בחד מהנד מאי שנא בשביעי'.

3.4.1.46 מה ע"ב שורה 20

בנוסח הרווח 'עד העולם'. ב-ולד 'עד סופי' (ב-ו 'עד סוף כל הדורות').

3.4.1.47 מח ע"ב שורה 14-22

בנוסח הרווח מופיע תחילה הסיפור על שמחה וששון ולאחר מכן הסיפור על שמחה ור' אבהו. ב-ול הסדר הוא הפוך.

3.4.1.48 מח ע"ב שורה 34

בנוסח הרווח 'אתי לאשחורי'. ב-ול 'משום הכי מושחרי'.

3.4.2 כה"י מול

בדוגמאות רבות מצאתי שכה"י מול עומדים כנגד שאר העדים. בחלק מהמקרים מצטרפים אליהם אד. אפרט 73 דוגמאות שבהן יש גרסאות משותפות בעדים אלו או בחלקן. להלן הנתונים על הימצאות גרסאות אלו ב-מולאד :

מ- 68 דוגמאות. ו- 62 דוגמאות. ל- 57 דוגמאות. א- 21 דוגמאות. ד- 16 דוגמאות.

3.4.2.1 ב ע"ב שורה 15

ב-מולא נוסף 'דברי הכל כשירה'.

3.4.2.2 ב ע"ב שורה 42

בנוסח הרווח 'עשתה'. ב-מולא בלשון הווה 'היתה עושה'.

3.4.2.3 ב ע"ב שורה 52

בנוסח הרווח 'מחלוקת'. ב-מולא איחדו את הסגנון עם הנאמר למ"ד בסוכה קטנה 'פליגי'.

3.4.2.4 ד ע"א שורה 13

ב-מו 'מרובה מצילתן כשרה ואם לאו פסולה'. בפירוש לסוכה (קופפר): 'ולא גרסינן ואם לאו פסולה דבהא הכל מודים שפסולה וליכא למימר סבר אביי למימר'.

3.4.2.5 ה ע"ב שורה 5

בנוסח הרווח 'ונילף'. ב-מולנ 'ואימא'.

3.4.2.6 ה ע"ב שורה 15

ב-מולא התירוץ מובא בשם אביי וגורסים 'אמר ליה'.

3.4.2.7 ז ע"א שורה 13

ב-מול ובגליון נ נוסף 'קמ"ל הכשר סוכה קטנה שבעה טפחים'.¹³⁵

3.4.2.8 ט ע"ב שורה 10

מול- כבית. סאנתבד, 2- דומיא דבית.

3.4.2.9 יא ע"א שורה 33

ב-מולא נוסף 'דאמרה רב ולא אמרה שמואל' (סנד- דלא אמרה שמואל).

3.4.2.10 יא ע"א שורה 36

ב-מולא ובגליון נ נוספה הבהרה 'אכשורי מכשר בלא נענוע'.

3.4.2.11 יג ע"א שורה 28

ב-מואנ הוסיפו מרבנן לדברי ר' יוסי 'שלשה קלחים ובהן'.¹³⁶

3.4.2.12 יג ע"ב שורה 30

ב-סאנתבד, 8 'אמר לך רב מנשיא בר גדא'. ב-מול, 7 ובשאלתות ליתא.

3.4.2.13 יד ע"א שורה 18

מול- אמאי מטמא. סנ- מאי טעמא. א- מאי מטמא. ד-מאי איכא למימר טעמיה.¹³⁷

ב-תב דילגו על קטע זה ואם לפניו הייתה הגרסה 'מאי איכא למימר' אזי דילגו מחמת הדומות.

ב-א גרסת כלאיים. בכל אופן, גרסת מול מפותחת יותר וממקדת יותר את השאלה.

3.4.2.14 יד ע"ב שורה 52

מולד, II, רש"י- דאנחה. סאנתב, ר"ח, רא"ה- דאותביה.

3.4.2.15 טו ע"א שורה 29

מואד, 7- האי סברא. לסנ- גזירת תקרה (ב-תב דילגו על קטע זה. במידה הגרסה שעמדה לפני תב

היא 'גזירת תקרה' אזי דילגו מחמת הדומות).

3.4.2.16 טז ע"ב שורה 14

מ- לא על פי ר' יהודה. ול- לא על פי ר' יוסי ולא על פי ר' יהודה. סאנד, 7- לא על פי ר' יוסי. תב- ליתא.

ב-מ דילג מחמת הדומות על ר' יוסי לא על פי.¹³⁸ ב-מול אשגרה 'לא על פי ר' יהודה' שהרי לר'

יהודה מחיצה תלויה מתרת בעירוב דרבנן.¹³⁹

3.4.2.17 טז ע"ב שורה 19

בנוסח הרווח 'פירשו לכתחילה'. ב-מוז 'פירסו ס"ד'.

¹³⁵ ראה דק"ס עמ' 16 אות ב'.

¹³⁶ במשנה פרה פי"א מ"ט ליתא בכ"י קופמן ופרמה אך איתא בדפוסים.

¹³⁷ עיין דק"ס עמ' 37 אות ה שהעיר על הדפוס שנתערבו בו ב' נוסחאות.

¹³⁸ עיין דק"ס עמ' 45 אות ג.

¹³⁹ עיין רש"י עירובין פו ע"ב ד"ה הי"ג: 'ול"ג לא ע"פ ר' יהודה דר' יהודה לאו בציפורי הוה ועוד דלר' יהודה שרי דהא רשויות דרבנן'. אך הרא"ה גורס ומבאר: 'ולא עפ"י ר' יהודה דלא היה מקומו ותו דעד כאן לא קאמר ר' יהודה אלא בעירובי חצרות אבל ברשות הרבים לא לימא' וכן ביאר בפירושו לסוכה (קופפר).

הגרסה 'פירסו' לכתחילה' משמעותה שאין מדובר שפרשו מעצמם אלא שכך הורה להם לעשות והרי אסור לפרוש. ונראית הגרסה הראשונית ולאחר מכן שונתה ל'פירסו ס"ד' שמשמעותו שאלה על עצם הפריסה ללא הבהרה שכך הורה להם.

3.4.2.18 יז ע"ב שורה 4

ב-מל נוסף ביאור 'בסכך פסול לחודיה'.

3.4.2.19 יז ע"ב שורה 26

בנוסח הרווח 'בשלמא לרב דאמרי'. ב-מו 'בשלמא למאן דאמרי'.¹⁴⁰

3.4.2.20 יח ע"א שורה 48

ב-מול נוסף 'דברי הכל כשרה'.

3.4.2.21 יח ע"ב שורה 11

ב-מולא ובגליון נ ישנה תוספת הסבר למחלוקת רב ושמואל 'רב אמר... אמרינן פי תקרה יורד וסותם... לא אמרינן פי תקרה יורד וסותם'.

3.4.2.22 כא ע"ב שורה 11

ב-מואד רש"י וברא"ה 'שאני מיטה הוואיל ולגבה עשויה'. ב-לנתב, 9 ובר"ח ליתא.

נראה שנוסף לאיחוד הסגנון עם תשובות רבין ורבא בהמשך שם מופיע 'הואיל'. נראה שמכיוון ש'לגבה עשויה' אין זאת רק סיבה שלא תהיה אהל, אלא לא נכנסת כלל בהגדרת אהל אין זה מתאים כאן.

3.4.2.23 כא ע"ב שורה 32

ב-מואד 'לימא מדבריו של ר"ג'.

3.4.2.24 כג ע"א שורה 8

בנוסח הרווח 'אמר לו ר"ג עקיבא'. ב-מל 'אמר לו ר"ג לר' עקיבא'.¹⁴¹

3.4.2.25 כד ע"ב שורה 17

ב-מול ובין השיטין של נ הוסיפו מהספרי 'האומר לאשה' (בשינויים קלים).¹⁴²

3.4.2.26 כד ע"ב שורה 27

ב-מול 'ואמאי הא קאזיל ואתי'.

3.4.2.27 כה ע"א שורה 24

בנוסח הרווח 'אלא מעתה'. ב-מל 'אי משום טירדא אפי'.

3.4.1.28 כה ע"א שורה 31

ב-ולא ובגליון 10 'דתניא'. בנוסח הרווח ליתא.

¹⁴⁰ אפשר שגרסו כך כדי שהשאלה לא תהיה רק ללישנא דנהרדעא אלא לשתי הלישנאות וזאת משום השאלה הבאה שעפ"י הגהת רש"י היא ללישנא דסורא.

¹⁴¹ בדק"ס עמ' 65 אות ח כותב על גרסת מ: 'ולשון הדפוס עדיף וכן הלשון הרגיל'. נראה, שהוסיפו 'רבי' כפי הצורה הרגילה ששמו מופיע. לגורסים 'עקיבא' מילה זאת היא חלק מדברי ר"ג. אך הגורסים 'ר"ע' הוסיפו 'לר"ע' והפכו זאת לדברי הברייתא. נראה, שמשום שרצו לנקוט בצורה הרגילה 'ר"ע' הפקיעו זאת מדברי ר"ג, שהרי ר"ג לא יפנה בתואר זה לר"ע.

¹⁴² בתוספתא (ליברמן) גיטין פ"ה הי"א ליתא (באותו הפרק מובאים מקרים רבים של לשונות שאמר לה, וה"ג פותחת ב'האומר לאשתו'). וראה בספרי כי תצא פי' רס"ט עמ' 289 שפותח ב'האומר לאשתו' (בכ"י רומי 32 'האומר לאשה'), וכן הפתיחה במדרש הגדול דברים עמ' תקמ.

3.4.2.29 כה ע"ב שורה 27

ב-מול נוסף 'אמאי ליכלו...!'

3.4.2.30 כו ע"א שורה 5

ב-מול נוסף מו"מ לסוגיה 'לאיתויי מאי'.¹⁴³

3.4.2.31 כו ע"א שורה 7

ב-מו 'דברי ר' יוסי הגלילי וליתא 'לקיים'.¹⁴⁴

3.4.2.32 כו ע"א שורה 24

ב-מול, הלכות פסוקות ובה"ג 'אמאי' תוספת זאת מבהירה שלפנינו שאלה.

3.4.2.33 כו ע"א שורה 50

ב-מוא ובגליון נ הוסיפו הבהרה לשאלה 'התם נמי ניחוש שמא ירדם'.

3.4.2.34 כו ע"ב שורה 27

ב-מולסד 'ולית ביה משום יוהרא' (בשינויים קלים). ב-אנתבת, רי"ד, רא"ה, ריטב"א ובר"ן ליתא. נראה שזהו לשון פירוש שחדר מהגליון לפני התלמוד.¹⁴⁵ הרמב"ם כותב: 'ומי שיחמיר על עצמו ולא ישתה חוץ לסוכה אפילו מים הרי זה משובח'.¹⁴⁶ אפשר שגרס כך בגמ', אך יותר נראה שהוסיף זאת מדעתו.

3.4.2.35 כח ע"א שורה 40

ב-מוד 'מנהני מילי'. בנוסח הרווח ליתא.

3.4.2.36 כח ע"ב שורה 11

ב-מל, II 'אמי רבא' (בשינויים קלים), בשאר העדים התירוץ נאמר בסתמא. בסוגיה שלפנינו השאלה על יוהכ"פ נמצאת לפני תירוץ אביי ורבא, ולכן מסתבר ששיבו עליה. אך א"כ מדוע הושמט ברוב העדים. נראה, שהדיון לגבי יוהכ"פ הוא מן הסתמא ואינו חלק מהדיון לגבי סוכה, העורך הוא שצירף יחד את השאלה על סוכה ועל יוהכ"פ.

3.4.2.37 כח ע"ב שורה 34-37

בנוסח הרווח הסוגיה פותחת בברייתא 'ת"ר כל שבעת הימים...'. ב-מלס ליתא. לכאורה, הגרסה שבה מובאת הברייתא היא הגרסה המוקשית, שהרי ברייתא זאת מופיעה בהמשך ויש כאן כפילות.¹⁴⁷

אפשטיין כותב על סוגייתנו שת"ר הראשון הוא פיסקא מהמשנה.¹⁴⁸ לפי דבריו ניתן לומר שאין כאן כפילות, אלא לפנינו פיסקא מן המשנה שסתם התלמוד ביאר אותה עפ"י הברייתא.¹⁴⁹ ולפי

¹⁴³ וראה בדק"ס עמ' 73 אות כ' לשון יתר הוא'.

¹⁴⁴ ראה דק"ס עמ' 73 אות מ': 'וכן ליתא בת' הר"ח או"ז סי' קפ"ג, ונראה שנשמט בטעות דא"כ הו' ב' תנאים בדברי'.

¹⁴⁵ הרא"ה מפרש: 'ומאן דמחמיר לית ביה יוהרא', אך לא גורס זאת. ובריטב"א מפרש: 'דלא חשיב כמי שאינו מצווה בדבר ועושהו שנקרא הדיוט', וכ"כ הר"ן. וראה דנציג, חסורי מחסרא, עמ' רמט הערה 24: 'נראה מהר"ן והריטב"א שלא הייתה להם, והוי הוספה פירושתית'. ובמאירי: 'ואם רצה להחמיר על עצמו יחמיר ואין בה משום יוהרא', ואין לדעת אם זאת גרסתו או פירושו. ובאור זרוע, ב, עמ' 132: 'ולית בה יוהרא'.

¹⁴⁶ רמב"ם הלכות סוכה פ"ו ה"ו (וכן הוא בפיה"מ).

¹⁴⁷ ראה בדק"ס עמ' 85 אות כ' יוכי"נ קצת ככפול ומיותר'.

¹⁴⁸ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 902. וראה שם עמ' 900: 'מכיון שת"ר מציין גם משנה ציינו בת"ר גם פיסקא של משנה'.

¹⁴⁹ וראה היגער, אוצר, ה, עמ' 463 שמבאר את הכפילות: 'והברייתא הראשונה היא מה ששנו האמוראים לפי הברייתא העיקרית שבספרא'. היגר מוכיח מכאן שברייתות אחדות נשנו בימי האמוראים, אך לפי דברי אפשטיין

דברי אפשטיין דווקא גרסת ליתא היא המקורית והפיסקא צויינה ב'ת"ר', וכיוון שטעו לחשוב שלפנינו ברייתא,¹⁵⁰ ולא ייתכן שהגמ' תביא ברייתא כלשון המשנה ממש, לכן הוסיפו 'כיצד...' מהברייתא שבהמשך.¹⁵¹

3.4.2.38 כט ע"א שורה 10

ב-מול יוקא מלי למאניה'. בנוסח הרווח ליתא.

3.4.2.39 כט ע"א שורה 11

ב-מולס יא"ל רב יוסף לשמעיה'. בנוסח הרווח ליתא.

3.4.2.40 כט ע"א שורה 19

ב-ולא הבהירו שפושטים זאת מברייתא 'ת"ש דתנא'.

3.4.2.41 לע"ב שורה 3

בנוסח הרווח יסוף סוף'. ב-מל 'אמאי'.

ב-מל השאלה היא על ההוראה של רב הונא ואילו בשאר העדים השאלה היא על הנימוק שמביא להוראה.¹⁵² ב-מל חיזקו את השאלה.

3.4.2.42 לא ע"א שורה 24

ב-מולד, רי"ד 'פשיטא מאי שנא מעצים'. ב-סאנ וברא"ה 'פשיטא הינו עצים'. ב-16,15 ליתא לשאלה. ב-תב ליתא לקטע זה.

3.4.2.43 לא ע"ב שורה 4

מלנ, 15, אור זרוע, רא"ה: 'מאי לאו אאתרוג'. ואתנד, ריטב"א: 'מאי לאו אכולהו'.

הגרסה 'אכולהו' מדייקת יותר שהרי משפט זה אינו מוסב רק על אתרוג, ואילו הגרסה 'אאתרוג' מציינת את אתרוג שממנו אנו מקשים.¹⁵³

3.4.2.44 לב ע"ב שורה 23

מסתנד, תשובת גאון, רא"ה, השלמה, מאירי: מיבעיא. ולאנ, ר"ח, רש"י, קטע מפירוש קדמון: משכחינן.

הגרסה 'משכחינן' לאיחוד הסגנון עם הרישא של השאלה ('לא משכחינן').

שת"ר משמעותו כאן פיסקא מן המשנה אין מכאן הוכחה. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 358-359 שמפליג בהשערות על נוסח המשנה שהיתה לפני בעל הסוגיה כדי לבאר כפילות זאת. אך דבריו צריכים לראיה. וראה עמינח, סוכה, עמ' 112-113 שמבאר שהכפילות נוצרה משום שעורך הסוגיה צירף שתי סוגיות משני סידורים (דבי אביי ודבי רבא. בדבי אביי לא גרסו 'תשבו כעין תדורו' לכך אלא באופן שמנהגו בסוכה כמנהגו בבית). אך ביאור זה אינו נראה, שהרי שימושו של אביי ב'תשבו כעין תדורו' אינו סותר את הדרשה שבברייתא אלא מרחיב אותה לפטור.

¹⁵⁰ אין ספק שהבינו זאת כברייתא, שהרי ב-ונ הוסיפו לפני ה'ת"ר' את הפיסקא מן המשנה. וכן נראה שהייתה הגרסה לפני תב, אלא שדילגו מחמת הדומות על 'ת"ר...'. וראה כץ, לימוד, עמ' 22 שמגרסתו ומכתבתו של ב מוכח ש'ת"ר' כל שבעת... הוא פיסקא (הסופר בכ"י זה רגיל לכתוב את הפיסקאות בקיצורים בולטים), כפי שטוען אפשטיין. אך כפי שכתבנו בגרסת תב חסר 'ת"ר...'. עקב דילוג מחמת הדומות, ואין מכאן סיוע לכך שזאת פיסקא.

¹⁵¹ כך מכריע אפשטיין, מבוא, עמ' 902: 'וקרוב שבנו' שלנו ת"ר הראשון הוא פיסקא... שנוסף בה בטעות כיצד מן הברייתא השנייה'. הכרעתו קרובה לגרסת מלס, אך הם אינם גורסים 'ת"ר' לפני הפיסקא.

¹⁵² בדק"ס עמ' 91 אות ר: 'ולשון הדפוס נוח דודאי לכתחילה לא שרינן להאוונכרי שיגזלו רק אלישנא דגמ' פריך דקאמר כי היכי דליהווי יאוש... הא כי גזזו נמי הו ייאוש ושינוי רשות'. כמו כן, המילה 'נמי' קשה לגרסה זאת שהרי לא שואלים על הטעם שמתקיים גם כאשר האוונכרי גוזזים.

¹⁵³ בדק"ס עמ' 94 אות ד: 'בדפוס פיזרו ווינציא בסיליאה וקושטא מאי לאו אכולהו והמהרש"ל בדפוס ראשון הגיה כלפנינו והג"י הישנה היא העיקרית... מאי לאו אכולהו ד' מיני'.

3.4.2.45 לה ע"ב שורה 19

בנוסח הרווח 'דמאי הא לא חזי לה'. ב-**מולאד** 'מאי טעמייהו דבית הלל' (ב-ול גרסת כלאיים).

3.4.2.46 לה ע"ב שורה 37

בנוסח הרווח 'הוה ליה'. ב-**מול** 'מיחזי'.

3.4.2.47 לז ע"ב שורה 16

בנוסח הרווח 'אתי למיגזייה'. ב-**מו** 'אתי למיכל'.

3.4.2.48 לז ע"ב שורה 18

בנוסח הרווח 'מצוות'. ב-**מל**, 15 וברא"ה 'מיני'.¹⁵⁴

3.4.2.49 לז ע"ב שורה 21

ב-**ולא**, III ובה"פ נוספה לשון פירוש 'הכי קאמינא לך'.

3.4.2.50 לז ע"ב שורה 33

בנוסח הרווח 'תחתיהן'. ב-**מו** הגרסה 'תחת הכבשים' (ב-ל ליתא ואם גרסתו 'תחת הכבשים' אזי דילג מחמת הדומות).

3.4.2.51 מ ע"א שורה 12

בנוסח הרווח 'קדוש'. ב-**מו** 'אסור'.

3.4.2.52 מ ע"א שורה 26

בנוסח הרווח 'מאי טעמא דר' יוסי'. ב-**מול** 'ור' יוסי'.

3.4.2.53 מא ע"א שורה 20

ב-**מ**, V נוסף 'מאי מעשר'. ב-ל נוסף 'מאי מעשר... מאי שביעית'.

3.4.2.54 מב ע"א שורה 2

ב-**מו** נוספה הבהרה 'וכי לא יצא בו אמאי פטור'. ב-ל 'אמאי פטור'.

3.4.2.55 מד ע"ב שורה 8

בנוסח הרווח 'ורב חסדא א"ר יצחק'. ב-**מול**, 7 'א' רב חסדא א"ר יצחק'.

3.4.2.56 מה ע"א שורה 25

בנוסח הרווח 'רבות'. ב-**מל**, 7 ליתא, נראה שמחקו זאת מכיוון שאין לו מובן.¹⁵⁵

3.4.2.57 מו ע"א שורה 43-44

ב-**מואד** 'מאי ממעט זמן... כל יומא איתיה'. ב-**לנתב**, IV, 7 ליתא. פיסקה זאת הנוספה לכאן מהסוגיה בשבת והוסיפה בסוף ההעברה אך מקומה לפני השאלה 'מאי מברך' והמהרש"ל סימן זאת למחיקה.

3.4.2.58 מז ע"ב שורה 16

ב-**מלא** ובגליון ו' אשגרה 'ברכה' מהברייתא לגבי שמיני למשנת בכורים.¹⁵⁶

3.4.2.59 מז ע"ב שורה 15

ב-**מולד**, IV ובר"ח הוסיפו ביאור מדוע ממעטים רק פסח שני 'פסח שני דכוותיה'.¹⁵⁷

¹⁵⁴ הריטב"א מפרש: 'פי' כולה חדא מצוה היא, אלא לומר שיש בו שלשה חלקים ממנה, וכן הוא במאירי. ולגורסים 'מיני' לא קשה והדבר מבואר ואפשר שטעו עקב דמיון גרפי בין האותיות.

¹⁵⁵ הדק"ס עמ' 139 אות נ כותב: 'ולשון קצר ויפה הוא והנוסח רבות לית ליה פתרא וליתא גם בילקוט... והפסקי הרי"ד והריטב"א העתיקו רכות'.

¹⁵⁶ ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 191 הערה 110 שהעיר על כך ולא הזכיר שם את א.

3.4.2.60 מח ע"א שורה 25

ב-ולא, V, 'אמי ליה שטיא'.

3.4.2.61 נא ע"א שורה 32

בנוסח הרווח 'והא דקתני של שאובה'. ב-מולד, 7, 'והאי דקמיפלגי בשיר של שואבה'.

3.4.2.62 נב ע"א שורה 52

בנוסח הרווח בר"ח בעין יעקב באגדות התלמוד ובילקוט שמעוני יואל רמז תקלה 'ומתגרה בהן בישראל'. ב-מולד 'ומתגרה בשונאיהם של ישראל'.

3.4.2.63 נב ע"ב שורה 50-51

ב-מוא, VI,7, הוסיפו 'התם כבש תשע אמות ולא זקיף הכא סולמות חמישים אמה וזקיפי טובא' (לגבי כבש: ב-מ, VI,7, 'עשרה אמות' ב-ו 'תשעה עשר'. לגבי הסולמות ב-מ 'חמש עשרה'. ב-א 'עשרים').

3.4.2.64 נג ע"א שורה 32

בנוסח הרווח 'ואמרי לה בארבעה ביעי'. ב-מול 'בארבעין ביעי'.¹⁵⁸

3.4.2.65 נג ע"א שורה 34

בנוסח הרווח 'משם לתפילת השחר משם לקרבן מוסף משם לתפלת המוספין'. ב-מול 'משם לתפלת השחר משם לתפלת המוספין משם לקרבן מוסף'.¹⁵⁹

3.4.2.66 נג ע"ב שורה 13

בנוסח הרווח 'והא חזינן דכרינן פורתא'. ב-מול, VII, 'והאידינא דכרינן פורתא'.

3.4.2.67 נג ע"ב שורה 37

ב-מול נוסף 'ורי יהודה א' לד'.

3.4.2.68 נג ע"ב שורה 39

ב-מוז 'אי ר' יהודה פשיטא'. תוספת זאת אינה נכונה מכיוון שהשאלה איננה על רב כהנא אלא על הגמ' שמעמידה זאת כר' יהודה.

3.4.2.69 נד ע"ב שורה 14-15

בנוסח הרווח 'אי הכי ערב שבת שבתוך החג נמי לא ליחשבה דזמנין דלא משכחת לה'. ב-מולד 'אטו ערב שבת שבתוך החג מי איתיה בכל שנה ושנה'.

3.4.2.70 נד ע"ב שורה 36

בנוסח הרווח 'ושל מוספין' (וכן הוא במשנה ובתוספתא). ב-מוז 'ושל בין הערבים'. ב-ל גרסת כלאיים 'תמיד של בין מוספין' (ולכן ב-ול גרסו ברישא 'של שחר'). אפשר שאשגרה 'תמיד של שחר' ולכן שינו ל'בין הערבים'.¹⁶⁰

¹⁵⁷ לשון פירוש זאת קשה ראה הלבני, מקורות, עמ' רלז ובהערה 3.

¹⁵⁸ בדק"ס עמ' 173 אות ש: 'ואף שכ"ה רגיל בכ"מ בלישנא אחרינא לטפווי ולהוסיף מ"מ נראה שהגירסא בארבעין הוא גוזמא יתירה שאין היד יכולה להחזיקם'.

¹⁵⁹ וכן הסדר במאירי. בתוספתא פ"ד ה"ה לא נזכרה 'תפילת המוספין' חוץ מכי"ע שהוסיף עפ"י הבבלי. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 889: 'ובתוספתא לא נזכרה כאן לתפילת המוספין משום שלאחר תמיד של שחר היו הולכין לבית הכנסת והיו מתפללין שם תפילה של שחר ושל מוסף ומבית הכנסת היו הולכין לקרבן מוסף וכן הגרסה גם בבבלי כ"מ... והוא בהתאם למסורת התוספתא'. וראה בדק"ס עמ' 174 אות ב: 'ואולי משום דמוסף נשחט בשש... ושוהין בעשייתו שעה... והמתפלל תפלת מוסף לאחר שבע שעות נקרא פושע'.

¹⁶⁰ בדק"ס עמ' 180 אות ר תמה על גרסה זאת עיי"ש.

3.4.2.71 נה ע"א שורה 20

בנוסח הרווח 'מותיב בה סימנא'. ב-מולד 'מנח בה סימנא'.

3.4.2.72 נה ע"ב שורה 22

בנוסח הרווח בשאלתות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 413) ובעין יעקב 'שאמר לעבדיו עשו לי סעודה גדולה'. ב-מול לא נקט לשון ציווי כלפי העבדים שהם אומות העולם 'שעשו לו סעודה עבדיו'.¹⁶¹

3.4.2.73 נו ע"א שורה 40-41

בנוסח הרווח 'אילימא לפניו יום טוב ראשון לאחריה יום טוב אחרון היינו שבת שבתוך החג'. ב-מ' רב אמ' לפניו י"ט ראשון לאחריה י"ט שני אי הכי היינו שבת שבתוך החג'. ב-ו ובריטב"א גרסת כלאיים 'אילימא... אי הכי'. ב-ל גרסת כלאיים (ליתא 'אילימא' ו'אי הכי') 'לפניה... הינו'.

3.4.3 כה"י וא

ישנם מקרים שבהם **וא** ניצבים כנגד שאר העדים (במקרים אלו הגרסה משותפת ל-**וא** ואינה נמצאת ב-**מל** אך לעיתים היא נמצאת בעד נוסף).

3.4.3.1 ג ע"א שורה 24

ב-**וא** נוסף 'ואם איתה דבסוכה קטנה פליגי'.

3.4.3.2 יא ע"א שורה 42

ב-**וא** נוספה דעת שמואל 'ושמואל... פסיקתן זו היא עשייתן'.

3.4.3.3 יז ע"ב שורה 27

בנוסח הרווח 'בין באמצע בין מן הצד'. ב-**וסא**, 1 'אחד זה ואחד זה'.

3.4.3.4 כ ע"א שורה 13-14

בנוסח הרווח 'ר' אליעזר אומר אם אינה מקבלת טומאה מסככין בה'. ב-**וא** 'ר' אליעזר אומ' אף היא מקבלת טומאה ואין מסככין בה'. גרסה זאת מבהירה שר"א מחמיר כפי שרב פפא בא להוכיח מברייתא זאת.¹⁶²

3.4.3.5 כג ע"א שורה 45

ב-**וא** 'זימנין דמיכונן ומוקי'.

3.4.3.6 כד ע"א שורה 9-10

ב-**מלנד** השאלה מנוסחת: 'ולא חייש ר' יהודה לבקיעת הנוד והא מדקתני סיפא'. ב-**וא**, 10 'וטעמיה דר' יהודה <...> ברירה והתניא',¹⁶³ השאלה היא על סברת ברירה.

3.4.3.7 כז ע"א שורה 15

ב-**וסא** נוסף 'דחיישת למיתה', תוספת זאת מפרשת מדוע ר"י סובר שר"מ צריך להודות לו.¹⁶⁴

¹⁶¹ באגדות התלמוד: 'משל למלך בשר ודם שאמר לעבדו עשה לי סעודה קטנה... וליתא לקטע שעוסק בסעודת העבדים.

¹⁶² ראה הלבני, מקורות, ג, עמ' קפו-קפז.

¹⁶³ ב-**וא** 'והתניא' וליתא 'וטעמיה... ברירה' ונראה שדילגו מחמת הדומות.

¹⁶⁴ קשר זה הוא בעייתי שהרי אם ר' יהודה סובר שחשש מיתה פחות שכיח מבקיעת הנוד, אין צורך להעמיד את הברייתא לדבריו דר"מ, אלא לתרץ שר"י סובר שמיתה פחות שכיחה מבקיעת הנוד (ואכן ב-ו נמחקה הגרסה 'דחיישת

3.4.3.8 כה ע"ב שורה 1

בנוסח הרווח 'שהיו עוסקין'. ב-וא 'שנטמאו'.¹⁶⁵

3.4.3.9 כו ע"ב שורה 6

ב-וא 'יָאָמ' אביי'. לגרסה זאת המשפט 'וכמה שנת הסוס...' הוא מן הסתמא ומביאים ראיה לכך מאביי (שהרי אם הוא מדברי רב אין צורך לסייע מאביי).

3.4.3.10 לע"א שורה 3

ב-וא ובגליון מ הוסיפו 'קתני גזול' לציון תחילת ההוכחה.

3.4.3.11 לע"א שורה 13

ב-וא, 15 אגדות התלמוד ובעין יעקב 'אמרו לו עבדו אדוני המלך'.

3.4.3.12 לא ע"ב שורה 29

בנוסח הרווח 'מיתבי'. ב-ואד וברי"ד 'והתניא'.

3.4.3.13 מ ע"ב שורה 3

בנוסח הרווח 'מאן תנא'. ב-וא, 17 'כמאן אזלא' (ב-17 'כמן עלה').

3.4.3.14 מח ע"א שורה 10

ב-וא נוסף ביאור 'הרי לילי יום טוב הראשון אמור הא מה אני מקיים שמח לרבות לילי יום טוב האחרון'.

3.4.3.15 מח ע"ב שורה 41

ב-וא נוסף 'ובטלה עבודה אותו היום עדי'. המילה 'עדי' איננה נכונה מכיוון שגם לאחר שהביאו בול של מלח לא הוכשר המזבח.

3.4.3.16 נא ע"א שורה 10-12

בנוסח הרווח ובריטב"א 'לא דכולי עלמי' עיקר שירה בפה והכא במעלין מדוכן ליוחסין קמפלגי'. לגרסה זאת, המחלוקת בסוגייתנו נובעת מהשאלה האם מעלין ליוחסין. ב-ואד, III 'לא דכולי עלמא עיקר שירה בפה והכא בהא קא מיפלגי דמר סבר הכי הוה מעשה ומר סבר הכי הוה מעשה למאי נפקא מינה למעלין ליוחסין'. לגרסה זאת, המחלוקת בסוגייתנו היא מה הייתה המציאות ומחלוקת זאת חשובה לעניין העלאה ליוחסין.¹⁶⁶

3.4.3.17 נב ע"ב שורה 41

ב-וא, 22 נוסף פירוש מרש"י 'יצחק להיכא אזיל עומד על פיתחה של גיהנם ומציל את בניו מדינה של גיהנם'.

3.4.3.18 נד ע"ב שורה 17-18

ב-ואד נוסף 'ההיא מידחא נמי דחינן ליה מאי טעמי'.

למיתה'. ואפשר שאע"פ שאין זה מוכרח, מ"מ מחזק את השאלה. וראה באוצר מפרשי התלמוד עמי' תשפו שמביא שהאחרונים הקשו אם ר"י לא חושש לבקיעת הנוד כיצד מקשה זאת לר"מ, והביאו שם תירוץ שמשום שחושש למיתה הקשו לו כן. וראה שם הערה 49 מה שהקשו, ולא קשה לגרסת וסא. וראה בתוספות יומא נו ע"ב ד"ה 'רבי' שתירצו 'שהיו ברצון מחזירין אותו והיו מקשין לו כל מה שהיו יכולין רק שיחזור בו'. תוספות מבארים שאין הכרח שר"מ יחוש לבקיעת הנוד.

¹⁶⁵ וכן הוא בספרי בהעלותך פסקא סח (עמ' 63).

¹⁶⁶ עיין תוספות ד"ה 'מעלין' שגורסים כך ולכן תמהים על רש"י שמפרש שהמחלוקת לגבי העלאה היא העומדת בבסיס המחלוקת מי היו המנגנים (כך גם מפרש התוספות רא"ש). וכבר העירו תוספות שבערכין הגרסה מתאימה לפירוש רש"י וראה דק"ס עמ' 160 אות ר'.

3.5 כ"י מינכן 95- פעילות ושכלול הניסוח

בכ"י זה מצאתי גרסאות ייחודיות רבות. אין מדובר בהגהות המשנות את תוכן הסוגיה (אם כי, יש גם מקרים כאלה כפי שיש בכל עד), אלא בפיתוח ושכלול הניסוח הקיים. דוגמאות אלה חורגות מהחלוקה הבסיסית והקדומה לענפי הניסוח, ונראה שהם תוצאה של פעילות ושיפור הניסוח אף בתקופה מאוחרת לאחר שהניסוח התגבש בצורתו הראשונית.

3.5.1 ג ע"א שורה 9

ב-מ נוסף 'מאי טעמא'.

3.5.2 ג ע"ב שורה 7

בניסוח הרווח 'ואי לא'. ב-מ 'פחות מארבע אמות'.

3.5.3 ג ע"ב שורה 29

ב-מ הוסיף הבהרה לתשובה 'מאי אין חולקין'.

3.5.4 ז ע"ב שורה 7-8

בניסוח הרווח 'דליכא שם ארבע דפנות'. ב-מ 'דליכא אלא שתי דפנות'.

3.5.5 יא ע"ב שורה 38

בניסוח הרווח 'מאן תנא'. ב-מ 'אלא'. בסוף השאלה מופיע שוב 'מני', ונראה שלכן גרס 'אלא' כדי שלא תהיה כפילות במילת השאלה.¹⁶⁷

3.5.6 יג ע"ב שורה 8-9

בניסוח הרווח 'כל אגד שאינו עשוי לטלטלו'. מ גורס 'כל אגד שאינו ראוי לטלטלו'. גרסה זאת מתאימה לפירוש רש"י שיש בעיה טכנית לטלטל אותו באגדו ולא מטרת האגד היא הדין.¹⁶⁸

3.5.7 טו ע"א שורה 45

בניסוח הרווח 'מאי כמותן'. ב-מ 'הכא במאי עסקינן'. גרסת מ מדויקת יותר שהרי 'כמותן' משמעותו שווה ואין הכוונה לפרש את המילה 'כמותן' אלא להעמיד את המשנה בנכנס ויוצא.¹⁶⁹

3.5.8 יז ע"ב שורה 6

בניסוח הרווח 'ולמר'. ב-מ 'וליטעמין'.

3.5.9 יז ע"ב שורה 15

ב-מ הוסיף 'זה הכלל הקל מנו מצטרף לחמור ממנו ואין החמור מצטרף לקל ממנו'. כלל זה מופיע במשנת כלים פכ"ז מ"ג. מ הוסיף משפט זה על משנת מעילה שהגמ' מביאה כדי להבהיר כיצד מצטרפים.¹⁷⁰

3.5.10 יח ע"א שורה 38

ב-מ 'פרש דבריך'.

¹⁶⁷ ב-אד מחקו תיבת 'מני' שבסוף השאלה.

¹⁶⁸ את שיטות הראשונים ראה בסעיף 6.1.8.

¹⁶⁹ רש"י מפרש: 'שיהא פסל הרחב כמותן יכול ליכנס וליצא בריוח...'. נמצא לפירושו שי'כמותן' אינו מתייחס לרווח שביניהם אלא לרוחב פסל שיוכל ליכנס וליצא שם. בעירובין כל כה"י (וטיקן 109, וטיקן 127, מינכן 95, אוקספורד 366) גורסים 'הכא במאי עסקינן' ואפשר ש-מ איחד את הסגנון מעירובין.

¹⁷⁰ עיין תוספות ד"ה 'ותניי' שבפירושם מביאים את משנת כלים כדי להבהיר כיצד מצטרפים.

3.5.11 יח ע"ב שורה 4

ב-מ נוסף 'אפי' נפחת כוליה דופן האמצעית תתכשר'.

3.5.12 יט ע"ב שורה 2

ב-מ 'והוא עצמן הטובל בו לא עלתה לו טבילה'.

3.5.13 יט ע"ב שורה 7

ב-מ נוסף הסבר לר"א 'ובהא קמפלגי ר' אליעזר סבר שיפועי אהלים לאו כאוהלים ורבנן סברי שיפועי אהלים כאהלים'. בה"ג, א, עמ' 333 כותב: 'ר' אליעזר סבר דומיא דאהל בעינן וכיון דלית לה גג לאו אוהל הוא'. אך עיין ברא"ה שסובר שלכו"ע שיפועי אהלים כאהלים אלא שר"א מצריך גג לחשיבות.

3.5.14 יט ע"ב שורה 26

בנוסח הרווח 'אימא סיפא'. ב-מד 'והדר תני'.

3.5.15 כ ע"ב שורה 41

בעדים שלפנינו 'או שאכלתו מלחת'. ב-מ 'וכן שאכלתו מלחת'. נראה שאיחד את הסגנון עם ההמשך 'וכן סואר... וכן מדבד'.

3.5.16 כ ע"ב שורה 42

בעדים שלפנינו 'מאהיל'. ב-מ 'חשוב אהל'. גרסה זאת מציינת את המעמד של המקרים לדעת רבנן, ציון המעמד נועד לנתק את המשנה מדיני טומאה ולתת לה משמעות כללית לכל תחום שהגדרת אהל קשורה בו.

3.5.17 כ ע"ב שורה 1

ב-מ 'דיליף', ואפשר שכוונתו היא שגז"ש זאת מקורה במקום אחר, ומרמז לקיום המקבילה בבבלי שבת כז ע"ב.

3.5.18 כא ע"א שורה 5

בנוסח הרווח 'וסבר ר' יהודה כל אהל שאינו עשוי...'. ב-מ הגרסה היא 'ר' יהודה אומר כל אהל שאינו...'. שורה זאת היא פתיחה לשאלה לאחר המאמר המוסגר שעסק בילפוטא לר' יהודה. מגרסת העדים שלפנינו משמע שהשאלה היא על דעת ר' יהודה באהלות, ואילו לגרסת מ מודגש שהשאלה היא סתירה בדעת ר' יהודה, וגרסתו מדייקת בהצגת מושא השאלה.

¹⁷¹ אך נראה ששכלול זה פוגם, כיוון שכוונת התנא הייתה להפריד בין המקרים שאין עשויים פיזית בידי אדם לבין המקרים שיש חסרון בכוונת האדם. לגבי שימוש המילה 'וכן' ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1043-1050; א' גולדברג, "לטיב ניב לשון המשנה", לשוננו, כו (תשכ"ב), עמ' 104-117.

¹⁷² בדק"ס עמ' 60 אות ז כותב על גרסת מ שאין זה לשון יפה. לגבי גרסת מ, יש לדון האם מחלוקת חכמים ור"י היא רק לגבי טומאה, וראה רש"י שמפרש שאינו אהל לטומאה.

¹⁷³ הדק"ס עמ' 60 אות ח' כותב: 'אולי לשון מ הוא לשון ישר דהדר ומעתיק לדברי המשנה והוא כמו אמר מר או גופא'. בחיפוש בבבלי אחר עוד מקומות כאלו העליתי רק עוד שלש מקומות דומים, בכתובות מה ע"ב 'וסבר רבי יהודה ללקות לוקה מ"מ' וראה דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' שלה שכל העדים גורסים כך חוץ מוטיקן 130 שליתא והעירו שם שאפשר שדילג מחמת הדומות. בכתובות נו ע"ב 'וסבר רבי יוסי רשאי' וראה דק"ס השלם, כתובות, ב, עמ' יד שכל העדים גורסים כך חוץ מכ"י לנינגרד-פירקוביץ שגורס 'רבי יהודה אומר...', וא"כ הפיתוח נעשה בכ"י אחד. בנדה מא ע"ב 'וסבר ר' שמעון דיה בבוועלה' ושם כל העדים גורסים כך (מקומות אחרים בהם מוזכרת המילה 'וסבר' אינם דומים לסוגייתנו, כיוון שאינם מצטטים את דברי התנא אלא מביאים אותם בפרפרזה). מצב העדים במקומות אחרים שדומים בצורתם לכאן, מחזק את השערתנו שהצורה 'וסבר...' היא המקורית.

3.5.19 כא ע"א שורה 10

ב-מ ותוספות 'והתינוקות', הוספת ה"א היידוע, להבהרה שמדובר באותם תינוקות שדובר בהם קודם.

3.5.20 כא ע"א שורה 25

בנוסח הרווח 'מפני שדעתו', ואילו ב-מ 'כדי שלא תהא דעתו'. גרסה זאת מפרשת שאין דעתו של התינוק גסה באופן תמידי, כי א"כ גם על השוורים נחשוש שיוציא אחד מאיבריו, אלא דעתו גסה בגלל הדלתות.¹⁷⁴

3.5.21 כא ע"ב שורה 15

ב-מ 'מטה נמי עשויה להניח מנעלים'. בנוסח הרווח 'מגינה'. ב-מ שונתה המילה 'מגינה' לעשויה להניח, שהרי אין המיטה מגינה על המנעלים וסנדלים.¹⁷⁵ ראה בפרק על לשונות פירוש שאין נכונות ביאור הקושי בשאלת הגמ'.

3.5.22 כא ע"ב שורה 23

י'הא ר' שמעון הו'א דאמ'. תוספת לחיזוק השאלה.

3.5.23 כב ע"א שורה 17

בנוסח הרווח 'מנא אמינא לה'. ב-מ הגרסה 'מנא אמינא לך', גרסה זאת מוסיפה חיות לסוגיה ומציגה את דברי רבא בהתייחסות ישירה ללומד.

3.5.24 כב ע"ב שורה 11-12

בנוסח הרווח 'רואין את העליונה... ואת התחתונה'. ב-מ 'רואין את העליונה... אן את התחתונה'. ב-מ גרס 'או', כדי להבהיר שאין צורך לראות את התחתונה והעליונה אלא מספיק לראות אחד מהם. בשאר העדים גורסים 'ואת' והוא"ו פירושה 'או'.¹⁷⁶

3.5.25 כב ע"ב שורה 14-15

בנוסח הרווח הגרסה היא: 'הא זה וזה בתוך עשרים אמרינן חבוט רמי' (ויש גורסים 'הא שתיהן'). ב-מ הגרסה היא: 'אלא בזו וזו בתוך עשרים אלמ' אמרינן חבוט דמי'. בגרסה שלפנינו מדייקים מן הברייתא את גדרי חבוט רמי, ואילו מ הפריד בין הדין העולה מהברייתא לבין המסקנה העולה מהדין לגדרי חבוט רמי.¹⁷⁷

3.5.26 כד ע"א שורה 7

ב-מ נוספה פתיחה לתשובה 'לא'.

¹⁷⁴ בדק"ס עמ' 61 אות נ כתב שכן הוא ברש"י. אך ראה רש"י שכותב: 'ולא משום דאינו אהל אלא שלא תהא דעתו של תינוק...', וא"כ אין זאת גרסת רש"י אלא פירושו. וראה בר"ח שכותב 'הואיל ודעת התינוקות גסה' משמע שדעתו של התינוק גסה תמיד ואילו על השוורים אין דעתו גסה, ולא כפירוש רש"י.

¹⁷⁵ את ביאור השאלה כפי שהיא לפנינו ראה בסעיף 3.2.1.15.

¹⁷⁶ וכן פירש הרא"ה 'או את התחתונה קאמי' (וכן הוא ברש"י). וראה בדק"ס עמ' 64 אות ת 'ולשון נח הוא'.

¹⁷⁷ נוסח זה מדייק בהוכחה ומפריד בין הדיוק והמסקנה, שהרי בברייתא לא מוזכר במפורש שהוא מדין חבוט רמי, וזאת רק הבנת התלמוד בברייתא (וראה ברש"י שבפירושו מפריד בין הדיוק למסקנה). וראה בדק"ס עמ' 64 אות א 'ינוסח הדפוס הוא הנכון דבברייתא ליתא האי אלא זו וזו וגם הוא מיותר'. הדק"ס הבין ש'אלא זו וזו' הוא חלק מהברייתא לגרסת מ. אך נראה שאין זה חלק מהברייתא, אלא שינוי מוכרח בעקבות הפיתוח שעשה מ מפריד את המשפט 'אמרינן חבוט רמי...! מהדיוק והופך אותו למסקנה. בעקבות שינוי זה נוצרה בעיה בדיוק שמדייק רב אשי, כיוון שנותר רק המקרה ללא הדין. מ יכל להוסיף את הדין, אך בחר להשתמש בדין המופיע ברישא של הברייתא ולא לדייק מהסיפא, ולכן שינה את המילה 'הא' למילה 'אלא'.

3.5.27 כד ע"ב שורה 37

ב-מ נוסף 'וכי תימ' הכי נמי'.¹⁷⁸

3.5.28 כה ע"א שורה 1

ב-וסאנתבד 'אלא בית סאתים', ב-ל 'יותר מבית סאתים', גרסאות אלה נוקטות בשיעור שבו מטלטל ומשמע שמותר לטלטל בבית סאתים אף שמוקף יותר. מ מדייק וגורס את שיעור ההיקף 'אלא אם כן יש בו בית סאתים'.

3.5.29 כז ע"ב שורה 6-7

ב-מ 'עשה סוכה לשם חג שבעה ימים'. הגמ' מביאה דרשה זאת כטעמו של ר"א, שסובר שאין יוצאין מסוכה לסוכה ואין עושין סוכה בחולו של מועד. לכאורה, הלימוד הדרוש לר"א הוא שצריך סוכה לשבעה, ואילו הלימוד שצריך סוכה לשם חג אין עניינו לכאן, והוא הטעם לדעת ב"ש שפוסלים סוכה ישנה (לעיל ט ע"א). אך בסוגיה שם הגמ' מעמידה שב"ש סוברים כר"א, וא"כ ישנם שתי דרשות מפסוק זה.¹⁷⁹ לפי"ז, קשה לר"א מה דורש מתחילת הפסוק, וב-מ הוסיפו יישוב לקושי זה.

3.5.30 כח ע"ב שורה 19

הגמ' שואלת 'קטן שאין צריך לאמו מדרבנן הוא'. ישנו חילוף גרסה בתשובה. בנוסח הרווח 'מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא אלא קרא למה לי לר' אליעזר כדאית ליה...'. ב-מ 'אלא קרא לר' אליעזר כדאית ליה לרבנן כדאית להו וקטן שהגיע לחינוך דרבנן הוא וקרא אסמכתא בעלמא הוא'. מ התחיל את התירוץ ב'אלא' והסביר תחילה את הפסוק (ולכן מחק את לשון השאלה 'למה ליי'), ולאחר מכן הסביר את מדרש ההלכה. מ שינה את הסדר, כדי שהמילה 'דרבנן' לא תופיע ברצף בסוף השאלה ובתחילת התירוץ (למרות שהסדר ההגיוני הוא תחילה להסביר את מדרש ההלכה שהשאלה עליו, ולאחר מכן להסביר את הפסוק).¹⁸⁰

3.5.31 כט ע"א שורה 2

בנוסח הרווח 'מרהטי בגמרא'. ב-מ 'רהטי גירס'. גרסה זאת נועדה להשוות את לשון המעשה ללשון התירוץ.¹⁸¹

3.5.32 כט ע"א שורה 26

בנוסח הרווח 'ואמר לשמשו טול...'. ב-מ 'ובאגדות התלמוד ונטל פנס...', לגרסה זאת המלך נטל את הפנס ולא שלח את עבדו. גרסה זאת מדייקת, שהרי אין משמעות לעבד בנמשל.

3.5.33 לג ע"א שורה 19

ב-מ הוסיף 'קא מיבעיא ליה לר' ירמיה'. רש"י מפרש: 'האי דיוקא דרב פפא מיבעיא ליה לר' ירמיה' ואפשר שנוסף ב-מ מפירוש רש"י.

¹⁷⁸ לגרסה זאת לפנינו שתי שאלות. אך אין זה נכון, שהרי השאלה שיטלטל בכולו אינה שאלה ללא דברי רב הונא בריה דרב יהושע.

¹⁷⁹ סוכה ט ע"א. הריטב"א בסוגייתנו מקשה לב"ש שדורשים מכאן עשה סוכה לשם חג, כיצד אומרת הגמ' (ט ע"א) שסוברים כר"א הרי הוא דורש מפסוק זה שצריך סוכה לשבעה, ומתוך הריטב"א שיש כאן שתי דרשות, מחג הסוכות דורשים סוכה לשם חג ומשבעת ימים דורשים סוכה לשבעה.

¹⁸⁰ אכן ב-תב דילגו מחמת הדומות על 'דרבנן'. ב-ולג, II הפרידו ע"י תיבת 'אין'.

¹⁸¹ את הגרסאות ראה בסעיף 5.1.42.

3.5.34 לג ע"א שורה 42

ב-מ 'לא ר' יהודי ולא רבנן'. השאלה 'כמאן' לכאורה מיותרת שהרי המשפט פותח ב'מאן תנא', ולכן ב-מ הוסיף הבהרה לשאלה.

3.5.35 לה ע"א שורה 19

ב-מ ליתא 'אל תיקרי הדרי'. נראה שמחך זאת משום שאין בדרשת ר' אליעזר שינוי בקריאה אלא בפירוש. אך נראה שגם לדעה זאת ישנו שינוי שהרי נקרא בפתח (כפועל) ולא בקמץ.¹⁸²

3.5.36 לז ע"ב שורה 16

ב-מ הוסיף 'אי שרית לי' לאורוחי'. תוספת זאת מדגישה שאפילו הרחה אסרו באתרוג ולא חששו שיתלוש.

3.5.37 מ ע"ב שורה 21

ב-ולנ הביאו רק את תחילת הברייתא 'כמה קשה אבקה של שביעית'. ב-סאד המשיכו '... לסוף מוכר את מטלטליו...'. ב-מ ציטטו את כל המימרה '... מוכר את ביתו... מוכר את עצמו... אלא אפיי לגרי' (במקום 'מטלטליו' גרס 'אחוזתו'). רש"י מעיר בסוגייתנו 'במסכת ערכין ארוכה היא מאד וכאן לא נכתבה כולה בספרים...'.¹⁸³

3.5.38 מא ע"א שורה 40

בנוסח הרווח 'לא צריכא'. ב-מ, V 'אלא' (מהביטוי 'לא צריכא' משמע שהשאלה היא פשיטא ואין זה נכון כאן).

3.5.39 נע"א שורה 3

בנוסח הרווח 'וגזירה שמא יאמרו לדעת נתקדשו'. ב-מ 'וגזירה שמא יאמרו אינה נפסלת בלינה'. גרסת מ מבארת את המכשול שיצא אם יחשבו שלדעת נתקדשו.¹⁸⁴

3.5.40 נב ע"א שורה 3-4

בנוסח הרווח 'שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם'. ב-מ 'שאין יצר הרע שולט ועוסקין בהספד'. לגרסת מ מבואר שאין יצר הרע שולט לא רק משום שעוסקים בהספד.¹⁸⁵

3.5.41 נד ע"א שורה 3

ב-מ הוסיף ביאור 'קמ"ל שאין בין תקיעה לתרועה ותקיעה כלו' שאם שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום לא יצא'.

3.5.42 נה ע"א שורה 11

הדרשה אומרת 'ואיזה חדש שיש לו שני ראשין'. בנוסח הרווח 'הוי אומר זה ר"ה'. ב-מ ובילקוט שמעוני רמז תשכה דייקו ונקטו את שם החודש 'הוי או' זה תשרי'.

¹⁸² בדק"ס עמ' 108 אות ב כותב על נוסח מ: 'ולשון ישר הוא דלא משנה מידי מן המקרא וכ"ה בילקוט... אבל מצאנו הלשון בברכות ז ע"ב א"ת שמות אלא שמות'. ראייתו של הדק"ס מהילקוט אינה ראייה כיוון שגם בספרא ובשאר מדרשי האגדה לא נוקטים כאן בצורה 'אל תיקרי' וכן לא בדרשת עקילס הגר ע"ש. וראה מלמד, מדרשי הלכה, עמ' 305 תתעט הערה 6 שמסביר דרשה זאת.

¹⁸³ בדק"ס עמ' 124 אות ל: 'וברייתא זו כולה היא בקידושין ובערכין אבל מרש"י מוכח שגם לפניו לא הייתה כאן כולה'.

¹⁸⁴ וכן הוא בירושלמי פ"ד ה"ז (נד ע"ד).

¹⁸⁵ ראה רש"י: 'ועוד שאין יצר הרע שולט'. וראה דק"ס עמ' 166 אות י: 'ואולי הפכו כאן כדי שלא נטעה ונפרש משום שעוסקין בהספד אין יצה"ר שולט אבל כבר אמרו בקידושין אפיי בשעת אנינות יצרו מתגבר עליו'.

שער שני- טיבם של כתבי היד לאור זיקתם לגאונים ולראשונים

בפרק השלישי הוצגו מרבית חילופי הגרסה במסכת (שאינם נובעים מטעויות סופר). חילופים אלה הינם חילופים שאינם משנים את התוכן והם נובעים מהרצאה שונה של טקסט. לאור הנתונים במסכת סוכה הסקתי שההתפלגות העיקרית של ענפי הנוסח במסכת סוכה היא כתוצאה ממצב של חוסר גיבוש לשוני. בחילופים אלו אין להכריע ומדובר במסורות נוסח שהתהוו במקביל.

ברם, אין במצב זה כדי לשלול הימצאותם של חילופים שהם תוצאה של הגהות חכמים ולמדנים. כמו בכל טקסט ועל אחת כמה וכמה בטקסט נלמד ומורכב כמו התלמוד הבבלי הגיהו את הנוסח. בתופעה זאת, של הגהות ע"י חכמים, עוסק השער השני.¹

בשער זה ברצוני לנתח את החילופים בין כה"י שנובעים מהגהות מדעת והם אינם תוצאה של טעות סופר. מסורת הנוסח המשתקפת בכה"י בנוגע לחילופים אלה היא המכרעת לקביעת טיבם של כה"י, מכיוון שאין מדובר בהשמטה או טעות טכנית שאפשר לעמוד עליה בנקל אלא על מסורת נוסח שמשקפת את מסורת הלימוד בבתי המדרש השונים.

אחת הסיבות המרכזיות לחילופי הגרסאות היא הגהות הספרים ע"י החכמים והתלמידים במרוצת הדורות.² וידועים דברי ר"ת בהקדמתו לספר הישר כנגד מגיחי הספרים,³ וכפי שמעיד ר' יונה מגירונדי בפירושו למסכת אבות (פ"ג מ"ז): '... מה שאין בספר התלמוד, כי בכמה מקומות הגרסאות מתחלפות, גם בכל יום הסברות מתחדשות, ומהם כותבים הגרסא על פי דעתם ונתנה רשות לחבל. כי ספר שלם אין בארץ אשר לא יחטא ותולין הטעות על הספר, לא על דעתם.'

במקרה זה על החוקר לעמוד על הגרסה המקורית ולהכריע בין הגרסאות שעומדות לפניו. מלאכה זאת אינה קלה כל עיקר, שהרי אין מדובר בשיבושים מאונס אלא הגהות מדעת שגרסתן 'עדיפה' על הגרסה המקורית.⁴

חוקרים רבים עסקו בגיבוש קריטריונים טקסטואליים לביקורת הנוסח. חוקרים אלו באים אומנם מדיסציפלינות אחרות (מקרא, הברית החדשה, ספרות קלאסית),⁵ אך יפה כחם גם לביקורת הנוסח של ספרות חז"ל. הקריטריונים לביקורת הנוסח מתחלקים לשתי קבוצות: חיצוניים ופנימיים.⁶ הקריטריונים החיצוניים הם:

א. מעמד לא שווה של עדי הנוסח- העדים האשכנזיים ידועים בהגהות הרבות שנכנסו בהם וכבר הלינו על כך הראשונים,⁷ ולכן ניתן לומר שאינם בעלי איכות גבוהה למציאת נוסח מדויק. לעומתם,

¹ ראה סבתו, על מוקדם, עמ' 151-152: 'ההנחה הטבעית היא שיש נוסח אחד מקורי וכל השאר השתלשלו ממנו', ובהערה 16 מעיר: 'בדברים אלו לא באתי לשלול את אפשרות קיומן של מספר גרסאות השקולות זו לזו.'

² ראה רוזנטל, תולדות, עמ' 572: 'כשהראשונים מדברים על מגיחי הספרים שבעטיים נשתנו הגרסות, כוונתם אל חכמים, ולא אל כותבנים (סופרים).'

³ ראה רוזנטל, תולדות, עמ' 572 שמביא ציטוטים נוספים מספר הישר.

⁴ ראה גינצבורג, ירושלמי, עמ' יז: '... ומכל מקום אפשר לו לאדם לחזור על הבבלי מראשו לסופו מבלי שיפגע במקום שחזותו מוכחת עליו שנשתבש.'

⁵ ראה טוב, קריטריונים, עמ' 116 הערות 10,11 רשימה ארוכה של מחקרים מתחום ביקורת נוסח המקרא ובהמשך המאמר מחקרים מדיציפלינות אחרות. טוב פרסם מאמר זה בשינויים בספרו ראה טוב, ביקורת, עמ' 224-234.

⁶ ראה טוב, קריטריונים, עמ' 117-118 שהקריטריונים החיצוניים נוגעים לתעודה שבה מצויה הגרסה ואילו הפנימיים נוגעים לערכן הפנימי של הגרסאות. רשימת הקריטריונים שתובא להלן לקוחה ממאמרו הנ"ל עמ' 118-127.

⁷ על תופעה זאת ראה י" זוסמן, "מסורת לימוד ומסורת נוסח של הירושלמי", מחקרים בספרות התלמודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 42 הערה 130, וכן אצל י"מ תא שמע, "ספרייתם של חכמי אשכנז בני המאה היא-יב", קריית ספר, ס

קטעי הגניזה⁸ מייצגים מסורות מזרחיות שאינן קשורות במסורות הנוסח האירופאיות הנפוצות, הן משום עתיקותן המופלגת⁹ והן משום שלא עברו דרך שלשלת מסירה זו.

ב. בסיס רחב לממצא (textus receptus)¹⁰.

ג. גילם של עדי הנוסח.¹¹

ד. לשונם של כתבי היד.¹²

הקריטריון הפנימי העיקרי הוא: הגרסה הקשה עדיפה (lectio difficilior)¹³.

(תשמ"ה), עמ' 29: 'שימושם בספרים לא היה פאסיווי מתבונן גרידא, אלא בעל אופי אקטיווי, ואולי נכון יותר לומר: אגרסיבי, וכלל אדפטציות מרובות של נוסח הספרים (כל הספרים!) כדי להתאימם, על ידי הגהתם ביד חזקה, אל המסורת האשכנזית שהייתה רווחת ביניהם...!'

⁸ יש להעיר שבשם קטע גניזה כוונתנו לקטעים מגניזת קהיר שחזקה עליהם שהגיעו מן המזרח, ואין להשתמש בשם זה על פרגמנטים שמוצאם מאוספים אירופאיים מובהקים וראה זוסמן, שרידי, עמ' 27 הערה 34. אם כן, גם לגניזה הקהירית הגיעו גם כתבים אשכנזיים מאוחרים ואף מכתבים ביידיש אך מ"מ רובו נכתב במזרח במאות הי"א-י"ד, ראה רוזנטל, גניזה, עמ' 268.

⁹ שכטר, אבי הגניזה, פרסם בשנת תרנ"ה קטע בבלי מסכת כריתות שמתוארך לשנת 1123 (ש"ז שכטר ושמעון סינגער, קונטרסים מתלמוד בבלי כריתות ותלמוד ירושלמי ברכות, קאנטאבריגיא תרנ"ה, דף א-ג). וראה על פרסום זה W. Bacher, *Talmudical Fragments, JQR, IX* (1897), pp. 145-151. וראה רוזנטל, כריתות, עמ' 97-146 על קטע גניזה זה. כמו כן, ראה זוסמן, שרידי, עמ' 27 שכיום יש בידנו קטעים עם קולופונים קדומים יותר מן המאה האחת עשרה, והוא אף משער שישנם קטעים שאינם מתוארכים שאף עתיקים מהם. עוד על עתיקות הגניזה ראה רוזנטל, גניזה, עמ' 268-269.

¹⁰ כדי להשתמש בקריטריון זה, יש לנקוט בשיטה הסטמאטית שמבררת את שרשרת ההעתקה של העדים המצויים בידינו. לאחר שיהיה בידינו אילן יחס (stemma) נוכל לשחזר על פי עדי הנוסח הקיימים את אביהם המשותף. שיטה זאת פותחה בעיקר ע"י חוקרי הספרות הקלאסית ובתחילת דרכה הסתמכה בעיקר על שימוש בטעויות משותפות ובטעויות מפרידות ראה מיליקובסקי, סדר עולם, עמ' 123-127; ברודי, שאילתות, עמ' 15-19. השיטה הסטמאטית אינה תקפה, כאשר הסופר העתיק ממספר טפסים שעמדו לפניו (רצוניה פתוחה מצב היוצר קונטמיניציה). מצב זה מצוי בספרות חז"ל ראה ברודי, שאילתות, עמ' 17 הערה 22, אך בעיקר הדבר מצוי בתלמוד הבבלי, שבו עוסק מחקרנו, ולכן לא ניתן לבנות סטמה לעדים שלפנינו. וראה סגל, מגילה, עמ' טו-טז שמונה ארבע סיבות למצב זה בספרות חז"ל: א) מיוזג מסורות נוסח ממדינות שונות עקב נדידת ספרים ממקום למקום. ב) השפעת המפרשים שהייתה להם תפוצה בינלאומית וטשטשו מסורות מקומיות. ג) טיבה של הדיאלקטיקה התלמודית והשפה העברית שטעות קטנה פוגעת בהבנת הסוגיה ותוקנה ע"י הלומדים, ולכן קשה למצוא טעויות משמעותיות להגדיר על ידן את הייחוס המשפחתי. ד) אופי השקלא וטריא שמרובה בחזרות על ביטויים גרם לדילוג מחמת הדומות הדורש השלמה, ומגדיל את היקף ההכלאה.

¹¹ ראה בית אריה, פרקי שירה, עמ' 149 שקריטריון זה (כה"י הקדום והשלם ביותר) משולל כל בסיס מדעי (לגבי העדפת כה"י השלם ראה הבלין, הכרעה, עמ' 241 הערה 1: 'וקשה למצא הגיון בדבר ושמא חשבו שיש ריעותא בדבר שאינו שלם. על כל פנים שכיח מאד שדווקא המקורות הקדומים והעתיקים יותר הם מדרך הטבע לקויים, קטועים וחסרים ואין הזנחתם אלא מתוך עצלות המהדירים!'). כמן כן, ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 342 שעל אף שכ"י התימני הוא המאוחר שבעדים הרי הוא המשובח שבהם. והביא שם שגם הרא"ש רוזנטל הסיק כן לגבי כ"י תימני למסכת פסחים וסיכם זאת: 'ללמדך שלא דווקא קדמות הכתיבה מכרעת אלא טיבה מקומה ומקורה'. על עדויות לכתבי יד עתיקים של התלמוד וכאלה שישנם בידינו ראה ד' רוזנטל, הקדמה לכ"י פירנצה, ירושלים תשל"ב.

¹² ראה סבתו, על מוקדם, עמ' 152 ובהפנייה שם בהערה 17. וראה עוד: S. Friedman, "An Ancient Scroll Fragment (B. Hullin 101a-105a) and the Rediscovery of the Babylonian Branch of Tannaitic Hebrew", *JQR*, 86 (1995-96), pp. 9-16.

בין הענף התימני לענף הנוסח הרווח ישנם חילופים רבים שנוגעים לתוכן של הסוגיות. עיון והכרעה זהירה בחילופים אלו יבססו את מעמדם של ענפי הנוסח ויעזרו להכרעות במקומות המסופקים.

בפרקים הבאים אדון בחילופי נוסח שבהם הנוסח המקורי הוגה ושיש להם עדות נוסח נוספת מהגאונים, ר"ח, הרי"ף, הרמב"ם והגהות רש"י. כדי להכריע בחילופי הנוסח התבססתי בראש ובראשונה על השוואת הנוסח לנוסח העדים העקיפים. סגל במחקרו על מסכת מגילה¹⁴ כותב על חשיבות ההשוואה לנוסח הגאונים:

האם ישנה מסורת נוסח שראוי להעדיפה על אחיותיה ולומר שככל שכתב יד או קבוצת כתבי יד מתקרבים לקראת קנה מידה זה הרי הם משובחים משאר עדי הנוסח של הטקסט? המועמד המיוחס ביותר לתפקיד של קנה מידה כזה הוא כנראה נוסח הגאונים. הגאונים הם היורשים הישירים של ישיבות האמוראים וחזקה עליהם ששמרו על מסורות מהימנות של נוסחא ופירושא בסוגיה התלמודית¹⁵

השוואה זאת עומדת בבסיס ההכרעה. כמובן שכל זה במידה ויימצא הסבר מניח את הדעת להתהוותה של הגרסה המשנית. אם תימצא זהות בין הנוסחים אך עיון בחילוף ובסוגיה תוך שימוש בקריטריונים הפנימיים יוכיח מעל לכל ספק כנגד גרסת העדים העקיפים אכריע כנגדם. בסיכומם של פרקים אלה נוכל לעמוד על טיבו של הנוסח בכה"י למסכת סוכה, ועל השתלשלותו בכה"י השונים.

¹³ וכפי שכותב ר"ת (ספר הישר, שו"ת, מהדורת רוזנטל, עמ' 75) 'שתלמידים המגיהים אינם מגיהים דברים של תימה'. ראה בהרחבה אצל B. Albrektson, "Difficilior Lectio Probabilior- A Rule of Textual Criticism and Its use in Old Testament Studies", *OTS*, 21 (1981), pp 5-18

¹⁴ ראה סגל, מגילה, עמ' 27.

¹⁵ ראה סבתו, על מוקדם, עמ' 152. '... קנה מידה חיצוני נוסף הוא הנוסח העולה מעדויות הגאונים'.

פרק רביעי- נוסח הגאונים

4.1 תשובות הגאונים

בסעיף זה אדון בהשוואת ענפי הנוסח לנוסח שבתשובות הגאונים. אין בידינו תשובות רבות שמתייחסות למסכת סוכה אך בכל אופן יש מספר תשובות משמעותיות לנוסח המסכת.

4.1.1 נוסח תשובות הגאונים זהה לנוסח הענף התימני

ישנן ארבע תשובות שבהן נוסח תשובות הגאונים זהה לנוסח הענף התימני.

4.1.1.1 תשובות גאונים אסף, ב, עמ' 92-93¹

וחזרנו והקשינו על שתי השמועות איך תאמר דאמר ר' יוחנן הלכה למשה מסיני או דאמר יסוד נביאים והאמר ר' יוחנן דילכון אמר [דילהון] היא ופירוש דילכון זה חכם הוא והוא רב כהנא כלומר רב כהנא חכם שלכם אמ' כי ערבה דילהון הוא ופירוש דילהון מדבריהם של סופרים אף על פי שלא הזכיר את הסופרים אלא מנהג ידוע הוא כי דתנו רבנן מדבריהם ופירושו מדברי סופרים כמה שאנו אומרים כל כסף קצוב האמור בתורה סתם אינו אלא כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה פי[רוש] של דברי סופרים אף כן הוא אומר דילהון היא דרבנן וזה הוא הקושיא איך תקרא על שם ה' למשה מסיני ועל שם יסוד נביאים ודילהון דרבנן היא ופירקנו כי שתי השמועות של משה ושל נביאים בזמן שבית המקדש קיים נאמרו אבל מאחר חרבן ביה"מ השני דילהון דרבנן היא.

מד ע"א שורה 43-מד ע"ב שורה 1

תסתיים דרבי יוחנן הוא דאמר יסוד נביאים דאמ' רבי אבהו אמ' רבי יוחנן ערבה יסוד נביאים הוא תסתיים אמ' ליה רבי זירא לרבי אבהו מי אמר רבי יוחנן הכי והאמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן עשר נטיעו' ערבה וניסוך המים הלכ' למשה מסיני אשתומם כשעה חדא אמ' שכחום וחזר ויסדום ומי אמ' רבי יוחנן הכי והאמ' רבי יוחנן

מ	דילכון	אמר'	דילהון	היא	התם	בזמן	שבית
ו	דילכון	א'	דילהון	היא	לא	קשיא	
ל	דילכון	אמרי	דילהון	היא	אלא לא	קשיא	
א	דילכון	אמ'	דילהון	היא	לא	קשיא	
נ	די לכון	אמרי	די להון	היא	אלא לא	קשיא	
ת	דילכון	אמ'	דילהון	הוא	לא	ק(ו) שיא כן	שבית
ב	דילכון	אמ'	דילהון	הוא	לא	ק(ו) שיא כן	שבית
ד	דלכון	אמרי	דלהון	היא	לא	קשיא	
7	<...>	אמ'	דלהון	היא	לא	קשיא	
19	דילכון	א' ר'	דילהון	היא	לא	קשיא	
V	דילכון	אמרי	ודילהון	היא	לא	קשיא	

¹ אוצר הגאונים עמ' 63.

מ	המקדש	קיים	ולא	קשיא	הא	במקדש	הא	בגבולין
ו					כאן	במ'	כאן	בגבולין
ל					כאן		כאן	בגבולין
א					כאן	במקדש	כאן	בגבולין
נ					כאן	במקדש	כאן	בגבולין
ת	המקדש	קיים	וכאן	בזמן	שאינו	קיים		
ב	המקדש	קיים	וכאן	בזמן	שאינו	קיים		
ד					כאן	במקדש	כאן	בגבולין
7					כאן	במ>..<	כאן	בגבולין
19					כך	במ>..<	<...	
V					כאן	במקדש	כאן	בגבולין

ישנם שני חילופי גרסה בסוגיה זאת שקשורים זה בזה. החילוף הראשון הוא בציטוט של דברי ר' יוחנן ונוגע לפירוש השאלה:

ב-מלנד, V, 'אמרי'. ב-ואתב, 7, 'אמ'. ב-19 'א' ר"י.

רש"י מבאר את דבריו של ר' יוחנן כך:

והאמר ר' יוחנן דלכון אמרי דלהון היא - רב כהנא היה מתלמידי רב, והיה חריף מאד, וברח לארץ ישראל לפני רבי יוחנן מחמת מרדין, [שהרג לאדם אחד] כדאמרינן בפרק בתרא דבבא קמא (ק"ז, א), והוצרך לו רבי יוחנן לכמה ספיקות, והיה אומר רבי יוחנן לבני ארץ ישראל: סבור הייתי שתורה שלכם, שלא גליתם מארצכם ולא היה לכם טירוף הדעת, אבל ראיתי שהיא של בני בבל, שאף על פי שגלו, עמדה להם חכמת החרש והמסגר שגלו עם יכניה, כדכתיב (מלכים ב' כד) הכל גבורים עושי מלחמה ותניא בסדר עולם: וכי מה גבורה עושין בני אדם הנתונים בשלשלאות של ברזל, אלא, שגבורים היו במלחמתה של תורה - אלמא סבירא ליה לרבי יוחנן דלא נשתכחה תורה בגלות בבל.

רש"י מפרש שאמירה זאת של ר' יוחנן מתייחסת לתורתם של בני בבל ומשבחת אותם. דברים אלו של ר' יוחנן אינם מתיישבים עם התירוץ שכחום וחזרו וייסדום, וא"כ חוזרת הסתירה בדברי ר' יוחנן האם ערבה היא יסוד נביאים או הלכה למשה מסיני. התירוץ 'כאן במקדש כאן בגבולין' מחליף את התירוץ 'שכחום וחזרו וייסדום' ועל פיו במקדש זהו הלכה למשה מסיני, ובגבולין זהו יסוד נביאים.

תוספות ד"ה 'והא' מקשים על ביאורו של רש"י כך:

והקשה רבינו תם אטו מי לא אשכחן פ' הבונה (שבת קד. ושם) גבי מנצפ"ך שכחום וחזרו וייסדום ולא פריך הכי ועוד אטו משום דהם בני תורה א"א שישתכחו תורת ערבה.

ולכן מבארים תוספות את סוגייתנו באופן אחר:

ורבינו חננאל גרס דלכון אמר דלהון היא ומפרש רבינו תם שהיה ר' יוחנן אומר לתלמידיו שהיו לפניו מבבל אחד משלכם אומר דהוא רב כהנא שעלה מבבל דלהון היא משלהם היא ערבה כלומר שהיא מנהג נביאים שהיו רגילין לדבר לתלמידים שבבבל וכן ת"ח שמבבל לתלמידים שמא"י... והשתא ניחא דפריך הכא שפיר דרבי יוחנן אדר' יוחנן דאמר יסוד נביאים ודלהון היא משמע דמנהג הנביאים ולא יסוד.

תוספות מבארים שאמירה זאת של ר' יוחנן מתייחסת לערבה ועולה ממנה שר' יוחנן סובר שערבה היא מנהג נביאים, וקשה מכאן על אמירתו שערבה היא יסוד נביאים.²

תוספות תולים פירוש זה בגרסה 'אמר', אך בפירוש ר"ח שלפנינו הגרסה 'אמרי'.³ בנוסף לכך, בהמשך דבריהם מביאים תוספות את הסוגיה בגיטין ע"א ושם הגרסה 'דילכון אמרי' על אף שפירושה הוא שרב כהנא אמר (וכן הריטב"א מפרש כתוספות ואינו מזכיר את עניין הגרסה).⁴ נראה א"כ, שאין הכרח לפרש את הגרסה 'אמרי' כרש"י ואפשר לבארה כר"ח ותוספות, אך את הגרסה 'אמר' א"א לפרש אלא כר"ח ותוספות ולא כרש"י.

החילוף השני הוא בתירוץ הגמרא:

בנוסח הרווח 'כאן במקדש כאן בגבולין' (ב-ל דילג מחמת הדומות על 'במקדש כאן'). ב-תב 'כאן בזמן שבית המקדש קיים וכאן בזמן שאינו קיים'. ב-מ 'כאן בזמן שבית המקדש קיים ולא קשיא הא במקדש הא בגבולין'.

הגאון, בתשובה הנ"ל, גורס כגרסת התימניים. גרסה זו נמצאת גם בר"ח. ר"ח כותב בביאור הסוגיה (וכן הוא בערוך ערך 'דלכון'):

[...] החכם שלכם אמר לי כי ערבה מדרבנן ואינה לא יסוד נביאים ולא הלכה ושנינו לא

קשיא כי אמר ר' יוחנן הלכה למשה מסיני ויסוד נביאים כשהמקדש קיים ובגבולין, וכי

אמר רב כהנא מדרבנן היא אינה לא הלכה ולא יסוד נביאים בזמן הזה.

הגאון ור"ח מבארים שהסתירה בדברי ר' יוחנן היא האם ערבה היא יסוד נביאים או מדרבנן,⁵ ולכן התירוץ הוא שבזמן הזה ערבה היא מדרבנן.

גרסת הגאון ור"ח בתירוץ ודאי אינה מתאימה לפירוש רש"י בשאלה, שהרי לרש"י השאלה היא שדברי ר' יוחנן שערבה היא יסוד נביאים סותרים את דבריו שערבה היא מהלכה למשה מסיני, ולא ייתכן לומר שישוד נביאים נאמר בזמן הזה. גם לפירוש תוספות שהשאלה היא מדברי ר' יוחנן שערבה היא יסוד נביאים שסותרים את דבריו שערבה היא מנהג נביאים א"א לתרץ שמנהג נביאים נאמר בזמן הזה ולא ניתן לגרוס בתירוץ כגאון ור"ח. לפירוש הגאון בדברי ר' יוחנן דחוקה מאד הגרסה 'כאן במקדש כאן בגבולין', שהרי לפירושו התקנה נעשתה ע"י חכמים ולא בזמן שביהמ"ק קיים. נראה שפירוש הגאון לדברי ר' יוחנן עדיף על פירוש רש"י ותוספות. את פירוש רש"י כבר דחו תוספות, אך גם פירושם של התוספות (מנהג נביאים) דחוק מאד בלשון 'דלהון היא'.

² כעין ביאור זה לשאלה מופיע גם בתשובת הגאון ובר"ח (הבאתי בפנים את תוספות מכיוון שהם קושרים זאת במפורש לעניין הגרסה), וכן בספר הישר סי' שסט: 'ה"ג בפר"ח והאמר ר' יוחנן דילכון אמר דילהון היא. ר' יוחנן לבני בבל [היה אומר] רב כהנא שהוא שלכם אמר דערבה דלהון הוא כלו' מדברי תקנת חכמים ולא יסוד נביאים. על רב כהנא הוא אומר דילכון. תוספות מבארים שר' יוחנן מתכוון שהוא משום מנהג נביאים. אך הגאון, ר"ח ור"ת כותבים תקנת חכמים (בגאון 'דברי סופרים' ובר"ח 'דרבנן') ואדון בזה להלן.

³ בתוספות רא"ש מביא שר"ח גורס 'אמרי' אך מלשונו משמע שר"ח גורס אחרת מרש"י ע"ש וצ"ע. בדפוס וילנא הגיהו בר"ח עפ"י תוספות. בערוך ערך דלכון מביא את דברי ר"ח וגורס 'אמר'. ובתשובת הגאון הגרסה 'אמר'.

⁴ ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 613: 'אשר לגירסא המובאת בתוס' בשם ר"ח דלכון אמר בלשון יחיד לא נמצאת בר"ח שלפנינו וכן אין לה סימוכין בשינויי הנוסחאות בב"ק ק"ז ע"ב'.

⁵ בירושלמי פ"ד ה"א (נד ע"ב): 'ר' יוחנן אמר לר' חייה בר בא בבלייא תרין מילי סלקון בדיכון מפשיטותא דתעניתא וערובתא דיומא שביעיאי'. הירושלמי מביא בשם ר' יוחנן שערבה בשביעי התפשטה בעקבות הנהגת בבל, ומשמע שכוונתו לומר שערבה בזמן הזה מקורה הוא בבבל וא"כ היא מדרבנן וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 615 על התהוותו של הניסוח הבבלי למימרה זאת.

נראה שיש להעדיף את גרסת התימניים שהרי היא מצויה הן אצל הגאון והן אצל ר"ת. גם פירוש הגאון, שלעיל הכרענו שהוא המקורי, מתאים יותר לגרסה זו. כאמור, פירוש רש"י אינו מתיישב עם גרסה זו, ואפשר אפוא ששינוי הגרסה הוא תוצאה של הפירוש.⁶ העובדה שתירוף זה נמצא כבר בסוגיה לעיל מד ע"א הקלה על ההגהה.

לגבי גרסת מ יש להסתפק במקומה במסורת הנוסח ובפירושה.⁷ והנה, ר"ח מזכיר בתירושו 'כשהמקדש קיים ובגבולין' וצריך ביאור מה כוונתו. ניתן לבאר את ר"ח בשני אופנים:

א. גם בגבולין ערבה היא מהלכה למשה מסיני.

ב. במקדש ערבה היא מהל"מ ובגבולין יסוד נביאים וחזרה בה הגמ' מתירושה ששכחום

וחזרו וייסדום. במידה ונסבור כאפשרות השנייה אזי אפשר שזהו פירושה של גרסת מ.⁸

אך מעיון בדברי ר"ח נראה שלא ניתן לפרש כאפשרות השנייה שבמקדש הוא הל"מ ובגבולין יסוד נביאים. בהמשך הסוגיה מובא שרב סובר שלא מברכים על החיבוט כיוון שמנהג נביאים הוא וכותב שם ר"ח: 'ואינה צריכה ברכה כרב דקסבר מנהג נביאים היא כר' יהושע בן לוי'. והנה אם נפרש בר"ח שבמקדש הוא הלכה למשה מסיני ובגבולין יסוד נביאים, אזי מחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי היא בגבולין ואילו במקדש לכו"ע הלכה למשה מסיני, וא"כ בזמן הזה שעושים זכר למקדש אין הלולב משום מנהג נביאים ומדוע כותב ר"ח שמכאן שהלכה כר' יהושע בן לוי. יתירה מכך, במידה ובמקדש לכו"ע הוא משום הלכה למשה מסיני, מדוע א"כ לא מברכים הרי בזמן הזה הוא זכר למקדש.⁹ לפי"ז, א"א לפרש ב-מ שבמקדש לכו"ע ערבה מהל"מ ובזמן הזה מדרבנן, ולכן נראה שגרסת מ היא גרסת כלאיים וכוללת את שתי הגרסאות שלפנינו.

4.1.1.2 תשובות הגאונים – מוסאפיה (ליק) סי' טז¹⁰

ודאמרין (סוכה נב א) ביצר הרע שדומה לצדיקים בעיניהם כהר גבוה ובעיני רשעים כחוט השערה וקשה לך אם בעת אחת היאך יראה דבר אחד דק ועב בעת אחת. ואי אתה יכול לומר בשני עתים שכך אמרו ושוחטו בפני צדיקים ובפני רשעים הללו בוכין והללו בוכין ואי אמרת דאור עין הרשעים נכהה היאך יכהה עיניהם לראות דבר שלא על בוריו. ודאי אילו ראוהו כהר גבוה ותמהו היאך לא יכולנו לכובשו הצדיקים הללו ודאי היה תמיה תוכן הדבר אבל עתה נמצאו תמיהן מדבר שלא עמדו על בוריו. ושאלת מה פירוק דבר זה. דבר זה יש בו אחד משתי תשובות או שהללו רואין אותו כהר גבוה בשעה שאין האחרים רואין אותו ותמהים ועצבים היאך לא יכולנו לכפות חוט של בוכיא הזה, ואח"כ כהרף עין סוככין

⁶ מסתבר שלפני תוספות כבר עמדה רק הגרסה 'כאן במקדש כאן בגבולין' ולכן נאלצו להידחק ולפרש את דברי ר' יוחנן כמנהג נביאים. אומנם ר"ת בספר הישר מפרש את דברי ר' יוחנן כתקנת חכמים, אך הוא אינו מביא את גרסת התירוף וא"כ אין להוציא מכלל אפשרות שאף בתירוף גרס כר"ח.

⁷ הדק"ס עמ' 136 אות ה כותב: 'ונוסחא מוטעת היא שבא מהא דלעיל'.

⁸ עיין במהדיר על ר"ח הערה 51 שהסתפק בזה. ובהערה 53 מביא את גרסת כ"מ ומכריע לפיה כאפשרות השנייה שבמקדש הל"מ ובגבולין יסוד נביאים.

⁹ רש"י מבאר את הסוגיה שבגבולין הוא משום מנהג נביאים וגם בזמן הזה הוא משום מנהג נביאים ולא משום זכר למקדש (וכן הוא במאירי 'אבל בזמן הזה או בגבולין אף בזמן המקדש אינה אלא מנהג נביאים'), אך ר"ח סובר שבזמן הזה הוא מדרבנן (זכר למקדש) ולא משום מנהג נביאים. וברבינו ירוחם כותב שלא מברכים משום זכר למקדש (נראה שדעתו כרש"י שבמקדש לכו"ע משום הל"מ אך לא סובר כרש"י שבזמן הזה משום מנהג נביאים). ודעתו צ"ע מדוע לא מברכים על זכר למקדש ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תקצו הערה 70.

¹⁰ אוצר הגאונים עמ' 75-76.

המלאכים והורגין אותו בפניהם והוא בטל והולך ואין הללו והללו מכוונין מראיתו בשעת הריגתו או שהללו רואין אותו כהר גבוה בעת אחת וכחוט בוכיא בעת אחרת לומר להן כי כהר גבוה הוא ואתם שכבשתם אותו נעשה עליכם כחוט בוכיא זו והללו רואין אותו כחוט של בוכיא ואח"כ רואין אותו כהר גבוה לומר להם כחוט הוא ואתם שהגברתם אותו על עצמכם נעשה עליכם כהר גבוה.

נב ע"א שורה 19-21

לא אדון במסגרת זאת בתוכן שאלת ותשובת הגאון אלא רק בגרסתו. אביא תחילה את האגדה עפ"י נוסח הדפוסים (המילים שבהם החילוף העיקרי מסומנות בקו תחת):

לעתיד לבא מביאו הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה הללו בוכין והללו בוכין צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה ורשעים בוכין ואומרים היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה

ישנו חילוף גרסה בפועל שמשמשים בו הצדיקים והרשעים בסוגיה:

מולן	דברי הצדיקים	דברי הרשעים
אד, ילקוט שמעוני, עין יעקב, אגדות התלמוד.	לכבוש	לפסוק
תב, ת	לכפות	לכפות
תשובת גאון	לכבוש	לכפות

הגאון וכה"י התימניים גורסים בדברי הרשעים את הפועל 'לכפות'. נראה שגרסה זאת היא המקורית משתי סיבות עיקריות: א. הימצאותה בנוסח הגאון. ב. פועל זה אינו מצוי ביחס לחוט או ליצר והוא אינו מובן ולכן סביר שיגיהו אותו ואין זה סביר שיגיהו מהגרסאות האחרות לגרסה זאת. הביאור לגרסה זאת הוא שהשורש של מילה זאת הוא כ.פ.ף והפועל מתייחס ליצר.¹¹ בדברי הצדיקים גורסים כל כה"י ואף הגאון 'לכבוש' מלבד כה"י התימניים שגורסים 'לכפות'. נראה שהגרסה המקורית היא 'לכבוש' שנמצאת בעדים רבים ואף בגאון. בנוסף, לאור ההכרעה בדברי הרשעים כגרסה 'לכפות' מסתבר שכה"י התימניים איחדו את הסגנון.¹² בעדים האחרים התקשו בתיבת 'לכפות' שבדברי הרשעים והגיהו את הנוסח. יש שהגיהו לפועל 'לפסוק' שמוסב על חוט השערה שהוא הדימוי של היצר ויש שאיחדו את הסגנון עם דברי הצדיקים וגרסו 'לכבוש' וא"כ הפועל מוסב על היצר.

לסיכום:

לגרסת הגאון הפעלים מוסבים על היצר, ונקט בשני פעלים שונים 'לכבוש' ו'לכפות' ששניהם משמשים ביחס ליצר.

¹¹ פרופ' ש"י פרידמן כתב לי על חילוף זה שבדר"כ הפועל ביחס ליצר הוא כ.ב.ש אך ההתגברות על היצר מובעת גם בפועל כ.פ.ף (כדי לכוף את יצרו- ב"מ לב ע"ב. 'אברהם שכפף את יצרו- במד"ר פ' יד). אמנם, הצורה 'לכפות' היא מפועלי ל"י אך פועלי ע"ע מתחלפים גם עם פועלי ל"י כפי שכותב פרידמן במאמרו "חש"ש: בעיות צורניות וסמנטיות בלשון התנאים" (עומד להתפרסם).

¹² נמצא שלגרסת הגאון השתמשו בפעלים שונים על אף שמוסבים על היצר. אפשר שהפועל 'לכבוש' מתייחס לדבר חזק ולכן נאמר ביחס לדימוי של הר, ואילו הפועל 'לכפוף' מתייחס לדבר קל ולכן נאמר ביחס לדימוי של חוט.

גם לגרסת אד הפעלים מוסבים על היצר שהרי הפועל 'לכבוש' אינו מתאים לחוט. אפשר ששינו את 'לכפות' מכיוון שלא הכירו צורה זאת ביחס ליצר או לאיחוד הסגנון.
ב-תב, ת, הפעלים מוסבים על היצר שהרי הפועל 'לכפות' אינו מתאים לחוט. נראה שאיחדו את הסגנון בין הצלעות, ואפשר ששינו ל'לכפות' בהשפעת המדרש הידוע 'כפה עליהם הר כגיגית'.
 לנוסח הרווח הפעלים מוסבים על ההר והחוט, ולכן בדברי הרשעים הגיהו ל'לפסוק' פועל שמתאים לחוט.

מ"מ, כה"י התימניים ותשובת הגאון הם העדים היחידים שמשמרים את הצורה 'לכפות'.

4.1.1.3 ש' אסף, "מכתבים מגאוני בבל", תרביץ יא (ת"ש), עמ' 148¹³

וכמו ששינו סוכה מדובללת ושצלתה מרובה מחמתה כשרה, ונחלקו רב ושמואל שאמר רב¹⁴ חדא קא תני [סוכה] מדובללת שצילתה מרובה מחמתה ואמר שמואל¹⁵ תרתי קא תני סוכה מדובללת ושצילתה מרובה מחמתה כשרה

כב ע"א שורה 4-11

מאי מדובללת¹⁶ אמ' רב סוכה ענייה ושמואל אמ' קנה עולה וקנה יורד

מ	רב	תני	חדא	ושמואל	תני	תרתי	רב	תני	חדא
ו	[רב]	תני	חדא	ושמואל	תני	[תרתי]	רב	תאני	חדא
ל	רב	תני	חדא	ושמואל	אמ'	תרתי	רב	אמ'	סוכה ענייה
ס	רב	תני	חדא	ושמואל	אמ'	תרתי	רב	תני	חדא
א	רב	תאני	חדא	ושמואל	תאני	תרתי	רב	תאני	חדא
נ	רב	תני	חדא	ושמואל	תני	תרתי	רב	תני	חדא
ת							רב	אמר	סוכה ענייה
ב							רב	אמ'	סוכה ענייה
ד	רב	תני	חדא	ושמואל	תני	תרתי	רב	תני	חדא
9	רב	תאני	חדא	<...>	תאני	תרתי	רב	תאני	חדא
מ	מאי	מד [ו] לדלת							שצילתה מרוב
ו	מאי	מדובללת	מדולדל'	והכי	קתני	סוכה	מדובללת		שצילתה מרוב
ל	מאי	מדובללת	מדולדלת	והדא	קתני	סוכה	המדולדלת		שצילתה מרובה
ס	מאי	מדובללת	מדולדלת	וחדא	קתני	סוכה	מדולדלת		שצילתה מרובה
א	מאי	מדובללת	מדולדלת	וחדא	קתני	סוכה	מדובללת		שצילתה מרובה
נ	מאי	מדובללת	מדולדלת	וחדא	קתני	סוכה	מדובללת		שצילתה מרובה
ת	מאי	מדובללת	מדולדלת	דהא	קאתני	מאי	נמי		שצילתה מרובה
ב	מאי	מדובללת	מדולדלת	הדא	קתני	מאי	נמי		שצילתה מרובה
ד	מאי	מדובללת	מדולדלת		קתני	סוכה	מדובללת		שצילתה מרובה
9	מאי	מדובללת	<...>	וחדא	קאתני	סוכה	מדובללת		ש... מרובה

¹³ תשובה זאת היא מכתב ששלח ר' שמואל בן חפני ואינה מופיעה באוצר הגאונים.

¹⁴ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 186 הערה 4: 'ואין להכריע אם קיצר או שלא היה לפניו מאי... מאי'. יש להעיר על דברי אפשטיין שתשובת הגאון עוסקת במחלוקות בבבלי לגבי נוסח המשנה ולכן אין לו צורך להביא את מחלוקתם בביאור המילה 'מדובללת'.

¹⁵ הגאון גורס 'אמר רב... אמר שמואל', ונראה שסובר שרב ושמואל לא חולקים להלכה ולכן אין לגרוס 'שמואל אמר'. וראה קאהוט, ערוך השלם, ג, עמ' ו' יעוד בנו"ג אמר רב... ונראה שכוונתו לתשובה זאת. וראה במ"מ הלכות סוכה פ"ה הי"ט והכ"א שגורס 'רב אמר... אמר שמואל', וגרסה זאת אינה מובנת.

¹⁶ ב-תב ליתא לשאלה זאת.

הפירוש של רב ושמואל ולא על המשנה, ולכן אין מקומה בתחילת הסוגיה¹⁸ אלא לאחר דעותיהם של רב ושמואל.¹⁹

ב-מ הגרסה היא: 'מאי מד[ן]לדלת שצילתה מרובה מחמת'. קשה לומר שלפנינו דילוג כיוון שאין כאן סיבה לדלג. בנוסף לכך, הושמטה המילה 'כשרה' מסוף המשפט כך שניתנה משמעות חדשה למשפט.²⁰ לפי גרסה זאת, הגמ' מבארת לרב את המשפט מהמשנה ולא עוסקת בשאלה האטימולוגית לרב. הביאור לרב הוא, שהמשפט 'שצילתה מרובה מחמתה' מבאר באיזה סוכה מדולדלת עוסקים. לשמואל א"א היה לעשות תיקון מעין זה, כיוון ש'צילתה מרובה מחמתה' אינו מבאר את סוכה מדובללת.

לפי הגרסה 'רב תני חדא ושמואל תני תרתי' לא ייתכן שחדא ותרתי הם נימוקיהם של רב ושמואל, כיוון שאם 'רב תני חדא...' הוא נימוק, מדוע הגמ' חוזרת על כך ('חדא קתני'), הרי לאחר הנימוק 'רב תני חדא...' צריך להביא את המסקנה ולאחר מכן את העולה ממנה בפירוש המילה מדובללת. לגרסה זאת, ודאי שהגמ' באה לבאר את המשנה לרב ולשמואל ואין זה משמש כנימוק. נמצא א"כ, שלגרסאות אלו לא נחלקו בנוסח המשנה אלא בפירוש המשנה האם חדא או תרתי.²¹ אך לגרסת הגאון נחלקו בנוסח המשנה וא"כ נוסח המשנה הוא שהוביל לפירושים השונים.²²

¹⁸ שאלה זאת יכולה להישאל גם בתחילת הסוגיה, אך לא במובן שנשאלה כאן אלא כשאלה פרשנית ולא אטימולוגית.

¹⁹ לפי גרסת **לתב** מובנת השאלה והתשובה 'מאי מדובללת...' כיוון שאנו עוסקים בבירור דעתם של רב ושמואל, נשאלה שאלה כיצד יפרשו מבחינה אטימולוגית את המילה 'מדובללת', ומשיבים על מוצא המילה. אך אם נושא הקטע הוא פירוש המשפט מהמשנה, אין מקומה של השאלה 'מאי מדובללת' כאן. יש לציין, שבראשונים התמודדו עם בעיה זאת והציגו את הסוגיה באופן שונה (לא נראה שמדובר כאן בשינוי נוסח אלא בפראפרזה). ר"ח, ריצ"ג, הערוך (ערך גבל ג) ובשבולי הלקט עמ' 305 משמיטים את הכותרת 'רב תני...' ולכן צירפו את הפירוש של המילה 'מדובללת' ואת הפירוש האטימולוגי יחד. העיטור השמיט את הפירוש האטימולוגי. הרי"ד מציג את הפירוש האטימולוגי יחד עם הפירוש למילה 'מדובללת'. הרא"ה הרא"ש והריטב"א השמיטו את הכותרת 'רב תני...'. כמו כן, אפשר שהראשונים שחסרה בהם הכותרת 'רב תני חדא' לא גרסו זאת כלל וגרסתם כגרסת **לתב**. לאור זאת, נראה שהגרסה המקורית היא כ-**לתב**, בשאר העדים פיתחו את הגרסה ונקטו ככותרת את החידוש העיקרי שבפסקה, וכפי שכתבתי כותרת זאת חסרה את הדיון האטימולוגי שבפסקה.

²⁰ בדק"ס עמ' 63 אות מ כותב: 'ומלת מדובללת נשמט בט"ס או שיש למחוק גם מילת מאי'. אך הוא לא מתייחס להשמטת המילה 'כשרה', ובעקבות השמטתה אין כאן רק ציטוט המשפט מהמשנה אלא ביאור היחס בין חלקי המשפט, ולכן יש צורך במילה 'מאי'. כמו כן, אין צורך לגרוס 'מדובללת', כיוון שהשאלה 'מאי' אינה על המילה 'מדובללת' אלא מבארת את היחס בין המשפטים.

²¹ לגבי נקודת המחלוקת בין רב ושמואל נחלקו הראשונים. הרי"ן כותב: 'וקי"ל כשמואל, מדשקלו וטרו אביי ורבא אליביה ועוד דדילמא רב נמי מודה ליה דדינא הכי, אלא דמתניתין לאו הכי פירושא'. הרי"ן מביא אפשרות שרב מפרש באופן שונה, כיוון שסובר שבקנה עולה וקנה יורד הדין הוא שהסוכה פסולה, וכבר כתבו כן ר"ח, ריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' פד) ובעל העיטור. הרי"ף מביא רק את מחלוקת רב ושמואל ומשמיט את הדיון של אביי ורבא, מכך מסיק הרא"ש 'דסבר דלית הלכתא כשמואל', אך בכ"י ניו יורק של הרי"ף אין גם את מחלוקת רב ושמואל (וכן העיר בדקדוקי סופרים עמ' 63 אות ל) כך שהוכחת הרא"ש נסתרת, וצ"ע מדוע השמיט הרי"ף את סוגייתנו. וראה אפשטיין, מבוא, עמ' 186 שמביא את נוסח הרי"ף כפי שמופיע בדפוס וילנא. בהלכות פסוקות והלכות גדולות לא הביאו את סוגייתנו. אפשרות נוספת שמביא הרי"ן שהמחלוקת היא בפירוש המשנה וכ"כ העיטור. הרא"ש מבאר יותר את האפשרות הנ"ל: 'דמשמע ליה לפרושי מתניתין בחדא'. וכ"כ הריטב"א 'אלא דמשמע ליה דמתניתין חדא קתני'. לשיטה זאת, נקודת המחלוקת היא לא נוסח המשנה אלא פרשנות המשנה, אך השאלה הפרשנית היא לא פרשנות המילה 'מדובללת', אלא האם המשנה עוסקת במקרה אחד או שניים. אפשר שלראשונים שסוברים שרב ושמואל נחלקו בהלכה או בפירוש המילה מדובללת, בעקבות כך שינו רב ושמואל את נוסח המשנה לחדא או תרתי. אך גם

ב-ת הגרסה היא: 'דהא קא תני מאי נמי שצילתה מרובה מחמתה', גרסה דומה נמצאת ב-ב בשינוי קל 'הדא קתני'. לפי גרסה זאת, נראה שהגמי מבארת את הטעם לדעתו של רב.²³ רב מפרש את מדובללת כסוכה ענייה, כיוון שהמשפט 'שצילתה מרובה מחמתה' מתייחס למקרה של סוכה מדובללת והמשנה עוסקת במקרה אחד. אצל שמואל בנוסח הרווח 'ותרתי קתני' ואילו ב-ותב הגרסה היא: 'ותרתי קתני'. לגרסת ותב זהו הנימוק לשיטתו של שמואל ואילו לנוסח הרווח זאת קריאת המשנה העולה מפירושו.²⁴ נמצא א"כ, שלגרסת תב נוסח המשנה הוא שעומד בבסיס מחלוקת רב ושמואל²⁵ וא"כ גרסתם בסוגיה כגרסת הגאון.

לראשונים אלו יכלו רב ושמואל להשתמש בנוסח כסיוע, ומכך שלא השתמשו בו מוכח שהנוסח שלפניהם היה זהה ואפשר להבינו כחדא או כתרתי, וא"כ אין צורך לשנותו בעקבות דעתם.

²² ראה דקדוקי סופרים, עמ' 63 אות כ; היגער, אוצר, ג, עמ' 286; אלבק, משנה, מועד, עמ' 263; אלבק, מבוא למשנה, עמ' 120; וייס, מחקרים, עמ' 128 שסוברים שרב ושמואל חולקים בנוסח המשנה. ולעומתם ראה מלמד, פרקי, עמ' 331: 'לרב היא וא"ו מפרשת ולשמואל וא"ו חיבור רגילה', וכן פוקס, סוכה, עמ' 47: 'לפי רב תני חדא הוי"ו היא וי"ו הפירוש או וי"ו התנאי שמובנה אם, לפי שמואל תני תרתי הוי"ו היא וי"ו החיבור או וי"ו במקום או'. ולגבי נוסח המשנה ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 188: 'בנוגע לנוסח המשנה, ודאי שהנוסח העיקרי הוא שצילתה בלא וא"ו וכוונת רוב ספרי המשנה...', ולעומתו כותב הלבני, מקורות, עמ' קצא: 'אינני רואה יסוד למה שאומר אפשטיין שם שהנוסח העיקרי הוא שצילתה...', וכ"כ פוקס, סוכה, עמ' 47: 'שצילתה אינו נוסח רוב ספרי המשנה, אפילו אם נצרף יחד עדויות מסוגים שונים...'

²³ נראה שפירוש המשפט הוא כך: רב סובר שמדובללת היא סוכה ענייה שהרי כתוב מהי (מדובללת), שגם צילתה מרובה מחמתה (שמשפט זה קשור למדובללת). יש לציין, שאת המשפט 'ושצילתה מרובה מחמתה' כתובה למהי מדובללת מצאנו גם ב-מ (ושם רב מפרש כך את המשנה לשיטתו, ואילו ב-ותב אלו דברי המשנה שבעקבותיהם רב מפרש את פירושו). המילה 'כשרה' אינה נמצאת כיוון שלפי גרסה זאת אין כאן ציטוט של המשפט מהמשנה שממנו מוכיחים, אלא הסבר לתפקיד של המשפט 'שצילתה מרובה מחמתה' במשנה. המילים 'מאי נמי' בגרסה זאת קשות להבנה, ונראה שהגרסה 'הדא קתני' היא שיבוש של 'חדא קתני' בגלל דמיון גרפי בין האותיות ('ה"א וח"י'), וכדי לבאר גרסה זאת היה צורך בתוספת 'מאי נמי'. המילה 'הדא' קשה גם כן (מילה זאת מופיעה בעיקר במסכת נדרים), ולכן הוחלפה ב-ת ל'דהא'. מ"מ, גם לפי הגרסה המקורית 'חדא קתני' ולא 'חדא קתני', הגמי מביאה כאן את טעמו של רב.

²⁴ לפי גרסה זאת קשה, מדוע אומרת הגמי לשמואל שתרתתי קתני, הרי אפשר שצריך שצילתה תהיה מרובה מחמתה כאשר מבולבלת, שאלה זאת נשאלה ע"י הקורבן נתנאל. שאלה זאת קשורה בפירושי הראשונים לסוגיה, ואציג תחילה את פירושיהם. הראשונים בסוגיה נחלקו בדעתו של שמואל מהי סוכה מבולבלת, רש"י מפרש: 'ואשמעין מתניתין דאמרין רואין כל שאילו היו מסוככין בשווה היתה צילתה מרובה מחמתה כשרה'. לפי רש"י אין צריך שצילתה תהיה מרובה מחמתה בפועל (וכן דעת הרא"ה והריטב"א שמפרשים שאם יש ביניהם ג"ט פסולה, אע"פ שאם ישתוו זה לזה תהא צילתן מרובה, משמע שבפחות מג"ט א"י צילתה מרובה בפועל). תוספות מפרשים: 'משום דלא חשיב סכך להצטרף ולא ביארו את סיבת הפסול. הרי"ד מפרש: 'דמצטרפין הקנים ולא אמרי' סלק את העליונים כאילו אינו ואם נסלקם תהיה חמתה מרובה מצילתה'. הרי"ן מבאר: 'שאיין ריחוק הקנים פוסל משום שני סככין'. לדבריהם, צריך שבפועל צילתה תהיה מרובה מחמתה (לתוספות אם חמתה מרובה מן הצד לא פוסל, משא"כ לרי"ד ולר"ן. עיי"ש בנקודה השונה בה חולקים תוספות והרי"ן על רש"י). הקורבן נתנאל מקשה לפירוש הרי"ן מדוע לשמואל תרתתי קתני (שאלה זאת קשה יותר לרי"ד, כיוון שהדין של צילתה מרובה מחמתה חיוני להבנת הבעיה בסוכה מדובללת, משא"כ לר"ן שהדין הוא משום שני סככין). הקורבן נתנאל לא מקשה זאת לרש"י, כיוון ששמואל סובר להלכה שאין צריך צילתה מרובה בפועל (הרידב"ז מבאר שלרי"ד תרתתי קתני ואין צורך לנקוט את הדין של צילתה מרובה מחמתה לגבי קנה עולה וקנה יורד, כיוון שדין זה הוא פשיטא ואין צורך להזכירו כאן. ולכאורה גם אם תרתתי קתני דין זה מופיע ויש בו חידוש, ונראה שכוונת הרידב"ז שכאשר הוא מובא אגב דין אחר ולא בפני"ע צריך שיהיה חידוש לגבי אותו מקרה). וראה בט"ז סי' תרל"א ס"ק ד שלתוספות אין זה קשה, כיוון שכאשר יש קנה עולה ויורד ממילא הוי צל מרובה (כיוון שאף מן הצד חשיב צל מרובה) וא"י צל לסיפא, הטי"ז מקשה כן גם לפירוש רש"י שצילתה מרובה מחמתה יפרש את הרישא וכוונתו שיהיה בו בכח צילתה מרובה (הטי"ז כותב את השאלה לשיטת תוספות, אך

הקושי בגרסת הגאון הוא השאלה בתחילת הסוגיה 'מאי מדובלת'. משאלה זאת משמע שהמחלוקת נובעת מפירוש המילה מדובלת, משמעות זאת עומדת בסתירה להמשך הסוגיה שמבארת שהמחלוקת נובעת מנוסח המשנה ואפשר שלכן שינו זאת בנוסח הרווח מסיבה לתוצאה.²⁶

4.1.1.4 גאוניקה עמ' 321²⁷

[...] כי דקא אמרינן צפצפה ארבה²⁸ ארבה צפצפה מאי נפקא מינה ללולב

לד ע"א שורה 30-31

מצב העדים (הגרסאות העיקריות ללא הצגת השינויים הקלים שבין העדים):
מ: צפצפה חילפא ערבה ערבא. **ול**, 15: ערבה חילפי חילפא ערבה. **סנתב**, 3 גליון ו: ערבה צפצפה צפצפה ערבה. **אז**, רש"י, ר"א מן ההר: חילפא ערבא ערבא חילפא.
במקבילה (שבת לו) הגרסה היא 'ערבה צפצפה...' וכן היא גרסת הגאון בתשובה וא"כ היא גרסה המקורית בסוגייתנו. נראה שב-**ולאז** הגיהו 'לערבה חילפא...', עקב הסוגיה הקודמת שעסקה בחילפא.²⁹ ב-**מ** הרכיב את שתי הגרסאות וכך נוצר הנוסח המנומך.³⁰

4.1.2 נוסח תשובת גאונים שהוגה בענף האשכנזי

בתשובת הגאונים שלפנינו ישנם שלשה ענייני נוסח. שניים מהם נוגעים לנוסח המשנה. בעניין הראשון הכרעתי שגרסת הגאון היא המשנית ומ"מ אין לה חבר בכה"י של הבבלי. בעניין השני נוסח הגאון זהה לנוסח התימני, ונראה שגרסתם היא המקורית ובשאר העדים הוסיפו הבהרה. אך מ"מ מקרה זה אינו תוצאה של הגהה.
חילוף הגרסה השלישי הוא בנוסח הברייתא שמובאת בבבלי. בחילוף זה נוסח הגאונים הוא המקורי ונמצא בכה"י התימניים בקטעי גניזה ב-**סנד** ואף ברא"ה. הענף האשכנזי הגיה את נוסח הברייתא ואין עדות מזרחית להגהה זאת, ולכן מסתבר שנעשתה בזמן מאוחר.

הוא מצטט את פירוש רש"י שמובא בתוספות). שאלה זאת על שמואל לא קשה לפי **תב**, כיוון ששמואל מפרש את פירושו משום שנוסח המשנה שלפניו הוא תרתי קתני.

²⁵ ראה שכטר, המשנה, עמ' צ-צא שכותב שגרסת הבבלי במשנה היא 'ושצילתה' ואילו גרסת הירושלמי 'שצילתה' וכותב על מחלוקת רב ושמואל: 'וברור שלרב היתה הגרסא כבמשנת הירושלמי ולשמואל היתה הגרסא כבבבלי'. שכטר סובר שהגרסה היא העומדת ביסוד פירושיהם של רב ושמואל. וכן ראה וייס, מחקרים, עמ' 128 הערה 21: 'וייתכן שהגירסא היא אב הפירוש'.

²⁶ צריך לבאר שהשאלה היא מסתמא דגמרא ולעיתים אין בשאלות אלו ממש. וראה פרידמן, על דרך, עמ' 297 הערה 44: "על הוספת שאלת קישור קצרה בסגנון 'מאי X' ... הוה אומר, שאין כל הכרח לראות שאלות בסגנון זה כשאלות של ממש אלא הן שאלות קישור בלבד". יש להעיר, ש-**תב** אינם גורסים את השאלה 'מאי מדובלת' בתחילת הסוגיה (אם כי, אפשר שדילגו מחמת הדומות) ואפשר שמחקו את השאלה כיוון שאינה עומדת בבסיס המחלוקת.

²⁷ תשובות רב נטרונאי עמ' 573 (אינה נמצאת באוצר הגאונים).

²⁸ ראה ברודי הערה 3 על הצורה 'ארבה'.

²⁹ ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 859 שבשבת לו ע"א 'ערבה צפצפה...' וכן צ"ל בסוכה. בסידור רס"ג עמ' רלו: 'ותיאור הערבה... והראשון נקרא בארץ ישראל ומצרים צפצפה והשני ערבה. וראיתי אנשי הארץ הזאת מחליפים את שני השמות הללו'. בר"ח הגרסה 'חילפא אסא חילפא' וצ"ע.

³⁰ הדק"ס עמ' 105 אות א כותב: 'ומשובש הוא וצ"ל כמו בכ"י ב' ערבה צפצפה ערבה וכ"ה בשבת לו או שהיה כתוב צפצפה חילפא חילפא צפצפה'.

4.1.2.1 גנזי שכטר, ב, עמ' 58³¹

דיון בעיקרה של התשובה הנוגע לנוסח המשנה (לד ע"ב, שמצוטטת גם בבבלי לא ע"ב) ראה בסעיף 7.29.

לפי מה שהכרעתי שם הגרסה הבבלית של המשנה היא 'שנים' והגאון הוא ששינה ל'שניהם' הגהה זאת לא השפיעה על עדי הנוסח של הבבלי.

בתשובה זאת שני ענייני נוסח נוספים:

א. ובגדול כדי שיאחז שנים בידו אחת דב' ר' יהוד' ר' יוסי אומ' אפילו בשתי ידיו.

משנה זאת מצוטטת ב-לא ע"ב. בנוסח הרווח 'אפילו אחת בשתי ידיו' (ב-לסד 'אחד'). ב-תב 'אפי' בשתי ידיו' (בשניונים קלים) וכן הנוסח בתשובת הגאון וכן הוא אצל ריצ"ג עמ' צז.³² המאירי מתייחס לחילוף זה:

ור' יוסי אומר אפי' אחד בשתי ידיו שאין לו שיעור למעלה והלכה כר' יוסי ויש גורסין אפי' בשתי ידיו כלומר שנים בשתי ידיו שמאחר שלולב בידו אחת ואתרוג בשניה אנו אין לנו הא כל ששתי ידיו יהיו צריכות לאתרוג אחד פסול ואף בדברי ר' יהודה הם גורסים שיאחז שניהם בידו כלומר לולב ואתרוג ביד אחת

מהמאירי עולה שלגורסים 'אפילו בשתי ידיו' הכוונה שהלולב והאתרוג בשתי ידיו ולא שהאתרוג בגודל שתי ידיו.³³ פירוש זה אפשרי לגרסה זאת אך אינו מוכרח. יתירה מכך לגורסים בדברי ר' יהודה 'שנים בידו אחת' שכוונתו על האתרוג ודאי גם ר' יוסי מתייחס לאתרוג (אם כי, עדיין אפשר שהכוונה לשני אתרוגים בשני ידיו³⁴). לגורסים 'אפי' אחד בשתי ידיו' ודאי שפירושו הוא על האתרוג בלבד.³⁵

הר"ן (יח ע"א בדפי הרי"ף) כותב כך:

ור' יוסי אומר אפילו בשתי ידיו כלומר שיאחז שניהם זה בידו אחת וזה בידו אחת ולא חייש לדילמא מפיק... ור' יוסי דאמר אפי' בשתי ידיו לאו דוקא שיוכל ליטול שניהם בשתי ידיו אלא אפילו הוא צריך שתי ידיו לאתרוג אחד בלבד או שהוא צריך ליטלו על כתפו יצא שכיון שאין מעכבין זה את זה בשיש לו נוטל הלולב ואחר כך נוטל האתרוג והיינו דפרכינן בגמרא לרבי יוסי ממה שאמרו לו לרבי עקיבא כשהביא אתרוגו על כתפו אין זה הדר דאלמא רבי יוסי מכשיר אפי' באתרוג שהוא גדול כמה

³¹ אוצר הגאונים עמ' 45.

³² וכן בה"ג, א, עמ' 353 (אך קטע זה ליתא בכ"י רומא ובה"פ. ולפי מיקומו בה"ג בסוף הלכות הכשרות של ארבעת המינים נראה כתוספת).

³³ כך משמע קצת מתשובת הגאון: 'ור' יוסי סבר אפילו היה האתרוג מה שלא תכיל הכף עמו דבר אחר ויאחז את הלולב ביד אחרת שנמצא שנמצאו שניהן בשתי ידיו שפיר דאמרי. אם כי בהמשך דבריו מביא את הסיפור בר"ע שנכנס ואתרוגו על כתפו וצ"ע.

³⁴ על ביאור זה מקשה פוקס, סוכה, עמ' 101 א"כ למה לא קיצר התנא ושנה 'אפילו אחד' היינו אתרוג אחד בידו אחת. לכן נראה שהביאור הוא אחד בשתי ידיו והכוונה היא שאין לו שיעור למעלה.

³⁵ ראה גינצבורג, גנזי שכטר, עמ' 46 שבירושלמי גורסים 'אפילו אחד' ואינו מתאים לגרסת הירושלמי 'כדי שיאחז שניהם' ומסכם: 'וברור שאחד בירושלמי הוא על פי הגרסה כדי שיאחז שנים שהוא גרסת הבבלי וכבר מציינו בהרבה מקומות שהסופרים תקנו הירושלמי על פי הבבלי'. דברי גינצבורג אינם מובנים, שהרי אף לירושלמי אפשר שר' יוסי מתייחס לאתרוג שהוא מושא המחלוקת.

הר"ן גורס בדברי ר' יוסי 'אפילו בשתי ידיו', אך מפרש זאת על האתרוג ומוכיח זאת מהברייתא להלן לו ע"ב שממנה עולה שלר' יוסי אפילו גדול הרבה כשר.

נראה א"כ, שהגרסה 'אחד' נוספה מאוחר כדי להבהיר שמדובר על האתרוג. תוספת זאת נצרכה בעיקר לאור הגרסה בדברי ר' יהודה 'שניהן' שכוונתה על הלולב והאתרוג, ולכן היה צורך להבהיר שר' יוסי מתייחס לאתרוג בלבד.

ייתכן, שביאורו של המאירי לגרסת ליתא נוצר על רקע השיטה שמחייבת ליטול את הלולב והאתרוג יחד ו'אין מעכבין זה את זה' פירושו שאין צריך אגד.³⁶ לשיטה זאת צריך ליטול את הלולב והאתרוג בזמן אחד, ולכן אתרוג גדול מדי פסול אפי' לר' יוסי.

ב. הגרסה ופירושה בברייתא (לו ע"ב שורה 18-21).

מ	תנא	א"ר	יהוד'	מעשה	בר'	עקיבא	שבא	לבית
ו	תניא	א"ר	יהודה	מעשה	בר'	עקיבא	שבא	לבית
ל	תניא		יהודה	מעשה	בר'	עקיב'	שנכנס	לבית
ס	תניא	אמ'	יהודה	מעשה	בר'	עקיבא	שבא	לבית
א	תניא	א"ר	יהודה	מעשה	בר'	עקיבא	שבא	לבית
נ	תניא	אמ'	יהודה	מעשה	בר'	עקיבה	שבא	לבית
ת	תניא	אמ'	יהודה	מעשה	בר'	עקיבה	שבא	לבית
ב	תניא	א"ר	יהודה	מעשה	בר'	עקיבה	שבא	לבית
ד	תניא	אמר	רבי יהודה	מעשה	כרבי	עקיבא	שבא	לבית
ת	תניא	אמר	יהודה	מעשה	בר'	עקיבה	שבא	לבית
15		אמ'	יהודה	מעשה	בר' (ג)	[עקיבא]	שניכנס	לבית
19	תניא	א"ר	יהודה	מעשה	<...>	עקיבה	שבא	לבית
III	תניא	א"ר	יוסי	מעשה	בר'	עקיב'	שבא	לבית

מ	הכנסת	ואתרוג	על	כתפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	א"ל	ר'
ו	הכנסת	ואתרו'	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
ל	הכנסת	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר'
ס	הכנסת	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
א	הכנסת	ואתרוגו	על	כתפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
נ	הכנסת	ואתרוג	על	כתפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
ת	הכנסת	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
ב	הכנסת	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' לו
ד	הכנסת	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמ'	ר' רבי
ת	הכנסת	ואתרוג	על	כתיפו	ואמרו	לו	אין	זה	הדר	אמר	ר' לו
15	הכנסת	ואתרוגו	על	כתפו						אמ'	ר' לו
19	הכנסת	ואתרוגו	על	<...>				זה	הדר	א'	ר' לו
III	<...>	ואתרוגו	על	כתיפו	ואמרו	לו		זה	הדר	א'	ר' לו

³⁶ עיין תוספות לד ע"ב ד"ה 'שתהא'.

מ	י ו ס י	משם	ראייה	אף	הוא	אמ' להם	זה	הדר
ו	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אף זה	הדר
ל	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אף זה	הדר
ס	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
א	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	זה	הדר
נ	י ו ס י	משם	ראייה	אף	הן	אמרו לו	אין זה	הדר
ת	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
ב	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
ד	י ו ס י	משם	ראייה	אף	הם	אמרו לו	אין זה	הדר
ת	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
15	י ו ס י	משום	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
19	י ו ס י	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר
III	יהו... <	משם	ראייה	כך		אמרו לו	אין זה	הדר

חילוף הגרסה העיקרי הוא בדברי ר' יוסי. גרסת ולא (וכן הוא ברי"ד) היא, לכאורה, הגרסה המיושבת ולפיה ר' יוסי חולק על ר' יהודה האם חכמים אמרו לו שזה הדר או שאמרו לו שאין זה הדר. לעומת זאת, לגרסת סנתבד, 15, 19, ת³⁷, לא ברור לכאורה מה תשובתו של ר' יוסי.³⁸

בתשובת הגאון נמצאת גרסה זאת וביאורה:

והזכיר ר' יהודה מעשה בר' עקיבה שכשראו חכמים אתרוג שלו גדול אמרו לו אין זה הדר להודיע כי לא כשר שיהא האתרוג כזה אמ' לו ר' יוסי משם ראייה לא אמרו לו פסול אלא אמרו לו אין זה הדר שאיש כמוך יבול³⁹ על כתיפו

הגאון גורס בתשובת ר' יוסי 'אין זה הדר', אך מפרש זאת על האדם ולא על האתרוג ולכן אין כוונת חכמים שהאתרוג פסול.⁴⁰

הראייה מבאר גרסה זאת שר' יוסי משיב שאמרו לו זאת בתמיה: 'אמר להם ר' יוסי משם ראייה כי אמרו לו וכי אין זה הדר'.

לגרסה זאת, אין הם חולקים מהם דברי חכמים אלא במשמעותם, ובכך גרסה זאת נוחה יותר מגרסת ולא שלפיה חולקים מהם דברי חכמים. נראה אי"כ שעדים אלו הגיהו משום שלא הבינו את משמעות המילים 'אין זה הדר' בדברי ר' יוסי (ב-ול הגיהו מ'אין' ל'אף'. וב-א מחק את 'אין'). מ"מ במידה וגרסת ולא היא המקורית אין סיבה שיגיהו אותה, ולכן נראה כגרסת הגאון וכה"י המצטרפים אליו.⁴¹

³⁷ ב-15 פתח ב'אמ' ליה' תמורת 'תניא אמר'. ב-15 המעשה הוא ברי"ג אך חיבר את הגימ"ל עם השי"ן שלאחריה ובין השיטין הוסיף 'עקיבא' (יש להעיר שייחוס המעשה לרי"ג נמצא בכל כה"י של רש"י ביהמ"ל, מינכן ואסקוריאל). כמו כן, דילג מחמת הדומות על 'אמ' לו אין זה הדר'.

³⁸ הדק"ס עמ' 113 אות ב כותב: '... ובכולם אף הם אמרו לו אין זה הדר ולפי שהוא טעות דמוכח הגיה המהרש"ל בדי הראשון כלפנינו'.

³⁹ המהדיר באוצה"ג הגיה 'יסבול'.

⁴⁰ ראה גינצבורג (גנזי שכטר, ב, עמ' 46-47): 'שאין בו הדר פרושו לר' יהודה פסול הוא ואשגרא הוא מהדר דאתרג... ולר' יוסי הוא כמו אין מן הכבוד לעשות כן' (ביאורו בדברי ר' יהודה צ"ע, שהרי אכן פסול מטעם הדר ולא רק אשגרה). וראה רוזנטל, על הקיצור, עמ' 792: 'הרצאת המקורות על פה גרמה לכך שפעמים אנו פוגשים הערות על מעשים שאירעו בבית המדרש או דיווחים על שמועות שהילכו בבית המדרש שבלא פרשנות צמודה אי אפשר להבין דבר'. וראה ר' מרגליות, מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו, ירושלים תשכ"ז, עמ' פד-פט על השפעת הלימוד בע"פ להבנת התוכן.

מ הגיה את תשובת ר' יוסי וגורס: 'משם ראייה אף הוא אמר להם אין זה הדר'. לגרסת מ אין הם חולקים בדברי חכמים, אלא ר' יוסי משיב שר"ע לא קיבל את דברי חכמים וסבר שזה הדר. רש"י מפרש שר' יהודה אומר לר' יוסי כך: 'אפילו לדידך דלא חיישת לאנפולי ומייתית ראייה מדרי עקיבא אינה ראייה דאף הם אמרו לו אין זה הדר'. מפירושו נראה שר' יוסי הוא שהביא את הראיה מר"ע ור' יהודה משיב לו שאמרו לו אין זה הדר.⁴² וכן הוא בר"א מן ההר: 'ואהדר ליה ר' יהודה משם ראייה אף הם אמרו לו אין זה הדר...'. כעין גרסה זאת נמצאת ב-III (שם גם ר' יוסי מביא ראייה מחכמים)⁴³ וכן בדפוסים מאוחרים עפ"י הגהת המהרש"ל.⁴⁴

4.1.3 נוסח שונה בתשובות גאונים מהענף התימני

ישנן שלש תשובות שבהן הנוסח התימני שונה מתשובת הגאון. בשתיים מהדוגמאות קשה להכריע כמי הגרסה המקורית. ובכל אופן ראוי להדגיש שמדובר בחילופים קלים על אף שיש להם השפעה על התוכן. בדוגמה אחת הכרעתי בפרק על הרי"ף כגרסת הענף התימני.

4.1.3.1 גאוניקה עמ' 239⁴⁵

ל⁴⁶ לחי כשרה אותו יום שלשבת ואין כשרה בשאר ימי סוכה אמר ליה ראבא אין הם הכין והאיי דלא קא תני הכי דלא צריכין דקל וחומר הוא השתא שבת דחמירא מסוכה אמרין מיגו ואע"ג דאסיר לטלטולי בשאר ימי שבתות דעלמא כד מיתרמי בסוכה מקלין ליה לחומרא והויא כסוכה דקילא מן שבת לא כל שכן דאמרין מיגו דמקלין בסוכה ומשוין ליה להכשירה כהכשר מחיצות שבת דחמירא

ז ע"א שורה 37

רבה סובר שדופן שמועילה לסוכה מועילה לשבת וכן להיפך. אביי מקשה לרבה מברייתא שלפי פירושו את הברייתא עולה שדופן של סוכה איננה מועילה לשבת. על כך משיבים ומפרשים את הברייתא באופן שונה ושוב מקשים על פירוש זה לברייתא. לשאלה זאת מובאת תשובה ונחלקו העדים מי המשיב.

ב-**מותבד** התשובה מובאת בסתם ואילו ב-**לסאנ** ובתשובת הגאון 'אמר ליה' (ב-ס נוסף 'רבא' וכן הוא בתשובת הגאון). ר"ח כותב 'ודחי רבא'.

⁴¹ ב-נד' אף הם אמרו לו'. ניסוח זה אינו מתאים כאן שהרי ר' יוסי בא לפרש את דברי חכמים ולא להוסיף אמירה שלא הייתה קודם. ד"ר סבתו מציע שניסוח זה הושגר לכאן מהמשנה ב-כח ע"א 'אף הם אמרו לו אם כן היית נוהג...!.

⁴² גרסה זאת שעולה מרש"י אינה נמצאת בכה"י ובקטעי הגניזה. מאידך, רש"י אינו פותח ב'ה"ג' ונראה שזאת הגרסה שעמדה לפניו וכפי הנראה אף לא מכיר גרסה אחרת. לאור הנתונים בכה"י עובדה זאת מעוררת תמיהה מסויימת. רבי אברהם מן ההר גורס כך אך פותח ב'הכי גרסינן' ולאחר מכן מביא כפירוש רש"י ונראה שהגיה את הגרסה עפ"י פירוש רש"י (ר"א מן ההר גורס 'אמר ר' יוסי כך היה מעשה'. נראה שהעביר את דברי ר' יוסי לתחילת הברייתא ולכן הפתיחה השונה 'כך היה').

⁴³ ראה רות, הונגריה, עמ' 478 שמעיר על קטע זה ועל סוגייתנו כותב: 'כתפו אמרו לו זה הדר [לשון שאלה היא]'. הערתו מתייחסת לכך שבקטע מובאים דברי חכמים גם אצל ר' יוסי בניגוד לדפוס שאצל ר' יוסי מביא רק את המעשה בר"ע. אך אינני מבין מדוע הוא קורא זאת בלשון שאלה.

⁴⁴ הדק"ס עמ' 113 אות ב כותב: 'הגיה המהרש"ל בד' הראשון כלפנינו אבל לא היה צריך למחוק כ"כ רק למחוק מילת אין... שוב ראיתי דמהרש"ל הגיה עפ"י רש"י'. וראה שם את ההגה בדפוסים קראקא ובנבנשתי.

⁴⁵ אוצר הגאונים עמ' 13.

⁴⁶ ראש התשובה חסר.

אעיר, שהתשובה הראשונה והשאלה שעליה מובאות בכל העדים בסתם ואף בר"ח כותב 'ודחינן... ואקשינן עליה' (אין בידינו את תשובת הגאון לקטע זה).

משינוי הניסוח בין התשובות אצל ר"ח ('ודחינן' מול 'ודחי רבא') נראה שאפשר להסיק שזאת הייתה גרסתו ולא רק פראפרזה.⁴⁷ גרסה זאת היא המוקשית לאור המו"מ בתחילת הסוגיה,⁴⁸ ולכן אפשר שהיא המקורית ובשאר העדים איחדו את הסגנון עם המו"מ שבתחילת הסוגיה. אך מאידך אפשר שגרסת 'אמי ליה' היא המשנית ונוצרה משום שהבינו שהשאלה מופנית לרבה. הבנה זאת נולדה מלשון השאלה 'אי הכי ליתני נמי... דהא מר הוא דאמר...' (ב-**לסד, 5** ובר"ח 'דהא את הוא דאמרת'). עקב לשון זאת סברו שהשאלה מופנית לרבה באופן ישיר.

4.1.3.2 קהלת שלמה סי' נה, עמ' נ⁴⁹

אמר רבה בר רב הונא סיככה בעניצי פשתן שאלתם מהוא עניצי וחניצי והוצני פשתן... חושני פשתן איני יודע אם כשרה היא אם פסולה שיצאו מכלל חוצני ועדאן לא נכנסו למקום פשתן והושני עצמו איני יודע מה הוא. וקא מיבעיא ליה איני יודע היכי דאמי אי דדייק ולא נפיץ דקרוב ליה לכלל פשתן ולא מחסר אלא מינפץ בלבד ומשום הכין מספקא ליה לפסלה אבל תרי ולא דייק דמחסר תרתי מידק ומינפץ פשיטא ליה דכשרה דעדאן כהוצני דאמי וכשירה או דילמא תרי ולא דיק נמי כיון דבעולם תרי אע"ג דיק נפק ליה מתורת הוצני וקרוב להושני וקרוב ליה לפשתן ופסולה

יב ע"ב שורה 9-15

את חילופי הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.7.

מתשובת הגאון עולה שגורס 'אמר רבה בר רב הונא' אך אינו גורס 'אמר רב' וכן היא גרסת נ. ומ"מ אינו גורס 'רבה בר בר חנה' שכפי הנראה היא גרסה מאוחרת. הגאון גורס שישנן שני ספקות לגבי הושני. הספק הראשון הוא מה דינו והספק השני הוא מהו הושני. בדיון שם הכרעתי כגרסת **ותב, 8** שלפיה ישנו רק ספק אחד, ולאור תשובה זאת עולה שחילוף הגרסה נעשה עוד במזרח.

4.1.3.3 תשובות הגאונים אסף, תרפ"ט, עמ' 136⁵⁰

חבוט [מע]לאי רמי אתתאי

כב ע"א שורה 16

הגרסאות בעדים השונים הם: ב-**ולאנד, 9** 'רמי', וב-**מסתב** 'דמי'. אפשר שמדובר בטעות סופר שהחליף עקב דמיון גרפי את האותיות ר/ד. אם כן, לאור העדים הרבים שגורסים כך אין לשלול שהיתה קיימת גם גרסה שכזאת.⁵¹

⁴⁷ והשווה לרא"ה שכותב: 'ומשני ההיא לא...!'

⁴⁸ אפשר שבסוגיה המקורית אביי מעלה ודוחה את האפשרות שכוונת הברייתא 'יתירה שבת דעלמא על שבת דסוכה' ורבה משיב לו. מאוחר יותר ניסחו זאת כמו"מ שבו מציעים פירוש אחר לברייתא ודוחים אותו, אך ניסחו זאת בסתם ולכן בתחילת הסוגיה המו"מ בסתם ולאחר מכן רבה הוא המשיב.

⁴⁹ אוצר הגאונים עמ' 20.

⁵⁰ אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 29; תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 636. וכן הוא בשאילתות דרב אחאי גאון, ה, עמ' ק (= אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 405) 'חביט עילאי ורמי אתתאי'.

⁵¹ בדקדוקי סופרים עמ' 63 אות צ כותב על נוסח מ: 'ואולי אינו ט"ס, ופי' דדמי כאילו הוא חבוט ומושפל, וכ"ה בהל' הרי"ף גיאת שם אבל לפי"ז היה צ"ל כחבוט'. והנה להלן כב ע"א שורה 34 מ גורס 'כחבוט דמי' ולא העיר על כך בדק"ס.

4.1.4 ספק בנוסח הגאון

בתשובות שלהלן ישנם שני חילופי נוסח שנוגעים להצעת מחלוקת אמוראים. במקום אחד הגאון מציג את הדברים בלשון המורה על הוספה ולא על מחלוקת וכן הוא בענף התימני. ובמקום אחר עולה מהגאון שקרא את דברי האמורא כחולקים על קודמו וכן הוא בענף התימני. אך בשני מקומות אלה הסקת נוסח הגאון איננה הכרחית כפי שאבאר בפנים.

4.1.4.1 תשובות הגאונים אסף, תרפ"ט, עמ' 136⁵²

חבוט רמי מאי פירושה דקא אמרין לענין סיכוך דסוכה היכא דהיו קנים או עצים שהיא מסוככת בהן אין בניין ומונחין בשווין אלא מעורבבין כי דקאמרין מאי מדובללת מבולבלת שמבולבלין אותן קנים א[ו] עצים שהיא מסוככת בהן בשתי שעלערב ובערב על השתי וכיון שאינן מונחין בשווין נראית חמה מלמטה ופסול' ואם אין בין עליונים לתחתונים ג' טפחים רואין אותן כאילו הן זה על גב זה וזה הוא לבוד שאמ' חכמים בו בכל מקום ואמ' רבא ואף כי יש בין זה לזה ג' טפחים אם יש בעליונים שיעור טפח רואין אותן כאילו... נוטלין.... [תחתון] וזה חבוט [מע] לאי רמי אתתאי

כב ע"א שורה 13

הגרסאות בעדים השונים הן :

מס, ריצ"ג, העיטור, רא"ש, ר"ן- ורבא אמ'. ו-ליתא. לאנ, 9, גליון ו, ר"ח, רי"ד, השלמה-רבא אמ'. ת- אמ' ראבא. ב- [וגו]. ד- אמ' רבא. גאון, רא"ה, ריטב"א- ואמר רבא.

שינוי זה הוא בעל משמעות פרשנית, לפי גרסת תד רבא אינו חולק על אביי אלא מוסיף על דבריו,⁵⁴ אך לפי גרסת מלסאנ, 9, רבא חולק על אביי. ב-ב ליתא לדברי רבא וממשיך בסוף דבריו של רבא 'אבל יש בגגן טפח',⁵⁵ קשה למצא הסבר מדוע דילג המעתיק על משפט זה. במידה ודילוג זה מכוון, התוכן החדש הוא שאביי סובר שכאשר יש בגגה טפח כשרה, ורבא מביא ראיה לדין חבוט רמי. ולפי"ז, ודאי אין מחלוקת בין אביי לרבא.⁵⁶

נראה, שאין להביא ראיה מהגאון לגרסת הגמ' שלפניו, מכיוון שהגאון אינו מציג את דברי אביי בסוגיה אלא את דברי רבא, לכן הגאון מנסח זאת 'ואמר רבא' (הגאון בא להשיב מהו חבוט רמי ולא להציג את סוגייתנו).

4.1.4.2 תשובות הגאונים, שערי תשובה סי' שיא⁵⁷

והלכתא כמ"ד חתן ושושבינים וכל בני חופה פטורים מן הסוכה כל שבעה

⁵² אוצר הגאונים עמ' 29; תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 636.

⁵³ ובמסורת הש"ס הגיה 'רבא אמר'.

⁵⁴ בבעל המאור כותב: 'והלכתא כרבא'. בהשלמה כותב: 'והלכתא כרבא, ואביי נמי איכא למימר דלא איפליג עלה'. ההשלמה מביא א"כ את שתי האפשרויות בסוגיה. ברי"ד כותב: 'והלכתא כרבא דאמרין חבוט רמי אם היו רחבים טפח...'. בהגהות מיימוניות הלכות סוכה פ"ה הכ"א: '... כרבא דאמר התם חביט ודלא כאביי דפסיל בכל עניין אם יש בין זה לזה ג' טפחים'. ובשבולי הלקט עמ' 305: 'והלכתא כרבא'.

⁵⁵ הגרסה היא: 'אמ' אביי לא שנו אלא שאין בין זה לזה שלשה [טפ'] אבל יש בין זה לזה שלשה [טפ'] פסוי' [וגו] אבל יש בגגן טפח כש' אמרין חביט דמי אמ' רבא...!.

⁵⁶ כמו כן, בנוסח הרווח הגרסה היא 'אפילו יש בין זה...'. ב-ת 'וכן יש בין זה' וברא"ה 'וכי'. השימוש ב'וכן' מורה על תוספת על הדין שנאמר קודם. גרסה זאת מתאימה יותר לשיטתו של ת והרא"ה שרבא לא חולק אלא בא להוסיף.

⁵⁷ אוצר הגאונים עמ' 30.

בנוסח הרווח: 'אמ' ר' זירא אנא אכלי בסוכה...'. ב-תב' ר' זירא אמ'. מגרסת תב' משמע שר' זירא חולק על ר' אבא בר זבדא, וסובר שחתן ובני החופה אינם פטורים מן הסוכה. מלשונו של הגאון 'והלכתא' משמע שסובר שר"ז חולק ונראה אפוא שגרס כגרסת תב'.⁵⁸ אלא שמסקנה זאת אינה הכרחית שכן גם הריטב"א סבור שלפנינו מחלוקת (אם כי, בניגוד לגאון הוא פוסק כר' זירא) וזאת למרות שהוא גורס 'א"ר זירא'. אפשר אפוא שגם אם ר' זירא חולק על ר' אבא, כיוון שהוא אינו חולק עליו ישירות אלא מספר את מעשיו ניתן לגרוס 'א"ר זירא'. ריצ"ג מציע שר"ז אינו חולק אלא מחמיר על עצמו היה.⁵⁹

4.1.5 נוסח כלאיים ונוסח שונה מהעדים שלפנינו

בתשובה שלהלן הגאון מצטט סוגיה יחסית ארוכה. בסוגיה זאת מספר חילופי נוסח ושניים מהן נוגעים לתוכן הסוגיה. אעיר על שני החילופים הנ"ל. בחילוף הראשון הגאון מביא פסוק אחר מהמובא בענף הנוסח הרווח, ואילו בענף התימני כלל לא מובאת הדרשה הנ"ל.⁶⁰ בחילוף השני הגאון מציג גרסת כלאיים בין גרסת ענף הנוסח הרווח לגרסת הענף התימני. כמו כן, הבאתי תוספת פירוש שנמצאת בדברי הגאון ולא נמצאת בכה"י. בתשובה זאת ישנם חילופים נוספים שאינם נוגעים לתוכן הסוגיה והם הובאו בפרק על ענפי הנוסח.

4.1.5.1 תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139-140⁶¹

תנינא ר' יהודה אומ' לא היו מביאין וכולי והא[ן] שורים אהל שאינו עשוי בידי אדם הוא כי אתא רב דימי א[מר] ר' אלעזר מודי ר' יהודה[ה] במלא אגרוף וכולי שמעי' עד רבא אמ' לא היו מביאין דלת[ו]ת[ן] כל עיקר הכין היא שמעתא תנן התם אחד חור שחרוהו מים] או שרצים או שאכלתו מלחת וכן מרבך של אבנים וכן סואר [של קורות וכולי ר' יהודה אומ' כל אהל שאינו עשוי בידי אדם] אינו אהל דלא מטמי טומאת אהלים מאי טעי' דר' יהודה יליף [אהל אהל ממשכן כתיב הכא אדם כי ימות באהל וכתב] התם לעשות מכסה לאהל מה להלן

⁵⁸ וכן הוא בעיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171) שפוסק בסוגייתנו: 'ומסתברא דליתא לדר' אבא'. וכן הוא ברא"ש: 'יש פוסקין כר' זירא ומביאין ראה מן הירושלמי, ר' יצחק בר מוריין הוה שושביניה דחד בר נש אתא שיל לר"א א"ל דמוך בגו מטלתך, רבי מונא הוה שושביניה דרבי יעקב ואתא ושייל לרבי א"ל דמוך בגו מטלתך, אבל הרב אלפסי לא הביא אלא דברי ר' אבא, ונראה שיש לעשות כעובדין דירושלמי וכ"כ בעל העיטור' (גרסת הרא"ש בסוגיה היא יר' זירא אכל ... אמר כ"ש דחדי ליבאי...'), וכן הגרסה בשבה"ל עמ' 311). וכן סובר הריטב"א ופוסק: יולית הלכתא כותיה'.

⁵⁹ בשערי שמחה, א, עמ' פט (=אוצה"ג עמ' 30; תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 321) כותב על סוגייתנו: 'ואית דסבירא ליה דחתן פטור ושושבינין ובני חופה חייבין, ואית דפסיק ליה חתן ושושבינין וכל בני חופה פטורין, ור' זירא מחמיר אנפשיה הוה דהא אמרינן וניכל בסוכה וניחדו בחופה אין שמחה אלא במקום סעודה, וכן אמר רב נטרונאי וכותיה סבירא לן'. ריצ"ג סובר שר' זירא אינו חולק אלא מחמיר. וכן הוא במאירי: 'ואם רצה לאכול בסוכה ולשמוח שם יפה הוא עושה...'. ואף הב"י או"ח סי' תרמ מביא סברא זאת: 'ואע"ג דבתר הכי אמרינן אמר ר' זירא... איכא למימר דמדת חסידות הייתה', וכ"ה בשפ"א וביפה עיניים. על ביאור זה קצת קשה מהירושלמי שמשמע שמן הדין חייב בסוכה. היפה עיניים מבאר שכוונת הירושלמי ששושבינין חייבין בשינה בסוכה, כיוון שאז לא משמחים את החתן (כך גם מבאר הריטב"א את פסק ההלכה בסוגיה). וכן נראה ביאור הדעה הראשונה המובאת בריצ"ג שמחייבת את השושבינין, ולא כברודי (תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 321 הערה 2) שמבאר שהכוונה לדברי ר' שילא ונשאר בצ"ע. ובמאירי מבאר את הירושלמי שאף שזאת חומרה מורין כן.

⁶⁰ ראה דיון לעיל 3.2.2.11.

⁶¹ וראה שם שלפי לשון התשובה אסף מזהה את הכותב כאחד הגאונים שחיו באמצעיתה של תקופת הגאונים, רב פלוטו, רב נטרונאי ורב נחשון. התשובה אינה מופיעה באוצר הגאונים.

בידי אדם אף כאן בידי [אדם ורבנן אהל אהל ריבה דכתיב כל הבא] אל האהל וכל אשר באהל ומותבין תיובתא לר' יהודה חצרון] היו בירושלים בנויות על גבי הסלע ותחתיהם חלל מפני] קבר התהום ומביאין נשים מעוברות ויולדות שם ומגדלות [שם בניהם לפרה ומביאין שוורים ועל גביהן דלתות ותינוקות] יושבין על גביהן וכוסות של אבן בידם הגיעו לשילוח ירדו תוך המים ומלאום ועלו וישבו להם ר' יוסי אומי ממקומו היה] משלשל וממלא ותניא ר' יהודה אומי לא היו מביאין דלתות אלא ש[ורים והא שורים דאהל שאינו עשוי בידי] אדם הוא וקאמר ר' יהודה דקא מפסיק בין תינוק לקבר התהום אלמא [אהל] שאינו עשוי בידי [אדם אהל הוא כי אתא] רב דימי אמי ר' אלעזר מודה ר' יהודה במלא אגרוף ושיעור אגרוף [בינוני] הוי טפח דאף על גב... כמאי דעביד לאהולי דאמי ומאהיל דומיא דשורים ודומיא דשקיפים [וסל]עים [וקאמר דיקא נמי דמודה ר'] יהודה בשקיפין ובסלעים שאף על פי שאינו אהל אבל חשובין כא[הל ד]אמרינן ומודה ר' יהודה [בשקיפין ובסלעים דלא אהל] הוא והא דלית דיש בה כמה אגרופין ותניא ר' יהודה אומי לא היו מ[ביאין] דלת [אלא שורים והרי דלת יש בה] כמה אגרופין ולא קא מפסקא בין תינוקות לקבר התהום דתניא ר' יהודה אומי לא היו מביאין דלתות] כל עיקר] אמי אביי לעולם דלתות אהולי מאהלי ומפסקן והכי קאמי לא היו צריכין להביא דלתות דשורים [סגיא רבא] אמי לו הא מביאין דלתות כל עיקר מפני שדעתו של תינוק גסה עליו שמא יוציא ראשו או אחד מאבריו חוץ לדלת ונמצא מטמא בקבר התהום ותניא כותיה דרבא וכולי

אעיר כעת על גרסת תשובת הגאון :

כא ע"א שורה 3

הפסוק שמובא בתשובת הגאון הוא: 'וכתיב התם לעשות מכסה לאהלי' (שמות כו, יד), ואילו הפסוק שמופיע בשאר העדים הוא 'ויפרש את האהל על המשכן' (שמות מ, יט). היתרון בפסוק שמביא הגאון הוא קדימותו בסדר התורה לפסוק שמובא בשאר העדים. כדי להבין את ההבדל בין הפסוקים, יש לעיין במקבילה בבבלי. הדרשה בסוגייתנו נמצאת גם בבבלי שבת כז ע"ב-כח ע"א, שם היא מובאת בשמו של רבי אלעזר כדי לבאר את דין המשנה 'כל היוצא מן העץ אינו מטמא טומאת אהלים אלא פשתן'.⁶² תוספות⁶³ מבארים שמהפסוק 'ויפרש את האהל על המשכן' משמע שש משזר ולא יריעות עיזים, כיוון שפסוק זה נכתב בסדר הקמת המשכן, ולפי הסדר שם משמע שאלו יריעות התחתונות שהם שש משזר. לפי דברי התוספות עולה שבסוגיה שם א"א היה להביא את הפסוק שמביא הגאון, כיוון שרצו ללמוד לשש משזר. אך בסוגייתנו, שהלימוד הוא לעשוי בידי אדם ניתן היה ללמוד גם מפסוקים אחרים, ולכן הגאון מביא זאת משום שהוא הפסוק המוקדם. בנוסח הרווח הגרסה היא אחידה בסוגיות שבת-סוכה.⁶⁴

כא ע"א שורה 12

בכל עדי הנוסח של המשנה (קופמן, לו, פרמה 138, פרמה 497, פריז, קטע גניזה,⁶⁵ נפולי רנ"ב) לא מופיעה התוספת 'לתוך המים'.

⁶² ראה עמינח, סוכה, עמ' 170-171 שהסוגיות בסוכה ובשבת אינם מוחלפות, כפי שמבחין הריטב"א בין טומאת האהל לטומאת הנאהלים. וראה בתוספות ד"ה 'יליף' ובריטב"א מדוע יש הבדל בין הנלמד בין שני נושאים אלו.

⁶³ תוספות שבת כח ע"א ד"ה 'ויפרוש'.

⁶⁴ ליתרון של גרסת הנוסח הרווח ראה שושטרי, הישן, עמ' 25-26 ובהערה 71.

⁶⁵ גנזי משנה (כץ) עמ' רט.

בד (ב-ב הוסיף ביה"ש יוגו'), גאון,⁶⁶ רש"י, תוספות, ריטב"א⁶⁷ נוסף 'הגיעו לשילוח ירדו לתוך המים'. בפשטות יש כאן תוספת כדי להפסיק בין ארבעת הפעלים הרצופים. אך אפשר לבאר, שבתוספת זאת באו לבאר את דעת רבנן החולקים על ר' יוסי. תוספת זאת מבארת מדוע לא חוששים לקבר התהום, והסיבה היא כפי שכותב הריטב"א: 'דלא שכיח שיהא שם בנהר קבר התהום'.⁶⁸ וברא"ה הגרסה 'ירדו למים'.⁶⁹

כא ע"א שורה 20

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.29.

אביא תחילה את דברי הגאון: 'ודומיא דשקיפים ו[סל]עים [וקאמר דיקא נמי דמודה ר'] יהודה בשקיפין ובסלעים שאף על פי שאינו אהל אבל חשובין כא[הל ד]אמרין ומודה ר' יהודה [בשקיפין ובסלעים דלא אהל] הוא'.

הגאון מצטט פעמיים את דברי ר' יהודה שמודה בשקיפין ובסלעים, ונראה שבפעם הראשונה מצטט הגאון את הברייתא מהתוספתא, שהרי התוספתא 'שאף על פי שאינו אהל אבל חשובין כא[הל] דומה לתוספת שבתוספתא. כמו כן, בציטוט השני גורס הגאון 'ומודה' שהיא גרסת המשנה. לכן נראה שההשלמה של אסף 'וקאמר דיקא נמי דמודה ר' אינה נכונה,⁷⁰ וצריך להיות מונח המציין הבאת ברייתא (בנוסף לכך המילים דיקא נמי לא שייכות לכאן, שהרי הגאון כבר הביא את הראיה שמודה במלא אגרוף משקיפין ובסלעים, וכעת מביא את המקור לגבי שקיפין וסלעים. אם כי, אפשר שתחילה הגאון מפרש ואח"כ מביא את הגרסה). לפי זה, בגרסת הגאון מובאת הברייתא תחילה ולאחר מכן הציטוט מן המשנה. הגאון מביא את הציטוט משני המקורות, וא"כ גרסתו היא 'תניא נמי הכי' ו'דיקא נמי דקתני' למרות שאין זה מפורש בגאון. בנוסף לכך, השלמתו של אסף 'בשקיפין ובסלעים דלא אהל' אינה נכונה, שהרי לר' יהודה שקיפין וסלעים הם אהל.

⁶⁶ הגרסה היא 'ירדו לתוך המים ומלאום'. הקטע בסוגריים המרובעות הוא השלמה של אסף, ומ"מ לפי הפענוח של האותיות 'תו' נמצאות, מה שמעיד על גרסה זאת בגאון. אך אפשר שטעה בפענוח והיה כתוב 'ומ' והכוונה ל'ומלאום'.

⁶⁷ בריטב"א הגרסה היא 'ירדו לתוך הבית ומלאו', והמהדיר תיקן 'המים'.

⁶⁸ רש"י שגורס 'לתוך המים' כותב בדעת רבנן: 'קסבר האי תנא מילוי בעינן ולא שישלשל בחבלי, ולפירושו צריך לומר שאין בתוספת זאת הסבר לדעת רבנן. בתוספות (ד"ה 'ירדו') ביארו את דעת רבנן באופן שונה ש'משום ההיא פורתא לא חיישינן', ומשמע שאין כוונתם כריטב"א שבאותו מקום אין חשש, אלא שלא הטריחו לשאוב מעל גבי השוורים משום חשש של קבר התהום שהוא חשש קטן. ובתוספות רבינו פרץ מבאר: 'דכיון שלא היו שוהין באותו מקום כי אם מעט לדלות המים לא חיישינן לקבר התהום'. חילוקו הוא לא בגלל המקום אלא משך הזמן. לתוספות א"כ, במילים 'ירדו לתוך המים' אין כאן הסבר לדעת רבנן, שהרי הטעם הוא משום שפורתא ולא בגלל המים. ואפשר שד"ה נכתב ע"י המדפיסים ואין זאת גרסת התוספות, ואכן בתוספות רבינו פרץ ובתוספות רא"ש ליתא 'לתוך המים' וראה הערה הבאה. וראה בפירושו המשניות לרמב"ם 'לפי שאינו מקום מגורים שנחוש שמא יש שם קבר התהום' וכעין זה כתב הרמב"ם בהלכות פרה אדומה פ"ב ה"ז, וכ"כ במאירי שאין דרך לקבור בנהרות'.

⁶⁹ הרא"ה מפרש את דעת רבנן 'דכל כי האי פורתא במיא לא חיישינן'. הרא"ה משתמש בשני הטעמים (תוספות וריטב"א), ואולי אינו מפרש שירדו לתוך המים ממש (ולכן גורס 'למים' ולא 'לתוך המים') ומשום כך נזקק גם לטעם התוספות. וראה בתוספות יו"ט שכתב שמדברי התוספות משמע שלא ירדו לתוך הנהר אלא אצל הנהר (ומוכח ממנו שלא הייתה לו הגרסה בתוספות 'לתוך המים', וראה לעיל הערה 68), ולרמב"ם ירדו לתוך הנהר. וברע"ב מדגיש שירדו לתוך נהר השילוח, ומבאר 'דלא עבידי דקברי בנהרות'.

⁷⁰ ראה רוזנטל, על הקיצור, עמ' 823 הערה 129 שכבר זוסמן ציין שהשלמתו של אסף צריכה תיקון.

גרסה דומה נמצאת ב-**מ**: 'דיקא נמי... תניא נמי הכי'. לכאורה, עמדו לפניו שתי הגרסאות ויצר גרסת כלאיים כפי שנמצא ב-**מ** בעוד מקומות.⁷¹
אך כפי שראינו גם הגאון מביא את הברייתא והמשנה וכן מביא את סוף הברייתא (בשונה מ-**מ** הוא מביא תחילה את הברייתא). אם כי, אפשר שהגאון הוסיף את אחד המקורות כפירוש ולא כחלק מהגרסה.

⁷¹ בדק"ס עמ' 60 אות מ כותב: 'ייתכן שנתערבו כאן שתי גרסאות או שמביא גם את הברייתא משום שמפורש בה'.
ואפשר שהוסיף את המשנה, כיוון שיתניא נמי הכי זאת גרסה קשה שייתכן שהובילה אותו להוספות בנוסח.

סיכום

בסעיף זה הובאו עשר תשובות גאוניים (חילקתי אותם לאחת עשרה דוגמאות). בתשובות אלה ישנם חילופי גרסה משמעותיים שיש בהם כדי לסייע בבחינת טיבם של ענפי הנוסח. בארבעת הדוגמאות הראשונות (סעיף 4.1.1) הנוסח בתשובות הגאוניים זהה לנוסח בענף התימני. מהעיון בחילופים אלה עלה שבמקומות אלה הגאוניים והענף התימני מייצגים את הנוסח המקורי. אומנם לגבי החילוף הראשון והרביעי אפשר להסתפק האם מדובר בנוסח משותף או שהנוסח התימני מושפע מתשובת הגאון (בחילוף הראשון אף מר"ח) שגורסים כך. אך בדוגמה 3 אין מדובר על נוסח הגאון אלא על מסקנה שמתאימה לעולה מהנוסח התימני לסוגייתנו ולכן ודאי שמדובר בנוסח מקורי ששותף לרשב"ח ולענף התימני. לגבי דוגמה 2 הענף התימני והגאון משמרים את הפועל 'לכפות' ביחס ליצר, אך תיבת 'לכפות' שבתשובת הגאון הובאה אגב עיסוק בשאלה על אגדה זאת וקשה להניח שהשפיעה על כה"י התימניים.

לגבי ענף הנוסח הרווח. הנוסח המשני נמצא בדוגמה 1 בקטע גניזה מזרחי ובקטע כריכה מזרחי ובדוגמה 3 ו-4 בקטע גניזה מזרחי ובר"ח. בדוגמה 2 אין עדות מזרחית נוספת כלל וכל העדים בנוסח הרווח אינם גורסים כגאון ולכן אין לקבוע שמדובר בענף נוסח אשכנזי. נמצא א"כ, שענף הנוסח הרווח בדוגמאות אלה התהווה עוד במזרח.

בשתי דוגמאות נוספות הסתפקתי מהו נוסח הגאון (סעיף 4.1.4).

בסעיף 4.1.2 הנוסח המשני נמצא ב-**מולא, III**. כל העדים המזרחיים גורסים כגאון וכענף התימני, ולכן נראה שמדובר בענף נוסח אשכנזי שלא השפיע על **סנד**.

בסעיף 4.1.3 ישנן שלש דוגמאות שבהן הגאון גורס כנגד הענף התימני. בדוגמה 2 הכרעתי כנגד גרסת הגאון. ובשתי הדוגמאות האחרות קשה להכריע (3,1).

בסעיף 4.1.5 הגאון מציג נוסח כלאיים של ענפי הנוסח שלפנינו. **מ** מביא נוסח כלאיים בשלש מהדוגמאות (4.1.1.1, 4.1.1.4 ו-4.1.5.1). **מ** מכיר את הנוסח המזרחי הקדום ובמקרים אלו הביא את שני הנוסחים.

לסיכום, השוואת נוסח הענפים לנוסח תשובות הגאוניים מבססת את מעמדו העדיף של הענף התימני כמייצג מסורת מזרחית קדומה ומקורית. מסורת זאת הוגהה והשתנתה בעיקרה עוד במזרח ומאוחר יותר הוסיפה להשתנות באשכנז.

4.2 הלכות פסוקות והלכות גדולות

4.2.1 הלכות פסוקות עמ' כו⁷²

תנו רבנן סוכת גוים סוכת נשים סוכת בהמה סוכת כותים סוכה מכל מקום כשרה בלבד שתהא מסוככת כהילכת אמ' רב חיסדא הוא שעשאה לצל

ח ע"ב שורה 15-17

ב-ולסאד, 6,5,2 ובגליון נ וכן הוא בריצ"ג עמ' פה ברש"י ברא"ה ובמאירי 'ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה מאי כהלכתה אמר רב חסדא והוא שעשאה לצל'.⁷³ לגרסה זאת רב חסדא מבאר את דברי הברייתא.

ב-מנתב בה"פ בר"ף וברי"ד הגרסה היא: 'ובלבד שתהא מסוככת כהילכתה אמ' רב חסדא והוא שעשויה לצל'.⁷⁴ לגרסה זאת רב חסדא מוסיף על דברי הברייתא. וכן היא גרסת ר"ח שנוקט את שני התנאים: 'תנו רבנן סוכת גוים סוכת נשים סוכת בהמה סוכת כותים סוכה מכל מקום כשירה ובלבד שתהא עשויה לצל ומסוככת כהלכתה' (וראה בסעיף 6.2.5 שכן הוא ברמב"ם).⁷⁵ נראה, שהשאלה 'מאי כהלכתה' נוספה מכיוון שלא הובן הצורך באמירה זאת בברייתא.⁷⁶

4.2.2 הלכות פסוקות עמ' כח⁷⁷

דאמ' רב ששת משום ר' עקיבה מניין לעצי סוכה שאסורין בהנאה כל שבעה תלמי לומי חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים ותניא רבי יהודה בן בתורה אומר מניין שכשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסכה תלמי לומי חג הסוכת ליי חג ליי וסכה ליי

ט ע"א שורה 5-17

מ	מא' טעמי יהו	דב"ש	אמ'	קרא	חג	הסוכו'	תעשה
ו	מא' טעמי'	דבי'	שמי'	א'	קרא	חג	הסוכות
ל	מא' טעמי יהו	דבית	שמי'	אמ'	קרא	חג	הסוכ'
ס	מא' טעמא	דבית	שמא'	דאמ'	קרא	חג	הסוכות
א	מא' (לשם)	טעמי יהו	דב"ש	אמ'	קרא	חג	הסוכות
נ	מא' טעמי'	דב"ש	דאמ'	קרא	חג	הסוכות	לך תעשה
ת	מא' טעמי'	דבית	שמא'	אומ'	קרא	חג	הסוכות
ב	מ"ט	דב"שא		קרא	חג	הסוכות	לך תעשה
ד	מא' טעמא	דבית	שמא'	אמ'	קרא	חג	הסוכות
2	מא' טעמי יהו	דבית	ש...>	אמ'	קרא	<...>	הסוכות
5	טעמי יהו	<...>			קרא	<...>	הסוכות
6	מא' טעמי ה	<...>			קרא	<...>	הסוכות

⁷² וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 329.

⁷³ ב-2 'מאי <...> חסדא'. ב-5 'מסוככת כהילכת <...> אמ רב חסדא' (עפ"י הרווח ניתן לקבוע בסבירות גבוהה שהשאלה נמצאת שם). ב-6 'מאי <...> שעשאה לצל'.

⁷⁴ וכן הוא במדרש הגדול, ה, עמ' ששא שורה 20.

⁷⁵ בפירוש לסוכה (קופפר): 'ולא גרסינן מאי הלכתא דכי לא הוה ידע מאי הלכות סוכה'. וכן לאחר ברייתת רקב"ש כותב: 'ולא גרסינן נמי הכא מאי הילכתא'.

⁷⁶ ראה הלבני, מקורות, עמ' קסו-קסז שהגרסה 'מאי כהלכתה' קשה משום שהמילה 'והוא' אינה באה אחר שאלת פירוש (כך גורסים כל העדים אצל רב חסדא לבד מ-ג שגורס 'ובלבד') וכן קשה לפרש את 'שתהא מסוככת כהלכתה' המוסב על הסכך במובן שעשאה לצל המוסב על הסוכה כולה. את גרסת הגאונים מבאר הלבני שהמילים 'ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה' הם עצה טובה שלא יסמוך שמן הסתם נעשו כהלכתן ומביא קצת ראיה לפירוש זה מהירושלמי, וראה רובינשטיין, סוכות, עמ' 220 הערה 146.

⁷⁷ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 334.

מ	סוכה	העשויה	לשם	חג	בעינן
ו	שבעת	ימי'	ליי	סוכה	בענן
ל	שבעת	ימים	ליי	עשה	סוכה
ס	שבעת	ימים	ליי'	סוכה	בעינן
א	שבעת	ימים	ליי	העשויה	לשם
נ	שבעת	ימים	ליי	עשה	סוכה
ת	שבע'	ימ'	עשה	סוכה	לשם
ב	שבעת	ימים	עשה	סוכה	לשם
ד	שבע'	ימים	לה'	העשויה	לשם
2	שבעת	ימים	ליי	סוכה	העשויה
5	<...>			סוכה	העשויה
6	שבעת	ימים	ליי	סוכה	העשויה

ובית הלל ההוא מיבעי ליה לכדרב ששת דאמר רב ששת משום ר' עקיבה מנין לעצי סוכה שאסורין בהנאה כל שבעה

מ	ת"ל	חג	הסוכות	תעשה	לך	[מה חגיגה]
ו	ת"ל	חג	הסוכות	שבעת	ימי'	ליי
ל	תל'	חג	לומ'	שבעת	ימים	ליי
ס	ת"ל	חג	הסוכות	שבעת	ימים	ליי'
א	ת"ל	חג	הסוכות	שבעת	ימים	ליי
נ	ת"ל	חג	הסוכות	שבעת	ימים	ליי
ת	ת'ל	חג	הסוכות	תעשה	לך	וג'
ב	ת"ל	חג	הסוכות	תעשה	לך	
ד	תלמוד	חג	לומ'	שבעת	ימים	לה'
2	תל'	חג	לו'	<...>		
5	<...>			שבעת	ימי'	ליי
6	<...>			שבעת	ימים	ליי

מ	ליי	אף	סוכה	ליי]	דתניא	ר'	יהודה	בן	בתירא	או'	מניין
ו					ותניא	ר'	יהודה	בן	תי'		
ל					ותניא	ר'	יהוד'	בן	בתירה	אומ'	מנין
ס					ותניא	ר'	יהודה	בן	בתירא	אומ'	מניין
א	ליי	אף	סוכה	ליי	ותניא	ר'	יהודה		אומ'		מנין
נ	ליי	אף	סוכה	ליי	ותניא	ר'	יהודה	בן	בתירה	אומ'	מנין
ת					ותניא	ר'	יהודה	בן	פתירה	אומ'	מניין
ב					דתניא	ר'	יהודה	בין	פתירה	אומ'	מנ'
ד					ותניא	רבי	יהודה	בן	בתירה	אומ'	
2								בן	בתירא	אומ'	מניין
5					ותניא		<...>		אומ'		מנין
6					ותניא	ר'	יהודה	בן	<...>		

כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסוכה שנאמ' חג הסוכות שבעת ימים לה' מה חג לה' אף סוכה לה' ובית שמאי נמי מיבעי ליה להכי אין הכי נמי אלא מאי טעמיהו דבית שמאי כתיב קרא אחרינא חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים

מ	סוכה	העשויה	לשם	חג	בעינין
ו	סוכה	העשויה	לשום	חג	בענין
ל	מה	חג	ליי	אף	סוכה ליי
ס	סוכה	העשויה	לשם	חג	בעינין
א	סוכה	העשויה	לשם	החג	בעינין
נ	סוכה	העשויה	לשום	חג	
ת	עשה	סוכה	לשם	חג	
ב	עשה	סוכה	לשם	חג	
ד	סוכה	העשויה	לשום	חג	בעינין
2	סוכה	עשויה	לשים	חג	בינין
6	סוכה	העשויה	לשום	חג	בענין

בדרשת רב ששת משום ר' עקיבא ישנם חילופי גרסה בהבאת הפסוק. הפסוקים הם בויקרא כג, לד יחג הסכות שבעת ימים לה', ובדברים טז, יג יחג הסכת תעשה לך שבעת ימים'. ב-**ולסאנ, 6,5** בריצי'ג,⁷⁸ ראב"ן, אור זרוע, רי"ד וברא"ה מובא הפסוק מויקרא.⁷⁹ ב-**מתב, 79** בה"פ ובמאירי מובא הפסוק מדברים.⁸⁰ ב-**אנ** וברא"ה הוסיפו בדברי רב ששת את ביאור הראיה וגרסו ימה חג ליי אף סוכה...'. בדרשת ר' יהודה בן בתירא כל העדים גורסים את הפסוק יחג הסכות שבעת ימים לה'.⁸¹ נראה שחילוף זה תלוי בהבנת מהלך הגמ' בסוגייתנו. הסוגיה עוסקת בטעמם של ב"ש שפוסלים סוכה ישנה, דהיינו סוכה שאינה עשויה לשם חג. הגמ' מביאה את הפסוק שממנו למדו ב"ש ואת תשובת ב"ה. ישנם חילופי גרסה בפסוק המובא ובניסוח הדרשה הנלמדת ממנו. ב-**ולסאד, 6,2** ברש"י, אור זרוע, רי"ד וברא"ה מביאים את הפסוק מויקרא, ואילו ב-**מתב** וברא"ש⁸² מביאים את הפסוק מדברים (אך ב-ג גרסת כלאיים ונוסף ליי). לגבי ניסוח הדרשה ב-**מוסאד, 6,5,2**, ר"ח, אור זרוע, רי"ד 'סוכה העשויה לשום חג בעיני' (בשינויים קלים). ב-**נתב, רא"ה, רא"ש** יעשה סוכה לשם חג'. ב-**ל** יעשה סוכה לשום חג בעני'.

לא ברור כיצד למדו מהפסוק יחג הסכות שבעת ימים לה' ש'סוכה העשויה לשום חג בעיני'.⁸³ לעומת זאת מהפסוק יחג הסכות תעשה' משמע שצריך לעשות לשם חג הסכות. משום שהביאו פסוקים שונים ניסחו את הלימוד בצורה שונה. ב-**נתב** הנושא הוא האדם (עשה סוכה) כפי שהוא בפסוק בדברים, ואילו בשאר העדים הנושא הוא הסוכה (סוכה העשויה) כפי שהוא בפסוק בויקרא (ב-ל גרסת כלאיים).⁸⁴ כמו כן, לגורסים בדברי רב ששת יחג הסכות שבעת... דרשתו אינה מבוארת וצריך ביאור כיצד עולה מהפסוק שעצי סוכה אסורין כל שבעה. נראה שלכן **אנ** הוסיפו ביאור ימה חג לה'...', אך אי"כ רב ששת היינו ר' יהודה בן בתירא. לגורסים בדברי רב ששת יחג הסכות תעשה

⁷⁸ ריצי'ג עמ' פו.

⁷⁹ וכן הוא במדרש הגדול, ג, עמ' תרנב שורה 11.

⁸⁰ בבבלי ביצה ל ע"ב מובאת דרשת רב ששת ושם כל כה"י גורסים יחג הסכות שבעת...'. אך בוטיקן 134 יחג הסכות תעשה לך שבעת ימים ליי. וב-Oxf.Bodl.heb.e.52 יחג הסכות תעשה לך שבעת ימים'. ברי"ח (ביצה): יחג הסכות שבעת ימים לה' ולא כפי שכתב מלמד, מדרשי הלכה, סי' תתעב, עמ' 304.

⁸¹ ב-**מ** יחג הסוכה תעשה לך שבעי ימים ליי. ונראה שהמילים 'תעשה לך' הם אשגרה.

⁸² בהגהות הב"ח הגיה 'שבעת ימים לה'.

⁸³ רש"י נדחק לפרש ידכתיב סוכות לה' לשם מצות המלך'.

⁸⁴ באור זרוע גורס 'סוכה לשם חג בעיני' בהו"א שלומדים לבי"ש מיחג הסכות שבעת...', אך למסקנה שלומדים מיחג הסכות תעשה... גורס יעשה סוכה לשם חג'.

לך שבעת ימים' הדרשה מובנת, שהרי מבואר שעשיית הסוכה היא לשבעה. נסכם ונאמר, שהפסוק יחג הסכות תעשה לך' מתאים יותר לדרשות המובאות בסוגיה.

אך גרסה זאת קשה ממהלך הסוגיה, שהרי הגמ' מנסה ללמוד מפסוק ודוחה שפסוק זה נצרך לרב ששת ולכן מסיקה שלומדים מהפסוק יחג הסכות תעשה...'⁸⁵, מכאן שהפסוק שממנו ניסו ללמוד אינו יחג הסכות תעשה לך...!.

והנה, גרסת ל' היא יכת' קרא אחרינא חג הסכות תעשה לך שבעת ימים מה חג ליי אף סוכה ליי. קשה לדחות גרסה זאת, שהרי מדוע שיטעה הסופר ויגרוס 'מה חג לה'...! אך אם נגרוס כ-מתב ובה"ג אפשר שהגרסה המקורית היא יכת' קרא אחרינא חג הסכות שבעת מה חג...!⁸⁶ לגרסה זאת, הגמ' דוחה שהפסוק יחג הסכות תעשה' אינו נצרך לדרשת רב ששת ואת ההלכה שעצי סוכה אסורין לומדים מיחג הסכות שבעת...! וכר' יהודה בן בתירא.⁸⁷ המסרנים הבינו שהגמ' באומרה יכת' קרא אחרינא' כוונתה להביא מקור אחר לדברי ב"ש בסוכה ישנה, ולכן הגיהו זאת ליחג הסכות תעשה...! ואת הדרשות שלפני כן הגיהו ליחג הסכות שבעת...!⁸⁸.

⁸⁵ הדק"ס עמ' 20 אות ו מבאר שלגרסת כ"מ בהו"א לומדים מיחג הסכות תעשה' ולמסקנה לומדים מיחג הסכות... לה', ולכן כותב הדק"ס שיש למחוק את המילה 'תעשה' בכ"מ (בתירוץ 'כת' קרא אחרינא'). אך ביאור זה קשה שא"כ כיצד ב"ה לומדים מפסוק זה שעושין סוכה בחג. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 100-102 שטוען שבכ"מ דורשים למסקנה את הפסוק יחג הסכות שבעת...! כמקור לדברי ב"ש. בורגנסקי מוכיח מהסוגיה כז ע"ב שלב"ש לומדים מהפסוק יחג הסכות תעשה...! כנגד גרסת כ"מ. דיונו של בורגנסקי מיותר, כיוון שכל כה"י גורסים למסקנה שהלימוד לב"ש הוא מיחג הסכות תעשה' ואף בכ"מ.

⁸⁶ יש לציין, שבילקוט שמעוני, פ' ראה רמז תתקפה הגרסה היא: 'מאי טעמי דבית שמאי אמ' קרא חג הסכות תעשה לך סוכה העשויה לשם חג בענין ובית הלל הוא מיבעי ליה לכדרב ששת מש"ר עקיב' מנין לעצי סוכה שאסורין בהנאה כל שבעה שני' חג הסכות תעשה לך שבעת ימים ותני' ר' יהוד' בן בתירא או' מנין שכשם שחל שם שמים על חגיגה כך חל שם שמים על הסוכה ת"ל חג הסכות מה חגיגה ליי' אף סוכה ליי' ובית שמאי נמי מיבעי ליה להכי אין הכי נמי אלא מאי טעמי דבית שמאי כת' קרא אחרינא חג הסכות שבעת ימים סוכה העשויה לשם חג בענין. גם בילקוט הגרסה בדברי רב ששת היא יחג הסכות תעשה' אך מהילקוט עולה שלמסקנה ב"ש לומדים מיחג הסכות שבעת...! גרסה זאת קשה כפי שכתבתי בהערה הקודמת. ולפי מה שביארתי נראה שבמקור לא הופיע הלימוד 'סוכה העשויה...! ותוספת זאת היא בעקבות ההבנה שבתירוץ מביאים לימוד לב"ש, אך הכוונה המקורית היא להביא לימוד לכך שעצי סוכה אסורין. וראה הערה 32 על ילקו"ש (המהדיר י' שילוני) שמקשה למה דריש ברישא ממקרא המאוחר. אך כפי שפירשתי גרסה זאת דרשה זאת נשאר אף למסקנה כטעמם של ב"ש ואינה נדחית. עוד מקשה שם שדרשת ריב"ב מיושבת יותר על המקרא דשבעת ימים לה'. אך כפי שכתבתי כוונת הגמ' להקשות מדרשת רב ששת.

⁸⁷ בנוסח הרווח גורסים בתחילת התשובה 'אין הכי נמי אלא מאי טעמיהו דב"ש'. לגרסה זאת התירוץ 'כת' קרא אחרינא' הוא הבאת לימוד לדעת ב"ש. אך ב-תב ליתא למשפט זה וא"כ אפשר שיכת' קרא אחרינא' מתייחס לאיסור שימוש בעצי הסוכה.

⁸⁸ הרי"ף כותב על סוגייתנו כך: 'מאי טעמי דבית שמאי דאמ' קרא חג הסכות שבעת ימים עשה סוכה לשום חג ובית הלל הוא מיבעי ליה לכדרב ששת דאמ' רב ששת משום ר' עקיבא מנין לעצי סוכה שאסורין כל שבעה ת"ל חג הסכות שבעת ימים ליי ותניא ר' יהודה בן בתירא אומ' מנין שכשם שחל שם שמים על החגיגה כל חל שם שמים על הסכה ת"ל חג הסכות ליי מה חגיגה ליי אף סוכה ליי'. העולה מהרי"ף שטעמם של ב"ש הוא מהפסוק יחג הסכות שבעת ימים ליי' אך זה בניגוד למסקנת סוגייתנו שהלימוד הוא מיחג הסכות תעשה...! כמו כן, קשה מנין ב"ש לומדים שעצי סוכה אסורין כל שבעה. אך ברי"ף לא מופיע ליי' וא"כ אפשר שבמקור הפסוק הוא יחג הסכות תעשה...! כמו כן, הדרשה היא יעשה סוכה לשום חג'. ואכן ד"ר עזרא שבט מסר לי שכך הגרסה בכ"י אוקספורד 550 של הרי"ף (יתעשה לך) ולדבריו הוא הכ"י הטוב ביותר של הרי"ף. לגרסה זאת דברי הרי"ף כלל אינם מובנים, שהרי ב"ש לומדים מיתעשה לך' וב"ה משיבים על הפסוק יחג לה'. במידה ולפני הרי"ף עמדה הגרסה כפי ששחזרתי אותה (הפסוק יתעשה לך' כמקור לדברי רב ששת) אזי הדברים מובנים. ב"ש לומדים מהפסוק יחג הסכות תעשה לך...!, ב"ה לומדים

לסיכום: גרסת **מתב** נמצאת בה"פ, ה"ג, ילקוט שמעוני וכפי הנראה ברי"ף. כפי שכתבתי גרסה זאת קשה במהלך הסוגיה ואף ההסבר שהצעתי אינו מניח את הדעת ומצריך להניח שהגרסה המקורית אבדה ומידי ספק לא יצאנו. אך הימצאותה של גרסה זאת בעדים רבים כ"כ מקשה על ההנחה שמדובר בטעות סופר ולכן נראה שיש להעדיף את נוסח הגאונים שהוא אף הנוסח הקשה.

4.2.3 יג ע"ב שורה 9-4

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.8. את השתלשלות הגרסאות ראה בסעיף 4.3.1.3. בדיון שם הכרעתי כגרסת הרי"ף ואילו גרסת ה"פ וה"ג היא גרסת כלאיים.

4.2.4 הלכות פסוקות עמ' כז⁸⁹

תא שמע דאביי אשכחיה לרב יוסף דגני בכילת חתנים בסכה אמ' ליה כמאן אמ' ליה⁹⁰ כרבי אליעזר דאמ' כל היכא דלית לה גג לאו אהל היא אמ' ליה שבקת רבנן ועבדת כר' אליעזר

יט ע"ב שורה 10

ב-ל ובבה"ג 'כמאן כר' אליעזר אמ' ליה שבקת רבנן...'. לגרסה זאת רב יוסף משיב שעושה כך כר"א⁹¹ ואביי מקשה 'שבקת רבנן...'⁹² גרסה זאת קשה, שהרי רב יוסף מבאר בהמשך שעשה כן משום שסובר שלרבנן שיפועי אהלים לאו כאהלים וא"כ מדוע משיב שעושה כן כר"א. תוספות⁹³ נדרש לבעיה זאת:

וכן נמי מצינו בשילהי פ"ק דסוכה (דף יט:): דתנן העושה סוכתו כמין צריף ר"א פוסל וחכמים מכשירין ואמרינן בגמרא אביי אשכחיה לרב יוסף דגני בכילת חתנים בסוכה א"ל כמאן כר"א א"ל שבקת רבנן ועבדת כר"א אמר ליה ברייתא איפכא תניא השתא היה לו להשיב רב יוסף כרבנן ולא כר"א כיון דאיהו איפכא תני אלא כן דרך השי"ס בכל מקום נראה לי.

בכל כה"י ברי"ף וברא"ה גורסים 'כמאן כר' אליעזר שבקת רבנן...'. לגרסה זאת אביי אומר את כל המשפט⁹⁴ והוא שמניח שרב יוסף עשה כן מכיוון שסובר כר"א.⁹⁵

מפסוק זה לכך שעצי סוכה אסורים וב"ש לומדים זאת מהפסוק 'חג לה'. בניגוד לסוגייתנו שלב"ה לומדים עשה סוכה בחג, הרי"ף סובר שאין צריך לימוד לכך שעושים סוכה בחג שהרי כלל לא דורשים שצריך סוכה לשבעה.

⁸⁹ הלכות גדולות, א, עמ' 333.

⁹⁰ בהלכות גדולות ליתא 'אמ' ליה'.

⁹¹ בהלכות פסוקות מפורש כך וגורס 'אמ' ליה כרבי אליעזר'.

⁹² ד"ר סבתו מעיר לי שאפשר שאף לגרסה זאת הכל מדברי אביי ואעפ"כ ממשיכים ב'אמר ליה' להבהיר שמכאן מתחילה השאלה.

⁹³ גרסה זאת נמצאת גם בתוספות שבת קמג ע"ב ד"ה 'ורי' יוחנן' ותוספות מתייחסים שם לקושי שהעלתי בגרסה זאת.

⁹⁴ אפשר שגם לגרסה זאת רב יוסף משיב ולא הבהירו זאת ע"י הלשון 'אמר ליה' (כפי שבתשובה 'כר' אליעזר' בכל הגרסאות ליתא 'אמר ליה'). מ"מ בהמשך הסוגיה מופיע 'א"ל ברייתא איפכא תני א"ל שבקת מתניתין' (בחלק מכה"י 'ושבקת' שמבהיר ג"כ שאביי שואל). הרמב"ן (ג ע"א בדפי הרי"ף) מפרש שאביי מעמיד זאת כר"א וכן הרא"ה מפרש: 'פי' ודאי כר' אליעזר דבעי קביעות לגבי סוכה...', וא"כ הבין שאלו דברי אביי.

⁹⁵ לגרסה זאת קצת קשה מדוע לא מניח אביי שטעמו של רב יוסף משום שסובר כר' יהודה שמתיר לישן תחת המיטה בסוכה וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תרכ"א משי"כ בזה. קושי נוסף הוא שאביי לעיל ז ע"ב מעמיד את מחלוקת ר"א וחכמים בשאלת סוכת עראי וקבע, ואילו לנוסח הרווח בסוגייתנו אביי קושר את הדין בכילה למחלוקת זאת ומשמע שטעמו של ר"א הוא משום ששיפועי אהלים לאו כאהלים, וראה בבעה"מ וברמב"ן במלחמות ה' על הסוגיה לעיל ז ע"ב.

גרסת ל נמצאת גם בנוסח הגאונים בה"ג והיא אף הגרסה המוקשית ומסתבר שהיא הגרסה המקורית. אם כי אפשר שהיא המשנית והוסיפו 'אמר ליה' מכיוון שקראו זאת כמו"מ ולא כהשערה שאביי מעלה. כמו כן, אין זה ודאי שהגרסאות השונות מורות על תוכן שונה.

4.2.5 הלכות גדולות, א, עמ' 334⁹⁶

תניא אמ' ר' חנינא כשירדתי לגולה מצאני זקן אחד ואמ' לי מסככין בבוריאי ואמרת לי הין וכשבאתי לר' יהושע אחי אבא הודה לדבריי ואמ' רב חסדא⁹⁷ והוא דלית ליה גודנפא אמ' עולא הני בורייתא...

כ ע"ב שורה 22-26

לפי נוסח ה"ג הזקן מוצא את ר' חנינא⁹⁸ ושואל אותו האם מסככין בבוריאי ור' חנינא משיב לו שמסככין.⁹⁹ ולכן כשבא ר' חנינא לפני ר' יהושע¹⁰⁰ הנוסח הוא 'הודה לדבריי', שהרי זהו פסק של ר' חנינא.

בכל כה"י בר"ף ובה"פ (וכן הוא בכ"י רומא של ה"ג) לא מופיע 'ואמרת לי הין' והזקן הוא שפסק שמסככין בבוריאי, ולכן גורסים בנוסח הרווח ובר"ף 'הודה לדבריי'.¹⁰¹ אך ב-**מסתב** ובה"פ עמ' כח (ובכ"י רומא של ה"ג) הנוסח במעשה שלפני ר' יהושע הוא 'הודה לדבריי'. נוסח זה אינו מובן שהרי הזקן פסק ולא ר' חנינא, ונראה שלפנינו נוסח כלאיים. אך אפשר לבאר גרסה זאת שעל אף ששמע זאת מהזקן כיוון שר' חנינא אמר זאת לפני ר' יהושע נכון לומר 'הודה לדבריי'.

4.2.6 הלכות פסוקות עמ' קעא¹⁰²

ואמ' ר' אבה בר זבדא אמ' רב אביל חיב בכל מצות האמורות בתורה חוץ מן התפילין, שנאי בהם פאר דקא אמ' ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך¹⁰³

כה ע"ב שורה 16-17

א"ר אבא בר זבדא אמר רב אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה חוץ מתפילין שהרי נא' בהן פאר

מ	מדקא"ל	רחמנא	ליחזקאל	פארך	חבוש	עליך			
ו	מדקא"ל	רחמ'	ליחזקא'	פארך	חבוש	עליך			
ל	מדקאמ'	רחמ'	ליחזקאל	פארך	חבוש	עליך			
ס	דאמ'	ליה	רחמנא	פארך	חבוש	עליך			
א	דאמ'	ליה	רחמנא	פארך	חבוש	עליך			
נ	דאמ'	ליה	רחמנא	פארך	חבוש	עליך	ונעליך	תשים	ברגלך
ת	דאמ'	ליה	רחמ'	פארך	חבוש	עליך			
ב	דאמ'	ליה	רחמנא	פארך	חבוש	עליך			
ד	דאמר	ליה	רחמנא	פארך	חבוש	עליך	וגומ'		

⁹⁶ הבאתי את גרסת ה"ג מכיוון שבה"פ מציג נוסח כלאיים כפי שאביא בגוף הדיון.

⁹⁷ וכן הוא ב-**אנתבד**, ואילו ב-**מולס** 'עולא... רב חסדא'.

⁹⁸ וכן הוא ב-**לאסתב** בר"ף ובר"ד 'מצאני'. ב-**מונד** 'מצאתי'.

⁹⁹ בבבלי מעילה ז ע"א מופיע סיפור דומה: 'אמר רבי שמעון: כשהלכתי לכפר פאני מצאני זקן אחד ואמר לי אומר היה ר' עקיבא זריקה מועלת ליוצא אמרת לי הין'.

¹⁰⁰ ב-**סאנתב** בר"ף ובר"ד ליתא ר' יהושע'.

¹⁰¹ בפירוש לסוכה (קופפר) מפרש: 'של אותו זקן'.

¹⁰² הלכות גדולות, א, עמ' 439.

¹⁰³ כך היא הגרסה בה"ג דפוס ברלין וכ"י מילאנו. אך בדפוס ורשה 'שנאמר', ובכ"י וטיקן 'שהרי נאמר' (תמורת 'דקא אמר ליה רחמנא ליחזקאל').

מ	את	הוא	דמחייבת	אבל	כולי	עלמ'	פטירי
ו	את	הוא	דמחייבת	הא	כו'	עלמ'	פטירי
ל	את	הוא	דמחייבת	אבל	כולי	עלמא	פטירי
ס	את	הוא	דמחייבת		וכולי	עלמא	פטורין
א	את	הוא	דמחייבת	אבל	כוליה	עלמ'	פטורין
נ	את	הוא	דמחייבת	אבל	כולי	עלמא	פטירי
ת							
ב							
ד	את	הוא	דמחייבת	אבל	כולי	עלמא	פטירי

במועד קטן טו ע"א: 'אבל אסור להניח תפילין מדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך מכלל דכולי עלמא אסור'. במו"ק מדייקים מהפסוק שאבל פטור מתפילין, ואילו בסוכה הטעם שאבל פטור הוא משום שתפילין קרויים פאר.

ב-תב בהלכות פסוקות ובהלכות גדולות ליתא 'את הוא דמחייבת... פטירי'. משפט זה אינו מתאים למאמרו של ראב"ז, ולכן נראה שגרסת ליתא היא המקורית,¹⁰⁴ ובשאר העדים זאת תוספת מאוחרת ממו"ק.¹⁰⁵

בשאלות דרב אחאי גאון ובר"ח ליתא כלל לפסוק ולהוכחה ממו"ק.¹⁰⁶ נראה, שבתחילה הוסיפו את הפסוק כראיה שתפילין נקראים פאר¹⁰⁷ ולאחר מכן הועברה ההוכחה ממו"ק. ב-מול אף שינו את הגרסה ל'מדקא'לי' שהיא לשון ההוכחה במו"ק. אך ניכר שלשון זאת

¹⁰⁴ ראה וייס, לקורות, עמ' 48-49 שמסיק שבסוגייתנו נוספה המימרה ממו"ק, ואינה נמצאת במימרה המקורית של ר' אבא, 'בסוגיית גופא מובאים דברי ר"א ונוסף עליהם הפסוק מיחזקאל. אם גם הפסוק שייך למקור המימרה או שהוא נוסף במידה ידועה עפ"י מו"ק זה מוטל לכה"פ בספק. כי הטקסט כמו שהוא לפנינו קשה להולמו, מפני שהלשונות שהרי נאמר ומדאמר ליה רחמנא ליחזקאל הם כפל לשון ומיותר... עפ"י כמעט ברור הדבר שמדאמר ליה יחזקאל הוא בסוכה הוספה הלקוחה ממו"ק'. וכן כתב הלבני, מקורות, ג, עמ' ר: '... לפיכך נראה שטעם זה של מדאמר ליה הועבר לכאן בטעות ממו"ק', וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 378-379. ובתוספות כה ע"א ד"ה 'שהרי' מיישב את הצורך בשני הטעמים. וראה עמינח, סוכה, עמ' 382 שמבאר את סיבת הבאתם במסכתות שונות: 'במסכת סוכה נסדרו בגופא דברי ר' אבא בר זבדא בשם רב בדיני אבילות בתפילין וסוכה, הם לא נסדרו במו"ק. וזאת משום שמשמו של ר' אבא בר זבדא נמסרו גם שתי הלכות בד"ן סוכה. אבל במו"ק נסדר דין תפילין באבל בשני מקומות ומסוגיות פומבדיתאיות. מסדר מו"ק היו לפנינו מסורות פומבדיתאיות שלמות ולא נזקק על כן לדברי ר' אבא'.

¹⁰⁵ נראה לבאר את הסיבה שהוסיפו את ההוכחה ממו"ק, כיוון שהסוגיה פותחת בגופא... שמשמעו ציטוט של מאמר שהוזכר בסוגיה וכוונה לדון בו בנפרד. ובסוגייתנו אין דיון במאמר זה לכן הוסיפו את ההוכחה ממו"ק, כדי שיהיה דיון במאמר. ואפשר שבמקור הדיון כלל רק את הבאת ההוכחה שתפילין נקראים פאר, או תוספת הסיוג שדווקא ביום הראשון ולשם כך הביאו מאמר זה בגופא. ויותר נראה לבאר שהדיון הוא במאמר של ר' אבא לגבי סוכה, והובא מאמר זה לגבי שאר מצוות כדי להקשות עליו פשיטא (ראה רש"י ד"ה 'פשיטא'...). דאשמועינן רב לעיל דאבל חייב בכל המצוות וכ"כ רבינו אברהם מן ההר וכן באור זרוע, ב, עמ' 132. לכן נראה, שיש לגרוס במאמר לגבי סוכה 'ואמר...', כיוון שאין זה דיון חדש אלא נובע מהמאמר לגבי כל המצוות. והעדים נחלקו בזה, מולתב וברא"ה גרסו בוא"ו, ואילו ב-סאג גרסו ללא וא"ו.

¹⁰⁶ בשאלות דרב אחאי גאון, ב, עמ' רמג: 'ואמר רבי אבא בר זבדא אמר רב אבל חייב בכל מצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין מפני שהן פאר, והני מילי יום ראשון דעיקר אבילות יום ראשון הוא דכתיב ואחריתה כיום מר' (וראה בש"י לשאלות ששאר העדים גורסים 'מפני שנאמר'). ובר"ח: 'דאמר רב אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין מפני שנא' בהן פאר והני מילי ביום ראשון בלבד'.

¹⁰⁷ בברכות טז ע"ב הגרסה בכ"מ 'שנאמר פארך חבוש עליך' וכן הוא בדפוסים. וראה בדק"ס ברכות עמ' 74 אות ח: 'בכ"י פ ליתא, ובב"נ הגרסה שנאמר לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר' (בברכות הפסוק מובא כחלק מהסוגיה לגבי עוסק במצווה, ולא עסקו בדברי ר' אבא באופן נפרד כבסוגייתנו). בגרסאות אלו הפסוק מובא כהוכחה לכך שתפילין נקראים פאר. וראה בבית נתן שמבאר את גרסת אוקספורד 366 לברכות שמהפסוק ביחזקאל אין הוכחה שתפילין נקראים פאר, לכן מביאים הוכחה ממקום אחר שתפילין נקראים פאר, ולאחר שלמדנו שתפילין

מאוחרת משום שבמו"ק דייקו ישירות מהפסוק מכיוון שגרסו 'מדקא'לי' (ימדקא"ל... מכלל דכו"ע אסור), ואילו בסוגייתנו הדיוק הוא לא באופן ישיר מהפסוק (יאת הוא דמחייבת אבל כו"ע פטירי).

4.2.7 הלכות פסוקות עמ' ל¹⁰⁸

מעשה והיביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי לטעום את התבשיל ולרבן גמליאל שתי כותבות ודלי שלמים ואמרו העלום לסכה תאנא לא מפני שהלכה כין אילא שרצו להחמיר על עצמן

כ"ע"ב שורה 27-28

בנוסח הרווח יחסורי מחסרא והכי קתני אם בא להחמיר על עצמו מחמיר'. בה"פ אינו מציג את שאלת ותשובת הגמ' (מעשה לסתור וחסורי מחסרא), וכן הוא בר"ח: 'תניא לא שהלכה כן אלא שרצו להחמיר על עצמן'. וברא"ה לאחר השאלה והתשובה מביא: 'תניא נמי לא משום שהלכה כן אלא שרצו להחמיר על עצמן'.

ביומא עט ע"א: 'מעשה... ותני עלה לא מפני שהלכה כך אלא שרצו להחמיר על עצמן'.¹⁰⁹ לגבי גרסת ר"ח והרא"ה, אפשר שהוסיפו את הברייתא¹¹⁰ כדי שלא יקשה מדוע לא תירצו עפ"י הברייתא.¹¹¹ ואפשר שבמקור תירצו עפ"י הברייתא, ויותר מאוחר פיתחו זאת ותירצו ע"י חיסורי מיחסרא שמחבר בין המשניות.

4.2.8 הלכות פסוקות עמ' כט¹¹²

מאי טעמא דר' אליעזר אמ' קרא בסכת תשבו שבעת ימים תשבו כעין תדורו מא דירא אחת ביום ואחת בלילה אף ישיבת סוכה נמי אחת ביום ואחת בלילה ורבנן מאי טעמיהו אמ' ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יהוידק...

הלכות גדולות, א, עמ' 336

מאי טעמ' דר' אליעזר אמ' קרא בסכות תשבו שבעת ימים תשבו כעין תדורו מה דירה אחת ביום ואחת בלילה אף ישיבת סוכה נמי אחת ביום ואחת בלילה ורבנן כדירה מה דירה אי

נקראו פאר, לומדים את הפטור מתפילין מיחזקאל. וראה הלבני, מקורות, ג, עמ' ר-רא: 'מ"מ זקוקים היו לפסוק זה שביחזקאל לומר שתפילין נקראים פאר... (אע"פ שראב"ז לא סובר את ההוכחה שבמו"ק).

¹⁰⁸ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 338 וכעין זה בשערי שמחה, א, עמ' פח.

¹⁰⁹ בתוספות יומא עט ע"ב ד"ה 'לא' מפרשים: 'אין זה במשנה אלא גמרא פריך עלה התם בפרק הישן, ומשני לה הכי הלכך מיייתי לה הכא בהאי לישנא כאילו שנוי כן במתניתי' (וכן הוא בתוספות בסוגייתנו ד"ה 'ואמרו'). מתוספות מוכח שלא גורסים 'ותני עלה' (וכן העיר שם במסורת הש"ס ואפשטיין, מבוא, עמ' 605, וראה שיף, תוספתא, עמ' 111 הערה 5). ומסתבר שהשמיטו את 'ותני עלה', משום שבסוגייתנו לא מובאת ברייתא זאת. וראה היגער, אוצר, ט, עמ' 107 שמעלה אפשרות שלשתי הסוגיות הוא חלק מהמשנה. אך השערה זאת זקוקה לראיה. וראה הלבני, מקורות, עמ' רג-רד שמוכיח מהלשון ביומא שאין אלו דברי הגמ' על סמך סוגייתנו אלא ברייתא (שלא כתוספות).

¹¹⁰ ה"פ וה"ג אינם פרשנים של התלמוד ואין זה פירוש למסכת סוכה, ולכן מסתבר שהברייתא לקוחה מיומא ואין זאת גרסתם. ובעל העיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171): 'וה"ג ביומא ותני עלה...'. וראה דנציג, חסורי מחסרא, עמ' רמט שסובר שהגרסה העתיקה של הסוגיה נמצאת אצל ר"ח והוא קיבלה מבה"ג ורק לאחר זמן נכנס חסורי מחסרא לסוגיה. אך נראה שאין להביא ראיה מבה"ג לנוסח בסוגיה שהרי אינו פרשן התלמוד, ויותר נראה שסוגיות מוחלפות הן ור"ח שינה בגלל הסוגיה ביומא. ואף לגבי ר"ח ראה הלבני, מקורות, עמ' רב הערה 2 שכותב: 'אינני חושב שהיתה לו כאן גרסה אחרת אלא שמצטט את הגמ' ביומא'.

¹¹¹ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 605: 'וסוכה ויומא סוגיות מוחלפות הן'. וראה אפשטיין, אמוראים, עמ' 46: '... אבל מסדרה של סוכה לא ידע אותה', וראה עמינת, סוכה, עמ' 182.

¹¹² וכעין זה בהלכות ראו עמ' 26.

בעי אכיל אי בעי לא אכיל אף סוכה כי האי גוונא אי הכי אפילו לילי יום טוב הראשון נמי אמ' ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק נאמר חמשה עשר בחג הסוכות ונאמר חמשה עשר בחג המצות מה להלן לילי יום טוב הראשון חובה מיכן ואילך רשות אף כאן לילי יום טוב הראשון חובה מיכן ואילך רשות

כז ע"א שורה 15-25

מ	ורבנן	אמרי	כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
ו	ורבנן	מאי	כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
ל	ורבנן	אמ' אדרבה	כי	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
ס	ורבנן	סברי	כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
א	ורבנן		כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
נ	ורבנן		כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
ת	ורבנן			מה	דירה	או	בעי	אכיל	אכיל
ב	ורבנן	[מאי]		מה	דירה	או	בעי	אכיל	אכיל
ד	ורבנן		כדירה	מה	דירה	אי	בעי	אכיל	אכיל
ת	ורבנן			מה	דירה	או	בעי	אכיל	אכיל

מ	אי	לא	בעי	לא	אכיל	א	אי	א	לא
ו	אי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ל	אי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ס	אי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
א	ואי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
נ	אי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ת	או	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ב	או	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ד	אי	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי
ת	או	לא	בעי	לא	אכיל	אי	אי	אי	אי

מ	בעי	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ו	ל'	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ל	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ס	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
א	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
נ	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ת	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ב	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ד	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל
ת	לא	לא	אכיל	אי	אכיל	אי	אכיל	אכיל	אכיל

הגמ' מבארת תחילה את דעת רבנן משום שדורשים 'מה דירה אי בעי אכיל...'. ולאחר מכן מביאה את ביאור של ר' יוחנן שטעמם של חכמים משום שדורשים גז"ש מפסח. כפילות הטעמים בסוגייתנו קשה, מדוע הגמ' מבארת את דעת חכמים משום שדורשים מדירה ולא משום הגז"ש.¹¹³ בהצגת טעמם של חכמים ישנם חילופים בין העדים. ב-**מולסאנד** 'כדירה', מילה זאת מבהירה שגם רבנן לומדים את דעתם מדירה, ולא רק משיבים על לימודו של ר' אליעזר. ב-ו 'מאי טעמי', ב-ס

¹¹³ הערוך לנר מקשה על סוגייתנו: 'דרבנן דרשו גז"ש זו, אי"כ ע"כ ידעינן דמכאן ואילך רשות, ול"ל למימר כדירה מה דירה אי בעי אכיל...'. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 336 שמבאר שלאחר הדיון הסתמי בדעת חכמים, הביא בעל הסוגיה את מאמר ר"י בשם רשב"י ומכאן כפילות הטעמים שבסוגייתנו. אך עדיין קשה, שהרי הגמ' דחתה את הטעם הראשון והיה צ"ל 'אלא אמר ר"י אמר רשב"י'. הערולי"ג מתרץ שאם לא היו דוחים את דרשתו של ר"א, לא היו דורשים את הגז"ש לכך (לפ"ז, מהגז"ש אנו יכולים רק להוסיף חיובים על הנלמד מ'יתשבו כעין תדורו'). על תירוץ הערולי"ג יש להקשות, אי"כ מדוע צריך ללמוד את הפטור של שאר הימים מהגז"ש. ואפשר שהפטור לשאר הימים הובא בדרך אגב. במחזור ויטרי עמ' 405: 'מה להלן לילי יו"ט הראשון לחובה אף כאן לילי יו"ט הראשון לחובה'. במחזור ויטרי ליתא 'מכאן ואילך רשות', ונראה כביאור הערולי"ג שמהגז"ש ניתן ללמוד רק על חיוב אכילה, והפטור נלמד מתשבו כעין תדורו (בראבי"ן קפ ע"ב ובעיטור עמ' 171-172 ליתא 'מכאן ואילך רשות'. אך אין ללמוד מכאן על גרסתם, כיוון שאינם מביאים את טעמו של ר"א, ולכן לא נזקקו לטעם לכך שאין לדבר קיצבה).

יסברי', לגרסאות אלו מפורש שזהו טעמם של רבנן. ב-תב,תג ליתא. לגרסת ליתא אפשר שהגמי איננה מבארת את טעמם של חכמים אלא דוחה את טעמו של ר"א, ולכן אין כאן כפילות טעמים לחכמים.

בשאלת הגמי על חכמים ישנו חילוף בין העדים. ב-מולסאד 'אי הכי' וב-נ 'אם כן'.¹¹⁴ לגרסאות אלו השאלה נובעת מהנאמר לפני כן בסוגיה. ב-תב,תג ליתא, ולגרסה זאת השאלה עומדת בפני עצמה ואינה נובעת מהנאמר קודם לכן. נראה, שגרסאות אלו תלויות בפירוש המשפט 'ורבנן כדירה מה דירה...'. אם נפרש זאת כטעמם של רבנן, אזי השאלה היא על הטעם שנאמר לרבנן, ולכן נכונה הלשון 'אי הכי'.¹¹⁵ אך אם נבאר זאת כדחיית טעמו של ר"א, אזי השאלה היא על רבנן.¹¹⁶ בהלכות גדולות מציג את הסוגיה כפי שהיא בנוסח שלפנינו. בהלכות פסוקות מציג את הסוגיה ללא תשובת רבנן לר"א 'ורבנן כדירה מה דירה...'. לא נראה שקטע זה לא היה לפניו, אלא מציג את טעמיהם של חכמים ור"א ולכן לא נזקק למשפט 'ורבנן כדירה...'. לפי"ז, קרוב לודאי שגרסתו כ-תב,תג ולגרסה זאת אין משפט זה משמש כטעמם של חכמים אלא כדחייה בלבד. נראה שגרסת תב,תג מקורית שהרי כפי הנראה היא גרסת ה"פ וכן היא מיושבת יותר במהלך הסוגיה. נראה שהגרסה האחרת משנית ונוצרה עקב אי הבנה של תפקיד המשפט 'ורבנן...'.¹¹⁷

4.2.9 הלכות פסוקות עמ' כט¹¹⁷

מאי טעמיה דר' אליעזר דאמי קרא חג הסכת תעשה לך שבעת ימים סכה ראויה לשבעה

בענן

כז ע"ב שורה 5-6

מ	עשה	סוכה	לשם	חג	שבעה	ימים	בענן
ו	עשה	סוכה	לשם	חג	שבעה	ימים	בענן
ל		סוכה	לכל		לשבעה		בענן
ס		סוכה					בענן
א	עשה	סוכה	לשם	החג			
נ	עשה	סוכה			לשבעה		
ת		סוכה	הראויה		לשבעה	שמה	סוכה ושאינה ראויה
ב		סוכה	הראויה		לשבעה	שמה	סוכה ושאינה ראויה
ד	עשה	סוכה			לשבעה		

מ
ו
ל
ס
א
נ
ת
ב
ד

לשבעה לא שמה סוכה
לשבעה לא שמה סוכה

¹¹⁴ וראה בדק"ס עמ' 78 אות ח שכותב על נ יואינו לשון יפה'.

¹¹⁵ בערוך לנר מקשה: 'ק"ק מה לשון אי הכי, הא זה קשה בלא"ה על משנתנו למה יהיה חייב לאכול לילה ראשון בסוכה...'. במידה ונבאר שקודם לכן הגמי ביארה את טעמם של רבנן, מובנת הלשון 'אי הכי' (והערוך לנר סובר שאין זה הטעם, אלא דחייה שמוכרחת לרבנן).

¹¹⁶ ומ"מ קשה הניסוח 'לילה ראשון נמי', והיה צריך לומר 'מאי טעמא'. ואפשר שהבהירו שצריך טעם רק לחייב ולא לפטור, שהרי דחו את טעמו של ר"א. ולערול"נ הניסוח מבואר היטב, כיוון שאת הפטור בשאר ימים לומדים מ'תשבו כעין תדורו'.

¹¹⁷ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 336.

ב-תב 'סוכה הראויה לשבעה שמה סוכה ושאונה ראויה לשבעה לא שמה סוכה'. בה"פ ובה"ג 'סוכה הראויה לשבעה בעינן' (וכעין זה במחזור ויטרי, סידור רש"י, רא"ה, ריטב"א ובר"ן). דרשות אלה לא רק שאינן מספיקות לדעת ר"א שדורש שתהיה כל שבעה ולא רק ראויה,¹¹⁸ אלא מתאימות לדעת רבנן שדורשים עשה סוכה בחג.¹¹⁹

נראה, שהגאונים ו-תב לא הבחינו בין משמעות הדרשה לר"א והדרשה לרבנן (לעיל כג ע"א), ולכן גרסו בסוגייתנו 'ראויה'.

לעיל כג ע"א הגרסה ב-תב היא 'סוכה הראויה לשבעה בעינן', ואילו בנוסח הרווח 'סוכה הראויה לשבעה שמה סוכה...'. נראה, שמכיוון ש-תב לא הבחינו בין הדרשות השונות העדיפו לגרוס את הלשון הארוכה והמבוארת אצל ר"א שהוא המקור העיקרי לשיטה ודרשה זאת.

נראה שהבנה שגויה זאת השפיעה על הגרסה בהמשך הסוגיה :

כז ע"ב שורה 10-11

מ	כיון	דא"ר	אליעזר	אין	עושין	סוכה	בחולו
ו	כיון	דא"ר	אליע'	אין	עושין	סוכה	בחול'
ל	כיון	דאמ'	אליע'	אין	עושין	סוכה	בחולו
ס							
א	הואיל	ואמ'	אליעזר	אין	עושין	סוכה	בחולו
נ							
ת		אמ'	אליעזר	אין	יוצאין	מסוכה	לסוכה
ב		אמינא	אליעזר	אין	יוצאין	מסוכה	לסוכה
ד							

מ	של	מועד	ניגזור	דילמא	אתי	למעבד	סוכה
ו	של	מועד	נגזר	דילמ'	אתי	למעבד	סוכה
ל	של	מועד	ליגזור	דיל'	אתי	למעבד	סוכה
ס							
א	של	מועד	ליגזור	דילמא	אתי	למעבד	סוכה
נ							
ת							
ב							
ד							

מ	רעוה	מ	מעיקרא	הא	אחריתי	היא	
ו	רעוה		מעיקרא	והא	אחרית'	היא	קא
ל	רעוה		מעיקרא				דלדידה
ס	ועושה		מעיקרא				עביד
א	רעוה		מעיקרא	והא	אחריתי	הוא	
נ	רעוה		מעיקרא				
ת				הא	אחריתי	היא	
ב				הא	אחריתי	היא	
ד				האי	אחריתי	הוא	

¹¹⁸ בדפוס וינציה ר"פ ווילנא גורסים 'עשה סוכה הראויה לשבעה'. בדפוסים אלו הוסיפו 'הראויה', ותוספת זאת מקלקלת, כיוון שלר"א לא מספיק שראויה וצריכה להיות לשבעת ימי החג ממש.

¹¹⁹ השפת אמת מקשה מדוע גם ר"א וגם רבנן צריכים פסוקים, הרי אם מסברה אפשר לעשות סוכה בחג אי"צ פסוק לרבנן ואם להיפך אי"צ לר"א, ועוד הקשה שלעיל כג ע"א דורשים רבנן שצריך סוכה הראויה לשבעה. ולכן מבאר שלכו"ע דורשים שצריך סוכה לשבעה, אך לרבנן מצמצמים זאת לראויה לשבעה (ולא צריך לשבעת ימי סוכות ממש) בגלל הדרשה מתחילת הפסוק (דורשים כאן שתי דרשות כפי שכותב הריטב"א), ור"א דורש כב"ש ולכן צריך לשבעת ימי סוכות ממש. ביאור השפ"א לרבנן מפורש בר"י מלוניל: 'ורבנן סבירא להו נהי דבעינן סוכה לשבעה...'. וראה י' עמיטל, 'בעינן סוכה הראויה לכל שבעה' בתוך: ספר היובל לשיבת הר עציון, אלון שבות תשנ"ח, עמ' 24-25 שמבאר כעין ביאור השפ"א. אך ראה גילת, ראב"ה, עמ' 200 וכן עמינח, סוכה, עמ' 162 שלא הבחינו בין הדרשות השונות.

					קמ"ל				מ
					קמ"ל	לה	איהו		ו
				לן	קמ'				ל
					קמ"ל				ס
					קמ"ל				א
					קמ"ל				נ
					קא	מש'			ת
				לן	קמ"ל				ב
					קא	משמע			ד

									מ
									ו
									ל
									ס
									א
									נ
									ת
									ב
									ד

									מ
									ו
									ל
									ס
									א
									נ
									ת
									ב
									ד

הבריתא מסיימת 'ושוין שאם נפלה שחוזר ובונה בחולו של מועד'. על כך מקשה הגמ' פשיטא ונחלקו העדים בגרסת התירוץ. הרא"ה כותב על סוגייתנו:

מהו דתימא ליחוש דילמא אתי למעבד סוכה ריעועא מעיקרא קא משמע לן. והאי גרסא לאו דייקא, וכי משום דילמא אתי למעבד סוכה מעיקרא אמרינן דלא ישב בסוכה. והגירסא הנכונה סלקא דעתך אמינא הואיל ואמר רבי אליעזר אין יוצאין מסוכה לסוכה הא אחריתי היא קא משמע לן כיון דבדידיה קא עביד לה איהי היא

בביאור הס"ד ישנם שני ביאורים. ב-**מואתבד**, גליון נ, רש"י, תוספות, רא"ה, ר"א מן ההר ובריטב"א הס"ד הוא משום דאחריתי היא¹²⁰ (לגרסת וא זאת שנפלה אחריתי, ולכאורה אין זה משנה וההוספה מיותרת). לגרסה זאת, החידוש הוא רק לשיטת ר"א (כיוון שלרבנן גם אם אחריתי היא, מותר לבנות בחוה"מ), ולכן הוסיפו ב-**מואתב** ובגליון נ (ב-ד ליתא) שהחידוש הוא לר"א.

העדים נחלקו מהו הדין של ר"א שבעקבותיו היינו חושבים לאסור לבנות את הסוכה אם נפלה. ב-**נתב** וברא"ה 'אין יוצאין מסוכה לסוכה', ב-**מוא** ובריטב"א 'אין עושין סוכה בחולו של מועד'. נראה, שחילוף זה תלוי בטעם הדין שאין יוצאין מסוכה לסוכה, לטעם שמשום שצריך סוכה לשבעה אזי דין זה שייך לסוכה שנפלה, אך לטעם שמשום שמבזה את הסוכה הרי אין ביזיון בסוכה שנפלה.¹²¹

¹²⁰ הריטב"א כותב שגרסה זאת נמצאת בספרי דוקאני ובנוסחי דרבנן קשישי.

¹²¹ הראשונים נחלקו בטעם דין זה ראה אוצר מפרשי התלמוד עמי' תתקכז.

ב-**מולסאנ**, פירוש קדמון, ריבב"ן ובשיבולי הלקט¹²² הס"ד הוא שנגזור שמא יעשה סוכה רעועה¹²³ מלכתחילה. לכאורה ס"ד זה הוא גם לרבנן, שהרי סוברים שסוכה רעועה פסולה כי צריך סוכה הראויה לשבעה, ולכן ב-**סנ**, פירוש קדמון, ריבב"ן ובשיבולי הלקט לא גורסים 'הואיל ואמר ר"א...'. ב-**מוא** גורסים 'הואיל ואמר ר"א', אך זאת משום שצירפו את שתי הגרסאות וגורסים גם את הס"ד שאחריתי היא. ב-**ל** גורס 'כיון דאמר ר"א אין עושין...'. אע"פ שגורס רק את הס"ד שנגזור משום רעועה, ואפשר שסובר שלרבנן שסוברים שמותר לעשות סוכה בחג, לא צריך כלל סוכה לשבעה.

חילוף גרסאות זה אפשר שמקורו במסורות שונות שהלכו זו בצד זו. אך אפשר שעקב הקושי שמעלה הרא"ה בגרסה 'דילמא עביד רעועה' הגיהו לגרסה החלופית.¹²⁴ לסיכום מצב העדים בחילוף זה: ב-**לסנ** ס"ד שנגזור משום רעועה, ב-**תבד** ס"ד שאחריתי היא, ב-**מוא** צירפו את שתי המסורות (וכן הוסיף בגליון נ).

ב-**ואתב** ובגליון נ נמצא ביאור מדוע יכול לבנות סוכה בחוה"מ כאשר נפלה הסוכה הראשונה 'כיון דלדידה עביד לה איהי הד' (בשינויים קלים).¹²⁵ נראה שהביאור הוא, שכיוון שעשה זאת כהמשך ותשלומין לשנייה נחשבות אחד. תוספות מביא ספרים שכתוב בהן 'קמ"ל כיון דבדידה קעביד איהי היא' (וכן הגרסה ברא"ה, וכעין זה בריטב"א), ומפרש זאת לפי שבונה אותה באותן עצים (בעדים שלפנינו הגרסה 'לדידה', ולכן נראה שאין צריך באותן עצים).¹²⁶

4.2.10 הלכות גדולות, א, עמ' 336

ר' אליעזר אומ' כשם שאין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בלולבו של חבירו... כך אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בסוכתו של חבירו

¹²² שבולי הלקט ס"י שמא עמ' 311.

¹²³ ב-**ס** טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'ועושה' (במקום 'רעועה').

¹²⁴ הריטב"א כותב על גרסה זאת: 'גרסת מקצת הספרים מהו דתימא נגזור דלמא אתי למעבד סוכה רעועה מעיקרא קמ"ל, ולי"ג דהיכי אפשר דמחייב בסוכה דאורייתא ונגזור ביה דלא לעביד משום גזירת רעועה דאתי למיעבד סוכה רעועה, דאפילו תימא שכך מצותה לר"א שלא לעשותה רעועה אלא שתהא קיימת לז', לאו מילתא דשכיחא היא דלעביד רעועה כולי האי דלא חזיא לז', כי היכי דניסריה בסוכה מהאי טעמא' (וכעין זה כתב הרא"ה). לדעת הריטב"א כיוון שרעועה לא שכיחא ומבטל מצווה דאורייתא אין אפילו הו"א שיגזרו בזה. השפ"א משיב על שאלת הריטב"א שלא מבטל בזה מצוות סוכה כיוון שיכול לשבת בסוכה אחרת שנעשית קודם החג (ולר"א צריך שיקנה לו את הסוכה כדי שתהיה סוכתו). ונראה שדבר זה תלוי בטעם הדין שאין יוצאים מסוכה לסוכה, אם הטעם משום בזיון הרי שאין כאן בזיון אם ישב בסוכה אחרת כיוון שסוכתו נפלה, אך אם הטעם משום שצריך סוכה לשבעה לא יצא יד"ח בסוכה אחרת. ומ"מ טענת השפ"א שיכול לשבת בסוכה אחרת נכונה בשיטת רבנן, וא"כ אפשר שהחידוש הוא לרבנן ולא כגרסת ל שהחידוש הוא רק לר"א. אך יש לציין, שהרא"ה והריטב"א סוברים שהדרשה שצריכה להיות ראויה לשבעה היא לר"א וא"כ לרבנן אין בעיה בסוכה רעועה. לפי"ז, רגלים לדבר שעקב חוסר ההבחנה אצל הגאונים בין הדרשה לר"א והדרשה לרבנן הסיקו שהחשש דילמא עביד רעועה הוא רק לר"א, ומכיוון שלר"א אין יוצאין מסוכה לסוכה נוצר הקושי בגרסה זאת. אך מכיוון שהסקנו שסוכה רעועה פסולה גם לחכמים, אזי אין קושי בגרסה זאת.

¹²⁵ ב-ו תוספת זאת הובאה לפני הקמ"ל ואפשר להבין שהיא חלק מההסבר מדוע יהיה אסור לבנות גם שנפלה, אך אין לכך ביאור. לכן נראה שכוונתו להסביר מדוע אפשר לעשות סוכה בחוה"מ כאשר נפלה, כפי שמופיע בשאר העדים.

¹²⁶ תוספות ד"ה 'מהו'. וראה ברש"י שכותב שמרש"י שמפרש שתשלומין לראשונה היא, 'משמע אפילו בנאה במקום אחר ובעצם אחרים והטעם נ"ל שהוא ע"ד שאמרו בר"ה סד"א הואיל ומכח קמא קאתי...'. ובר"א מן ההר מפרש כרש"י. אך ברא"ה: 'ולפי זה נראה שלא יעשנה אלא באותן עצים או ברובה מאותן עצים...'. וכ"כ הריטב"א והר"ן.

כז ע"ב שורה 15-16

ב-מלאנ, גליון ו, הלכות גדולות,¹²⁷ רי"ף, מחזור ויטרי, אור זרוע ובר"ן 'ביום טוב ראשון' (בשניונים קלים, ב-ואנ ובריי"ף ישל חג).¹²⁸ גרסה זאת היא שיבוש שהרי בסוכה כתוב 'לך' על כל שבעת הימים, וא"כ לא יוצא בסוכתו של חבירו בכל שבעה, ותוספת זאת אשגרה מהדין בלולב.¹²⁹ ב-סתבד ובה"פ ליתא.

4.2.11 הלכות פסוקות עמ' ל¹³⁰

היה ישן בסכה וירדו גשמים וירד חוץ לסכה וישן אין מטריחין אתו לעלות עד שיאר ויעלה עמוד השחר

כט ע"א שורה 19-21

היה ישן תחת הסוכה וירדו גשמים וירד אין מטריחין אתו לעלות עד שיאור איבעיא להו עד שיעור או עד שיאור

מ	ת"ש	עד	שיאור	ו [י] עלה	עמוד	השחר
ו	ת"ש	דתני'	שיאור	ויעלה	עמוד	השחר
ל	תא	דתניא	שיאור	שיעלה	עמוד	השחר
ס	תשמע		שיאור	מעלה	עמוד	השחר
א	ת"ש	דתניא	שיאור	ויעלה	עמוד	השחר
נ	תא	שמע	שיאור	ויעלה	עמוד	השחר
ת	תא	שמע	שיאר	ויעלה	עמוד	השחר
ב	ת"ש		שיאר	ויעלה	עמוד	השחר
ד	תא	שמע	שיאור	ויעלה	עמוד	השחר
13	ת"ש		שי (ע) [א] ור	ויעלה	עמוד	השחר
14	<...>	שמע	שיאור	ויעלה	עמוד	השחר
II	ת"ש		שיאור	<...>	עמוד	השחר

מ	תרת	אל'	אימ'	עד	שיאור	מאמתי
ו	תרת	אלא	אימ'	עד	שיעור	
ל	תרת	אלא	אימ'	עד	שיעור	אימתי
ס	תרת	אימא	אימא	עד	שיעור	
א	תרת	אלא	אימא	עד	שיעור	
נ	תרת	אלא	אימא	עד	שיעור	[אלמא אימא עד שיאור] (מאימתי)
ת						
ב						
ד	תרת	אלא	אימא	עד	שיעור	
13	תרת	אלא	אימ'	עד	שיעור	
14	<...>	אלא	<...>			
II	תרת	אלא	אימא	עד	שיעור	אימתי

¹²⁷ וכן הוא בהלכות ראו עמ' 26. אך בכ"י רומא של ה"ג ובה"פ עמ' כט ליתא.

¹²⁸ בפנים ו ישל חג' ודילג על יכך אין אדם יוצא ביו"ט ראשון' והשלים בגליון (ובפנים 'בסוכתו של חבירו ביום הראשון של חג חבירו', ומחק ע"י נקודות את 'חג חבירו'). ובריי"ף דפוס וילנא סימנו למחיקת הקטע. ד"ר עזרא שבט מסר לי שקטע זה מופיע בכל כה"י של הרי"ף.

¹²⁹ וכן הגרסה בספרי ראה פסקא קמ (עמ' 194). וראה בדק"ס עמ' 79 אות א: 'ושבוש הוא בכולך דגבי סוכה בכל שבעת הימים לך כתיב', וכ"כ בערולי"נ (וראה גילת, ראבי"ה, עמ' 197 הערה 74; הנשקה, אימתי יושבים, עמ' 97 הערה 49). הרש"ש כותב: 'פשוט דלר"א פסולה סוכת חבירו כל שבעה ובספרי... וכ"ה ברי"ף נראה דט"ס הוא... ולפמשי"כ לעיל במשנה יש לקיים הגרסה' (במשנה מבאר שיו"ט הראשון לרש"י ותוספות הוא כל שבעה, וראה גילת, ראבי"ה, עמ' 193 הערה 64; הנשקה, אימתי יושבים, עמ' 87 הערה 5).

¹³⁰ וכן הוא בה"ג, א, עמ' 339.

מ		משיעלה	עמוד	השחר
ו	עד	שיעלה	עמוד	השחר
ל	עד	שיעלה	עמוד	השחר
ס		משיעלה	עמוד	השחר
א		משיעלה	עמוד	השחר
נ		משיעלה	עמוד	השחר
ת				
ב				
ד		ויעלה	עמוד	השחר
13		משיעלה	עמוד	השחר
14		עמוד	עמוד	השחר
II	עד	שיעל'	עמוד	השחר

ה"פ כותב למסקנה שאין מטריחין אותו עד שיאיר. מסקנה זאת נמצאת גם בעדים הבאים: הלכות גדולות, שאילתות,¹³¹ פירוש קדמון, ר"ח, ריצ"ג,¹³² רי"ף,¹³³ רמב"ם¹³⁴ ובספר הנייר.¹³⁵ לגרסה זאת צריך לעלות משעלה עמוד השחר אף אם עדיין לא התעורר מעצמו. בנוסח הרווח בכה"י המסקנה היא 'עד שיעור משיעלה עמוד השחר'.¹³⁶ לגרסה זאת צריך לעלות לסוכה רק שהתקיימו שני התנאים התעוררות ועלה עמוה"ש. בעל המאור כותב על סוגייתנו כך:

מצאתי כתוב בהלכות עד שיאור באל"ף ואנן ל"ג אלא עד שיעור בעי"ן ונקיטין מינה שאם ניעור בעוד לילה אין מטריחין אותו לעלות עד שיעלה עמוד השחר ואצ"ל אם עלה עמוד השחר ועדיין לא ניעור שאין מעוררין אותו עד שיגמור שינתו והא לא איבעיא לן מידי דהוה אאוכל בסוכה וירדו גשמים וירד שאין מטריחין אותו לעלות עד שיגמור סעודתו הרמב"ן במלחמות ה' טוען כנגד בעה"מ מעדויות הנוסח שלפניו: אבל כל הגאונים ז"ל גורסים שיאור באל"ף, וכן כתוב בהלכות ראשונות לר' שמעון קיארא ובפירושה של ר"ח ובהלכות רב יצחק בן גיאות ז"ל.

הגרסה 'עד שיעור...' מוקשית, כיוון שבברייתא הראשונה ובאיבעיא להו נוקטים זמן אחד שבו חייב לחזור לסוכה, ואילו לגרסתם חייב רק כאשר שני השיעורים מתקיימים. בעה"מ טוען שודאי שאין מעוררים אותו כפי שבאכילה יכול לגמור סעודתו¹³⁷ וכל הספק בגמי הוא לגבי התנאי 'עד

¹³¹ שאילתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 406).

¹³² שערי שמחה, א, עמ' צג.

¹³³ ד"ר עזרא שבט מסר לי שכך הוא בכל כה"י של הרי"ף וכן הוא בדפוס קושטא רס"ט. אך בדפוס וילנא שיעורי. ובהשלמה כותב: 'והרב אלפסי גריס עד שיאור משיעלה עמוד השחר' (וכן הוא במאורות ובר"א מן ההר).

¹³⁴ הרמב"ם הלכות סוכה פ"ו ה"י כותב: '... אין מטריחין אותו לחזור... אלא יישן בביתו עד שיעלה עמוד השחר'. וראה ברבינו מנוח שמפרש דבריו: 'ומשמע מדבריהם שאם לא הקיץ ועלה עמוד השחר מטריחין אותו עד שיעור משנתו'. ובעל העיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171), הראב"ה (ח"ב, עמ' 367), הרוקח עמ' קיז, כלבו לח ע"ב ובאורחות חיים עמ' רמט כותבים 'עד עמוד השחר', ונראה שגורסים 'שיאור'.

¹³⁵ ספר הנייר עמ' פב.

¹³⁶ וכן הוא ברש"י, מחזור ויטרי (עמ' 412, 408), סידור רש"י (עמ' 127, 123), ר"י מלוניל, אור זרוע (ח"ב, עמ' 133), רי"ד, ריבב"ן, השלמה, מאורות, סמ"ק (ח"א עמ' קפג), מכתם, שבולי הלפט ס"י שמג, ר"א מן ההר, רא"ש ובאגודה. ובראב"ן קפ ע"ב 'עד שיעיר' וליתא 'עמוד השחר' וצ"ע.

¹³⁷ ה"רין חולק על ההשוואה בין שינה לסעודה וז"ל: 'דסעודה אין לה זמן ידוע אבל שינה אפשר שכיון שזמנה אינו אלא בלילה, כל שעלה עמוד השחר הוי כגמר לגבי סעודה, ומיהו אם תקפתו שינה משמע ודאי דפטור משום מצטער'.

שיאור', ולכן במידה והגרסה בברייתא היא 'עד שיאור' הכוונה שצריך את קיום שני התנאים כדי שיעלה. לדבריו, מסקנת הגמ' שהגרסה בברייתא הראשונה היא 'עד שיאור'.¹³⁸

פירוש זה דחוק, שהרי גורס בברייתא השנייה 'עד שיעור', ולכאורה כך הוא גם בברייתא הראשונה. בנוסף לכך, לשם מה בברייתא השנייה מציינים 'עד שיעור' אם זה פשוט.¹³⁹

הגרסה 'עד שיאור' משיעלה עמוד השחר' מוקשית, משום שאין בכך תירוץ לשאלה 'תרת'י.¹⁴⁰ יש להעיר, שבגאונים לא נמצאת השאלה 'תרת'י ואפשר שכלל לא הייתה בנוסח שלפניהם.¹⁴¹

לסיכום: כפי שכתבתי ביאורו של בעה"מ לגרסה 'עד שיעור' דחוקה, בנוסף לכך עדי הנוסח המשובחים (גאונים, ר"ח רי"ף ורמב"ם) תומכים בגרסה 'עד שיאור'. לכן, נראה להכריע בגרסה 'עד שיאור'.

הגרסה 'עד שיאור' נמצאת רק ב-מ ובגליון נ. לגבי נוסח **תב** יש להסתפק האם דילגו מחמת הדומות על 'תרת'י... השחר', או שכלל לא היה בגרסתם כפי שנראה בנוסח הגאונים. לאור גרסת הגאונים מסתבר שזאת גרסתם ואף הם גורסים 'עד שיאור'.

4.2.12 ל ע"א שורה 8-4

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.45. בדיון שם הכרעתי שנוסח הגאונים הוא המקורי ואין לו חבר בכה"י.

4.2.13 הלכות פסוקות עמ' ל

אמרי אסא לא איכא שינוי השם דמיעיקרה נמי אסא דהושענא קארו¹⁴²

לא ע"א שורה 1

בהלכות פסוקות 'אסא דהושענא'. גרסה זאת נמצאת גם ב-**תב**, ר"ח וברי"ד. ב-ל 'אסא דהושענא' (כפי הנראה טעה עקב דמיון גרפי ולפניו היה 'דהושענא'). לגרסה זאת נקרא 'אסא' אך מיוחס להושענא. בנוסח הרווח וב-16,15 הגרסה היא 'לאסא דהושענא קרי ליה'. גרסת התימניים נמצאת

¹³⁸ לפי"ז, גם לגרסת הגאונים 'עד שיאור' צריך את שני התנאים, וא"כ בעה"מ אינו חולק על המסקנה העולה מגרסת הגאונים. שיטה זאת בגרסת הגאונים נמצאת ברא"ה. הרא"ה גורס 'עד שיאור' אך מצריך את שני התנאים: 'ונראה דהיה ישן משיאור ועדיין לא ניעור שאין מטריחין אותו עללות עד שיעור דיגמור סעודתו דמי', וכן הוא בריטב"א.

¹³⁹ בתוספתא פ"ב ה"ד 'עד שיעור'. התוספתא אינה מתאימה לנוסח הגאונים אך גם לא לנוסח הרווח שמצריך את שני התנאים. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 855: 'ובכ"י'ע עד שיעור (מנוקד) והניקוד מוכיח שיש כאן תיקון ושמה היה כתוב בספר שהיה לפני הסופר עד שיאור'. לפי השערתו של ליברמן התוספתא בכ"י'ע מתאימה לנוסח הגאונים.

¹⁴⁰ רש"י והר"י מלוניל מבארים את השאלה 'תרת'י ששני השיעורים הללו סותרים זה את זה, וא"כ הברייתא אינה מתורצת לגרסה 'עד שיאור' (אך רש"י ד"ה 'איבעיא' מפרש שיאור פירושו שיעלה עמוה"ש. וראה במהרש"ל שמבאר ברש"י שיאור סתם הוא עמוה"ש, אך כאשר סמוך ליעלה עמוד השחר פירושו שיאיר המזרח, וראה מש"כ בערול"י ואכמ"ל). הריטב"א מפרש: 'דאי חד שיעורא נינהו למה לי למיתנינהו, בחד מינייהו סגי, ואי לאו חד שיעורא נינהו כ"ש דקשיא דהוה תרת'י דסתרי אהדדי' (וכן הוא ברא"ה). לפירוש הריטב"א אפשר שהשאלה היא שאחד השיעורים מיותר, וגם לפירוש זה עדיין קשה לגרסת 'עד שיאור'. ונראה שלגורסים 'עד שיאור' השיעורים אינם סותרים, והשיעור 'משיעלה עמוד השחר' מבאר את השיעור 'משיאור' (בתירוץ הגרסה בברייתא היא 'משיעלה' שכוונתה שזהו פירוש לשיאור' ומפורש יותר ב-**מלג**, II 'מאימתי'). ולא נקטו רק בשיעור 'משיעלה עמוה"ש', כיוון שברייתא זאת מבארת את דברי הברייתא 'משיאור' (ומתורץ גם לפירוש רש"י אליבא דמהרש"ל, כיוון שאין כאן שני שיעורים ולכן אין סתירה).

¹⁴¹ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 407: '... ומסופקני אם היה בתלמודם'.

¹⁴² בה"ג, א, עמ' 347: 'דמעיקרא נמי אסא דהושענא קרו ליה'. גרסת בה"ג משובשת שהרי לא קוראים להושענא אסא.

בגאונים ובר"ח ולכן נראה שהיא המקורית. גרסת הנוסח הרווח מבטלת לחלוטין את השם 'אסא' אף לפני שנאגד.

4.2.14 הלכות גדולות, א, עמ' 348

תנו רבנן לולב כפוף כפות כוּוץ סדוק...

לב ע"א שורה 1

ב-מלס, הלכות גדולות,¹⁴³ ראבי"ה¹⁴⁴ 'כפות' וסומן למחיקה ב-ל. גרסה זאת מופיעה בשבולי הלקט¹⁴⁵ ומפרשה 'כפות דומה לאיש גבן'.¹⁴⁶

בברייתא מוזכרים פסולים נוספים שעוסקים בעקימות הלולב 'כפוף'... עקום דומה למגל. רש"י מפרש שכפוף הוא: 'שראשו כפוף כאגמון דומות לאיש גבן והזקן שראשיהן שחין וכפופין למטה'. הראשונים דנו בפסול של כפוף, ומדיוניהם ניכר שפסול זה לא היה פשוט ולכן ניסו לצמצם את תחולתו.¹⁴⁷

המכתם כותב:

ואית דלא גרסי כפוף בפסולין דהא חזינן דאיכא הרבה שנכפפין בראשם ולא פסלינן להו משום דדרך גדילתן הוא והיינו דתני עקום דומה למגל כלומר שעקמימותו גדולה וארוכה מראשו ועד סופו כמו המגל הוא שפסול לפי שבעל מום הוא אבל כפיפת עוקצו אינו מום וכשר.¹⁴⁸

נראה, שגם פסול הכפות לא התקבל משום דדרך גדילתן הוא ולכן מחקוהו. מ"מ, כבר בהלכות פסוקות ליתא וחילוף זה קדום.

4.2.15 הלכות פסוקות עמ' לב¹⁴⁹

תנו רבנן לולב כפוף כוּוץ סדוק...

לב ע"א שורה 1

חילוף נוסף בברייתא זאת הוא בתיבת קוּוץ/כוּוץ. להלן מצב עדי הנוסח:

מסאד, רי"ף,¹⁵⁰ רש"י, אור זרוע, רי"ד, רא"ה, ריטב"א, ר"א מן ההר: קוּוץ. ותב, 15, 16, הלכות פסוקות, הלכות גדולות, ר"ח, ריצ"ג,¹⁵¹ ראבי"ה, מאורות, מאירי: כוּוץ. נ: כוּוץ קוּוץ. ל: ליתא. העיטור: קייץ.

¹⁴³ אך ליתא בדפוס ורשה ובה"פ.

¹⁴⁴ ראבי"ה, ב, עמ' 374.

¹⁴⁵ שבולי הלקט ס"י שנה (עמ' 316).

¹⁴⁶ באוצר מפרשי התלמוד עמ' קי הערה 261 הקשו על גרסה זאת שהרי הרמב"ם מפרש דדומה לגבן היינו עקום דומה למגל. ונראה שאין בקושייתם ממש, שהרי הרמב"ם כותב: 'שהרי שדרו כגב בעלי חטורת פסול', דהיינו שהלולב כולו עקום כגב הגבן ואילו כפות כוונתו שתחילתו ישר ובהמשכו מתעקם כאיש גבן. ובדק"ס עמ' 95 אות ר: 'כן הוא בספר יראים ... ואיני יודע לפרשו'.

¹⁴⁷ הטור ס"י תרמ"ה פוסק שדווקא כששדרתו כפופה אבל עליו כפופין בראשו כמו שדרך להיות הרבה לולבין כשר. פסק זה הוא מדברי הרא"ש בתשובה (כלל כד ס"י ז) שכותב על כפיפות העלין: 'ואני אוהב אותו יותר לצאת בו לפי שאין העלין נחלקין ותיומתו קיימת'. אך הריטב"א סובר שאפילו עלה האמצעי מיקרי ראשו ופסול. המאירי מביא שיש פוסלים דווקא כשנכפף מחמת לקות או איזה סיבה אך כפופים מדרך ברייתם כשרים הם. ניכר מדיוני הראשונים שפסול זה לא היה פשוט כל עיקר ולכן צמצמו את תחולת הפסול.

¹⁴⁸ המאירי כותב שגדולי הפוסקים וגדולי המחברים לא כתבו פסול של כפוף כלל. יש לציין, שהרי"ף כ"י ניו יורק ובדפוס גורס זאת אך הרמב"ם אינו מביא זאת.

¹⁴⁹ הלכות גדולות, א, עמ' 348.

את הגרסה 'קוּוֹץ' מפרש רש"י: 'שיוצאין בשדרה שלו עוקצין כמין קוצין'.
הריטב"א כותב: 'וי"ג כוּוֹץ כלומר שעשוי קמטים קמטים ושניהם פסולים מספיקא ורבינו אלפסי
גורס לתרוויהו'. במאירי מפרש: 'לולב הכוּוֹץ עד שאין ראשו של זה מגיע לצד עיקרו של זה... קוּוֹץ
והוא שיוצאין בשדרה שלו עוקצין כמין קוצים פסול ויש גורסין כוּוֹץ באות כף והוא שעל הלולב
פשוטות וכשמתכווצות הרי זה מום'.¹⁵²
ובאור זרוע סי' שו (ח"ב עמ' 134): 'קוּוֹץ שנתכווצו צידי העלין כעין בית קיבול ונכנסו זה לתוך זה'.
מסורת הפירוש של האו"ז מתאימה לגרסה 'כוּוֹץ' אך גורס 'קוּוֹץ'.
הערוד ערך 'קוּוֹץ' כותב:

בר"ג דפי הישן דמייטא קווצא ולא אדעתיה בר"ג דפי לולב הגזול לולב כפוף קוּוֹץ סדוק...
פי' ענין צמיחה וכבר פי' ענין הזה בע' כוּוֹץ
מסורת הפירוש של הערוד מתאימה ל'כוּוֹץ' אך לפניו כבר נמצאת הגרסה 'קוּוֹץ' (וכבר העיר
קאהוט על ערך זה: 'לדעת רבינו כמו כוּוֹץ'). אומנם, הערוד מפנה לערך 'כוּוֹץ' אך אין לפניו ערך
זה.¹⁵³

עדי הנוסח המזרחיים גורסים כולם 'כוּוֹץ', לאור זאת, נראה שהגרסה המקורית היא 'כוּוֹץ'
ושונתה ל'קוּוֹץ' ואצל חלק מהראשונים שונה בעקבות כך אף פירושה. הדים לתהליך השינוי אנו
מוצאים אצל הערוד והאו"ז שעדיין מכירים את מסורת הפירוש אך נוסחם שונה וכן אצל הרי"ף
שגורס את שניהם לפי עדות הריטב"א.

4.2.16 הלכות גדולות, א, עמ' 348¹⁵⁴

אמ' מר סדוק פסול אמ' רב פפא והוא¹⁵⁵ דעביד כבהמנק

לב ע"א שורה 2

להלן מצב עדי הנוסח למונח ההצעה בתירוץ של רב פפא:

מ, 15, הלכות גדולות, הערוד¹⁵⁶: והוא. **א**: נסדק והוא. **תב**: כי תניא ההיא. **ולסנד**, רי"ד, רא"ה:
ליתא. **16**: הוא.

רב פפא מתרץ את השאלה שנשאלה מהברייתא שפוסלת סדוק על רב הונא שמכשיר נסדק. ב-**תב**
דברי רב פפא מנוסחים כתירוץ לשאלה. וכן בין השיטין של ו הוסיפו 'הא דקתני נסדוק פסול' כך
שדבריו מנוסחים כתירוץ. לעומת זאת ב-**מא, 15, 16** דברי רב פפא מוסבים על הברייתא וכלל לא
מתייחסים לשאלת הגמ'. ב-**ולסנד** ליתא למונח ההצעה.

¹⁵⁰ כך הוא ברי"ף כ"י ניו יורק אך בדפוס קושטא: 'כוּוֹץ קבוץ' וכן מעיד הריטב"א על גרסת הרי"ף. ד"ר עזרא שבת
מסר לי שכך גם הגרסה בכ"י אוקספורד 550 של הרי"ף שלדבריו הוא העד הטוב ביותר של הרי"ף.

¹⁵¹ שערי שמחה, א, עמ' קא.

¹⁵² וכן הוא בשיבולי הלקט סי' שנא (עמ' 316): 'קוּוֹץ שיש בו קוצים ובמקצת ספרים כתוב כוּוֹץ בכ"ף חרות יש
מפרשים קשה כעץ שכן דרך הלולב עליו נפרדים בימות הגשמים והשדרה מתקשה ונעשית כעץ'.

¹⁵³ פירוש זה של הערוד מובא בתוספות ד"ה 'קוּוֹץ'. וכן הביא ברא"ש: 'ובערוד בערך קוּוֹץ פי' שנצמת ונכוּוֹץ, והעיר
עליו בקורבן נתנאל שגורס 'כוּוֹץ'. ובתוספות רא"ש כותב שהערוד גורס 'כוּוֹץ'.

¹⁵⁴ בהלכות פסוקות עמ' לב ליתא לקטע זה. וייתכן שלפניו לא הייתה הפתיחה 'אמר מר סדוק פסול' ודילג מחמת
הדומות על קטע זה לאמ' רב פפא האי לוליבא דסליק...! (המילה הדומה 'רב פפא').

¹⁵⁵ בדפוס ורשה ליתא.

¹⁵⁶ ערוד ערך 'המנק'.

נראה, שדברי רב פפא מוסבים על הברייתא. עורך הסוגיה הביא את דברי רב פפא כתירוץ לשאלה ולכן בכה"י מחקו את המילה 'והוא' ובכה"י התימניים אף הוסיפו מונח הצעה כך שדברי רב פפא ינוסחו כתירוץ לשאלה.¹⁵⁷

4.2.17 הלכות גדולות, א, עמ' 348¹⁵⁸

אמ' רב פפא והוא דעביד כבהמנך

לב ע"א שורה 3

ישנו חילוף נוסף בדברי רב פפא :

מולסד, ר"ח, קטע מפירוש קדמון, רי"ף, רש"י, העיטור,¹⁵⁹ ראבי"ה, אור זרוע, רא"ה : כהימנך (בשינויים קלים). **אנתב, 15**, הלכות גדולות, ריצ"ג,¹⁶⁰ פירוש לסוכה¹⁶¹ : כבהמנך. 16 : כיבהמנך. הגרסה 'כהמנך' פירושה שהלולב דומה להימנך,¹⁶² ואילו הגרסה 'כבהמנך' ייתכן שפירושה שהסדק נראה שעשאוהו בהימנך.¹⁶³ קשה להכריע האם חילוף זה הוא משמעותי בתוכן הסוגיה או לא. במידה וכן, נראה שהגיהו זאת ל'כהמנך' כמו 'כחופיה' שבהמשך הסוגיה וצ"ע.

4.2.18 הלכות פסוקות עמ' לב¹⁶⁴

לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר אמ' רב יהודה אמ' שמואל שיעור הדס וערבה שלשה טפחים ולולב ארבעה טפחים...

הלכות פסוקות עמ' לה¹⁶⁵

לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר ובהיכן היו מנענעין בהודו ליי...

הדיון במשפט 'כדי לנענע בו' נמצא בשתי סוגיות וננתח אותן להלן.

לב ע"ב שורה 16

רב יהודה בשם שמואל אומר שהדס וערבה שיעורם שלושה טפחים ולולב ארבעה. הגמ' מקשה על כך מהמשנה ומתרת. בנוסח השאלה והתשובה ישנו חילוף גרסה בין כה"י.

כ"י מינכן 95	הנוסח הרווח
תנן כל לולב שיש בו שלשה טפחים [לנענע בו] אימ' [ו]כדי לנענע בו	תנן לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר אימא וכדי לנענע בו כשר

¹⁵⁷ בדק"ס עמ' 95 אות ש כותב על גרסת כ"י: 'וכ"ה בערוך ערך המנך ונוסח הדפוס הוא הנכון'. ולפי מה שכתבתי נוסח זה הוא המקורי והקושי נוצר משום מעשה העריכה.

¹⁵⁸ ראה לעיל הערה 154.

¹⁵⁹ עשרת הדברות עמ' 178.

¹⁶⁰ שערי שמחה, א, עמ' ק.

¹⁶¹ אוצר הגאונים עמ' 113.

¹⁶² רש"י מפרש: '... שיש לו שני ראשים וראשו א' מפוצל כך גדל הלולב כמין שתי שדראות מחצית עלין לכאן ומחצית עלין לכאן'.

¹⁶³ ריצ"ג מפרש: 'פי' חטבא דספרא דהיינו כלי שמנכים בו שרטוטי הספרים'. וראה אוצר הגאונים עמ' 38: 'בהמנך... ודומה לכלי של ברזל שעושים בו סופרים ניקבי שרטוטי קלף והיו פרסיים עושין בהמנך זה שהיו תחבין בו חתיכות שלבשר ולפיתח שלא יגיעו ידיהם בקערה...'. אך בדק"ס עמ' 95 אות ש כותב על גרסה זאת: 'ונראה לפרשו שהוא כאלו סדקוהו בהמנך שהסדק רחב ונראה כשנים'.

¹⁶⁴ קטע זה אינו נמצא בהלכות גדולות.

¹⁶⁵ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 354.

לפי גרסת הנוסח הרווח הגמ' מקשה מהמשנה שאומרת 'לולב שיש בו שלשה טפחים', והגמ' מתרצת שיש להגיה במשנה 'וכדי לנענע...'. לגרסה זאת, במשנה שלפני הבבלי הופיע המשפט 'כדי לנענע בו' והגמ' מוסיפה את האות ו'ו'.

לפי גרסת מ' הגמ' מתרצת שיש להוסיף למשנה את המשפט 'כדי לנענע בו'. לפי גרסה זאת, במשנה שלפני הבבלי לא הופיע המשפט 'כדי לנענע בו' והגמ' בתשובתה מוסיפה משפט זה.¹⁶⁶

לנוסח הרווח פירושו של המשפט 'וכדי לנענע בו' הוא שמלבד השלושה טפחים צריך טפח נוסף שאותו מנענעים. לפי"ז, הנענוע נעשה בטפח העליון של הלולב שיוצא מההדס והערבה.¹⁶⁷ גרסת מ' פירושו של המשפט 'כדי לנענע בו' הוא שצריך לנענע את שלושת הטפחים של הלולב, ולכן צריך טפח נוסף לאחוז את הלולב בידו.¹⁶⁸ לפי"ז, הנענוע נעשה בשלושה טפחים של הלולב שיוצאים מהיד.¹⁶⁹

בתחילת סוגיית שיעור לולב מצטט ה"פ את משנתנו כלשונה 'לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר' ולא הביא את הגהת הבבלי 'וכדי'¹⁷⁰ ולא השגיח בסתירה שבין המשנה לדברי האמוראים שסוברים ששיעור לולב ארבעה. במידה ולפנינו עמד נוסח מ' אזי המשפט 'כדי לנענע בו' נוסף כדי להתאים את המשנה לדברי האמוראים ואדרבה הוא מתאים לדבריהם.

הירושלמי פ"ג ה"א (נ"ג ע"ג) אומר: 'רבי שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן כיני מתניתא כדי לנענע בו כשר'. דברי ר' יוחנן בירושלמי תמוהים שהרי נוקט בלשון המשנה.¹⁷¹ אפשטיין¹⁷² מבאר את הירושלמי:

¹⁶⁶ בדק"ס עמ' 98 אות ק כותב על גרסת כ"י"מ: 'ונראה שהיה כתוב כאן כמו בהכ"י לעיל במשנה ג"ט לנענו כשר ומשני אימא ג"ט כדי לנענע פ"י שיש בו ג"ט הראויים לנענע אותם מלבד טפח בית אחיזה'. ביאור זה אינו נכון, כיוון שגם בנוסח המשנה בכ"י"מ מופיעה המילה 'כדי'. כמו כן, מגרסת כ"י"מ להלן לו ע"ב נראה שלא היה לפניו משפט זה (בסוגיה זאת אדון בהמשך).

¹⁶⁷ הריטב"א והר"ן להלן לו ע"ב מוכיחים מכאן שצריך לטרוף העליון וז"ל: 'דבשלמא אם צריך טריפת עליו י"ל דהיינו רק בלולב עצמו ולכן צריך שיצא טפח אבל אם סגי בהולכה והבאה אמאי צריך שיצא טפח'. הוכחה זאת נכונה לגרסת הנוסח הרווח שלפיה מטרת הטפח היא כדי לנענע בו, אך לגרסת מ' אין כאן הוכחה שהרי אין מטרת הטפח הנוסף כדי לנענע בו. אך ראה בפירוש המשניות לרמב"ם שמפרש לגרסת הנוסח הרווח שהטפח הנוסף הוא הטפח שמחזיק בידו ואכמ"ל.

¹⁶⁸ לגרסת מ' יש לשאול אי"כ מדוע צריך שהלולב יהיה ארבעה טפחים. והנה רש"י ד"ה 'שיהא' מפרש: 'כשם שהוא גבוה במינו מכולן' ואפשר שזה טעם השיעור. יש לציין, שרש"י גורס כעדים שלפנינו ומפרש על המשנה שמטרת הטפח היא כדי לנענע בו ואכן המהרש"ל מקשה על רש"י מדוע נזקק לטעם שהוא גבוה מכולן ולא מפרש שמטרת הטפח הנוסף כדי לנענע בו.

¹⁶⁹ לגרסה זאת שיעור ארבעה טפחים אינו תלוי בנענוע אלא הוא דין בפני עצמו. וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' קכט שהאחרונים מקשים כיוון שכל הטעם שצריך טפח הוא בגלל הנענועים אי"כ הניחא למ"ד לולב צריך אגד אבל אגד קי"ל לולב אי"צ אגד, ואפשר אף לקחת ד' מינים בזה אחר זה לכמה פוסקים. ולגרסת מ' קושייתם מיושבת שהרי השיעור הוא דין בפני עצמו ואינו תלוי בנענועים. הרי"צ גיאת כותב: 'דלא תימא כי לית ליה להדס וערבה אלא ג' טפחים הוא דבעיא שיצא הלולב מן ההדס והערבה טפח, אלא כל מה דאית ליה להדס אפי' ד' או ה' טפחים בעינן דתיפוק שדרן של לולב עוד טפח כדי לנענע בו'. הרי"צ גי' מביא דעה שאינה מצריכה בכל אופן טפח יוצא ודוחה זאת. נראה שדעה זאת מבוארת עפ"י גרסת מ' שמטרת הטפח אינה משום הנענוע.

¹⁷⁰ והשווה לתשובת הגאון (גנזי שכטר, ב, עמ' 60=אוצר הגאונים עמ' 48): 'כי על זה אמרה המשנה לולב שיש בו כדי לנענע בו כשר ואמרו בתלמוד וכדי לנענע בו כשר'.

¹⁷¹ הרי"צ"ד על המשנה התקשה בירושלמי הנ"ל: 'הרי דהגרסה שלפנינו איתא ממש כלישנא דמשנתנו ולא כאוקימתא דסוגיין' (ביפה עיניים נדחק בזה וכותב על הירושלמי 'פירוש וכדי לנענע'). ולכן טוען הרי"צ"ד שרש"י אומר שלכך בעי

היה לו לרבי יוחנן בנוסח משנתנו לולב שיש בו שלשה טפחים כשר בניגוד לברייתא לולב ארבעה. אבל הוא סובר ששלשה טפחים אלו הם מלבד שזרה של לולב שהוא טפח. על כן הוא מגיה במשנתנו כדי לנענע בו כשר.

לאור שחזרו את נוסח המשנה שעמד לפני הירושלמי, מכריע אפשטיין כגרסת מ בסוגייתנו שגם לפיה נוסח המשנה שעמד לפני הבבלי הוא 'לולב שלושה טפחים כשר' ותו לא.¹⁷³ על היווצרותו של הנוסח הרווח כותב: 'כל ספרי המשניות הוגהו על פי ר' יוחנן בירושלמי והגהת הבבלי... ואחרי שהגהו המשניות הגיהו גם בבבלי.'

פוקס¹⁷⁴ יוצא כנגד אפשטיין שמכריע כגרסת מ. עיקר טענתו של פוקס היא שעורך הסוגיה (לב ע"ב) הכיר נוסח זה במשנה.¹⁷⁵ פוקס מסתמך על כך שהנוסח בכ"י מ הוא בודד ומבודד, ומסכם: 'בכלל היה מקומם של החוקרים הנ"ל לחשוך יותר ממה שנהגו בכתב יד זה הידוע כמלא הגהות...!'

לגבי טענתו מנוסח כה"י. בעבודה זאת מצאתי מקומות רבים בהם מ נוקט בנוסח המזרחי הקדום והמקורי, ולכן אין זה מופקע שגם במקרה זה הוא היחידי שנוקט בנוסח המקורי. בנוסף לכך, כפי שכתבתי אף מהלכות פסוקות נראה שגורס כ-מ וא"כ אינו יחיד בגרסה זאת. כמו כן, חסר בדבריו של פוקס ביאור כיצד נוצר נוסח מ שהוא מאוחר לדעתו.

על טענת אפשטיין מהירושלמי משיב פוקס: 'יש לפרש את הירושלמי בהתאם לבבלי. דברי ר' יוחנן כיני מתניתא כדי לנענע בו כשר אינם הגהה במשנה אלא דיוק בתוך המשנה המדגישה את התיבה 'כדי' ומפרשת אותה כמחוברת למשנה...'. הצעתו של פוקס להבנת הירושלמי נראית לי דחוקה. אומנם המונח 'כיני מתניתא' משמש גם כפירוש למקורות תנאיים.¹⁷⁶ אך אם מדובר

שלשה ולא שניים משום דבעינן כדי לנענע בו, וא"כ המשנה חולקת על הברייתא שנוקטת שיעור הדס וערבה שלושה עי"ש.

¹⁷² אפשטיין, מבוא, עמ' 273.

¹⁷³ אפשטיין כותב על נוסח מ: 'והוא הנוסח היחיד המדויק כאן. לפיכך לא היה לו אף לבבלי במשנתו אלא שיש בו שלשה טפחים כשר בלבד והוא הגיה והוסיף'. נקודה מעניינת היא שהמשנה בכ"י מינכן הוגהה לגמרי עפ"י הברייתא וגרסה ארבעה טפחים. לדעת אפשטיין מצטרף גם ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 861-862. לעומתם טוען בורגנסקי, סוכה, עמ' 484-490 שאין לקבל שמשפט זה כלל לא הופיע במשנה המקורית שהרי בירושלמי לא מוזכר ש' יוחנן בא ליישב את הסתירה בין המשנה לברייתא וא"כ מה טעם ההגהה. כמו כן, מדוע להוסיף משפט למשנה ולא להגיה ל'ארבעה טפחים' (את שאלתו השלישית לא הבאתי כיוון שאיני מבין במה היא שונה מהשאלה השנייה). לכן מציע בורגנסקי שהמשנה שנתה 'לולב שיש בו שלשה טפחים כשר לנענע בו' ומגיהים ליכדי לנענע בו' (ההגהה אינה תוספת ו"ו ולכן ביאורו מתאים אף לירושלמי). יש להעיר, שגם לביאורו של בורגנסקי אין זה ברור בירושלמי מדוע ר' יוחנן מגיה. לגבי שאלתו השנייה אפשר שהעדיפו להגיה כך משום הסוגיה להלן לו ע"ב ששואלת 'נענוע מאן דכר שמיה' ומשיבה עפ"י כ"י מ 'חסורי מחסרא... כדי לנענע בו'. אומנם נראה שהסוגיה שם מאוחרת וקשה להניח שהיא הסיבה להגהה. אך בכל אופן נראה שיש להעדיף הוספת משפט שהוא כעין אוקימתא והשאררת גוף ההלכה כלשונה מאשר להגיה את המשנה.

¹⁷⁴ פוקס, סוכה, עמ' 78-79.

¹⁷⁵ פוקס כותב: 'לפי הנוסח הזה אין האימא אלא תירוץ לקושיית הבבלי על דברי שמואל ור' יוחנן, היינו, היא מפרשת את המשנה כדי לא לחלוק על דברי האמוראים הללו'. ובהערה 5 מפנה לדיון ב'אימא' שאינה הגהה. איני יודע מדוע פוקס מבאר את הנוסח הרווח בגמ' כפירוש ולא כהגהה, ונראה יותר שכוונת הנוסח הרווח היא להוסיף ו"ו.

¹⁷⁶ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 486-509. וכן מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 276-278.

בפירוש מדוע הירושלמי אינו מוסיף מילים המבהירות את תפקיד המשפט כהרגלו בהצעת פירושים ע"י 'כיני מתינתא'.

מכל הנ"ל, נראה כדברי אפשטיין ונוסח **מ** הוא הנוסח המקורי בסוגיה זאת.

לז ע"ב שורה 28-30

על המשנה 'והיכן היו מנענעין' מקשה הגמ' 'נענוע מאן דכר שמייה'. בתירוץ הגמ' ישנו חילוף גרסה בין כה"י.

כ"י מינכן 95	הנוסח הרווח
חסורי מחסרא והכי קתני כל לולב שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר	התם קאי לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר

חילוף גרסה זה תלוי, לכאורה, בחילוף לעיל לב ע"ב. לפי הנוסח הרווח המשפט 'כדי לנענע בו מופיע במשנה ולכן התירוץ הוא שחובת הנענוע מופיעה כבר במשנה ('התם קאי').¹⁷⁷ לעומת זאת, לפי נוסח **מ** המשפט 'כדי לנענע בו' אינו מופיע במשנה, ולכן צריך להגיה ולהוסיף אותו ('חסורי מחסרא'). אם כן, אפשר שגם לנוסח **מ** לאחר שכבר הגיהו והוסיפו בסוגיה לעיל לב ניתן להפנות אליו ב'התם קאי'. אפשטיין¹⁷⁸ כותב על נוסח הגאונים:

ואמנם ה' פסוקות... סידרו משנת פ"ג מ"א שנית אצל פ"ג מ"ט לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר ובהיכן היו מנענעין וכו' אע"פ שהם הביאוהו כבר במקומה... אבל בכל אופן גרסו ה"פ וה"ג אף הם 'חסורי מחסרא והכי קתני' אלא שהם המשיכוהו למ"ט¹⁷⁹ נמצינו למדים, שבתלמודם של הגאונים הנוסח הוא 'חסורי מחסרא' כפי שמופיע ב-**מ**. אך הגאונים פירשוהו על מ"ט ולא על מ"א, וא"כ אין כוונת הגמ' להגיה את מ"א, ואין מכאן הוכחה שהמשפט 'כדי לנענע בו' אינו מופיע במ"א. לפי"ז, למרות שהגאונים גורסים 'חסורי מחסרא' אין לתמוך מכאן שבסוגיה לעיל לב ע"ב גורסים כגרסת **מ**.¹⁸⁰ קשה להניח שבמידה והגרסה המקורית הייתה 'התם קאי' ומוסבת על מ"א היו משנים אותה ליחסורי מחסרא' ולכן נראה כגרסת הגאונים ו-**מ** והגמ' מוסיפה פיסקה זאת למשנה.

¹⁷⁷ וכן משמע בר"ח שכותב: 'כיון ששנינו לולב שיש בו ג' טפחים...'. וכן הוא בעיטור, ריטב"א והמאירי.

¹⁷⁸ אפשטיין, מבוא, עמ' 273.

¹⁷⁹ ראה פוקס, סוכה, עמ' 78 הערה 2 שמעיר על מסקנתו של אפשטיין לגבי נוסח הגאונים: 'כפילות זו בספרות הגאונים אינה שונה מאומה מן הכפילות בבבלי עצמו המביאה משנתנו במקומה סוכה לב ע"ב וכמצוטטת בסוכה לו ע"ב'. השוואת הכפילות בבבלי לכפילות בגאונים איננה נראית לי. במידה והגרסה היא 'התם קאי' מדובר בהפניה למ"א דבר המצוי במ"מ הבבלי. אך קשה להניח שהגאונים שאינם מרבים בציטוטים ובהבאת מ"מ ספרותי מעין זה ידרשו להביא הפניה כזאת. כפילות זאת תוסבר רק ע"י הוספת משפט למשנה ע"י חסורי מחסרא.

¹⁸⁰ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 274 שמכריע כגרסת כ"י 'חסורי מחסרא' ובהערה 5 מעיר שלשון ח"מ רגיל לאחר מאן דכר שמייה ולשון 'התם קאי' לאחר תנא היכא קאי. אך ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 610 שמעיר על גרסת כ"י: 'זהו מקרה יחיד במינו שח"מ מוסב על משנה אחרת', ולכן אפשטיין מכריע כגרסת הנוסח הרווח 'התם קאי' ולשון חסורי מחסרא בא באשגרת מאן דכר שמייה. כמו כן, אפשטיין מעיר שהנענוע היה מנהג ידוע שלא היה צריך להיזכר ביחוד. ויש להעיר שלפי הגאונים אין הח"מ מתייחס למ"א אלא למשנתנו וכך אפשר לפרש גם את כ"י, שהרי גם לכ"י מהגהה במ"א כבר נעשתה (לעיל לב ע"ב) וא"י"צ בח"מ. אך א"כ קשה למה צריך לתרץ בח"מ ולא תירצו שקאי על מ"א ואולי בכל אופן צריך להצמיד את חובת הנענוע למשנה זאת ולא להסתפק בהבאה אגב העיסוק בשיעור לולב וצ"ע.

תנו רבנן ענף עץ עבות עץ שהוא עבות וענפו חופה את עצו

לב ע"ב שורה 41-42

ב-אתבד, ת¹⁸² בה"פ, ריצ"ג, רי"ף, רי"ד וברא"ש 'עץ שהוא עבות' שענפיו חופין את עצו,¹⁸³ ואילו ב-מולסנ, ר"ח, יראים סי' תכב, אור זרוע וברא"ה ליתא.¹⁸⁴

מהמשך הסוגיה (הדיון לגבי דולבא וזיתא) מוכח שאלו שני תנאים עבות וחופין את עצו. רש"י מפרש: 'ענף עץ עבות שכולו ענף שהעץ מחופה בעליו ע"י שהן עשויין בקליעה ושוכבין על אפיהן', ולגבי דולבא מפרש: 'קלוע הוא אבל אין עליו רצופין לכסות כל עצו'. מדברי רש"י מבואר שחופין את עצו היינו לאורכו ועבות היינו לרחבו.

הרמב"ם הל' לולב פ"ז ה"ב כותב: 'וענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו כגון שיהיו שלשה עליו או יתר על כן בגבעול אחד...'. יש מהאחרונים שדקדק מדברי הרמב"ם שחופין את עצו הכוונה לרחבו.¹⁸⁵ ונראה שאין בדבריו ממש כפי שמוכח מהסוגיה, ודברי הרמב"ם 'כגון... מוסבים על עבות ולא על חופין את עצו.

לא נראה שהעדים חולקים האם צריך שני תנאים, אלא שב-מולסנ לא הזכירו עבות, כיוון שמפורש בפסוק ורק התנאי השני נלמד מדרשה והיה צורך לצינו.¹⁸⁶

¹⁸¹ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 349.

¹⁸² וכן הוא במדרש הגדול, ג, עמ' תרנט שורה 14.

¹⁸³ בעיטור (עשרת הדברות עמ' 178) 'עץ שהוא עבות ד"א עץ עבות עץ שענפיו חופין את עצמו'. בשבולי הלקט סי' שנב 'עץ שהוא עבות ד"א עץ שענפיו חופין את עצו'. ובדק"ס עמ' 99 אות ז כותב שמחקו המהרש"ל בדפוס ראשון, אך הדק"ס מעיר: 'והיא הגירסא העקרית דאע"ג שהוא מפורש במקרא אמר דבעינן תרתי שיהא עבות... והיינו דקאמר ואימא זיתא...'.¹⁸⁴

¹⁸⁴ לאור העדויות הרבות קשה לומר שמדובר בדילוג מחמת הדומות (המילה הדומה 'עבות').

¹⁸⁵ ראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' קלט-קמ.

¹⁸⁶ בירושלמי פ"ג ה"ב (נג ע"ג): 'וענף עץ עבות עץ שענפיו חופין את רובו ועולה כמין קליעה'. הירושלמי מזכיר שני התנאים אך לא מסתפק בהזכרת עבות אלא מבאר מהו עבות. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 497-498 שטוען עפ"י המשך הסוגיה שהגרסה בברייתא היא כבה"ג. בורגנסקי מעלה את האפשרות שלא צריך את שני התנאים, וכן שנחלקו ת"ק וראב"י להלן בברייתא לפי גרסת כ"מ איזה תנאי צריך להדס. ולפי"ז צ"ל שלפני בעל הסוגיה עמדה הברייתא שבירושלמי או שמא כל הדיון בבבלי הועבר מהירושלמי. אך נראה שלכו"ע צריך את שני התנאים ואין להסתמך על גרסת היחיד של כ"מ להלן בברייתא. כמו כן, לא מסתבר שתהיה דעה שלא תצריך עבות.

רבי אליעזר בן יעקב אומר וענף עץ עבות עץ שטעם עצו וענפו שוה¹⁸⁸

לב ע"ב שורה 47

מ	עץ	שענפיו	חופין	את	עצו
ו	עץ	שטעם	עצו	ופריו	שוה
ל	עץ	שענפיו	חופין	את	עצו
ס	עץ	ש...>	<...		
א	עץ	שטעם	עצו	וענפיו	שוה
נ	עץ	שטעם	עצו	ופריו	שוה
ת	עץ	שטעם	עצו	וענפיו	שוין
ב	עץ	שטעם	עצו	וענפיו	שוו (ה) [ן]
ד	עץ	שטעם	עצו	ופריו	שוה
ת ³	עץ	שטעם	עצו	וענפו	שוין

ישנן שלוש גרסאות לדרשה :

- א. **מל**, רא"ה, ריטב"א : עץ שענפיו חופין את עצו.
- ב. **ונד**, ר"ח, העיטור, שבולי הלקט, רא"ש : עץ שטעם עצו ופריו שוה.
- ג. **אתב, ת³**, ה"פ, רי"ף : עץ שטעם עצו וענפיו שוה.

הריטב"א כותב :

עץ שענפיו חופין את עצו ול"ג עץ שטעם עצו ופריו שוה דהא מענף עץ עבות ליכא למדרש הכי, שהרי אין בכתוב זכר פרי וגבי אתרוג הוא דדרשינן הכי. הגרסה 'עץ שטעם עצו וענפיו שוה' נמצאת בנוסח הגאונים והרי"ף ונראה שהיא המקורית. בעקבות הדמיון לנאמר אצל אתרוג שינו לגרסה 'עץ שטעם עצו ופריו שוה'. עקב הקושי הנ"ל שינו ליעץ שענפיו חופין את עצו.¹⁸⁹

4.2.21 הלכות פסוקות עמ' לג¹⁹⁰

ר' אלעזר אומר יכול יהא אתרוג עמהם באגדה אמרת

לד ע"ב שורה 12

מצב העדים בסוגיה :

מונד, אור זרוע : אמ' לו ר' אליעזר. **לסאתב, 15, ת³** הלכות גדולות, רי"ף, רא"ה : ר' אליעזר אומ'. רי"ד, רא"ש : תניא אמר ר' אליעזר. לגרסת **מונד** ר' אליעזר מקשה לר' עקיבא שמקיש בין אתרוג לשאר מינים. אך לגרסת **לסאתב, 15, ת³** ר' אליעזר אינו מקשה לר' עקיבא אלא זאת מימרה בפני עצמה.¹⁹¹ גרסה זאת נמצאת אצל הגאונים, הרי"ף ובקטע גניזה וכן בספרא ונראה שהיא המקורית.

¹⁸⁷ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 349.

¹⁸⁸ בדפוס ורשה של ה"ג 'שטעם עצו ופריו שוה'.

¹⁸⁹ בדק"ס עמ' 99 אות י כותב על גרסת הדפוס : 'דמאי משמע פרי מהכא וכ"כ הריטב"א וכן השמיטו הילקוט מפני שכבר העתיק שענפיו חופין'. ועל גרסת הרי"ף כותב : 'ונראה פירושו שהעץ טעמו כעליו היינו ענפיו ובה תבין דברי הרי"ן שכתב וראב"י דייק ענף עץ שאין הבנה לדבריו וכ"ה ברא"ש בדפוסים ישנים'.

¹⁹⁰ וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 352.

¹⁹¹ בספרא אמור פט"ז ז' רבי אלעזר אומר'. ובהגהות הגר"א מחק תיבות אלו והכל מדברי ר"ע.

אמ' רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' טרפון ואזדא שמואל לטעמיה דאמ' להו שמואל להנהו דמזבני אסא אשוו וזבינו אסייכו ואילא דרישנא לכו כר' טרפון ולדרוש להו כר' עקיבא¹⁹³ תלתא וקטימי שכיחי חד ולא קטים לא שכיח

לד ע"ב שורה 24

מצב העדים בסוגיה :

בנוסח הרווח וב-15 'מאי טעמא אילימא משום דמיקל'. ב-תב,ת₃ ובמאירי 'מאי טעמא משום דמיקל'. בה"פ ובה"ג וברא"ה ליתא.

לנוסח הרווח המשפט 'ולדרוש להו כר"ע' הוא חלק מההוכחה ששמואל פוסק כר"ט, שהרי אם עשה כן רק כדי להפחידם היה דורש כר"ע.¹⁹⁴

לגרסת תב,ת₃ והלכות גדולות המשפט 'ולדרוש להו כר"ע' הוא שאלה על המעשה במוכרי ההדסים. הגמ' מקשה מדוע שמואל לא דורש כר"ע ומכאן שהלכה כר"ע.

הר"ן מביא את שיטת הרמב"ן שגורס כבה"ג בסוגייתנו :

ויש לרמב"ן שיטה אחרת שהוא אומר דכי פרכינן ולדרוש להו כר"ע דדוקא פרכינן הכא הכי... והרב ז"ל כתב דאיכא מקצת נוסחאות דלא גרסי מאי טעמא אילימא משום דמיקל אלא גרסינן ולדרוש להו כר"ע וזו הגירסא ודאי אם היתה עיקרית מורה כדבריו אבל בכל הנוסחאות הנמצאות אצלנו כתוב בהן מאי טעמא אילימא משום דמיקל וזו הגירסא איני יכול לישבה ע"פ פירושו.¹⁹⁵

הרמב"ן פוסק להלכה כר"ע בעקבות שאלת הגמ' בסוגייתנו.¹⁹⁶ נראה שהגרסה המקורית היא גרסת ליתא כפי שנמצא אצל הגאונים וכן משמעות הגרסה התימנית. בנוסח הרווח הגיהו את הגרסה עקב המסורת ההלכתית שלהם שהצריכה ג' הדסים.¹⁹⁷

¹⁹² וכן הוא בהלכות גדולות, א, עמ' 352.

¹⁹³ בה"ג נוסף 'דמיקל טפי'.

¹⁹⁴ וכ"כ תוספות ד"ה 'ולדרוש': 'דכל זה מן הדיוק שבא להוכיח דשמואל לטעמיה דכרבי טרפון סבירא ליה דאי מפחיד להו במידי דלא סבר כדי שימכרו בזול היה לו להפחידם מר"ע דמיקל טפי'.

¹⁹⁵ הריטב"א גורס כנוסח הרווח אך מפרש כרמב"ן, אך כפי שכותב הר"ן גרסה זאת קשה להולמה עם פירוש הרמב"ן, שהרי 'אילימא...' משמעו שבאים לדחות את האפשרות שאומר כך משום שמיקל. ולדעת הרמב"ן לא דוחים את האפשרות אלא מקשים מדוע לא דרש כר"ע.

¹⁹⁶ הר"ן מביא את שיטת הרמב"ן בסוגיין: 'דאע"ג דאמר שמואל הלכה כר' טרפון היינו לומר דקטומין כשרים אבל במנינא ודאי קי"ל כר"ע דסגי בהדס אחד דהא ר"ט לא משמע דפליג במנינא אלא אדר' ישמעאל סמך... ואי נמי פליג עליה כיון דהודה ר' ישמעאל לר"ע הוה ליה ר"ט יחידאה ומשום הכי פרכינן דוקא ולדרוש להו כר"ע משום דקים לן דהלכתא כוותיה'. הר"ן מקשה על הרמב"ן שאע"ג שר' טרפון הוא יחיד עדיין יכול לפסוק כמותו כפי שפסק כמותו בקטום וכ"ש לחומרא שצריך שלשה. ואם ר' טרפון לא חולק במנינא אזי לכי"ע סגי באחד. לגבי שאלות הר"ן על הרמב"ן, במידה ונבאר את תירוץ הגמ' 'חזר בו ר' ישמעאל' שר' ישמעאל סובר שצריך שלושה אך אפשר בקטומין, אזי אפשר לבאר שר' טרפון לא התייחס למניין ומי"מ ר"ע ור' ישמעאל חולקים ומתורצות שאלות הר"ן (לדעת הר"י"צ גיאת, הר"י מלוניל ר' ישמעאל חזר בו ומכשיר בקטומים אך צריך שלשה, ואילו לדעת רש"י, תוספות ר"ד, רא"ה והריטב"א ר' ישמעאל מספיק הדס אחד). ואכן ב'לולב הגדול לרמב"ן' מבאר שר' טרפון לא איירי כלל בעניין המניין ור' ישמעאל ור' עקיבא נחלקו בזה ופסקו כר"ע מחבירו.

¹⁹⁷ הריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' קד) כותב: 'ואמר מר רב שר שלום מדאמר ואי לא דרישנא לכו כר' טרפון ונדרש להו כר' עקיבא וסוף סוף לא דרש להו לא כר' טרפון ולא כר' עקיבא ושביקינן ש"מ כר' ישמעאל עבדינן'. רב שר שלום גורס כבה"ג אך מ"מ להלכה לא פוסק זאת. ובאשכול עמ' 104: 'והשתא נהגינן כר' ישמעאל דאמר ג' הדסים...'. נראה,

4.2.23 הלכות גדולות, א, עמ' 352

תנו רבנן אתרוג תפוח סרוח כמוש¹⁹⁸ כבוש שלוק

לו ע"א שורה 12

ב-ל, 15 'סרוח כמוש כבוש...¹⁹⁹ מסתבר שגרסה זאת היא המקורית ונמחקה עקב הברייתא יוכלן כמושין כשרים'.

4.2.24 הלכות פסוקות עמ' לה²⁰⁰

ומעשה ברבן גמליאל וברבי יהושע ור' אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא... ולא היה לולב אילא לרבן גמליאל בלבד... נטלו רבן גמליאל ויצא בו ידי חובתו ונתנו במתנה לר' יהושע... ונתנו רבי אלעזר בן עזריה במתנה לרבי עקיבא ויצא בו והחזירוהו²⁰¹ לרבן גמליאל למא ליה למימר החזירוהו

מא ע"ב שורה 34-35

בנוסח הרווח וב-13, 15, 17 'החזירו'. ב-תב, 6,²⁰² שאילתות, ה"פ, ריצ"ג וברי"ף 'החזירוהו'. הריבב"ן כותב על גרסה זאת:

[...] ויש ספרים שכתוב בהן והחזירוהו, לפי גירסא זו משמע שכל אחד ואחד החזירו למי שנתנו לו עד שבא ליד רבן גמליאל מידו של ר' יהושע.²⁰³

הגרסה 'החזירוהו' נמצאת בגאונים וברי"ף ולכן נראה שהיא הגרסה המקורית (וכן הוא בתוספתא). בנוסח הרווח הגיהו אותה מכיוון שרק אצל ר' עקיבא מוזכר שהחזירו ואילו אצל החכמים האחרים נאמר שנתנו זאת לחכם אחר ולא לרבן גמליאל.

שהמסורת ההלכתית הייתה ג' הדסים ונהגו כך למרות סוגייתנו ומאוחר יותר שינו את הגרסה כדי לקיים מסורת זאת. לגבי עדות על המסורת ההלכתית הקדומה ראה ד' שפרבר, "עיונים במטבעות בר כוכבא", סיני, נה (תשכ"ד), עמ' לח אך ראה ז' עמר, ארבעת המינים, נווה צוף תשי"ע, עמ' 65.

¹⁹⁸ אך ליתא בכ"י רומא ובה"פ.

¹⁹⁹ בהלכות גדולות, א, עמ' 352 גורס 'כמוש', וכן הוא בראבי"ה. ועיין במג"א ס"י תרמ"ח שתמה מהברייתא לעיל לא ע"א יוכלן כמושין כשרים, ובא"ר כתב שפליגי בזה הברייתות והראבי"ה פסק כברייתא כאן.

²⁰⁰ וכן הוא בקטע מהשאלות שבתוך בה"ג ראה הלכות גדולות, א, עמ' 342 (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 486).

²⁰¹ בדפוס ורשא 'החזירו' וכן העתיק אפשטיין ולא העיר על חילוף זה.

²⁰² בברייתא קטע זה לא קריא אך בשאלת הגמ' גורס '...> למימר החזירוהו'.

²⁰³ עיין תוספות ד"ה 'ואם' שהתקשה מדוע לא החזירו אותו כל אחד לר"ג. בעניין זה דנו בעוד ראשונים, יש שכתבו (תוספות, רא"ש) שכך הייתה דעתו של ר"ג ויש שכתבו (ריטב"א, ר"ן ועוד) שאי"צ שכך תהיה דעת הנותן עיי"ש. בתוספתא פ"ב הי"א הגירסא בכל כה"י 'החזירוהו'.

אמ' רב מרי בריה דבר שמואל חזינא ליה לרבא דלא עביד כשמעתייה אלא כל אימת דמנח תפילי מברך

מו"ע"א שורה 19-23

אמ' רב מרי בריה דבת שמואל חזינא ליה לרבא דלא עביד כשמעתייה

מ	מקדים	וקאי	ועייל	לבית	הכסא	ונפיק				
ו	מקדים	וקאים	ועייל	לבית	הכסא	ונפיק				
ל							מברך	[דמנחי]	אימת	כל
א	מקדים	וקא	עייל	לבית	הכסא	ונפק				אלא
נ										
ת										
ב	מקדים	וקאי	ועייל	לבית	הכסא	ונפיק				[אלא]
ד	מקדים	וקאי	ועייל	לבית	הכסא	ונפיק				אלא
V							מברך	דמנחי	אימת	כי

מ										ומשי
ו										ומשי
ל										ידיה
א										ומברך
נ										ומנח
ת										תפילי
ב										ומשי
ד										ומשי
V										ידיה

מ										ומשי
ו										ומשי
ל										ידיה
א										ומברך
נ										ומנח
ת										תפילין
ב										ומשי
ד										ומשי
V										ידיה

מ										ומשי
ו										ומשי
ל										ידיה
א										ומברך
נ										ומנח
ת										תפילין
ב										ומשי
ד										ומשי
V										ידיה

בשאלות, ²⁰⁴ בה"ג, ר"ח, ערוך (ערך 'ברך') וברי"ף 'כל אימת דמחית מברך' (בה"ג בר"ח וברי"ף 'מנח'). רש"י מפרש: 'דלא עבד כשמעתייה אלא כל זמן דמנח תפילין מברך'. מרש"י נראה שלא גורס זאת, ואפשר שגם בעדים שמנינו לעיל זאת לשון פירוש.

גרסה זאת נמצאת רק ב-**ל, V**. ב-**נתב** ליתא, ומ"מ מההקשר בסוגיה מובן שזאת כוונת הגמ'. ב-**מואז** 'מקדים ועייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומברך' (בגליון **ב** הוסיף זאת מהדפוס). גרסה זאת אינה מובנת, שהרי מתאור מעשיו של רבא כשמשכים אין הוכחה לסוגייתנו שדנה האם מברכים על תפילין כל פעם שמניחן. ב-**ד** נוסף 'וכי איצטריך זימנא...' ומתוספת זאת אכן מוכח שמברכים כמה פעמים ביום. ²⁰⁵

²⁰⁴ שאלות דרב אחאי, שמות, שאלתא מז.

²⁰⁵ הדק"ס עמ' 142 אות ו מעיר שגם לנוסח הדפוס עדיין קשה: 'דמשמע שבעת שעמד ממטתו בעלות השחר עשה זה... אבל באמת יש לשאול מה לו להזכיר מה שעשה כשעמד ממטתו אבל נראה דיש לגרוס כמו בפסקי הרי"ד אלא קאי

בב"ק יז ע"א נמצא המעשה הבא: 'אמר רבה בר בר חנה הוה אזילנא בהדיה דר' יוחנן למשאל שמעתא כי הוה עייל לבית הכסא והוה בעינא מיניה מלתא לא פשיט לן עד דמשי ידיה ומנח תפילין ומברך'. ממעשה זה אכן מוכח שיש לברך על התפילין כל פעם שמניחן ואפשר שהועבר משם לסוגייתנו וצ"ע.

מ"מ, לאור מצב העדים נראה שמדובר בתוספת מאוחרת ואינה מקורית.

4.2.26 נה ע"ב שורה 20

בהלכות גדולות, ג, עמ' 372 וב-**לאתב** ובאגדות התלמוד 'אמי ר' לוי'.²⁰⁶ ב-**מוד** ובעין יעקב 'אמר רבי אלעזר'. ב-נ 'ואמי' אביי.

²⁰⁶ ועייל לבהכ"ס היינו שהיה עומד מתלמודו. ואפשר שתיבת 'אקדים' אשגרה מברכות יד ע"א: 'האמר רב חייא בר אשי זמנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב ומקדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן פרקין ומנח תפילין והדר קרי קריאת שמע'.
²⁰⁶ ראה דק"ס עמ' 182 אות ק וכן אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 413 הערה 25.

סיכום

בסעיף זה מצאתי 26 חילופי גרסה בין הלכות פסוקות והלכות גדולות לעדים אחרים שמקורן בהגהות. במקום אחד (דוגמה 7) נראה שאין מדובר בנוסח הגאונים אלא בשימוש בסוגיה מקבילה. ובמקום אחד אין עדות נוספת לנוסח הגאונים (12). אנתח כעת את המצב ב-24 הדוגמאות הנותרות.

ישנן 20 דוגמאות שבהן נוסח הגאונים משותף לנוסח הענף התימני.

מתוך 14 דוגמאות שבהן נוסח הלכות פסוקות, הלכות גדולות ונוסח הענף התימני משותף. להלן הדוגמאות: 1,2,6,9,11,15,17,19,20,21,22,24,25,26. ישנן 4 דוגמאות שבהן נוסח הלכות פסוקות ונוסח הענף התימני משותף כנגד הנוסח בהלכות גדולות 8,10,14,23. בדוגמה אחת נוסח הלכות פסוקות והנוסח התימני משותף, ואילו נוסח הלכות גדולות משובש (דוגמה 13). ישנה דוגמה אחת שבה ייתכן שנוסח הלכות פסוקות ונוסח הענף התימני הוא גרסת כלאיים של נוסח הלכות גדולות ונוסח הענף הרווח, כך הוא בדוגמה 5.

מנתונים אלה אנו למדים על מצע משותף רחב בין הגאונים לנוסח הענף התימני. ממצא נוסף הוא חילופים בין הלכות גדולות להלכות פסוקות. לא אוכל במסגרת זאת לעמוד על טיבם של חילופים אלו, אך בכל אופן הענף התימני גורס בהם כנוסח הלכות פסוקות.²⁰⁷

בדוגמאות בהם הגאונים (ה"ג וה"פ) והענף התימני משותפים הכרעתי שגרסת הענף התימני והגאונים היא המקורית, לבד מדוגמה 9 שם הם מייצגים את הנוסח המשני. בדוגמאות בהם ה"פ משותף לענף התימני כנגד ה"ג התמונה מורכבת יותר. בשניים מהמקומות (8,10) ה"פ והענף התימני מייצגים את הנוסח המקורי, ואילו בשניים האחרים (14,23) ה"ג מייצג את הנוסח המקורי.

לגבי ארבע הדוגמאות בהם נוסח הגאונים שונה מנוסח הענף התימני. בדוגמה אחת הכרעתי שהענף התימני הוא המקורי (דוגמה 3). בשתיים מהדוגמאות הכרעתי כנוסח הגאונים, ובכל אופן נוסח זה לא נמצא בנוסח הרווח אלא רק בחלק קטן מהעדים (דוגמאות 16,18). בדוגמה אחת הסתפקתי האם בהכרח שונים וכיצד להכריע (4).

נוסח משותף זה מעלה את שאלת טיב הקשר בין עדים אלו. במקרה זה, קשה להכריע האם מדובר בנוסח משותף או בהשפעה של הגאונים על נוסח הענף התימני. בדיקת המקומות בהם מדובר בחילופי ניסוח או לישנא רויחא וקייטא (לעיל פרק שלישי) לא מקדמת את הדיון מכיוון שמספר הדוגמאות שם הוא קטן ולא מורה על כיוון ברור. אך ממספר דוגמאות שהובאו לעיל נראה להכריע שמדובר בנוסח משותף:

בדוגמה 8 אין מדובר על נוסח הלכות פסוקות אלא על התאמה בין נוסח הענף התימני לסיכום הסוגיה אצל הלכות פסוקות ושם אפשר להכריע שמדובר בנוסח משותף.

ישנן 3 דוגמאות בהם המשמעות זהה אך הניסוח שונה, עובדה המעידה על מסורת נוסח משותפת ולא על השפעה: בדוגמה 6 הניסוח שונה על אף שהמשמעות זהה. בדוגמה 22 נוסח הענף התימני ארוך יותר על אף שהמשמעות זהה. בדוגמה 25 נוסח הגאונים ארוך יותר על אף שהמשמעות זהה.

למרות זאת, ישנו מקום אחד שבו ניתן לקבוע שנוסח הענף התימני הושפע מהגאונים:

²⁰⁷ לדוגמה נוספת ראה לב ע"ב שורה 49 'אפי תרי' (בתוך סעיף 3.2.1.25).

הלכות פסוקות עמ' כו (הלכות גדולות, א, עמ' 329)

האכא קא תאני שחמתה מרובה מצלתה פסולה הא כהדדי נינהי כשרה והתם קא תאני שצילתה מרובה מיחמתה כשרה הא כהדדי נינהי פסולה

כב ע"ב שורה 24-26

ושצילתה מרובה מחמתה כשרה

מ	הא	כי	הדדי	[מא י]	פסולה	תנן	באידך	פירקין
ו	הא	כי	הדדי		פסול'	תנן	לאידך	פירקין
ל	הא	כי	הדדי	מאי	פסול'	קתני	באידך	פירקין
ס	הא	כי	הדדי	מאי	פסולה	ותניא	באידך	פירקין
א	הא		כהדדי		פסול'	ותנן	באידך	פרקין
נ	הא	כי	הדדי	מאי	פסולה	תנינא	[באידך]	פירקין
ת	הא	כי	הדדי	מאי	פסולה	אימא	דהך	פורקין
ב	הא	כי	הדדי	מאי	פסול'	[תנן]	[בא] דהך	פירקין
ד	הא	כי	הדדי		פסולה	תנן	באידך	פירקין

ושחמתה מרובה מצילתה פסולה הא כי הדדי כשרה

תב גורס 'דהך' לעומת שאר העדים שגורסים 'אידך' (ב-ב הוסיף בגליון 'בא'). כיוון שהסוגיה מוסבת על המשנה בפרק שני צריך לגרוס 'אידך' כאשר מפנים למשנה בפרק ראשון. בה"פ ובה"ג (וכן הוא בהלכות ראו עמ' 24 ; סידור רש"י עמ' 112) מציגים את הסוגיה על המשנה בפרק ראשון, וכן הוא בריצ"ג 'ותנן באידך פרקין ושצלתה מרובה מחמתה'.²⁰⁸ אפשר שבגרסתם הסוגיה הופיעה בפרק ראשון ואפשר שזאת פראפרזה שלהם. נראה שדברי הגאונים השפיעו על **תב** שגרס 'דהך' וכביכול הציג זאת כמוסב על המשנה בפרק ראשון.

נעמוד על התהוותן של הגרסאות המשניות :

ב-16 מהדוגמאות הנוסח המשני נמצא כבר בעדים מזרחיים. ב-6 דוגמאות אצל הגאונים : 3,8,9,10,14,23. ב-3 דוגמאות אצל ר"ח : 17,19,20. בדוגמה אחת אצל הרי"ף : 4. בשש דוגמאות בקטעי גניזה מזרחיים : 1,2,13,18,22,24

ב-6 מהדוגמאות אין עד מזרחי שגורס כנוסח המשני וניתן לקבוע שהן משתייכות לענף האשכנזי המאוחר : 6,11,15,16,21,25.

בשתיים מהדוגמאות ניכרת ההתפתחות האשכנזית. ב-6 מול הוסיפו להגיה. וב-20 מל הוסיפו להגיה.

מתוך נתונים אלו נראה בבירור שהגרסאות המשניות נתהוו ברובן עוד במזרח ונמצאות ברובן בענף הרווח, אם כי ענף זה המשיך בהתפתחותו במסירה האירופאית המאוחרת.

אעיר על ממצאים חשובים שעולים מהעדים האחרים :

ב-6 מהדוגמאות מ גורס כגרסת הגאונים המקורית 1,2,11,14,16,18. מ מכיר את הגרסה המזרחית הקדומה (דוגמה 18 חשובה מכיוון ששם ודאי שאין מדובר בהשפעה של הגאונים על מ).

ל גורס ב-6 דוגמאות כגרסת הגאונים המקורית : 4,13,14,21,23,25. בשלוש מהדוגמאות מדובר בגרסאות שלא שרדו בהרבה עדים ואף לא בענף התימני : בדוגמה 4 ל הוא כה"י היחידי שגורס כבה"ג (4). בדוגמאות 14,23 מצטרפים אליו עדים נוספים. ב-21,25 ל אינו מושפע מהגרסה האשכנזית המאוחרת.

²⁰⁸ בשבולי הלקט עמ' 304 כותב שהסוגיה נמצאת בפרק שני, אך מציג אותה על המשנה בפרק ראשון : 'ואמרינן עלה בפרק שני שחמתה מרובה מצילתה פסולה הא כי הדדי כשרה ותנן התם ושצילתה מרובה מחמתה כשרה הא כי הדדי פסולה'.

4.3 שאילתא לסוכות

ידועה הבחנתו של אפשטיין בפתחת ספרו מבוא לנוסח המשנה²⁰⁹: 'חילופי נוסחאות (Varianten) - חילופים הנופלים בספר ע"י טעויות במסירתו שבכתב ושבעל פה. חילופי לשונות- "פנים אחרות" (Versionen) של התוכן, זאת אומרת עיבוד של "ספר" ידוע ע"י "תנא" אחר'.²¹⁰ גם בבבלי יש המייחסים חלק קטן מהשינויים לעריכה שונה, ובמקרים אלו לא נוסח אחר לפנינו אלא 'ספר אחר'.²¹¹ אפשטיין במחקרו על השאילתות²¹² כותב: 'הספר הבבלי הזה, הראשון שאחרי התלמוד חשוב הרבה לחקר התלמוד הבבלי... לא מפני שיש בו כמה נוסחאות טובות... אלא בייחוד מפני שכמה מנוסחאותיו אינם כלל נוסחאות של התלמוד הבבלי שלנו אלא קדומות לעריכתו האחרונה של התלמוד, וכמה מלשונותיו אינם אלא מן ליסא אחרנא ומסורת אחרת'. כדי לקבוע שלפנינו עריכה שונה יש לדון אלו שינויים מייצגים עריכה אחרת ואלו אינם אלא חילופי נוסח שאינם נובעים מעריכה שונה. ברודי²¹³ טוען כנגד אפשטיין שמעשה העריכה ביצירת התלמוד הבבלי הינו בהרכבת מערכות מסוגיות בודדות. לדעתו, העריכה שבתוך הסוגיה הבודדת שייכת ל'ניסוח' ולא ל'עריכה'. ולכן קובע ברודי: 'אם אנו רואים את מאפייני התלמוד בבחירת אבני יסוד מסוימות, שילובן בסוגיות, וסידור הסוגיות ברצף הגיוני, הרי ששלב זה נשמר כמעט בשלמותו בכל עדי הנוסח שבידינו, כולל קטעי הגניזה וספרות הגאונים'.²¹⁴ אפשטיין מבסס את טענתו, בין היתר, על שאילתא לסוכה שפרסם במחקרו הנ"ל וכך כותב עליה: ואשר לפנימיותה החשוב ביותר בשאילתא זו הוא שגם בה אנו מוצאים דברים רבים שקשה להתאימם עם דברי הבבלי שלנו כפשוטם ושאינם באמת אלא "לשון אחר", "סוגיא מוחלפת".

בסעיף זה אעסוק בשאילתא זאת ואבחן את המקרים שבהם ניתן לראותה כעריכה אחרת. כמו כן, אעיר על מסורות וגרסאות יחידאיות בשאילתא זאת. לא אעסוק בגרסאות שנמצאות כבר בעדים שלפנינו ואציין להן בעיסוק באותם עדים.

²⁰⁹ אפשטיין, מבוא, עמ' 1.

²¹⁰ ראה מיליקובסקי, סדר עולם, עמ' 134: 'only classical texts can be ascribed to one author. With rabbinic literature, on the other hand, their complex tradition and redaction history makes it credible to assume that they were transmitted in different recensions'.

²¹¹ ראה לדוגמא רוזנטל, תמורה, עמ' 317-356. פרידמן, להתהוות, עמ' 71 מבאר את דעתו של רוזנטל: 'אשר ליחס שתי הלישנאות של מסכת תמורה, קבע רוזנטל שהשינויים בתוכן ובסדר ההצעה כה גדולים הם שבדאי יש לראות את שתי הלישנאות כשתי עריכות שונות של המסכת ועל ידי כך הגמישות והפתיחות באו שם במידה מרובה'. דוגמא נוספת ראה אצל שרמר, מועד קטן, עמ' 117-161.

²¹² אפשטיין, שרידי, עמ' 460 (= אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 378).

²¹³ ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 254-255, וראה מה שכתב על כך בנוביץ, ענפי הנוסח, עמ' 6 הערה 8.

²¹⁴ ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 256. ברודי בעמ' 276-281 מבאר חילופים אלו שאין לתלותם בעריכה אחרת אלא בתחום הביניים שבין העריכה מצד אחד והעתקה מצד שני דהיינו בשלב המסירה שבע"פ. בשלב זה הטקסט שומר על חיות מרובה יותר, ולכן מטושטשת יותר ההבחנה בין הטקסט לפירוש. כמו כן, חדרו לתוכה מסורות אלטרנטיביות שרווחו בקרב הלומדים והמסורים. מ"מ, בין לדעת ברודי ובין לדעת אפשטיין מדובר על מסורות שונות שאין להכריע ביניהן אלא התהוו זו לצד זו. לגבי הוספת שלבים נוספים בסוגיה, לדעת אפשטיין מדובר בעריכה אחרת ואילו לדעת ברודי מדובר בפירוש שחדר לטקסט.

4.3.1 חסרונות מהותיים בסוגיה

4.3.1.1 שאילתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא (עמ' צז)²¹⁵

היכא דעיליתא לעיל מעשרים קיימא אלא חמתה מרובה מצילתה ותחתיתא בגו עשרים וצילתה מרובה מחמתה האי תחתיתא מי הויא כשירה אלא מי אמרינן [כיון] דעיליתא למעלה מעשרים אף על גב דתחתיתא צילתה מרובה מחמתה אמרינן דצל דילה מסכך דעיליתא הוא ופסולה [אי] [די]למא כיון דעיליתא חמתה מרובה מצילתה והאי תחתונה צילתה מרובה מחמתה אמרינן מסכך דעצמה הויא לה צל דילה... [א]ס[ת] [מ]צא לומר כיון דעיליתא לית לה צל מרובה ותחתיתא אית לה צל מרובה אמרינן דהאי צל דילה הוא וכשירה דאו אמרת מס[כך] דעליונה הוא השתא לגופה לא מגנא לתחתיתא מגנא הולכך מסכך דעצמה הוא וכשרה מידי דהוה אסוכה דאדלי עלה גפן או דלעת או קיסוס דהא אמרינן עלה אם היה סיכוך הרבה מהן או שקצצן כשרה אף הכא נמי כשרה הני כולהו לא קא מיבעיא דהא תרצנניה מהן לכשרות ומהן לפסלות...

ט ע"ב- י ע"א

השאילתות מביא את דברי ר' ירמיה לגבי סוכה תחת הסוכה. אחד המקרים הוא שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצילתה. במקרה זה העליונה פסולה והתחתונה כשרה.²¹⁶ מהשאילתות עולה שהעליונה למעלה מעשרים, והסוכה התחתונה כשרה מכיוון שצלתה מרובה מחמתה ואין היא צריכה לסכך העליונה. דעת השאילתות עומדת בניגוד לעולה מסוגיית אילן שחמתו מרובה (ט ע"ב). מהסוגיה שם עולה שסכך פסול פוסל אף כאשר הסוכה צלתה מרובה מחמתה. אמנם, ישנם ראשונים נוספים שסוכה פסול אינו פוסל את הסוכה הכשרה,²¹⁷ והרי"ד אף מפרש כך את ר' ירמיה שאין העליונה פוסלת את התחתונה למרות שהסכך פסול. אך השאילתות סובר שאף במשנת 'הדלה עליה את הגפן' הסוכה כשרה כאשר רוב הסכך כשר למרות שהדלה עליה סכך פסול, דבר העומד בניגוד לעולה מן הסוגיה (ט ע"ב) שמעמידה משנה זאת בחבטן דווקא. נראה, שלפני השאילתות לא עמדה הסוגיה (ט ע"ב) שמעמידה את משנת 'הדלה' בשחבטן.²¹⁸ כמו כן, דברי ר' ירמיה נתפרשו כפשוטן שסכך העליון על אף שפסול אינו פוסל את התחתון.²¹⁹

²¹⁵ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 400.

²¹⁶ בסוגיה זאת ישנן גרסאות רבות וביאורים שונים בראשונים. לחילופים וניתוחם ראה בסעיף 7.12. האמור להלן מתבסס על הניתוח שם.

²¹⁷ כך היא דעת ר"ת, בעה"מ, הרי"ד ועוד.

²¹⁸ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 393-396 שדן בדברי השאילתות הני"ל: 'אבל הלשון מהן לכשרות ומהן לפסלות אינו בגמרא שם, ולשון זה אינו נראה כלל כפרפרזה של דברי ר' ירמיה חוץ מלשון תרצנניה שהוא מראה על משא ומתן, קושיא ותירוץ שהיה קבוע בתלמודם. נראה איפוא שהיו בתלמודה של השאילתא דברים שחסרים אצלנו, שבהם נקשרו דברי ר' ירמיה'. בהמשך דבריו משחזר אפשטיין מהירושלמי ברייתא ומסכם: 'מברייתא מעין זו הקשו בתלמודה של השאילתא על משנתנו ותירצו מהן לכשרות ומהן לפסלות, וקשרו בזה דברי ר' ירמיה'. ייתכן שאפשטיין צודק בשחזורו את סוגיית השאילתות ואכן שונה היא מסוגייתנו. אך גם ללא שחזורו המסופק של אפשטיין, כפי שכתבתי מהשאילתות עולה במפורש שסוגייתו שונה מהסוגיה שלפנינו ולא היה לפנינו את דעת הסתמא שפוסלת כאשר מצטרף סכך פסול עם סכך כשר ואת אוקימתת רב פפא 'בשחבטן'.

²¹⁹ ראה בסעיף 7.12 הערה 46 שכתבתי שכן הוא פשט דברי האמוראים ושלא כסתמא שסוברת שסכך פסול מצטרף לפסול את הכשר. כמו כן, לפני השאילתות לא עמדו אף דברי רב פפא שמעמיד את משנת 'הדלה' בשחבטן. לפי"ז, השכבה הקדומה של הסוגיה העמידה את דברי ר' ירמיה שהעליונה למעלה מעשרים (ואולי אף ר' ירמיה עצמו) ולא

4.3.1.2 שאילתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא²²⁰

קרואין נקיבות מאי מי שרי לסכוכי בהו אילא מי אמרינן כיון דשמטן יצאו מתורת כלי ועץ בעלמא הוא ניהו ושרי לסכוכי בהו אי דילמא כיון דאית ליה נקיבות הוה להו בית קיבול ומקבלי טומאה ואסיר לסכוכי בהו

יב ע"ב שורה 8-9

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.7.

אפשטיין מעיר על שאילתא זאת: 'דברי התלמוד לענין בית קיבול העשוי למלאות לא נזכרו כאן כלל, מפני שכל אמר מר אינו מגוף התלמוד וליתא בכ"י מ' ב' וכבר נדחקו הראשונים בו'.²²¹ יש להעיר על מסקנתו של אפשטיין, שלפנינו נמצאת רק השאלה, אך תשובת השאלות לשאלה זאת חסרה לפנינו²²² ואפשר ששם מופיע הדיון לגבי בית קיבול העשוי למלאות. ראייתו של אפשטיין מגרסת ליתא שבכ"י נ אינה ראייה, מכיוון שאפשר שדילג מחמת הדומות.

4.3.1.3 שאילתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא²²³

[והני צריפי דאורבאני] אף על גב דאגידי מסככינן בהו [מ]אי טעמא דכל איגד שאינו עשוי לטלטל[לו לא שמיה אגד]....[בעלי כפריין] בבבל אין ל[הם תקרה] ומעזיבה לקורות בתיהן ומביאין אגודות שלגמי מן הא[גמ]ים ונ[ותנין].... אחת.....כעשרה אגודות שלגמי מצד אחד וכנגדן מצד זה וקושרין אותן בראשיהן ומחזקין למעלה מן הקורה ב..... ומשלשלין אותן על הבית ומכסין את הבית ואנו צריך להטיחן בטיט [ואם התירן כשרות] [דק]א אמרינן כיון שהיתיר ראשי מדנין שלהן כשרות אותן [קשרים שקושרין] בראשיהן זה בזה כשהתירן כשיר[ות]... רב הונא בריה דרב] יהושע אמ' אף על גב דלא שרא להו כל איגד שאין עשוי לטלטלו לא שמיה אגד

את הצגת הגרסאות וביאורן ראה בסעיף 6.1.8.

השאלות גורס 'אע"ג דלא שרי להו', אך מפרש שרב הונא בריה דרב יהושע חולק על ר' אבא אמר שמואל. נראה שלפני השאלות כלל לא עמדה השאלה 'הא אגידי מתתאי' וכן דברי רב פפא, ולכן אין במשפט 'אע"ג דלא שרי' לשבש את ההבנה בדברי רב הונא בריה דרב יהושע.²²⁴ אם נכונים דברינו, אזי במסורת שגרסה את דברי רב פפא לא גרסו את המשפט 'אע"ג דלא שרי להו' בדברי רב הונא בריה דרב יהושע כדי שלא יטעו שדבריו מוסבים על רב פפא. מאוחר יותר נתערבבו המסורות וגרסו גם את דברי רב פפא וגם את המשפט 'אע"ג דלא שרי להו' וכך נוצרה גרסת העדים שלפנינו.²²⁵ גרסת כלאיים זאת נמצאת כבר אצל בה"ג.²²⁶

כפי שכתב עמינח (ראה בסעיף 7.12 הערה 46). ביאור זה לדברי ר' ירמיה עורר קושי לדעת הסתמא ולהיווצרותם של חילופי הגרסה.

²²⁰ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 403-404.

²²¹ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 403.

²²² ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 415.

²²³ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 398-399.

²²⁴ בנוסף לכך, השאלות אינו גורס 'אפילו תימא' אלא 'אף על גב'. הטרמין 'אפילו תימא' מורה על דחייה של תשובה קודמת, מכיוון שבסוגייתו של השאלות לא הופיעה תשובה קודמת לכן השאלות משתמש בלשון 'אף על גב' ומתייחס למימרת ר' אבא.

²²⁵ יש להעיר, שמכיוון שבסוגייתנו מופיעים דברי רב פפא והבינו שרב הונא מתייחס אליהם גרסו 'אפילו תימא' שמורה על דחיית תשובתו של רב פפא. ב-אג, 8 וכן בה"פ ובה"ג גורסים 'אע"ג כפי שהוא במקור אצל השאלות.

4.3.1.4 שאלות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²²⁷

אינמי מימר קא אמרינן דכל היכא דצילתה מרובה מחמתה כשירה היכא דעבד לה לסוכה סוכה ענייה כגון דעבד לה סכך דילה קנה עולה וקנה יורד ולא אשויה אשווי וצילתה מרובה מחמתה מי מיתכשרא ההיא סוכה אילא את הצגת הגרסאות וביאורם ראה בסעיף 4.1.1.3. אפשטיין כותב על השאלתא:

השאלתא מפרשת איפוא דברי רב, 'סוכה ענייה', על ידי דברי שמואל, 'קנה עולה' וכו', ומצריכה צילתה מרובה מחמתה. זהו שלא כפשוטם של דברי סתם הגמרא שהבאנו, שלפני סוכה מדובללת כשרה לשמואל אפי' בשאין צילתה מרובה מחמתה (אלא מחצה על מחצה) וכדברי הירוש'. נראה איפוא שלא היה בתלמודה של השאלתא: רב תני חדא וכו', אלא במקומו הישנו: רב תני מדולדלת ושמואל תני מדובללת ותו לא מידי קרוב למסורת הירושלמית ולא נחלקו איפוא אלא בלשון המשנה,²²⁸ אבל לא בפירושה, שלעניין הלכה מודה רב לשמואל. ולשון זה בוודאי קדום ללשון שלנו.²²⁹

עיקר טענתו של אפשטיין היא שמהתלמודים עולה שרב ושמואל חולקים להלכה ולשמואל הסוכה כשרה אף אם אין צילתה מרובה מחמתה.²³⁰ יש להעיר על דברי אפשטיין, שהרי הראשונים נחלקו בביאור דברי שמואל²³¹ ויש הסוברים שהסוכה כשרה רק כאשר צלתה מרובה מחמתה וחידושו של שמואל הוא שלא נפסלת בכך שאין הסכך נמצא בשווה.²³² אפשטיין טוען שפשט דברי הבבלי

²²⁶ בה"ג, א, עמ' 330.

²²⁷ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 404.

²²⁸ הירושלמי סוכה פ"ב ה"ב (נב ע"ד) מציג את המחלוקת כך: 'רב ושמואל חד אמר מדוללת וחורנה אמר מדובללת מאן דאמר מדוללת בשצילתה מרובה ומאן דאמר מדובללת בשאין צילתה מרובה'. רב ושמואל נחלקו בנוסח המשנה מדובללת או מדוללת כ"כ אפשטיין, מבוא, עמ' 187; עמינח, עריכת, עמ' 233. אך כנגדם ראה וייס, מחקרים, עמ' 128 הערה 21: 'הלשון חד אמר וחורנה אמר, אומר יותר פירוש מנוסח', וכן סובר פוקס, סוכה, ב, עמ' 47. ויותר נראה כאפשטיין שהרי שמואל אינו מפרש אלא נוקט בלשון המשנה. וראה בעלי תמר שמבאר שהנוסח הוא 'מדוללת' ונחלקו בקריאת הוא"ו כעיצור או תנועה, ומעלה אפשרות נוספת שלא נחלקו בקריאתה ונקראת כעיצור ונחלקו האם פירושה כעיצור ב"ת או כתנועה, ולביאורו לא קשה מה שהקשינו לוייס שהרי שמואל לא נוקט בלשון המשנה אלא מפרש). לגבי שחזורו של אפשטיין את תלמודה של השאלתא ראה וייס, מחקרים, עמ' 129 הערה 22 שכותב: 'אולם קשה להסיק מלשון שאלתא זו את המסקנא שבמבוא שם... אלא במקומו הישנו רב תני מדולדלת... קרוב למסורת הירושלמית'. וייס חולק על אפשטיין שסובר שיש מחלוקת בירושלמי בנוסח המשנה וגם לגבי השאלתות הוא טוען זאת.

²²⁹ אפשטיין, מבוא, עמ' 188. וכעין זה גם באפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 396.

²³⁰ ראה וייס, מחקרים, עמ' 129 הערה 22 שכותב על השאלתא: "והיא למדה את שמואל כפירוש לדברי רב. ובהעדרו של ברור סתמי, בלשון דברי אביי סתם 'לא שנו', האומר שהוא מוסב על כל העניין הקודם, מעין הוכחה לשיטה זאת". נראה, שוייס הבין שלפי השאלתא כלל אין מחלוקת אף בפירוש המשנה אלא שמואל מפרש את דברי רב. אך נראה שפשט דברי השאלתות הוא, שהמשפט 'היכא דעבד לה סוכה ענייה' מתייחס לדין שהביא בתחילה שבצילתה מרובה מחמתה כשרה, וכעת מתחיל השאלתות שאלה חדשה לגבי הדין בקנה עולה וקנה יורד ואין כוונתו ששמואל מבאר את רב.

²³¹ לסקירת דברי הראשונים ראה לעיל הערה 24.

²³² ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 404: 'זהו שלא כפשוטם של דברי סתם הגמרא: רב תני חדא ושמואל תני תרתי רב תני חדא מאי מדובללת מדולדלת וחדא קתני... ושמואל תני תרתי... מדובללת דשמואל כשרה איפוא אפילו בשאין צילתה מרובה מחמתה וכך אמרו מפורש בירושלמי... וכפירושו של רש"י ולא כר"ד בפסקי סוכה... אמנם העיטור

אינו כרי"ד, וזאת משום שהבבלי הסיק מדברי שמואל ש'תרתני קתני', ואילו לפי הרי"ד והשאלות אפשר ש'חדא קתני' שהרי גם בקנה עולה ובקנה יורד מדובר שצילתה מרובה מחמתה.²³³ אך לפי מה שכתבתי בביאור תשובת רשב"ח ובנוסח **תב**, המילים 'תרתני קתני' אינן המסקנה מדברי שמואל אלא הנימוק לדעת שמואל ולכן אין הוכחה מהבבלי ששמואל אינו עוסק בשצלתה מרובה מחמתה עי"ש. לפי"ז אפשר שהשאלות גורס כ-**תב** וכרשב"ח.

4.3.1.5 שאלות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²³⁴

ובשאינה קשורה נמי לא תיבי לך דגזירה דרבנן היא דהא קא אמרינן בין למאן דאמי' שמא תברח בין [למאן דא]מ' שמא תמות מדאורייתא מחיצה מעלייתא היא ורבנן הוא דגזרו בה.

כד ע"א שורה 23-32

השאלות מציג את הדיון בטעמו של ר"מ שפוסל בהמה למחיצה לסוכה. מהצעת הסוגיה אצל השאלות עולה שלמסקנת הסוגיה ר"מ פוסל בהמה מדרבנן משום גזירה שמא תברח או שמא תמות ומדאורייתא היא מחיצה מעלייתא.

מסקנה זאת אינה עולה בקנה אחד עם מסקנת הסוגיה כפי שהיא לפנינו. בסוגייתנו הגמ' דוחה את הסבריהם של אביי ורי"ז לר"מ, מכיוון שמדברי ר"מ לגבי גולל מוכח שסובר שאינה מחיצה מדאורייתא ולא רק משום גזירה.

נראה, שלפני השאלות לא עמדה דחיית הגמ' להסבריהם של אביי ורי"ז²³⁵ וכן לא עמד לפניו הסברו של רב אחא בר יעקב לר"מ.²³⁶

והרא"ש אחריו מוסיף ועוד דרב ושמואל לא פליגי אלא בפירוש דמתני'... אבל פשט הבבלי והירושלמי אינו כן. יש להעיר שאף אם מהבבלי מוכח שלשמואל מדובר שצלתה לא מרובה מחמתה, מ"מ אין זה מוכרח שחולקים להלכה וראה במ"מ הלכות סוכה פ"ה הי"ט: 'ויש שם אוקימתא אחרת בפירוש משנתנו ואינן חולקות' וכ"כ במראה הפנים, וראה תבורי, מועדי ישראל, עמ' 164 הערה 32.

²³³ ראה אלבק, משנה, מועד, עמ' 474; הלבני, מקורות, ג, עמ' קצב הערה 6. אך ראה בתשובות הגאונים אסף, תרפ"ט, עמ' 136 (=אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 29; תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 636): '... כי דקאמרינן מאי מדובללת מבולבלת שמבולבלין אותן קנים או עצים שהיא מסוככת בהן בשתי שלערב ובערב על השתי, וכיוון שאינן מונחים בשווין נראית חמה מלמטה ופסולה...'. גאון זה פירש את שיטת שמואל כרש"י שבסוכה מדובללת חמתה מרובה. ברודי (תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 636 הערה 2) מעיר על דברי הגאון: 'משתמע לכאורה שכמות הצל היא הקובעת... אך ברור שאין לפרש כך... גם בגלל שהתלמוד אומר שלפי פירוש שמואל המשנה כוללת שני דינים נפרדים. וגם בגלל שלפי הסבר זה קשה מאד ליישב את דברי אביי ורבאי. הקושי הראשון שמעלה ברודי הוא שלפירוש זה אין צריך לומר 'תרתני קתני' וראה לעיל הערה 24 שאומנם יש המקשים כך על רש"י אך בכל אופן שאלה זאת קשה בעיקר לשיטת הרי"ד (ואף שלשיטת תוספות עניין זה יותר מובן אין להקשות מכך על הגאון). הקושי השני שברודי מעלה אינו מבואר בדבריו ואינני מבין אותו.

²³⁴ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 405.

²³⁵ עדיין יש לבאר כיצד יתרצו אביי ורי"ז את משנת עירובין שממנה עולה שר"מ פוסל מדאורייתא. וראה הלבני, מקורות, עמ' קצד-קצה שמביא גרסאות במשנת עירובין שלפיהם ר"מ חולק רק ברישא אבל בגולל מודה לת"ק שמטמא ומסכם הלבני: 'עכשו לא קשה עליהם קושית הגמרא ברם המקשה גרס בעירובין שם כמ"ש בנוסחאות שלנו ר' מאיר לכן הקשו ודחה את דבריהם'.

²³⁶ יש להעיר, שאפשר שדברי רב אחא בר יעקב בסוגייתנו לא נאמרו במקורם כדי לבאר את דברי ר"מ. וראה עמינח, סוכה, עמ' 151 שטוען שכיוון שרבו חילופי הגרסאות בלשון זאת נראה כי לשון זאת הוא שיבוש שנשתבשו בו הגרסנים, בסידור קדום לא גרסו את המו"מ בדין גיטי נשים ודברי רב אחא על הברייתא ועל המשנה 'העושה סוכתו בין האילנות' היו סמוכים. לאחר שהעבירו את הקטע מגיטין גרסו אותו לאחר שתי המימרות, לפיכך ראו עורכים להגיה את הגרסה בדברי רב אחא כך שיתפרשו בזיקה לבהמה.

4.3.1.6 שאלות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²³⁷

אלא כי קא מיבעיא לן היכא דעבד סוכה ביני [אילני והנהו א]ילני הויין לה דפנות מי מיתכשרא ההיא סוכה אילא מי אמרינן כיון דמסוככת כהילכתה שפיר דאמי אי דילמא כיון [דז]יקא [נייד] להו לאילני ואזלי ואתי פסולה דהא אמרת כל שאין יכולה לעמוד ברוח מצויה דיבשה פסולה

אפשטיין (עמ' 396) כותב: 'השאלתא משתמשת בסוגיה של דף כג ע"א לענין סוכה שבראש הספינה, אע"פ שהיא נותנת טעם שנזכר אצלנו לענין סוכה שבראש האילנות'. ובהערה (עמ' 406): 'השאלתא מחברת סוכה שבין האילנות עם סוכה שבראש הספינה ועם דברי אביי שם, ואינה מזכירה כלל דברי רב אחא בר יעקב'.

אומנם השאלתא איננה מזכירה את דברי רב אחא בר יעקב אך מדובר בשאלה שרב אחאי מציג ('אינמי היכא דעביד לה לסוכה ביני אילני ועבד להנהו אילני דופני מי מיתכשרא בהו אילא הניכא דעבד לה) [בראש] העגלה...!', ורב אחאי מציע את הסוגיות לגבי העושה סוכתו בראש העגלה והספינה וכן העושה בהמתו דופן לסוכה ולאחר מכן חוזר למקרה שבו פתח ונשאר בשאלה האם מקרה זה דומה לנאמר בסוכה ע"ג עגלה או לא. מקומם של דברי רב אחא בר יעקב הם בתשובה, ולפיהם גם דפנות שמתנועעות ברוח אינם מחיצה כיוון שאינם עומדות ברוח מצויה, אך תשובת השאלות לשאלה זאת איננה לפנינו ולכן אין להסיק מכאן שלא היו לפניו דברי רב אחא בר יעקב.

4.3.1.7 הלכות גדולות, א, עמ' 344²³⁸

דתנן ר' יוסי או' יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת שכח והוציא את הלולב לרשות הרבים פטור מפני שהוציאו ברשות והוינן בה כיון דהגבהיה אגבוהי נפיק ליה ידי חובתיה כי קא מפיק ליה לרשות הרבים אמאי פטור כיון דלא חזי ליה לאו ברשות קא מפיק

מב ע"א שורה 1-2

בנוסח הרווח השאלה מוסבת על המימרה 'לא שנו אלא שלא יצא אבל יצא בו חייב'. אצל השאלות השאלה מוסבת על המשנה.²³⁹ נראה שבתלמודו לא הייתה המימרה. מסתבר, שהמימרה נוספה מאוחר יותר כדי לחזק את השאלה 'כיון דאגבהיה נפק ביה'. בנוסח הרווח נחלקו העדים מי בעל המימרה (מונד, 11, רי"ף: אמ' אביי. לאתב, ת, ר"ח, ריצ"ג: אמ' ר' אמי. 17: אמ' ר' אבין. V: <...> רב הונא). הייחוסים השונים מחזקים את ההנחה שהמימרה מאוחרת.

4.3.1.8 מח ע"ב שורה 13-28

בנוסח הרווח מובא המקור לדין המשנה 'אמר רב עינא דאמר קרא ושאתם מים בששון...!', ולאחר מכן שני סיפורים על המינים ששון ושמחה. בשאלות סוגיה זאת לא נמצאת ולאחר המשנה מובאת המשנה 'כל העולים למזבח...'.²⁴⁰

²³⁷ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 406.

²³⁸ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 489.

²³⁹ וכן מעיר אפשטיין הערה 89.

²⁴⁰ שאלות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 408). וראה אפשטיין שם הערה 19: 'ואמנם בדי' פיזי ובכ"י מ', מ' ב' ורש"י כ"י ליתא האגדה כאן אלא למטה, אחרי כשרבתה במזרח, ז"א שלא כסדר המשנה. ונראה שהיא הוספה סבוראית מאוחרת שנוספה בגמרא ורב עינא שנזכר כאן אינו אלא רב עינא מאחרוני הסבוראים. ואגדה זו לא היתה סדורה בתלמודה של השאלתא'. יש להוסיף שגם ב-א אינו כסדר המשנה, וראה

4.3.1.9 שאלתות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²⁴¹

רבי יהודה אומי שני קסואנות היון שם אחד ש[למי]ם ואחד שליין שליין [פיה] רחב ושלמים פיה קצר כדי שיהו כלים בבת אחת

השאלתות מביא רק את הברייתא ללא דיון ביחסה למשנה. בסוגייתנו (מח ע"ב) ברייתא זאת מובאת כדי להוכיח שהמשנה היא לא כדעת ר' יהודה משום שנוקטת בלשון אחר מר' יהודה. נראה שבסוגיית השאלתות זוהתה המשנה עם ר' יהודה.²⁴²

4.3.1.10 שאלתות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²⁴³

בשאלתות לא מופיע הדיון בברייתת 'לא ראינו ישינה בעינינו'.²⁴⁴ אפשר שדיון זה מאוחר ולא הופיע בתלמודו של השאלתות.²⁴⁵

4.3.2 חילופי מסורות

4.3.2.1 שאלתות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²⁴⁶

היכא דקצר הני [אוכלין] ובהן ידות שלהן מי מסכינן בהו אילא. מי אמרינן כיון דאמר[ינן] כל שהוא יד [מיטמא ומטמא] וקא תאני נמי כל דבר המקבל טומאה [אין] מסכינן בו הני [כולהו] ידות [הו] דמק[בל טומאה] ופסולין לסיכוך. אי דילמא אמרינן כיוון דילסי[כוך] קצרן] ולא לאכילה לאו ידות נינהו ולא [מקבלי טומאה].... ומסכינן [בהו] את הצגת הגרסאות וביאורן ראה בסעיף 5.1.17.

השאלתות אינו מזכיר שהסיבה לכך שהידות יקבלו טומאה היא משום 'דלא ליבדרן' ונראה שלא היה בגרסתו, וא"כ גורס כר"ח ו-לתב. אך טעם זה מופיע בשאלתות במיקום אחר מאשר בסוגייתנו:

היכא דיקצרן לאכילה ונימלך עליהן לסיכוך מי מיתכשרין לסיכוך אילא [מי אמרינן כיון].... [דקשין בלא שובלין] נשבו בהו זיקא ידות יש להן דכל ד[ח]שב בהו לאכילה אתנחית בהו טומאתן [דקא תאני מחשבה אינה מבטלת לא מיד מעשה ולא מיד מ]חשבה אי דילמא כיון דנימלך עליהן לסיכוך אע"ג דלאכילה קצרינהו [בטלה לה מחשבתו דבמחשבה נחתא לה טומאה ובמחשבה] סלקא

השאלתות מביא את הטעם 'דלא ליבדרן' אך לא במקרה שקוצר לסיכוך אלא במקרה שקוצר לאכילה ונמלך לסיכוך.²⁴⁷ הבאת הטעם במקרה זה אינה מובנת, שהרי כפי שהשאלתות מבאר

דק"ס עמ' 145 אות ד: 'ויפה הפכוהו בד' ווינציא דהמנה"מ אין לו ענין על המשנה דשני ספלים רק על המשנה הראשונה'. אע"ר, שאגדות אלו אינן נמצאות גם בעין יעקב ובאגדות התלמוד.

²⁴¹ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 408.

²⁴² ראה אפשטיין הערה 21: 'ואפשר שגם השאלתא (ז"א התלמוד שלה) פירשה משנתנו כר' יהודה ולא איכפת לה מאי דתנא דידן תני מעובה ומידק ותנא ברא תנא משמיה דר' יהודה רחב וקצר... וכוונת השאלתא בברייתא זו שהביאה היא להוכיח שהמעובה של יין כפי שמפורש בברייתא של יין פיה רחב ושל מים פיה קצר'.

²⁴³ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 411.

²⁴⁴ נג ע"א שורה 36-38.

²⁴⁵ ראה הלבני, מקורות, עמ' רמז הערה 1.

²⁴⁶ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 402.

²⁴⁷ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 402 מעיר: 'בבבלי אבל קוצר יש לו ידות דניחא ליה דליסכך בהו כי היכי דלא ליבדרן. אבל השאלתא צירפה טעם זה לענין קצר לאכילה ונמלך עליהן לסיכוך ונראה שכל הפירוש שבגמרא "מאן דאמר קוצר כ"ש וכו'" לא היה בתלמודה של השאלתא. בתשובתו אומר השאלתות (עמ' 414): 'ולענין קוצר לסיכוך תא

הספק נוגע לשאלה האם מחשבה מוציאה מידי מחשבה ולא משום דניחא ליה שלא ינשבו ברוח. נראה לבאר שהשאלות מכניס בספק גם את ביאור הגמ' לאחרים שמטמאים או משום שמחשבה לא מוציאה מיד מחשבה או משום שניחא ליה בסיכוך משום שלא ינשבו ברוח. אמנם בתלמוד שלנו הטעם שניתן לאחרים הוא משום 'לכי סתר למינקט להו בגילייהו', אך נראה שבתלמוד של השאלות הטעם שנאמר לאחרים הוא 'כי היכי דלא ליבדרן'.
לאור כל הנתונים הנ"ל, נראה שבטעמים של אחרים היו חילופי מסורות יש שנקטו 'כי היכי דלא ליבדרן' ויש שנקטו 'לכי סתר למינקט להו בגילייהו'. במסירת הנוסח יצרו בנוסח הרווח כלאיים בין המסורות וגרסו את הטעם 'כי היכי דלא ליבדרן' אצל ר' אבא.²⁴⁸

4.3.3 חילופי גרסה

4.3.3.1 שאלות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²⁴⁹

היכא נמי [דעבדה] לבהמה קשורה לדופן סוכה לא תיבי לך דודאי כשירה דהא קא אמרינן בפיל קשור כולי עלמא לא פליגי דודאי כשירה [דאינן] מי [מיית יש] בנבלתו עשרה טפחים ובשאינה קשורה נמי לא תיבי לך דגזירה דרבנן היא...

כג ע"א שורה 34-42

הסוגיה דנה בדעתו של ר"מ שפוסל עשית דופן מבהמה. מהלך הסוגיה בעדי הנוסח שלפנינו הוא כך:

אביי אמר שמא תמות רבי זירא אמר שמא תברח. בפיל קשור - כולי עלמא לא פליגי, דאי נמי מיית - יש בנבלתו עשרה. כי פליגי - בפיל שאינו קשור. למאן דאמר שמא תמות - לא חיישינן, למאן דאמר גזרה שמא תברח - חיישינן. למאן דאמר גזרה שמא תמות ניחוש שמא תברח. אלא, בפיל שאינו קשור - כולי עלמא לא פליגי. כי פליגי - בבהמה קשורה; למאן דאמר גזרה שמא תמות - חיישינן, למאן דאמר גזרה שמא תברח - לא חיישינן, ולמאן דאמר גזרה שמא תברח ניחוש שמא תמות. מיתה לא שכיחא.

מדברי השאלות עולה שבבהמה קשורה ובפיל קשור אין מחלוקת ולכו"ע כשרה (בין למ"ד שמא תברח בין למ"ד שמא תמות).

מסקנה זו אינה עולה בקנה אחד עם העולה מסוגייתנו. מסוגייתנו עולה שבפיל קשור לכו"ע כשרה, ואילו בבהמה קשורה נחלקו האם כשרה. בנוסף לכך, יש להקשות על השאלות מדוע בבהמה קשורה הסוכה כשרה למ"ד שמא תמות.

נראה, שהשאלות מפרש ש'קשורה' פירושו כפותה ולכן אפילו למ"ד שמא תמות הסוכה כשרה. כמו כן, לפני השאלות עמד נוסח אחר של סוגייתנו. נראה לשחזר את נוסח הסוגיה שעמדה לפני השאלות כך:

א. בפיל קשור לכו"ע לא פליגי שכשרה (קשור פירושו כפות וה"ה בבהמה כפותה²⁵⁰).

שמע דאמי רב הונא הקוצר לסיכוך אין לו ידות ומקשינן נימא הקוצר לסיכוך אין להן ידות...!. והעיר אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 414: 'וכן מימרא דר' אבא לא נזכרו איפוא בשאלתא... ואפשר שלא היה בתלמודה פלוגתא דאמוראי אליבא דרב הונא... ולפי נוסח זה ל"ג גם לר' אבא וודאי תנאי היא...!. נראה להעיר שקשה להסיק מכך שהשאלות בתשובתו אינו מביא את דברי ר' אבא שלא היו לפניו, ומסתבר יותר שפסק כרב מנשיא ומביא את הדין בסוגיה לרב מנשיא (וכן פוסק הרמב"ם הל' טומאת מת פ"ה ה"ו).

²⁴⁸ ועיין חזו"א, או"ח, קנו שדן מדוע מביאה הגמ' שני טעמים שונים לר' אבא ולאחרים.

²⁴⁹ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 405.

ב. בפיל שאינו קשור (אינו כפות אך קשור) נחלקו וכשר רק למ"ד שמא תברח.

ג. דחייה- גם למ"ד שמא תמות כשר מכיוון שיש בנבלתו עשרה.

ד. אלא נחלקו בבהמה שאינה כפותה אלא קשורה ולמ"ד שמא תמות פסולה.

הנוסח הרווח שונה מגרסה זאת בשלבים ב ו-ג. לפי הנוסח הרווח, בפיל שאינו קשור כשר למ"ד שמא תמות והדחייה היא שלמ"ד שמא תמות חוששים לשמא תברח. הבדל זה נובע מכך שהבינו שאינה קשורה כלל ואילו לשאלות אינה קשורה כוונתו שאינה כפותה אך היא קשורה. גרסת השאלות נוחה יותר מהגרסה שלפנינו, מכיוון שהה"א בשלב ב' לגרסה שלפנינו קשה שהרי ודאי שמי שחושש לשמא ימות חושש לשמא תברח.

שריד מגרסת השאלות נמצא ב-מ. ב-מ הגרסה היא: 'בבהמה שאינה קשורה והאיכ' רויחא...'. תוספת זאת אינה מובנת, שהרי השאלה נכונה גם בבהמה קשורה.²⁵¹ והנה, לגרסת השאלות מובנת גרסה זאת, ואכן השאלה 'והאיכא רויחא' היא דווקא בבהמה שאינה קשורה (דהיינו שאינה כפותה), שהרי אם היא כפותה אין ריווח.

הגמ' מקשה בהמשך: 'והאיכא רווחא דביני ביני דעביד ליה בהוצא ודפנא ודלמא רבעה דמתיחה באשלי מעליל'. לגרסת השאלות צריך לבאר את המשך הסוגיה. משאלת הגמ' 'ודלמא רבעה' עולה שכאשר הבהמה רובצת אזי הסוכה פסולה, ואילו מגרסת השאלות עולה שכאשר הבהמה כפותה הסוכה כשרה. כדי להשיב על קושי זה נעין בדברי ר"ח על הסוגיה.

ר"ח כותב: 'משום גזירה פוסל מכלל דדופן מעליא הוא, והא איכא רווחא דמכריסה ועד ארעא. ושנינן דעבד לה בהוצא ודפנא, ומשום שלא תרבע תחתיה תלאה בחבלים...'. ר"ח לא מציג את המשפט 'ודלמא רבעה' כשאלה, ואפשר שגרסתו היא 'ודלא תרבע'. מ"מ, מפירושו נראה שמפרש את בעיית הרביצה כנובעת מהתירוץ בהוצא ודפנא, והחשש שמא תרבוץ הוא שהגדר תיהרס ולא שכאשר הבהמה רובצת המחיצה תפחת מהשיעור.²⁵² לפירוש זה אין קושי על השאלות והחשש רביצה אינו שמא תפחת המחיצה²⁵³ אלא שמא תיהרס הגדר.²⁵⁴

²⁵⁰ צ"ל שהגמ' נקטה בפיל קשור ולא בבהמה קשורה כדי להמשיך בפיל שאינו קשור שדינו שונה מבהמה. ובכל אופן ה"ה בבהמה כפותה, שהרי מעמידים את מחלוקתם בבהמה שאינה כפותה.

²⁵¹ בדק"ס עמ' 66 אות פ כותב על נוסח מ: 'ושבוש הוא, ואפי' אי גרסי' בבהמה קשורה הוא מיותר. ומלתא דאינה צריכה, ואדרבה בפיל קשור טפי הוה קשה ליה דהא איכא רווחא דביני ביני'.

²⁵² וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תשמה שמביא פירוש כזה בשם העמק סוכות.

²⁵³ המהרש"א שואל מדוע לא הקשו 'והאיכא רווחא' על גוף הברייתא. ולביאורנו בשאלות אין זה קשה כיוון שאפשר שעוסקים בבהמה כפותה.

²⁵⁴ בריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' פה) כותב: 'והוא דעביד להווא בהוצא ותבנא ומתח ליה באשלי מעליל דלמא רבעה ונמצא שעור דופן חסר'. הריצ"ג סובר שהרביעה תמעט משיעור מחיצה. וכן הוא במאירי: '... אם הוא מעמידה על רגליה צריך בה לשני דברים, אחד שימלא בין רגליה תחת כריסה הוצא ודפנא לסתום את הפירצה, ואחד לקבעה בחבלים מלמעלה שמא תרבץ ולא תהא גבוה עשרה או שמא תברח', המאירי סובר שרביצה ממעט מעשרה. לפירוש זה, קשה מדוע ר"ז נוקט בטעמו של ר"מ משום חשש בריחה ולא משום חשש רביצה שהוא טעם כולל יותר, שהרי לחשש רביצה לא מספיק קשורה (לביאורנו בשאלות ובר"ח אין זה קשה שהרי הרביצה איננה מפחיתה משיעור מחיצה). וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תשמד הערה 125 שמביא את תירוצו של הדרכי יושר שבפיל שאינו קשור לא שייך שמא ירבץ רק שמא יברח. הרש"ש כותב: 'נראה דהקושיה אינה אלא לאב"י, דמאי איריא שמא תמות תיפוק ליה שמא תרבע דשכיחא טפי'. הרש"ש לא מבאר מדוע מפרש כך את השאלה, אך נראה שהמניע הוא משום שלא רצה לפרש זאת על ר"ז, כיוון שאם ר"ז חושש לרביצה שינקוט בטעם זה. אך ביאורו של הרש"ש קשה בלשון הסוגיה, שהרי הסוגיה ממשכה 'ולמ"ד שמא תמות...', ולפירושו גם השאלה הקודמת היא למ"ד שמא תמות. יש

נעיר על נוסח השאלות בעדים השונים. ב-**מולאנד**, השלמה וברבינו אברהם מן ההר נשאלת תחילה השאלה והאיכא רווחא, ולאחר מכן השאלה ודילמא רבעה. ואילו ב-**סתב** השאלה ודלמא רבעה נשאלת תחילה, ולאחר מכן השאלה והאיכא רווחא ביני וביני.²⁵⁵ כמובן, שלגורסים את השאלה 'ודילמא רבעה' תחילה, השאלה היא על הפחתת שיעור המחיצה.

4.3.3.2 שאלתות דרב אחאי, דברים, שאלתא קצא²⁵⁶

רבי שמעון בן לקיש] אמ' [כ]ל שאינו קורא אימה [גדולים נמי] ק[רו] אלא כל שנינער משנתו ואינו קורא אימה

כח ע"ב שורה 22-24

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.41 ו-7.28.

לנוסח שלפנינו המסורת הראשונית הייתה שכל מי שקורא לאימו הרי הוא קטן ולמסקנה רק מי שקורא יותר מפעם אחת או שכלל אינו מפסיק הרי הוא קטן. נוסח השאלתות קשה מכיוון שגם במסקנה אינו משנה את כמות הקריאות וא"כ צריך להבין מה הוסיפה הגמ' למסקנה. לגרסת השאלתות, ההבדל בין ההו"א למסקנה הוא במילים 'שנינער משנתו' שמופיעות רק במסקנה ולא בהו"א. אך הוספה זאת, לכאורה, מעצימה את הקושי שהרי היא מצמצמת את הבדיקה לזמן ההתעוררות אך בזמן זה ודאי שגם גדולים קוראים. נראה לבאר, שבס"ד סבר שקורא בכל עת, ולכן אין הכוונה שקורא תמיד שהרי גם קטן אינו קורא תמיד. על כך הקשתה הגמ' שגם גדולים קוראים לאמם. ועל כך תירצה הגמ' שמדובר שנינער משנתו ותמיד קורא. וגדול על אף שקורא אינו קורא תמיד. נמצינו למדים, שלשאלתות ההבדל בין הס"ד למסקנה הוא בזמן הקריאות ובתדירותם. לכאורה, גרסת השאלתות היא המוקשית וא"כ היא המקורית. אפשר שרש"י בהגהתו לסוגיה זאת מתכווין לדחות את גרסת השאלתות.

לציין, שאין כאן מחלוקת להלכה שהרי הדין תלוי במציאות דהיינו בגובה הבהמה לאחר הרביצה, והמחלוקת נוגעת רק לפרשנות הסוגיה.

²⁵⁵ הרא"ה כותב: 'ולדילמא רבעה לא חייש דמתח ליה באשלי מלעיל, ורווחא דביני כרעי עביד לה בהוצא ודפנא'. מהרא"ה נראה שגורס תחילה את השאלה 'ודלמא רבעה'.

²⁵⁶ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 406.

סיכום

דנתי ב-13 חילופים בשאילתות, בחילופים אלו אין לגרסת השאילתות עד נוסף שגורס באופן מובהק כגרסתו. 12 מהדוגמאות הן מתוך שאילתא לסוכות שפרסם אפשטיין, ודוגמה אחת היא מקטע הפתיחה בה"ג להל' לולב שלקוח מן השאילתות.²⁵⁷

בסעיף העוסק בחסרונות מהותיים בסוגיה דנתי ב-10 דוגמאות. מתוך הדיון עלה שב-7 מהדוגמאות מוכח שלפני השאילתות לא הופיע חלק מהותי מהסוגיה או כולה. חסרונות מעין אלו מכנה אפשטיין 'לשון אחר' והן תוצאה של עריכה שונה. אינני בא לדון כעת האם צודק אפשטיין שמדובר בעריכה שונה או שמא צודק ברודי שמכיוון שהשלד במקרים אלו זהה אין מדובר בשינויים שהם משלב העריכה.²⁵⁸ בכל אופן בכל המקומות הנ"ל השאילתות מייצג את הנוסח הקדום לפני שנתוספו בו שיטות אמוראיות נוספות או דיונים מורכבים יותר.

בדוגמה 3 ע"י נוסח השאילתות פתרנו את התהוות הנוסח הרווח כנוסח שמורכב מהתוספת המאוחרת ומהניסוח של השאילתות שאינו מתאים לאחר הוספת התוספת הנ"ל.

בדוגמה נוספת (4.3.2) הבאתי מקרה בו גרסת השאילתות שונה מהגרסה שלפנינו. אין מדובר בחילוף גרסה רגיל שאפשר להסבירו כתוצאה של הגהה אלא במסורות שונות שנתנו טעמים שונים. דוגמה זאת חשובה ביותר מכיוון שבנוסח הרווח הכירו גם את מסורת השאילתות והביאו אותה במקום אחר בסוגיה מה שיצר צרימה וסרבול. מסורת זאת של השאילתות פתרה את חידת התהוותו של הנוסח הרווח.

בשתי הדוגמאות האחרונות (4.3.3) מצאתי שני מקרים בהם נוסח השאילתות שונה מכל העדים שלפנינו ומעיון בסוגיות אלו נראה שהוא הנוסח המקורי והוגה בשאר העדים. בדוגמה 4.3.3.1 נשאר שריד לנוסח זה ב-מ.

²⁵⁷ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 484: 'מהלכות לולב אין בשאילתות שלנו כל שאילתא, ואי אפשר כלל שלא דנו בשאילתא בהלכות אלו ולא דרשו בהן בפירקא. ואמנם יש לנו בה"ג ה' לולב חלק גדול של שאילתא זו. כי הלכות אלו מתחילות בה"ג דמיחייבין ויש בהן גם בעיא עם ברם ות"ש. אין ספק איפוא, שהכל מתחילתן של ה' לולב שבה"ג עד אחרי הבעיא לכל הפחות לקוח מן השאילתות.'

²⁵⁸ ראה בהקדמה לסעיף זה (4.3) סקירה קצרה והפניות לדבריהם.

פרק חמישי- נוסח ר"ח, הערוך וקטע מפירוש קדמון

בפרק זה אציג את גרסאות ר"ח והראשונים הקרובים אליו- הערוך וקטע מפירוש קדמון.

5.1 נוסח ר"ח

5.1.1 בע"א שורה 33-36

אמ' ליה הכי קאמינא לך

מ	עשרים	אמה	דאדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	לה
ו	עד	עשרי'	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עב<...>	להו
ל	עד	עשרים	דאדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	לה
ס	עד	עשרים	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	לה
א	עד	עשרים	דאדם	לעשות	יכול	דירתו	עראי	כי	עביד	ליה
נ	עד	עשרים	דאדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	ליה
ת	עד	עשרים	דאדם	<...>		דירת	עראי	כי	עביד	ליה
ב	עד	עשרים	דאדם	עוש'	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	לך
ז	עד	עשרי'	דאדם	עושה	דירתו	דירת	עראי	כי	עביד	לי'
1	עד	עשרים	דאדם	לעשות	יכול	דירתו	עראי	כי	עביד	לה

דירת קבע נמי נפיק

מ	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
ו	[למעלה	מעשרים	אמה	..]	אדם	עושה	..	די	עראי
ל	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
ס	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
א	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	לעשות	דירתו	דירת	עראי
נ	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
ת	למעלה	מעשרים	אמה	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
ב	למעלה	מעשרים	אמ'	דאין	אדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
ז	למעלה	מעשרי'	אמ'		דאדם	עושה	דירתו	דירת	עראי
1	למעלה	מע<...>	<...>		אדם	לעשות	דירתו	דירת	עראי

מ	[אלא	דירת	קבע	כי	עביד	ליה	דיר..	עראי]	כלום
ו				כי	עביד	ליה	דירת	ק..	
ל				כי	עביד	לה	דירת	עראי	כלום
ס	אלא	דירת	קבע	כי	עביד	לה	נמי	דירת	נפיק
א				כי	עביד	ליה	דירת	עראי	נפיק
נ				כי	עביד	ליה	דירת	עראי	כלום
ת	אלא	דירת	קבע						
ב	אלא	דירת	קבע						[נפיק]
ז		דירת	קבע	כי	עביד	לי'	דירת	עראי	נפיק
1				כי	עביד	לה	דירת	קבע	נפיק

חכמים פוסלים סוכה שגבוהה למעלה מעשרים אמה. רבא מבאר את טעמם משום שלמעלה מעשרים אמה הסוכה היא דירת קבע ולא דירת עראי. על טעמו של רבא מקשה אביי שא"כ אף סוכה שעשאה עם מחיצות של ברזל תהיה פסולה. רבא משיב לשאלה זאת שסוכה שעשאה קבע אינה פסולה אבל למעלה מעשרים אמה כלל אין עושים אותה עראי ולכן פסולה. העדים נחלקו בניסוח התירוץ: בנוסח הרווח 'דאדם עושה דירתו דירת עראי'. ואילו ב-א, 'דאדם יכול לעשות דירתו דירת עראי... דאין אדם יכול לעשות דירתו דירת עראי'.

הריטב"א מתייחס לנוסח הרווח ומפרשו כך :

פירוש האי לישראל מוכח דלמעלה מעשרים אמה נמי אפשר לעשותו עראי אלא שאין דרך בני אדם לעשות כן והעושה אותו בטלה דעתו אצל כל אדם דאי לא אפשר למעבדא עראי הל"ל למעלה מעשרים אמה אינו עראי אלא קבע.

הריטב"א מבאר שלמעלה מעשרים אמה אין דרך העולם לעשותה עראי. אך מגרסת א, 1 נראה שלמעלה מעשרים אמה אינו יכול לעשותה עראי¹ ושלא כריטב"א. אך א גורס לגבי למעלה מעשרים אמה כי עביד ליה דירת עראי ומשמע שיכול לעשותה עראי וא"כ גרסתו היא גרסת כלאיים. ב-1 גורס כי עביד לה דירת קבע, ומגרסה זאת משמע שא"א לעשותה עראי למעלה מעשרים אמה.

הרא"ה גורס כ-א, 1 וכותב כך :

עד עשרים אמה דאדם יכול לעשות דירתו דירת עראי ... כי עביד לה דירת קבע לא איכפת

לן אבל למעלה מעשרים דלא אפשר ליה למעבד אלא דירת קבע פסולה

ב-מתב ליתא כי עביד ליה דירת עראי. ב-מ אפשר שדילג מחמת הדומות (מכיוון שאינו גורס 'אלא דירת קבע') אך ב-תב א"א לומר כך. משמעותו של משפט זה היא שלמ"ד סוכה דירת עראי אף אם יעשה סוכת עראי למעלה מעשרים אמה פסולה, מכיוון שאין דרך לעשותה עראי. העולה מכאן, שרבה טוען שלמ"ד עראי צריך להיות דרך לעשותה עראי ולא עראי בפועל. אך לגרסת מתב נראה שא"א לעשותה עראי. ר"ח כותב :

ולמעלה מעשרים אמה ודאי דירת קבע היא ואינה דירת עראי לפיכך פסולה. אבל למטה

מכ' אמה דמשכחת לה דעביד איניש דירת עראי אע"ג דעביד לה מעין דירת קבע כשרה.

ר"ח כותב שסוכה שגובהה למטה מעשרים אמה אינה דירת קבע מכיוון שיש אנשים שבונים אותה עראי. מר"ח משמע שלמעלה מעשרים אמה א"א לעשותה עראי, וא"כ אינו גורס כי עביד לה דירת עראי ולמעלה מעשרים אמה א"א לעשותה עראי.

הריטב"א כותב על כך :

והיינו נמי מאי דגרסינן בסמוך בנוסחי עתיקי בפירוקי דרבא למעלה מעשרים אמה דאין אדם עושה דירתו דירת עראי כי עביד ליה דירת עראי לאו כלום הוא, דאלמא האי גברא דירת עראי עביד לה אפילו למעלה מעשרים אבל בתוספות כתבו דלמעלה מעשרים אמה אינה אלא קבע אפילו היא רעועה מאד שהגובה עושה אותה קבע ול"ג בסמוך כי עביד לה דירת עראי אלא ה"ג למעלה מעשרים אמה דאין אדם עושה דירתו דירת עראי לא נפיק וליתא

גם בהמשך מביא הריטב"א שלדעת תוספות אין לפסול את הסוכה אלא במצב שהיא קבע וא"א לעשותה עראי והיינו למעלה מעשרים. הריטב"א מבאר את דעתם שהסיבה שהסוכה כשרה: 'קאתי עלה מדרי' זירא דקאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבתו'. אך הריטב"א חולק וסובר שצריך יהא שיעורה ראוי לבנין עראי על דרך העולם.²

¹ כך משמע מראשונים נוספים. רש"י ד"ה 'עד' כותב: '... אלא לשם שיעור לתת לך שיעור בגובהה שתהא יכולה לעמוד ע"י יתדות עראי. רש"י תולה את הגדרת סוכת עראי ביכולת לעשותה עראי ולא בדרך. ובתוספות ד"ה 'כי': 'בסוכה שאפשר לעשות עראי. וכן הוא ברא"ה: 'דסוכה ראויה לדירת עראי בעיני' וכן בפירוש לסוכה (קופפר). ובתוספות רא"ש: 'בסוכה שאפשר לעשותה עראי ולא לפוסלה אם עשאה דירת קבע'.

² את הקשיים בגרסת התוספות כותב הריטב"א: 'פירשו בתוספות דאביי סבר דאם איתא דקרא אתא לאשמעינן דבעינן סוכה דירת עראי הוה לן למימר דתהוי ממש סוכת עראי ונפסול אותה כשהיא בנין חזק ואמאי מכשרינן לה

לסיכום: לדעת תוספות³ סוכת עראי הכוונה צריך שיהיה אפשר לעשותה עראי ואילו לדעת הריטב"א צריך שתהיה דרכה להיעשות עראי ולכן לדעת תוספות למעלה מעשרים אמה צ"ל שא"א לעשותה עראי.

הריטב"א מעיד שהגרסה כי עביד לה דירת עראי נמצאת בנוסחי עתיקי. אך בעדויות הנוסח בפירושי הראשונים שלפנינו אין זכר לגרסה כי עביד לה דירת עראי עד לריטב"א. בכל אופן קנתה לה גרסה זאת שביתה ברוב כה"י לבד מ-**מתב, 1** וב-א גרסת כלאיים.

גרסת **מתב** היא גרסת ר"ח, קטע הגניזה ורוב הראשונים ולכן נראה שהיא המקורית. נראה שגרסה זאת הוגהה בגלל שלא הצריכו שהסוכה תהיה דירה שאפשר לעשותה רק קבע אלא שהדרך לעשותה קבע. ר"ח אינו מביא את נוסח הסוגיה ולכן א"א לומר שהושפעו מנוסח ר"ח.

ויש להעיר על כך מהסוגיה להלן ז' ע"ב. בסוגיה שם אביי מונה מספר שיטות תנאים ש'כולהו סבירא ליה סוכה דירת קבע בעינן'. התנאים שם עוסקים בצורתה של הסוכה וצריך להבין כיצד אביי מסיק משם שסוכה דירת קבע בעינן. לשיטת הריטב"א בסוגייתנו הדברים מובנים, שהרי בצורה זאת דרך בני אדם לבנות דירת קבע, ולכן כאשר אינו בונה בצורה זאת אף שיעשה את הסוכה קבע פסולה, שהרי צריך שדרך העולם לבנות קבע. אך לשיטת תוספות שאין זה תלוי בדרך בני אדם אלא ביכולת אין זה מובן, שהרי יכול לעשות קבע גם בצורות שאותם תנאים פסלו ואף אם צריך קבע ממש מ"מ הרי פוסלים גם בעשאה קבע.⁴

כשהיא בנין חזק, ורואה אהדר ליה דכל היכא דהוי שיעור דחזי לעראי בדרך בני אדם אין עראי מעכב ואפילו עשאה קבע כשרה, ואין לפוסלה אלא קבע וא"א לעשותה עראי והיינו למעלה מעשרים וקאתי עלה מדרי' זירא דקאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, והכא נמי למטה מעשרים שראוי לעראי אין עראי מעכב ואפילו קבע כשרה למעלה מעשרים שאינו ראוי לעראי עראי מעכב והרי א"א לעשותה עראי, וזה לפי דעתם שכתבנו למעלה, דאי לא כי עביד לה עראי מיהת למעלה מעשרים ליתכשר דבמקום שהבילה מעכבת נכשרת היא בבילה, ולא נהירא חדא דכל היכא דמייתי תלמודא מידי מדרי' זירא בהדיא קאמר כדרי' זירא, ותו דאפילו תימא דאביי לא אודי בפירוקא דרבא משום דלית ליה דרי' זירא הוה ליה לרי' זירא גופיה לאודויי ביה והיכי אמרינן בסמוך כולו כרבא לא אמרי משום קושיא דאביי דהא פרקיה רבא לההיא קושיא אליבא דרי' זירא והנכון דאביי סבר דאם איתא דקרא אתא לאשמעינן דבעינן סוכת עראי הוה לן למקפד דלא תהוי לעולם אלא עראי, ורבא תריץ ליה דליכא במשמעותא דקרא שתהא הסוכה עראי מדלא כתיב הכי בהדיא אלא שרמזו הכתוב שיהא שיעורה ראוי לבנין עראי על דרך העולם וכל שראויה להיות עראי אע"פ שהיא קבע כשרה וכל שאין שיעורה ראוי לבנין עראי אפילו עשאה עראי פסולה, וזו שיטת רש"י ז"ל. לגבי שיטת רש"י ראה לעיל הערה 1, וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 175 הערה 59 לגבי ציטוטי רש"י שבריתב"א למסכת סוכה. קופפר העמיד על ההתאמה שבין המובאות בריטב"א לפירוש שההדיר. אך במקרה זה אין התאמה ראה הערה הבאה.

³ עיין תוספות ז' ע"ב, ד"ה 'כולהו': 'אבל מ"מ אמת הוא דלמעלה מכו' לא קיימא אלא אם כן עשאו קבע, וכן הוא בתוספות רא"ש. ובפירוש לסוכה (קופפר) בסוגייתנו: 'דכיון דגבוהה היא אינו יכול להעמיד הסכך א"כ עושה דפנות חזקות'.

⁴ אפשר היה לומר שאביי בסוגייתנו סובר שהיה צריך עראי ממש ושדרכה להיעשות עראי וחולק על רבא שמסתפק ביכולת לעשותה עראי, וא"כ גם לענין קבע צריך שדרכו להיעשות קבע. אך נראה שאביי חזר בו וסובר כרבא שהרי ברשימת התנאים שסוברים סוכת קבע מונה אביי את ר' יהודה. מסקנה זאת עולה מדברי ר' יהודה רק אם נקבל את דברי רבא בסוגייתנו וא"כ צ"ל שגם אביי קיבל את דעתו של רבא. ועיין ריטב"א בסוגייתנו שמקשה על אביי שם: 'ואמאי מוקים אביי לרי' יהודה בשיטה טפי מדרבנן... ואפשר דאע"ג דרבה ורי' זירא חשו לפירכיה דאביי ולא אודו בפירוקיה דרבא, אביי גופיה דשתיק ליה אודויי אודי ליה דטעמא דרבנן משום דירת עראי. על השימוש שעשה אביי בעקרון שחידש רבא ראה רובינשטיין, קבע ועראי, עמ' 153-158.

נראה לבאר לדעת התוספות, שכוונת אביי שסוכה דירת קבע בעינן לא מצד יציבותה אלא שהסוכה תהיה כבית מצד צורתה.⁵ כדי שצורת הסוכה תהיה כבית צריך שתהיה ראויה מצד תכונותיה להיות בית ואם אינה ראויה הרי היא דירת עראי. ולמ"ד סוכה דירת עראי אף שלא עשאה עראי כשרה כיוון שיכול לעשות עראי וכל הראוי לבילה. כדי שצורה מסוימת תיחשב רק כצורת בית צריך שיהיה אפשר לעשותה מצד תכונותיה רק קבע ולא עראי, ולכן למעלה מעשרים אמה היא רק צורת קבע כיוון שא"א לעשותה עראי. במילים אחרות, כל צורה מתאימה להיות דירת עראי אא"כ א"א לעשותה עראי.

נראה שגם לדעת הריטב"א תלוי הדבר בצורת הסוכה שתהיה כבית והגדרת בית תלויה בדרך העולם. כאשר דרך העולם לעשותה עראי אזי איננה צורת בית, ואילו כאשר דרך העולם לעשותה קבע אזי היא רק צורת בית.⁶

5.1.2 בע"ב שורה 22-25

מ	בשלמ'	ר'	יאשיה	לא	פליגא	דרב	הונא	ורב	חנן
ו	דר'	יאשיה	וודאי (על)	על	פליגא	דרב	הונא	ורב	חנן
ל	דר'	יאשיה			פליגא	אדרב	הו...>	ורב	חנן
ס	בשלמ'	ר'	יאשיה	דלא	פליגא	אדר...>	אדרב	ורב	חנן
א	בשלמ'	דר'	יאשיה	לא	פליג	אדרב	הונא	ורב	חנן
נ	בשלמא	דר'	יאשיה	[לא]	פליגא	אדרב	הונא	ואדרב	חנן
ת	[בשלמא]	דר'	יאשיה		[פליגי]	אדרב	הונא	ואדרב	חנן
ב	דר'	יאשיה				אדרב	חונא	ואדרב	חנן
ד	בשלמא	דרבי	יאשיה		פליג'	אדרב	הונא	ורב	חנן
1	בשלמא	דר'	יאשיה		פליגא	אדרב	<...>		
2	<...>				פליגא	אדר'	<...>		

דאינהו קא יהבי שיעורא במשכא ואיהו לא קא יהיב שיעורא במשכא אלא רב הונא ורב חנן בר רבה נימא בהכשר סוכה קמיפלגי דמר סבר הכשר סוכה בארבע אמות ומר סבר הכשר סוכה במחזקת ראשו ורובו ושולחנו

בסוגיה הובאו שלוש מימרות אמוראיות שמתייחסות למחלוקת ר' יהודה וחכמים בסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה. ר' יאשיה מעמיד את המחלוקת במקרה שהדפנות אינן מגיעות לסכך. רב הונא מעמיד את המחלוקת כאשר הסוכה קטנה מד"א. רב חנן מעמיד את המחלוקת כאשר הסוכה קטנה מכדי ראשו ורובו ושלחנו. הגמ' דנה ביחס בין שלוש המימרות הנ"ל. בקביעת היחס בין ר' יאשיה לרב הונא ורב חנן ישנו חילוף גרסה. חילוף זה מופיע כבר אצל ר"ח:

⁵ ראה מוסקוביץ, כולחו, עמ' 329 שכותב על העיקרון שסוכת קבע בעינן: 'לפיכך נראה לשער, כי העיקרון המשותף לכל התנאים שהובאו כאן אינו שסוכה דירת קבע בעינן ומקורו של לשון זה כנראה באשגרה מהיקרויות אחרות של משפט זה במקומות אחרים, שבהם הוא מתאים אלא סוכה כבית'. וראה שם בהערה 80: 'שמא גם את הלשון דירת קבע יש לפרש במובן בית, וכוונת הלשון דירת קבע לקביעות מצד הרגילות לגור במקום כזה ולא לקביעות מצד יציבותה הפיזית של הסוכה'.

⁶ הסוגיה כג ע"א אומרת שסוכה על גבי ספינה שאינה עומדת ברוח מצויה דים כשרה למ"ד סוכת דירת עראי. ולדעת הריטב"א שכאשר דרך העולם לעשותה קבע פסולה קשה מדוע כשרה הרי דרך העולם לעשותה קבע. לכן נראה כפי שכתבנו שלמ"ד דירת עראי צריך צורת סוכה שאינה מיוחדת לבית, ולכן סוכה שע"ג הספינה צורתה אינה מיוחדת רק לבית וכשרה (אפשר היה לומר שאביי חולק על רבא וסובר שלמ"ד עראי בעינן גם קבע כשר כפי שעולה לדעתו בסוגייתנו, אך כבר כתבתי שאביי חזר בו וסובר כרבא ראה לעיל הערה 4).

ואמרין בשלמא שמועה דרבי יאשיה לא פליגא אשמעתא דרב הונא ורב חנן משום דלא אורי אלא הכשר בדפנות אבל בשיעור משך לא אורי ויש מי שגורס פליגא ופשוטה היא⁷ אבאר את הגרסאות הנ"ל. לגרסה 'לא פליגא' הנושא הוא שיעור הסוכה, וכוונת הגמ' שאינם חולקים בשיעור הסוכה שהרי ר' יאשיה אינו עוסק בזה. לפי"ז, הצעת הגמ' 'נימא בהכשר סוכה קמיפלגי' היא שרב הונא ורב חנן חולקים גם בשיעור הסוכה ודוחה הגמ' שחולקים רק בשיעור שפוסלים חכמים ולא בשיעור סוכה. הקושי בהצעה זאת הוא, מדוע להוסיף מחלוקת בין רב חנן ורב הונא.

הריטב"א מבאר גרסה זאת כך :

גירסת הספרים דבשלמא רבי יאשיה פליגא אדרב חנן בר רבא ואדרב הונא, וכן גירסת רש"י וכן היא בספרים ישנים. ואיכא דקשיא ליה וכי משום דלא איירי רבי יאשיה במשך סוכה משום הכי פליג עלייהו, דלמא מודה הוא להם במשך סוכה ומודה הוא גם כן דכל שהוא יותר מארבע אמות כשרה אע"ג שאין דפנות מגיעות לסכך אלא דאיהו אמר הכשרא אחריתי אף בסוכה קטנה, ומשום הכי גרסי דרבי יאשיה לא פליגא אדרב הונא ואדרב חנן, וליתא.

הריטב"א מפרש את הגרסה 'לא פליגי' באופן שונה מהצעתי. העולה מפירושו, שלגרסה זאת נושא הסוגיה הוא טעם הפסול בסוכה הגבוהה מעשרים אמה ור' יאשיה מסכים לטעמיהם אך מוסיף טעם נוסף.⁸

המאירי מפרש גרסה זאת: 'כלומר בודאי אין בדבריו עם דבריהם מחלוקת תלויה בדבר אחר אלא בדבר זה בלבד...'. לפירושו, נושא הסוגיה הוא האם חולקים בטעם הפסול או בדבר אחר וא"כ הצעת הסוגיה היא שחולקים בשיעור הסוכה ולא בטעם הפסול.

לגרסה 'פליגא' הנושא הוא טעם הפסול לחכמים, וכוונת הגמ' שודאי חולקים בטעם הפסול שהרי ר' יאשיה אינו מגביל את הפסול בשיעור הסוכה. לפי"ז, הצעת הגמ' 'נימא בהכשר סוכה קמיפלגי' היא שרב הונא ורב חנן אינם חולקים בטעם הפסול אלא בהכשר סוכה ודוחה הגמ' שחולקים בטעם הפסול לחכמים ולא בשיעור סוכה. הצעה זאת קשה, שהרי הגמ' אמרה שדברי רב חנן אינם מתאימים לאף אחד מהטעמים, ואילו דברי רב הונא הם כטעמו של ר' זירא.⁹ המאירי מיישב קושי זה :

אלא שאפשר שהוא סובר שכל שהיא רחבה כשיעור זה [אי] אפשר שלא להיות שם צל סכך וכעין טעמו של ר' זירא, אלא שאמר דלא כחד על מה שהוספנו עליו ר"ל על ר' זירא שתלינו את דבריו בשיעור ארבע אמות

המאירי מיישב שהגמ' שאמרה 'דלא כחד' כוונתה לא כטעם אחר מר"ז (שכבר הוזכר שלפני המחלוקת תלויה בשיעור הסוכה). ביאור זה דחוק בלשון הגמ' 'דלא כחד'.

⁷ בתוספות ד"ה 'בשלמא' ציינו לחילוף גרסה זה בשם ר"ח.

⁸ ביאור הריטב"א קשה, שהרי אם כדי להכשיר צריך סוכה גדולה מדוע שיכשיר בסוכה קטנה אף אם הדפנות מגיעות לסכך. ועיין בפנ"י ובערול"י שמציעים הצעה דומה לביאור הגרסה 'לא פליגא' אך לדבריהם רב הונא ורב חנן דורשים גם סוכה גדולה וגם שדפנותיה מגיעות לסכך ועי"ש מה שמקשים על הצעה זאת. לפי"ז, הצעת הגמ' 'נימא בהכשר סוכה' כוונתה שאינם חולקים בטעם הפסול אלא בשיעור הסוכה.

⁹ עיין מהר"ם שמפרש לגרסה 'פליגי' שהגמ' מציעה שחולקים גם בשיעור משכא, כיוון שאם בטעם הפסול עוסקים א"כ פשיטא שגם רב הונא ורב חנן חולקים. פירוש זה דחוק בלשון הסוגיה, שהרי לגרסה זאת נושא הסוגיה הוא טעם הפסול וא"כ הצעת הגמ' צריכה לעסוק בנושא זה.

הריטב"א מיישב גרסה זאת כך :

והפירוש הנכון דודאי הני מימרי דרבי יאשיה ודרב הונא ודרב חנן פליגי אהדדי לגמרי שאם מחלוקת רבי יהודה ורבנן כדברי זה אין מחלוקתן כדברי חברו, תדע דהא אוקימנא חד כרבה וחד כרבי זירא והוה ליה [רב חנן] דלא כחד וזה פשוט, אלא משום דכולהו אמרו מימריהו בשם רב ופליגא דרב אדרב אתי למימר דודאי מימרא דרבי יאשיה בשם רב פליגא אאידיך דאמרי הני בשם רב והוה אמוראי אליבא דרב, דהא רבי יאשיה לא איירי כלל במשך סוכה כי היכי (דכמה) [דנימא] ששמע שמועה מרבו ועשה בה פירוש מעצמו דפליג אפירושא דאידיך אלא שמועתו כמו ששמעה מרבו היא לדבריו ולא הוסיף ולא גרע ולא פירש בה כלום, אבל רב הונא ורב חנן בר רבא אפשר דלא פליגי אהדדי אליבא דרב אלא תרווייהו מודו דרב הכי קאמר מחלוקת בשיש בה הכשר סוכה אבל יש בה יותר מכדי הכשר סוכה דברי הכל כשרה אלא דאינהו פליגי אליבא דנפשייהו דמר סבר הכשר סוכה בארבע אמות כרבי ומר סבר הכשר סוכה בכדי ראשו ורובו כרבנן וכל חד מינייהו פירש דברי רב לפי דעתו, ומהדרינן דלכולי עלמא הכשר סוכה בכדי ראשו ורובו ושולחנו כרבנן ובמימריה דרב גופיה הוא דפליגי מר אמר הכי אמר רב ומר אמר הכי אמר רב

לדעת הריטב"א נושא הסוגיה הוא מהי מימרת רב, ועל זה מציעה הגמ' שרב הונא ורב חנן אינם חולקים, אלא שניהם מסכימים שרב אמר שהמחלוקת היא בסוכה קטנה ומחלוקתם היא מהו שיעור סוכה קטנה.¹⁰ לפי"ז, עדיין חולקים בטעם הפסול לחכמים ולא קשה מדברי הגמ' 'דלא כחד'.

מניתוח הגרסאות עולה ששתי הגרסאות מוקשות. נראה שהגרסה 'פליגא' היא המקורית¹¹ ונושא הסוגיה הוא טעם הפסול או מהי מימרת רב. הגרסה 'לא פליגא' דחוקה ונראית משנית. בכל אופן חילוף נוסח זה קדום וכבר ר"ח מעיד עליו.

מצב עדי הנוסח: גרסת 'פליגא' נמצאת **ולנד, 1** ובגליון **ת**. גרסת 'לא פליגא' נמצאת ב-**מסא** ובגליון **נ**. ב-**תב** גרסת ליתא נראה שמחמת השמטה.

5.1.3 ג ע"ב שורה 33-35

חלוקת החצר מתבצעת לפי מספר הפתחים. אך דווקא בית שיש בו ד"א על ד"א משתתף בחלוקה. ישנם שתי מסורות פירוש שמבארות דין זה :

מולנד, 1, 2- והני מילי בפתח הב"י דלמהויה קאי יהבינן ליה חצר האי דלמיסתר קאי לא יהבינן ליה חצר. **סאתב**- ודוקא דאית בהו ארבע אמות על ארבע אמות דחזי לדירה אבל לית בהו ארבע אמות על ארבע אמות דלא חזייה לדירה לא.

הגורסים 'דלא חזי לדירה' טעמם שווה לטעם שיתוף ועירוב. לגורסים 'דלמיסתר קאי' לא די בזה שאינם ראויים לדירה, כיוון שמ"מ צריך ד"א לפרק משאו, שהרי בית זה משמש את האדם אף שלא משמש לדירור ולכן נוקטים שהסיבה היא משום שלמיסתר קאי.

בר"ח גרסת כלאיים: 'הני מילי בית דקאי לדירה אבל האי כיון דלמיסתר קאי לית ליה מידי בחצר'. קשה להכריע בחילוף זה ואפשר שהיו מסורות שונות בטעם ההלכה.

¹⁰ ראה הלבני, מקורות, עמ' קנב הערה 4: 'רגלים לדבר שכמה מן המחלוקות ושינויי נוסחאות שבש"ס נובעים מזה שהתלמידים לפעמים מסרו את דברי רבם לא בלשונו הוא אלא בהתאם לשיטותיהם'.

¹¹ וכן גורסים בפירוש לסוכה (קופפר) וברא"ה.

5.1.4 ד ע"א שורה 4-6

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.1.

מהניתוח שם עולה שגרסת ר"ח ו-2 היא שלב ביניים בין נוסח הענף התימני הקדום לנוסח הענף הרווח. בשלב זה הדיוק מסוגיית עירובין הועבר לסוגיית סוכה אך המשנה עדיין לא הוגהה.

5.1.5 ז ע"א שורה 37

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.1.3.1.

מהניתוח שם עולה שגרסת ר"ח היא כ-לסאנ ושלא כ-מותבד. לא הכרעתי בחילוף זה.

5.1.6 ח ע"ב שורה 15-17

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.1.

מהניתוח שם עולה שגרסת ר"ח היא המקורית וכן היא גרסת מנתב.

5.1.7 ט ע"א שורה 22

הגמ' מקשה על ב"ה שמכשירים סוכה על אף שלא עשויה לשם חג מציצית שצריך לעשותה לשמה. רש"י סובר שהשאלה היא אף מדעת רב שפוסל מן הקוצין וטעמו משום שצריך עשייה לשמה. אך רוב הראשונים סוברים שהשאלה היא רק משמואל (את ביאור הסוגיה ושיטות הראשונים ראה בסעיף 7.11).

הריטב"א כותב:

איכא דלא גרסי אמר רב משום דבמימרא דרב יהודה לא קשיא לן מאי דקאמר רב,¹² דהא רב מכשר בעשאה גסיסין משום דלא בעי טווייה לשמה, וה"ה דלא בעי עשייה לשמה... ומסתברא דאין צריך להגיה דכי גרסינן נמי לית להו דרב יהודה אמר רב לא משום דמקשינן מרב אלא דנקטינן רישא דמימרא בידן ודכוותה בתלמודא דידן בכל העדים שלפנינו הגרסה היא 'דרב יהודה אמר רב'. אך ר"ח כותב: 'וב"ה לית להו הא דרב יהודה דאמר עשאה'. ב-מ ובר"ח ליתא 'אמר רב'. נראה, שגרסת ר"ח משנית ונוצרה משום ששאלת הגמ' איננה מדברי רב.

5.1.8 י ע"א שורה 24

שמואל סובר שסוכה תחת הסוכה פסולה רק כאשר הסוכה העליונה גבוהה עשרה. הגמ' מקשה על שמואל שאם גם לת"ק העליונה פוסלת רק בגובה עשרה א"כ במה נחלקו ר' יהודה ות"ק. ר"ח כותב:

ושנינן אין ראויה לדירה מרווחת אבל ראויה לדירה ע"י הדחק היא וכן אהא דאמרין במערבא כל שאין העליונה יכולה לקבל כרים וכסתות של העליונה כולי שינויא הכא והכא חדא התם לדירה הכא לקבל ע"י הדחק.

מר"ח עולה שהגמ' מתרצת שכוונת ר' יהודה שאין ראויה לדירה מרווחת דהיינו שלר' יהודה צריך יותר מעשרה כדי שהסוכה העליונה תפסול את התחתונה. תירוץ זה אינו מופיע בכה"י שלפנינו.¹³

¹² המאירי מוכיח מכך שהביאו את רב שאין לגרוס 'אלמא': 'ואין גורסין בה מה שנמצא בקצת ספרים אלמא בעינן טויה לשמה הכא נמי בעינן עשייה לשמה, שאם כן נמצאת אומר שמדברי שמואל השיבוהו והאיך תמהו לית ליה דרב...!'

¹³ גרסה זאת נמצאת גם בריצ"ג עמ' פב: 'הא שנין לה אינה ראויה לדירה ע"י הדחק...'. וכן הוא ברמב"ן: 'ויש גירסת הגאונים שהם גורסין אותה אינה ראויה לדירה מרווחת אבל לדירה ע"י הדחק די' טפחים דירה ע"י הדחק היא... ובפירושי רבינו חננאל ז"ל מצינו כלשון הזה ודייקינן מדברי ר' יהודה דקתני אם אין דירין... ושנינן אין ראויה לדירה מרווחת'. רש"י מבאר שדברי רב דימי באים לתרץ את השאלה על שמואל וז"ל: 'האי אין ראויה לדירה דקאמר ר'

נראה שגרסת ר"ח היא המקורית ושונתה, מכיוון שלגרסה זאת ר' יהודה מכשיר אפילו אם סוכה העליונה בגובה עשרה.

5.1.9 יא ע"ב שורה 1

מ	מהו	דתימ'	בעינן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קמ"ל
ו	מהו	דתי'	בענן	כנף		פתיל	וליא	קמ"ל
ל	מהו	דתימא	בענן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קמ"ל
ס	מהו	דתימא	בעינן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קמ"ל
א	מהו	דתימ'	בעינן	כנף	בשע'	פתיל	וליא	קמ"ל
נ	מהו	דתימא	בעינן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קמ"ל
ת	מהוא	דתימ'	בנן	ענף	בשעת	פתיל	וליא	קא משמע ל
ב	מהו	דתימ'	בנן	ענף	בשעת	פתיל	וליא (..) [כ] א	קמ"ל
ד	מהו	דתימא	בענן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קא משמע ל
7	מהו	דתימא	בעינן	כנף	בשעת	פתיל	וליא	קא משמ' ל

הגמ' מוכיחה שפסיקתן זאת עשייתן מהברייתא ששנה ר' חייא 'הטיל לשני קרנות בבת אחת ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן כשרין'. הגמ' דוחה ששם מדובר שפסק ואחר כך קשר ולכן הציצית כשרה. הגמ' מקשה על כך א"כ מאי למימרא. ישנן שתי גרסאות לתירוץ הגמ' לשאלה זאת. ב-**מולסאנד7**, הגרסה היא: 'בעינן כנף בשעת פתיל', ואילו ב-**תב** הגרסה היא: 'בעינן ענף בשעת פתיל'. ר"ח כותב:

ודחינן לההיא דתני ר' חייא כגון שקישר ועשה מעשה אחר שפסק ביניהם. והא אתא לאשמעינן מהו דתימא בעינן ענף נוטף בשעת נתינת פתיל בכנף הבגד וליכא דהוא מתוח ואינה ענף נוטף קמ"ל דלא חיישינן

מפירוש ר"ח עולה שגורס 'בעינן ענף', והיינו שהפסול הוא לא משום שנתן בשתי כנפות אלא משום שאין הציצית ענף נוטף. רש"י מפרש: 'בשעה שפותרו שתולה בו הפתילים בעינן כנף אחד ולא שנים'.¹⁴ לדעת רש"י הפסול הוא משום שנתן בשני כנפות וכן מפרשים המאירי, ההשלמה,

יהודה לאו בשאין גבוה קאמר דא"כ לת"ק נמי כשרה אלא כשאין בריאה וחזקה... ובפירוש לסוכה (קופפר) מביא שני ביאורים בסוגיה האם רב דימי מתרץ אליבא דשמואל או שדברי רב דימי הם מימרא בפני עצמה ועיין בריטב"א. ב-ג גורס לפני דברי רב דימי 'אלא'. ולגרסה זאת ודאי דברי רב דימי משמשים כתירוץ לשאלה על שמואל. לגרסת ר"ח, דברי רב דימי לא הובאו כלל כתירוץ לשאלה על שמואל אלא כפירוש נוסף לדברי ר' יהודה ואין לגרוס 'אלא' וראה הלבני, מקורות, עמ' קסח הערה 3. נראה שתירוץ זה נמחק כיוון שעולה ממנו שלר' יהודה כשרה הסוכה התחתונה אם הסוכה העליונה בגובה י' (עין גם בערול"ג שמסיק כך מפירוש ר"ח). בעקבות כך, נתפרשו דברי רב דימי כתירוץ לשמואל ואף נוספה המילה 'אלא'. אך ראה וייס, מחקרים, עמ' 154-155, הערה 157 שכותב על גרסת ר"ח: 'לגי' זו מהוה דרב דימי עם השו"ט שעליו ענין לעצמו, ולגירסתנו כל זה הוא המשך ענין הקודם... איברא אף שצירוף חומר לסוגיא אחידה נחשב כפעולה מאוחרת יותר... נראה שגירסתנו יותר ראשונית כי יותר מסתבר שעל יסוד התירוץ שבשו"ט שעל רב דימי... הוסיפו תירוץ כזה גם על קושית תנן שעל שמואל... למרות דבריו של וייס, נראה יותר שהשמיטו את התירוץ משום שעולה ממנו שלר' יהודה כשרה התחתונה אף בגובה העליונה י'.

¹⁴ רש"י מפרש את המקרה שהטיל לשתי קרנות בבת אחת: 'שעשה ארבע כפלים ארוכים כשיעור שתי ציציות ותוחב ראשו אחד בכנף זה וראשו אחר בכנף זה...'. ה'העמק שאלה' (שאילתא קכו, יג) מקשה מדוע רש"י מפרש שמדובר בחוט אחד ולא מפרש שמדובר בארבעה חוטים והפסול הוא משום כנף אחד. ומתיר שם שאם הפסול הוא רק משום כנף אחד אפשר שבוה מודה שמועילה פסיקתן כיוון שהפסול הוא משום הקרן ולא בגוף חוטי הציצית, ולכן מפרש רש"י שישנן לשני הפסולים (ועי"ש שטוען שלרש"י אין צורך בענף בשעת עשייה כיוון שאפילו כולו גדילים כשר). ומבאר ההעמ"ש שהשי"ס מפרש זאת בחוט אחד מהלשון 'ואח"כ פסק ראשי חוטין שלהן' (יש לציין, שלא כל העדים גורסים משפט זה).

המאורות והריטב"א. לגרסת רש"י ישנו חידוש במקרה שנתן לשתי קרנות ולכן הברייתא נוקטת במקרה זה, אך לגרסת ר"ח קשה מדוע הברייתא נקטה במקרה זה ולא השמיעה את חידושה בנתן לקרן אחת חוט אחד ופסק אותו קודם הקשירה. אפשר שכיוון שמדובר שהטיל ארבעה חוטים, לכן צריך להעמיד בשני כנפות.¹⁵

גרסת ר"ח עמדה כפי הנראה גם לפני השאלות, הרי"ף והרמב"ם (ראה בסעיפים 6.1.5 ו-6.2.5) ולכן מסתבר שהיא המקורית. נראה שגרסה זאת הוגהה מכיוון שהמקרה בברייתא עוסק בהטיל לשני קרנות או משום שלא הצריכו ענף.

5.1.10 יב ע"א שורה 35

ורבי יוחנן אמ' לך הכא דקתני

מ	אין	מסככין	בהן	משום	גזירת	אוצר	הא	מדאורייתא	שפיר	דמי
ו	[אין]	מסככין	בהן	משום	גזרת	אוצר	הוא			
ל	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזירת	אוצר				
ס	אין	מסככין	בהן	משו'	גזירת	אוצר	הא	דמדאורייתא	שפיר	דמי
א	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזירת	אוצר	הא	מדאורייתא	שפיר	דמי
נ	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזירת	אוצר	אבל	מדאורייתא	שפיר	דמי
ת	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזירת	אוצר				
ב	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזירת	אוצר				
ז	אין	מסככין	בהן	לכתחילה	גזרת	אוצר	הא	דאורייתא	שפיר	דמי

התם דקתני אינה סוכה מדאורייתא נמי אינה סוכה

תוספות ד"ה 'אין' (יב ע"ב) כותבים על גרסה זאת: 'לא גרסינן לכתחילה דדיעבד נמי לא מהני מדרבנן מדקאמר הא מדאורייתא שפיר דמי'.¹⁶ גרסת מס היא כגרסת התוספות וכן היא גרסת הרא"ה. יש לציין, שב-לתב אינם גורסים 'הא מדאורייתא' שמשם הוכיחו תוספות שאף בדיעבד פסול מדרבנן. כמו כן, ב-ד הוסיף בצלע השנייה 'אפי' דיעבד מדאורייתא'.
הר"ן מבאר את הגרסה 'לכתחילה' כך:

ואע"ג דקתני אין מסככין בהן דמשמע לכתחילה אין הכי נמי דאפילו דיעבד פסולה והכי מוכח בגמרא אלא דתנא האי לישנא לאשמועינן דאפילו במסכך לכתחילה לשם סוכה עסקינן ואפילו הכי מתסר משום גזירה.

לדעת הר"ן המונח 'לכתחילה' בסוגייתנו אינו מציין את התוקף ההלכתי אלא את תיאור המקרה.¹⁷

¹⁵ בהעמ"ש כותב על נוסחת רש"י: 'ובאמת נוסחת רש"י בעינן כנף אינו מדוקדק כ"כ, שהרי אינו מבואר בש"ס דדרשינן כנף א' ולא שנים ונהי דמצינו הרבה דרשות כיב"ז... מכ"מ האיך משמע בלשון הגמ' בעינן כנף דכנף א' ולא שני כנפות אלא עיקר הנוסחא כמש"כ בעינן ענף'.

¹⁶ רש"י מפרש: 'דחכא קתני אין מסככין בהן ולא קתני אינה סוכה משמע מדאורייתא סוכה היא הלכך על כרחך במניחן עכשיו לשם סכך קאמר ומדרבנן'. רש"י אינו מוכיר שמהלשון אין מסככין משמע לכתחילה, ונראה שאינו גורס זאת.

¹⁷ את המונח 'לכתחילה' כתיאור מקרה מצאתי בשני מקומות בבבלי. בברכות כה ע"ב 'ית"ר כמה יטיל לתוכן מים כל שהוא ר' זכאי אומר רביעית אמר רב נחמן מחלוקת לבסוף אבל בתחילה כל שהן. כך הנוסח בכ"י פריז ובדפוס. אך בכ"י מינכן 95 ואוקספורד 366 הגרסה היא 'לכתחילה'. בפסחים קב ע"א 'אמר רב יהודה במה דברים אמורים בזמן שהניחו שם מקצת חברים אבל לא הניחו שם מקצת חברים כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין טעונין

ר"ח כותב: 'הני חבילות דקתני אין מסככין לכתחילה הא דייעבד שפיר דמיי'.
ר"ח ודאי אינו מקבל את ביאור הר"ן וסובר שרק לכתחילה אין לסכך בחבילי קש אך בדיעבד הסוכה כשרה.¹⁸

הגרסה 'לכתחילה' נמצאת בר"ח וברוב העדים וכן היא הגרסה המוקשית ולכן נראה שהיא המקורית וביארתי אותה לעיל.

5.1.11 יב ע"ב שורה 8-9

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.7. ר"ח כותב:

אבל אם חקוקים והן נכנסים בהן, כיוון שיש בהם חלל כדי ליכנס בו החץ ולמלאותו, עכשיו כיוון שיש בו בית קיבול חשובין ככלים ומקבלים טומאה ופסולין הן לסיכוך מר"ח עולה שדווקא עכשיו דהיינו קודם שמילאו את החיצים חשוב בית קיבול, וא"כ נראה שבית קיבול העשוי למלאות אינו בית קיבול אך חיצים הוא מקרה שונה משום שעוד לא מילאו אותם. לפי"ז הגרסה שעמדה לפני ר"ח היא כגרסת **תב**, ובדיון שם הכרעתי שהיא המקורית. ר"ח אינו מביא את גרסת הסוגיה ולכן א"א לומר שכה"י התימניים הושפעו מר"ח.

5.1.12 יב ע"ב שורה 9-15

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.7. ר"ח כותב:

ברכה לכתחילה. כך הנוסח בכל כה"י לפסחים מלבד ביהמ"ל 271 וקולומביה שם הגרסה 'כתחילה'. יש לציין, שתוספות בסוגייתנו גורסים 'בתחילה' ואפשר שכוונתם כר"ן שאין מסככין היינו שסיכך בתחילה לשם סיכוך.¹⁸ עיין ב"י סי' תרכ"ט שמבאר שחבילין פסולים אפי' בדיעבד על אף שהמסכך בשווצרי ובהיגי כשר בדיעבד, משום ששם החשש הוא שמא יניח הסוכה ויצא אך כאן החשש שמא יעשה הסוכה מן העשוי. ועיין בדרכי משה שחולק על הב"י וסובר בדעת הטור שכשר בדיעבד. הרמב"ם ה"ל סוכה פ"ה ה"י כותב: 'חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדין אין מסככין בהן...'. ולעיל ה"ב כותב: 'אבל אם עבר וסיכך בדבר הנובל או בדבר שריחו רע כשרה' ומשמע שבחבילין פסולה אפי' בעבר וסיכך. נראה לבאר את דעת ר"ח עפ"י הירושלמי. הירושלמי פ"א ה"ה (נב ע"ב) אומר על משנתנו: 'ר' חייה בשם ר' יוחנן מפני שהיא נראית כאוצר'. ועל משנת החוטט בגדיש אומר הירושלמי פ"א ה"ח (נב ע"ג): 'ר' אבהו בשם ר' יוחנן מפני שהיא נראית כאוצר תני ר' חייה תעשה לך ולא מן העשוי מה נפק מביניהון ויש בה'. בירושלמי מובאת מחלוקת לגבי החוטט בגדיש האם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן (הירושלמי שואל 'מה נפק מביניהון' וא"כ מדובר באותו מקרה ולא רק בפרשנות המשנה), ואילו לגבי סיכוך בחבילות אין מחלוקת. נראה א"כ, שלגבי חוטט בגדיש יש הסוברים שכלל אין בזה משום תעשה ולא מן העשוי, וא"כ האיסור מדרבנן הוא לא משום תעשה ולא מן העשוי אלא שנראה כאוצר. ואפשר שבחבילות לכו"ע אין משום תעשה ולא מן העשוי אלא רק משום שנראה כאוצר. לפי"ז, צ"ל שכאשר מסכך שלא לשם צל אין בזה שום פסול ואין צורך שהעשייה תהיה לצל, ויש הסוברים שאף בחוטט בגדיש אין בעיה של תעשה ולא מן העשוי (אפשר שגם רב לעיל יא ע"א סובר שאין בעיה של תעשה ולא מן העשוי ולכן מכשיר את המחובר ע"י קציצה לחוד ולא משום קציצתן זאת עשייתן. והברייתא שהבבלי מביא בע"ב היא בבבלי ובמקור ברייתא זאת היא לדעת ב"ש שפוסלים סוכה ישנה עיין בספרי שכך מופיע במקור). דעה זאת אינה מתאימה לרב חסדא. בבבלי לעיל ח ע"ב לגבי סוכת גנב"ך ורקב"ש מבאר רב חסדא 'יהוא שעשאה לצל סוכה', ושמא גם שם מדרבנן. במידה ונבאר כך יובן ההבדל בין החוטט בגדיש למסכך בחבילות ובאחד מהם אין כלל תעשה ולא מן העשוי (ואכן ב-**מול** אינם גורסים בדברי ר' יוחנן 'התורה אמרה תעשה ולא...'). בעקבות הבבלי שסובר שבשניהם יש משום תעשה ולא מן העשוי נאלצו הראשונים לבאר שבחוטט בגדיש לא גוזרים את גזירת אוצר כאשר נענע משא"כ בחבילות. בביאור החילוק בין המקרים ניתנו מספר הסברים בראשונים עיין רש"י, בעה"מ, ההשלמה, הריטב"א ועוד. הירושלמי אומר 'מה נפק מביניהון ויש בה'. אפשר שביאור הדברים הוא שכאשר ישב בה (הביית נפלה) כשר בדיעבד לדעה שמשום שנראה כאוצר (בביאור דברי הירושלמי הללו נתחבטו המפרשים אך כך מפרש בגליון הש"ס ואכמ"ל). הדברים מובנים לאור מה שביארנו בירושלמי שלדעה זאת אין כלל איסור תעשה ולא מן העשוי במקרה זה, וא"כ אין כאן חשש שמא יעבור על איסור תורה ולכן כשר בדיעבד. לפי"ז, אפשר שמסורת מוקדמת זאת שמכשירה בדיעבד עמדה בבסיס התירוץ בבבלי על אף שלבבלי יש חשש שיעבור על איסור תורה.

אניצי פשתן פשתים דדיק ונפיץ העומד לטויה. הוצנן פשתי העץ דליתיה לא דייק ולא נפיץ. הושני לא איפרשא היכי נינהו.

ר"ח מביא ספק אחד לגבי הושני, ואינו דן לגבי דינם ומשמע שאין ספק בדינם. נראה א"כ שגורס כ-**ותב, 8**. בדיון שם הכרעתי כגרסה זאת. ר"ח אינו מביא את גרסת הסוגיה ולכן א"א לומר שכה"י התימניים הושפעו מר"ח.

5.1.13 יג ע"א שורה 1-4

ר"ח כותב:

היזמי והיגי מיני קוצים הם. כיון שנמשכת ומתייבשין נושרין עליהן על המטעמים ועליהם עצמם, ולפיכך אמרו אין מסככין בהם...
לגרסת ר"ח אין מסככין בין בהיזמי ובין בהיגי.¹⁹ אין גרסה כזאת בכל עדי הנוסח של סוגייתנו, ובכולם בהיזמי מסככין בהיגי אין מסככין.

5.1.14 יג ע"א שורה 25 והלאה

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.9. הכרעתי בגרסה זאת כרמב"ם ו-**תב** ושלא כר"ח.

5.1.15 יג ע"ב שורה 4-9

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.18. ר"ח כותב:

צריפי דאורבני פי' צריפין שמסככין אותן במורביות של ערבה וקושרין את ראשיהן מהנה ומהנה בגג וקושרין עוד קצותן למטה שלא יפרדו. פי' ראשי מעדנים כדכתי' התקשר מעדנות כימה ואלו הקשרים אין עשוין ליטלטל בהן²⁰

מר"ח משמע שדברי רב הונא בריה דרב יהושע מוסבים על 'הקשרים' דהיינו הקשר שלמעלה והקשר שלמטה ואף שקשור מלמטה ובראשיהן מ"מ אינו עשוי ליטלטל, וכפי הנראה גרסתו כ-**תב**.

5.1.16 יג ע"ב שורה 9-14

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.11. ושם כתבתי שדברי ר"ח מתבארים אם גורס כגרסת הרמב"ם ו-**לנתב, II, 8**. ר"ח אינו מביא את לשון הסוגיה ולכן א"א לומר שמושפעים מר"ח.

5.1.17 יג ע"ב שורה 19-21

מאן דאמר קוצר כל שכן בוצר דלא ניחא ליה דלא נימציה לחמריה מאן דאמר בוצר שאין לו ידות

מ	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	ניחא	ליה	דמסכך	בהו	כי	היכי	דלא	ליבדרן
ו	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	דניחא	ליה	לסכך	בהו	כי	היכי	דלא	ליבדרן
ל	אבל	קוצר	לא			דניחא	ליה	לסכך	בהו				
ס	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	ניחא	ליה	דליסכך	בהו			דלא	ליבדין
א	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	ניחא	ליה	דמסכך	בהו			דלא	ליבדרן
נ	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	דניחא	לה	דמסכך	בהו			דלא	ליבדרן
ת													
ב	[אב'	קוצר	יש	לו	ידות	דניחא	ליה	דליסכך	בהו	כי	היכי	דלא	[ליבדרן]
ד	אבל	קוצר	יש	לו	ידות	דניחא	לי'	דליסכך	בהו	כי	היכי	דלא	ליבדרן
7									בהו	כי	היכי	דלא	ליבדרן
8	אבל	קוצר	לא			ניחא	ליה	דמסכך	בהו			דלא	ליבדרן
II	אבל	קוצר	לא										<...>

¹⁹ וכבר העיר על כך המהדיר בדפוס וילנא.

²⁰ וכן הוא בערוך ערך 'מדן'.

[אשכולות]

אבל קוצר מחזא ליה בהי דמסכך ביה
בוצר (אבל קוצר ניחא ליה בהי דמסכך ביה)

הגמ' מביאה שתי מימרות אמוראיות שעוסקות בהבאת טומאה מהידות לאוכל המחובר להן. מימרה אחת עוסקת בבוצר לגת ומימרה שנייה עוסקת בקוצר לסכך. הגמ' דנה ביחס שבין שתי המימרות ואומרת שלמ"ד שבקוצר אינן מביאות את הטומאה כ"ש שבבוצר אינן מביאות את הטומאה מכיוון שלא נח לו בידות שמוצצות את היין. אך למ"ד שבבוצר אינן מביאות את הטומאה אבל קוצר מביאות את הטומאה, ובביאור משפט זה ישנו חילוף גרסה.

בנוסח הרוח 'כי היכי דלא ליבדרן'. ב-**לתב** ליתא לטעם 'כי היכי דלא ליבדרן' (וב-**ב** הושלם בגליון). לכאורה, אין צורך בטעם לכך שקוצר ניחא ליה בידות, ובסתם ניחא ליה ורק לגבי בוצר לא ניחא ליה בידות. לגרסה זאת, המחלוקת היא האם בסתם ניחא ליה בידות או לא. ואפשר שלכן הוסיפו טעם לכך שניחא ליה בידות בקוצר, כך שהמחלוקת לא תהיה מה הדין בסתם. אך אם לכו"ע בסתם לא ניחא ליה א"כ למה צריך טעם בבוצר.²¹ ר"ח כותב:

הני מילי בוצר דניחא ליה דלא להוי להן ידות דלא נמציה לחמריה אבל קוצר לסיכוך יש לו ידות דניחא ליה לסכוכי בהו

ר"ח אינו מביא טעם לכך שניחא ליה לסיכוך וא"כ גרסתו כגרסת **לתב**.

את השתלשלות הגרסה בסוגיה זאת ראה בסעיף 4.3.2.1 ושם הכרעתי שגרסת ליתא היא המקורית. קשה להניח שבענף התימני השמיטו טעם זה בגלל שלא מופיע בר"ח ונראה שמדובר על נוסח משותף.

²¹ עיין בערול"נ שמקשה: 'ק"ק דתרתי טעמא ל"ל אי מסברא אמרינן דניחא ליה היכי דלא מפסיד ל"ל הכא טעמא דלא ליבדרן לימא בקיצור דהכא לא שייך טעמא דלא למציין חמרא ואי מסברא אמרינן דלא ניחא ליה היכי דלא צריך אף שאין מפסיד לו ל"ל לעיל טעמא דלא נמציינן לחמריה לימא דהתם לא שייך טעמא דכי היכי דלא ליבדרן'.

5.1.18 טו ע"ב שורה 1

לימא תיהוי תיובתא דרב הונא בריה דרב יהושע דאתמר פרוץ כעומד רב
פפא אמר מותר ורב הונא בריה דרב יהושע אמר אסור אמר לך רב הונא
בריה דרב יהושע מאי כמותן

מ	בנכנס	ויוצא	והא	אפשר	לצמצם
ו	בנכנס	ויוצא	והא	איפשר	לצמצם
ל	בנכנס	ויצא	והא	איפשר	לצמצם
ס	בנכנס	ויוצא	והא	אפשר	לצמצם
א	בנכנס	ויוצא	והא	איפשר	לצמצם
נ	בנכנס	ויוצא	והא	איפשר	לצמצם
ת	נכנס	ויוצא	והא	אפשר	לצמצם
ב	נכנס	ויוצא	והא (ו)	אפשר	לצמצם
ד	בנכנס	ויוצא	והא	אפשר	לצמצם
7	בנכנס	ויוצא <..>	והא	אפשר	לצמצם

א"ר אמי במעדיף רבא אמר אפילו תימא בשאין מעדיף אם היו נתונין
שתי נותנין ערב ערב נותנין שתי

מצב העדים בסוגיה²² הוא:

מסד 7, רש"י, פירוש לסוכה (קופפר)- והא אפשר לצמצם. ולנ- והא איפשר לצמצם.²³ א, רא"ה-
והא אי אפשר. ת- והא²⁴ אפשר לצמצם. ב- והא(יו) אפשר לצמצם.

חילוף גרסה זה נידון באריכות בראשונים. רש"י גורס בסוגייתנו 'והא אפשר לצמצם' ומפרש:

קס"ד דהאי דקמתרץ בנכנס ויוצא הכי מתרץ כל כמותו בנכנס ויוצא הוא סתמא הוא

בנכנס יוצא דאין דרך לצמצם ולכוין כמותן ממש לא פחות ולא יותר ופרכינן והא אם יתן

דעתו לכך אפשר לצמצם וקתני מתניתין כמותן כשרה והוה ליה פרוץ כעומד.

לדעת רש"י השאלה 'והא אפשר לצמצם' נשאלה על תירוץ הגמ' 'בנכנס ויוצא'. לפי"ז, התירוצים

של ר' אמי ורבא נאמרו לדעת רב הונא בריה דרב יהושע²⁵ אך לדעת רב פפא שפרוץ כעומד מותר

אין צורך באוקימתות אלו.²⁶

²² במקבילה בעירובין טו ע"ב גורסים כה"י אוקספורד 366 ווטיקן 109 'והא אי אפשר', אך בכ"י וטיקן 127 ובמינכן 95 הגרסה היא 'והא אפשר'.

²³ ראה אפשטיין, אמוראים, עמ' 385, 461, 463 ש'איפשר' פירושו 'אי אפשר'. אך עיין במכתם שגורס 'איפשר' ואינו מפרש כך.

²⁴ ד"ר יחיאל קארה אמר לי בשיחה שפירושו 'ודבר זה'. אך לדעתו בסוגייתנו הוא שיבוש (כפי הנראה הלחמה של 'והא אי') וא"כ הנוסח התימני הוא כר"ח. אפשר שאין זה שיבוש ואין כאן מילת שאלה ('והא') וא"כ צריך לקרוא זאת בתמיה 'וזה אפשר לצמצם?!' והמשמעות היא כגרסה 'והא אי אפשר לצמצם'. ראה להלן הערה 28 שכפי הנראה כך קרא הריטב"א את הגרסה 'והא אפשר...'

²⁵ תוספות טו ע"ב ד"ה 'והא' מעיר על כך: 'אבל לגירסת הקונטרס קיימי השתא לשנויי כמאן דאמר פרוץ כעומד אסור והיינו דלא כהילכתא דפרק קמא דעירובין פסקינן הלכה כמאן דאמר מותר'.

²⁶ עיין תוספות טו ע"ב ד"ה 'והא' שמקשה על רש"י שאין זו דרך השי"ס שאינו אלא כמשיב דאינו חושב בקושיא שלו. תוספות מציע לפרש את התירוץ 'במעדיף' שמרבה סכך כשר על השיפודים. אך גם על כך מקשה שאין סכך כשר שמונח על השיפודים מבטל אותם שהרי אינו מעורב בהם. ועיין בספר הישר סי' שסג שמקשה על רש"י: 'יעוד הוא

לגרסה 'והא אי אפשר לצמצם' נראה שהשאלה היא על המשנה כיצד ייתכן שהרווח הוא כמותן הרי א"א לצמצם. בעקבות שאלה זאת מעמיד ר' אמי את המשנה במעדיף, וזאת ללא קשר למחלוקת בדין פרוץ כעומד. גרסה זאת קשה, מכיוון שמההלך הטבעי של הסוגיה נראה שהשאלה היא על תירוץ הגמ' 'בנכנס ויוצא'.

תוספות מבארים גרסה זאת כך :

דרכינו חננאל גריס והא אי אפשר לצמצם וכן ר"ת ולגירסתם נמי אין ראייה שיהא הלכה כן דלא הוי כמו אי אפשר לצמצם דעלמא אלא כלומר אי אפשר בשום ענין שלא יהא אויר משהו בין הסכך לשיפוד ומשני במעדיף כלומר עד שבא מן הכשר על השפודים שמכאן ומכאן שנתכסה כל האויר...²⁷

תוספות גורסים 'והא אי אפשר לצמצם'. לגרסה זאת, לכאורה, השאלה היא לרב פפא אך לרב הונא בריה דרב יהושע אין קושי, שהרי הגמ' העמידה 'בנכנס ויוצא'. אך תוספות מבארים שהשאלה היא לכו"ע. נראה, שאע"פ שהעמידה הגמ' בנכנס ויוצא, מכיוון שיש אויר בין הסכך לשיפוד אין העומד מרובה על הפרוץ, ולכן קשה גם לרב הונא בריה דרב יהושע.²⁸ לביאור התוספות אומנם השאלה היא גם על התירוץ 'בנכנס ויוצא', אך לביאורם השאלה אינה מובנת שהרי הגמ' העמידה שאין הרווח שווה לשיפודים וא"כ העומד מרובה על הפרוץ.²⁹

ר"ח כותב על סוגייתנו :

ודחינן והא איפשר לצמצם כלומר אם תבא להכניס ביניהן ולהוציא סכך כשר כמותם אי אפשר שלא תדחק השיפוד כמעט מהנה או מהנה שנמצא מצד אחד יתר ומצד האחר פחות ושנינן במעדיף בריוח יתר ממקום השפוד...

מהדר לתרץ הקושיא מאי כמותו בנכנס ויוצא כלומר שמניח הוא בין שפוד לשפוד יותר משפוד ויש כאן עומד מרובה על הפרוץ והוא מקשה והא אפשר לצמצם שלא יניחו יותר בין שפוד לשפוד במלוא שפוד'.

²⁷ תוספות טו ע"א ד"ה 'פרוץ'. גרסה זאת מובאת גם בתוספות טו ע"ב ד"ה 'והא' ושם הוסיפו לפרש: 'וניחא לפי גרסתו דלא קיימא השתא רבי אמי ורבי לשנויי כמאן דאמר פרוץ כעומד אסור דלכולהו קאמרינן הכא הך פירכא'.

²⁸ כך נראה מהריטב"א שמפרש: 'ואקשינן [המהדיר מעיר שחסר כאן: והא א"א לצמצם וי"א] והא אפשר לצמצם והכל ענין אחד וה"פ והא אפשר לצמצם למלאות כל אותו הריוח סכך כשר ולא יחויק אלא כדי סכך פסול והוה ליה פרוץ כעומד'. הריטב"א מפרש את השאלה כתוספות ועולה מדבריו שהשאלה היא גם על התירוץ 'בנכנס ויוצא' (יש לציין, שהריטב"א מבאר כך גם לגרסה 'והא אפשר לצמצם' ואפשר שקורא אותה בתמיה וצ"ע ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תקב בנסמך להערה 19). הריטב"א מבאר באופן שונה מתוספות את התירוץ 'במעדיף': 'ופריק במעדיף שאין הריוח שמניח לתת בו הסכך הכשר כדי מה שצריך ליוצא ונכנס בצמצום אלא מעדיף בו מעט שמה שיכנס בו יהא מעט יותר מן הפסול'. מדברי הריטב"א עולה שתירוץו של ר' אמי 'במעדיף' הוא רק לרב הונא בריה דרב יהושע אך לרב פפא די בנכנס ויוצא, ואכן הריטב"א כותב לדעת רב פפא: 'ואנו צריכין להעמיד על כרחנו ביוצא ונכנס או שאם היו שתי נותנן ערב כאוקמתא דרבא. מיהו לא בעינן מעדיף כדי שיהא הסכך מרובה מן הפסול דההיא לרב הונא הוא דוק ותשכח'. והשווה לרא"ה: 'והוא הדין דלרב פפא דמכשר פרוץ כעומד דבעינן מעדיף או שתי וערב'.

²⁹ יש להעיר על דברי בעה"מ בסוגייתנו. בעל המאור כותב על סוגייתנו כך: 'והרי"ף ז"ל לא הזכיר מזה כלום לפי שלא היה צריך מאחר דאיפסקא הלכתא בהדיא במס' עירובין כרב פפא נמצא משנתנו כפשוטה'. בעה"מ סובר שהשאלה ותירוץ ר' אמי ורבי נאמרו אליבא דרב הונא בריה דרב יהושע. ביאור זה מתאים לגרסת רש"י ופירושו אך בעה"מ גורס בסוגייתנו 'והא א"א לצמצם' ועל רש"י כותב: 'ויש חילוף בפירושי רבינו שלמה ז"ל ושיבוש בגרסתו במקום הזה'. ואכן הראב"ד כותב על בעה"מ: 'הבל הוא זה אע"פ שמשנתנו כפשוטה שהיה צריך לפרש במעדיף או בשתי וערב אפי' במעדיף או בשתי וערב אפי' לרב פפא והקושיא שהקשו א"א לצמצם הקשו על שניהם' וכן הקשה הריטב"א וראה להלן הערה 32. ועיין במאירי שמבאר 'שלא באה קושיית אי אפשר לצמצם אלא לרב הונא' ודבריו צ"ע שהרי מבאר את הסוגיה כתוספות ע"ש.

ר"ח גורס 'והא אי אפשר לצמצם'³⁰ אך מבאר את השאלה על התירוץ 'בנכנס ויוצא' בלבד. לפירושו, 'בנכנס ויוצא' הכוונה שהפסל הוא כמותן ולכן דוחק את השיפודים לצדדים, ועל כך מקשים שעדיין אין העומד מרובה שהרי מהצד השני אין העומד מרובה.³¹ לביאור זה, השאלה 'והא אי אפשר לצמצם' נשאלה רק על התירוץ 'בנכנס ויוצא', אך ביאורו לתירוץ 'בנכנס ויוצא' דחוק מאד.³²

לסיכום, הגרסה 'והא אי אפשר לצמצם' נמצאת בר"ח וכן היא הגרסה המוקשית ולכן נראה שהיא המקורית.³³ גרסה זאת לפי פשוטה מוסבת על המשנה על אף שממהלך הסוגיה נראית כהמשך הדיון בסוגיית פרוץ כעומד. הראשונים מנסים לפרש את השאלה על התירוץ 'בנכנס ויוצא'³⁴ אך פירושיהם דחוקים.³⁵ נראה, שעורך הסוגיה הקדים את הדיון בסוגיית פרוץ כעומד ולאחר מכן הביא את הדיון הקדום יותר מבחינה כרונולוגית שמוסב על משנתנו.³⁶ עריכה זאת הבהירה שאין

³⁰ בר"ח לפנינו כתוב 'והא איפשר' ואפשר שפירושו 'אי אפשר' ועיין במהדיר שתיקן ל'אי אפשר'.

³¹ בפיר"ח לעירובין הדברים מובנים יותר: 'ואקשינן והא אי אפשר לצמצם כלומר אם תרחיב בנכנס ויוצא כשאתה נותן הפסל ביניהם נמצאת אתה דוחק באחר'.

³² וזאת בניגוד לביאור התוספות בר"ח וראה הלבני, מקורות, עמ' קעה הערה 3. כמו כן, את תירוצו של רבא 'אם היו מונחים שתי מניחן ערב...' צריך להידחק ולפרש כרש"י שמבטל את הסכך הפסול ולכן העומד מרובה. לפי"ז, לרב פפא שסובר פרוץ כעומד כשר אפשר לפרש את המשנה כפשוטה. הרי"ף השמיט אוקימתות אלו (וכן בריצ"ג עמ' פ פוסק כרב פפא ולא מביא את האוקימתות וכן מפורש באו"ז) וההשלמה הר"ן כותבים שאפשר שגרס כרש"י וכן נראה שהרא"ש הביין כך בדעת הרי"ף. אך לאור פירוש ר"ח אפשר שגרס כר"ח ופירש כמותו ולכן לא הביא זאת להלכה. ועיין בר"א מן ההר שמבאר את הגרסה 'והא אי אפשר לצמצם': 'קס"ד דהא דקא מתרץ בנכנס ויוצא הכי קאמר כל כמותן בנכנס ויוצא הוא שאין דרך לצמצם ולכוין כמותן ממש לא פחות ולא יתר. ושיעור שאינו מדוקדק קרי כמותן. אם כן הואיל ואי אפשר לצמצם שמא הדבר הפך והפסול הוא יתר על הכשר...'. לפירוש ר"א מן ההר השאלה היא על רב הונא בריה דרב יהושע ולא על רב פפא על אף שגורס 'והא אי אפשר לצמצם'.

³³ אמנם גם הגרסה 'והא איפשר לצמצם' קשה אך זאת רק משום שהתירוץ אינו מחדש דבר, אבל לגרסה 'והא אי אפשר לצמצם' השאלה כלל אינה קשה.

³⁴ יש להעיר, שמהרא"ה משמע שהשאלה 'והא אי אפשר לצמצם' אינה לרב הונא בריה דרב יהושע. הרא"ה כותב: 'פי' וביוצא ונכנס אליבא דרב הונא והוא הדין דלרב פפא דמכשר פרוץ כעומד דבעינן מעדיף או שתי וערב דהא אי אפשר לצמצם...!'

³⁵ הרמב"ם הל' סוכה פ"ה הט"ז כותב: 'ואם היה זה כמו זה בצמצום אע"פ שאין במקום אחד שלשה הרי זו פסולה מפני שסכך פסול כפרוץ הוא נחשב'. מהרמב"ם נראה שפוסק שפרוץ כעומד פסול אך בהל' שבת פט"ז הט"ז פוסק הרמב"ם כרב פפא שפרוץ כעומד מותר. בעקבות קושי זה מבאר הכס"מ: 'די"ל דשאני הכא שא"א לצמצם ולמלאות כל הריח שלא יהא בו אויר כלל וא"כ כל שהוא פרוץ כעומד בענין זה הוי פרוץ מרובה על העומד הילכך בעינן שירבה הסכך הכשר'. נמצא א"כ, שלביאור הכס"מ הרמב"ם גורס 'והא אי אפשר לצמצם', ולכן צריך להעדיף. אך המגיד משנה מבאר שהרמב"ם סובר שצריך יותר סכך כשר משום שא"כ לא הוי צילתה מרובה מחמתה עפ"י הגמ' להלן כב ע"ב ע"ש וכן ברמב"ם להלן הי"ט ועיין במאורות. לביאור המ"מ אין ראייה מהרמב"ם לגרסתו בסוגייתנו. הרמב"ם בפיה"מ כותב: 'כמותן ר"ל כמותן בקירוב לא בצמצום לפי שהכלל אצלנו אם היה פרוץ כעומד פסולה ושפודין אלו וכן כל סכך פסול הרי הן כפרוץ ולפיכך צריך שיהא ביניהן יותר מהן במשהו'. מדברי הרמב"ם בפיה"מ מבואר שצריך להוסיף סכך כשר כדי שהעומד יהיה מרובה, וא"כ נראה כביאור המ"מ וכ"כ בתויו"ט.

³⁶ בירושלמי סוכה פ"א הי"ט (נב ע"ג): 'תני יותר מכמותן חברייה אמרין שאין טפח נכנס לתוך טפח'. הירושלמי מעמיד את משנתנו ביותר מכמותן וזאת ללא קשר למחלוקת בפרוץ כעומד אלא משום שאין טפח נכנס לתוך טפח. מהירושלמי מוכח שלא כרש"י וההעמדה במעדיף היא משום קושי במשנה ולא קושי למ"ד פרוץ כעומד. ועיין בריצ"ד: 'אחר שתירצה הסוגיה הקושיא על רב הונא בריה דרב יהושע מביאה כאן שקלא וטריא על משנתנו מאמוראים דקשישי מרב הונא בריה דרב יהושע והיינו רב אמי ורבא שכבר קודם לכן הקשו על הא דתנן במתניתין...'. ובהמשך דבריו מוכיח זאת הריצ"ד מהירושלמי על אתר.

להקשות ממשנתנו על רב הונא בריה דרב יהושע,³⁷ אך יצרה בעיה בקריאה הרציפה של הסוגיה שהובילה לשינוי הגרסה או לפירושים דחוקים בסוגייתנו.

5.1.19 טז ע"א שורה 5

הסוגיה מביאה את משנת כלים שבה נחלקו ר"א וחכמים לגבי טומאת מיטה. חכמים סוברים שמטה מטמאת אברים ומבאר רב חנן שהכוונה לארוכה ושתי כרעים או קצרה ושתי כרעים. על כך שואלת הגמ' למה הם ראויים,³⁸ ובתשובתה ישנו חילוף גרסה:

מ	למיסמכינהו	אגודא	מישר	אשלי
ו	למיתב עלייה	ומישרי	אשלי	
ל	לסמכינהו	אגודא	למיתב עליה	אשלי
ס	למיסמכינהו	אגוד'	למיתב עליהו	אשלי
א	למסמכינהו	אגודא	למיתב עליהו	אשלי
נ	למיתב על[י]ה	ומישרי	אשלי	בה
ת	למכתב עליהו	ומישרי	אשלי	
ב	למכתב עליהו	ומישר\ד?א	[א] שלא	
ד	למסמכינהו	אגודה	ומישרא	אשלי

המאירי כותב:

שהרי ראויה הוא לנעוץ אותם הזרועות בכותל במקום כרעים ויסרג ומתוך כך אנו גורסים בזו למאי חזי חזי למסמכינהו אגודה ומישד אשלי ואין גורסין למיתב עליהו ומישד אשלי. גרסת 'למיתב עלה' קשה, שהרי איך ישב לפני שסרגה בחבלים והמאירי אינו גורס זאת. גם הרא"ה אינו גורס זאת ומפרש: 'פני לסומכה לכותל לאותו צד [...] ואפשר לסרגה בחבלים ולישכב ולישב', וכן הגרסה בריטב"א.³⁹ הרמב"ם הלי כלים כו, י כותב:

מטה שנפרקו איבריה אם נשברה ארוכה ושתי כרעיים או קצרה ושתי כרעיים הרי אלו מתטמאין מפני שראויין לסומכן בכותל ולישן עליהן.⁴⁰

³⁷ לגבי התהוות סוגייתנו האי כרונולוגית נאמרו שני הסברים עיקריים. הריצ"ד כותב: 'ובעלי הסוגיא דילן העתיקו שקלא וטריא דרב אמי להוכיח שמה שתירצו לרב הונא בריה דרב יהושע כבר תירצה רב אמי קודם כן. ולא הרגישו גדולי המפרשים שהסוגיא מביאה כאן שקלא וטריא מאמוראים אחרונים ומביאה סיוע לתירוצה מאמוראים ראשונים ועל כן נכנסו לדוחק גדול בפירושים'. ביאור דומה לריצ"ד נמצא אצל בורגנסקי, סוכה, עמ' 266-268. אך לעומתם ראה וייס, מחקרים, עמ' 187 שמבאר שבעירובין הקשו על רב הונא בריה דרב יהושע ממשנתנו ולאחר מכן העבירו מסוכה את המשך השו"ט של ר' אמי ורבא וכך נוצרה הסוגיה האי כרונולוגית ומשם הועברה לסוכה. וראה עמינח, סוכה, עמ' 176-177 שכותב: 'בסידור קדום היה המו"מ למשנת סוכה בלי קשר למחלוקת רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע... אבל העורכים שגרסו את המו"מ בזיקה למחלוקת רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע גרסו 'והא אפשר לצמצם' כדי להקשות על רב הונא בריה דרב יהושע...'. דברי עמינח תמוהים שהרי רבא אינו מתרץ את השאלה 'והא אפשר לצמצם' ופירוש רש"י דחוק. כמו כן, מהעריכה עולה שרק לרב הונא בריה דרב יהושע צריך להעדיף נגד כוונתו המקורית של ר' אמי. ניתוח זה מתבסס על גרסתו של רש"י שאף השפיעה רבות על כה"י, אך מעיון בחילוף גרסה זה נראה בבירור שגרסה זאת היא הגרסה המשנית והמאוחרת (יש לציין, שאף מכה"י עולה תמונה מאוזנת במיוחד לאור הספק מה כוונת הגרסה 'איפשר') וראה שם הערה 21.

³⁸ על שימוש חוזר בכלים ראה J. Schwartz, "Reduce, Reuse and Recycle": Prolegomena on Breakage and Repair in Ancient Jewish Society: Broken Beds and Chairs in Mishnah Kelim", *JSIJ*, 5 (2006), pp. 147-180.

³⁹ וראה דק"ס עמ' 43 אות ט: 'וכן ליתא ברי"ש וברא"ש שם'.

נראה שהרמב"ם אינו גורס 'למישד אשלא'.

ר"ח כותב :

דחזיא למיסמכא אגודה ולמיתב עלה ולמישד אשלא עלה פירש גאון למיתב עלה ולמישד

אשלא ראויה היא לישוב עליה ולטוות נעורת או פשתן...⁴¹

ר"ח מביא פירוש מהגאון לגרסת מישד אשלא ולפיה אין הכוונה שמסרג את המיטה אלא לטוות

פשתן לחבלים.⁴² נראה שהמילה 'למישד' היא שגרמה לחוסר ההבנה שמדובר בטוויה ולכן פירשו

זאת שמסרג בחבלים.⁴³ בנוסח הרווח גורסים 'למיתב עלה' אך לא גורסים 'למישד' אלא 'מישר'.⁴⁴

גרסת 'מישד' שב-נת (ב-ב הקריאה מסופקת)⁴⁵ נמצאת אצל הגאון ור"ח והוראתה הרגילה אינה

מתאימה כאן ולכן מסתבר שזאת הצורה המקורית והוגהה בנוסח הרווח.⁴⁶

בכל כתבי היד גרסת 'למיתב עלה' נמצאת לבד מ-מ.

5.1.20 טז ע"ב שורה 6

אמ' רבה בר בר חנה אמ' רבי יוחנן רבי יהודה בשיטת רבי יוסי אמרה

דאמ' מחיצה תלויה מתרת

מ	ולא	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	לה	כר'	יוסי
ו	ולא	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	ליה	כר'	יוסי
ל	ולא	היא	לא	ר'	יהוד'	סבר	לה	כר'	יוסי
ס	ולא	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	לה	כר'	יוסי
א	ולא	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	לה	כר'	יוסי
נ	ולא (ו)	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	לה	כר'	יוסי
ת				ר'	יהודה	לא	לה	כר'	יוסי
ב				ר'	יהודה	לא	לה	כר'	יוסי
ז	ולא	היא	לא	רבי	יהודה	סבר	לה	כרבי	יוסי
7	ולא	היא	לא	ר'	יהודה	סבר	לה	כר'	<...>

הגמ' מבארת את דעת ר' יוסי במשנתנו שסובר מחיצה תלויה מתרת בסוכה. הגמ' מביאה את

שיטת ר' יהודה שמחיצה תלויה מתרת בעירובין. רבה בר בר חנה אומר בשם ר' יוחנן שר' יהודה

⁴⁰ וכן הוא בפיה"מ כלים פ"ח מ"ט: 'באר התלמוד שענינו שתהא ארוכה ושתי כרעים או קצרה ושתי כרעים הרי היא אז מתטמאה ואף על פי שהיא חלק של מטה, מפני שראויה להניחה בצד מקום גבוה ולהניח הקרשים עליה ולישון עליה'.

⁴¹ וכן הוא בערוך ערך שד.

⁴² פירוש זה הובא גם ע"י ר"ת (ספר הישר, שו"ת, סי' צח) בשם רב האי גאון. וראה סוקולוף, א"ב, עמ' 173 שמפרש (ערך 'אשלא') בסוגייתנו: 'to twist ropes'. לפירוש זה המילים 'למיתב עלה' מציינות שמדובר בטוויה בישיבה ראה ד' שפרבר, תרבות חומרית בא"י בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 111-112 לגבי אריגה בישיבה ובעמידה.

⁴³ הפירוש הנפוץ של 'שדי' הוא להטיל. אך ראה סוקולוף, א"ב, עמ' 1112 שישנו מובן נוסף ל'שדי': 'to spin or twist thread'. וראה אפשטיין, מחקרים, א, עמ' 72-73 שכותב על תשובת גאונים: 'מובן של מישד ושדא כאן אינו... להטיל להעביר חוט... אלא לטוות... וסוכה טז ע"א ומשדא אשלי'.

⁴⁴ נראה שכוונתם להתיר חבלים.

⁴⁵ בכתבי היד התימניים טעו וגרסו 'למכתב'. בנוסף לכך ליתא 'למיסמכיהו אגודא'.

⁴⁶ יש לציין, שבדפוסים מאוחרים הגרסה היא 'מישדא' ושמה תקנו עפ"י הערוך ראה דק"ס עמ' 43 אות ט.

בשיטת ר' יוסי אמרה ועל כך מעירה הגמ' שיש לחלק בין המקרים. העדים נחלקו ביחס הערת הגמ' לדברי ר' יוחנן.

בנוסח הרווח הגרסה היא: 'ולא היא לא ר' יהודה סבר לה כר' יוסי...'. לגרסה זאת, הגמ' דוחה את הטענה שבשיטת ר' יהודה אמרה. אך ב-תב הגרסה היא: 'ר' יהודה לא סבר לה כר' יוסי וליתא 'לא היא'. לגרסה זאת, לא דוחים את האמירה שבשיטת ר' יהודה אמרה, אלא מוסיפים שעל אף ששניהם אוחזים באותה שיטה אינם מסכימים בהכרח לדינא.⁴⁷

ר"ח כותב: 'ואמרינן דר' יוסי דמתיר מחיצה תלויה בשבת חולק על ר' יהודה ואוסר...'.⁴⁷

ר"ח אינו נוקט בלשון 'ודחינן' אלא 'ואמרינן' ומשמע שאינו גורס 'ולא היא'.

הרא"ה כותב: 'ולא ר' יהודה סבר לה כר' יוסי ולא ר' יוסי סבר... כלומר בחדא שטתא אזלי אבל לית להו חד טעמא לגמרי'. הרא"ה אינו גורס 'ולא היא' ואכן מפרש שגם למסקנה בחדא שיטתא אזלי.

הריטב"א כותב:

...בשיטת ר' יוסי אמרה מיהו לא ר' יהודה סבר לה כר' יוסי ולא ר' יוסי סבר לה כר' יהודה.

מהא שמעינן מאי דכתיבנא לעיל שכשאומר על התנאים שהולכים בשיטה אחת פעמים

שאינם מודים זה לזה בדבריהם

הריטב"א אינו גורס 'ולא היא' ואכן מפרש למסקנה שהולכים בשיטה אחת.

גרסת ליתא היא כפי הנראה גרסת ר"ח וכן היא הגרסה המוקשית ובפשטות הערת הגמ' חולקת על ר' יוחנן, ולכן נראה להכריע כגרסת ליתא. גרסת ר"ח אינה מפורשת ולכן א"א לומר שהגרסה בענף התימני הושפעה מר"ח.

5.1.21 יז ע"ב שורה 5-1

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.18. ר"ח מפרש:

ומשני רבה לדידי משום שלא שוו בשיעוריהו דאור שיעורו בטפחים והסכך באמות, לפיכך

לא מצטרפו אלא לדידכו אידי ואידי טפחים נינהו

לפירושו של ר"ח הסיבה שאור וסכך פסול אינם מצטרפים היא משום ששיעור אור ושיעור סכך פסול הוא במידות שונות (טפחים ואמות). לביאור זה, מובן המשפט 'כיון דלא שוו שיעוריהו' ולפיו שיעוריהם במידות שונות ולכן לא מצטרפים משא"כ לרבנן דבי רב ששיעוריהם במידת

⁴⁷ בירושלמי סוכה פ"א ה"ט (נב ע"ג): 'אמר רבי יוחנן לא אמר רבי יוסה אלא לעניין סוכה אבל לעניין שבת אף רבי יוסי מודה... ותריהון פליגון על שיטתיה דר' יוחנן דא"ר יוחנן (עין בקה"ע שצ"ל 'דאר"י בר חנינא') רבי יודה ור' יוסה ור' חנינה בן עקביה שלשתן אמרו דבר אחד...'. מהירושלמי משמע שאם ר' יוסי אמר את דבריו רק לעניין סוכה אזי אינם בשיטה אחת. וראה בריצ"ד שמעיר: 'לכאורה סבירא לן למימר דהאומרים ולא היא דכאן לא היו מרהיבין בנפשם לחלוק על ר' יוחנן אי לאו דשמעו דלאו ר' יוחנן הוא דאמר... אלא אמורא אחר וראייתו ממעשה שנעשה בציפורי ודחו הם ראייתו דבאמת הוא ר' חנינא דאמר כן... אבל מצינו הרבה פעמים שהם שאמרו ולא היא אינם נושאים פנים לגדולי ההוראה במקום שסברו שהדין עמם'. לגרסת תב לא קשה שאלת הריצ"ד, שהרי אין הסתמא חולקת על ר' יוחנן ושמא משום כך הגיהו וצ"ע. וראה הלבני, מקורות, עמ' קעח שמעלה את האפשרות שגרסת הרא"ה והריטב"א נוצרה משום שקשה לתאר שעל יסוד חילוק קלוש ידחו את דברי ר' יוחנן המפורשים. וראה וייס, מחקרים, עמ' 246 הערה 92: 'בין הירושלמי והבבלי איכא טובא אולם שם יש גם עקבות לולא היא שבבבלי מכאן איפוא שלכה"פ יסוד השיטה ולא היא הוא קדום'. והנה לאור הגרסאות בבבלי לא ברור שהבבלי נוקט כאן ב'ולא היא' ואפשר שהבבלי אינו דוחה את הנאמר קודם אלא מבהיר. וראה עמינח, סוכה, עמ' 203-204 שדן בבעיה זאת ולא מציין את חילופי הגרסה בסוגייתנו.

טפחים. מביאורו של ר"ח נראה שלא גרס 'משום שיעורא ולא שיעורא', וכן שלא גרס 'לדידכו משום הפלגה'.

לאור פירושו ששוו שיעורייהו הכוונה למידה שבה מודדים ולא לשיעור ממש, מפרש ר"ח את המשך הסוגיה ששואלת מסוכה קטנה כך: 'אבל בסוכה קטנה דאין בה אלא ז טפחים הלא נפסלת בד' טפחים סכך פסול'. לדעת ר"ח סכך פסול פוסל בסוכה קטנה בד' טפחים וחולק בכך על כל הראשונים שמסיקים מסוגייתנו שסוכה קטנה נפסלת בג' טפחים של סכך פסול.⁴⁸

נראה פשוט שעקב הקושי בגרסה שלפנינו הגיה ומחק ר"ח גרסה זאת והשאיר את הסיבה שלא שוו בשיעורייהו.⁴⁹ אך עדיין יש להקשות מדוע ר"ח לא מחק את המשפט הבעייתי שתולה את הסיבה בכך שלא שוו בשיעורייהו ומוחק דווקא את הסיבה שלא שווים בטעמיהם (הפלגה ושיעור) שלכאורה היא יותר חזקה ומובנת. נראה, שהתשובה לשאלה זאת טמונה בהמשך הסוגיה. בהמשך הסוגיה הגמ' מקשה 'וכל היכא דלא שוו שיעורייהו להדדי לא מצטרפי', מהמהלך הטבעי של הסוגיה נראה ששאלה זאת נשאלה לרבה. אך שאלה זאת אינה קשה לרבה, שהרי סובר שרק שאינם שווים בטעמיהם אינם מצטרפים. נראה, שלכן ר"ח מוחק את הגרסה שתולה את הסיבה בטעם ותולה את הסיבה בשיעור ולכן קשה לרבה. ואכן ר"ח מפרש בהמשך הסוגיה שהשאלה היא לרבה: 'ואקשינן לרבה וכל היכא דלא שוו בשיעורייהו לא מצטרפי...!'

אך עדיין יש להקשות, שהרי גם לר"ח מודה רבה שכאשר שניהם מידתם בטפחים מצטרפים ובמשנת כלים מידת כולם בטפחים. ר"ח נדרש לבעיה זאת וכך מביא את משנת כלים שממנה מקשים: 'הבגד מטמא משום שלשה על שלשה למדרס משום שלש על שלש לטמא מת'. וכן מובא ב-תב. בנוסח הרווח 'הבגד שלשה על שלשה השק ארבעה על ארבעה'.

במשנה כלים פכ"ז מ"ב: 'הבגד מטמא משום שלשה על שלשה למדרס ומשום שלש על שלש לטמא מת...!'. תב ור"ח מביאים את המשנה בשלמותה.

⁴⁸ יש לציין, שמהגמ' להלן יח ע"א '... בסוכה קטנה בקנים הוי מיעוט בשפודין לא הוי מיעוט' משמע שבסוכה קטנה סכך פסול פוסל בשלשה ולכן מצטרף לאויר לפסול בשלשה, ואמנם ר"ח לא מביא שם את המימרה של אביי וצ"ע. ועיין בריצ"ג עמ' עט: 'ומאן דאמר דסכך פסול פוסל בד' בסוכה קטנה לאו דוקא היא ולא סמכין עלה', הריצ"ג שם מוכיח כנגד שיטה זאת ממימרת ר' אושעיא להלן יט ע"א ע"ש. בה"ג, א, עמ' 330 כותב: 'והילכתא אויר פוסל בשלשה טפחים בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה קטנה', וכ"ה בה"פ. בה"ג פוסק כר"ח שבסוכה קטנה פוסל בארבעה. פסק זה של הה"ג קשה להלמו. ראשית חסר בלשונו הדין בסוכה גדולה כפי שהזכיר לגבי אויר. בנוסף לכך, בה"ג מביא בהמשך את דברי אביי שאויר שלשה טפחים ומיעוטו בשפודים פסול ומשם עולה שסכך פסול פוסל בשלשה בסוכה קטנה. לכן נראה שישנה טעות סופר (עקב דילוג מחמת הדומות) בה"ג וצ"ל 'בארבעה בסוכה גדולה ובשלשה בסוכה קטנה' ועיין קורבן נתנאל ס"י לו ס"ק כ. הריצ"ג עמ' עח מביא את דברי בה"ג ומוסיף: 'והם הכי אמר מר רב נטרונאי ומר רב צמח נמי אלמא סבירא להו בגדולה כדברי האומר בארבע אמות'. אומנם בריצ"ג מובאים דברי בה"ג כפי שהם לפנינו אך מנין מסיק ריצ"ג שבסוכה גדולה בד"א הרי לא התייחסו לכך, ואפשר שדייק מדברי בה"ג שדווקא בסוכה קטנה בד"ט ובסוכה גדולה בד"א. ולפי מה שכתבתי מדובר בשיבוש בדברי בה"ג עקב דילוג מחמת הדומות. דעה זאת בשם בה"ג מופיעה בראשונים רבים עיין הילדסהיימר בהערה 9 וכן אצל רטנר, אהצו"י, עמ' 77-79 ובדיונו שם ביחס לירושלמי. ובכל אופן מסקנה זאת קשה מכיוון שבה"ג מביא לאחר מכן שפירוש משנתנו הוא משום דופן עקומה ולא משום שד"א פוסלים בסוכה וצ"ע. וראה ברודי, תשובות רב נטרונאי עמ' 320 הערה 3 שדן בפסק זה של בה"ג לגבי סוכה קטנה ומעלה את האפשרות ששיעוריהם שווים בסוכה קטנה היינו באופיים או שפוסק כלישנא בתרא ולא מתחשב באמירה זאת שנאמרה במסגרת הדיון בל"ק. אך כפי שכתבתי פסק זה קשה מדברי אביי (יט ע"א) שבה"ג מביאם להלכה.

⁴⁹ יש לציין, שכל עדי הנוסח שלפנינו גורסים משפט זה. גרסת ר"ח נראית משנית, מכיוון שפירוש ר"ח למשפט זה דחוק ולא מתיישב באופן פשוט עם המשך הסוגיה.

אך אצל ר"ח תוספת זאת היא משמעותית לסוגיה. ר"ח מפרש שהשאלה היא על רבה שסובר שאין צירוף בשתי מידות שונות ועל כך מקשים מצירוף בגד ושק לטמא מת שהבגד באצבעות והשק בטפחים.

5.1.22 יז ע"ב שורה 21

בנוסח הרווח בריצ"ג וברא"ה 'בנהרדעא'. ב-א בר"ח ברי"ד ובר"א מן ההר 'בפומבדיתא'. אפשר שאשגרה מהגמ' להלן יט ע"א שם הגרסה היא 'פומבדיתא', ושם עוסקים במחלוקת אביי ורבא בדור רביעי שנהרדעא חרבה ואילו בסוגייתנו החולקים הם רב ושמואל בדור ראשון.

5.1.23 יז ע"ב שורה 30-35

תא שמע שני סדינין מצטרפין שני נסרים אין מצטרפין רבי מאיר אמ' נסרים כסדינין

מ	בשלמ'	להך	לישנא	דאמ'	רב	בין	בין		
ו	בשלמ'	להך	לישנא	דא'	רב	בין	בין		
ל	בשלמ'				לרב			דאמ'	
ס	בשלמא	להך	לישנא	דאמ'	רב	אחד	ואחד	זה	זה
א	בשלמא				לרב			אחד	זה
נ	בשלמא	להך	לישנא	דאמ'	רב	בין	בין		
ת	בשלמ'	להך	לישנא	דאמ'	דרב	בין	מן	הצד	מן
ב	בשלמא	להך	לישנא	דאמ'	דרב	בין	מן	הצד	מן
ז	בשלמא	להך	לישנא	דאמר	רב	בין	בין		
1								אחד	זה

מ	באמצע	בין	מן	הצד	ארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבעה
ו	באמצע	בין	מן	הצד	בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
ל	באמצע	בין	מן	הצד	בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
ס	(כאמצע)				בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
א					בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
נ	באמצע	בין	מן	הצד	בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
ת	האמצע				בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
ב	האמצע				בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
ז	באמצע	בין	מן	הצד	בארבע	אמות	מאי	מצטרפין	לארבע
1								מיצט...	...

מ	אלא	להך	לישנא					דאמ'	פסול פוסל בארבעה
ו	אלא	להך	לישנא					דאמרת	באמצע בארבעה
ל	אלא							לשמו' דאמ'	באמצע בארבע
ס	אלא	להך	לישנא					דאמרת	דבאמצע בארבעה
א	אלא							לשמואל דאמ'	באמצע בארבעה
נ	אלא		[לישנא	דשמואל]				לשמואל דאמ'	באמצע בארבעה
ת	אלא	להך	לישנא					דשמואל דאמ'	באמצע בארבעה
ב	אלא	להך	לישנא					דשמואל דאמ'	באמצע בארבעה
ז	אלא	להך	לישנא					דאמ' רב	באמצע בארבעה
1	אלא							<...>	בארבעה

הגמ' מביאה שתי לישנאות העוסקות בשיעור שסכך פסול פוסל את הסוכה. בסורא שנו שבין לרב ובין לשמואל סכך פסול פוסל בד' טפחים. בנהרדעא שנו שרב סובר שסכך פסול פוסל בד"א ושמואל סובר בד"ט. הגמ' מקשה מדעת ר' מאיר שסובר שנסרים מצטרפים לפסול. העדים נחלקו על מי הגמ' מקשה:

מוסנד - בשלמא להך לישנא דאמי רב. **לא**, ר"ח, רא"ה - בשלמא לרב. **תב** - בשלמי להך לישנא דרב.
מוסד - אלא להך לישנא.⁵⁰ **לאנ, 1**, ר"ח, רא"ה - אלא לשמואל. **תב** - אלא להך לישנא דשמואל.
רש"י כותב על גרסה זאת:

ה"ג בשלמא להך לישנא דאמר רב... אלא להך לישנא דאמר רב באמצע בארבעה טפחים
כדאשכחתינהו רבה לרבנן דבי רב דאמרי הכי... ולשמואל ליכא לאותובי מינה דשמואל
לטעמיה דאמר בנסרים שאין בהן ד' מחלוקת ומוקי להא בנסרין שאין בהן ארבעה ומאי
מצטרפין מצטרפין לארבעה טפחים דלדידיה ליכא למיפרך קנין בעלמא נינהו
ר"א מן ההר מביא את הגרסה שרש"י דוחה:

ואית דגרסי בשלמא לרב וכו' אלא לשמואל וכו' והכל היה עולה לטעם אחד אלא דלשמואל
לא מצי לאותובי הכי דלדידיה מיירי בנסרים שאין בהם ארבעה דאפליגו בהו.

לגרסת ר"ח והרא"ה השאלה היא לשמואל אך אינם מיישבים את הקושי בגרסה זאת.⁵¹
על אף שמבחינת תוכנה גרסה זאת היא המוקשית, יש לציין, שמההלך הטבעי של הסוגיה נראה
שהשאלה היא לשמואל שהרי הסוגיה עוסקת בשלב זה במסורת נהרדעא ואם השאלה היא לרב
היה צריך להקשות זאת בדיון על מסורת סורא.⁵²

אפשר שעורך הסוגיה העביר את רצף המקורות מהדיון בדף יד לכאן. ואע"פ שלשמואל לשיטתו
אין זה קשה, מ"מ העביר את רצף המקורות בשלמותם ותירץ באופן מרווח כפי שתירצה הסוגיה
שם.⁵³ נראה, שהעורך סידר רצף זה על מסורת נהרדעא כדי לשמור על התבנית 'בשלמא לרב...
אלא לשמואל' שמצויה בהיפוך ('בשלמא לשמואל... אלא לרב') בסוגיה לעיל יד ע"א.

5.1.24 יט ע"א שורה 34-35

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.21.

⁵⁰ ראה נעם, מסורות, עמ' 141 שמציינת ש-מזד גורסים כרש"י, ואילו ב-וס גורסים נוסחים אחרים ובהערה 267
מבארת שעדים אלו גורסים 'אלא להך לישנא דאמרת' ואין לדעת אם כוונתם ללשון שני של רב או לשמואל. על דבריה
יש להעיר שגם מ גורס כמותם ורק ב-ד מצוין 'להך לישנא דאמי רב'. שנית, ודאי שכונת עדים אלו לשאול על רב
ששמו הוזכר ברישא ואין צורך להזכירו שוב ואם רצו לשאול על שמואל היו נוקטים את שמו במפורש.
⁵¹ עיין במהדיר על ר"ח הערה 57 שמעיר על כך אך גם בדבריו אין יישוב לקושי בגרסה זאת. בדק"ס עמ' 49 אות פ:
'וטעות הוא כדכתב רש"י'.

⁵² יש להעיר, שברוב העדים הגרסה היא 'להך לישנא', גרסה זאת מורה שהמקשן מתייחס ללישנאות ושמה נתערבבו
שתי גרסאות וצ"ע.

⁵³ הריצ"ד מקשה על שאלות הגמ' מנסר שאינו פוסל אפי' בארבעה טפחים, הרי נסר פסול משום גזירת תקרה וא"כ
אפשר שאינו פוסל אלא בסיכך כל הסוכה ודיו במה שאסרו לישן תחתיו. בנוסף לכך, השאלה מהברייתא 'סיככה
בנסרים של ארז' איננה קשה מכיוון שאפשר שמדובר בנסרים פחות מד"א כפי שמעירים הראשונים שם וז"ל
הריטב"א: 'ובדין הוא דמצי לשנויי ליה דהא רבי מאיר אסיפא קאי דמיירי בנסרין שאין בהם ד'. לכן נראה כפי
שכתבנו שלפנינו שו"ט שהועבר בשלמותו לכאן מהסוגיה לעיל דף יד על אף שאינו מוכרח בסוגייתנו. הריצ"ד מוסיף:
'וביותר תמוה שרב הונא בריה דרב יהושע מוקי לברייתא זו בדוחק גדול עד מאד'. אפשר שרב הונא בריה דרב יהושע
אינו מעמיד את הברייתא משום הקושי שבסוגייתנו אלא משום שסובר שפרוץ כעומד פסול (עיין לעיל טו ע"א) ודין זה
שייך אף בנסר שהרי כאילו סיכך כולו בנסרים. יש לציין, שהרמב"ם הל' סוכה פ"ה ה"ז פוסק שנסר ברוחב ד"ט כשר
ואין ישנים תחתיו ואינו מעמיד זאת מן הצד, על אף שפוסק שסכך פסול פוסל בד"ט. על פסק זה של הרמב"ם נשאל
בנו ומשיב: 'והך אוקימתא דאוקמינן בגמרא דנסר דתנן מן הצד כי היכי דלא תקשי לשמואל מתחזי דשנויא הוא
ולפיכך לא אפי' ז"ל מתניתין מפשטה ונסרין שיש בהן ארבעה אע"ג דסכך פסול נינהו לא פסלינן להו אלא משום
גזירת תקרה וגזירת תקרה בנסר אחד ליתה דלא עביד איניש תקרה רוחב ארבעה' (ברכת אברהם סי' כה). ועיין עוד
בר"י מלוניל על המשנה לעיל יד ע"א.

ר' יוחנן מפרש את הברייתא פסל היוצא מן הסוכה בסוכה שרובה צלתה מרובה מחמתה ומעוטה חמתה מרובה מצלתה. בנוסח הרווח מבארים מהו החידוש בכך שסוכה זאת כשרה. ר"ח כותב: 'דברי ר' יוחנן פשוטין הן'. ר"ח מביא את כל האוקימתות בסוגיה זאת ואת החידוש שבהם, אך באוקימתא של ר' יוחנן אינו מפרט את האוקימתא והחידוש שבה. משמע שבדברי ר' יוחנן ר"ח אינו גורס שיש חידוש וכן היא גרסת ליתא ב-תב. בנוסח הרווח נחלקו העדים מהו החידוש במקרה זה ובכל אופן שתי המסורות מציגות הו"א חלשה מאד. נראה שהנוסח הרווח הוא תוספת מאוחרת שהוסיפו בו חידוש כפי שמופיע בשאר האוקימתות שבסוגיה. קשה להניח שבענף התימני השמיטו בעקבות ר"ח.

5.1.25 יט ע"א שורה 41-42

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.14.

לפי מה שהכרעתי שם הגרסה המקורית היא גרסת **מסתב**. גרסת ר"ח שם היא הגרסה המשנית.

5.1.26 יט ע"ב שורה 1

בנוסח הרווח 'הנירוק'. ב-תב בר"ח ובפירוש לסוכה (קופפר) גורסים 'הנידוק'. ר"ח מפרש: 'טיט דק הניצוק כמו מים עבים'.⁵⁴ ובפירוש לסוכה (קופפר) מפרש 'צלול'.

5.1.27 כ ע"א שורה 9-11

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.22.

לפי מה שהכרעתי שם הגרסה המקורית היא גרסת ר"ח. גרסה זאת נמצאת ב-סנ, 1 (ב-ל גרסת כלאיים). כמו כן, הוכחתי שם שכך היא הגרסה שעמדה לפני תב.

5.1.28 כ ע"א שורה 37

ר"ח כותב:

שבתחלה נשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה חזרה ונשתכחה עלה ר' חייא ובניו ויסדוה

בנוסח הרווח 'עלה עזרא מבבל ויסדה חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה חזרה ונשתכחה עלו ר' חייא ובניו ויסדוה'.⁵⁵ ב-לת ובר"ח ליתא 'עלה הלל הבבלי ויסדה חזרה ונשתכחה' וכן ליתא בתשובת גאון (קה"ש עמ' יח=אוצה"ג, גיטין, עמ' 195). אפשר כמובן שדילגו מחמת הדומות, אך לאור ריבוי העדים נראה שלא היה לפניהם.

5.1.29 כא ע"א שורה 20-21

מ	דיקא	נמי	דקתני	מודה	ר' יהוד'	בשקפיין	וסלעין
ו							
ל							
ס							
א							
נ							
ת	דיקא	נמי	דקאתני	מודה		בשקפיין	ובסלעין
ב	דיקא	נמי	דקתני	מודה	[ר' יהודה]	בשקפיין	ובסלעים
ד							
9							

⁵⁴ כך גם הגרסה בזבחים כב ע"ב בכה"י וטיקן 118 בוטיקן 121 ובדפוס ונציה אך בכה"י מינכן, קולומביה ופריס 'נירוק'. רש"י מפרש 'שראוי להריקו מכלי אל כלי כגון שהוא רך'. וכן הוא בערוך ערך 'טיט': 'הוא הנקרא טיט הנרוק כיון שמריקין את המים יורק הטיט עמהם'. ובפיה"מ מקואות פ"ז מ"א: 'הוא הטיט הדליל והדביק כמו רוק', ועין דק"ס עמ' 54 אות מ.

⁵⁵ וכן הוא בגאונים עמ' 119 (=תשובות רב נטרונאי עמ' 650).

ביאור לגרסת 'תניא נמי הכי' נמצא בתויו"ט (אהלות פ"ג מ"ז) בשם המהר"ם: 'משום דמתניתין הוה משמע שקיפין וסלעים חלולים גדולים ראויים לדירת אדם, אבל נקי קי סלעים הם חורים קטנים'.⁶¹

הגרסה 'תניא נמי הכי' היא, לכאורה, הגרסה המוקשית וא"כ היא המקורית.⁶² אך עיון המהלך הסוגיה מגלה שהגרסה 'דיקא נמי' מוקשית גם כן. הפני יהושע מקשה כיוון שזאת הסיפא של המשנה, מעיקרא מה מקשה משוורים.⁶³ מכל האמור אפשר שהגרסה 'דיקא נמי' היא המקורית. לומדי הסוגיה התקשו מדוע התלמוד שואל כאשר התשובה נמצאת בהמשך אותו מקור, לכן שינו את הגרסה ל'תניא נמי הכי'. בעקבות שינוי הגרסה ל'תניא נמי הכי', נולדו הסברים רבים מדוע התשובה נמצאת בברייתא ולא במשנה.⁶⁴

הלבני מבאר שלא היו גורסים בסוף המשנה 'ומודה ר' יהודה בשקיפין ובנקיקי סלעים',⁶⁵ כיוון שמתירוצי רבין א"ר אלעזר ורבא עולה שבאינם עשויים בידי אדם אינו אהל גם ביותר ממלא אגרוף, ולו היה לפנייהם כך במשנה לא היו אומרים כך.⁶⁶ לאור ביאור זה, הלבני מקיים את הגרסה 'תניא נמי הכי'.

⁶¹ ראה במלאכת שלמה שמציין שתוספות מקשה למרות השוני בין סוגייתנו לנוסח המשנה. וראה בערוך לנר שמקשה על תירוץ המהר"ם ממקומות רבים שבהם נקיקים הם חלל גדול, והערול"נ מבאר שהביאו מהברייתא כיוון שאת המשנה אפשר היה לפרש שמודה בשקיפים וסלעים שהם אבנים גדולות מפני שאוהל חזק הוא, משא"כ בנדבך של אבנים (בסלעים ושקיפים יש כוונה לאוהל, כיוון שחזק הוא), אך בברייתא נקט נקיפין שהם חלל שלא נעשה בידי אדם, ולכן מוכח שמודה משום שכמלא אגרוף.

⁶² אך ראה רוזנטל, על הקיצור, עמ' 822-823 שמבאר חילוף זה כהשלמה מאוחרת של מקור ויש שהשלימו מהתוספתא ויש שהשלימו מהמשנה.

⁶³ הפנ"י מתרץ, שאפשר היה לפרש את המשנה שמודה דווקא לעניין הבאת הטומאה ולהחמיר אך לא לעניין חציצה, ולכן מביאים מהברייתא 'דאפשר דקים לה לתלמודא דהך ברייתא לעניין חציצה נמי איירי להדיא'. פירוש זה מבוסס על כך שהמשנה באהלות עוסקת בהבאת הטומאה, פרשנות שנולדה בטעות בגלל נוסח המשנה בבבלי ראה שושטרי, הישן, עמ' 20. כמו כן, לפירושו הוכחת הבבלי מהתוספתא בעייתית וביאורו לכך דחוק. ולפי ביאורי המהר"ם והערול"נ מתורצת גם שאלת הפנ"י, ראה לעיל הערה 61.

⁶⁴ אפשר היה לבאר שדווקא הגרסה 'תניא נמי הכי' היא המקורית ושינו אותה בגלל שאלת התוספות, אך ההסברים להעדפת הברייתא דחוקים ולא נראה שבגלל השתמשה הגמ' בברייתא ולא במשנה. כמו כן, חלקם מסתמכים על הגרסה 'ובנקיקי' שלא נמצאת בתוספתא, ולכן העדפתי את הגרסה 'דיקא נמי'. בהסבר זה עדיין לא יצאנו ידי חובה לעצם שאלת הפנ"י. ונראה, שדבריו של רב דימי בשם רבי אלעזר לא נאמרו כתשובה לסתירה אלא כפירוש לסיפא של המשנה, ועורך הסוגיה ערך זאת כתשובה לסתירה. עריכה זאת הובילה לבעיה שהעלה הפנ"י ולשינוי הגרסה. וראה הלבני, מקורות, ג, עמ' קצ שרבין א"ר אלעזר ורבא ב-כא ע"ב מתרצים שישאני שוורים' ואינם מקבלים את התירוץ כמלא אגרוף. הלבני סובר שתירוצים אלו נאמרו במקור על הסתירה בין אהלות לפרה, ולא כמו שכתבתי בסתירה זאת מעשה ידי העורך היא. וראה גם בורגנסקי, סוכה, עמ' 323-328 שסובר שהשכבה המקורית עסקה במשנת אהלות ביחסה למשנת פרה, וכאשר דנו בשיטת ר' יהודה בישן תחת המיטה הועברו תירוצי רבין ורבא לדיון זה. וראה גם עמינח, סוכה, עמ' 110-111 שסובר שבמקור התירוצים נאמרו על הסתירה וסוגייתנו היא מעשה ידי עורך. למרות דעתם, נראה לי כפי שכתבתי שדווקא הסתירה היא מעשה העורך, כיוון שתירוצו של רבין אמר ר"א אינו מתרץ את הסתירה, שהרי אף שמשתמשים בהם לשם אהל אינם עשויים בידי אדם (לגבי רבא אפשר שמתרץ כיוון שבדידהו גלי רחמנא עיין תוספות ד"ה 'ועל'). כמו כן, לשונו של רב דימי שונה מהם, הוא אינו פותח בלשון 'שאני שוורים' ומשמע שאינו בא לתרץ סתירה אלא לבאר את משנת אהלות.

⁶⁵ ראה גולדברג, אהלות, עמ' 32 שלדעת אלבק זאת תוספת מאוחרת. להנחה זאת אין ראיה טקסטואלית.

⁶⁶ הלבני, מקורות, ג, עמ' קצ, וראה שם שמעלה השערה ששמא דבר זה תלוי בגרסת המשנה, לגורסים 'כל אהל' משמע לעולם ולפי"ז הברייתא חולקת על המשנה, ולגרסת ר"ח 'כל שאינו חולק ר' יהודה רק על אלה שנזכרו קודם

בכל עדי הנוסח של המשנה (קופמן, לו, פרמה 138, פרמה 497, פריז, נפולי רנ"ב) ליתא 'בנקיקי'. בתוספתא הגרסה היא 'מודה רבי יהודה בשקיפין ובסלעין אף על פי שאינו כאהל אבל חשובין כאהלי'.⁶⁷

מכל זה נראה שהגרסה 'ובנקיקי' נוספה כדי להצדיק את הבאת הראיה מהברייתא.⁶⁸ אפשר גם לבאר שנכנסה בטעות והיא הפירוש של שקיפין.⁶⁹

ב-מ ובגליון ונ מופיעה תוספת דומה לסוף ההלכה בתוספתא 'אע"פ שאינו...'. אפשר שהשלימו את הציטוט של הברייתא כדי להביאה בשלמות. ואפשר שתוספת זאת מהותית משום שבגללה העדיפו את הברייתא על פני המשנה.⁷⁰

נראה א"כ, שהגרסה 'דיקא נמי דקתני' היא הגרסה המקורית. גרסה זאת היא הגרסה שעמדה לפני ר"ח. גרסה זאת נמצאת ב-תב אך לא נראה שהושפעו מר"ח מכיוון שר"ח אינו מביא את לשון הגמ' אלא כך עולה מהצגת הסוגיה שבפירושו. מ הביא גרסת כלאיים וכן הוא בתשובת גאון ראה סעיף 4.1.5.1.

5.1.30 כא ע"ב שורה 23-27

מ	והא	ר'	שמעון	הוא	דאמ'	סוכה	דירת	קבע
ו	והא	ר'	שמעון		דא'	סוכה	דירת	קבע
ל		ולר'	שמע'		דאמ'	סוכת	דירת	קבע
ס		ולר'	שמעון		דאמ'	סוכה	דירת	קבע
א	והא	ר'	שמעון	ולר'	דאמ'	סוכה	דירת	קבע
נ	והא	ר'	שמעון	דאית	ליה	סוכה	דירת	קבע
ת		ור'	שמואל		דאמ'	סוכה	דירת	קבע
ב		ולר'	שמעון		דאמ'	סוכה	דירת	קבע
ד		ולר'	שמעון		דאמר	סוכה	דירת	קבע
9	<...>	<...>	שמע	דאית	ליה	סוכה	דירת	<...>

מ	בעינן	והא	אתי	אהל	קבע	עראי	ומבטל	אהל	(עראי)	קבע
ו	בענן	האקא		אוהל	קבע	עראי	ומבטל	אוהל		קבע
ל	בענן	הא	קא	אתו	קבע	עראי	ומבטל	אהלי		קבע
ס	בעינן	הא	קא	אתי	קבע	עראי	ומבטל	אהל		קבע
א	בעינן	הא		קאתי	קבע	עראי	ומבטל	אהל		קבע
נ			וקא	אתי	קבע	עראי	ומבטל	אהל		קבע
ת	בענן		וקא	תני	קבע	עראי	ומבטל	אהלי		קבע
ב	בענן			וקאתי	קבע	עראי	ומבטל	אהלי		קבע
ד	בענן	הא		אתי	קבע	עראי	ומבטל	אהל		קבע
9			וקא	אתי	קבע	עראי	ומבטל	אהל		קבע

לכן. ביאורו של הלבני מתבסס על כך שתירוצי רבין ורבה נאמרו על הסתירה, הנחה שאינה נראית לי כפי שכתבתי לעיל הערה 64. כמו כן, השערתו על הגרסה 'כל אוהלי מרחיקת לכת וטעונה הוכחה.

⁶⁷ תוספתא (צוקרמנדל) אהלות פ"ה ה"ד.

⁶⁸ ראה לעיל הערה 61.

⁶⁹ ראה בפירוש קדמון שכך פירש את 'שקיפין', וביאור זה מתאים לנוסחאות שגרסו 'דיקא נמי' וגרסו 'נקיקי' (ר"ח, ראה וריטבי"א). ויש להעיר, שר"ח מביא את המשנה ולא גורס 'ובנקיקי' אך בהוכחת הגמ' גורס כן וא"כ נראה שהוסיפו בר"ח ואין זאת גרסתו. ולפירוש שקיפין ראה קרויס, קדמוניות, ב, עמ' 218.

⁷⁰ בדק"ס עמ' 60 אות מ מבאר שהביאו את הברייתא משום הסיפא, אך לא רק משום תוספת הביאור אלא משום שאת המשנה ניתן היה להבין שמודה כי נעשה בידי אדם משא"כ בברייתא מפרש בסיפא שלא נעשה בידי אדם. הסבר זה הוא כעין ביאור הערולי"נ (ראה לעיל הערה 61), אך יתרון הברייתא הוא מהסיפא ולא מהמילה 'בנקיקי'. וראה בחסדי דוד שכתב: 'שנראה דחסר שם בנוסחה שבש"ס סיומא דמתניתא... דמתניתא טעמא דמתניתין מפרש, ובה מיושב מה שהקשו בתוספות'.

מ	
ו	
ל	
ס	
א	
נ	
ת	סבר לא אתו
ב	אמן
ד	א"ן
9	

הגמ' מבארת שלר' יהודה הישן תחת המיטה בסוכה יוצא ידי חובתו מכיוון שסובר שסוכה היא אהל קבע והמיטה שהיא אהל עראי אינה מבטלת אהל קבע. הגמ' מקשה על תירוץ ונחלקו העדים מי מושא השאלה.

לגרסה 'ולר' שמעון' השאלה היא על ר' שמעון, ואילו לגרסה 'והא ר' שמעון' השאלה היא על התירוץ 'ר' יהודה לטעמיה דאמר סוכה דירת קבע'.⁷¹ לגבי ניסוח השאלה: לגרסה שהשאלה היא על ר' שמעון השאלה נקראת בתמיה, הייתכן שיבא אהל עראי ויבטל אהל קבע?! קריאת השאלה באופן זה קצת קשה, ואם היו רוצים להקשות עליו, היו מקשים הרי לא בא אהל עראי ומבטל אהל קבע! אם השאלה היא על התירוץ לר' יהודה השאלה מנוסחת כראוי, מר' שמעון מוכח שאהל עראי מבטל אהל קבע ולא כמו התירוץ לר' יהודה.

לגבי תוכן השאלה: לגרסה שהשאלה היא על ר' שמעון, השואל הבין שהסברה שאהל עראי לא מבטל אהל קבע היא סברה טובה וקשה לר' שמעון שדעתו לא מתאימה לסברה זו, השאלה היא לא מדעת ר' יהודה אלא מהסברה שהיא הגיונית וטובה. לגרסה שהשאלה היא על התירוץ לר' יהודה, השואל מקשה על הסברה של התירוץ מכך שר' שמעון לא מחזיק בסברה זאת. שאלה זאת לא מובנת, כיוון שר' יהודה יכול להחזיק בסברה שונה מר' שמעון שהרי שניהם תנאים, וגברא אגברא קא רמית.

העולה מכל זה, שלגרסה 'ולר' שמעון' ניסוח השאלה קשה אך תוכן השאלה ברור. ואילו לגרסה 'והא ר' שמעון' ניסוח השאלה ברור אך תוכן השאלה קשה.

התשובה 'בהא פליגי' מתאימה יותר אם השאלה היא על התירוץ לר' יהודה. פירושה הוא שלא קשה על התירוץ לר' יהודה מדעת מר' שמעון, כיוון שחולקים בסברה זאת. יש צורך לציין שחולקים כדי לדחות את השאלה מכל וכל, שאין להקשות מתנא על תנא כיוון שיש מחלוקת. אך אם השאלה היא על ר' שמעון, לשם מה יש לציין שחולקים בזה, די לציין שר' שמעון לא סובר זאת.

ר"ח גורס 'והא' וכך מציג את הסוגיה:

והא ר' שמעון נמי דבעי סוכה דירת קבע וקתני מעשה בטבי עבדו של רבן גמליאל כו' ופליגי על ר' יהודה ואסיקנא בהא פליגי ר' שמעון [סבר] אתו אהלי עראי ומבטלי אהלי קבע ור' יהודה סבר לא

ב-ת גרס 'ור' שמואל' עקב טעות בפתיחת ראשי התיבות. לגרסה זאת השאלה היא על התירוץ לר' יהודה, כפי שמוכח מלשון התירוץ 'סבר לא אתו' שמבאר את שיטת ר' יהודה. תוספת זאת לתירוץ, ייתכן שבאה כדי להבהיר שהשאלה היא על התירוץ לר' יהודה.

⁷¹ וראה בתוספות רא"ש ז ע"ב ד"ה 'כולהו' שכתב 'והא דפריך מר' שמעון...', מוכח מדבריו שהשאלה היא על התירוץ וא"כ גורס 'והא ר' שמעון'.

ב-ד הוסיף בתירוץ 'אין' וזאת גם כנראה גרסת ב (ב-ב הגרסה כאן עפ"י ד, אך לא הגהה בגליון אלא כך גרס בגוף התלמוד). תוספת זאת משפרת במעט את הבעייתיות בתשובת התלמוד לגרסה 'ולר' שמעון, כיוון שיש התייחסות לתוכן השאלה. לגרסה זאת הגמי' מתפרשת כך: הייתכן שר' שמעון סובר כך?! כן!

ב-א הגרסה היא 'והא ר' שמעון ולר' שמעון, כפי הנראה עמדו לפניו שתי הגרסאות ובחר להציג את שניהם.

נראה, שהגרסה המקורית היא 'והא ר' שמעון' והשאלה הייתה על התירוץ לר' יהודה כפי שנמצא בגרסת ר"ח. בעקבות הקושי בתוכן השאלה שינו זאת לשאלה על ר' שמעון.⁷²

5.1.31 כב ע"ב שורה 17-21

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.15. בדיון שם הכרעתי כגרסת הענף התימני והרמב"ם שלא כענף הרווח ור"ח.

5.1.32 כה ע"ב שורה 16-17

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.6. בדיון שם הכרעתי כנוסח הענף התימני הגאונים ור"ח.

5.1.33 כה ע"ב שורה 38

ר"ח כותב:

ת"ר חתן וכל השושבינים וכל בני חופה פטורין מן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה וחייבין בקרית שמע

בר"ח נוסף 'ומכל מצות האמורות בתורה'. תוספת זאת תלויה בטעם שחתן ושושבינים פטורים. במידה וחתן והשושבינים פטורים משום שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, אכן אין מקום לפוטורם רק מתפילה ותפילין אלא פטורים מכל המצוות. במידה שחתן ושושבינים אינם בגדר

⁷² מסתבר שבעיה בתוכן הסוגיה תוביל לשינוי אע"פ שהניסוח קשה, אך לא מסתבר ששינו בגלל בעיה בניסוח הסוגיה לתוכן קשה, וכ"כ הדק"ס עמ' 62 אות א 'שהנוסח שלפנינו (והא ר' שמעון) עדיף מכולהו'. ולגבי עצם הבעיה בתוכן הסוגיה לגרסה 'והא ר' שמעון', ניתן לבאר שהשואל הבין שהתירוץ לר' יהודה הוא שכיוון שסובר שסוכה אהל קבע אי"כ ברור שאהל עראי לא יבטל (ראה רובינשטיין, קבע ועראי, עמ' 158-161 על התפתחותו של כלל זה אצל הסתמאים). לפי"ז, השאלה היא לא על התירוץ לר' יהודה אלא על התרצן הרי זה לא ברור שלא מבטל ועל כך השיבו שאכן יש בזה מחלוקת, ולפי"ז תובן גרסת ת' סבר לא אתי' ומבהירים שהתרצן התכוון שזאת סברת ר' יהודה. וראה בפירוש קדמון שכותב: 'ולר' שמעון דמתניתין דאמר סוכה דירת קבע בעינן לדברי הכל הא קא אתי אהל עראי ומבטל אהל קבע'. המילים 'לדברי הכל' בביאורו אינן מובנות, ונראה לי שלמרות שגורס 'ולר' שמעון' השאלה היא על התירוץ לר' יהודה, והשאלה היא כיצד יכול התרצן לומר שלדברי הכל לא אתי אהל עראי ומבטל אהל קבע. בנוסף לכך, ניתן לטעון ששאלה זאת היא יצירת משא ומתן של העורך כדי להציג את הנקודה שבה חולקים ר' יהודה ור' שמעון, אך אין בשאלה זאת ממש אלא כדי להוסיף חיות למו"מ (ראה פרידמן, על דרך, עמ' 299; הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 39 הערה 153). שאלה זאת חלשה גם בשל העובדה שאפשר שר' שמעון סובר שמיטה היא אהל קבע, ולא מקבל שבגלל שלגבה עשויה היא עראי. וראה ר"ח על קטע זה שלא כותב שזאת שאלה (בניגוד להצגת שאר הסוגיה בדרך של משא ומתן), וכן לא כותב שהתלמוד מתרץ אלא 'ואסיקנא בהא פליגי ר' שמעון סבר אתו אהלי עראי ומבטלי אהלי קבע ור' יהודה סבר לא', נראה מדבריו שקטע זה בא לברר במה חולקים ר' יהודה ור' שמעון שהרי לא חולקים האם סוכה דירת קבע, ואין כאן שאלה 'אמיתית' אלא שאלה עריכתית. וראה ברא"ה שכתב 'והא רבי שמעון דסבר סוכה דירת קבע בעינן, וקאמר אהל עראי אתי ומבטל אהל קבע ור' יהודה סבר לא אתי אהל עראי ומבטל אהל קבע', גם בדבריו ניכר היטב שביטל את המשא ומתן והפך זאת לביאור מחלוקתם.

עוסק במצווה או שתנא זה אינו סובר שהעוסק במצווה פטור, הטעם שפטורים הוא משום שאינם יכולים לכווין, וא"כ פטורים רק מתפילה ותפילין.⁷³ מילים אלו אינן נמצאות בכה"י ונראה שאינן מקוריות ונוספו כדי להתאים את הברייתא לשיטה שעוסק במצווה פטור מן המצווה.

5.1.34 כו"א שורה 6-7

תניא א"ר חנניא בן עקיבא כותבי ספרים תפילין ומזוזות הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקין במלאכת שמים לאתוויי מוכרי תכלת

מ	פטורין	מן	הסוכה	ומן	התפלה	ומן	התפילין
ו	פטורין	מן	מקריית שמ'	ומן	התפילה	ומן	התפילין
ל	פטורין	מן	מקריית שמע	ומן	התפילה	ומן	התפילין
ס	פטורין	מן	מקריית שמע	מן	התפילה	ומן	התפילין
א	שפטורין	מן	מקריית שמע	ומן	התפילה	ומן	התפילין
נ	פטורין	מן	מקריית שמע	ומן	התפילה	ומן	התפילין
ת	פטורין	מן	מקריית שמע	מן	התפילה	ומן	התפילין וחייבין
ב	פטורין	מן	מקריית שמע	מן	התפילה	ומן	התפילין וחייבין
ד	פטורין	מן	מקריית שמע	ומן	התפילה	ומן	התפילין
מ	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
ו	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
ל	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
ס	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
א	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
נ	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			
ת	בקריית שמע						
ב	בקריית שמע						
ד	ומכל	מצות	האמורות	בתורה			

ר"ח כותב:

⁷³ רש"י ד"ה 'משום' (כו ע"א) כותב: 'ולית להו להני תנאי העוסק במצוה פטור מן המצוה'. לדעת רש"י חתן ושושבינים הם בגדר עוסק במצוה, אך לאור הדינים בברייתא הסיק שלא סובר התנא שהעוסק במצווה פטור מן המצווה. נראה, שמשום שלא הוזכר בברייתא שפטור משאר מצוות, הסיק שסוברים שהעוסק במצווה אינו פטור מן המצווה (ואין לבאר שמשום שחייב בק"ש הסיק כן, כיוון שהברייתא שפטרה חתן מק"ש נתפרשה בבבלי משום טירדת הבעילה, ולכן ודאי שסוברת שחתן חייב בק"ש למרות השמחה). לר"ח התנא סובר שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, ולכן הוסיף שפטור אף משאר מצוות. אך קשה א"כ מדוע חייב בק"ש, ותירץ הר"ן דבק"ש דליכא טירחא כלל ולא מיחסר ביה מידי משמחה דידהו חייב (לדעת הר"ן העוסק במצווה פטור אם צריך להתאמץ אע"פ שיכול לקיים שניהם, ולכן חתן פטור מכל המצוות). ובבעל המאור כותב: 'ולא גרסינן בהא ומכל מצוות האמורות בתורה'. בעה"מ סובר כרש"י שהברייתא לא סוברת שהעוסק במצווה פטור ודוחה את גרסת ר"ח. הר"ף הביא את הברייתא לגבי חתן ואת הברייתא לגבי כותבי סת"ם, ומשמע שסובר שגם הברייתא הזאת סוברת שהעוסק במצווה פטור מן המצווה ולא כרש"י. ומבאר הראב"ד שחתן ושושביניו לאו עוסק במצווה נינהו, ופטורים מן הסוכה משום מצטער שאם לא ישמחו יצטערו (ולא משום העוסק במצווה שלדעתו פטור מכל המצוות גם אם יכול לקיים שניהם). לדעת הראב"ד אין לגרוס מכל מצוות כיוון שמהם לא פטור. וכ"ה ברא"ה: 'דמשעת נישואין נעשית מצוותו, וכן במאירי: 'ולא מדין עוסק במצווה שהרי כבר כנס'. והרא"ש סובר כראב"ד ומבאר שאם משום העוסק במצווה גם מק"ש ניפטרי. נמצא א"כ, שיש ארבע שיטות בביאור הברייתא: רש"י ובעה"מ סוברים שאין לדעת הברייתא את הכלל של העוסק במצווה ולא גורס מכל מצוות האמורות בתורה. תוספות (וכ"ה בריטב"א) מבארים שהתנאים שבברייתא סוברים שהעוסק במצווה פטור, ומ"מ חייב בשאר מצוות אך פטור מן הסוכה ובגליון מ גורס זאת. ר"ח סובר שהברייתא מקבלת את הכלל של העוסק במצווה וגורס מכל מצוות האמורות בתורה. הראב"ד הרא"ה והרא"ש סוברים שחתן אינו עוסק במצווה, ולכן אין לגרוס מכל מצוות האמורות בתורה.

תניא ר' חנניה בן עקביא אומר מוכרי⁷⁴ ספרים ותפילין ומזוזות הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקים במלאכת שמים לאתויי מוכרי תכלת שחייבין בקרית שמע ופטורין מן התפילה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה לקיים דברי ר' יוסי הגלילי דאמר העוסק במצוה פטור מן המצוה

ב-תב ובר"ח הגרסה היא 'וחייבין בק"ש'.⁷⁵ אפשר לומר שלפנינו אשגרה מהברייתא של חתן (כה ע"ב) שם הגרסה 'וחייבין בק"ש'. אך אפשר שבשאר העדים הגיהו ליפטורים מק"ש' כיוון שעוסק במצוה פטור מן המצוה וצריך להיות פטור מק"ש. ברייתא זאת נמצאת בתוספתא ברכות פ"ב ה"ו:

כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקי' לק"ש ואין מפסיקין לתפלה. ר' אומר כשם שאין מפסיקין לתפילה כך אין מפסיקין לקרית שמע. ר' חנניה בן עקביא או' כשם שמפסיקין לקרית שמע כך מפסיקין לתפלה.

דעת רחבי"ע בתוספתא, אינה דעתו עפ"י הבבלי (וכבר העיר על כך הריצ"ד), כך שלא נוכל להיעזר בנוסח התוספתא כדי לברר את נוסח הבבלי.⁷⁶ גינצבורג כותב על גרסת הברייתא שבבבלי⁷⁷:

וקרוב לאמר שהתוספתא שלפנינו בברכות לא הייתה ידועה לחכמי בבל בשלימותה, שהם שנו רק ב' מחלוקות של תנאים בדבר זה ובאמת הן ג'. וראיה לזה שבבבלי שבת יא ע"א הביאו את הברייתא כשם שאין מפסיקין לתפילה כך אין מפסיקין לק"ש, ופירשוה שלענין עיבור נאמרה. ואולם הן הן דברי ברייתא זו הן הן דברי רבי בתוספתא, ולא לענין עיבור נאמרה אלא בכותבי סת"ם

לדברי גינצבורג, הבבלי לא הכיר את דעת רבי לגבי כותבי סת"ם.⁷⁸ אך אפשר שהבבלי אומנם הכיר את דעת רבי אך לא יכול היה לקבל שכותבי ספרים פטורים מק"ש⁷⁹ ולכן ייחס זאת לענין עיבור השנה שאלו עסקי ציבור חשובים ביותר שדוחים אף מצוות.

⁷⁴ בנוסח הרווח 'כותבי' וכן נראה שהרי להלן מוזכר 'תגריהן'.

⁷⁵ ובדפוס וילנא העירו על ר"ח: 'לפנינו בש"ס וברי"ף הגי' פטורין מק"ש ואולי דט"ס נפל בדברי רבינו, וקצת י"ל עפ"י דברי התוספות חתן ודו"ק' (עפ"י האחרית דבר' בסוף מסכת נדה, היו ארבעה עשר מגיהים בראשות ר' שלמה הכהן בעהמ"ח 'חשק שלמה'). כוונת המגיה להקשות לגרסת ר"ח, שהרי לרחבי"ע כותבי סת"ם פטורים משום שעוסקים במצוה וא"כ צריכים להיות פטורים גם מק"ש. ועל כך מתרץ שמתוספות עולה שגם לדעות שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, מ"מ חייב אם יכול לקיים שניהם. יש לציין, שר"ח אינו סובר כתוספות ומרחיב את פטור העוסק במצוה (ראה לעיל הערה 73), אך מ"מ אינו סובר שהעוסק במצוה פטור לגמרי.

⁷⁶ בירושלמי ברכות פ"א ה"ה (ג ע"ב): 'אתיא דר' יוחנן כרבי חנינא בן עקביה, דתני כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפילה, ר' חנינא בן עקביה אומר כשם שמפסיקין לק"ש כך מפסיקין לתפילה ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה'. הירושלמי מביא את דעת רחבי"ע כפי שמובאת בתוספתא, ומשמיט את דעת רבי (לירושלמי אין צורך בדעת רבי, כיוון שמטרת הבאת הברייתא היא רק כדי להשוות את דעת ר' יוחנן לדעת ר' חנניה. אך ראה רטנר, אהצו"י, א, עמ' 18 שתמה על כך שהרי צריך את דעת רבי כראיה לרשב"י).

⁷⁷ גינצבורג, ירושלמי, א, עמ' 133.

⁷⁸ ואפשר שאף הירושלמי לא הכיר את דעת רבי שהרי לא הביאה, ומסתלקת תמיהתו של רטנר ראה הערה 76.

⁷⁹ פטור זה נבע במקורו מתפיסת ק"ש כלימוד תורה (וראה בירושלמי שם 'זה שינון וזה שינון...'), וכן ראה מ' בנוביץ, 'שינון: קריאת שמע במשנתו של רבי שמעון בר יוחאי', סידרא כ, עמ' 25-57) ולכן ק"ש נדחית מפני מצוות או לימוד תורה אחר (ראה קצוף, ברכות, עמ' 172-174). הבבלי תפס את ק"ש כמצוה ולא כלימוד תורה ולכן לא קיבל פטור זה (הכלל של העוסק במצוה פטור מן המצוה הוא מאוחר ולכן הבבלי בשבת לא מבאר את דעת רבי לפיו ראה כ"ץ,

מכל האמור, נראה שגרסת **תב** ור"ח היא המקורית, שהרי הבבלי מייחס את הדעה שפוטר לגמרי לעניין עיבור השנה. בשאר העדים שינו זאת משום שסוברים שהעוסק במצווה פטור לגמרי. יש לציין, שב-**מא** אנו רואים את תחילתו של התהליך במחיקת 'וחייבין בק"ש', ולאחר מכן נוספה בשאר העדים תיבת 'מק"ש' לרשימת הפטורים.

נראה שהענף התימני לא הושפע מר"ח במקרה זה מכיוון שבחילוף הקודם (שעוסק בברייתא באותה סוגיה) שם נוסח ר"ח משני אינו גורס כמותו.

5.1.35 כו ע"א שורה 16-17

מ	לשבת	דרגלא	דבי	ריש	גלותא	הו	גנו	אראקתא	דסורא
ו	בשבתא	דרגלא	לבי	ריש	גלותא	הו	קא	ארקתא	דנהר'
ל	בשבתא	דרגלא	לבי	ריש	גלותא	הו	קא	ארקתא	דנהרא
ס	בשבתא	דרגלא	דבי	ריש	גלותא	הו	גני	ארקתא	דסורא
א	לשבתא	דרגלא	לבי	ריש	גלותא	הו	גאנו	ארקתא	דסורא
נ	בשבתא	דרגלא	לבי	ריש	גלותא	הו	גאנו	ארקתא	דנהרא [דסורא]
ת		לרגלא					גאנו	אראקתא	דסורא
ב		לרגלא					גאנו	אראקתא	דסורא
ד	בשבתא	דרגלא	לבי	ריש	גלותא	הו	גנו	אדקתא	דסורא

ב-**תב** ליתא 'בשבתא'.⁸⁰

ב-**תב**, ר"ח, רא"ה ובמאירי ליתא 'לבי ריש גלותא'.

נראה כגרסת ליתא שבר"ח והתימניים וגרסת הנוסח הרווח הועברה לכאן מהמעשה לעיל י ע"ב, גם שם המעשה הוא ברב חסדא ורבה בר רב הונא ומסופר ש'איקלעו לבי ריש גלותא' (כך בכל עדי הנוסח שם). גרסה זאת אינה מתאימה בסוגייתנו, שהרי איזו מצוה יש בנסיעה לבית ראש הגולה.⁸¹

ב-**מסאתבד** ובערוך ערך 'רקת' גורסים 'סורא' ונראה שהיא הגרסה המקורית, שהרי אין סיבה לשנות מ'נהרא'. ב-**ולנ**, ר"ח וברא"ה גרסו 'דנהרא' לבאר את המיקום המדובר.⁸² הענף התימני ור"ח גורסים באופן שונה את הסיפור ולכן קשה להניח שהענף התימני הושפע מר"ח בפרט הזהה.

העוסק, עמ' 59 שכלל זה נתחדש בתקופה בטר אמוראית ואינו מופיע במקורות תנאיים ואמוראיים וראה נהוראי, העוסק, עמ' 92-94 ואכמ"ל.

⁸⁰ 'שבתא דרגלא' מופיע בברכות ל ע"א, ביצה כה ע"ב, סנהדרין ז ע"ב, בכורות מד ע"ב. בכל המקומות הללו פירושו שבת שלפני הרגל, ואילו בסוגייתנו פירושו שבת שבתוך הרגל וראה בר, ראשות הגולה, עמ' 130 הערה 7. לאור המשמעות של 'שבתא דרגלא' בכל המופעים, נראה כגרסת **תב** שאין לגרוס 'בשבתא' בסוגייתנו. וראה רבינוביץ, שבתא, עמ' 32-33 שמבאר את 'שבתא דרגלא' בסוגייתנו באופן שונה.

⁸¹ רש"י מפרש: 'שבאנו לשמוע הדרשה ולהקביל פני ריש גלותא' אך פירוש זה קשה ראה רבינוביץ, שבתא, עמ' 30-31. וראה להלן הערה 82 שלפי הכרעתי שם כגרסה 'סורא', קשה על גרסה זאת.

⁸² אפשר שגרסה זאת חדרה מפירוש רש"י שפירש 'על שפת הנהר' (ולא כדק"ס עמ' 74 אות צ שכותב שמרש"י משמע שגורס נהרא, וטעה שזהו פירושו ולא גרסתו). כמו כן, אפשר שהמילה 'נהרא' היא שיבוש של המילה 'סורא' עקב דמיון גרפי (האותיות סמ"ך ווא"ו התחלפו לנו"ן וה"א). וראה בר, ראשות הגולה, עמ' 129 הערה 3 שמקשה על הגרסה 'סורא' שהרי בימים ההם, במחצית השנייה של המאה השלישית, עמד בית ראש הגולה בפובדיתא או במחוזא. יש לציין, שלגרסת **תב**, ר"ח, רא"ה והמאירי שאינם גורסים 'לבי ריש גלותא' לא קשה. וראה רבינוביץ, שבתא, עמ' 34 הערה 20 שלפי ביאורו שם מכריע כגרסה 'נהרא'.

מ	וכמה	אכיל'	עראי	אמ'	רב	יוסף	תרתי	תלת	ביצעי
ו	וכמה	אכיל'	עראי	א'	רב	יוסף	תרתי	תלת	ביעי
ל	וכמה			א'	רב	יוסף	תרתי	א ו תלת	
ס	וכמה			אמ'	רב	יוסף	תרתי	ותלת	ביעי
א	וכמה	אכילת	עראי	אמ'	רב	יוסף	תרתי	תלת	ביעי ריפתא
נ	וכמה	אכילת	עראי	אמ'	רב	יוסף	תרתי	תלת	ביעי
ת	וכמה	אכילת	עראי	אמ'	רב	יוסף	תרתי	תלת	
ב	וכמה	אכילת	עראי	אומ'	רב	יוסף	תרתי	תלת	
ד	וכמה	אכילת	עראי	אמר	רב	יוסף	תרתי	א ו תלת	ביעי
ת	וכמה	אכילת	עראי	אמר	רב	יוסף	תרתי	תלת	

רש"י מפרש: 'שתים או שלש פעמים יתן לתוך פיו', וא"כ אין מדובר בביצים. אך תוספות סוברים שהכל אחד ואין הבדל בין השיעורים.⁸³ ב-מ 'ביצעי' ופירושו פרוסות, ונראה כפירוש רש"י.⁸⁴ ב-וסאנד גורסים 'ביעי', ב-מ 'ביצעי', ב-לתב, ת, ליתא.

נראה שגרסת ליתא היא הגרסה המקורית, ובשאר העדים הוסיפו מידה. ר"ח כותב: 'כמה היא אכילת עראי ששנינו שאוכלין חוץ לסוכה רב יוסף אמר שתים ושלש לגימות'.

גרסת ר"ח היא 'שתים ושלש לגימות'. לא נראה שהנוסח שלפניו היה 'לגימות', ומ"מ אינו מזכיר 'ביעי' ונראה שגרסתו ליתא. לא מסתבר שימחקו את השיעור, ולכן נראה שהגרסה המקורית היא ליתא והמילה 'ביצעי' ו'ביעי' נועדו כדי לתת שיעור (אפשר שהוסיפו תחילה 'ביצעי' והוחלף ל'ביעי').

5.1.37 כח ע"א שורה 17

בפירוט מעלותיו של ריב"ז יש חילוף גרסה. בנוסח הרווח ובעין יעקב הגרסה היא: 'ולא הרהר במבואות המטונפים'. ב-תב, 11 בר"ח ובאגדות התלמוד ליתא (ב-ב נוסף בגליון). ב-אתב מובא סימן לפני פירוט מעלותיו של ריב"ז (סה"ק יה"ם פרי"ע), לפי סימן זה יש רק מעלה אחת באות ה"א, ואילו לנוסח הרווח יש שתי מעלות באות ה"א ('ולא הנחתי אדם...').⁸⁵ קשה להניח שהענף התימני השמיטו מעלה זאת בעקבות ר"ח במידה והייתה בנוסח שלפניהם.

⁸³ תוספות ד"ה 'תרתי' כותבים: 'ויש ספרים שכתוב בהן תרתי תלת ביעי, והכל אחד כדמוכח לקמן גבי לימא תיהוי תיובתא דרב יוסף ואביי דשיעור בית הבליעה כביצה'. הוכחת התוספות מהשאלה על רב יוסף אינה מובנת, שהרי משם מוכח ששיעורו של רב יוסף יותר מביצה אך מנין ששתים או שלש ביצים. ובתוספות רא"ש מבאר שהראיה היא מכך שהקשו לאביי, וא"כ מאביי נלמד ששיעור מלא פיו היינו כביצה. אך רש"י כותב 'נותן לתוך פיו' ואילו כאשר מפרש את אביי מפרש 'וטועם מלא פיו', ונראה מלשונו ש'נותן לתוך פיו' אין הכוונה מלא פיו ולכן אין זה שיעור ביצה, ולא כפי שכתבו תוספות.

⁸⁴ וראה בדק"ס עמ' 75 אות ח שצ"ל בציעי והוא מלשון בציעת הפת, וכך גם גרסת רש"י כיוון שאם היה לפניו ביעי לא היה צריך לפרש זאת. ואין לומר שלא היה לפניו כלום, כי מילות תרתי תלת לבדן אין להן משמעות. אך נראה שרש"י אינו גורס זאת שהרי לא כותב 'ביצעי', שהיא המילה שאותה בא לפרש. ובריטב"א מביא שרש"י כותב בדרב יוסף תרתי תלת ופי' תרתי תלת פרוסות קטנות, וא"כ לא מביא ברש"י שגורס 'ביצעי'. והדק"ס טוען שהגרסה המקורית היא 'ביצעי', ומפני שלא ידעו המדפיסים מהו לכן השמיטוהו. והביא גם מבעל העיטור שכותב 'תרתי או תלת ביעי שהוא יתר מביצה', ולשונו קשה וכי אין אנו יודעים ששלשה ביצים יתרים על ביצה, לכן פשוט שצ"ל 'ביצעי' והמדפיסים השמיטוהו. וראה ביד פשוטה (הלכות סוכה פ"ו ה"ו) שמוכיח מכך שהרמב"ם פוסק 'כביצה או פחות או יתר מעט' שאינו גורס 'ביעי'. ואין בהוכחתו ממש, שהרי הרמב"ם פוסק כאביי ואין להביא מכאן ראייה לגרסה אצל רב יוסף.

⁸⁵ הדק"ס עמ' 81 אות ת כותב: 'ובאה"ת ומנוה"מ ליתא ולא הרהר במבואות המטונפים וכ"ה ישר, דלא קחשיב הכא רק שהיה מרבה בלימוד. וכן שלא פתח דלת היינו שלא יאמר הלכה בעת שאחר פותח את הדלת ונמצא תלמיד הבא

מ	ולא	אמ'	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערב	פסח
ו	ולא	אמ'	הגיע	עת	לעמוד	מבי'	המדר'	חוץ	מערבי	שבתו'
ל	ולא	א'	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	שבתות
ס	ולא	אמר	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	פסחים
א	ולא	אמ'	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	פסחים
נ	ולא	אמר	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	שבתות [פסחים]
ת	ולא	אמר	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	[חוץ	מערבי	פסחים
ב	ולא	אמר	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	פסחים
ד	ולא	אמר	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	מערבי	פסחים
11	ולא	אמ'	הגיע	עת	לעמוד	מבית	המדרש	חוץ	<...>	

מ	וערב	וערבי	ימי'	טובי'	יום	הכפורים
ו	וערב	וערבי	וימים	טובים	יום	הכפורים
ל				בלבד	יום	הכפורים
ס		ומערבי			יום	הכפורים
א		וערבי			יום	הכפורים
נ		וערבי	ימים	טובים	[יום	הכפורים]
ת					יום	הכפורים]
ב		וערבי			יום	הכפורים
ד		וערבי			יום	הכפורים
11		ומערבי	<...>		יום	הכפורים

ב-מסאד, 11, בין השיטין של **נ**, גליון **ב** ברש"י ובעין יעקב 'מערב פסח וערב יום הכיפורים' (בשינויים קלים). **ב-ולנ**, ר"ח⁸⁶ במאירי ובאגדות התלמוד 'ערבי שבתות וימים טובים'. הרא"ה כותב:

חוץ מערבי שבתות וימים טובים לכבוד שבת ויום טוב. וגרסא דייקא חוץ מערבי פסחים וערבי יום כיפור משום מצה ומשום האוכל בתשעה בו כאלו נתענה תשיעי ועשירי.⁸⁷
 בבבלי פסחים קט ע"א 'תניא אמרו עליו על ר"ע מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד מביהמ"ד חוץ מערבי פסחים וערב יוהכ"פ'. לאור ברייתא זאת, נראה שהגרסה המקורית בסוגייתנו היא 'חוץ מערבי שבתות וימים טובים' ושונתה בעקבות הברייתא בפסחים.⁸⁸
ב-תב השמיט (וב-ב הוסיף בגליון).⁸⁹

לא ישמע זאת, והוא רצה שתלמידיו ינהגו כמותו שלא יאמרו דבר מסבא, ע"כ רצה שישמעו הכל ממנו. אבל שלא הרחר אין עניינו לכאן, ובודאי עוד הרבה מילי דחסידותא נהג שלא נזכרו כאן. ואפשר ש'ולא הרחר' נוסף, כיוון שהיה לפניו סימן (כ-אתב) ומשום ש'ולא הרחר' מתאים לאות ה"א הושגר לכאן (שבח זה מופיע על רב אדא בר אבהו בתענית כ ע"ב, ועל ר' זירא במגילה כח ע"א).

⁸⁶ המהדיר מעיר שבכה"י 'פסחים' ותוקן מעליו 'שבתות'.
⁸⁷ הריטב"א מביא רק את הגרסה דייקא.

⁸⁸ ראה פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 325 הערה 30: '... וקרוב לומר שהיא הגרסה המקורית... ואח"כ הגיהו בגרסאות המאוחרות להשוות את הדברים לנאמר על ר"ע ממש'. הרמב"ם הלכות ת"ת פ"ב ה"ב פוסק 'ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים', וכן פוסק בשו"ע יו"ד סי' רמה סי"ב. ובבאר הגולה מקשה מנין מקור דין זה, ומבאר שמפסחים משמע שר"ע החמיר בזה וא"כ ניתן להסיק ששאר החכמים עשו כן בכל ערב יו"ט ומכאן המקור לדברי הרמב"ם והשו"ע. אך בספר עבודת המלך מבאר שמקור הדברים בסוגייתנו: 'וידוע דרבינו נמשך אחרי גרסאות רבינו חננאל ברוב המקומות'. וראה בדק"ס עמ' 82 אות א שמביא ראייה לגרסה 'ערבי שבתות...'. מכך שבפסחים מביאים בשם ר"ע שלא אמר הגיע עת חוץ מע"פ ולא מריב"ז שקדם לו, ולגרסת הדפוס מתרץ שמביא מר"ע שהיה לאחר החורבן וטעמו משום שלא ישנו התינוקות. בליאור נוסף לגרסת הדפוס ניתן לומר עפ"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 325 הערה 30 שטוען שברייתא זאת היא אוסף של שבחים שנאמרו על חכמים אחרים, ולכן השבח נאמר במקור על ר"ע והועבר לברייתא זאת (ואעפ"כ פרידמן סבור שהגרסה המקורית אינה כן, וכותב על הברייתא שבסוגייתנו 'ועפ"י המסופר על ר' עקיבא הכלילו ואמרו את הדברים לגבי כל ערבי שבתות וימים טובים').

5.1.39 כח ע"א שורה 44

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.27. בדיון שם הכרעתי כגרסת הענף התימני ושלא כגרסת ר"ח והענף הרווח.

5.1.40 כח ע"ב שורה 45-46

מ	הא	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
ו	אי	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
ל	הא	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
ס		<..> סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
א	הא	סוכה	מצות	עש'	שהזמן	גרמא
נ	אילימא	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
ת	או	סוכה	מצ'	עשה	שהזמן	גרמא
ב	או	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
ד	הא	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
12	הא	סוכה	מצות	עשה	שהזמן	גרמא
II	<...>		מצות	עשה	שהזמן	גרמא

וּכְלֵי מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁהַזְמַן גֵּרְמָא נְשִׁים פְּטוּרוֹת

מ	יום	הכפורי'	נמי	למה	לי	קרא	יום	הכפורים
ו						ואי	יום	הכפורי'
ל								
ס						ועוד	יום	הכפורים
א						והא	יום	הכפורים
נ							יום	הכפורים
ת						או	יום	הכפורים
ב						או	יום	הכפורים
ד							יום	הכפורי'
12						והא	יום	הכפורים

הגמ' מקשה לשם מה יש צורך במקור לחייב או לפטור נשים מסוכה ומיוהכ"פ הרי אפשר לדעת זאת מכללי החיוב הרגילים.
ר"ח כותב:

ישיבת סוכה מצות עשה שהזמן גרמא הוא וקיימא לן כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות אי יום הכיפורים נפקא לן מהא דכתיב איש או אשה כי יעשו מכל חטאת ב-מלסאנד, 12 וברא"ה 'הא'. ב-ו ובר"ח 'אי', ב-נ 'אילימא', ב-תב 'או'. גרסת ונתב קשה, שהרי השאלה היא על שני הדינים (סוכה ויוהכ"פ) שלשניהם אין צריך לימוד, ואילו מגרסתם משמע שהקושי הוא רק לאחד הדינים.⁹⁰
המהדיר על ר"ח מתרץ שעיקר הקושיה הוא על הייתור מקרא ולא על ההלכתא, ולכן מקשה הגמ' שממה נפשך קשה בין אם סוכה נלמד מקרא ובין אם יוהכ"פ נלמד מקרא.
לגרסת מתב בשאלה הקודמת "היא קרא והיא הלכתא" (ראה ביאורה בסעיף 7.27), הגמ' הקשתה כבר שאין צורך בהילכתא וכעת מקשה שאף אין צורך בקרא ולכן נכונה הגרסה 'אי'.⁹¹
קשה להניח שהענף התימני הושפע מר"ח בגרסה זאת, ואילו בעיקר הגרסה בסוגיה (דוגמה קודמת) לא הושפע ממנו.

⁸⁹ ראה פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 325 הערה 30 שמשער שגרסת תב היתה כגרסת ולן, וכשבאו להגיהה רק מחקו ולא החליפו.

⁹⁰ הדק"ס עמ' 83 אות נ כותב על נ שלשון שאינו הגון הוא.

⁹¹ לפירוש זה מתאימה יותר גרסת תב 'ותו לא קרא בעיא ולא הלכי בעיא' שאפשר לפרשה שאין צורך בהילכתא משום שאפשר ללמוד מקרא (ולא לפרשה כשאלה חדשה) ואף בקרא אין צורך.

5.1.41 כח ע"ב שורה 24-25

מ	לא	קשיא	הא	כל	שנוער	משנתו	ואינו	קורא	אימא
ו	אלא								
ל	לא	קשיא	הא	כל	שנוער	משנתו	ואינו	קורא	אימא
ס	לא	קשיא	גדולים						
א	אלא								
נ	אלא	קשיא	הא	כל	שנוער	משנתו	ואינו	קורא וקרי	אימא
ת	אלא								אמא
ב	אלא								אמא
ד	אלא				שנוער		ואינו	קורא	אימא
12	<...>								
II	לא	קשיא	הא						

מ	דקרי	ושתיק	הא	דקרי	ולא	שתיק			
ו	אימא								
ל	דקרי	ושתיק	והא	דקרי	ולא	שתיק			
ס	קרו	ופסקי	קטנים	קרו	ולא	פסקי			
א									אימא
נ	דקרי	ושתיק	הא	דקרי	ולא	שתיק			[אימא]
ת									אמא
ב									אמא
ד									אימא
12				קורא	ולא	שותק			
II	דקרי	ושתיק	הא	דקרי	ולא	שתיק			

לדעת ר' שמעון בן לקיש גדולים הם כל שניעורים משנתם ואינם קוראים אמא. הגמ' מקשה על כך שגם גדולים עדיין קוראים אמא. בתירוץ הגמ' ישנו חילוף גרסה: **ב-ואתבד**, ריצ"ג,⁹² רי"ף, מחזור ויטרי,⁹³ רש"י, סידור רש"י,⁹⁴ ראב"ן,⁹⁵ העיטור,⁹⁶ יראים,⁹⁷ רי"ד, ריבב"ן, המאורות, שבולי הלקט,⁹⁸ מאירי, ר"א מן ההר, רא"ש ובאגודה 'אלא כל שניעור משנתו ואינו קורא אמא אמא' (בשינויים קלים).⁹⁹

ב-מלסנ, II, 12 אור זרוע,¹⁰⁰ תלמיד הרמב"ן וברא"ה התירוץ מבואר יותר.¹⁰¹

ר"ח כותב:

ואסיקנא קטן שאינו [צריך] לאמו כגון שנפנה ואין אמו מקנחתו או ניעור ואינו קורא אימא
אימא שתי פעמים

⁹² שערי שמחה, א, עמ' פט.

⁹³ מחזור ויטרי עמ' 412.

⁹⁴ סידור רש"י עמ' 127.

⁹⁵ ראב"ן קפ ע"ב.

⁹⁶ בעל העיטור, עשרת הדברות, סוכה, עמ' 172.

⁹⁷ יראים סי' תכא (עמ' 478).

⁹⁸ שבולי הלקט סי' שמב (עמ' 311).

⁹⁹ גרסת **תב** מציינת רק את ביאור המילה 'אימא' בדברי רשב"ל, ואילו ב-**ואד** חוזרים על כל דברי רשב"ל בתוספת הביאור.

¹⁰⁰ אור זרוע, ב, סי' שב (עמ' 133).

¹⁰¹ **ב-מלנ**, אור זרוע, תלמיד הרמב"ן וברא"ה: 'הא דקרי ושתיק הא דקרי ולא שתיק' (בשינויים קלים). ב-**ס** גדולים קרו ופסקי קטנים קרו ולא פסקי. **ס** נוקט בנושא ולא רק בכינוי רומז. כמו כן, נוקט בפועל 'ופסיק' שהוא מדויק יותר, כיוון ששתיק היא פעולה בפני"ע שכוללת לא רק את השתיקה מקריאות אמא אמא, ואילו פסיק אינה פעולה בפני"ע אלא ביטול הפעולה הקודמת. בין השיטין של **נ** הוסיף 'דנעור וקרי אמא', וראה בדק"ס עמ' 85 אות ה: 'ולשון מיותר או משובש הוא'.

ר"ח סובר שקטן קורא פעמיים וא"כ ודאי גורס 'אמא אמא' וחולק על הגרסה שמבארת שקטן כלל אינו מפסיק.¹⁰²

אין ספק שגרסת 'אמא אמא' היא המקורית, אך הגרסה המבוארת איננה הגהה אלא פירוש אפשרי אך לא מוכרח.

5.1.42 כח ע"ב שורה 44-כט ע"א שורה 3

מ	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
ו	לא	קשיא	הא	למיגרס	הא	לעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
ל	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
ס	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
א	לא	קשיא	הא	במיגרס	והא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
נ	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
ת	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בארהוטי	כי	גמרא	דרבא	ורמי	בר
ב	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בארהוטי	כי	גמרא	דרבא	ורמי	בר
ד	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	דרבא	ורמי	בר
11	<...>	קשיא	הא	למיגרס	הא	לעיוני	<...>	כי	הא	ורמי	בר
12	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	<...>	ורמי	בר
13	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	<...>	ורמי	בר
II	לא	קשיא	הא	במיגרס	הא	בעיוני	כי	הא	<...>	ורמי	בר

מ	חמא	כי	הו	קיימי	מקמיה	דרב	חסד'	רהטי	אבתי'
ו	חיא	כי	הו	קיימי	<...>	דרב	חסדא	מרהטי	
ל	חמא	כי	הו	קיימי	קמיה	רבי	חסדא	מרהטי	
ס	חמא	כי	הו	קיימי	קמיה	דרב	חסדא	מרהטי	
א	חמא	כי	הו	קיימי	מקמי	דרב	חסדא	מרהטי	
נ	חמא	כי	הו	קיימי	מקמיה	דרב	חסדא	מרהטי	
ת	חמא	כי	הו	קיימי	מקמי	רבי	חסדא	מרהטי	
ב	חמא	כי	הו	קיימי	מקמי	רבי	חסדא	מרהטי	
ד	חמא	כי	הו	קיימי	מקמיה	דרב	חסדא	מרהטי	
11	חמא	כי	הו	קיימי	קמיה	דרב	חסדא	מרהטי	<...>
12	חמא	כי	הו	קיימי	מקמיה	דרב	חסדא	מרהטי	
13	חמא	כי	הו	קיימי	<...>	דרב	חסדא	מרהטי	
II	חמא	כי	הו	קיימי	מקמי	דרב	חסדא	מרהטי	ברישא

מ	גירס'	בהדי	הדדי	והדר	[מעייני]	אסברא
ו	בגמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
ל	גמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
ס	גמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
א	גמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
נ	גמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
ת	דגמרא	לישנא	והדר	והדר	יתבי	גרסי
ב	וגמרא	לישנא	והדר	והדר	יתבי	גרסי
ד	בגמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
11	בגמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
12	גמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
13	<...>	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא
II	בגמרא	בהדי	הדדי	והדר	מעייני	בסברא

בסוגיה זו ובמשמעות שינויי הנוסחאות שבה דן בהרחבה מ' כץ.¹⁰³ בדבריו יש דיון ממצה ומעמיק, ולהלן אביא את עיקרי הדברים עם הוספות והערות קלות.

הברייתא מנתה את הפעולות שאותם צריך לעשות בסוכה וביניהן 'ומשנן בסוכה'. על כך מקשה הגמ' מדברי רבא 'מקרא ומתנא במטלתא ותנוי בר ממטלתא'. תירוץ הגמ' מופיע בשתי גרסאות בכה"י: בנוסח הרווח התירוץ הוא 'הא במיגרס הא בעיוני (בשינויים קלים), ואילו ב-תב התירוץ הוא 'הא במגרס הא בארהוטי גמרא'.

¹⁰² רש"י גורס 'אימא אימא' אך מפרש: 'לקרות ולשנות עד שתבא אליו', ולא שקורא רק פעמיים.

¹⁰³ ראה כץ, עיון וגרסה, עמ' 72-76. לגרסה קודמת ראה כץ, לימוד, עמ' 21-26.

לפי הנוסח הרווח הגמ' מבחינה בין שני סוגי לימוד, הלימוד בעיון שהוא הלימוד המעמיק, לעומת הלימוד בגרסה שהוא הלימוד השטחי. לפי גרסת **תב** הגמ' מבחינה בין הלימוד בגרסה ללימוד ברהוטי גמרא. גרסת **תב** נראית תמוהה, שהרי 'מגרס' ו'ארהוטי גמרא' הם, לכאורה, היינו הך. ר"ח מביא את סוגייתנו כך:

ואקימנא למגרס ולעיוני בסברא דצריך קבע בסוכה וכן מקרא ומשנה אבל תנויי לארהוטי לישנא דגמרא בר ממטלתא ולא חיישינן כי הא דרבא בהדי רמי כי הוּו קיימי מקמי רב חסדא הוּו מרהטי לישנא דגמרא והדר יתבי ומעיניי בסברא

לפי ר"ח הגמ' מבחינה בין לימוד למגרס ולעיוני בסברא לבין לימוד לארהוטי לישנא דגמרא. נראה, שגרסת ר"ח כ-**תב** (היא למיגרס הא לארהוטי גמרא) והוא מוסיף את המילים 'ולעיוני בסברא' שהן פירושו למונח 'למיגרס'.¹⁰⁴

נקודת המפתח להבנת סוגייתנו נמצאת, אפוא, בפירוש הפועל 'מגרס'. כפי שהראה כץ, פירושו של פועל זה בסוגייתנו הוא 'לטחון' דהיינו לימוד בעיון,¹⁰⁵ כפי שמפרש ר"ח, בניגוד לארהוטי גמרא שפירושו לימוד מהיר.

בנוסח הרווח פירשו את המונח 'למגרס' כלימוד מהיר ולכן החליפו את המונח 'ארהוטי גמרא' לעיוני כדי ליצור ניגוד ל'למגרס'.¹⁰⁶

ריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' פז) כותב על סוגייתנו כך: 'ועיניי סברא דצריך קבע בסוכה אבל לארהוטי לישנא דגמרא חוץ לסוכה'. מלשונו נראה שהגרסה בתלמודו הייתה 'הא לעיוני הא לארהוטי גמרא'. נראה שבבסיסה של גרסה זו נמצאת גרסת כה"י התימניים 'הא במגרס הא בארהוטי' אלא שהמילה 'מגרס' הומרה במילה 'עיוני', כיוון שהוראתה של מילה זו במשמעות של לימוד בעיון נשתכחה.

נעסוק כעת בפירושו של תירוץ הגמ'.

רש"י מפרש שלימוד העיון פטור מסוכה וטעמו הוא משום שהלימוד בעיון מצריך מחשבה ורוחב אויר, ולכן פטור מן הסוכה משום שמצטער פטור מן הסוכה משא"כ בשינון.¹⁰⁷ פירוש רש"י קשה, שהרי נימוק זה אינו מובא בסוגיה ומקומו לעיל בסוגיית מצטער (דף כה-כו). ר"ח מפרש שלימוד העיון שצריך קבע מקומו בסוכה ואילו לארהוטי גמרא מחוץ לסוכה.¹⁰⁸ הסוגיה עוסקת בפעולות שצריך לעשות בסוכה. הקריטריון הקובע הוא אופיים הקבוע של הפעולות, דהיינו פעולות שבדרך

¹⁰⁴ המגיה שעל פירוש ר"ח בדפוס וילנא התקשה בפירושו של ר"ח שכורך יחד את 'מגרס' ו'עיוני' וניסה להגיה ולהטיל בהם פירוד. אך לאור גרסת **תב** ברור שזו הייתה גרסתו ואין להגיה וראה כץ, עיון וגרסה, עמ' 74 הערה 28.

¹⁰⁵ ראה כץ, עיון וגרסה, עמ' 76-77 שמוכיח שמשמעותו הקדומה של 'גרס' הוא לימוד בעיון (דהיינו טחינת הסוגיה פירוקה לגורמים הוא הבסיס לעיון). בתקופה מאוחרת עבר פועל זה שינוי ומשמעותו התקבעה דווקא לציון הלימוד המהיר (פעולת האדם הטוחן דומה לפעולת השינון). אך ראה זוסמן, תורה שבע"פ, עמ' 356-357: 'המונח הבבלי השגור גרס- טחן העברי- משמעו טחן בפה כאדם הלועס וחוזר ולועס את אשר בפיו היינו חוזר ומשנן את תלמודו על פה'.

¹⁰⁶ ראה כץ, לימוד, עמ' 24 המשער שהגרסה הרווחת הושפעה מהסוגיה בתענית י ע"ב שם נמצא הביטוי 'הא במגרס הא בעיוני' (הסוגיה שם משתמשת במונח 'למיגרס' בהוראתו המאוחרת, וראה שם עמ' 25 ביאור הסוגיה בתענית).

¹⁰⁷ כך סוברים הר"י, רש"י, הרמב"ם, תוספות, בעל העיטור, אור זרוע, ריבב"ן, הרוקח, המאורות, הרא"ה, המכתם, שבולי הלקט, סמ"ק, ר"א מן ההר, מאירי, הרא"ש, הריטב"א והאגודה וטעמם הוא משום שהלימוד בעיון מצריך מחשבה ורוחב אויר, ולכן פטור מן הסוכה משום שמצטער משא"כ בשינון.

¹⁰⁸ כך סוברים גם ריצ"ג ובחי' תלמיד הרמב"ן וטעמם שהלימוד בעיון הוא לימוד של קבע ולכן צריך סוכה משא"כ בשינון.

כלל עושים אותם בבית. פירושו של ר"ח עדיף כיוון שתואם את מהלך הסוגיה הדנה בעושה סוכתו קבעי.¹⁰⁹

ייתכן, שחילוף הגרסה בסוגיה הוא שהוביל לפירושים השונים של התירוץ. הסדר של סוגי הלימוד המובאים בתשובת הגמ' תלוי בגרסאות השונות. לגרסת **תב** תחילה עיון ולאחר מכן שינון, ואילו לגרסת שאר העדים תחילה שינון ולאחר מכן עיון. המקרה הראשון מוסב על הברייתא ובו חייבים בסוכה, ואילו המקרה השני מוסב על דברי רבא ובו פטורים מסוכה. לגרסת **תב** המקרה הראשון הוא 'למיגרס' דהיינו עיון ובו חייבים בסוכה ואילו בנוסח הרווח 'מיגרס' פירושו לימוד מהיר ובו חייבים בסוכה.¹¹⁰

חילוף גרסה זה נמצא גם במעשה שמביאה הגמ' כדי להדגים את שני סוגי הלימוד. בנוסח הרווח סדר לימודם של רבא ורמי בר חמא הוא מרהטי בגמרא ולאחר מכן גורסים. גם כאן חילוף זה נעוץ בפועל 'גרס' שמשמעותו הקדומה היא עיון, אך כיוון שהובן כשינון הוחלף בנוסח הרווח. לגרסת **תב** יש התאמה מלאה בין תירוץ הגמ' למעשה ברבא ורמי בר חמא. לשאר העדים ההתאמה היא חלקית, שהרי במעשה נקטה הגמ' בפועל 'מרהטי' ואילו בתירוץ נקטה בפועל 'גרס'.¹¹¹ ב-מ גורס 'רהטי גירס' כדי ליצור התאמה מלאה.

יש לציין, שר"ח מביא את המעשה אך אינו נוקט במונח 'למיגרס' אלא מביא את פירושו 'ומעיניי בסברא'. כפי הנראה, ר"ח אינו מביא כאן את גרסת המעשה אלא רק את פירושה.

נתון זה חשוב בבואנו לבחון את מסורת הנוסח שב-**תב**. מכיוון שמצאנו שנוסח **תב** נמצא כבר בר"ח, ניתן לטעון שנוסח **תב** אינו בהכרח הנוסח שעמד לפנינו אלא נוצר בהשפעת ר"ח. אך כפי שראינו בסיפור המעשה, ר"ח אינו מביא את הגרסה 'למיגרס' בסיפור המעשה, לעומת **תב** שגורסים 'למיגרס'. לכן נראה בסבירות גבוהה שזאת הגרסה שעמדה לפנינו ולא שגרסו כך בהשפעת ר"ח.

¹⁰⁹ ראה כץ, לימוד, עמ' 24 שעומד על יתרון זה בפירוש ר"ח.

¹¹⁰ יש לציין, שאין זה מוכרח שחילוף הגרסה מוביל לפירוש שונה בסוגיה, ראה במכתם, מאירי, ריטב"א ובר"ן שמביאים כפירוש ר"ח לגרסה שלפנינו. המאירי כותב: 'זה שאמרנו שאף למשנתו צריך שיהא שונו בסוכה דוקא דרך גירסא כאדם הקורא שלא בדקות עיון כמקרא ומשנה או תלמוד אבל דברים הצריכים עיון וסברא ושהוא מתכון בה לעיון דק מותר בחוץ לסוכה וי"מ בהפך שמקרא ומשנה ותלמוד בעיוני בסברא הוא צריך קבע ודוקא בסוכה אבל קריאה גסה בלשון הגמרא הואיל ואין בקריאה הבנה כל כך אינה אלא עראי ומותר'. המאירי מביא את שני הפירושים ואינו תולה אותם בחילוף הגרסה (שלא ככץ, עיון וגרסה, עמ' 74 הערה 29 שמדבריו משמע שאותם ראשונים שמפרשים כר"ח גורסים כמותו).

¹¹¹ ראה כץ, לימוד, עמ' 24 שעמד על יתרון זה שבגרסת **תב**. יש לציין, שלגרסת ריצי"ג ישנה התאמה בין תירוץ הגמ' למעשה.

5.1.43 כט ע"א שורה 19-21

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.11. לפי מה שהכרעתי שם גרסת ר"ח ו-מתב היא הגרסה המקורית.

5.1.44 כט ע"א שורה 21-23

ושפך				למי ת"ש	שפך	מי	להו	איבעיא	מ
שפך	דתניא			למי ת"ש	שפך	מי	להו	איבעיא	ו
שפך	דתניא			למי תא	שפך	מי	להו	איבעיא	ל
שפך	דתניא	(עד שיא)		למי תשמע	שפך	מי	להו	איבעיא	ס
ושפך	דתניא			למי ת"ש	שפך	מי	להו	איבעיא	א
ושפך	[דתניא]		שמע	למי תא	שפך	מי	להו	איבעיא	נ
שופך	תנא								ת
שופך	תנא			למי תנן	שפך	מי			ב
שפך	דתניא		שמע	למי תא	שפך	מי	להו	איבעיא	ד
ושפך	דתניא			למי ת"ש	שפך	מי	להו	איבעיא	13
שפך			<...>				...	איב>...	14
שפך				למי ת"ש	שפך	<...>	להו	איבעיא	II

בשמושך	אפשי	אי		פניו כלומר	על	קיתון	רבו	לו	מ
בשימושך	איפשי	אי		פניו כלומ'	על	קיתון	רבו	לו	ו
בשימושך	איפשי	אי	לו	פניו ואמ'	על	קיתון	רבו	לו	ל
בשימושך	איפשי	אי	לו	פניו ואמר	על	קיתון	רבו	לו	ס
בשימושך	איפשי	אי		פניו כלומר	על	קיתון	רבו	לו	א
בשימושך	איפשי	אי		פניו לומר	על	קיתון	רבו	לו	נ
בשימושך	אפשי	אי	לו	פניו אמ'		קיתון	רבו	לו	ת
בשימושך	איפשי	אי	לו	פניו אמ'		קיתון	רבו	לו	ב
בשימושך	אפשי	אי	לו	פניו אמ'	על	קיתון	רבו	לו	ד
בשימושך	אפשי	אי		פניו כלומ'	על	קיתון	רבו	לו	13
בשימושך	אפשי	אי		פניו כלומ'	על	קיתון	רבו	לו	14
בשימושך	איפשי	אי	לו	פניו כלומ'	על	קיתון	רבו	לו	II

בנוסח הרווח ובמדרש הגדול¹¹² 'איבעיא להו מי שפך למי ת"ש ושפך לו רבו קיתון' (בשינויים קלים).¹¹³

ר"ח כותב: 'פיסקא לעבד שבא למזוג כוס ושפך לו הקיתון בפניו תנא אמר לו אי איפשי בשמושך'. ישנם שלושה שינויים בין הנוסח הרווח לנוסח ר"ח:

- א. ר"ח אינו מביא את שאלת הגמ' 'איבעיא להו וכו'.
- ב. אצל ר"ח מונח ההצעה הוא 'תנא' ואילו בנוסח הרווח 'ת"ש דתניא'. מכיוון שאצל ר"ח הברייתא אינה משמשת כתשובה לשאלה אין מקום למונח 'ת"ש'.
- ג. ר"ח אינו מביא את תחילת הברייתא 'ושפך לו רבו', וא"כ בדבריו של ר"ח אין כלל תשובה לשאלה שמופיעה בנוסח הרווח.

נראה שהגרסה 'איבעיא להו' היא הגרסה המקורית. ראשית, גרסה זאת נמצאת בשאלות וברוב כה"י וקטעי הגניזה. בנוסף לכך, שאלה זאת תמוהה שהרי אין ספק שפירוש המשנה הוא שהאדון שופך את הקיתון על העבד,¹¹⁴ וכפי הנראה לכן הושמטה השאלה בגרסת ר"ח.

¹¹² מדרש הגדול, ג, עמ' תרנז.

¹¹³ וכן הוא בשאלות, דברים, שאילתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 407): 'איביליהו מי שפך למי'.

¹¹⁴ שאלת הגמ' אינה מובנת, ראה שו"ת הרשב"א ח"א סי' נז: '... ואמרינן בגמרא מי שפך למי. איני יודע לפרשה שהרי אין כאן מקום ספק שבידוע שאין העבד מגשים והשמים לא יתנו רביבים'. רש"י מפרש: '... פירושה דמתניתין מיבעיא לן שפיכת הקיתון מאי היא ישיבת הסוכה או ירידת הגשמים'. פירוש רש"י קשה, שהרי ברישא לא מוזכר שלא קיים מצוות סוכה כראוי. הריטב"א מפרש: '... וי"ל דדילמא ה"ק מותר לפנותה מן הדין, מיהו העושה כן דומה לעבד שמשמש לרבו, וכיון שרואה שרבו אינו מסביר לו פנים שופך לו מיד קיתון, לומר איני רוצה לשמשך, ואילו כן היה ראוי שלא יפנה מיד משתסרח המקפה', וכן מפרש תלמיד הרמב"ן. גם מלשון המשנה נראה שהאדון שופך שהרי

ב-ת הנוסח מנומר, מצד אחד אינו מביא את השאלה ופותח ב'תנאי' כפי שמופיע אצל ר"ח אך מאידך ב-ת מובאת תחילת הברייתא 'שופך לו רבו קיתון...' כגרסת הנוסח הרווח.

ב-ב נוסח השאלה הוא 'מי שפך למי תנן'. ניסוח זה של השאלה שונה מהנוסח הרווח, וחסר בו טרמין השאלה ('איבעיא להו'). בנוסף לכך, הברייתא בנוסח זה אינה פותחת ב'ת"ש' אלא ב'תנאי'. עובדות אלו מלמדות שגם לפני מעתיק זה לא הייתה השאלה והוא השלים אותה מדעתו.

כפי שכתבתי הגרסה במדרש הגדול היא כנוסח הרווח, וגם בכה"י התימניים ניכר רישומה של גרסה זאת. לפי"ז, נראה שהמסורת התימנית גרסה כנוסח הרווח, ובכה"י התימניים ערבבו את נוסח ר"ח המשני בנוסח זה וכך נוצר הנוסח המנומר.

מסקנה זאת מתחזקת מחילוף נוסף שיש בברייתא זאת (כלומר/ואמר) וגם בו נראה שגרסת ר"ח המשנית השפיעה על כה"י התימניים:

ב-מואנ, 14,13, שאילתות, רי"ף, ריבב"ן, מאורות, רא"ה וברא"ש 'כלומר' (בשינויים קלים), לגרסה זאת המשפט 'אי אפשי בשימושך' הוא הפירוש לפעולת השפיקה. ב-לסתבד, II ובר"ח 'ואמר לוי' (בשינויים קלים), לגרסה זאת המשפט 'אי אפשי...' הוא פעולה נוספת.

הוראתה של המילה כלומר בסוגייתנו כפירוש למעשה היא הוראתה הקדומה.¹¹⁵ נראה שמשום שהוראה זאת של המונח נשתכחה שינוי זאת ל'ואמר'.

במדרש הגדול גרסת ליתא, אך בשני כ"י של מדרש הגדול (סצ) הגרסה 'כלומר'. מסתבר שהמסורת התימנית גרסה 'כלומר' וכה"י התימניים שינו ל'ואמר לוי' בהשפעת ר"ח.

העבד מביא כוס ומעשה השפיקה הוא בקיתון וא"כ ודאי נעשה ע"י הרב. אך ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 421 שמכריע בנוסח המשנה שליתא 'כוס' (הגרסה היא: 'לעבד שבא למזוג לקוניו') וראה פוקס, סוכה, עמ' 71, ולפי"ז לא מופיעים במשנה שני כלים שונים (כוס וקיתון), ולכן בעיית הבבלי יותר מובנת ואפשר שהעבד הביא קיתון ואותו שפך. אך עדיין אין בדברי אפשטיין כדי לבאר את הנמשל. נראה, ששאלה זאת אין בה ממש והיא נועדה לצרכים ספרותיים, וראה פרידמן, על דרך, עמ' 299: 'בכמה מקומות מורגש, שהקדמת השאלה או הקושיא למימרת האמורא פעולה ספרותית היא בעיקר, ובכדי לשוות למימרא מבוא, ואין כאן קושיא עניינית של ממש, וכן טוען הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 39 הערה 153 שדרכו של הסתמא דגמרא להצמיד למימרות קושיות כדי להוסיף חיות למו"מ. וראה קולברטסון, מי שפך, עמ' 22-23 שמציין לכך שר"ח אינו מביא את השאלה. כמו כן, מציין שיש מפרשים שמסתפקים בפירוש המשנה, ולעומתם מפרשים שפותרים את המשנה שהרב שפך על העבד. הערה אחרונה זו של סולברסון תמוהה, שהרי לכו"ע למסקנת הגמרא הרב שפך על העבד. המפרשים המסתפקים בפירוש המשנה לא עשו זאת אלא כדי לבאר את ספק הגמרא בשאלתה.

¹¹⁵ ראה כהן, כלומר, עמ' 190-192 שמציין חמישה מאפיינים להוראה הקדומה של המונח 'כלומר': ביאור הדברים על דרך הסמל והדרש, הוראת תכליתם וטעמם של הדברים, מושא הפירוש תופעות ומעשים, פירוש לדברים הנעשים בפומבי, לשון הפירוש בעברית. ה'כלומר' שבסוגייתנו עונה על ארבעת הקריטריונים הראשונים, אך לשונו ארמית ('אי אפשי בשימושך'). מ"מ, נראה שאין בכך לגרוע בכך מקדמותו של המונח בסוגייתנו.

שנאמר והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה גזול דומיא דפסח מה פסח לית ליה תקנתא אף גזול לית ליה תקנתא

מ	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ו	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ל	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ס	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
א	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
נ	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ת	ולא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ב	ולא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
ד	ולא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
14	<...>										
15	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
16	לא	שנא	לפני	יאוש	ולא	שנא	לאחר	יאוש	בשלמא	לפני	יאוש
מ	[אדם	כי	יקריב	מכם]					אמ'	רחמנא	לכם
ו	אדם	כי	יקריב	מכם	קרבו				א'	רחמ	
ל				מכם				משלכם	א'	רחמ'	
ס	<...>	כי	יקריב	מכם	קרבו	את	קרבנכם	משלכם	אמ'	רחמנא	
א				לכם					אמ'	רחמנא	
נ						את	קרבנכם		אמ'	רחמנא	משלכם
ת											
ב											
ד	אדם	כי	יקריב	מכם					אמ'	רחמנא	
14				לכם				משלכם	אמ'	רח'	
15	ולקחתם			לכם					אמ'	רחמנא	
16				לכם				משלכם	אמ'	רח'	

ולאו דידיה הוא אלא לאחר יאוש הא קנייה ביאוש אלא לאו משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה

ר"ח כותב על סוגייתנו כך :

[א] לולב הגזול והיבש כו' ואוקימנא היבש משום דבעינן הדר וליכא. גזול נמי ביום טוב ראשון כתיב לכם, והאי לאו שלכם. ובשאר הימים נמי לפני יאוש דהא אינו שלכם, לאחר יאוש משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה שנאמר כי אני ה' אוהב וכו'.

[ב] אתמר נמי אמר ר' אסי יבש פסול לפי שאינו הדר גזול פסול משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה.

[ג] ור' יצחק פליג ואמר הני מילי ביום טוב ראשון אבל משני ואילך, מתוך שיוצא בלולב שאול יוצא נמי בגזול אחר יאוש.

אברר תחילה את פירושו של ר"ח לסוגיה, ומתוך הבנת פירושו ננסה לשחזר את הנוסח שעמד לפניו בסוגיה.

¹¹⁶ על השתלשלות הנוסח בסוגיה ולעריכתה כתבתי מאמר מקיף ראה: ר' שושטרי, "מאגדה להלכה: לגלגוליה של סוגיית מצווה הבאה בעבירה (סוכה כט ע"ב-ל ע"א)", יתפרסם ב-HUCA 81 (2011). להלן מובאים עיקרי הדיון שם.

ר"ח כותב בדעת ר' יוחנן שבשאר הימים לפני יאוש פסול משום 'לכם' ולאחר יאוש משום מצהב"ע (חלק א). ר"ח חוזר על שיטה זאת גם בהמשך הסוגיה, ולדבריו ר' יצחק מכשיר לולב גזול, בשאר ימים, רק לאחר יאוש (חלק ג). כפי הנראה, ר"ח סובר שלפני יאוש פסול משום 'לכם'. שיטה זאת של ר"ח בסוגיה מעוררת קושי גדול, שהרי סוגייתנו מחלקת בין יו"ט ראשון ליו"ט שני שביו"ט ראשון פסול משום 'לכם' ובשאר הימים נחלקו האמוראים האם פסול משום מצהב"ע. ואילו לפירושו של ר"ח, לכאורה, אין מקום לחלק בין יו"ט ראשון ליו"ט שני.¹¹⁷ יתירה מכך, ר' יצחק בסוגייתנו סובר שביו"ט שני מתוך שיוצא בשאול יוצא בגזול, ולפירושו של ר"ח הרי גם ביו"ט שני צריך 'לכם' וכיצד יוצא בשאול.¹¹⁸

נראה, ששיטת ר"ח היא שדין 'לכם' אינו רק ביום ראשון אלא בכל הימים. אך ישנו חילוק בין יום ראשון לשאר הימים. ביום הראשון צריך 'לכם' באופן מוחלט ולכן אפי' שאול פסול וכמובן שאף גזול פסול. בנוסף לכך, גזול פסול בין לפני יאוש בין לאחר יאוש מכיוון שגם לאחר יאוש עדיין לא קנה. אך בשאר הימים שנטילת הלולב היא רק מתקנת ריב"ז, גזול פסול רק לפני יאוש אך בשאול או בגזול לאחר יאוש¹¹⁹ כשר כיוון שאין צורך ב'לכם' באופן מוחלט.¹²⁰ לאחר שביארתי את פירושו של ר"ח, יש להבין כיצד ר"ח מתמודד עם הסוגיה שהרי מהסוגיה עולה שדין 'לכם' הוא רק ביו"ט ראשון. התשובה לשאלה זאת טמונה בנוסח שעמד לפני ר"ח בסוגיה.

נראה, שאצל ר"ח המשפט 'לא שנא לפני יאוש לא שנא לאחר יאוש בשלמא...' מוסב על לולב מכיוון שבשלב זה הסוגיה עוסקת בדין לולב הגזול ביו"ט שני, אזי משפט זה מוסב על דין לולב ביו"ט שני.¹²¹ פרט נוסף שעולה מפירושו של ר"ח שהוא אינו מזכיר את הראיה למצהב"ע מהפסוק 'והבאתם את הגזול...' ¹²² אם נכונים דברי אזי אלו שלבי הסוגיה אצל ר"ח:

¹¹⁷ עיין במגיה על ר"ח שבדפוס וילנא שמקשה: 'הדבר תמוה דהא ביו"ט שני לא בעי לכם רק הטעם משום מצהב"ע ואולי דאיזה ט"ס נפל בכאן וצ"ע'.

¹¹⁸ עיין במהדיר על ר"ח (מהדורת סולוביצ'יק-מצגר) עמ' נו הערה 2 שלדעת ר"ח גם ביום ראשון לאחר יאוש צ"ל שפסול משום מצהב"ע וא"כ זה נסתר מסוגיין שסוברת שיש חילוק בין יו"ט ראשון לשני. בנוסף לכך, מפירושו זה עולה שר' יצחק מודה ביו"ט ראשון שפסול משום מצהב"ע, ולכן פסול ביו"ט ראשון אף לאחר יאוש וכשיטת תוספות ד"ה 'מתוך' (ל ע"א) שאף ר' יצחק מודה שפסול משום מצהב"ע בדאורייתא. אך ביאור זה קשה שהרי במידה ור' יצחק סובר שבדאורייתא פסול משום מצהב"ע ולכן פסול אף לאחר יאוש, א"כ שאלת רב נחמן בר יצחק אינה שאלה, שהרי גזול פסול אף לאחר יאוש ולא משום לכם (יש לציין, שעל תוספות אין זה קשה שהרי סוברים שלאחר שקנה אין פסול משום מצהב"ע, ושלא כביאור הלח"מ ברמב"ם הלכות לולב פ"ז ה"א ואכמ"ל). ביאור נוסף מביא שם בהערה 5, שביו"ט שני פסול משום מצהב"ע, ולר' יוחנן אף לאחר יאוש פסול משום מצהב"ע כיוון שלא קונה בייאוש, ואילו לר' יצחק לאחר יאוש אינו פסול משום מצהב"ע אף שלא קנה. אך ביאור זה קשה, שהרי ר"ח מבאר שביו"ט שני פסול לפני יאוש משום 'לכם' ולא משום מצהב"ע.

¹¹⁹ לביאור מדוע בשאר הימים מספיק יאוש על אף שיאוש אינו קונה בגזילה ראה בפרק על קטע מפירוש קדמון.

¹²⁰ לביאור זה צריך להניח שדין 'לכם' נוהג במקדש כל שבעה, ולכן נוהג לאחר התקנה גם בגבולין אם כי באופן חלקי. רוב הראשונים בסוגייתנו סוברים שגם במקדש דין 'לכם' נהג רק ביום ראשון. אך תוספות כט ע"ב, ד"ה 'בעינין' סוברים שכל הדינים נהגו במקדש כל שבעה אך התקנה הייתה רק על עיקר הלקיחה ולכן בגזול וחסר לא תקנו עיי"ש. יש לציין, שמהמשנה להלן מא ע"ב משמע שדין 'לכם' הוא רק ביום ראשון, שהרי הבבלי מד ע"א מעמיד משנה זאת בזמן שביהמ"ק קיים ועיין תוספות רעק"א על המשניות ובאוצר מפרשי התלמוד עמ' תמו ואכמ"ל.

¹²¹ בספר העיטור עמ' 177 גורס כר"ח: 'ולולב הגזול והיבש פסול קא פסיק ותני ל"ש ביו"ט ראשון ל"ש ביו"ט שני בשלמא יבש בעינין הדר [...] אלא גזול ביו"ט שני מ"ט א"ל משום מצוה הבאה בעבירה ואפי' לאחר יאוש אמאי הא קנייה אלא משום דהו"ל מצוה הבאה בעבירה'. בדומה לגרסת ר"ח גם בגרסת העיטור המשפט 'לא שנא לפני יאוש...'.

א. לולב הגזול פסול בין ביו"ט ראשון בין ביו"ט שני. ביו"ט ראשון משום 'לכם' ועל יו"ט שני קשה.¹²³

ב. ר' יוחנן משיב שלולב הגזול פסול משום מצהב"ע.

ג. הסוגיה מבארת שלפני יאוש פסול משום 'לכם' ואילו לאחר יאוש פסול משום מצהב"ע.

ד. ר' יוחנן מביא ראיה לדבריו מהפסוק 'כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל...'.¹²⁴

לגרסה זאת, המשפט 'לא שנה לפני יאוש...' מוסב על לולב ביו"ט שני וא"כ מובנת מסקנתו של ר"ח שביו"ט שני הלולב פסול משום 'לכם'.

העדים הישירים נחלקו לגבי משמעותו של המשפט 'לא שנה לפני יאוש ולא שנה לאחר יאוש'. ישנם חמישה עדים שגורסים במפורש כגרסת ר"ח. ב-מ' בשלמא לפני יאוש אמ' רחמנא לכם.¹²⁴

וב-א' בשלמא לפני יאוש לכם אמ' רחמנא. ב-16' לא שנה לפני יאוש ולא שנה לאחר <...> לכם משלכם. ב-14' ואת החולה <...> לכם¹²⁵ משלכם. ב-15' הגרסה היא: 'לא שנה לפני יאוש ולא שנה לאחר יאוש בשלמא לפני יאוש ולקחתם לכם אמ' רחמנא ולא דידה הוא'. בכה"י התימניים (תב) לא מוזכר הפסוק וגורסים 'בשלמא לפני יאוש דלאו דידה הוא'.¹²⁶ גרסה זאת אינה מבארת האם משפט זה מוסב על לולב או על קורבן. אך כפי הנראה כוונתה ללולב, ולכן לא הוצרכה לפרש מכיוון שכבר מבואר בסוגיה המקור לכך שלולב צריך להיות שלו.

בשאר העדים משפט זה מוסב על קורבן. ב-ו' אדם כי יקריב מכם קרבן. ב-ל' מכם משלכם. ב-ס' <...> כי יקריב מכם קרבן את קרבנכם. ב-נ' את קרבנכם. ב-ד' אדם כי יקריב מכם.

ממצב העדים שלפנינו ניכרת עדיפותה של גרסת ר"ח שנמצאת בשלושה קטעי גניזה מזרחיים לסוגייתנו. אך מעבר למצב העדים גרסה זאת היא גם הגרסה המוקשית בסוגייתנו.

מוסב על לולב הגזול. בנוסף לכך, העיטור לא מביא את הראיה מהפסוק 'והבאתם את הגזול...'. גם בשבולי הלוקט סי' שמת, עמ' קנח גורס כר"ח ומפרש זאת על לולב וז"ל: 'לולב הגזול והיבש פסול [...] וכדמפרש טעמא לפני יאוש פסול דלכם בעינן ולא דידה הוא לאחר יאוש פסול דהוי ליה מצוה הבאה בעבירה'.

¹²² עדות מפורשת לגרסת ליתא של הדרשה ממלאכי נמצאת אצל ראשוני ספרד. הריטב"א כותב על סוגייתנו: 'ואיכא נוסחי דוקאני דגרסי אלא ביו"ט שני אמאי אמר ר' יוחנן משום רשב"י משום דה"ל מצוה הבאה בעבירה דכתיב כי אני ה' שונא גזל משל למלך ב"ו, והאי נוסחא דייקא טפי דודאי פסולה דמצוה הבאה בעבירה משונא גזל בעולה נפקא וההוא קרא דוהבאתם גזול את הפסח ליאוש שאינו קונה מצטרף כדהתם, וזה נכון וברור ואין בו בית מיחוש' (גרסה זאת מופיעה כבר ברא"ה אך הלשון שם משובשת). בילקוט שמעוני, ישעיהו רמז תקד: 'אני יי' אוהב משפט [...] שנו רבותי לולב הגזול פסול מאי טעמא אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה שנאמר שונא גזל...'. הילקוט אינו גורס את הראיה ממלאכי, אך אפשר שמסדר הילקוט הביא רק את החלקים האגדיים מן הסוגיה ואין ללמוד ממנו על נוסח הסוגיה שעמד לפניו. וראה עמינח, סוכה, עמ' 145 שכותב שכפי הנראה אין כאן גרסה אחרת אלא שגרס רק אגדות מן התלמוד.

¹²³ ר"ח אינו מציג את הדברים במפורש כשאלה. אך מכך שמזכיר שיבש פסול משום הדר, למרות שבמשנה פסול יבש מופיע לאחר פסול גזול, נראה שסוגייתו פתחה והסיקה מהמשנה שהפסולים הם בין ביו"ט ראשון בין ביו"ט שני ומבארת מסקנה זאת ביחס לפסולי המשנה. ולפי"ז אכן קשה על לולב הגזול ביו"ט שני.

¹²⁴ אך בגליון כה"י מובאת הגרסה 'אדם כי יקריב מכם'. ועיין בדק"ס, עמ' 89 אות ח שאינו מקבל שמשפט זה מתייחס ללולב ולכן אומר שלגרסה זאת מקרבנו או מקרבנכם דריש. וראה מורל, סוגיות, עמ' כב ובהערה 53 שנראה שסובר לגבי גרסת כ"י מיינכן שלפנינו גרסת כלאיים ממסורת הגאונים ומסורת שלנו. אם כי, מסיים את דבריו לגבי גרסת כ"י מיינכן 'אבל ייתכן יותר שאין כאן אלא שיבוש'.

¹²⁵ מעיין בצילום של הקטע ניתן לראות בירור את האות למ"ד, האותיות 'כס' חצויות.

¹²⁶ גרסה זאת היא כפי הנראה המקורית ובשאר העדים הוסיפו את הפסוקים כפי שקרה בנוסח הגאונים ראה להלן הערה 137.

גרסת ר"ח מעוררת קושי רב, שהרי מתחילת הסוגיה נראה שביו"ט שני אין דין 'לכם' ואילו בהמשכה מתברר שבגזול לפני יאוש גם ביו"ט שני ישנו דין 'לכם'. מהלך זה של הסוגיה צורם מאד ואינו נראה כמהלך טבעי של הסוגיה, נופך מלאכותיות אופף מהלך זה. בעיה זאת הובילה לקושי רב בסוגיה, ונדרשנו לחלק בין דין 'לכם' שביו"ט ראשון לדין 'לכם' שביו"ט שני, חילוק שאין לו זכר בסוגיתנו והוא מפירותיו של נוסח תמוה זה.

יתירה מזאת, פירוש זה של ר"ח מעורר קושי רב בהמשך הסוגיה. מפשטות דברי ר' יצחק עולה שביו"ט שני לולב הגזול פסול מכיוון שאין פסול של מצהב"ע. אך מכיוון שלפירושו של ר"ח ביו"ט שני לפני יאוש פסול משום 'לכם' נאלץ ר"ח להעמיד את דברי ר' יצחק רק לאחר יאוש. מלבד זאת שאין זה פשט דברי ר' יצחק, פירוש זה מעורר שני קשיים:

א. רב נחמן בר יצחק מדייק מהמשנה שגזול פסול ביו"ט שני ומקשה מדיוק זה על ר' יצחק. לפירושו של ר"ח אין זה קשה שהרי גם לדעת ר' יצחק לולב הגזול פסול ביו"ט שני.¹²⁷
ב. רב אשי¹²⁸ מתרץ את שאלת רנב"י שהמשנה נקטה גזול להשמיענו שסתם גזילה אינו יאוש בעלים. דהיינו כל עוד איננו יודעים שהבעלים התייאש מהגזילה הגזלן לא קנה אותה. מתירוף זה משמע שאם הבעלים התייאש אזי קנה הגזלן את הגזילה.¹²⁹ מסקנה זאת אינה עולה בקנה אחד עם פירושו של ר"ח, שהרי אליבא דר"ח ביו"ט ראשון פסול הלולב גם לאחר יאוש כיוון שלא קנה את הלולב.

כפי שראינו נוסח ר"ח גרם לקושי רב בפרשנות הסוגיה. בעקבות כך, הגיהו המסרנים בסוגיתנו על מנת להימנע מפירושו הדחוק של ר"ח בסוגיה.
הרא"ה כותב על סוגיתנו כך:

הא דאמרינן לכם לאו דוקא דלא אשכחן לכם גבי קורבן, ואיכא למימר דלא בעי למימר דלכם כתיב, אלא כמי שאמר שלכם אמרה תורה, דאמרי' מקורבנו ולא הגזול. ואיכא דגרסי מכם אמר רחמנא... ואיכא נוסחי דכתיב בהו את קרבנכם שלכם.¹³⁰
לפני הרא"ה עמדה הגרסה 'לכם', שהיא כגרסת ר"ח. אך הרא"ה אינו מפרש משפט זה על לולב, כפי הנראה משום שביו"ט שני אין דין 'לכם'. לכן, הרא"ה מפרש משפט זה על קורבן וכביאור הראיה מהפסוק במלאכי. הרא"ה נדחק לפרש את הגרסה 'לכם' על קורבן,¹³¹ על אף שלפי פשוטה

¹²⁷ ראה במהדיר על ר"ח בהערה 6 שנדחק לפרש שהמשנה עוסקת בין לפני יאוש בין לאחר יאוש.

¹²⁸ כך הגרסה בכל כה"י שלא כדפוסים שגורסים 'רבא'.

¹²⁹ עיין רש"י שמפרש 'קמ"ל דעד דשמעינן דאיאש לא קני ליה...'

¹³⁰ הריטב"א גורס 'לכם' ומקשה על כך שהרי דרשינן להוציא את המשומד. שאלה זאת היא על הגרסה 'מכם' וא"כ ישנו שיבוש בדברי הריטב"א. ובתוספות ד"ה 'הא' כתבו 'יקרינא ביה לכם משלכם' (וכן הוא בתוספות רא"ש) למרות שגורסים 'מכם', ועיין בהגהות הב"ח שמתקן זאת.

¹³¹ נראה שהראשון שהסב משפט זה על קורבן הוא הריצ"ג. הריצ"ג גיאת (שערי שמחה, א, עמ' ק) גורס את הראיה מהפסוק במלאכי וגורס רק 'לא שנה לפני יאוש לא שנה לאחר יאוש' ותו לא. מגרסתו של ריצ"ג א"א להבין האם מוסב על לולב או על קורבן, אך מזה שמחק בגרסתו את הפירוט נראה שמוסב על קורבן. כמו כן, בהמשך דבריו מצטט הריצ"ג, כדרכו, את דברי הה"פ והה"ג. אך בציטוטו אינו מביא אפי' את המשפט 'לא שנה לפני יאוש...', משום שבסוגיתם של הגאונים משפט זה מתפרש על לולב גם ללא הפירוט ראה להלן על גרסת הגאונים.

היא מתייחסת ללולב.¹³² בהמשך דבריו מביא הרא"ה נוסחים אחרים שבמקום 'לכם' גורסים פסוקים¹³³ המתייחסים במפורש לקורבן.¹³⁴

נוסח זה קנה שביתה אצל רוב הראשונים, ואפשר לומר שזהו הנוסח הרווח מכאן ואילך. אך עדיין יש להבין מה פשרו של נוסח ר"ח. לפתרונו של נוסח זה יש לעיין בנוסח הגאונים לסוגיה. בהלכות גדולות¹³⁵ מופיעה הסוגיה כך:

[א] לולב הגזול פסול משום דהויא ליה מצוה הבאה בעבירה. דכתי' והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה. וקא תאני גזול דומיא דפיסח מה פיסח אין לו תקנה כלל¹³⁶ אף גזול אין לו תקנה כלל.

[ב] ולא שנא לפני יאוש ולא שנא לאחר יאוש. לפני יאוש דכתי' ולקחתם לכם לכם משלכם יהא בידיה¹³⁷ והוא דגזול. לאחר יאוש נמי¹³⁸ משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה. אבל אקניה לאיניש אחרינא קאני ליה ונפיק בגויה. לא שנא ביום טוב ראשון ולא שנא ביום טוב שיני.

בסוגיית הגאונים מופיעים ארבעה שלבים¹³⁹:

¹³² ראה נגן, חג הסוכות, עמ' 35-36 (=נגן, ארבעת המינים, עמ' 13) שמבאר את הגרסה 'לכם' על קורבן: '... מסתבר לפי זה שכיוון שבעל הסוגיה לא היה צריך להקפיד על המקור האמיתי להלכה הוא הביא לה אסמכתא המחזקת את הדמיון שבין ארבעת המינים לקרבנות.'

¹³³ הפסוק שנמצא ברוב העדים הוא 'מכם' כנראה עקב דמיונו ל'לכם'. פסוק זה עורר קושי אצל הראשונים מכיוון שנצרך לדרשה אחרת וכפי שהעיר הרא"ה: 'ואע"ג דאיצטריך לדרשא דבחולין דריש לה להוציא את המשומד שלא במקומו אינו מקפיד אם אינו מכוון בדבר דמקרבנו נפקא'.

¹³⁴ הבבלי בב"ק סז ע"א מביא דרשה אחרת מהפסוק שמובא בסוגייתנו: 'אמר עולא מניין ליאוש שאינו קונה שנאמר והבאתם גזול את הפסח ואת החולה גזול דומיא דפסח מה פסח דלית ליה תקנתא כלל אף גזול דלית ליה תקנתא'. מעניין לציין שלאחר שמשפט זה קיבל בסוגייתנו את משמעותו החדשה המתייחסת לקורבן, חדר אף לנוסחים בדברי עולא. בב"ק. המשפט 'לא שנא לפני יאוש לא שנא לאחר יאוש' נמצא בכ"י מינכן ובוטיקן 116 אך ליתא בכ"י המבורג ואסקוריאל.

¹³⁵ הלכות גדולות, א, עמ' 346.

¹³⁶ ליתא בדפוס ורשה וכן להלן. בכ"י רומא, בהלכות פסוקות ובהלכות ראו ליתא 'וקא תני... אין לו תקנה כלל'.

¹³⁷ בדפוס ברלין: דכתי' ולקחתם לכם לכם משלכם אמר רחמי' והאי לאו דידיה הוא דגזול. בדפוס ורשה: דידיה בעינן ולקחתם לכם משלכם והוא דגזול הוא (כך גם מצטט הרמב"ן אך ללא הפסוק והלימוד). ה"פ: בידיה דהוא דגזול אסיר. הלכות ראו: בידו של גזול. וראה ברודי, צוהר, עמ' 131 שמתרגם את דברי ה"פ 'הוא אחוז ביד הנגזל'. בהערה 63 כותב ברודי שהביטוי גרם לקושי אצל המתרגם של הלכות ראו שהשמיט את אסור ותרגם לפני יאוש בידו של גזול, וכן לעורך הלכות גדולות ומעתיקי החיבור. וראה מורל, סוגיות, עמ' כב הערה 52: 'אפשר שכל הפירוט אינו אלא הוספה [...] וניסוחו בא בשינויים במהדורות ה"ג. אם כך, אפשר שהסוגיה המקורית כלל לא השתמשה במדרש לכם משלכם'. בכל אופן, בעדי הנוסח של ה"ג נוסף הפסוק שממנו לומדים את הצורך בבעלות 'דכתי' ולקחתם לכם לכם משלכם' (בשינויים קלים בין העדים), דרשה זאת אינה נמצאת בהלכות פסוקות ובהלכות ראו. חילוף גרסה זה, לכאורה, הוא בעל משמעות בהצעת הסוגיה. לגורסים את הדרשה אזי משפט זה מוסב על לולב, ואילו לגרסת ליתא אפשר שמשפט זה מוסב על קורבן. אך מהמשך הסוגיה נראה שמשפט זה מוסב על לולב. המשפט שלאחר מכן הוא: 'אבל אקני לאיניש אחרינא [...] לא שנא ביום טוב ראשון לא שנא ביום טוב שיני', אמירה זאת בודאי מוסבת על לולב. משפט זה נראה כהמשך למשפט 'לא שנא לפני יאוש', ולכן נראה שהגרסנים שהוסיפו את הדרשה לא שינו את המשמעות ואכן משפט זה מוסב על לולב.

¹³⁸ בדפוס ורשה, הלכות פסוקות ובהלכות ראו ליתא.

¹³⁹ המשפט 'ואי אקני...' אינו שייך לחלק זה של הסוגיה.

א. הטעם למשנת לולב הגזול משום מצוה הבאה בעבירה.

ב. הלימוד למצוה הבאה בעבירה מהפסוק 'והבאתם גזול ואת הפסח...!'.¹⁴⁰

ג. בעקבות הדין של מצוה הבאה בעבירה, הרחבת פסול לולב גם לאחר יאוש.

ד. פסול הלולב גם ביו"ט ראשון וגם ביו"ט שני. לכאורה, גם הרחבת הפסול ליו"ט שני היא תוצאה מדין מצוה הבאה בעבירה, אך אין זה מופיע בפירוש בהצעת הגאונים את הסוגיה.

מסוגיית הגאונים עולה שהמשפט 'לא שנא לפני יאוש...' מוסב על לולב כפי שהוא בגרסת ר"ח, אך עקב הסדר השונה של שלבי הסוגיה אין הוא מוסב על יו"ט שני כפי שהוא בגרסת ופירוש ר"ח. לכן, לגאונים ביו"ט שני לולב פסול רק משום מצהבי"ע ולא משום 'לכס', וא"כ על סוגייתם של הגאונים אין את הקשיים שהעלינו בגרסתו של ר"ח.¹⁴⁰

כעת, יש לברר את היחס בין נוסח הגאונים לנוסח ר"ח.

התהוותן של הנוסחים שלפנינו אינה פשוטה, ומעוררת היא שוב את שאלת היסוד במחקר הפילולוגי האם לפנינו עריכה אחרת,¹⁴¹ מעין 'תלמוד אחר', שני חיבורים אשר הילכו זה לצד זה או שמא שיבושים והגהות שאירעו במהלך המסירה ובתקופה מאוחרת לאותו קו עריכה עמום.

במקרה שלפנינו ישנן אבני יסוד משותפות בשתי הסוגיות. עיקר השינוי מתמצה בשני הבדלים מרכזיים:

א. הראיה למצהבי"ע מהפסוק 'והבאתם את הגזול...' אינה נמצאת בר"ח.

ב. מיקומו ומשמעותו של המשפט 'לא שנא יו"ט ראשון לא שנא יו"ט שני...' בתלמודם של הגאונים משפט זה הוא המסקנה המתבקשת והתוצאה מכך שלולב הגזול פסול משום מצהבי"ע. בסוגייתו של ר"ח משפט זה משמש כסיבה לכך שר' יוחנן מבאר את פסול לולב הגזול משום מצהבי"ע.

השינוי שלפנינו הוא שינוי בשלד הסוגיה דהיינו סוגיה שמרכיביה שווים אך הקשרים ביניהם שונים. אין מדובר בסידור גרידא של המרכיבים, אלא בשינוי מהותי בשלד שיש לו השלכה על הבנת הסוגיה.

נוסח ופירוש ר"ח בסוגיה אינם משקפים סוגיה טבעית, זורמת בעלת מהלך פשוט. כיצד א"כ נוצר נוסח זה. או במילים אחרות, במידה והנוסח המקורי הוא נוסח הגאונים מדוע היה צורך לשנותו וליצור סוגיה רבת נפתולים.

נראה, שהתשובה לשאלה זאת טמונה בקשיים שישנם בנוסח הגאונים. כפי שכתבתי, מנוסח הגאונים עולה שייאוש קונה. מסקנה זאת מנוגדת לדעת ר' יוחנן שסובר שיאוש אינו קונה.¹⁴² כמו

¹⁴⁰ ניתן, כמובן, לטעון שנוסח הגאונים הינו פראפרזה של סוגייתנו ואין להסיק ממנו שלפניהם עמד נוסח שונה. אך נראה שבמקרה זה אין מדובר בפראפרזה אלא בנוסח שעמד לפני הגאונים. לגרסת הגאונים המשפט 'לא שנא לפני יאוש...' מוסב על לולב הגזול, במידה ונוסח הבבלי של הגאונים היה כפי שהוא לפנינו אזי משפט זה היה מוסב על יו"ט שני בלבד (כפי שהוא בגרסת ר"ח), וא"כ הגאונים לא יכלו להביא את המשפט 'לא שנא יו"ט ראשון...' בסוף הסוגיה, שהרי בהצעת הסוגיה בצורה זאת אין המשפט 'לא שנא לפני יאוש...' מוסב על יו"ט שני. לכן, נראה לי שבמקרה זה אין מדובר בפראפרזה אלא בנוסח אחר שעמד לפני הגאונים.

¹⁴¹ הבחנה זאת מבוססת על דבריו המפורסמים של אפטיין בתחילת ספרו מבוא לנוסח המשנה: 'חילופי נוסחאות (Varianten) - חילופים הנופלים בספר ע"י טעויות במסירתו שבכתב ושבבעל פה. חילופי לשונות - פנים אחרות' (Versionen) של התוכן, זאת אומרת עיבוד של "ספר" ידוע ע"י "תנא" אחר'.

¹⁴² קושי זה מעלים תוספות בסוגייתנו ד"ה 'הא' וכן מקשה הריטב"א. בעקבות קושי זה טוען בעל המאור שר' יוחנן משמיה דרשב"י קאמר ליה הכא ולא ס"ל כוותיה. ועיין תוספות שאנץ (שיטה מקובצת, ב"ק סז ע"א) שלדעת ר"ת

כן, מהפסוק 'והבאתם את הגזול...' לומד עולא (ב"ק סז ע"א) לכך שיאוש אינו קונה וקשה כיצד ר' יוחנן ועולא לומדים מפסוק זה את שני הדינים.¹⁴³ נראה שנוסח ר"ח בא לפתור את הקשיים בסוגיית הגאונים.¹⁴⁴ למרות כל הקשיים והנפתולים בסוגייתו של ר"ח עולה ממנה יתרון מסוים מסוגיית הגאונים.¹⁴⁵ אליבא דסוגיה זו יאוש אינו קונה, שהרי ביו"ט ראשון גם לאחר יאוש לולב הגזול פסול משום 'לכם'. בנוסף לכך, ר"ח אינו גורס את הלימוד מהפסוק 'והבאתם את הגזול...'.¹⁴⁶

לסיכום, במידה ושחזרתי נכון נראה שנוסח הסוגיה המקורי שרד רק אצל הגאונים. בכל אופן בחילוף הנוסח לכם/מכם ר"ח שומר על הנוסח המקורי וכן הוא בקטעי הגניזה וב-מא ומשמעות גרסת תב.

יאוש קונה ובכל אופן חייב בתשלומי ארבעה וחמישה מגזירת הכתוב, ור' יוחנן מוכיח שלא קנה לעניין פטור מתשלומי ארבעה וחמישה אעפ"י שיאוש קונה.

¹⁴³ הרמב"ן במלחמות ה' מעיר שאין לתרץ שעולא חולק על ר' יוחנן וז"ל: 'ולא פליג דעולא אדרי' יוחנן רביה' וכעין זה בריטב"א. הרא"ה מקשה כך: 'והא התם בב"ק אמר ר' יוחנן דיאוש כדי לא קניא ושמע לה מן הדא דאמר גזול דומיא דפסח [...] והיכי שמע תרתי מהאי קרא'. יש לציין, שהרא"ה לא מקשה על עצם הדרשה של עולא אלא על כפל הדרשות, ואילו מהרמב"ן משמע שאם עולא סובר למצהב"ע אינו יכול ללמוד מכאן לכך שיאוש אינו קונה. הרא"ה גרס בב"ק ר' יוחנן ולא הסתפק בהערת הרמב"ן שלא פליג אר' יוחנן רביה, מכיוון שכפי הנראה סובר שאף אם עולא סובר למצהב"ע יכל לדרוש זאת לכך שיאוש אינו קונה. אמנם, עיין תוספות ב"ק סז ע"א, ד"ה 'אמר עולא' שלדעת ר"ת כוונתו של עולא היא משום מצהב"ע אך פירוש זה דחוק ראה י' עץ חיים, סוגיות מוחלפות במסכת נזיקין, לוד תש"ס, עמ' 85-92.

¹⁴⁴ לגרסת הגאונים יש לבאר שמאמרו של ר' יוחנן בשם רשב"י אינו מקורי אלא עורך הסוגיה העביר את דברי עולא מבב"ק ולמד מהם למצהב"ע לשיטה שיאוש כדי קונה. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 451-456 שטוען שהמאמר של ר"י משום רשב"י כלל במקורו את הדרשה על הפסוק בישעיהו שבעיקרה היא דרשה מוסרית אגדית ולא מדרש הלכה. הוא בא לתת טעמא דקרא להלכה הקדומה המבוססת על דרשת לכם משלכם. בעל הסוגיה הסתמית שהוכיח מן המשנה שאף ביו"ט שני פסול חיזק את שיטתו שמצוה הבאה בעבירה אינה מצוה כלל ע"י העברת המאמר של עולא מב"ק ולא מטעמו. בעל הסוגיה שלנו הסובר יאוש קונה השתמש בדרשת עולא.

¹⁴⁵ ראה מורל, סוגיות, עמ' כב שסובר שלפנינו שתי מסורות. מסורת הגאונים שלפיה מסיקים מדברי ר' יוחנן את תחולת הדין במשנה, ומסורת שלנו שבעקבות המסקנה העולה מהמשנה אמר ר' יוחנן את דבריו. מורל שם אינו מתייחס לגרסת ר"ח אלא לגרסה שלפנינו שבה המשפט 'לא שני לפני יאוש...' מוסב על קורבן. מורל כותב על גרסה זאת: 'אגב, יש לשים לב לכך שהביטוי לא שני לפני יאוש ולא שני לאחר יאוש ידוע היה לבעל סוגיית לולב הגזול בתלמוד, אבל לא השתמש בו בכלל לעניינו (אולי מפני שהשלים כדרכו בין שני הנימוקים), והסב אותו על קורבן הגזול'. מורל אינו מתייחס לגרסת ר"ח, אך מזכיר בהערה 53 את גרסת כ"י"מ והרא"ה שגורסים '... לפני יאוש לכם...'. מורל כותב שיש בגרסאות אלו רמז לכך שהעניין מוסב בעיקרו על לולב (נראה שמתכוון שלפנינו גרסת כלאיים), אך מסיים: 'אבל ייתכן יותר שאין כאן אלא שיבוש'. העולה מכאן, שמורל סובר שלפנינו שתי מסורות שוות ערך, ואולי אף המסורת שבתלמוד שלנו משוכללת יותר. עמדה זאת קשה מאד להלמה, לא נראה שאפשר לבטל במחי יד גרסה זאת שהיא גרסת ר"ח הקדומה בטענה שהיא גרסת כלאיים. כמו כן, כפי שראינו יש לגרסה זאת חברים רבים, ולכן נראה שיש כאן מסורת נוסח עצמאית שיש לבאר את התהוותה. וא"כ כפי שהוכחתי מגרסת ר"ח, לא שתי מסורות לפנינו כי אם שינוי נוסח שנועד לשנות את משמעות הסוגיה.

¹⁴⁶ עדיין יש להקשות כיצד עולא לומד מפסוק זה שלאחר יאוש אינו קונה הרי אפשר שפסול משום מצהב"ע. אך על שאלה זאת ניתן להשיב שמצהב"ע אינה פוסלת לאחר שהגזול קנה את החפץ ולכן מוכח מפסוק זה שיאוש אינו קונה. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 452-453 שטוען שאילו היו שתי הדרשות בסוגייתנו לפני בעל הילקוט לא היה משמיט את המקור העיקרי לטעם ההלכה... מכאן אפשר להעלות את המחשבה שהמאמר של ר"י משום רשב"י כלל במקורו רק את הדרשה על הפסוק בישעיהו. הוכחתו של בורגנסקי אינה מוכרחת כלל ועיקר, שהרי דרשה זאת ממלאכי מוקשית וכבר הראשונים מעידים שלא נמצאת בכל הנוסחאות, וא"כ מסתבר שהשמטתה היא תוצאה של הגהה מאוחרת.

5.1.46 ל ע"א שורה 27-28

ר"ח גורס בתירוץ רב אשי: 'אימא סתם גזילה דייאוש בעלים היא וקנייה בייאוש ודידיה הוא...'. שני שינויים יש בנוסח זה מהנוסח שלפנינו. ראשית, הגרסה 'דיאוש', ושנית הוספת המילים 'וקנייה בייאוש'. לנוסח זה החידוש הוא שאע"פ שסתם גזילה יאוש בעלים וא"כ יש יאוש, מ"מ לא קנה כיוון שיאוש אינו קונה. נוסח זה מתאים לפירושו של ר"ח בסוגיה (ראה דוגמה הקודמת) שממנו עולה שייאוש אינו קונה. אך גם נוסח זה צורם ומסורבל, שהרי אם החידוש הוא שיאוש אינו קונה מה עניין הדין בסתם גזילה לכאן. יש לציין, שנוסח ר"ח שונה בעוד פרט מהנוסח שלפנינו שיש בו כדי להדגיש את פירושו השונה בתירוץ של רב אשי. ר"ח אינו גורס בסוגיה הבאה 'אמר להו רב הונא להנהו אוונכרי...', אלא 'כדאמר...'. (וכן הוא בקטע מפירוש קדמון). שינוי זה הוא בעל משמעות רבה, כיוון שעולה ממנו שהמעשה ברב הונא מסייע לנאמר כאן. לגרסת ר"ח בסוגיה הדברים ברורים, שהרי החידוש במשנת לולב הגזול הוא שיאוש אינו קונה, דין זה עולה גם מהמעשה ברב הונא שמצריך שינוי נוסף לבד מהיאוש.

לגבי הגרסה בתירוץ של רב אשי לשאלת רב נחמן בר יצחק. הגרסה 'דיאוש' נמצאת ב-16. ב-**מולד, 15, 16** ובקטע מפירוש קדמון הגרסה היא 'וכדידיה דמי' (ב-16 <... דמי>). ב-**סאנ** הגרסה היא 'וליקנייה בייאוש'. ב-**תב** ליתא. כה"י הספרדיים גורסים כאן כנוסח ר"ח המשני, לעומת כה"י האשכנזיים וקטעי הגניזה.

לגבי פתיחת הסוגיה הבאה, בכל כה"י גורסים 'אמר להו רב...', מלבד נ שגורס כעין גרסת ר"ח כי הא דאמי...¹⁴⁷.

5.1.47 לא ע"א שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.13. בדיון שם הכרעתי כגרסת ר"ח ו-**תב**.

5.1.48 לא ע"ב שורה 6-9

אמר מר כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן פשיטא מהו דתימא

מ	הואיל	
ו	הואיל	
ל	הואיל	
ס	כיון	
א		
נ	הואיל	[נ"א וק"מ' לן לולב אין צריך אגד אי מיתי מינא אחריןא
ת		
ב		
ד	הואיל	
15	הואיל	
16	הואיל	

¹⁴⁷ הדק"ס, עמ' 90 אות צ כתב על נ: 'ינוסחא משובשת היא'. להוראתה של לשון זאת ראה: E.L Segal, "The Use of Formula *ki ha de un the Citation of Cases in the Babylonian Talmud*", *HUCA*, 50 (1979), pp. 199-

מ	וא"ר	יהודה	לולב	צריך
ו	וא"ר	יהודה	לולב	צריך
ל	וא"ר	יהודה	לולב	צריך
ס	דאמ' ר'	מאיר	לולב	צריך אין
א			לולב	צריך אין
נ	האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי]	ואמרי רבנן	לולב	צריך אין
ת			לולב	צריך אין
ב			לולב	צריך אין
ד	ואמר	רבי	יהודה	לולב
15	ואמ'	רב	יהודה	לולב
16	ואמ'	רב	יהודה	לולב

מ	אגד	אי	מיתית	מינא	אחרינא	האי	לחודיה	קאי	והאי
ו	אגד	אי	מיתת	מינא	אחרינ'	האי	לחודיה	קאי	והאי
ל	אגד	אי	מיתית	מינא	אחרינא	האי	לחודיה	קאי	והאי
ס	אוגד	אי	מיתית	מינא	אחרינא <..>		לחודיה	קאי	והאי
א	אגוד'	אגד	ואי	מיתית	מינא	אחרינא	האי	לחודיה	קאי
נ	אגד					האי	לחודיה	קאי	והאי
ת	אוגד			וכל	חד	חד	לחודיה	קאי	והאי
ב	אוגד			וכל	חד	חד	לחודיה	קאי	והאי
ד	אגד	ואי	מיתית	מינא	אחרינא	האי	לחודיה	קאי	והאי
15	איגוד					האי	לחודיה	קאי	והאי
16	איגוד					האי	לחודיה	קאי	והאי

מ	לחודיה	קאי	קמ"ל	
ו	לחודיה	קאי	[ק<..>]	
ל	לחודיה	קאי	קמ"לן	
ס	לחודיה	קאי	קמ"ל	
א	לחודיה	קאי	קמ"ל	
נ	לחודיה	קאי	קמ"ל	
ת		קא	מש' לן	
ב			קמ"לן	
ד	לחודיה	קאי	קא	משמע לן
15	לחודיה	קאי	קא	משמע לן
16	לחודיה	קאי	קא	משמע לן

ר"ח כותב:

אמר מר ארבעת מינין שבלולב כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן פשיטא מהו דתימא הואיל ואמרו לולב בין אגוד ובין שאינו אגוד כשר הלכך לא צריך אגד האי יתירא דמוסיף על אלו הארבעה לחודיה קאי ולא מיפסיל ביה קמ"ל דפסיל

ב-מולד, 16, 15, רי"ד ובמאירי החידוש הוא לר' יהודה שסובר שלולב צריך אגד, ואילו ב-סנ, ר"ח, העיטור, השלמה, רא"ה ובר"א מן ההר החידוש הוא לרבנן שסוברים לולב אין צריך אגד.

אתב גורסים 'לולב אין צריך אגוד...' וליתא 'הואיל...'. יש להסתפק בביאור גרסה זאת האם כוונתה שקמ"ל שהברייתא היא כר' יהודה ולולב צריך אגד או שקמ"ל שגם לרבנן לא אומרים האי לחודיה קאי כגרסת ר"ח. קשה לבאר גרסה זאת שקמ"ל שלולב צריך אגד כיוון שא"כ היה צ"ל 'כמאן אזלא... כר' יהודה', ולכן נראה יותר שכוונתה כגרסת ר"ח.¹⁴⁸

¹⁴⁸ אך ראה להלן הערה 153 שיש אפשרות שכוונת גרסה זאת שקמ"ל כר' יהודה.

תוספות ד"ה 'הואיל' גורסים 'הואיל ואמר ר' יהודה' ומקשים על כך:

תימה כ"ש לרבנן דמשמע לעיל דלר' יהודה משום דצריך אגד אי אגיד ליה ממין אחר הוה ליה חמשת המינין אבל לרבנן דאין צריך אגד לא דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי והכי נמי אמרינן בהדיא בפרק אלו הן הנחנקין גבי כל המוסיף גורע דאי סבירא לן לולב אין צריך אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

תוספות מקשים מדוע הגמ' נוקטת שהחידוש הוא לר' יהודה, הרי לרבנן שסוברים שא"צ אגד מסתבר יותר שהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

תוספות מתרצים שמדובר שנותן אותו חוץ לאגודה,¹⁴⁹ ובמקרה זה יותר מסתבר שלר' יהודה האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

לכאורה, גרסת **מולד, 15, 16** היא הגרסה המוקשית ולכן היא הגרסה המקורית וביאורה כתוספות. אך מעיון נוסף בסוגיה ניתן לפקפק על הכרעה זאת.

הראשונים מקשים על הסוגיה מדוע לדעת רבנן אין מוסיפין, הרי מהסוגיה עולה שרק לר' יהודה אם עושה אגד ממין אחר הוי מוסיף.¹⁵⁰ כמו כן, מהגמ' בסנהדרין פח ע"ב עולה שלרבנן אם מוסיף מין נוסף אינו עובר על כל המוסיף גורע כיוון שהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.¹⁵¹

אפשר, שבעקבות קשיים אלה נקטו שהברייתא בסוגייתנו היא לדעת ר' יהודה, ולכן שינו את הגרסה לר' יהודה.¹⁵² רמז לכך שהיו שביארו את ההלכה לדעת ר' יהודה, ניתן למצוא בדברי התוספות. לאחר שתוספות מבארים שגם לדעת רבנן אסור להוסיף עוד מין הם מסיימים:

והשתא ניחא דת"ק דר' יהודה דקתני ד' מינים שבלולב אין מוסיף עליהן ומסתמא היינו רבנן בר פלוגתייהו דלא בעו אגד ואפ"ה איכא בל תוסיף והיינו כגון דנקיט ליה דרך גדילתן.

¹⁴⁹ רש"י ד"ה 'אי' כותב: 'ולא אגיד ליה בהדיה'. אפשר לפרש שרש"י גורס 'רבנן', אך א"כ אין צורך לציין שלא אגד. לכן נראה שרש"י גורס 'ר' יהודה ומפרש שנתן זאת מחוץ לאגד ולכן הו"א שהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

¹⁵⁰ תוספות ד"ה 'הואיל' מתרצים: 'וי"ל דלא דמי דכשיאגדו שלא במינו אין לו ליחשב כמוסיף משום דאין זה כדרך גדילתן ומינים שבלולב בעינן כעין גדילתן כדלקמן אבל לרבי יהודה דבעי אגד יש לו ליחשב כמוסיף באגודתו דכל אגודה שלא כדרך גדילתו'.

¹⁵¹ תוספות מתרצים: 'והא דקאמר בסנהדרין למ"ד אין צריך אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי היינו לענין דאין זה כל המוסיף גורע דלעולם ידי מצוה יצא אלא עובר על בל תוסיף'. תוספות סנהדרין פח ע"ב ד"ה 'אי' מתרצים: 'וי"ל דהתם מדרבנן אסור'. ר"ח כותב שקמ"ל שפסול וא"כ אינו סובר כתוספות, ועיין ברמב"ם הל' לולב פ"ז ה"ז שפוסל ובהשגת הראב"ד חולק אך ר' אברהם בנו של הרמב"ם מעיד בתשובה (ברכת אברהם ס"י לא) שהרמב"ם חזר בו (יש לציין, שר"א טוען שצ"ל 'אינו פסול' אך הצעה זאת קשה שהרי הרמב"ם מדבר שם גם בגרע ואכמ"ל). ובערולי"ן כותב שלגרסת ר"ח לא קשה מסנהדרין כיוון שאפשר שבסוגיין מדובר שאגדו ובסוגייה בסנהדרין בשלא אגדו, וראה בכפות תמרים. ובמאירי בסנהדרין מביא כתירוץ הערולי"ן. וראה במאירי שם ביאורים נוספים בביאור הסתירה ובין הביאורים השונים מעלה את האפשרות שהסוגיות חולקות: 'ואף לדעת שונאי שלום שאמרו על כל פנים שסוגיא זו חולקת עמהם יש לומר שנראה להם לדחות סוגיה זו מפני אותה שבמסכת סוכה שהיא עקר מקומה'.

¹⁵² ועיין בראב"ה ס"י תרצ"ט: 'ולרב רבי אפרים מ(ר)ינג(ש)בורג אינו נראה, משום דחשיב ערבה אחרת כמו ערבה [שבלולב], דהא סבירא לן לולב אין צריך אגד, ואם הוסיף על הארבעה מינים שבלולב ואגדו עמהם אינו עובר על בל תוסיף, דהאי לחודיה קאי, והאי לחודיה קאי. ומאחר דהכי הוא האגד כמאן דליתיה הוא דמי והוה ליה כמו ערבה שבלולב. [ואינו נכון], דהא אסיקנא לעיל בהלכה ראשונה שבלולב הגזול בגמרא דהני ארבעה מינים שבלולב אין מוסיפין עליהם מדרבנן'. רבינו אפרים סובר שחכמים סוברים שאפשר להוסיף מכיוון שהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, וא"כ נראה שמעמיד את סוגייתנו לדעת ר' יהודה (קשה לומר שסובר כך משום שהסוגיות חולקות, כי א"כ היה עליו לפסוק כסוגיה בסוכה או לפחות להתייחס אליה).

תוספות מיישבים את סוגייתנו גם לפי חכמים, ולאור זאת הם מסכמים שלפייז דעת ת"ק
 בברייתא היא גם לפי חכמים כפי שנראה מהברייתא. משמע מדבריהם שהיה מי שפירש
 שהברייתא שאוסרת להוסיף היא לשיטת ר' יהודה.

נמצא א"כ, שהמסורות חלוקות האם הברייתא היא כר' יהודה או כחכמים.¹⁵³ לפי המסורת
 שמעמידה את הברייתא כר' יהודה הסוגיות בסוכה ובסנהדרין מיושבות אך לשון הסוגיה בסוכה
 מסורבלת ואינה נוחה שהרי היו צריכים לומר 'כמאן אזלא... כר' יהודה'. לפי המסורת שמעמידה
 את המשנה כרבנן הסוגיות בסוכה ובסנהדרין מוחלפות אך לשון הסוגיה בסוכה נוחה.
 נראה שהגרסה ר' יהודה היא תוצאה של הגהה כדי ליישב את הסוגיות המקבילות והגרסה
 המקורית היא גרסת ר"ח.

5.1.49 לב ע"א שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.15. בדיון שם הכרעתי כגרסת ר"ח ו-**ותב, 15, 16**.

5.1.50 לב ע"ב שורה 41-42

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.19. בדיון שם הכרעתי כנגד גרסת ר"ח ו-**מולסן**.

5.1.51 לב ע"ב שורה 47

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.20. בדיון שם הכרעתי כ-**אתב, ת, נגד ר"ח**.

5.1.52 לג ע"א שורה 10-12

מ	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ו	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו	מער'	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ל	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ס	בעי	ר'	י. > .	נקטם	ראשו	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
א	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
נ	באעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו				ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ת	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו		ביום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ב	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו		ביום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ד	בעי	רבי	ירמיה	נקטם	ראשו	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
ת	בעי	ר'	ירמיה	נקטם	ראשו		ביום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב
15	בעי	ר'	ירמיה		[ראשו]	מערב	יום	טוב	ועלתה	בו	תמרה	ביום	טוב

בעיית ר' ירמיה עוסקת בהדס קטום שהוכשר ע"י עליית תמרה. ישנן שלוש גרסאות לגבי הזמן
 שההדס נקטם:

א. **מולסאד, 15**, קטע מפירוש קדמון, ראבי"ה, רא"ה, ר"א מן ההר, ריטב"א: מערב יום
 טוב.¹⁵⁴

ב. נ, ר"ח,¹⁵⁵ העיטור¹⁵⁶: ליתא.

ג. **תב, ת, 3**: ביום טוב

חילוף הגרסה שלפנינו הוא בעל משמעות תכנית בסוגיה.¹⁵⁷ לגרסת כל העדים התמרה עלתה ביום
 טוב, והעדים נחלקו לגבי זמן הקטימה. לגרסת **מולסאד, 15** ההדס נקטם בערב יום טוב ואילו

¹⁵³ אפשר שגרסת **אתב** משמעותה שקמ"ל שהברייתא כר' יהודה ושייכת למסורת נוסח זאת שמעמידה את הברייתא
 כר' יהודה.

¹⁵⁴ בה"ג, א, עמ' 349 'מערב יום טוב' אך כל הסוגיה לא נמצאת בכ"י מילאנו ובה"פ.

¹⁵⁵ ר"ח לא מציין את זמן הקטימה אך מביאורו לבעיית ר' ירמיה עולה שנקטם ביו"ט ראה להלן הערה 158.

¹⁵⁶ עשרת הדברות עמ' 181 ולכן מסיק על בעיה זאת: 'ולא איפשטא ולחומרא'.

לגרסת **תב,ת**: ההדס נקטם ביום טוב. ב-ג לא מצויין זמן הקטימה, ונראה שהמילים 'ביום טוב' מוסבות הן על הקטימה והן על עליית התמרה.

הבבלי מבאר שבעיית ר' ירמיה עוסקת בשאלה האם יש דיחוי אצל מצוות או אין דיחוי. ישנם שני סוגים של דחייה: דחוי מעיקרא ונראה ונדחה. הגרסאות שלפנינו נחלקו האם בעיית ר' ירמיה עוסקת בדחוי מעיקרא או בנראה ונדחה. לגרסת **מולסאד, 15** בעיית ר' ירמיה עוסקת במקרה שדחוי מעיקרא, ואילו לגרסת **תב,ת** הבעיה עוסקת במקרה שנראה ונדחה ונראה.¹⁵⁸ יש להעיר, שהבבלי בסוגיה על משנת 'ואין ממעטין ביו"ט' (לג ע"ב) מבאר שנראה ונדחה חמור יותר מדחוי מעיקרא.

בדין דיחוי במצוות ישנם שלשה דיונים בסוגיה: כיסוי הדם, מחלוקת ר' אלעזר בן צדוק וחכמים לגבי עבר ולקטן והדיוק ממשנת ואין ממעטין ביו"ט.¹⁵⁹ אבחן כל אחד מהדיונים הנ"ל ביחס לחילוף הגרסה בבעיית ר' ירמיה.

הסוגיה מנסה לפשוט את בעיית ר' ירמיה מדברי רב פפא לגבי כיסוי הדם. ר' יוחנן סובר שכאשר הרוח כיסתה את הדם וחזר ונתגלה חייב לכסות ומכאן מסיק רב פפא שאין דיחוי אצל מצוות, מקרה זה עוסק בנראה ונדחה. לגרסה 'מערב יום טוב' קשה מדוע הסוגיה לא מזכירה את ההבדל שבין שני המקרים, שהרי בעיית ר' ירמיה עוסקת בדחוי מעיקרא, ואילו רב פפא עוסק בנראה ונדחה.¹⁶⁰ נראה שרש"י נדרש לבעיה זאת ולכן כותב: '... והשתא לא דייק בין דחוי מעיקרא לנראה ונדחה דהאי דנקטם מעיו"ט לא נראה מעולם'.¹⁶¹ הרא"ה והריטב"א מבארים: 'מדקאמר רב פפא דנראה ונדחה דחוזר ונראה הוא הדין וכל שכן לנראה מעיקרו'.¹⁶² אדלג כעת לדיון בע"ב על משנת ואין ממעטין ביו"ט. הגמ' פושטת ממשנה זאת שדיחוי מעיקרא לא הוי דיחוי, ולכאורה קשה א"כ מדוע בעיית ר' ירמיה נשארת בתיקו. התוספות רי"ד כותב בעקבות קושי זה:

¹⁵⁷ הראב"ד מעיר על בעל המאור שדן בחילוף גרסה זה: 'תופס את הקליפות ומניח את העקרין'.

¹⁵⁸ ר"ח מפרש את בעיית הגמ': 'דאם נראה ונדחה ונראה כיון שנדחה נדחה או דילמא כיון שחזר ונראה כשר דהא חזר לכשרותו'.

¹⁵⁹ ישנו דיון נוסף לגבי משנת ואם מיעטן כשר, אך לא הזכרתי אותו מכיוון שאין לו השפעה לגבי הדיון בגרסת בעיית ר' ירמיה.

¹⁶⁰ בעל המאור כותב: 'איכא נוסחי דכתב בהו נקטם ראשו מעיו"ט ואנן לא גרסינן אלא נקטם ראשו ועלתה בו תמרה ביו"ט מהו יש דיחוי או לא וזה דומה לדיחוי של כיסוי הדם דמייתנין עלה שזה וזה נראה ונדחה הוא ואינו דחוי מעיקרא'.

¹⁶¹ תוספות ד"ה 'נקטם' כותבים: 'אע"פ שבקונטרס הזכיר נראה ונדחה הא דהכא דחוי מעיקרא הוא כיון דבתחילת יו"ט לא חזי'. יש לציין, שהערתם אינה מובנת שהרי גם רש"י כותב שסוגייתנו עוסקת בדחוי מעיקרא. ונראה שכוונתם לתחילת דבריו של רש"י שמביא מקורבנות דאם נראה ונדחה משנשחטה אמרת ידחה ושם עוסקים בנראה ונדחה. אך עדיין קשה מדוע תוספות לא מתייחסים להמשך דברי רש"י. והנה בכפ"י שואל על רש"י מדוע לא מתרץ בפשטות ששפיר קא פשיט מכ"ש, ולכן מבאר שאין זה מדברי רש"י אלא הגהה מבחוץ והכניסוה פנימה ולפ"י מובנים דברי התוספות וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' קסג. ואת פשר ההגהה מבאר הכפ"י שהמגיה התקשה מדוע מביא רש"י מנראה ונדחה ועל כך אומר שהשתא לא דייק וכו'. ואם נכונים דברי הכפ"י אפשר שרש"י לא גרס 'בעיו"ט' וסובר שבעיית ר' ירמיה בנראה ונדחה. וכן נראה מרש"י בע"ב ד"ה 'אלא' שכותב: '... ש"מ דחוי מעיקרא לאו דחוי הוא ונפשוט מינה פלגא דאיבעיא לן יש דחוי אצל מצות...', וכ"כ המאירי בדעת רש"י. רש"י מפרש שלא נוכל לפשוט מכאן את כל האיבעיא, ונראה מדבריו שהאיבעיא היא גם בנראה ונדחה וראה להלן הערה 172.

¹⁶² וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' קס הערה 33 תירוץ נוסף מהאחרונים.

בעי ר' ירמיה נקטם מעיו"ט ועלתה לו תמרה ביו"ט מהו כ"כ בספרים וה"ג המורה¹⁶³ וק"ל דזהו דחזי מעיקרו כיון שנקטם מעיו"ט ובכניסת יו"ט היה קטום ואי דחוי מעיקרא קמבעיא ליה אמאי כי פשטו ליה מכיסוי הדם אמר היא גופא קמבעיא ליה אי פשיטא ליה אי מספקא ליה ולקולא לא אמרינן ואוקמה בתיקו. ואמאי לא פשיט ממתניתין דתנן ואין ממעטין אותו ביו"ט ודיקינן לקמן הא עבר ולקטן כשר ואפילו אי מוקמית לה דאשחור מאתמול דחוי מעיקרא הוא וכשר ותפשוט דר' ירמיה¹⁶⁴ משי"ה נ"ל דה"ג נקטם ראשו ועלתה בו תמרה ביו"ט מהו ול"ג נקטם ראשו מעיו"ט והאי ביו"ט קאי אעלתה בו תמרה ואנקטם ראשו וקמבעיא ליה נראה ונדחה וחזר ונראה שהרי בכניסת יו"ט היה ראוי וכשנקטם ראשו נדחה וכשעלתה בו תמרה חזר ונראה ומכיסוי הדם דבעיא למיפשט ליה גם הוא נראה ונדחה שמשעה ששחט היה ראוי בא הרוח וכיסתו נדחה ואח"כ חזר ונראה וממתניתין דאין ממעטין אותו ביו"ט ליכא למיפשטא דמוקמי לה בדאשחור מעיקרא דהוי דחוי מעיקרא.

הריטב"א סובר שאכן הבעיה נפשטת¹⁶⁵ ועל הקושי מכך שהגמ' סיימה ב'תיקו' משיב: 'ודכוותה בתלמודא ואפשר דהכא נמי לא סלקא בתיקו אלא ההיא דכסוי הדם'.¹⁶⁶ אך תוספות סוברים שהבעיה איננה נפשטת מכיוון שבעיית ר' ירמיה היא במקרה שאין בידו להכשירו משא"כ במקרה של מיעוט הענבים שבידו להכשירו.¹⁶⁷

¹⁶³ לגבי גרסת רש"י נראה שהרי"ד למד זאת ממש"כ רש"י 'והשתא לא דייק...', וראה לעיל הערה 161 מה שכתבתי על רש"י הנ"ל.

¹⁶⁴ נראה שזאת כוונת בעה"מ שמסיים: '... ובגמ' אסיקנא דחוי מעיקרא לא הוי דחוי פשוט מיניה נראה ונדחה חוזר ונראה לא תפשוט מינה ואם עבר ולקט ענביו של הדס ביו"ט אם השחירו מעיו"ט כשר ואם השחירו ביו"ט פסול שמאחר שנראה ונדחה אינו חוזר ונראה'. ועיין תוספות ד"ה 'נקטם' שנדרשו לקושי זה: 'וכי תימא הא דאסקינן גבי אשחור תפשוט דדחוי מעיקרא לא הוי דחוי לא דמיין להכא כדפרישנא לעיל דשאני התם דבידו ללקט' ועיין תוספות לג ע"ב ד"ה 'תפשוט'.

¹⁶⁵ וכ"כ הרא"ה על סוגייתנו: 'ולקמן איפשטא דדיחוי מעיקרא לא הוי דיחוי, וכ"כ הר"ן: '... משמע דמיפשטא בעיין דמבעיא לן בגמ' בנקטם ראשו מבערב יו"ט ועלתה בו תמרה ביו"ט אם יש דיחוי...'.¹⁶⁶

¹⁶⁶ לגרסה 'בעיו"ט' אפשר לבאר שלמרות שניתן לפשוט את דין הדיחוי מהמשנה מ"מ הסוגיה מסיימת בתיקו משום שאין מקורה כאן אלא בע"ז והועברה לכאן כפי שכותב בורגנסקי, סוכה, עמ' 501. אך עדיין קשה מדוע בע"ז לא פשטו ממשנתנו ולכן נראה שמדובר ברבדים שונים ובשכבה הראשונה לא ידעו את הברייתא ולא דייקו מהמשנה ולאחר שפשטו משם לא הסירו את התיקו כפי שכותב הלבני, מקורות, עמ' ריז: 'כנראה שלימא כתנאי ניתוסף אח"כ, אחרי שאמר תיקו. ובאמת אחרי שהוסיפו את לימא כתנאי היו צריכים להסיר את התיקו אלא שנשארה'. וראה עמינח, סוכה, עמ' 168 שטוען שלפנינו שתי שכבות. כמו כן, אפשר שלא הסירו את התיקו משום שבע"ז לא מובאים הרבדים הבאים ולכן מסיים בתיקו ואגב שם נשאר גם בסוגייתנו. לגבי ההעברה ראה וייס, היצירה, עמ' 240 הערה 38: 'וכל המקבילה העברה כנראה מסוכה לתוך סוגייתנו. בסוגייתנו אין שום הכרח להכנס לבעית יש או אין דיחוי אצל מצות'. וכן סובר עמינח, סוכה, עמ' 196 שתחילה נתגבשה הסוגיה בסוכה והועברה לע"ז (ע"ש נימוקו), ובסוכה בעריכה מאוחרת המשיכו את המו"מ.

¹⁶⁷ תוספות מבארים שיש חילוק בין בידו לשאינו בידו ובעיית ר' ירמיה היא באינו בידו. על תירוץ זה קשה מכך שהגמ' מנסה לפשוט את בעיית ר' ירמיה מדברי רב פפא לגבי כיסוי הדם ושם בידו לגלות. תוספות משיב על קושי זה: 'והא דמדמי הכא ההיא דכסוי הדם דבידו לגלות מכל מקום היה לו לחשבו דחוי הואיל ונפטרי מלכסות לא נתחייב להוציא מן הדחוי כדי לחזור ולכסות' (ובביאור דבריהם ראה בית הלוי ח"ב סי' טו). הרא"ש מו"ק סי' צו חולק על תוספות וסובר שבכסוי הדם מיקרי בידו (וכ"כ בית הלוי בשיטת הרמב"ם והשו"ע שפסקו בסתמא שצריך לכסות ומשמע בברכה ושלא כמג"א סי' תקפ"ו שביאר דבריהם משום שאין דיחוי). ולדבריו צריך לומר שבסוגייתנו לא חילקו בין בידו לשאינו בידו (כרבא בזבחים לד ע"ב) וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' קסב. אך ראה הלבני, מקורות,

נעבור כעת לשאלת הגמ' ממחלוקת ר' אלעזר בן צדוק וחכמים בעבר ולקטן. הגמ' מקשה 'לימא כתנאי... מהברייתא שבה חולקים ר' אלעזר בן צדוק וחכמים בעבר ולקטן. הגמ' מנסה להעמיד את מחלוקתם בשאלה האם יש דיחוי אצל מצוות, כך שלדעת ר' אלעזר בן צדוק יש דיחוי ואילו לדעת חכמים אין דיחוי. הגמ' מתרצת שאין הם חולקים בשאלת דיחוי במצוות ולכו"ע אין דיחוי אצל מצוות ומחלוקתם היא האם לולב צריך אגד או האם יש פסול של תעשה ולא מן העשוי בלולב.

דיון זה אינו מובן לגורסים 'ביום טוב', שהרי לגרסה זאת בעיית ר' ירמיה היא בנראה ונדחה, וא"כ הגמ' הייתה צריכה לדחות שאף אם חולקים בדין דיחוי מחלוקתם היא בדחוי מעיקרא ואילו בעיית ר' ירמיה היא בנראה ונדחה.¹⁶⁸

כדי לבאר גרסה זאת, יש לעיין במקבילה לסוגייתנו לעיל יא ע"ב שם מופיע דיון זה בהקשר אחר. הסוגיה שם עוסקת בשאלה האם קציצתן זאת עשייתן ומקשה לימא כתנאי מהברייתא שבה חולקים ר' אלעזר בן צדוק וחכמים בעבר ולקטן. הגמ' מנסה להעמיד את מחלוקתם בשאלה האם קציצתן זאת עשייתן, כך שלדעת ר' אלעזר בן צדוק אין קציצתן עשייתן ואילו לדעת חכמים קציצתן זאת עשייתן. הגמ' מתרצת שלכו"ע קציצתן אין זאת עשייתן וחולקים האם לולב צריך אגד או האם יש פסול של תעשה ולא מן העשוי בלולב. נראה שהדיון המקורי הוא בסוגיית קציצתן זאת עשייתן ומשם הועבר לסוגייתנו. בסוגייתנו בשלב השאלה חכמים סוברים שאין דיחוי ואילו ר"א בן צדוק סובר שיש דיחוי ובשלב התשובה לכו"ע אין דיחוי. מהלך זה הוא תמוה, שהרי לחכמים בכל אופן אין דיחוי וא"כ תפשוט מכאן שאין דיחוי.¹⁶⁹ בסוגיית קציצה, בשלב השאלה חכמים סוברים שקציצתן זאת עשייתן, אך בשלב התשובה לכו"ע קציצתן אין זאת עשייתן, וא"כ אין לפשוט מברייתא זאת האם לדעת חכמים קציצתן זאת עשייתן. לכן נראה, שדיון זה מקורו בסוגיה שם והועבר לסוגייתנו.¹⁷⁰ וכאן אין הוא משמש כשאלה. העברה זאת יצרה

עמי רזו שמקשה על ביאור הראשונים הנ"ל שהרי הסוגיה אינה מבחינה בין בידו לשאינו בידו ומקשה 'לימא כתנאי ולכן עדיין קשה מדוע מסיימים בתיקו. הלבני מקשה שאלה זאת גם לגרסת כ"י נ שעל אף שלמסקנת הגמ' הבעיה נשארת 'תיקו' אך בשלב זה אין זה נכון.

¹⁶⁸ יש לציין, שגם לשיטת תוספות קשה מדוע לא תירצה הגמ' ששם בידו, ואכן תוספות מעירים: 'והא דמייתי לימא כתנאי מעבר ולקטן הוה מצי לדחויי דמ"ד התם אין דחוי משום דבידו לתקן אבל הכא דאין בידו לתקן יש דחוי'.

¹⁶⁹ הריטב"א כותב: 'אלא דכו"ע דחוי מעיקרו לא הוי דחוי ולא אמרינן דלכו"ע דחוי מעיקרו הוי דחוי משום דהכי משמע טפי דהא הכי אסיקנא לקמן'. נראה שהריטב"א התקשה בקושי שהעלתי, שכדי לתרץ את שאלת הגמ' 'לימא כתנאי צריך לומר שלכו"ע דחוי מעיקרו הוי דחוי. אך דבריו אינם מובנים, שהרי לא ניתן לתרץ שלכו"ע הוי דחוי כי א"כ פסול ועיין בערולי". ובריצי"ד השגיח בקושי זה וכתב על סוגייתנו: 'אבל בהמשא ומתן באבעיות הנ"ל אינם גומרים כל מה שיש להם לשאול ולהשיב בפעם ובישיבה אחת אלא נושאים ונותנים בדבר אחד בהרבה מקומות... ואח"כ מקשו לימא כתנאי ותירצו... והנה בתירוץ זה כבר נפשט... והיו יכולים לומר ולסיים ותפשוט... ולא אמרו וסיימו כן משום דעדיין לא באו בפירושיהם על המשנה... ועל כן הם שומרים הדבר ומפרשים תחילה הבבא...!'

¹⁷⁰ ראה אפשטיין, אמוראים, עמ' 50: 'ובדף לג אחרי תיקו לימא כתנאי וכל הסוגיה לקוחה מדף יא ב ולא היתה כאן בתלמודו של בעל השאיתות וכך נראה מדף לג ב תיפשוט מיניה'. נראה שכוונתו שכיוון שהמסקנה היא שלכו"ע אין דיחוי א"כ תפשוט מיניה כפי שאומרת הגמ' להלן ע"ב. דחייתו של בורגנסקי שתפשוט מיניה הוא חלק מאוחר אינה מובנת, שהרי מ"מ בבעיית דחוי עסקינן וצריך היה לפשוט מכאן (בורגנסקי בעצמו מעלה טיעון זה ראה עמ' 504 הערה 2). ואפשר שכוונתו שבעיית ר' ירמיה היא לשיטת ר"א בן צדוק, והסוגיה בע"ב שפושטת מדברי רבנן היא שכבה מאוחרת. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 503 שמביא ראיה לכך שהסוגיה הועברה לכאן מ-יא ע"ב: 'דברי הסי"ד סברוה מבוססים על הנחת העקרון תעשה ולא מן העשוי שהוא נושא הדיון בכל הסוגיה שם, ולא היה כל צורך לפרש את הקשר בין הנחת העקרון הזה לגבי לולב וילפינן לולב מסוכה והעמדת המחלוקת של התנאים בשאלת קציצתן זו היא

בעיה שהרי הברייתא עוסקת בדחוי מעיקרא ולא בנראה ונדחה, ולכן שינו את הגרסה בבעיית ר' ירמיה למקרה של דחוי מעיקרא.¹⁷¹

לסיכום חילוף זה: נראה שהגרסה המקורית היא גרסת ר"ח ו-נתב, ובעיית ר' ירמיה עוסקת בנראה ונדחה.¹⁷² אגב הדיון בדין דיחוי העביר עורך הסוגיה את הדיון מהסוגיה לעיל יא ע"ב לכאן, כדי לברר האם דין דיחוי נתון במחלוקת תנאים אך לא כדי להקשות על ר' ירמיה. בעקבות העברת הדיון 'לימא כתנאי' מהסוגיה לעיל יא ע"ב לכאן, התאימו את בעיית ר' ירמיה, כך שה'לימא כתנאי' יקשה עליו וא"א יהיה לתרץ שר' ירמיה עוסק בנראה ונדחה. מפירוש ר"ח עולה שלפניו עמדה גרסה זאת, אך ר"ח אינו מביא את גרסת הסוגיה ולכן קשה להניח שהושפעו ממנו.

5.1.53 לג ע"א שורה 21-22

בנוסח הרווח 'או דילמא ספוקי מספקא ליה לחומרא אמרינן לקולא לא אמרינן'. ב-אנ, 15 מיפשת פשיט ליה לחומרא ולקולא ספוקי מספקא לה' (בשינויים קלים). ר"ח גורס כגרסה זאת: 'או דילמא לחומרא פשיטא ליה לקולא מספקא ליה'. וכן ברא"ה 'או דילמא לחומרא פשיטא ליה לקולא לא פשיטא ליה'. גרסה זאת אינה נכונה, כיוון שאין כוונת הגמ' שלחומרא פשיטא ליה שאין דיחוי אלא מסופק בדין דיחוי ולכן נוהג לחומרא.¹⁷³

עשייתן. מה שאין כן בסוגייתנו העוסקת בשאלת דחוי אצל מצוות ולכאורה בלא קשר לשאלת תעשה ולא מן העשוי, ועל כן מן הדין היה לפרש ולומר, שרק כתוצאה מהנחת הס"ד שאין ראב"צ פוסל את ההדס משום תעשה ולא מן העשוי... ניתן לקשור את הבעיה הזאת במחלוקת התנאים. בהמשך דבריו מנסה בורגנסקי לפשוט שסוגייתנו היא הראשונית והועברה ל-יא ע"ב על סמך העובדה שלא הביאו בסוגייתנו את ההו"א שנחלקו בפסיקתן זאת עשייתן, ואף שגם בסוגיה שם לא הביאו את ההו"א שנחלקו בדחוי מעיקרא זאת משום שבעיה זאת נפשטה בסוגייתנו. טיעון זה של בורגנסקי אינו מובן, שהרי גם בסוגייתנו פשטו את בעיית דיחוי לפי רבנן ולא לראב"צ ועדיין אפשר היה להביא את ההו"א שנחלקו בזה. גם בורגנסקי מסיק שאפשר שאין מביאים את הדחייה בסוגייתנו משום שהסוגיה הועברה עם שינויים מתחייבים הכרחיים, אך ללא כל חומר בירור מהותי נוסף בדחיית הנחת הס"ד. וראה עמינח, סוכה, עמ' 164 שטוען שהמחלוקת בברייתא נסדרה על המשנה ואין ממעטין ביו"ט, ומשם הועברה לסוגיה ב-יא ע"ב ולסוגיית ר' ירמיה. אך עדיין קשה הרי בסוגייתנו התירוץ אינו נכון, וע"כ צ"ל שהועברה מהסוגיה ב-יא. מ"מ במידה ואנו סוברים שגרסת ר"ח היא הגרסה המקורית ושאלת 'לימא כתנאי' הועברה מ-יא ע"ב ובסוגייתנו אינה משמשת כשאלה, אזי אין מקום לדבריו של עמינח שהסוגיה המקורית נתקנה על המשנה שהרי משם אין סיבה להעבירה על בעיית ר' ירמיה שעוסקת בנראה ונדחה.

¹⁷¹ אפשר שדיון זה הועבר לאחר הדיון במשנת 'ואין ממעטין ביו"ט' כדי להביא את המחלוקת בברייתא לאחר המסקנה העולה מהמשנה. ומכיוון שמופיעה בו לשון שאלה שלא שייכת שם, העבירו אותו לאחר בעיית ר' ירמיה וניסו להתאימו כך שיקשה על ר' ירמיה. ברי"ף הדיון לגבי אגד בלולב מובא לאחר 'ואם מיעטן כשר...', וא"כ אפשר שבגרסה שלפניו 'לימא כתנאי' הופיע לאחר הדיון במשנת 'ואין ממעטין ביו"ט'.

¹⁷² המאירי סובר שהגרסה היא ליתא ומשמעה בין ביו"ט בין בעיו"ט: 'ומתוך כך יש גורסין בשאלה זו נקטם ביום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב שאילו בנקטם מערב יום טוב פשיטא ליה דחוזר ונראה שהדיחוי מעיקרו כשנראה הרי הוא כמי שנולד עכשיו... ומ"מ אעפ"י שבסוף הסוגיה עולה לנו כן, ר"ל דדחוי מעיקרו פשיטא ליה דחוזר ונראה ובדחוי הבא אחר שנראה מספקא ליה, בתחילת השאלה מיהא לא חלקו בין זה לזה ועל שניהם הוא שואלה, והראיה שהרי שמועת הכסוי היא בדחוי אחר שנראה לפי מה שעולה לנו עכשיו, ושמועת עבר ולקטן בדחוי מעיקרו, ומתוך כך אין הכרח בגירסא אם נקטם ביום טוב... ואם נקטם מעיו"ט דאתרוייהו קיימא בעיין'. לפירוש המאירי עדיין קשה מדוע הבעיה עולה בתיקו, הרי אפשר לפשוט בדחוי מעיקרא. מ"מ המאירי מעדיף גרסה ופירוש זה, כיוון שלפיה מובנת השאלה 'לימא כתנאי' וכן מובנת הראיה מכיסוי הדם.

¹⁷³ וכן העיר בדק"ס עמ' 101 אות ז' ולשון משובש הוא'.

5.1.54 לג ע"א שורה 44-לג ע"ב שורה 2

מ	אמ'	רב	חסדא	דבר	זה	רבינו	הקדוש	אמרו	המקום	יהיה	לו
ו	א'	רב	חסדא	דבר	זה	רבי'	הגדול	אמרו	והמק'	יהא	
ל	א'	רב	חסדא	דבר	זה	רבינו	הגדול	אמרו	המקום	יהיה	
ס	רב	חסדא	דבר	זה	רבינו	הקדוש		אמרו	והקב"ה	יהא	
א	אמ'	רב	חסדא	דבר	זה	רבנו	הגדול	אמרו	המקום	יהיה	
נ	[אמ'	רב	חסד'	דבר	זה	רבנו	הגדול	אמרו	המקום	יהא	
ת											
ב											
ד	אמ'	רב	חסדא	דבר	זה	רבינו	הגדול	אמרו	והמקום	יהיה	
13	אמ'	רב	חסדא	דבר	זה	רבי	הקדוש	אמרו	המקום	יהא	
15											

מ	בעזרו	לא	שנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים	ושלשה	מקומות	כשר	א"ל	
ו	בעזרו	לא	שנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים		מקומות	כשר	א"ל	
ל	בעזרו	לא	שנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים	ושלשה	מקומות	כשר	אמ'	
ס	בעזרו	לא	שנו	אלא	במק...>	<...>	אבל	בשנים	ושלשה	מקומות	כשר	אמ'	
א	בעזרו	לא	שאנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים	או	שלשה	מקומות	כשר	אמ'
נ	בעזרו	לא	שאנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים	ושלשה	מקומות	כשר	א"ל	
ת													
ב													
ד	בעזרו	לא	שנו	אלא	במקום	אחד	אבל	שנים	או	שלשה	מקומות	כשר	אמ'
13	בעזרו	לא	שנו	אלא	במקום	אחד	אבל	בשנים	ושלשה	מקומות	כשר	אמ'	
15													

מ	רבא	אדרבה	שנים	ושלשה	מקומות	האי	נמי	מיחזי	כמנומר	ופסול
ו	רבא	אדרבה						מיחזי	כמנומר	ופסול
ל	ליה	רבא	הא	ושלשה	מקומות			מיחזי	כמנומר	ופסול
ס	ליה	רבא	בשנים	ושלשה	מקומות		נמי	מיחזי	כמנומר	ופסול
א	ליה	רבא	שנים	ושלשה	מקומות			מיחזי	כמנומר	ופסול
נ	רבה		בשנים	ושלשה	מקומות		הוה	לי..	מנומר	[ופסול]
ת										
ב										
ד	ליה	רבא	שנים	ושלשה	מקומות		הוי		מנמר	ופסול
13	ליה	רבא		שלשה	מקומות		נמי	מחזי	כמנומר	ופסול
15										

מ	אלא	אי	אתמר	הכי	אתמר									
ו	אלא	אי	איתמ'	הכי	איתמ'									
ל	אלא	אי	איתמר	הכי	איתמר									
ס	אלא	אי	איתמר	הכי	איתמר									
א	אלא	אי	איתמר	הכי	איתמר	ואם	מיעטן	כשר	אמ'	רב	חסדא	דבר	זה	רבנו
נ														
ת														
ב														
ד	אלא	אי	אתמר	הכי	אתמר									
ת														
13	אלא	[אי	איתמר]	הכי	איתמ'	ואם	מיעטן	כשר						
15														

	מ
	ו
לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים	ל
ושלשה	ס
לא שנו אלא במקו' אחד אבל בשנים או	א
ושלשה	נ
	ת
	ב
	ד
	ת
לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים	13
ושלשה	15

	מ
	ו
מקומות דהוה ליה כמנומר	ל
אבל בפסול	ס
אחד כשר	א
מקומות הוה ליה מנומר	נ
אבל בפסול	ת
	ב
	ד
	ת
כמנומר	13
ופסול	15

רש"י מעיר על גרסת הסוגיה :

הכי גרסינן לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים ושלשה מקומות כשר אמר ליה רבא שנים ושלשה מקומות הוה ליה מנומר ופסול הכי גרסינן לה לקמן לענין עלתה חזזית באתרוג כדי להבין את הגהת רש"י נעיין בשבולי הלקט סי' שנד (עמ' 318):

בפירושי רבינו שלמה הכי גרסינן אמר רב חסדא דבר זה רבינו הגדול אמרו המקום יהיה בעזרו לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים ובשלשה מקומות כשר אמר ליה רבא שנים ושלשה מקומות הוי מנומר ופסול והכי גרסינן לה לקמן לענין עלתה חזזית דאתרוג וגם בפירושי רבינו גרשום גרסינן לה ומיהו בספרים המצויין אצלינו לא גרסינן לה אלא לגבי אתרוג

מדברי שבה"ל נראה שרש"י יוצא כנגד הספרים שאינם גורסים כלל את המימרה הראשונה של רב חסדא.¹⁷⁴

ב-**נתב, 15, ת**, ר"ח, רי"ף¹⁷⁵ וברא"ה ליתא למימרת רב חסדא הראשונה 'לא שנו אלא במקום אחד...' (וב-ג נוסף בגיליון). לאור העדים הרבים לא נראה שמדובר בדילוג מחמת הדומות.

¹⁷⁴ ראה הלבני, מקורות, ג, עמ' רטו הערה 3 שבמילים הכי גרסינן התכוין רש"י לשלול את הגרסה של כתי"מ ב' וכן הוא בשבולי הלקט. והעיר שם שבעל הכפ"ת והערול"י התקשו בה"ג זה של רש"י כיוון שלא ראו את שבה"ל. וראה ש"מ רובינשטיין, לחקר סדור התלמוד, קובנה התרצ"ב, עמ' 51.

¹⁷⁵ מהרי"ף אין כ"כ ראייה מכיוון שגם להלן לה ע"ב לא מביא את מימרת רב חסדא הראשונה. אך ר"ח להלן לה מסכם גם את המסקנה העולה מדחיית המימרה הראשונה.

לגרסת רש"י הגמ' דוחה את המימרה לגבי מיקום הענבים ולכן מגיחה אותה למימרה שעוסקת בצבע הענבים. גרסת רש"י קשה מכיוון שהמימרה השנייה איננה יכולה לשמש כהגחה למימרה הראשונה אלא מימרה בפני עצמה.¹⁷⁶ ואפשר שהסוגיה לא כללה את המונח 'אלא אי איתמר' והוא נוסף מאוחר יותר באשגרה (מהסוגיה לגבי אתרוג להלן לה ע"ב).¹⁷⁷

אך עדיין קשה מכיוון שהגמ' מציעה שתי מימרות של רב חסדא, מדוע הגמ' דוחה את המימרה הראשונה לחלוטין ולא מתרצת שמימרת רב חסדא מוסבת על 'אם מיעטן',¹⁷⁸ כפי שמתרצת הגמ' בסוגיית אתרוג (לה ע"ב) וכן הוסיפו בסוגייתנו ב-אל, 13¹⁷⁹ (ודחוק לתרץ כתוספות שכאן כשר במיעוטו אף בשנים ושלושה מקומות). בנוסף לכך, המונח 'אלא אי איתמר' מופיע בכל כה"י שגורסים את המימרה הראשונה חוץ מגליון נ, ולכן קשה להניח שנוסף מאוחר יותר. לכן נראה שמימרת רב חסדא הנ"ל הועברה מהסוגיה לגבי אתרוג להלן לה ע"ב.¹⁸⁰ ההעברה הייתה עם המילים 'אלא אי איתמר...'¹⁸¹ והסתיימה בהם שהרי אם היו מעבירים גם את התירוץ לא היה מקום למימרה השנייה, ולמסקנה רב חסדא אמר רק את המימרה לגבי צבע הענבים.¹⁸²

¹⁷⁶ הריצ"ד כותב על סוגייתנו: 'אמנם הגהה זו אינה הגהה אלא רבא מדחה דברי רב חסדא מכל וכל דהא לא נמצא בדברי רב חסדא אפילו שמץ מנהו'. למשמעויות השונות של המונח 'אלא אי איתמר הכי איתמר' ראה וייס, לחקר, עמ' 179-193, ומ"מ גם במקרים שמדובר בהגחה עדיין יש יסוד משותף בין המימרות (וייס אינו מזכיר את סוגייתנו).

¹⁷⁷ הדק"ס עמ' 102 אות פ כותב: 'וגם שהעתיק גי' רבי גרשם לא העתיק אלא עד מנומר ופסול ומימרא השניה דרב חסדא מלתא באפי נפשא היא וכן מסתבר דמאי אלא אי איתמר שייך הכא דענין אחר לגמרי היא'. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 507: 'לשון אלא אי איתמר הכי איתמר אינה הולמת כאן, שהרי אין כל דמיון בין לשון א' ללשון ב', ומאמר אחר לגמרי הוא, ואפילו כהגחה אין לקבל לשון ב' שאין בה כל דבר משותף ללשון א' פרט לעצם עובדת הגבלת ההלכה במשנה וכנראה לא מצויה לשון א"א דוגמת זאת'. ולכן כותב: 'לפי הגירסא בגליון כ"מ ב' וכן כפי שהעתיק בשבולי הלקט גי' רבינו גרשם דלא גרסינן אלא אי איתמר הכי איתמר, שני מאמרים נפרדים הם שאין קשר ביניהם. לשון א"א נוספה מאוחר יותר עפ"י הסוגיה של אתרוג, מאחר שמאמר ראשון סלקא בקושיא של רבא'. וכך נראה שסובר אלבק, תלמודים, עמ' 532 הערה 15: 'מאמר רב חסדא וקושייתו של רבא הועברו לדף לג ע"א בעניין הדס כפי גרסת רש"י וכן היתה הגרסה לפני רבי גרשום, אבל ר"ח ואחריו הרי"ף לא גרסו אותו... ובגירסה שלפנינו העתיק המעתיק באשגרה בדף לג אף המילים אלא אי איתמר...'

¹⁷⁸ וכן היה אפשר לנקוט בלשון הדחייה 'אדרבה'. ב-מו גורסים 'אדרבה' (בדק"ס עמ' 102 אות ק מעיר על כ"מ: 'ונתערבו כאן שתי נוסחאות באחד היה כתוב אדרבה ובא' האי נמי מיחזי וכ"ה הנוסחא האי נמי באו"ז'). תוספות ד"ה 'שנים' מביאים שיש ספרים שגורסים 'אדרבה', אך דוחים גרסה זאת מכיוון שאם בכמה מקומות גרוע ממקום אחד היה צריך לומר שדברי רב חסדא מוסבים על אם מיעטן כפי שתירצו לגבי אתרוג. וב-1 ליתא 'שנים ושלושה' בשאלת רבא. וראה נעם, מסורות, עמ' 142 שהעירה על ו שגורס כרש"י בשינויים, ונראה שכוונתה לכך שגורס 'אדרבה' אך א"כ הייתה צריכה להעיר גם על מ. ואפשר שכוונתה לחסרון 'שנים ושלושה'.

¹⁷⁹ ב-ל חסר 'ואם מיעטן כשר', אך נראה שזאת כוונתו שהרי גורס 'לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים ושלושה מקומות... ופסול'. התוספת ב-ל 'אבל במקום אחד כשר' קשה ומתאימה במידה ומשפט זה מוסב על הרישא שברובו פסול 'לא שנו אלא בשנים ושלושה... אבל במקום אחד...', ולפי"ז צריך למחוק את 'במקום אחד אבל'.

¹⁸⁰ ראה וייס, לחקר, עמ' 284 שמציע שהיו שתי מימרות של רב ולא ידעו על איזה משנה הם מוסבות, ולכן ניסו תחילה להתאימם למשנת הדס ואחרי שהקשו העמידו את המימרה השנייה במקומה. אך ביאור זה קשה, שהרי אפשר היה להתאים את מימרת רב גם להדס (על הסיפא 'ואם מיעטן'), ולכן נראה שהמימרה נאמרה במקורה על אתרוג וראה עמינח, סוכה, עמ' 157-158.

¹⁸¹ ראה ח' קליין, "משמעויות של המונח אלא אי איתמר הכי איתמר בתלמוד הבבלי", תרביץ, לא (תשכ"ב), עמ' 41-40 שמוכיח לגבי המונח א"א שמסדרי הגמרא סידרו רק את הנוסח הראשון, והנוסח השני הוא המצאת בעלי הסברא. אך לגבי סוגייתנו כותב שבגלל שאין קשר בין התוכן הראשון לשני וכן משום דברי רב פפא מוכח שהנוסח השני היה בגמרא ואינו המצאת בעלי הסברא והנוסח הראשון הועבר מלהלן לה.

נמצינו למדים, שמימרת רב חסדא הראשונה הועברה מסוגיית אתרוג. אך עדיין יש להסתפק האם העברה זאת נעשתה ע"י עורך הסוגיה והושמטה ע"י העדים המזרחיים משום הצרימה במונח 'אלא אי איתמר', או שהועברה בתקופה מאוחרת ע"י המסרנים. לאור הסכמת העדים המזרחיים שאין לגרוס זאת נראה להכריע שזאת העברה מאוחרת.¹⁸³ כמו כן, נראה שלפני הענף התימני עמדה גרסת ליתא ולא מסתבר שישמיטו זאת בעקבות אי הזכרתה אצל ר"ח. רש"י בהגהתו מקיים העברה זאת. אפשר שרש"י הגיה מדעתו ובעקבות הגהתו נוספה בעדים שאחריו, ואפשר שהעברה זאת קדומה לרש"י והוא מאמץ אותה. נראה להכריע כאפשרות השנייה משני טעמים. ראשית, אופיין של הגהות רש"י אינו מתאים להוספה כל כך מסיבית שאינה הכרחית רק בגלל שיש לכך מקבילה במקום אחר (בניגוד להעברות מסרנים שהן העברות טכניות). שנית, שבה"ל מעיד שנוסח זה נמצא כבר לפני רבנו גרשם.

5.1.55 לו ע"ב שורה 10-13

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.36. גרסת ר"ח היא הגרסה המקורית בשינוי קל. **תב** גורסים כנוסח המקורי ללא ההגהה הקלה ולכן אינם מושפעים מר"ח. **א** גורס כר"ח.

5.1.56 לו ע"א שורה 28

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.17. בדיון שם הכרעתי כגרסת ר"ח ו-**אתב**.

5.1.57 לו ע"ב שורה 1-2

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.38.

ר"ח כותב כך: 'ואמאי ולקחו לטמא וגוי אלא ש"מ לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה'. ר"ח אינו גורס שההוכחה היא ל'נתינה ע"י דבר אחר' אלא ההוכחה היא ל'לקיחה ע"י דבר אחר'. גרסה זאת היא הגרסה המוגהת וא"כ ר"ח הגיה אותה עוד לפני רש"י. אך ר"ח הגיה גם את ציטוט הפסוק וגרס רק 'ולקחו' ולא 'ונתן' ובכך מיושב הקושי על גרסת רש"י.

5.1.58 לו ע"ב שורה 12-16

ר"ח כותב:

וכן הדס במחובר אסור להריח בו גזירה שמא יתלוש. אתרוג מותר דלא אתי למיתלש דלאכילה עביד ולאכול מיניה הא לא שרית ליה¹⁸⁴

לפי הנוסח הרווח מותר להריח הדס ואסור להריח אתרוג. בר"ח נמצאת מסורת הפוכה ולפיה הדס אסור להריח ואתרוג מותר להריח.¹⁸⁵ גרסה זאת נמצאת גם ב-19 'א' רבא הדס במחובר

¹⁸² ראה הלבני, מקורות, עמ' רטז הערה 5 הכותב שהמימרה הראשונה היא העברה מלהלן לה, ומסתפק האם תחילה העבירו עם 'אדרבה' ו'אלא אי איתמר הכי איתמר' ומאוחר יותר ניסו לתקן והשמיטו את 'אדרבה' ואת 'אלא אי איתמר הכי איתמר' או שמתחילה העבירו כראוי ולאחר מכן הוסיפו את 'אדרבה' ואת 'אא"א הכי איתמר'.

¹⁸³ ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 507 שסובר שאין כל הגיון לראות במימרה הראשונה העברה מאוחרת. אך לפניו עמד רק כ"י נ והעדו של שבה"ל, לאור העובדה שגם בקטע גניזה ובעדים התימניים וכן ר"ח והר"ף לא גרסו זאת נראה שזאת העברה מאוחרת.

¹⁸⁴ הראשונים נחלקו בהבנת דברי ר"ח. הר"ן ריש פ"ג דביצה מפרש: 'דכיון דלריחא קאי ליכא היכירא ואתי למיקצייה אתרוג דלאכילה קאי לא אתי למיקצייה'. המאירי מפרש: 'אילו אתה מתירו להריח יבא לקוץ להפליג בריחו. אבל אתרוג לא יבא לקוץ לכוונת ריח, שאין אדם מתכוין לריחו כל כך הואיל ועיקר הנאתו בדרך אחרת ולקוץ לאכילה ודאי זכור הוא ואין חוששין לוי'. וביאור נוסף ראה באו"ז ובהגה"ה. הריטב"א כותב: 'דהאי מריחא איתקצאי והאי מאכילה איתקצאי בשבת, כההיא דלעיל ואין הנוסחא הזאת בכל הספרים שלנו'. לריטב"א הייתה גירסה אחרת בדברי ר"ח, ולכן פירש את דבריו מטעם מוקצה ולא מטעם אתי למיתלש.

אסור להריח בו גזרה שמא יקטום אתרוג במחו... >... < דלריחא עביד אתי למיגזייה¹⁸⁶ אתרוג דלאכילה עבידא לא אתי למיגזייה. ב-15 הגרסה היא כר"ח 'ואמ' רבא הדס במחובר אסור להריח בו אתרוג במחובר מותר להריח בו מאי טע' הדס דלריחא קאי אי שרית ליה אתי למיתלש אבל אתרוג דילא...> קאי אי שרית ליה אתי למיתלש'. אך בביאור ההלכה באתרוג גורס 'אתי למיתלש' ואפשר שהוא אשגרה וצ"ל 'לא אתי למיתלש'. ואפשר שפירושו אי שרית לאכול אתי למיתלש אך להריח מותר (ואכן ב-מ הוסיף 'אי שרית לי' לאורוח').

הראשונים הקשו על הלכה זאת מעירובין מ ע"א שם פסקו לאסור להריח הדס שנגזז ע"י עכו"ם, ומכיוון שמותר להריח במחובר מדוע אסרו הרי ישראל יכול היה להנות ממנו בעצמו גם ללא מלאכת הגוי. אפשר שקושי זה הוביל את ר"ח לשינוי הגרסה בסוגייתנו.¹⁸⁷

5.1.59 מ ע"א 22-23

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.40.

גרסת ר"ח היא גרסה משנית ונמצאת רק ב-נ, 17.

5.1.60 מא ע"ב שורה 39-41, מא ע"ב שורה 52

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.19. בדיון שם הכרעתי שר"ח ו-תב, 6, 15 מביאים את הגרסה הראשונה. לא מסתבר שבענף התימני השמיטו בעקבות אי הזכרתה אצל ר"ח.

5.1.61 מד ע"א שורה 43-מד ע"ב שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.1.1.1. בדיון שם הכרעתי כגרסת ר"ח ו-תב. מ מציג גרסת כלאים.

5.1.62 מו ע"ב שורה 11-14

ר' יוחנן סובר שאתרוג אסור בשביעי ואילו ר"ל סובר שאתרוג מותר בשביעי. הגמ' מקשה מהמשנה 'מיד תינוקות שומטין את לולביהן'.

בנוסח הרווח מובאות שתי לישנאות. בליק ר"ל מקשה על ר' יוחנן מהמשנה ואילו בלי"ב ר' יוחנן מקשה על ר"ל מהמשנה.

ר"ח כותב:

מתנ"י כר' יוחנן דתנן מיד התינוקות... ומשני ריש לקיש הוא הדין דאפילו גדולים

בר"ח וב-תב ר' יוחנן מקשה לר"ל מהמשנה ולא מובאות שתי לישנאות (אם כי ב-תב ייתכן שדילג מחמת הדומות אך לאור גרסת ר"ח מסתבר שזאת גרסתם). לא מסתבר שימחקו לישנא שהייתה לפנייהם וא"כ נראה שזאת תוספת מאוחרת. כמו כן, לא מסתבר שכה"י התימניים ישמיטו בעקבות אי הזכרתה אצל ר"ח אלא מדובר בנוסח שעמד לפנייהם.

5.1.63 מז ע"ב שורה 14

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 7.48. בדיון שם הכרעתי כגרסת ר"ח ו-מולנד, V, IV.

¹⁸⁵ גרסה זאת נמצאת גם בקטע מפירוש קדמון וכן בפירוש לסוכה (אוצה"ג עמ' 117): 'כיון דלריחא עביד אי שרית ליה אתי למיגזייה אתרוג דלאכילה עביד ולא הריח בו כשהוא מחובר לא אמרינן אתי למיגזייה'. אך בהלכות פסוקות עמ' לה ובשאלות דרב אחאי (ה"ג, א, עמ' 344; אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 488) כנוסח הרווח.

¹⁸⁶ גם ב-אד משתמשים כאן בפועל זה. בנוסח הרווח 'אתי למיתלש'.

¹⁸⁷ לביאורים שונים לסתירה זאת ראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' שטז-שז. המכתם כותב שעפ"י גרסת ר"ח מתורצת השאלה שהקשו הראשונים מעירובין ע"י ש.

5.1.64 מז ע"ב שורה 33

בהלכות גדולות, א, עמ' 338 'והילכתא אומרין זמן בשמיני של חג ואין אומרין זמן בשביעי של פסח'. בה"ג אינו מביא את דברי ר' יוחנן ורב נחמן שבסוגייתנו ומסתפק בהבאת ההלכה, ולכן אפשר שהמילים 'ואין אומרין... פסח' הינם תוספת מדברי ר' יוחנן (מז ע"א) וקשה ללמוד מהם על נוסח התלמוד שלפניו. מילים אלו נמצאות גם אצל ר"נ גאון¹⁸⁸ אך גם הוא אינו מביא את כל הסוגיה אלא רק את ההילכתא שבסופה. ר"ח גורס מילים אלו וייתכן שזאת גרסת תלמודו.¹⁸⁹ בכל כה"י לא גורסים מילים אלו,¹⁹⁰ לבד מ-א, IV. אך א גורס 'והילכתא אומ' זמן בשמיני של חג והילכתא אין אומ' זמן בשביעי של פסח'. העובדה ש-א כופל את המילה 'הילכתא' מעלה את החשד שמילים אלו אינן מקוריות, אלא נוספו כפי הנראה מפירוש ר"ח.

5.1.65 מח ע"א שורה 8

המשנה אומרת שההלל והשמחה שמונה. הגמ' מביאה שהמקור הוא מהפסוק 'והיית אך שמח' שהוא מיותר. בנוסח הרווח 'לרבות לילי יום טוב האחרון'. ב-אתב, ת, ובר"ח 'לרבות יום טוב האחרון'.¹⁹¹ הנוסח הרווח מוקשה, שהרי ברייתא זאת מובאת כמקור למשנת ההלל והשמחה שמונה, וא"כ הברייתא מוסבת גם על יום השמיני ולא רק על ליל יום טוב האחרון. רש"י מבאר את הנוסח הרווח:

לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה שלפניו לכוללו עם שבעת הימים, שיזבח שלמים בשביעי כדי לאכול ליל שמיני... וכיון דאתרבי לילי יום טוב האחרון שהוא טפל קל וחומר היום שהוא עיקר שחייב בשמחה ברייתא זאת נמצאת גם בפסחים עא ע"א ושם היא מובאת כדי לברר מדוע בליל יום טוב הראשון פטור משמחה. בפסחים גם ר"ח גורס 'ליל יום טוב האחרון'. רש"י בפסחים מפרש 'לרבות... כשאר לילי החג', ולא כפי שמפרש בסוגייתנו.¹⁹² נראה, שהגרסה המקורית בברייתא היא 'לילי יום טוב האחרון', ור"ח הגיה בסוגייתנו כדי לבאר את המקור למשנת ההלל והשמחה שמונה.¹⁹³

¹⁸⁸ אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 628.

¹⁸⁹ ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 185 הערה 95 שמכריע כגרסת ר"ח, ומביא שם ראייה מהלשון 'תניא כוותיה דרב נחמן' שבהמשך הסוגיה: 'הלשון המתועד בכל כה"י תניא כוותיה דרב נחמן מתיישב יפה אם לפניו היה במקורם שלדברים והילכתא כפול גם לעניין שביעי של פסח. מעתה אין לומר תניא נמי הכי שהרי הברייתא אינה דנה אלא בשמיני ואין לומר אלא תניא כותיה דרב נחמן שאף הוא לא דן אלא בשמיני. יש להעיר שמצב העדים מכריע כנגד גרסת ר"ח, ואין בדברי הנשקה ביאור מדוע מילים אלו נעדרות מכל כה"י וכפי שכתבתי מהגאונים ומרנ"ג אין ראייה לגרסת התלמוד. לגבי הלשון 'תניא כוותיה דרב נחמן' נראה שמכיוון שלא מצינו 'תניא נמי הכי' שמוסבת על הילכתא נקטו בלשון 'תניא כוותיה'. אמנם הר"י גורס 'תניא נמי הכי' אך הר"י אינו מביא את ההילכתא ואף לא את מחלוקת רב נחמן ורב ששת, אלא מביא רק את דברי ר' יוחנן שבתחילת הסוגיה וכחזוק לר' יוחנן מובאת הברייתא ולכן נקט בלשון 'תניא נמי הכי', וכן הוא במדרש הגדול במדבר עמ' תקטו. וב-IV גרסת כלאיים 'נמי הכי כוותיה'.

¹⁹⁰ ככה"י התימניים וב-מ ליתא להילכתא, אך במידה ולפניהם היה הנוסח הקצר אזי יוסבר החסרון כדילוג מחמת הדומות. אפשר, כמובן, שהוהילכתא' הינה תוספת מאוחרת ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 183 הערה 89.

¹⁹¹ וכן הוא בפירוש המשנה לרמב"ם: 'אמר ה' והיית אך שמח ואמרו לרבות יום טוב האחרון לשמחה'.

¹⁹² תוספות בפסחים ד"ה 'לילי' כותבים בעקבות סוגייתנו: 'הלכך נראה לפרש דלילי יום טוב האחרון לאו דווקא דהוא הדין ביום'. על הסתירה בפירוש רש"י ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 161 ובהערה 7.

ב-אתב,ת, אמנם גורסים כ"ח 'לרבות יום טוב האחרון' אך בהמשך הברייתא גורסים 'אתה אומר לילי יום טוב האחרון... ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון'.¹⁹⁴ ר"ח אינו מצטט את כל הברייתא אלא את תחילתה, וניכר שעדים אלו הושפעו מר"ח והגיהו עפ"י ציטוטו החלקי.

5.1.66 מח ע"ב שורה 37

הסוגיה טוענת שמשנתנו אינה כדעת ר' יהודה. ישנן שתי גרסאות מנין מוכיחים שמשנתנו אינה כר' יהודה. בנוסח הרווח 'דאי ר' יהודה רחב וקצר אית ליה'. ר"ח כותב: 'ואוקימנא מתני' לרבנן דלר' [יהודה] לא היו ספלים אלא קשות...'. ההבדל בין רחב וצר למעובה ודק אינו כ"כ בטוח וייתכן שמשום כך הוכיח ר"ח מקשוואות ששונות מספלים.¹⁹⁵

5.1.67 מט ע"ב שורה 3-4

מ	< . . >	משמע	אמ'	רבי נא	אתיא	קדש	קדש	קדש	כתי'	הכא	בקדש	הסך	נסך
ו	מאי	משמע	א'	רב	פפא	אתיא	קודש	קודש	כת'	הכא	בקודש	הסך	נסך
ל	מנלן		א'	רבא					כת'	הכא	בקודש	הסך	
א	מאי	משמע			אתיא	קדש	קדש	קדש	כתי'	הכא	בקדש		
נ	מנא	לן	אמ'	ר'	אבא				כת'	הכא	בקדש		
ת	מאי	משמעא	אמ'	רבי נא	אתיא	בקודש	בקודש	בקודש	כת'	הכא	בקודש	הסך	וג'
ב	מאי	משמעא	אמ'	ראבי נא	אתיא	בקודש	בקודש	בקודש	כת'	הכא	בקודש	הסך	וג'
ד	מאי	משמע	אמר	רבי נא	אתיא	קודש	קודש	קודש	כתיב	הכא	בקודש	הסך	

מ	וכתי'	התם	ושרפת	את	הנותר	באש	לא	יאכל	כי	קדש	הם		
ו	וכת'	התם	ושרפת	את	הנותר	באש	לא	יאכל	כי	קודש	הם		
ל	וכת'	התם	ושרפת	את	הנותר	באש	ולא	יאכל	כי	קדש	הם	באש	תשרף
א	וכתי'		ושרפת	את	הנותר	באש	לא	יאכל	כי	קדש	הוא		
נ	וכת'	התם					כל			קדש	הוא	באש	תשרף
ת	וכת'	התם								קודש	הוא	באש	תשרף
ב	וכת'	התם								קודש	הוא	באש	תשרף
ד	וכתיב	התם	ושרפת	את	הנותר	באש	לא	יאכל	כי	קודש	הם		

בנוסח הרווח לומדים ששריפת הנסכים בקדושה גז"ש מנותר 'ושרפת את הנותר באש לא יאכל כי קדש הוא'.¹⁹⁶ ר"ח כותב:

ושרפין אותו בקודש שני בקודש הסך כשם שניסוכו בקודש כך שרפתו בקודש דקיימא לן כל בקודש באש תשרף.

ר"ח אינו מביא את הגז"ש, אלא לומד מהכלל 'כל בקדש באש תשרף' שממנו לומדים לפסולי קדשים שנשרפים בקדושה.¹⁹⁷ בנוסח הרווח לא הסתפקו בלימוד זה לנסכים מכיוון שבנסכים כבר

¹⁹³ ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 161: 'ואמנם לאותה תוצאה שהוצרך רש"י להגיע בדרך הפרשנות היינו שהריבוי כולל גם את היום השמיני הגיעו גם בדרך ההגהה'.

¹⁹⁴ ראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 162.

¹⁹⁵ ראה הלבני, מקורות, עמ' רמד שייתכן שרק המילים "שני קשוואות היו שם" הן מרי' יהודה.

¹⁹⁶ וכן הוא בשאלות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 409).

¹⁹⁷ כלל זה מובא גם בפסחים פב ע"ב והוא קיצור מהפסוק 'וכל חטאת אשר יובא מדמה לכפר בקדש לא תאכל באש תשרף'. הגמ' שם לומדת מפסוק זה לפסולי קדשים ששריפתם בקדושה. המקור שנתר שריפתו בקדושה הוא מחטאת משם לומדים לפסולי קדשים בשריפה כפי שכותב שם רש"י.

נעשתה המצווה ולכן למדו מגז"ש.¹⁹⁸ נוסח ר"ח הוא המשני ולא הבחין בין פסולי קדשים לנסכים ולומד את שריפת הנסכים מהכלל 'בקדש באש תשרף' ללא גז"ש.

ב-**נתב** מציגים זאת כגז"ש אך אינם מביאים את הפסוק מנוטר אלא את הכלל 'בקדש באש ישרף' (ב-נ לא נוקטים בלשון 'אתיא בקדש בקדש' אך ממשיכים 'כתוב הכא...'). נמצא א"כ, שעדים אלו מביאים את הכלל לגבי שריפת קדשים כר"ח אך מאידך לומדים מגז"ש כנוסח הרווח. קשה לפרש שלומדים גז"ש מהפסוק לגבי חטאת שהרי מביאים את הכלל העולה מפסוק זה ולא את לשון הפסוק.

לכן נראה שעדים אלו הושפעו מגרסת ר"ח המשנית וכך נוצר נוסח מנומר זה. ב-ל גרסת כלאיים ומביא את שני הפסוקים.

5.1.68 מט ע"ב שורה 40-41

בנוסח הרווח 'תורה לשמה זו היא תורה של חסד... איכא דאמרי תורה ללמדה...'. ב-**תב** ליתא 'איכא דאמרי'.

ר"ח כותב:

ועוד אמרי' מאי דכתיב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה תורה לשמה ותורה ללמדה זו היא תורת חסד ושאינה כן אינה תורה של חסד

ר"ח אינו מציג זאת כשתי לישנאות ולכאורה גרסתו כ-**תב**. נראה שגרסת **תב** מקורית ומאוחר יותר הטילו פירוד בין הפירושים השונים. בכל אופן מכיוון שמדובר בגרסת ליתא קשה להניח ש-**תב** הושפעו מר"ח ומחקו.

5.1.69 נג ע"א שורה 30

בנוסח הרווח 'מטייל'. ב-**אתב**, 22 בר"ח ובעין יעקב 'מיטלל', וכן הוא בערוך ערך 'טלל'.¹⁹⁹ גרסת 'מטלל' היא המקורית ומכיוון שחשבו שהוראתה מלשון צל שינו ל'מטייל'.

5.1.70 נג ע"א שורה 37-38

ר' יהושע בן חנניה מספר בברייתא שבשמחת בית השואבה 'לא ראינו שינה בעינינו'. הגמ' מקשה על כך 'והאמר ר' יוחנן שבועה שלא אישן שלשה ימים מלקין אותו וישן לאלתר'. בתירוץ הגמ' ישנו חילוף גרסה.

בנוסח הרווח 'אלא הכי קאמר'²⁰⁰ לא טעמנו טעם שינה דהו מנמנמי אכתפא דהדדי'. לגרסה זאת, משמע קצת שיש להחליף את המילים 'לא ראינו' ב'לא טעמנו' וב-22 מפורש כך.²⁰¹

ר"ח כותב: 'ואסיקנא מאי לא ראינו שינה בתרדמה אלא שינה כעין נמנום'.

ב-**נתב** 'מאי לא ראינו שינה בעינינו לא טעמנו טעם שינה אמ' ליה²⁰² נמנומי נמנום'.²⁰³ נוסח **תב** דומה בניסוח התשובה לר"ח וגורס 'מאי לא ראינו שינה בעינינו' (בנוסח הרווח 'אלא הכי

¹⁹⁸ ועיין בדק"ס עמ' 154 אות ל שצריך ללמוד מנוטר וא"א ללמוד מחטאת ששריפתה בקדש מכיוון שאפשר שלומדים מחטאת רק לנותר או פסול אחר אבל כאן כיון שנעשה מצותו אבטל ליה לכן לומדים בגזירה שווה.

¹⁹⁹ ראה סוקולוף, א"ב, עמ' 505 שפירושו לשחק, ספורט. וראה דק"ס עמ' 173 אות ר.

²⁰⁰ ב-22 'אימא'.

²⁰¹ על הטרמין 'הכי קאמר' ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 645 ואילך.

²⁰² טעות זאת נמצאת ב-**תב**. נראה שהיה לפנייהם 'אלי' שהוא קיצור של 'אלא' והסופר טעה ופענח זאת ל'אמי' ליה'.

²⁰³ וכן הוא בעין יעקב: 'מאי לא ראינו שינה לעינינו לא טעמנו טעם שינה קאמר דהו מנמנמי אכתפי דהדדי'. וראה דק"ס עמ' 174 אות ג שמעיר על גרסת נ וראה הלבני, מקורות, עמ' רמז הערה 1.

קאמרי).²⁰⁴ לגרסה זאת, מבואר שרק מפרשים את 'לא ראינו...'.²⁰⁵ נראה, שהפירוש שלא טעמנו טעם שינה לא התיישב בלשון 'לא ראינו' ולכן שינו זאת לטרמין של הגהה והחלפה. כמו כן, בר"ח וב-תב התשובה היא שהיו מנמנמים ולא מוזכר שהיו עושים זאת על כתפי חבריהם.

5.1.71 נה ע"א שורה 3

בנוסח הרווח 'מתיבי דתני רבא בר שמואל יכול'. ב-תב ובר"ח 'תא שמי יכול' (גם ב-לנ 'תא שמעי' אך מופיע 'דתני רבא בר שמואל'). ב-18 'מיתיבי יכול'. היו מסורות שהיה לפנייהם את שם האומר.

²⁰⁴ וכן הוא בגליון 22 'מאי לא ראינו שינה בעינינו לא טעמנו...'.
²⁰⁵ הניסוח 'לא טעמנו' מופיע בירושלמי פ"ה ה"ה (נה ע"ב), אך בתוספתא פ"ד ה"ה כלשון הבבלי.

סיכום

בפרק זה דנתי ב-71 חילופי גרסה בין ר"ח ועדי נוסח אחרים. חילופים אלה הינם תוצאה של הגהה מלבד שניים מתוכם (3,71). אסכם כעת את יחס העדים לר"ח.

ישנה קירבה גדולה בין נוסח ר"ח לנוסח הענף התימני. כך הוא ב-48 מקרים. נתון זה גדול יותר מכל כה"י האחרים. ב-45 מקומות הם מציגים נוסח משותף. כך הוא בדוגמאות: 1,6,9,10,11,12,15,16,17,18,19,20,23,24,26,27,28,29,30,32,34,35,36,37,40,41,42,43,44,45,47,48,49,52,54,56,60,61,62,65,67,68,69,70,71.

ב-3 דוגמאות ישנו גרעין משותף בין הנוסחים (3,4,55).

אעמוד כעת על טיבה של מסורת הנוסח של ר"ח ויחסה לענפי הנוסח.

ב-44 מהדוגמאות הכרעתי שנוסח ר"ח הוא המקורי. ב-41 מתוכם הנוסח משותף לענף התימני ור"ח.²⁰⁶ רק ב-3 מקומות נוסח הענף התימני אינו זהה לנוסח ר"ח המקורי. אך במקום אחד (דוגמה 8) אין חבר בכה"י לגרסת ר"ח, ובדוגמה אחת רק מקצת כה"י גורסים כר"ח (בדוגמה 38 ולג). בדוגמה 63 רוב כה"י גורסים כך והיא נמצאת ב-מולנד.

ב-20 דוגמאות הכרעתי שנוסח ר"ח אינו מקורי. אך רק ב-5 מקומות מתוכם זהה נוסח ר"ח לנוסח הרווח, כך הוא בדוגמאות 14,25,31,39,50. ב-3 מקומות אחרים נמצא נוסח ר"ח גם בנוסח הענף התימני (44,65,67), בכל המקומות הנ"ל נוסח הענף התימני מציג נוסח מנומר וניכר שגורס כך בהשפעת ר"ח. ב-3 מקומות מתוכם ר"ח גורס כך לבדו (דוגמאות 21,57,66). בשאר המקומות נוסח ר"ח זהה רק למיעוט מהעדים (בעיקר לכה"י הספרדיים) ואזון בזה להלן.

ב-4 מקומות לא הכרעתי מהו הנוסח המקורי או שמדובר במסורות שונות (דוגמאות 5,13,26,28). במקום אחד ר"ח מביא את שתי הגרסאות (דוגמה 2).

מכל הנתונים הנ"ל נראה שר"ח מציג נוסח מזרחי קדום ומקורי שאינו זהה לענף הנוסח הרווח המאוחר והמשני. אך גם אצל ר"ח קיימת שכבה לא מועטה של גרסאות משניות שהן תוצאה של הגהה. ברם, הגהות אלה ברובן לא מצאו את דרכן לענף הנוסח הרווח.

הזיקה החזקה בין נוסח ר"ח המקורי והענף התימני מלמדת על טיבו המשובח של ענף זה. בבואנו לנתח התאמה זאת נצטרך לדון האם לפנינו מסורת נוסח משותפת לר"ח ולכה"י התימניים או שכה"י התימניים הושפעו מנוסח ר"ח. שאלה זאת מתעצמת בעיקר לאור העובדה שב-3 מקומות ניכר היה שהנוסח התימני המשני הושפע מר"ח. אך מעיון בדוגמאות שבהן הם מייצגים נוסח מקורי עולה שישנן דוגמאות רבות שניתן להכריע שלפנינו מסורת נוסח משותפת בלתי תלויה והערתי על כך בגוף הדיון בדוגמאות אלו. בחלק מהדוגמאות הנוסח המקורי הוא גרסת ליתא וקשה להניח שהשמיטו בענף התימני בעקבות ר"ח, ובחלקן ר"ח אינו נוקט בנוסח הגמ' אלא כך עולה מדבריו. כך הוא בדוגמאות 1,11,12,15,16,17,20,24,28,29,34,35,37,42,45,54,55,60,62,68. דוגמאות רבות אלו מלמדות על הכלל וא"כ הענף התימני מייצג מסורת מקורית קדומה שקולמוס המגיהים כמעט ולא עבר עליה. אומנם הענף התימני מכיר את פירוש ר"ח, אך היכרות זאת לא הטיבה עם מסורת הנוסח אלא גרמה למספר גרסאות משניות למצוא את דרכן למסורת נוסח משובחת זאת.

²⁰⁶ לעיל פירטתי את 48 המקומות המשותפים. מתוכם 41 מקוריים. המצב בשאר 7 המקומות שנוסח ר"ח והענף התימני משותף: 3 מקומות שמייצגים נוסח משני: 44,65,67. 4 מקומות שבהם אין הכרעה או שמדובר במסורות שונות: 3,26,28,71.

ישנם גם מספר ביאורים בפירוש ר"ח שחדרו לגוף הטקסט בענף התימני ללא ציון שמדובר בפירוש²⁰⁷:

1. כב ע"א שורה 33

ב-תב ישנה תוספת 'וכל היכא דאין בגגן טפח במילי אחרניאתא לא אמרינן חבוט דמיי' (וב-ב מחקו זאת). תוספת זאת באה לבאר כיצד רב אשי מקשה והרי זאת ברייתא שצריך טפח. פירוש זה נמצא בר"ח: 'איני דבמילי אחרנייתא זולתי הטומאה כל היכא דליכא טפח לא אמרינן חבוט רמיי'. וברא"ה כותב: 'וכי לית בגגן טפח במילי אחריני לא אמרינן חבוט רמיי'.²⁰⁸ נראה, שאין זאת גרסת ר"ח והרא"ה בתלמוד אלא תוספת פירוש.

2. לג ע"א שורה 12

ר' ירמיה מעלה בעיה: 'בעי ר' ירמיה נקטם ראשו מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב מהו יש דחוי אצל מצוות או לא'. ב-תב, ת₃ ישנה תוספת: 'מאי קא מיבעיא ליה או יש דחוי אצל מצוות או אין דחוי אצל מצוות'. תוספת זאת מבהירה שהשאלה 'יש דחוי אצל מצוות...!' אינה מדברי ר' ירמיה אלא היא פרשנות של הסתמא.

ר"ח כותב: 'ואמרינן מאי קא מיבעיא ליה יש דחוי אצל מצות או לא...'. יש להסתפק בדברי ר"ח האם המילים 'מאי קא מיבעיא ליה' הם גרסת התלמוד או פירושו.²⁰⁹ במידה וזהו פירושו אזי פירוש זה חדר לנוסח תב, ת₃, ואם זאת גרסתו אזי אפשר שמייצגים את אותו הנוסח.

3. מו ע"א שורה 9

ב-תב 'לר' יוחנן קשיא לולב אלולב'. לשון פירוש זאת, כפי הנראה, נוספה מר"ח שכותב: 'ומותבינן עלה דר' יוחנן'. פירוש זה אינו מדויק שהרי השאלה מלולב אינה לר' יוחנן אלא לרבב"ח ורב דימי בשיטת ר' יוחנן, ואילו לרבין בשם ר' יוחנן השאלה היא רק מסוכה.

4. מח ע"ב שורה 32

ב-תב נוסף 'ניסוך המים וניסוך היין שלא יתעשנו ועולת העוף שלא תמות בעשן'. תוספת זאת היא מהגמ' זבחים סד ע"א ונמצאת גם בר"ח ובפירוש רש"י בסוגייתנו.

5. נד ע"ב שורה 17

ב-תב ובגליון 22 נוסף ביאור מדוע במקרה זה אין מח' תקיעות 'זמנין דמיקלע יום טוב ראשון בערב השבת ולא משכחת לה דאין תוקעין למילוי המים ביום טוב'. ביאור זה נמצא גם בר"ח: 'ואין תוקעין למילוי המים ביו"ט'.

²⁰⁷ ראה סבתו, על מוקדם, עמ' 146 שמתייחס לתופעה זאת ולמשמעותה: 'לעיתים שילבו המעתיקים לשון פירוש בהעתקתם, אם בגליון ואם בגוף הטקסט בתוספת המונח פי. אין זה מלמד, בשום אופן, על מנהגם לשנות ולעבד את הטקסט על פי פירוש רבנו חננאל. תופעה זו של שילוב לשונות פירוש תחת הכותרת פי ולעיתים גם בלעדיה, מוכרת בכתבי יד רבים ובהם עתיקים וטובים'.

²⁰⁸ הריטב"א מבאר: 'פירוש רב אשי לא בא לחלוק בדין אהל טומאה, שהרי משנה מפורשת היא כדרבא. אלא הכי פריך דלא ילפינן מאהל טומאה לסוכה ולמילי אחרניא, דהא גבי קורת מבוי אשכחן דאמרינן חבוט רמיי אע"ג דלית בה טפח, אלמא לא גמרינן מטומאה למילי אחרניא' (יש לציין, שהריטב"א כותב 'שהרי משנה מפורשת', אך במשנה אין זה מפורש אלא בברייתא).

²⁰⁹ צורה זאת (מאי קא מיבעיא ליה) נמצאת במקומות נוספים בבבלי ראה לדוגמה: יומא נ ע"ב (מאי קא מיבעיא ליה אי בתר מקדיש אזלינן אי בתר מתכפר אזלינן), זבחים כד ע"א (מאי קא מיבעיא ליה כי קדיש דוד - רצפה עליונה קדיש או דילמא עד לארעית דתהומא קדיש), חולין קג ע"ב (מאי קא מיבעיא ליה אי הוי עיכול אי לא הוי עיכול). אך בכל המקומות צורה זאת משמשת כפתיחה להבאת אפשרות שנדחית ולא כפתיחה להבהרת הבעיה, ולכן נראה יותר שזהו פירושו של ר"ח ולא הגרסה בתלמודו של ר"ח.

אעמוד על התהוותו של ענף הנוסח הרווח. מעיון ב-43 הדוגמאות²¹⁰ בהן נוסח ר"ח הוא הנוסח המקורי עולה:

ישנן 14 דוגמאות בהן יש עד מזרחי נוסף שמסייע לר"ח ואין עד מזרחי שמסייע לנוסח הרווח: 1,9,16,23,27,32,37,38,43,45,49,54,55,69.

ישנן 11 דוגמאות בהן אין כלל עד מזרחי נוסף 10,18,19,20,24,30,35,36,62,63,68.

ב-18 הדוגמאות הנוספות ישנו עד מזרחי נוסף (בדר"כ קטע גניזה) שמצטרף לענף הנוסח הרווח 6,8,11,12,15,17,29,34,40,41,42,47,48,52,56,60,61,70.

כפי שכתבתי לעיל מעיון בנוסח שאינו מקורי עולה שב-5 דוגמאות נוסח ר"ח משותף לנוסח הענף הרווח.

מתוך נתונים אלו נראה בבירור שענף הנוסח הרווח הוא ענף משני אך נתהווה ברובו עוד במזרח, אם כי המשיך בהתפתחותו במסירה האירופאית המאוחרת.

אעיר על כ"י אחרים בעלי זיקה לנוסח ר"ח:

א. מ זהה ב-6 מהדוגמאות לנוסח ר"ח המקורי 1,6,30,43,45,63, וקרוב לנוסח ר"ח המקורי (גרסת כלאיים או שלב ביניים) ב-4 דוגמאות 29,34,36,61. ישנה דוגמה אחת (7) שבה מ הוא העד היחידי הגורס כנוסח ר"ח המשני. ב-1,29 אין מדובר בהשפעה של ר"ח. נמצינו למדים ש-מ מכיר גם נוסחאות מזרחיות קדומות ומקוריות על אף שבבסיסו הנוסח שבו שייך לענף האשכנזי המאוחר.

ב. ל זהה ב-9 מהדוגמאות לנוסח ר"ח המקורי 2,10,16,17,23,28,36,38,63. בדוגמאות 16,17 בודאי שאין מדובר על השפעה מנוסח ר"ח. ל משקף גם נוסחאות מזרחיות קדומות על אף שבבסיסו הוא שייך לענף האשכנזי.

ג. א זהה ב-6 מהדוגמאות לנוסח ר"ח המשני (לא כללתי דוגמאות שבהן כל ענף הנוסח הרווח גורס כר"ח), כך הוא ב: 22,46,53,55,64,65. בדוגמאות 64,65 נראה שמדובר בהשפעת ר"ח על א. התאמתו לנוסחאות מישניות ייחודיות בר"ח מעלה את החשד שמדובר בהשפעת ר"ח.²¹¹ ב-6 דוגמאות גורס א כנוסח ר"ח המקורי, כך הוא ב: 10,41,45,48,56,69. בבסיסו הנוסח ב-א שייך לענף האשכנזי המאוחר, ויש להסתפק האם במקומות שבהם גורס כענף המזרחי הקדום הוא ממסורת נוסח שעמדה לפניו או בהשפעת ר"ח (בכל 6 הדוגמאות הנ"ל אפשר שהעתיק מנוסח ר"ח שלפניו). בדוגמה 1 מציג גרסת כלאיים.

ד. נ זהה ב-5 מהדוגמאות לנוסח ר"ח המשני (לא כללתי דוגמאות שבהן כל ענף הנוסח הרווח גורס כר"ח), כך הוא ב: 46,51,53,59,67. בדוגמה 67 גורס נוסח מנומר וניכר שגורס כך בהשפעת ר"ח. התאמתו לגרסאות מישניות ייחודיות שבר"ח מעלה את החשד שהוא

²¹⁰ את דוגמה 4 לא החשבתי מכיוון שבעיקרה ר"ח מייצג את הנוסח הרווח.

²¹¹ ישנו מקום אחד שבו תוספת מפירושו של ר"ח חזרה לגוף הטקסט של א. ב-נה ע"א שורה 20 נוסף ב-א יואם איתא לדבר אחא בר חנינא אמאי ימוטו נדחה לימא דשבת ולימא דיימיה. תוספת זאת נמצאת בפירושו של ר"ח. ניכר שתוספת זאת איננה מקורית מכיוון שהכניסוה שלא במקומה (מקומה לפני התיובתא, אך הכניסוה בסוף הברייתא לפני הסימנים שנותנים רב פפא ורב ספרא).

מושפע מר"ח לפחות במקומות אלה.²¹² ב-13 דוגמאות גורס נ כנוסח ר"ח המקורי, כך הוא ב: 6,10,16,18,27,30,38,40,48,49,52,54,70. אך ב-8 מדוגמאות אלה הנוסח המשני הוא הנוסח האשכנזי המאוחר (10,16,18,27,30,38,49,54). בדוגמה 43 הנוסח המקורי נמצא בגליון נ. ניתן ללמוד מכאן ש-נ מושפע באופן פחות מהענף האשכנזי המאוחר.

²¹² ישנה דוגמה נוספת שבה נ גורס כגרסה ייחודית ובעייתית בר"ח אך הגרסאות שם הינן לישנא אחרינא. ב-יט ע"ב שורה 29-30 בנוסח הרווח 'אלא לר' אליעזר קשיא'. ב-ג ובר"ח 'אי הכי אימא סיפא'. לשון זאת קשה שהרי השאלה על הסיפא היא לא בעקבות ההסבר לרישא וקשה בפני"ע. גרסה זאת מובאת ברא"ה ועיי"ש שמבאר את הלשון 'אי הכי ומסיים: 'ואיכא נוסחי דלא גריס בהו אי הכי', וכ"ה בריטב"א. ב-ולס גרסת כלאיים.

5.2 הערוך

5.2.1 ערך זו (ד ע"ב)

איתמר רב ור' חנינא ור' יוחנן ורב חביבה מתנו בכוליה סדר מועד כל כי האי זווא חלופי ר' יוחנן ועייל ר' יונתן
בנוסח הרווח 'זוגא'. אך ב-תב 'זו'.²¹³ אין הבדל במשמעות אך תב והערוך משתמשים בצורה זאת.²¹⁴

5.2.2 ערך אבדומה (יח ע"א)

פירוש דג שמניחין אותו בחמה עד שמבאיש ועושין צחנתו אבדומה והוא טרית. פ"א אבדומה הוא דג שמו ידוע ובל' יוני אבדומין
בנוסח הרווח וברש"י 'אברומא'.²¹⁵ ב-מתב ובפירוש לסוכה (קופפר) 'אבדומא'.²¹⁶

5.2.3 ערך רבג (כ ע"ב)

בפ"ג באהילות ובר"ג דפי הישן וכן מרבג של אבנים וכן סוור של קורות... ס"א מרבך פי מרבג כמו בנין של אבנים זה ע"ג זה
מצב העדים בסוגייתנו: מרבך- מ, גאון.²¹⁷ מדבך- ולסד, רש"י. נדבך- אנתב, רבינו אברהם מן ההר, מאירי, ריטב"א.²¹⁸ מדבג- ר"ח.²¹⁹ מרבך- רב נחשון.²²⁰
מצב העדים של המשנה הוא: קופמן, לו, פרמה 138, פרמה 497 ובדפוס נפולי רנ"ב הנוסח הוא 'מרבגי, וגרסת הערוך מתאימה לגרסתם,²²¹ וכן הגרסה בפירוש הגאונים לטהרות.²²² בעדי הנוסח של הבללי לא נשאר זכר לגרסה 'מרבגי, שכפי הנראה היא המקורית.²²³ גרסת ר"ח 'מדבגי היא

²¹³ ב-ת הכתב לא ברור כ"כ ונראה כמילה אחת ואפשר שכתוב 'זוא חלופי' (סוקולוף העתיק 'זווא'). ב-ב 'זו אחלופי נראה שהאליף נגררה למילה הבאה (בכל כה"י הגרסה היא 'חלופי'). וראה קארה, תימניים, עמ' 18 שהעיר על שיבוש זה (מטאנליזה). במגילה ז ע"א הגרסה בכ"י קולומביה התימני 'זוא' ובכ"י גוטינגן 'זווא'.

²¹⁴ קאהוט מעיר פי' בליע שנים יחד = זוגא'. וראה סוקולוף, א"ב, עמ' 401 שמפרש את זוא 'pair'. בר"ח מופיע כך: 'כל כי האי גווא זוגא (זווא חלופי)', נראה שלפניו הופיעה מילה בלתי מוכרת זאת ולכן חילופי הגרסה הרבים. וראה קארה, התימניים, עמ' 76: 'שימוטה של הגי... וכן בשם זווא רגיל בכתבי יד תימניים. השמט זה חל גם במנדעית ובסורית חדשה'.

²¹⁵ והעיר הרב מוספיא: 'נראה שיתכן גרסת אברמין באות רי"ש כי כן נקרא מין דג רחב גדל בבריכות מים בל' יוני'.

²¹⁶ העיר על כך בדק"ס עמ' 50 אות כ'.

²¹⁷ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139. וכן הנוסח בכ"י פריז של המשנה.

²¹⁸ ראה בדק"ס עמ' 59 אות ו ש'הנוסח נדבך הוא הישר כמו שהוא בברכות טז ע"א, האומנין קורין בראש הנדבך'. והדק"ס כותב שגרסת מ היא 'מדבך' ואין זה נכון וגרסתו היא 'מרבך'.

²¹⁹ בר"ח דפוס וילנא: מדבך, ונראה ששונה כדפוס הגמ'.

²²⁰ אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 93.

²²¹ ועיין בערוך ערך 'סוור' שגרסתו היא 'נדבך' וכן העיר במלאכת שלמה. וראה אברמסון, לחקר הערוך, עמ' 260-261 שהערך 'רבגי' מועתק מפירוש הגאונים לטהרות ואילו הערך 'סוור' הוא ממקור אחר. אברמסון מביא ביאור נוסף שנדבך שמופיע בערך 'סוור' אינו אלא אשגרת סופרים ולראיה שבערך 'נדבך' לא הביא הערוך ממשנת אהלות.

²²² פירוש הגאונים לסדר טהרות, עמ' 83 (=אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 93).

²²³ וראה קרויס, קדמוניות, ב, עמ' 278 שמפרש 'מרבגי' אוסף של אבנים והשורש נוצר כך: רבץ=רבע=רבג. והרמב"ם מפרש משורש 'רבך', ולדעת קרויס מחשבה לא מוצלחת זאת הולידה את הנוסחה 'מרבך'. קוהוט מבאר בערך 'מרבגי' שמילה זאת מוצאה מפועל ערבי וענינה סביכה זה בתוך זה. ובערך רבג כותב מלשון ערבי דבק וחבר.

הקרובה ביותר למקור. בשלב מאוחר שינו ל'מרבד' שיש לה שורש במקרא²²⁴ ויש ששינו ל'מדבד' ו'נדבד'.²²⁵

5.2.4 ערך סוור (כ ע"ב)

בפ"ג באהילות ובר"ג דפ' הישן וכן נדבך של אבנים וכן סוור של קורות... פי' מוכרי העצים והקורות מתקנין אותן אחד על אחד סדורים שלא יתעקמו. ספר אחר²²⁶ צבר של קורות פי' קורות צבורות זו על זו

מצב העדים בסוגייתנו: סוואר- מנ. שוואר- ו. סואר- לאד, גאון,²²⁷ רש"י, רא"ה, רבינו אברהם מן ההר. צואר- ס, גליון ת.²²⁸ סוור- ת, ערוך. צוואר- ב, ריטב"א. סור- 9. צבר- ר"ח. סידר- מאירי.²²⁹ מצב עדי הנוסח למשנה: קופמן, לו- צבר. פרמה 138, פריז, דפוס ראשון (נפולי רנ"ב)- סואר. פרמה 497- סוור.

קוהוט מפרש ש'סוור' הוא מלשון ערבי אבנים או קורות סדורות זו על גב זו.²³⁰ לגבי החילוף 'צוואר-צבר' אין לו משמעות שונה וישנם חילופי ב-ו.²³¹

²²⁴ רב נחשון מפרש: 'ופירש האבנים שהם צבורות קצתם על קצתם נגזר ממרבכת תביאנה וכו' [שהוא מענין הסדור]. וראה במלאכת שלמה שמבאר את ההבדל בפירוש בין הגרסאות השונות, מרבך הוא מלשון 'מורבכת תביאנה' שמשמעו סידור כך פירש הרמב"ם בפירוש המשניות. והרא"ש מפרש שורה ופירושו מתאים לגרסה מדבך והערוך גורס מרבג שפירושו בנין אבנים זה על גבי זה. וראה באבן עזרא לויקרא ו, יד שכתב על 'מורבכת' שאין לו אח. ובפירוש המשניות של הרב קאפח תירגם מלשון צבירה, וכן נראה מהרמב"ם הלכות טומאת מת פי"ג ה"א שכותב 'שצבר אבנים או קורות'. אך ראה יאסטרוב, מילון, עמ' 835 שמפרש 'מרבד' 'an irregular pile'.

²²⁵ וראה ערוך השלם, ה, עמ' 313 (ערך 'נדבד') שקאהוט מעיר ש'נדבד' לשון מקרא ו'מדבד' לשון חכמים. ובהפלאה שבערכי עמ' ריא כותב שמצוי שמ"ם ונו"ן מתחלפות, וראה ביעב"ץ שמבאר שאותיות האף מתחלפות. אך נראה, שהגרסה המקורית היא 'מרבג' כפי שמופיע בעדי הנוסח של המשנה, וכיוון שלא הכירו את המילה שינו זאת ל'מדבד' ולאחר מכן ל'נדבד'. וקשה להלום את הגרסה 'נדבד' שהרי המשנה עוסקת בחלל שנוצר מהאבנים, ו'נדבד' אינה ערימה אלא שורה של אבנים שלא יוצרת חלל, וראה רש"י שנדחק וכותב '... והתחתונות שוכבות זו אצל זו ומפרידות זו מזו ויש שם אהל טפח'. ומעדי הנוסח של המשנה ומהסברה, נראה שהגרסה 'מרבג' היא הנכונה ולא כדק"ס שמעדיף את הגרסה 'נדבד', אם כי הוא מתייחס רק לגרסאות 'מדבד' ו'נדבד'.

²²⁶ ראה אברמסון, לחקר הערוך, עמ' 261 שהסי"א הוא מלשון ר"ח, ובערך 'צבר' לא הביא הערוך נוסח זה של צבר של קורות. בפירוש הגאונים לסדר טהרות עמ' 83-84 מובאת הגרסה 'צבר', אך הפירוש הוא 'כמין אילו שמוכרין העצים והקורות ומתקנין אותן אחד על אחד' וכבר העיר שם אפשטיין בהערה 29 שהערוך מפרש פירוש זה לאחר נוסח סוור.

²²⁷ תשובות הגאונים אסף, תש"ב, עמ' 139.

²²⁸ וכן הוא בפירוש המשנה לרמב"ם ומביא שיש קורין צבר (כך הוא במהדורת הרב קאפח, ולא כדפוסים שכתבו יונקרא סואר).

²²⁹ גרסה זאת ודאי מאוחרת, והיא תוצאה של החלפת המילה סוור שהיא מלשון ערבי לפירוש בעברית (ראה קוהוט שסוור הוא מלשון ערבי).

²³⁰ ראה תשובות הגאונים הרכבי, עמ' 215: 'שכל דבר מבונה זה על זה כסדר... קוראין לו סור'. וראה קרויס, קדמוניות, ב, עמ' 278 שאין לו ספק שכך מוצא המילים: סואר=צוור=צבר ופירושו צבר=אסף, ולא כערוך שהטיל פירוד בין שתי הנוסחאות (כוונתו, שהמילה סואר היא גלגול של צבר). וראה יאסטרוב, מילון, עמ' 960 שצבר=סור ומפרש סוור של קורות 'a pile of joists' (יאסטרוב סובר שסואר התגלגלה מצואר).

²³¹ לגבי חילוף האותיות ב-ו ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1225 שמביא זאת כאחת הדוגמאות לחילופים מעין אלו, וא"כ אין לזה משמעות פרשנית וזהו עניין לשוני גרידא (ובעניין חילופי ב-ו ראה אצל קיסטר, אדר"נ, עמ' 228 הערה 6 ביבליוגרפיה מפורטת בנושא). ויש להעיר שכותרתו של אפשטיין היא סואר-צבר, ולפי מה שכתבנו אין בחילופי מילים אלו להעיד על חילופי ב-ו כיוון שאלו מילים שונות, אך החילוף צוואר-צבר מעיד על חילופים אלו.

5.2.5 ערך 'הדר' (לה ע"א)

בפי לולב הגזול בגמ' אתרוג הגזול ר' אבהו אומר אל תיקרי הדר אלא הידור שכן בל"י קורין למים הידור איזהו אילן שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג הגמ' מביאה מספר דרשות לכך ש'פרי עץ הדר' הוא אתרוג. שתי הדרשות האחרונות הן: 'הדר באילנו משנה לשנה' ו'שכן בל"י קורין למים הידור'. ישנו חילוף גרסה בשמות דורשי הדרשות: ב-**מולנד**, 15 דרשת 'הדר באילנו' היא בשם 'ר' אבהו'. ב-**ס** 'ר' אליעזר' (טעות בפתחת ר"ת). ב-**אתב**, 3, ריצ"ג,²³² העיטור²³³ וברא"ה 'בן עזאי'.²³⁴ והיפוכן בדרשת 'הדר הידור'.²³⁵ בספרא²³⁶ ובמדרשי האגדה²³⁷ בן עזאי דורש את הדרשה 'הדר באילנו משנה לשנה'. בספרא לא מובאת הדרשה 'הדר הידור' ובמדרשי האגדה מובאת הדרשה 'הדר הידור' בשם עקילס הגר.²³⁸ נראה, שהגרסה הנכונה היא כגרסת הערוך, ומ"מ צ"ע מדוע הוגהה בעדים רבים כ"כ.²³⁹

5.2.6 ערך ככיא 2 (נב ע"א)

בר"ג דפרק החליל ובחלק בגמ' אין תורה אמר ר' אמי יצר הרע דומה לחוט של כוכיא בפירוש הגאונים לטהרות עמ' 90 (=אוצה"ג עמ' 105): 'כבאי פי' בית עכביש ששמו בטיית ענכבות כדגרי' בגמרא דהחליל'. בנוסח הרווח 'כוביא'. בערוך 'חוט של כוכיא', וכן גרסת **מתב**, 2, בעין יעקב ובאגדות התלמוד.²⁴⁰ ב-**לנד** הגרסה 'כוכיא'. ר"ח מפרש: 'אמר ר' יצר הרע בתחילה דומה לחוט של כוכיא פירוש הכלי שמשליך האורג בנפש המסכת ועליו הערב כרוך נקרא כוכיא'.²⁴¹

סיכום

ברוב המקרים נוסח הערוך כר"ח שממנו שאב את מרבית פירושו, והערתי על גרסאותיו בפרק על ר"ח. בדוגמה 6 מצאתי מקרה שבו הערוך שומר על הצורה הנכונה כנגד ר"ח והגאונים. הנוסח התימני ו-**מ** נקטו כערוך כנגד ר"ח והנוסח הרווח. בדוגמה 5.1.26 שורש המילה ומשמעותה שונה בין ר"ח והערוך. הנוסח התימני גרס כר"ח כנגד הערוך והנוסח הרווח. בדוגמה 2 שורש המילה בענף התימני ו-**מ** כערוך כנגד הנוסח הרווח. נמצא שישנה קרבה של הענף התימני ו-**מ** לערוך. בדוגמה 1 הערוך והענף התימני משתמשים בצורה 'זוא'.

²³² שערי שמחה, א, עמ' צה.

²³³ עשרת הדברות עמ' 174. אך בדרשה האחרונה גורס 'די'א' ואפשר שהוא שיבוש מ'ר"א' (ר' אבהו). הדק"ס עמ' 108 אות ב כותב: 'והג"ה העיקרית היא בבעל העיטור... שהוא ר"ת דבר אחר והסופר טעה וכתב ר"א ופשט ליה סופר אחר ר' אבהו והוסיף בו מלת אמר אבל באמת הכל לשון הברייתא היא'.

²³⁴ וכן הוא בתוספות לא ע"ב ד"ה 'דבר'.

²³⁵ לנוסח הרווח קשה שלא הביאו תחילה את בן עזאי שהוא חלק מהברייתא ולאחר מכן את ר' אבהו, ואכן ב-**לנ**, 15 החליפו את סדר הדרשות.

²³⁶ ספרא אמור פט"ז ד.

²³⁷ ויקרא רבה פ"ל ד"ה 'פרי עץ הדר', פסיקתא דרב כהנא פסקא כז, ילקוט שמעוני פ"א אמור רמז תרנ"א, מדרש הגדול, עמ' תרנח שורה 27.

²³⁸ בירושלמי פ"ג ה"ה (נג ע"ד): 'אמר רבי תנחומא תירגם עקילס הגר'. דרשת 'הדר באילנו' מובאת בשם ר' לוי.

²³⁹ על חילוף זה העיר בהקדמת הספר בית נתן כדוגמה לגרסאות המדויקות ב-א.

²⁴⁰ ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 144 שכך גם הגרסה בכ"י תימני למסכת סנהדרין צט ע"ב. וראה דק"ס עמ' 167 אות ש שכן הגרסה ברש"י כ"י וברש"י שבע"י. להצגת הגרסאות ראה בראשית רבה עמ' 210 הערה 5 (מהד' תיאודור-אלבק).

²⁴¹ הערוך כדרכו מביא פירוש זה מר"ח אך אינו גורס כמותו. בערך ככיא 1 הערוך מפרש שהם קורי עכביש והעיר על כך קאהוט. ד"ר יחיאל קארה מסר לי שהצורה הנכונה למילה עכביש בארמית היא 'כוכיא'. נמצא א"כ, שלפני הערוך עמדה הגרסה הנכונה ואף ידע את פירושה אך יצר ערך חדש בעקבות פירוש ר"ח.

5.3 קטע מפירוש קדמון²⁴²

מהפירוש לא נותרו דפים רבים והבאתי את גרסאותיו במקומות המתאימים. בסעיף זה אביא מפירושו שלושה דיונים שיש בהם תרומה מעבר לנתונים שבידינו. בדוגמה הראשונה גרסת הפירוש מתאימה לגרסת **מתב** המקורית, כנגד הנוסח הרווח ונוסח ר"ח. בדוגמה השנייה גרס כנוסח המשני וממנו נלמד שגרסה זאת התהוותה כבר במזרח. בדוגמה השלישית גורס כגרסת ר"ח המוקשית והקרובה לגרסה המקורית ופירושו לגרסה זאת מוסיף נופך לגרסה זאת.

5.3.1 כח ע"א שורה 44

אמ' לך רבא הוי יודע דהאי דאמרינן האזרח הילכתא היא, ואשכחי רבנן קרא שזכר לשון אזרח ואסמיכו הילכתא אקרא וליכא מהאי קושיא. ואקשינן אם כן ואנו יכולין למילף מחדא מינייהו, מהילכת' או מקרא למה סמכונה רבנן אקרא.

להצגת הגרסאות וניתוחן בסוגיה זאת ראה בסעיף 7.27.

בקטע זה הוא מפרש את שאלת הגמ', למה הסמיכו את ההילכתא על הפסוק. פירוש זה אינו מתאים לגרסה 'הי קרא והי הילכתא' שמבררת מהיכן לומדים כל דין. פירושו מתאים לגרסת **מתב** 'הא קרא והא הילכתא', והשאלה היא מכיוון שאנו יכולים ללמוד דין זה מהפסוק מדוע למדו זאת מהילכתא ורק הסמיכו זאת על הפסוק. בפירוש זה הגרסה היא 'הילכתא היא' כפי שתוספות מעיר שיש לגרוס בסוגייתנו.

לאור פירוש זה לשאלת הגמ' נעיינ בפירושו לתירוצי אביי ורבא:

אמר אביי לעולם סוכה הילכתא ואיצטריך עוד למידכר קרא דאי לא זכר קרא הוה אמינא תשבו כעין תדורו מה דירה איש ואשה אף סוכה נמי איש ואשתו קא מש' לן דלא.

רבא אמר לעולם אימא לך סוכה קרא ואיצטריך קרא עוד למידכר הילכתא דאי לא זכר הילכתא הוה אמינא נילף ט"ו ט"ו מחג המצות ויהון נשים חייבות בסוכה קאמש' לן דלא.

יש להעיר שהוא מזכיר בפירושו לתשובה שאביי מתרץ את הצורך בהילכתא ובקרא ולא את הצורך בהילכתא על אף שזאת מ"ע שהז"ג. והדברים מובנים לאור פירושו את שאלת הגמ'. לפירושו, אביי מתרץ שלא די בהילכתא מכיוון שעדיין הו"א שהאשה תהיה חייבת אגב האיש משום 'תשבו כעין תדורו'.²⁴³

רבא מתרץ שסוכה נלמדת מקרא ויש צורך להזכיר גם הילכתא כדי שלא נלמד מפסח. פירושו לדברי רבא מחודש ועולה ממנו שרבא חולק על אביי וסובר שסוכה נלמדת מקרא. לאור פירושו לשאלת הגמ', אכן דברי רבא קשים שהרי אינם מתרצים שאלה זאת (צורך בקרא ובהילכתא).

²⁴² פירוש זה נדפס בסוף פירוש ר"א מן ההר, מהדורת בלוי, ניו יורק תשל"ה, עמ' שטז (בשם 'קטע מפירוש קדמון'). וכן נדפס ע"י: 'י כהן, "פירוש קדום למסכת סוכה", מוריה, 17 (תש"ן), עמ' כו-כו. וראה בעמ' כא שכהן סובר שפירוש זה נכתב בתקופתו של ר"ח, וישנם אף סימנים המצביעים על קדימותו. הוא מזהה את כותב הפירוש כבן קירוואן. קטע זה הוא עותק בודד שנשתמר בגניזה הקהירית ועל גלגוליו ראה כהן, עמ' כא-כב. לטיבו של פירוש זה ראה א' סולוביצ'יק, "על פירוש קדמון למסכת סוכה", צפונות, יח (תשנ"ג), עמ' ט-יד.

²⁴³ לכאורה, אם יש הילכתא אזי פוטרת נשים לגמרי, שהרי אפשר ללמוד פטור לנשים ממ"ע שהז"ג. לכן, נראה שהיה צריך להציג את תירוץ אביי שהפסוק אינו מספיק. ושמה הלשון 'לעולם הילכתא היא ואיצטריך' הטעתה אותו וסבר שאיצטריך מוסב על הפסוק.

ייתכן שמשום כך פירש את דברי רבא באופן שונה ולפיו את סוכה לומדים מקרא.²⁴⁴ אך פירושו אינו מובן שהרי עדיין מזכיר שלומדים גם מקרא וגם מהילכתא וא"כ לשם מה צריך את שניהם וצ"ע. ואולי כוונתו שהפסוק מלמד את ההלכה ולא להלי"מ. ולדבריו צ"ל שאת חיוב נשים בעיניו יוהכ"פ לומדים מ'אזרח' ולא מ'האזרח' (אפשר שצריך הילכתא ליוהכ"פ כדי ללמוד לתוספת יוהכ"פ). אך א"כ הגמ' הייתה צריכה להקשות לגבי יוהכ"פ קרא למה לי.

5.3.2 כח ע"ב שורה 26-29

מעשה וילדה כלתו של שמי הזקן כול'. ואקשינן מעשה לסתור כלומי' יביא מעשה ויסתור משנה כבר המשנה אמ' נשים ועבדים וקטנים פטורין מו הסוכה מה הוצרכה כלתו של שמי למיעבד לבריה קטן סוכה. ופשטינן שמי מחמיר על עצמו הוה לעינין מצוות ולא סותר כדאמרינן לעינין אכית עריי חוץ לסוכה
בנוסח הרווח הגרסה היא: 'ושמאי מחמיר'.²⁴⁵ ב-ול, II הגרסה היא: 'שמאי מחמיר על עצמו היה'. גרסאות אלה שונות במשמעותן. לגרסה הרווחת, שמאי סובר שמן הדין קטן חייב בסוכה,²⁴⁶ ואילו גרסת ול, II שמאי החמיר על עצמו ואינו סובר שקטן חייב מהדין.
הריטב"א כותב על חילוף גרסה זה:

ל"ג ושמאי מחמיר על עצמו היה, דבהא מלתא דליכא חיובא אקטן מדאורייתא ולא על אביו מדרבנן שעדיין לא הגיע לחינוך אינו בדין להחמיר על עצמו כ"כ לפחות את המעזיבה והוי בכלל מי שאינו מצווה בדבר ועושהו.

אפשר שהלשון 'מחמיר על עצמו' הושגרה מהסוגיה לעיל כו ע"ב שם הגמ' שואלת מעשה לסתור ומשלימה במשנה ש'אם בא להחמיר על עצמו מחמיר'. יש להבחין בין לשון הסוגיה שם שאינה תולה את דין המחמיר בריב"ז, לעומת סוגייתנו שתולה זאת בשמאי. וא"כ, מהלשון 'ושמאי...' משמע שאין זאת חומרה אלא מן הדין. ובקטע מפירוש קדמון סובר שאינו מן הדין ומשווה את חומרת שמאי שבסוגייתנו לחומרה לענין אכילת עראי.

מאידיך הלשון 'מחמיר' קשה בסוגייתנו והיה צ"ל 'מחייב'. נראה שלשון זאת נלקחה מהסוגיה לעיל כו ע"ב על אף המשמעות השונה, לתגבור לשונו הסטריאוטיפי של התלמוד. לשון זאת הטעתה וגרמה לשינוי הגרסה. כמו כן, אפשר שמשום שאין סיבה לחייב קטן שנולד, שינוי זאת לכך שמחמיר על עצמו ואין זה מן הדין.²⁴⁷ בכל אופן, מקטע הפירוש מוכח ששינוי זה נעשה עוד במזרח ולא רק בכה"י האשכנזיים.

²⁴⁴ לאור פירוש זה הוא גורס ומפרש בשאלה הבאה של הגמ': 'והשתא דאמ' מר כלומר אביי', שהרי רבא סובר שלומדים מקרא ואין קשה עליו (לפנינו 'והשתא דאמרת' ובגליון II 'השתא דא' רבא' וכוונתו לרבא שמתרץ 'הילכתא היא ואסמכינהו...').

²⁴⁵ וכן הוא במחזור ויטרי עמ' 412, סידור רש"י עמ' 127, הרי"ד, הריבב"ן, תלמיד הרמב"ן והמכתם.

²⁴⁶ וכן הוא בפיה"מ לרמב"ם: 'ואין הלכה כשמאי שהחמיר וחייב סוכה לכל הזכרים בכל הגילים'.

²⁴⁷ לביאור דעת שמאי ראה בריטב"א שמפרש חיוב זה: 'דאביו חייב בה מן התורה דתשבו כעין תדורו איש ובניו דלגביה ידיה מדרש הכי... אי"נ מחמיר בחינוך קטן... כיון דאפשר וחזי להכי...' (ברא"ה מביא רק את הפירוש שמשום 'תשבו כעין תדורו'). וראה ברש"י שהביא מהמהרש"ל שהיה לה קטן אחר שצריך לאמו וכותב הרש"י שכן משמע מהר"ן (וכוונתו שמהפירוש שחייב בחינוך משמע כך, כיוון שלא ייתכן שתינוק שנולד חייב בחינוך). אך ראה אלבק, משנה, מועד, עמ' 475 שפירוש זה אינו מכוון ללשון המשנה שהעיקר חסר מן הספר. וראה הלבני, מקורות, ג, עמ' רד הערה 6 שתולה זאת בגרסת המשנה, לגורסים 'קטן' מכוון לקטן אחר, ואילו לגורסים 'הקטן' מכוון לתינוק שנולד, וראה דק"ס עמ' 83 אות ט; פוקס, סוכה, עמ' 66, 68. ובר"י מלוניל נראה שמדין חינוך שכותב: 'שהוא מחמיר

5.3.3 ל'ע"א שורה 8-4

להצגת הגרסאות בסוגיה זאת וניתוחם ראה בסעיף 5.1.45.

בקטע מפירוש קדמון כותב על סוגייתנו כך:

[א] לולב הגזול והיבש פסול כול', קא פסיק ותני לא שנא ביום טוב ראשון ולא שנא ביום טוב שיני, גזול, בשלמא יום טוב ראשון בענן לכם משלכם, דכתי' ולקחתם לכם, אלא ביום טוב שיני מאי טעמ' פסול.

[ב] ופשטינן משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה, שני והבאתם גזול וגוי, גזול דומיא לפיסח, מה פיסח אין לו תקנה אף גזול נמי דלית ליה תקנתא.

[ג] לפיכך פסיק ותני פסול לא שנא לפני ייאוש ולא שנא לאחר ייאוש. פי' שאם מצא אדם כיס בדרך ושמע אחר כך קול הכרזה מי שמצא כיס זה, יקרא לפני יאוש וחייב להחזירה, ואם אחר ההכרזה מצאה ואחר שנתיאש בה הבעל הותר למוצא המציאה.

[ד] בשלמא לפני ייאוש ולקחתם לכם משלכם אמר רחמנא, וזאת המציאה שלפני ייאוש לאו ידידה היא, אלא לאחר יאוש כבר קנייה יאוש ולמה פסיק ותאני פסול, ופשטינן משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה שמי' מיני'. ועיקר זה ההלכה עיין בבבא קמא בפרק מרובה אמ' רבה שינוי קונה כתיבה כול'.

הנוסח המשתקף מפירוש זה דומה לנוסח ר"ח. בשני הנוסחים הסוגיה פותחת במסקנה מהמשנה ש'לא שנא יו"ט ראשון... (חלק א). כמו כן, בשניהם המשפט 'לא שנא לפני יאוש... מוסב על לולב הגזול (חלק ג ו-ד). השוני שבין שני הנוסחים הוא שבפירוש זה מובאת הראיה למצהבי"ע מהפסוק 'והבאתם את הגזול... (חלק ב).

יש לציין, את פירושו המפתיע למשפט 'לא שנא לפני יאוש...'. הוא מפרש משפט זה כמתייחס למציאה שיאוש קונה בה. פירוש זה תמוה מאד, שהרי בלולב הגזול עסקינן ומה עניין מציאה לכאן. אך לאור מה שבארנו בנוסח ר"ח הדברים ברורים. נוסח זה עורר בעיה שהרי ביו"ט ראשון פסול משום 'לכם' גם לאחר ייאוש ואילו ביו"ט שני פסול משום 'לכם' רק לפני יאוש. ביאור העניין הוא שביו"ט שני שנטילת הלולב בו היא רק משום תקנה, הסתפקו בייאוש להיחשב 'לכם' שהרי ייאוש מועיל במציאה.

בגליון כתב היד של פירוש זה מופיעים דברים מפורשים כפירוש ר"ח. בגליון מופיע כך: 'והני מילתא ביום טוב הראשון בין לפני יאוש בין לאחר יאוש לא יצא, ביום טוב שני אחר יאוש מותר לפני יאוש אסור'. דברים אלו נאמרו כפי הנראה לדעת ר' יצחק בסוגיה והם ממש כפירוש ר"ח בסוגייתנו. לפירוש זה מבואר שביו"ט שני לפני יאוש פסול משום 'לכם'.

בקטן הואיל ואתה לכלל מצוות'. אך במאירי נראה שמעיקר הדין שמפרש: 'כלומר שהוא מחמיר בכל קטן להושיבו בסוכה'.

פרק שישי - נוסח הראשונים

בפרק זה אבדוק את מסורת הנוסח שעמדה לפני הרי"ף, הרמב"ם והרא"ה.

6.1 נוסח הרי"ף¹

6.1.1 א"ב (דפי הרי"ף). ד"א שורה 6-4

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.1.

מתוך פסק הרי"ף עולה שגרסתו כ-תב והרמב"ם ובדיון שם הכרעתי שזאת הגרסה המקורית.²

6.1.2 ג"א (דפי הרי"ף)

אמ' רבא סיכך על גבי מבוי שיש לו לחי כשר ואמ' רבא סיכך על גבי פסי ביראות כשרה מגו דהויא³ דופן לענין שבת הויא⁴ דופן לענין סכה וצריכא דאי אשמעינן מבוי שיש לו לחי דאיכא שתי דפנות מעליתא אבל פסי ביראות דליכא שתי מחיצות אימא לא צריכא ואי אשמעינן גבי פסי ביראות דאיכא שם ארבעה מחיצות אבל מבוי שיש לו לחי דליכא שם ארבע מחיצות אימא לא צריכא

ז"א שורה 26-ז"ב שורה 8

גופא אמר רבא סיכך על גבי מבוי שיש לו לחי כשרה ואמר רבא סיכך על גבי פסי ביראות כשרה

מ	וצריכא	דאי	אשמעינן	מבוי	שיש	לו	לחי	[...]	דאית	ליה	שתי
ו	וצריכ'	דאי	אשמעי'	מבוי	שיש	לו	לחי		משום		שתי
ל	וצריכא	דאי	אשמע'	מבוי	שיש	לו	לחי	התם	משום		שתי
ס	וצריכא	דאי	אשמעינן	מבוי					משום		שתי
א	וצריכא	דאי	אשמעינן	מבוי	שיש	לו	לחי		דאיכא		שתי
נ	וצריכה	דאי	אשמעינ'	מבוי	שיש	לו	לחי		משום		שתי
ת	וצריכן	די	שמעינן	בהך					משום		שתי
ב	וצריכה	דאי	אשמעינן	בהך					משום		שתי
ד	וצריכא	דאי	אשמעינן	מבוי					משום		שתי
4	וצריכא	<...>		מבוי	שי<...>		לחי		דאיכא		ש...>

מ	מחיצות	מעלייתא	אבל	פסי	ביראות	דליכא	שתי	מחיצות	מעלייתא
ו	מחיצות	מעלי'	אבל	פסי	ביראות	דליכ'	שתי	מחיצות	מעלי'
ל	דפנות	מעלייתא	אבל	היכא		דליכא	שתי	דפנות	מעלייתא
ס	דפנות	מעלייתא	אבל	גבי	פסי	ביראות	דליכא	דפנות	מעלייתא
א	דפנות	מעלייתא	אבל	גבי	פסי	ביראות	דליכא	דפנות	מעלייתא
נ	מחיצות	מעלייתא	אבל	פסי	ביראות	דליכא	שתי	מחיצות	מעלייתא
ת	מחיצות	מעלייתא	אבל	פסי	בוראות	(איכא)			
ב	מחיצות	מעלייתא	אבל	פסי	ביראות				
ד	דפנו'	מעלייתא	אבל	גבי	פסי	ביראות	דליכא	דפנות	מעלייתא
4	<...>	מעלייתא	<...>	פסי	ביראות	<...>		דפנות	מעלייתא

¹ נוסח הרי"ף הוא לפי כ"י ניו יורק (ביהמ"ל Rab 692 יצא לאור עם מבוא בידי שמא יהודה פרידמן, ירושלים תשל"ד), ודפוס קושטא רע"ט. במקרים מסופקים התייעצתי עם ד"ר עזרא שבט שמסר לי את נוסח כ"י אוקספורד 550 ועוד.

² דוגמה זאת הובאה בפרק על הרמב"ם מכיוון שאצל הרמב"ם ניכרת יותר הבעיה ופתרונה בגרסת תב.

³ בדפוס קושטא 'דמיגו דהוי'.

⁴ בדפוס קושטא נוסף 'נמי'.

מ	אימ'	לא	ואי	אשמעיןן	פסי	ביראות	משום	דאיכא
ו	אימ'	לא	ואי	אשמעי'	פסי	ביראו'		דאיכא
ל	אימא	לא	צריכא	ואי	אשמעיןן	התם	משום	דאיכא
ס	אימא	לא	צריכא	ואי	אשמעיןן	ביראות		דאיכא
א	אימ'	לא	צריכ'	ואי	אשמעיןן	ביראות	משום	דאיכא
נ	אימא	לא	ואי	אשמעיןן	פסי	ביראות	[משום]	דאיכא
ת	אימא	לא	וישמענן		פסי	בוראות	מש'	דאיכא
ב	אימא	לא	ואי	אשמעיןן	פסי	ביראות	משום	דאיכא
ד	אימא	לא	ואי	אשמעיןן	פסי	ביראות	משום	דאיכא
4	אימא	לא	<...>	אשמעיןן	<...>	ביראות		דא...>

מ	שם	ארבע	דפנות	אבל	מבוי			דליכא	אלא
ו	שם	ארבע	דפנות	אבל	גבי מבוי	שיש	לו	לחי	שם
ל	שם	ארבע	דפנות	אבל	הכא			דליכא	שם
ס	שם	ארב'	דפנות	אבל	גבי מבוי			דליכא	שם
א	שם	ארבעה	דפנות	אבל	גבי מבוי	שיש	לו	לחי	שם
נ	שם	ארבע	מחיצות	אבל	מבוי	שיש	לו	לחי	שם
ת	שם	ארבע	מחיצות	אבל	בהך	מש'			שם
ב	שם	ארבע	מחיצות	אבל	בהך				שם
ד	שם	ארבע	דפנות	אבל	על	גבי מבוי		דליכא	שם
4	<...>				גבי מבוי	שיש	לו	>...>	

מ	שתי	דפנות	אימ'	לא	ואי	אשמעיןן	הני	תרתי
ו	ארבע	דפנו'	אימ'	לא	ואי	אשמעי'	הני	תרתי
ל	ארבע	דפנות	אימ'	לא	צריכא	אשמעיןן	הני	תרתי
ס	ארבע	דפנות	אימא	לא	צריכא	אשמעיןן	הני	תרתי
א	ארבעה	דפנות	אימ'	לא	צריכא	אשמעיןן	הני	תרתי
נ	ארבע	מחיצות	אימא	לא	[צריכא]	אשמעיןן	הני	תרתי
ת			אימא	לא	צריכן			
ב			אימא	לא	צריכן			
ד	ארבע	דפנות	אימא	לא	ואי	אשמעיןן	הני	תרתי
4	<...>		אימא	לא	צריכא	ואי	<...>	תרתי
5								תרתי

מ	מחמירתא	לקילת'	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימ'	לא	צריכא (ר)
ו	מחמירתא	לקילתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימ'	לא	צריכא
ל	מחמירתא	לק<...>לתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימא	לא	צריכא
ס	מחמירתא	לקילתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימא	לא	צריכא
א	מילי	מחמירת'	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימא	לא	צריכא
נ	מחמירתא	לקילתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימא	לא	צריכא
ת								
ב								
ד	מחמירתא	לקילתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימ'	לא	צריכא
4	מילי	מחמירתא	אבל	מקילתא	לחמירתא	אימא	>...>	<...>
5	<...>			מקילתא	לחמירתא	אימ'	>...>	צריכא

בסוגיה מובאות שלש מימרות של רבה. במימרה הראשונה רבה אומר שמחיצות הסוכה שהן שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח מועילות לענין שבת להחשיב את המקום כרשות היחיד ואין

צורך בשלש דפנות. במימרה השנייה והשלישית רבה אומר שמחיצות שמספיקות לשבת (פסי ביראות ומבוי שיש לו לחי) מועילות לסוכה ואין צורך בשתי דפנות.

הרי"ף וכן הרמב"ם (הלי סוכה פ"ד ה"י) מביאים להלכה רק את המימרות שעוסקות במחיצות שבת שמועילות לסוכה והשמיטו את ההלכה שמחיצות סוכה מועילות לשבת.⁵

כדי לבאר השמטה זאת יש לעיין במהלך הסוגיה. הסוגיה פותחת בהבאת המימרה של רבה לגבי מחיצות הסוכה שמועילות לשבת. על כך מקשה אב"י מהברייתא 'יתירה שבת על סוכה שהשבת אינה ניתרת אלא בעומד מרובה על הפרוץ'. אב"י מפרש ברייתא זאת שיתירה שבת דסוכה אסוכה. אב"י לא מפרש ברייתא זאת כפשוטה שמתייחסת לשבת ולסוכה כיוון שא"כ מדוע לא נקטו גם את המקרה ההפוך 'יתירה סוכה על שבת'. לפירושו של אב"י מובן מדוע לא נקטו את המקרה ההפוך (יתירה סוכה דשבת אשבת) מכיוון שבמקרה זה מועילות מחיצות השבת לסוכה.

הגמ' משיבה לשיטת רבה שפירוש הברייתא הוא 'יתירה שבת דעלמא על שבת דסוכה'. על כך מקשים שא"כ מדוע לא נקטו גם את המקרה ההפוך 'יתירה סוכה דעלמא אסוכה דשבת' ומשיבים שאין צורך לנקוט במקרה זה מכיוון שאפשר ללמוד אותו מכך שאפילו מחיצות הסוכה הקלה מועילות לשבת החמורה וק"ו שמחיצות השבת החמורה יועילו לסוכה.⁶

בהמשך הסוגיה מובאות המימרות של רבה לגבי מחיצות השבת שמועילות לסוכה. התירוץ לשאלתו של אב"י מהברייתא הוא דחוק מאד, שהרי אם מספיק לנקוט בהלכה של מחיצות הסוכה שמועילות לשבת ואין צורך לנקוט בהלכה של מחיצות השבת שמועילות לסוכה מדוע רבה בעצמו מביא שלש מימרות שעוסקות במחיצות שבת ובמחיצות סוכה.

אומנם, הגמ' נדרשת לצורך של רבה לנקוט בשלש הלכות. ובין היתר הגמ' מבארת שצריך היה לנקוט גם במימרה לגבי מחיצות הסוכה שמועילות לשבת, מכיוון שא"א היה ללמוד זאת מהמימרה לגבי מחיצות השבת שמועילות ששם מדובר מחמור לקל. אך צריכותא זאת לוקה בחסר, שהרי אין בה כדי לבאר מדוע לא נקטו רק במימרה של מחיצות הסוכה שמועילות לשבת ששם מועיל אפילו מקל לחמור (בניגוד לשתי המימרות לגבי מחיצות השבת ששם הצריכותא מתייחסת לצורך בשתי המימרות).⁷

והנה ב-תב מופיעות הצריכותא לגבי שתי המימרות העוסקות במחיצות השבת אך לא מופיעה הצריכותא לגבי המימרה העוסקת במחיצות הסוכה. ייתכן שצריכותא זאת חסרה משום שדילגו מחמת הדומות, אך אין לשלול את האפשרות שכלל לא הייתה בגרסתם.⁸ נראה, שאין לבאר את הצורך במימרה לגבי סוכה ובמימרה לגבי שבת, שהרי הנושאים הם שונים ואין ללמוד מאחד על חברו. בעקבות התירוץ הדחוק שהגמ' תירצה לשאלתו של אב"י עלה שאין צורך במימרה לגבי מחיצות השבת ואפשר ללמוד זאת ממחיצות הסוכה, משום כך בנוסח הרווח נאלצו להוסיף צריכותא למימרה של רבה העוסקת במחיצות הסוכה. אך כפי שכתבתי צריכותא זאת לוקה בחסר.

⁵ ראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' קעח-קעט מה שנדחקו הראשונים והאחרונים לפרש בזה.

⁶ ברוב העדים כל המו"מ הנ"ל נאמר בסתם אך יש עדים שבהם התשובה האחרונה נאמרה ע"י רבה ראה בסעיף 4.1.3.1.

⁷ וכן הקשה בפירוש לסוכה (קופפר) וראה בפני יהושע ובערוך לנר.

⁸ ברא"ה צריכותא זאת מופיעה.

נראה, שלפני הרי"ף והרמב"ם עמד נוסח **תב**. בנוסח זה לא מופיעה הצריכותא למימרה של מחיצות הסוכה וניכר בו שהתירוץ לשאלתו של אב"י מהברייתא הוא דחוק ואינו עומד במבחן המימרות של רבה עצמו. לכן, קיבלו הרי"ף והרמב"ם את עמדת אב"י בסוגיה ולא פסקו כתירוץ הדחוק של רבה.⁹ בנוסח הרווח קיבלו תירוץ זה ולכן נאלצו ליישב את המימרות של רבה עם העולה מתירוץ זה והוסיפו צריכותא נוספת.

6.1.3 ד ע"א (דפי הרי"ף). ח ע"ב שורה 15-17

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.1.

גרסת הרי"ף כגרסת **מנתב** ולפי מה שהכרעתי בדיון שם היא הגרסה המקורית.

6.1.4 ד ע"ב (דפי הרי"ף). ט ע"א שורה 5-17

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.2. בדיון שם הכרעתי כגרסת הגאונים ו-**מתב**. הבאתי שם את דברי הרי"ף והקשיים שבהם. כפי שכתבתי שם במידה ולפני הרי"ף עמדה גרסת הסוגיה כפי ששחזרתי אזי דבריו מובנים וא"כ גרסתו כ-**מתב**.

6.1.5 ו ע"ב (דפי הרי"ף). יא ע"ב שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.9.

הרי"ף כותב על סוגייתנו :

וכן לענין ציצית נמי היכא דתלאן וקשרן ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן פסולין ולא אמרינן פסיקתן זו היא עשייתן...

הרי"ף מביא את המקרה שתלה חוט אחד בכנף אחד ולאחר מכן פסק את ראשי החוטין שלו ופסול משום תעשה ולא מן העשוי. הרי"ף לא מביא את המקרה הנוסף שמובא בסוגיה שהטיל לשתי קרנות בבת אחת. במקרה זה יש חידוש שאע"פ שפסק את החוטין לאחר שהטיל אותן, הציצית כשרה מכיוון שלא צריך כנף בשעת פתיל. השאלות¹⁰ מביא את סוגייתנו כך :

ברם צריך היכא דקישר ואח"כ פסק ראשי חוטין שלהן מי כשירה אי לא מי אמרינן כיון דבשעת קישור לא הוי ענף הו"ל תעשה ולא מן העשוי או דילמא כיון דקא מפסיק להו בעשייה דידיה קא מיתכשרי דהו"ל פסיקתן עשייתן

גם השאלות מביא את המקרה שנתן בכנף אחת ואינו מביא את המקרה שנתן בשתי כנפות. הפתרון מצוי בדברי השאלות ובגרסתו בסוגייתנו. השאלות מפרש שהפסול הוא משום שצריך ענף. נראה א"כ, שלפני השאלות עמדה הגרסה 'בענין ענף בשעת פתיל' (גרסת ר"ח ו-**תב**). הפסול בין בהטיל לכנף אחת ובין בהטיל לשתי כנפות הוא משום שצריך ענף ולא משום שצריך כנף ולכן השאלות מציג רק מקרה אחד.¹¹

לפי"ז, נראה שגם לפני הרי"ף עמדה גרסה זאת ולכן מביא רק מקרה אחד. כפי שהכרעתי בסעיף 5.1.9 נראה שזאת הגרסה המקורית.

⁹ במרכבת המשנה כותב שהרי"ף והרמב"ם השמיטו את המימרה לגבי מחיצות סוכה משום שפסקו כאב"י דברייתא דמקשה מיניה משמע שפיר כוותיה. לאור נוסח **תב** הדברים ברורים יותר ובתוך הסוגיה עצמה ניכרת חולשתו של התירוץ.

¹⁰ שאלות דרב אחאי, במדבר, שאלתא קמד (עמ' מד).

¹¹ לפי"ז, צריך להבין מדוע המקרה בברייתא הוא בהטיל לשני קרנות בבת אחת, ואפשר שרצו להביא מקרה שהטיל ארבעה חוטים.

6.1.6 וע"ב (דפי הרי"ף). יב ע"ב שורה 8-9

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.7.¹²

הרי"ף כותב: 'בנקבות פסולה בית קבול הוא ואע"ג דעשוי למלאת שמיא קבול'. הרי"ף אינו מנסח זאת כהלכה כללית שבית קיבול העשוי למלאות שמיא בית קיבול,¹³ אלא שחיצים נקבות הם בית קיבול למרות שעשויין למלאות ונראה שגורס כגרסת תב.

לפי מה שהכרעתי בדיון שם נראה שזאת הגרסה המקורית.

6.1.7 וע"ב (דפי הרי"ף)

אמ' רבה בר רב הונא אמ' רב סככה באניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן כשרה פי' הוצני

כתנא דלא דייק ולא נפיץ דעדן עץ הוא

יב ע"ב שורה 9-15

מ	אמ'	רבה	בר	בר	חנה	א"ר	יוחנן
ו	א'	רבה	בר	רב	הונ'	א'	רב
ל	אמ'	רבה	בר	בר	חנה	(אמ' ר')	יוחנן
ס	אמ'	רבה	בר	בר	חנה	אמ' ר')	יוחנן
א	אמ'	רבה	בר	רב	הונא	אמ' רב	
נ	אמ' [ליה]	רבה	בר	רב	הונא [לרבא]		
ת	אמ'	רבא	בר	רב	חונא	אמ' רב	
ב	אמ'	רבא	בר	רב	חונא	אמ' רב	
ד	אמ'	רבה	בר	בר	חנה	אמ' רבי	יוחנן
8	אמ'	רבה	בר	בר	הונא	אמ' רב	

סיככה באניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן כשרה

מ	בהושני	פשתן	איני	יודע	הושני	עצמן	איני	יודע	מהן
ו	בחושלי	פשתן	איני	יודע					מה
ל	בהושני	פשתן	ואיני	יודע	והושנין	עצמן	איני	יודע	מהן
ס	בהושני	פשתן	איני	יודע	הושני	פשתן	עצמן	יודע	הן
א	בהושני	פשתן	איני	יודע	והושנין	פשתן	עצמן	יודע	מהו
נ	בהושני	פשתן	איני	יודע	והושני	פשתן	[עצמן]	יודע	מהו
ת	בחושני	פשתן	איני	יודע					
ב	בחושני	פשתן	איני	יודע					
ד	והושני	פשתן	איני	יודע	והושנין	מהו	עצמן	יודע	
8	בהושני	פשתן	איני	יודע					הן

מ	מה	נפשך	אי	דיק	ולא	נפיץ	[הושנין	קרי	ליה]	אבל
ו	מה	נפשך	אי	דיק	ולא	נפיץ	הושלי	קרי	ליה	אבל
ל	מה	נפשך	אי	תייר	ולא	נפיץ				אבל
ס			אי	דייק	ולא	נפיץ	הושני	קרי	ליה	אבל
א			אידייק		ולא	נפיץ	הושנין	קרי	להו	אבל
נ	מה	נפשך	אי	דייק	ולא	נפיץ	הושני	קארו	ליה	אבל
ת			או	דדיק	ולא	נפיץ				אבל
ב			או	דדיק	ולא	נפיץ				אצל
ד	מה	נפשך	אי	דיק	ולא	ענפיץ	הושני	קרי	ליה	אבל
8	מה	נפשך	אי	דיק	ולא	נפיץ	הושני	קרו	ליה	אבל

¹² דוגמה זאת הובאה בפרק על הרמב"ם מכיוון שאצל הרמב"ם ניכרת יותר הבעיה ופתרונה בגרסת תב.

¹³ והשווה לרא"ה: '... ויש להן בית קיבול ומקבלין טומאה וכן הלכה דבית קיבול אע"פ שעשוי להמלאות שמיא בית קיבול'. וכן באור זרוע מנסח בכלליות: 'בית קיבול העשוי למלאות בית קיבול שמיא ומקבל טומאה'.

מ	תרי	ולא	דייק	הוצנין	קרו	ליה	או	דילמ'
ו	תרי	ולא	דייק	הוצני	קרו	להו	או	דילמ'
ל	תרי	ולא	דייק	הוצני	קרי	להו	או	דילמ'
ס	תיר	ולא	דייק	חוצני	קרי	ליה	או	דילמא
א	תרי	ולא	דייק	הוצנין	קרי	להו	או	דילמא
נ	תיר	ולא	דייק	הוצני	קארו	ליה	או	דילמא
ת	תרי	ולא	דחק	הוצני	הוא		או	דלמא
ב	תרי	ולא	ד[יי]ק	חוצני	הוא		או	דלמא
ז	תרי	ולא	דייק	הצני	קרי	ליה	או	דילמא
8	תיר	ולא	דייק	הוצמן	קרו	ליה	או	דילמ'

מ	תרי	ולא	דייק	הושני	קרו	ליה		
ו	תרי	ולא	דייק	הוצינין	קרי	ליה		ולא
ל	תרי	ולא	דייק	הושני	קרי	להו		נמי
ס	תיר	ולא	דייק	הושני	קרי	ליה		נמי
א	תרי	ולא	דייק	הושני	קרי	להו		נמי
נ	תיר	ולא	דייק	הושני	קארו	ליה	תיקו	
ת	תרי	ולא	ד...ק	חושני	הוא			
ב	תרי	ולא	דייק	חושני	הוא			
ז	תרי	ולא	דייק	הושני	קרי	ליה		נמי
8	תיר	ולא	דייק	הושנין	קרו	ליה		נמי

גרסת הרי"ף היא 'אמר רבה בר רב הונא אמר רב'¹⁴ וכן היא גרסת **ואתב, 8** ואילו גרסת **מלסד** 'אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן'.¹⁵

גרסת **מלסאנד, הגאון, 16** ריצ"ג,¹⁷ רש"י, העטור, אור זרוע, ראבי"ה, רי"ד, שבולי הלקט והרא"ה היא: 'בהושני פשתן איני יודע והושני עצמן איני יודע מהו מה נפשך אי דייק ולא נפיץ הושני קרי ליה אבל תרי ולא דייק הוצני קרו להו או דילמא תרי ולא דייק נמי הושני קרי ליה'. לגרסה זאת ישנן שני ספקות נפרדים. ספק אחד הוא מה הדין בהושני והספק האחר הוא מהו הושני. לכאורה, ישנו קושי מסויים בספק השני. הספק נוגע לפשתן שנשרה ולא דייק האם שמו הוא הוצני או הושני, ולכאורה מה נפק"מ מהו שמו לענין כשרותו לסוכה וכי אם שמו הוא הוצני שמו יכשיר אותו לסוכה. בעקבות קושי זה מפרש רש"י: 'הושני עצמן איני יודע מאי קרי ר' יוחנן הושני'. לפירושו, ר' יוחנן הסתפק מה הדין בהושני ואילו רב"ח הסתפק מהו הושני ולכן הספק בשם משפיע להלכה.

¹⁴ ב-נ ובתשובת גאונים (ראה סעיף 4.1.3.2) 'אמר רבה בר רב הונא'.

¹⁵ כך גם גורס רש"י ד"ה 'בהוצני וז"ל: 'שמעתי מר' יוחנן...'.
¹⁶ ראה סעיף 4.1.3.2. בשאלות דרב אחאי, ה, עמ' צט (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 403): '... אלא כי קא מיבעיא לן

בהושני שיצאו מכלל הוצני ועדאין לא נכנסו לכלל פשתן כהוצני דאמו ושרי לסוכי בהו או דילמא כיון דיצאו מכלל עץ לא מסככינן בהו הילכתא מאי. השאלות מציג את השאלה לגבי הדין בהושני, אך אינו מציג את השאלה לגבי מהו הושני. קשה להסיק מכאן מהי גרסת השאלות, מכיון שהשאלות מנסח שאלות מעצמו ואין זה אומר שבתלמוד הדבר נתון בספק, ולכן ניתן להסיק מסקנות רק מתשובתו שם מצטט את התלמוד אך התשובה לשאלה זאת אינה נמצאת לפנינו.

¹⁷ שערי שמחה, א, עמ' עו: 'וחושנק לא איפשיט אי דייק ולא נפיץ ולא תרי ותרוייהו לחומרא ואסירי' (עיין ביצחק ירנן' שיש ט"ס בריצ"ג ומתקן עפ"י ציטוט של הריצ"ג בארחות חיים וצ"ל 'דייק ולא נפיץ או תרי ולא דק תרוייהו אסורים'). מלשונו 'ותרוייהו לחומרא' משמע שבשני המקרים הנ"ל ישנו ספק בגמ', במקרה שלא דייק הספק הוא האם זה הושני וכן מה הדין בהושני, ובמקרה שדייק ולא נפיץ הספק הוא מה הדין בהושני.

גרסת **ותב, 8** היא: 'בחושני פשתן איני יודע או דדיק ולא נפיץ אבל תרי'¹⁸ ולא דייק חוצני הוא או דילמא תרי ולא דייק חושני הוא'.¹⁹ לגרסה זאת, הספק הוא מהו חושני ולכאורה חסרה התייחסות לדין בהושני.²⁰ ונראה לבאר גרסה זאת שהדין בהושני תלוי בשאלה מהו חושני, ובמילים אחרות כאשר 'תרי ולא דייק' אזי כשר לסיכוך והשאלה היא האם 'תרי ולא דייק' הוא חושני או הוצני.²¹ אם במקרה זה הוא הוצני אזי חושני אינו כשר לסיכוך ואם במקרה זה הוא חושני אזי יש חושני שכשר לסיכוך. לביאור זה אין ספק להלכה וכאשר תרי ולא דייק כשר לסיכוך.²²

הרי"ף פוסק שכאשר לא דייק כשר לסכך וכאשר דייק פסול. הרי"ן מבאר פסק זה כך: ואע"ג דבגמ' מסתפק לן כל היכא דתרי אע"ג דלא דייק ולא נפיץ כיון דמדרבנן בעלמא הוא וכדכתבנא נקיט ליה הרב אלפסי ז"ל לספיקא ולקולא.²³

הסבר זה של הרי"ן קשה שהרי אם הרי"ף מכשיר משום שהוא ספק מדרבנן היה לו להכשיר אף בדייק ולא נפיץ שהרי אף הוא ספק בגמ'.²⁴

והנה לגרסת **ותב, 8** מיושבים דברי הרי"ף. כפי שכתבתי, לגרסה זאת הספק הוא מהו חושני אך אין ספק להלכה וההלכה היא שרק בתרי ולא דייק כשר לסכך כפי שפוסק הרי"ף. הרמב"ם ה' סוכה פ"ה ה"ד כותב: 'סיככה בפשתי העץ שלא דק אותן ולא נפצן כשרה שעדיין עץ הוא ואם דק ונפץ אותו אין מסככין בו...'. הרמב"ם מכשיר את הפשתן לסיכוך כאשר תרי ולא דייק כפי שמכשיר הרי"ף, אך לא ברור האם הרמב"ם מכשיר אף בדייק ולא נפיץ ובעניין זה דבריו סותרים בין הרישא והסיפא.²⁵

¹⁸ ב-8 גורס: 'תיר נפיץ ולא דיק'. הניפוץ נעשה לאחר הדיוק ולכן המילה 'נפיץ' השתרבבה לכאן בטעות.

¹⁹ את גרסת **ו, 8** אפשר לבאר כדילוג מחמת הדומות (המילים הדומות 'איני יודע'), אך הסבר זה אינו מסביר את גרסת **תב** (אם כי אפשר שלפניו עמדה גרסת **ס** שאינו גורס 'מהן מה נפשך' וא"כ עדיין אפשר שדילג מחמת הדומות). הימצאות הגרסה בשלושה עדים שאינם תלויים זה בזה מקשה על ההנחה שמדובר בטעות.

²⁰ עיין פירוש לסוכה (קופפר) שגורס כלפנינו ופותח בה"ג ואפשר שבא להוציא מגרסת **תב**.

²¹ יש לציין שב-**מנתב** לא גורסים 'עמי חושני קרי להו'. לפי מה שביארתי גרסה זאת מובנת, כיוון שמושא הדיון הוא תרי ולא דייק ולא חושני, ולכן מתייחסים למקרה זה ואין צורך לציין שגם כאשר דייק ולא נפיץ חושני קרי להו.

²² קצת ראייה יש מהירושלמי סוכה נב ע"ב (פ"א ה"ה): 'סיככה באניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן כשירה'. הירושלמי אינו מביא ספק להלכה במקרה זה.

²³ טעם הפסול של אניצי פשתן נתון במחלוקת גדולה בראשונים. יש מן הראשונים שביארו זאת משום טומאה וא"כ הפסול הוא מדאורייתא. אך הרמב"ם ה' סוכה פ"ה ה"ד כותב: 'מפני שנשתנית צורתו וכאלו אין מגדולי קרקע' וא"כ הפסול הוא מדרבנן, ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמי שצה-שצט.

²⁴ כך מקשה בקורבן נתנאל על הרא"ש שמעתיק את לשון הרי"ף ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמי שצט-ת תירוצים על הרי"ף. הריטב"א מביא גירסא אחרת ברי"ף: 'ותימה מן הרי"ף ז"ל שכתב בהוצני פשתן כשרה והיינו כיתנא דדיק ולא נפיץ ואיכא נוסחי בהלכות דגרסי כיתנא דלא דייק ולא נפיץ ואלו גירסא קמייתא לא אפשר דהא פשיטא ליה לתלמודא דכל היכא דדייק חושני הוא ולא הוצני. נראה, שהגרסה שמביא הריטב"א ברי"ף נוצרה בעקבות הקושי שהרי"ף פוסק להיתר רק בתרי על אף שהספק הוא גם בדייק ולא נפיץ. מ"מ, כפי שכתב הריטב"א גרסה זאת אינה נכונה וא"כ קשה על הרי"ף. אך הריטב"א מסיק: 'והשתא דפרישנא דפסולה דרבנן הוא אזלינן לקולא ושרינן בהושני... ולא אסרינן אלא באניצי פשתן דדייק ונפיץ... ולא דקדק בלשונו בין הוצני והושני אלא בענין וכן דרכו בהרבה מקומות'.

²⁵ עיין באוצר מפרשי התלמוד עמי ת סקירת הדעות השונות בביאור הרמב"ם. ולפי מה שכתבתי בדעת הרי"ף נראה שהרמב"ם מכשיר דווקא בלא דייק ולגבי השמטת המקרה בדייק ולא נפיץ עיין ביד פשוטה מה שמבאר.

גרסת **ותב, 8** היא הגרסה המוקשית, מכיוון שחסר בה הדין בהושני ונראה שלכן הוסיפו בנוסח הרווח שהדין בהושני אינו ידוע.

6.1.8 ז ע"א (דפי הרי"ף)

אמ' ר' אבא אמ' שמואל הני צריפי דאורבני כיון שהתיר ראשי מדנין שלהן כשרין והא אגידי מתתאי אמ' רב פפא דשרי להו רב הונא בריה דרב יהודה אמ' כל אגד שאינו עשוי לטלטלו לא שמיא אגד

יג ע"ב שורה 4-9

מ	לרב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אפי'	תימ'	דלא	שרי	להו
ו	ורב	הונא	ברי'	דרב	יהושע	א'	תימ'	דלא	שרו	להו
ל	רב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אמ'	תימ'	דלא	שרי	להו
ס	רב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אמ'	אפילו	תימא	שרי	להו
א	רב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אמ'	אע"ג	דלא	שארי	להו
נ	ורב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אמ'	אע"ג	דלא	שאר	להו
ת	רב	חונא	בריה	דר'	יהושע	אמ'				
ב	רב	הונא	בריה	דר'	יהושע	(אמ')	[אפי']	תימא	שרי	[לה]
ד	רב	הונא	בריה	דרב	יהושע		אפילו	תימ'	שרי	להו
8	רב	הונא	בריה	דרב	יהושע	אמ'	אע"ג	דלא	שרי	להו
II	רב	הונא	[...]			א'	אפי'	תימ'	שרי	להו

מ	כל	אגד	שאינו	ראוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד
ו	כל	אגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד
ל	כל	אגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד
ס	כל	איגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	איגד
א	כל		שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד
נ	כל	אגד	שאינו	עשוי	ל (ש) [ט] ל (ש) [ט] לו			לא	שמיא	אגד
ת	כל	איגד	שאינן	עשוי	לטלטלו		באיגדו	לא	שמיא	איגד
ב	כל	איגד	שאינן	עשוי	לטלטלו		באיגדו	לא	שמיא	איגד
ד	כל	אגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד
8	כל	איגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	איגד
II	[כל]	איגד	שאינו	עשוי	לטלטלו			לא	שמיא	אגד

רש"י מפרש את דברי רב הונא בריה דרב יהושע 'כל אגד שאינו עשוי לטלטלו לא שמיא אגד': כגון זה שמשותף קשר העליון אם אתה מטלטלו הוא ניתק מאליו שאין לו אלא פיו קלוע כמין גדיל לאחוז את הנצרים.

לפירוש רש"י, רב הונא בריה דרב יהושע אינו חולק על ר' אבא שצריך להתיר ראשי מדנין כדי להכשירו לסיכוך, אך חולק על רב פפא וסובר שקשר התחתון על אף שקשור אינו אגד כיוון שא"א לטלטל אותו ללא שייפתח ולכן אע"פ שלא התירו אותו כשר לסיכוך.²⁶ הרי"ד כותב:

פ"י דלא שרי להו כלל לא ראשי מדנין שלהן ולא מתתאי שאיזה אגד אסרו חכמים שעשוי לטלטלו באיגודו כגון חבילת עצים שעושה מהן חבילה כדי לטלטלו יחד ולא יטרח בהן

²⁶ וכן מפרשים המאירי, הריב"ן והמאורות. ומבאר הרי"ן: 'וקמ"ל שאע"פ שהן נראין עדיין כקשורין מצד שהן מחוברין זה עם זה כדרך עצים שעשו מן חבילות אפ"ה כיון שהותרו הקשרים הותרו לאלתר'. ובריצי"ג: '... שהותרו ראשי מדנין שהוא אותו קשר הקשור בראשיהן כשרים ואע"פ שאגודים מלמטה אגד שאינו עשוי לטלטלו הוא ולא שמיא אגד', וכן הוא בראבי"ה.

לטלטלן מעט מעט, אבל הני אורבני כשאוגדן אינו מתכוין כדי לטלטלן באיגודן אלא כדי לחברן לעשות מהן צריף, ודמו למחצלת קנים שמסככין בה והרי כמה קנים אגודין בה והוא לה חבילי קנים, אלא מפני שלא אגדן כדי לטלטלן באיגודן אלא כדי לעשותן כלי לא תיקרא אותה המחצלת אגידה וחבילה והם הכי נמי צריפא דאורבני.

לדעת הרי"ד, רב הונא בריה דרב יהושע חולק על ר' אבא אמר שמואל וסובר שכיוון שאין מטרת האגד לטלטול אלא כדי לעשותו כלי אינו אגד.²⁷

יש לציין, ש-מ גורס 'כל אגד שאינו ראוי לטלטלו'. גרסה זאת מתאימה לפירוש רש"י שיש בעיה טכנית לטלטל אותו באגדו ולא מטרת האגד היא הדין.²⁸

ביאור הרי"ד קשה בלשון הסוגיה 'אפילו תימא דלא שרי להו' שממנה משמע שרב הונא מתייחס לדברי רב פפא, ואכן הרי"ף אינו גורס משפט זה וכן היא גרסת **תב**.²⁹ גרסת הנוסח הרווח נמצאת אצל הלכות פסוקות.³⁰

הרמב"ם ה' סוכה פ"ה הי"א כותב: 'וכן כל אגד שאינו עשוי לטלטלו אינו אגד'. מכך שהרמב"ם אינו מזכיר שהתיר קשר העליון אלא כותב בסתם נראה שסובר כרי"ד. כפי שכתבתי פירוש זה בסוגיה נח יותר לפי גרסת הרי"ף וכה"י התימניים ולכן רגליים לדבר שזהו הנוסח שעמד לפני הרמב"ם.

את השתלשלות הגרסאות בסוגיה זאת ראה בסעיף 4.3.1.3 בדיון שם הכרעתי כגרסת הרי"ף.

6.1.9 יג ע"ב (דפי הרי"ף). כט ע"א שורה 19-21

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.11.

גרסת הרי"ף כגרסת **מתב**. בדיון שם הכרעתי שהיא הגרסה המקורית.

6.1.10 טו ע"א (דפי הרי"ף). לב ע"א שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.15.

הגרסה ברי"ף דפוס קושטא 'כווץ קבוץ' וכן מעיד הריטב"א שהרי"ף גורס את שתי הגרסאות.³¹ אך ברי"ף כ"י ניו יורק 'קוץ'. בדיון שם הכרעתי שהגרסה המקורית היא 'כווץ' והרי"ף מכיר את שתי הגרסאות.

6.1.11 טו ע"ב (דפי הרי"ף). לב ע"ב שורה 41-42

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.19.

ב-אתבד, ת; וברי"ף עץ שהוא עבות שענפיו חופין את עצו'. בדיון שם הכרעתי שגרסה זאת היא המקורית וישנם שני תנאים להכשר ההדס.

²⁷ וכן הוא ברא"ה: 'שמעין דכל אגד שאינו עשוי לטלטלו באגד זה אע"פ שאפשר לטלטלו לא שמה אגד', וכ"כ הריטב"א.

²⁸ הלשון 'אינו עשוי' כתיאור לאובייקט מופיעה בעוד שלש מקומות. בשבת קמו ע"א 'כל פתח שאינו עשוי להוציא ולהכניס'. ביומא י ע"א 'כל בית שאינו עשוי לקיץ ולחורף'. בגיטין ח ע"א 'עציץ שאינו עשוי לברוח'. בכל המקומות הנ"ל המשמעות של הביטוי 'אינו עשוי' היא שלא נעשה למטרה זאת ולא שאינו יכול לשמש למטרה זאת.

²⁹ עיין בערול"ג שמביא פירוש זה ומקשה: 'רק שיש לדקדק הלשון דקאמר אפילו תימא דלא שרי להו דמשמע בפירוש דקאי על רב פפא דנקט הלשון דשרי להו אכן זה יש ליישב ומהתימא על הב"ח שלא הרגיש בזה דהרי"ף והרא"ש באמת לא הביאו הלשון הזה אפילו תימא דלא שרי להו אלא בסתמא... אכן מ"מ צ"ע קצת אחר דרב אבא בשם שמואל אמר כן... שרב הונא בריה דרי"י פלוג עליו... ובפרט דרב הונא בריה דרי"י הוא בר פלוגתא דרב פפא'.

³⁰ ה"פ עמ' כו וכן בה"ג, א, עמ' 330.

³¹ ד"ר עזרא שבט מסר לי שכך גם הגרסה בכ"י אוקספורד 550 של הרי"ף שלדבריו הוא העד הטוב ביותר של הרי"ף.

לגרסת הרי"ף צ"ל שהדרשה 'שגדילות על הנחל' כוונתה למין שגדל על הנחל ולא שגדל בפועל.
וכן כותב הריטב"א:

אלא ודאי דכ"ע מכשרי של בעל ושל הרים והא דקתני הגדלות על הנחל פירוש אותן ערבות
שדרךן על הרוב להיות גדלות על הנחל ואפילו הם של בעל ושל הרים.³⁴
נמצא א"כ, שהתוספת היא הגהה מאוחרת ונעשתה בעיקר בענף האשכנזי (כה"י מולא).

6.1.14 טז ע"ב (דפי הרי"ף). לד ע"ב שורה 12-13

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.21.

ב-לסאתב, 15, ת, וברי"ף יר' אליעזר אומ'. בדיון שם הכרעתי שגרסה זאת היא המקורית. בכל
אופן, ההגהה נעשתה בעיקר בענף האשכנזי (כה"י מונד).

6.1.15 יז ע"ב (דפי הרי"ף)

עלתה חזזית על רובו נטלה בוכנתו נקלף נסדק נקב וחסר כל שהוא פסול עלתה חזזית על
מיעוטו נטל עוקצו ניקב ולא חסר כל שהוא כשר

לו ע"א שורה 15

ת"ש אתרוג תפוח סרוח כבוש שלוק כושי לבן ומנומר פסול אתרוג ככדור
פסול ויש אומרים אף התיוס אתרוג הבוסר ר"ע פוסל וחכמים מכשירין

מ											
ו											
ל											
ס											
א	עלתה	חזזית	על	רובו	נטלה	בוכנתו	נקלף	נסדק	ניקב	וחסר	כל שהוא
נ											
ת	עלתה	חזזית	על	רובו	ניטלה	בוכנתו	נקלף	נסדק	ניקב	וחסר	כל שהוא
ב	עלתה	חזזית	על	רובו	ניטלה	בוכנתו	נקלף	נסדק	ניקב	וחסר	כל שהוא
ד											
ת	עלתה	חזזית	על	רובו	ניטלה	בוכנתו	נקלף	נסדק	ניקב	וחסר	כל שהוא
15											
III											

שכותב: 'נחלי מים מצוה בזו ומיהו של בעל כשרה כדלקמן כדכתיב ערבי לשון רבים' (וכן נראה מרש"י ד"ה 'מאי
קראה' שהריבוי הוא מכך שנאמר בלשון רבים).

³⁴ ראה בחי' הריצ"ד שהברייתא הזאת שדורשת ערבי נחל הגדילות על הנחל ופוסלת צפצפה משום שגדילה בין ההרים
סוברת כמדרש הראשון שכל ערבה שאינה גדילה על הנחל פסולה. ודבריו קשים, שהרי אם מכשיר רק ערבה שגדילה
על הנחל מדוע ממעט צפצפה ולא כל ערבה שאינה גדילה על הנחל. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 858; בורגנסקי,
סוכה, עמ' 515 שנוקטים שלברייתא זאת כל ערבה כשירה כיוון שהיא ממין שגדל על הנחל.

כשר	חסר	ולא	ניקב	עוקצו	ניטל	מיעוטו	על	חזזית	עלתה	פסול
כשר	חסר	ולא	ניקב	עוקצו	ניטל	מיעוטו	על	חזזית	עלתה	פסול
כשר	חסר	ולא	ניקב	או עוקצו	ניטל	מיעוטו	על	חזזית	עלתה	פסול
כשר	חסר	ולא	ניקב	עוקצו	ניטל	מיעוטו	על	חזזית	עלתה	פסול

ב-אתב,ת; וברייף ישנו קטע נוסף בברייתא 'עלתה חזזית על רובו...ניקב ולא חסר כשר'. קטע זה דומה למשנה ואפשר שהושמט בשאר העדים כיוון שנמצא במשנה. יש להעיר, שהגרסה בברייתא היא 'ניטלה בוכנתו' בניגוד למשנה שם הגרסה 'ניטלה פטמתו'. גרסה זאת חשובה להבנת הרייף בסוגיית 'ניטלה פטמתו' (לה ע"ב). הרייף מפרש את המשפט 'תני ר' יצחק בן אלעזר נטלה בוכנתו כך: 'פי' פטמתו דד של אתרוג והוא חוטמו... פי' בוכנתו קנה העץ הנתון באתרוג שהוא תלוי בו באילן... וכעין זה מפרש ר"ח. הרמב"ן כותב על דברי הרייף:

עכשיו נחזור על דברי רבינו הגדול בעל ההלכות, הרי לדבריו נטלה פטמתו דמתניתין שהיא השושנה פסול אחד הוא שהוא בחוטמו של אתרוג, ונטלה בוכנתו דתני ר' יצחק בן אלעזר פסול אחר... ויש לתמוה עליו פה קדוש היאך יאמר דבר זה, אם כן היה לנו בגמרא לומר אמר ר' יצחק בן אלעזר נטלה בוכנתו פסול וכן אם הברייתא הזו של ר' יצחק בן אלעזר היתה שנויה על נטל עוקצו דמתניתין כך היה לו לשנות נטלה בוכנתו פסול, מדלא מדכרי בגמרא בנטלה בוכנתו לא כשר ולא פסול ש"מ שלא באו אלא לפרש אחד מן השנויין במשנה.³⁵ אבל יש לו לדחות ולתרץ שרצו בגמרא לומר דר' יצחק בן אלעזר תני במתניתין ניטלה בוכנתו עם הפסולין ששנויין במשנתו והנה אין זה מתחזיר והנה, לפי גרסת הרייף בברייתא שלפנינו מיושבת שאלת הרמב"ן. אומנם ר' יצחק לא בא לפרש את המשנה אך לא שנה 'פסול' מכיוון שבא לצטט את לשון הברייתא המקבילה למשנה ובברייתא לא מופיע 'פטמתו' אלא 'בוכנתו'.³⁶ המאירי דן בשיטת הרייף לסוגיין ומציין שבברייתא הרייף גורס ניטלה בוכנתו: 'ושמא יש לפרש דר' יצחק מחליף ותני במקום פיטמתו בוכנתו ומ"מ דברים חלוקים הם ואנו פוסלים ניטלה פיטמתו במתניתא וניטלה בוכנתו בברייתא דר' יצחק... ועיי"ש מה שמקשה על כך.³⁷

³⁵ עיין תוספות ד"ה 'נטלה' שכתבו שלשיטת ר"ח לא בא ר' יצחק לפרש אלא להוסיף על המשנה.

³⁶ יש לציין, שברייף כ"י ניו יורק הגרסה בדברי ר' יצחק בן אלעזר 'פסול'. גרסה זאת לא נמצאת בעדי הבבלי שלפנינו וצ"ע. כמו כן, מהרמב"ן משמע שהרייף אינו גורס 'פסול' שהרי מקשה שלפירושו צריך היה להיות 'פסול'. ונראה שהוסיפו זאת ברייף משום הקושי שמעלה הרמב"ן. ואכן בדפוס קושטא ליתא 'פסול'. ד"ר עזרא שבט מסר לי שבכ"י אוקספורד 550 של הרייף ליתא 'פסול'.

לגרסה 'דבעינא לקיחה תמה' קשה מה הראיה מאזוב, הרי שם לא כתוב אלא ולקחו ולא בעינן לקיחה תמה.⁴⁰

הריטב"א⁴¹ מקשה על רבא :

וכ"ת דכיון דלא הוי לנאותו הויא חציצה כדלעיל י"ל דאנן לית לן קרא לפסול חציצה בלולב אלא טעמא משום דלא הוי לקיחה תמה, וכל שהוא לנאותו בטל לגבי לולב כאילו נוטל בו ממש, וכן כל שהוא טפל בידו בטל בידו כאילו נוגע ידו ממש בלולב... לדעת הריטב"א הבעיה בסוגייתנו היא משום חציצה שנלמד מכך שצריך לקיחה תמה, ורבא מחדש שמכיוון שהסודר כרוך על ידו אינו חוצץ. לפי"ז יש לגרוס 'לקיחה תמה'.⁴² הרמב"ם הל' לולב פ"ז הי"א כותב: '...לקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה והוא שיהיה דרך כבוד ודרך הידור שכל שהוא לנאותו אינו חוצץ...'. לדעת הרמב"ם במקרה זה ישנן שתי בעיות בלקיחה ובחציצה, אך הגמ' לא דנה בבעיית החציצה שזהה בטיעוניה למקרה הקודם ועיין בלח"מ. נראה, שהגרסה 'ולקחתם' היא המקורית שהרי נמצאת אצל הגאונים, ר"ח והרי"ף. גרסה זאת הוגהה מכיוון שמתעלמת מבעיית החציצה ומתייחסת רק לבעיית הלקיחה. משום כך הגיהו ל'לקיחה תמה' כך שתזכר גם בעיית החציצה. בכל אופן, מסתבר שהסוגיה עוסקת בבעיית הלקיחה כפי שנראה מדברי רבא ומראייתו מאזוב שאינם מתייחסים לבעיית החציצה.

6.1.18 כ ע"א (דפי הרי"ף). מא ע"ב שורה 34-35

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.24

בדיון שם הכרעתי שגרסת הרי"ף היא המקורית ונמצאת ב-תב,6.

6.1.19 כ ע"א (דפי הרי"ף). מא ע"ב שורה 39-41, מא ע"ב שורה 52

בנוסח הרווח 'למה לי למימר שלקחו באלף זוז להודיעך כמה מצות חביבות עליהן'. קטע זה מרובה בחילופי גרסאות וראה בפרק על הגהות רש"י את החילופים בקטע זה. בהמשך לאחר הברייתא גורסים בנוסח הרווח 'מאי קמ"ל להודיעך כמה היו זריזין במצות'.

ב-תב,15,6,17 וברי"ף ליתא לקטע הראשון ובחלק מעדים אלו ליתא אף את הקטע השני.⁴³ אומנם חילופי נוסח רבים בקטע זה מעידים על כך שהוא תוספת מאוחרת אך נוסף בזמן קדום ונמצא כבר בשאלתות ובה"פ (ראה סעיף 7.41). כפי הנראה קטע זה נוסף כדי לחבר בין הברייתא העוסקת ביציאה ידי חובתו בלולבו של חבירו להמשך הגמ' שעוסקת בחביבותה של מצוות לולב. מגמת החיבור ניכרת גם ממיקומה של השאלה 'למה לי למימר שלקחו באלף זוז' שנמצאת לאחר השאלה 'למה לי למימר החזירו' על אף שבברייתא הסדר הוא הפוך. סדר זה נועד לחבר את התשובה 'להודיעך שמצוות חביבות...' להמשך הגמ' ואכן ב-א שינה את הסדר לפי סדר ההופעה בברייתא.

³⁹ הלכות גדולות, א, עמ' 345 (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 489).

⁴⁰ עיין בערולי"נ שמקשה כך, ועיין עוד באוצר מפרשי התלמוד עמ' שז.

⁴¹ וכן הוא ברא"ה ובר"ן.

⁴² וכן הוא בפירוש המובא באוצה"ג עמ' 116: '... לא לינקוט איניש הושענא בסודרא משום דחוצץ ובעינא לקיחה תמה וליכא וקשיא לרבא דאמי כל לנאותו אינו חוצץ'.

⁴³ קטעים 6,15 אינם מכילים את הפיסקה השנייה. ב-17 גורס 'להודיעך כמה היו זריזין במצות'. ב-תב, V בר"ח וברי"ף ליתא לפיסקה זאת.

נראה באופן ברור שתוספת זאת היא מאוחרת ולכן נעדרת מהרי"ף מכה"י התימניים וקטעי הגניזה. בכל אופן תוספת זאת נוספה בזמן קדום שהרי היא מופיעה אצל הגאונים.

6.1.20 כא ע"א (דפי הרי"ף). מב ע"ב שורה 34

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.22.

בדיון שם הכרעתי שגרסת הרי"ף משנית כנגד גרסת הרמב"ם ו-**תב**.

6.1.21 כא ע"א (דפי הרי"ף). מג ע"א שורה 5-7

אי הכי ראשון נמי ראשון דאית ליה עיקר מן התורה בגבולין לא גזרו ביה רבנן הנך דלית

להו עקר מן התורה גזרו ביה רבנן

הגמ' שואלת מדוע כאשר יו"ט ראשון חל בשבת נוטלים לולב ולא גוזרים שמא יטלטל. העדים נחלקו בנוסח התירוץ:

בנוסח הרווח בר"ח, ערוך (ערך גבל ב') וברי"ד 'ראשון דאיתיה מן התורה בגבולין'. ב-**אתב, ת** וברי"ף 'ראשון דאית ליה עיקר מן התורה בגבולין'. חילוף זה נמצא גם להלן שורה 15.

הגמ' משיבה שיום ראשון חשוב יותר שחיובו מן התורה אף בגבולין. לכאורה הגרסה 'דאית ליה עיקר' אינה מתאימה כאן. ניסוח זה מובא להלן מד ע"א כתירוץ לשאלה מדוע בלולב תקנו כל שבעה זכר למקדש ועל כך השיבו שללולב יש עיקר בגבולין דהיינו יש לו שורש מהתורה בגבולין מכיוון שחייב ביום הראשון.⁴⁴ אך בסוגייתנו נושא הדיון הוא יום ראשון ועליו אין זה נכון לומר שיש לו שורש אלא שחייב מהתורה.

ברם, מהסוגיה להלן מד ע"א עולה שהרמב"ם מפרש שיש לו עיקר מהתורה' כוונתו שחייב מהתורה ואף כתוב בפירוש בתורה.⁴⁵ לביאור זה אזי אפשר לגרוס בסוגייתנו 'דאית ליה עיקר מהתורה' דהיינו שיום ראשון חשוב יותר שאף בגבולין חייבים והוא מפורש בתורה. יש להעיר שפירוש הרמב"ם בסוגיה שם תלוי בגרסה, אך שם א אינו גורס כרמב"ם וא"כ לא יכול לפרש את המילים 'שיש לו עיקר מן התורה' כרמב"ם ולכן נראה שבסוגייתנו גורס כך בהשפעת הרי"ף.

לפי מה שהכרעתי בפרק על הרמב"ם הגרסה שם היא המקורית ולכן אין לפסול גרסה זאת בסוגייתנו אם כי אין זה מוכרח שהיא המקורית כאן.

ב-18 גורס 'דאיתיה מן התורה בגבולין'. אך להלן בשורה 15 גורס 'וראשון דאית ליה עקר בגבולין מן התורה מנא לך' והוא כגרסת **אתב, ת** והרי"ף שם וכפי שפירשתי.⁴⁶

6.1.22 כב ע"א (דפי הרי"ף). מו ע"א שורה 19-23

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.25. בדיון שם הכרעתי כגרסת הרי"ף ו-**לנתב, V**.

⁴⁴ בעל המאור כותב: 'והרי"ף ז"ל כתב בהלכות במקום הזה ראשון דאית ליה עיקר מה"ת בגבולין ולא שייך למימר כי הדין לישנא אלא לענין מעבד ז' זכר למקדש וכדאיתא בגמ' במסקנא דשמעתין אבל הכא לא שייך למימר אלא ראשון דאיתיה מה"ת בגבולין וכמו שהוזכר בגמ'". וראה הלבני, מקורות, עמ' רלא הערה 2.

⁴⁵ ראה בסעיף 6.2.23.

⁴⁶ אין לנו את החילוף להלן מד ע"א בקטע זה.

סיכום

מצאתי 22 חילופי גרסה, בין הרי"ף ועדי נוסח אחרים, שמקורן בהגהות. בחילופים אלו נמצאה התאמה מוחלטת בין גרסת הרי"ף לגרסת הענף התימני מלבד בשני מקומות. בבואנו לנתח התאמה זאת נצטרך לדון האם לפנינו מסורת נוסח משותפת לרי"ף ולכה"י התימניים או שכה"י התימניים הושפעו מנוסח הרי"ף.⁴⁷ נראה שישנם מספר טיעונים שתומכים בכך שמדובר במסורת נוסח משותפת ולא בהשפעה של הרי"ף על הענף התימני:

- א. ישנן שתי דוגמאות שבהן נוסח הרי"ף שונה מהנוסח התימני (דוגמה 16, 20).⁴⁸ מהניתוח של דוגמאות אלו עלה שהנוסח התימני הוא המקורי ואילו נוסח הרי"ף הינו משני והוגה כדי להתגבר על קושי בנוסח זה או אשגרה מהמקבילות.⁴⁹ במידה והנוסח התימני הושפע מנוסח הרי"ף היו מתקנים גם את המקרים הנ"ל. בדוגמה נוספת (דוגמה 10) הרי"ף מביא את שתי הגרסאות ואילו בנוסח התימני מובאת רק גרסה אחת שהיא גרסת הגאונים המקורית. בדוגמה 22 משמעות הגרסה היא כגרסת הרי"ף אך לשון הרי"ף ארוכה יותר.
 - ב. ישנן דוגמאות שבהן פסק הרי"ף מובן לאור הנוסח התימני ראה דוגמאות 1, 2, 6, 7. בכל הדוגמאות הנ"ל אין מדובר בזהות בין נוסח הרי"ף לנוסח התימני אלא בפסקים של הרי"ף שמובנים לאור הנוסח התימני. האפשרות שחכמים ולמדנים שינו את נוסח התלמוד כדי להתאימו לפסק הרי"ף היא רחוקה ועיון בדוגמאות הנ"ל מוכיח שהדבר בלתי אפשרי.
 - ג. ישנה דוגמה (דוגמה 19) שבה מהנוסח התימני ומהרי"ף נעדר קטע מהסוגיה שכפי הנראה נוסף כדי לחבר את שני חלקי הסוגיה. קשה לומר שהקטע היה בנוסח התימני והושמט בעקבות הרי"ף, שהרי קטע זה אינו מעורר שום קושי ואדרבה משכלל את עריכת הסוגיה.
 - ד. בפרק שלישי המתאר את ענפי הנוסח למסכת סקרת את חילופי הניסוח וחילופי לישנא רוויחא ולישנא קייטא שבין שני הענפים. מתוך סקירת החילופים שם עלה שישנן מקומות רבים שבהם ניסוח הרי"ף בסוגיה שונה מניסוח הענף התימני (18 מקומות לעומת 2 מקומות שבהם זהה) וכן מקומות רבים שהרי"ף מייצג את הלשון הארוכה בניגוד לענף התימני הקצר (21 מקומות לעומת 3 מקומות שבהם זהה). בכל המקרים הנ"ל לא הייתה השפעה של הרי"ף על הנוסח התימני ולכן נראה לקבוע שגם בגרסאות הנ"ל אין מדובר בהשפעה אלא במסורת נוסח משותפת.
- נמצא א"כ, שבחילופים אלה כה"י התימניים והרי"ף מייצגים מסורת נוסח משותפת. מתוך ניתוח הדוגמאות ע"י עיון בסוגיות ובעריכתן עלה שמסורת נוסח זאת מייצגת את הנוסח המקורי טרם שהוגה. בשני מקומות הסקנו שנוסח הרי"ף הוא המשני ובמקרה זה כה"י התימניים אינם גורסים כרי"ף. מסורת זאת היא מסורת קדומה שהתהלכה אף בספרד בימי הביניים ועמדה לפני הרי"ף.

⁴⁷ ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 111-112 שסוקר עדויות חיצוניות על התפשטות הרי"ף בתימן. סבתו מסכם שהעדויות הנ"ל אינן נותנות תמונה ברורה ואינן מקדמות את הדין בשאלה הנ"ל.

⁴⁸ ישנן שתי דוגמאות נוספות בפרק על ר"ח שבהם הכרעתי שנוסח הרי"ף הוא משני כנגד ר"ח והענף התימני (סעיפים 5.1.34 ו-5.1.42).

⁴⁹ דוגמה נוספת ראה בסעיף 4.2.10 שם אשגרה בדברי הרי"ף שלא חדרה לענף התימני.

ישנו מקום אחד שבו ניתן לקבוע שיש השפעה מהרי"ף, אך אין מדובר בחילוף כתוצאה מהגהה אלא בלשון ארוכה וכן לא נמצא בכל כה"י התימניים:

טו ע"ב (דפי הרי"ף)

ומשכחת לה באסא מצראה דקיימי שבעה בחד קינא ואעיג דנתרי ארבעה מיניה דאינון רובה נשתייר תלתא בחד קינא והוה ליה עבות וכשר

לג ע"א שורה 2-1

מ	באסא	מצראה	דקיימי	שבעה	שבעה	טרפי	בחד	קינא	וכיון	שנשרו
ו	באסא	מצראה	דקיימי	אשבעה		טרפי		בקינא	וכיון	דנתרו
ל	באסא	מצראה	דקיימי	שבעה		טרפי	בחד	קינה		דנתרי
ס	באסא	מצראה	דקיימי'	שבעה		טרפי	בחד	קינא		<..>תר..<
א	באסא	מצראה	דקיימי	שבעה		טרפי		בקינא	כי	נתרי
נ	באסא	מצראה	דקיימי	שבעה		טרפי	בחד	קינא	כי	נתרי
ת	באסא	מצראה								
ב	באסא	מצריאנא	דקיימא	שבעה	שבעה			בקינא		
ת	באסא	מצראה								
ד	באסא	מצראה	דקיימי	שבעה	שבעה		בחד	קינא	דכי	נתרי

מ	להו	ארבעא	פשו	להו	תלת'
ו	להו	ארבעה	פשו	להו	תלתא
ל		ארבעה	פשי	ביה	תלתא
ס		א..>עה	קיימן		תלתא
א	להו	ארבעה	פשו	להו	תלת
נ	בהו	ארבעה	פשו	להו	תלתא
ת					
ב					והוה ליה עבות וכשר
ת					
ד		ארבעה	פשו	להו	תלתא

ב-ת,ת₃ ליתא לביאור מהו אסא מצראה וביאור הדין בנשרו רוב עליו. ב-ב מביא את הביאור מהו אסא מצראה אך ליתא לביאור הדין ומוסיף את ההגדרה ההלכתית 'והוה ליה עבות וכשר'. במידה ונוסח ב הוא כרי"ף, אזי המשפט 'כי נתרי...' חסר משום שדילג מחמת הדומות (ברי"ף מרחיב יותר את הביאור ולכן יש מילה דומה 'קינא'). כמו כן, ישנה תוספת של ההגדרה ההלכתית 'והוה ליה עבות וכשר'.

יש להסתפק האם זהו הנוסח שבתלמודו של הרי"ף או שהרי"ף הוסיף ופירש קטע זה. במידה ואין זה נוסחו של הרי"ף, אזי ב הושפע מלשון הרי"ף ואין מדובר בנוסח משותף שעמד לפניהם. אך אף אם זהו הנוסח בתלמודו של הרי"ף, לאור גרסת ליתא שב-ת,ת₃ נראה שהמסורת התימנית כלל לא גרסה קטע זה, ו-ב הוסיף זאת מהרי"ף.

אעמוד על התהוותו של ענף הנוסח הרווח בדוגמאות אלה:

בשש מהדוגמאות נוסח הרי"ף משותף לעוד עדים מזרחיים ולא מצאתי עדות לכך שהוגה במזרח. כך הוא בדוגמאות 5,9,10,13,14,22. בדוגמה 5 בכל כה"י וקטע גניזה ספרדי. בדוגמה 9 ב-ולסאנד ובקטעים ספרדיים. בדוגמה 10 ב-מסאד (ב-ל ליתא). בדוגמה 13 ב-מולא. בדוגמה 14 ב-מונד. בדוגמה 22 ב-מואד. נראה שדוגמאות אלה מייצגות את ענף הנוסח האשכנזי ולכן אין להן עד מזרחי שמסייע ובדרי"כ לא כל הענף הרווח גורס כמותן.

ב-14 מהדוגמאות נוסח הענף הרווח נמצא כבר במזרח.⁵⁰ בשלש דוגמאות נמצא כבר אצל הגאונים (7,8,19). בארבע מהדוגמאות אצל ר"ח (1,11,12,21). בשבע דוגמאות נמצא בקטעי גניזה (2,3,4,6,15,17,18).

מתוך נתונים אלו נראה בבירור שענף הנוסח הרווח הוא ענף משני אך נתהווה ברובו עוד במזרח, אם כי המשיך בהתפתחותו במסירה האירופאית המאוחרת.

ישנם עדים אחרים שקרובים לנוסח הרי"ף:

א. מ זהה בשלש מהדוגמאות לנוסח הרי"ף (3,4,9). מ מכיר גם נוסחאות מזרחיות קדומות ומקוריות על אף שבבסיסו הנוסח שבו שייך לענף האשכנזי המאוחר.

ב. נ זהה בחמש מהדוגמאות (3,10,13,16,22) שבארבע מתוכם הכרעתי שהרי"ף מייצג את הנוסח המקורי. בדוגמה נוספת (4) מציג נוסח כלאיים. אך בשלש מדוגמאות אלה (10,13,22) שיערתי שהנוסח המשני הוא מענף הנוסח האשכנזי וא"כ אפשר להסיק ש-נ לא מושפע מענף זה אך לא על יניקתו מהענף המזרחי הקדום.⁵¹ בדוגמה 16 הרי"ף ו-נ מייצגים נוסח משני ייחודי ואפשר ש-נ מושפע מהרי"ף. כמו כן, בדוגמה 10 נ גורס את שתי הגרסאות וכן הוא ברי"ף ורגליים לדבר שהושפע מהרי"ף.

ג. א זהה בששה מקרים לנוסח הרי"ף (11,12,14,15,17,21). אך מאידך גורס בדוגמה 16 את לשון הרי"ף שלא במקומה ומטעותו ניכר שמדובר בהשפעת הרי"ף עליו. כמו כן, בדוגמה 21 גורס כרי"ף וגם שם הוכחתי שכפי הנראה מדובר בהשפעת הרי"ף. בבסיסו הנוסח שב-א שייך לענף האשכנזי המאוחר, ויש להסתפק האם המקומות שבהם גורס כענף המזרחי הקדום הם ממסורת נוסח שעמדה לפניו או בהשפעת הרי"ף (בכל ששת המקומות הנ"ל מדובר בנוסח התלמוד של הרי"ף ולא בפסק של הרי"ף שמתאים לנוסח התלמוד ולכן אפשר שמדובר בהשפעה).

⁵⁰ לדוגמאות אלה יש להוסיף את שתי הדוגמאות שבהן הכרעתי כענף התימני כנגד נוסח הרי"ף המשני.

⁵¹ כמו כן, בדוגמה 9 שגם בה לא מצאתי עדות מזרחית לנוסח הרווח, הגרסה המקורית מופיעה בגליון נ (ראה סעיף 4.2.11).

6.2 נוסח הרמב"ם

6.2.1 הל' סוכה פ"ד הי"ג

מיעטה בתבן ובטלו הרי זה מיעוט, ואין צריך לומר עפר ובטלו אבל בעפר סתם אינו מיעוט

הל' טומאת מת פ"ז ה"ו

בית שמלאו עפר או צרורות בטל הבית

ד ע"א שורה 4-6

מבוטל	וביטלו	צרורות	או	תבן	שמילאהו	בית	דתנן	מ
בטל	וביטלו	צרורות	או	תבן	שמילהו	בית	דתנן	ו
בטל	וביטלו	צרורות	או	תבן	שמילאהו	בית	דתנן	ל
בטל	ובטלו	וצרורות		תבן	שמילאהו	בית	דתנן	ס
מבוטל	וביטלו	צרורות	או	תבן	שמלאהו	בית	דתנן	א
מיעוט	הוי	ובטלו	או	תבן	שמלאהו	בית	[דתנן]	נ
		וביטלו	או	תבן	שמ () [ל] אהו	בית	דתנן	ת
		וצרורות	או	תבן	שמילאהו	בית	דתנן	ב
מבוטל	וביטלו	וצרורות	או	תבן	שמילאהו	בית	דתנן	ד
	בטלו	וצרורות		תבן	שמילאהו	בית	דתנן	2

	ביטלו	לא	לא	לא	אין	מ
	ביטלו	לא	לא	לא	אין	ו
	[ביטול	לא	לא	בבי הז... .. פי... ..	אין	ל
	בטלו	לא	לא	בטלו	אין	ס
	בטלו	לא	לא	בטלו	אין	א
	בטלו	לא	לא	בטלו	אין	נ
						ת
						ב
	ביטלו	לא	לא	לא	אין	ד
	בטלו	לא	לא	לא	אין	2

ותני עלה רבי יוסי אומר תבן אין עתיד לפנותו הרי הוא כעפר סתם
ובטל עפר ועתיד לפנותו הרי הוא כסת' תבן ולא בטיל

תוספות ד"ה 'בית' כותבים :

ולא גרסינן נמי במסכת אהלות וביטלו בטל אלא טומאה בוקעת ועולה טומאה בוקעת
ויורדת והיא היא דהא בהא תליא אלא שדרך הש"ס לקצר משניות של סדר טהרות
כשמביאם

תוספות מעירים שהלשון 'מבוטל' אינה מלשון המשנה אלא הבללי קיצר ונקט את הדין בלשון
זאת. ב-נ נקט בלשון 'הוי מיעוט', לשון זאת מתאימה לסוגייתנו שעוסקת במיעוט הסוכה וזאת
התוצאה מכך שהעפר והתבן מבוטלים. ב-תב, ליתא לדין זה ובכך הם זהים ללשון המשנה. קשה
לומר שעדים אלו שינו עפ"י נוסח המשנה,⁵² כיוון שא"כ מדוע גרסו 'תבן' שאינה לשון המשנה.⁵³
בנוסף לכך, הבללי מדייק מהמשנה 'בטלו אין לא בטלו לא', דיוק זה לא נמצא ב-תב.⁵⁴

⁵² כדרכו של הענף התימני במובאות מהמשנה ראה בסעיף 2.4.

⁵³ ראה בסעיף 7.7.

⁵⁴ בעירובין ע"ב גורסים כה"י מינכן 95 ווטיקן 109 'ובטלו' אך הם גורסים את הדיוק 'טעמא דבטלו וכו'.

והנה נראה שפשט המשנה הוא שהלשון 'ובטלו' משמעותה הדין במקרה זה דהיינו הבית בטל⁵⁵ ולא שיבטלו היא הפעולה של האדם שמבטל את העפר. לגרסת רוב העדים של הבבלי, 'ובטלו' מתפרש כפעולת האדם, שהרי הדין הוא 'בטל' או 'מבוטל'. לכן, המסקנה מהמשנה היא שדווקא בבטלו בטל אך באופן אחר אינו בטל.

לגרסת **תב** אפשר שתיבת 'ובטלו' משמעותה שהבית בטל ולא מוזכר כאן שיש צורך בפעולת ביטול כדי לבטל את העפר והתבן, ולכן ליתא לדיוק מהמשנה שדווקא בבטלו בטל. במידה ונפרש כך, צריך להבין א"כ אימתי הבית בטל לגרסה זאת. נראה, שלגרסה זאת לומדים מדברי ר' יוסי על דעת המשנה. מתוך כך שר' יוסי בתוספתא מפרט אימתי בטל, מסיקה הסוגיה שר' יוסי חולק על המשנה, וא"כ לדעת המשנה ודאי שבתבן ואין עתיד לפנותו ועפר סתם אינו בטל.

לביאור זה מובנים דברי סוגייתנו 'תבן ואין עתיד לפנותו ועפר סתם מחלוקת ר' יוסי ורבנן'. משפט זה עורך קושי אצל הראשונים, שהרי רבנן ור' יוסי נחלקו גם בעפר ואין עתיד לפנותו שלרבנן אינו בטל כיוון שלא ביטלו.⁵⁶ אך לגרסת **תב** הדברים מובנים, שהרי במשנה לא מפורש שצריך ביטול, וא"כ אפשר שלדעת רבנן אין צריך בעפר דווקא ביטול ומספיק שאין עתיד לפנותו.⁵⁷

⁵⁵ ראה אהלות (מהדורת א' גולדברג), עמ' 111-112 שיש הגורסים במשנה 'בטלו' וא"כ ודאי שהכוונה שהבית בטל. אך גם לגורסים 'ובטלו' אפשר להבין את הוא"ו כוא"ו הנשוא ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1077. אפשטיין מוכיח שהפירוש הוא שהבית בטל שאל"כ היה צ"ל 'ובטל' ומסכם: 'א"כ אין מקום לדיוקו של הבבלי ביטלו אין לא ביטלו לא שאין ובטלו תנאי אלא נשוא' (ר"ח גורס 'ובטל' אך ראה להלן הערה 58). יש לציין, שמהירושלמי עירובין משמע שמפרש 'ובטלו' שהבית בטל. הירושלמי עירובין פ"ז ה"ג (כד ע"ג) אומר על המשנה שם: 'הא תבן לבטלו לא ביטל מתנית' דלא כר' יוסי דר' יוסי אמ' תבן ובטלו מבוטל'. העולה מהירושלמי שלדעת רבנן תבן אינו בטל ואפי' בטלו, וא"כ צ"ל שהמשנה באהלות שסוברת שניתן למעט בתבן היא לדעת ר' יוסי. לפי"ז, תיבת 'בטלו' שמתייחסת לעפר פירושה שהבית בטל שהרי לר' יוסי אין צורך לבטל את העפר (אך ראה גולדברג עמ' 112 שמשמע שמפרש שגם לירושלמי המשנה באהלות היא אליבא דרבנן ואינה עוסקת בתבן אלא בעפר. אך לפירושו צריך לחלק בין תבן לכרי של תבואה וזה דוחק וראה הלבני, מקורות, עמ' קנט הערה 9). בנוסף לכך, הבבלי בעירובין עט ע"א מביא את דעת רב הונא שמשנת אהלות היא כדעת ר' יוסי וא"כ נראה שמפרש 'ובטלו' שהבית בטל (אך ראה הלבני, מקורות, עמ' קנט-קס שמסתבר יותר שרב הונא לא בא לענות על קושיית הגמרא אלא קבע כלל בעלמא שמסכת אהלות שלנו נלקחה לרוב ממשניות ר' יוסי וראה גם עמינח, סוכה, עמ' 174).

⁵⁶ עיין לדוגמה תוספות ד"ה בית: 'והא דקאמר עפר סתם... הוה מצי למימר דבעפר ואין עתיד לפנותו נמי פליגי דלרבנן לא בטיל אא"כ בטלו... אלא משום ר' יוסי נקט עפר סתם דאפילו בסתם קבטיל ולא חש להאריך... ועיין במהרש"א ובערול"ן. אך הריטב"א כותב: 'ומסתברא דליכא פלוגתא אלא במאי דפריש ר' יוסי, דהיינו תבן ואין עתיד לפנותו אבל עפר ואין עתיד לפנותו אפי' רבנן מודו דבטיל והיינו דאמרינן דעפר סתם מחלוקת הא עתיד לפנותו אינו מחלוקת ולכו"ע בטל ולא קתני ובטלו אלא לאפוקי עפר סתם דלא בטיל כר' יוסי... וכן הוא בקיצור ברא"ה ובעיטור עמ' 157.

⁵⁷ ביאור זה לא ייתכן בבבלי בעירובין ע"ב. הבבלי שם מדייק מהמשנה שם שעפר סתם בטל ומקשה על כך מהמשנה באהלות שממנה משמע שצריך ביטול. רב הונא מתרץ שם שמשנת אהלות היא כשיטת ר' יוסי ועל כך מקשה הבבלי שר' יוסי לא מתאים לדעת המשנה. וא"כ לדעת הבבלי שם צ"ל שהפירוש במשנה הוא שצריך לבטל שאל"כ אין הוכחה מהמשנה לבדה שעפר סתם אינו בטל. כמו כן, המשנה יכולה להיות אליבא דר' יוסי. בכל אופן, גם לתירוצי האמוראים שם בסוף הסוגיה שעולה מהם שהמשנה באהלות היא לא כר' יוסי, אין זה מוכרח שפירשו כך את המשנה. ואפשר שפירשו את המשנה כפי שכתבתי כאן לגרסת **תב** דהיינו בניגוד לדברי ר' יוסי וסוברים שעפר סתם אינו מבוטל. מ"מ, לדברי הסתמא שם ודאי צ"ל שכך פירשה את המשנה. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 109: 'קשה גם להניח שהדיון ראשוני בסוכה ומכאן הועברה משנת אהלות לסוגיית עירובין שכן סוגיית עירובין היא אמוראית קדומה שהרי רב הונא מתרץ שם את הקושיא ממשנת אהלות וברור שסוגיית סוכה לא קדמה לה...'. לפי מה שכתבתי בביאור הסוגיה לגרסת **תב** אמנם רב הונא קודם לסוגייתנו שהרי מעמיד את משנת אהלות כר' יוסי, אך סוגיית אהלות

הגרסה בסוגייתנו 'מבוטל בטלו אין לא ביטלו לא' הועברה לכאן מסוגיית עירובין שם הגמ' אכן מדייקת כך.

ר"ח אינו גורס את הדין 'מבוטל' אך גורס את הדיוק מהמשנה 'דייקינן מינה מדקתני ובטלן מכלל שאם לא ביטלו מפורש אלא בסתם אינן מבוטלים'.⁵⁸ גם ב-2 אינו גורס את הדין וגורס את הדיוק. אך ב-2 הגרסה היא 'בטלו', וא"כ אין מדובר בפעולת האדם אלא בדין וקשה א"כ כיצד הגמ' מדייקת 'בטלו אין לא בטלו לא'. נראה א"כ, שגרסת ר"ח ו-2 היא שלב ביניים בו הועבר הדיוק מהמשנה מסוגיית עירובין אך עדיין לא הגיהו במשנה. נמצא, שהשינוי התחיל עוד במזרח והסתיים מאוחר יותר בהגהת המשנה.

הרמב"ם הל' סוכה פ"ד הי"ג כותב: 'מיעטה בתבן ובטלו הרי זה מיעוט, ואין צריך לומר עפר ובטלו. אבל בעפר סתם אינו מיעוט'. דברי הרמב"ם עוררו דיון משום שלא פירש את הדין בעפר ואין עתיד לפנותו.⁵⁹ קושי נוסף בדברי הרמב"ם הוא שבהל' טומאת מת פ"ז ה"ו כותב: בית שמלאו עפר או צרורות בטל הבית, ואילו מסוגייתנו עולה שביטלו במפורש וכן פוסק בהלכות סוכה.⁶⁰ והנה, לגרסת **תב** הדברים מיושבים, שהרי גם לסוגייתנו הפירוש במשנה הוא שהבית בטל ובכל אופן הבבלי בסוכה העמיד זאת לרבנן ובעפר סתם אינו בטל כיוון שהמשנה חולקת על ר' יוסי ובעפר ואין עתיד לפנותו לא פירשה.

הרי"ף כותב על סוגייתנו: 'תבן ובטלו הוי מיעוט וכל שכן עפר ובטלו'.

הרי"ף השמיט את הדין בעפר ואין עתיד לפנותו,⁶¹ ונראה שלפניו עמדה גרסת **תב** ולכן בעפר ואין עתיד לפנותו אין זה ברור מה סוברים רבנן כפי שכתבתי בביאור דעת הרמב"ם.

שמדייקת 'בטלו אין לא בטלו לא' מאוחרת לסוגייתנו שאינה מדייקת כך. וראה עמינח, סוכה, עמ' 174: 'הפירוש ביטול במשנת אהלות לביטול העפר והצרורות כבר היה לפני רב הונא בריה דרב יהושע ורב אשי... כיון שהסוגיה שלפנינו בסתם, נראה שהעורכים מאוחרים למו"מ שבעירובין, היינו מאוחרים לרב אשי'. ולפי מה שכתבתי בביאור סוגייתנו לגרסת **תב**, אפשר שלפני רב הונא בריה דרב יהושע ורב אשי עדיין עמד הפירוש שביטול הוא ביטול הבית וא"כ אפשר שקודם לסוגייתנו. אך המו"מ הסתמאי בסוגיית עירובין שמדייק 'בטלו אין לא בטלו לא' מאוחר לסוגייתנו. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 109 שסובר שהקשו מברייתא: 'כיוון שנאמר בה בפירוש 'ובטלו בטל' ונוח לו להקשות ממנה מאשר מן המשנה המאריכה בפרטים...'. לאור גרסת **תב** נראה שאין בטענתו ממש, שהרי 'בטלו' אינו מעשה האדם אלא הדין ולכן ודאי שהציטוט הוא מהמשנה ולא מברייתא. אך מ"מ אפשר שצודק לגבי גרסת 'והתניא' בעירובין ושם הקשו מברייתא משום האריכות שבמשנה. יש להעיר על מצב העדים במסכת עירובין. במינכן 95 'והתנאו... תבן'. בוטיקן 109 'והתניא... עפר'. באוקספורד 366 'והתניא... עפר'. בדפוסים 'והתנן... תבן'. כצפוי, בעירובין נמצאת הגרסה 'עפר' בכה"י שהרי כך גרס גם רש"י שם בניגוד לסוגייתנו. אך באופן מפתיע כה"י גורסים שם 'והתניא' (בניגוד גמור למצב העדים בסוכה), למרות שהנוסח שם בחלק מכה"י 'עפר' כפי שמופיע במשנה. והנה, לאור גרסת **תב** מובן מדוע גרסו בסוגיית עירובין 'תניא' ובסוכה 'דתנן', שהרי בעירובין 'בטלו' הוא מעשה האדם ואת הדין לא הביא מהמשנה שמאריכה. אך עדיין קשה אם משום הקיצור הביאו מברייתא, מדוע בסוכה לא הביאו מברייתא כדי לגרוס 'תבן'. ואפשר שבעירובין הביאו את הברייתא לא משום שרצו לקצר בלשון, אלא מכיוון שבמשנה 'בטלו' הוא הדין ולא מעשה האדם ולכן הביאו מברייתא שבה 'בטלו' הוא מעשה האדם.

⁵⁸ בר"ח הגרסה במשנה היא 'ובטלן' אך המהדיר בהערה 56 מעיר שבכ"י ב' של ר"ח וכן בפירוש ר"ח למקבילה בעירובין הגרסה 'ובטלו' (המהדיר כותב שקאי על הבית אך אין זה נכון שהרי ר"ח מביא את דיוק הגמ').

⁵⁹ עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' סב-סג ובהערות 13-14.

⁶⁰ עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' סג ובהערה 16.

⁶¹ ועיין בר"א מן ההר שכותב על הרי"ף: 'ואע"פ שקיצר יותר מדאי מ"מ לא הכשיר בעפר ובתבן אלא ע"י ביטול', וכעין זה ראה בשיטת ריב"ב על הרי"ף.

6.2.2 הלכות סוכה פ"ד הי"א

נעץ ארבעה קנדסין על ארבע זויות הגג וסיכך על גבן, הואיל והסכוך על שפת הגג כשרה, ורואין את המחיצות התחתונות כאלו הן עולות למעלה עד שפת הסיכוך
השגות הראב"ד: וזה אינו מחוור דאפילו לרב נחמן קאי בתיקו ולחומר

ד ע"ב שורה 16-19

						הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	מ
						הגג	באמצע	מחלוקת	א'	נחמן	ורב	ו
						הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	ל
						הגג	צע	מחלוקת	אמ' >..	נחמן	ורב	ס
						הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	א
						הגג	באמצע	מחלוקת	אמ' [אף]	נחמן	ורב	נ
הכל	דברי	הגג	בשפת	אבל	מחלוקת	הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	ת
הכל	דברי	הגג	בשפת	אבל	מחלוקת	הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	ב
הכל	דברי	הגג	שפת	על	מחלוקת	הגג	באמצע	מחלוקת	אמ'	נחמן	ורב	ד
						הגג	באמצע	מחלוקת			<...>	2

						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא	מ	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא'	ו	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעלהו	ל	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא	ס	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא	א	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא	נ	
										כשרה	ת	
										כש'	ב	
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא'	כשרה	ד
						הגג	באמצע	מחלוקת	להו	איבעיא		2

הכל	דברי	הגג	באמצע	אבל	מחלוקת	הגג	בשפת	מחלוקת	אב	דילמ'	או	מ
											כשירה	ו
											כשירה'	ל
											כשירה	ס
											כשרה	א
											כשרה	נ
											כשרה	ת
											כשרה	ב
											כשרה	ד
											כשירה	2

						מחלוקת	מאי	תיקו	בזה	ובין	בזה	בין	א	מ
						מחלוקת'		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	ו
						מחלוקת		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	ל
						מחלוקת		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	ס
						מחלוקת		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	א
						מחלוקת		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	נ
													ת	
													ב	
						מחלוקת		תיקו	בזו	ובין	בזו	בין	א	ד
						מחלוקת		תיקו	בזה	ובין	בזה	בין	א	2

ב-**מולסאנ, 2** ובראבי"ה הגרסה היא: 'ורב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת איבעיא להו באמצע הגג מחלוקת אבל על שפת הגג דברי הכל כשירה או דילמא בין בזו ובין בזו מחלוקת תיקוי' (ב-**מ** נוסף עוד צד בספק 'או דילמי' בשפת הגג מחלוקת אבל באמצע הגג דברי הכל פסולה'. גרסה זאת משובשת, שהרי צד זה הוא כדעת רב הונא ולכן לא ייתכן שזאת דעת רב נחמן).

ב-**תב** הגרסה היא: 'ורב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה'. ב-**ד** גרסת כלאיים 'אבל בשפת הגג... איבעיא להו...' (ובדפוסים מאוחרים תקנו וגרסו רק 'איבעיא להו').

בגליון **נ** גורס 'אף'. כעין גרסה זאת גורס הרא"ה: 'ור' נחמן אמר באמצע הגג נמי מחלוקת'. לגרסה זאת חולקים בין בשפת הגג ובין באמצע הגג, ולפיה אין לגרוס 'איבעיא להו'.⁶²
ר' יצחק אבן גיאת מביא את הגרסה הבאה:

ורבנו שרירא לא גריס הדין ביעייה אלא רב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה ופסיק לה הכי עכשיו ק"ל דבאמצע הגג הלכה⁶³ כר' יעקב דמכשיר ובשפת הגג פליגי רב הונא ורב נחמן לרב הונא דאמר פסולה שסובר כי בזו חלוקתן הלכה כרבנן דפליגי ולרב נחמן כשרה בשפת הגג דברי הכל כשרה ורב ישראל הכהן גריס נמי הכי ופסק לה כרב נחמן.⁶⁴

המגיד משנה (הל' סוכה פ"ד פי"א) הביא את גרסת הגאונים, וכתב שכן נראה עיקר, משום שלגורסים 'איבעיא להו' קשה מדוע הניח בספק את הדין בשפת הגג שבו יש נפק"מ לדעת רבנן ופירש רק את הדין באמצע הגג שבו יש נפק"מ רק לדעת ר' יעקב. בנוסף לכך מקשה המ"מ לגרסה זאת, שהרי הגמ' בהמשך מדייקת 'אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה לימא תיהוי תיובתא דרב הונא בתרתי', דיוק זה אינו עולה בקנה אחד עם הסתפקות הגמ' בדעת ר' נחמן, ונראה פשוט שלרב נחמן אין ספק ואינם חולקים בשפת הגג.⁶⁵

לאור קשיים אלו שמעלה המגיד משנה יש לדון בחילוף הגרסה בסוגייתנו. במידה וגרסת 'איבעיא להו' היא הגרסה המקורית מובן מדוע שינו אותה. אך במידה וגרסת הגאונים היא הגרסה המקורית אין זה מובן מדוע שינו אותה ויצרו ספק בשפת הגג, שינוי שיוצר קושי בסוגיה. לפי"ז, יש לכאורה להכריע כנגד גרסת הגאונים.⁶⁶ ולגבי שאלת המ"מ אפשר לומר שהאיבעיא להו נשאל לאחר שהסוגיה דחתה את הדיוק 'אבל בשפת הגג כשר'. אך עדיין יש להקשות מניין נוצרה גרסת

⁶² הדק"ס עמ' 8 אות א כותב על גרסה זאת: 'ונסחא מוטעית היא דא"כ מאי בעי הגמ' ונראה שכן היה לפני רש"י ומחקו'. דחייתו של הדק"ס לגרסה זאת מה'איבעיא להו' אינה דחיה כיוון שלגורסים זאת אין לגרוס את ה'איבעיא להו' ואכן הרא"ה אינו גורס את ה'איבעיא להו'.

⁶³ בייצחק ירנן מעיר שצריך לגרוס 'אין הלכה'.

⁶⁴ שערי שמחה, א, עמ' ע. וכן הוא בעיטור עמ' 159.

⁶⁵ ראה עמינח, סוכה, עמ' 142 שמקשה כעין זה: '...קושיא זו רואה לפני דיוק פרשני כמו זה שבגירסת רב שרירא גאון. ואם היה לפני המקשה גרסת האיבעיא להו אין מקום לקושיא. ובוודאי לא לומר לימא תהוי תיובתא דרב הונא בתרתי'.

⁶⁶ ראה עמינח, סוכה, עמ' 142 שכותב: 'מבין שתי הגירסאות דומה שבסוגיא, כמות שהיא לפנינו, צריך להעדיף את גרסת רב שרירא גאון... אבל אחרי שתירצו אמר לך רב הונא פליגי באמצע הגג... אפשר היה לתקן את הגירסא לאיבעיא להו גם בכתבי יד שהעתיקו את גרסת רב שרירא'. דבריו אינם מובנים, שהרי מדוע שישנו את גרסת הגאונים המרווחת לאיבעיא להו'. ואדרבה נראה שלאור הקושי בגרסה זאת יש להכריע כמותה ולא כגרסת הגאונים.

הרא"ה וגליון נ, גרסה זאת קשה שהרי אם לדעת רב נחמן חולקים גם בשפת הגג מדוע הסוגיה בהמשך אינה מקשה גם לרב נחמן.⁶⁷

לכן, נראה שהגרסה המקורית בדברי רב נחמן היא 'באמצע הגג מחלוקת' ותו לא. דעתו של רב נחמן בשפת הגג לא נתבארה והמסרנים השלימו אותה.⁶⁸ כיוון שההשלמה נעשתה לאחר שהסוגיה דחתה את הדיוק 'אבל בשפת הגג כשרה', ניתן היה להשלים את דעתו ש'אף על שפת הגג מחלוקת' או להשאירה בספק.⁶⁹

הרמב"ם פוסק שעל שפת הגג כשרה וא"כ נראה שגורס כגרסת הגאונים שעל שפת הגג אין מחלוקת.⁷⁰

רבינו אברהם בן הרמב"ם⁷¹ נשאל על פסק זה של הרמב"ם:

שאלה: והאי דקא פסק ז"ל: נעץ ארבעה קונדסין בארבע זוויות הגג וסיכך על גבן הואיל וסיכך על שפת הגג כשרה ורואין וכו'. מנא ליה הא הא לא איפשיט במחלוקת ר' יעקב ורבנן באמצע הגג אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה. ולא מיבעיא לרב הונא דאמר מחלוקת על שפת הגג אבל באמצע הגג דברי הכל פסולה ואיתותב באמצע הגג ובשפת הגג לא איתותב, אלא אפילו לרב נחמן דאמר באמצע הגג מחלוקת לא איפשיט דעל שפת הגג דברי הכל כשרה ואם כן קשיא לי אמאי קא סמיך ופסק.

תשובה: לא ידעתי מאי קושיא **דבפירוש אמרינו בגמרא: ורב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה** והילכתא כרב נחמן דרב הונא דאמר מחלוקת על שפת הגג אבל באמצע הגג דברי הכל פסולה כבר איתותב וסלקא ליה בתיובתא דארץ כאמצע הגג דמי. והאי דאמרת לא איפשיט דמחלוקת רבי עקיבא ורבנן באמצע הגג אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה, **כבר איפשיט בדברי רב נחמן**. וזה שאמרת אפילו לרב נחמן דאמר באמצע הגג מחלוקת לא איפשיט דעל שפת הגג דברי הכל כשרה, **לא ידעתי האיך יתכן דבר זה עם נוסח דברי ר' נחמן שכתבנו למעלה**, ושמא בספריכם חסרון בדברי רב נחמן. והאי דאיבעיא לן בגמרא שמא בין זו ובזו מחלוקת לא איכפת לן בה, **מדאמר רב נחמן דמחלוקת באמצע הגג בלבד** ולא אתותב כדאתותב רב הונא, שמע מינה שתירוך הבריתא כדבריו דמחלוקת באמצע הגג אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה.

⁶⁷ ואין לומר שזאת הגרסה המקורית, כיוון שא"כ מדוע שינו ל'איבעיא להו' ולא לגרסת הגאונים. וראה הלבני, מקורות, עמ' קס הערה 2 שכותב על גרסה זאת: 'גם גרסה זו לא גרסה את האיבעיא להו... ומסתבר שהיא גרסה בגמרא לימא תיהוי תיובתיה דרב נחמן במקום דרב הונא בתרתי שבגרסאות שלנו'. כפי שכתבתי, גרסה זאת קשה מהמשך הסוגיה והצעתו של הלבני לשינוי הגרסה בהמשך הסוגיה זקוקה לראיה טקסטואלית.

⁶⁸ ראה נעם, מסורות, עמ' 139 הערה 249: 'מלמד שמלכתחילה היתה הגרסה ורב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת ותו לא היו שהוסיפו...'. וראה הלבני, מקורות, עמ' קסב הערה 9: 'מסתבר שרב נחמן במקור אמר כמו שהוא בנוסחאות שלנו: באמצע הגג מחלוקת ונחלקו אח"כ הגרסאות בפירוש דבריו גירסת רב שרירא גאון הבינה דוקא באמצע הגג וגירסת גליון שבכת"י ב"אף" אמצע הגג...'. הלבני אינו מזכיר שגם 'האיבעיא להו' מקורו בגרסנים.

⁶⁹ יש לציין, שהדחייה היא דחוקה מאד כיוון שהמחלוקת בשפת הגג ובאמצע נובעת מטעמים שונים לא שייך לומר 'להודיעך כוחו' ועיין ברש"י שכן אצל הלבני, מקורות, עמ' קסב.

⁷⁰ המגיד משנה מבאר את הרמב"ם לפי גרסת הגאונים וכן הוא במאירי: '... גדולי המחברים מכשירים וכדעת רב נחמן שאמר בשמועה זו אבל על שפת הגג דברי הכל כשרה'. ועיין במגדל עוז שמבאר את דברי הרמב"ם גם לגרסה שלפנינו.

⁷¹ שו"ת אברהם סי' כו.

השואלים תמהים על פסק הרמב"ם שמכשיר על שפת הגג, והרי הגמי' הסתפקה לדעת רב נחמן האם בשפת הגג חולקים או שלכו"ע כשרה וא"כ צריך להחמיר בספק זה. ר"א בן הרמב"ם מכיר רק את הגרסה 'אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה', ולכן אינו מבין את תמיהת השואלים על פסק הרמב"ם שהרי לגרסה זאת רב נחמן אומר בפירוש שעל שפת הגג לדברי הכל כשרה. הדגשתי בתשובה ארבעה מקומות שמהם ניתן ללמוד על הנוסח שעמד לפני ר"א בן הרמב"ם. מדברים אלה של ר"א עולה בפירוש שהנוסח שעמד לפניו הוא 'אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה' ותו לא. וא"כ לפני ר"א בן הרמב"ם עמדה גרסת הגאונים.

אומנם ר' אברהם כותב: 'דאיבעיא לן בגמרא שמא בין זו ובזו מחלוקת', ומכאן, לכאורה, שגורס 'איבעיא להו' כנוסח הרווח. אך משפט זה בדברי ר"א אינו יכול להתייחס לדברי רב נחמן שאם כן נמצא ר' אברהם סותר את עצמו מיניה וביה. משפט זה מתייחס להמשך הסוגיה שם הגמי' מסתפקת שמא לרב הונא ניתן לפרש את הברייתא שהמחלוקת היא בין באמצע הגג ובין בשפת הגג. ר"א מנסה להבין מנין השואלים הסיקו שיש ספק בשפת הגג ומעלה את האפשרות שהסיקו זאת מהספק שהגמי' מעלה בפירוש הברייתא, אך מיד דוחה זאת שילא איכפת לן בה מדאמר רב נחמן. לשונו של ר' אברהם 'שמא בין בזו ובזו מחלוקת' איננה ציטוט מדויק של הגמי' אלא תמצות שלה.⁷²

ר"ח כותב: 'ואסיקנא אליבא דרב הונא פליגי באמצע הגג והוא הדין על שפת הגג...!'. המהדיר רוצה לדייק מדברי ר"ח שלא גרס את האיבעיא. מכיוון שאם גרס את האיבעיא אז רב הונא הוא כרב נחמן לצד באיבעיא שחולקים גם באמצע וגם על שפת הגג. דברי המהדיר אינם מוכרחים, שהרי אין אלו דברי רב הונא אלא תירוץ הגמי' אליבא דרב הונא ואין ללמוד מכאן על דעת רב נחמן שמתייחס לדברי רב הונא המקוריים שבאמצע הגג פסול לכו"ע.

6.2.3 הלכות כלי המקדש פ"ט ה"א

כיצד מעשה הציץ, עושה טס של זהב רחב שתי אצבעות ומקיף מאוזן לאוזן וכותב עליו שני שיטין קדש לה' קדש מלמטה לה' מלמעלה

ה'ע"א שורה 26-27

מ	שני	שטיין	יוד'	הי'	למעלה	קדש	למד	למטה
ו	שני	שיטין	יוד"	הי'	מלמעלה	וקודש	למד	מלמטה
ל	שני	שיטין	יוד	הא	מלמעלה	וקודש	למד	מלמטה
ס	שני	שטים	יוד	הא	מלמעלה	וקודש		מלמטה
א	שני	שטיין	יוד	הא	מלמעלה	קדש	למד	מלמטה
נ	שני	שטיין	יוד	הא	מלמעל'	וקדש	ל'	מלמטה
ת	שתי	שטיין	יוד	הי	מלמעלה	קדש	ליי'	מלמטה
ב	שתי	שטיין	יוד	הי	מלמעלה	קדש		מלמטה
ד	'ב'	שיטין	יוד	הא	מלמעלה	וקדש	למד	מלמטה
2		שיטין	>...		..<עלה	קדש		מלמטה

⁷² הרי"ף אינו מביא את סוגייתנו. הרא"ש מבאר את דברי הרי"ף: 'וכיון דסלקא בתיקו עבדינן לחומרא כרבנן דפסלי בזו ובזו ואלבא דר"י ולכך השמיטה הרב אלפס ז"ל. ועיין בקורבן נתנאל שהרי"ף סמך על מה שהביא לקמן שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח. בהמשך דבריו מביא הרא"ש את גרסת הגאונים ופסק הרמב"ם אך מסכם: 'ובכל הספרים שלנו ישנה הבעיא הלכך לא סמכינן אגירסת רב שרירא להקל וכן פסקו רבינו ישעיה וה"ר אבי"ה ז"ל'.

רש"י כותב: 'קדש למ"ד מלמטה גרסינן'. נראה שרש"י בא לדחות את גרסת הרמב"ם 'קדש מלמטה'. ר"ח, רא"ה, מאירי ובאגדות התלמוד גורסים כרש"י.⁷³

ב-**סב**,2 הגרסה היא 'קדש מלמטה' ולא 'קדש למ"ד', אך מאידך לא מוזכר לה' מלמעלה וכן הגרסה בריטב"א.⁷⁴ ב-ת 'קדש ליי' נראה שתיבת 'ליי' אשגרה לכאן.⁷⁵

6.2.4 ז ע"א שורה 26-ז ע"ב שורה 8

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.2. לפי מה שכתבתי שם הגרסה שעמדה לפני הרי"ף והרמב"ם היא גרסת **תב**. בדיון שם הכרעתי שגרסתם היא הגרסה המקורית.

6.2.5 הל' סוכה פ"ה ה"ט

סוכה שנעשת כהלכתה מכל מקום כשרה אף על פי שלא נעשית לשם מצוה והוא שתהיה עשויה לצל....

ח ע"ב שורה 15-17

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.1.

הרמב"ם נוקט בשני התנאים (כהלכתה ועשויה לצל), וא"כ גם בגרסתו ליתא 'מאי כהלכתה'. גרסה זאת היא כגרסת **מנתב** ובדיון שם הכרעתי שהיא הגרסה המקורית.

6.2.6 הלכות ציצית פ"א הי"ד

תלה החוטין בין שתי כנפים מזו לזו וקשר כנף זו כהלכתה וכנף זו כהלכתה ואח"כ חתכן באמצע ונפרדו זה מזה פסול שהרי בעת שקשרן היו פסולין לפי ששתי הכנפים מעורות זו בזו בחוטין שביניהן ובשעה שפסקן נעשו שתי ציציות נמצא עושה מן העשוי

יא ע"א שורה 1

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.9.

הכס"מ מקשה מדוע הרמב"ם אינו מביא את הדין בהטיל חוט אחד בכנף אחד ופסק אותו לאחר הקשירה ושם אין את פסול שני כנפות ומשמע מהרמב"ם שבכה"ג כשר עיי"ש מה שמתרץ. הנצי"ב בספרו 'העמק שאלה'⁷⁶ מבאר שלדעת הרמב"ם הפסול הוא משום שצריך ענף ולא משום שצריך כנף, וחוט אחד אינו פסול אלא משום שצריך גדיל דהיינו קליעה ובחוט ארוך ישנו גדיל. לכן, כאשר הטיל לשני כנפות ארבעה חוטים הפסול הוא משום שצריך ענף והוא אותו פסול כמו בהטיל לכנף אחד. אך בשני כנפות החידוש גדול יותר משום שחסר הענף רק מצד אחד. לביאור זה, הרמב"ם סובר שהפסול הוא משום ענף ולא משום כנף א' ולא שניים ולכן אינו צריך להביא את המקרה בכנף אחד וא"כ גרסתו כר"ח ו-**תב**.

6.2.7 הלכות כלים פ"ב ה"ג

בית קיבול העשוי למלאותו אינו בית קיבול כיצד, בקעת של עץ שחוקקין בה בית קיבול ותוקעין בו הסדן של ברזל אם של נפחין הוא אינה מקבלת טומאה, שאף על פי שיש בה בית קיבול לא נעשה זה אלא למלאותו וכן כל כיוצא בו

⁷³ וכן הוא בכל עדי הנוסח למקבילה בשבת סג ע"ב (מינכן, אוקספורד ווטיקן).

⁷⁴ ב-2 ניתן לזהות בקושי את האות הראשונה ונראה שהיא יו"ד ולא למ"ד.

⁷⁵ ראה נעם, מסורות, עמ' 140 הערה 251 שמסתפקת האם רש"י בא לדחות את גרסת **ת** או את גרסת **סב**,2. כפי שכתבתי גרסת **ת** היא טעות ולא נראה שרש"י בא לדחות אותה אלא את הגרסה 'קדש מלמטה'.

⁷⁶ שאילתא קכו, יג.

הלכות סוכה פ"ה ה"ה

סיככה בחצין בזכרים כשרה בנקבות פסולה אף על פי שהוא עשוי להתמלאות בברזל בית
קיבול הוא ומקבל טמאה ככל כלי קיבול

יב ע"ב שורה 8-9

בנקבות פסולה פשיטא

מ	מהו	דתימ'	בית	קיבול	העשוי	למלאות
ו	מהו	דתי'	בית	קיבול	העשוי	למלאות
ל	מהו	דתימ'	בית	קיבול	דעשוי	למלאות
ס	מהו	דתימא	בית	קיבול	העשוי	למלאות
א	מהו	דתימ'	בית	קיבול	העשוי	למלאות
נ	מהו	דתימא	בית	קיבול	העשוי	למלאות
ת	מהוא	דתימא	בית	קיבול	העשוי	להמלאות
ב	מהוא	דתימא	בית	קיבול	העשוי	להמלאות
ז	מהו	דתימא	בית	קיבול	העשוי	למלאות
8	מהו	דתימ'	בית	קיבול	העשוי	למלאות

לא שמייה קיבול קמשמע לן

חילוף גרסה זה הוא בעל משמעות תוכנית. לגרסת הנוסח הרווח החידוש הוא שבית קיבול העשוי למלאות הוא בית קיבול ולכן בנקבות על אף שעשויות למלאות מקבלות טומאה ופסולות לסיכוך. לגרסה זאת מתייחסים להלכה הכללית של בית קיבול ומסיקים שההלכה היא שבית קיבול העשוי למלאות הרי הוא בית קיבול.

לגרסת **תב** החידוש הוא שחיצים נקבות אינם שייכים להלכה הכללית של בית קיבול העשוי למלאות מכיוון שאינם עשויים למלאות. לגרסה זאת, ההלכה היא שבית קיבול העשוי למלאות אינו בית קיבול אך במקרה שלפנינו הדין שונה.⁷⁷

פסקי הרמב"ם, לכאורה, סותרים זה את זה. בהלכות טומאה פוסק הרמב"ם שבית קיבול העשוי למלאות אינו בית קיבול ואינו מקבל טומאה, ואילו בהלכות סוכה הרמב"ם פוסק שסיכך בנקבות פסולה ואע"פ שהוא בית קיבול העשוי למלאות מ"מ מקבל טומאה.⁷⁸

לאור גרסת **תב** מיושבים פסקי הרמב"ם, מהסוגיה עפ"י גרסה זאת עולה שבית קיבול העשוי למלאות אינו בית קיבול, והמקרה של חיצים הוא שונה מההלכה הכללית של בית קיבול העשוי למלאות. ביאור זה מדויק גם בלשון הרמב"ם שמתייחס בדבריו למקרה של חיצים ומשמע שדווקא הוא נחשב לבית קיבול, ואם חיצים לא היו מקרה שונה היה כותב בלשון כללית 'שבית קיבול העשוי למלאות הוא בית קיבול'.⁷⁹

⁷⁷ עיין בתוספות ד"ה 'מהו' וז"ל: 'משמע מהכא דשמייה קיבול... ודוחק לומר דהכי קאמר קמשמע לן דכי האי דחיצין שמייה בית קיבול לפי שלפעמים שנוטלין הברזל מן העץ. תוספות מקשים לפירוש רש"י בסנהדרין שמפרש שר"א וחכמים נחלקו האם בית קיבול העשוי למלאות שמייה בית קיבול, ומשם עולה שר"א שמייה בית קיבול וא"כ סוגייתנו כר"א שהוא שמותי. מ"מ, תוספות מבארים שמסוגייתנו עולה שההלכה היא שבית קיבול העשוי למלאות שמייה בית קיבול, ועיין תוספות שבת נב ע"ב ד"ה 'היא' וכן בתוספות שבת יז ע"א ד"ה 'ועל'.

⁷⁸ ביישוב הסתירה הנ"ל נאמרו תירוצים רבים עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' שצג-שצד.

⁷⁹ עדיין צריך לבאר מדוע בחיצין הדין שונה מכל בית קיבול העשוי למלאות, ושמה סובר כתוספות שאינו מילוי קבוע לפי שלפעמים נוטלין הברזל מן העץ. ואפשר שמבאר כר"ח (ראה בסעיף 5.1.11) שבחיצים נקבות מדובר קודם שמילא וכן מדויק מלשונו שבהל' כלים כותב 'העשוי למלאות' ואילו בהל' סוכה כותב 'עשוי להתמלאות'. ריצ"ג כותב: 'ואין

הרי"ף כותב: 'בנקבות פסולה בית קבול הוא ואע"ג דעשוי למלאת שמיא קבול'. הרי"ף אינו מנסח זאת כהלכה כללית שבית קיבול העשוי למלאות שמיא בית קיבול,⁸⁰ אלא שחיצים נקבות הם בית קיבול למרות שעשויין למלאות ונראה שגורס כגרסת **תב**.

אפשר לומר שחילוף הגרסה הוא תוצאה של דילוג מחמת הדומות, אך לאור מצב העדים קשה לומר כך. גרסת **תב** מתאימה לר"ח, הרי"ף והרמב"ם. בנוסף היא הגרסה המוקשית, מכיוון שאם בית קיבול העשוי למלאות לאו שמיא בית קיבול מדוע אסור לסכך בחיצים נקבה. נראה שהיא הגרסה המקורית, ומשום קושי זה שינו את הגרסה בנוסח הרווח לכך שהחידוש הוא שבית קיבול העשוי למלאות שמיא בית קיבול ולכן אין לסכך בהם.

6.2.8 יב ע"ב שורה 9-15

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.7.

הרמב"ם הלי' סוכה פ"ה ה"ד כותב: 'סיככה בפשתי העץ שלא דק אותן ולא נפצן כשרה שעדיין עץ הוא ואם דק ונפץ אותו אין מסככין בו...'. הרמב"ם מכשיר את הפשתן לסיכוך כאשר תרי ולא דייק כפי שמכשיר הרי"ף, אך לא ברור האם הרמב"ם מכשיר אף בדייק ולא נפיץ ובעניין זה דבריו סותרים בין הרישא והסיפא.⁸¹

לפי מה שהכרעתי שם גרסת **תב** היא המקורית.

6.2.9 הלכות פרה אדומה פי"א ה"ד

מצות אזור שלשה קלחין וכל קלח וקלח גבעול אחד, נמצאו ג' גבעולין, ושיריו שנים או אם לקח ב' בתחילה ואגדן כשר...

יג ע"א שורה 25-יג ע"ב שורה 1

המשנה (סוכה א, ו) אוסרת לסכך בחבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדים. רב חסדא עוסק במספר הענפים הדרוש כדי להיחשב חבילה ולומד זאת מהמשנה שעוסקת באגודת אזור שנעשית בטהרת פרה אדומה:

מצות אזור שלשה קלחים ובהן שלשה גבעולין [...] ר' יוסי אומר מצות אזור שלשה גבעולין ושיריו שנים וגרדומיו כל שהוא

הסוגיה דנה במחלוקת ר' יוסי ורבנן ומבררת מהו אגד לדעתם. ישנם שני נוסחים עיקריים בסוגיה זאת (החילופים המרכזיים מודגשים):

מסככין בו מפני שיש לו בית קבול ודומה לכלים המקבלים טומאה ואע"פ שבית הקבול העשוי למלאות הוא דסופו להכניס בו חודו של ברזל כלי קיבול הוא ופסול לסוכה'. מהריצ"ג משמע שחיצים נקבות אינם מקבלים טומאה ופסולים מדרבנן משום שדומים לכלים המקבלים טומאה וראה שפרבר, תרבות חומרית, ב, עמ' 108. לפירוש זה, מתייחסים להלכה הכללית של בית קיבול והמסקנה היא שלגבי סוכה הוי בית קיבול וא"כ גורס כנוסח הרווח. ביאור זה אינו מתאים לרמב"ם, שהרי הרמב"ם כותב לגבי חיצים נקבה שמקבלים טומאה ושלא כיד פשוטה שהשווה ביניהם.

⁸⁰ והשווה לרא"ה: '... ויש להן בית קיבול ומקבלין טומאה וכן הלכה דבית קיבול אע"פ שעשוי להמלאות שמיא בית קיבול'. וכן באור זרוע מנסח בכלליות: 'בית קיבול העשוי למלאות בית קיבול שמיא ומקבל טומאה'.

⁸¹ עיין באוצר מפרשי התלמוד עמ' ת סקירת הדעות השונות בביאור הרמב"ם. ולפי מה שכתבתי בדעת הרי"ף נראה שהרמב"ם מכשיר דווקא בלא דייק ולגבי השמטת המקרה בדייק ולא נפיץ עיין ביד פשוטה מה שמבאר.

הנוסח הרווח	כתבי היד התימניים
<p>קא סלקא דעתין מדשיריו שנים תחילתו נמי שנים והאי דקתני שלשה למצוה ומדרבי יוסי שלשה למצוה לרבנן לעכב והתניא רבי יוסי אומ' אזוב תחילתו שנים ושיריו אחד פסול ואינו כשר עד שיהא תחילתו שלש ושיריו שנים איפוך לרבי יוסי שלש לעכב לרבנן שלשה למצוה והתניא אזוב תחילתו שנים ושיריו אחד כשר ואינו פסול עד שיהא תחילתו ושיריו אחד שיריו אחד פסול הא אמרת שיריו אחד כשר אלא אימא עד שתהא תחילתו כשיריו אחד</p>	<p>ומידשייריו שנים תחלתו נמי שנים והאי דקאמ' שלשה למצוה ואי דלרבי יוסי למצוה לרבנן לעכב ורמינהו אזוב תחלתו שנים ושיריו אחד פסול ואינו כשר עד שיהא תחלתו שלשה ושיריו אחד שיריו אחד פסול הא אמרת כשר אימא תחלתו כשרין אחד</p>

אלו שלבי הסוגיה לגרסת הנוסח הרווח:

- א. הסוגיה מסיקה שלר' יוסי כשר בשנים ולמצווה צריך שלושה ולרבנן שלושה לעכב.
 - ב. הסוגיה מקשה על כך מברייתא שבה ר' יוסי סובר שאזוב תחילתו שלושה.
 - ג. הסוגיה חוזרת בה ומסיקה שלר' יוסי שלושה לעכב ולרבנן שנים לעכב.
 - ד. הסוגיה מביאה ברייתא לדעת רבנן שממנה עולה שסוברים שתחילתו שנים ושיריו אחד.
- גרסת כתבי היד התימניים שונה מגרסת הנוסח הרווח במספר פרטים:
- א. כתבי היד התימניים אינם גורסים 'קס"ד' לפני ההשערה בדברי ר' יוסי.
 - ב. בכתבי היד התימניים ליתא ר' יוסי בברייתא שממנה מקשים.
 - ג. בכתבי היד התימניים ליתא 'שנים איפוך [...]' תחילתו ושיריו.
 - ד. כתבי היד התימניים אינם גורסים בהגהת הברייתא 'עד שתהא'.
- החילוף העיקרי הוא, כמובן, הקטע 'שנים איפוך [...]' תחילתו ושיריו שלא נמצא בכתבי היד התימניים. אמנם ניתן לבאר שכה"י התימניים דילגו מחמת הדומות אך לאור החילופים הנוספים נראה שזאת גרסתם כפי שאפרשה להלן.
- נראה לבאר את שלבי הסוגיה לגרסת כתבי היד התימניים כך:
- א. הסוגיה מסיקה מכך שר' יוסי מכשיר בשיריו שנים שמכשיר אף בתחילה בשנים. מכאן ניתן ללמוד שלרבנן שמכשירים בתחילה בשלושה צריכים להכשיר בשיריו רק בשלושה (במידה ומצריכים בשיריו אגודה) או באחד (במידה ולא מצריכים בשיריו אגודה).
 - ב. הסוגיה מקשה לדעת רבנן מהברייתא שמצריכה שלשה כרבנן אך פוסלת בשיריו אחד ומשמע ממנה שבשנים כשר.⁸² לפירוש זה, השאלה מהברייתא היא לדעת רבנן ואכן כתבי היד התימניים אינם גורסים בברייתא ר' יוסי.

⁸² השאלה היא בעקבות ההשוואה שעושה הסוגיה בין דין שיריו לתחילתו. ללא השוואה זאת אפשר שהדין בשיריו אינו מדין אגודה ובכל אופן צריך שנים וא"כ אין להסיק מכך לדעת ר' יוסי בתחילתו.

ג. הסוגיה מתרצת שיש להגיה את הברייתא ועולה ממנה שכשר בשיריו אחד. לפירוש זה, ההגהה ('אימא...') היא ברישא של הברייתא ואכן בכתבי היד התימניים אינם גורסים בלשון ההגהה 'עד שיהא' כלשון הברייתא בסיפא.

העולה מגרסה זאת ופירושה, שגם למסקנת הסוגיה ר' יוסי מכשיר בתחילתו בשנים ואילו רבנן מצריכים שלשה,⁸³ ואכן כתבי היד התימניים אינם גורסים 'קס"ד' לפני ההשערה בדברי ר' יוסי. הרמב"ם פוסק שצריך שלשה למצווה ושנים לעכב ושיריו שנים. פסיקה זאת עומדת בסתירה למסקנה העולה מסוגייתנו שלרבנן שניים לעכב ושיריו אחד ולר' יוסי שלשה לעכב ושיריו שניים.⁸⁴ לגרסה כתבי היד התימניים ופירושה מובן פסק הרמב"ם. הרמב"ם פוסק כר' יוסי ולכן סובר שתחילתו שניים ושיריו שניים. ואכן בפירוש המשניות (פרה יא, ט) כותב הרמב"ם שהלכה כר' יוסי.⁸⁵ גרסת כתבי היד התימניים מוקשית מכיוון שלגרסה זאת השאלה היא על דעת רבנן בשיריו, דעה שכלל לא הוזכרה קודם לכן. נראה שעקב קושי זה הגיהו בנוסח הרווח את הברייתא והוסיפו שהיא לדעת ר' יוסי כך שהשאלה היא מתחילתו ולא משיריו. כמו כן, הגיהו בסוף הברייתא ששיריו שניים כשר כדעת ר' יוסי במשנה ולכן לא יכלו לתרץ ע"י הגהת הברייתא כפי שנמצא בנוסח כתבי היד התימניים. משום כך תירצו 'איפוך' וחזרו מההשערה הראשונית בדברי ר' יוסי.⁸⁶ כמו כן, הוסיפו ברייתא כסיוע לדעת חכמים,⁸⁷ ועליה הסבו את דיון הגמ' שבסופו הגהת הברייתא 'תחילתו כשיריו'.

6.2.10 יג ע"ב שורה 4-9

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.1.8.

הרמב"ם הל' סוכה פ"ה הי"א כותב: 'וכן כל אגד שאינו עשוי לטלטלו אינו אגד'. מכך שהרמב"ם אינו מזכיר שהתיר קשר העליון אלא כותב בסתם נראה שסובר כר"ד. כפי שכתבתי פירוש זה

⁸³ למסקנת הסוגיה עפ"י הנוסח הרווח עולה שלר' יוסי תחילתו שלשה ושיריו שנים. מסקנה זאת קשה, שהרי אם שנים הם אגודה לשם מה תחילתו בשלשה, וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תיג שבספר 'משנה אחרונה' מקשה על מסקנה זאת עי"ש. בספרי במדבר, פיסקא קכד (מהדורת הורביץ, עמ' 156): 'ולקח הכהן נאמרה כאן לקיחה ונאמרה להלן לקיחה מה לקיחה האמורה להלן שלשה אף לקיחה האמורה כאן שלשה'. לגרסת כתבי היד התימניים הלכה זאת שבספרי היא לדעת רבנן ואילו לנוסח הרווח לדעת ר' יוסי.

⁸⁴ וכן מקשה הכס"מ. וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תיג-תטו סקירת התירוצים שנכתבו על קושי זה.

⁸⁵ הריטב"א כותב: 'ואסיקנא דלרבנן מצות אזור מן התורה לעכב בג' דבלאו הכי לא שמיא אגד ולר' יוסי שנים מן התורה הוי אגודה ושלשה מדרבנן'. מסקנה זאת של הריטב"א עומדת בסתירה לעולה מסוגייתנו (כך הקשו הערוך לנר והשפת אמת), אך לגרסת כתבי היד התימניים הדברים מובנים, שהרי גם למסקנה ר' יוסי סובר שתחילתו בשנים. ר"ח כותב: 'ואוקימנא לר' יוסי ג' גבעולים לעכב כלומר השנים אינן נאגדין לפיכך פסולין'. מסקנה זאת של ר"ח מתאימה לגרסת הנוסח הרווח וכן הוא בריצ"ג בעיטור וברא"ה. ב-מ קיצר וגרס 'איפוך' ללא הפירוט, וראה דקדוקי סופרים, עמ' 34 אות ר שמנסה לבאר גרסה זאת. לביאורו הגמ' מתרצת שיש להפוך את הדעות בברייתא ולפ"י הברייתא שסוברת שלשה לעכב היא לדעת רבנן. נמצא שהברייתא האחרונה היא לדעת ר' יוסי וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 239 שמסכים לביאור זה. אך ביאור זה דחוק שהרי לר' יוסי שיריו בשניים ועי"ש מה שנדחק לפרש לדעת ר' יוסי. לפי ביאור זה מבאר הדק"ס את הריטב"א שכותב שלמסקנה לרבנן שלש לעכב. אך אין בהסבר זה כדי לבאר את הרמב"ם שמצריך שיריו בשניים ואילו לביאור זה ר' יוסי מכשיר בשיריו אחד.

⁸⁶ ב-מ גורס 'איפוך' וליתא לפירוט (ראה לעיל הערה 85) ונראה שמשקף את תחילתה של ההגהה.

⁸⁷ חיזוק נוסף לכך שחלק זה של הסוגיה הינו תוספת מאוחרת ניתן להביא מגרסת ואנ, קטע כריכה (בולוניה ארכיון המדינה Fr. Ebr. 338.1) ור"ח שגורסים 'והתניא לרבנן'. רש"י מעיר על גרסה זאת: 'לרבנן לא גרסינן שאין זו לשון גמרא ומיהו על כרחך רבנן קאמרי לה דהא ר' יוסי שלשה לעכב שמעינן ליה'. אפשר שבעקבות ההגהה והוספת הברייתא הבהירו המגיהים שהיא לדעת רבנן. מאוחר יותר משנשתרשה מסורת זאת הסירו את סממניה המאוחרים.

בסוגיה נח יותר לפי גרסת הרי"ף וכה"י התימניים ולכן רגליים לדבר שזהו הנוסח שעמד לפני הרמב"ם. בדיון שם הכרעתי שזאת הגרסה המקורית.

6.2.11 הלכות סוכה פ"ה ה"ג

סיכך בירקות שאם יבשו יבולו ולא ישאר בהן ממש אע"פ שהן עתה לחים הרי מקומן נחשב כאלו הוא אויר וכאלו אינם

יג ע"ב שורה 9-14

אמ' רבי אבא אמ' שמואל ירקות שאמרו חכמים אדם יוצא בהן ידי חובתו

בפסח

מ	אין	חוצצין	בהן	מפני	הטומאה
ו	אין	חוצצין		בפני	הטומאה
ל	אין	חוצצין		בפני	הטומאה (ואין)
ס	מביאין	את	הטומאה	ואין	חוצצין
א	אין	חוצצין		בפני	הטומאה
נ	אין	חוצצין		בפני	הטומאה ואין
ת	אין	חוצצין		בפני	טומאה ואין
ב	אין	חוצצין		בפני	טומאה ואין
ד	מביאין	את	הטומאה	ואין	חוצצין
8	אין	מביאין	את	הטומאה	ואין
II	אין	חוצצין		בפני	הטומאה (ואין)

מ	ומביאין	את	הטומאה	ופוסלין	את	הסוכה	משום	אזיר
ו	ומביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
ל	מביאין	את	הטומאה	ופוסלין	את	הסוכה	משום	אזיר
ס				ופוסלין		בסוכה	משום	אזירא
א	ומביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
נ	מביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
ת	מביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
ב	מביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
ד				ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
8				ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר
II	מביאין	את	הטומאה	ופוסלין		בסוכה	משום	אזיר

מוסאד, רש"י, תוספות, רא"ה- מביאין את הטומאה. לנתב, II,8, ריצ"ג, פירוש לסוכה (קופפר), רי"ד, ר"א מן ההר- אין מביאין את הטומאה.

נבאר תחילה את הגרסה 'מביאין את הטומאה'. אותם ירקות המאהילים נחשבים אהל ומביאים את הטומאה ובכל אופן אינם חוצצים בפני הטומאה. בטעם הדבר שאינם חוצצים בפני הטומאה נחלקו הראשונים. לדעת רש"י מדאורייתא חוצצים אך מדרבנן אינם חוצצים מכיוון שכשיתייבשו ייפלו וא"כ הטעם בגמ' מוסב גם על הדין בטומאה ולא רק על סוכה.⁸⁸ הרשב"ם סובר שאין חוצצים משום שמקבלים טומאה והטעם שמובא בגמ' מוסב על כך שלענין סוכה הרי הן כאזיר.⁸⁹ נבאר כעת את הגרסה 'אין מביאין'. הריטב"א כותב:

⁸⁸ תוספות ד"ה 'ירקות' כותבים שא"א לומר שאינם חוצצים משום שמקבל טומאה: 'דהא מפרש טעמא משום דכי יבשי מפרכי ונפלי ולא מסתבר למימר דאסוכה לחודה קאי דלכאורה אכולה מילתא קאי ועוד דאי בהכי תלי טעמא ממתניתין דאהלות שמעינן ליה דקחשיב אוכלין טמאין אלא ודאי מדרבנן הוא'.

⁸⁹ תוספות, חולין קכט ע"א, ד"ה 'בית'. ועיין בערוליני שמבאר לשיטת הרשב"ם מה החידוש בסוגייתנו.

ואית דמפרשי לפום נוסחי דגרסינן אין מביאין דכלא מדינא נינהו ולא מדרבנן, דכיון דלאו בני קיומא נינהו לשבעת ימים מהשתא חשיבי כמאן דליתנהו, והראשון יותר נכון.⁹⁰ לביאור הריטב"א החידוש בסוגייתנו נוגע לכל הדינים: הבאת טומאה, חציצה וסיכוך.

המאירי מבאר באופן שונה את הגרסה 'אין מביאין':

וכן כל הירקות בדין זה חוץ מארבע מפורשות במקומן שעליהם רחבים וגסים ומתקיימים הרבה... ויש גורסין בזו מביאין את הטומאה אלא שגדולי המחברים הביאוה כשיטתנו וכן לענין סוכה כל שסיכך בירקות חוץ מארבע אלו נידון כאויר...

המאירי מעיד שהרמב"ם גורס 'אין מביאין את הטומאה'. לביאור המאירי החידוש בסוגייתנו נוגע רק לסיכוך, והדין לגבי טומאה נמצא במשנת אהליות. כדי להבין את ביאורו נענין במשנת אהליות. המשנה באהליות פ"ח מ"ה אומרת: 'אלו לא מביאין ולא חוצצין הזרעים והירקות המחברים לקרקע חוץ מן הירקות שמנו...'. הרמב"ם בפיה"מ מפרש: 'לפי שהמנויים הללו מתקיימין ומחזיקין מעמד בימי הקיץ ולפיכך עשאו כאלילות שכבר קדם הדין בהן שהן מביאין וחוצצין...'. וכך פוסק בהל' טומאת מת פ"ג ה"ג. הרמב"ם סובר שכל הירקות אינם מביאים ואינם חוצצין כיוון שלא מתקיימים חוץ ממקרים בודדים שמונה אותם. לפי"ז, החידוש בסוגייתנו הוא לענין סוכה והדין לענין טומאה כבר נאמר במשנת אהליות ואותו פוסק הרמב"ם. וכ"ה בתוספות ר"ד: 'ושמואל אין מביאין את הטומאה ואין חוצצין בפני הטומאה לא איצטריך ליה למימר דמתניתא הוא... אלא הא איצטריך ליה למימר שהן פוסלין הסוכה משום אויר'.⁹¹ כמו כן, אין דין זה נוגע רק לירקות שאמרו חכמים אלא לכל הירקות חוץ מהמנויים באהליות. ואכן המאירי כותב: 'וכן לענין סוכה כל שסיכך בירקות חוץ מארבעה אלו נידון כאויר'.

נראה א"כ, שהגרסה בסוגייתנו תלויה בפירושה של משנת אהליות. למבארים את משנת אהליות שהירקות אינם מביאים את הטומאה משום שאין להם קיום אזי הגרסה בסוגייתנו היא 'אין מביאים'. ביאור זה קשה, משום שלפיו אין חידוש בסוגייתנו לענין הבאה וחציצה. בנוסף לכך, אין זה דווקא בירקות שיוצאים בהם יד"ח בפסח אלא בכל הירקות לבד מהמנויים שם.⁹² נראה, שלכן ראשונים רבים פירשו את משנת אהליות משום שהרוח מנענעת אותם ודווקא במחובר אך בתלוש הדין שונה ומביאים את הטומאה.⁹³ ומ"מ לפי דרכנו גרסת הרמב"ם כאן היא הגרסה המוקשית וכן תומכים בה הענף התימני, קטע גניזה ור"ח וכפי הנראה היא הגרסה המקורית.

⁹⁰ גם הראב"ה מכיר את שתי הגרסאות: 'ואית דגרסי ואין מביאין ויש מביאין ראייה ממסכת אהליות ואין צורך לנו בזה להאריך'.

⁹¹ הרמב"ם בהל' סוכה פ"ה ה"ג מביא את ההלכה לגבי סיכוך בירקות, אך אינו מביא דין זה לענין הבאת הטומאה (וענין בערולי"ג שדן בהשמטת הרמב"ם). לפי דברי המאירי הדברים מובנים. הרמב"ם אינו פוסק את האמור בסוגייתנו מכיוון שסובר שכל הירקות אינן מביאין ואינן חוצצין חוץ ממקרים בודדים שמונה אותם וכך פוסק בהל' טומאת מת פ"ג ה"ג. לפי"ז, החידוש בסוגייתנו הוא לענין סוכה והדין לענין טומאה כבר נאמר במשנת אהליות ואותו פוסק הרמב"ם. וענין בדק"ס עמ' 35 אות ג: '... ועיקר מלתא דשמואל הוא לאשמעינן דחשיבין להו כאויר בסוכה ואגב אמר כולהו דינייהו אע"ג דלא צריך להו'. ר"ח כותב: 'ירקות פוסלין הסוכה מאי טעמא כיון דלכי יבשי...'. ר"ח מביא את הדין לגבי כל הירקות, כמו כן ר"ח אינו מביא את הדין לענין טומאה. לביאור המאירי הדברים מובנים, שהרי דין זה נוגע לכל הירקות חוץ מהמנויים באהליות, כמו כן הדין לגבי טומאה נמצא במשנת אהליות ולכן אינו מביא אותו כאן. וכן הוא בעיטור וז"ל: 'ומסתברא כ"ש שאר ירקות'.

⁹² ענין במרומי שדה תירוץ לקושי זה.

⁹³ וענין תוספות ד"ה 'ירקות' שמבארים את המשנה באהליות, ולדבריהם המשנה עוסקת רק בירקות מחוברים ושם רק המנויים מביאין וחוצצין אבל בתלושים כל הירקות מביאין וחוצצין חוץ מהמנויים בסוגייתנו שאינן חוצצין.

6.2.12 טז ע"א שורה 5

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.19.

לפי מה שכתבתי שם הרמב"ם אינו גורס 'למישד אשלי' ומחק תיבות אלו בגרסתו עקב הקושי שבהם.

6.2.13 פירוש המשנה לרמב"ם סוכה פ"א מ"י

ואכסדרה היא המדרכה שעושין לפני הבתים. והזכיר שלש בבות אלו כדי להשמיעך שדין דופן עקומה דין שדנין בו באיזה אופן שיהיה בין בבית שאותן הדפנות נעשו לבית, בין בחצר שלא נתכוננו באותן הדפנות שיהיו דפנות לסכך⁹⁴ שיעשו בחצר ולא נבנו אלא לשמור על הבתים מן הדרך הכבושה לרבים, בין בסוכה גדולה שמבדיל סכך פסול בין הדפנות לסכך כשר

יז ע"א שורה 9-10

דאי אשמעינן בית שנפח' דמחיצות לבית עבידן

מ	אבל	חצר	המוקפת	לאכסדרא	דהני	מחיצות	לאו	לאכסדרא	הוא	דעבידן
ו	אבל	חצר	המוקפת	לאכסדרא	דהני	מחיצו'	לאו	לאכסדרא		עבידי
ל	אבל	חצר	המוקפת	לאכסדרה		דמחיצות	לאו	לאכסדרה	הוא	דעבידי
ס	אבל	חצר	המוקפת	אכסדרה		דמחיצות	לאו	לאכסדרה		עבידי
א	אבל	חצר	שהיא	מוקפת	אכסדרה	משום דהני	לאו	לאכסדרה	הוא	דעבידי
נ	אבל	חצר	המוקפת	אכסדרה		דמחיצות	לאו	לאכסדרה	הוא	דעבידא
ת	אבל	חצר	המוקפת	אכסדרה		דמחיצות		לאכסדרה	הוא	דעבידן
ב	אבל	חצר	המוקפת	אכסדרה		דמחיצות	[לאו]	לאכסדרה	הוא	דעבידן
ד	אבל	חצר	המוקפת	אכסדרה		דמחיצות	לאו	לאכסדרה		עבידי

אימא לא

הגמ' מבארת את הצורך בשלושה מקרים במשנה. לגבי המקרה בחצר שהיא מוקפת אכסדרה מבארת הגמ' שמכיוון שהמחיצות אינן עשויות לאכסדרה היה אפשר לחשוב שהסוכה פסולה ולכן המשנה מחדשת שהסוכה כשרה. ביאור זה מתייחס ליחס שבין המחיצות ותקרת האכסדרה. הרמב"ם בפירושו למשנת 'בית שנפחת' מביא את הצריכותא שנמצאת בסוגיית הבבלי. הרמב"ם מבאר שהחידוש במקרה של אכסדרה הוא שהדפנות לא נעשו לסכך אלא לשמור על הבתים.⁹⁵ ביאור זה מתייחס ליחס שבין המחיצות והסכך. נראה, שהרמב"ם אינו גורס 'לאו לאכסדרה' אלא 'לאו לסכך' ופירושו שנעשו להגן מהאכסדרה דהיינו להגן מהדרך שלפני הבתים (במידה והגרסה שלפניו הייתה 'לאו לאכסדרה' א"א היה לשמוע מלשון זאת ש'לאו לסיכוך', שהרי לא מוזכרת מטרת המחיצה אלא היחס בין המחיצה לאכסדרה).

לגבי הנוסח בכה"י של סוגיית הבבלי. הנוסח הרווח הוא 'לאו לאכסדרה הוא דעבידי', אך ב-תב 'לאכסדרה הוא דעבידן' (הושלם בגליון ב עפ"י הדפוס). קשה להניח שלפנינו טעות סופר, אם כי

אמנם יכלו לנקוט שדווקא ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח אינם מביאים את הטומאה כאשר תלושים ולקיים את הגרסה שבסוגייתנו. אך נראה, שכדי להפריד לחלוטין בין משנת אהלות לסוגייתנו נקטו שהטעם שחשובים כאויר אינו משפיע על הבאת הטומאה וגרסו בסוגייתנו שירקות אלו מביאים את הטומאה.

⁹⁴ הרב קאפח מעיר: "בנדפס לתקרה שמקרים' ולא דק', וראה עוד להלן הערה 100.

⁹⁵ ראה בהערה הקודמת שבדפוסים תרגמו 'שלא נתכוננו באותן הדפנות לתקרה שמקרים'. תרגום זה עולה בקנה אחד עם סוגיית הבבלי שלפנינו.

אין לשלול זאת לחלוטין.⁹⁶ את גרסת **תב** ניתן לבאר שהמחיצות אינן עשויות לסוכה אלא לאכסדרה ולכן הו"א שאינן מועילות והסוכה פסולה.⁹⁷ לגרסה זאת, החידוש אינו משום היחס בין המחיצות והאכסדרה אלא היחס בין המחיצות והסוכה.⁹⁸ נראה, שמכיוון שבצריכותא הוזכרה האכסדרה ולא הסוכה שינו את הגרסה ל'לאו לאכסדרה', מכיוון שאם 'לאכסדרה עשויה', לכאורה, היינו הצלע הראשונה שלבית עשויה. נראה, שהגמ' לא נקטה 'לאו לסוכה', מכיוון שגם בצלע הראשונה 'לאו לסוכה נעשו' אלא לבית וההבדל הוא בין נעשו לבית או לאכסדרה ומכאן נגזר היחס השונה לסוכה.⁹⁹ לאור גרסת כה"י התימניים לסוגייתנו אין צורך לומר שהרמב"ם גורס 'לאו לסיכוך' ואפשר שגורס 'לאכסדרה עבידי' ופירושו שלא נעשה לסיכוך.¹⁰⁰

6.2.14 הל' סוכה פ"ה הט"ז

סיכך בדבר פסול ודבר כשר זה בצד זה ואין במקום אחד מסכך הפסול רוחב שלשה טפחים אלא פחות... כשרה

⁹⁶ אפשר שאשגרה מלהלן יט ע"א 'לאכסדרה הוא דעבידי'. אך שם **תב** גורסים 'לגואי עבידן', אם כי אפשר שגרסה זאת מאוחרת ואיחדו את הסגנון עם הסוגיה בהמשך שנוקטת 'לגואי עבידן' ואכמ"ל.

⁹⁷ עיין להלן יט ע"א סברה דומה שמעלה הגמ' 'לאכסדרה הוא דעבידי אבל הכא לאו לסיכוך...'. גם שם החילוק הוא שכאשר פי התקרה לא נעשה לסוכה אפשר שלא יועיל כמחיצות לסוכה. ובסוגיה שלאחר מכן 'הואיל ולגואי עבידי ולבראי לא עבידי וברשיי מפרש שהמחיצות לא נעשו לסוכה זאת ולכן הו"א שפסול ועיין בתוספות שם פירוש אחר. יתירה מכך, ראה להלן יט ע"א שעקב קושי שמעלה תוספות שם מעלה הפניי סברה שהאכסדרה טפלה לבית ודרכה נכנסין ויוצאין מהבית ומשייה מהני כותלי הבית לאכסדרה (ואכן בערול"י מקשה שם שהרי בסוגייתנו מפורש שלאו לאכסדרה). יש לציין, שהרמב"ם אינו מביא את האוקימתא להלן יט ע"א בקנים היוצאים לאחורי הסוכה ועיין בכס"מ הל' סוכה פ"ד ה"ג. לפי דבריו בפיה"מ הדבר מובן שהרי החידוש באוקימתא זאת הוא שאין צורך שהדפנות יעשו לסיכוך וחידוש זה מופיע כבר במשנתנו (ואע"פ שהחידוש דומה אין בכך קושי עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תרו).

⁹⁸ עיין בפניי שמקשה על סוגייתנו, הרי הצריכותא שהמחיצות לאו לאכסדרה עבידן שייכת רק אם הטעם הוא משום דופן עקומה ולא אם הטעם הוא משום שסכך פסול אינו פוסל אלא בד"א. וברא"ה מפרש (ואולי אף גורס) שהצריכותא היא לעניין דופן עקומה וז"ל 'אימא לא אמרינן דופן עקומה'. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 299-300 שמעיר שהצריכותא היא לביאור שמשום דופן עקומה. וראה הלבני, מקורות, עמ' קפ: 'ג"כ בעל הצריכותא כנראה הניח שהכל סוברים שהטעם שפחות מד"א כשרה הוא משום דופן עקומה לכן נימק את הצריכותא על פיו... נמצא שלגירסתנו במשנה ולשיטת רב ור' חייא ועוד השאלה כל הני למה לי במקומה עומדת... ועיי"ש מה שמבאר לשיטה זאת. והנה, לגרסת **תב** מיושבת שאלת הפניי מכיוון שהצריכותא אינה נוגעת ליחס שבין האכסדרה והמחיצות אלא ליחס שבין הסוכה והמחיצות. לפי"ז, הצריכותא שייכת לכל הביאורים במשנה ואינה נוגעת לדין דופן עקומה.

⁹⁹ במכתם מפרש את הצריכותא: '... משום דמחיצות שבה לתוך הסוכה עשויות אבל באכסדרה דמחיצות שבה לבראי הם עשויות כלומר לצורך הבתים שלאחר האכסדרה לא לצורך האכסדרה וכל שכן שלא נעשו לצורך מה שחוץ לאכסדרה שהוא מקום הסוכה...'. המכתם מבאר שהחילוק עוסק ביחס שבין המחיצות והסוכה וגורס 'לאו לאכסדרה', אך ביאורו בגרסה זאת דחוק ונאלץ לומר 'וכ"ש...'.
¹⁰⁰ בכ"י ב העתיקו את פירוש המשניות לרמב"ם בשולי דף הגמ'. הנוסח שם הוא: 'ואע"פ שהאכסדרה בחצר הפלטורין הגדולים או בבתיים שאלו הדפנות לא בנאן על מנת לעשות עליהן תקרה ומעזי' ואין עושין אותן אלא משום שיהיו גדורות מרשות הרבים'. בתרגום זה לא מוזכר במפורש שלא נעשו לסיכוך (כפי שמתרגם הרב קאפח), אך אין הכוונה לתקרת האסדרה (כפי שמשמע מהתרגום בדפוסים) אלא שהמחיצות לא נעשו כדי לקרות את החצר הפנימית ולכן המחיצות לא נועדו לסכך.

הל' סוכה פ"ה הי"ט-ה"כ

סכך שהיו בו חלונות חלונות שהאוויר נראה מהן... כשרה במה דברים אמורים בשלא היה במקום אחד אויר שלשה טפחים

ה'שפת אמת' (סוכה יט ע"א) כותב על הרמב"ם: 'ומשמעות סתימת לשון הרמב"ם בה' סוכה נראה דבאוויר ובסכך פסול בשניהם מותר לישן תחתיהם בפחותין מג' דאלי"כ הו"ל לפרושי'.¹⁰¹

יט ע"א שורה 41-42

ר' הושעיא אמ' לא נצרכה אלא לסכך פסול פחות משלשה בסוכה קטנה ומאי יוצא יוצא מתורת סוכה מתקיף לה רב הושעיה לא יהא אלא אויר פחות משלשה טפחים בסוכה קטנה מי פסיל אמ' ליה רבא

מ	זה	מצטרפין	וישנין	תחתיה	וזה	(אינ)	מצטרפין
ו	זה	מצטרף	וישיני'	תחתיו			והמצטרף
ל	זה	מצטרף	וישינים	תחתיו	וזה		מצטרף
ס	זה	מצטרף	וישנים	תחתיו	וזה	(אינ)	מצטרף
א	זה	מצטרף	וישנין	תחתיו	וזה		מצטרף
נ	[זה]	מצטרף	ישנין	תחתיו	וזה		מצטרף
ת	זה	מ(ש) [צ' טריף]	וישנין	תחתיו	וזה	אינ	מצטרף
ב	זה	מצטרף	וישינין	תחתיו	וזה	אינ	מצטרף
ד	זה	מצטרף	וישנים	תחתיו	וזה		מצטרף
III			וישינין	תחתיו	<...>		
1	[זה]	מצטרף	וישנין [ינ]	תחתיו	וזה		מיצטרף

מ	(ויש)	ואינ	ישנין	תחתיה
ו		ואינ	ישנים	תחתיו
ל		ואינ	ישנים	תחתיו
ס		ואינ	ישנים	תחתיו
א		ואינ	ישנים	תחתיו
נ			וישנין	תחתיו
ת		ואינ	ישנין	מ(ת) תחתיו
ב		ואינ	ישנין	תחתיו
ד		ואינ	ישנים	תחתיו
III				
1		ואינ	ישנין	תחתיו

ומי איכא מידי דאצטרופי מצטרף והוא עצמו אינו כשר אמ' ר' יצחק בן אלישב אין טיט הנדוק יוכיח שמצטרף לארבעים סאה והטובל בו לא עלתה לו טבילה

נחלקו העדים בנוסח תשובתו של ר' אבא. בנוסח הרווח: 'זה מצטרף וישנים תחתיו וזה מצטרף ואין ישנים תחתיו'. ב-**מסתב**: 'זה מצטרף וישנים תחתיו וזה אין מצטרף ואין ישנים תחתיו' (וסומן למחיקה ב-מס).

¹⁰¹ יש לציין, שגם הרי"ף אינו מביא את הדין בסוגייתנו שאסור לישן תחתיהם בפחות מג"ט. אך מהרי"ף אין ראיה מכיוון שאינו מביא כלל את סוגייתנו אך הרמב"ם מביא שתיים מהאוקימתות הקודמות. ועין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תריז יישובי האחרונים לפסק הרמב"ם.

גרסת **מסתב** קשה, שהרי ר' הושעיא טוען שסכך פסול מצטרף וא"כ כיצד משיב ר' אבא שאינו מצטרף.

מאידך גם הנוסח הרווח אינו פשוט כלל ועיקר. מגרסה זאת עולה שבאויר פחות משלשה אין ישנים תחתיו. על מסקנה זאת כבר הקשו התוספות שהרי אויר פחות משלשה חשוב סתום ע"י לבד, וכן איך אפשר להיזהר שלא לשבת מתחת לנקבים שבסוכה.¹⁰² תוספות מבארים שהמשפט 'ואין ישנים תחתיו' מוסב על סכך פסול ולא על אויר, אך גם על פירוש זה קשה שהרי בסככה בשפודין כשרה כאשר יש ריוח ביניהן כמותן וכיצד אפשר שלא יישן תחת הסכך הפסול.¹⁰³ ר"ח כותב בפירוש סוגייתנו כך:

ודחי רבא אויר פחות מג' מצטרף וישנים תחתיו דקיימא לן כלבוד דמי אבל סכך פסול מצטרף לד' אמות מן הצד ואין ישנים תחתיו כדתנן נתן עליה נסר שרחב ד' טפחים כשרה ובלבד שלא ישן תחתיו ויש שמחליף ומפרש

ר"ח מפרש באופן מפתיע מאד את הסוגיה. לפירושו, המשפט 'אין ישנים תחתיו' מוסב על מקרה שיש בסכך הפסול ד"א ומשמע שכאשר אין בו ג"ט ישנים תחתיו. אך עדיין צ"ב מהו תירוץ של ר' אבא, הרי אנו עוסקים בסכך פסול שפחות מג"ט. ונראה שכוונתו היא שמכיוון שבסכך פסול ישנם מקרים שאינו פוסל אך אסור לישון תחתיו הדגישו שבפחות מג"ט מצטרף ואפשר לישון תחתיו.¹⁰⁴ לפירוש ר"ח אין צורך להידחק ולומר שבפחות מג"ט באויר או בסכך פסול אין לישון תחתיו.¹⁰⁵

¹⁰² עיין בעה"מ שנוקט כרש"י אך מביא: 'ונמצא בדברי הגאונים פירוש בחילוף זה'. וב-נ מפורש כשיטת רש"י (אויר) [זה] מצטרף ואין ישנים תחתיו וכ"ה ברא"ה (אך ראה בהערות המהדיר שאפשר שחסר ברא"ה וא"כ שיטתו כתוספות). ובראב"ה סי' תרכו מביא את שתי השיטות.

¹⁰³ עיין תוספות יט ע"א ד"ה 'לא' שבעקבות קושי זה נדחקים לפרש שרק בסוכה קטנה אין ישנים תחת הסכך הפסול ומ"מ אינם מבארים מה החילוק בין קטנה וגדולה. לתירוץ נוספים עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' תריד. ועיין ריצ"ג עמ' עט שסובר כתוספות שדוקא בסכך פסול ובסוכה קטנה אין ישנים תחתיו ומבאר את החילוק: 'דפחות מד' בסוכה גדולה לא חשיב בסוכה קטנה חשיב ואפילו פחות מג' נמי מחשב חשב'.
¹⁰⁴ כך גם מפרש המהדיר על ר"ח בהערה 30 בשם ספר סיעתא דשמיא ע"ש.

¹⁰⁵ אך עיין תוספות יט ע"א ד"ה 'לא': 'ובירושלמי דברכות פרק שלשה שאכלו משמע דאויר מצטרף ואין ישנים תחתיו כפירוש הקונטרס וז"ל אן קיימין בסוכה וילפינן מטיט הנירוק דתנינן תמן הרחיק הסיכוך מן הדפנות ג' טפחים פסולה פחות מכאן כשרה מהו לישן תחתיו התיב ר' יצחק בר אלישיב הרי טיט הנירוק שמשלים במקוה ואין מטבילין בו אף הכא משלים בסוכה ואין ישנים תחתיו'. תוספות מביאים לכאורה מקור מהירושלמי שממנו מוכח שאסור לישן מתחת לאויר פחות מג"ט. ועיין בשפ"א שמיישב את סוגייתנו אליבא דהרמב"ם ומסיים: 'אבל עדיין ש"ס דירושלמי אינו מיושב ודוחק לעשות פלוגתא בין הבבלי והירושלמי'. אך מעיון בירושלמי ניתן לראות שהתמונה איננה פשוטה. הירושלמי סוכה פ"א ה"י (נב ע"ג) הוא המקור לסוגיה זאת ושם הדברים מובאים כך: 'אויר פסול פוסל בשלשה טפחים דתנינן הרחיק את הסיכוך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה סכך פסול אינו פוסל אלא בארבע אמות דתנינן בית שנפחת וסיכך גב(ן) [ו] אס' יש בין כותל לסיכוך ארבע אמות פסולה הא פחות מיכן כשירה מהו לישן תחתיו...'. מסוגיית הירושלמי בסוכה נראה שהשאלה מהו לישן תחתיו מוסבת על סכך פסול פחות מארבע אמות שבו חידשה הגמ' שכשר ועליו שאלו האם גם מותר לישן (עיין בשיירי הקורבן שמפרש: 'מיהו י"ל דבין אויר ובין אסכך פסול קאי ובברכות לא חש למיתי כולא מתניתין'. אך נראה שלא מדובר כלל לגבי אויר, משום שבאויר הגמ' מוכיחה שפסול בג"ט ולא עוסקת בגדרי הכשרות וראה רטנר, אהצו"י, עמ' 79 שלא דק בזה). נראה שהמעתיקים בסוגיית ברכות קיצרו והביאו רק את תחילת המשנה וסמכו על סוגיית סוכה (ועיין ביפה עיניים שמבאר: 'רק כאן י"ל דקאי על סכך פסול דקאמר אויר פוסל בשלשה דתנינן... אפשר דהיינו תחת סכך פסול על הא דסליק מיניה ובברכות קיצר הירושלמי מלאסוקי הך דסכך פסול'), וא"כ מהירושלמי אין מקור לאיסור שניה מתחת לאויר פחות מג"ט. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 320 שכותב על הירושלמי: 'ואסור לישן תחתיו בשני המקרים ודלא כמסקנת הבבלי'. דברי בורגנסקי אינם מדויקים, שהרי אין הכרח שהירושלמי עוסק באויר ואף אם עוסק באויר הרי אינו עוסק בסכך פסול

אך פירושו של ר"ח דחוק בלשון 'מצטרף', מכיוון שבסוגיה משמעותה שמצטרף לשיעור סוכה ואילו ר"ח נאלץ לפרש שמצטרף לד"א מן הצד. דוחק נוסף בפירושו של ר"ח הוא שד"א מן הצד אינם חשובים כלל סכך אלא דופן עקומה, וא"כ אין דמיון לסכך פסול פחות מג"ט.

לאור דברי ר"ח נראה שניתן להציע פירוש לגרסת **מסתב**. כוונת ר' אבא לסכך פסול פחות מד"ט אך יותר מג"ט שאינו מצטרף לשיעור סוכה, ולכן בסוכה גדולה אין ישנים תחתיו. משום שבשיעור זה אין מצטרף לשיעור סוכה וכן אין ישנים תחתיו בסוכה גדולה הבהיר ר' הושעיא שבפחות מג"ט מצטרף וישנים תחתיו.¹⁰⁶ לגרסה זאת מבוארת הלשון 'אין מצטרפין'. במידה וזאת הגרסה המקורית מובן מדוע שינו אותה, שהרי הסוגיה עוסקת בסכך פחות מג"ט שמצטרף.

לגרסה וביאור זה עולה שבין בסכך פחות מג"ט ובין באויר פחות מג"ט ישנים תחתיהם. הגמי בהמשך מקשה 'ומי איכא מידי דאצטרופי מצטרף והוא עצמו אינו כשר' ומשיבה 'טיט הנירוק יוכיח'. לגרסה הרווחת פירשו הראשונים שהשאלה היא על אויר פחות מג"ט שמצטרף אך אסור לישון תחתיו. ביאור זה העלה קושי בדמיון לטיט הנירוק.¹⁰⁷ אך לגרסת **מסתב** שאלה זאת מתפרשת על סכך פסול שמצטרף למרות שבפני"ע הוא פסול (דוקא בפני"ע, שהרי כשמצטרף אינו פסול) ולפי"ז מובנת התשובה מטיט הנירוק.¹⁰⁸

לאור גרסת **מסתב** מיושבים פסקי הרמב"ם, שהרי לגרסתם עולה שאין איסור לישן מתחת לסכך או אויר פחות מג"ט ולכן הרמב"ם לא מביא איסור זה.

6.2.15 הל' שבת פי"ז הכ"ה

היתה אחת למטה ואחת למעלה, רואין את העליונה כאילו היא למטה והתחתונה כאילו היא למעלה, ובלבד שלא תהיה עליונה למעלה מעשרים ולא תחתונה למטה מעשרה ולא יהיה ביניהן שלשה טפחים כשרואין אותה שירדה זו ועלתה זו בכונה עד שיעשו זו בצד זו המגיד משנה כותב על הרמב"ם:

ומתוך דברי רבינו נראה שכל שהן תוך עשרים אמה ולמעלה מעשרה אפילו יש ביניהם במרחק גובה יותר מ-ג' מצטרפות. וקשה לי בזה שהרי רבינו פסק כרבא דאמר דכל דבר שאין בגגו טפח אין רואין אותו כאילו ירד, ושם הקשו עליו מברייתא זו ואמר תריץ ואימא הכי ובלבד שלא תהא תחתונה למטה מעשרה אלא למעלה מעשרה והעליונה סמוכה לה פחות מג' א"נ ובלבד שלא תהא עליונה למלה מעשרים אלא בתוך כ' והתחתונה סמוכה לה פחות מג' אבל ג' כיוון דלית ביה טפח לא אמרינן חבוט רמי, והיאך הביא רבינו הברייתא כפשטה ולא הביא אוקימתא זו

פחות מג"ט אלא פחות מד"א שודאי אסור לישן תחתיו (לכאורה, הירושלמי יכול להשיב מהמשנה יד ע"א שאוסרת לישון מתחת לנסר ד"ט וצ"ע).

¹⁰⁶ יש להעיר, שר"ח לשיטתו לא יכול לפרש כך מכיוון שסובר שאף ביותר מג"ט מצטרף לשיעור סוכה (כך עולה מפירושו לסוגיה ב-ז ע"ב ראה בסעיף 5.1.21). לפי"ז, אפשר שר"ח הוא ששינה את הגרסה משום שלשיטתו סכך פסול מצטרף ביותר מג"ט.

¹⁰⁷ עיין תוספות יט ע"ב ד"ה 'טיט'.

¹⁰⁸ יש לציין, שכך מבאר המאירי את השאלה: 'ובא ללמד שאעפ"י שהוא פסול בעצמו מצטרף הוא להשלים את השיעור'. אך כדי שלא יקשה ממהלך הסוגיה החליף את הסדר ותחילה הביא את הדיון מטיט הנירוק ולאחר מכן את החילוק מאויר פחות מג"ט ע"ש. וכן בר"א מן ההר: 'אסכך פסול קאי דקאמר שמצטרף וישנים תחתיו'. וכן מבארים הערולי"ג והשפ"א ובכך מיישבים את הקושי שמעלה תוספות. ועיין במהדיר על ר"ח הערה 30 שמתקשה בביאור שאלה זאת לפירוש ר"ח ולפי מה שכתבתי הדברים מבארים.

רבא סובר שכאשר יש בקורה טפח רואים אותה כאילו מונחת בשווה אף אם גבוהה משלשה טפחים. על כך מקשה הגמ' מברייתא 'היו אחת למעלה ואחת למטה רבי יוסי ברי יהודה אומר רואין העליונה כאילו היא למטה ואת התחתונה כאילו היא למעלה ובלבד שלא תהא עליונה למעלה מעשרים אמה והתחתונה למטה מעשרה', ומכאן שאומרים חבוט רמי אף בפחות מטפח. ישנן שתי גרסאות עיקריות בתירוץ הגמ':

בנוסח הרווח ב-9 ובר"ח הגרסה היא: 'ובלבד שלא תהא עליונה למעלה מעשרים אלא בתוך עשרים והתחתונה סמוכה לה בפחות משלשה אי נמי¹⁰⁹ בלבד שלא תהא תחתונה למטה מעשרה אלא למעלה מעשרה ועליונה סמוכה לה בפחות משלשה'.

ב-תב וברא"ה הגרסה היא: 'ובלבד שלא תהא תחתונה למטה מעשרה אלא למעלה מעשרה ועליונה סמוכה לה בפחות משלשה ובלבד שלא תהא עליונה למעלה מעשרים אלא למטה מעשרים ותחתונה סמוכה לה בפחות משלשה'.

נראה, ששינוי גרסה זה הוא משמעותי בהבנת התירוץ. לגורסים 'אי נמי', כוונת התירוץ היא שאין לקרוא את המשפט כמקרה אחד אלא כשני מקרים,¹¹⁰ מקרה העוסק בגובה הקורה העליונה ומקרה העוסק בגובה הקורה התחתונה ולא עוסקים במרחק ביניהן.¹¹¹ לעדים שאינם גורסים 'אי נמי', התירוץ הוא שיש עוד תנאי שלא הוזכר, שלא יהיו רחוקות שלשה טפחים. לפי הסבר זה לפנינו מקרה אחד. להסבר השני קשה על הסגנון, שהרי אם לפנינו מקרה אחד, אין צורך לכתוב פעמיים את התנאי שלא יהיו במרחק שלשה. על אף סרבול הלשון נראה כביאור זה שהרי אין צורך בהצגת שני מקרים. הרמב"ם נוקט במקרה אחד ונראה שגרסתו כ-תב.

6.2.16 הל' סוכה פ"ד ה"ו

העושה סוכתו בראש העגלה או בראש הספינה כשרה ועולין לה ביום טוב

¹⁰⁹ גורס את ה'אי נמי' בתחילת התירוץ, נראה שכיוון שהפך את סדר הצלעות גרר את ה'אי נמי' עם הצלע השנייה שאותה הקדים.

¹¹⁰ ראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תשיח הערה 24 שהביא בשם מלא רצון, שאין הכוונה להגיה כן בברייתא אלא שאינו עניין אחד אלא שני עניינים נפרדים.

¹¹¹ בכס"מ מבאר את שאלת המ"מ שמפרש את מה שכתב הרמב"ם 'ולא יהיה ביניהם שלשה טפחים' במרחק משך דוקא כדמשמע סיפא דלישניה. והכס"מ מתרץ שאפשר לפרש שמה שאמר הרמב"ם 'ולא יהיה ביניהם שלשה טפחים' היינו שגם במרחק הגובה לא יהיה יותר משלשה. המ"מ הבין שדברי הרמב"ם 'ולא יהיה ביניהם שלשה טפחים' מוסבים על מרחק המשך ולא על הגובה, והכס"מ מבאר שהבין כך את דברי הרמב"ם בגלל סוף ההלכה ('עד שיעשו זו בצד זו'). אך נראה שהמ"מ הבין כך ברמב"ם, כיוון שהרמב"ם לא כותב שני מקרים אלא מקרה אחד, ולכן הבין שהרמב"ם לא פוסק להלכה את תירוץ התלמוד, ומה שאמר ש'לא יהיה ביניהן ג' טפחים' כוונתו במשך. בעקבות הבנתו של המ"מ ברמב"ם, הוא גרס ברמב"ם שגם בשתי קורות המתאימות כשר אם אין בין זו לזו שלשה. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ג, עמ' 306 הערה 32 'ולא מצאתי גרסה זו בשלשה כ"י תימניים ובכ"י רבינוביץ על הקלף אבל עצם הדין שאם אין בין המתאימות שלשה כשר לשיטת הר"ם מוכח מן הסיפא של ההלכה. ולפמ"ש לא מוכח מן הרמב"ם שסובר כך כיוון שגורס כ-תב. וראה בב"ח ובפרישה או"ח סי' שס"ג שסוברים בדעת הרמב"ם שצריך שיגעו הקורות זו בזו, ומה שכתב הרמב"ם 'ולא יהיה ביניהן ג' טפחים' מוסב על הגובה (ולא קיבלו את מה שכתב הכס"מ, שמסוף דברי הרמב"ם מוכח שמוסב על המרחק ביניהם). ובביאור ההבדל בין גובה שכשר במרחק ג' טפחים ומשך שפסול ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ג, עמ' 307 שמביא בשם הרשב"א והריטב"א שחבוט רמי עדיף מלבד (לשאר הראשונים, אע"פ שסוברים להלכה שאי"צ שלשה במשך אין צורך לבאר זאת, משום שה"ה בגובה ולא פוסקים כ' יוסי בר יהודה, שהרי הבבלי בעירובין אומר שבשיטת אביו אמרה דאית לה רואין ולא כרבנן. וביאור הבבלי שם לשיטת הרמב"ם ראה בכס"מ ובשפת אמת).

ר"ג ור"ע חולקים האם סוכה שע"ג הספינה כשרה. בסוגייתנו, אביי מבאר את מחלוקתם במקרה שהסוכה עומדת ברוח מצויה של יבשה אך איננה עומדת ברוח מצויה של ים. ר"ג סובר שהסוכה פסולה מכיוון שצריך סוכת קבע, ואילו ר"ע סובר שהסוכה כשרה מכיוון שצריך סוכת עראי. הרמב"ם פוסק שהסוכה כשרה כר"ע אך אינו מפרט שמדובר אפי' באינה עומדת ברוח מצויה של ים (והשווה לדברי השו"ע או"ח סימן תרכ"ח סעיף ג' שכותב 'אבל אם יכולה לעמוד ברוח מצויה דיבשה, אפילו אם אינה יכולה לעמוד ברוח מצויה דים כשרה').
הריצ"ד כותב על סוגייתנו:

ולאביי דסבר דפלוגתתן בדיכולה לעמוד ברוח מצויה דיבשה קשה מאיזה טעם פליגי בראש העגלה ולעיל ז ע"ב פירש אביי פלוגתתן באופן אחר דפליגי אם דירת קבע בעינן וסוכה על גבי עגלה וספינה לאו דירת קבע היא והכא פירש נמי דפלוגתתן בדירת קבע או ארעי בעינן אבל מבאר כאן דמשו"ה לא הוי דירת קבע בספינה דאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה דים וקשה הא טעם זה לא שייך בעגלה. ונראה דמשום קושיא זו לא הביא הרמב"ם בהלכות סוכה פ"ד ה"ו היכא שהביא דין דמשנתנו הטעם דאביי...

הריצ"ד מיישב את דברי הרמב"ם, שבדף ז ע"ב אביי מבאר את מחלוקתם באופן אחר. הריצ"ד מסתמך על כך שבברייתא שם נחלקו גם בראש העגלה ובמקרה זה א"א לפרש שנחלקו משום הרוח.¹¹² על תירוצו של הריצ"ד יש להעיר שבר"ח¹¹³ ברי"ף¹¹⁴ וברא"ה וב-**סנתב** כלל לא גורסים בברייתא שם 'בראש העגלה'. גרסה זאת היא גרסת רש"י וכפי הנראה בעקבותיו בעדים נוספים. והנה, בסוגייתנו ב-**תב** ליתא 'אמר אביי'. לגרסה זאת, הביאור למחלוקת ר"ג ור"ע בסוגייתנו אינו מדברי אביי. וא"כ, אפשר שסוגייתנו כלל איננה מפרשת את מחלוקתם משום סוכת קבע וסוכת עראי,¹¹⁵ אלא נחלקו האם כאשר אינה עומדת ברוח מצויה של ים הוי מחיצה.¹¹⁶ אביי בסוגיית ז

¹¹² כפי שרש"י מפרש שם: 'ובראש העגלה נמי כיוון דניידי מיתחזי כעין עראי'. אך ראה במאירי על המשנה: 'אעפ"י שהרוח שולט במקומות אלו מצד גבהותם, ושהליכתם במקום מישור שאין הרים סובב לו, והדבר מצוי לעוקרם אין דנין אותם כעקורות לפסלן מעתה. וכן אעפ"י שהעגלה והספינה הולכות לדרך ואין הסוכה עומדת במקום אחד'.
¹¹³ ר"ח (ז ע"ב) גורס: 'העושה סוכתו בראש הספינה או בראש העגלה'. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 846 הערה 35 שמעיר על הגרסה ברי"ח: 'ושינוי הסדר הוא סימן מובהק להוספה, והמוסיף הוסיף בברייתא שם ע"פ משנתנו הנ"ל (כוונתו בשינוי הסדר הוא, ש'בראש העגלה' נמצא לאחר 'בראש הספינה', שלא כמו במשנה ובעדים שגורסים זאת בברייתא). ובתוספות ז ע"ב ד"ה 'העושה' כותבים שר"ח לא גורס זאת.

¹¹⁴ ברי"ף כ"י ניו יורק ובדפוס קושטא רס"ט ליתא 'בראש העגלה' (ברי"ף דפוס וילנא גרסו זאת).

¹¹⁵ העמדת המחלוקת בסוגייתנו בשאלת קבע ועראי איננה נוחה. ראשית, אם המחלוקת היא בשאלת קבע או עראי מדוע לא נחלקו גם בסוכה ביבשה שאיננה עומדת ברוח שאינה מצויה של יבשה. שנית, מסוגייתנו עולה שלמ"ד סוכה דירת קבע בעינן צריך קבע ממש ולא רק שראויה לקבע.

¹¹⁶ בירושלמי סוכה פ"ב ה"ד (נב ע"ד): 'רבי שמעון בן כרסנא בשם רבי אחא רבי מאיר ורבי יוסה ורבי אלעזר בן עזריה שלשתן אמרו דבר אחד רבי מאיר דלחיים דתנינן מטמא משם גולל רבי מאיר מטהר ורבי יוסה דאהילות דרבי יוסי אומר הבית שבספינה אינו מביא את הטומאה רבי לעזר בן עזריה דתני מעשה בר' אלעזר בן עזריה ורבי עקיבה שהיו באין בספינה ועשה לו רבי עקיבה סוכה בראש הספינה ובאת הרוח והפריחתה אמר לו רבי אלעזר בן עזריה עקיבה איה סוכתך'. וראה גולדברג, אהלות, עמ' 66: 'טעמו של ר' יוסי כמו שיוצא מירושלמי... הוא שבית שאינו יכול לעמוד כנגד רוחו של ים אינו נחשב כאהל המתקיים, ואם נניח שיש תנא החולק על דעת ר' יוסי כאן, טעמו הוא שכל דבר היכול לעמוד ברוח של יבשה חשוב אהל המתקיים'. מדברי גולדברג נראה, שמפרש את הירושלמי שהמחלוקת בסוכה שאינה עומדת ברוח מצויה דים אינה תלויה בשאלה האם סוכה היא דירת קבע, אלא האם חשובה אהל. וכך אכן נראה בירושלמי, שמשווה לר"מ דלחיים ושם אין צריך קבע (וצ"ל ששם כיוון שאינו עומד משום חשב בריחה או

ע"ב שמעמיד את מחלוקתם בשאלת קבע ועראי מתכוון שמשום שהספינה מיטלטלת נחלקו האם כשרה ולא משום עמידתה ברוח. לפי"ז, העמדת המחלוקת בסוגייתנו בשאלת סוכת קבע ועראי היא מאוחרת בעקבות דברי אביי ב-ז ע"ב, אך סוגייתנו במקורה לא עסקה בשאלה זאת. אפשר שבשלב מאוחר אף ייחסו את סוגייתנו לאביי.

לאור זאת מובנים דברי הרמב"ם שמפרש את מחלוקתם בשאלת קבע ועראי כסוגיה ב-ז ע"ב, ולכן הרמב"ם אינו מפרט את עמידתה של הסוכה ברוח שאינה קשורה לשאלה זאת.¹¹⁷

6.2.17 הל' סוכה פ"ד הט"ז

דפני סוכה כשרין מן הכל, שאין אנו צריכין אלא מחיצה מכל מקום ואפילו מבעלי חיים

הל' שבת פ"ז הכ"א

בכל עושין מחיצה... אפילו בבהמה ושאר מיני חיה ועוף, והוא שיהיו כפותים כדי שלא ינודו

כג ע"א שורה 34-42

הרמב"ם בהלכות סוכה פוסק כר' יהודה ומכשיר בהמה למחיצה. בהלכות שבת הרמב"ם מגביל זאת לבע"ח כפותים.¹¹⁸

את גרסאות הסוגיה וניתוחן ראה בסעיף 4.3.3.1.

דברי הרמב"ם שמזכיר כפותים ולא קשורים צריכים ביאור. ונראה שהרמב"ם מצריך כפותים ולא מסתפק בקשורים, כדי לפתור את בעיית רווחא דביני ביני, שהרי לא מזכיר הוצא ודפנא. ולפי"ז, צריך לומר שסובר כר"ח, שכאשר הבהמה רובצת אין בעיה בשיעור המחיצה ולכן מועילה כמחיצה כאשר כפותה. וא"כ גם הרמב"ם מפרש כר"ח שהשאלה 'ודלמא רבעה' היא על התירוץ בהוצא ודפנא. אך עדיין יש להקשות מדוע הרמב"ם אינו מביא את האוקימתא בהוצא ודפנא ומתייחא באשלי מלעיל.¹¹⁹

הרמב"ם בהל' תרומות פ"ט ה"א כותב: 'האומר לאשתו הרי זה גיטיך שעה אחת קודם למיתתי, אסורה לאכול בתרומה מיד'. הרמב"ם חושש למיתה¹²⁰ ואעפ"כ פוסק לגבי מחיצה מבהמה

מיתה ולא עקב רוח מצויה של יבשה, הוי כאינו עומד ברוח מצויה של ים. אם כי, לא ברור שכוונת הירושלמי היא לדין לחי ראה אפשטיין, תנאים, עמ' 305; הלבני, מקורות, ג, עמ' קצה הערה 12; גולדברג, עירובין, עמ' 21). כמו כן, מעצם דברי הירושלמי שאומר שר' יוסי ור"מ וראב"ע אמרו דבר אחד, מוכח שהירושלמי הבין שיש כאן דין כללי בדיני אהל שאהל שלא עומד ברוח מצויה אינו אהל כלל (שהרי תנאים אלו עוסקים בנושאים שונים, ואם מדין קבע אין להשוות ביניהם).

¹¹⁷ לפי"ז, הרמב"ם אינו מקבל את דברי הסתמא בסוגייתנו שקושרת את הפירוש בסוגייתנו לשאלת קבע ועראי. וראה מ"ש פלדבלום, 'פסקיו של הרמב"ם לאור גישתו לחומר הסתמי שבבבלי', Proceedings of the American Academy for Jewish Research 47-46 (1980), עמ' קיא-קכ. אך ראה י' ברודי, "על יחס הרמב"ם ליסתם התלמוד", בר אילן ל-לא (תשס"ו), עמ' 37-47. יש להעיר, שהרי"ף לא הביא את סוגייתנו אך הביא את הסוגיה ב-ז ע"ב, ואפשר א"כ שסובר כרמב"ם.

¹¹⁸ וראה בצל"ח שהרמב"ם סמך עצמו בהלכות סוכה על מה שכתב בהלכות שבת (וכיוון בזה לדברי רבינו אברהם מן ההר).

¹¹⁹ והשווה לריצ"ג שכותב: 'והכי פסיק רבנן קשישי עשאה לבהמה דופן לסוכה כשרה והוא דעביד לההוא בהוצא ותבנא ומתח ליה באשלי מלעיל...!'

¹²⁰ אע"פ שהרמב"ם פוסק כר' יהודה, סובר הרמב"ם שר' יהודה חושש למיתה כפשט הברייתא של 'הלוקח יין'. ושיטת הרמב"ם בעניין חשש מיתה אינה פשוטה ואכמ"ל. וראה בריטב"א שסובר שר' יהודה חושש למיתה וכותב על סוגייתנו: 'והאי סוגיה מיחלפא סוגיין דפרק הגט... דהתם אסיק דטעמא דר' יהודה משום דחייש לבקיעת הנאד... וכי"ת היכי לא חייש ר' יהודה הכא גבי עושה לבהמה דופן לסוכה למיתה וחייש לבקיעת הנאד ויש לומר דהכא לאו

שכשרה בכפותים, ולפי"ז כפיתה מועילה גם לחשש מיתה. נראה, שגרסת הרמב"ם היא כשאלתות ומכיוון שפוסק שחוששים למיתה מביא את המקרה בכפותה שלגביו אמרה הגמ' לגרסה זאת שלכו"ע כשרה, ואין צורך באוקימתא של הוצא ודפנא ומתיחא באשלי.

6.2.18 הל' טומאת מת פ"ו ה"ד

וכן בהמה שכתפה ועשה אותה גולל הנוגע בה טמא טומאת שבעה כל זמן שהיא גולל. התיר

הבהמה הרי היא טהורה כשאר הבהמות

לדעת הרמב"ם כאשר הבהמה כפותה אזי היא טמאה משום גולל אך כאשר מתיר את הבהמה היא טהורה. נראה, שהבהמה טהורה ואינה חשובה גולל משום החשש שמא תברח או שמא תמות. דברי הרמב"ם אינם עולים בקנה אחד עם הנאמר בסוגיה כד ע"א. הגמ' מקשה על אביי ור"ז אם הטעם של ר"מ הוא משום חשש מיתה או חשש בריחה אזי מדאורייתא הבהמה חשובה כמחיצה וא"כ מדוע ר"מ מטהר משום גולל. משום שאלה זאת מביאה הגמ' את רב אחא בר יעקב שמבאר את דעת ר"מ באופן אחר.

הרמב"ם בהל' סוכה פוסק כר' יהודה וכן סובר בהל' תרומות שחוששים למיתה, וא"כ סובר בדעת ר' יהודה שאינה מחיצה מדאורייתא כאשר יש חשש מיתה ולכן טהורה משום גולל. העולה מכאן, שהרמב"ם מפרש את תירוץ רב אחא בר יעקב שאינה מחיצה לא משום שאין עליה שם מחיצה כאשר אינה עשויה בידי אדם¹²¹ אלא משום החשש שמא תמות.¹²²

בעדי הנוסח **מונתב**, 10 מביאים את תירוץ של רב אחא ללא 'אלא' לפניו, וא"כ מבארים שרב אחא אינו ביאור חדש¹²³ אלא מבאר את אביי ור"ז שאינו רק משום גזירה אלא כלל אינה מחיצה.¹²⁴ ב- **לסאז** גורסים 'אלא'.

משום דלא חייש ר' יהודה למיתת בהמה, אלא דהא אוקימנא פלוגתא בבהמה קשורה דמתיחא באשלי דכי נמי מתה לא בצר שיעור דופן, ואיהו לא חייש לזמנין מוקים לה בפחות מג' וכי מתה כווצא ולא אדעתיה.

¹²¹ והשווה לספר ההשלמה שכותב שר' יהודה מכשיר בהמה כדופן לסוכה במתיחא באשלי ור"מ פוסל אפי' בהכי, כיוון שאינה עשויה בידי אדם. וא"כ ההשלמה סובר שלביאור רב אחא בר יעקב ר"מ פוסל בכל אופן, ולא רק כאשר יש חשש שמא תמות.

¹²² וא"כ, צ"ל שלדעת הרמב"ם ר"י ור"מ אינם חולקים בדן גולל, שהרי גם לר' יהודה חוששים למיתה וטהורה כאשר התיר אותה (ר"מ ור"י נחלקו רק במחיצה לסוכה האם גוזרים שמא יצמצם בדיוק ותתכווץ כאשר תמות). לפי"ז אין לגרוס במשנת עירובין ר' יהודה. בעירובין פ"א מ"ו: ר' יוסה מטמא משם גולל ר' מאיר מטהר' כך הגרסה בכ"י קופמן. ובכ"י לו ובדפוס נפולי רנ"ב: ר' יוסי אוסר ומטמא משם גולל ר' מאיר מטהר' ואפשר שר' יוסי סובר שאסור מדרבנן ולכן מטמא משום גולל, או שימטמא משום גולל' אינו מדברי ר' יוסי. ובכ"י פרמה ופריז ר' מאיר אוסר ומטמא משם גולל ר' מאיר מטהר', לגרסה זאת 'מטמא משום גולל' אינו מדברי ר"מ. ולגבי נוסח המשנה בעירובין ישנם גרסאות רבות ראה גולדברג, עירובין, עמ' 20. בסוגייתנו **סד** גורסים ר' יהודה וב-מ ר'. וראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1158 שמעיר על נוסח מ שחטר בו 'יהודה', וכותב על גרסה זאת: 'ליתא בציטאט שבירושלמי עירובין פ"א יט ע"ב, והיא סתם ור"מ גם בהקבלה שבאהלות פט"ו מ"ט'. וראה אפשטיין, תנאים, עמ' 302 שכותב על הגרסה ר' יהודה: 'ואע"פ שאינו בכ"י לעיקרו של דבר הוא נכון, שכן יוצא מפורש מברייתא סוכה כג ע"א'. וראה גולדברג, אהלות, עמ' 115: 'הת"ק של ר"מ הוא ר' יהודה הנזכר כבעל המחלוקת של ר"מ בהלכה זו בבלי סוכה...'. וראה גולדברג, עירובין, עמ' 22 שמסיק ככ"י שהחולק העיקרי על ר"מ הוא ר' יוסי, אך כותב 'אולם בדרך כלל כשר' יוסי חולק על ר' מאיר גם ר' יהודה חולק עליו, ולכן אין בהבאת שמו של ר' יהודה כחולק בענין גולל משום טעות'. ולפי מה שכתבתי, שמו של ר' יהודה שורבב לכאן ממשקנה שאינה מוכרחת בהבנת הסוגיה.

¹²³ אך ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 167-168: 'ואפשר שרב אחא בר יעקב לא בא ליישב את הקושיה על ר"מ לפי אביי ור"ז, אלא מציע פירוש משלו למחלוקת התנאים. אלא שבעל הסוגיה הביא תחילה את כל הדיון על שיטת אביי ורק בסיומו את את הקושיה ואת טעמו של ראב"י לשיטת ר"מ. אין זה מסתבר שראב"י בא ליישב את דבריהם בדיון שהיה

פשט דברי רב אחא בר יעקב הם שבע"ח אינם מחיצה ולא משום חשש ולכן אין סיבה להשמטת תיבת 'אלא', וא"כ נראה שגרסת ליתא היא הגרסה המקורית.

6.2.19 הלכות תלמוד תורה פ"ב ה"ב

ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים

כח ע"א שורה 20-21

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.38.

הרמב"ם פוסק שמבטלים בע"ש וימים טובים, וכן פוסק בשו"ע יו"ד סי' רמה סי"ב. ובבאר הגולה מקשה מנין מקור דין זה, ומבאר שמפסחים משמע שר"ע החמיר בזה ושאר חכמים עשו כן בכל ערב יו"ט. אך בספר עבודת המלך מבאר שמקור הדברים בסוגייתנו ולגרסת ר"ח: 'וידוע דרבינו נמשך אחרי גרסאות רבינו חננאל ברוב המקומות'.

לפי מה שכתבתי שם הגרסה המקורית היא כרמב"ם, וכן היא גרסת ולן.

6.2.20 כט ע"א שורה 19-21

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 4.2.21.

גרסת הרמב"ם כגרסת מתב ולפי מה שהכרעתי שם היא הגרסה המקורית.

6.2.21 לה ע"א שורה 6-7

הגמ' מביאה ברייתא שדורשת את המילים 'עץ מאכל' לגבי עורלה. עפ"י הדרשה כוונת הפסוק לעץ שטעם עזו ופריו שוה ואלו הפלפלין. בהמשך דברי הברייתא ישנו חילוף גרסה:

בנוסח הרווח 'שהפלפלין חייבין בעורלה ואין א"י חסרה כלום'. ב-מתב,ת, שאין ארץ ישראל חסירה כלום.¹²⁵

ישנם שני קשיים בנוסח הרווח:

א. הראשונים מקשים מדוע צריך לרבות פלפלין, ולכאורה אין סיבה לפטור אותם.¹²⁶

ב. האחרונים הקשו מדוע דורש מילי דאגדה ולא הסתפק בהלכה הנלמדת.¹²⁷

בלי ספק אחריהם. בדברים אלו, בורגנסקי מיישב את גרסת מ בפשטות, שמשום שראב"י לא היה בדיון על אביי ור"ז לא מוזכר 'אלא', וראה עמינת, סוכה, עמ' 45. אך נראה לי שאע"פ שרב אחא לא עסק בדברי אביי ור"ז על העורך היה להוסיף 'אלא'.

¹²⁴ בדק"ס עמ' 67 אות ז: 'שנוסח הדפוס עדיף דהשתא לא צרכינן תו לומר שמא תמות או תברח'. אך לאחר מכן מיישב גם את הגרסה שליתא 'אלא', שלפיה הטעם שאינה מחיצה כיוון שהשיעור נעשה ע"י הרוח ותתכווץ אם תמות. אם כי, הדק"ס טוען שאם קושר בחבלים מלמעלה כשר לסוכה מדאורייתא, אך לא נחשב גולל כיוון שעושה זאת לעולם משא"כ בסוכה ולחי. נראה, שהדק"ס טוען כך כדי שמחלוקת ר"י ור"מ תהיה גם לגבי גולל, שהרי באינה קשורה לכו"ע טהור אך מהרמב"ם מוכח שאף אם חוששים למיתה טמא משום גולל כאשר כפותה. וכעין ביאור הדק"ס נמצא בסדרי טהרות אהלות פט"ו מ"ט שמבאר את תירוצו של רב אחא בר יעקב שהתלמוד לא חזר בו לגמרי מסברות ר' זירא ואביי, אלא שקודם סבר שנחלקו בסברות דרבנן ועכשיו סובר שנחלקו בסברות דאורייתא (הסד"ט לא מבאר זאת משום הגרסה, אלא כיוון שקשה לו על הסוגיה איך נשמט מהם שר"מ מטהר בגולל ועוד שדרך הסוגיה לשאול במקרים כאלו 'ודקארי לה מאי קארי לה'). בירושלמי סוכה פ"ב ה"ג (נב ע"ד) משווה את דינו של ר"מ בגולל לדין סוכה שע"ג הספינה, ומוכח שסוברים שהטעם הוא שמשום שאינה מתקיימת אינה מחיצה.

¹²⁵ במקבילות בבבלי (ברכות ויומא) גורסים כל העדים משפט זה מלבד כ"י תימני ליומא (ביהמ"ל 270). בילקוט שמעוני פ' אמור רמז תרנ"א מצטט את סוגייתנו ומסיים 'הוי אומר זה פלפלין' וכלל לא מביא את הלימוד וזאת משום שאינו נצרך בסוגייתנו. אך בילקוט שמעוני פ' קדושים רמז תרט"ז מצטט את הסוגיה בברכות וביומא ומביא את הדרשה כנוסח הרווח.

¹²⁶ עיין רש"י, תוספות ד"ה 'ללמדך', רא"ה והריטב"א.

לגרסת **מתב,ת**3, אכן הדרשה לא באה כדי לרבות את פלפלין שחייבים בעורלה אלא עוסקת רק בענייני אגדה.¹²⁸ הדק"ס **להשלים** כותב: 'והנה גם הרמב"ם השמיטו ואולי לא היה לפניו'. נראה, שהוספת משפט זה היא מהמקבילות ביומא פא ע"ב ובברכות לו ע"ב שם מקשים מברייתא זאת ומוכיחים שפלפלין חייבים בעורלה ומשום כך הבינו שהלכה זאת נלמדת מהדרשה, ולכן הוסיפו משפט זה.

6.2.22 הלכות לולב פ"ז הי"ג

חל יום השבת להיות בתוך ימי החג אינו ניטל בשבת גזרה שמא יוליכנו בידו ארבע אמות ברשות הרבים כמו שגזרנו בשופר

מב ע"ב שורה 34

בנוסח הרווח בהלכות גדולות, ר"ח וברי"ף הגרסה היא: 'שמא יטלנו בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים'. ב-**תבת**3, ובריצי"ג עמ' קט ליתא 'וילך אצל בקי ללמוד'. ברמב"ם הל' לולב פ"ז הי"ג 'גזרה שמא יוליכנו בידו ארבע אמות ברשות הרבים', וכן הוא בהי"ח. וכן בפירוש המשניות: 'גזרה שמא יטלנו בידו ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים'. אך הרמב"ם הלכות שופר וסוכה ולולב פרק ב הלכה ו כותב:

ולמה אין תוקעין גזירה שמא יטלנו בידו ויוליכנו למי שיתקע לו ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים, או מוציאו מרשות לרשות ויבא לידי איסור סקילה, שהכל חייבים בתקיעה ואין הכל בקי אין לתקוע.

הרמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק א הלכה יג כותב:

גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל מי שהוא בקי לקרותה ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים.

ישנו הבדל בולט בין הצגת הגזירה בהל' לולב לבין הצגתה בהל' שופר ובהל' מגילה. בהל' לולב הרמב"ם אינו מזכיר שמא ילך אצל בקי ללמוד משא"כ בהל' שופר ומגילה (יש לציין שבכ"י קולומביה התימני למסכת מגילה נמצא 'וילך אצל בקי ללמוד').¹²⁹ אין סיבה להשמטת מילים אלו ע"י הרמב"ם וכה"י התימניים, ולכן נראה שנוספו בנוסח הרווח מניסוח הגזירה לגבי שופר ומגילה.

6.2.23 הלכות לולב פ"ז הכ"ב

וערבה זו הואיל ואינה בפירוש בתורה אין נוטלין אותה כל שבעת ימי החג זכר למקדש אלא ביום השביעי בלבד הוא שנוטלין אותה בזמן הזה

מד ע"א שורה 23-26

הגמ' שואלת מדוע לולב נוטלים כל שבעה זכר למקדש ואילו ערבה לא נוטלים כל שבעה. רב זביד משיב על כך שלולב יש לו עיקר מן התורה בגבולין משא"כ בערבה. העדים נחלקו בנוסח דבריו לגבי ערבה:

¹²⁷ ראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' רי.

¹²⁸ הדק"ס עמ' 107 אות ר כותב על גרסת כ"מ: 'ונראה שטעות הוא דכל עיקר דרשה הוא דחייב בערלה דאי רק שאין א"י חסירה כלום מלא תחסר כל בה ידעין ע"כ נראה שנשמט בשגגה'.

¹²⁹ עיין פניי להלן מג ע"ב שמקשה מה הצורך ללמוד אצל בקי לגבי ערבה ולכן מסיק שילך אצל בקי הוא לרווחא דמילתא ועיקר החשש שיטעו לחשוב דעיקר מצוותן דוחה את השבת.

בנוסח הרווח בר"ח בעיטור בראב"ן ובריטב"א 'ערבה דלית ליה עיקר מן התורה בגבולין'. ב-מתב
'ערבה דלית ליה עיקר מן התורה' וליתא 'בגבולין'.

רש"י מפרש: 'יום אחד מיהא יש לו שורש אבל ערבה אין לה שום שורש מן התורה בגבולין'.
לרש"י תיקנו בלולב כל שבעה משום שחייב יום אחד בגבולין מן התורה ואילו בערבה אין כלל
חיוב מהתורה בגבולין.

הרמב"ם כותב: 'וערבה זו הואיל ואינה בפירוש בתורה...'. הרמב"ם מבאר שבערבה לא תיקנו כל
שבעה משום שחיובה אינה מפורש בתורה.¹³⁰ ביאור זה של הרמב"ם אינו מתאים לגרסה שלפנינו
'דלית ליה עיקר מן התורה בגבולין', שהרי ערבה כלל אינה מפורשת בתורה אף לא במקדש.¹³¹ אך
גרסת **מתב** שאינם גורסים 'בגבולין' מתאימה לביאור הרמב"ם, ולפיה ערבה אינה מפורשת בתורה
ולולב מפורש בתורה ואפילו בגבולין.¹³²

נראה, שמשום שערבה חיובה מהלכה למשה מסיני הגיהו בנוסח הרווח וגרסו שאין לה עיקר מן
התורה בגבולין. כמו כן, לביאור הרמב"ם המילה 'גבולין' לגבי לולב אינה נצרכת, שהרי החילוק
כפי שמבאר אותו הרמב"ם נכון גם במקדש,¹³³ ואפשר שעקב הזכרת גבולין אצל לולב גרסו
'גבולין' גם אצל ערבה ומכאן נולד פירושו של רש"י ושאר ראשונים לסוגייתנו.

6.2.24 מח ע"א שורה 8

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.65.

לפי מה שכתבתי שם גרסת ר"ח והרמב"ם בדרשה זאת הוגהה ואיננה מקורית. הגהה זאת
השפיעה על **אתב, ת.3**.

¹³⁰ המילים 'עיקר מן התורה' מופיעים בעוד שתי היקרויות בבבלי: 'שאני טומאה, הואיל ויש לה עיקר מן התורה'
(עירובין דף לו עמוד א). 'כי אמרינן כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון - במילתא דאית לה עיקר מה"ת, אבל מילתא
דלית לה עיקר מן התורה - לא' (גיטין דף סה עמוד א). בשני המקומות הנ"ל המשמעות היא שחיובם מהתורה ולא
שחלק מחיובו הוא מן התורה.

¹³¹ ועיין במ"מ שמקשה על הרמב"ם: '... וזו היא מסקנא דגמ' וא"כ היה לו לרבנו להזכיר כן לפי שאין לערבה עיקר
כלל מן התורה בגבולין לא תקנו לה שבעה ואולי היה לו לרבינו גרסה אחרת בזה וצ"ע. וראה הלבני, מקורות, עמ'
רלב הערה 8.

¹³² מרכבת המשנה כיוון לגרסה זאת מדעתו ע"ש.

¹³³ אפשר שהמילה 'גבולין' לגבי לולב הועברה מהתירוץ לעיל מג ע"א שם התירוץ עוסק בחיוב בגבולין.

סיכום

בפרק זה סקרתי 24 חילופי גרסה, בין הרמב"ם ועדי נוסח אחרים. חילופים אלה מקורן בהגהות מלבד חילוף אחד שבו מדובר במסורות מאוחרות (2).

ב-21 מחילופים אלו נמצאה התאמה בין נוסח הרמב"ם לנוסח הענף התימני (כל הדוגמאות מלבד 12,17,19). מתוך 21 חילופים אלו הכרעתי ב-18 מהם שנוסח הרמב"ם והענף התימני הוא המקורי. במקום אחד מדובר במסורת נוסח משותפת (2). במקום אחד לא הכרעתי (3). במקום אחד (דוגמה 24) נוסח הרמב"ם, ר"ח והענף התימני הוא המשני ושם נראה שהנוסח התימני מושפע מהם. בשלושת המקומות האחרים המצב הוא כדלהלן: מקום אחד שנוסח הרמב"ם הוא משני (12). מקום אחד שנוסח הרמב"ם מייצג כפי הנראה את הנוסח המקורי של הסוגיה כפי ששיחזרתי מהשאלות ושריד שלו נותר ב-מ (17). במקום אחד נוסח הרמב"ם הוא המקורי והענף התימני גרסתו היא ליתא (19).

נמצא א"כ, שכה"י התימניים והרמב"ם מייצגים מסורת נוסח משותפת. מסורת זאת היא מסורת קדומה שהתהלכה אף בספרד בימי הביניים ועמדה לפני הרמב"ם.

ברוב המקומות מדובר בפסק או השמטת הלכה או פירוש בגמ' של הרמב"ם שמוכן לאור הנוסח התימני. כך הוא בדוגמאות 1,2,4,7,8,9,11,13,14,15,16,18,21,23. בכל הדוגמאות הנ"ל אין מדובר בזהות בין נוסח הרמב"ם או עד אחר לנוסח התימני אלא בפסקים, השמטות ופירושים של הרמב"ם שמובנים לאור הנוסח התימני. האפשרות שחכמים ולמדנים שינו את נוסח התלמוד כדי להתאימו לדברי הרמב"ם היא רחוקה ועיון בדוגמאות הנ"ל מוכיח שהדבר בלתי אפשרי. ישנו מקום אחד שנראה שפסק של הרמב"ם חדר לנוסח התימני:

רמב"ם הלכות לולב פ"ח ה"א

ובשעת הדחק או בשעת הסכנה לולב היבש כשר אבל לא בשאר המינין.

ר"א בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סי' לב) נשאל על פסק זה:

ועוד קשיא לי הא דקא סמך ז"ל אהא דתניא מעשה באנשי כרכים שהיו מורישין את לולביהן לבניהם אמרו לו אין שעת הדחק ראייה מכלל דאפילו רבנן מודו בשעת הדחק אם כן אפילו כולוהו נמי יבשינן כשרין ואי אמרת הא דחנין לה דאמרין מאי לאו אכולוהו ודחין לא אלולב אי משום הא לא תדחיה דהא קא מיתנין תניא בפירוש שר' יהודה מתיר אפילו באתרוג יבש ובטלה לה הך דחיתא דשנין לעיל לא אלולב ואיתותב רבה ושמעין מינה שר' יהודה בכולוהו לא בעי הדר ומאי דקאמרי ליה רבנן אין שעת הדחק ראייה בכולוהו קאמרי הלכך לא שנא לולב ולא שנא שאר מינין

השואל מקשה מדוע הרמב"ם מחלק בין שאר מינים ללולב בשעת הדחק. הרי גם לולב היבש פסול וחכמים מכשירים אותו בשעת הדחק. ר"א משיב לשואלים:

מיהו אע"ג דפליגי רבנן על ר' יהודה הא מיתי ר' יהודה מאנשי כרכים שהיו מורישין את לולביהם והודו לו מיהו בשעת הסכנה ולפיכך ליכא מהאי מעשה ראייה שלא בשעת הסכנה וכן ליכא מיניה ראייה לשאר המינין דלולביהן בלבד קאמר והואיל ומעשה שהודו בו רבנן לר' יהודה ליתא אלא בלבד ואנן לא סמכינן אלא על רבנן ליכא יבש כשר אלא לולב בלבד ובשעת הדחק או הסכנה בלבד כדאמרי

לא ע"ב שורה 9-10

ב-תב הגרסה בציטוט הברייתא: 'לא מצא אתרוג לא יביא לא יבש ולא פריש ולא רמון ולא דבר אחר'. בנוסח הרווח ליתא 'ולא יבש'. גרסת תב מתאימה לפסק הרמב"ם ולפיה אין להביא אתרוג

יבש אפילו בשעת הדחק.¹³⁴ אך יש לציין שגם **תב** אינם גורסים זאת בברייתא (לא ע"א) אלא בציטוט הברייתא בע"ב. כמו כן, ר"א בן הרמב"ם לא מזכיר גרסה זאת בברייתא. לכן נראה שמילים אלו נוספו ב-**תב** בעקבות פסק הרמב"ם.

אעיר על התהוותו של הנוסח הרווח המשני:¹³⁵

ב-7 מקרים אין עד מזרחי שתומך בגרסת הנוסח הרווח. כך הוא ב-6,11,13,16,18,19,20. אך בדוגמאות 13,16 אין כלל עד מזרחי נוסף ובנוסף לכך כל הנוסח הרווח גורס כנגד גרסת הרמב"ם והענף התימני ולכן קשה לראותן כמשתייכות לענף האשכנזי המאוחר. בחמשת הדוגמאות האחרות נראה שמדובר בענף האשכנזי המאוחר. ב-6 כל כה"י וקטע גניזה ספרדי גורסים את הנוסח המשני. ב-11 **מוסא** גורסים את הנוסח המשני. ב-18 **לסאד** גורסים את הנוסח המשני. ב-19 ב-**מסאד**. ב-20 **ולסאנד** גורסים את הנוסח המשני.

ב-13 מקרים הנוסח הרווח נמצא גם בעדים מזרחיים:

במקום אחד הנוסח הרווח נמצא כבר אצל הגאונים (8).

ב-7 מקרים הנוסח הרווח נמצא כבר אצל ר"ח כן הוא ב-1,9,14,15,17,22,23.

ב-5 מקרים הנוסח הרווח נמצא כבר בקטעי גניזה מזרחיים כן הוא ב-4,5,7,10,21.

מתוך נתונים אלו נראה בבירור שענף הנוסח הרווח הוא ענף משני אך נתהווה ברובו עוד במזרח, אם כי המשיך בהתפתחותו במסירה האירופאית המאוחרת.

היחס בין הרמב"ם לכ"י אחרים:

א. ב-**מ** יש קרבה מסוימת לנוסח הרמב"ם והוא גורס כמותו ב-7 מקומות ובכולם הכרעתי שמייצגים נוסח מקורי. כך הוא בדוגמאות: 5,14,17,18,20,21,23. **מ** מכיר את המסורת המזרחית הקדומה והמקורית.

ב. ב-**נ** ישנן שלושה מקרים שבהם גורס כנוסח הרמב"ם המקורי (11,18,19). הנוסח המשני בגרסאות אלה שייך הענף האשכנזי המאוחר (11,18,19), וא"א להסיק מהם על יניקה מהמסורת המזרחית הקדומה והמקורית.

ג. **א** מייצג את המסורת האשכנזית ובמקום אחד שבו זהה לנוסח ר"ח והרמב"ם (דוגמה 24) מדובר בנוסח משני ומתוך נוסח **א** ניכר שהושפע מהם.

¹³⁴ דין זה תלוי בטעם הכשרות בשעת הדחק. הראשונים נחלקו בזה, יש הסוברים שכדי שלא תשתכח ויש הסוברים שיבש נקרא הדר בשעת הדחק או שאין צורך בהדר בשעת הדחק ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' סט-ע ואכמ"ל.

¹³⁵ אתייחס ל-20 דוגמאות. בארבע הדוגמאות האחרות נוסח הרמב"ם הוא המשני (12,24) או שאין הכרעה (2,3).

6.3 נוסח הרא"ה

מסורת נוסח הרא"ה קרובה לענף הנוסח הרווח, אך במקומות רבים הרא"ה שומר על הנוסח המקורי ומצטרף לעדים המזרחיים ולנוסח התימני. להלן אציג 6 מקומות שבהם מסורת הרא"ה מתאימה לענף הנוסח התימני ואין עד עקיף מזרחי נוסף שמתייחס לכך. מתוך העיון בדוגמאות אלה נראה שהם מייצגים את הנוסח המקורי.

6.3.1 יח ע"א שורה 7-10

מוס- נסר ופסל ונסר ופסל. **לנתב,** רא"ה- נסר ופסל. **אד-** נסר ופסל ונסר ופסל. שמונה אמות הן ארבעים ושמונה טפחים, ולכן נכונה גרסת **אד** שצריך מכל צד שלושה נסרים ושלושה פסלים.¹³⁶ אך אפשר שכוונת הגמ' באומרה שמונה אמות מצומצמות שעד שמונה אמות כשרה הסוכה אך ביותר מכך פסולה כיוון שדופן עקומה היא עד ד"א.¹³⁷

6.3.2 כה ע"א שורה 25

ב-תב וברא"ה ליתא 'וכי תימא הכי נמי'.¹³⁸ לגרסה זאת המשפט 'אלא מעתה טבעה...' הוא פתיחה לשאלה, ואין לפנינו שתי שאלות.

6.3.3 כה ע"א שורה 26

מ	והא"ר	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
ו	אלמ'	בא	בר	זבדא	א'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתור'
ל	אלמ'	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
ס	והא	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
א	והאמ'	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
נ	והא	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
ת	אלמא	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצוות	האמורות	בתורה
ב	אלמא	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצוות	האמורות	בתורה
ד	והאמ'	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	אבל	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה
10	והאמר	אבא	בר	זבדא	אמ'	רב	[אבל]	חייב	בכל	מצות	האמורות	בתורה

ב-מסאנד, 10 'והא אמר' (בשינויים קלים), לגרסה זאת השאלה היא על הביאור שפטור משום טירדא. **ב-ולתב** וברא"ה 'אלמא' (בשינויים קלים), לגרסה זאת השאלה היא על מאמרו של ר' אבא.¹³⁹ לכאורה, הגרסה 'והאמר' היא המוקשית שהרי אין להקשות מאמורא על ברייתא. והנה מעיון במקורותיה של סוגייתנו, עולה ששאלה זאת הועברה מכתובות ושם הגרסה 'והאמר' היא הנכונה.¹⁴⁰ לפי"ז, אפשר שעורך הסוגיה שינה ל'אלמא' כדי להתאים את השאלה לסוגייתנו, וב-

¹³⁶ ובגליון **סנב** הוסיפו כגרסת **אד**.

¹³⁷ אך עיין רש"י ד"ה 'שאינ בה' שמפרש 'לא פחות ולא יותר' ומשמע שלא מדובר בפחות משמונה אמות ועיין במהרש"א.

¹³⁸ וכן הוא בריטב"א: 'ופריך ליה אלא מעתה טבעה ספינתו בים הכי נמי דפטור מק"ש, והא קי"ל אבל חייב בכל מצוות האמורות בתורה...'. וראה דקדוקי סופרים השלם, כתובות עמ' כט שבכ"י מינכן 95 ורומי 130 ליתא 'וכי תימא הכי נמי'. בברכות יא ע"א בכ"י פריז איתא ובכ"י מינכן 95, פירנצה ואוקספורד 366 ליתא. ובברכות טז ע"ב גורסים כך כל העדים.

¹³⁹ ובברכות יא ע"א בכ"י פריז אינו גורס את מילת השאלה. ובמינכן 95 ואוקספורד 366 ופירנצה גורסים 'אלמא'. ובברכות טז ע"ב במינכן 95 פריז ופירנצה גורסים 'והאמר' (בשינויים קלים).

¹⁴⁰ השפ"א מקשה על שאלת הגמ' בסוגייתנו הרי אם כבר טבעה הספינה, ודאי יש לחייבו דמה יועיל לו אם ידאג, ואם עדיין לא טבעה אין זה דומה לאבל. והנה בכתובות ו ע"ב אביי מעמיד את פטור החתן משום דטריד דלא בעיל, ועל כך מקשה רבא 'ומשום טירדא פטור אלא מעתה טבעה ספינתו...'. במידה והשאלה המקורית נשאלה על אביי, מתורצת שאלת השפ"א שהרי לאביי מדובר בטירדא על העבר. לכן, נראה שהמו"מ המקורי הוא בסוגיית כתובות, שם רבא מקשה על אביי שטירדא דלא בעיל אינה טירדא שפטורת, ובסוגייתנו העבירו זאת משם. וכן כתב בורגנסקי, סוכה,

מסאנד, 10 הגיהו עפ"י הסוגיה בכתובות.¹⁴¹ אך אפשר שההעברה הייתה טכנית והנוסח המקורי הוא 'והא אמר' והמסרנים התאימו זאת לסוגיה.

6.3.4 כז ע"ב שורה 30-31

מ	ישלים	במאי	אי		בריפתא	סעודה
ו	משלים	במאי	אילימא	משלים	בריפתא	סעודתא
ל	משלים	במאי	אילימ'	משלים	בריפתא (ברמיני תרגימא)	סעודתא
ס				משלים	בריפתא	
א	משלים	במאי	אילימא		בריפתא	סעודתיה
נ	משלים	במאי	אילימא		בריפתא	סעודה
ת	ישלים			כל	דקא	סעודתא
ב	ישלים			כל	דקא	סעודתא
ד	משלים	במאי	אילימא		בריפתא	סעודה
ת	ישלים			כל	דקא	סעודתא

מ	דיומא	קאכיל	אלא	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגימא
ו	דיומא	קאכיל	אלא	מאי	ישלים	משלים	ברמיני	תרגימא
ל	דיומא	קא	אלא	מאי	משלים	משלים	ברמיני	תרגימא
ס			אמר		<...>	<...>		ת...<רגימא
א	דיומיה	קא	אלא	מאי	משלים	משלים	ברמיני	תרגימא
נ	דיומיה	קא	אלא	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגימא
ת	דיומיה	קא	אכיל	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגומה
ב	דיומיה	קא	אכיל	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגמה
ד	דיומיה	קא	אלא	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגימא
ת	דיומיה	קא	אכיל	מאי	ישלים	ישלים	ברמיני	תרגימא

הרא"ה גורס: 'כל דקא אכיל דיומיה קא אכיל'. לגרסת **תב, ת**, והרא"ה, הסוגיה מקשה על ר"א כיצד אפשר להשלים ומתרצת שבמיני תרגימא. הגמ' אינה מבארת במה א"א להשלים, אלא נוקטת בביטוי הכללי 'כל דקאכיל'.

לנוסח הרווח הגמ' מבארת שבריפתא א"א להשלים.

הריטב"א גורס: 'ישלים אילימא בריפתא כל מאי דאכיל...'. גרסה זאת היא גרסת כלאיים משתי הגרסאות לעיל.

לכאורה ההיכר נובע מכך שמוסיף אכילה לאחר שמסיים את אכילתו. לנוסח **תב, ת**, אפשר שגם בריפתא ניתן להשלים, ומיני תרגימא הם דוגמה לאכילה שלאחר הסעודה.¹⁴²

עמ' 375-376: 'ההשוואה לטבעה ספינתו בים שהוא מצטער לשעבר, מתאימה ביותר לטריד דלא בעיל לפי האוקימתא של אביי במשנת ברכות, ולא לחתן שהוא טרוד במחשבת בעילה שאין כאן צער על לשעבר... ומכאן ראה שהקושיא בסתמא בסוגייתנו הועברה מכתובות'. וראה עמינח, סוכה, עמ' 184-185 שכותב על יחסי סוגיות אלו ומסכם: 'ומסתבר שהקושיא בכתובות היא הקושיא המקורית ורבה הוא שהקשה על אביי, אבל משנתגלגלה המסורת ונתפשטה ההבחנה בין טריד דבעי למיבעל לטריד דלא בעיל, פירשוהו על דרך ההבחנה העקרונית בין טירדא של מצוה לטירדא של רשות, וגרסו את הקושיא גם על כונס את הבתולה כדי להעמיד על ההבחנה העקרונית'. לפיז', בקטע זה במקור כפי שנמסר בכתובות, רבא מקשה על אביי, ולכן הגרסה היא 'והא אמר...'. שהרי אין זאת שאלה על הברייתא (כך הגרסה בכל עדי הנוסח של כתובות, ראה דקדוקי סופרים השלם, כתובות עמ' כט).

¹⁴¹ ביאור זה לא שייך לשאלה היכן המקור והיכן ההעברה, אלא לעובדה שלפנינו שאלות דומות שהשוני ביניהן הוא מושא השאלה. ומ"מ ביררתי אל נכון את שאלת המקור, למען הדיוק בניתוח.

¹⁴² רש"י מפרש: 'לאחר שסילק יבאו פרפראות ומעדנים לפניו כגון פירות וכסנין וקפלוטות מבושלות' (וכן הוא באור זרוע, ב, סי' שא, עמ' 132). לשיטת רש"י, ההבדל בין ריפתא למיני תרגימא הוא לא סוג האוכל אלא סוג האכילה. ומכאן עולה שמיני תרגימא וריפתא הם לאו דווקא אלא בדרכי זמן אכילתם שונה, אך אם אוכל אותם בזמן אחר דינם ישתנה. ואכן רש"י כותב: 'וכ"ש אם קבע סעודה שניה בלחם ובשר' (רש"י מפרש כך את לשון הברייתא 'אם השלים במיני תרגימא יצא'. מלשון זאת משמע שהשלמה במיני תרגימא היא בדיעבד אך יש אפשרות השלמה יותר טובה, ולכן רש"י מפרש שאפשר להשלים בריפתא). וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תתקכא שבעמק סוכות מקשה

לנוסח הרווח משמע שבריפתא א"א להשלים כלל. הראשונים מבארים את הסיבה שלא ניתן להשלים בריפתא. יש המבארים משום שאסור לאוכלו מיד לאחר הסעודה,¹⁴³ ויש המבארים משום שאסור לאוכלו כלל בשמיני משום שעובר בבל תוסיף.¹⁴⁴ שני ביאורים אלו דחוקים, שהרי בעיית בל תוסיף לא הוזכרה בסוגיה¹⁴⁵ וכן דחוק שלא יכול לאכול לאחר סעודתו לצורך השלמה על אף שמרבה בברכות. נראה, שהגרסה המקורית היא כ-**תב,ת**. משום התירוץ 'במיני תרגימא' הבינו שבריפתא כלל א"א להשלים ולכן גרסו כך בשאלה.
הראבי"ה כותב:

וכל שכן דבשאר הימים של חול המועד שלא ישלים אפילו לרבי אליעזר, דהא כל מה דאכל חובת היום הוא, דחזר בו רבי אליעזר ואמר שאין לדבר קצבה כחכמים.¹⁴⁶
לדעת הראבי"ה א"א להשלים בסוכות אפילו במיני תרגימא כי לא ניכר, וא"כ לא מקבל את הדעה שאפשר להשלים כאשר זאת תוספת לאחר שסולק השולחן. לדעה זאת, נצטרך לבאר שההיכר שלהשלמה עושה כן נובע מכך שאוכל בסוכה בליל שמיני אע"פ שאינו חייב. לפירוש זה א"א לגרוס 'ריפתא', כיוון שכל מה שאוכל אינו ניכר (ולא רק קודם שסילק השולחן),¹⁴⁷ ולכן נראה שגורס כ-**תבת**, וכן נראה מלשונו 'דהא כל מה דאכל'.

על רש"י כיצד משלים בריפתא, הרי בסוגיה נאמר שא"א להשלים בריפתא. ולגרסת **תב,ת**, לא קשה שאלה זאת, שהרי לא נאמר שא"א להשלים בריפתא אלא שא"א להשלים בסעודתו העיקרית.

¹⁴³ הרא"ה סובר שא"א להשלים בריפתא כלל, כיוון שאפי' אכל כמה סעודות בזו אחר זו אמרי אינשי דמאי דאכיל דיומיה אכיל, ואין לומר שיקבענה מיד אחר מזונו כשיגמור ברכתו, כי הו"ל מרבה בברכות בחנם ואסור לעשות כן. לשיטה זאת 'ריפתא' הוא בדווקא והדחייה היא גם לסוג האוכל (ואת לשון הברייתא מבאר כך: 'יצא אהשלים קאי, ואם השלים יצא, ובמה במיני תרגימא').

¹⁴⁴ הריב"ן מפרש את השאלה כך: 'דאילו בפת ובשר סעודתא דיומא הוא ונראה כמוסיף על ז' ימים, ועובר על בל תוסיף. לפי הריב"ן אפשר באופן עקרוני להשלים בריפתא, אך מנוע מלעשות כן משום בל תוסיף (לריב"ן נכונה הגרסה 'ריפתא', שהרי אין אפשרות להשלים בריפתא. ואפשר שמשום גרסה זאת פירש כך). העולה מהריב"ן שההיכר נובע מכך שאוכל ביום השמיני בסוכה על אף שלא חייב (וכעין זה מבאר הריטב"א), ומשלים דווקא במיני תרגימא כיוון שבשמיני אסור לאכול פת בסוכה (המאירי מפרש שאין כאן בל תוסיף, 'דבל תוסיף שלא בזמנו בעי כוונה, וזו אין בה כוונת מצווה אלא כוונת תשלומין'. וכעין זה כבר כתב ר"ת בספר הישר, תשובות, סי' ק. וכן סובר הרי"ד). הרי"י מלונגיל מבאר שהשלמה היא דווקא במיני תרגימא שאינו חייב בהם בסוכה, ומשלים בתוך סוכות ולכן יש היכר, וראה הנשקה, אימתי יושבים, עמ' 88 ובהערה 14. אך פירוש הרי"י מלונגיל קשה שהרי מפורש בגמ' יומא עט ע"ב שחייב בהם בסוכה.

¹⁴⁵ לגבי עצם הטענה שעצם הישיבה בסוכה ביום השמיני היא ההיכר, ראה במאירי שחולק וסובר שגם בליל שמיני אע"פ שיושב בסוכה לא ניכר 'מפני שיחשבו עליו שאין לו מקום להוריד בו את כליו'. ורש"י ורי"א מן ההר סוברים שא"א להשלים בסוכה ביום השמיני משום בל תוסיף.

¹⁴⁶ ראבי"ה, ב, עמ' 365. ומה שכותב: 'דחזר בו רבי אליעזר ואמר שאין לדבר קצבה כחכמים', כוונתו שלפני שחזר בו סובר ר"א שחייב לאכול ארבע עשרה סעודות בסוכה ותו לא (ואם אוכל עוד סעודת קבע יכול לאכול מחוץ לסוכה). וראה הנשקה, אימתי יושבים, עמ' 98-99 ובהערה 53 שמביא אפשרות לפרש כך בדברי ר"א וחכמים. וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 387 הערה 73 שציין שכך עולה מהראבי"ה הני"ל. ולפי דברים אלו של הראבי"ה עולה שקודם שחזר בו ר"א אפשר היה להשלים בריפתא בתוך סוכות, וא"כ מובנת לשון הברייתא 'אם השלים במיני תרגימא יצא' שמשמע ממנה שטוב יותר להשלים בריפתא.

¹⁴⁷ לפי"ז, צ"ל שבריפתא אסור משום בל תוסיף כריב"ן.

6.3.5 לב ע"א שורה 18

מולסנ: א"ל אביי לרבא. **אד, 15, 16**, שיבולי הלקט סי' שמח: אמ' לוי רבינא לרב אשי. **תב**, רא"ה: ליתא.

התשובה לשאלה מובאת בסתמא ולא מוזכר שם המשיב, ומשמע כגרסת **תב** שגם השאלה בסתם. אפשר שבנוסח הרווח הוסיפו את השמות מכיוון שבהמשך אביי משיב לשאלה 'ואימא כופרא'. מחילופי הגרסה בשמות ניכר גם שמדובר בהוספה מאוחרת ולא בגרסה המקורית. לגבי תירוץ אביי בהמשך הסוגיה. ב-**מתב** וברא"ה ליתא 'א' אביי'. אפשר שבעקבות הדיון הסתמאי מחקו את 'אביי' מתירוץ זה. נראה שאביי לא תירץ זאת בסוגייתנו, ועורך הסוגיה העביר תירוץ זה מסוגיית הדס שם אביי מתרץ כך (לב ע"ב).¹⁴⁸ העברה זאת לתוך הדיון הסתמאי יצרה קושי ויש שהוסיפו את אביי ורבא לדיון¹⁴⁹ ויש שהפכו אותו לגמרי לדיון סתמאי.

6.3.6 לג ע"ב שורה 28

הגמ' מקשה על ראב"ש כיצד מותר למעט ביו"ט והרי הוא פסי"ר ומתרצת שיש לו הושענא אחריתי. העדים נחלקו במונח ההצעה:

מלסאד: הכא במאי עסקינן. **ונתב, 15, ת**, רש"י, תוספות שבת קג ע"א ד"ה 'לא', רא"ה: לא צריכא. לכאורה מונח ההצעה שמתאים הוא 'הכא במאי עסקינן', שהרי המונח 'לא צריכא' מקומו לאחר שאלת פשיטא. רש"י מפרש: 'ולא צריך להאי הלכך אין כאן תיקון כלי דלא צריכא ליה לאכשורי'. רש"י מדגיש שהמילים 'לא צריכא' אינם מונח הצעה, אלא חלק מהתירוץ וכוונתו שאינו צריך את ההושענא הזאת לקיום המצווה.

¹⁴⁸ וראה בריצ"ד שמבאר שדברי אביי הועברו לכאן 'פירוש כמו שאמר אביי על הקושיא לקמן...'.
¹⁴⁹ ישנם הוספות נוספות במו"מ כדי להפקיע אותו מהסתמא. ב-**ס** השאלה הבאה אינה מובאת בסתמא וגורס 'אמ' ליה ואימא אופתא'. ב-**מולס** התשובה אינה מובאת בסתמא וגורסים 'אמר ליה כפות מכלל שהוא פרוד'.

פרק שביעי- הגהות רש"י

בפרק זה אבדוק את הגהות רש"י לתלמוד. אביא תחילה את לשון רש"י מהדפוסים ובמידת הצורך אעיר על הלשון בכה"י של רש"י (כ"י מינכן 216, כ"י ביהמ"ל Rab. 832, כ"י אסקוריאל).¹ לאחר מכן אדון האם רש"י מקיים את הנוסח המקורי או שהגהתו מייצגת את הנוסח המשני. במידה והגהתו מייצגת את הנוסח המשני אדון האם נוסח זה הוא פרי הגהתו של רש"י. בסיכום הפרק אציג את הממצאים ובעיקר את השפעת הגרסאות שהן פרי הגהתו על כה"י.

7.1 בע"ב ד"ה 'ה"ג מחלוקת'

ה"ג מחלוקת בשאין בה אלא ארבע אמות על ארבע אמות אבל יש בה יותר וכו'

מ	מחלוקת	בשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	אבל	יש	בה	יותר	מארבע	
ו	מחלוקת	בשאין	בה	ארבע	אמות	על	ארבע	אמו'	אבל	יש	בה	יתר
ל	מחלוקת	כשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יותר
ס	מחלוקת	בשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יותר
א	מחלוקת	בשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יותר
נ	מחלוקת	בשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יותר
ת	מחלוקת	שאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יתר
ב	מחלוקת	שאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יתר
ד	מחלוקת	בשאין	בה	אלא	ארבע	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	יותר
1	מחלוקת	בשאין	בה	אר	א	אמות	על	ארבע	אמות	אבל	יש	בה

אמות על ארבע אמות אפילו למעלה מעשרים אמה כשרה

ב-1, גורסים 'מחלוקת' בשאין בה ארבע אמות...'. לגרסה זאת נחלקו בשיעור שפחות מארבע אמות על ארבע אמות ולכו"ע כשרה כשיש בה ד"א.² אך בהמשך גם ו גורס 'אבל יש בה יתר מארבי אמי'. הגרסה 'בשאין בה ארבע אמות...'. קשה מהמשך הסוגיה. בהמשך הסוגיה מציעה הגמ' שמחלוקת רב הונא ורב חנן בר רבא היא בשיעור הסוכה שרב הונא סובר ארבע אמות על ארבע אמות ורב חנן סובר מחזקת ראשו ורובו ושולחנו. לגרסה זאת לא ייתכן שרב הונא סובר ששיעור סוכה ד"א על ד"א, שהרי המשנה עוסקת בסוכה ששיעורה פחות מד"א. נראה שגרסה זאת משנית והושגרה לכאן מדברי רבי 'סוכה שאין בה ארבע אמות... פסולה' (ב-ו גורס כך רק בצלע הראשונה וניכר שהטעות היא עקב אשגרה).

המאירי כותב על הגרסאות בסוגייתנו:

ולפי מה שאתה רואה במה שכתבנו צריך שתדע שגירסתנו היא כך כמאן אזלא הא דאמר רב הונא מחלוקת בשאין בה אלא ד' אמות על ד' אמות אבל יש בה יתר מד' אמות על ד' אמות אף למעלה מעשרים אמה כשרה ומ"מ גדולי הרבנים גורסים מחלוקת בשאין בה ד' אמות על ד' אמות אבל יש בה ד' אמות על ד' אמות כשרה אף למעלה מעשרים ובסוגית

¹ כ"י אסקוריאל כתוב על קלף בכתב רש"י ספרדי כנראה מהמאה הי"ג-י"ד. הפירוש לפרק ראשון אינו מרש"י ופורסם ע"י א' קופפר, פירושי מסכת פסחים וסוכה, חברת מקיצי נרדמים, תשמ"ד. לתיאור מפורט של כה"י ראה בהקדמה לפירוש רש"י למסכת מועד קטן שפרסם א' קופפר.

² ראה נעם, מסורות, עמ' 138 הערה 236 שטוענת ששריד לגרסה זאת נמצא בהמשך שם נוספה המילה 'יותר' בגליון ל. אך אין זה נכון והמילה 'יותר' נמצאת בגוף כה"י ולא בגליון. ועיין בראבי"ה סי' תקצח: 'וכיון דלית הלכתא כר' זירא פלוגתא דמתניתין ל"ש דמחזקת ארבע אמות או יותר ל"ש פחות ובכולהו פסולה אם היא גבוהה מעשרים'. מדבריו משמע שגורס 'אבל יש בה ארבע אמות...'. שהרי כורך יחד את המקרה שיש בה ד"א או יותר, והשווה לרי"ף שכותב: 'בין יש בה יתר מד"א ובין אין בה יתר מד"א'.

הגמי במה שאמרו בשלמא דר' יאשי' וכו' תבין להדיא שגירסא ראשונה עיקר ועליה סמכנו במה שכתבנו וכן מצאנוה בספרים מדוייקים ואף בספר ישן מצאתיה מוגהת מכתבת גדולי קדמונינו שבנרבונאה.

המאירי מביא את הגרסה 'בשאיין בה ד' אמות...' מגדולי הרבנים דהיינו רש"י,³ ומ"מ דוחה את הגרסה משום הקושי מהמשך הסוגיה כפי שכתבתי.⁴

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המקורית. הגרסה שרש"י דוחה נמצאת רק ב-1 ושריד ממנה נמצא ב-1.

7.2 בע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן מחלוקת בשאינה מחזקת אלא כדי ראשו

מ	כשאין	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	[ורובו]	ושלחנו	אבל	מחזקת	[יותר]	כדי	ראשו
ו	בשאינה	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	יתר	מכדי	ראשו
ל	כשאין	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	יותר	מכדי	ראשו
ס	בשאינה	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	יתר	מכדי	ראשו
א	בשאינה	מחזקת	אלא		ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	יותר	מכדי	ראשו
נ	בשאיין	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	יותר	מכדי	ראשו
ת	שאיין	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל		יתר	מכדי	ראשו
ב	שאיין	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל		יתר	מכדי	ראשו
ד	בשאינה	מחזקת	אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזק'	יותר	מכדי	ראשו
1	בשאינה	מחזקת			ראשו	ורובו	ושלחנו	אבל	מחזקת	[ית' >... <...]		

נראה שרש"י בא להוציא מהגרסה 'כשאין מחזקת ראשו ורובו ושולחנו' שהיא הגרסה ב-1 ובין השיטין תוקן בצלע השנייה כנוסח הרווח. לגרסה זאת, צריך לגרוס בהמשך הסוגיה שמבררת את מחלוקת רב הונא ורב חנן ששיעור סוכה 'ראשו ורובו' אך שם גם ב-1 גורס 'ראשו ורובו ושולחנו'.⁵ גרסת מ' היא 'כשאין מחזקת אלא כדי ראשו [ורובו] ושולחנו אבל מחזקת [יותר] כדי ראשו ורובו ושולחנו'. לגרסה זאת המחלוקת היא בשיעור 'כדי ראשו ושולחנו' (ובין השיטין נוסף כנוסח הרווח).⁶ שיעור זה הוא תמוה, שהרי אין מי שסובר ששיעור סוכה הוא בראשו ושולחנו.⁷ יש לציין,

³ ראה הלבני, מקורות, עמ' קנב הערה 2. ואפשר שלפני המאירי עמד פירוש לסוכה (קופפר) וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 175 הערה 59.

⁴ בפירוש לסוכה (קופפר) כותב כגרסת רש"י שדוקא יש בה יותר מד"א כשרה. אך בהמשך הסוגיה, לאחר שהגמי דוחה את האפשרות שנחלקו במשך סוכה, מפרש את דברי הגמי לשיטת רב הונא 'עד ארבע אמות ולא עד בכלל'. בעקבות פירוש זה מציע קופפר לתקן את הנוסח בדברי רב הונא. הצעתו של קופפר קשה מאד, כיוון שנוסח זה ניכר גם מתוך פירושו להצעת הגמי שחולקים במשך סוכה: 'ולהכי מצי לאוקמיה פלוגתה דר' יהודה ורבנן במחזקת ארבעה'. ואפשר שלאחר שהגמי דחתה את האפשרות שחולקים במשך הסוכה אפשר שחולקים עד ארבע אמות ודברי רב הונא לא היו ודאיים ונוסחו ע"י הגמי וצ"ע.

⁵ נמצא א"כ, שנחלקו הגרסאות האם הלכה כב"ש שצריך ראשו ורובו ושולחנו או הלכה כב"ה שצריך ראשו ורובו (עייין להלן ג ע"א). בסוגיה להלן ג ע"א הגרסה ברוב כה"י 'אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב הונא', וא"כ רב הונא סובר 'ראשו ורובו ושולחנו' ומסתבר שכן הוא למסקנת סוגייתנו 'כולי עלמא הכשר סוכה ראשו ורובו ושולחנו' (אם כן, קצת קשה א"כ מה ההו"א בסוגייתנו שרב הונא סובר ד"א ואפשר שהוא ס"ד בעלמא אך אפשר שאין סוגייתנו מכירה את מימרת רב הונא ואז אפשר שגרסו 'ראשו ורובו'). מאידך, גרסה זאת היא המוקשית ואפשר ששינו משום הסוגיה להלן ג ע"א וצ"ע.

⁶ ראה נעם, מסורות, עמ' 138 הערה 237 שציינה לגרסת מ.

⁷ ואין לתרץ ששיעור זה הוא יותר מראשו ורובו ולכן נקט בשיעור זה, שהרי שולחנו קטן מרובו.

						מ	ובסכה	קטנה	לא	פליגי
						ו	ובסוכה	קט'	לא	פליגי
ראשו	שהיה	מי	דקתני	נמי	דיקא	ל	בסוכה	קטנה	לא	פליגי
						ס	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						א	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						נ	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						ת	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						ב	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						ד	ובסוכה	קטנה	לא	פליגי
						1				דיקא נמי דקתני משהיה
						2				דיקא נמי דקתני משהיה

ב-ותב הביאו את המשנה 'דתנן מי שהיה... ולאחריה 'דיקא נמי'. ב-מסנד 'דיקא נמי... ובית הלל מכשירין'. ב-א וברי"ד הביאו את המשנה וליתא ל'דיקא נמי'.

ב-ל לא הביא את המשנה ואת ה'דיקא נמי', והביא את ה'דיקא נמי' לאחר השאלה 'בסוכה קטנה... וחזר שוב על השאלה. ב-2,1 הביאו את המשנה ולאחר מכן את ה'דיקא נמי'.

נראה, שהיו גרסאות שנקטו בלשון 'ודיקא נמי' והדגישו את המילים שמהם מדייקים 'מי שהיה'. אך גרסאות אחרות לא נקטו בלשון זאת והביאו רק את המילים שהיו צריכות להיות אם המחלוקת הייתה בסוכה קטנה ('ואם איתא'). ב-ולתב, 2,1 גרסת כלאיים (במיוחד ניכרת הרכבת הגרסאות ב-2,1, שהביאו את ה'דיקא נמי' לאחר ה'ואם איתא').

לא ברור מהי הגרסה שאותה רש"י בא לדחות והמסתבר ביותר שבא לדחות את גרסת א והרי"ד שאינם גורסים את ה'דיקא נמי'.⁹ בכל אופן מדובר בהרצאה שונה של תוכן זהה ואין להכריע ביניהם.

סיכום: חילוף הגרסה אינו משפיע על תוכנה של הסוגיה. נראה שמדובר בשתי גרסאות שהתפתחו במקביל וניסחו את ההוכחה בלשון אחרת ואין צורך להכריע ביניהן. מ"מ, א אינו גורס כרש"י.

7.4 גע"א ד"ה 'אלא'

אלא לא גרסינן והכי גרסינן לעולם בתרתי פליגי

בעדים שלפנינו ליתא 'אלא' חוץ מגליון נ. נראה שרש"י אינו גורס 'אלא' כיוון שההצעה הקודמת לא שללה את האפשרות שחולקים בתרתי ורק ציינה שחולקים בסוכה קטנה.¹⁰ תיבת 'אלא' נוספה מכיוון שחשבו שההצעות הקודמות נדחות אך כפי שכתבתי אין זה מדויק.

סיכום: גרסת רש"י היא המקורית ומקויימת בכל כה"י וקטעי הגניזה.

⁹ ראה נעם, מסורות, עמ' 138 הערה 240 שמביאה את האפשרות הנ"ל. כמו כן, מציעה שם: "אבל נראה שביקש לתקן את לשון ההצעה 'דתנן' שלפני המשנה בחלק מן העדים ללשון 'דיקא נמי' הבא ברובם אחריה (ויוצר כפילות עם הלשון 'ואם איתא')".

¹⁰ בדק"ס עמ' 5 אות ש: והגירסה אלא לעולם הוא גם בפסקי הרי"ד ומחקו רש"י דמלשון זה משמע שכבר אמרנו דפליגי בתרוייהו ואדחי לה והדר מקיימין לה ויותר טוב למחוק מילת לעולם ולקיים מילת אלא ויהא הנוסח אלא בתרתי פליגי או למחוק שניהם'. הדק"ס מקבל את הגרסה 'אלא' במידה וליתא 'לעולם'. אך כפי שכתבתי נראה שרש"י כלל אינו מקבל את הגרסה 'אלא' מכיוון שההצעות הקודמות אינן נדחות.

7.5 ג ע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן אין מערבין ואין משתתפין בו ואין מניחין בו עירוב דלא חזי לדירה עירובי חצירות אין מניחים בו אבל שיתופי מבואות מניחים בו
אפשר שרש"י בא להוציא מגרסת וא, 2,1 'דלאו דירה הוא'. ואפשר שבא להוציא מגרסת תב שנקטו פעמיים 'דלא חזי לדירה' על שיתוף לחוד ועל עירוב לחוד.
אך יותר מסתבר שכוונת רש"י לחילוף הגרסה במשפט האחרון:
ב-ולד 'עירובי חצירות אין מניחין בו אבל שיתוף...'. ב-מנ הגרסה היא: '...ואין מניחין בו עירובי חצרות אבל שתופי מבוי מניחין'. לגרסת מ' אבל שיתופי מבוי מניחין בו' הוא חלק מהברייתא ואינו דיוק (ואכן כך גורס לעיל בברייתא). גרסת נ' קצת קשה שלא מנסחים זאת בלשון דיוק. ב-א, 2,1 ליתא למשפט זה (עירובי חצירות אין מניחין וממשיכים מיד בדיוק 'אבל שיתוף...'). ואפשר שלזה כיוון רש"י בהגהתו.¹¹
סיכום: נראה, שנוספה הבהרה מנין מדייקים ששיתוף מבואות מניחין בו. חילוף זה אינו תוכני ומדובר בלשון ארוכה שלא נמצאת ב-א, 2,1.

7.6 ג ע"ב ד"ה 'מי מינטר'

מי מינטר לא גרסינן דאי משום נטירותא תרוייהו נטירותא בעו ועוד דבחצר מנטר הוא בכלי ומעירוב פריך דבעיא בית דירה כדמוכח לקמן אלא הכי גרסינן עירובי חצירות בחצר והתנן...
על המשנה 'עירובי חצר בחצר שיתופי מבוי במבוי' מקשה הגמ' כיצד ניתן לשים עירובי חצרות בחצר הרי המשנה אוסרת לשים את העירוב בבית שער וכו'. ב-ונ, 2,1 ובמאירי גורסים 'מי מינטר', לגרסה זאת אין לשים בחצר מכיוון שלא מינטר ורש"י דוחה גרסה זאת.
הריטב"א כותב בביאור גרסה זאת:

דעירובי חצרות שהוא להכשיר הבתים ולעשותם כולם כאלו דרים בבית אחת, בעיני מקום המשתמר לגמרי אליהם וראוי לדירה כעין בית, אבל שתופי מבואות שהוא להכשיר החצרות כל היכא דמנחי ליה באתרא דמנטר קצת כעין חצר אע"ג דלא חזי לדירה בהכי סגי.

נראה, שנחלקו האם צריך שמירה משום שצריך כעין דירה או שהשמירה היא דין בפני"ע ואין חילוק בין עירוב לשיתוף לעניין זה.¹²
ובפירוש לסוכה (קופפר) ובתוספות רבי' פרץ גורסים כרש"י.
סיכום: קשה להכריע במקרה זה מהי הגרסה המקורית. בכל אופן ונ, 2,1 ודאי לא הושפעו מרש"י.

7.7 ד ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן בית שמילאהו תבן או צרורות וביטלו
כדי להבין את דברי רש"י נעיין בדברי התוספות על אתר. תוספות ד"ה 'בית' כותבים:

¹¹ בדק"ס עמ' 6 אות ה, כתב על גרסת נ': 'ולשון משובש הוא ונר' שכן היה לפני רש"י והגיהו'. וראה נעם, מסורות, עמ' 139 שמצייתת ש-לד גורסים כרש"י ונראה שכוונתה לכך ששאר העדים גורסים 'ואין מניחין בו עירובי... אבל שיתופי, ואילו רש"י ו-לד גורסים 'עירובי חצירות אין מניחין... אבל שיתוף...'. אך גם ו גורס כך וצ"ע.

¹² בעירובין פו ע"ב הגמ' שואלת 'שיתוף במבוי לא מינטר אימא בחצר שבמבוי'. בהמשך הסוגיה שם דנה הגמ' בברייתא 'עירובי חצירות בחצר שיתופי מבואות במבוי'. אפשר שהשאלה 'מי מינטר' נגרה גם לדיון בברייתא זאת ומשם לסוגייתנו. אך אפשר שמכיוון שהקשו 'מי מינטר' על שיתופי מבואות ותירצו שמדובר בחצר ומכאן שבחצר מינטר, היה קשה לרש"י אי"כ כיצד מקשים כן על עירובי חצרות שבחצר הרי בחצר מינטר.

והיא משנה במסכת אהלות פט"ו ולא כתב שם תבן אלא עפר או צרורות ומשום דמייתי לה הכא ובעירובין אתבן טעו להגיה הספרים תבן במקום עפר ולא גרסינן נמי במסכת אהלות וביטלו בטל אלא טומאה בוקעת ועולה טומאה בוקעת ויורדת והיא היא דהא בהא תליא אלא שדרך השי"ס לקצר משניות של סדר טהרות כשמביאים¹³ ואין לומר דהך דמייתי הכא ברייתא היא דאין לו להביא מן הברייתא כיוון שיכול להביא מן המשנה. תוספות מעלים בדיונם שלש בעיות בציטוט שלפנינו :

א. האם לפנינו משנה או ברייתא (האם הגרסה היא 'דתנן' או 'דתניא').

ב. האם לגרוס 'עפר או צרורות' או 'תבן או צרורות'.

ג. הגרסה 'וביטלו בטל' אינה נמצאת במשנה.

כל כה"י גורסים 'דתנן' מלבד נ שאינו גורס את מקור הציטוט ובגליון נוסף 'דתנן'.¹⁴ כל העדים הישירים של סוגייתנו גורסים 'תבן או צרורות' שלא כתוספות שגורס 'עפר או צרורות'.¹⁵ במשנה באהלות הגרסה היא 'עפר או צרורות'¹⁶ והבבלי גרס 'תבן'. נראה שאין זאת גרסת הבבלי במשנה אלא מכיוון שמהמשנה עולה שלרבנן תבן בטל¹⁷ קיצר הבבלי ונקט תבן שגם בו עוסקת סוגייתנו.¹⁸ רש"י בה"ג גורס 'תבן או צרורות'¹⁹ ונראה שרש"י בא להוציא מהגרסה 'עפר או צרורות'.²⁰ נמצא א"כ, שיש שציטטו את המשנה כפי שהיא, יש שקיצרו ויש שהביאו זאת כברייתא.²¹

¹³ עיין יד מלאכי סעיף צח שדרך בעלי הגמרא לקצר בלשון הברייתות בהרבה מקומות ולשנות בלשון ובלבד שתהא הברייתא קיימת ואף במשניות מצינו כן וראה אפשטיין, מבוא, עמ' 782.

¹⁴ עיין דק"ס עמ' 7 אות ס: 'נשמט בטעות והוגה בגליון'. רש"י מפרש: 'ולענין אהלות תנן' ומשמע שסובר שלפנינו משנה. וראה נעם, מסורות, עמ' 139 הערה 244 שמעירה על דברי הדק"ס: 'אפשר שהמילה 'דתנן' לא נשמטה בטעות כדבריו שם אלא חסרה במקור, שהרי לפי ב אינה אלא ברייתא'. ועיין בדק"ס שמעיר שאין לגרוס 'דתניא' מכיוון שלא שייך הלשון 'ותני עלה' שמשמעותו ברייתא שמוסבת על משנה ולא ברייתא שמוסבת על ברייתא. אך ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 887 שמביא דוגמאות לכך ש'ותני עלה' מוסב על ברייתא. יש לציין שהדוגמאות שמביא שם הם מהירושלמי וראה הלבני, מקורות, עמ' קנט. ולגבי שאלת הראשונים מדוע מביא ברייתא ולא את המשנה מתרץ המהרש"ל שבברייתא מפורש תבן בהדיא.

¹⁵ ב-ס, 2, 'תבן וצרורות', וא"ו לעיתים משמעותה 'או'.

¹⁶ ראה מסכת אהלות (מהדורת א' גולדברג), עמ' 111.

¹⁷ עיין תוספות ד"ה 'בית' שכותב: 'והא דפשיטא לן הכא דתבן וביטלו הוי מיעוטא אפילו לרבנן דייק לה מדקתני במתניתין דאוהלות אפילו כרי של תבואה דמהני ביטול כ"ש בתבן'.

¹⁸ הריטב"א כותב: 'מיהו אין צריך למחוק הגירסא בכאן שדרך התלמוד לפחות ולשנות מלשון המשנה כמו שכתבנו בהרבה מקומות ובהא נמי בעיקר המשנה שנינו שמלאהו עפר... וכיון דידע תלמודא שכן הדין בתבן דסגי ליה בביטול נקט במתניתין תבן לאשמועינן האי דינא...!'

¹⁹ רש"י בסוגייתנו מבאר שהדין של עפר נלמד מצרורות. רש"י בעירובין ע"ב ד"ה 'בית' מפרש 'שטומאת מת בתוכו ומילאהו עפר או צרורות'. רש"י שם גורס 'עפר או צרורות' ומכאן שבסוגייתנו אין זאת גרסתנו במשנה אלא שהבבלי עיבד וקיצר וגרס כך במשנה. בעירובין הדיון הוא לגבי סתם עפר ולכן אין צורך להביא שם את הדין בתבן, משא"כ בסוגייתנו שהדיון הוא לגבי תבן ועפר. אומנם תוספות מעידים שגם בעירובין הגיהו 'תבן' משום דמייתי לה אתבן, ועיין מהרש"א שמקשה שהסוגיה בעירובין לא עוסקת בתבן ובתוספות רא"ש מבאר שגם בעירובין טעו לגרוס תבן בגלל שהמשנה עוסקת בתבן אף שהתלמוד הביא זאת רק לגבי עפר.

²⁰ ר"ח גורס 'עפר או צרורות' אך ראה במהדיר הערה 55 שמעיר מכ"י ב של ר"ח שהגרסה היא 'תבן' וכן מוכיח שם מפירושו של ר"ח שזאת הגרסה וראה הלבני, מקורות, עמ' קנח הערה 6. וראה נעם, מסורות, עמ' 139 הערה 244: 'ניכר מהמשך דברי רש"י ("ולענין אהלות תנן") שנוסח ב, שעל פיו לפנינו ברייתא הנשנית לענין עירובין או סוכה,

סיכום: רש"י בהגהתו מקיים את הגרסה 'תבן או צרורות'. לשון זאת היא ניסוח הבבלי למשנה זאת. חילוף זה אינו נוגע לתוכנה של הסוגיה אלא לניסוח המשנה. מ"מ, גרסה זאת היא קדומה ולא רש"י הוא שיצר אותה ואפשר אף שנבעה מכך שבמקור הובאה רק תחילת המשנה.

7.8 ד ע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן ורב נחמן אמר באמצע הגג מחלוקת

את הצגת הגרסאות וניתוח ראה בסעיף 6.2.2.

קשה לדעת מהי הגרסה שממנה רש"י בא להוציא.

נעם²² טוענת: 'אפשר שרש"י נתכוון כאן לתקן את הנוסח הרווח איבעיא להו וליצור נוסח כמו זה התימני...'. סברה זאת קשה, כיוון שהיה צריך להביא את הנוסח בשלמותו 'אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה' שהוא עיקר הגהתו.²³ וא"כ אדרבה אפשר שבא להוציא מהגרסה התימנית 'אבל בשפת הגג דברי הכל כשרה'. אך א"כ היה צריך להביא בהגהתו את המילים 'איבעיא להו'.

נראה שרש"י בא להוציא מגרסת הרא"ה 'באמצע הגג נמי מחלוקת'.²⁴ וכן נראה מהריטב"א שכותב: 'ור"י אמר באמצע הגג מחלוקת כך גרסת הספרים שלנו ואמרינן אבעיא להו באמצע הגג מחלוקת...'. הריטב"א מביא את הגרסה כרש"י וממשיך 'איבעיא להו' וא"כ בא להוציא מהגרסה התימנית או מגרסת הרא"ה.

בכ"י מינכן 216 וכן בכ"י ביהמ"ל 832 דברי רש"י אינם פותחים בה"ג, וא"כ אפשר שבדפוסים הוסיפו מילים אלו. אם כן, אינני מוצא סיבה להוספה זאת.

סיכום: בסעיף 6.2.2 הכרעתי שהגרסאות בסוגיה זאת הם תוצאה של מסורות שונות. אפשר שרש"י לא מקבל את מסורת הרא"ה וכן הוא בכל כה"י. אפשר שהמילים 'ה"ג' הם תוספת ברש"י בדפוסים.

7.9 ה ע"א ד"ה 'קדש'

קדש למ"ד מלמטה גרסינן

את הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 6.2.3.

סיכום: רש"י בא להוציא מגרסת הרמב"ם שרישומה ניכר ב-**סב**, 2. גרסת רש"י נמצאת כבר אצל ר"ח ואין מדובר בהגהתו. אינני יודע להכריע בחילוף גרסה זה.

הוא הנוסח שדחה...'. אומנם נכון הוא שרש"י גורס 'דתנן', אך בה"ג רש"י אינו מזכיר זאת ולכן נראה שרש"י בא לדחות את הגרסה 'עפר או צרורות'. אפשר שרש"י בא להוציא מהגרסה 'בטלו' שב-**תב**, 2 ולגבי גרסה זאת ראה בסעיף 6.2.1 (נעם שם מציינת ש-**תב** אינם גורסים כרש"י).

²¹ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 820 וכן ראה רוזנטל, על הקיצור, עמ' 821 שמבארים את היווצרותו של חילוף זה שהתלמוד הביא רק את תחילת המשנה ומכאן נבעו ההשלמות השונות.

²² נעם, מסורות, עמ' 139 הערה 249.

²³ נעם ערה לבעיה זאת וכותבת: '...ושילב כאן פירוש ושב אל הגירסה המנוגהת אשר נתפסה אח"כ כדיבור המתחיל הלקוח מן ההמשך'. אך ביאור זה דחוק שהרי לפיו דווקא המשפט הצמוד ליהכי גרסינן אינו חלק מהגהתו של רש"י.

²⁴ ועיין דק"ס עמ' 8 אות א שכותב על גרסת גליון נ: 'ונוסחא מוטעית היא דא"כ מאי בעי הגמי ונראה שכן היה לפני רש"י ומחקו'.

לדעת רש"י טעמו של רב הוא משום שצריך עשייה לשמה. רש"י מפרש שעשאה מן הקוצין ומן הנימין ומן הגרדין אלו מקרים שבהם החוטים נשארו בכנפי הבגד מסיבות שונות, והפסול הוא משום שצריך עשייה לשמה. בעל המאור כותב על דברי רש"י:

... והגאונים ז"ל לא כך פירשו וכך ראיתי בתשובת שאלה אע"ג דסוגיין דעלמא באיסורי הלכה כרב קא אמרי רבנן דהכא הלכתא כשמואל שהציצית מן הסיסין פסולה דקא מקשינן מיניה בסוכה והוינן בטעמיה ומסקינן בקראי אליביה ופירוש מן הקוצין כשהצאן רובצת על ההגין ועל האטרין הנתלש ביניהם מן הצמר זה הוא מן הקוצין מן הנימין יש בין הצמר הרך נימין קשין של שער ומן הגרדין כגון מה שהאורג מותיר וגורד אותו אם עשה מהן ציצית פסולין והם חלוקים על הרב שלמה ז"ל... וטעם הקוצין והגרדין והנימין שהם פסולין לדברי הגאונים אליבא דרב משום דבעינן ציצית הכנף מין כנף ואין ג' מינים הללו ראויין לעשות מהן בגד שהם פסולת הצמר ואין בגד נעשה מכמותן.²⁶

לדעת הגאונים שאלת הגמ' היא מדברי שמואל ולא מדברי רב. בעה"מ מבאר מדוע הגמ' מביאה את דברי רב:

משום מימרא דשמואל דבסיפא נקט לה והרבה כמותו בתלמוד דנקט רישא משום סיפא תדע דמסיפא מקשינן דקא אמרינן אלמא בעינן טוייה לשמה... אלמא מדשמואל מקשינן ולא מדרב.

הרמב"ן במלחמות ה' מביא ראיה שלרב יהודה אמר רב אין צריך לשמה מכך שבמנחות רב דורש שציצית שעשאה נוכרי כשרה שנאמר ועשו להם אחרים ונוכרי אדעתא דנפשיה עביד, ולכן בסוגייתנו דורשים ועשו להם משלהם כיוון שסוגייתנו אינה לרב שדורש ועשו להם אחרים.²⁷ הראב"ד סובר שגם לרב צריך עשייה לשמה ומוכיח זאת מהגמ' במנחות שמעמידה את רב כת"ק שלא בעי עיבוד תפילין לשמה ומ"מ צריך כתיבה לשמה. אך גם הראב"ד גורס 'אלמא' וכותב: והא דאמרינן הכא אלמא בעי טויה לשמה קושיא יתירתא בעי לאקשווי דאפי' טויה נמי בעינן לשמה דהלכה כשמואל וטעמא דרב דפסיל בקוצין וגרדין ונימין משום דאינם מן המובחר גרדין מפני שכבר היו בבגד והתורה אמרה ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם. יש לציין, שרוב העדים גורסים 'אלמא'²⁸ למרות הגהתו של רש"י.²⁹ **סתב** אינם גורסים 'אלמא' אך עדיין אפשר שהשאלה היא משמואל ולא מרב.³⁰

²⁶ עיין גאוניקה עמ' 331 (=אוצר הגאונים עמ' 14) שכותב: 'ואין נידבק בקוצין אילא רע שבצמרי'. ובתג"א, ב, עמ' 166 (=אוצר הגאונים עמ' 14; תשובות רב נטרונאי עמ' 635) שכותב: 'אין ראויות לטוות בהן ציצית שאין אילא פסולת של צמרי. הכס"מ הלי' ציצית פ"א הי"א כתב שהטעם שפסול משום ביזוי מצווה.

²⁷ עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רלב תשובות לראיית הרמב"ן.

²⁸ הרי"ד מפרש לגבי גרדין ונימין: 'וכל אילו פסולין שלא נתלו ביריעה לשם ציצית'. הרי"ד סובר שהשאלה היא גם מרב אך גורס 'אלמא' ולכן הגיה ל'אלמא בענן עשייה לשמה' וא"כ הדיוק הוא גם מרב ולא רק משמואל. המאירי מפרש: 'שהרי אמרו ובית הלל לית להו דרב שמשמען של דברים שמדבריו של רב הוא מקשה אלמא איסור קוצים... משום תעשה ולא מן העשוי... ואין גורסין בה מה שנמצא בקצת ספרים אלמא בעינן טויה לשמה הכא נמי בעינן עשיה לשמה, שאם כן נמצאת אומר שמדברי שמואל השיבוהו והאיך תמהו לית ליה דרב...'. ולאחר מכן מביא את הגאונים: 'ואעפ"י שאמר תחילה לית ליה דרב יהודה אמר רב על שם סופה נאמרה, והם גורסין אלמא בעינן טויה לשמה'.

²⁹ וכן הגרסה בילקוט שמעוני, פ' ראה רמז תתק"ה. בדפוס ווינציא רפו ליתא ועיין דק"ס עמ' יא אות נ.

³⁰ ר"ח אינו גורס 'אלמא' וכן אינו גורס 'אמר רב' ומשמע שהשאלה היא משמואל. הרא"ה אינו גורס 'אלמא' ובכל אופן מבאר שהשאלה היא משמואל ולא מרב. וראה נעם, מסורות, עמ' 140 ש-תב גורסים 'מאי טעמא' והוא כשיטת

סיכום: לדעת הגאונים, ר"ח וראשונים רבים השאלה היא מדברי שמואל ולא מדברי רב, אך בכל אופן ר"ח אינו גורס 'אלמא'. נראה שהגרסה 'אלמא' הינה לשון שנוספה להבהיר שהשאלה היא משמואל ולא מרב. רש"י הגיה ומחק לשון פירוש זאת מכיוון שחולק וסובר שהשאלה היא גם מרב. מדובר א"כ בהגהה שנעשתה כפי הנראה ע"י רש"י, אך לא השפיעה על כה"י. גם בכה"י שגורסים כרש"י נראה שהסיבה היא שלשון הפירוש לא חדרה אליהם ולא בעקבות הגהת רש"י.

7.12 ט ע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג... כגון שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצלתה וקיימי תרויהו בתוך כ'... פשיטא תחתונה כשרה ועליונה פסולה איצטריכא ליה מ"ד ניגזר דילמא מצטרף סכך פסול ולי"ג בהא סיומא וכגון דקיימא עליונה.

ר' ירמיה מציג מקרים שונים של סוכה תחת הסוכה ואת הדין בכל אחד מהמקרים. המקרה שבו נחלקו הגרסאות הוא כאשר התחתונה צלתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצלתה. הגמ' אומרת שבמקרה זה הייתה הו"א לפסול וגם בביאור הו"א זאת והמסקנה נחלקו הגרסאות.

מ	התחתונה	כשירה	והעליונה	פסולה	היכי	דמי	כגון	שהתחתונה
ו	התחתונה	כשירה	והעליונה	פסולה	היכי	דמי	כגון	
ל	תחתונה	כשירה	ועליונה	פסולה	היכי	דמי	כגון	דתחתונה
ס	תחתונה	כשירה	ועליונה	פסולה			כגון	דתחתונה
א	התחתונה	כשרה	והעליונה	פסולה	היכי	דמי	כגון	
נ	התחתונה	כשרה	והעליונה	פסולה	היכי	דאמי	כגון	שהתחתונה
ת	התחתונה	כש'	והעליונה	פסולה			כגון	שהתחתונה
ב	התחתונה	כ"ש	והעליונה	פסו'			כגון	כגון [ש]התחתונה
ד	שהתחתונה	כשירה	והעליונה	פסולה	היכי	דמי	כגון	שהתחתונה
2	תחתונה	כשירה	ועליונה	פס'			כגון	שהתחתונה

מ	צילתה	<...>ובה	מחמתה	והעליונה	חמתה	מרובה	מצילתה	
ו	צילתה		מחמתה	שהעליונה	חמתה	מרובה	מצי'	והתחתונה צילתה
ל	צילתה	מרובה	מחמתה	ועליונה	חמתה	מרובה	מצילתה	
ס	צילתה	מרובה	מחמתה	ועליו'	חמתן	מרובה	מצלתה	
א	צלתה	מרובה	מחמתה	שהעליונה	חמתה	מרובה	מצלתה	והתחתונה צלתה
נ	צלתה	מרובה	מחמתה	ועליונה	חמתה	מרובה	מצלתה	
ת	צלתה	מרובה	מחמתה	ועליונה	חמתה	מרובה	מצלתה	
ב	צילתה	מרובה	מחמתה	ועליונה	חמתה	מרובה	מצילתה	
ד	צילתה	מרובה	מחמתה	ועליונה	חמתה	מרובה	מצילתה	
2	חמתה	מרובה	מצילתה	ועליונה	צילתה	מרובה	מחמתה	

מ	וקיימן	תרויהו	בתוך	עשרים	
ו	וקי'	תחתונה	בתוך	עשרי'	
ל	וקימא	תחתונה	בתוך	עשרים	
ס					
א	וקיימן	תרויהו	בתוך	עשרים	
נ	וקימא	תחתונה	בתוך	עשרים	
ת					
ב					
ד	וקיימן	תרויהו	בתוך	עשרים	
2	וקימא	עליונה	למעלה	מעשרים	

רש"י אך לא כלשונו. נעם מעירה שאפשר שזוהי הגרסה המקורית ונשתבש 'מאי טעמא' ל'אלמא'. לאור מצב העדים לא נראה שהגרסה 'אלמא' מקורה בשיבוש ואפשר שדווקא הגרסה 'מאי טעמא' נשתבשה מ'אלמא'.

ופעמים שהעליונה כשרה ותחתונה פסולה היכי דמי כגון דתרוייהו צלתן מרובה מחמתן וקיימא עליונה בתוך עשרים פשיטא

מ	התחתונה	כשירה	והעליונה	פסולה	אצטריכא	ליה		
ו	תחתונה	כשיר'	ועליו	פסול'	איצטריכ'	ליה		
ל	תחתונה	כשי'	ועליונה	פסולה	איצטריכא	ליה		
ס	תחתונה	כשירה	ועליונה	פסולה	איצטריכא	ליה		
א	התחתונה	כשר'	עליונה	פסולה	אצטריכא	ליה		
נ	התחתונה	כשרה	והעליונה	פסולה	איצטריכא	ליה	וכגון	דקימא עליונה למעלה
ת	תחתונה	כשרה	ועליונה	פסולה	איצטריכנא	ליה		וקיימא עליונה למעלה
ב	תחתונה	כש'	ועליונה	פסול'	איצטריכנא	ליה		דקימא עליונאה למעלה
ז	תחתונה	כשירה	ועליונה	פסולה	איצטריכא	ליה		
2	תחתונה	כשרה	ועליונה	פס'	איצטריכא	ליה		

מ	מהו	דתימ'	ניגזר	דילמ'			
ו	מהו	דתי'					
ל	מהו	דתימ'	ניגזור	דילמ'	קא		
ס	מהו	דתימא	וכגון	דקיימ' <...>	קא	הא	
א	מהו	דתימא	כיון	דקיימא עליונ'			עשרים בתוך
נ	מהו	דתימא		ליגזר			דילמא
ת	מהו	דתימא		נגזר			דילמא
ב	מהו	דתימא		ניגזר			דילמא
ז	מהו	דתימ'		ניגזר			דילמא
2	מהוא	<...>		ליגזר			דילמא

מ	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ"ל	
ו	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ"לן	
ל	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ'	לן
ס	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ"ל	
א	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ"ל	
נ	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קמ"ל	
ת	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קא	מש' לן
ב	מיצטרף	סכך	פסול'	בהדי	סכך	כשר	קמ"לן	
ז	מצטרף	סכך	פסול	בהדי	סכך	כשר	קא	משמע לן
2	מיצטרף	סכך	פסול	להדי	סכך	כשר	קא	משמע לן

לגרסת רש"י התחתונה כשרה והעליונה פסולה כאשר שניהם בתוך עשרים והעליונה חמתה מרובה מצילתה. אך אם העליונה למעלה מעשרים התחתונה פסולה משום שמצטרף סכך פסול עם סכך כשר.³¹

³¹ עיין רש"י ד"ה 'מ"ד' שכותב: 'למיפסל תחתונה משום זמנין דקיימא עליונה למעלה דלא מסיק אדעתיה למיחש אתחתונה משום צירוף פסול עם כשר ומדחזי לעליון חמתה מרובה סבר כמאן דליתיה הוא ולא פסיל לתחתונה'. מרש"י משמע שאם התחתונה צלתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצלתה ולמעלה מכ' פוסלת העליונה את התחתונה. יש לציין, שרש"י (ט ע"ב ד"ה 'הא') מפרש ששאלת הגמ' היא משום שהסכך הפסול מצטרף לכשר להשלים צל הסוכה. ומשמע שאם הסוכה צלתה מרובה אינה נפסלת ע"י האילן (דיוק זה אינו מוכרח ואפשר שרש"י מבאר כך משום מסקנת הגמ' שבחבטן אפי' בכה"ג כשר). והעיר הראב"ה ס"י תרי"ג שרש"י חזר בו בסוגייתו ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמי' רמז-רמח. וכ"ה ברא"ש בשם ריב"א: 'אם לא חבטן אפילו חמתו של האילן מרובה מצל האילן והסוכה צלתה מרובה מחמתה פסולה שהרי הצל הוא מן האילן... ל"ש קדים האילן לסוכה ולא שנא קדמה הסוכה לאילן' וכן הוא ברא"ה ובריטב"א. תוספות (ט ע"ב ד"ה 'הא') סוברים שכאשר התחתונה צלתה מרובה מחמתה לא

הריטב"א מקשה על גרסה זאת :

ול"י דאכתי פשיטא דלא גזרינן כשהיא למטה מעשרים אטו למעלה מעשרים, דאי גזרינן הכי אין לך סוכה כשרה בעולם.³² והנכון כגירסת הספרים שלנו וכן היא בספרי הגאונים ז"ל, כגון שהתחטונה צלתה מרובה מחמתה ועליונה חמתה מרובה מצלתה וקיימא עליונה למעלה מעשרים³³ והיינו דאמרינן דהא אצטריכא ליה למיתני, מהו דתימא הא קא מצטרף סכך פסול וסכך כשר, דומיא דסוכה שתחת האילן שמתבטל כל מה שתחת האילן קמ"ל דלא אמרינן הכי אלא גבי אילן שהוא סכך פסול מעצמו לפי שהוא מחובר, אבל פסול סוכה עליונה שהיא למעלה מעשרים, שאין פסול אלא מחמת גובה אינו כדאי לבטל סכך כשר שתחתיו. וכיון שחמתה מרובה מצלתה הרי התחטונה כשרה כשהיא צלתה מרובה מחמתה, דלא הויא סוכה שתחת סוכה דעליונה לאו סוכה היא... והשתא להאי שיטתא כי אמרינן תחתונה צלתה מרובה מחמתה היינו מחמת נפשה בלא סיוע סכך עליון, דמסתמא לא פסיל³⁴ לה כיון שהיא למעלה מכי וכן בתוס' בשם ר"ת.³⁵

גרסת ר"ת והריטב"א³⁶ שונה בשני פרטים מגרסת רש"י :

נפסלת משום צירוף סכך פסול (מתוספות משמע שאפילו בקדם הפסול כשרה שהרי כותבים על הסוגיה שם שאם הסוכה שתחת האילן צלתה מרובה בלא האילן כשרה ושם הפסול קדם). משום כך מפרשים תוספות את סוגייתנו (התחטונה כשרה והעליונה פסולה) כשאין התחטונה צלתה מרובה אלא מחמת עליונה, ובמקרה זה אם העליונה למעלה מכי פסולה התחטונה משום שמצטרף סכך פסול (וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 146 שמקשה על תוספות הרי כאשר צלתה של התחטונה מרובה אזי כשרה אף אם העליונה למעלה מכי. שאלה זאת אין בה ממש, שהרי תוספות מפרשים שאין התחטונה צלתה מרובה מחמתה). מ"מ, תוספות גורסים כרש"י שהתחטונה כשרה כאשר שניהם בתוך כי. בספר ההשלמה כותב: 'מהו דתימא נגזר דלמא לא יהיב דעתיה בה ואוכל וישן בתחטונה אם העליונה למעלה מכי... וקא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר קמ"ל'. ההשלמה גורס כרש"י ותוספות, ונראה שמפרש כתוספות משום שלעיל ט ע"ב סובר שאין סכך פסול מצטרף לפסול (ועי"ש שמבאר את הסוגיה באופן שונה מתוספות).

³² יש להעיר, ששאלה זאת קשה יותר על תוספות שסכך העליונה מכשיר את התחטונה, משא"כ לרש"י שסכך העליונה כמאן דליתא ויש יותר חשש שיכשירו אף למעלה מעשרים.

³³ גרסה זאת וביאור זה נמצאים כבר ברא"ה, אך הבאתי את הריטב"א שפירושו כאן יותר בהיר.

³⁴ המהדיר מעיר שצ"ל 'מצטרף'. הריטב"א סובר שאע"פ שהסכך העליון כשר, מ"מ לא מצטרף להכשיר. ובדעת ר"ת בעניין צירוף ראה הערה הבאה.

³⁵ עיין תוספות ט ע"ב, ד"ה 'הא': 'וגריס ר"ת תחתונה כשרה והעליונה פסולה היכי דמי כגון דעליונה חמתה מרובה מצלתה ותחתונה צלתה מרובה מחמתה וקיימא תחתונה בתוך כי' כלומר אבל העליונה לא חיישינן בכל עניין דקיימא ואפילו למעלה מעשרים לא מיפסלא התחטונה...'. ישנו שוני בין הגרסאות של ר"ת והריטב"א. גרסת ר"ת היא 'וקיימא תחתונה בתוך עשרים', לעומת גרסת הריטב"א 'וקיימא עליונה למעלה מעשרים' אך המשמעות היא זהה. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 146 שמקשה על ר"ת שפירושו אינו הולם את לשון הגמ' 'נגזור'. תמיהתו אינה מובנת, שהרי ר"ת אכן אינו גורס 'נגזור'. יש להסתפק בדעת ר"ת האם סובר שסכך למעלה מעשרים אף מצטרף להכשיר. והנה תוספות י ע"א, ד"ה 'פירס' הביאו את דעת ר"ת שמכשיר כאשר צלתה מרובה מחמתה ללא סכך פסול, וא"כ צ"ל שבסוגייתנו מדובר שהתחטונה חמתה מרובה מצלתה, שהרי אם צלתה מרובה אף אם למעלה מעשרים הוא סכך פסול אינו פוסל. אך אפשר שגם לר"ת כל זה דווקא בקדם הכשר (עיין ריטב"א שם), וא"כ אפשר שבסוגייתנו מדובר שקדם הפסול, ולכן אף שהתחטונה צלתה מרובה נפסלת ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רעה-רעו שנחלקו האחרונים האם לר"ת מצטרף אף להכשיר וראה א' ליפשיץ, "שיטת רבינו תם בעניין סכך הגבוה מעשרים אמה", המעין, מח (תשס"ח), עמ' 38-48.

³⁶ גרסה זאת וביאורה נמצאת בראשונים נוספים. בעל המאור (ב ע"א בדפי הרי"ף) כותב בביאור הסוגיה: 'ואע"ג דאמרינן עלה בגמ' פשיטא הא אסיקנא דמצרך צריכא לאשמעינן דלא אמרינן הא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר בסכך שהוא למעלה מכי לפי שאין פסלותו מחמת עצמו אלא מחמת גבהותו ולא מיקרי סכך פסול בכה"ג'.

א. לגרסת רש"י התחתונה כשרה כאשר העליונה בתוך עשרים, ואילו לגרסת ר"ת גם שהעליונה למעלה מעשרים כשרה.

ב. לגרסת רש"י החידוש הוא שלא גוזרים, ואילו לגרסת ר"ת החידוש הוא שהעליונה אינה פוסלת למרות שגבוהה מעשרים ולא גורסים 'ניגזור דילמא'.

תוספות רי"ד כותב על סוגייתנו :

מהוא דתימא הא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר קמ"ל הי"ג ולי"ג מהו דתימא ניגזור דודאי מצטרף היא דעליונה למעלה מעשרים קיימא דארישא קאי דאמר שתיהן פסולות ואוקימנא דקיימא עליונה למעלה מעשרים וצלתה מרובה מחמתה אבל השתא דהוי חמתה מרובה מצלתה אע"ג דקיימא למעלה מעשרים תחתונה כשרה ולא חיישינן לצירוף פסול דידה משום דבטל ברוב.³⁷

הרי"ד אינו גורס את מיקום הסוכות וטוען שמקרה זה מוסב על המקרה הקודם (שתיהן פסולות והעליונה למעלה מעשרים). בנוסף לכך, הרי"ד אינו גורס 'ניגזור' ומפרש שהחידוש הוא שהעליונה בטלה ברוב ולא מצטרפת לפסול את התחתונה. גרסת הרי"ד דומה לגרסת ר"ת והריטב"א אך מפרש באופן שונה את החידוש.³⁸

הראב"ד³⁹ מבאר את סוגייתנו כך :

שאם היתה עליונה למעלה מכי ואע"פ שחמתה מרובה מצלתה התחתונה פסולה הואיל ויש מן הסכך ההוא כנגד התחתון ופוסל מה שתחתיו... אלא עיקר הגירסא כך היא מהו דתימא ליגזור דלמא מצטרף כלומר דזימנין דהוי סכך עליון להדי התחתון וקא מצטרף סכך פסול דמשום דלא משתמש בעליונה לא דייק ביה קמ"ל דלא גזרו וזהו העיקר.⁴⁰

בעה"מ מפרש כר"ת והריטב"א שהחידוש הוא שסכך למעלה מכי אינו פוסל. וכן מבאר הראב"ד ס"י תרי"ד. ביאור זה מופיע גם ברמב"ן. הרמב"ן (מלחמות ה', ב ע"א בדפי הרי"ף) מבאר מדוע הרי"ף השמיט את המימרה של ר' ירמיה: 'והלכה גדולה מזו אמרו היתה גבוהה מכי והוצין יורדין לתוך כ' אם צלתן מרובה מחמתן כשרה ולא אמרינן שעיקר הסכך שהוא למעלה מכי יצטרף לפסלו לזה הסכך של הוצין ואע"פ שצלתו מרובה מחמתו כ"ש בהא דר' ירמיה שחמתה של עליונה מרובה מצלתה ובמס' עירובין פ"ק אמרי' מקצת סכך בתוך כ' ומקצתו למעלה מכי כשרה חלל סוכה תנן ומצטרפין נמי להכשר הואיל וסכך א' הוא דע"כ הויא ליה צלתה מרובה מחמתה... הא למדנו שכל למעלה מכי לאו סכך פסול הוא ואינו מצטרף לפסול ופעמים שמצטרף להכשר'. וכן הוא בר"ן (ה ע"ב בדפי הרי"ף) ושם מבאר את הגמ' בעירובין לדעת רש"י שסכך למעלה מכי פוסל אך כאשר מדובר בחד סכך כשר עיי"ש.

³⁷ הרי"ד סובר שהסכך הכשר מבטל את המיעוט הפסול. ואת הגמ' לעיל ט ע"ב שאומרת (לגבי אילן שחמתו מרובה מצלתו) שמצטרף סכך פסול ופוסל מבאר שדוקא במחורב דחשיב ולא בטיל אבל בכל מילי בטל ברוב.

³⁸ הריצ"ג עמ' פב כותב: 'ולא שנא קיימא עליונה למעלה מכי אמה ולא שנא קיימא למטה מכי אמה... והא דאשמעינן למעלה מכי דלא תימא דמצטרף סכך עליונה דפסול בהדי סכך תחתונה דכשר'. הריצ"ג מעמיד את המקרה שלפנינו כאשר העליונה למעלה מכי והחידוש הוא שלא מצטרף סכך פסול. קשה לבאר את הריצ"ג כר"ת שא"כ היה צ"ל שסכך למעלה מכי אינו סכך פסול ויותר נראה לבארו כרי"ד שרק מחובר פוסל את הכשר. לפי"ז א"א לפרש חבטן שערבן (כרש"י), כיוון שעדיין הוא מחובר, ואכן הריצ"ג מבאר שחבטן היינו שחבטן לנופין עד שנשרו רוב העלין ובכך ביטלו מחשיבותו אף שמחובר. יש להעיר שהריצ"ג גורס: 'תחתונה כשרה ועליונה פסולה כגון שהתחתונה חמתה מרובה מצלתה...'. ונראה שהוא ט"ס וראה אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 394, הערה 1 (אפשר היה לפרשו שמכיוון שסכך למעלה מכי הוא כשר מצטרף להכשר. אך לפי"ז לעיל ט ע"ב צריך לפרש כתוספות שסכך פסול אינו מצטרף להכשר אא"כ חבטן דהיינו שעירבן וביטלו, ואילו הריצ"ג מפרש שחבטן היינו שהשיר עליו).

³⁹ השגות הראב"ד (ב ע"א בדפי הרי"ף).

⁴⁰ הראב"ד חוזר על פירוש סוגיה זאת במקומה (ה ע"א בדפי הרי"ף): 'כלומר זימנין דהוי עליונה למעלה מכי וקא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר דמאי דקאי סכך העליונה על התחתון פסיל ליה...'. הראב"ד שהבאנו למעלה מבאר

הראב"ד סובר כשיטת רש"י שהעליונה למעלה מכ' פוסלת את התחתונה אף שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה.⁴¹ אך מדבריו נראה שגורס שאף שהעליונה למעלה מעשרים, שהרי אינו מפרש שהגזירה היא שמא הסכך יהיה למעלה מכ', ובכל אופן התחתונה כשרה מכיוון שהסכך העליון לא מכוון כנגד התחתון.⁴² בהמשך הסוגיה גורס הראב"ד 'ניגזור דילמא' ופירושו שמא הסכך העליון יהיה מכוון כנגד התחתון ויפסול את התחתון.⁴³ המאירי מבאר את סוגייתנו כך:

ואין גורסין כאן וקיימא בתוך עשרים, ויש גורסין כן ומפרשין אותו על התחתונה. ואין נראה כן שזו לא הוצרכה לאומרה הא עליונה מכל מקום אין צורך להיות בתוך עשרים,

שהחשש הוא שמא סכך העליון יהיה מעל לסכך התחתון, ואילו כאן מבאר שהחשש הוא שמא סכך העליון יהיה למעלה מכ'. ונראה ששניהם נכונים, שהרי בביאור דברי ר' ירמיה לא מוזכר היכן העליונה, ולכן צריך לבאר שהחידוש הוא כאשר העליונה למעלה מכ' ובמקרה זה יש חשש דילמא מצטרף דהיינו שסכך העליון יהיה כנגד התחתון.

⁴¹ וכן מעיד הריטב"א (ט ע"ב) שהראב"ד סובר שאפילו בשקדמה הסוכה לאילן פוסל, כיוון שצל האילן שהוא פסול עומד למעלה הרי הוא מבטל צל הסכך הכשר שלמטה הימנו.

⁴² וכן סובר הרא"ה שכאשר אינו מכוון כשר וז"ל: 'ואע"ג דאמרינן לקמן המקרה סוכתו בשפודין אם יש ריוח ביניהם כמותן כשרה התם הוא בשכל אחד בפני עצמו... אילן שעומד על גבי סוכה שרואין כל מה שעומד תחת אילן זה כאלו אינו, ואינה כשרה אא"כ במה שנשאר מן הסוכה שאינן תחת האילן כדי שיהא צל כל הסוכה מרובה מחמתו' וכ"כ הרא"ש בשם ריב"א, הריטב"א והר"ן. ועיין בתור"פ בשם השר מקוצי שמפרש שחבטן היינו שחבט ענפי האילן למטה ובאוויר שבינתים שם סכך כשר, וא"כ מכשיר באינו מכוון. אך עיין ברי"ד שכותב: 'אע"ג דתנן לקמן המקרה סוכתו בשפודין או בארוכות המיטה אם יש ריוח ביניהן כשירה אלמא היכא דמצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר בטל ברוב הני מילי בתלוש...'. מהרי"ד עולה שאין חילוק בין מכוון כנגדו או שכל אחד בפני עצמו וכעין זה הוא בתוספות (ט ע"א ד"ה 'הא') ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רסט. וקצת צ"ע על הראב"ד שמקשה על בעה"מ מההיא דשפודין שכשרה אף בקדם הפסול והרי שם אינו מכוון ואכמ"ל.

⁴³ הרמב"ם הל' סוכה פ"ה הי"ב-י"ג כותב: 'הדלה עליה עלי האילנות ובדיהן וסיכך על גבן ואחר כך קצצן, אם היה הסיכך הרבה מהן כשרה... עירב דבר שמסככין בו בדבר שאין מסככין בו וסיכך בשניהם אע"פ שהכשר יתר על הפסול פסולה. סיכך בזה לעצמו ובה לעצמו זה בצד זה...'. לדעת הרמב"ם עירוב הסכך הפסול בסכך הכשר אינו מספיק כדי לבטלו, ויש צורך לקצוץ כדי שלא יהיה עליו שם סכך פסול ואז מועיל הסכך הכשר אף שמעורב בסכך שפסול משום תעשה ולא מן העשוי (וכן הוא בר"ח ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' שלא-שלב וביד פשוטה על אתר). כמו כן, הסכך הפסול פוסל רק כאשר מכוון כנגד הסכך הכשר ולא שמונח לצידו (הרמב"ם מכשיר במונח זה בצד זה וא"כ מדובר שיש בכשר צלתה מרובה מחמתה ובכל אופן כאשר מכוון כנגד הכשר פוסל כרש"י). הרמב"ם אינו מביא את דברי רבא (ט ע"ב) שדווקא כאשר האילן אין צילתו מרובה מחמתו כשר ועיין כס"מ שחמתו מרובה מצלתו לאו דווקא אלא כל שהאילן חמתו מרובה אזי הסכך רבה עליו אך עיקר העניין הוא שהרוב כשר. הראב"ד משיג על הרמב"ם: 'ואע"פ שיש להקשות עליו ממה שאמרו תחתונה כשרה ועליונה פסולה וקיימא עליונה למעלה מעשרים אצטריכא ליה מהו דתימא נגזור דילמא מצטרף סכך פסול וכו' קמ"ל והכא ליכא עירוב כלל מ"מ אנו יש לנו פי' אחר'. נראה, שכוונת הראב"ד להקשות על הרמב"ם מסוגייתנו שממנה עולה שסכך פסול למעלה מכ' אינו מצטרף לפסול ואפי' באינו מעורב ונראה כוונתו כרי"ד שרק במחובר פוסל (לביאור זה דחוקה מאד הלשון 'נגזור'). אך הראב"ד מעיר שיש לו פי' אחר, ונראה כוונתו לפירוש שבסוגייתנו שלמעלה מכ' כשר משום שאינו מכוון ולכן לא קשה לרמב"ם. מ"מ, הראב"ד במפורש גורס 'למעלה מכ' איצטריכא ליה... נגזור'. הרמב"ם הל' סוכה פ"ה הכ"ב כותב: 'העושה סוכה על גבי סוכה... אבל אם אין גבהה של עליונה עשרה או שלא היתה התחתונה יכולה לקבל כרים וכסתות של עליונה אפילו ע"י הדחק... והוא שלא יהיה גובה שתיהן יתר על עשרים אמה שהתחתונה בסכך העליונה היא נתר'. הרמב"ם סובר שסכך למעלה מעשרים הוא סכך פסול ופוסל את הסוכה התחתונה, וא"כ ודאי לא גורס כר"ת אלא כרש"י או כראב"ד (הכס"מ מבאר את הרמב"ם כשיטת תוספות ע"ש. אך זה דוחק שהרי הרמב"ם עוסק במקרה שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה שאל"כ העליונה אינה פוסלת גם במחזקת כרים וכסתות. כמו כן, מה"ג ברמב"ם שדנתי בה לעיל עולה שאינו סובר (כתוספות).

אלא כשהיא למעלה מעשרים תחתונה כשרה שהעליונה כמו שאינה היא... ואנו גורסין בה מהו דתימא נגזור דילמא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר קמ"ל, כלומר הואיל ואתה מכשירה אף בשעליונה למעלה מעשרים ומצד שאתה חושבה כמי שאינה אחר שחמתה מרובה, שמא יטעה להכשיר אף כשאותו סכך עליון צריך להשלים רוב צלה של תחתונה קמ"ל דלא גזרינן.

מגרסת המאירי עולה שהעליונה למעלה מעשרים ולדעתו אין העליונה פוסלת את התחתונה.⁴⁴ החידוש הוא שלא גוזרים שמא יכשיר אף בשאין בתחתונה צלתה מרובה אלא בצירוף התחתונה. נמצא א"כ, שישנן שלש גרסאות עיקריות בסוגייתנו :

א. העליונה בתוך עשרים והחידוש הוא שלא גוזרים שמא יעשה מעל עשרים- רש"י, תוספות וההשלמה וכך גורסים **מאד** (לגרסה זאת שני ביאורים שונים, ברש"י ובתוספות).

ב. העליונה למעלה מעשרים והחידוש הוא שלא פוסל את התחתונה- ריצ"ג, ר"ת, ראב"ה, בעה"מ, הרמב"ן, הרי"ד, הרא"ה, הריטב"א והר"ן וכך גורסים **וס** (לגרסה זאת שני ביאורים שונים, ברי"ד ובש"ר).

ג. העליונה למעלה מעשרים והחידוש הוא שלא גוזרים שמא יצטרף סכך פסול- הראב"ד, המאירי וכך גורסים **לנתב** (לגרסה זאת שני ביאורים שונים, בראב"ד ובמאירי).

ב-2 הגרסה 'כגון שהתחתונה חמתה מרובה מציל...> ועליונה צלתה מרובה מחמתה וקימא עליונה למעלה מעשרים'. גרסה זאת קשה, אומנם העליונה פסולה משום שהיא למעלה מעשרים, אך מדוע התחתונה כשרה הרי חמתה מרובה מצלתה.⁴⁵ מ"מ, במידה ולפנינו שיבוש אזי גרסת **2** היא כ-**לנתב**.⁴⁶

⁴⁴ המאירי סובר שאין העליונה פוסלת את התחתונה (וכן סוברים תוספות ראה לעיל הערה 31). המאירי מביא גם את גרסת וביאור תוספות בסוגיה ומסכם: 'והרי נוסח זה לענין פסק עולה לאחד עם שלנו וכן עיקר'. את הסוגיה לעיל ט ע"ב מבאר המאירי שס"ד שרביא מכשיר אף כשסכך הכשר צריך לסכך הפסול ולכן מקשים הא קמצטרף סכך פסול והגמ' מתרצת שמדובר שהסוכה צלתה מרובה ובכל וכסתות).

⁴⁴ המאירי סובר שאין העליונה פוסלת את התחתונה (וכן סוברים תוספות ראה לעיל הערה 31). המאירי מביא גם את גרסת וביאור תוספות בסוגיה ומסכם: 'והרי נוסח אופן צריך לחבוט (להשיר את העליון) שמא יצרף אף בשאין צלתה מרובה (ביאור זה אינו כתוספות, ולביאורו עולה שמדובר שסכך הכשר צלתה מרובה ומ"מ אף שחבט ואין חשש שמא יצרף צריך רוב כשר כפי שמצריכה המשנה יא ע"א). לפי ביאורו בסוגיה שם קשה מדוע בסוגייתנו אומרת הגמ' שלא גוזרים הרי לא חבטן ושמה רק באילן חששו.

⁴⁵ כפי ששתייהן פסולות כאשר העליונה צלתה מרובה מחמתה ולמעלה מעשרים. ואפשר לדחוק שסכך העליונה כשר ופסול מצד אחר שאינו בתוך עשרים (כדעת ר"ת), ומכיוון שהתחתונה חמתה מרובה אין כאן סוכה תחת הסוכה ומצטרף לסכך התחתון להכשיר. ולפי"ז, החידוש הוא שלא גוזרים שמא יכשיר כאשר התחתונה צלתה מרובה מחמתה. לפי"ז, אין צורך למחוק את המילה 'ניגזור' כגרסת ר"ת. לביאור זה החשש מובן, ולא קשה שאלת הראשונים שאין חשש שמא יעשה למעלה מעשרים. ועדיין קשה, שהיה צ"ל נגזור דילמא הוי סוכה תחת הסוכה ולא משום צירוף סכך פסול. כמו כן, חידוש זה נמצא גם במקרה שתייהן כשרות.

⁴⁶ ב-**סנתב** גורסים '... איצטריכנא ליה וקימא עליונה למעלה מעשרים' שהיא הגרסה שנגדה יוצא רש"י. אפשר שמשום הגהת רש"י משפט זה אינו מופיע ב-**ול** אך מ"מ גם ללא משפט זה גרסת **ול** אינה מתפרשת כרש"י. ב-2 אינו גורס משפט זה, כיוון שגורס כבר בתיאור המקרה עצמו שעליונה למעלה מכ'. וראה נעם, מסורות, עמ' 140 שחילקה את הגהתו של רש"י לשניים, הראשונה 'ותרויהו בתוך עשרים' והשנייה 'ול"ג וכיון דעליונה...'. חלוקה זאת היא בעייתית כיוון ששתי הגרסאות קשורות זו בזו, אך מ"מ כפי שכתבנו אפשר ש-**ול** אינם גורסים 'וכיון דעליונה...'. משום הגהת רש"י על אף שגורסים 'ותחתונה בתוך עשרים'. וראה שם הערה 256: 'אין לדעת אם רש"י דוחה את הנוסח שלא

אין ספק שגרסת **לנתב** היא הגרסה המוקשית, שהרי אם כשהעליונה למעלה מעשרים התחתונה כשרה, א"כ משום איזה מקרה יש הו"א שנגזור הרי הסכך העליון אינו מצטרף לפסול (ואם העליון צילתו מרובה אזי אין הפסול משום צירוף אלא משום סוכה תחת הסוכה).⁴⁷ בעקבות קושי זה, יש ששינו את הגרסה לכך שקמ"ל שסכך העליונה לא מצטרף לפסול התחתונה. ויש ששינו את הגרסה לכך שאכן סכך העליונה פוסל והתחתונה כשרה רק כשהעליונה למטה מעשרים.⁴⁸

גרס כלל את הסיומת 'תרויהו בתוך עשרים' או את הגרסה 'תחתונה בתוך עשרים'. נראה, שרש"י אינו מסכים עם שתי הגרסאות שהרי משתייהן משמע שאף אם העליונה למעלה מכ' התחתונה כשרה.

⁴⁷ משום כך הראב"ד נדחק לפרש שר' ירמיה עוסק במקרה שהעליונה אינה מכוונת כנגד סכך התחתון ויש בסכך התחתון שיעור צלתה מרובה מחמתה שאין כנגדו סכך פסול. ביאור זה דחוק מאד בדברי ר' ירמיה שהיה צריך לפרש שאין העליונה מכוונת נגד התחתונה. ונראה, שפשוט דברי ר' ירמיה הוא שסכך העליון אינו פוסל את התחתון משום שהרוב כשר וחידושו הוא שלא הוי סוכה תחת הסוכה. נראה, שחידוש זה מופיע גם בדברי רבא (ט ע"ב) שכאשר האילן חמתו מרובה מצילתו אינו פוסל את הסוכה שתחתיו משום שהרוב כשר אא"כ צלתו של האילן מרובה והרי זאת סוכה תחת האילן (וזהו כפי הנראה פשט המשנה להלן יא ע"א 'אם היה סיכוך מרובה מהן'. כמו כן, לדעת רב חסדא להלן י ע"א פירס עליה לנאותה כשרה ומשמע שאינו פוסל. וכן להלן יג ע"ב 'עד שיהו קשין מרובין על הידות ועל האוכלין' וראה אצל ר"א בן הרמב"ם בברכת אברהם סי' כט). אך סתם הסוגיה סובר שסכך הפסול פוסל את הכשר, ולכן מקשים על דברי רבא ומשנת 'אם היה סיכוך מרובה' הרי מצטרף סכך פסול עם סכך כשר ומעמיד רב פפא את רבא ואת המשנה בשחבטן (ביאור זה בדברי רבא קשה, שהרי אם חבטן מדוע באילן שצילתו מרובה אינו כשר וראה לעיל הערה 43 שהרמב"ם השמיט זאת ועיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רנב. לגבי דברי רב חסדא להלן י ע"א עיין ברש"י ובש"ר שם. יש לציין, שבתוספתא פ"א ה"ג נאמר 'סיכך על גבי מיטה ועל גבי אילן... אם היתה מצילתה מרובה מחמתה כשירה', התוספתא אינה מזכירה שצריך רוב וא"כ ודאי שאין סכך פסול פוסל שהרי אף אם מדובר בחבטן עדיין לא בטל כי אין רוב). יש להעיר, שאפשר שדברי רב פפא מוסבים על המשנה להלן יא ע"א, ודוקא שם מעמיד בחבטן משום שכאשר הדלה עליהן הרי זאת סוכה תחת האילן ומה יעזור שירבה עליהן בסיכוך (לביאור זה מובנת שאלת הגמ' 'אי בשחבטן מאי למימרא'. שאלה זאת אינה מובנת בסוגייתנו שהרי יש בכך חידוש גדול שמבטל את הסכך הפסול. אך במידה והשאלה היא על דברי רב פפא המקוריים, אזי הדברים מובנים מכיוון שחבטן ודאי שכשר שהרי אינו תחת האילן. כמו כן, אליבא דסתמא חבטן מבטל את הסכך הפסול דבר שקשה להולמו עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רנד-רנו, אך לביאורנו חבטן גורם לכך שלא יהיה תחת האילן). הבנה זאת עולה גם מדברי הר"ף. הר"ף השמיט את סוגיית ט ע"ב (דברי רבא ורב פפא) וכן את דברי ר' ירמיה, אך מביא את דברי רב פפא על משנת 'הדלה עליהן' (יא ע"א). נראה, שהר"ף אינו מקבל את הצורך בחבטן לגבי אילן שחמתו מרובה מצלתו וכן אינו מקבל שסוכה העליונה שחמתה מרובה פוסלת לתחתונה (כפי שעולה מביאור הסתמא את דברי ר' ירמיה), אך יש צורך בחבטן כאשר הדלה עליהן סכך מחובר שצילתו מרובה ולא משום שמצטרף סכך פסול. ועיין בערוך לנר שמפרש כעין זה את השמטת הר"ף. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 141-143 שג"כ מבאר שדברי רב פפא נאמרו במקורם רק על משנת 'הדלה' אך משום שמונחים על הסוכה (לדבריו, לא מובן מדוע הגמ' מקשה 'אי בשחבטן מאי למימרא'). אך ראה עמינח, סוכה, עמ' 86-87 שטוען שבמסורת הסוראית נתחדשה ההלכה הנוגעת לצרוף סכך פסול בהדי כשר לפסול ולכן מעמיד רב פפא בחבטן. דברי עמינח מבוססים על הדיון בירושלמי לגבי צירוף סככים להכשיר ומכאן מסיק עמינח שמצטרף גם לפסול. היקש זה אינו מוכרח, ואפשר שכאשר ישנו סכך כשר אין הפסול מצטרף ואכמ"ל. הסתמא היא שפירשה את דברי רב פפא משום שמצטרף סכך פסול ולכן העמידה כך גם את דברי רבא (ט ע"ב). לאור דעת הסתמא שסכך פסול פוסל א"א להבין את ר' ירמיה שמכשיר, ולכן צריך לפרש בדוחק שר' ירמיה עוסק במקרה שסכך העליון אינו מכוון כנגד התחתון. בעקבות הקושי, יש ששינו בביאור דברי ר' ירמיה שכשר רק שהעליונה בתוך עשרים (רש"י). ויש ששינו את הגרסה בסתמא ופירשו שכשר משום שלמעלה מכ' אינו פסול (ראב"ה, רמב"ן, רא"ה, ריטב"א, ר"ן). יש לציין, שמשום הקושי בסוגייתנו הר"ף אינו מקבל את דברי הסתמא שסכך פסול פוסל ואת הסוגיה ט ע"ב מפרש שרק אילן פוסל. גם ראשונים אחרים (תוספות, ר"ת, בעל המאור, מאירי ועוד) אינם מקבלים את פשט דברי הסתמא מסיבות שונות, ולכן פירשו את הסוגיות באופן שונה.

⁴⁸ ראה עמינח, סוכה, עמ' 87: 'הערוך ע"פ המסורת הסוראית פירש את אפשרות 3 בדברי ר' ירמיה רק כששתיהן תוך עשרים. אבל מעל עשרים מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר'. אך כפי שכתבתי בהערה הקודמת אין מדובר במסורת

סיכום: חילוף גרסה זה הוא בעל משמעות תוכנית בסוגיה. הגרסה המקורית נמצאת ב-**לנתב, 2**. לסוגיה זאת שתי גרסאות משניות. ב-**וס** גורסים כר"ת, גרסה זאת נמצאת כבר אצל ריצ"ג, והריטב"א מעיד שמצא כן אצל הגאונים. ב-**מאד** גורסים כרש"י. לא מצאתי את גרסת רש"י במקורות שקדומים אליו ונראה שגרסה זאת היא פרי הגהתו של רש"י.

7.13 יא ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

ה"ג ובית נמי⁴⁹ אע"ג דלא גבוה עשרה כיון דקביע הוי אוהלא דלא גרע מקינופות והך מילתא שמעתא באפי נפשא הוא...

מ	ובית	אע"ג	דלא	גבוה	עשרה	כיון	דקביעא	הוי
ו	בית	אע"ג	דלא	גביהא	עשרה	כיון	דקביע'	הוי
ל	ובית ודאי	ע"ג	דלא	גביהא	עשרה	כיון	דקביע	הוי
ס	ובית	אע"ג	דלא	גבוהה	עשרה	כיון	דקביע	הוי
א	ובית ודאי	אע"פ	שאין	גבוהה	עשרה	כיון	דקביעא	הוי
נ	[בית	אע"ג	דלא	גביה	עשרה	כיון	דקביעא	הוי
ת	ובית	אע"ג	דלא	גבוה	עשרה	כיון	דקביע	האוי
ב	ובית	אע"ג	דלא	גבוה	עשרה	כיון	דקביע	האוי
ד	ובית	אף	על פי	שאין	עשרה	כיון	דקביע	האוי
2		אף	על פי	שאין	עשרה	כיון	דקביע	האוי

מ	אהלא	דלא	גרע	מקינפות
ו	אוהלא	דלא	גרע	מקינפות
ל	אהלא	דלא	גרע	מקינפות
ס	אוהלא	דלא	גרע	מקינפות
א	אוהלא	דלא	גרע	מקינפות
נ	אהלא	דלא	גרע	מקינפות]
ת	אוהלא	לא	גרע	מקינפות
ב	אוהלא	לא	גרע	מקינפות
ד	אוהלא הוא	דלא	גרע	מקינפות
2	הוא	לא	גרע	מקינפות

רש"י איננו מבאר מהי הגרסה שממנה בא להוציא, ואפשר שכוונתו נגד גרסת ל ואין לגרוס 'אין הכי נמי', וכן כותב בפירושו שיש לקרוא זאת כמימרה עצמאית ולא כדיוק ושאלה. אך יותר נראה שכוונתו רש"י להוציא מגרסת ליתא שב-נ כפי שמעיד הריטב"א.

הריטב"א כותב:

איכא נוסחי דגרסי ובית אע"פ שאינה גבוה עשרה כיון דקביע אהל הוא והא פשיטא טובא ואינן בנוסחאות ישנות ונראה דפירושא דרבוותא הוא דתלו ליה בגמרא, דמשום דמדמי כילה לבית ואוקימנא בשגבוה עשרה, דלמא הוה ס"ד, דבית נמי גבוה עשרה, להכי פירשו לן רבוותא דבית דקביע אע"ג דלא גבוה עשרה חשיב אהל ואין בו תורת מלבוש לעולם. הריטב"א מעיד שהגרסה שלפנינו איננה מהתלמוד אלא נכנסה בשלב מאוחר, ומכאן נראה שרש"י בא לגרוס פיסקה זאת ולהוציא מגרסת ליתא שב-נ (ומ"מ גרסה זאת נמצאת בגליון נ).⁵⁰ אך מ"מ, כפי שהריטב"א מעיד, גרסה זאת היא מפירושא דרבוותא ולא נכנסה בעקבות הגהת רש"י.

סוראית. יתירה מכך, מבירור הנוסח עולה שעורך הסוגיה אינו מעמיד את דברי ר' ירמיה בתוך עשרים, ונוסח זה הוא מאוחר בעקבות הסתמא שסברה שסכך פסול מצטרף לסכך כשר.

⁴⁹ בכ"י מינכן 216 וביהמ"ל 832 'ודאי' (ליתא 'נמי'). בכה"י של הבבלי תיבה זאת נמצאת ב-לא. אין עדות לתיבת 'נמי'.

סיכום: תוספת הלכתית זאת נוספה לתלמוד בזמן קדום ואינה מהגהת רש"י. נ שומר על הנוסח הקצר לפני שנכנסה תוספת זאת.

7.14 יא ע"ב ד"ה 'וסיכך'

וסיכך על גבן פסולה ול"ג בברייתא אם היה סיכוך הרבה מהן או שקצץ

תניא גבי סוכה תעשה ולא מן העשוי מכאן אמרו הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסוס וסיכך על גבן פסולה

									מ
									ו (ואם)
									ל
									ס
									א
									נ
									ת
									ב
									ז
									7 <...>
									כשירה

גרסת **אתב7** היא הגרסה שממנה רש"י בא להוציא.⁵¹ גרסה זאת קשה שהרי הגמ' מפרשת את הברייתא בשקצץ כדי שהסכך לא יהיה פסול משום מחובר אלא משום תעשה ולא מן העשוי,⁵² ואם נגרוס בסיפא 'או שקצץ' כיצד ניתן לפרש את הרישא בשקצץ.⁵³ אפשר שגרסה זאת הושגרה מהמשנה וא"כ טעות סופר לפנינו.⁵⁴ יש לציין, ש-7 נמנע מהקושי בגרסה זאת ולא גרס 'או

⁵⁰ ראה נעם, מסורות, עמ' 140 שמעלה אפשרות שרש"י בא להוציא מגרסת **תב**. אבל גרסת **תב** איננה שונה מבחינה תכנית מגרסת רש"י ולכן לא נראה שזאת כוונת רש"י. לגבי גרסת ל נעם כותבת שגורס נוסח אחר אך לא ממנו בא רש"י להוציא.

⁵¹ וכן הוא בילקוט שמעוני, ראה, רמז תתקו. בספרי, ראה, פי' קמ: 'תעשה לך פרט לסוכה ישנה מיכן אתה אומר הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסוס וסיכך על גבן פסולה'. בספרי ליתא 'ואם היה סיכוך...'.
⁵² עיין ר"א מן החר שמקשה על גרסה זאת: 'דברייתא איירי שכל הסיכוך נעשה מהם או רובו של סיכוך דהא אתי לה מטעמא דתעשה ולא מן העשוי אלמא רוב עשייתה נעשה מן המחובר'.

⁵³ קושי דומה מופיע ברש"י (ט ע"ב ד"ה 'מאי'). רש"י מפרש את העמדת רב פפא את המשנה בשחבטן: 'וכל לשון חבטה שבהש"ס לשון השפלה והמפרש חבטה תלישה או שליפה טועה דאי מחובר הוא מאי אהני ואי תלוש הוא הא קתני או קצץ מכלל דרישא מחוברים...'.
⁵⁴ הרמב"ם הל' סוכה פ"ה הי"ב כותב: 'הדלה עליה עלי האילנות וסיכך על גבן ואחר כך קצץ אם היה הסכוך הרבה מהן כשרה ואם לא היה הסכוך שהיה כשר מתחלתו הרבה מהן צריך לנענע אותן אחר קציצתן כדי שתהיה עשויה לשם סוכה'. מהרמב"ם עולה שמפרש את העמדת רב פפא בשחבטן שקצץ. וכן מפורש בפיה"מ 'אם היה סיכוך הרבה מהן כשרה ובתנאי שיקצצם', וכן הוא בפירוש ר"ח שם. על פירוש זה קשה כיצד מתיישבת לשון המשנה 'או שקצץ' כפי שהקשה רש"י (ראה לעיל הערה 53). שאלה זאת על פירוש הרמב"ם מופיעה אצל בנו בשו"ת ברכת אברהם סימן כח. ר"א בן הרמב"ם בסי' כט מתייחס לשאלה זאת וכותב: 'ודקא קשיא לך ממתניתין דגופה תקשי ודאי תקשי לרב ולא לשמואל וכבר סלקא לה קושיא דאקשינן על רב בקושיא ומשום דסלקא ליה לרב מבריתא בקושיא לא אצטריכין לאותובי עליה מתירץ המשנה שאינו מבואר בלשונה'. תירוץ זה יפה כוחו למשנה שבה העמידו את 'סיכוך מרובה' שקצץ (ולא את הרישא שהדלה עליה), ולכן אין בעיה בכך שמוזכר שוב שקצץ וניחא לשמואל. אך את הברייתא אין הוא מתירץ, שהרי בברייתא כבר ברישא שהדלה עליה מדובר שקצץ וא"כ לשם מה צריך להזכיר שוב שקצץ. יש לציין, שר"א אינו גורס כך בברייתא וז"ל: 'ואבא מארי ז"ל בתחלת ימיו לא היה מפרש חבטן קצץ והפירוש שלו על גמרא מסכת סוכה פירש בו חבטן פירוש אחרין כדעת מקצת המפרשין ואני תיקנתי אותו על החיבור בצואתו ז"ל ופרשתי חבטן קצץ והוצאתי זו הראיה ואע"פ שיוכל המקשה לומר האי ברייתא דאקשי גמרא

שקצצן'. מעניין לציין, שבגליון נ גורס בהמשך 'ולטעמיך תיקשי לך היא גופא או שקצצן'. לגרסה זאת גורסים בברייתא 'או שקצצן' ואכן הגמ' משיבה שלשון הברייתא אינה מאפשרת להעמיד את הברייתא בשקצצן.⁵⁵

גירסת **אתב7** היא המוקשית וא"כ אפשר שהיא המקורית, וצ"ל כעין דברי הרא"ה שאכן הגמ' כלה להקשות על ראייה זאת מהסיפא כדי לדחות את המסקנה שברייתא מדובר שקצצן.

סיכום: חילוף גרסה זה נוגע למשפט בברייתא. ישנה אפשרות סבירה שבגרסה המקורית משפט זה הופיע ורש"י הוא שמחק אותו. מ"מ, **אתב7** לא מושפעים מהגהת רש"י.

7.15 יג ע"א ד"ה 'לרבנן'

לרבנן לא גרסינן שאין זו לשון גמרא ומיהו על כרחך רבנן קאמרי לה דהא ר' יוסי שלשה

לעכב שמעינן ליה

את הצגת הגרסאות בסוגיה וניתוחן ראה בסעיף 6.2.9.

ב-ונ, II 'והתניא לרבנן'. ב-א ובר"ח 'והתניא אזוב לרבנן'. גרסה זאת היא המוקשית כפי שכותב רש"י, וכן היא נמצאת בעדים טובים כר"ח ו-נ.

מניתוח גרסאותיה של סוגיה זאת עולה שברייתא זאת היא תוספת מאוחרת ולא הייתה בגרסה המקורית של הסוגיה, כמו כן את הברייתא הראשונה ייחסו לר' יוסי. אפשר שבעקבות ההגהה והוספת הברייתא הבהירו המגיהים שהיא לדעת רבנן. מאוחר יותר שנשתרשה מסורת זאת הסירו את סממניה המאוחרים.

סיכום: אין הבדל תוכני בין הגרסאות. הגרסה המקורית כלל לא גרסה ברייתא זאת, ולכן הוספת הברייתא כללה הבהרה שהיא בשיטת רבנן. גרסת רש"י היא המשנית.

7.16 יד ע"ב ד"ה 'ושאינה'

ושאינה מחזקת כדי ראשו ורובו ושולחנו גרסינן וליג אלא

מ	א י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו
ו	א י נ ה	מחזק' אלא	כדי	ראשו	ורובו	ושולחנו
ל	ושא י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	
ס	ושא י נ ה	מחזקת		ראשו	ורובו	ושולחנו
א	כל שא י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו
נ	א י נ ה	מחזקת אלא		ראשו	ורובו בלבד	
ת	א י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	ושלחנו
ב	א י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	ושולחנו
ד	א י נ ה	מחזקת	כדי	ראשו	ורובו	ושולחנו

עליה תפוק לי דמחוברין נינהו בשרוב הסיכוך מחובר וליכא מאן דפליג בכי הא דבעי קציצה איכא למפרך לא פליג בברייתא כדפליג במתניתין ואם היה הסיכוך הרבה מהן אלא סתם תניא בלא חלוקה דפסולה'.

⁵⁵ הרא"ה כותב: 'והוא הדין דהוה אפשר למימר ליה תקשי לך סיפא דקתני או שקצצן, אלא סבר דההיא ע"י נענוע כדאסיקנא לעיל דצריך לנענוע'. מהרא"ה משמע שגורס בברייתא 'או שקצצן', הרא"ה מעיר שמהסיפא קשה לשמואל אך יכול לתרץ שהסיפא ע"י נענוע (הרא"ה לא מתייחס לקושי לפרש את הרישא בשקצצן לאור הסיפא אלא לכך שפשט הסיפא כרב). הריטב"א כותב: 'איכא נוסחי דגרסי בסיום פירכא דפרכינן לרב מקמי האי פירוקא, אמר לך רב ולטעמיך תקשי לך מתניתין דתנן או שקצצן כשרה, אלמא קציצתן זו היא עשייתן. ולא דייק דמאי קושיא הא אוקמה שמואל דהיינו בשנענוע ובנוסחי דוקאני ל"ג ליה אלא ה"ג אמר לך רב כגון דשליפניהו שלופי'. הריטב"א מביא גרסה דומה לגרסת נ אך לגרסה שמביא הריטב"א השאלה על שמואל היא מהמשנה ולכן דוחה גרסה זאת, ואילו לגרסת נ אפשר שהשאלה היא מהסיפא של הברייתא ולכן אין לדחותה (וכן נראה מהרא"ה שאומר 'תקשי לך סיפא' ולא 'מתניתין'), ועיין דק"ס, עמ' 28 אות א, וראה הלבני, מקורות, עמ' קעא הערה 2.

גרסת ו נדחית ע"י רש"י, לגרסה זאת אף במחזקת ראשו וכו' פסולה. גרסת נ איננה כגרסת רש"י, אך לגרסה זאת במחזקת ראשו ורובו פסולה ואפשר שהיינו 'אינה מחזקת ראשו ורובו ושולחנו'. כמו כן גרסת ל שונה מגרסת רש"י ונוקט כב"ה.⁵⁶

סיכום: חילוף הגרסה נוגע לדעת הברייתא בשיעור משך הסוכה. רש"י נוקט כגרסה שמכריעה כב"ש. אינני יודע מה הגרסה המקורית אך בכל אופן קשה להניח שרש"י הוא שהגיה גרסה זאת. ולנ בודאי אינם מושפעים מרש"י.

7.17 טז ע"ב ד"ה ד"ה 'מהיכן'

והלא הכל מודים כו' לא גרסינן דמחיצה בלא גג לאו אהל הוא ומחיצה כזו מותר לעשות כדאמרינן בפרק כל גגות אמר להם שמואל נגידו לי גלימא

מ	פרסו	ס"ד			
ו	פרסו	לכתחיל	מי	שרי	בשבת
ל	פרסו	ס"ד			והתני'
ס	[פרשו למחר היכי	פרשו	לכתחלה	בשב...	
א	פרשו	פרשו	לכתחלה	מי	שרי
נ	פרסו	פרסו	לכתחלה	(איני)	[היכי] פרסי
ת	פרשו	פרשו	לכתחלה		
ב	פרשו	פרשו	לכתחלה		
ד	פירסו	סלקא	דעתך	מהיכן	הביאם בשבת

רש"י סובר שהבעיה היא משום הוצאה ואין בעיה של עשיית אהל בשבת מכיוון שזאת מחיצת עראי.⁵⁷ אך תוספות סוברים שקיים איסור עשית אהל אף במחיצת עראי כאשר היא מחיצה המתרת.⁵⁸

ב-ד מבואר שהבעיה היא משום איסור הוצאה. אך בשאר העדים לא מבואר משום מה אסור האם משום אהל או הוצאה.⁵⁹

סיכום: רש"י דוחה את לשון הפירוש שלפיה הבעיה היא משום עשיית אהל. הגרסה הקצרה בכה"י איננה בהכרח בעקבות רש"י אלא גרסאות שלשון הפירוש לא חדרה אליהן.

⁵⁶ ראה הלבני, מקורות, עמ' קעה הערה 2 ובשערי תורת בבל. וראה נעם, מסורות, עמ' 140 שלא דייקה בזה וציינה ש-נ הוא מהעדים שרש"י דוחה את גרסתו. אמנם גורס 'אלא' אך אינו גורס 'שולחנו', ולכן המשמעות אינה שונה מרש"י. כמו כן, לא ציינה ל-ל שאמנם אינו גורס 'אלא' אך אינו גורס 'שולחנו' וא"כ המשמעות שונה מרש"י.

⁵⁷ בעירובין כל עדי הנוסח גורסים שהבעיה היא משום עשיית אהל בשבת.

⁵⁸ תוספות טז ע"ב ד"ה 'פירסו'.

⁵⁹ ראה נעם, מסורות, עמ' 140 ובהערה 262 שמציינת ש-ואנ גורסים כעדים שדחה רש"י. עדים אלו גורסים 'פירסו לכתחילה מי שרי'. נעם מבארת שהבעיה לגרסה זאת היא משום הפריסה, ולכן אינם מתאימים לרש"י. אינני מבין מדוע המילים 'מי שרי' מורים שהבעיה היא בפריסה.

האי לאו שיעורא הוא כיון דלא שוו גרסינן ולא גרסינן וכיון

האי מאי בשלמא לדידי דאמינא ארבע אמו' משום שיעורא ולא שיעורא היא

מ	כיון	דלא	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
ו	וכיון	דלא	שוו	שיעוריי הו	להדדי	לא	מיסטרפי
ל	כיון	דלא	שוו	שיעוריהו		לא	מצטרפי
ס		דלאו		שיעוריה	להדדי	לא	מיצטרפי
א	כיון	דלא	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
נ	וכיון	דלא	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
ת	כיון	דלא	שאוי	שיעורא	להדדי	לא	מצטרף
ב	כיון	דלא	שאוי	שיעורי	להדדי	לא	מצטרף
ז	כיון	דלא	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי

אלא לדידכו דאמריתו שיעור משום הפלגה מה לי איתפלג בסכך פסול' מה לי איתפלג בסכך פסול ואויר אמ' ליה אביי ולמר נמי נהי דלא שוו שיעוריהו בסוכה גדולה בסוכה קטנה מי לא שוו שיעוריהו אמ' ליה התם לאו משום דשוו שיעוריהו להדדי הוא אלא משום דליתיה לשיעורא דסוכה הוא

מ	וכל	היכא	דליתה	לשיעור'	ולא	שוו	לשיעורא	להדדי	לא	מצטרפי
ו	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריי'		לא	מיצטר'
ל	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
ס	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
א	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי
נ	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריהו	[להדדי]	לא	מצטרפי
ת		היכא		דלא	האוו	האוו	שיעורי	להדדי	לא	מצטרף
ב		היכא		דלא	האוו	האוו	שיעורי	להדדי	לא	מצטרפי
ז	וכל	היכא		דלא	שוו	שוו	שיעוריהו	להדדי	לא	מצטרפי

רבה מחלק בין צירוף אויר לארבע אמות לבין צירוף אויר לארבעה טפחים. מהסוגיה עולה שהחילוק בין המקרים הוא שפסול ארבע אמות הוא משום שיעור מקום חשוב ואילו הפסול באויר הוא משום שיוצר הפרדה בסכך ומכיוון שטעמיהם שונים אינם מצטרפים.⁶⁰ אך לסוברים שהפסול בסכך הפסול הוא בארבעה טפחים, אזי גם פסול זה הוא משום הפרדה ומכיוון שטעמיהם שווים מצטרפים. לאור ביאור זה, המשפט 'כיון דלא שוו שיעוריהו לא מצטרפי' קשה להבנה. ממשפט זה עולה שכאשר השיעורים אינם שווים אינם מצטרפים. ראשית, אין זאת סיבת החילוק שעולה מהסוגיה. בנוסף לכך, חילוק זה מתאים אף לסוברים שסכך פסול פוסל בארבעה טפחים שהרי סכך פסול בארבעה ואויר בשלשה וא"כ מתורצת שאלתו של רבה.

⁶⁰ עיין בריצ"ד שמפרש גמ' זאת: 'דטעמא דאויר הוא משום שאין כאן סכך וטעמא דסכך פסול הוא משום שיש כאן סכך אבל סכך זה פסול... ניחא דלא מצטרפין שיעור דחסרון עם שיעור דיתרון אלא לדידכו... א"כ הוי לן לצרף שני שיעורין אלו דהא תרוייהו משום שיעור חסרון פסלי'.

רש"י כותב: 'האי לאו שיעורא הוא כיון דלא שו גרסינן ולא גרסינן וכיון'. רש"י סובר שהגרסה הנכונה היא 'כיון' ולא 'וכיון'.⁶¹ רש"י אינו מבאר מה ההבדל בין הגרסאות. אפשר שכוונתו שלגורסים 'וכיון' הגמ' מוסיפה חילוק נוסף הנוגע לאי השוויון בשיעורים, ואילו לגורסים 'כיון' אפשר שאין מדובר בחילוק נוסף אלא בביאור החילוק הקודם ולפי"ז 'לא שו שיעורייהו' הכוונה שאינם שווים בטעמיהם. ומ"מ הלשון 'שוו בשיעורייהו' צ"ע, שהרי בהמשך הסוגיה הגמ' שואלת 'וכל היכא דלא שו שיעורייהו' ושם הכוונה לשיעור ולא לטעמיהם.

הריטב"א מבאר גרסה זאת כך:

ואמינא להו אנא בשלמא לדידי משום שיעורא ולא שיעורא וכיון דלא שו שיעורייהו להדדי לא מצטרפי. כך הגירסא ברוב הספרים, ורש"י ז"ל מחיק, ואין צורך, דהכי פירושו בשלמא לדידי דין הוא דלא מצטרפי דהא לא שו אויר וסכך פסול בשיעורייהו ולא בטעמא, דסכך פסול שפוסל בארבע אמות מפני שהוא שיעור מקום ולא משום הפלגה וריחוק, אבל לדידכו כי היכי דאויר משום הפלגה הכי נמי סכך פסול משום הפלגה דהא ארבעה טפחים לא חשיב שיעור מקום, וכיון שכן דין הוא דמצטרפי דמה לי איתפליג בסכך פסול לחוד או בסכך פסול ואויר.

לביאורו של הריטב"א רבה מביא שתי סיבות מדוע אינם מצטרפים לארבע אמות, גם משום שטעמיהם שונים וגם משום ששיעוריהם שונים. אך לכאורה הטעם ששיעוריהם אינם שווים אינו נכון, שהרי גם לרבנן דבי רב שיעוריהם אינם שווים ואפשר שסיבה זאת היא לחיזוק בעלמא וצ"ע. פתרון מסוים לביאור הסוגיה ולגרסת רש"י ניתן למצוא בהמשך הסוגיה. הגמ' מקשה ממשנת כלים שמונה שיעורים שונים לעניין משכב וממשנת מעילה שאומרת שמצטרפים. במשפט הפתיחה לשאלה נחלקו העדים. בנוסח הרווח 'וכל היכא דלא שו שיעורייהו'. ואילו ב-מ 'וכל היכא דליתא לשיעור' ולא שו לשיעורא להדדי.

לגרסת מ השאלה היא שממשנת כלים וממשנת מעילה מוכח שגם כאשר חסר שיעור ולא שווים בשיעוריהם מצטרפים לשיעור. מניסוח זה נראה שהשאלה היא לרבה שסובר שהפסול הוא משום שיעור מקום פסול. אך לכאורה שאלה זאת אינה קשה לרבה, שהרי מודה שמצטרפים כאשר שיעוריהם אינם שווים ואינם מצטרפים רק כשטעמיהם שונים. נראה שלגרסה זאת הביאור בדברי רבה הוא שכאשר צריך שיעור מקום חשוב מצטרפים רק כששיעוריהם שווים, ואילו כאשר הטעם הוא משום הפרדה מצטרפים אף כששיעוריהם שונים. לפי"ז, מבואר המשפט 'כיון דלא שו שיעורייהו לא מצטרפי' בדברי רבה. כמו כן, שאלת הגמ' 'וכל היכא...' נשאלה לרבה כפי שנראה מהמהלך הטבעי של הסוגיה.⁶²

לפי"ז, ניתן לבאר את הגהת רש"י באופן שונה. לגרסה 'וכיון' מדובר בטעם נוסף מדוע אינם מצטרפים וטעם זה אינו מובן שהרי גם אצל רבנן דבי רב אינם שווים בשיעוריהם. אך לגרסה

⁶¹ בד"ה מובאת המילה 'כיון' ולכן נראה שרש"י גורס אותה. אך אפשר שכוונת רש"י למחוק את כל המשפט וא"כ אין לגרס בד"ה 'וכיון'. ובר"א מן ההר כותב: 'כתב רבינו שלמה כיון דלא שו גרסינן ול"ג וכיון', וא"כ ודאי הבין שרש"י גורס משפט זה.

⁶² הריטב"א מפרש: 'ואקשינן לרבנן דבי רב למימרא דכל היכא דלא שו שיעורא אע"ג דשוו בטעמא לא מצטרפי...'. (וכ"ה ברא"ה ושם משובש ולכן הבאתי מהריטב"א). שאלה זאת אינה מובנת, שהרי רבנן דבי רב לא השיבו לשאלתו של רבה ומנין לגמ' שסוברים שמשום שלא שו בשיעורייהו לא מצטרפים.

הריטב"א כותב :

גירסת הספרים אין בארובה פותח טפח טומאה בבית אפילו כנגד ארובה טמא טומאה תחת ארובה מה שבבית טמא. ומפרשים אותה דכיון דליכא פותח טפח לא חשיב פתח כלל והרי הוא כבית עצמו וכאילו הוא סתום, ואם כן סייעתא דמייתנין מינה דאין לבוד באמצע היינו מרישא דיש בו פותח טפח ואע"ג דפחות מג' טפחים הוא לא אמרינן לבוד, וזו גירסא משובשת מאד, ושתי תשובות בדבר, חדא דאנן לא אשכחן הפרישא בחלון בין שיש בו פותח טפח או שאין בו פותח טפח אלא לענין להביא טומאה לבית אחר או להוציאה דרך שם שלא תהא בוקעת ועולה אלא דרך הפתח והבית טמא וסביביו מבחוץ טהור, כדכתיבנא בהאי פירקא (ד' א'), אבל לענין שיהא אויר נעשה אהל לא שמענו מעולם, ועוד אדמסייעין ליה מרישא ליפרוך ליה מסיפא דכי אין בו פותח טפח הוי כלבוד, דאע"ג דיש בו פותח טפח אין בו לבוד, שאני טומאה שהכתוב עשה בה טפח כשלשה טפחים דעלמא ופחות מטפח דידיה הוי כפחות משלשה טפחים דעלמא, אלא ודאי ליכא הפרש בינייהו, ובתרווייהו גרסינן טומאה בבית הבית טמא ושכנגד ארובה טהור טומאה תחת ארובה מה שבבית טהור, וכן הגירסא במשניות, וראיה דידיה מסיפא דפחות מטפח הכא כפחות משלשה טפחים בעלמא ולא אמרינן לבוד ש"מ אין לבוד באמצע,⁶⁶ וכי תימא אמאי פליג להו תנא בתרתי בבי כיון דחד דינא אית להו ליתנינהו בחד בבא ארובה שבבית בין יש בו פותח טפח בין אין בו פותח טפח כו', ואיכא למימר דהתם בדוכתא תני בכל חדא מינייהו עניי אחריני טובא ולא כי הדדי איתנהו הני תרי בבי כי הכא אלא שהתלמוד קיצר לשון המשנה ולא הביא ממנה אלא הצריך בלבד, וכן דרך התלמוד בהרבה מקומות כמו שכתבנו בפרק זה (ד' א').

נראה, שהגרסה המקורית בסיפא היא 'טהור' ושונתה כדי ליצור הבדל בין הסיפא (שאין בו פותח טפח) לרישא (שיש בו פותח טפח).⁶⁷

סיכום: רש"י מקיים את הגרסה המקורית. ב-נת הגיהו ל'טמא', ובכל אופן ב-נ תיקנו זאת וכן לא נראה שגרסה זאת משקפת את המסורת התימנית וב-ב גורסים 'טהור'.

7.21 יט ע"א ד"ה 'ה"ג'

ה"ג לא נצרכה אלא לסוכה שרובה צילתה מרובה מחמתה ומיעוטה חמתה מרובה מצילתה ה"ג מהו דתימא תיפסל בהך פורתא

מלשונו של רש"י משמע שמתייחס לשני שינויי גרסה בקטע זה.

נראה שבה"ג הראשון כוונת רש"י למילים 'לא נצרכה'.⁶⁸ כל העדים שלפנינו גורסים מילים אלו לבד מ-א שגורס 'הכא'.⁶⁹ בה"ג השני כוונת רש"י לקטע זה של הסוגיה:

⁶⁶ מר"ח משמע שהראיה היא מהרישא כשיש בו פותח טפח טהור עיי"ש.

⁶⁷ יש להעיר שבתוספתא אהלות פי"א ה"ח מופיע כך: 'כזית מן המת בפי העורב והאהיל על גבי ארובה שאין בה פותח טפח הבית טמא...'. ליישוב דברי התוספתא והמשנה ראה גולדברג, אוהלות, עמ' 77-78.

⁶⁸ ראה נעם, מסורות, עמ' 141 שלא העירה על חילוף זה.

⁶⁹ ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 316 שרבב"ח ור' אושעיא לא באו לפרש את הברייתא שכבר פירשו את הברייתא במאמרם בירושלמי כפשוטה בבבלי הוסיפו שאפילו אם חלק מהסכך פסול או שחמתה מרובה מצילתה כשר, והסתמא היא שפירשה דבריהם כפירוש לברייתא. ומסכם: 'ומכאן הלשון לא נצרכה שבאו רק להסביר את הצורך בהלכה שבברייתא ולא לפרשה'. ועיין בריצ"ד: 'השקלא וטריא על ברייתא זו היא אחת משקלות וטריות הנפלאות בש"ס דאיתא לפנינו ארבעה פירושים עליה ושנים מהם נאמרים בשם גדולי אמוראים בא"י ר' יוחנן ור' אושעיא ופירושים אלו דחוקים במאד מאד דמעקמים הכתוב ... ואין לך דחוק גדול מזה'.

מ	מהו	דתימ'						תיפסל	בהאי	פורת'
ו	מהו	דתי						תיפסל	בהך	פורתא
ל	מהו	דתימ'	האי	לחודה	קיימא	והא	לחודה	קיימא	והאי	פורתא
ס	מהו	דתימא	האי	לחודיה	קאי	והאי	לחודיה	קאי	[והאי]	פורתא
א	מהו	דתימ'						תיפסל	בהך	פורתא
נ	מהו	דתימא	האי	לחודיה	קאי	והאי	לחודיה	קאי	והאי	פורתא
ת										
ב										
ד	מהו	דתימא						תפסל	בהך	פורתא

בראשונים הנוסח הוא: ראבי"ה, ריטב"א 'תיפסל בהך פורתא'. בהשלמה: 'האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ותיפסל בהך פורתא'. ברי"ד: 'האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי'.

לגרסת מואד ההו"א היא שהחלק שחמתו מרובה הרי הוא כאויר ג' טפחים ופוסל. לגרסת לסנ הו"א שהחלק הזה עומד בפני"ע ואינו חלק משאר הסוכה ולכן הוא יהיה פסול (ב-לנ נצטרפו שתי גרסאות יחד).⁷⁰ בכל אופן שתי הגרסאות מציגות הו"א חלשה מאד.⁷¹

וראה בסעיף 5.1.24 עוד על סוגיה זאת.

סיכום: רש"י מקיים את הלשון 'לא נצרכה' שהיא הלשון המקורית ושונתה ב-א. בביאור ההו"א ישנן שתי מסורות ושתיהן מאוחרות (ראה בסעיף 5.1.24). לא נראה שהמסורת שבהגהת רש"י היא פרי יצירתו אלא רש"י מעדיף מסורת אחת על פני רעותה.

7.22 כ"ע"א ד"ה 'אי הכי'

דרי אליעזר קטנה כגדולה אתא לאשמועינן, אחת גדולה ואחת קטנה, בתמיה, דכי תנא הכי משמע דגדולה כקטנה אתא לאשמועינן, כך כתובה הגירסא, ולי נראה איפכא, דגרס במתניתין: אחת קטנה ואחת גדולה, והכי פריך: אחת גדולה ואחת קטנה מיבעי ליה, דאי כדגרסינן לה - לא ידענא פירכא מאי היא, דאחת גדולה ואחת קטנה משמע קטנה כגדולה, דהכי משמע: אחת היא הגדולה ואחת היא הקטנה, כלומר: כמוה היא, ואינה חלוקה לדין שני, וכן דרכי התנאים בכל מקום, דההיא דפשיטא ליה תנא ברישא ואותו השני כשבא להשמיענו שהוא שוה לו, הוא שונה אחריו, כדתנן בראש השנה (כט, ב): אחד יבנה ואחד כל מקום כו', ובבבא קמא (נ, ב): אחד החופר בור ואחד החופר שיח ומערה כו', ובמסכת סוטה (מג, א): אחד הבונה ואחד הלוקח ואחד היורש, וטובא תנן התם גבי מערכי המלחמה הכי.

⁷⁰ בריצ"ג עמ' פ: 'האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי אי נמי תיפסל בהך פורתא'. ב-ג הגרסה היא 'תיפסל [ב]הך פורתא', גרסה זאת ללא התוספת שבגליון מתאימה לגרסתו 'האי לחודיה...! ומשמעותה שחלק זה יפסל כיוון שלחודיה קאי. הרא"ה כותב: 'ומיירי בשכל אחד לבדו מהו דתימא נפסול הך מיעוטא קמ"ל'. נראה שהרא"ה גורס 'נפסול הך פורתא' וגרסה זאת משמעותה שהו"א שחלק זה הוא בנפרד ולכן פסול. וכ"ה במאיירי: 'אין פוסלין בה אף אותו חלק שחמתו מרובה מצלתו ואפ"י היה בו הכשר סוכה'.

⁷¹ עיין דק"ס עמ' 53 אות ט: 'ונראה שהגיה רש"י כלפינו דבאמת הלשון אינו נח כ"כ דכאן בודאי לאו לחודיה קאי דהא שתי דפנות ממשכא במקום זה'.

מ	אי	הכי	אחת	קטנה	ואחת	גדולה
ו	אי	הכי				
ל	איהכי		אחת	קטנה	ואחת	גדולה [א]
ס	אי	הכי	אחת	קטנה	ואחת	גדולה
א	אי	הכי	ר'	אליעזר	אומ'	ואחת גדולה
נ	אי	הכי	ר'	אליעזר	אומ'	ואחת גדולה
ת	מהכי	ר'	אלעזר	אומ'		
ב	אי	הכי	ר'	אליעזר	או'	
ד	אין	הכי	רבי	אליעזר	או'	ואחת גדולה
1	איהכי	ר'	אלעזר	[או']	אחת	גדולה

מ	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
ו	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
ל	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
ס	אחת	קטנה	ואחת	גדולה
א	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
נ	אחת	קטנה	ואחת	גדולה
ת	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
ב	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
ד	אחת	גדולה	ואחת	קטנה
1	אחת	קטנה	...	<...

במשנה מובאת מחלוקת ת"ק ור"א לגבי סיכוך במחצלת. הגמי' מבארת שלדעת ת"ק סתם מחצלת גדולה לסיכוך ואילו סתם מחצלת קטנה לשכיבה. בדעת ר"א סובר רבא שסתם מחצלת בין קטנה ובין גדולה לסיכוך. אביי מקשה על ביאורו של רבא מלשונו של ר"א במשנה שממנה משתמע שמשווים את הגדולה לקטנה ולא להיפך.

הגרסה במשנה שעמדה לפני רש"י היא 'אחת גדולה ואחת קטנה'. רש"י דוחה את הגרסה כיוון שמשמעות לשון זאת שמשווים את הקטנה לגדולה ולכן גורס 'אחת קטנה ואחת גדולה'. ר"ח גורס כגרסה שרש"י דוחה 'אי הכי ר' אליעזר אחת קטנה ואחת גדולה היה לו לומר' וכן הוא ב-סנ,1 וב-ל גרסת כלאיים.

הרא"ה גורס כגרסה שרש"י דוחה ומשיב על טענת רש"י (וכעין זה בריטבי"א):

פ"י לעולם ודאי דחמיר טפי תאני בסיפא כי הכא דקטנה דחמירה טפי תאני בסיפא. אלא הכי קאמר כיון דקטנה באה ללמוד מן הגדולה הלמד היה לו לומר בראש ואשכחן דכותה בתלמודא דמסכת זבחים...⁷²

כל עדי הנוסח של המשנה גורסים 'אחת גדולה ואחת קטנה' מלבד במשניות שבבבלי ב-מוז.⁷³ אין ספק שנוסח המשנה המקורי הוא 'אחת גדולה ואחת קטנה'⁷⁴ ורש"י הוא שהגיה ואף מלשונו של רש"י נראה שאינו מכיר גרסה כזאת אלא מגיה מדעתו.

⁷² אף בפירוש לסוכה (קופפר) אינו גורס כרש"י משום שנוקטים תחילה את המקרה שאותו לומדים. ראה תוספות כ ע"א ד"ה 'אחת' שדחו ראיות רש"י. ואף ר"א מן ההר אינו גורס כרש"י וכתב: 'דהואיל ובקטנה פליגי הוה ליה למידכר ברישא מאי דאתא לאפלוגי עלייהו'. לגבי השאלה האם דרכה של המשנה להקדים את הפשוט ראה במאירי: 'הקשה לר' אליעזר אחת קטנה ואחת גדולה מיבעי ליה דאקטנה הוא דאיצטריכין לשמעתייהו והלכך הוה ליה לאקדומה וסוגיא בעלמא היא דבכמה דוכתי אשכחן דמקדים להא דפשיטא ליה וכמו שאמרו אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין וכן בכמה מקומות עד שגדולי הרבנים מחליפים גרסת משנתנו לשנות בה אחת קטנה ואחת גדולה'. וראה הלבני, מקורות, ג, עמ' קפו הערה 2: '...אנו רואים שאין עקביות במשנה לפעמים מקדימה את הפשוט ביותר ולפעמים לא, ולכן הוא מסכם: 'אין להוכיח מלשונו אם הוא חולק על קטנה או גדולה'.

נעיר על נוסח **תב**. במשנה שבבבלי גורסים **תב** 'אחת גדולה ואחת קטנה' שלא כהגהת רש"י אך בלשון השאלה בבבלי גרסתם היא כהגהת רש"י.⁷⁵ נראה לי שמדובר בטעות סופר בלשון השאלה וכך יש לבאר את התהוותה: שאלת אביי מורכבת בנוסח הרווח מציטוט דברי ר"א במשנה ומהלשון שצריכה להיות לביאור רבא. בר"ח וב-**ותב** מובאת רק הלשון שצריכה להיות, נראה שעקב כך וכן עקב הפתיחה 'ר' אלעזר אומ' שב-**תב** הושגרו דברי ר"א מהמשנה וכך נוצר נוסח הדומה להגהת רש"י.⁷⁶

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המשנית ונראה שהיא פרי הגהתו של רש"י. גרסה זאת נמצאת ב-**מואד**.

7.23 כב ע"א ד"ה 'ה"ג'

ה"ג להך מתניתין באהלות קורות הבית והעלייה שאין עליהן מעזיבה והן מכוונות טומאה תחת אחת מהן תחתיה טמא בין התחתונה לעליונה ביניהם טמא על גבי העליונה כנגדה עד לרקיע טמא היו העליונות כבין התחתונות וטומאה תחתיהן⁷⁷ תחת כולן טמא על גביהם כנגדן עד לרקיע טמא

דתנן קורות הבית והעלייה שאין עליה⁷⁸ מעזיבה והן מכוונות⁷⁹

			טמא	תחתיה	מהן	תחת	[טומאה]	מ
			טמא	תחתיהן	[מהן]	תחת (יהן)	טומאה	ו
			טמא	תחתיהן		תחתיהן	טומאה	ל
			טמא	תחתיהן	מהן	תחת	טומאה	ס
			טמא	תחתיהן		תחתיהן	טמאה	א
			טמא	תחתיהן	מהן	תחת	וטומאה	נ
			טמא	תחתיהן		תחתיהן	טמאה	ת
			טמא	תחתיהן		תחתיהן	טומאה	ב
			טמא	תחתיהן	מהן	תחת	טומאה	ד
			טמא	תחתיהן		תחתיהן	טומאה	9
				<...>				
			טמאר	ביניהן	לעליונה	התחתונה	בין	מ
			[טמא]	ביניהן	גביהן	על	טומ' (טהור)	ו
			טמא	ביניהן	א'	על	טהור	ל
			טמא	ביניהן	לעליונה	תחתונה	טהור	ס
				ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	א
			טמא	ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	נ
			טמא	ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	ת
			טמא	ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	ב
			טמא	ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	ד
			טמא	ביניהן	לעליונה	התחתונה	טהור	9

⁷³ ראה פוקס, סוכה, עמ' 33, ועיין בדק"ס עמ' 55 אות צ ורטנר, אהצו"י, סוכה, עמ' 81.

⁷⁴ ראה פוקס, סוכה, עמ' 38 שהסדר 'גדולה קטנה' הוא הסדר הרגיל במשנה.

⁷⁵ וראה נעם, מסורות, עמ' 141 שציננה ש-**תב** גורסים כהגהת רש"י.

⁷⁶ ראה פוקס, סוכה, עמ' 34 שמעיר על נוסח המשנה כפי שהוא בציטוט בבבלי. פוקס כותב שם ש-**מאד** וגליון ל גורסים 'אחת קטנה ואחת גדולה', וב-ו לא מצוטטת המשנה. כפי שכתבתי אין זה מדוייק ואף ב-**תב** לא מצוטטת המשנה אך עקב הפתיחה 'ר' אלעזר אומ' ניתן לטעות ולחשוב שזהו ציטוט מהמשנה.

⁷⁷ בכ"י מינכן 216 ובכ"י ביהמ"ל 832 יתחת א' מהן'. בכ"י אסקוריאל הגרסה היא 'והן מכוונות טומאה (חסר יתחת)' אחת מהן תחת כולן טמא'. גרסה זאת ודאי טעות שהרי במכוונות לא טמא כל הבית. ונראה שדילג לדין במקרה שאינן מכוונות ואכן חסר בו את הקטע עד שם. במידה ולפניו בסיפא עמדה הגרסה 'וטומאה תחת אחת מהן' (לפניו יתחיתהן) אזי דילג מחמת הדומות. במשנה הגרסה היא 'תחת אחת מהן ומסתבר שזאת הגרסה הנכונה ברש"י.

⁷⁸ ב-**לסתב, 9** עליהן'. עדי הנוסח של המשנה גורסים בלשון רבים (נפולי רנ"ב גורס 'להם'), חוץ מכ"י קופמן שגורס 'עליה', ראה גולדברג, אהלות, עמ' 92.

⁷⁹ ב-ל ובפירוש קדמון 'והן מכוונות'.

מ	גבי	העליונה	כנגדו	ועד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
ו	גביהן		כנגדן	על	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
ל	גבי	העליונה	מנגדן	עד	לרקיע	טמא	עלה	היו	העליונות
ס	גבי	העליונה	כנגדו	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
א	גביהן		כנגדו	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
נ	גבי	העליונה	כנגדה	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
ת	גבי	העליונה	כנגדו	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
ב	גבי	העליונה	כנגדו	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
ד	גבי	העליונה	כנגדו	עד	לרקיע	טמא	היו	העליונות	כבין
9	גבי	<...>							

מ	התחתונות	וטמאה	תחת	אחת	מהן	כל	תחת	כולן	טמא	על	גביו
ו	התחתו'	טומאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	טמ'		
ל	התחתונות	טומאה	תחת	אחת	מיהן	כל	הבית	כולו	טמא		
ס	התחתונות	טומאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	<...>		
א	התחתונות	טומאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	טמא	על	גביהן
נ	התחתונות	וטומאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כלו	טמא		
ת	התחתונות	טמאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	טמא		
ב	התחתונות	טומאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	טמא	[וגו']	
ד	התחתונות	טומאה	תחתיהן			כולו	הבית	טמא	על	גביהן	
9	וטמאה	תחת	אחת	מהן	כל	הבית	כולו	טמא			

מ	כנגדו	על	לרקיע	טמא
ו				
ל				
ס				
א	כנגדן	עד	לרקיע	טמא
נ				
ת				
ב				
ד	כנגדן	עד	לרקיע	טמא
9				

* ב-**מסנד** גורסים 'תחת אחת מהן תחתיה'⁸⁰ (ב-**מ** דילג על 'אחות'). ב-**ולאתב9**, גורסים 'תחתיהן תחתיהן'⁸¹ (ובגליון **ל** תיקן זאת).⁸² הגרסה 'תחת אחת מהן' יותר מדוייקת,⁸³ כיוון שמהגרסה 'תחתיהן' אפשר להבין שתחת כולן טמא, ולא רק תחת הקורה שתחתיה נמצאת הטומאה. לשון התוספתא⁸⁴ היא 'טומאה תחתיהן תחתיהן טמא' ואפשר שגרסת **ולאתב9**⁸⁵ הושפעה מהתוספתא.

* ב-**ולסאנ9**, הוסיפו גם את הדין ביניהם, כאשר הטומאה תחתיהן (ובגליון **ל** תיקן זאת). וב-**ס** אף את הדין על גביהם. תוספת זאת לא נמצאת בעדי הנוסח של המשנה, וכן לא בתוספתא. ובתוספתא הפירוט של המקומות שבהם טהור נמצא במקרה שהטומאה ביניהם ועל גביהם,⁸⁶ אך

⁸⁰ וכן הוא בר"ח, רש"י, רי"ד, רא"ה, רבינו אברהם מן ההר, מאירי, ריטב"א.

⁸¹ וכן הוא בפירוש קדמון.

⁸² ב-ו גרס 'תחתיהן תחתיהן', והמגיה מחק בו את סוף המילה הראשונה והוסיף בגליון 'אחת מהן', כך שהגרסה היא 'תחת אחת מהן'. אך לא תיקן את 'תחתיהן' השני, ולכן מחק ע"י קו את 'טמא' והוסיף בין השיטין 'טהור' כיוון שלא מביאה את הטומאה תחת כולן, ותיקון זה ודאי שיבוש. בפירוש קדמון הדין הוא טהור. נראה שטעה בזה משום שגורס 'תחתיהן', ומכיוון שאינו טמא תחת כולן שינה לטהור (אף שגורס 'תחתיהן תחתיהן', שלא כמו ו לאחר התיקון).

⁸³ וכן גורסים כל עדי הנוסח של המשנה, ראה גולדברג, אהלות, עמ' 92.

⁸⁴ תוספתא (צוקרמנדל) אהלות פי"ג ה"ז.

⁸⁵ ובגליון **ל** הגרסה היא 'תחת אחת מהן תחתיהן'.

⁸⁶ בתוספתא (צוקרמנדל) פי"ג ה"ז: 'קורות הבית והעלייה שהיו עליונות מכוונות כנגד התחתונות, טומאה תחתיהן תחתיהן טמא ביניהן ביניהן טמא ועל גביהן טהור על גביהן כנגדו עד לרקיע טמא ותחתיהן טהור'.

משפט זה מובא בהמשך התוספתא במקרה שהקורות לא מכוונות 'אין ביניהם פותח טפח וטומאה תחתיהן תחתיהן טמא ביניהן ועל גביהן טהור'.

* בנוסח הרווח וברש"י 'בין העליונה לתחתונה'⁸⁷ ביניהן טמא'. ב-וא ליתא למשפט זה (ונבאר זאת בדיון לגבי המשפט הבא 'על גבי העליונה'). וב-ו המגיה השתמש ב'ביניהן' שהובא כחלק מהדין כאשר הטומאה תחתיה, והפך אותו למקרה חדש שהטומאה ביניהן, ולכן מחק ע"י קו את המילה 'טהור' והוסיף בין השיטין 'טמא'. ב-ל גרס 'על גביהן' ותוקן בגליון.

* בנוסח הרווח וברש"י 'על גבי העליונה כנגדו עד לרקיע טמא'.⁸⁸ ב-וא גרסו 'על גביהן' כלשון התוספתא.⁸⁹ ייתכן, שמשום שגרסו ב-וא 'על גביהן' ואפשר שטעו ופירשוהו על התחתונות (למרות שאין זה הדין כאשר מונח על התחתונות), לכן השמיטו את 'בין התחתונות לעליונות'.⁹⁰

* במקרה שהיו העליונות כבין התחתונות כל כה"י גורסים 'תחת אחת מהן' וכן הוא בכל עדי הנוסח של המשנה. ב-ד, רש"י, רא"ה והריטב"א גורסים 'תחתיהן' כלשון התוספתא.⁹¹ לגבי ניסוח הדין במקרה זה: נוסח עדי המשנה הוא 'תחת כולן' וכן הוא ב-מ, רש"י, רי"ד ורבינו אברהם מן ההר.⁹² בשאר העדים 'כל הבית כולו טמא'. כפי הנראה, הסיבה לשינוי בשאר העדים מנוסח המשנה, משום ש'תחת כולן' יכול להתפרש בטעות שרק תחת הקורות התחתונות טמא, לכן מבהירים שכל הבית כולו טמא.

* ב-מסאד וברש"י 'על גביהן כנגדן עד לרקיע טמא'. ב-ולנתב, 9 בר"ח, רי"ד, רא"ה ובריטב"א ליתא. משפט זה נמצא במשנה אך אין בו צורך בסוגייתנו.⁹³

סיכום: ישנם ששה חילופים בנוסח משנה זאת. אין הבדל תוכני בין הגרסאות השונות וקשה לדעת מהי הגרסה שממנה רש"י בא להוציא.⁹⁴

⁸⁷ בר"ה ובריטב"א 'בין התחתונה לעליונה' וכן הגרסה בכ"י מינכן 95 למשנת אהלות, ראה גולדברג, אהלות, עמ' 92.

⁸⁸ בין השיטין של ו, רא"ה ובריטב"א הוסיפו את הנושא במשפט וגרסו 'טומאה'.

⁸⁹ וכן הנוסח במשנה בחלק שעוסק בקורות שאינן מכוונות. ואפשר שבמשנה שינו בין שני החלקים, כיוון שלגבי אינן מכוונות הכוונה ב'על גביהן' לעל גבי התחתונות (דין זה תלוי בשאלה האם אומרים חבוט רמי גם להעלות).

⁹⁰ וא"א לומר שדילגו מחמת הדומות (המילה הדומה 'טמא'), כיוון שהוסיפו 'ביניהן טהור'.

⁹¹ אך ראה לעיל הערה 77 שכפי הנראה גם ברש"י הגרסה כנוסח הרווח והמשנה.

⁹² בדק"ס עמ' 64 אות ר כותב על מ: 'כל תחת נמחק', אך בצילום של מ לא ראיתי סימן למחיקה. והגרסה בדפוס וילנא 'תחת כולן'. ובדפוס ויניציה ר"פ הנוסח כבדפוס פיזרו. וראה בדק"ס 'שכן הגירסה בדפוס בסיליאה וקושטא ובדפוס ויניציה רפ"ו וקראקא הגיהו עפ"י רש"י ופשוט שהיה הגירסה הבית כולו טמא'.

⁹³ וכ"כ בדק"ס עמ' 64 אות ר: 'ואע"ג דודאי דינא הכי מ"מ כאן לא צריך ליה'. ואפשר שדילגו מחמת הדומות. וב-ב הוסיף בין השיטין 'וגו'.

⁹⁴ ראה נעם, מסורות, עמ' 141 הערה 276 שכתבה שנוסח **תב** הוא נוסח אחר מרש"י (בגלל הגרסה 'תחתיהן') ואילו בהערה 274 כתבה שנוסח **סנ** הוא כשיטת רש"י אך לא כנוסחו (בגלל שמוסיפים שביניהם טהור). ניתוח זה אינו מובן, כיוון שגם נוסח **תב** הוא כשיטת רש"י ואין הבדל בדין בין **תב** לרש"י (ובסיפא רש"י גורס 'תחתיהן' וגרסה זאת נמצאת רק בדפוס). כמו כן, א"א לדעת מרש"י איזה נוסח בא לדחות כיוון שאיננו מציין את הגרסה המוטעית, ולכן אפשר שבא לדחות את התוספת ב-**סנ** 'ביניהן ועל גביהן טהור'. מהטבלה שעשתה נעם, נראה שהבינה שרש"י דוחה את גרסת **וא** שהשמיטו את 'בין התחתונה לעליונה ביניהן טמא' (או משום שגורסים 'על גביהן' במקום 'על גבי העליונה'), ואת גרסת **ל** שגורס בבבא זאת 'על גביהן'. נעם צירפה גם את 9 לעדים שרש"י בא לדחות, אך ב-9 ישנו משפט (שלא ניתן לקריאה) בין 'וביניהן טהור' ל'על גבי...' וא"כ נראה שגורס את 'בין התחתונה לעליונה...'. נעם בהערה 275 כותבת ש-9 שונה מרש"י ברישא, ונראה שכוונתה לגרסה 'תחתיהן', אך א"כ מדוע לא נקטה שגם את **תב** בא לדחות. כמו כן, רש"י גורס בסיפא 'תחת כולן טמא' שלא נמצא ברוב העדים (בהערה 273 כותבת נעם על שינוי זה בין רש"י לדפוס, אך

ותני עלה הכי גרסינן לה בד"א בזמן שיש בהן טפח ויש ביניהן פותח טפח אבל אין ביניהן פותח טפח טומאה תחת אחת מהן תחתיה טמא ביניהן ועל גביהן טהור ולא גרסינן אין בהן טפח... ומאן דגרס אין בהן טפח טועה דאם כן טומאה תחת אחת מהן אין כל תחתיה טמא דאין בה שיעור להביא טומאה ואין על גבה כנגד הטומאה טהור שאין בה שיעור לחוץ וטומאה על גבה כנגד הטומאה טמא ומתחתיה נמי טמא דטומאה בוקעת ויורדת שאין בה שיעור לחוץ ובתוספתא גרסינן בהדיא במסקנא במה דברים אמורים פעם שניה וגרסינן הכי במה דברים אמורים כשיש פותח טפח אבל אין ביניהן⁹⁵

מ	במד"א		בזמן	שיש	בהן	טפח	וביניהם	פותח
ו	במה	דברי'	בזמן	שיש	בהן	טפח		
ל	במה	דבר'		בשיש	בהן	טפח	וביניהן	פותח
ס	במה	דברים		ביש	בהן	טפח	<...>	פותח
א	בד"א		בזמן		שבהן	טפח	וביניהן	פותח
נ	בד"א			בשיש	בהן	טפח	וביניהן	פותח
ת	בד"א			בשיש	שם	טפח	וביניהן	פותח
ב	בד"א			בשיש	שם	טפח	וביניהן	פותח
ד	במה	דברים	בזמן	שיש	בהן	טפח	וביניהן	פותח
9	במה	דברים		כשיש	בהם	טפח	<...>	פותח

מ	טפח	אבל		אין	ביניהם	פותח	טפח	
ו		אבל		אין	ביניהן	פותח	טפח	
ל	טפח	אבל		אין	ביניהן	פותח	טפח	
ס	טפח	אבל	אין	בגגן	טפח	פותח	טפח	
א	טפח	אבל	אם		אין	ביניהן	פותח	טפח
נ	טפח	אבל	אין	בהן	ואין	ביניהן	פותח	טפח
ת	טפח				אין	ביניהן	פותח	טפח
ב	טפח				אין	ביניהן	פותח	טפח
ד	טפח	אבל			אין	ביניהם	פותח	טפח
9	טפח	אבל	אין	<...>	ואין	ביניהן	פותח	טפח

הריטב"א מבאר את הגרסה שנגדה רש"י יוצא :

ונראה שאי"צ למחוק גרסת הספרים, דאע"ג דמתניתין כלה בשיש בהן טפח דלא סגי בלא הכי כדפירש"י, לא קשיא דכי אמרינן הכא אין בהן טפח לאו אתחתונות קיימי אלא אעליונות. דלא אמרינן חבוט רמי עד שיהא בגג העליונות טפח, ושיהא בחלל שבין התחתונות טפח ג"כ שאם תרד העליונה למטה תמצא פותח טפח להכנס שם ולסתום... והכי פירושא, בד"א דאמרינן חבוט רמי כשיש בעליונות בגגן טפח ויש בין התחתונות באויר שביניהן פותח טפח, אבל ליכא חדא מהני שאין בגג העליונות טפח או שאין באויר שבין התחתונות פותח טפח אין אומרים בזה חבוט רמי.

נמצינו למדים, שנחלקו רש"י והריטב"א בפירוש המשפט בברייתא 'בשיש בהם טפח'. לרש"י משפט זה מתפרש על התחתונות ולכן אינו שייך בצלע השנייה,⁹⁶ ואילו לריטב"א משפט זה מתפרש על העליונות.

טוענת שעיקר הגהתו של רש"י מקויימת בנוסח הדפוס). כמו כן, רש"י גורס בסיפא 'על גביהם כנגדן עד לרקיע טמא' שנמצא בחלק מהעדים (בהערה 273 כותבת נעם שהמילה 'טמא' חסרה בדפוס ואין זה נכון).

⁹⁵ בכ"י אסקוריאל יש תוספת ברש"י: 'וברישא לא גריס בתוספתא שיש בהן טפח אלא בד"א שיש ביניהן פותח טפח אבל אין ביניהן'.

⁹⁶ על רש"י קשה מדוע צריך שיהיה בתחתונה טפח הרי בכל אופן חבוט רמי (אומנם, בפירוש 'משנה אחרונה' מבאר שללא טפח בתחתונה לא אומרים חבוט רמי). לכן רש"י מפרש את 'שיש בהן טפח' כך: 'והכי פירושא בד"א דכלה

אפשר שהריטבי"א ורש"י נחלקו האם לדין חבוט רמי צריך שגם בעליונה וגם ביניהן יהיה טפח או שמספיק שבעליונה יש טפח. לרש"י מספיק שביניהן יש טפח ולכן מבאר את המשפט 'בשיש בהם טפח' על התחתונה.⁹⁷

אפשרות נוספת היא שרש"י סובר שמשמעות המשפט 'בשיש בהם טפח' היא על הקורות התחתונות.⁹⁸

המאירי כותב על גרסת הברייתא :

ומתוך כך אין ראוי לגרוס כאן במה דברים אמורים בשיש בגגן טפח וביניהן פותח טפח, דמשמע דאתחתונה שהטומאה תחתיה קאי וזו לא הוצרכה. ואם תפרשה על העליונה אף זו לא הוצרכה, דמדקאמר בסוגיה עליונות כבין התחתונות ודאי משמע דשיעור הקורה כשיעור האויר, אלא שאפשר לגרסו ולפרשו על העליונה, ולישנא יתירה הוא וטרח וכתב ליה משום דמינה ילפינן לשמעתתא דהכא דין חבוט רמי.

מתניתין בשיש בהן טפח כשיש בתחתונות הללו טפח... כשהן מכוונות טומאה תחת אחת מהן תחתיה טמא ותו לא דכיון דיש בה טפח מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה... לדעת רש"י התנאי 'שיש בהן טפח' מוסב על הרישא במכוונות. פירוש זה קשה כיוון שבתוספתא סיוג זה קיים כבר לגבי מכוונות. ואפשר שרש"י לא גרס סיוג זה לגבי מכוונות, כפי שכותב בהמשך דבריו: 'ובתוספתא גרסינן בהדיא בד"א פעם שניה' ובתוספתא ה'בד"א' הזה הוא שלישי, ולכן נראה שלא גרס לבד"א שנאמר בתוספתא לאחר החלק שעוסק בקורות מכוונות (ייתכן, שמחק חלק זה בעקבות פירושו על הבד"א שלאחר קורות שאינן מכוונות).

⁹⁷ הרמב"ם הלכות סוכה פ"ה הכ"א כותב: '... ואם היה ברוחב זה העולה טפח או יותר, אע"פ שהוא גבוה יותר משלשה טפחים, רואין אותו כאילו הוא יורד למטה ונוגע בשפת זה היורד, והוא שיהיה מכוון כנגד שפת היורד' (וכ"כ בפירוש קדמון לר"י). ובכ"מ דייק מסוף דבריו שצריך גם שביניהם יהיה טפח כריטבי"א (ודייק שם אף שצריך שיהיה מכוון בצמצום כרוחב הקנה, אך בב"י סי' תרל"א לא דייק זאת). הר"ן כותב: 'ובענין נמי שיהא באויר בין התחתונות טפח, דאי לא אע"פ שיש בגגה טפח לא אמרינן חבוט רמי. בתוספות יו"ט כותב: 'וכבר התבאר בתוספתא שזה כולו בשני תנאים שיהיה ברוחב כל קורה פותח טפח וביניהן פותח טפח. הבי"ח סי' תרלא דייק מרש"י שסובר שלא צריך ביניהן פותח טפח ומספיק שיש בעליונות טפח (וכ"כ בחידושי אנשי שם), וראה בערוך לנר שכתב שלכן רש"י לא פירש גרסה זאת כריטבי"א.

⁹⁸ ליברמן, תוס"ר, ג, עמ' 134 מבאר שרש"י לא פירש כריטבי"א, כיוון שהמשפט 'שיש בהן טפח' מתפרש בתוספתא על התחתונות. ליברמן טוען ש"גם ר"ח ידע שאין להגיה בתוספתא, ולפיכך כתב 'ותני עלה בתוספתא כלומר מפרשא בברייתא', והיינו שהברייתא שהביא התלמוד אינה התוספתא שלנו, אלא התוספתא של התלמוד. ברייתא אחרת שאינה מתאימה בגירסתה לתוספתא שלנו. הסיבה, לדעת ליברמן, שמשפט זה מתפרש על התחתונות היא משום הסיפא של התוספתא 'ביניהן או על גביהן אפילו כנגדו עד הרקיע טמא ותחתיהן טהור בד"א בזמן שיש בהן פותח טפח אין בהן פותח טפח טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת'. ליברמן טוען שמכאן מוכח שמשפט זה מתפרש על התחתונות, וזאת כוונת רש"י כשטוען נגד הגרסה 'ובתוספתא גרסינן בהדיא...'. קטע זה בתוספתא קשה, וראה בר"ש שמפרש את הסיפא של התוספתא: 'ביניהן של תחתונות או על גביהן של תחתונות כנגדו עד הרקיע טמא משום דאין עליונות חוצצות כיון דאין רחבות טפח ותחתיהן טהור היינו תחת התחתונות' (קצת קשה לפירוש זה, שהדין 'תחתיהן טהור' עוסק רק במקרה שעל גביהן). לפירוש הר"ש, אכן משפט זה מתפרש על התחתונות ועיין בהגהות הגר"א ואכמ"ל. פירוש הר"ש נובע מכך שמפרש את המילה 'ביניהן' בין התחתונות ולא בין הקורות העליונות לתחתונות. נראה שהר"ש מפרש כך, כיוון שסובר שחבוט רמי משמעו רק להוריד ולא להעלות, ולכן כאשר אינן מכוונות הדין 'תחתיהן וביניהן טמא' (כך לשון התוספתא) לא יכול להתפרש על גבי התחתונות כיוון ששם לא טמא. אך אם נסבור שאומרים חבוט רמי גם להעלות אפשר לפרש את התוספתא שביניהן פירושו על התחתונה ועל גביהן על העליונה וא"כ המשפט 'בזמן שיש בהן טפח' משמעותו בין על העליונה ובין על התחתונה.

המאירי מתייחס למשפט 'בישיש בגגן טפח' וטוען שהוא מיותר.⁹⁹ מ"מ, בתחילת דבריו המאירי מעדיף לפרשו על התחתונה כרש"י, אם כי מעלה את האפשרות לפרשו על העליונה וגם לגביו טוען שהוא מיותר.¹⁰⁰

כגרסת המאירי מצאנו גם בתוספות (ד"ה 'קורות') שגורסים 'בזמן שיש ביניהן פותח טפח'¹⁰¹ ולא גורסים את התנאי שיש בהן פותח טפח.¹⁰²

ב-סנ,9 בר"ח וברי"ד גורסים 'שאיין בהן טפח' שהיא הגרסה שרש"י שולל.¹⁰³ ב-ס ויש ביניהן פותח טפח, אפשר ששינה, כיוון שכדי שלא יהיה חבוט רמי מספיק חיסרון של אחד התנאים, אך כדי שיחול צריך את שניהם. ל-נ,9 במשפט 'שיש בהם טפח וביניהם פותח טפח' הוא"ו היא וא"ו החיבור ואילו במשפט 'אבל אין בהן טפח ואין ביניהם פותח טפח' הוא"ו פירושה 'או'.¹⁰⁴ הרי"ד גורס במפורש 'או'.

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המקורית. התוספת שהוסיפו ב-סנ,9 מבהירה שדין חבוט רמי חל כאשר גם בקורה העליונה וגם בין התחתונות יש שיעור טפח.

⁹⁹ יש לציין, שהמאירי מתייחס לגרסה 'בישיש בגגן טפח' והתוכן של גרסה זאת נכון ולכן כותב המאירי כנגדה שלא הוצרכה, ואילו רש"י מתייחס לגרסה 'שאיין בהם טפח' ולכן כותב שאינה נכונה.

¹⁰⁰ מטיעון זה משמע שהמאירי מסכים לדין שצריך גם ביניהן טפח, שהרי אם הוא חולק היה צ"ל שאין זה נכון ולא רק שאין בו צורך ולכנותו לישנא יתירה. מכאן, שפירושו למשפט זה על התחתונה אינו נובע משום שאינו מסכים לדין העולה מפירוש זה, אלא משום שסובר שכך משמעותו של משפט זה.

¹⁰¹ ראה בדפוס וילנא שהגיהו בתוספות בשם המהרש"ל 'שיש בהן פותח טפח'. אך המהרש"ל לא הגיה משפט זה והציטוט שמובא בו מתוספות 'בזמן שיש בהן פותח טפח' מתייחס להמשך הברייתא (הבד"א האחרון). הגהת המהרש"ל היא ברש"י שמצטט את סוף הברייתא 'שאיין ביניהם', ועל כך מעיר המהרש"ל וכן בהגהות הב"ח שצ"ל 'שאיין בהם'.

¹⁰² יש להעיר שלתוספות א"א לפרש משפט זה על העליונה, כיוון שהמשך מתייחס רק ל'ביניהם' ('אבל אין ביניהם פותח טפח') עולה מכאן שבעליונה בכל אופן יש טפח. מכיוון שתוספות מפרש ש'ביניהן' הכוונה בין הקורות התחתונות (תוספות מבארים שביניהם טהור כיוון שלא אומרים חבוט רמי ליחשב האויר שבין התחתונות סתום) אזי אם יש בקורה העליונה טפח אין הטומאה עולה עד לרקיע, וא"כ המשך התוספתא 'ביניהן או על גביהן כנגדן עד לרקיע טמא' אינו מובן. כפי שכתבתי המאירי מעלה את האפשרות לפרש משפט זה על העליונות, וא"כ יבאר את המשך התוספתא ש'ביניהן' כוונתו על התחתונה ומ"מ מעלה את האפשרות לפרש זאת על התחתונה ולא בגלל המשך התוספתא (כפי שטען ליברמן בשיטת רש"י).

¹⁰³ לגורסים משפט זה אזי המשפט 'שיש בהם טפח' שבצלע הראשונה מתפרש על העליונות. במידה וסוברים כתוספות והר"ש ש'ביניהן' כוונתו בין התחתונות חייבים להוסיף גם בצלע השנייה 'שאיין בהם טפח' כי אלי"כ הדין 'ביניהם ועל גביהן טמא עד לרקיע' אינו נכון.

¹⁰⁴ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1062.

7.25 כה ע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן בברייתא בספרי ר"ע אומר מישאל ואלצפן היו שנטמאו בנדב ואביהוא ר' יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף היו יכולין היו ליטהר ואם מישאל ואלצפן היו יכולין היו ליטהר אלא מי היו טמאי מת מצוה היו שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח שנאמר ולא

יכלו

מ	ר'	עקיבא	או'	מישאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהו
ו	ר'	עקיב'	או'	מישאל	ואלצפן	היו	שנטמאו		בנדב	ואביהוא
ל	ר'	עקי'	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהוא
ס	ר'	עקיבא	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהוא
א	ר'	עקיבא	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו	שנטמאו		בנדב	ואביהוא
נ	ר'	עקיבה	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהוא
ת	ר'	עקיבה	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו				
ב	רע"ק		או'	מישאל	ואלצפן	היו				
ד	רבי	עקיבא	אומר	משאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהו
10	ר'	עקיבה	אומ'	מישאל	ואלצפן	היו	שהיו	עוסקין	בנדב	ואביהוא

מ	ר'	יצחק	או'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף		
ו	ר'	יצחק	או'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף		
ל	ר'	יצחק	או'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף	היו	כבר
ס	ר'	מאיר	אומ'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף		
א	ר'	יצחק	אומ'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף		
נ	ר'	יצחק	אומ'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף		
ת										
ב										
ד	רבי	יצחק	אומ'	אם	נושאי	ארונו	של	יוסף	היו	כבר
10										

מ	היו	יכולין	ליטהר	ואם	מישאל	ואלצפן	היו	יכולין		
ו	היו	יכולין	ליטהר	אם	מישאל	ואלצפן		יכולין		
ל	היו	יכולין	ליטהר	ואם	מישאל	ואלצפן	היו	יכולין		
ס	היו	ראויין	ליטהר	ואם	מישאל	ואלצפן	היו	יכולין	כבר	היו
א	היו	הן	ליטהר	אם	מישאל	ואלצפן	היו	יכולין		
נ	היו	יכולין	ליטהר	אם	מישאל	ואלצפן	היו	יכולין		
ת										
ב										
ד	היו	יכולין	לטהר	אם	משאל	ואלצפן	היו	יכולין		
10										

מ	ליטהר	אלא	היו	מת	מצוה	היו	וחל			
ו	ליטהר	למי	היו	למת	מצוה	ניטמאו	וחל			
ל	ליטהר	ולמי		למת	מצוה	ניטמאו				
ס	ליטהר	אלא		קוברי	מצוה		וחל			
א	ליטהר	אלא	הן	טמאי	מצוה		וחל			
נ	ליטהר	אלא	הם	עוסקין	מצוה		וחל			
ת				במת	מצוה		וחל			
ב							שחל			
ד	היו	ליטהר	אלא	עוסקין	מצוה		וחל			
10							שחל			

מ	שביעי	שלהם	בערב	פסח						
ו	שביעי	שלהם	ערב	הפסח						
ל										
ס	שביעי	שלהם	להיות	פסח						
א	שביעי	שלהן	להיות	הפסח						
נ	שביעי	שלהן	להיות	פסח						
ת	שביעי	שלהן	להיות	פסח						
ב	שביעי	שלהן	להיות	הפסח						
ד	שביעי	שלהן	להיות	פסח						
10	שביעי	שלהן	להיות	הפסח						

יש להסתפק מהי הגרסה שרש"י דוחה. ישנם שינויי ניסוח בין הגרסאות. בנוסח הרווח שהיו עוסקין, ב-וא וברש"י שנטמאו.¹⁰⁵ ב-א וברש"י 'אלא מי היו טמאי מת מצוה היו'.¹⁰⁶ בכל אופן שינויים אלו אינם משנים את התוכן.

מיליקובסקי¹⁰⁷ וכ"ץ¹⁰⁸ מציעים ביאור אחר לגרסה שרש"י דוחה. אביא בקצרה את עיקרי הצעתם. בספרי מופיעים דברי ר' יצחק כך:

למת מצוה ניטמו שני ולא יכלו לעשות את הפסח ביום ההוא ביום ההוא לא היו יכולין לעשות יכולין הם לעשות ביום שלאחריו נמצינו למידין שחל שביעי שלהן להיות ערב הפסח. דברי ר' יצחק מעוררים קושי, מדוע ממשיך את הדרשה מ'ביום ההוא' הרי אין הדרשה מוכיחה שמדובר במת מצוה.¹⁰⁹ משום כך הציע מ' איש שלום לקרוא דרשה זאת כדרשה נפרדת.¹¹⁰ מיליקובסקי וכ"ץ מציעים שאם נוציא מהברייתא את דברי ר' יצחק אזי הדרשה מובנת והיא מובאת כראיה לדברי ר' עקיבא. אם נאמר שר"ע סובר שימי המילואים התחילו באחד בניסן,¹¹¹ הכתוב בא לזהות את הטמאים האלו שטומאתם נגמרה בארבעה עשר בניסן עם מישאל ואלצפן שטומאתם החלה בשמיני בניסן. מכיוון שהספרי הוא מבית מדרשו של ר' ישמעאל ולפיהם ימי המילואים התחילו ב-כג אדר, לכן הספרי מביא דעה נוספת ומעביר את דרשת ר"ע לדעה זאת דבר היוצר קושי בדרשה.

בנוסח הבבלי לברייתא זאת דברי ר' יצחק נעדרים מ-**תב, 10**.¹¹² ייתכן, שגרסתם מציעה את נוסח הברייתא לפני עיבודו בספרי ולפיו הדרשה היא ראייה לדברי ר"ע.¹¹³ רש"י מגיה את הבבלי עפ"י נוסח הספרי ובעקבותיו חדר נוסח זה גם לכה"י של הבבלי.¹¹⁴

¹⁰⁵ וכן הוא בספרי בהעלותך פסקא סח עמ' 63.

¹⁰⁶ בספרי בהעלותך פסקא סח עמ' 63 הגרסה כ-ו 'למי' היו למת מצוה נטמאו.

¹⁰⁷ מיליקובסקי, עיונים, עמ' 536-542.

¹⁰⁸ כ"ץ, העוסק, עמ' 61-75.

¹⁰⁹ בנוסח הרווח בבבלי 'שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח שנאמר יולא יכלו...'. לגרסה זאת הדרשה מובאת כהוכחה לכך שחל שביעי בערב פסח ולא קשה מה שהקשינו למעלה.

¹¹⁰ על הקשיים בהצעתו ראה מיליקובסקי, עיונים, עמ' 538 וכ"ץ, העוסק, עמ' 63.

¹¹¹ לגבי תחילתם של ימי המילואים ראה מיליקובסקי, עיונים, עמ' 536 וכ"ץ, העוסק, עמ' 64.

¹¹² יש להעיר, שב-**תב** אפשר שדילגו מחמת הדומות (המילה הדומה 'היו'), שהרי נעדר מגרסתם 'שהיו עוסקין בנדב ואביהוא' שמופיע בכל העדים (אם כי, בפסחים לא מובא משפט זה ראה הערה הבאה). אך ב-**10** גורס 'שהיו עוסקין בנדב ואביהוא' וא"כ אין לתלות זאת בדילוג מחמת הדומות.

¹¹³ הוכחה נוספת לקיומו של נוסח זה בבבלי היא מבבלי פסחים צ ע"ב שם מובאת הדרשה 'שחל שביעי שלהן להיות בערב הפסח'. לגבי בעל הדרשה הזאת נחלקו העדים בפסחים: ביהמ"ל 271, וטיקן 109, מינכן 6, מינכן 95 וקולומביה גורסים 'כר' עקיבא...'. באוקספורד 366 ווילנא גורסים 'ר' יצחק'. בוטיקן 125 וונציה ר"פ גורסים 'ר' יצחק', אך גורסים 'מישאל ואלצפן...'. שזאת דעת ר"ע וראה מיליקובסקי, עיונים, עמ' 539 הערה 58. בתוספות ד"ה 'שחל': 'ואפילו לר"ע לא יתכן לפי הספרים דגרסינן בפסחים בפי' האשה רב סבר לה כר"ע דאמר מישאל ואלצפן היו שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח, ומיהו אותה גרסה ליתא אלא ר' יצחק גרס התם'. וברא"ה כותב לאור גרסה זאת: 'ואע"ג דהתם בפסחים תלי לה בדברי עקיבא...'. אך בריטב"א כותב: 'ור' יצחק הוא דפריש להו משום הכי תלו לה בדידה במסכת פסחים'. הוכחה נוספת לקיומו של נוסח זה בסוגייתנו היא מילקוט לקח טוב ראה כ"ץ, העוסק, עמ' 68.

¹¹⁴ ראה נעם, מסורות, עמ' 142 הערה 278: 'אין לדעת, אם ביקש רש"י להגיה כאן או רק להביא גרסת הספרי לשם השוואה או השלמה'. וראה נעם, מסורות, עמ' 142 הערה 281 שכותבת על **תב, 10**: 'בעדים אלה חסרים כל דברי ר' יצחק מן הברייתא. אפשר שרש"י מתייחס לנוסח זה, ומבקש להשלים את סוף הברייתא עפ"י המקבילה בספרי'.

הרא"ה גורס בסוגייתנו כך :

ר' עקיבא אומר מישאל ואלצפן היו שהיו עוסקים בנדב ואביהוא וחל שביעי שלהן להיות בערב פסח... ר' יצחק אמר... אלא קוברי מת מצוה היו וחל שביעי שלהן להיות בערב פסח דכתיב ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא...

לגרסת הרא"ה דברי ר' יצחק מופיעים בבבלי, אך המשפט 'וחל שביעי...' מופיע גם בדברי ר"ע. במידה וזה נוסח הבבלי אפשר שרש"י אינו מבקש להוסיף את דברי ר' יצחק אלא למחוק את המשפט 'וחל שביעי...' מדברי ר"ע. אפשר שגרסה זאת עמדה לפני קטע גניזה 10 והשמטת דברי ר' יצחק בנוסח זה נובעת מדילוג מחמת הדומות (המילה הדומה 'בערב פסח'). כמו כן, נוסח הבבלי בפסחים אינו עומד בסתירה לנוסח זה, שהרי גם לנוסח זה ר"ע אומר שחל שביעי שלהם להיות ערב פסח כפי שמופיע בבבלי פסחים.

סיכום: בנוסח המקורי המשפט 'שחל שביעי שלהן בערב פסח' הופיע אצל ר"ע. רש"י בהגהתו מוחק משפט זה והוא נמצא ב-**תב, 10**.

7.26 כז ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן נימא תיהוי תיובתיה דרב יוסף דאמר לעיל תרתי ותלת ואביי דאמר כדטעים בר בי רב...

מצב העדים בסוגייתנו: ב-**מולס** וברא"ה 'דאביי ורב יוסף' (בשינויים קלים). ב-**אנתדג, 4**, ר"ח, רש"י, תוספות¹¹⁵ וברבינו אברהם מן ההר 'דרב יוסף ואביי' (בשינויים קלים). הסדר המסתבר הוא 'רב יוסף ואביי', שהרי זהו סדר הדורות וכן זהו סדר הבאת דעותיהם בסוגיה ב-כו ע"א. רש"י אינו מבאר מהי הגרסה שממנה בא להוציא.

בהשלמה כותב:

ואית דלא גרסי לקמן אלא לימא תיהוי תיובתא דרב יוסף, ולא גרסינן ודאביי, ומפרשי מילתא דאביי דכדאכיל בר בי רב ועייל לכלה הוא פחות מכביצה אבל כביצה מחייב. ור"ש ז"ל גריס לימא תהוי תיובתא דרב יוסף ואביי.

לפי"ז, נראה שרש"י בא לדחות את שאינם גורסים 'אביי'¹¹⁶ (על ביאור זה קשה שהרי רש"י לא מזכיר את אביי בה"ג. ואפשר שהה"ג מוסב על כל המשפט).¹¹⁷ בהלכות גדולות, א, עמ' 339 :

וכשהביאו לו לר' צדוק פחות מכביצה נטלו במפה ואכלו חוץ לסוכה ולא בירך אחריו פחות מכביצה לא בעי סוכה ולא בעי ברכה אחריו כביצה בעי סוכה ובעי ברכה.

¹¹⁵ תוספות כו ע"א ד"ה 'תרתיה'.

¹¹⁶ גרסה זאת מוזכרת גם ברבינו אברהם מן ההר: 'ואית דגרסי לימא תיהוי תיובתא דרב יוסף, ולא גרסי ודאביי ומפרשי דשיעורא דאביי הוא פחות מכביצה'. וכן בריטב"א (כו ע"א): 'ובדאביי לא ידעינן כמה, ואפשר דשיעורא דרב יוסף לא נפיש ולא הוי שיעורא דאביי כביצה, וכביצה לדידיה בעי סוכה, וגריס לקמן לימא תיהוי תיובתא דרב יוסף ולא גרסינן ודאביי. והראשון יותר נכון והוא שיטת הגאונים'.

¹¹⁷ וראה נעם, מסורות, עמ' 142 שסוברת שאפשר שרש"י בא לדחות את גרסת **מולס**. וראה שם בהערה 282 שמבארת: 'עדים אלה גורסים בהיפך: אביי קודם ורב יוסף אחר כך. ייתכן שעל רקע זה באה ההגהה. אבל אפשר גם שהיתה לפני רש"י גרסה שחיסרה את שם רב יוסף, אלא שאין דוגמתה לפנינו. נעם מתבססת בדבריה אך ורק על עיון בעדים הישירים, אך מעיון בעדים העקיפים עולה בבירור שרש"י בא לדחות את הגרסה שליתא 'אביי'. כמו כן, השערתה על גרסת ליתא של המילים 'רב יוסף' אין לה על מה שתסמוך.

לדעת הה"ג מסקנת הסוגיה היא שבביצה צריך סוכה,¹¹⁸ ולכאורה אינו גורס בסוגייתנו 'אביי'. גרסתו מתיישבת עם הסוגיה ביומא, וא"כ אפשר שהגיה עפ"י הסוגיה שם.¹¹⁹ אך אפשר שהגאון מצטט את הסוגיה ביומא (ולראיה שפותח את דבריו בברייתא שמובאת שם, ואילו בסוגייתנו 'חסורי מחסרא' ראה בסעיף 4.2.7), ופוסק כסוגיה ביומא שמוחלפת עם סוגייתנו ואין להסיק מדבריו על גרסתו בסוגייתנו.¹²⁰ כדי ליישב בין הסוגיות המוחלפות ביומא וסוכה יש שהגיה את הגרסה בסוגייתנו.

סיכום: נראה שגרסת רש"י היא המקורית. הגרסה המשנית נוצרה כדי ליישב את סוגייתנו עם הסוגיה המוחלפת במסכת יומא.

7.27 כח ע"א ד"ה ה"ג

ה"ג הי קרא והי הלכתא ותו למה לי קרא למה לי הלכתא

מ	אמ'	רבא	הילכתא	נינהו	ואסמכינהו	רבנן	אקרא	הא
ו	א'	רבא	הילכת'	נינהי	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
ל	א'	רבא	הילכתא	נינהו	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
ס	אמ'	רבא	הילכתא	נינהו	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
א	אמ'	רבה	הלכתא	נינהי	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
נ	אמ'	רבא	הלכתא	נינהי	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
ת	אמ'	רבא	הלכה	נינהי	ואסמיכונהי	רבנן	אקראי	היא
ב	אמ'	רבא	הילכתא	נינהו	ואסמכונהי	רבנן	אקראי	היא
ד	אמ'	רבא	הלכתא	נינהו	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
12	א'	רבא	הילכתא	נינהו	ואסמכינהו	רבנן	אקראי	הי
II	<...>	דאדא	הילכת'	דאדא	קרא	רבנן	אקראי	הי

מ	קרא	והא	הילכתא			ותו		
ו	קרא	והי	הילכ'	נינהו				
ל	קרא	הי	הילכתא			ותו		
ס	קרא	והי	הילכתא	למה לי	הילכתא	ותו		
א	קרא	והי	הלכתא			ותו		
נ	קרא	והי	הלכתא			ותו]		
ת	קרא	והיא	הלכת'			ותו	לא	קרא
ב	קרא	והיא	הילכתא			ותו	לא	קרא
ד	קרא	והי	הלכתא			ותו		קרא
12	קרא	והי	הילכתא			ותו		
II	הילכתא	הי	קרא			ותו		

¹¹⁸ הגמ' שם (יומא, עט ע"א-ע"ב) מקשה על הדעה שכותבת הגסה יתירה מכביצה ממשנתנו שממנה עולה ששתי כותבות הן פחות מביצה. מסקנה זאת מתבססת על הדיוק מר' צדוק שבשיעור ביצה חייב בסוכה, ואילו מסוגייתנו עולה שבביצה פטור מסוכה. אפשר שלכן הסיקו שלאביי בביצה חייב בסוכה והמו"מ בסוגייתנו הוא רק אליבא דרב יוסף.

¹¹⁹ וכ"ה בפירוש קדמון שאינו גורס 'אביי'. כשיטה זאת סובר גם הר"י מלונגיל: 'ומפרש בגמרא דהינו פחות מכביצה וכדמפרש ואזיל במעשה דר' צדוק'. וראה בר"ד: 'פיי שהוא קרוב לביצה אחת' וכ"כ לר' צדוק 'אם היה כביצה היה צריך סוכה' (וכן הוא בשבחה"ל עמ' 313). כשיטה שלאביי חייב בסוכה מעל כביצה סובר הריצי"ג (שערי שמחה, א, עמ' פח): 'והיינו יותר מכביצה... וכשנתנו לר' צדוק אוכל פחות מכביצה... והוא הדין לכביצה דלא בעי סוכה דפחות מכשיעור הוא'. וכן סובר בעל העיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 171): 'וכמה כביצה ויותר מכביצה חייב בסוכה מדתנן... ופרכין הא כביצה... תיובתא דר' יוסף ואביי. וכן סוברים הריב"ן המכתם הרא"ש והר"ן.

¹²⁰ ברמב"ן (מלחמות ה', יא ע"א בדפי הרי"ף) כותב להיפך שמכיוון שבסוגייתנו דחו את הדיוק הנ"ל נדחת הסוגיה ביומא שמסיקה שבפירות פטור מן הסוכה. ובהשלמה כותב: 'דהוא הדין נמי דאי הוה כביצה הוה קשיא ליה השתא ככותבת בלא גרעינה הוי יותר מכביצה ובי' כותבות בלא גרעיניהן לא הוה אלא כביצה'. וכ"כ הר"ן שהסוגיה שם קיימא גם אליבא דסוגייתנו ואפילו אם בביצה פטור מן הסוכה עדיין צריך למסקנת הגמ' שם ואכמ"ל.

מהילכתא וא"כ אינה מסופקת בזה ומובנים דברי התוספות.¹²⁴ פירוש זה לשאלת הגמ', נראה גם מגרסת תב' היא קרא והיא הלכתא'.¹²⁵

ב-ס מוסיף את השאלה 'למה לי הלכתא'. ונראה שכוונתו להקשות כפי שביארנו, מדוע צריך הלכתא הרי אפשר ללמוד זאת ממשמעות הפסוק (ומ"מ גורס גם את השאלה 'הי הלכתא...').¹²⁶ לביאור זה בסוגיה, צ"ל שהתשובה לשאלה זאת נמצאת בדברי אביי. אע"פ שהפסוק מחייב גברים, מכיוון שדורשים תשובה כעין תדורו הו"א שאשה תהיה חייבת אגב בעלה ולכן צריך הלכתא לפטור.¹²⁷

נעיר לגבי השאלה השנייה.

ב-ו דילג מחמת הדומות על השאלה 'ותו למה לי קרא למה לי הלכתא' (המילה הדומה 'הילכתא', ואע"פ ש-ו סיים בנינהו' נראה שאשגרה), וב-ג השלים בגליון.

¹²⁴ עדות נוספת לפירוש זה ראה בקטע מפירוש קדמון בסעיף 5.3.1. ב-מ גורס בשורה 46 'יום הכיפורי' נמי למה לי קרא'. בדק"ס כתב על גרסה זאת: 'ולשון משובש הוא דהא חדא הלכתא היא ולא ידעינן הי ניהא'. נראה, שלגרסת מ רבא מכריע שסוכה היא הלכתא, כפי שסוברים תוספות, ויוהכ"פ נלמד מקרא ולכן נוקט בלשון זאת.

¹²⁵ עדים אלה גורסים 'אמר רבא הלכתא נינהו...'. נראה, שגרסה זאת היא המקורית כיוון שהיא הגרסה המוקשית. גרסה זאת קשה שהרי רבא מסופק בדבר, וא"כ הגמ' צריכה הייתה לברר את הספק. הביאור לגרסה זאת הוא שדברי רבא אין מקורם בסוגייתנו, אלא הועברו ע"י העורך ממסכת נדה (נדה לב ע"א. וראה עמינח, קידושין, עמ' 312-313 שטוען שדברי רבא בסוגייתנו הועברו מנדה). העולה מכאן, שהעברת העורך את דברי רבא, גרמה לשינויי הגרסה בסוגיה. בנוסח הרווח הגיהו את השאלה, ואילו תוספות הגיהו את דברי רבא. וראה וייס, מחקרים, עמ' 132 שמשווה את סוגייתנו כסוגיה בעלת התפתחות היסטורית נורמלית. וייס מסתמך על גרסת הדפוסים 'רבה' אך נראה שאלו דברי 'רבא' והועברו לסוגייתנו ועיין בגליוני השי"ס שמעיר עפ"י הגמ' בקידושין ובנדה שאפשר שצ"ל 'רבא' (לפניו היה נוסח הדפוסים המאוחרים 'רבה'), וראה בח"י הריצ"ד. וראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 408 שעפ"י ביאורו לסוגיה טוען שיש לגרוס רבה. אך ביאורו לסוגיה רחוק מן הפשט ואכמ"ל.

¹²⁶ לעדים שגורסים 'הי הלכתא והי קרא' צריך לומר שלא מספיק ללמוד מהפסוק וצריך הלכתא, כיוון שמהה"א אפשר ללמוד לרבות נשים ועקב ההילכתא לומדים מהה"א לרבות גרים. ביאור נוסף ניתן לומר, ש'אזרח' משמעותו אינה ברורה ולכן צריך הלכתא למעט נשים. וראה רש"י ד"ה 'אמר רבא' שמבאר שרבא מכריע שהה"א או מרבה או ממעט, ומזה שלא הזכיר את המשמעות של 'אזרח', נראה שסובר של'אזרח' אין משמעותו ברורה וכן מפרש ר"א מן ההר (אפשר להוכיח כן גם מרש"י בע"ב ד"ה 'מדרב יהודה', שמפרש את השאלה למה צריך את הה"א, ואם היה סובר ש'אזרח' משמעותו גברים היה צריך לפרש שגם את 'אזרח' צריך להחליף במילה אחרת). וראה בערוך לנר שהקשה על רש"י: 'ולכאורה מלשון גמרא משמע דאזרח מקשה אהדדי'.

¹²⁷ בבבלי קידושין לד ע"א הגמ' שואלת מדוע צריך לימוד לפטור נשים מסוכה הרי זאת מ"ע שהז"ג, ומביאה על כך את תשובות אביי ורבא. וראה וייס, התהוות, עמ' 206 שטוען שאחת הסוגיות היא המקורית ובשנייה העבירו ממנה והתאימו לסוגיה ע"י הוספה או השמטה. אך ראה עמינח, קידושין, עמ' 312-313 שטוען שדברי אביי ורבא מוסבים רק על השאלה ממ"ע שהז"ג כפי שמופיע בקידושין, ובסוגייתנו הוסיפו בדברי אביי מטעמי עריכה 'לעולם סוכה הלכתא היא' אף שלא באו להשיב על כך. ראייתו של עמינח היא מכך שלא ייתכן שאביי משיב על השאלה 'הי הלכתא' שהועברה לכאן ממסכת נדה. לפיכך, נראה שבמקור השיבו אביי ורבא על הצורך בדרשה. עורך סוגייתנו דחה את הדרשה לגבי סוכה בעקבות הסתירה לדרשה ביוהכ"פ, ומכיוון שדחה את הדרשה לא היה צורך בתירוץיהם של אביי ורבא. כדי לקיים את תירוץיהם העביר את דברי רבא מנדה כך שהפטור בסוכה נלמד מהילכתא, ולכן השאלה היא על הצורך בהילכתא (הרי אפשר להסתמך על הכלל שנשים פטורות ממ"ע שהז"ג). העברה זאת יצרה שאלה נוספת על הצורך בהילכתא בנוסף לפסוק, אך על כך אין תשובה בדברי רבא וא"כ הצליח לקיים את דברי אביי אך לא הצליח לקיים את תשובת רבא (מ גורס 'אמר רבא', כביכול רבא אינו חולק על אביי. ואפשר ששינה זאת כדי לומר שרבא מסכים לתירוץ של אביי ומוסיף תירוץ מדוע א"א ללמוד ממ"ע שהז"ג. נראה שבעקבות כך גורס מ גם בסוגיה לעיל כו ע"א 'אמר רבא'. ורגליים לדבר שזאת גם גרסת תוספות בסוגייתנו שאינם מעירים על כך שרבא אינו חולק על אביי כפי שמעירים בסוגיה לעיל כו ע"א ובסוגיה להלן כו ע"ב ואכמ"ל). וראה על כך עוד בסעיף 5.3.1.

ב-**לאתבד** ובגליון נ שואל תחילה על הקרא, ב-**ס** שואל תחילה על ההלכתא.

ב-**תב** השאלה מנוסחת בצורה שונה¹²⁸ ובארמית.

ב-**מ** ליתא לפתיחה 'למה לי קרא...' (ולא מוסבר ע"י דילוג מחמת הדומות שהרי גורס 'ותו'), ונראה שקיצר.¹²⁹

נראה שרש"י בא לדחות את גרסת **מתב** וגורס 'הי', והשאלה היא מי נלמד מהלכתא ולא על הצורך בהלכתא.¹³⁰

סיכום: גרסת **מתב** היא הגרסה המקורית וכן הוא בקטע מפירוש קדמון. גרסת הנוסח הרווח נמצאת כבר בר"ח ובקטע גניזה מזרחי ואין היא פרי הגהתו של רש"י.

7.28 כח ע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן כל שניעור משנתו ואינו קורא אמא שאינו כרוך אחריה לקרותה בכל שעה

שניעור

מ	ר'	שמעון	בן	לקיש	[אמ']	כל	שניעור	ואינו
ו	ריש			לקיש	א'	כל	שנוער	ואינו
ל	ר'	שמע'	בן	לקיש	א'	כל	שניעור	ואינו
ס	ורי			לקיש	אמ'	כל	שנוער	ואינו (אנ)
א	ר'	שמעון	בן	לקיש	אמ'	כל	שניעור	ואינו
נ	ר'	שמעון	בן	לקיש	אמ'	כל	שניעור	ואינו
ת	ר'	שמעון	בן	לקיש	אמ'	כל	שניעור	ואינו
ב	ר'	שמעון	בן	לקיש	אומר	כל	שניעור	ואינו
ד	רבי	שמעון			אומר	כל	שנוער	ואינו
12	ר'	שמעון				כל	שניעור	ואינו
II	ורי			לקיש	א'	כל	שני <...>	ואינו

מ	קורא	אמ'	אמ'	אמ'	גדולים	נמי	קרו
ו	קורא	אימ'			גדולי'	נמי	קורא
ל	קורא	אימא			גדולים	נמי	קרו
ס	קורא	אמה	אמה		גדולים	נמי	קרו
א	קורא	אימא	אימא		גדולים	נמי	קרי אימא
נ	קורא	אימא	אימא	אימא	גדולים	נמי	קארו
ת	קורא	אמא	אמא	אמא	גדולים	נאמי	קארו
ב	קורא	אימא	אימא	אימא	גדולים	נאמי	קארו
ד	קורא	אימא	אימא		גדולי'	נמי	קרו אימ'
12	קורא	אמא	אמא	אמא	גדולים	נמי	קרו
II	קורא	אימא				נמי	קרו להו

קשה לדעת מהי הגרסה שרש"י דוחה. נדון תחילה בפשר המילים 'אימא אימא' בשאלה.

¹²⁸ ניסוח דומה נמצא אצל ר"ח ובעברית: '... אין צריכות לא קרא ולא הלכתא'.

¹²⁹ גרסה מקוצרת זאת מובנת לאור גרסתו של **מ** ('הא קרא...'), שהרי כבר נשאל על הצורך בהלכתא וא"כ אין צורך בפתיחה זאת, ולגבי יום הכיפורים יצר פתיחה נפרדת ראה לעיל הערה 124 (ב-**תב** השאלה היא על הצורך בקרא ולכן הביאו את הפתיחה, אך **מ** סובר כתוספות שרבה הכריע שסוכה הלכתא).

¹³⁰ בכ"י אסקוריאל של רש"י נוסף 'הייג **כי ק היא** הי קרא... (מעל תוספת זאת יש נקודות אולי כסימן למחיקה). אולי כוונת תוספת זאת לבאר שרש"י בא לדחות את הגרסה 'היא' ולגורס 'הי'. וראה נעם, מסורות, עמ' 142 שכותבת שרש"י בא לדחות את גרסת **מונ** ואילו לגבי גרסת **תב** כותבת נעם בהערה 285 שגורסים כטעם רש"י אך לא כלשונו. נעם מתייחסת בהגהת רש"י רק לשאלה השנייה, ולא מתייחסת להגהתו לשאלה הראשונה על אף שרש"י מזכיר אותה בה"ג. לאור כל האמור בסוגיה, נראה שרש"י בא לדחות את גרסת **מתב** לשאלה הראשונה, ואפשר גם שאת גרסת **מ** לשאלה השנייה. לגבי **ונ** נראה שאין רש"י מתייחס לגרסה זאת, שהרי גרסה זאת היא טעות סופר עקב דילוג מחמת הדומות, ולא גרסה בעלת משמעות שיש צורך להתייחס אליה. לגבי **ס** כותבת נעם בהערה 283 שמשקף את גרסת רש"י אלא שנכפלו בו דרך טעות המילים 'למה לי הלכתא'. לדעתי, מילים אלו לא נכפלו בטעות, אלא הן הן השאלה הראשונה כפי שמתפרשת לגרסת **מתב**.

ב-**מסנתב, II, 12** המילה 'אמא' מופיעה פעמיים, ¹³¹ ב-**ול** מופיעה פעם אחת, ב-**אד** מופיעה פעמיים אך אינן צמודות ('אימא גדולים... אימא').

לגורסים 'אמא אמא' קשה, שהרי זהו תירוץ הגמ'. ¹³² וצריך לומר שהמילה 'אמא' היא חלק מהשאלה, וא"כ צריך לפסק זאת כך, 'ואינו קורא אימא, אימא גדולים נמי קרו...'. ¹³³ ב-**אד** גרסו 'אימא' בסוף השאלה (במקום בתחילתה), כך שא"א יהיה לטעות שהיא חלק מדברי רשב"ל. ב-**ול** לא גרסו כלל 'אמא' בשאלה, וכך אין לטעות בדברי רשב"ל.

לאור דברים אלו לא נראה שרש"י מתייחס אליהם בהגהתו. לכן, נראה שרש"י מתייחס בה"ג לכך שצריך לגרוס 'משנתו' ודוחה את גרסת **מסד**. ב-**מסד**, ר"ח, רי"ף, ¹³⁴ ראב"ן, ¹³⁵ ראבי"ה ¹³⁶ ובמאירי ליתא 'משנתו'. ¹³⁷ ובכל אופן לא נראה שיש הבדל במשמעות בין הגרסאות, ולכולם מתייחסים לשעת ההתעוררות מהשינה שאל"כ אין משמעות למילה 'שניעור'. לביאור נוסף בה"ג של רש"י ראה בסעיף 4.3.3.2

סיכום: לא נראה שחילוף זה הוא חילוף תוכני. רש"י מקיים בגרסתו את לשון הפירוש 'משנתו'.

7.29 לא ע"ב ד"ה 'שנים'

שנים בידו אחת גרסינן ב' אתרוגים בידו אחת שבמקום הא' יאחזו הלולב כשיהפכן

¹³¹ מהמעט שניתן לראות ב-II נראה שזאת גרסתו.

¹³² לגרסת תשובת הגמ' ב-**מסנ, II, 12** (הא דקרי ושתיק...), ניתן לפרש שהמילים 'אימא אימא' הם מדברי רשב"ל אך לגרסת **תב** בתשובה (אמא אמא) קשה (לגרסאות התשובה ראה בסעיף 5.1.41).

¹³³ וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' תתקעב הערה 68 שפירשו כך. וראה בדק"ס עמ' 85 אות ד שמהרש"ל הגיה 'אימא אימא' עפ"י רש"י או עפ"י הגמ' בעירובין, ומחק את 'נמי קרו אימא' או שהגיה כמו בעירובין 'אלא אימא', ובדפוס אמ"ד הדפוס 'אלא אימא' וכתבו שמהרש"ל מחק ואין זה נכון, וטוען הדק"ס שהגרסה הישנה (פיזרו והדפוסים הישנים) היא המעולה. וברש"י הגרסה 'אימא אימא', וראה בדק"ס שכ"ה ברש"י פיזרו ווינציה רפ"א בסיליאה וקושטא, ונשמט בטעות בדפוס ווינציה רפ"ו והוסיפו המהרש"ל. וראה נעם, מסורות, עמ' 142 שכותבת שהעדים שגורסים כרש"י הם **ואד**, העדים שרש"י דוחה הם **מסנ**, והעדים הגורסים כנוסחים אחרים הם **לתב**. נראה שנעם מבארת שרש"י דוחה את הגורסים בדברי רשב"ל 'אימא אימא', ולא ציינה את **תב** בעדים שדחה, כיוון שגורס בתירוץ 'אימא אימא' ולכן ודאי בדברי רשב"ל הגרסה 'אימא אימא' היא שיבוש (כך נ"ל שזאת דעתה, וחבל שאינה מציינת את הגרסה שלדעתה רש"י בא לדחות). אך ניתוחה של נעם אינו נכון, שהרי רש"י בעצמו גורס 'אימא אימא', וכוונתו שרק הראשון מדברי רשב"ל והשני שייך לשאלה. נעם מעירה בהערה 286: 'כתבי היד התימניים קרובים לכאורה לגרסת רש"י, ואפשר שהם משקפים גרסת יסוד שנתרחבה ונתפרשה בגרסאות שמשקפים שאר העדים, אלא שראשה סותר את סופה...'. ולפי מה שכתבתי כה"י התימניים גורסים ממש כרש"י ואין כאן הרחבה של גרסה (ובגרסה המפותחת הפרידו בין המילים 'אימא אמא'), והסתירה בין הרישא לסיפא שמעלה נעם, היא תוצאה של פיסוק לקוי.

¹³⁴ כך הוא ברי"ף כ"י ניו יורק. אך ברי"ף דפוס קושטא רס"ט ווילנא 'שניעור משנתו' (וכן הוא ברא"ש).

¹³⁵ ראב"ן קפ ע"ב.

¹³⁶ ראבי"ה, ב, עמ' 366.

¹³⁷ וראה בדק"ס עמ' 84 אות ד 'וכן ליתא בדי' פיזרו ווינציה בסיליאה והוסיפוהו בדפוס קראקא ע"פ רש"י. ריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' פט), מחזור ויטרי עמ' 412, סידור רש"י עמ' 127, העיטור (עשרת הדברות, סוכה, עמ' 172), יראים (סי' תכא עמ' 478), הרי"ד, אור זרוע (ח"ב, סי' שג, עמ' 133), שבולי הלקט (סי' שמב עמ' 311), הרא"ה, המכתם והריטב"א גורסים 'משנתו'.

רש"י מתייחס למשנה שמופיעה להלן לד ע"ב, ובחר לציין את הגהתו על ציטוט המשנה בסוגייתנו ולא על המשנה עצמה. בכל כה"י לסוגייתנו גורסים 'שנים' (ב-מולס, 16,15, שתיים').¹³⁸
ר"ח והריטב"א גורסים 'כדי שיאחזו שניהן האתרוג והלולב בידו אחת'.¹³⁹
חילוף גרסה זה קדום ודן בו רב האי בתשובת גאונים¹⁴⁰:

והא דתנן שיעור אתרוג קטן ר' מאיר אומ' כאגוז ובגדול כדי שיאחזו שתיים בידו אחת ובמקצת הנוסחות כדי שיאחזו שתייהן בידו אחת ילמדנו אדונינו תיקון המשנה היאך הוא ומה פירושו כי יש מי שמפרש אותו בשני אתרוגין ויש מי שמפרש אותו האתרוג והלולב שיקח שניהן בידו אחת

מתחלה כך שנו לנו ובגדול כדי שיאחזו שנים בידו אחת דב' ר' יהוד' ר' יוסי אומ' אפילו בשתי ידיו והיינו שומעים כי בארץ ישראל שונים כדי שיאחזו שניהם בידו אחת דברי ר' יהודה ר' יוסי אומ' אפילו בשתי ידיו וגם יש כן נוסחין כתובות כן ואיסתבר לן הכין ואמרנו בישיבה כששינן גאון אבא מארי נוח עדן את הפרק הזה דהדין גירסא טפי דיק והרבה התריסו נגדינו זקינים שהיו באותו הפרק על זאת ולא קיבלנו מהם והכין מסתברא דקאמ' ר' יהודה צריך שיהא האתרוג מכדי שיאחזו הוא והלולב ביד אחת ור' יוסי סבר אפילו היה האתרוג מה שלא תכיל הכף עמו דבר אחר ויאחזו את הלולב ביד אחרת שנמצא שנניהן בשתי ידיו שפיר דאמי... וראינו [בתלמוד] ¹⁴¹ בארץ ישראל הסיוע לארץ ¹⁴² לזה אשר הוא שנוי שיהו שניהם אתרוג והלולב בידו אחת לר' יהודה וכן אמרו סבר ר' יוסי אלו הוה כתיב כפות תמרים יאות הוא לית כתיב אלא כפת תמרים אפילו זה בידו וזה בידו אחת והלכה כר' יוסי וכן עמא דבר

מתיאורו של הגאון עולה שהגרסה בע"פ בזמנו הייתה 'שנים'. בעקבות השמועה שבא"י גורסים 'שניהם' וכן עקב הימצאותה בחלק מנוסחאות כתובות ¹⁴³ הגאון דן בגרסת המשנה ומכריע כגרסה 'שניהם' וראייתו היא מסוגיית הירושלמי.¹⁴⁴
הריטב"א מכריע כגרסה זאת גם מסוגיית הבבלי:

¹³⁸ וכן בה"ג, א, עמ' 353 (אך קטע זה ליתא בכ"י רומא ובה"פ. ולפי מיקומו בה"ג בסוף הלכות הכשרות של ארבעת המינים נראה כתוספת).

¹³⁹ ראה רטנר, אהצו"י, ח, עמ' 108. וראה נעם, מסורות, עמ' 142 ובהערות 287, 288.

¹⁴⁰ גנזי שכטר, ב, עמ' 58-59 (=אוצר הגאונים עמ' 45), וכן אצל ריצ"ג (שערי שמחה, א, עמ' צז-צח). וראה פוקס, הגאונים, ב, עמ' 65 הערה 263 על ייחוס התשובה לרב האי והקובץ בו היא נמצאת.

¹⁴¹ מילה זאת נמצאת מעל מילת 'בארץ', ראה לוי (אוצר הגאונים עמ' 45) הערה ה.

¹⁴² ראה גינצבורג הערה 7 שתיבה זאת סומנה למחיקה ע"י העברת קו.

¹⁴³ ראה ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 243 שאצל הגאונים יש לנוסחים הכתובים מעמד נחות לעומת הגירסאות שבע"פ. ברודי מעיר על תשובת רב האי שבניגוד לשואלים שמסתמכים על מקצת נוסחאות הגאון מסתמך על מסורת בע"פ שבא"י והנוסחאות הכתובות משמשות לו לסיוע בלבד.

¹⁴⁴ בתלמוד ירושלמי פ"ג ה"ז (נג ע"ד): 'אמר רבי יוסה אילו הוה כתיב וכפות תמרים יאות לית כתיב אלא כפות תמרים אפילו זה בידו אחת וזה בידו אחת'. הירושלמי מביא את תשובתו של ר' יוסי לר' יהודה. ר' יוסי סובר שאין צורך ליטול את הלולב והאתרוג ביד אחת ולכן אתרוג גדול כשר. מהירושלמי עולה שטעמו של ר' יהודה שפוסל אתרוג גדול הוא משום שיש ליטול את הלולב והאתרוג ביד אחת, וא"כ יש לגרוס בדברי ר' יהודה 'שניהם' דהיינו הלולב והאתרוג. בציטוט הירושלמי כפי שמופיע בתשובת הגאון ההוכחה היא מהכתיב החסר 'כפת', אך נראה שאשגרה מהבבלי סוכה לב ע"א שם לומדים מהכתיב החסר שצריך כפת תמרים אחת, ואילו הירושלמי מוכיח מכך שנאמר 'כפת' ולא 'וכפת' וכן העיר גינצבורג, גנזי שכטר, עמ' 46.

יש ספרים דגרסי ובגדול כדי שיאחזו שנים בידו אחת רבי יוסי אומר אפילו אחד בשתי ידיו. וגירסא זו אינה נכונה כי מה ענין ששיער רבי יהודה שיהא כשיעור שיאחזו שני אתרוגים בידו אחת ולמה הוא צריך לזה כדי שיהא שיעורו כך, אבל הגירסא הנכונה כמות שהיא במשניות ישנות ובגדול כדי שיאחזו שניהם בידו אחת כלומר הלולב והאתרוג מטעמא דפריש לעיל דדלמא כי מפיך להו אתי לאיפסולי, רבי יוסי אומר אפילו בשתי ידיו, כלומר שיאחזו שניהם זה בידו אחת וזה בידו אחת דלא חייש לדלמא מפיך להו, וכן מפורש בירושלמי דגרסינן התם א"ל רבי יוסי וכי נאמר וכפות כלומר שיהא צריך ליטול שניהם כאחת שאתה משער בכך והלא לא נאמר אלא כפות אפילו זה בידו אחת וזה בידו אחת ע"כ מעדויות הנוסח עולה ששתי מסורות לפנינו.¹⁴⁵ המסורת הא"י גרסה 'שניהם' וכן עולה מסוגיית הירושלמי שטעמו של ר' יהודה הוא משום שצריך ליטול את הלולב והאתרוג ביד אחת. המסורת הבבלית גרסה 'שנים' וא"כ טעמו של ר' יהודה מתייחס לגודל הראוי של אתרוג ולא מסיבות טכניות אחרות. ושמא הסיבה היא משום שאינו הדר כפי שעולה מהברייתא לו ע"ב. אך הבבלי לא ע"ב סובר שטעמו של ר' יהודה הוא כדי שיוכל להחזיק את הלולב והאתרוג ביד אחת במקרה וטעה וצריך להחליף את מקומם, וא"כ סוגיה זאת סוברת שהגרסה היא 'שניהם'. נמצינו למדים, שגם המסורת הבבלית המאוחרת גרסה 'שניהם'.¹⁴⁶ בכל כה"י של הבבלי ובהגהת רש"י גורסים גם בסוגיית לא ע"ב 'שנים'. כפי שכתבתי, סוגיה זאת גורסת במשנה 'שניהם', וא"כ נראה שמדובר בהגהת עפ"י המסורת הבבלית במשנה.¹⁴⁷ אך יש להעיר שהגמ' מצטטת את המשנה כדי להוכיח שר' יהודה סובר שצריך 'הדר' באתרוג, וא"כ בשלב זה בסוגיה אפשר שהגרסה היא 'שנים'.¹⁴⁸ לאחר דחיית הגמ' שהטעם הוא כדי שיוכל להחליף את האתרוג והלולב יש לשנות את גרסת המשנה ל'שניהם'. מ"מ, בציטוט המשנה בסוגיה אפשר שנוסח המשנה הוא 'שנים'.

¹⁴⁵ ראה פוקס, סוכה, עמ' 100. וראה פוקס, הגאונים, א, עמ' 109 שמסכם את העולה מעדויות הנוסח: 'מכך שהגירסה 'שניהם' היא הנקוטה (כמעט) בכל עדי הנוסח של סדר המשנה ולעומת זאת הגירסה שנים היא הרווחת בכתבי היד של המשנה שבתוך הבבלי, נראה ש'הנוסחין' עליהם מעיד רה"ג אינם אלא ספרי משנה המשקפים את הטיפוס הארץ ישראלי של המשנה... ובכן שתי מסורות לפנינו המסורת הארץ ישראלית של המשנה בספרי המשנה ובתלמוד הירושלמי הגורסת 'שניהם' מזה, והמסורת הרווחת בבבל בזמנו של רה"ג שגרסה 'שנים' מזה'.

¹⁴⁶ וכן סובר אפשטיין, מבוא, עמ' 720: 'כיצד היה נוסח הבבליים בזמן התלמוד כנראה שבזמן התלמוד גם הבבליים היו שונים שניהם שהרי אמרו בסוכה לא ב... ולפיכך צריך שיוכל להחזיק בידו אחת הלולב והאתרוג. אלא שהספרים הוגהו עפ"י רש"י ואותה הסוגיה סוגיה מאוחרת היא (סבוראית) שהרי בברייתא לו ב אומר ר' יהודה שאמרו לו אין זה הדר'. וראה פוקס, הגאונים, עמ' 109 הערה 179 שמפקפק על הוכחתו של אפשטיין שזהו נוסח הבבלי. פוקס דוחה את ההוכחה מדברי רבא 'לולב בימין ואתרוג בשמאל' שרבא אינו מתייחס לגודל האתרוג אלא לסדרי נטילת הלולב (וכן העיר בקצרה על כך פוקס, סוכה, עמ' 100). טענתו של פוקס אינה מובנת, שהרי הוכחתו של אפשטיין איננה מדברי רבא אלא מדברי הסוגיה שמבארת את טעמו של ר' יהודה שפוסל אתרוג גדול כדי שיוכל להפוך את האתרוג והלולב, ולנימוק זה ודאי הגודל תלוי ביכולת להחזיק את הלולב והאתרוג ביד אחת. וכפי שכתבתי הוכחה זאת מהבבלי מופיעה כבר אצל הריטב"א.

¹⁴⁷ הראב"י ס' תרעט גורס 'שנים' ומביא שיש מפרשים זאת לולב ואתרוג, וכ"ה בריב"ן. לפירוש זה אין זה מוכרח שהבבלי גורס 'שניהם' אך פירוש זה דחוק בפירוש תיבת 'שנים'.

¹⁴⁸ יש להעיר שאפשר שהגמ' כלל לא ציטטה את המשנה אלא הפנתה לדעת ר' יהודה באתרוג גדול בתקופה מאוחרת השלימו את ההפניה עפ"י המסורות השונות.

סיכום: קשה להכריע האם רש"י הגיה את המשנה בסוגיה או שכך היא הגרסה הבבלית של המשנה גם בסוגיה זאת טרם דחיית הגמ'.
7.30 לג ע"א ד"ה 'ואמר'

ואמר רב פפא גרי

רב פפא מסיק מהמשנה בחולין שאין דיחוי אצל מצוות. רש"י דוחה את הגרסה 'ואמר רב פפא' מכיוון שאין מקומם של דברי רב פפא בסוגייתנו אלא על משנת חולין ובסוגייתנו מצטטים את דבריו. ובעדים שלפנינו רק ו,15 גורסים 'ואמר רב פפא'.¹⁴⁹

סיכום: גרסת רש"י היא המקורית. רק ב-ו,15 לא גורסים כרש"י.

7.31 לג ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

את הצגת הגרסאות וניתוחן ראה בסעיף 5.1.54.

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המשנית, אך כפי הנראה אינה פרי הגהתו של רש"י. גרסה זאת

אינה נמצאת ב-נתב,15,ת,3.

7.32 לג ע"ב ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן לעולם בתר דאגדי וקא סבר אגד הזמנה בעלמא הוא

מ	לעולם	בתר	דאגדיה	וקסבר	לולב	אין	צריך	אגו'	ואם	תימצי
ו	לעולם	בתר	דאגדיה	וקסבר	(ל)	[לולב	אי'	צרי'	אגד	ואת"ל]
ל	לעולם	בתר	דאגדיה	קסבר	לולב	אין	צריך	אגד	ואם	תימצי
ס	לעולם	לבתר	דאגדיה	וקסבר	לולב	צריך	איגד	ואם	תימצא	
א	לעולם	בתר	דאגדיה	קסבר	לולב	אין	צריך	אגד	ואם	תימצא
נ	לעולם	בתר	דאגדיה		ולולב	לא	צריך	אגד	ואם	תמצא
ת										
ב										
ת,3										
ד	לעולם	בתר	דאגדיה	וקסבר						
13	לעולם	בתר	דאגדיה		ולולב	אין	צריך	אגד	ואם	תמצא
15	לעולם	מערב	יום טוב							

מ	לומר	לולב	צריך	אגוד	הזמנה	בעלמא	הוא
ו				אגד	הזמנה	בעלמ'	הוא
ל	<...>			<...>	הזמנה	בעלמ'	הוא
ס	לומר	צריך	איגד	ההוא	הזמנה	בעלמא	הוא
א	לומר	צריך	אגד		הזמנה	בעלמא	הוא
נ	לומר	צריך	אגד		הזמנה		הוא
ת							
ב							
ד				אגד	הזמנה	בעלמא	הוא
ת,3							
13	לומר	צריך	אגד		הזמנה	בעלמא	
15		מערב	יום טוב	אגוד	הזמנה	הוא	בעלמא

מצב העדים בסוגיה הוא:

מלסאנ,13, רצ"ג,¹⁵⁰ ר"א"ה, ריטב"א: לולב אין צריך אגד ואם תימצי לומר.¹⁵¹ **ו,15**, רש"י, העיטור,¹⁵² ר"א מן ההר: ליתא (ב-ו נוסף בגליון). ב-תב,ת,3 לא מובאת כלל דחיית הגמ'.¹⁵³

¹⁴⁹ נעם, מסורות, עמ' 142 ציינה שרש"י דוחה גם את גרסת ת וזה אינו נכון (ת גורס 'ואמ' רב פאפא' וודאי אין כוונת רש"י לדחות את הכתיב 'פאפא').

רש"י אינו גורס 'לולב אינו צריך אגד ואת"ל' אך אינו מבאר מדוע אינו גורס זאת. תוספות ד"ה 'לעולם' מכירים את חילוף הגרסה בסוגיה ודוחים את הגרסה 'לולב אין צריך אגד ואת"ל'. תוספות מבארים את הסיבה שאינם מקבלים גרסה זאת: ואית ספרים דגרסי וקסבר לולב אין צריך אגד ואת"ל צריך אגד הזמנה בעלמא הוא ולא יתכן כלל דאי צריך אגד אי"כ מיפסיל משום תעשה ולא מן העשוי אי ילפינן לולב מסוכה כדאמרינן לעיל.

תוספות טוענים שא"א להעמיד את המשנה למ"ד לולב צריך אגד, כיוון שלשיטה שצריך אגד אזי אם מיעט לאחר שאגד פסול משום תעשה ולא מן העשוי.¹⁵⁴

תוספות סוברים שגם אם לולב צריך אגד עדיין לא נדחה לאחר שאגד אלא בכניסת יו"ט.¹⁵⁵ לדעת רש"י אפשר שלמ"ד לולב צריך אגד אזי כבר לאחר שאגד את הלולב נדחה אף קודם כניסת יו"ט, ולכן הגמ' מעמידה דווקא כמ"ד אי"כ אגד ורק לשיטה זאת לא נדחה ולא רק בגלל הבעיה של תעשה ולא מן העשוי.¹⁵⁶

ר"ח כותב: 'ולולב אין צריך אגד ואגד מערב יום טוב הזמנה היא והזמנה לאו מילתא היא'. ר"ח גורס 'לולב אין צריך אגד' אך אינו גורס 'ואם תימצי לומר'. לגרסה זאת מפורש שהמשפט 'אגד הזמנה...' נאמר למ"ד לולב אי"כ אגד.

גרסת רש"י נתמכת מקטע הגניזה ומגרסת ר"ח, ולכן נראה שגרסת רש"י היא המקורית ובשאר העדים הגיהו והוסיפו שאף למ"ד צריך אגד אינו נדחה.¹⁵⁷ המניע להגהה זאת הוא משום שאם

¹⁵⁰ שערי שמחה, א, עמ' קד.

¹⁵¹ ב-ט טעה וגרס 'לולב צריך אגד'. ב-ג נוסף 'דזה אלי ואנוהו'. גרסה זאת קשה, שהרי לגרסת נ 'אגד הזמנה הוא' נאמר למ"ד לולב צריך אגד וכן העיר בדק"ס עמ' 103 אות ג.

¹⁵² עשרת הדברות עמ' 181: 'ואפילו בתר דאגדיה דסבר לולב אי"כ אגוד'. ולא הביא 'ואת"ל צריך...' ומשמע שלא גרס זאת.

¹⁵³ **תב,ת**, אינם גורסים גם את סוף השאלה 'לא הוי דיחוי' ולכן נראה שזאת השמטה ולא גרסתם, ושלא כנעם, מסורות, עמ' 294 שכותבת על הגהת רש"י: 'גם ייתכן שהנוסח שביקש להגיה היה הנוסח התימני, שלא גרס כלל את התירוץ לעולם בתר דאגדיה'.

¹⁵⁴ וכן הוא בשבחה"ל: 'ואפילו אם מיעטן לבתר דאגדיה כשר דקי"ל לולב אי"כ אגד הא לכך לא שייך ביה תעשה ולא מן העשוי'. הריטב"א מקיים גירסה זאת ומשיב על הבעיה שמעלה תוספות: 'מיהו לדברי ר' יהודה צריך לחזור ולאגדו דלא ליהוי תעשה ולא מן העשוי'. לדבריו, דחיית הגמ' היא שגם למ"ד צריך אגד לא נדחה, ובעיית תעשה ולא מן העשוי הגמ' לא עסקה וודאי שצריך לאגוד שוב כדי לפתור בעיה זאת.

¹⁵⁵ וכן מוכח מתוספות בע"א ד"ה 'והכא'. הגמ' שם מציעה שלכו"ע צריך אגד וחולקים האם יש תעשה ולא מן העשוי בלולב. תוספות מקשים להצעה זאת מדוע לא חולקים בעי"ט לאחר שאגד. ומתרצים תוספות: 'לאשמועינן דאפילו הכי חכמים מכשירין דאין דיחוי'. מתירוצם עולה שאף למ"ד צריך אגד לא נדחה לאחר שאגד אלא לאחר כניסת יו"ט. המהרש"א כותב על תוספות: 'לפי"ז שפיר מצינן למימר הא דמסיק לקמן דאגד הזמנה בעלמא הוא אפילו לולב צריך אגד כמ"ש התוספות דאית ספרים דגרסי הכי'. ואכן תוספות בסוגייתנו דוחים את גרסת הספרים בגלל הבעיה של תולמ"ה ולא משום שנדחה.

¹⁵⁶ הגמ' בע"א מציעה שלכו"ע צריך אגד אך אין פסול תעשה ולא מן העשוי וחולקים בדין דחוי. רש"י בע"א ד"ה 'ולוב' מקשה מדוע אי"כ לא חולקים בעי"ט לאחר שאגד. משאלתו נראה שלמ"ד צריך אגד אזי נדחה כבר לאחר שאגד. אך המהרש"א כותב שאפשר דאכתי לא אסיק הך סברא דאגד הזמנה בעלמא או שאכן סברא זאת היא רק למ"ד לולב אי"כ אגד.

¹⁵⁷ גם לגרסה הקצרה אפשר שמשפט זה הוא גם למ"ד לולב צריך אגד, אך מ"מ אין זה מוכרח כפי שמפרש ר"ח וכפי הנראה כך היא שיטת רש"י.

הדחייה היא רק למייד לולב אי"צ אגד אין צורך לפרט ולבאר שאגד הזמנה בעלמא הוא ואפשר להסתפק בכך שסובר כמ"ד אי"צ אגד (קושי זה ניכר יותר בגרסת ר"ח שנוקט שהמשנה כמ"ד לולב אי"צ אגד ומוסיף לבאר שאגד הזמנה בעלמא),¹⁵⁸ ואפשר שהעבירו צורה זאת של התשובה מהסוגיה לעיל ל ע"ב.

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המקורית ונמצאת ב-**וד, 15**. בשאר העדים הוסיפו תוספת פרשנית שאינה מוכרחת לפי הנוסח הקצר.

7.33 לד ע"א ד"ה 'א"ר אבהו'

א"ר אבהו גרסינן ולא גרסינן אלא ולא לפרושי טעמא דמתניי אלא מלתא באפי נפשא היא הואיל ואיירי בקרא פרשיה

מצב העדים בסוגיה:

מל: אלא א"ר אבהו.¹⁵⁹ **ונד, 13:** אמ' רבי אבהו. **סאתב, 3:** אלא. **15:** אמ' רבבהו.

רש"י סובר שדברי ר' אבהו הם מימרה עצמאית שהובאה כדרך אגב ולא חלק מהמו"מ.¹⁶⁰

לגורסים 'אלא', הסוגיה מבארת לפירושו של ר"ז שצפצפה לאו היינו קח על מים רבים, מדוע א"כ הפסוק עובר מקח על מים רבים לצפצפה ועל כך מביאים את דברי ר' אבהו. גרסת 'אלא' היא הגרסה המוקשית, מכיוון שבסוגיה ר"ז דוחה את שאלת אביי עליו ולכן נראה שדברי ר' אבהו הם מימרה עצמאית. נראה שגרסת 'אלא' היא המקורית ואעפ"י שהצעתו של אביי נדחית מ"מ עדיין קשה מדוע עוברים לצפצפה ועל כך משיב ר' אבהו.

ב-**15** אינו גורס 'אלא' וגם אינו גורס את מימרת ר' אבהו בלישנא הראשונה וכך מנתק אותה לחלוטין מהמו"מ.

סיכום: נראה שגרסת רש"י איננה מקורית. בכל אופן היא נמצאת גם בקטע גניזה ולכן נראה שאין מדובר בהגהתו של רש"י.

7.34 לד ע"א ד"ה ה"ג

ה"ג משכחת לה בחילפא גילא ולא גרס ומשכחת לה

מצב העדים בסוגיה:

מונתב, 3: הלכות גדולות, רש"י, רא"ה: משכחת לה. **לסאד,** רי"ף, אור זרוע, העיטור,¹⁶¹ רי"ד, שבולי הלקט, ר"ן: כי תניא ההיא. **15:** כדתניא.

העדים שלפנינו אינם גורסים כנוסח שדחה רש"י.¹⁶² גרסת 'ומשכחת' אשגרה ממקומות שבהם משמש כפירוש וביאור אך כאשר תפקיד המשפט הוא תירוץ הגרסה היא 'משכחת'. בחלק מהעדים השתמשו בטרמין שמיוחד לתירוץ 'כי תניא ההיא'.

סיכום: גרסת רש"י היא המקורית והגרסה המשנית לא נמצאת בכה"י.

7.35 לה ע"ב ד"ה ה"ג'

ה"ג אלא אי אתמר אסיפא איתמר

¹⁵⁸ הביאור לגרסת ר"ח ורש"י הוא, שאין מספיק לומר שלולב אין צריך אגד, מכיוון שהגמ' העמידה שאגדו ולכן צריך לבאר שלמ"ד לולב אין צריך אגד אפי' כשאגד אינו נדחה כי אגד הזמנה בעלמא.

¹⁵⁹ בדק"ס עמ' 105 אות ק העיר שכן הוא בילקוט יחזקאל יז ומחקו רש"י.

¹⁶⁰ נעם, מסורות, עמ' 143 לא הביאה הגהה זאת של רש"י.

¹⁶¹ בעל העיטור, עשרת הדברות, עמ' 182.

¹⁶² ראה נעם, מסורות, עמ' 143 ובהערה 295.

רב חסדא אומר שהחזזית פסולה רק במקום אחד אך בשנים ושלושה מקומות כשרה. הגמ' דוחה זאת ולמסקנה רב חסדא אמר שעל מיעוטו כשר רק במקום אחד אך בשנים ושלושה מקומות פסול. ישנו חילוף גרסה במונח ההצעה בסוגיה. מצב העדים בסוגיה הוא:

מו, 15, III אור זרוע, ריטב"א: אלא אי איתמר הכי איתמר. **לסאנד**, גליון ו, ר"א מן ההר: אלא אי איתמר אסיפא איתמר. **תב, ת: 3**: אלא או איתמר אסיפה הכי איתמר.¹⁶³

רש"י בא לשלול את הגרסה 'הכי איתמר' מכיוון שלא משנים את דברי רב חסדא אלא מתרצים שדברי רב חסדא מוסבים על קטע אחר במשנה.¹⁶⁴ נראה, שביאור הגרסה 'הכי איתמר' הוא, שיש כאן שינוי גרסה בדברי רב חסדא שהרי גורסים 'פסול' במקום 'כשר'. ועל כך יש להשיב שדברי רב חסדא המקוריים הם 'אבל בשנים ושלושה מקומות לא',¹⁶⁵ והגמ' היא שביארה את כוונתו לפי הבנתה ואין כאן הגהה בדבריו, אלא ביאור דבריו משתנה לפי הפיסקה במשנה שעליה דבריו מוסבים. אך אפשר שגם לגרסה 'אא"א הכי איתמר' אין הכוונה להגיה.¹⁶⁶

סיכום: אין זה וודאי שהגרסה המקורית היא כרש"י, מכיוון שאפשר שאף לגרסה 'הכי איתמר' אין הכוונה שצריך להגיה. מ"מ, במידה וגרסת 'הכי איתמר' היא המקורית אין הבדל תוכני בין הגרסאות.

¹⁶³ גרסת כלאיים וראה נעם, מסורות, עמ' 143 הערה 298.

¹⁶⁴ עיין אוצר מפרשי התלמוד עמ' רנח שהכפות תמרים סובר שרש"י בא לשלול את הגרסה 'אלא אי איתמר' אסיפא איתמר' וכשיטת הראב"ד שפסול רק בנתפזר ברובו ולא כריצ"ג שאף בנתפזר במיעוטו. ההבדל שטוען הכפ"י שישנו בין הגורסים 'הא' לשאינם נראה רחוק ולא מחוייב, ולאור העדויות בכה"י נראה שרש"י בא לשלול את הגרסה 'הכי איתמר' וראה נעם, מסורות, עמ' 143.

¹⁶⁵ ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 539 הערה 3: 'והכוונה כאן שמאמר ר"ח נמסר בסתם ל"ש אלא במקום אחד אבל בשנים ושלושה מקומות לא והעמידוהו במסקנא על הסיפא ולחומרא...'.¹⁶⁶

¹⁶⁶ 'אא"א הכי איתמר' אינו בדווקא שינוי גרסה, ראה וייס, לחקר, עמ' 179: 'אבל בכמה וכמה סוגיות מוכח שבעיקר הדבר הוא אינו נכנס שם כלל לגדר בירור נוסחא. לאמתת הדבר שם לו רק משמעות פירוש נוסף ותוספת ביאור ללשון המובא לפני כן ולא הגהה ותיקון'.

ה"ג ואיכא דאמרי אמר רב זה הדר דהא ר' חנינא מטביל בה ונפיק

איתמר אתרוג שנקבוהו עכברים אמר רב אין זה הדר איני והא ר' חנינא מטביל בה ונפיק ולר' חנינא קשיא מתניתין בשלמא מתניתין לר' חנינא ל"ק כאן ביו"ט ראשון כאן ביו"ט שניאלא לרב קשיא אמר לך רב שאני עכברים דמאיסי

מ	איכא	דאמרי	אמ' רבא	זה הדר	והא ר'	חנינ'	מטביל
ו	[איכ'	דאמרי	א' רב	זה הדר	דהא ר'	חנינא	מטביל
ל	איכא	דאמ'	רב	זה הדר	דהא ר'	חנינא	מטביל
ס	איכא	<..>	רב	זה הדר	והא ר'	חנינא	מטביל
א	איכ'	דאמרי	רב	אחין זה הדר	דהא ר'	חנינא	מטביל
נ	איכא	דאמרי	רב	אין זה הדר	דהא ר'	חנינה	מטביל
ת	ואיכא	דאמ'	רב	אין זה הדר	הא ר'	חנינה	מטביל
ב	ואיכא	דאמרי	רב	אין זה הדר	הא ר'	חנינה	מטביל
ד	איכא	דאמרי	רב	זה הדר	דהא רבי	חנינא	מטביל
ת	ואיכא	דאמרי	רב	אין זה הדר	הא ר'	חנינה	מטביל
15	ואיכא	דאמרי	רב	אין זה הדר	והא ר'	חנינה	מטביל
19	<..>	דאמרי	א' רב	<..>	דהא ר'	חנינה	מטביל
III	איכ'	דאמ'	א' רב	זה הדר	דהא ר'	חנינא	מטביל

מ	בה	ונפיק	בה	וקשיא	מתני'		
ו	ביה	ונפי'	ביה	קשיא	מתנתין		
ל	ביה	ונפיק	ולר'	קשיא	מתני'	מתני'	
ס	בה	ונפיק	לר'	קשיא	<..>		
א	בה	ונפיק	בה	קשיא	מתני'		
נ	בה	ונפיק	ולר'	קשיא	מתניתין		
ת	בה	ונפיק	אלא	קשיא	מתניתין		
ב	בה	ונפיק	אלא	קשיא	מתניתין		
ד	בה	ונפיק	בה	קשיא	מתני'	ולרבי	חנינא
ת	בה	ונפיק	לא	קשיא	מתניתין		
15	בה	ונפיק	ולר'	קשיא	מתניתין	בשלמא	מתניתין
19	בה	<..>	ק	קשיא	מתניתין		
III	<..>	ונפיק	בה	קשיא	מתני'		

מ		לא	קשיא	כאן	ביום טוב	ראשון	כאן	ביום טוב	שני
ו	לר'	חנינ'	לא	קשיא	הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
ל	לר'	חנינא	לא	קשיא	הא	ביום טוב	ראשון	והא	ביום טוב
ס		לא	קשיא	כאן	הא	ביום טוב	ראשון	כאן	ביום טוב
א		לא	קשיא	הא	הא	ביום טוב	ראשון	והא	ביום טוב
נ		לא	קשיא	הא	הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
ת		לא	קשיא	הא	הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
ב		לא	קשיא	הא	הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
ד		לא	קשיא	כאן	הא	ביום טוב	ראשון	כאן	ביום טוב
ת		לא	קשיא	הא	הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
15	דר'	חנינה	לא	קשיא	הא	ביום טוב	ראשון	והא	ביום טוב
19		ל..>	<..>		הא	ביום טוב	ראשון	הא	ביום טוב
III	לר'	חנינ'	לא	קשיא	כאן	ביום טוב	ראשון	והא	ביום טוב

ישנן מספר גרסאות בלישנא השנייה. החילוף העיקרי הוא בדברי רב :

מלד, III, גליון ו, רש"י, אור זרוע, רא"ה, שבולי הלקט, ר"א מן ההר : זה הדר. א : אחין זה הדר.

נסתב, 15, ת, 3, ר"ח, ריצ"ג,¹⁶⁷ ראבי"ה,¹⁶⁸ עיטור, רי"ד¹⁶⁹ : אין זה הדר.¹⁷⁰

לגרסת 'זה הדר' ההבדל בין שני הלשונות בדעת רב הוא ברור.

לגרסה 'אין זה הדר' אין הבדל, לכאורה, בין שתי הלשונות בדעת רב. ההבדל בין הלשונות לגרסה זאת הוא, שבלשון הראשונה מתרצים שעכברים דינם שונה, ואילו בלשון השנייה לא מתרצים את דברי רב.

גרסה זאת קצת קשה משום שמקשים על רב ולא מתרצים או מציינים שדבריו נשארים מוקשים ב'קשיא' או 'תיובתא'. ייתכן שמשום כך ב-ו הלישנא בתרא לא מופיעה ומ"מ הושלמה בגליון.

פירוש מעניין לגרסה זו עולה מדברי ר"ח. ר"ח כותב על סוגייתנו כך : 'אמר רב אין זה הדר פי בתימה כלומר הדר הוא זה וכשר, דר' חנינא מטבל ביה ונפיק'. ר"ח גורס 'אין זה הדר' אך קורא את דברי רב באופן שונה מקריאתם בלישנא קמא. לפירושו, בניגוד ללשון הראשונה שבה יש לקרוא את דברי רב בניחותא, ואכן אתרוג שאכלוהו עכברים אינו הדר ופסול, בלשון השנייה יש לקרוא את דברי רב בתמיה ואתרוג שאכלוהו עכברים הדר הוא וכשר. בלשון זו, דברי ר' חנינא הובאו על ידי רב עצמו כסיוע כפי שעולה מלשונו של ר"ח 'דר' חנינא'.¹⁷¹ אפשר שר"ח גרס בתלמודו 'הא ר' חנינא' ובפירושו שינה ל'דר' חנינא' כדי לפרש את דבריו של רב.¹⁷²

נראה, שפירוש זה מתאים לגרסת **תב**, וזאת משתי סיבות עיקריות :

א. בלישנא קמא גורסים לשון שאלה 'איני והא' ואילו בל"ב 'הא', ורגליים לדבר שנקרא בניחותא.

ב. בלישנא קמא השאלה מהמשנה נשאלת לר' חנינא, ואילו בל"ב, לפי גרסת כה"י התימניים, השאלה נשאלת בסתם ומשמע שמקשים גם על רב, כפי שעולה מפירושו של ר"ח.¹⁷³

¹⁶⁷ שערי שמחה, א, עמ' קז.

¹⁶⁸ ראבי"ה, ב, עמ' 403.

¹⁶⁹ הרי"ד אינו מביא את שתי הלשונות אך אינו מביא התירוץ לרב שבל"ק ולכן נראה שמביא את הל"ב וגורס 'אין זה הדר והא ר' חנינא...!'

¹⁷⁰ לגבי **ס** ראה נעם, מסורות, עמ' 143 הערה 300 'המלה שלפני זה הדר אינה קריאה בכ"י ס אבל הרווח מלמד שגרס אין זה הדר'.

¹⁷¹ וכן נראה ביאור הגרסה ב-א שגורס 'אין זה הדר' אך גורס 'דהא' (ראה נעם, מסורות, עמ' 143 הערה 301 שכתבה שגם **ס** גורס 'דהא'. אך מעיון בכה"י נראה שגורס 'והא' ותקנו ל'דהא'). וכן הוא בראבי"ה : 'איכא דאמרי אמר רב אין זה הדר פירוש בתמיה כלומר הדר הוא והא ר' חנינא...! (ראה אפטוביצר הערה 13 ש'והא' בניחותא). וכן נראה לפרש בעיטור שכותב : 'אמר רב אין זה הדר וכשר דהא ר"ח מטביל ביה ונפיק...! (אך ראה תועפות ראם עמ' 485 הערה כז שמפרש בעיטור : 'אין זה הדר לצאת בו כמו שהוא קודם שנחתך... וכשר אחר שיחתך... ועיין בט"ז סי' תרמ"ט סק"ח ואכמ"ל).

¹⁷² אך ראה בורגנסקי, סוכה, עמ' 547 הערה 1 שכותב על ר"ח : 'ופירושו דחוק שלא מקובלת לשון תימה במימרא אלא במעשה. ונדחק לפרש כך בגלל הגירסא המורכבת שהיתה לפניו אין זה הדר דהא...! וכעין זה ראה הלבני, מקורות, עמ' ריט הערה 4 : 'ושמא שימש פירוש זה המעבר בין הגרסה המקורית אין זה הדר ובין הגרסה המתוקנת זה הדר'. טענתו של בורגנסקי על לשון תימה שאינה מקובלת במימרה זקוקה לראיה.

¹⁷³ ר"ח כותב : 'אלא מתני' דקתני חסר כל שהו פסול קשיא עליהו...! ובאור זרוע : 'ואלא קשיא מתניתין לתרויהו... ויש ספרים דגרס ולר' חנינא קשיא מתני' וליתא דלתרויהו קשיא והכי גרס בפר"ח' וכ"כ הראבי"ה וראה דק"ס עמ'

לפני רב האי גאון עמדה גרסה אחרת. הריצ"ג כותב :

ואמר רבינו האי סוגיין כלישנא בתרא והלכה כר' חנינא דרב תלמיד לגבי דר' חנינא ואין הלכה כתלמיד במקום הרב והכין גרס רבינו האי ללישנא בתרא אתרוג שנקבוה עכברים אמר רב אין זה הדר כלומר אינה כשרה שאין בה שום הדר ר' חנינא מטביל בה ונפיק בה כלומר חלוק הוא ר' חנינא שהיה מכשירה על דרב שהיה פוסלה ומקשינן מתניתן על דר' חנינא... בשלמא לרב ניחא אלא לר' חנינא קשיא ומשנינן

רב האי גורס בל"ב 'אין זה הדר' אך לא מציע את דברי ר' חנינא כשאלה על רב, אלא מביא את ר' חנינא כחולק על רב ולגרסה זאת מיושב הקושי שהעלינו בגרסה 'אין זה הדר' (וכן הגרסה בריצ"ג ללא 'והא').¹⁷⁴

הרי"ף כותב :

אמ' רב אין זה הדר ולא היא דהא ר' חנינא... לא קשיא מתני ביום טוב ראשון ודר' חנינא ביום טוב שני וכן הלכתא

הרי"ף אינו מביא את שתי הלשונויות ומכך שאינו מביא את התירוץ שבלישנא קמא נראה שמביא את לישנא בתרא. לפי"ז, הרי"ף גורס גם בל"ב בדברי רב 'אין זה הדר'. אך הרי"ף אינו גורס לשון שאלה 'והא' אלא לשון דחייה 'ולא היא' וכן הגרסה ב-ג ובר"י מלוניל. ולגרסה זאת מיושב הקושי בגרסה 'אין זה הדר'.¹⁷⁵

112 אות ת. ב-ס השאלה מהמשנה היא לר' חנינא ולכן קצת קשה לפרש את גרסתו כר"ח. ב-15 גורס 'איני וא"כ ודאי נקרא בלשון שאלה ולא כר"ח.

¹⁷⁴ ובמנהיג, ב, עמ' שצ: 'ורבי' היי ז"ל מחליף הגירסות לישנא בתר' כרב ופסיק כלישנא בתרא, דהוא גריס כך, אתרוג שנקבוהו עכברים אמ' רב אין זה הדר ופסול והא ר' חנינא מטביל בה ונפיק... ובריצ"ג שם מביא: 'ורב נטורנאי נמי הכי סבר הלכה כרב דאין זה הדר ואפילו בשאר יומי דרב ור' חנינה הלכה כרב דאי ביום טוב ראשון הא תנן נקב וחסר כל שהוא פסול בלא עכברים מהניא מאיסותא דעכברין אפילו בשאר יומי'. נראה שרב נטורנאי מתייחס לל"ב, שהרי לל"ק אין מחלוקת בין רב לרב חנינה וא"כ גרס 'אין זה הדר'. אך בריצ"ג משמע שרב נטורנאי פוסק כרב משום מאיסותא דעכברים, וא"כ נראה שמבין בל"ק שרב ור' חנינא חולקים וכן ביאר שם ביצחק ירנן. וראה הלבני, מקורות, עמ' ריט הערה 4 שדן בגרסת רב נטורנאי: '... או שרב נטורנאי רק אמר רב ורב חנינא הלכה כרב ולגירסתנו בגמרא שהיא גם גירסת רי"ף גיאת ע"כ מוסב על לשון ראשון'. הצעה זאת אינה מובנת שהרי ריצ"ג לא גרס כגירסתנו בל"ב אלא 'אין זה הדר'. ובהמשך מציע הלבני: 'אבל לגירסת רב האי גאון יתכן שרב נטורנאי מוסב על לשון שני וחולק על רב האי בהלכה ולא בגירסה'. ברודי, תשובות רב נטורנאי, עמ' 323 הערה 3 מעיר שילפי נוסחנו בתלמוד יוצא לכאורה שרני"ג פוסק על פי לישנא קמא, בניגוד לשיטתו הקבועה. אולם קיימות עדויות רבות לגרסה אין זה הדר בדברי רב בלשון השנייה'. בהמשך דבריו מציע ברודי שאפשר שרני"ג גרס את ההבחנה בין נקבוהו עכברים לבין נקב אחר בלשון השנייה, אך בינתיים לא מצא עדות כלשהי לגרסה כזאת. הצעה זאת קשה שהרי א"כ מה ההבדל בין הל"ק לל"ב. אפשרות נוספת מציע ברודי שרב נטורנאי למד על הבחנה זאת מהלשון הראשונה אף שלא עשה כך במקרים אחרים, אך כאן ההבחנה מתבקשת מן המסגרת שבה הובאו דברי רב (וראה ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 293 הערה 8 שמכיוון שבלשון השנייה רק חוזרים על דברי רב בלי לדון בהם במצב כזה יש לקבל את ההסבר בלישנא הראשונה). כפי שכתבתי נראה בוודאות שרני"ג פוסק כל"ב. ולגבי דבריו שמשום מאיסותא אפשר שזאת תוספת פירוש שאינה מדבריו. ואפשר כפי שכותב ברודי שלמד כן מדברי רב, ולפי"ז אינו פוסק כך רק לגבי עכברים אלא כל נגיסה היא מאיסותא שהרי רב חולק על ר' חנינא. יש להעיר, שרב נטורנאי ורב האי פוסקים הלכה בסוגייתנו לפי כללי ההלכה, ונראה שלא גורסים לשון שאלה 'והא' ולכן הצגת הדברים היא כמחלוקת ופוסקים בה הלכה, אם כי אין הדבר מוכרח.

¹⁷⁵ ועיין בב"י סי' תרמ"ט שמביא את דברי הרי"ף וכותב שכן נראה שהיא דעת הרמב"ם שלא חילק בין נקבוהו עכברים לנקבוהו ע"י דבר אחר וטעמם מפני שפוסקים כל"ב. ותמה על כך הב"י שיש לתמוה על הרי"ף מדוע מביא את הל"ק וכתבו עליו ולא היא דכיון דמכח ל"ב הוא דפסקי הכי לא הוה להו לכתוב אלא ל"ב, ועי"ש מה שמתרץ. ולפי מה

לפנינו אפוא ארבע גרסאות עיקריות בלשון השניה.

1. גרסת רש"י ועל פיה יש לגרוס בדברי רב 'זה הדר, דהא ר' חנינא'.
2. גרסת התימניים 'אין זה הדר, הא ר' חנינא' ופירושה כר"ח היינו שדברי רב נאמרו בתמיה.
3. גרסת רב האי 'אין זה הדר, ר' חנינא' ולפנינו הצגת מחלוקת.
4. גרסת הרי"ף 'אין זה הדר, ולא היא דהא'.

איזוהי הגרסה המקורית?

ריבוי העדים הגורסים 'אין זה הדר' ומשקלם מלמד שזו הגרסה המקורית, וגרסת רש"י היא פרי הגהה שמטרתה להבהיר את ההבדל בין שני הלשונות. יש להוסיף שאילו הייתה גרסת רש"י מקורית, לא הייתה כל סיבה להגיהה שכן ההבדל בין שתי הלשונות לגרסה זו הוא ברור. קשה יותר להכריע בין שלש הגרסאות האחרות. ואולם נראה לומר שאילו גרסת הגאון או הרי"ף היו מקוריות, קשה מאוד להבין כיצד נוצרו הגרסאות המקדימות לדברי ר' חנינא את המילה 'הא' או 'דהא' כאשר אין תשובה לשאלה זו בסוגיה עצמה. ואולם, אם הגרסה המקורית הייתה כתימניים, ופירושה כר"ח, אפשר שצורת קריאה זו (בתמיה) לא עלתה על דעת פרשנים אלו ולכן הגיהוה אם על ידי מחיקת המילה 'הא' ואם על ידי הוספת 'ולא היא'.

רש"י הגיה את הגרסה ל'זה הדר' (במקרה זה רגלים לדבר שרש"י הוא שהגיה את הגרסה), ולפיה רב סובר שאתרוג שנקבוהו עכברים הוא עדיין הדר ולא כלישנא הראשונה שלפיה רב סובר שאין זה הדר.¹⁷⁶ לגרסה זאת דברי ר' חנינא משמשים כסיוע לפסק של רב ולא כשאלה עליו.¹⁷⁷ גרסת רש"י לא שינתה את תוכן דבריו של רב אלא הבהירה את דעתו ומנעה בלבול בקריאת דבריו.

סיכום: גרסת כה"י התימניים היא הגרסה המקורית בסוגיה ופירושה נמצא בר"ח. לפי גרסה זו שאלת הגמ' מהמשנה בלשון שנייה היא גם על ר' חנינא וגם על רב. ב-15, ס נשתמרה בעיקרה גרסה זאת אך לא עמדו על פירושה. הגרסה המשנית נמצאת אצל הגאונים והרי"ף. בגרסה זו נהפכה משמעות דברי רב בלשון השנייה, ונמצאו רב ור' חנינא חולקים זה על זה. אף רש"י הגיה את

שכתבתי אין זה קשה שהרי כך גורס הרי"ף בל"ב. יש לציין, ש-א גורס בלישנא קמא 'ולא היא'. בלישנא קמא גרסה זאת אינה נכונה, שהרי דברי רב אינם נדחים אלא שואלים ומתריצים אותם. לכן נראה, שגרסה זאת היא בהשפעת גרסת הרי"ף בלישנא בתרא ולא גרס זאת במקום הנכון.

¹⁷⁶ וראה נעם, מסורות, עמ' 143 הערה 301: 'ניכר שרש"י ביקש לתקן את הנוסח אין זה הדר'. לגרסה זאת הפסול של חסר אינו משום הדר וכפי שכותב רש"י: 'ובענין לקיחה תמה דכתב ולקחתם לקיחה תמה'. לדעת רש"י כאשר אינו הדר פסול כל שבעה משא"כ בחסר (ובל"ק השאלה היא שהרי חסר הוא הדר). אך הרמב"ם סובר שהדר פסול רק ביו"ט ראשון וא"כ יש להבין מה השאלה בל"ק על רב. הכפ"י מיישב דפשיטא לרש"י שרב מייירי ביו"ט שני, שהרי ביו"ט ראשון פשיטא שפסול ועל כך הקשו שהרי הדר אינו פסול אלא ביו"ט ראשון. לדעה זאת, חסר פסול משום הדר (וכן סובר המכתם), וא"כ א"א לגרוס בל"ב 'זה הדר' שהרי אינו הדר. אך הלח"מ מיישב את דברי הרמב"ם שישנו הדר שפוסל כל שבעה וישנו הדר שפוסל רק ביו"ט ראשון. ולפי"ז, אפשר שכוונת רב 'זה הדר' היא שאין זה הדר שפוסל כל שבעה. וכן הוא בר"א מן ההר 'ואף זה הדר ליום שני קאמר'. וכן כותב הרי"ן בריש פירקין: '... בלישנא בתרא אמר רב זה הדר אלמא אף ביו"ט שני בעינן הדר אלא דקאמר דשפיר מקיים בה הדר...'. יש לציין, שהרי"ן מבאר כך משום הסתירה לריש פירקין ששם כתוב שיבש פסול כל שבעה משום הדר. אך הרמב"ם סובר שיבש אינו פוסל כל שבעה, וא"כ אינו סובר כר"ן שיש הדר שפוסל כל שבעה ויש שרק ביו"ט ראשון. ומ"מ ברא"ה מצינו גם שמפרש כר"ן: 'אמר רב הא זהו הדר פי' ודוקא ביו"ט שני, על אף שבריש פירקין סובר שיבש פוסל רק ביו"ט ראשון.

¹⁷⁷ לכן בעדים אלו גרסו 'דהא'. ב-מ גרס 'והא' וגרסה זאת קשה שהרי אין זאת שאלה ואפשר שנקרא בניחותא (ב-מ ישנן גרסאות כלאיים רבות ואפשר שגם כאן זאת גרסת כלאיים). לגרסת עדים אלו השאלה מהמשנה היא גם לרב ולפי"ז קצת קשה הגרסה 'ולר' חנינא קשיא מתניתין'. גרסה זאת מופיעה בכל העדים שגורסים את דברי ר' חנינא כסיוע מלבד **מתב, 19, ת**.

הגרסה המקורית אלא שהגהתו לא שינתה את תוכנה. גרסת רש"י נמצאת ב-**מולד III** (ב-מ גרסת כלאיים). ב-א גורס כפירוש ר"ח אך הושפע מלשונו 'דהא'. ב-ג גורס כרש"י.

7.37 לז ע"א ד"ה 'ור"י

ור"י סבר הנך לדפנות... וליג של ארז... סככה בנסרים של ארז גרסינן הכא הגמ' מביאה ראייה לר' יהודה שסיב ועיקרא דדיקלא הוא מין לולב מהמשנה מסככין בנסרין. במשנה זאת אין לגרוס 'של ארז'. לאחר מכן מקשה הגמ' מהברייתא שנוקטת במקרה שסיככה בנסרים של ארז ור' יהודה מכשיר ומכאן שאין צורך לסכך בארבעת המינים. בברייתא זאת צריך לגרוס 'של ארז' וממילים אלה מקשה הגמ'. כל כה"י גורסים כך ואין מדובר בהגהת רש"י אלא רש"י מוציא מטעויות שאירעו במסירה.

סיכום: גרסת רש"י היא המקורית וכך גורסים כל כה"י.

7.38 לז ע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג אמאי ולקחו ונתן אמר רחמנא אלא ש"מ לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה

מ	אמאי	ולקח	ונתן	אמ'	רחמנא	אלא	ש"מ	דנתינה	על
ו	אמאי	ולקח	ונתן	א'	רחמ'		ש"מ	מדנתינה	על
ל	אמאי	ולקח	ונתן	אמ'	רחמ'	אלא	לאו שמ' מי'	נתינה	על
ס	ואמאי	לקח	ונתן	א'	רחמנא	אלא	שמע מינה	נתינה	על
א	ואמאי		ונתן	אמ'	רחמנא	אלא	לאו ש"מ	נתינה	על
נ	ואמאי	ולקח	ונתן	אמ'	רחמנא	אלא	שמע מינה	נתינה	על
ת									
ב									
ד	אמאי	ולקח	ונתן	אמר	רחמנא	אלא	לא שמע מינה		
ת									
15	ואמאי	ולקח	ונתן	אמ'	רחמ'	אלא	לאו שמע מינה		
19	ואמאי	ולקח	ונתן	א'	רחמ'	אלא	לאו שמע מינה		
III	ואמאי	לקח	ונתן	א'	רחמ'	אלא	לאו ש"מ	נתינה	על

מ	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	הכא
ו	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	
ל	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	הכא
ס	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	הכא
א	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	הכא
נ	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	הכא
ת						
ב						
ד						
ת						
15						
19						
III	ידי	דבר	אחר	שמה	נתינה	והכא

מ	נמי	לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
ו		לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
ל	נמי	לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
ס	נמי	לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
א	נמי	לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
נ	נמי	לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחה
ת								
ב								
ד		לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמ'	לק יחה
ת								
15		לק יחה	על	ידי	דבר	אחר	שמה	לק יחא
19		<...>						לק יחה
III	נמי	נתינה	על	ידי	דבר	אחר	שמ'	לק יחה

הריטב"א מבאר את חילופי הגרסה בסוגיה :

ה"ג וכן הוא בנוסחי דוקאני אמאי ולקחו ונתן אמר רחמנא אלא לאו ש"מ נתינה... הכא נמי לקיחה... מיהו ק"ל בה טובא חדא דהאי ונתן דכתיב בקרא לאו אאפר קאי אלא אמיס... ועוד אדיליף מונתן לילף מלקיחה גופא דהא כתיב בה באפר ולקחו לטמא... ומשמע דהא אקשיתיה לרש"י ז"ל ולא גריס אלמא נתינה ע"י דבר אחר... מיהו אכתי קשיא למה ליה למימר ולקחו ונתן אמר רחמנא אי מלקיחה יליף לימא ולקחו לחודיה ואי מנתינה יליף לימא ונתן לחודיה. והנכון דתרווייהו צריכי ליה ומולקחו לא מצינן למילף דמי יימר לן דלקיחת אפר בשפופרת הוה דלמא לקח בידו ממש ונתן בשפופרת, להכי ילפינן מנתינתו... ודקאמרת דנתן לאו אאפר קאי, וכיון דלא כתיב ביה נתינה בכל דבר היא כשרה, הא ליתא, דכיון דכתב רחמנא לקיחה לא סגי' דלא מיירי בנתינתו שאין לו להניחו במקום שלקחו לעולם אלא ודאי האי ונתן נדרש לפניו ולאחריו...

הריטב"א מעלה את הקשיים בנוסח הרווח בסוגייתנו,¹⁷⁸ ראשית מדוע לא מוכיחים מלקיחת האפר ובנוסף לכך המילה 'ונתן' איננה מוסבת על האפר אלא על נתינת המיס, ומבאר הריטב"א שעקב קשיים אלו הגיה רש"י. הריטב"א מבאר את הנוסח הרווח שההוכחה היא מנתינת האפר מכיוון שלא מוזכר שלקיחת האפר הייתה בשפופרת, והמילה 'ונתן' נדרשת גם על האפר וצריך לתת אותו לאחר שנתן את המיס.

לסיכום, לפי הנוסח הרווח בסוגייתנו ההוכחה ממשנת פרה היא שנתנה ע"י דבר אחר שמה נתינה והפסוק המצוטט הוא 'ולקח ונתן'.¹⁷⁹ רש"י הגיה לכך שההוכחה היא שלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה.¹⁸⁰ הגהתו של רש"י לא השפיעה על כה"י ורישומה ניכר רק ב-19,15,4.¹⁸¹

¹⁷⁸ ניתוח החילופים נמצא גם בתוספות ד"ה 'אמאי'.

¹⁷⁹ וכן הוא ברא"ה וקטע מפירוש קדמון לסוכה בפירוש לסוכה (אוצה"ג עמ' 116). תוספות ד"ה 'אמאי' גורסים 'נתינה ע"י דבר אחר' אך גורסים 'ונתן' ואינם גורסים 'ולקח' ומעידים שכך כתוב בכל הספרים. ובמאירי יש להסתפק האם הייתה לפניו גרסה אחרת. המאירי מביא את הראיה מאזוב שספקו בכוש ובחוט ולא הביא את הדחייה של הגמ' לראיה זאת. ולאחר מכן מביא את נתינת האפר ומסיים 'ומ"מ אם הפילה הוא מתוך הכלי שהוא בו לתוך הכלי שהמים בתוכו כשר, כשם שלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה כמו שבארנו כך נתינה ע"י דבר אחר שמה נתינה'.

¹⁸⁰ וראה בסעיף 5.1.57 שהגהה זאת נמצאת כבר בר"ח ואף מחק את 'ונתן'.

¹⁸¹ ב-19 הקטע הנ"ל קרוע אך לפי המקום החסר נראה שגורס כ-15. כה"י התימניים דילגו מחמת הדומות על קטע זה.

ב. הגמ' מקשה על תירוץ זה האם בעצים דמשחן תחול קדושת שביעית מכיוון שהנאתן וביעורן שווה ומשיב רבא שסתם עצים להסקה עומדין.
ג. רב כהנא מעמיד את דין עצים בשביעית במחלוקת תנאים, ומביא מחלוקת תנאים בין ר' יוסי ורבנן מהם השימושים המותרים בדבר שיש בו קדושת שביעית.
חילופי הנוסח נמצאים בשלב ג' של הסוגיה. הגרסאות השונות נחלקו האם רב כהנא מתייחס לשלב א' של הסוגיה או לשלב ב'.
רש"י כותב על סוגייתנו כך:

ה"ג עצים דהסקה תנאי היא ועצים דהסקה גופייהו שהנאתן אחר ביעורן תנאי היא אי נהגא בהו שביעית אי לא... ואני שמעתי מרבתי שהיו גורסים וסתם עצים להסקה ניהו תנאי היא וכן כתוב בכל הספרים וטרחתי מנעורי בכל צידי שיטת הש"ס לישבה כפי דבריהם ואיני יכול ומצאתי גירסא זו בספר כתב ידו של רבינו גרשום בן יהודה מנחתו כבוד ובסדר ישועות של רבינו יצחק בר מנחם כתוב ואינו מוגה וכן נראה בעיני.¹⁸⁵
לפני רש"י עמדה הגרסה 'סתם עצים להסקה תנאי היא' ומעיד שכך היא הגרסה בכל הספרים. גרסה זאת איננה מובנת ולכן רש"י גורס 'עצים דהסקה תנאי היא'.
לגרסת רש"י משפט זה מוסב על שלב א' של הסוגיה, ואילו לגרסת הספרים משפט זה מוסב על שלב ב' של הסוגיה. לגרסת רש"י דין קדושת שביעית בעצים דהסקה תלוי במחלוקת תנאים. לרבנן ממעטים דבר שאין הנאתו וביעורו שווה ולכן בעצים אין קדושת שביעית ואילו לר' יוסי ממעטים דבר שאין הנאתו שווה בכל אדם ולכן בעצים יש קדושת שביעית.
רש"י אינו מפרש את גרסת הספרים ויש לדון מה משמעותה. בראשונים מובאים שלושה הסברים לגרסה זאת:

א. רש"י בב"ק¹⁸⁶ מפרש שרבנן סוברים סתם פירות לאכילה וחלה עליהם קדושת שביעית ולכן אפילו לקטן למשרה ולכביסה לא מועילה מחשבה, וה"ה גבי עצים שסתמן להסקה. ור' יוסי סובר שסתם פירות לאכילה אך כאשר לקטן למשרה מועילה בהם מחשבה ולא חלה עליהם קדושת שביעית, ולפי"ז חלה קדושת שביעית בעצים דמשחן.¹⁸⁷ פירוש זה קשה מאד, שהרי לא נחלקו ר"י וחכמים האם חלה קדושת שביעית על פירות שנלקטו למשרה אלא בשימושים המותרים בפירות שיש בהם קדושת שביעית.¹⁸⁸
ב. הגאון מפרש גרסה זאת:

¹⁸⁵ ראה נעם, מסורות, עמ' 117 הערה 65 בהבנת לשון רש"י לגבי המצוי בספרים שלפניו.

¹⁸⁶ רש"י בב"ק קב ע"א. ביאור זה מובא בשם רש"י גם בתוספות בסוגייתנו ד"ה 'ועצים'.

¹⁸⁷ המהר"ם מבאר את פירוש רש"י הנ"ל שלכו"ע עצים להסקה ניתנו אלא שחולקים האם מחשבה מוציאה אותם מהסתם או לא ע"ש באריכות.

¹⁸⁸ הריטב"א מקשה: 'וליתא דהא במתניתין דמייתי דלא דרשינן דומיא דלאכלה, אלא אפילו עצים דהסקה שהנאתן אחר ביעורן יש בהן קדושת שביעית וכן בכל דכותיהו'. תוספות רבי' פרץ לב"ק מקשה מכך שנקראים פירות שביעית ומשמע שנלקטו כבר בקדושת שביעית ולא למשרה (וכן הקשה בתוס' ר"ד בב"ק). בתוספות רא"ש מקשה: 'מאי קבעי לר' יוסי נמי הא כתיב לאכלה, ומשני ההוא מיבעי ליה לאכלה ולא למלוגמא הא איהו נמי דריש לאכלה ולא למשרה ולכבוסה היכא דלא ליקטן מתחילה לכך', ועיין במהרש"א שהקשה כן ומה שתירץ שם. המהר"ם מקשה על פירוש זה שלפיו לא מתיישבת לשון הגמ' שממנה משמע שמחלוקת רבנן ור' יוסי היא בדרש הפסוק ולא משום שמחשבה מוציאתן שלא תחול עליהן קדושת שביעית וע"ש מה שתירץ. וראה נעם, מסורות, עמ' 118-119 שמקשה מעין קושיות אלו על פירוש רש"י בב"ק.

דרכי יוסי סבר הואיל ורוב פירות הנאתן וביעורן שוה, הני דמשרה וכביסה כיון דמיעוטא נינהו נגררין אחר שאר פירות, דאע"ג דהני אין הנאתן וביעורן שוה כהנאתן וביעורן שוה דמו ומותר, הכא נמי כיון דסתם עצים להסקה ניתנו הני עצים דמשחן כיון דמיעוט נינהו נגררין אחר רוב עצים וכהנאתן אחר ביעורן דמי ואין בהם קדושת שביעית, ות"ק סבר כיון דמשרה וכביסה הנאתן אחר ביעורן אסור, התם נמי כיון דעצים דמשחן הנאתן וביעורן שוה אין בהם משום קדושת שביעית.¹⁸⁹

אך ביאור זה קשה, שהרי לפי"ז לרבנן אם יחשוב על הפירות למשרה ולכביסה אזי לא יהיה בהם קדושת שביעית כפי שבעצם דלמשחן אין קדושת שביעית. אלא ודאי לגבי היתר שימוש לא הולכים אחר רוב השימוש, משא"כ בהגדרת הדבר לענין קדושת שביעית שם רוב שימוש קובע.¹⁹⁰

ג. ר"ח מפרש :

וסתם עצים להסקה עומדים ואין מותרין בשביעית אלא משום הנאתן אחר ביעורן תנאי היא דתניא אין מוסרין פירות שביעית למשרה ולכביסה. פי' כגון פירות שמלבנין וכובסין בהן כגון הבורית וכיוצא בהן בשביעית אסור. מהאי טעמא דכתיב לכם לאכלה, בעינן לכם דומיא דלאכלה, מה לאכלה בעת הנאתו מתבערין אף לכם בעינא להיות ביעורו בעת הנאתו [לאפוקי משרה ששורין בו הפשתן וכביסה], שמתכבסין ומתלבנין אחר ביעורן, ונמצאת הנאתן אחר ביעורן ואסור, וכן העצים...¹⁹¹

לדעת ר"ח, 'תנאי היא' הינו אמירה בפני עצמה שלא מוסבת על שלבי הסוגיה הקודמים. קטע זה עוסק בשאלה מדוע מותר להשתמש בעצים להסקה, ועל כך נאמר שענין זה נתון במחלוקת תנאים לדעת רבנן משום שאין בהם קדושת שביעית ולדעת ר' יוסי משום שמותר להשתמש להנאה ששווה בכל אדם.¹⁹²

בעל המאור מביא גרסה נוספת מהגאונים 'רב כהנא אמר עצים להסקה נתנו תנאי היא'. בעה"מ מבאר גירסה זאת כך :

ופירוק שני הוא חוץ מן הפירוק של רבא שאמר סתם עצים להסקה הם עומדים, בא רב כהנא להוסיף ולומר דאפי' עצים דהסקה עצמן שהנאתן אחר ביעורן איכא תנא דאמר יש בהם משום קדושת שביעית. והיינו דר' יוסי... ואמטול הכי איצטריכא לאוקמי בבת שישית

¹⁸⁹ מובא בשיטמ"ק לב"ק (=אוצה"ג, ב"ק, עמ' 157-158).

¹⁹⁰ כמו כן, קשה קושיית הריטב"א שמהדרשה עולה שלר' יוסי (לעיל הערה 188) יש קדושת שביעית אפילו בעצים להסקה וכן קושיית המהר"ם (לעיל הערה 188) שמשמע שהמחלוקת היא בדרש הפסוק ולא משום שנגררין אחר הרוב, וראה נעם, מסורות, עמ' 119 הערה 73 מה שהקשתה על פירוש זה.

¹⁹¹ גרסה זאת ופירושה נמצאת גם בקטע מפירוש קדמון ('י כהן', "פירוש קדום מהגניזה לסוגית שביעית", מוריה, רכו-רכח, עמ' ג-ז).

¹⁹² ראה נעם, מסורות, עמ' 120 הערה 78. וראה שם בהערה 79 שכותבת 'אבל פירושו הולם את הנוסח האחר'. אין זה מדויק, וכפי שכתבתי לפי ר"ח אין זה מוסב על שלב א' שבסוגיה אלא דן בהיתר השימוש להסקה. ועיין בתוספות רי"ד (ב"ק קב) שמביא את הגרסה 'ועצים להסקה תנאי היא' ומפרשה, ומקשר זאת לפירוש ר"ח מכיוון שמר"ח עולה שדין עצים להסקה נתון במחלוקת.

הנכנסת לשביעית ואפי' היה לולב העומד להסקה, ולת"ק דר' יוסי... ועצים להסקה לדידהו
אין בהם משום קדושת שביעית כלל.¹⁹³

והראב"ד מוסיף לפרש גרסה זאת:

[...] הלכך עצים דהסקה נמי שוה לכל אדם הוא ונוהג בהם שביעית, ומתוך טעמיה נמי
מרבין מיניה צבעים לקדושת שביעית אע"ג דלאו בני אכילה נינהו.

לגרסה זאת, רב כהנא מוסיף על רבא שדין עצים להסקה נתון במחלוקת. כמו כן, רב כהנא מעמיד
את המשנה כר' יוסי ולכן בלולב יש קדושת שביעית ואי"צ לחלק בין לולב לעצים להסקה.¹⁹⁴
מהדיון בגרסאות אלו עולה, שגרסה הספרים ודאי מוקשית היא ובמידה והיא המקורית ניתן
להבין מדוע הגיהו אותה. כמו כן, ניתן להבין מדוע שינו את גרסת רש"י, מכיוון שבסדר הסוגיה
שלב זה מופיע לאחר שלב ב', ולכן אפשר שבאשרה או במכוון קישרו זאת לשלב ב' הסמוך
אליו.¹⁹⁵ לגבי גרסת הגאונים, גם היא אינה פשוטה, שהרי בפשטות רבן אינם חולקים על ר' יוסי
לגבי לולב.¹⁹⁶ וא"כ כל הגרסאות מוקשות הן.

¹⁹³ לגרסת בעה"מ 'להסקה ניתנו' לכאורה משפט זה מוסב על שלב ב'. לכן, בעה"מ בפירושו מבאר זאת תחילה על
דברי רבא, אך מתייחס לדין שביעית בעצים להסקה ולא דן בסתם עצים. ולאחר מכן מבאר שרב כהנא חולק על
הנאמר בשלב א' וכך מבאר את לשון המחלוקת. וראה עמינח, סוכה, עמ' 146 שמפרש את דברי רב כהנא כחולקים על
רבא כיוון שלרבא לכו"ע עצים להסקה אין בהם קדושת שביעית. אך לא נראה כן, שהרי בעה"מ מפרש שרב כהנא בא
להוסיף על רבא ולא לחלוק עליו, ואילו המחלוקת היא על הנאמר בשלב א'.

¹⁹⁴ הרשב"א בב"ק מביא את הגרסה ועצים תנאי היא ול"ג ועצים להסקה, וכותב עליה שהיא הגרסה הנראית הנכונה.
ומפרש הרשב"א גרסה זאת שלרבן בעצים דהנאתן לאחר ביעורן בהנהו לא משתעי קרא דהנהו אין בהם קדושה אבל
לר' יוסי אפי' בעצים. ומוסיף הרשב"א שספיח סטיס וקוצה (ב"ק קא ע"ב) אתיא כר' יוסי ויש להן שביעית. ואע"ג
דחשבינן להו דהנאתן וביעורן שוה לא מודו בה רבן דלאכלה כתיב ולא נאסר אלא מידי דאכילה כפירות. ומסיים
הרשב"א שאפשר לגרוס אפי' לפירוש זה עצים להסקה כלומר דלא משחן אלא בעצים דעלמא שאין הנאתן אלא לאחר
הסיקן. לדעת הרשב"א, רב כהנא ודאי חולק על התירוץ הראשון וסובר שלרבן כלל אין קדושה בעצים שאינן לאכילה
ולדעת ר' יוסי בכל אופן יש קדושה בעצים. ולכן א"א לתרץ שבלולב יש קדושת שביעית לדעת רבן וצריך להעמיד את
המשנה כר' יוסי. לדעת בעה"מ, רב כהנא לא מקבל שלולב הנאתו וביעורו שווה ולכן מעמיד את המשנה כר' יוסי.
הרמב"ם בפירושו המשנה כותב: 'אבל הלולב מותר למוכרו לפי שהוא כעצים ואין קדושת שביעית חלה עליו' (ועיין
בהערות הרב קאפח שבמקור היה כתוב 'אבל הלולב מותר למכרו כי בשנה הששית נתהווה אע"פ שנקט בשביעית
ומחקה רבינו ותיקן בכתב ידו כלפנינו'), וראה רע"ב ובתוספות רעק"א. וכ"כ הרדב"ז בדעת הרמב"ם ה' שמ"ט
ויובל פ"ח הי"א. דעת הרמב"ם שלולב אין בו קדושת שביעית היא כתירוץ של רב כהנא עפ"י גרסת הגאונים. אפשר
גם שדברי הרמב"ם אינם תלויים בגרסת הגאונים, ובסוגייתנו דוחה את דברי הסתמא שבלולב יש קדושת שביעית
(דברי רבא במקורם אינם על סוגייתנו) ופוסק כפשט המשנה. כך גם נראה מהרי"ף שמביא את המשנה ואינו מביא
כלל את הדיון בגמ'.

¹⁹⁵ ראה נעם, מסורות, עמ' 122: 'נראה שמראשיתם אכן הוסבו דברי רב כהנא, דרך מחלוקת, על ראש הסוגיה,
ודווקא על ראש הסוגיה כפי שהוא בב"ק... אחר שהבחין רבא בין הצמחים הצובעים... לבין עצים... חלק עליו רב
כהנא בטענה שבעצים גופם תנאי היא. זה היה רצף הסוגיה מתחילתו, אלא שהמאמר המוסגר בדבר עצים דמשחן פרע
אותו, ונתפרשה מימרת רב כהנא על גביו, ולא בהקשרה הראשון. ההקשר החדש חייב הגהה ופרשנות מאולצת של
מימרת רב כהנא. כל זה התרחש כבר בבבל, בדורות הגאונים לכל המאוחר'.

¹⁹⁶ לדעת בעה"מ רבן חולקים על ר' יוסי וסוברים שלולב הנאתו לאחר ביעורו וזה לא שמענו. ולדעת הרשב"א רבן
סוברים שקדושה חלה רק באוכלים וגם זה חסר מן הספר.

אך מ"מ מבין שלושת הגרסאות, אין הגיון להגיה לגרסת הגאונים. דהיינו, על אף הקשיים בגרסת הספרים ובגרסת רש"י, במידה והן המקוריות לא היו מגיחים אותן לגרסת הגאונים, ולכן נראה להכריע בגרסת הגאונים.¹⁹⁷

בנוסף לכך, נראה שבסוגייתנו גרסה זאת קשה עוד יותר. בסוגייתנו השאלה היא על הדיון הסתמאי שמניח שבלולב יש קדושת שביעית. ולגרסה זאת רב כהנא מתרץ שהסתמא מעמידה את המשנה כר' יוסי שיש בלולב קדושת שביעית. תירוץ זה אינו מובן, מדוע שהסתמא תעמיד את משנתנו כר' יוסי ולא כרבנן.¹⁹⁸ לעומת זאת, בסוגיית ב"ק שם השאלה היא על משנת הצבעין שממנה עולה שיש בהן קדושת שביעית, ועל כך משיב רב כהנא שמשנה זאת אליבא דר' יוסי. נראה א"כ, שהסוגיה המקורית היא בב"ק¹⁹⁹ ומשם הועברה סוגיה זאת לכאן וא"כ רב כהנא לא בא לתרץ את הסתמא אלא את משנת הצבעין. ולגבי סוגייתנו צ"ל שהסתמא סוברת שבלולב הנאתו וביעורו שווה ולכן מעמידה את משנתנו בבר שישית שנכנס לשביעית.²⁰⁰

לגבי מצב העדים בסוגייתנו. ב-**מולאתבד, ת** ובגליון V²⁰¹ גורסים כרש"י 'ועצים להסקה תנאי היא' (ב-א נשמטה המילה 'תנאי').²⁰² ב-ג גורס 'ועצים להסקה ניתנו תנאי היא' כגרסת רבותיו של רש"י ור"ח.²⁰³ ב-ס גורס 'ורב כהנא אמ' <...> עצים להסקה תנאי היא' (נראה שמחקו את המילה 'סתם') והיא כגרסת הגאונים שמביא בעה"מ.

בכל העדים שלב זה מופיע בשם רב כהנא לבד מ-אד. ב-מלנ, 17 גורסים 'וכן אמר רב כהנא סתם עצים להסקה הן עומדין'.²⁰⁴ נראה שבאו להוציא מהאפשרות שרב כהנא חולק ולכן גורסים לשון

¹⁹⁷ הרשב"א מביא שהגרסה היא 'עצים תנאי היא', ואילו בעה"מ גורס 'סתם עצים להסקה תנאי היא'. נראה שגרסת הרשב"א מקורית ורב כהנא חולק על שלב א' של הסוגיה, מאוחר יותר כדי לקשר זאת לשלב ב' הוסיפו 'וסתם עצים להסקה ניתנו'. וראה נעם, מסורות, עמ' 122 שמכריעה כגרסת רש"י למרות שמציגה את הנוסח שלפיו רב כהנא חולק על הנאמר בשלב א'. אמנם צדקו דבריה שם שדחתה את גרסת הספרים וכן ביאורה להורתה של גרסה זאת אך לא טרחה להכריע בין גרסת רש"י לגרסת הגאונים.

¹⁹⁸ ואין לומר שמשמע לו ממשנתנו שבלולב יש קדושת שביעית, שהרי אדרבא פשט המשנה הוא שבלולב אין בעיה כלל ואילו לפי הגמ' עולה שבשנה השמינית תהיה בעיה גם בלולב ועיין פנ"י על סוגיה זאת. וראה עמינח, סוכה, עמ' 146: 'גירסא זו הולמת את הסוגיה בב"ק אבל אינה הולמת את הסוגיה בסוכה. שלפי סוגיא דעלמא בסוכה יש קדושת שביעית בלולב'.

¹⁹⁹ ראה הלבני, מקורות, ג, עמ' רכג הערה 7 שטוען שהסוגיה המקורית היא בב"ק ואמרו זאת בקשר לסתירה בין המשנה והברייתא ולא אמרו זאת בקשר לסתמא. וכן ראה נעם, מסורות, עמ' 118 הערה 72 שמוכיחה שהסוגיה המקורית היא בב"ק משום שבב"ק נובעת הרומיא ממשנה מפורשת בשביעית. הרומיא בב"ק היא בשם רבא ואילו בסוכה סתמית. גם התירוץ המנמק את תחולת השביעית על לולב ומיני צובעים בדין הנאתם וביעורם שווה הולם את מיני הצבעים ואינו מתאים לשימוש של הלולב.

²⁰⁰ לגבי הנאתו וביעורו שווים בלולב ראה בקטע מפירוש קדמון (י' כהן, מוריה, רז-רח, עמ' ז-יא ובהערה 38).

²⁰¹ פנים V גורס: 'אמ' רבא סתם עצים להסקה תנאי היא' ודילג מחמת הדומות על דברי רב כהנא. ובגליון השלים 'הן עומדין רב כהנא אמ סתם עצים להסקה תנאי' ובצד שני של הגליון 'ה"ג ועצים דהסקה תנאי היא'. בכל אופן נראה שלפניו עמדה הגרסה 'עצים להסקה תנאי' ולכן דילג. עדיין יש להסתפק האם גורס כרש"י או כ-ס (רב כהנא אמר/אמר רב כהנא).

²⁰² ראה נעם, מסורות, עמ' 144 שציינה שגרסאות מולא הם כרש"י, ואילו גרסאות דסתב גורסים אחרת. חלוקה זאת איננה מובנת, שהרי ד גורס ממש כרש"י (שאף הוא אינו גורס 'רב כהנא'), ו-תב גורסים כ-ו.

²⁰³ ונראה שכך גם הגרסה שלפני 17 ודילג מחמת הדומות על 'ועצים להסקה ניתנו'.

²⁰⁴ ב-מ' וכדאמר'. ובדק"ס עמ' 122 אות ש 'ונראה שצ"ל וכן א"ר כהנא'.

הסכמה, וכן קישרו ע"י הוספה זאת את דברי רב כהנא לשלב ב' בסוגיה. וב-אז מחקו את שמו מכאן כדי למנוע אפשרות לפרש אמירה זאת כמחלוקת.

סיכום: גרסת נ (וכפי הנראה אף גרסת 17) ור"ח היא הגרסה שרש"י דוחה. גרסה זאת היא משנית ויש לה עדויות גם אצל הגאונים. הגרסה המקורית היא גרסת ס ובעה"מ מעיד שהיא גרסת הגאונים. גרסת רש"י בסוגייתנו היא גרסה משנית ולפי עדותו לא מצא גרסה זאת בספרים והגיה מעצמו. נראה שהגהתו של רש"י השפיעה על **מולאתבד, ת**, השערה זאת מתחזקת לאור ההשוואה למצב העדים בב"ק.²⁰⁵

7.41 מא ע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג למה ליה למימר שלקחו באלף זוז להודיעך כמה מצות חביבות עליהם

יש במשפט זה מספר חילופי גרסה:

א. ב-**ולאז** 'למה לי למימר שלקחו באלף זוז'. ב-**ס, 11** בשאילתות²⁰⁶ ובהלכות פסוקות 'אמי מר שלקחו באלף זוז'. ב-**מ** גרסת כלאיים 'אמי מר שלקחו באלף זוז למה לי למימר'.

ב. ב-**מא** 'לידע'. ב-**וד**, ראבי"ה 'להודיעך'. ב-**לנ, 11** בשאילתות בה"פ ובריצי"ג עמי קט 'ללמדך'.

ג. **מואד**, ריצי"ג, ראבי"ה: חביבות עליהן. **לנ**, שאילתות,²⁰⁷ ה"פ: זהירין. **ס, 11**: זריזין.²⁰⁸ אפשר שרש"י מתכוון לאחד משלושת החילופים הנ"ל או לכולם. ואפשר שרש"י מתכוון כנגד גרסת **תב, 17, 15, 6, V** שלא גורסים קטע זה.²⁰⁹

סיכום: גרסת רש"י 'למה לי נמצאת ב-**ולאז** והורכבה גם בנוסח **מ**. גרסת רש"י 'חביבות' נמצאת ב-**מואד** אך נמצאת כבר אצל ריצי"ג. בכל אופן מדובר בתוספת מאוחרת שחדרה בניסוחים שונים.

²⁰⁵ בב"ק קב ע"א מצב העדים שונה לחלוטין. שם בכל כה"י (אסקוריאלי, המבורג, וטיקן 116 ומינכן 95) גורסים כגרסת רבותיו של רש"י (כמשמעות גרסה זאת אך בשינויי סגנון). רק בגליון כ"י המבורג ובדפוס שונצינו גורסים כרש"י. צא וראה עד כמה גדולה השפעת הגהת רש"י שהגיה בסוגיית סוכה ולא בסוגיית ב"ק.

²⁰⁶ הלכות גדולות, א, עמ' 342 (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 486).

²⁰⁷ ראה אפשטיין הערה 26 שבד"ב הורכבו שתי הנוסחאות 'זהירין' ו'חביבות'. בד"ו 'חביבות'.

²⁰⁸ וכן הוא בסדר"ע. נראה שגרסה זאת אשגרה מהמשך הסוגיה 'משגרו... ביד שלוחו להודיעך כמה הן זריזין'.

²⁰⁹ ראה נעם, מסורות, עמ' 144 הערה 308 שטוענת שרש"י בא לדחות גרסה חלופית בשני חלקי המשפט ('אמר מר' במקום 'למה לי למימר'. 'זריזין' במקום 'חביבין'). רש"י מצטט את כל המשפט, ולכן דבריה של נעם מסתברים שאכן רש"י התכוון לחילופים בכל המשפט. יש לציין, שישנו חילוף נוסף 'לידע' 'להודיעך' 'ללמדך', ושם גם אליו התכוון רש"י. ושם רש"י התכוון כנגד אלו שאינם גורסים כלל משפט זה.

ה"ג הא מדאגבהיה נפיק ביה אמר אביי כשהפכו

מ	כי	לא	יצא	בו	נמי	אמאי	פטור'	הא	כיון	דאגבהי'	נפק	ביה
ו	וכי	לא	יצא	בו		אמאי	(ח) פטור	והא	בעידנא	דאגבהיה	נפק	ביה
ל						אמאי	פטור		כיון	דאגבייה	נפק	ביה
א								והא		מדאגבהיה	נפק	ביה
נ								הא		מדאגבהיה	נפק	ביה
ת									כיון	דאגבהיה	נפק	(ל) [ב] יה
ב									כיון	דאגבהיה	נפק	ליה
ת									כיון	דאגבהיה	נפק	ליה
ד								הא		מדאגבהיה'	נפק	ביה
ז								והא	כיון	דאגבהיה	נפק	ביה
11								והא		מדאגבהיה	נפק	ביה
17						ואמאי	חייב		כיון	דהגיה	נפק	ביה
V						[אמאי	פטור	והא]		מדאגבהיה	נפק	ביה

בכל העדים גורסים את השאלה. וב-**מול, 17** ובגליון V נוספה הבהרה לשאלה אך לא נראה שרשי" בא למחוק זאת בהגהתו.²¹⁰ נראה שכוונת רשי" להגיה ללשון השאלה 'הא' ולהוציא מגרסת 'כיון',²¹¹ שיכולה להתפרש כנימוק,²¹² וא"כ בא להוציא מגרסת **תב, ת**.²¹³ **סיכום:** אין הבדל תוכני בין הגרסאות. גרסת כה"י התימניים 'כיון' היא, כפי הנראה, שריד מנוסח השאלות.

7.43 מב ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן רבי יוסי אומר השוחט את התמיד שאינו מבוקר כהלכתו מן המומין בשבת חייב חטאת... להכשירן לא גרסינן

בכל העדים גורסים 'להכשירו', חוץ מ-**מד** שלא גורסים להכשירו²¹⁴ (ב-**מ** הושלם בגליון).²¹⁵

²¹⁰ הדק"ס עמ' 128 אות י כותב על גרסת כ"י: 'ולשון שאינו הגון הוא... ונראה שכן היה לפני רשי" והגיהו'. אין נראה שזאת כוונת רשי", אע"פ שהמילים 'כי לא יצא' אינן בהירות דיו, יכול היה למחוק רק אותן ולגרוס כ-**ל**. ב-**17** 'ואמאי חייב'. לגרסה זאת השאלה היא על המימרה מדוע כאשר יצא חייב הרי במשנה פוטר ר' יוסי אע"פ שיצא.²¹¹ בשאלות (ה"ג, א, עמ' 344; אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 489): 'והוינן בה כיון דהגבהיה אגבוהי נפיק ליה ידי חובתיה כי קא מפיק ליה לרשות הרבים אמאי פטור כיון דלא חזי ליה לאו ברשות קא מפיק'. אפשטיין בהערה 89 מעיר שלשאלתא השאלה היא על משנתנו ולא על המימרה של ר' אמי וראה בסעיף 4.3.1.7. מכיון שאצל השאלות השאלה היא על המשנה יש צורך להבהיר את השאלה ולא מספיק לומר שיצא, ולכן השאלה פותחת ב'כיון' משום שעיקרה של השאלה מופיעה בהמשך. בנוסח שלפנינו אין צורך בהבהרת השאלה שהרי כבר במימרה נקבע שאם יצא ידי חובה אזי חייב ואי"צ לבאר זאת. אפשר שהלשון 'כיון' שאצל **תב, ת**, הינה שריד מנוסח השאלות שם השאלה נמצאת לאחר משפט זה.

²¹² וכן הוא בריצ"ג עמ' קכז (השלמות לעמ' קי מדף שנשמט ע"י): 'אבל אנו חיישינן לדר' אמי כיון דאגבהיה נפיק בה' (וכן הוא בעיטור). מלשוננו משמע שמפרש את המשפט 'כיון דאגבהיה' כהמשך דברי ר' אמי וצ"ע ואפשר שכוונתו שחוששים לנאמר בסוגיה על דברי ר' אמי. והרי"ף גורס 'והא'.

²¹³ אמנם גם **ל, 17** גורסים 'כיון' אך הבהירו שזאת שאלה והוסיפו 'אמאי...'. וראה נעם, מסורות, עמ' 144 הערה 313 שכותבת על הגהתו של רשי": '... המדקדקת להבהיר שהמדובר כאן בקושיה ולא בנימוק לנאמר קודם'. לכאורה, נעם סוברת שרשי" בא להבהיר שמדובר בשאלה. ברם, בטבלה היא מציינת שכל העדים גורסים כרשי" וזאת משום שאין הבדל במשמעות גם לגרסת 'כיון', אך מ"מ מכיון שרשי" בא בהגהתו לנסח את השאלה באופן יותר מובן נעם הייתה צריכה לציין שרשי" בא להוציא מגרסת **תב, ת**.

²¹⁴ הדק"ס עמ' 129 אות נ כותב: 'ומחקו רשי" דמאי שייך כאן והוא צריך תמיד אחר למצותו'.

סיכום: נראה שרש"י הגיה ומחק מילה קשה זאת. רק **מד** גורסים כמותו.

7.44 מה ע"א ד"ה 'כדי'

כדי שיהו גוחות על המזבח גרסינן גוחות מוטות כמו כותל הגוחה לרה"ר דפ"ק דמועד קטן ר"ח כותב:

ותנא רבות ארוכות גבוהות יא אמה כדי שיהו גיהות על המזבח אמה פי' גיהות יהו גחונות כמו גחונות... פי' גוהות נוטות כמו מי שהיה כותלו גוהה סותרו ובונה ופי' גוהה נוטה והוא קיר נטוי²¹⁶

בנוסח הרווח 'גוחות' (ב-ל טעה עקב דמיון גרפי וגרס 'גוחות'). ב-מתב 'גבוהות'. גרסת ר"ח 'גוהות' זהה במשמעותה ובצורתה לגרסת רש"י 'גוחות' והאותיות ה"א וחי"ת מתחלפות. נראה שרש"י בא להוציא מהגרסה 'גבוהות', גרסה זאת השתלשלה עקב טעות או חוסר הבנה מהגרסה 'גוהות'.²¹⁷

סיכום: גרסת רש"י היא המקורית. ב-מתב טעו וגרסו 'גבוהות'.

7.45 מה ע"א ד"ה 'עלה'

עלה שלש זה מקום הקרנות ולא גרסינן וכנס אמה שלא היו משוכין הקרנות כלום לפנים אלא הביא מלבן שהוא אמה על אמה ברום אמה ונתנו לקרן ומילאוהו חלקי אבנים וסיד וקוניא וזפת וכן לכל קרן

מ	עלה	שלש	וכנס	אמה	זה	מקום	מערכה
ו	עלה	שלש	[עלה	אמה	זהו	מקו'	המערכ']
ל	עלה	שלש	הקרנות	אמה	זהו	מקום	מערכה
א	עלה	שלש	הקרנות	אמה	זהו	מקום	מערכה
נ	עלה	שלש	וכנס	אמה	זהו	מקום	מערכה
ת							
ב							
ד	עלה	שלש	זהו	מקום	הקרנות		

תוספות מקיימים את הגרסה 'וכנס אמה זהו מקום הקרנות':

ולא גרסינן וכנס אמה שהקרנות לא היו משוכין לפנים כלום אלא מביא מלבן שהוא אמה על אמה ברום אמה ונתנו לקרן ומלאהו חלקי אבנים וסיד וזפת וקוניא וכן בכל קרן כך פירש בקונט' וכן מוכיח בזבחים פרק איזהו מקומן (ד' נד.) ובפרק שתי הלחם (מנחות ד' צז:) שהקרנות לא היו משוכין לפנים כלום אבל מ"מ מוחק בחנם גרסת הספרים שכתוב בכל הספרים עלה שלש וכנס אמה וזה מקום קרנות כלומר דבאותה כניסה היו הקרנות בנויים והשתא הוי ממש דומיא דאחריני עלה אמה וכנס אמה כו' זה מקום קרנות מקום הכניסה הוא מקום קרנות.²¹⁸

²¹⁵ ראה נעם, מסורות, עמ' 144 שמציינת ש-ב גורס כרש"י ואין זה נכון.

²¹⁶ וכן הוא בערוך ערך גה וציין שם למו"ק אך לא הביא את סוגייתו.

²¹⁷ הדק"ס עמ' 139 אות ס כותב: 'ולשון שאינו הגון הוא וכנראה היה כן לפני רש"י והגיהו בד"ה כדי'. וראה נעם, מסורות, עמ' 145.

²¹⁸ הריטב"א טוען שרש"י הגיה ל'מקום המערכה', וראה הנשקה, שמחת הרגל, עמ' 175 הערה 59 לגבי ציטוטי רש"י שבריתב"א למסכת סוכה. הריטב"א מבאר את הגרסה 'וכנס אמה זהו מקום הקרנות' כתוספות.

ר"ח גורס 'עלה ג' וכנס אמה זה מקום מערכה'. מקום המערכה היה משוך אמה פנימה ולגרסה זאת לא קשה שאלת רש"י. גרסה זאת נמצאת ב-מנ. ב-ואד גורסים כרש"י.

ב-ל 'עלה שלש זהו מקום הקרנות עלה אמה זהו מקום המערכה' (בגליון ו הוסיף 'עלה אמה זה מקום המערכה'). גרסה זאת סוברת שמקום המערכה היה גבוה אמה.²¹⁹

נראה לבאר את גרסת ר"ח, שמכיוון שלמקום שכנס אמה אין שם כמו בסובב וביסוד ציינו שמשם והלאה הוא מקום המערכה. משום הקושי שלא ציינו את תפקיד אותה אמה הגיהו וגרסו 'מקום הקרנות' שהרי המערכה הייתה משם והלאה. רש"י הגיה ולא גרס 'כנס אמה' מכיוון שהקרנות לא היו משוכות פנימה, אך אין צורך בהגהה זאת כפי שהעירו תוספות.

הגרסה שרש"י דוחה לא נמצאת בכה"י.²²⁰

סיכום: הגרסה המקורית היא גרסת ר"ח וכן הוא ב-מנ. גרסה זאת הוגהה ל'וכנס אמה זהו מקום קרנות'. גרסה זאת עמדה לפני רש"י והגיה אותה ומחק את 'וכנס אמה' וכן גורסים **ואד**.

7.46 מו ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן ואנן נמי כרבי עבדינן ומברכינן כל שבעה

פיסקה זאת לא נמצאת בכה"י בר"ח ובר"י, חוץ מ-ד (ובגליון ב עפ"י הדפוס). הבדיקה מעלה שהמילים 'ה"ג' אינן בכ"י של רש"י.²²¹

סיכום: כפי הנראה אין מדובר בהגהה של רש"י.

7.47 מו ע"ב ד"ה 'מרימר'

מרימר²²² אמר אפילו תשיעי ספק שמיני אסורה לא גרסינן לה

בכל כה"י ובקטעים **20,IV,V** 'אמימר אמר אפי' תשיעי ספק שמיני אסורה'.²²³ בדפוסים מחקו בעקבות רש"י. ב-מ חסרה גם דעת מרימר וכפי הנראה דילג (בגליון השלים רק את דעת מרימר כהגהת רש"י).²²⁴

דעה זאת מוקשית מכיוון שאתרוג אפילו ביום השמיני היה צריך להיות מותר שהרי אין נוטלין לולב בשמיני ספק שביעי, ואביי אוסר רק כדי לשמור על צביון חג הסוכות ביום זה.²²⁵ אך מכיוון שאינו אסור אלא מחמת היום ולא מחמת עצמו אין סיבה לאסור ביום התשיעי. הריטב"א מבאר דעה זאת:

²¹⁹ כך סובר הריטב"א בסוגייתנו: 'ובנה בנין גבוה אמה שבו המערכה באמצעיתו והקרנות בזויותיו'. ועיין בהערת המהדיר (הערה 169) שרש"י והרמב"ם חולקים.

²²⁰ נעם לא ציינה להגהה זאת של רש"י.

²²¹ הדק"ס עמ' 143 אות ז כותב: 'ולא הביאוהו אחד מן הראשונים... וברש"י כ"י לא מצאתי מלות הכי גרסי' והדבור המתחיל ואנן כרבי ופסק מרש"י הוא ובזה כל דבריו נוחים וישרים וראה הלבני, מקורות, עמ' רלד הערה 1. בכ"י אסקוריאל ובכ"י מינכן 216 של רש"י לא מופיע ה"ג, אך נמצא בכ"י ביהמ"ל 832. וראה נעם, מסורות, עמ' 145 שלא ציינה לדברי הדק"ס.

²²² הדק"ס עמ' 146 אות כ מעיר שברש"י כ"י 'אמימר' וראה שם שמוכיח שזאת הגרסה הנכונה ברש"י.

²²³ וכן הוא בה"ג, א, עמ' 345.

²²⁴ הדק"ס עמ' 145 אות כ טוען שמדובר בט"ס וראה שם את נימוקו. ראה נעם, מסורות, עמ' 145 שציינה ש-מ כרש"י. אך כפי שכתבתי אין זה מדויק ומכיוון שדילג אין לדעת את הגרסה שעמדה לפניו.

²²⁵ ראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תרצא-תרצב ביאורי הראשונים לדעת אביי.

דסבר לה שמיני בזמן הזה דינו כשביעי גמור ומדינא מיתסר משום דאיתקצאי לכוליה שביעי ושמיני כשביעי וסבר כלוי דלעיל דאמר דאפי' בהא אמרינן מיגו דאיתקצאי לבין השמשות דשמיני אתסר לכוליה יומא דתשיעי

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המשנית וכפי הנראה פרי הגהתו של רש"י. הגהה זאת לא השפיעה על כה"י (לגבי מ יש להסתפק).

7.48 מזע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג מאי לאו למיעוטי נמי שמיני

והא תניא רבי יהודה אומר מנין לפסח שני שאינו טעון לינה שנא' ופנית בבוקר והלכת לאהליך וכתוב ששת ימים תאכל מצות את שטעון ששה טעון לינה את שאינו טעון ששה אינו טעון לינה

מ	למעוטי	מאי	לאו	למעוטי	שמיני	של	חג	לא	למעוטי
ו	למעוטי	מאי	לאו	למעוטי	שמיני	של	חג	לא	למעוטי
ל	למעוטי	מאי	לאו	למעוטי	שמיני			לא	למעוטי
א	מאי	לאו	למעוטי	נמי	שמיני			לא	למעוטי
נ	מאי	לאו	למעוטי	שמיני	של	חג	לא	למעוטי	
ת	מאי	לאו	אפלו	שמיני	לא				
ב	[למעוטי]	מאי	לאו	(אפלו)	שמיני	לא		ולא	[למעוטי]
ת	מאי	לאו	אפלו	שמיני	לא				
ד	למעוטי	מאי	לאו	למעוטי	נמי	שמיני	של	חג	לא
IV	למעוטי	מאי	לאו	למעוטי	שמיני			לא	למעוטי
V	למעוטי	מאי	לא	למעוטי	שמיני			לא	למעוטי

נראה שרש"י בא להגיה ולהוסיף 'נמי'. השאלה ללא 'נמי' מתייחסת לברייתא, וא"כ אינה מובנת שהרי הברייתא לא ממעטת את שמיני אלא את פסח שני. לכן רש"י הוסיף תיבת 'נמי' להבהיר שהשאלה היא על שמיני ולא על הברייתא וכוונת הגמ' להרחיב את המיעוט גם לשמיני.

ב-**מולד, IV, V** גורסים למעוטי מאי, לגרסה זאת השאלה היא על הברייתא. ייתכן שרש"י בא למחוק את תיבת 'למעוטי', מכיוון שהברייתא ממעטת פסח שני ואין מקום לשאלה זאת. מ"מ, גם אם השאלה היא על הברייתא אין הכרח לגרוס זאת, ולכן נראה שעיקר הגהתו של רש"י נועדה להוסיף את המילה 'נמי'.

ביאור לגרסה שרש"י דוחה נמצא בר"ח. ר"ח כותב:

מאי לאו למעוטי שמיני של חג שכיון שאינו טעון ששה אינו טעון לינה ודחינן לא למעוטי פסח דכוותיה דאינו טעון לינה ומאי ניהו פסח שני והאי דקתני בברייתא בהדיא מנין לפסח שני אחר שתרצוה והעמידוה כן נשנת כד.

ר"ח מבאר שהמילים 'מנין לפסח שני שאינו טעון לינה' נוספו לאחר תירוץ הגמ',²²⁶ ולכן השאלה היא על כוונת הברייתא ואין לגרוס 'נמי'.²²⁷

²²⁶ יש לציין, שר"ח מצטט את הברייתא ללא המילים הללו אלא 'ר' יהודה אומר ופנית בבוקר...'. לא נראה לי שר"ח אינו גורס מילים אלו בברייתא, שהרי אם אינו גורס אותם אין צורך בהערתו בסוף הסוגיה. מסתבר שכדי להבהיר את המו"מ בסוגיה השמיט מילים אלו. יש לציין, שבספרי דברים פסקה קלד מופיע 'מנין לפסח קטן...'.
²²⁷ ראה הלבני, מקורות, עמ' רלז הערה 2 שמעיר על התופעה של מסקנה שנכנסה לתוך המימרה.

כמו כן, אם השאלה היא על הברייתא, מובנת הגרסה 'למעוטי מאי'. אם כי, אין הכרח לגרוס לשון זאת ואכן ר"ח אינו גורס זאת.

לפי"ז, **אד** גורסים כהגהת רש"י שהוסיף 'נמי'. אך ב-**ד** גורס 'למעוטי מאי', גרסה זאת סותרת את הגרסה 'נמי' וא"כ גרסתו גרסת כלאיים (נראה שלא עמדו על משמעות הגהתו של רש"י ושיערו שבא רק להוסיף 'נמי').²²⁸

ב-**תב,ת**; גורסים 'מאי לאו אפלו שמיני לא'.²²⁹ לגרסה זאת השאלה מתייחסת לשמיני ולא לברייתא ומשמעות השאלה היא כהגהת רש"י אך לא הושפעו מהגהתו.²³⁰ יש להעיר, שבדחיית הגמ' כה"י התימניים גורסים 'פסח שני דוקא' (בנוסח הרווח 'פסח שני דכוותיה'). גרסה זאת מדגישה שהמעוט של פסח שני כבר היה ידוע והשאלה הייתה על השמיני.

סיכום: גרסת רש"י היא הגרסה המשנית וכפי הנראה היא פרי הגהתו של רש"י. גרסה זאת נמצאת רק ב-**אד** (ב-**ד** גרסת כלאיים). גם כה"י התימניים הגיהו ומשמעות גרסתם כרש"י אך לא הושפעו מרש"י.

7.49 מח ע"ב ד"ה 'וחוזרין'

וחוזרין על העקב גרסינן ולא גרסינן ומקיפין על העקב בדרך שעלו בו ואין מקיפין דכל כמה דמצין למעוטי בהלוך של שמאל ממעטינן
ציטוט זה מופיע במשנה זבחים פ"ו מ"ג ושם בכ"י קויפמן ופרמה 'וחוזרין'.

בסוגייתנו **אנ** גורסים 'ומקיפין' כגרסה שרש"י דוחה. נראה שגרסה זאת אשגרה מהרישא 'עולין דרך ימין ומקיפין ויורדין דרך שמאל'. ב-**ת,ת**; ובר"ח 'ויורדין על העקב'.²³¹ גרסה זאת איחדה את הסגנון עם הרישא, אך מ"מ משמעותה נכונה.²³²
הריטב"א גורס כגרסה שרש"י דוחה:

ואין מקיפין מזבח ממזרח למערב ומקיפין על דרך העקב, פי' וכשמשלימין אינן מקיפין את המזבח ממערב למזרח לרדת דרך ימין אלא חוזרין ויורדין לאלתר מקרן מערבית דרומית שעלו אל הכבש דרך הכבש הקטן שיש מן הקרן עד הכבש כדפרישנא לעיל, ולאותו ריוח שיש מן הקרן עד הכבש [קרי מקיפין אף שאין בו]²³³ כדי הקפה, ויש נוסחאות דלא גרסי מקיפין אלא יורדין דרך העקב והוא כמו שפירשתי, והטעם לפי שאין מקיפין לעולם אל המזבח אלא מן הימין אל השמאל מדכתיב ומעלותיהו פנות קדים.

²²⁸ ראה נעם, מסורות, עמ' 145 ש-**אנ** גורסים כרש"י. נעם סוברת, כפי הנראה, שרש"י בא למחוק בהגהתו את 'למעוטי מאי'. אך לפי מה שכתבתי, הגרסה ללא 'נמי' מתפרשת כשאלה על הברייתא (אף אם לא גורסים 'למעוטי') ועיקר הגהתו של רש"י נועדה להוסיף 'נמי', וא"כ נ אינו גורס כרש"י.

²²⁹ בגליון **ב** הגיה כדרכו עפ"י הדפוס.

²³⁰ ראה נעם, מסורות, עמ' 145 ובהערה 322. נעם טוענת שכה"י התימניים גורסים כנוסח שרש"י דוחה, ואין זה נכון. ואכן את **ב** מיקמה בעדים שגורסים נוסחים אחרים ולא בעדים שרש"י דוחה, והרי הוא גורס ממש כשני כה"י התימניים האחרים.

²³¹ ב-**ב** חסר 'ויורדין'.

²³² ובכ"י ג של ר"ח 'וחוזרין' ותיקנו על פיו במהדורת מצגר-סולוביצקי. אך לאור גרסת כה"י התימניים נראה שאין לתקן בר"ח.

²³³ השלמת המהדיר.

ב-מו' וחוזרין'.²³⁴ ב-V,ד,ז' וחוזרין'²³⁵ ויורדין'. ב-ל המשפט מופיע פעמיים וגורס 'וחוזרין ויורדין' בפעם הראשונה ו'וחוזרין' בפעם השנייה.²³⁶

סיכום: נראה שאין הבדל במשמעות בין הגרסאות, ומדובר בחילופי סגנון שהם מעין לישנא אחרינא.

7.50 מט ע"א ד"ה 'שכל'

שכל מזבח כו' להכי אין כשר לעבודה שכל המזבח שאין לו קרן וכבש ויסוד וריבוע פסול לעבודה הכי גרסינן

בתוספתא סוכה פ"ג הט"ז: 'שכל מזבח שאין לו לא קרן ולא כבש ולא יסוד פסול'. התוספתא אינה מונה 'ריבוע'²³⁷ ונראה שיש שלא גרסו כך בבבלי ונגדם יוצא רש"י. בכל העדים מופיע 'וריבוע'. בנוסח הרווח בסוף הרשימה,²³⁸ ב-תב 'ולא ריבוע ולא יסוד'.²³⁹

סיכום: רש"י גורס 'ריבוע' בברייתא ונראה שזאת הגרסה המקורית בברייתא שבבבלי וכן גורסים כל כה"י.

7.51 מט ע"א ד"ה 'מעשה'

מעשה ידי אומנותו של הקדוש ברוך הוא גרסינן ועליהם כרה דוד וכו' לא גרסינן ליה בתוספתא והכא נמי לא גרסינן ליה דמאן דאית ליה שכראן לית ליה שמששת ימי בראשית נבראו.

רש"י מתייחס בפירושו למשפט 'ועליהם כרה דוד...'. רש"י טוען שאין לגרוס משפט זה משני טעמים: הוא אינו מופיע בתוספתא והוא אינו נכון בסוגייתנו שסוברת שהשיתין מששת ימי בראשית ולא דוד כראן.

לפי דיבור המתחיל (מעשה ידי אומנותו), רש"י מוסב על דברי ר' יוחנן שסובר שיתין מששת ימי בראשית נבראו. אך התוספתא סוכה פ"ג הט"ז שממנה רש"י מביא ראיה אומרת כך:

ר' יוסה אומ' שית היה נקוב לתהום שני' אשירה נא לידידי וגו' ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק ויבן מגדל בתוכו זה היכל יקב חצב בו זה מזבח וגם יקב חצב זה השית

בתוספתא, כצפוי, לא מובאים דברי ר' יוחנן אלא רק דברי ר' יוסי, וא"כ קשה מה ראייתו של רש"י מהתוספתא לגרסת המימרה של ר' יוחנן בסוגייתנו.

תוספות מתייחסים ג"כ למשפט זה וכותבים כך:

אל תיקרי בראשית אלא ברא שית - האי תנא ור' יוחנן סברי מששת ימי בראשית נבראו

אבל אידך תנא דדריש וגם יקב חצב לית ליה דמההוא קרא דריש מזבח ושיתין למזבח בידי

אדם הוה ובמילתיה גרסינן ועליו כרה דוד

²³⁴ וכן הוא בשאלתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 408).

²³⁵ ב-V' וחוזרין'.

²³⁶ ראה נעם, מסורות, עמ' 145 שציינה ש-ול גורסים נוסחים אחרים וצ"ע.

²³⁷ ראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 882 שבוודאי שהריבוע מעכב כפי שמופיע בתוספתא מנחות ולגבי התוספתא הנ"ל כותב: 'והתוספתא כאן לא מנתה אלא חסרונות במזבח אבל לא את צורתו המפורשת בכתוב עצמו רבוע יהיה המזבח'.

²³⁸ וכן הוא בשאלתות דרב אחאי, דברים, שאילתא קצא (=אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 409).

²³⁹ ראה נעם, מסורות, עמ' 145 שכותבת ש-תב גורסים כנוסח שדחה. אומנם ב-תב הסדר שונה אך בכל אופן תיבת 'ריבוע' נמצאת וזאת עיקר הגהתו של רש"י.

תוספות סוברים שיש לגרוס משפט זה בדברי ר' יוסי מכיוון שלדעתו השיתין נעשו בידי אדם. במידה ורש"י מתייחס לדברי ר' יוסי מובנת הראיה מהתוספתא שם לא מופיע משפט זה. אך אם כוונת רש"י לדברי ר' יוסי לא מובנת טענתו של רש"י שדוד לא כראן מכיוון שהשיתין מששת ימי בראשית, והרי לר' יוסי השיתין נעשו בידי אדם כפי שכותבים תוספות. נענין בגרסת הברייתא בעדים הישירים:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן שיתין מששת ימי בראשית נבראו שנאמ' חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אומן חמוקי ירכיך אלו השיתין כמו חלאים שמחוללין ויורדין עד התהום מעשה ידי אמן חמוקי ירכיך מעשה ידי אמונתו של הקדו' ברוך הוא תנא דבי רבי ישמעאל בראשית אל תיקרי בראשית אלא בראשית²⁴⁰

מ	תניא	ר'	יוסי	אומ'	שיתין	מחוללין	ויורדין
ו	תני'	ר'	יוסי	או'	שיתין	מחוללי'	ויורדין
ל	תניא	ר'	יוסי	אומ'	שיתים	מששת ימי בראשית	נבראו
א	תניא	ר'	יוסי	אומ'	שתין	מחוללין	ויורדין
נ	תניא	ר'	יוסי	אומ'	שיתין	מחוללין	ויורדין
ת	תניא	ר'	יוסי	אומ'	שיתין	מששת ימי בראש'	נבראו
ב	תניא	ר'	יוסי	או'	שיתין	מששת ימי בראשית	נבראו
ד	תניא	רבי	יוסי	אומר	שיתין	מחוללין	ויורדין

מ	על	תהום	התהום				
ו	עד	תהום	ועליהם	כרה	דוד	ששה	עש' אלף אמה
ל			ועליהן	כרה	דוד	שמו...<	עשר אלף אמה
א	עד	תהום	ועליהם	בנה	דוד	ששה	עשר אלף אמה
נ	עד	תהום	ועליהן	כרה	דוד	ששה	עשר אלף אמה
ת			ועליהן	כרה	דוד	ששה	עשר אלפים אמה
ב			ועליהן	כרה	דוד	ששה	עשר אלפים אמה
ד	עד	תהום					

ב-לתב גורסים 'שיתין מששת ימי בראשית נבראו'.²⁴¹ במידה וזאת הגרסה שהייתה לפני רש"י, מובנת הערתו. רש"י מתייחס לדברי ר' יוסי וטוען שאין לגרוס 'ועליהן כרה דוד' שאינו מופיע בתוספתא וכן אינו מתאים לדעתו שסובר שהשיתין מששת ימי בראשית.²⁴²

²⁴⁰ בקטע זה אין חילופי נוסח משמעותיים ולכן הבאתי את נוסח דפוס פיזרו.

²⁴¹ וכן הוא בילקוט שמעוני, ישעיה, רמז ת"א. וכן הגיה הגר"א את התוספתא פ"ג ה"ד.

²⁴² לפי"ז, צריך לשנות את ד"ה ברש"י ל'שיתין מששת ימי בראשית נבראו גרסינן וכו', כך שיוסב על דברי ר' יוסי בברייתא. בכ"י אסקוריאלי של רש"י 'מעשה ידי אומנתו של הקב"ה ועליהן קרא דוד וכו' לא גר'...! בכה"י לא מופיע 'גרסינן' וכן טעה וגרס 'קרא' תמורת 'כרה'. גרסה זאת קשה שהרי לפיה יוצא שאין לגרוס את כל המשפט הנ"ל ('מעשה ידי...'). ניכר שהמילים 'מעשה ידי אומנתו של הקב"ה' הם תוספת מאוחרת וד"ה המקורי היה 'ועליהן כרה דוד'. נראה, שהגהת רש"י נתפרשה באופן טבעי על דברי ר' יוסי בברייתא שהרי מביא ראיה מהתוספתא, אך מכיוון שלפי הנוסח שלפניהם בברייתא לא הבינו את הגהתו הוסיפו את המילים 'מעשה ידי...' להבהיר שדבריו מוסבים על ר' יוחנן. מאוחר יותר הוסיפו 'גרסינן' לאחר תוספת זאת. בכ"י ביהמ"ל 832 המשפט 'מעשה ידי אומנתו של הב"ה גרסינן' מופיע כד"ה בפני"ע והמשפט 'ועליהם כרה...' הוא ד"ה נפרד וא"כ אפשר שכוונת רש"י שמילים אלו מתייחסות לברייתא שבהמשך ולא המשך דברי ר' יוחנן.

גרסת **לתב** היא הגרסה המוקשית, שהרי שני המשפטים סותרים. נראה שזאת הגרסה המקורית ועקב הקושי יש שהגיהו ל'שיתין מחוללין ויורדין עד התהום',²⁴³ ואילו רש"י מחק את המשפט 'ועליהן כרה דוד'.²⁴⁴ נראה, שבעקבות ההגהה ל'שיתין מחוללין...' שנשתרשה בכה"י לא הובנה הגהתו של רש"י שהרי לר' יוסי השיתין נעשו בידי אדם, ולכן הוסבה הגהת רש"י על דברי ר' יוחנן שסובר שהשיתין מששת ימי בראשית.

את גרסת **לתב** ניתן לבאר כביאור הריטב"א לסתירה בדברי ר' יוחנן:

אמר רבה בר בר חנא אמר רבי יוחנן שיתין מששת ימי בראשית נבראו. ק"ל דהא אמר רבי יוחנן לקמן שיתין שכרה דוד... אי נמי שנבראו מששת ימי בראשית ונסתמו ובא דוד וכראן.²⁴⁵

אם נכונים דברינו, אזי **מד** הושפעו מהגהת רש"י ומחקו את המשפט 'ועליהן כרה דוד',²⁴⁶ אך אינם גורסים 'מששת ימי בראשית' כרש"י אלא כהגהת שאר העדים.

סיכום: רש"י מגיה את הברייתא ומוחק את המילים 'ועליהן כרה דוד'. הגהתו של רש"י השפיעה רק על **מד**.

7.52 נע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג ואיבעית אימא²⁴⁷ עיקר שירה בפה ואין דנין אפשר משאי אפשר

רבי וריב"י נחלקו האם כלי שרת שעשאן מעץ כשרים. רב יוסף הציע שמחלוקת רבי וריב"י היא בשאלה האם עיקר שירה בפה וא"א ללמוד מאבוב של משה או עיקר שירה בכלי ואפשר ללמוד מאבוב של משה. הגמ' דוחה שאפשר שלכו"ע עיקר שירה בכלי אך נחלקו האם אפשר ללמוד אפשר משאי אפשר. הגמ' מציעה דחייה נוספת שנחלקו כיצד לומדים מהמנורה. לפי הצעה זאת לכו"ע א"א ללמוד מאבוב של משה. ישנם מספר גרסאות בהצעה זאת מדוע א"א ללמוד מאבוב של משה.

רש"י גורס 'ואיבעית אימא עיקר שירה בפה ואין דנין אפשר משאי אפשר'. גרסה זאת קשה, שהרי אם סוברים עיקר שירה בפה א"א ללמוד מאבוב של משה ואין זה משנה האם לומדים אפשר

²⁴³ וכן היא גרסת תשובת הגאון (תג"א, ב, עמ' 247=אוצר הגאונים עמ' 103), הרי"ד, עין יעקב ואגדות התלמוד. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 880 שכ"ה בפירוש ר"י ברצלוני לספר יצירה, במדרש הגדול (א, עמ' יב שורה 11-16) ובילקוט מכירי. הנוסח הרווח נמצא בעדים משובחים (גאון, ר"י ברצלוני ואף במסורת התימנית במדרש הגדול), ולכן יש להסתפק האם גרסת **לתב** והילקוט היא המקורית או שאגרה 'מששת ימי בראשית' מדברי ר' יוחנן. מ"מ, במידה וזאת הגרסה שעמדה לפני רש"י מובנת הגהתו.

²⁴⁴ אמנם תוספות טוענים שלר' יוסי השיתין נעשו בידי אדם מכיוון שדורש מהפסוק על עשיית המזבח שנעשה בידי אדם וא"כ גם השיתין נעשו בידי אדם, אך אין השוואה זאת מוכרחת.

²⁴⁵ תירוץ זה נמצא אף ברש"י עצמו. להלן נג ע"א על דברי ר' יוחנן בשעה שכרה דוד שיתין כותב רש"י: 'ולא סבירא ליה שמששת ימי בראשית נבראו ואי סבירא ליה שמה נתמלאו עפר או צרורות וצריך לכרות'. מרש"י הנ"ל נראה חיזוק נוסף לכך שרש"י בסוגייתנו אינו מוסב על דברי ר' יוחנן, שהרי בכל אופן ישנה סתירה בדברי ר' יוחנן וא"כ מדוע מוחק בסוגייתנו ולא מתרץ כפי שתירץ שם. נראה שרש"י שם נאלץ לתרץ כך עקב הסתירה בדברי ר' יוחנן, ואילו בסוגייתנו מוסב על דברי ר' יוסי ומעדיף למחוק משפט זה ולא להידחק.

²⁴⁶ ראה נעם, מסורות, עמ' 145 שציינה שכל העדים גורסים כהגהת רש"י. נעם מתייחסת בדבריה לדברי ר' יוחנן שם כל העדים אינם גורסים 'ועליהן כרה דוד'. אך לפי מה שכתבתי רש"י מתייחס בדבריו לדברי ר' יוסי ושם רוב העדים לא הושפעו מהגהתו של רש"י.

²⁴⁷ בכ"י אסקוריאל של רש"י נוסף 'דכולי עלמא'.

משאי אפשר. רש"י מפרש: 'ואת"ל עיקר בכלי... דאין דנין אפשר משאי אפשר', וא"כ ישנם שתי אפשרויות מהי דעתם בשאלת עיקר שירה.

ר"ח כותב: 'איבעית אימא כולי עלמא לא ילפינן מאבוב דמשה אי משום דאין דנין אפשר משאי אפשר אי משום דעיקר שירה בפה'. גרסה זאת משמעותה כרש"י ומציעים שתי אפשרויות לגבי דעתם בשאלת עיקר שירה, ובגרסה זאת מבואר שאלו שתי אפשרויות. ב-**ול** ציינו שלא לומדים מאבוב של משה ולא ביארו מדוע וגרסו 'ואיב' אימ' דכולי עלמ' לא ילפינן מאבוב דמשה'.

ב-**נתב** 'ואיבעית אימא כולי עלמא אין דנין איפשר משאי איפשר'. לגרסתם גם דחייה זאת מציעה שלכו"ע עיקר שירה בכלי ובכל אופן אין ללמוד מאבוב של משה.²⁴⁸

ב-**אד** גורסים כרש"י.²⁴⁹ ב-**מ** גרסת כלאיים והביא את גרסת רש"י ולאחר מכן את גרסת ר"ח. בגליון III גורסים כר"ח (בפנים יש קרחה ונותרו רק התיבות 'דמשה והכא' ונראה כגרסת **ול**).

אפשר שרש"י בא להוציא מגרסת **ול** שאינה מפרטת מדוע א"א ללמוד מאבוב של משה. אך נראה יותר שרש"י בא להוציא מגרסת **נתב** שמציעה רק הצעה אחת לגבי דעתם בשאלת עיקר שירה, ומשתי הדחיות עולה שלכו"ע עיקר שירה בכלי.

מ"מ, קשה להניח שרש"י הגיה כך מדעתו, כי א"כ היה נוקט בלשון מרווחת כפי שנמצא בר"ח. אך עדיין אין זה מוכרח שזהו הנוסח המקורי, ואפשר שהוסיפו את האפשרות שסוברים שעיקר שירה בפה ולא הקפידו להפרידו מהאפשרות הקיימת (ושמא חדר מהגליון) וכך נוצר נוסח מסורבל זה. **סיכום**: חילוף גרסה זה אינו משנה את תוכן הסוגיה. רש"י מעדיף את הגרסה שלפיה עולה גם האפשרות שלכו"ע עיקר שירה בפה. **מאד** גורסים כרש"י.

7.53 נ ע"ב ד"ה 'והכא'

והכא במילף מנורה בכללי ופרטי או בריבוי ומיעוטי קמיפלגי ה"ג ולי"ג ממנורה רש"י יוצא נגד הגרסה 'ממנורה'. גרסה זאת אינה נכונה כיוון שהלימוד בכלל ופרט וריבוי ומיעוטי הוא לימוד למנורה.

ר"ח כותב: 'והכא במילף ממנורה פליגי ר' דריש כללי ופרטי... ר' יוסי בר' יהודה דרש רבוי ומיעוטי'. לגרסה זאת המילים 'במילף ממנורה' מתייחסות לשאר הכלים ולא ללימוד בכלל ופרט ולכן נכונה הגרסה 'ממנורה'.²⁵⁰ ב-**מולאד** גורסים כרש"י.

תב גורסים כר"ח. ב-**נ** ובריטב"א 'והכא בפרטי ובכללי ברבוי ומיעוטי קא מיפלגי'. **סיכום**: רש"י יוצא כנגד גרסת כלאיים שגרסה 'מילף ממנורה בכללי ופרטי...'. גרסה זאת אינה נכונה ואינה נמצאת בכה"י לפנינו. ר"ח ו-**תב** גורסים גרסה אחרת מרש"י אך אין ביניהם שינוי תוכן אלא ניסוח שונה.

²⁴⁸ הדק"ס עמ' 159 אות ל כותב על גרסת נ: 'ולפי"ז קמה לה הגמ' הכא דעיקר שירה בכלי ולשון שלפנינו דחקו רש"י ליישבו'.

²⁴⁹ אמנם ב-**א** נוסף 'ולא ילפינן מאבוב של משה', אך אין בתוספת זאת לערער על עיקר הגהתו של רש"י ולפיה ישנם שתי אפשרויות לגבי דעתם בשאלת עיקר שירה.

²⁵⁰ רש"י יוצא כנגד הגרסה 'במילף ממנורה בכללי ופרטי...'. ולא כנגד גרסת ר"ח 'במילף ממנורה פליגי'. וא"כ, אומנם **תב** ור"ח אינם גורסים כרש"י אך רש"י אינו דוחה את גרסתם ולא כפי שכותבת נעם, מסורות, עמ' 146.

7.54 נא ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן דרבי יוסי סבר שמחה יתירה נמי דוחה שבת

ר"ח כותב: 'ור' ירמיה אמר מחלוקת בשיר של בית השואבה אבל בשיר של קרבן דברי הכל עבודה היא ודחיא שבת'. נראה שר"ח אינו גורס 'דרבי יוסי סבר שמחה יתירה...'. אפשר שלר"ח ר' יוסי מתיר בשיר של שואבה מכיוון שאין שבות במקדש ולרבנן מ"מ חוששים לתיקון כלי שיר יותר משאר שבות.

לגרסת רש"י הסיבה שלר' יוסי גם שיר של שואבה דוחה משום שבשמחה יתירה יש פחות חשש בתיקון כלי שיר ולא מספיק הטעם שאין שבות במקדש לחשש של תיקון כלי שיר.²⁵¹ נראה שרש"י בא להוציא מגרסת ר"ח. בכל כה"י גורסים כרש"י (ב-1 נשמט 'יתירה' אך מופיע אצל רבנן).²⁵²

סיכום: רש"י מתייחס ללשון הפירוש ולדעתו יש לגרוס אותה.

7.55 נא ע"א ד"ה 'והא קתני'

והא קתני מתניתין וזהו חליל ל"ג והא עלה קתני אלא והא קתני

הגמ' הקשתה על רב יוסף ממחלוקת ר' יוסי בר יהודה וחכמים בברייתא וסיימה בתיובתא. מברייתא זאת מנסים להקשות גם על דעת רב יוסף בשיר של קורבן אך ראייה זאת נדחית. הגמ' מביאה ראייה לדעתם בשיר של קורבן ממשנתנו (משנת החליל) ורש"י נדרש בהגהתו למונח ההצעה שהגמ' נוקטת בו.

רש"י דוחה את מונח ההצעה 'והא עלה קתני', שהרי הציטוט הוא מהמשנה ולא מהסיפא או מברייתא שמוסבת על מקור תנאי אחר.

ב-מאד, 20 גורסים כהגהת רש"י 'והא קתני' (ב-א 'ואלא הא דקתני').²⁵³ ב-ולג גורסים כגרסה שרש"י דוחה 'והא עלה קתני'. ב-תב דילגו מחמת הדומות על קטע זה.²⁵⁴ הגרסה 'והא עלה קתני' היא המקורית ואע"פ שהציטוט אינו מהסיפא משמעות המונח היא 'באותו עניין'.²⁵⁵

סיכום: הגרסה המקורית היא 'והא עלה קתני'. רש"י הגיה זאת מכיוון שלא עמד על המשמעות של מונח זה. גרסת רש"י נמצאת ב-מאד, 20.

²⁵¹ עיין תוספות נ ע"ב ד"ה 'ורבנן': 'דלפי שהיה שם רוב כלי שיר חלילים כינורות מצלתים נבלים שצריכים לתקן תדיר גזור בהו', וכעין זה כותב הריטב"א. רש"י מבאר בסוגייתנו: 'הואיל ושמתח מצוה היא ובחליל אין איסור מלאכה אלא שבות בעלמא'. אך הריטב"א מבאר בסוגייתנו: 'דהכא לא קפדי בתיקון כלי שיר כולי האי כיוון שאינו אלא שמחה יתירה'.

²⁵² ראה נעם, מסורות, עמ' 146 שמציינת ש-ול גורסים כגרסה שרש"י דוחה ו-מא גורסים נוסחים אחרים, ואינני יודע למה כוונתה.

²⁵³ ולא כנעם, מסורות, עמ' 146 שציינה ש-20 גורס כגרסה שרש"י דוחה (בין השיטין של 20 נוסף 'מתני').

²⁵⁴ תב גורסים בדחייה הקודמת 'להודיעך שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב' ולכן דילגו על ציטוט המשנה שמסתיים במילים 'יום טוב'. וראה נעם, מסורות, עמ' 146 שציינה ש-תב גורסים גרסה אחרת מרש"י. אך כפי שכתבתי אין לדעת את גרסתם מכיוון שדילגו מחמת הדומות.

²⁵⁵ ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 886: 'וכיו"ב והא עלה קתני במובן באותו ענין (אע"פ שאינו סיפא)... וכן סוכה נא ע"א... וכך היה בספרים שלפני רש"י ורש"י הוא שהגיה 'והא עלה קתני' ועל פיו הוגהו הספרים אבל אי"צ להגיה'.

7.56 נא ע"ב ד"ה 'ככרי'

ככרי זהב גרסינן

ב-**ואנתב, III, 20** בשאלתות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 410) ובאגדות התלמוד ובעין יעקב גורסים 'דינרי זהב'. ב-**מלד** גורסים כרש"י 'כיכרי זהב'.²⁵⁶

7.57 נג ע"א ד"ה 'הכי גרסינן'

הכי גרסינן בתוספתא הוא היה אומר למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי אם אתה תבוא לביתי ונראה לי שאף כאן צריך לגורסה כן משום דאמר ר' יוחנן בתרה רגלוהי דבר איניש כו' ואי לא גרסינן ליה מאי שייכא דר' יוחנן הכא²⁵⁷

משפט זה נמצא ב-**ולאד, 22** ובעין יעקב. ב-**ל** הגרסה היא: 'הוא היה אומ' במקום שאני אוהב שם רגליו מוליכות אתו אם תבוא אף הקב"ה או' אם אתה...'. המילים אם תבוא שבסוף המשפט חסרות משמעות, שהרי לאחר מכן מתחיל את הקטע הבא שעוסק בביאה. ניכר שמשפט זה נוסף מרש"י ואינו מקורי בנוסח זה. ב-**מנתב, VII, VI**²⁵⁸ באגדות התלמוד ובשאלתות (אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 411) משפט זה לא מופיע.²⁵⁹

סיכום: רש"י הוא שמגיה ומוסיף מהתוספתא. הגהה זאת נמצאת בקטע גניזה וב-**ולאד**.

7.58 נג ע"ב ד"ה 'ה"ג'

ה"ג מ"ט דר"י דכתיב ותקעתם תרועה אלמא תרועה היינו תקיעה בנוסח הרווח: 'מאי טעמא דרבי יהודה אמר קרא ותקעתם תרועה וכת' תרועה יתקעו הא כיצד תקיעה ותרועה ותקיעה אחת היא'. רש"י מביא רק פסוק אחד ויש שהבינו שזאת כוונת הגהתו, אך יש שפירשו שכוונתו להגיה את הטרמין 'הא כיצד' לתיבת 'אלמא'.²⁶⁰ רש"י דוחה את הגרסה 'הא כיצד' מכיוון שממנה משמע שהלימוד הוא מסתירה בין הפסוקים ואין זה נכון.

²⁵⁶ בתוספתא פ"ד ה"ו 'כל אחת ואחת מעשרים וחמש רבוא'. בירושלמי פ"ה ה"א (נה ע"ב): 'בעשרים וחמש ריבוא דינרי זהב'. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 891.

²⁵⁷ ב-**מ** אינו מביא את דברי ר' יוחנן, אך כבר העיר בדק"ס עמ' 172 אות ט שבלא דברי ר' יוחנן אין זה מובן מדוע הביאו את המקרה בשני הכושים.

²⁵⁸ בקטע זה הגרסה 'בשמח' בית השו... <...> אם אתה תבא'. לפי גודל החלק החסר לא נראה שגרס כרש"י.

²⁵⁹ בדק"ס עמ' 172 אות ו כתב על דברי רש"י: 'לא זכיתי להבין דבריו דמה ענין למקום שאני אוהב לרגלוהי דבר איניש' ועיי"ש מה שמיישב בדוחק. וראה ליברמן, תוסכפ"ש, ד, עמ' 887: 'הרי לך שגם לפני רש"י לא היתה בבא זו בבבלי אלא שהוסיפה מן הסברא. ולא עוד אלא שגם אחרי הוספת רבינו דברי ר' יוחנן אינם מתקשרים יפה עם הברייתא שלנו. ליברמן מבאר את הקשר של דברי ר' יוחנן לסוגייתנו: '...דבוקים למה שלפנינו למשנת אבות ופירושו ולא זו בלבד שאדם נידן באותה מיתה עצמה שהמית אחרים אלא זימנין ובאתר דאטפת אטפוך ורגלוהי דבר איניש...'. וראה רוזנטל, עריכות קדומות, עמ' 161-162: כל כך היה ההקשר חשוב בעיני רש"י... ופעמים אף הגיה בנוסח התלמוד והוסיף משפט כך עשה בסוכה נג ע"א...'. (צריך לתקן אצל רוזנטל לכ"י מינכן 140 במקום כ"י מינכן 16). יש להעיר, שהגהת רש"י השפיעה גם על חלק מכה"י ולא כפי שכותבים שם ליברמן ורוזנטל שהרישא חסרה בכל כה"י.

²⁶⁰ המהרש"א כותב כך: 'מהרש"ל מחק כאן קרא תרועה יתקעו לפי מה שפרש"י וגרס אלמא תרועה היינו תקיעה ואין זה כדאי לשבש כל הספרים דהכא ובפ' אין נערכין דהא ודאי מהאי קרא איכא למשמע נמי הכי כדשמענין ליה מותקעתם תרועה... ועיי"כ הנראה דתלמודא נקט מעיקרא תרי קראי דמחד מהני תרי קראי איכא למשמע הכי דתרועה היינו תקיעה ולא נחית השתא תלמודא לפרש מאיזה מהן ורש"י שפירש דה"ג מ"ט דר"י דכתיב ותקעתם תרועה אלמא תרועה היינו תקיעה עכ"ל כצ"ל לא בא לומר דל"ג קרא דתרועה יתקעו אלא ל"ג הא כיצד כמו שהוא בגמרות שלפנינו דמשמע דהך דרשה נפקא ליה מסתירת הפסוקים ואינו כן אלא דמכל חד איכא למשמע דתרועה היינו תקיעה ולהכי נקט רש"י חד קרא דמיניה נשמע דתרועה היינו תקיעה...!'

בכל כה"י גורסים את שני הפסוקים וכן 'הא כיצד' ולא הושפעו מהגהת רש"י.²⁶¹ נראה שביאורו של 'הא כיצד' בסוגייתנו הוא הסתירה הפנימית בתוך הפסוק בין תיבת 'ותקעתם' ל'תרועה'.
סיכום: הגהת רש"י לא השפיעה על כה"י.

7.59 נד ע"א ד"ה 'ה"ג'

ה"ג לגבי מזבח למה לי דתקע הא תקע ליה למילוי המים... ואני שמעתי שלש לגבי מזבח כשמוליכין את המים למזבח וה"ג לגבי מזבח למה לי דתקע הא תקע ליה בשעת נסוך המים... וקשיא לי א"כ נפישן להו תקיעות דהא איכא הנך דתנן גבי זקיפת ערבה או שמא זקיפת ערבה בעת שמוליכין המים למזבח היא

רבנן סוברים שתוקעים במעלה עשירית ולא לגבי המזבח, ואילו ר"א בן יעקב סובר שתוקעים לגבי המזבח ולא במעלה עשירית. הגמ' מבארת את טעמיהם של חכמים ור"א בן יעקב, ובטעמם של חכמים ישנם חילופי גרסה. נביא תחילה את הגרסאות שמופיעות ברש"י וביאורן:

א. לגבי מזבח למה לי דתקע הא תקע ליה למילוי המים- גרסה זאת היא גרסת רש"י ולפיה המילים 'למילוי המים' כוונתם ההקשר שבו תוקעים את התקיעות ולכן אין צורך לתקוע על המזבח בשעת זקיפת הערבות שאין ניכר שעושה זאת משום מילוי המים.

ב. לגבי מזבח למה לי דתקע הא תקע ליה בשעת נסוך המים- לגרסה זאת, אין צורך בתקיעות על המזבח מכיוון שתוקעים על המזבח בשעת הניסוך. רש"י מביא ששמע שיש מפרשים שהתקיעות הן בשעה שמוליכים את המים,²⁶² לפירוש זה א"א לגרוס כגרסה הראשונה שהרי אם התקיעות הן בשעת הולכת המים ניכר שנעשות משום מילוי המים.

הריטב"א מביא כעין גרסת רש"י וכותב כך:

ורבנן לגבי מזבח למה לי דתקע הא קא תקע בשעת מילוי המים הלכך למעלה עשירית עדיף, פ"י כיון שתקיעות של זקיפת ערבה כדי להרבות בשמחה היו עושין כן ועיקר שמחה במילוי המים למעלה עשירית עדיף כשהולכין למלאת המים, ומתניתין דפרק לולב וערבה דחשיב תקיעות דזקיפת ערבה רבי אליעזר היא דאוקימנא מתניתין כותיה.

הריטב"א גורס 'בשעת מילוי המים' שמשמעותו זמן המילוי ממש ולא ההקשר של המעשים כפי שרש"י מפרש. מהריטב"א משמע שלאחר שמילו את המים אין מקום לשמחה ולתקיעות, ולכן גורס 'בשעת מילוי המים' שלאחר זמן זה אין צורך בתקיעות. לפירוש זה ניתן לגרוס 'מילוי המים' גם לסוברים שתוקעים בשעת ההולכה למזבח, מכיוון שלאחר שעת המילוי אין צורך בתקיעות.²⁶³
מצב העדים בסוגיה:

²⁶¹ בילקוט שמעוני, במדבר, רמז תשכ"ה גורס שני פסוקים אך גורס 'שמע מינה' והוא כמשמעות הגהת רש"י. וראה נעם, מסורות, עמ' 146 ש-אד גורס כרש"י. כפי שכתבתי אין זה נכון וכל כה"י אינם גורסים כרש"י. נעם מציינת ש-מ גורס נוסח אחר. אין זה מדויק, וב-מ לא נמצא קטע זה מכיוון שדילג מחמת הדומות ראה דק"ס עמ' 176 אות ח.

²⁶² להלן (נד ע"א שורה 32-33) סובר רבא שאין תוקעים למילוי המים בשבת. רש"י מבאר שם שאף על המזבח לא היו תוקעים מכיוון שסובר שהתקיעות היו בעת זקיפת הערבה והיא לא הייתה בשבת. אך ר"ח שם כותב שהיו תוקעים ג' דלגבי מזבח אף בשבת וכן סובר הרמב"ם הל' כלי מקדש פ"ז ה"ו, וא"כ סוברים שהתקיעות היו בשעת הולכת המים למזבח שאף בשבת היו מוליכים אך לא היו ממלאים.

²⁶³ ראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תתקכז שמביא פירוש כזה בשם האחרונים ולא ציין לריטב"א. הריטב"א סובר שבשבת היו תוקעים למזבח (כדעת ר"ח והרמב"ם), וא"כ התקיעות היו בדרך למזבח ובכל אופן גורס 'מילוי המים' מכיוון שלגרסתו אין לתקוע לאחר מילוי המים וראה אוצר מפרשי התלמוד עמ' תתקכז הערה 29.

מ	כיון	למה	לי	לתקע	הא	תקע	דאיכא	ניסוך	המים	וניסוך	היין
ו	כיון	למה	לי	לתקע	הא	תקע	כשעת	ניסוך	המים		
ל	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	למילואי	ניסוך	המים		
א	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	בשעת	ניסוך	המים		
ת	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	דבעדנא	דמנסך	מים	ויין	
ב	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	דבעידנא	דמנסך	מים	ויין	
ד	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	למילוי	ניסוך	המים		
22	כיון	למה	לי	לתקע	הא	קא	בשעת	ניסוך	המים		

מ	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
ו	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
ל	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
א	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
נ	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
ת	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
ב	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
ד	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				
22	היין	על	גבי	המזבח	למה	לי	לתקע				

מואתב, 22- גרסתם כגרסה שרש"י דוחה ('ניסוך המים')²⁶⁴ ולפיה אין צורך בתקיעה על המזבח, מכיוון שתוקעים בשעת ניסוך המים. וכ"ה ברי"ד.²⁶⁵

לד- גורסים כרש"י ('מילוי המים') ואין לתקוע על המזבח מכיוון שהמטרה היא למילוי המים.²⁶⁶

נ-ב-ג גורס 'לגבי המזבח למה לי דתקע הא קא תקע במילוי המים כיון דאיכא ניסוך המים והיין מאי קא עביד תו לא צריך'. גרסתו היא גרסת כלאיים בין הגרסה שרש"י דוחה לגרסת הריטב"א (שהרי גורס 'במילוי שמשמעותו בשעת המילוי ולא למילוי').²⁶⁷

סיכום: לאור מצב העדים נראה שמדובר בהגהה של רש"י ורש"י הגיה עקב הקושי שמעלה בגרסה זאת. גרסת רש"י נמצאת רק ב-**לד**.

²⁶⁴ ראה נעם, מסורות, עמ' 146 שציינה ש-א גורס כרש"י ואילו **מתב** גורסים כנוסח שדוחה. נראה שהבינה שרש"י גורס 'ניסוך המים' ולא 'ניסוך המים והיין'. כפי שכתבנו, רש"י גורס 'מילוי המים' והדחייה לתקיעות על המזבח היא משום שאין מתקשרות למילוי המים. רש"י דוחה את הגרסה 'ניסוך המים' שלפיה הדחייה לתקיעות על המזבח היא משום שבלא"ה תוקעים על המזבח בשעת הניסוך. אין הבדל בין הגרסאות שמוסיפות 'יין' ולא לה שאינן ולכן א גורס כגרסה שרש"י דוחה.

²⁶⁵ ב-ו מופיע המשפט הבא לפני הגרסה שהבאתי בסינופסיס: 'ורבנן כיון דאיכא שלש למילואי המים על גבי המזבח עדיף'. נראה שמביא כאן את גרסת רש"י וצ"ל 'למה לי במקום עדיף'. אך מגרסתו 'דאיכא שלש' משמע שמפרש את המילים 'למילוי המים' כשעת מילוי המים ממש כריטב"א, ואילו לרש"י הכוונה להקשר הכללי של מעשיו.

²⁶⁶ ראה נעם, מסורות, עמ' 146 שציינה ש-לד גורסים נוסחים אחרים מרש"י מכיוון שסדר המשפט מוחלף בעדים אלו. מ"מ עיקר הגהתו של רש"י מקויימת בעדים אלו, ולכן אין זה נכון למקם אותם בעדים שגורסים נוסחים אחרים.

²⁶⁷ בדק"ס עמ' 178 אות פ: 'ונתערבו ב' הנוסחאות שברש"י'. ואין זה מדויק אלא גורס כריטב"א.

סיכום

במסכת סוכה ישנן 57 הגהות של רש"י הנוגעות לנוסח הבבלי (הפרק כולל 59 דוגמאות, אך דוגמאות 8,46 כפי הנראה אינן הגהות של רש"י).

אפרט את המקרים הללו לסוגיהם:

ישנם 2 מקרים בהם רש"י מגיה נוסח משנה שהבבלי מצטט. במקום אחד גורס כנוסח המשניות (49) ובמקום אחד אינו מבאר למה כוונתו (23). בכל אופן, אין זה וודאי שגרסאות אלו הן פרי הגהותיו של רש"י.

ישנם 6 מקרים שבהם רש"י הגיה ושיכלל את הסוגיה מבחינת מונחיה או לשונה. כך הוא בדוגמאות: 35,42,43,45,55,58. בדוגמה נוספת (39) רש"י מבחין בכתיב השמות אך היא לאו דווקא פרי הגהתו של רש"י.

במקרה אחד חילוף הגרסה הוא מעין לישנא אחרינא (3). לא נראה שמדובר בהגהתו של רש"י. ב-10 מקרים חילוף הגרסה נוגע ללשון קצרה ולשון ארוכה. כך הוא בדוגמאות: 5,11,13,15,17,24,28,32,52,54. רק במקרה אחד נראה שמדובר בהגהתו של רש"י (15).

ב-38 מקרים חילוף הגרסה נוגע לתוכנה של הסוגיה.

ב-14 מקרים מתוכם הכרעתי שרש"י מקיים את הגרסה המקורית. כך הוא בדוגמאות: 1,2,4,7,10,18,20,26,30,34,37,44,50,53.

ב-3 מקרים מדובר במסורת מאוחרת שחדרה לתלמוד בגרסאות שונות (21,41,56).

ב-4 מקרים לא הכרעתי מהי הגרסה המקורית (6,9,16,29).

ב-16 מקרים גרסת רש"י היא הגרסה המשנית. ב-4 מקרים מתוכם נראה שאין זאת הגהתו של רש"י אלא גרסה משנית שכבר הייתה לפניו (27,31,33,38). ב-12 מקרים נראה שהגרסה המשנית היא פרי הגהתו של רש"י (12,14,19,22,25,36,40,47,48,51,57,59).

נמצא א"כ שב-19 מקרים רש"י הוא שהגיה את הגרסה (6 מקרים שבהם הגיה את הלשון והמונחים, מקרה אחד שקיצר את לשון הסוגיה ו-12 מקרים שבהם הגיה את תוכנה של הסוגיה). אבחן את מצב העדים בגרסאות אלו:

ד	ב	ת	נ	א	ס	ל	ו	מ	
17	1	1	4	10	5	10	9	11+1	הגהת רש"י (דוגמה 47 ספק)
1	1	1	0	0	0	1	0	0	כלאיים
1	²⁶⁸ 14	14	12	7	3	8	8	7	מקורי
0	2	2	3	2	1	0	2	0	משני אחר

מהטבלה הנ"ל עולה התמונה הבאה. ד מושפע מהגהות רש"י כמעט באופן מוחלט. כה"י מולא מושפעים באופן ניכר מהגהות רש"י (מבחינת אחוזי ההשפעה גם ס קרוב לקבוצה זאת. אך קצת קשה להסיק מתוך מיעוט הנתונים). בכה"י הללו ישנה תופעה מעניינת. מתוך 19 החילופים שאנו

²⁶⁸ דוגמה אחת חסרה בכה"י התימניים מכיוון שדילגו מחמת הדומות בדוגמה אחת (7.55).

דנים בהם, ישנן 8 הגהות רש"י בפרקים רביעי וחמישי של המסכת. רק שתיים מאותן שמונה הגהות נכנסו לנוסח כה"י מול (ב-א ארבע מההגהות). אפשר שאותן פרקים נלמדו פחות ולכן קולמוס המגיהים עבר עליהם באופן פחות. בכל אופן בשלושת הפרקים הראשונים השפעת הגהות רש"י על כה"י מול היא רבה מאד.

כ"י נ מושפע באופן מועט (פחות מרבע). ובדוגמה 14 אף נשאר שריד בגליון מהגרסה המקורית). הענף התימני איננו מושפע מהגהות רש"י מלבד פעם אחת.

אעיר על ממצא נוסף שעלה מניתוח הגהות רש"י. בששת הדוגמאות הראשונות ובדוגמה 22 ישנה עדות של קטע גניזה 1. ההשוואה מעלה שבשתי הדוגמאות הראשונות רק 1 גורס את הגרסה שממנה רש"י בא להוציא וגרסה זאת היא משנית. בדוגמה 3 מביא גרסת כלאיים. בדוגמאות 5,6 שוב הגרסה שממנה רש"י בא להוציא נמצאת ב-1 אם כי ישנם עוד עדים מעטים שמצטרפים וכן לא מוכרע מהי הגרסה המקורית במקרים אלה. בכל אופן ניתן ללמוד מכאן שלפני רש"י עמדו גרסאות מזרחיות יחידאיות.²⁶⁹

²⁶⁹ ראה נעם, מסורות, עמ' 138 הערה 237.

שער שלישי - מסורות הנוסח של בבלי סוכה - מסקנות ודברי סיכום

במהלך העבודה נידונו מאות רבות של חילופי גרסאות בין עדי הנוסח של המסכת. מתוך ניתוח החילופים עמדתי בשערים הקודמים על מקורם של החילופים השונים, ענפי המסירה של מסכת סוכה וכן על טיבם של כה"י.

בשער זה, הכולל שני פרקים, ברצוני לסכם את המסקנות העולות מתוך ניתוח זה.

בפרק השמיני אבדוק את טיבם של השינויים ביחס לשלש נקודות:

א. אבדוק האם ישנם חילופים שמקורם בשינויי עריכה. שינויים אלה חורגים מעבר לחילופי הנוסח הרגילים בבבלי ובמקרים אלו יש לפנינו מעין 'ספר אחר' (ראה למשל סעיף 4.3 שם דנתי בנוסח שאילתא לסוכות שבה נמצאו חילופים שניתן לייחסם לעריכה אחרת; קטע גניזה 15 שבסוגיות פסולי אתרוג מציג סוגיות שונות מהנוסח הרווח, ועוד). מקומות אלו יבחנו בחינה מדוקדקת כדי להכריע בשאלה זו ולדון בהשלכותיה על מסורות הנוסח של מסכת סוכה.

ב. אנתח את החילופים שבהם שינויי הניסוח הם מעין הרצאה אחרת של תוכן זהה. מקורם של חילופים אלו שנוי במחלוקת. רוזנטל סובר שמקורם בזמן שהתלמוד התגבש מבחינת תוכנו אך טרם התגבש מבחינה לשונית, אך פרידמן סובר שהם תוצאה של פעילות מאוחרת ששיפרה ושיכללה את הנוסח (פירוט טענותיהם הובאו בסעיף 3.1). בפרק זה אשוב ואדון בשאלה זו לאור הממצאים שעלו ביחס למסכת סוכה בשערים הקודמים.

ג. אסכם את הממצאים לגבי חילופי נוסח שמקורם בהגהות. אעמוד בעיקר על מקום התהוותם של ההגהות (מזרח ומערב).

בפרק התשיעי אתאר את אילן היוחסין של מסכת סוכה. תיאור האילן יתבסס על המסקנות העולות משני השערים הראשונים. כזכור, בשער השני בדקתי את טיבם של כה"י בחילופים שמקורם בהגהות. בדיקה זאת נעשתה בהשוואה לנוסח הגאונים, ר"ח, הראשונים והגהות רש"י לתלמוד. בסיומו של כל פרק מפרקי השער השני סיכמתי את המסקנות העולות מהשוואה זאת. מכיוון שדוגמאות רבות חוזרות על עצמן במספר פרקים בהקשרים שונים קשה לעמוד מתוך הסיכומים שם על התמונה הכללית. לכן אסכם בפרק זה תחילה את הנתונים המלמדים על טיבם של כה"י כפי שעלו מתוך כל הפרקים הנ"ל. בסיכום זה אבחין בין חילופי גרסה שהוגהו עוד במזרח לכאלה שהוגהו במערב. לאור חלוקה זאת אבחן את טיבם של כה"י בשלושה קריטריונים עיקריים: נוסח מזרחי קדום טרם שהוגה במזרח, נוסח מקורי שהוגה באשכנז ונוסח משני שהוגה באשכנז. הנתונים בשלושת הקריטריונים הנ"ל לגבי כל כ"י יכריעו את טיבו ויחסו לנוסח המקורי ולגרסאות המישניות ובאמצעותם אשרטט את אילן היוחסין של המסכת.

בפרק זה אוסיף ואשווה את הממצאים שעלו בשני השערים הקודמים. בשני השערים הוצגו חילופי גרסה רבים מסוגים שונים: א. שינויי ניסוח קדומים. ב. נוסח שעבר שיכלול ושיפור מבחינת מונחיו, ניסוחו והרצאתו. ג. הגהות עקב קשיים, חוסר הבנה וטעויות. אסכם את מצב כה"י בשלושת התחומים הנ"ל ויחסם ההדדי של כתבי היד.

פרק שמיני- לטיבם של שינויי הנוסח במסכת סוכה

בפרק זה אסכם את הממצאים לגבי מקורם של החילופים: שינויי עריכה, שינויי גרסה והגהות.

8.1 שינויי עריכה

למרות הכמות העצומה של חילופי הגרסה בין כה"י השונים למסכת סוכה לא מצאתי חילופים בין העדים המעידים על עריכה שונה. אמנם במספר מקומות בודדים נראה כאילו לפנינו שינויי עריכה, אולם הבדיקה שאציע כאן מלמדת שלא כך הוא וניתן אפוא לומר שכה"י מייצגים מסורת נוסח שבבסיסה שייכת לאותה עריכה.

8.1.1 שינויי עריכה אצל הגאונים

בסעיף 4.3 הצגתי את נוסח השאלתא לסוכות שפרסם אפשטיין. מתוך הדיון שם עלה שב-7 מהדוגמאות מוכח שלפני השאלתא לא הופיע חלק מהותי מהסוגיה או כולה. בכל הדוגמאות הנ"ל לא מדובר על סוגיה שפריטיה ערוכים בסדר שונה אלא על שלב מאוחר בסוגיה (לעיתים אמוראי) שחסר בתלמודה של השאלתא. חילופים מעין אלו בודאי אינם דוגמאות מובהקות של שינויי עריכה וניתן ביתר קלות לייחסם להתפתחות הטבעית של עריכת הבבלי ולהתהוותו דרא בטר דרא.

ישנו מקום נוסף אצל הגאונים שיש שייחסו אותו לשינויי עריכה אך עיון מדוקדק מוכיח שמדובר בפראפרזה של הגאונים:

הלכות גדולות, א, עמ' 346

ומאי שנא מסוכה גזולה דמכשרי רבנן? דתנו רבנן סוכה גזולה והמסכך ברשות הרבים ר' אליעזר פוסל וחכמי מכשירין. אמרי התם היכי דאמי אי דגזל מיניה קרקע מקום סוכה וטללה בעצים דיליה. קא סברי רבנן קרקע אינה נגזלת אי דגזל עצים וטלל בהון קננהו בשינוי מעשה דתנן הגוזל עצים ועשאן כלים צמר ועשאו בגדים משלם כשעת הגזילה.¹ אי הכי לולב נמי ליקניה בשינוי מעשה? קא סברי רבנן לולב אינו צריך איגד דתניא לולב בין איגוד ובין שאינו איגוד כשר. ואם תמצא לומר צריך איגוד שינוי החוזר לברייתו לאו שמיה שינוי. או הכי גזל עצי סוכה נמי נימי שינוי החוזר לברייתו לאו שמיה שינוי? אלא עצי סוכה היינו טעמי משום דקננהו בשינוי השם מעיקרא עצים סתם מיקרי והשתא סכך מיקרי. אי הכי לולב נמי מעיקרא אסא מיקרי והשתא הושענא מיקרי? אמרי אסא ליכא שינוי השם דמעיקרא נמי אסא להושענא² קרו ליה.

הצעת הסוגיה אצל הגאונים שונה בתכלית השינוי מהצעת הסוגיה בתלמוד שלנו (ל ע"א-לא ע"א). אין מדובר בשינוי גרסה כזה או אחר אלא בהרכבת שלוש הסוגיות הפותחות את הפרק לכלל סוגיה אחת. סוגיה זאת מציגה את שלוש הסוגיות כמשלימות זו את זו, ומתעלמת, לכאורה, מהעובדה ששתי הסוגיות האחרונות אינן מתחשבות בבעיית מצוה הבאה בעבירה. השוואת תלמוד הגאונים לתלמוד שלנו מעלה את השאלה האם לפנינו תלמוד אחר.³ דומה שפתרון השאלה

¹ בדפוס ורשה, הלכות פסוקות ובהלכות ראו ליתא 'דתנן הגוזל... הגזילה'.

² בהלכות פסוקות 'דהושענא'.

³ כך סובר מורל, סוגיות, עמ' כב. מורל כותב על הסוגיה שבגאונים: 'הקושיות וליקניוה בשינוי מעשה [...] וליקניוה בשינוי השם מוסבות פה על עצם ההלכה של לולב הגזול, ובכלל חסר היה לפנינו מאמרו של רב הונא להנהו אוונכרי'. קודם לכן מבאר מורל את התפתחות הסוגיה כפי שמופיעה לפנינו: 'קושיות אלו שייכות היו לשיטה שהנמיקה את האיסור במדרש לכם משלכם. הן אינן מתאימות כל כך לנימוק מצוה הבאה בעבירה. אולי בגלל כך צמצם בעל

מצוי בדברי הגאון. סיום השקלא וטריא המשווה בין לולב לסוכה הוא: 'אי הכי לולב נמי מעיקרא אסא מיקרי השתא הושענא מיקרי אמרי אסא לא איכא שינוי השם דמיעקרא נמי אסא דהושענא מיקרי'. ניסוח זה מעורר תמיהה שהרי בלולב הגזול עסקינן ואסא מאן דכר שמיא. דומה שבמשפט זה פשט לנו הגאון את הספק שהעליתי, לא שינוי גרסה לפנינו ובודאי שלא תלמוד אחר לפנינו,⁴ אלא פראפרזה המאחדת את שלוש הסוגיות.⁵ בהצעת הסוגיה בצורה זאת הביע הגאון את עמדתו החד משמעית, שתי הסוגיות הבאות אינן מתעלמות מבעיית מצווה הבאה בעבירה.⁶

8.1.2 שינויי עריכה בקטעי הגניזה

למסכת סוכה קטעי גניזה רבים. אומנם ברובם הם אינם מכילים טקסט מרובה אך כמעט ואין לך דף במסכת שאין לו עדות בקטעי הגניזה. גם הנוסח המשתקף בקטעי הגניזה מורה על מסורת נוסח שאין בה שינויי עריכה מהנוסח הרווח. אמנם, בקטע 15 ישנו מקום אחד שלגביו ניתן להסתפק ביחס לתהליך התהוותו:

לה ע"א שורה 24- לה ע"ב שורה 32

המשנה מונה אתרוגים פסולים ובסוגיות הגמ' דנו בטעמי הפסול. חילופי הגרסה בסוגיות אלה הם מעבר לחילופים הרגילים ומציעים לכאורה מסורות שונות:

אתרוג של אשרה- בסוגיה זו דנתי בסעיף 3.2.1.18.

אתרוג של עורלה- בנוסח הרווח נחלקו האמוראים האם הטעם משום שאין בו דין אכילה או משום שאין בו דין ממון. הגמ' דנה באריכות בבירור המחלוקת ומביאה ראייה מאתרוג של תרומה טמאה ונפק"מ באתרוג של מעשר שני. ב-15 סוגיה זאת איננה מופיעה והסוגיה היא 'מאי טע' לפי שאין בה היתור אכילה'.

אתרוג של תרומה טמאה- ב-ולאנ, 15 ובגליון מ 'ושל תרומה טמאה פסול מאי טעמ' פרי עץ הדר אמ' רחמנא והאי לאו הדר הוא' (ב-ל סוגיה זאת מופיעה לפני 'גופא א"ר אסי'. ב-ו סומן למחיקה). ב-מ ובר"ח 'דהא אין בה היתר אכילה ובהיתר אכילה כולי עלמא לא פליגי דבעינן'. ב-סתנד, ת; ליתא.

אתרוג של תרומה טהורה- בנוסח הרווח נחלקו האמוראים בטעם שלא יטול האם משום שמכשירה או משום שמפסידה. ב-ל ישנה תוספת 'מאי טע' ולקחתם לכם אמ' רחמ' שלכם והאי לאו דידיה הוא ואם נטל כשר מאי טעמ' ולקחתם א' רחמ' מכל מקום' (תוספת זאת מופיעה לפני

הסוגיה את הקיף הקושיות האלה, והסב אותן על דבריו של רב הונא להנחו אוונכרי. במקרה זה אין פגם מוסרי בקניית ההדסים'.

⁴ בהקשר זה, יש לציין את הערתו המתודולוגית החשובה של ברודי, הטקסט התלמודי, עמ' 251: 'בהרבה מקרים אין הגאונים מעתיקים את הטקסט התלמודי שלפניהם, ועלינו לשחזר את נוסח התלמוד שלהם מתוך דיונים הלכתיים [...] איננו מייחסים בדרך כלל חשיבות מספקת לחופש הפרשני... ברור ומפורש בהרבה מקומות שהגאונים פירשו מקורות תלמודיים בדרכים אחרות מאלו שנתקבלו ע"י הראשונים'.

⁵ ראה הלבני, מקורות, עמ' רח: 'נושא הסוגיה של הבה"ג שם הוא לולב ולא הדס [...] אעפ"כ הוא מקשה שם אי הכי לולב נמי מעיקרא אסא מיקרי. מסתבר שכל הקטע שהוא מבוסס על הגמרא כאן (ולא להיפוך) והרי הגמרא מוסבת על אוונכרי שקנו אסא מעכו"ם'. וראה ברודי, צוהר, עמ' 131: 'כמו כן יש לשים לב לכך שההרצאה שלפנינו מטשטשת את העובדה (שאכן אינה רלבנטית להלכה) שהסוגיה הראשונה עוסקת בלולב הגזול והשנייה בהדסים גזולים, אך השכתוב אינו מושלם בנקודה זו: בהמשך נאמר שאף בהתחלה קוראים להדסים הושענא, כאשר הקורא התמים אינו יכול לדעת מניין צמחו הדסים אלה שלא נזכרו קודם לכן'.

⁶ לפתרון הסוגיות הנ"ל עם הכלל מצווה הבאה בעבירה ראה ר' שושטרי, "מאגדה להלכה: לגלגוליה של סוגיית מצווה הבאה בעבירה (סוכה כט ע"ב-ל ע"א)", יתפרסם ב-HUCA 81 (2011).

ג'ופא א"ר אסי'). וכעין גרסה זאת נמצאת בגליון ו. ב-15 'מאי טע' ולקחתם לכם משלכם אמ' רחמי' והאי לאו הדר⁷ הוא ואם נטל כשר מאי טע' ולקח' לכם אמ' רחמי' מכל מקום' וליתא למחלוקת האמוראים.⁸

אתרוג של דמאי - אין חילופי מסורות בסוגיה זאת.

אתרוג של מעשר שני - בנוסח הרווח מובאים הטעמים שלא יטול משום שמכשירה או משום שמפסידה ופירוט השיטות השונות בנטל בדיעבד. ב-15 'תנן התם אתרוג של מעשר שיני לדברי ר' מאיר אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב ולדברי חכמים אדם יוצא ידי חובתו ביום טו'... (עד סוף הדיון לגבי עיסה מצה ואתרוג).

אסכם את העולה מתוך השוואת הנוסח הרווח לנוסח הגניזה:

הגמ' בסוגיית אתרוג של עורלה מקשה מדוע אתרוג של תרומה טמאה פסול למ"ד שצריך דין ממון הרי אפשר להסיקו תחת תבשילו, ולכן מסיקה הגמ' שלכו"ע צריך שיהיה באתרוג דין אכילה. בגניזה ובחלק מכה"י הטעם שאתרוג של תרומה טמאה הוא משום הדר, לפי טעם זה אין קשה למ"ד שצריך דין ממון, ומכאן שעורכי הסוגיה של אתרוג של עורלה לא הכירו טעם זה. ואכן בגניזה לא מובאת מחלוקת האמוראים לגבי אתרוג של עורלה ולא מוכיחים מאתרוג של תרומה טמאה.

בסוגיית אתרוג של תרומה טהורה, בנוסח הרווח מובאת מחלוקת אמוראים מדוע לא יטול, ואילו בגניזה מובא טעם אחר בסתם.

לכאורה, ניתן להסיק מכך שהחומר האמוראי לא היה לפני עורכי הסוגיה שבגניזה, וא"כ יש לפנינו דוגמה לחילוף שמקורו במהדורה שונה.⁹

אך נראה שאפשר לפקפק במסקנה זאת. ראשית, גם לפי נוסח הגניזה הטעם 'שאיין בו דין אכילה' נמצא בסוגיית עורלה ואף מבארים כך את דין תרומה טהורה (לא יטול משום 'לכם'),¹⁰ וכן מקשים מדין זה על דמאי ('הא לא חזי ליה'), וא"כ מדוע באתרוג של תרומה טמאה נזקקה הסוגיה לטעם שאינו הדר ולא השתמשה בטעם שאין בו דין אכילה. בנוסף לכך, בגניזה לא מובא טעם לכך שלא יטול אתרוג של מעשר שני ואם נטל כשרה.

נראה, אפוא, שיש לבחון שוב את הטעמים המובאים בגניזה. אני סבור שטעמים אלו נראים מאוחרים ולא מקוריים בסוגיה.

⁷ הסופר טעה ואשגרה מההסבר לגבי תרומה טמאה וצ"ל 'והאי לאו דידיה'.

⁸ יש לציין, שטעם הפסול של 'אין בו דין אכילה' נתון במחלוקת ראשונים. רש"י ותוספות סוברים שהפסול הוא משום 'לכם', כפי שמפרש רש"י 'ורחמנא אמר לכם הראוי לכם בכל דרכי הנאתו'. הרמב"ם בפירושו המשנה מבאר '... ולפיכך הוא פסול שהרי אמר ה' פרי ואלה אינם ראויים לאכילה בשום פנים' ועיין ה' לולב פ"ח ה"ט שלכן פוסל כל שבעה והרמב"ם פוסל מטעם זה גם בטבל, וא"כ אין כוונתו משום כתותי מכתת ועיין ביאור הגר"א סי' תרמ"ט סק"ז-כ"ח (ועיין בר"א מן ההר מה שכתב בדעת הרמב"ם). הריטב"א מפרש: 'כלומר שאין לו בה הנאה לעולם אלא שעומדת לשריפה וכתותי מיכתת שיעוריה... ולפי שכל ההנאות מביאות לידי מאכל קרי ליה היתר אכילה'. לגרסת **ול, 15** הפסול הוא משום 'לכם' כרש"י ותוספות.

⁹ כך מסיק אפשטיין, אתרוג, עמ' 17-22. וראה עמינח, סוכה, עמ' 117-118: 'ונראה לי שהנימוק הדר אמר רחמנא הוא מהסידור הקדום דבי רבא ועורך מאוחר שמשום מה נעלם ממנו הנימוק הדר... או שלא נתקבל על דעתו לפיכך בא בפירושו לפי שאין בה היתר אכילה'.

¹⁰ ראה עמינח, סוכה, עמ' 148: '... כי בכי"ל שרדה גירסא מן הסידור הקדום כי היתר אכילה ודין ממון הם מן המו"מ של עורך המו"מ בסוגיא'.

פסול הדר, לכאורה, שייך בפגם חיצוני הפוגע באסתטיקה של האתרוג ולא מצאנו הרחבה של פסול זה גם לפגמים שאינם חיצוניים כמו טומאה.¹¹

הטעם המובא בגניזה לכך שלא יטול תרומה טהורה אינו מובן, הרי אם באתרוג של תרומה טהורה אין דין 'לכם' אזי כלל אינו יוצא יד"ח ואם יש בו דין 'לכם' מדוע לא יטול לכתחילה.¹² אפשר אפוא שבתקופה מאוחרת הוסיפו שאין ליטול אתרוג של תרומה טהורה בזמן הזה, שאין בו דין 'לכם' בימינו. טעם זה הפך לעיקר בגניזה ונכנס לגוף התלמוד על ידי מעתיקים וסופרים שאף מחקו את מחלוקת האמוראים שבסוגיה. כדי להפריד בין אתרוג של תרומה טמאה ואתרוג של תרומה טהורה נימקו את הפסול באתרוג של תרומה טמאה משום הדר. נימוק חדש זה לא התאים לסוגיית אתרוג של עורלה ולכן בגניזה מחקו את המו"מ בסוגיה זאת.

אוסף עוד ש-15 מכיל את כמות הטקסט הרבה ביותר מבין קטעי הגניזה למסכת (כ-12 דפים מתוך פרק לולב הגזול). בכל הסוגיות הרבות שיש ממנו עדות לנוסח המסכת לא מצאתי מקרה דומה של שינויים הנראים כשינויי עריכה. עובדה זו מחזקת את הטענה שגם בסוגיה זאת אין לפנינו עריכה אחרת. בנוסף לכך ב-15 יש מקרים רבים של גרסאות שניתוחי העלה שהן משניות (בחלקן ייחודיות), וא"כ אין זה חריג למצוא בו הגהות מאוחרות וגרסאות משניות.¹³ כמו כן, הדמיון לנוסח **ול**, עדים שבדר"כ מייצגים את הנוסח המשני המאוחר ובודאי קשה לראותם כמייצגים עריכה קדומה אלטרנטיבית, מחזק את הטענה שזהו נוסח משני מאוחר.¹⁴ למרות הסבר משוער זה יש להודות שחילוף זה חורג מהחילופים הרגילים בבבלי, ולכן מידי ספק לא יצאנו.

8.2 שינויי גרסה

בבבלי חילופים רבים שאין לתלותם בטעות סופר או בהגהות. שתי גישות עיקריות נאמרו בביאור משמעותם של חילופים אלו.

הרא"ש רוזנטל סבר ששינויים אלה שייכים ברובם לשלב הלימוד בעל פה, שלב שבו התלמוד נערך מצד ענייניו אך עדיין היה חופשי בניסוח לשונו. לעומתו סובר ש"י פרידמן שחילופים אלה אירעו לאחר שהנוסח היה קבוע וייתכן שאף כתוב. המסירה של הבבלי היא מסירה יוצרת. המסרנים ראו את תפקידם בעריכת ושיפור לשון התלמוד.¹⁵

¹¹ ברבינו מנוח הל' לולב פ"ח ה"ב כותב: 'ושל תרומה טמאה מפרש בגמרא מאי טעמא פרי עץ הדר אמר רחמנא והאי לאו הדר הוא ואי נמי לפי שאין בה היתר אכילה ולא לכם קרינא ביה'. בדק"ס עמ' 110 אות פ מקשה לגרסה זאת, מפני מה נטמא אינו הדר ועוד א"כ איך טמאים יצאו באתרוג וראה באוצר מפרשי התלמוד עמ' רמג הערה 10 'זו אינה קושיא דאפשר באתרוג שלא הוכשר ומלבד זאת לא נאמר דטומאה אינה הדר אלא בתרומה ולא בחולין'.

¹² רש"י מפרש שאם נטל כשרה משום שיש בה היתר אכילה לכהן וישראל נמי נפיק בה אם לקחה מכהן הואיל ויכול להאכילה לבן בתו כהן. ויותר מבואר ברבינו מנוח: 'ולא מצינן לפרושי טעמא ואם נטל כשר הואיל וראוי לכהן אע"פ שאינו ראוי לו, דא"כ גבי דמאי אמאי אצטרכינן למימר דאפשר שיפקיר נכסיו, נימא של דמאי כשר מפני שראוי לעניים, אלא לאו ש"מ דבר הראוי לו בעינן' וכן הוא במאירי. והמאירי מפרש שהכהן שניתנה לו יוצא אף ביום הראשון. אך תוספות ד"ה 'דאי' סוברים שגם לגבי דמאי לא היה צריך לטעם 'דאי בעי מפקר', וכיוון שראוי לעני נקרא שראוי לאכילה ואכמ"ל.

¹³ ראה להלן סעיף 9.1.3.

¹⁴ ראה בסעיף 3.4.1.36 דוגמה נוספת לנוסח משני מאוחר ב-**ול**, 15 וגם שם ההגהה היא יחסית חריגה.

¹⁵ בסעיף 3.1 סקרתי את טענותיהם העיקריות של רוזנטל ופרידמן והפניתי למאמרים הרלוונטים.

במסכת סוכה מצאתי כמות עצומה של חילופים שאין לתלותם בטעויות העתקה או בהגהות. חילופים אלה נסקרו בפרק השלישי של העבודה. מסקירה זאת עלה שלמסכת שני ענפי נוסח עיקריים: ענף הנוסח הרווח והענף התימני. במקרים רבים נמצא עד מזרחי נוסף שמצטרף לענפים אלו, עובדה המלמדת על כך שענפים אלו שורשים במזרח. למרות זאת, הענף התימני ברובו הוא ענף עצמאי שברוב המקרים עומד לבדו נגד הענף הרווח.

חילופים רבים בין ענפים אלו הינם הרחבות לשון (לישנא רויחא ולישנא קייטא). ברוב החילופים נמצא שהענף התימני אוחז בלשון הקצרה. כמו כן, ברוב המקרים הענף התימני עומד לבדו כנגד הענף הרווח ועדים מזרחיים נוספים. מה פשר ממצאים אלה?

נראה, שהענף התימני משמר נוסח קדום ועצמאי שלשונו הורחבה בענף הנוסח הרווח, הרחבה שנעשתה עוד במזרח. הצטרפות העדים המזרחיים לענף הנוסח הרווח מעידה על כך שחילופים אלה קדומים. כמות חילופים עצומה כ"כ שאירעה בזמן קדום מובילה למסקנה שנוסח הבבלי היה חופשי ובלתי מגובש גם לאחר עריכתו כפי שמתאר רוזנטל. מצב זה גרם לכך שייוצרו שני ענפי נוסח שיש ביניהם חילופי ניסוח כה רבים וכן חדירתם של הרחבות לשון באופן משמעותי.

ברם, בתוך ענף הנוסח הרווח מצאתי תת ענף שמיוצג בעיקר ע"י כה"י ול, ובאופן רחב יותר ע"י כה"י מולא. כמו כן, ב-מ מצאתי חילופים רבים שחורגים מהחלוקה לענפי הנוסח. חילופים אלה אינם רבים כ"כ ובבסיסם כה"י הללו מייצגים את ענף הנוסח הרווח. בנוסף לכך ברוב החילופים הנ"ל לא נמצאה עדות מזרחית שמסייעת לכה"י הנ"ל.

נראה, שכה"י הללו משקפים התפתחות מאוחרת של ניסוח הסוגיה. המסרנים שיכללו את הטקסט הקיים והרחיבו את לשונו כפי שמתאר פרידמן. מכיוון שהנוסח התגבש כבר, פעילות זאת ניכרת במספר חילופים מצומצם.

לסיכום, ריבוי העדים למסכת סוכה מאפשר לנו לעמוד באופן מדויק יותר על משמעותם של חילופי הניסוח והרחבות הלשון בבבלי. מחד נמצא מצב של חוסר גיבוש לשוני שיצר ניסוחים אלטרנטיביים של המסכת, ומאידך נמצאה פעילות מאוחרת גם בתחום הניסוח שנבעה מהרצון לשכלל ולשפר את ניסוחו של הבבלי.

8.3 הגהות

אחת הסיבות המרכזיות לחילופי הגרסאות היא הגהת הספרים ע"י החכמים והתלמידים במרוצת הדורות. בארבעת פרקי השער השני הובאו דוגמאות רבות של חילופי גרסה שלהם עדות מזרחית עקיפה. חילופי גרסה אלה הם תוצאה של הגהה וניסיתי לעמוד על הגרסה המקורית והמשנית בחילופים אלה. ריבוי העדים למסכת איפשר לעמוד על מקומם של ההגהות. מקובל לחשוב שרוב ההגהות נעשו באשכנז.¹⁶ אך מניתוח הדוגמאות במסכת סוכה עולה שישנם 64 חילופים שאירעו עוד במזרח, ואילו 39 חילופים אירעו במערב. נמצא א"כ, שרוב ההגהות אירעו עוד במזרח, אם כי ישנה שכבה רחבה של הגהות שנתהוותה במערב.

¹⁶ ידועה עדותו של ר"ת בהקדמה לספר הישר (שלזינגר), חידושים, עמ' 9: 'ספר הישר קראתי בשם את הספר, יען כל פקודי כל ישרתי בו שמועות הראשונות, וגירסות הספרים אשר מעולם... ואע"ג דלט רבינו גרשום מאור הגולה כל דמשבש תלמוד הכי והכי הוי תהוי, לא נמנעו לשבש'. על תופעה זאת ראה י" זוסמן, "מסורת לימוד ומסורת נוסח של הירושלמי", מחקרים בספרות התלמודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 42 הערה 130, וכן אצל י"מ תא שמע, "ספרייתם של חכמי אשכנז בני המאה היא-יב", קריית ספר, ס (תשמ"ה), עמ' 29: 'שימושם בספרים לא היה פאסיווי מתבונן גרידא, אלא בעל אופי אקטיווי, ואולי נכון יותר לומר: אגרסיבי, וכלל אדפטציות מרובות של נוסח הספרים (כל הספרים!) כדי להתאימם, על ידי הגהתם ביד חזקה, אל המסורת האשכנזית שהייתה רווחת ביניהם...'

פרק תשיעי- אילן היוחסין של בבלי סוכה

בשערים הקודמים הצגתי את חלוקתם של כה"י לענפי נוסח של מסכת סוכה וכן בדקתי את טיבם של כה"י לאור זיקתם לגאונים ולראשונים. בפרק זה ברצוני לסכם את אופיים של כה"י לאור הממצאים העולים מהשערים הקודמים.

9.1 טיבם של כה"י- סיכום כללי

אסכם כעת את הממצאים העולים לגבי טיבם של כה"י מתוך הדוגמאות שנידונו בפרקי השער השני.

מניתוח מכלול החילופים הנ"ל עולה שהחלוקה המרכזית בין כה"י היא לשני ענפים, הענף התימני וענף הנוסח הרווח. הענף התימני הוא הענף המשובח שבו נמצאת הכמות הרבה ביותר של גרסאות מזרחיות מקוריות, וכן הכמות המועטה ביותר של גרסאות מערביות מאוחרות. ברם, ענף הנוסח הרווח אינו עשוי מקשה אחת וגם בו יש הבדלים ניכרים בטיב כה"י כפי שאפרט בהמשך.

9.1.1 הענף התימני

ענף זה הוא המייצג הקרוב ביותר של הנוסח המזרחי הקדום והמקורי. כך הוא ב-57 דוגמאות: בסעיף 4.1.1 דוגמאות: 1,2,3,4. בסעיף 4.2 דוגמאות: 1,2,8,10,13,17,19,20,22,24. בסעיף 5.1 דוגמאות: 5,6. בסעיף 5.2 דוגמאות: 17,19,20,24,28,29,34,35,37,40,41,42,48,52,62,68,70. בסעיף 6.1 דוגמאות: 2,7,8,15,17,19. בסעיף 6.2 דוגמאות: 1,7,9,13,14,15,16,21,22,23. בסעיף 6.3 דוגמאות: 2,4,5. בפרק 7 דוגמאות: 12,27,33,36,51.

יחסם של כה"י התימניים לעדים העקיפים מחזק את מקורם הקדום. בפרק הרביעי נמצא מצע משותף רחב עם נוסח הגאונים. בפרק החמישי נמצאה זיקה מובהקת לנוסח ר"ח, ובמקומות שבהם הם שונים מדובר בדרי"כ בנוסח משני של ר"ח. בפרק השישי נמצאה זהות כמעט מלאה לנוסח הרי"ף והרמב"ם. בפרק השביעי העלתה הבדיקה שכה"י התימניים אינם מושפעים מהגהות רש"י.

בסיכומי הפרקים על הגאונים, ר"ח והראשונים (רי"ף ורמב"ם) הוכחתי שמסורת הנוסח התימנית היא עצמאית ולא ניתן לומר שכה"י הללו הושפעו מהעדים העקיפים.

רק ב-3 דוגמאות ענף זה מייצג נוסח מאוחר שאין לו חבר אצל העדים המזרחיים¹⁷: 4.2.16, 7.40, 7.48. במקום אחד יש בו גרסת כלאיים: 7.35.

אין ספק, שכה"י התימניים הם כה"י הטובים והמעולים של המסכת.¹⁸ אומנם, כה"י התימניים מלאים בשיבושי סופרים (ראה בפרק שני על "מסורת הנוסח התימנית") אך רוב השיבושים הם

¹⁷ בשאר המקומות שבהם נוסח הענף התימני הוא משני יש לכך עדות כבר במזרח, ובכל אופן מקומות אלה אינם רבים.

¹⁸ רוזנטל, תולדות, עמ' 28 כותב על נוסח כה"י התימניים למסכת פסחים שאותם הוא מכנה 'לישנא אחרינא': 'ובין אלה ישנן דוגמות שמלמדות על טיבה המשובח של מסורת הנוסח של לישנא אחרינא שיש בידה להחזיר לנו אבידה יקרה שאבדה ונשתקעה בתוך נוסח הוולגאטה'. וראה סבתו, סנהדרין, עמ' 341: 'עבודתנו זו מוכיחה כי כ"י ת אכן עדיף על פני כל כתבי היד האחרים למסכת סנהדרין'. אך גם סבתו מעלה את הבעיות שבכתב יד זה ראה שם עמ' 343. לעומת זאת עמית, התימניים, עמ' לא-עז טוען שגרסת כה"י התימניים למסכת פסחים הינה משנית וראה פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 87-88. מחלוקת זאת לגבי כה"י התימניים לפסחים נתעוררה שוב בנוגע לגרסה בכ"י אלה ויחסה לר"ח ראה א' עמית, "על גרסת רבנו חננאל בבבלי פסחים ח ע"ב", סידרא, כא (תשס"ו), עמ' 133-145; סבתו, על מוקדם, עמ' 145-155. לרשימה המלאה של העבודות שנעשו על כה"י התימניים ותמצית מסקנותיהם ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 1 הערות 7,6 ובעמ' 308 הערה 78. טיבם של כה"י התימניים טעון בדיקה בכל מסכת בפני"ע ואין להסיק

השמטות טכניות שניתן לעמוד עליהם בנקל ואילו בכה"י האחרים רוב השיבושים נובעים מהלומדים והמגיהים שתיקנו ויצרו נוסח "טוב".¹⁹

י קארה שבדק את לשונם של כה"י התימניים לתלמוד הבבלי כותב: 'נשתמרה בהם מסורת לשונית הנראית מייצגת את הרובד הלשוני של הארמית הבבלית מתקופת הגאונים עם שרידי ירושה מערבית קדומה'.²⁰ מסקנה זאת מאשרת את טיבם המשובח של כה"י הללו כפי שהעלתה בדיקת נוסחם למסכת סוכה.²¹

9.1.2 ענף הנוסח הרווח

אסקור כעת את טיב כה"י שבענף הנוסח הרווח. אפרט לכל כ"י את הגרסאות המערביות המאוחרות שבו ומאידך את הגרסאות המקוריות טרם שנשתנו במזרח או במערב.

מסקנות כלליות, וידועים דבריו של הגר"ש ליברמן, מדרשי תימן, ירושלים תש"ל, עמ' 39: 'החכמה התימנית היתה באיסוף וליקוט, ולא דוקא באיסוף ממקורות נבחרים אלא באיסוף וליקוט מכל מקום'.

¹⁹ ראה גולינקין, ראש השנה, עמ' כ.

²⁰ ראה קארה, תימניים, עמ' כא-כב.

²¹ סיוע מסוים לטיבם המשובח ניתן למצוא בסימנים. בתלמוד הבבלי נמצאים סימנים שמטרתם לסייע בזיכרון של רצף מימרות או פריטים. לסימנים אלו ניתן משקל להערכת קדמותו ומהימנותו של כתב יד. ראה אברמסון, ע"ז, עמ' XXI: 'הסימנים בתחילת העניין אם לזכרון שמות אמוראים אם לזכרון עניינים בסוגיה עתיקים הם ביותר' (לגבי מטרת הסימנים ראה פרידמן, השוכר, עמ' 54 הערה 159; יורב, סימנים, עמ' 59-81). וראה סגל, מגילה, עמ' 103 ודיימונד, תענית, עמ' 25 שמשמשים במספר הסימנים כהוכחה לטיב כה"י. אך ראה סבתו, סנהדרין, עמ' 325 שמעלה שתי הסתייגויות מקריטריון זה. ראשית, הרי אפשר שחלק מהסימנים נוספו כחיקוי לטכניקה הקדומה. כמו כן, אפשר שהסופר השמיטם בידעם שאינם חלק מהתלמוד, ואין מכאן ראיה לנוסח התלמוד באותו כ"י. ובהערה 149 מביא ראיה להסתייגות השנייה מכך שהסימנים חסרים בהרבה קטעי גניזה. וראה יורב, סימנים, עמ' 78 הערה 158 שמעיר שסבתו מתעלם ממצאיאות הסימנים בכה"י התימני והאשכנזי. הערתו של יורב נכונה אילו סבתו היה מביא ראיה מכך להסתייגותו הראשונה (כך יורב מציג את הדברים), אך ראייתו של סבתו היא להסתייגותו השנייה ולכן אין בהערתו של יורב ממש. במסכת סוכה מספר הסימנים הוא קטן אך בכל אופן הענף התימני משמר יותר סימנים. ע"ב-1 'שיר רבה חונא זירא חנן ולא חחד סי' סימן זה מופיע בגליון ומסדר את המימרות ב-ב ע"ב. תחילה המימרה של ר' יאשיה שמתאימה לשיטת רבה, לאחר מכן מימרת רב הונא כשיטת ר' זירא ולבסוף מימרת ר' חנן שאינה מתאימה לאף שיטה. ג ע"ב-2 ל- 'סי' מיעט עשרים ועשרה איצטבות פחות עמודי (נקט ב'איצטבות' לשון רבים מכיוון שבמילה זאת התכוון גם למימרה שבנה איצטבא כנגד דופן אמצעית וגם למימרה שבנה איצטבא באמצעיתה. ב-א, 2 הפרידו זאת וכתבו 'דופן, איצטבא'. א- 'סימן מיעט עשרים ועשרה דופן איצטבא פחית ע"שר'. 1- מיעט עשרים ועשרה >...<. 2- 'מיעט עשרים ועשרה דופן איצטבא פחת עמוד סימן'. כח ע"א שורה 10 -ב- ב-תב הובא סימן למעלות המוזכרות בברייתא קינס"א (ק- לא קדמני אדם. י- לא ישנתי בביהמ"ד. נ- לא הנחתי אדם בביהמ"ד. ס- ולא סחתי סיחת חולין. א- ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי). כח ע"א שורה 15 -ב- ב-תב הובא סימן למעלות המוזכרות בברייתא שה"ק יה"ם פ"י. ב-א שה"ק. (ס- לא שח שיחת חולין. ה- לא הלך ארבע אמות. ק- לא קדמו אדם לביהמ"ד. י- לא ישן בביהמ"ד. ה- ולא הניח אדם בביהמ"ד ויצא. ס- ולא מצאו יושב ודומם. פ- ולא פתח אדם דלת לתלמידיו. ר- ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבותיו. ע- ולא אמר הגיע עת לעמוד מביהמ"ד). מט ע"ב שורה 25 -ב- ב-תב סימן למימרות של ר"א 'גדול וגדולה תשלמת אהבת חסד סימן'. שני המימרות של ר"א שעוסקות ב'גדולה גמ"ח יותר מהצדקה' נמצאות זה אחר זה ולאחר מכן 'אין צדקה משתלמת', בנוסח הרווח 'אין צדקה משתלמת' נמצאת בין שניהם.

9.1.2.1 כ"י מ (מינכן 95)

כ"י זה משקף מסורת נוסח אשכנזית. כך הוא ב-25 דוגמאות: סעיף 4.1.2.1. בסעיף 4.2 דוגמאות: 6.15,20,21,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 9,10,18,19,23,38,54,69. סעיף 6.1.13. סעיף 6.2.11. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 12,14,15,22,25,40,51,55. ודוגמה 47 מסופקת.

ישנן גרסאות מהמסורת האשכנזית שלא נמצאות בכ"י זה. כך הוא ב-13 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות: 11,16. בסעיף 5.1 דוגמאות: 1,30,36,45. סעיף 6.2.18. בפרק 7 דוגמאות: 18,35,47,48,57,59.

אך כ"י זה כולל גם גרסאות מזרחיות קדומות ומקוריות טרם שהוגהו עוד במזרח. ברוב הדוגמאות ניתן לקבוע בוודאות שאין מדובר על נוסח שחדר בהשפעה של עד עקיף.

כך הוא ב-10 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות: 1,2,14,18. סעיף 5.2.6. בסעיף 6.2 דוגמאות: 14,21,23. בפרק 7 דוגמאות: 27,33.

אין ספק, שלפני סופר כ"י זה עמדה גם המסורת המזרחית הקדומה והוא מביא אותה. לעיתים הוא מציג גרסאות כלאיים או שלבי ביניים של המסורות השונות שעומדות לפניו. כך הוא ב-6 דוגמאות: בסעיף 4.1.1 דוגמאות 1,4. סעיף 4.1.5.1. סעיף 4.3.3.1. סעיף 5.1.34. סעיף 7.36.

ישנן בכ"י זה גם גרסאות כלאיים מענפי הנוסח הקדומים הנוגעים לניסוח הסוגיה:

1. ד ע"א שורה 26-27 - ב-מ 'מהו דתימ' התם דמילתי' מחיצה מעלייתא הוא הכא לאו במילתיה ומ...> יצה מעליית' היא לא קמ"ל לישנא אחרינ' הני מילי היכא דחזיא לדופן אבל היכא דלא חזיא לדופן לא קמ"ל'. גרסת כלאיים בין הנוסח הרווח לנוסח הענף התימני ור"ח.

2. ד ע"ב שורה 24

ואד²², לימ' בהא נמי תיובת' דרב הונא. **לנב**- לימא תהוי תיובתא דרב הונא בתרת'. **ס**- לימא ליהוי תיובתא. ב-מ גרסת כלאיים 'לימ' בהא נמי תהוי תיובת' דרב הונא בתרת'.

3. טו ע"א שורה 37-38

ואד²², מר סבר בטלה בהכי ומר סבר לא בטלה בהכי. **לסנתב**- ר' יהודה סבר תקוני תקרה לב"ש בנוטל אחת מבינתיים... **מ**- מר סבר בטלה בהכי... לישנא אחרינא ר' יהודה סבר בטולי תקרה בהכי...

4. כז ע"ב שורה 38 - ב-לאסתב 'ושמחת בחגך'. ב-ונד 'ושמחת אתה וביתך'. ב-מ גרסת כלאיים 'ושמחת בחגך אתה וביתך'.

5. לו ע"א שורה 19-20 בנוסח הרווח הגרסה היא: 'הא דתפח אע"ג דלא סרח הא דסרח אע"ג דלא תפח'. בר"ח וב-15 הגרסה היא: 'הא דאיתפח ואחר כך סרח והא דסרח ואחר כך איתפח'. ב-מ גרסת כלאיים 'הא דאיתפח והדר סרח הא דסרח והדר תפח והא דאיתפח ואע"ג דלא סרח והא דאסרח ואע"ג דלא איתפח'.²³

²² בדפוסים מאוחרים 'בתרת'.

²³ ועיין בעיטור עמ' 176: 'הא דאיתפח ואח"כ סרח הא דסרח ואח"כ תפח אבל תפוח מבחוץ וסרוח מבפנים ובתשובה תפוח סרוח קרובין זה לזה כשמבקש להיות תופחת מתפחת ואח"כ נסרחת ונעשה לה רוח רע והיינו דקאמר ל"ק הא דתפח ולא אסרח הא דאסרח ולא תפח וזו הנוסחא העיקרית'.

6. מא ע"ב שורה 39-40 - ב-ולאד 'למה לי למימר שלקחו באלף זוז'. ב-סנ, 11 בשאלות²⁴ ובהלכות פסוקות 'אמי' מר שלקחו באלף זוז'. ב-מ גרסת כלאיים 'אמי' מר שלקחו באלף זוז למה לי למימר'.

7. נע"ב שורה 25-26 - רש"י גורס 'ואיבעית אימא עיקר שירה בפה ואין דנין אפשר משאי אפשר'. ר"ח כותב: 'איבעית אימא כולי עלמא לא ילפינן מאבוב דמשה אי משום דאין דנין אפשר משאי אפשר אי משום דעיקר שירה בפה'. גרסה זאת משמעותה כרש"י ומציעים שתי אפשרויות לגבי דעתם בשאלת עיקר שירה, ובגרסה זאת מבואר שאלו שתי אפשרויות. ב-מ גרסת כלאיים והביא את גרסת רש"י ולאחר מכן את גרסת ר"ח.

8. נב ע"ב שורה 13-14

בנוסח הרווח 'מסיתו לאדם בעולם הזה ומעיד עליו לעולם הבא'. ב-נ ובילקוט שמעוני משלי רמז תתקסב 'יצר הרע בתחלה מסיתו ולבסוף מעיד בו'. ב-מ גרסת כלאיים 'בתחלה מסיתו לאדם (ובתחלה) ולבסוף מעיד בו לעולם הבא'.

9.1.2.2 כ"י ו (וטיקן 134)

כ"י זה משקף את מסורת הנוסח האשכנזית המאוחרת. כך הוא ב-24 דוגמאות: סעיף 4.1.2.1. בסעיף 4.2 דוגמאות: 6,11,16,21,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 1,9,10,19,23,36,45,54,69. סעיף 6.1.13. סעיף 6.2.11. בפרק 7 דוגמאות: 14,18,22,25,36,40,57. ב-15 דוגמאות הוא אינו גורס כמסורת האשכנזית: בסעיף 4.2 דוגמאות: 15,20. בסעיף 5.1 דוגמאות: 18,30. סעיף 6.2.18. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 12,15,35,38,47,48,51,55,59. רק ב-4 דוגמאות נמצא בו הנוסח המזרחי הקדום: בסעיף 5.1 דוגמאות: 2,38,40. סעיף 6.1.7.

9.1.2.3 כ"י ל (לונדון 400)

כ"י זה משקף את המסורת האשכנזית המאוחרת. כך הוא ב-23 דוגמאות: סעיף 4.1.2.1. בסעיף 4.2 דוגמאות: 6,11,16,20. בסעיף 5.1 דוגמאות: 1,9,19,30,45,54,69. סעיף 6.1.13. סעיף 6.2.18. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 14,15,25,35,36,40,57,59. ישנן גרסאות מהמסורת האשכנזית שלא נמצאות בכ"י זה. כך הוא ב-13 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות 21,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 10,18,23,30,36,38. סעיף 6.2.11. בפרק 7 דוגמאות: 18,47,48,55. במקום אחד גרסת כלאיים: 7.22. וגרסת ליתא: 4.2.15. אך כ"י זה כולל גם גרסאות מזרחיות קדומות ומקוריות שהוגהו עוד במזרח. בחלק מהדוגמאות ניתן לקבוע בוודאות שאין מדובר על נוסח שחדר בהשפעה של עד עקיף. כך הוא ב-11 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות 4,13,14,23. בסעיף 5.1 דוגמאות: 2,10,17,28. בפרק 7 דוגמאות: 12,33,51.

9.1.2.4 כ"י ס (ביהמ"ל 1608)²⁵

ישנן 24 דוגמאות מהמסורת האשכנזית: בסעיף 4.2 דוגמאות: 1,6,11,15,16. בסעיף 5.1 דוגמאות: 1,9,10,18,19,23,30,36,38,45,54. בסעיף 6.2 דוגמאות: 11,18. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 14,15,18,25,35. ב-6 דוגמאות אין השפעה של המסורת האשכנזית: סעיף 4.1.1.4. סעיף 4.1.2.1. סעיף 4.2.21. סעיף 5.1.48. בפרק 7 דוגמאות 12,22.

²⁴ הלכות גדולות, א, עמ' 342 (=אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד, ב, עמ' 486).

²⁵ מכ"י זה שרדו רק שלושת הפרקים הראשונים של המסכת ולכן כמות הנתונים פחותה משאר העדים.

ב-7 דוגמאות נמצאת בו הגרסה המזרחית הקדומה: בסעיף 4.2 דוגמאות 10,14. סעיף 5.1.48.
סעיף 6.2.14. בפרק 7 דוגמאות: 33,36,40.

9.1.2.5 כ"י א (אוקספורד 366)

כ"י זה משקף את המסורת האשכנזית המאוחרת. כך הוא ב-22 דוגמאות: סעיף 4.1.2.1. בסעיף
4.2 דוגמאות: 6,11,15,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 9,19,36,38,54. סעיף 6.1.13. בסעיף 6.2
דוגמאות: 11,18. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 12,22,25,35,40,48,55,57.
כ"י זה כולל גם גרסאות שאינן אשכנזיות. כך הוא ב-14 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות: 16,21.
בסעיף 5.1 דוגמאות: 10,18,23,45,69. בפרק 7 דוגמאות: 14,15,18,36,47,51,59. ב-2 מקומות
גרסתו היא כלאיים: בסעיף 5.1 דוגמאות 1,30.
כ"י זה כולל גם גרסאות מזרחיות קדומות ומקוריות שהוגהו עוד במזרח. כך הוא ב-11 דוגמאות:
בסעיף 4.2 דוגמאות: 16,17,19,20. בסעיף 5.1 דוגמאות: 18,48. סעיף 5.2.5. בסעיף 6.1 דוגמאות:
15,17,21. סעיף 7.33.

אך בכל המקומות הנ"ל שבהן הוא מייצג נוסח מקורי (הגרסאות המזרחיות הקדומות וברוב
הגרסאות שאינן אשכנזיות) אפשר שהגרסה היא בהשפעת העדים העקיפים, ואילו כל המקומות
שבהם הנוסח המזרחי הקדום אינו מפורש בעדים העקיפים אלא מתאים לפסק בעדים העקיפים
או לגרסת ליתא אינם נמצאים ב-א. בנוסף לכך, בכ"י זה מצאתי גרסאות משניות ייחודיות
שמקורן בר"ח וכן מקומות שניכר עליהם שהם בהשפעת ר"ח או הרי"ף (ראה בסיכום הפרקים על
ר"ח והרי"ף). ולכן נראה שגם המקומות שבהם א גורס כנוסח המזרחי הם בדרי"כ בהשפעת בה"ג,
ר"ח והרי"ף ולא ממסורת מזרחית שעומדת לפניו. אומנם, מוצאו של כ"י זה מספרד אך נראה
שבבסיסו עומדת מסורת הנוסח האשכנזי שאותה ניסה המעתיק לשפר על סמך העדים העקיפים
שהיו ברשותו.²⁶

9.1.2.6 כ"י נ (מינכן 140)

בכ"י זה רק 13 דוגמאות מהמסורת האשכנזית: בסעיף 4.2 דוגמאות 6,11,16,21. בסעיף 5.1
דוגמאות: 1,9,36,45,69. בפרק 7 דוגמאות 14,18,25,35.
ב-25 דוגמאות הוא אינו מושפע מהמסורת האשכנזית: סעיף 4.1.2.1. בסעיף 4.2 דוגמאות:
15,20,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 10,18,19,23,30,38,54. סעיף 6.1.13. בסעיף 6.2 דוגמאות 11,18.
סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות: 15,22,36,40,47,48,51,55,57,59.
ב-12 דוגמאות נמצאות בו גרסאות מהמסורת המזרחית הקדומה והמקורית: סעיף 4.1.1.4.
בסעיף 4.2 דוגמאות: 1,17. בסעיף 5.1 דוגמאות 2,19,40,48,52,70. סעיף 6.1.13. בפרק 7
דוגמאות: 12,13.
כ"י זה מייצג את המסורת הספרדית. חילופי הגרסה שנתהוו במזרח נקלטו בו באופן ניכר, ואילו
ההגהות האשכנזיות נקלטו בו פחות, ביחס לשאר העדים השייכים לענף הנוסח הרווח.

²⁶ אך ראה סגל, מגילה, עמ' 226: 'ואולם הדמיון בין הרי"ף ל-א הוא רב צדדי, עמוק יותר וכולל הרבה עניינים של סגנון... אפשר אמנם לתאר לעצמנו שמישהו עבר בדרך שיטתית על אחד מאבותיו של כ"י א כדי להשוותו עם נוסח הרי"ף, אבל אופייה הכללי של הקירבה בין המסורת מטה לכיוון שלפני הרי"ף עמד כתב יד של התלמוד שהיה דומה מאד ל-א'. במסכת סוכה, כפי שכתבתי, הנוסח המשותף מצטמצם למקומות שבהם יש לנו עדות מפורשת של הרי"ף. כמו כן, יש מקום אחד שבו באופן מובהק חדר נוסח הרי"ף שלא במקום הנכון ועל כן נראה שהמסקנה היא על השפעת הרי"ף על נוסח א.

9.1.2.7 ד (דפוס פיזרו)

הדפוס משקף את המסורת האשכנזית המאוחרת. כך הוא ב-33 דוגמאות: בסעיף 4.2 דוגמאות: 6,11,15,16,21,25. בסעיף 5.1 דוגמאות: 1,9,18,19,23,30,36,38,45,54,69. בסעיף 6.2 דוגמאות: 11,18. בסעיף 6.3.6 בפרק 7 דוגמאות: 12,14,15,22,25,35,36,40,47,51,55,57,59. יש בו מספר מועט של גרסאות שאינן אשכנזיות. כך הוא ב-5 דוגמאות: סעיף 4.1.2.1. סעיף 4.2.20. סעיף 5.1.10. סעיף 6.1.13. סעיף 7.18. וגרסת כלאיים אחת: 7.48. יש בו מספר מועט של גרסאות מזרחיות קדומות: בסעיף 4.2 דוגמאות 10,19. בסעיף 5.1 דוגמאות 2,41. סעיף 7.13.

9.1.2.8 טבלה מסכמת לטיב הנוסח הרווח

גרסאות אשכנזיות	גרסאות אשכנזיות	שאינן גרסאות אשכנזיות	גרסאות קדומות	מזרחיות	גרסאות כלאיים
25	13	10	6		מינכן 95 (מ)
25	14	4			וטיקן 134 (ו)
23	13	11	2		לונדון 400 (ל)
24	6	7			סמינר 1608 (ס)
22	14	11	2		אוקספורד 366 (א)
13	25	12			מינכן 140 (נ)
33	5	5	1		דפוס פיזרו (ד)

כפי שהראיתי בפרקים הקודמים ענף הנוסח הרווח הינו ענף משני שהתפתח עוד במזרח. כתבי היד מייצגים שלבים שונים בהתפתחות ענף זה: נ מייצג את הענף הנ"ל והתפתחותו המזרחית, ואילו ההתפתחות האשכנזית המאוחרת איננה נמצאת בו באופן ניכר. בתוך הענף הרווח ישנו תת ענף אשכנזי שמיוצג ע"י העדים הישירים **מולסאד**. ישנן גרסאות משניות שאין להם זכר במזרח ונמצאות בכה"י הללו, ולכן ענף זה הוא תת ענף בתוך ענף הנוסח הרווח שמייצג התפתחות מאוחרת בענף הנוסח הרווח. ברם, ענף זה אינו עשוי מקשה אחת וכה"י שבו מייצגים מסורות נוסח מורכבות. כפי שכתבתי רוב ההגהות נעשו עוד במזרח. ב-**ד** נקלטה הכמות הרבה ביותר של הגהות אלה והם המייצגים הנאמנים ביותר של מסורת הנוסח המשנית שנתהוותה במזרח. **ד** הוא המייצג הנאמן ביותר של מסורת הנוסח האשכנזית וכמות הגרסאות המאוחרות שנמצאות בו היא הרבה ביותר. **מלס** מייצגים מסורת נוסח מורכבת שמכליאה בין מסורת הנוסח האשכנזית למסורת הנוסח המזרחית הקדומה. **מ** הוא המייצג הטוב ביותר של תופעה זאת. **ס** כולל רק את שלושת הפרקים הראשונים של המסכת, ובאופן יחסי נראה כשייך לקבוצה זאת. **א** מייצג את מסורת הנוסח האשכנזית. אמנם נמצאות בו גרסאות מזרחיות קדומות, אך לדעתי הן חדרו ברובן מהעדים העקיפים (ה"ג, ר"ח ורי"ף).

9.1.3 קטעי הגניזה

כמות הטקסט בקטעי הגניזה למסכת קטנה מכדי להסיק מסקנות על טיבם של הקטעים. את הנתונים העולים מתוך העבודה לגבי הקטעים ציינתי בתיאורם בפרק הראשון. קטע 15 מכיל את כמות הטקסט הרבה ביותר וניתן לעמוד על טיבו. יש בו 11 גרסאות מקוריות שבהן לגרסה המשנית אין עד מזרחי. כך הוא ב: סעיף 4.1.2.1. בסעיף 4.2 דוגמאות 15,16,21. בסעיף 5.1 דוגמאות 45,54. סעיף 6.1.13. סעיף 6.3.6. בפרק 7 דוגמאות 32,35. 2 גרסאות מקוריות שלגרסה המשנית יש עד מזרחי. כך הוא ב: 6.1.19. 4.2.23. יש בו 15 גרסאות משניות: סעיף 3.4.1.36. סעיף 4.1.1.4. בסעיף 4.2 דוגמאות 13,22,24. בסעיף 5.1 דוגמאות 48,52,53,58. סעיף 5.2.5. סעיף 6.1.17. בפרק 7 דוגמאות 30,33,36,38. בקטע מזרחי קדום זה ניכרת היטב התופעה שהצבעתי עליה בסעיף 8.3. כבר במזרח יש שכבה רחבה של הגהות, ולכן על אף הגרסאות המקוריות הרבות שבקטע זה שמייצגות את מצב הנוסח טרם ההגהות המאוחרות, יש בו גרסאות משניות רבות שמייצגות באופן מובהק את ההגהות שנעשו במזרח.

9.1.4 עדים עקיפים

בפרקי השער השני נידונו בהרחבה עדויות הנוסח שבגאונים, ר"ח, הרי"ף והרמב"ם ובסיכומי הפרקים הצגתי את הנתונים לגבי מסורת הנוסח המשתקפת מהם. עדים נוספים שעדות הנוסח שבהם הוצגה במהלך העבודה הם: מדרש הגדול, עין יעקב, אגדות התלמוד וילקוט שמעוני.

הנתונים לגבי נוסח מדרש הגדול נמצאים בסעיף 2.3.

בעין יעקב ובאגדות התלמוד ישנן מספר גרסאות יחידאיות שמשותפות גם ל-א. את הנתונים ראה בסעיף 1.1.5.

בילקוט שמעוני נמצאו 3 גרסאות מקוריות שמשותפות עם גרסת כה"י התימניים כך הוא בסעיפים: 4.2.2, 7.14, 7.51. נמצאה בו גרסה אחת משנית שמשותפת ל-אד, עין יעקב ולאגדות התלמוד ראה סעיף 4.1.1.2. נראה שמסורת הנוסח שבו לא הושפעה מהגהות מאוחרות והיא קרובה למסורת הנוסח המקורית, אך מיעוט הנתונים אינו מאפשר לקבוע זאת באופן נחרץ.

9.2 היחס בין ענפי הנוסח לטיבם של כה"י

מתיאור ענפי הנוסח שבשער הראשון עלה שלמסכת סוכה שני ענפי נוסח עיקריים, ענף הנוסח הרווח והענף התימני. ענפי נוסח אלה קדומים ונתהוו עוד במזרח. חלוקה זאת עלתה גם בשער השני שבו נבדק טיב כה"י וגם שם נמצאו שני ענפי נוסח עיקריים שהתהוותם עוד במזרח. אך בעוד שבתיאור ענפי הנוסח נמצא שבחילופי ניסוח אלטרנטיבי והרחבות לשון, העדים העקיפים המזרחיים קרובים יותר לענף הנוסח הרווח, בשער השני שבו בדקתי את החילופים שנוצרו מהגהות הממצאים היו שישנה זיקה מובהקת בין ענף הנוסח התימני לעדים המזרחיים העקיפים.

ממצאים אלה אנו למדים שענף הנוסח התימני משמר ענף נוסח עצמאי שברובו לא נשתמר אלא בו. ענף זה מתייחד בניסוחים אלטרנטיביים ובלשון קצרה של הסוגיה. מהנתונים העולים מהשער השני עולה שענף הנוסח התימני משמר נוסח מקורי ומשובח וההגהות המאוחרות ברובן לא מצאו את דרכן אליו ולכן בחילופים אלה נמצאה זיקה מובהקת לעדי הנוסח המזרחיים העקיפים ואי השפעה של הגהות רש"י המאוחרות.

השוואת הממצאים העולים משני השערים מעלה תמונה מורכבת לגבי הפעילות המאוחרת בנוסח הבבלי. בשער הראשון מצאתי שכה"י מולא פיתחו, שכללו ושיפרו את הניסוחים ואת לשון הסוגיה. מתוך הנתונים שם הסקתי שפעילות זאת נעשתה ברובה בזמן מאוחר ולא במזרח. בשער השני מצאתי שכה"י מולא מושפעים מהגהות מאוחרות ונקלטו בהם אותן גרסאות אשכנזיות מאוחרות. ממצאים אלה מורים על פעילות עמוקה ורחבה בכתבי יד אלה הן בניסוחים ובהרחבות לשון והן בהגהות. לעומת זאת ב-סד התמונה מורכבת יותר. הפעילות בתחום הניסוח בעדים אלה היא מועטה (במיוחד ב-ס), אך ההגהות האשכנזיות המאוחרות נקלטו בהם בצורה רחבה מאד. ב-ג הן הפעילות בתחום הניסוח היא מועטה והן קליטת ההגהות האשכנזיות המאוחרות היא מועטה.

סוף דבר

מחקר זה יכול לשמש כמבוא למהדורה מדעית של מסכת סוכה בבבלי.²⁷ ממצאי המחקר מעלים את בעיות ההדרת מסכת מהתלמוד הבבלי ביתר שאת. מחד מסקנת המחקר הייתה שכה"י התימניים למסכת משמרים את הנוסח המקורי והטוב ועל כן מן הראוי שכה"י התימניים ישמשו כנוסח הפנים. מאידך כה"י הללו מלאים בשיבושים וטעויות סופר יותר מכל כ"י אחר, מצב שיחייב התייחסות כבר בהצגת נוסח הפנים עצמו. בנוסף לכך, כפי שהראיתי ישנם למסכת שני ענפי נוסח קדומים שהינם הרצאה שונה של לשון הסוגיה. במקרה זה אין כמובן עדיפות לענף אחד על משנהו וגם על כך יש לתת את הדעת במלאכת ההדרת המסכת.

²⁷ לדיון על ההדרת טקסטים מהתלמוד הבבלי ראה א' סגל, "יעדים ואמצעים בההדרת טקסטים מהתלמוד הבבלי",

ביבליוגרפיה

כתבי היד

כ"י מינכן 95

כ"י וטיקן 134

כתב-יד לונדון : British Library (Harl. 5508) = קטלוג מרגליות מס' 400

כתב-יד סמינר : JTS RAB. 1608 = אדלר 850

כתב-יד אוקספורד : Oxford Bodleian (Opp. Add. Fol. 23) = קטלוג נויבאור-קאולי 366/3

כ"י מינכן 140

כ"י אוקספורד בודלי Heb. E-51 2667

כ"י ניו יורק ביהמ"ל Rab. 218, EMC 270

דפוס פיזרו רע"ה

ספרות חז"ל ומדרשים

ספרא, מהדורת וייס, וינה תרכ"ב (דפוס צילום ניו יורק תש"ז).

ספרי במדבר, מהדורת ח"ש הורוביץ, ירושלים תשכ"ו.

ספרי דברים, מהדורת פינקלשטיין, ברלין ת"ש (דפוס צילום ניו יורק תשכ"ט).

תוספתא, מהדורת צוקרמאנדל, ירושלים תשל"ה.

תוספתא, מהדורת ש' ליברמן, ניו יורק תשט"ו-תשמ"ח.

תלמוד ירושלמי, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א.

ילקוט שמעוני לתורה, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ג-תשנ"ב.

ילקוט שמעוני לנביאים וכתובים, דפוס ראשון, שאלוניקי רפ"א.

הגדות התלמוד, דפוס ראשון, קושטא רע"א.

עין יעקב, דפוס ראשון.

ספרות גאונים וראשונים

אברהם מן ההר, פירוש רבינו אברהם מן ההר, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ה.

אברהם ברבי נתן הירחי, ספר המנהיג, מהדורת י' רפאל, א-ב, ירושלים תשל"ח.

אהרון ב"ר יוסף הלוי מברצלונה, חידושי הרא"ה בתוך גנזי ראשונים, מהדורת מ' הרשלר, ירושלים

תשכ"ב. מהדורה אחרת : אהבת שלום, ירושלים תש"ס.

אהרון הכהן מלוניל, ארחות חיים, הוצאת שטיצברג, ירושלים תשט"ז.

אוצר הגאונים, הוצאת ב"מ לוי, א-יב, חיפה-ירושלים תרפ"ח-תש"ג.

אליעזר ברבי יואל הלוי, ספר ראבי"ה, מהדורת א' אפטוביצר, א-ד, ברלין-ירושלים תרע"ג-תרצ"ח

(דפוס צילום ניו יורק תשמ"ג).

אליעזר ממיץ, ספר יראים השלם, מהדורת א' שיף, וילנא תרס"ב (דפוס צילום ת"א תשכ"ב).

אשר ב"ר יחיאל, תוספות הרא"ש למסכת סוכה, מהדורת י"ד אילן, ירושלים תשנ"ו.

גינצבורג ל', גאוניקא, II ניו יורק תרס"ט.

דוד ב"ר לוי מנרבונה, ספר המכתם על מסכתות פסחים סוכה ומו"ק, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק

תשכ"ב.

הלכות גדולות, מהדורת ע' הילדסהיימר, א-ג, ירושלים תשל"ב-תשמ"ז.

הלכות פסוקות מן הגאונים, מהדורת יי מילר, קראקא תרנ"ג (דפוס צילום ירושלים תשכ"ז).

הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, מהדורת ס' ששון, ירושלים תשי"א.

הלכות ראן, מהדורת א"ל שלאסבערג, ירושלים תשכ"ז.

חידושי תלמיד הרמב"ן, נדפס בסוף פירוש ר"א מן ההר, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ה.

חננאל בר חושיאל, פירושי רבינו חננאל, מהדורת ד' מצגר, ירושלים תשנ"ד.

יהודה בן רבי בנימין הרופא, חידושי ריבב"ן בתוך: גנזי ראשונים, מהדורת מ' הרשקר, ירושלים תשכ"ב.

יהונתן הכהן מלוניל, פי' רבנו יהונתן בתוך: גנזי ראשונים, מהדורת מ' הרשקר, ירושלים תשכ"ב.

יום טוב ב"ר אברהם אלאשבילי, חידושי הריטב"א, מהדורת א' ליכטנשטיין, ירושלים תשל"ה.

יצחק ב"ר אבא מרי ממרשיליא, ספר העיטור, וילנא תרל"ד (דפוס צילום ירושלים תשמ"ז).

יצחק בן רבי יהודה אבן גיאת, שערי שמחה, פירטה תרכ"א.

יצחק ב"ר משה מווינה, אור זרוע, זיטאמיר תרכ"ב.

ישעיה דטראני הזקן, פסקי הרי"ד, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשכ"ו.

מאיר ב"ר שמעון המעילי מנרבונה, ספר המאורות, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ז.

מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר, בית הבחירה על מסכת סוכה, מהדורת א' סופר, ירושלים תשל"ה.

משולם ב"ר משה מבדריש, ספר ההשלמה בתוך: גנזי ראשונים, מהדורת מ' הרשקר, ירושלים תשכ"ב.

משה מקוצי, ספר מצוות גדול, וינציה ש"ז.

נתן בן יחיאל מרומא, ערוך השלם, מהדורת ח"י קאהוט, א-ח, וינה תרל"ח-תרנ"ב.

ספר האורה, מהדורת ש' בובר, לבוב תרס"ה (דפוס צילום ניו יורק תשי"ט).

ספר הנייר, מהדורת ג' אפפעל, תשנ"ד.

ספר הפרדס לרש"י, מהדורת ח"י עהרנרייך, בודפשט תרפ"ד (דפוס צילום ניו יורק תשי"ט).

פירושי מסכת פסחים וסוכה מבית מדרשו של רש"י בצרוף מבוא והערות ע"י אפרים קופפר, מקיצי נרדמים, ירושלים תשמ"ד.

פירוש קדמון למסכת סוכה, נדפס בסוף פירוש ר"א מן ההר, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ה.

פירוש קדמון לרי"ף, פורסם ע"י: ש' גאטעסמאן, "פירוש קדמון לרי"ף-סוכה", ישרון, ט (תשס"א), עמ' לט-נה.

פרץ ב"ר אליהו מקורביל, תוספות רבינו פרץ, הוצאת מת"מ, ירושלים תשנ"ו.

צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבולי הלקט, מהדורת ש' בובר, וילנא תרמ"ז (מהדורת צילום ירושלים תשכ"ב).

קטע מפירוש קדמון למסכת סוכה, נדפס בסוף פירוש ר"א מן ההר, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ה. וכן נדפס ע"י: י' כהן, "פירוש קדום למסכת סוכה", מוריה, 17 (תשי"ן), עמ' כא-מג.

רבנו שמחה, מחזור ויטרי, מהדורת ש' הורוויץ, נירנברג תרפ"ג (מהדורת צילום ירושלים תשכ"ג).

רבנו תם, ספר הישר, מהדורת שלזינגר, ירושלים תשי"ט.

שאלות דרב אחאי גאון, מהדורת ש"ק מירסקי, א-ה, ירושלים תש"כ-תשל"ז.

תשובות הגאונים (מוסאפיה), ליק תרכ"ד.

תשובות הגאונים מן הגניזה, ש' אסף, ירושלים תרפ"ט.

תשובות הגאונים קהלת שלמה, א"מ לונץ, ירושלים תרנ"ט.

תשובות הגאונים, ש' אסף, ירושלים תש"ב.

תשובות הגאונים שערי תשובה, י' חזן, ליורנו תרכ"ט.

תשובות רב נטרונאי גאון, מהדורת י' ברודי, א-ב, ירושלים תשנ"ד.

ספרות מחקר

אברמסון, ע"ז	אברמסון ש', מסכת ע"ז כתב יד בית המדרש לרבנים בניו יורק, הוכן לדפוס בצירוף מבוא והערות בידי שרגא אברמסון, ניו יורק תשי"ז.
אברמסון, לחקר הערוך	אברמסון ש', "לחקר הערוך", לשוננו, לח (תשל"ד), עמ' 253-269.
אורבך, תרגום ותוספתא	אורבך א', "תרגום ותוספתא", ש"י פרידמן (עורך), ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 53-63
אלבק, מבוא למשנה	אלבק ח', מבוא למשנה, ירושלים תשי"ט.
אלבק, משנה	אלבק ח', ששה סדרי משנה מפורשים בידי ח' אלבק ומנוקדים בידי ח' ילון, ירושלים תשי"ט.
אלבק, תלמודים	אלבק ח', מבוא לתלמודים, ירושלים תשכ"ט.
אלוני, קטעי	אלוני נ', קטעי גניזה של משנה תלמוד ומדרש, מנוקדים בניקוד ארץ ישראל, ירושלים תשל"ד.
אפשטיין, אמוראים	ש' אסף, "מכתבים מגאוני בבל", תרביץ, יא (ת"ש), עמ' 146-159.
אפשטיין, מבוא	אפשטיין י"נ, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים תשכ"ג.
אפשטיין, מחקרים	אפשטיין י"נ, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח (דפוס צילום ירושלים תש"ס).
אפשטיין, שרידי	אפשטיין י"נ, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א-ג, ירושלים תשמ"ד-תשנ"א.
אפשטיין, תנאים	אפשטיין י"נ, "שרידי שאילתות", תרביץ, ו (תרצ"ה), עמ' 460-497.
אפשטיין, אתרוג	אפשטיין י"נ, מבואות לספרות התנאים, ירושלים תשי"ז.
בורגנסקי, סוכה	אפשטיין י', "סוגיות פסולי אתרוג בראי הדפוסים, כתבי היד והגניזה", משלב כו (תשנ"ד), עמ' 11-23.
בית אריה, פרקי שירה	בורגנסקי י', מסכת סוכה של תלמוד בבלי מקורותיה ודרכי עריכתה, דיסרטציה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשל"ט.
בנוביץ, נוסח שבועות	בית אריה מ', פרקי שירה, מבואות ומהדורה ביקורתית, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ז.
בנוביץ, ענפי הנוסח	בנוביץ מ', נוסח פרק שבועות שתים בתרא בבבלי: מהדורה ביקורתית של בבלי שבועות פרק ג' עם מבוא, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ז.
בנוביץ, שבועות	בנוביץ מ', "שני ענפי הנוסח של פרק שבועות שתים בתרא בבבלי", סדרא, י (תשנ"ד), עמ' 5-38.
בר, ראשות הגולה	בנוביץ מ', פרק שבועות בתרא: בבלי שבועות פרק שלישי: מהדורה ביקורתית עם ביאור מקיף, ירושלים תשס"ג.
	בר מ', ראשות הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד, תל אביב תשל"ו.

<p>R. Brody, <i>A Hand-list of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections</i>, Volume 1: Taylor-Schechter New Series, Cambridge 1998</p>	<p>ברודי, גניזה</p>
<p>ברודי י', "ספרות הגאונים והטקסט התלמודי", מחקרי תלמוד א, ירושלים תש"ן, עמ' 237-303.</p>	<p>ברודי, הטקסט התלמודי</p>
<p>ברודי י', צוהר לספרות הגאונים, תל אביב 1998.</p>	<p>ברודי, צוהר</p>
<p>ברודי י', לתולדות נוסח השאילתות, ירושלים תשנ"ב.</p>	<p>ברודי, שאילתות</p>
<p>גולדברג א', מסכת אהלות מהדורה מדעית עם פירוש ומבוא, ירושלים תשט"ו.</p>	<p>גולדברג, אהלות</p>
<p>גולדברג א', פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו.</p>	<p>גולדברג, עירובין</p>
<p>גולינקין ד', פרק יום טוב של ראש השנה בבבלי (חלק ב'): מהדורה מדעית עם פירוש, דיסרטציה, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק תשמ"ח.</p>	<p>גולינקין, ראש השנה</p>
<p>גילת י"ד, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, תל אביב תשכ"ח.</p>	<p>גילת, ראב"ה</p>
<p>גינצבורג ל', גנזי שכטר, ירושלים תשכ"ט.</p>	<p>גינצבורג, גנזי שכטר</p>
<p>גינצבורג ל', פירושים וחיידושים בירושלמי, ניו יורק תש"א-תשכ"א.</p>	<p>גינצבורג, ירושלמי</p>
<p>דה-פריס ב', מחקרים בספרות התלמוד, ירושלים תשכ"ח.</p>	<p>דה-פריס, מחקרים</p>
<p>דיימונד א', "דוגמא למהדורה מדעית עם פירוש למסכת תענית, תלמוד בבלי, ראש פרק א בצירוף מבא", דיסרטציה, בית המדרש לרבנים באמריקה, תש"ן.</p>	<p>דיימונד, תענית</p>
<p>דימיטרובסקי ח"ז, שרידי בבלי, ניו יורק תשל"ט.</p>	<p>דימיטרובסקי, שרידי</p>
<p>דינר י"צ, חידושי הריצ"ד, ירושלים תשמ"א.</p>	<p>דינר, חסורי מחסרא</p>
<p>דנציג נ', "חסורי מחסרא- סגנון הסבוראים", סיני, פ (תשל"ז), עמ' רמה-רנב.</p>	<p>דנציג, חסורי מחסרא</p>
<p>הבלין ש"ז, "הכרעה עפ"י רוב או עפ"י יחוס; פרק בדרכי הברור של הנוסח בתורה ובספרי חז"ל", ע' פליישר, יעקב בלידשטיין, כרמי הורוביץ, דב ספטימוס (עורכים), מאה שערים, ירושלים תשס"א, עמ' 241-265.</p>	<p>הבלין, הכרעה</p>
<p>היגער מ', אוצר הברייתות, ניו יורק תרצ"ח-תש"ח.</p>	<p>היגער, אוצר</p>
<p>הלבני ד', מקורות ומסורות: ביאורים בתלמוד לסדר מועד מיומא עד חגיגה, ירושלים תשל"ה.</p>	<p>הלבני, מקורות</p>
<p>הנשקה ד', "אימתי יושבים בסוכה? לשחזורה של משנה ראשונה", ד' בויארין, מ' הירשמן, ש"י פרידמן, מ' שמלצר, י"מ תא שמע (עורכים), עטרה לחיים, ירושלים תש"ס, עמ' 87-104.</p>	<p>הנשקה, אימתי יושבים</p>
<p>הנשקה ד', משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים, רמת גן תשנ"ז.</p>	<p>הנשקה, משנה ראשונה</p>
<p>הנשקה ד', שמחת הרגל בתלמודם של תנאים, ירושלים תשס"ז.</p>	<p>הנשקה, שמחת הרגל</p>

וולד, אלו עוברין	וולד ש"י, בבלי פסחים פרק אלו עוברין- מהדורה מדעית וביאור מקיף, ניו יורק וירושלים תש"ס.
וייס, התהוות	וייס א', התהוות התלמוד בשלמותו, ניו יורק תש"ג.
וייס, לחקר	וייס א', לחקר התלמוד, ניו יורק תשט"ו.
וייס, לקורות	וייס א', לקורות התהוות הבבלי, ירושלים תש"ל.
וייס, מחקרים	וייס א', מחקרים בתלמוד, ירושלים תשל"ה.
זוסמן, שרידי	זוסמן י', "שרידי תלמוד בגניזה", תעודה, א, תל אביב תש"ס.
זוסמן, תורה שבע"פ	זוסמן י', "תורה שבעל פה פשוטה כמשמעה: כוחו של קוצו של יו"ד", מחקרי תלמוד ג, א (תשס"ה), עמ' 209-384.
טוב, ביקורת	טוב ע', ביקורת נוסח המקרא, ירושלים תש"ן.
טוב, קריטריונים	טוב ע', "קריטריונים להערכת גרסאות טקסטואליות; ההגבלות של כללים קבועים", בית מקרא, 30 (תשמ"ה), עמ' 112-132.
טובי, התלמוד בתימן	טובי י', על התלמוד בתימן, תל אביב תשל"ג.
טובי, מדרש הגדול	טובי י', המדרש הגדול מקורתיו ומבנהו, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשנ"ד.
טל, ביצה	טל א', תלמוד בבלי מסכת ביצה: עיונים במסורות הנוסח ובשאלות עריכה, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ז.
יורב, סימנים	יורב א', "מסורת התלמוד- הסימנים", סידרא, טז (תש"ס), עמ' 80-59.
יאסטרו, מילון	M. Jastrow, <i>A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature</i> , New York 1967.
ייבין, הטעמת	ייבין י', "הטעמת תורה שבעל פה בטעמים", לשוננו, כד (תש"ד), עמ' 47-69.
ייבין, ניקוד בבלי	ייבין י', הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, ירושלים תשכ"ח.
כהן, כלומר	כהן א', "להוראתו הקדומה של המונח כלומר" מלאת, ב (תשמ"ד), עמ' 185-200.
כהנא, אקדמות	כהנא מ', אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב.
כהנא, שלוש מחלוקות	כהנא מ', "שלוש מחלוקות מוחלפות בבתי- מדרשותיהם של רב ושמואל", מחקרי תלמוד, ב (תשנ"ג), עמ' 302-333.
כץ, העוסק	כץ מ', "העוסק במצוה פטור מן המצוה- שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה: בבלי סוכה, פרק שני, כה ע"א-ע"ב", משלב מ (תשס"ו), עמ' 51-86.
כץ, לימוד	כץ מ', "לימוד בסוכה", משלב, כז (תשנ"ה), עמ' 21-26.

כך, עיון וגרסה	כך מ', "עיון וגרסה: על מינוח של דרכי הלימוד בתקופת חז"ל", יהודית הנשקה, סיגלית רוזמרין (עורכים), דעת לשון, ירושלים תשס"ח, עמ' 67-84.
כך, צדיקים ליברמן, על הירושלמי ליברמן, תוסכפ"ש ליברמן, תוס"ר	כך מ', "מספר הצדיקים בעולם", מחניים, ז (תשנ"ד), עמ' 200-205. ליברמן ש', על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט. ליברמן ש', תוספתא כפשוטה, א-ג, ניו יורק תשט"ו-תשמ"ח. ליברמן ש', תוספת ראשונים, א-ד, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ט. ליפשיץ א', "שיטת רבינו תם בעניין סכך הגבוה מעשרים אמה", המעין, מח (תשס"ח), עמ' 38-48.
מארכס, ברכות	A. Marx, "Review of Perferkowitz's ed. of Bavli Berakot", <i>JQR</i> NS 1 (1910), pp 279-285.
מוסקוביץ, הטרמינולוגיה מוסקוביץ, כולהו	מוסקוביץ ל', הטרמינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס"ט. מוסקוביץ ל', "כולהו סבירא ליה", א' אדרעי, מ' בר אשר, י' לוינסון, ב' ליפשיץ (עורכים), מחקרים בתלמוד ובמדרש ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 309-347.
מורג, ארמית	מורג ש', ארמית במסרת תימן: לשון התלמוד הבבלי: מבוא, תורת ההגה ותצורת הפועל, ירושלים תשמ"ח.
מורל, סוגיות	מורל ש', 'סוגיות התלמוד בספר הלכות פסוקות: מסורות ועריכות חולקות', <i>HUCA</i> , 50 (1979), עמ' יא-לב.
מיליקובסקי, החיפוש	מיליקובסקי ח', "החיפוש אחר הטקסט המקורי: עיונים בענייני נוסח וההדרה בסדר עולם ובויקרא רבה", א' אדרעי, מ' בר אשר, י' לוינסון, ב' ליפשיץ (עורכים), מחקרים בתלמוד ובמדרש ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 349-385.
מיליקובסקי, סדר עולם	C. Milikowsky, <i>Seder Olam; A Rabbinic Chronography</i> (<i>Ph.D Thesis</i>), New-Haven 1981.
מיליקובסקי, עיונים	מיליקובסקי ח', "עיונים בפרשנות פרשת המילואים: קרבנות ימי המילואים במגילת המקדש, הימים 'די לא למיספד' בריש מגילת תענית והמחלוקת על תאריך ימי המילואים בספרות חז"ל", מחקרי תלמוד ג, ב (תשס"ה), עמ' 519-542.
מלמד, מדרשי הלכה	מלמד ע"צ, מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד הבבלי, ירושלים תש"ג.
מלמד, פרקי נגן, ארבעת המינים	מלמד ע"צ, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג. נגן י', חג הסוכות במחשבת חז"ל, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד.
נגן, חג הסוכות	נגן י', "ארבעת המינים כקרבן בהלכה של חז"ל", דעת 49 (תשס"ב), עמ' 5-33.

נהוראי, העוסק	נהוראי מ', "מקורו וגלגולו של הכלל ההלכתי העוסק במצוה פטור מן המצוה", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ז.
נעם, מסורות	נעם ו', "מסורות נוסח קדומות בהגהות רש"י לתלמוד", סידרא, יז (תשס"א-תשס"ב), עמ' 109-151
סבתו, סנהדרין	סבתו מ', כתב יד תימני למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח, ירושלים תשנ"ח.
סבתו, על מוקדם	סבתו מ', "על מוקדם ומאוחר בעדי הנוסח של התלמוד הבבלי", סידרא, כא (תשס"ו), עמ' 145-155.
סגל, מגילה	סגל א', מסורות הנוסח של בבלי מגילה, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב.
סוקולוף, א"ב	סולוביצקי א', "על פירוש קדמון למסכת סוכה", צפונות, יח (תשנ"ג), עמ' ט-יד.
עמינח, סוכה	M. Sokoloff, <i>A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic</i> , Ramat-Gan 2002
עמינח, קידושין	עמינח נ', עריכת מסכתות סוכה ומועד קטן, תל אביב תשמ"ט.
עמית, ברכות	עמינח נ', עריכת מסכת קידושין בתלמוד הבבלי, תל אביב תשל"ז. עמית א', "שני ענפי הנוסח של פרק "היה קורא" בבבלי ברכות ותורמתם להבנת תולדות העריכה של הבבלי", דוד גולינקין, משה בנוביץ, מרדכי עקיבא פרידמן, מנחם שמלצר, דניאל שפרבר (עורכים), תורה לשמה: מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופ' שמא יהודה פרידמן, ירושלים תשס"ח, עמ' 223-267.
עמית, מקום שנהגו	עמית א', נוסח פרק מקום שנהגו בבבלי: מהדורה ביקורתית של פרק רביעי ממסכת פסחים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ה.
עמית, התימניים	עמית א', "כתבי היד התימניים במסורת הנוסח של בבלי פסחים", <i>HUCA</i> , 73 (2002), עמ' לא-עז.
פוקס, סוכה	עמית א', "על גרסת רבנו חננאל בבבלי פסחים ח ע"ב", סידרא, כא (תשס"ו), עמ' 133-145.
פוקס, הגאונים	פוקס מ"צ, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה עם מבוא והערות, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט.
פרידמן, כיצד מדקדקין	פוקס ע', מקומם של הגאונים במסורת הנוסח של התלמוד הבבלי, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ג.
פרידמן, לאילן	פרידמן ש"י, "כיצד מדקדקין עיון בשינויי הגירסות של התלמוד הבבלי לרגל הופעת י"ג כרכים של דקדוקי סופרים השלם", תרביץ, סח (תשנ"ט), עמ' 131-162.
	פרידמן ש"י, "לאילן היוחסין של נוסחי בבא מציעא: פרק בחקר

- נוסח הבבלי", מחקרים בספרות התלמודית: יום עיון למלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג עמ' 93-147.
- פרידמן, להתהוות (תשנ"א), עמ' 67-102.
- פרידמן, השוכר בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים תשנ"ו.
- פרידמן, על דרך הסוגיה", מחקרים ומקורות א', ניו יורק תשל"ח, עמ' 283-321.
- פרידמן, רבא (תשנ"ב), עמ' קמ-קסד.
- פרידמן, תוספתא עתיקתא קארה, תימניים קארה י', כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי מחקרים בלשונם הארמית (עדה ולשון י'), ירושלים תשמ"ד.
- P. Culbertson, "Who Splashed on Whom? Textual Equivocality and Rabbinic Exegesis", *WCJS*, 10, 1 (1990), pp.17-24.
- קצוף, ברכות קצוף ב', היחס בין התוספתא והירושלמי למסכת ברכות, דיסרטציה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ד.
- קרויס, קדמוניות קרויס ש', קדמוניות התלמוד, אודסה תרע"ד.
- M. Krupp, "Manuscripts of the Babylonian Talmud", in: *The Literature of the Sages*, Part One, (Editor: S. Safrai), Aassen/Maastricht 1987, pp 346-366.
- רבינוביץ רנ"ג, דקדוקי סופרים, א-טו, מינכן תרכ"ח-תרפ"ו (מהדורת צילום ירושלים תשס"ב).
- רבינוביץ, מאמר רבינוביץ רנ"ג, מאמר על הדפסת התלמוד, מהדורת א"מ הברמן, ירושלים תשי"ב.
- רבינוביץ, שבתא רבינוביץ נ"ד, "שבתא דריגלא: ביאור היסטורי מחודש לשתי סוגיות", המעיין מט, א (תשס"ט), עמ' 29-37.
- J. Rubenstein, *The History of Sukkot in the Second Temple and Rabbinic Periods*, Atlanata 1995
- J. Rubenstein, "The Sukka as Temporary or Permanent Dwelling: A Study in the Development of Talmudic Thought", *HUCA* 64 (1993), pp 137-166.
- רוזנטל, לישנא אחרינא רוזנטל א"ש, "לישנא אחרינא", סיכומי הרצאות של הקונגרס השני למדעי היהדות, ירושלים תשי"ז, עמ' יד-טו.

רוזנטל, תולדות	רוזנטל אי"ש, "תולדות הנוסח ובעיות עריכה בחקר התלמוד הבבלי", תרביץ, נז (תשמ"ח), עמ' 1-36.
	רוזנטל אי"ש, "עיונים בתולדות הנוסח של התלמוד הבבלי", מ' בר אשר (עורך), ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 591-571.
רוזנטל, תמורה	רוזנטל אי"ש, "ללשונוותיה של מסכת תמורה", תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 317-356.
רוזנטל, גניזה	רוזנטל ד', "תרומתה של הגניזה לספרות התלמוד", מדעי היהדות, 38 (תשנ"ח), עמ' 268.
רוזנטל, על הקיצור	רוזנטל ד', "על הקיצור והשלמתו: פרק בעריכת התלמוד הבבלי", מחקרי תלמוד ג, ב (תשס"ה), עמ' 791-863.
רוזנטל, עריכות קדומות	רוזנטל ד', "עריכות קדומות המשוקעות בתלמוד הבבלי", מחקרי תלמוד, א (תש"ן), עמ' 155-204.
רוזנטל, מקור	רוזנטל י', "על מקור תלמודי סתום בתשובה אחת של הרמב"ם", סיני, נ (תשכ"ב), עמ' קפז-קפח.
רוזנטל, כריתות	רוזנטל י', מסכת כריתות (בבלי): לחקר מסורותיה, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד.
רות, הונגריה	רות א', "כתבי יד לתלמוד בבלי בהונגריה", קרית ספר, לא (תשט"ז), עמ' 472-482.
רטנר, אהצו"י	רטנר ב', אהבת ציון וירושלים, א-יא, ווילנא תרס"א-תרע"ז (דפוס צילום ירושלים תשכ"ז).
שושטרי, הישן	שושטרי ר', נוסח פרק 'הישן' בבבלי, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ו.
שיף, תוספתא	שיף א', היחס בין הלכות בתוספתא סוכה ומקבילותיהן במשנה, דיסרטציה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"א.
שכטר, המשנה	שכטר א', המשנה בבבלי ובירושלמי, ירושלים תשי"ט.
שפיגל, המונח	שפיגל ב', "מילתא אגב אורחיה קמ"ל: המונח ומאפייניו בסוגיות הבבלי", סידרא, כא (תשס"ו), עמ' 113-132.
שפיגל, הוספות	שפיגל י"ש, הוספות מאוחרות (סבוראיות) בתלמוד הבבלי, דיסרטציה, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשל"ו.
שפיגל, עמודים	שפיגל י"ש, עמודים בתולדות הספר העברי, רמת גן תשנ"ו.
שפרבר, תרבות חומרית	שפרבר ד', תרבות חומרית בארץ ישראל בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ד.
שרמר, מועד קטן	שרמר ע', "לישנא אחרינא למסכת מועד קטן מן הגניזה", סידרא, ט (תשנ"ג), עמ' 117-161.

Abstract

This dissertation deals with the textual study of Tractate Sukka of the Babylonian Talmud. The assertion of versions is one of the foundational building blocks of Talmudic studies in general, and the Babylonian Talmud in particular. It has been proven already that research of the Babylonian text and versions is the basis for any research dealing with questions of redaction and formation.

Tractate Sukka has eight full MSS, an *editio princeps*, Genizah fragments and fragments reused for binding. The origins of these MSS are varied: Ashkenaz, Spain and Yemen, so there is a wide scope of evidence for the versions of the tractate.

For the purpose of this dissertation I have formed a synoptic edition of the tractate, in linear format. Although this edition is not presented with the dissertation, bits of it are incorporated into it. Likewise, the indirect text-witnesses (Geonic and Rishonic references) were examined.

The dissertation is divided into three sections. The first section deals with the description of the text-witnesses and their division into various branches. In this section there are three chapters:

The first chapter deals with the description of the text-witnesses. The description contains mainly the known data about the chronological and geographical origin of the MSS, and information about the authors, whenever available. In addition, I have included data regarding the quality of the copyists' work and a listing of the various errors in the MSS. Following that, the Genizah fragments and fragments reused for binding were examined and compiled to exemplars. In this part I included also data concerning the quality of the text in the exemplars as reflected in the following chapters.

The second chapter deals with the Yemenite textual tradition. Tractata Sukka has two full MSS and three fragments originating from Yemen. Their examination yields that they reflect what is almost a uniform version, quite different from the versions of other MSS, and more error-ridden than any of the others. Despite that, the examination of errors reveals that the MSS were not copied from each other, but rather from a common source.

The third chapter describes the various branches of the versions. The two main branches are the Common branch and the Yemenite branch. There are hundreds of textual variants between these two branches. In this chapter, I examined three types of variants: those that can be described as *lishna acharina* – variants that are like a retelling of the same content; those that have more verbose phrasing in one of the branches; and those where the order of items or clauses is different. I demonstrated that both branches represented in MSS have in many cases text-witnesses of Eastern origin supporting many of their variants, a fact indicating that their split between them is much older and Eastern. Despite that, the Yemenite branch offers in most cases unique variants that exist in it alone. In most cases the Yemenite branch is concise in language, indicating the fact that it is older. In this chapter the Common branch was also examined. The analysis of textual variants within this branch reveals that MSS מולא represent a late Ashknazic sub-branch that elaborated and improved the *sugya's* text.

The second part deals with the quality of the MSS with regards to the versions reflected from Geonic and Rishonic sources. In this part there are four chapters.

The fourth chapter deals with comparisons of the MSS to the Geonic versions. At first the textual variants of Geonic responsa were examined. The comparison of these variants shows that the Yemenite branch represents the original version of the text which, in part, yet changed in the East. Following that I examined

the versions of *Halachot P'sukot* (HP) and *Halachot G'dolot* (HG). It appears that there are many variants common to these text-witnesses and the Yemenite branch. In places where there is a difference between HP and HG, the Yemenite branch conforms to the HP version. This wide common-base between the Yemenite branch and the Geonic versions is a testimony for the high quality of this branch. At the end of the chapter I presented the version of the *Sh'ilta* for Sukkot. From this *Sh'ilta* a version which often has critical parts of the *sugya* missing, an important fact in the question of the Babylonian Talmud's redaction.

The fifth chapter deals with the comparison of the MSS' versions to the version of *Rabbenu Chananel* (RC). From this comparison it appears that this version is very close to the version of Yemenite branch. Nevertheless, there is a wide array of versional differences between them. From the analysis of the variants it seems that normally where RC does not have the common variants with the Yemenite branch, there RC's version is probably not original, nor does it have wide support in the Common branch. Through a study of the examples where the versions of RC and the Yemenite branch are identical I have proven that the Yemenite version was not affected by RC, but rather than both were based off a common version to them.

The sixth chapter deals with the comparison of the MSS versions to the Rishonic versions: Alfasi, Maimonides and the *Ra'ah* (Rabbi Aharon Halevi of Barcelona). This comparison showed that there is almost a complete identity between the versions of Alfasi and Maimonides, and the Yemenite branch. Likewise, from a study of the variants it seems that the version reflected in them is original. From this fact we learn that the tradition was prevalent in Spain as late as mediaeval times amongst the greatest Halachic authorities. This fact is important seeing as in most of the cases it proves beyond doubt that this is a common version they had, and not just Rishonic textual emendations upon the Yemenite version.

The seventh chapter deals with the textual emendations of *Rashi* of Tractate Sukka. An examination of these emendations shows that over a third of them are unoriginal versions and most likely *Rashi's* own invention. A comparison of these emendations to the version of the MSS shows that the Yemenite MSS are unaffected at all by them. However, MSS $\alpha\Omega\mu$ are considerably affected by these emendations, MS \beth is partly affected by them, and the editio princeps is entirely subject to them.

The third part is a summary and general conclusions arising from the study of the text-witnesses done throughout the dissertation. In this part there are two chapters.

The eighth chapter deals with the quality of the textual variants in Tractate Sukka. I examined three types of variants:

- (a) Variants of editing: in the MSS of the tractate no textual variants were found representing a different *sugya* in terms of its elements or general structure, and result from other editing. In the *Sheilta* for Sukkot discussed in the fourth chapter there were considerable parts of the *sugya* missing; in the Genizah fragment in the third chapter there were serious textual variants of a much more extensive nature than normally expected. I discussed these variants and argued that these too can be explained as copyists' errors, though this explanation is not clear beyond all doubt.
- (b) Variants of version: the question of these variants' origin is held in dispute between *Eliezer Shimshon Rosenthal* and *Shamma Friedman*. My conclusion from analysing the various branches is that the origin of the main branches of the Tractate is in that, that the Babylonian Talmud's language wasn't finalised yet at the time of the split. However, there is a late sub-branch that developed due to elaboration on the part of later copyists.
- (c) Textual emendations: in this part I tried evaluating the origin of the textual emendations (Eastern or Western), based on the Eastern text-witnesses we have.

The ninth chapter deals with the presentation of the versions' genealogy. The tractate has two main textual branches. In the Yemenite branch there is the greatest number of original versions. The Common branch represents later textual developments. Although, the structure of this branch is complex and heterogenic, thus there are some MSS in this branch that represent the later textual developments more explicitly than others.

Table of Contents

MSS of Babylonian Tractate Sukka

Part One – Text-Witnesses: Description and Classification	1
1.1. Chapter One – Describing the Text-Witnesses	3
1.2. MSS and the editio princeps	3
1.2.1. מ = MS Munich, Cod. 95	3
1.2.2. ו = MS Vatican, Cod. 134	6
1.2.3. ל = MS London, Cod. 400	8
1.2.4. פ = MS Adler, Cod. 850	9
1.2.5. א = MS Oxford, Cod. 366	10
1.2.6. ג = MS Munich, Cod. 140	12
1.2.7. Yemenite MSS	13
1.2.7.1. ת = MS Oxford, Cod. e.51	13
1.2.7.2. ב = MS JTS, Cod. 270 (Rab. 218)	13
1.2.7.3. ט = Holon, J.L. Nachum, 259/10	13
1.2.7.4. י = MS JTS, Cod. 319 (Rab. 108)	14
1.2.7.5. ה = Holon, J.L. Nachum, 259/25-27	14
1.2.8. ד = editio princeps, Pesaro Print	14
1.3. Genizah fragments	15
1.4. Fragments reused for binding	23
2. Chapter Two – Yemenite Versions	26
2.1. The mutual relationship of the Yemenite text-witnesses	26
2.1.1. Mutual mistakes	26
2.1.2. Distinguishing mistakes	31
2.1.3. Variants and emendations in Yemenite MSS	33
2.2. MS ב's author	34
2.2.1. 'Corrections' in MS ב	34
2.2.2. Glosses in MS ב	34
2.3. <i>Midrash Hagadol</i> and the Yemenite MSS	36
2.4. Tannaitic Quotations	37
3. Chapter Three – MSS Branches	43
3.1. <i>Lishna acharina</i>	43
3.1.1. Eastern text-witnesses contained within the Yemenite branch	44
3.1.2. Cases where no eastern text-witness is contained within the Yemenite branch	54
3.2. Verboseness and conciseness	61
3.2.1. Eastern text-witnesses contained within the Yemenite branch	62
3.2.2. Cases where no eastern text-witness is contained within the Yemenite branch	69
3.3. Changes in sentence structure	78

3.4. The Common branch	81
3.4.1. MSS ול	81
3.4.2. MSS מולא	85
3.4.3. MSS וא	92
3.5. MS Munich Cod. 95 (מ), elaboration of the version	94

Part Two – Quality of the MSS in Relation to Geonic and Rishonic Versions

Part Two – Quality of the MSS in Relation to Geonic and Rishonic Versions	99
4. Chapter Four – Geonic Versions	102
4.1. Geonic response	102
4.1.1. Geonic responsa version identical to Yemenite branch	102
4.1.2. Geonic responsa as emended in the Ashkenazic branch	111
4.1.3. Different versions in Yemenite branch response	115
4.1.4. Doubts in Geonic versions	117
4.1.5. Hybrid versions and different versions than our text-witnesses	
Summary	118
4.2. Halachot P'sukot and Halachor G'dolot	123
Summary	151
4.3. Sh'ilta for Sukkot	153
4.3.1. Essential missing parts of the <i>sugya</i>	154
4.3.2. Tradition variants	159
4.3.3. Textual variants	160
Summary	163
5. Chapter Five – versions of Rabbenu Chananel, the Aruch and a fragment of an old commentary	
5.1. Rabbenu Chananel	164
Summary	227
5.2. The Aruch	231
Summary	233
5.3. Fragment of an old commentary	234
6. Chapter Six – Rishonic versions	237
6.1. Alfasian version	237
Summary	252
6.2. Maimonidean version	255
Summary	281
6.3. <i>Ra'ah's</i> version	283
7. Chapter Seven – <i>Rashi's</i> textual emendations	287
Summary	358

Part Three – Versions of Babylonian Tractate Sukkah: Summary and Conclusion	361
8. Chapter Eight – the Quality of Text-Variants in Tractate Sukka	362
8.1. Variants of editing	362
8.2. Variants of version	365
8.3. Textual emendations	366
9. Chapter Nine – the Genealogy of Tractate Sukka	367
9.1. The quality of MSS – a general summary	367
9.2. The relation of the branches to the quality of the MSS	373

**This Work was carried out under the supervision of Dr.
Mordechai Sabato (Department of Talmud), Bar-Ilan
University**

The Text of Tractate Sukka in the Babylonian Talmud

Rabin Shushtri

Department of Talmud

Ph.D Thesis

Submitted to the Senate of Bar-Ilan University

Ramat-Gan, Israel

November 2009